

L'INFLUENCE TURQUE-OSMANLIE SUR LA LANGUE ROUMAINE

I. ÉTUDE MONOGRAPHIQUE

EMIL SUCIU

**INFLUENȚA TURCĂ
ASUPRA LIMBII ROMÂNE**

I

STUDIU MONOGRAFIC

*Pentru Institutul de Filologie Română
"A. Philippide" din Iași (biblioteca),
cu deosebită stimă,
din partea autorului.*

Martie 2010

Suciu

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2009

Copyright © 2009, Editura Academiei Române.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate Editurii Academiei Române.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 06, 4021-318 81 46
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Internet: [http// www.ear.ro](http://www.ear.ro)

Referent științific: acad. MARIUS SALA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SUCIU, EMIL

Influența turcă asupra limbii române : studiu monografic /
Emil Suci. – București : Editura Academiei Române, 2009-
vol.

ISBN 978-973-27-1843-8

Voi. 1. – 2009. – ISBN 978-973-27-1842-1

811.512.161:811.135.1'37

**CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL
ADMINISTRAȚIEI FONDULUI CULTURAL NAȚIONAL**

Redactor: ALEXANDRA ARDELEA

Tehnoredactor: SOFIA MORAR

Coperta: NICOLETA ZORZON

Bun de tipar: 08.10.2009. Format: 8/54 × 84.

Coli de tipar: 90,75.

CZ pentru biblioteci mari: $\left\{ \begin{array}{l} 494.35 : 459 \\ 459 : 494.35 \end{array} \right.$

CZ pentru biblioteci mici: 459

Cuvânt-înainte

Lucrarea de față constituie o monografie a influenței pe care limba turcă (osmanlie) a exercitat-o asupra limbii române timp de aproape cinci sute de ani, lăsând urme importante în lexicul românesc. Ea se adresează cu precădere specialiștilor în limba română, turcologilor, cercetătorilor din domeniile lingvisticii, istoriei și culturii românești sau sud-est-europene, dar poate fi consultată cu folos de către oricine este interesat în privința problemelor de etimologie și de istorie a limbii noastre naționale.

Elaborarea unui astfel de studiu monografic a devenit, în etapa actuală a istoriei lingvisticii, o cerință acută. „O reconsiderare a întregului material [lexical de origine turcă], pe baza izvoarelor publicate între timp, pe baza edițiilor științifice ale operelor literare despuiate de Lazăr Șăineanu și pe baza cercetărilor moderne în domeniul orientalisticii, se impune cu necesitate”, afirmau Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu în Istoria limbii române literare, ed. a II-a, vol. I, București, 1971, p. 416. Într-adevăr, singura sinteză publicată până acum cu privire la contactul lingvistic turco-român, Influența orientală asupra limbei și culturii române (București, 1900) a lui Lazăr Șăineanu – operă fundamentală pentru lingvistica românească și pentru turcologie, de mare valoare științifică pentru epoca în care a fost scrisă –, deși conține numeroase idei încă valabile, este depășită astăzi din mai multe puncte de vedere.

În primul rând, în cei peste o sută de ani care au trecut de la apariția operei lui Șăineanu, cercetarea lingvistică și, în speță, lexicologia și lexicografia au evoluat considerabil, beneficiind de noi metode și tehnici de investigație și de o concepție mai largă și mai nuanțată a abordării contactului dintre limbi. În al doilea rând, avem acum la îndemână o serie de noi surse de documentare (ediții științifice de texte vechi, atlase și glosare dialectale, dicționare istorice și dialectale ale limbii române, ale limbii turce și ale altor limbi sud-est-europene etc.), care permit completarea și reevaluarea materialului lexical împrumutat din turcă. În plus, între timp s-a modificat însuși statutul termenilor românești de origine turcă: unii au ieșit din uz, alții și-au întărit poziția și au dobândit o răspândire mai largă ori, dimpotrivă, și-au restrâns aria de întrebuintare la unele graiuri sau variante stilistico-funcționale ale limbii.

În sfârșit, înseși obiectivele urmărite în lucrarea de față diferă parțial de cele ale marelui nostru predecesor. Pe de o parte, obiectul cercetării pe care o întreprindem se limitează la aspectele strict lingvistice ale contactului dintre cele două popoare, lăsând la o parte celelalte domenii culturale pe care Șăineanu ie-a avut în vedere (etnografie, folclor, paremiologie etc.). Pe de altă parte, împrumuturile din turca-osmanlie sunt delimitate aici cu strictețe, în măsura posibilului, de cele datorate altor limbi sud-est-europene, care au

reprezentat adesea filiere pentru cuvinte de origine turcă, precum și de cuvintele de origine turcică neosmanlie (cumană, pecenegă, tătară etc.), acestea din urmă constituind un capitol distinct – la fel de incitant, dar ridicând probleme întru totul diferite – al contactului dintre români și populațiile turcice. Nu este abordată, în cele ce urmează, nici influența turcească asupra idiomurilor românești sud-dunărene, deoarece ea s-a exercitat în cu totul alte condiții istorice, politice și geografice decât aceea asupra dacoromânei.

Obiectul prezentului studiu îl constituie, așadar, exclusiv împrumuturile lexicale dacoromânești directe (sau și directe, în cazul cuvintelor cu etimologie multiplă) din turca-osmanlie.

O parte dintre obiectivele lui Lazăr Șăineanu odată eliminate, aprofundăm, în schimb, și tratăm mai pe larg unele aspecte de natură strict lingvistică pe care autorul operei din 1900 le-a atins doar în treacăt sau nici nu le-a avut în vedere. Perspectiva pur lingvistică va fi susținută de un repertoriu lexical mai bogat, extras din numeroase izvoare documentare suplimentare și abordat sub diverse aspecte în partea teoretică a lucrării, iar apoi prezentat exhaustiv, din punct de vedere istoric și etimologic, cu metodele specifice lexicografiei, în volumul II, Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă.

În cursul elaborării, timp de peste treizeci de ani și în circumstanțe profesionale nu tocmai prielnice, a monografiei de față am primit un sprijin moral prețios și sugestii dintre cele mai utile, uneori decisive, din partea regretatului Vladimir Drimba – eminent turcolog și cercetător al influenței turcești asupra limbii române –, care mi-a îndrumat cu competență pașii șovăielnici pe tărâmul atât de pasionant al investigației etimologice, sugerându-mi spre cercetare, cu mulți ani în urmă, însuși subiectul prezentei lucrări. Cuvintele sunt, desigur, prea puțin elocvente pentru a-i exprima, fie și tardiv, întreaga mea grațitudine.

Observații și sugestii oportune și de mare preț mi-au comunicat prof. Theodor Hristea, prof. Grigore Brâncuș, membru corespondent al Academiei Române, și prof. Lucia Wald, în perioada în care lucrarea se contura ca teză de doctorat. Nu pot fi trecute cu vederea amabilitatea și bunăvoința cu care acad. Ion Coteanu, Gheorghe Bolocan, Ion Dănăilă, Ion Penișoară și alții cercetători – unii dintre ei trecuți între timp în neființă – de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București și de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj mi-au pus la dispoziție diverse materiale necesare elaborării lucrării. Publicarea acesteia a devenit posibilă în urma sprijinului morali mărinimos și a eforturilor pe care le-au depus directorul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, acad. Marius Sala, directorul general al Editurii Academiei Române, acad. D.R. Popescu, și redactorul celor două volume, domnișoara Alexandra Ardelea.

Tuturor le exprim aici recunoștința și mulțumirile mele.

Autorul

Abrevieri bibliografice

- AOH „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, I (1947) ș.u.
- Avram 1973 Andrei Avram, *Note etimologice*, în LR XXII (1973), 3, p. 191–197.
- Avram 1975 Andrei Avram, *Note etimologice*, în LR XXIV (1975), 4, p. 289–296.
- Avram 1976 Andrei Avram, *Note etimologice*, în LR XXV (1976), 2, p. 155–158.
- Avram 1983 Andrei Avram, *Substituirea cu [m] a consoanei inițiale în limba română și unele probleme de etimologie*, în SCL XXXIV (1983), 4, p. 322–329.
- Avram 2000 Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, București, 2000.
- Avram 2001 Andrei Avram, *Noi contribuții etimologice*, București, 2001.
- Barițiu G. Barițiu, *Cuvinte turcești*, în „Transilvania”, VI (1873), 3, p. 57–59.
- BL „Bulletin linguistique”, Paris – București (din 1940: Copenhaga – București), I–XVI (1933–1948).
- Bogrea 1921 V. Bogrea, *Contribuție la studiul elementelor orientale din limba română*, în DR I (1920–1921), p. 272–290.
- Bogrea 1923 V. Bogrea, *Etimologii*, în DR III (1923), p. 724–741, 1098–1099.
- Bogrea 1924 V. Bogrea, *Etimologii*, în DR IV (1924), p. 788–855.
- Brăescu Brăescu de la Scurta, *Fantaziile uralo-altaice ale domnului Lazăr Șăineanu*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, XI (1900), p. 363–369.
- Buescu V. Buescu, *Étymologies roumano-turques*, în „Orbis”, XI (1962), 1, p. 289–341.
- Burețea Emilian Burețea, *Cuvinte de origine turcă și neogreacă în Hronograful lui Dionisie Eclesiarhul*, în „Philologica”, I, București, 1970, p. 115–131.
- CADE I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat. Partea I: Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea, București, [1931].
- Capidan 1932 Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932.
- Capidan 1936 Th. Capidan, *Megleno-românii*, vol. I–III, București, 1925–1936.
- Cazacu Boris Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, 1966.

- CDER Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1–7, La Laguna – Tenerife, 1958–1966 (în volum: Tenerife – Madrid, 1966; ed. în limba română: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2001).
- Cihac I–II A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort A/M. – Berlin – București, I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, 1870; II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, 1879.
- Ciobanu F. Ciobanu, *Originea sufixului diminutival -iu*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română” [red. resp. Mioara Avram], vol. VI, [București], 1972, p. 69–82.
- CL „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I (1956) ș.u.
- Coman Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, 1939.
- Conea–Donat Ion Conea și Ion Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie péchénergue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques*, Bucarest, 1958, p. 139–169.
- Contraș E. Contraș, *Sufixele -ciu, -giu*, ms. redactat pentru FCLR III.
- Coteanu 1969 I. Coteanu [redactor responsabil], *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969.
- Coteanu 1981 Ion Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, [București], 1981.
- Coteanu 1985 Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*. Ed. revizuită și adăugită. București, 1985.
- Coteanu–Sala Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, 1987.
- CV „Cum vorbim. Revistă pentru studiul și explicarea limbii”, București, I (1949) ș.u.
- DA *Dicționarul limbii române*, tomurile I–II (*A – lojnită*), București, 1913–1948.
- DDA Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
- Decei A. Decei, *Toponymie turque de la Roumanie*, în „Actes et mémoires du IVe Congrès International de Toponymie”, Bruxelles, 1951, p. 365–373.
- DEMP Giorge Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, II. *Les éléments grecs, turcs, slaves...*, București, 1925.
- Densusianu 1930 Ovid Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, voi. I–II, București, 1930.

- Densusianu 1932 Ovid Densusianu, *Rom. baci*, în GR. S. IV (1932), p. 149–152.
 Der. S. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* [Dicționarul dialectal al Turciei], vol. I–XI (A–Z), Ankara, 1963–1979.
- DERS *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600)*. Redactor responsabil: Gh. Bolocan. București, 1981.
- DEX *Dicționarul explicativ al limbii române*. Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. [București], 1975 [DEX² = Ed. a II-a, întocmită sub conducerea lui Ion Coteanu și Lucreția Mares, București, 1998].
- DILR I–II Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*. Ed. îngrijită de J. Byck. Vol. I, *Originile*; vol. II, *Secolul al XVI-lea*, București, 1961 (versiunea originală, în limba franceză: *Histoire de la langue roumaine*, Paris, vol. I, 1901; vol. II, 1938).
- Dimitrescu
 DLR Florica Dimitrescu [coordonator], *Istoria limbii române*, București, 1978.
Dicționarul limbii române. Serie nouă, tomul I, părțile 3–5 (D), tomurile IV–XII (L–Z), București, 1965–2005 (DLR ms. = material încă nepublicat, care se afla în ms. la Institutele de Lingvistică din București, Cluj și Iași.)
- DLRV G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974.
- DM *Dicționarul limbii române moderne*. [Sub direcția lui D. Macrea.] [București], 1958.
- Dobrișan 1965 N. Dobrișan, *Câteva observații asupra cuvintelor de origine arabă intrate în limba română prin filieră turcă*, în „Analele Universității București”, București, XIV (1965), p. 305–319.
- Dobrișan 1968 Nicolae Dobrișan, *Cuvinte de origine arabă intrate în limba română prin filiera limbii turce*, în „Analele Universității București”, XVII (1968), p. 521–539.
- DOOM² *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ed. a II-a, revăzută și adăugită. București, 2005.
- DOR N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
- DR „Dacoromania. Buletinul Muzeului limbii române condus de Sextil Pușcariu”, Cluj, I (1920–1921) ș.u.
- Drăganu 1925 N. Drăganu, *Etimologii*, în DR V (1925), p. 328–378.
- Drăganu 1926 N. Drăganu, *Etimologii*, în DR VI (1926), p. 245–305.
- Drăganu 1933 N. Drăganu, *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933.
- Drăganu 1935 N. Drăganu, *Bărăgan*, în DR VIII (1934–1935), p. 132–137.

- Drimba 1948 Vladimir Drimba, *Paralele sintactice și frazeologice turco-române*, în DR XI (1948), p. 202–212.
- Drimba 1950 Vladimir Drimba, *Note de lexicologie aromână. Elemente turcești*, în SCL I (1950), p. 290–296.
- Drimba 1953 Vladimir Drimba, *Contribuții la studiul morfologiei istorice române*, în SCL IV (1953), p. 218–224.
- Drimba 1957 Vladimir Drimba, *Împrumuturi turcești în dialectele românești sud-dunărene*, în SCL VIII (1957), 2, p. 225–237.
- Drimba 1959 Vladimir Drimba, *Contribuții lexicologice*, în LR VIII (1959), 1, p. 26–31.
- Drimba 1963/1 Vladimir Drimba, *Note lexicologice*, în LR XII (1963), 1, p. 46–49.
- Drimba 1963/2 Vladimir Drimba, *Recenzie la Heinz F. Wendt, Die türkischen Elemente im Rumänischen, Berlin, 1960*, în SCL XIV (1963), 4, p. 514–525.
- Drimba 1964/1 Vladimir Drimba, *Note etimologice*, în LR XIII (1964), 1, p. 77–81.
- Drimba 1964/2 Vladimir Drimba, *Recenzie la Heinz F. Wendt, Die türkischen Elemente im Rumänischen, Berlin, 1960*, în RRL IX (1964), p. 99–109.
- Drimba 1980 Vladimir Drimba, *Presupuse influențe turcice în româna comună*, în SCL XXXI (1980), 1, p. 73–79.
- Drimba 1985 Vladimir Drimba, *Cuvinte românești de origine turcă*, în SCL XXXVI (1985), 5, p. 408–410.
- Drimba 1990 Vladimir Drimba, *Împrumuturi românești prin detașare din sintagme determinative turcești*, în SCL XLI (1990), 4, p. 305–311.
- Drimba 1992 Vladimir Drimba, *Împrumuturi românești din limba turcă (I)*, în SCL XLIII (1992), 6, p. 553–568.
- Drimba 1993/1 Vladimir Drimba, *Împrumuturi românești din limba turcă (II)*, în SCL XLIV (1993), 1, p. 59–72.
- Drimba 1993/2 Vladimir Drimba, *Împrumuturi românești din limba turcă (III)*, în SCL XLIV (1993), 2, p. 113–127.
- Drimba 1993/3 Vladimir Drimba, *Împrumuturi românești din limba turcă (IV)*, în SCL XLIV (1993), 4, p. 331–346.
- Drimba 2001 Vladimir Drimba, *Cercetări etimologice*, București, 2001.
- DTRO *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*. Sub redacția lui Gheorghe Bolocan. Vol. 1, A–B, Craiova, 1993; vol. 2, C–D, Craiova, 1995.
- FCLR I–III *Formarea cuvintelor în limba română*, I: *Compunerea* de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, [București], 1970; II: *Prefixele* de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Florica Ficșinescu, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Mărin, Marina Rădulescu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, București, 1978; III: *Sufixele*, 1. *Derivarea verbală* de Laura Vasiliu, București, 1987.

- Furnică D.Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români. Publicațiune de documente inedite 1593–1855*, București, 1908.
- Gáldi Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapest, 1939.
- Gaster M. Gaster, *Câteva rectificări la etimologiile grece, turce și maghiare ale lui Rössler*, în „Columna lui Traian”, 1876, p. 521–524.
- Gămulescu Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, București – Pančevo, 1974.
- Gheție 1978 I. Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, 1978.
- Gheție 1982 I. Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982.
- Gheție 1997 Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*. Coordonator: Ion Gheție. București, 1997.
- Gheție–Chivu Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Moraru, Emil Suciu, Floarea Vârban, Florentina Zgraon, *Contribuții la istoria limbii române literare, secolul al XVIII-lea (1688–1780)*. Coordonatori: Ion Gheție și Gheorghe Chivu. [Cluj-Napoca], 2000.
- Giosu Șt. Giosu, *Limba în opera lui D. Cantemir*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”. Serie nouă. Secțiunea III (Științe sociale), e. Lingvistică, Iași, IV (1958), p. 154–176.
- Giurescu 1961 C.C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română: **odaie** și **cioban***, în SCL XII (1961), p. 205–213.
- Giurescu 1971 Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, [București, 1971].
- Giurescu 1977 Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977.
- Gl. Arg. D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967.
- Gl. Olt. *Glosar dialectal. Oltenia*. Întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu. București, 1967.
- Graur 1934 Al. Graur, *Contribuție la „influența orientală”*, în GR. S. VI (1934), p. 330–333 (reprodus și în Graur 1936/2, p. 111–114).
- Graur 1936–1939 Al. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL IV (1936), p. 64–119, V (1937), p. 56–79, VI (1938), p. 139–172, VII (1939), p. 121–139.
- Graur 1936/2 Al. Graur, *Mélanges linguistiques* [I], Paris – București, 1936, p. 67–68, 111–114, 115–118.

- Graur 1954 Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
- Graur 1960 Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960.
- Graur 1961 Al. Graur, *Din istoricul tipului **stea** | **stele***, în *Studii de gramatică*, vol. al III-lea, [București, 1961], p. 5–9.
- Graur 1963/1 Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963.
- Graur 1963/2 Al. Graur, „*Otuzbir*”, în RESEE I (1963), 1, p. 551–552.
- Graur 1964 Al. Graur, *Termeni de marină*, în LR XIII (1964), 2, p. 162–165.
- Graur 1966 Al. Graur, *Cu privire la limbajul marinăresc*, în LR XV (1966), 4, p. 385–386.
- Graur 1968/1 Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968.
- Graur 1968/2 Al. Graur, *Note etimologice*, în LR XVII (1968), 5, p. 413.
- Graur 1969 Al. Graur, *Note etimologice*, în LR XVIII (1969), 5, p. 485–486.
- Graur 1970 Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970.
- Graur 1974 Al. Graur, *Se împrumută cuvinte împrumutate*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. VI [redactori responsabili: Al Graur și I. Coteanu], București, 1974.
- Graur 1975 Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, 1975.
- Graur 1978 Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătore*, [București, 1978].
- GR. S. „Grai și suflet. Revista Institutului de Filologie și Folclor, publicată de Ovid Densusianu”, București, I–VII (1923–1937).
- Hasdeu 1886/1 B.P. Hasdeu, *Sur les éléments turcs en roumain*, București – Viena, 1886.
- Hasdeu 1886/2 B.P. Hasdeu, *Les éléments turcs dans la langue roumaine*, București, 1886.
- Hazai György Hazai, *Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache*, Budapest, 1978.
- Heliade Ioan Heliade-Rădulescu, *Vocabular de vorbe streine în limba română, adică slavone, ungurești, turcești, nemțești, grecești etc.*, București, 1847.
- HEM B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, București, tom. I–II, 1887; tom. III, 1893.
- Hristea Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968.
- ILRL Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ed. a II-a. București, 1971.

- Ionescu L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Observații asupra neologismelor în „Istoria ieroglifică”,* în „Analele Universității București”, București, XXII (1973), 2, p. 111–116.
- Jordan 1952 Iorgu Jordan, *Nume de locuri românești în R.P.R.*, București, 1952.
- Jordan 1954 Iorgu Jordan, *Limba română contemporană*, [București], 1954.
- Jordan 1983 Iorgu Jordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.
- Iorga N. Iorga, *Studiile d-lui Șăineanu despre influențele orientale exercitate asupra noastră și Cum răspunde d. Șăineanu când îl lauzi*, în „Noua revistă română”, III (1901), p. 58–65, respectiv p. 130–136, 228, 324–332, 369–379.
- Ispirescu–Polyzu P. Ispirescu și Polyzu, *Elemente turcești în limba română*, București, 1885.
- Ivănescu G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
- Kakuk Suzanne Kakuk, *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*, Budapest, 1973.
- Király Francisc Király, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, 1990.
- LB „Linguistique balkanique”, Sofia, I (1957) ș.u.
- Lex. reg. I–II *Lexic regional*, București, [voi. I], 1960; vol. II, 1967.
- LM A.T. Laurian și I.C. Massim, *Dicționarului limbei romane*, tomul III, *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine înduioasă*, București, 1871 [în realitate: 1877].
- Lokotsch Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischer Ursprungs*, Heidelberg, 1927.
- Löbel 1894 T. Löbel, *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, Constantinople – Lipsca, 1894.
- Löbel 1908 T. Löbel, *Contribuțiuni la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești. Observațiuni relative la opera „Influența orientală asupra limbei și culturai române” de Lazăr Șăineanu*, București, 1908.
- LR „Limba română”, București, I (1952) ș.u.
- Lüder–Miron Elsa Lüder, Paul Miron, *Der Verfall der türkischen Elemente im Rumänischen*, în *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert. Akten des Kolloquiums «Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert»*, Regensburg, 26.–28. April 1990, Tübingen, 1992, p. 213–240.

- Matei I. Matei, *Notes sur les „turcismes“ du dialecte roumain de Banat. Un problème de méthode*, în RESEE V (1967), 3–4, p. 567–571.
- Mării I. Mării, *Pseudoturcismele graiurilor bănățene în lumina geografiei lingvistice și a principiului etimologiei directe*, în CL XIII (1968), 1, p. 95–105.
- Menges Karl H. Menges, *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden, 1968.
- Mihail Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est-europeană*, București, 1978.
- Mihăescu H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966.
- Miklosich Frantz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den süd-ost- und osteuropäischen Sprachen*, Wien, vol. I, 1884; vol. II, 1890.
- Moldovanu C. Moldovanu, *Contributions à l'étude des mots roumains d'origine orientale*, în „Cahiers Sextil Pușcariu”, I (1952), p. 421–428.
- Mollova Mefküre Mollova, *Une sérieuse étude sur les lexèmes turks dans la langue roumain* [recenzie la Wendt], în LB IX (1965), 2, p. 101–114.
- Moskov M. Moskov, *Un cuvânt de origine cumană*, în SCL XVIII (1966), p. 235–239.
- Munteanu–Țâra Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ed. a II-a, revăzută și adăugită. [București], 1983.
- OTS Mehmet Kanar, *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* [Dicționar etimologic turc-osmanliu cu exemplificări], Istanbul, 2003.
- Papahagi Per. Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, XIV (1908), p. 113–170.
- Pascu 1910 George Pascu, *Etimologii românești*, Iași, 1910.
- Pascu 1916 G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916.
- Pascu 1922 George Pascu, *Turcisme la Radu Popescu*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, XXIX (1922), p. 241–243.
- Penișoară Ion Penișoară, *Elemente turcești în toponimia unei zone din județul Constanța*, în LR XXX (1981), 5, p. 551–557.
- Philippide I–II Al. Philippide, *Originea românilor*, Iași, vol. I, 1923; vol. II, 1928.
- Poghirc Cicerone Poghirc, *L'influence orientale sur la langue roumaine (Question de méthode)*, în SAO IX (1977), p. 108–127.
- Polenaković H. Polenaković, *Turkski elementi u aromunskom dijalektu*, Skoplje, 1939.
- Polizu G.A. Polizu, *Vocabular româno-german*, Brașov, 1857.

- Popescu-Ciocănel Gh. Popescu-Ciocănel, *Quelques mots roumains d'origine arabe, turque, persane et hébraïque*, Paris, 1907.
- Popoviciu I. Popoviciu, *Studiile d-lui Șăineanu despre influențele orientale asupra limbei române*, Sibiu, 1904 (extras din „Transilvania”, nr. 1, p. 18–22).
- Poppe Nicholas Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden, 1965.
- Pușcariu I–II Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940; vol. II, *Rostirea*, [București], 1959.
- Redhouse *Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü. The Redhouse Turkish-English Dictionary*. Ed. a 2-a. Istanbul, 2000.
- RESEE „Revue des études sud-est européennes”, București, I (1963) ș.u.
- Ronzevalle Louis Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie, et spécialement d'Andrinople*, Paris, 1912.
- Rosetti Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, [București], 1968.
- Rotaru Petre V. Rotaru, George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, București, 1943.
- Rössler R. Rössler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*, Wien, 1865.
- RRL „Revue roumaine de linguistique”, București, I (1956) ș.u.
- Rudow W. Rudow, *Neue Belege zu türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, în ZRPh XVII (1893), p. 368–418, XVIII (1894), p. 74–111, XIX (1895), p. 383–430.
- Sala Marius Sala, *Limbi în contact*, București, 1997.
- SAO „Studia et Acta Orientalia”, Bucarest, I (1969) ș.u.
- SCL „Studii și cercetări lingvistice”, București, I (1950) ș.u.
- SDLR August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.
- Sevortjan Ê.V. Sevortjan, *Êtimologičeskij • slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye*, Moskva, 1974.
- SO I–V „Studii de onomastică”, I–V, Cluj, 1976–1990.
- Spitzer L. Spitzer, *Quelques parallèles turcs pour des phénomènes syntaxiques roumains*, în BL VI (1938), p. 237–238.
- Suciu 1973 Emil Suciu, *Împrumuturi turcești în graiul din comuna Rasova, jud. Constanța*, în LR XXII (1973), 3, p. 205–206.
- Suciu 1975 Emil Suciu, *Nume de familie românești de origine turcă*, în LR XXIV (1975), 2, p. 129–136.
- Suciu 1977 Emil Suciu, *Contribuții la studiul limbii române vechi. Note lexicale*, în LR XXVI (1977), 4, p. 343–350.
- Suciu 1978 Emil Suciu, *Note etimologice*, în LR XXVII (1978), 1, p. 35–37.

- Suciu 1979 Emil Suciu, *Observații asupra adaptării morfologice a împrumuturilor substantivele românești din limba turcă*, în LR XXVIII (1979), 3, p. 217–230.
- Suciu 1980 Emil Suciu, *Note etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (I)*, în LR XXIX (1980), 5, p. 551–554.
- Suciu 1981 Emil Suciu, *Note etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (II)*, în LR XXX (1981), 5, p. 547–549.
- Suciu 1983 Emil Suciu, *Împrumuturi din turcă prin condensare lexico-semantică*, în SCL XXXIV (1983), 4, p. 336–340.
- Suciu 1984/1 Emil Suciu, *Nume de familie românești împrumutate din limba turcă*, în SCL XXXV (1984), 3, p. 225–229.
- Suciu 1984/2 Emil Suciu, *Note etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (III)*, în LR XXXIII (1984), 1, p. 18–20.
- Suciu 1986 Emil Suciu, *Le vocabulaire roumain actuel d'origine turque-osmanlie*, în RESEE XXIV (1986), 4, p. 373–381.
- Suciu 1987 Emil Suciu, *Note etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (IV)* [apărut cu numerotare greșită: III], în SCL XXXVIII (1987), 2, p. 142–144.
- Suciu 1989 Emil Suciu, *Note (lexicale și) etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (V)*, în LR XXXVIII (1989), 2, p. 91–95.
- Suciu 1990/1 Emil Suciu, *Vestiges linguistiques turcs-osmanlis en roumain*, în AOH XLIV (1990), 3, p. 389–393.
- Suciu 1990/2 Emil Suciu, *Sufixul onomastic -uî*, în SO V (1990), p. 57–82.
- Suciu 1992 *Quelques remarques sur l'adaptation phonétique des emprunts lexicaux roumains au turc-osmanli*, în RESEE XXX (1992), 1–2, p. 27–32.
- Suciu 1994 Emil Suciu, *Note lexicale și etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (VI)*, în LR XLIII (1994), 1–2, p. 17–28.
- Suciu 2000 Emil Suciu, *Influența turcă*, în Gheție–Chivu, p. 153–189.
- Suciu 2006 Emil Suciu, *Cuvinte românești de origine turcă*, București, 2006.
- Șăineanu 1885 Lazăr Șăineanu, *Elemente turcești în limba română*, București, 1885.
- Șăineanu 1902 L. Sainéan, *L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*. I. *La langue. Les éléments orientaux en roumain*; II. *La civilisation. Le régime et la société en Roumanie pendant le régime des Phanariotes (1711–1821)*, Paris, 1902.
- ȘDU Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. A opta edițiune. [Craiova, 1930].
- Șerban–Evseev Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, [Timișoara], 1978.

- ŞIO I-III Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*. I. *Introducerea* [I]; II. *Vocabularul*. 1. *Vorbe populare* [II]; 2. *Vorbe istorice. Împrumuturi literare. Indice general* [III], Bucureşti, 1900.
- Tar. S. 13. *Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* [Dicţionarul excerptelor din cărţile apărute începând din secolul al XIII-lea până în zilele noastre], vol. I-IV, Ankara, 1943-1957.
- TDR *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: Valeriu Rusu. Craiova, 1984.
- TDRG H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, I, 1903; II, 1911; III, 1924 [TDRG² = 2., *überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron*, I-III, Wiesbaden, 1986].
- TS *Türkçe Sözlük* [Dicţionarul limbii turce]. Ed. 1, Istanbul, 1945; ed. a 6-a, [Ankara, 1981]; ed. a 7-a, [Ankara, 1983]; ed. a 9-a, vol. 1-2, Ankara, 1998.
- Vraciu Ariton Vraciu, *Lingvistică generală şi comparată*, Bucureşti, 1980.
- Wendt Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960.
- Y. Tar. S. *Yeni Tarama Sözlüğü* [Noul dicţionar de excerpte], [Ankara, 1983].
- ZRPh „Zeitschrift für romanische Philologie”, Halle, I (1876) ş.u.
- ZTS *Zanaat Terimleri Sözlüğü* [Dicţionar de termeni meşteşugăreşti], Ankara, 1976.

Abrevieri de cuvinte și semne grafice

acc.	= accentuat	mod.	= modern
adj.	= adjectiv(al)	ms.	= manuscris
adv.	= adverb	ngr.	= neogreacă, neogrecesc
alb.	= albanez(ă)	p. abstr.	= prin abstractizare
antrop.	= antroponim	p. anal.	= prin analogie
ar.	= arabă, arăbesc	p. concr.	= prin concretizare
arg.	= argotic	p. depr.	= prin depreciere
arom.	= aromână, aromânesc	pers.	= persan(ă)
bg.	= bulgară, bulgăresc	p. et. pop.	= prin etimologie populară
câpc.	= formă câpceacă; limbi câpceace	p. ext.	= prin extensie
comp.	= (cuvânt) compus	p. gener.	= prin generalizare
conj.	= conjuncție	pl.	= plural
cum.	= cuman(ă)	pol.	= polonez(ă)
der.	= derivat(e)	pop.	= (formă sau sens) popular
dial.	= (formă sau sens) dialectal	p. polar.	= prin polarizare
dim.	= diminutiv(al)	p. restr.	= prin restricție
engl.	= engleză, englezesc	pron.	= pronunțat; pronume
fem.	= feminin	p. spec.	= prin specializare
fig.	= figurat	reg.	= (formă sau sens) regional
fr.	= francez(ă)	regr.	= regresiv
germ.	= german(ă)	rom.	= română, (daco)român(esc)
h	= harta (nr.)	rus.	= rusă, rusesc
interj.	= interjecție	săs.	= săsesc
ist.	= termen istoric	scr.	= sârbocroat(ă)
it.	= italian(ă)	sec.	= secol(ul), secole(le)
înv.	= învechit	sg.	= singular
lat.	= latină, latinesc	sl.	= slav
lit.	= (formă sau sens) literar	subst.	= substantiv
loc.	= locuțiune	suf.	= sufix
mac.	= macedonean(ă)	ș.u.	= și următorii (următoarele)
magh.	= maghiar(ă)	tăt.	= tătară, tătăresc
mgr.	= mediogrecesc	tc.	= turcă(-osmanlie), turc(esc-osmanliu)

tcc.	= turcic; limbi turcice	v. sl.	= vechi slav
top.	= toponim	v.-tc.	= vechi-turcesc, turca veche
trad.	= traducere	/.../	= transcrieri în alfabetul fonetic internațional
țig.	= țigănesc(ească)	.../1	= prima jumătate (a secolului)
ucr.	= ucrainean(ă)	.../2	= a doua jumătate (a secolului)
v.	= vezi*	~	= urmează o variantă formală
var.	= variantă	*	= urmează o formă sau un sens neatestat
vb.	= verb	<	= „provine din...”
v.gr.	= vechi grecesc, greaca veche	>	= „a dat..., a devenit..., a evoluat la...”
v.-osm.	= vechi-osmanliu, vechea-osmanlie		
v.-rus.	= vechea-rusă		

---

* Trimiterile la o altă secțiune a lucrării se fac în felul următor: dacă locul respectiv se află în același capitol, prin cifrele arabe și, eventual, literele care indică subcapitolele și paragrafele; dacă locul se află într-un alt capitol, și prin cifra romană a capitolului.

I. INTRODUCERE

1. DELIMITAREA ÎMPRUMUTURILOR DIN LIMBA TURCĂ

De-a lungul evoluției sale, româna a venit în contact cu diverse limbi, care au influențat-o într-o măsură mai mare sau mai mică, fără ca prin aceasta să-și piardă caracterul profund și fundamental romanic, perpetuat timp de două milenii. „Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman [...]. Această limbă a suferit însă transformări neîncetate, atât prin evoluția ei normală, cât și prin influența exercitată de limbile cu care a venit în contact” (Rosetti 77). Fondului latin și substratului geto-dacic li s-au adăugat un masiv superstrat vechi-slav – datorat simbiozei româno-slave și asimilării slavilor așezați în nordul Dunării în a doua jumătate a mileniului I –, precum și elemente lexicale împrumutate din greacă, maghiară, cumană, tătară, germană, rusă, turcă, sârbocroată, bulgară, ucraineană etc., adică din limbile popoarelor cu care românii au conviețuit ori s-au învecinat de-a lungul secolelor (Rosetti 283–301, 415–433; Dimitrescu 88–93, 98–115; Coteanu 1969, 313–374; DILR I 20–38, 159–188, 225–248, II 313–353; Ivănescu 251–264, 420–440, 582–584, 602–605). Aspectul actual al lexicului românesc a fost definitivat prin preluarea pe cale cultă a numeroase neologisme de origine latină și romanică occidentală (Ivănescu 626–628). Toate aceste împrumuturi s-au încadrat în sistemul esențialmente romanic al limbii române, a cărei structură fonetică și gramaticală și-a păstrat fizionomia moștenită (Ivănescu 276).

Multiplele influențe exercitate asupra lexicului dacoromân îngreunează într-o oarecare măsură identificarea împrumuturilor din turca-osmanlie, adică din limba națională a turcilor din Turcia. Dincolo de dificultățile generale care stau în calea cercetării etimologice, printre care la loc de seamă se află evoluția limbilor-sursă – ceea ce a făcut ca unele limbi turcice cu care româna a intrat în contact să fie astăzi dispărute și aproape necunoscute sau ca etimoanele unor cuvinte împrumutate din vechea turcă-osmanlie să iasă din uzul actual și să nu fie nici măcar atestate –, numeroși termeni de origine turcă au fost preluați prin filiera altor limbi, îndeosebi

balcanice. Este necesară, de aceea, o delimitare cât mai strictă a împrumuturilor directe din turca-osmanlie, pe baza datelor pe care le oferă nu numai lingvistica modernă, ci și alte domenii ale cunoașterii. O astfel de delimitare am întreprins în Suci 2006, prin trecerea în revistă a situației termenilor românești împrumutați din limbile turcice preosmanlii și neosmanlii și a celor preluați prin filieră. Adăugăm aici câteva observații succinte referitoare la acești termeni, precum și la alte cuvinte care, deși au o origine mai mult sau mai puțin îndepărtat turcească ori au fost explicate din turca-osmanlie, nu pot fi considerate elemente lexicale românești împrumutate din această limbă.

1.1. Influența turcică preosmanlie și neosmanlie

Limbile turcice, vorbite în Asia și estul Europei de populații însumând 65–85 de milioane de vorbitori (Menges 11–16), sunt clasificate îndeobște, după criteriile tipologice, genealogice și geografice, în patru, cinci sau șase grupuri principale, dintre care de interes pentru istoria limbii române sunt grupul nord-vestic (sau căpceac) și cel de sud-vest (sau oguz). Din primul grup fac parte limbi ca tătara, kazaha, uzbeka, kirghiza, bașkira etc. și, dintre limbile azi dispărute, cumana și pecenega; cel de-al doilea grup cuprinde limbile turcă (numită și turca-osmanlie sau turca din Turcia), azerbaidjană, turkmenă și găgăuză. Dintr-o ramură aparte, de care aparține limba ciuvașă modernă, făcea parte protobulgara, dispărută și ea și considerată idiom intermediar între vechea-turcă și vechea-mongolă (Menges 60–61, Poppe 33–36). Unele limbi turcice dispărute sunt cunoscute fragmentar, de exemplu pecenega și cumana, sau ne sunt complet necunoscute, cum este cazul idiomurilor vorbite de avari și de huni, a căror includere într-un grup sau într-altul nu se poate baza decât pe supoziții.

Așa cum au demonstrat-o convingător noile cercetări, nu există niciun indiciu clar al vreunei influențe turcice vechi, din secolele IV–X, hune, avare sau protobulgare, asupra limbii române (Drimba 1980; cf. și Coteanu 1969, 371, Coteanu 1981, 72), deși populațiile respective au ocupat, succesiv și temporar, unele regiuni, mai ales de câmpie, ale teritoriului locuit de dacoromâni, fără să fi întreținut legături stabile cu aceștia¹.

Urme incontestabile au lăsat în limba română, în schimb, pecenegii și cumanii, care au viețuit pe teritoriul românesc nord-dunărean în secolele X–XIII, fiind cu timpul asimilați sau refugiindu-se în Panonia ori la sud de Dunăre, ca urmare a presiunii și

---

¹ Hunii și avarii „au constituit doar o pătură dominantă puțin numeroasă, relațiile lor cu populația băștinașă sedentară reducându-se la expediții de pradă și devastare, așa încât o influență lingvistică din partea lor este neprobabilă. În ceea ce privește protobulgara, aceasta n-a lăsat nici chiar în limba bulgară decât câteva urme” (Drimba 1963/2, 515).

invaziei altor popoare migratoare. Insuficient cercetată, influența pecenegă-cumană a fost abordată totuși, explicit sau implicit, în diferite lucrări, unii cercetători și lexicografi atribuindu-i și cuvinte care provin neîndoiește din turca-osmanlie, ba chiar și din alte limbi, iar alții negând existența oricărei asemenea influențe: Hasdeu 1886/1, 1886/2, ȘIO I XV-XIX, CCLVII-CCLXIX, DILR II 242-246, Philippide II 350, Densusianu 1930, Densusianu 1932, Pușcariu 314-316, Giurescu 1961, DOR, Moskov, Wendt, Drimba 1963/2, Drimba 1964/2, Mollova, Conea-Donat, Dimitrescu 109, Coteanu-Sala 143, Șerban-Evseev 244, Ivănescu 436-437, CDER, DOR, DM, DEX, DLR etc.

Dificultățile care continuă să stea în calea identificării împrumuturilor din pecenegă și cumană, respectiv a distingerii lor nete de împrumuturile din turca-osmanlie, constau mai ales în faptul că aceste limbi dispărute au lăsat în urmă un număr redus de mărturii documentare privind structura lor lexicală și gramaticală, suficiente totuși pentru ca termenii atestați să vădească o identitate sau o mare asemănare fonetică și semantică cu lexicul limbii turce-osmanlie: *balta* „secure”, *biçaq* „cuțit”, *çalma* „basma”, *kazma* „hârleț”, *kibrit* „pucioasă”, *maymun* „maimuță” etc. sunt cuvinte cumane care se regăsesc în turca-osmanlie în aceeași formă și cu același sens. Cele câteva deosebiri, care țin de tratamentul diferit al unor vocale și consoane vechi-turcice, ar fi extrem de utile pentru delimitarea cuvintelor de origine turcă-osmanlie de împrumuturile turcice preosmanlie sau neosmanlie, dacă nu ar exista numeroase excepții de la regulă, mai ales pe plan dialectal, datorate fie influențelor reciproce, fie evoluțiilor divergente în cadrul aceleiași limbi. În plus, nici condițiile social-economice în care a avut loc contactul dintre români și vorbitorii limbilor turcice așezați pe teritoriile românești în secolele X-XIII nu sunt îndeajuns de cunoscute. Mai vechi sau mai recente (preluate începând din secolul al XIII-lea și până în zilele noastre), împrumuturile din idiomurile tătărăști pun și ele diferite probleme de identificare.

În ciuda obstacolelor amintite, aplicarea simultană a unor criterii lingvistice și extralingvistice face posibilă identificarea unor nume proprii și a unor termeni comuni împrumutați din cumană și/sau, eventual, din pecenegă, precum și din idiomurile tătărăști. Capitolul *Împrumuturi preosmanlie* din Suci 2006, 191-228, este consacrat prezentării opiniilor noastre în această privință. Am considerat acolo ca elemente de origine turcă preosmanlie mai multe **antroponime** românești: *Aba*, *Aga*, *Basarab(a)*, *Borza* ~ *Borze*, *Carabă*, *Dorman* ~ *Dărman*, *Hulubei*, *Talaba* ~ *Talabă* ~ *Tălabu*, *Tâncaba*, *Tortaba* ~ *Tartabă* ~ *Tărtava* ~ *Tărtoba*, *Tocsaba* ~ *Tocsabă* ~ *Tocsoabă* ~ *Tacsaba* ~ *Tagsaba*, poate și *Balaban*, *Buciuc*, *Cara*, *Caraiman*, *Dușman*, *Șișman*, *Ulan*, *Uzun* ~ *Ozun* ~ *Huzun*; unele dintre acestea din urmă ar putea fi însă de proveniență turcă-osmanlie. Aproape sigur tătărăști sunt numele *Aivas*, *Cantemir*, *Mârza*, *Temircan* ~ *Timircan* ~ *Tămercan*. De sorginte etnonimică turcă sunt numele de persoane *Berindei*, *Coman* (cu derivatele *Comana*, *Comănescu*, *Comănici*), *Tatar*, *Tatu(l)*.

Dintre **toponimele** de origine turcică preosmanlie, mai multe evocă tot nume de popoare turcice, dar majoritatea lor au fost transferate nemijlocit din antroponimie: *Berindei, Comana, Comanul, Comani, Comanea, Comanița, Comăneasa, Comănești, Peceneaga, Pecineaga, Picinegul, Peceneagul, Pecineagul, Pecenevra, Pecenișca, Uzul, Uza* etc. Împrumuturi cert preosmanlii, probabil din cumană, sunt toponimele (nume de localități și de zone) *Caracal ~ Carácala* (< cum. *qara qala* „cetatea neagră”) și *Teleorman* (< cum. *teli orman* „pădure nebună, codru des, sălbatic”; cf. top. rom. și tc. *Deliorman* < tc. *deli orman* „idem”). Alte propuneri de etimologii turcice neosmanlii, cumane sau tătare, au mai puțin temei: pentru *Bărăgan* a fost invocat tcc. *burayan ~ borayan* „furtună, viscol” (ȘIO I 12, Drăganu 1935, Drimba 2001, 276–277; acesta din urmă reconstruiește drept etimon o sintagmă determinativă cumană **borayan tüzlügi* „câmpie bântuită de vijelii, de furtuni”, din care toponimul românesc ar fi rezultat prin condensare lexico-semantică); *Bucegi* a fost pus în legătură cu tcc. *bučak ~ buğak ~ buğag* „unghi, colț, margine, loc izolat” (de la care provine, fără îndoială, numele zonei sudice a Basarabiei, *Bugeac*, forma cumană era însă *bučyaq*); este posibil ca cele două nume de locuri menționate, atestate și ca antroponime, să aibă la bază, de fapt, nume de persoane. S-a susținut, de asemenea, fără argumente fonetice, originea cumană a toponimului *Fălciu*, care ar proveni din cum. *fillicčī* „luntraș” (Philippide II 375, Ivănescu 437). În Suciul 1990/2 am respins ipoteza originii cumane a toponimelor românești terminate în *-ui, -lui, -țui* etc., de tipul *Bahlui, Bărui, Călmățui, Covurlui, Desnățui, Micluj, Tesluj, Urlui, Vaslui* etc., susținând că este vorba, în realitate, despre derivate cu sufixul onomastic *-ui* și cu variantele sale complexe, dezvoltate cu ajutorul unor interfixe, *-[ă]lui, -[ă]țui*; sufixul formează nume de locuri și de persoane de la teme onomastice, la fel ca și *-escu, -ete, -oi(u), -uiea, -uț(ă)* etc. Multe alte toponime au fost considerate de origine preosmanlie în diverse lucrări, fără ca argumentația să depășească faza supozițiilor², dar este de așteptat ca cercetările viitoare să releve și alte nume de locuri de această sorginte.

Situația este și mai complicată în ceea ce privește **lexicul comun de origine pecenego-cumană**, supraevaluat de unii cercetători și minimalizat sau contestat de alții. Dintre cei circa o sută de termeni atribuiți acestei influențe, cei mai mulți pot fi și trebuie explicați din alte limbi, mai ales din turca-osmanlie. În Suciul 2006, 215–224, am acceptat ca împrumuturi certe (și) din cumană cuvintele *beci* (< cum. *peč ~ *beč* „cuptor”, eventual și **„peșteră”* și **„pivniță”*; v. Drimba 2001, 279–280), *ciob* (< cum. **čöp, *čop* sau **čob* „așchie, surcea; rest, rămășiță, fragment, parte dintr-un obiect”; cf. CDER), *dușman* (< cum. *dušman*, tc. *duşman ~ düşman*), *gorgan ~ curgan ~ curhan*

² De exemplu, pentru Conea–Donat, simpla prezență în anumite zone a unui nume cu rezonanță neobișnuită este suficientă pentru a susține originea cumană a acestuia. Pentru alte informații din acest domeniu, v. Drăganu 1933, 514–516, 529–530, Iordan 1952, 227–245.

~ *gorhan* ~ *corhan* (< cum. *quryan*, rus. *kurgan* ~ *korgan*, ucr., pol. *kurhan*; v. Drimba 2001, 298, ȘIO II 191, DA, DEX), *odaie* (< cum., tc. *oda*), *oină* (< cum. *oyin* „joc”, *[*top*] *oy(i)ni* „joc cu mingea”, v. Drimba 2001, 316–317, sau cum. *oyna!* „joacă!”), *tărâm* (< cum. **tarim* „ogor”, cf. tc. *tarim* „agricultură”; v. DLR) și *toi* (< cum. *toy*, v. ȘIO I XVII); alți termeni a căror proveniență (și) cumană este plauzibilă, dar încă discutabilă, sunt *briceag*, *burlan*, *butuc*, *călăuză*, *cinel*, *hălăciugă*, *hoinar*, *ortoman*, *poznă*.

Nici **termenii preluați din idiomurile tătărești** nu pot fi delimitați cu ușurință de cei de origine cumană sau slavă, de vreme ce, în multe cazuri, ei se regăsesc în limbile slave de nord – care, la rândul lor, le-au putut prelua fie din cumano-pecenegă, fie din tătară –, iar particularitățile fonetice cumane și tătare sunt adeseori identice. Termenii *arcan* și *capcană* au fost explicați din tăt., ucr. și/sau rus. *arkan*, respectiv *kapkan* (etimologia turcă-osmanlie dată în mai multe dicționare este greșită; cf. tc. *argan*, respectiv *kapan*), dar este posibil să provină și din cumană. În alte cazuri, filiera nord-slavă (rusă, ucraineană și/sau poloneză) a unor cuvinte de origine căpceacă (cumană, tătară etc.) este peremptorie ori plauzibilă (Drimba 1963/2, 520–525): *asaul* „subhatman al cazacilor”, *badie* „cutie”, *baibarac* „numele unei stofe și al unei haine scurte purtate la țară”, *balâc* „conservă de nisetru”, *belbas* „prostănac”, *bezmăn* „numele unei dări”, *boier*, *bulat* „cuțitul dogarului”, *camhă* „damasc”, *ceambur* „incursiune de jaf; detașament plecat să prade”, *colun* „măgar sălbatic”, *corsac* „blană de vulpe”, *cumis* (*cumâs*) „băutură preparată din lapte de iapă”, *harbuz* „pepene verde”, *săhăidac* „tolbă pentru săgeți”, *șaslâc* „frigăruie”, *vătaf* etc.

Există însă câțiva termeni, de obicei regionali actuali și/sau învechiți moldovenesți, a căror proveniență nemijlocit tătărească este certă sau foarte probabilă (v. Suciuc 2006, 226–228, DLR): *alaci* „pestriț”, *alăm* „impozit pe care tătarii îl plăteau Moldovei”, *aran* „bordei tătăresc”, *arhamac* „cal de rasă”, *bahmet* „cal tătăresc”, *baibafir* „fir de aur; stofă prețioasă”, *bunciuc* „steag tătăresc”, *calga(-sultan)* „loctiitorul hanului tătarilor”, *cazan* „ceată, subunitate a hoardei tătărești; familie de tătari”, *ceaun* „vas de turci”, *cobuz* „chitară scurtă cu trei corzi”, *coș* „tabără tătărească”, *daraban(ă)* „tobă (mică)”, *farmuta* „ordin scris emis de hanul tătarilor”, *gigăt* „zvelt, mândru, voinic, vioi”, *han* „suveran al tătarilor”, *iarlâc* „ordin autograf al hanului tătarilor”, *mârza* ~ *mârzac* „nobil tătar”, *oba* „cort portabil folosit de tătari”, *serascher-sultan* „generalisim la tătari”, *șerin* „nobil tătar”, *tabun* „herghelie de cai; cireadă de vite; ceată de războinici tătari; așezare tătărească” etc. Dintre posibilele împrumuturi dobrogene și basarabene, mai mult sau mai puțin recente, din tătară au fost relevate *angâș* ~ *angâșiă* „carâmbul de la loitra carului; corlată, loitră” (Drimba 1963/1, 46), *comur* „de culoare foarte închisă, negru-vinețiu, brun-roșcat” (Drimba 1963/1, 47) și varianta *telbea* a termenului înv. *telvea* „zaț de cafea” (Suciuc 2006, 227); tustrele sunt însă discutabile, reflectând faptul că regionalismele preluate din tătară nu pot fi îndeobște deosebite de împrumuturile datorate influenței dialectale turcești din Dobrogea și estul Moldovei istorice.

1.2. Cuvinte de origine turcă împrumutate prin filiera altor limbi

Numeroși termeni a căror sorginte îndepărtată se află în limba turcă ne-au parvenit prin intermediul unor idiomuri vorbite în spațiul balcanic și est-european, cu care dacoromâna a întreținut contacte (neogreaca, bulgara, sârbocroata, maghiara, țigăneasca), ba chiar și al unor limbi occidentale, în care cuvintele turcești au ajuns fie nemijlocit, fie din alte limbi (mai ales din arabă). Necesitatea unei delimitări stricte a acestor termeni de împrumuturile pătrunse în română din turca-osmanlie este impusă, desigur, de principiul etimologiei directe: orice cuvânt străin preluat prin filiera unei limbi intermediare constituie împrumut din aceasta din urmă. Situația nu este însă întotdeauna simplă: avem numeroase cuvinte românești cu etimologie multiplă care au fost împrumutate atât direct din turca-osmanlie, cât și dintr-o limbă sau din alte limbi care au servit ca intermediu, deci trebuie analizate și ca împrumuturi din turcă (v. *II.1.1*); pe de altă parte, uneori nu există criterii lingvistice sigure de distingere netă între împrumuturile din turcă și cele preluate prin filiera unei limbi sau a alteia – de vreme ce posibilele etimoane din mai multe idiomuri sunt identice, formal și semantic –, ceea ce ne obligă să recurgem la criteriile extralingvistice uzuale: vechimea atestărilor, repartiția geografică a termenilor, istoria și circulația obiectelor denumite etc. În acest fel, identificarea sau măcar aproximarea limbii-sursă ori a limbilor-sursă este cu puțință în cele mai multe cazuri și a fost urmărită cu cât mai multă consecvență atât în partea teoretică a prezentei monografii, cât și în *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*.

Nu avem intenția să aprofundăm aici problematica termenilor de origine îndepărtat turcă-osmanlie preluați nemijlocit din idiomuri intermediare, întrucât ea ne-a stat în atenție în capitolul *Împrumuturi prin filiera altor limbi* din Suci 2006, 229–240 (cf. ȘIO I *CCLVIX–CCLXXXI*). Ne limităm, așadar, la o succintă trecere în revistă a împrumuturilor de acest tip.

a) Multe cuvinte turcești au ajuns la noi prin *mijlocirea limbii neogrecești* – a cărei influență s-a exercitat concomitent cu cea turcă-osmanlie –, uneori cu deformări fonetice care oglindesc pronunții și reguli ortografice specifice, dar și cu semnificații noi, neîntâlnite în turcă, adevărind intermedierea respectivă. Principalele particularități fonetice dobândite în greacă de cuvintele turcești sunt /s/ în loc de /š/, /dz/ și /c/ în loc de /ǵ/ și /č/ (v. ȘIO I *XLVI*), /j/ în loc de /j/ etc.: *besactea* „cutie mică de lemn, casetă” < ngr. *μπεσταχτάς* (< tc. *beštahta*), *fistic* < ngr. *φιστίκι* (< tc. *fistik*), *masala* „tortă” < ngr. *μασαλάς* (< tc. *maşala*), *saltea* < ngr. *σελτές* (< tc. *şilte*), *sefterea* ~ *safterea* „numele unei plante” < ngr. *σαφτερές* (< tc. *şahtere*), *sira* „rând, șir, succesiune” < ngr. *σειρά* (< tc. *sira*), *țol* < ngr. *τσόλι* ~ *τσούλι* (< tc. *çol* ~ *çul*). Unele etimoane turcești au fost, din diferite motive, lungite sau scurtate în neogreacă: *babacă* „tată”

< ngr. *μπαμπάκας* (< tc. *baba*), *giuvaericale* „bijuterii” < ngr. *τζοβαερικά* (< tc. *cevahir*), *taifas* < ngr. *ταϊφάς* (< tc. *tayfa*); altele au suferit diverse modificări fonetice accidentale, inclusiv în domeniul accentului, fiind preluate în noua formă în română: *caisă* < ngr. pl. *καϊσια* (sg. *καϊσί* < tc. *kayisi*), *curama* „contribuție, cotă, colectă” < ngr. *κουραμάς* (< tc. *gurama*), *naht* „peșin” < ngr. *νάχτι* (< tc. *nakt*), *pastramă* < ngr. *παστραμάς* (< tc. *pastirma*), *pestref* „preludiu, uvertură” < ngr. *πεστρέφι* (< tc. *peşrev*), *zărculă* < ngr. *ζερκούλα* (< tc. *zerkülâh*) etc.³; în sfârșit, altele au fost preluate cu sensuri noi, neîntâlnite în turcă și dobândite în neogreacă: *farsi-farsi* „foarte bine, perfect” < ngr. *φαρσί φαρσί* „idem” (< tc. *farsi* „persan”). Particularitățile fonetice menționate nu sunt însă întotdeauna dovezi ale filierei neogrecești: elenismele de acest fel au jucat uneori rol de modele pentru derivate împrumutate direct din turcă: *fistichiu* < tc. *fistiki*, *masalagiu* < tc. *maşalacı*, *pastramagiu* < tc. *pastirmacı* etc.; altele s-a întâmplat ca astfel de împrumuturi din turcă să fie preluate în forme hipercorecte, conforme pronunției grecești, de către aristocrația și oamenii de cultură din țările române, cunoscători ai limbii grecești și ai particularităților acesteia (v. III.3.3.1.h).

Dintr-o altă categorie fac parte verbele formate cu sufixele *-isi* (*-esi* etc.), *-efsi* (*-ifsi* etc.), *-ipsi* (*-epsi*), *-osi*, provenind din sufixul morfologic al aoristului sigmatic neogrecesc, urmat de sufixele românești ale conjugării a IV-a (v. FCLR III/1 63–73). Unele etimoane neogrecești ale acestor verbe au avut ca punct de plecare forma de trecut determinat (cu sufixul *-di/-di/-du/-dû*) a verbelor turcești: *a capladisi* „a căptuși” < ngr. *καπλαδίσα* (< tc. *kapladi*), *a curdisi* „a așeza, a rânduî” < ngr. *κούρδισα* (< tc. *kurdu*, înv. *kurdî*), *a se eglendisî* „a se distra, a petrece” < ngr. *εγλέντισσα* (< tc. *eğlendi*; cf. bg. *eglendisam*, scr. *eglendisati*) etc.; altele au fost formate în neogreacă de la substantive sau adjective împrumutate din turcă: *a cabulipsi* „a binevoi, a primi din condescendență” < ngr. *καμπούλεψα* < *καμπούλ* (< tc. *kabul*), *a murdarisi* ~ *a murdaripsi* „a murdări” < ngr. *μουργάρεισα* ~ *μουργάρεψα* < *μουργάρ* (< tc. *murdar*) etc. În unele cazuri, etimoanele neogrecești ale verbelor românești nu sunt atestate, dar trebuie presupuse (v. Suciu 2006, 233–234). Pe de altă parte, sufixul *-isi* sau variante dezvoltate ale acestuia, cum sunt *-arisi*, *-ladisi* etc., au devenit productive și în limba română, așa încât, în mai multe situații în care baza turcească a derivatului verbal se regăsește în română – îndeosebi dacă nu avem și un corespondent neogrecesc atestat –, putem fi aproape siguri că derivarea a avut loc pe teren românesc (v. V.3.1.1.1.c și Suciu 2006, 233).

b) Cuvintele turcești pătrunse prin filieră bulgară au adesea caracter regional (Muntenia, Oltenia și/sau Dobrogea) și particularități formale sau semantice care probează originea lor nemijlocit bulgară: *a se băhtisi* „a se plictisi” < bg. *băktisvam* (< tc. *bik-*), *a bitirdisi* „a încheia, a duce la bun sfârșit” < bg. *bitirdisam* (< tc. *bitir-*),

³ Totuși, -ç final grecesc a fost de regulă omis în română, de pildă, dintre exemplele de mai sus, în *babacă*, *besactea*, *curama*, *masala*, *pastramă*, *saltea*, *sefterea*.

buriu ~ *burie* „butoiaș, puțină” < bg. *burija* (< tc. *boru* „canal, conductă, burlan”), *caranfil* „garoafă” < bg. *karamfil* (< tc. *karanfil*), *a colandrisi* „a folosi, a utiliza” < bg. *kolandrisvam* (< tc. *kullan-*), *coșie* „vânătoare” < bg. *košija* (< tc. *košu*), *a se co(r)torosi* „a se descotorosi” < bg. *kurtulivvam* (< tc. *kurtul-*), *cucălă* „jurubiță” < bg. *kukla* (< tc. *kukla*), *motafcerie* „atelier în care se fac frânghii” < bg. *mutafčija* „meseriaș care țese traiste, cergi etc. din lână de capră” (< tc. *mutaf* „idem”) + suf. rom. *-ărie*, *năramză* ~ *neramză* „portocală amară” < bg. *neranza* (< ngr. *νεράντζι* < tc. *narenç*), *tamazlâc* „cireadă; loc de îngrășare a vitelor” < bg. *tamazlâk* (< tc. *damızlık*), *zarzără* < bg. *zarzala* (< ngr. *ζαρζαλα* < tc. *zerdali*) etc.

c) Caracteristice Banatului (de unde unele s-au infiltrat și în Oltenia sau Transilvania, iar câteva și în limba literară), *împrumuturile prin filieră sârbocroată* (cf. Gămulescu 62-67) au, în general, particularități formale (de pildă finala *-ie* < scr. *-ija* < tc. *-i/-i/-u/-ü*; sufixul *-luc* < scr. *-luk* < tc. *-lik/-lik/-luk/-lük*, consoanele */ğ/*, */dʒ/* sau */ž/* < scr. */đ/* < tc. */g/*, respectiv */č/* < scr. */ć/* < tc. */kʃ/*), semantice ori de altă natură, extralingvistică, mai ales de repartiție teritorială, care vădesc preluarea lor din sârbocroată, și nu din turcă: *avlie* „curte” < scr. *avlija* (< tc. *avlu*), *baca* „bineînțeles” < scr. *baka* (< tc. *bak* „privește!”), *bagim* ~ *bădâniu* „migdal” < scr. *badem* (< tc. *badem*), *bărăbar* „egal, asemenea” < scr. *barabar* (< tc. *beraber* „împreună”), *baș* „chiar, tocmai” < scr. *baș* (< tc. *baş*), *budac* „târâncop” < scr. *budak* (< tc. *budak* „ramură”), *burnut* „tabac de prizat” < scr. *burnut* (< tc. *burunotu*), *cămgie* „biciușcă” < scr. *kamdžija* (< tc. *kamçi*), *căpie* „poartă cu boltă” < scr. *kapija* (< tc. *kapi* „poartă, ușă”), *cioš* ~ *chios* „spân” < scr. *ćoso* (< tc. *köse*), *civie* „cui la capătul osiei carului” < scr. *čivija* (< tc. *çivi* „cui”), *comșie* „vecin” < scr. *komšija* (< tc. *komşu*), *diul* „trandafir” < scr. *đul* (< tc. *gül*), *divan* „taifas” < scr. *divan* (< tc. *divan* „sfat, consiliu”), *faidă* „folos” < scr. *fajda* (< tc. *fayda*), *furună* „sobă” < scr. *furuna* (< tc. *firin* ~ dial. *furun*), *giubără* „gunoi” < scr. *đubre* (< tc. *gübre*), *iorgovan* „liliac” < scr. *jorgovan* (< tc. *erguvan*), *mosor* < scr. *mosur* (< tc. *masura*, ngr. *μασούρι*), *nageac* „măciucă” < scr. *nadžak* (< tc. *nacak*), *paivan* „funie de pripon” < scr. *pajvan* (< tc. *payvan*), *păclie* „cojoc” < scr. *opaklija* (< tc. *yapakli*), *poșă* „șal, fular” < scr. *poša* (< tc. *poşu*), *săpie* „ciubăr” < scr. *sepija* (< tc. *sepi*), *spăiluc* „moșie” < scr. *spahiluk* (< tc. *sipahilik*), *sunjer* „burete” < scr. *sunder* (< tc. *sünger*), *șăgârt* „ucenic” < scr. *šegrt* (< tc. *şakirt*), *zăitin* „untdelemn, ulei” < scr. *zejtin* (< tc. *zeytin*[*yağlı*] „[ulei de] măsline”) etc. Totuși, o influență turcească directă asupra graiului bănățean nu poate fi exclusă din capul locului (Matei, Suci 2006, 236): în numeroase cazuri, forma și sensul cuvintelor sunt identice în română, sârbocroată și turcă, iar simpla prezență a unui termen sau a altuia numai în sud-vestul și vestul țării nu indică neapărat proveniența exclusiv sârbocroată a acestuia (v. II.4.2).

d) Mai multe cuvinte de origine îndepărtat turcă, având o răspândire teritorială mai mare, vădesc o *filieră sud-slavă multiplă*, bulgară și sârbocroată, indicată de forma sau

semnificația cu care au pătruns în română: *bárem* ~ *bárim* < bg., scr. *barem* ~ *barim* (< tc. *barim*), *chirie* < bg., scr. *kirija* (< tc. *kira*), *cogeamite* < bg. *koğamiti*, scr. *kodžamiti* (< tc. *koca*), *copcă* ~ *copcie* < bg. *kopče*, scr. *kopča* (< tc. *kopča*), *haiduc* < bg., scr. *hajduk* (< tc. *haydut*), *húnie* „pâlnie; vas de lemn în formă de vadră; drum între două dealuri, vale” < bg., scr. *hunija* (< tc. *hun*), *ordie* „oaste” < bg., scr. *ordija* (< tc. *ordu*), *trușie* ~ *troșie* ~ *turșie* „murături” < bg. *trušija*, scr. *turšija* (< tc. *turšu*) etc.

e) Alte împrumuturi de origine turcă prezintă caracteristici formale sau semantice ori o distribuție teritorială sau stilistico-funcțională care exclud proveniența nemijlocit turcească, în schimb presupun contribuția altor limbi balcanice; ele ne-au parvenit, cu mare probabilitate, prin *mijlocire sud-dunăreană multiplă*, greacă, bulgară și/sau sârbocroată: *a a(r)târdisi* ~ *a artârdisi* ~ *a artirdisi* „a supralicita” < bg. *atardisam*, scr. *arterisati*, ngr. *απτήρ(δ)ισα* (< tc. *artir-*); *surlă* < scr. *surla*, bg. *zurla*, ngr. *σούρλα* ~ *ζουρβάς* (< tc. *zurna*); *tulpan* ~ *tulbent* „muselină; basma” < ngr. *τουλπάνι*, bg. *tjulpan* ~ *tjulben*, scr. *tulbent* (< tc. *tülbent* ~ *düibend*; varianta rom. *tulbent* nu poate proveni direct din turcă, deoarece este folosită exclusiv în Banat, Transilvania și nordul Moldovei, cu un sens specializat: „broboada miresei”) și altele. Cuvintele de acest fel fac parte din tezaurul lexical comun balcanic datorat influenței turcești, majoritatea acestui tezaur având în română etimologie multiplă, inclusiv turcească (v. II.1.1).

f) Mai puțin numeroși decât împrumuturile cu dublă etimologie, turcă și maghiară, termenii de origine turcă preluați exclusiv prin *intermediul limbii maghiare* au o răspândire strict dialectală, în graiurile din Transilvania și Banat: *chefe* „perie” < magh. *kefe* (< tc. *kefe*), *jeb* ~ *jăp* „buzunar” < magh. *zseb* (< tc. *cep* ~ *ceb*; cf. scr. *džeb*), *măslag* „ciumăfaie” < magh. *masziag* (< tc. *maslak*), *păițaș* „prieten, tovarăș” < magh. *pajtás* (< tc. *paydaș*) etc. În cazul lui *duhan* „tutun” este de presupus o filieră multiplă: magh. *duhán* ~ *duhány*, scr. *duhan* (< tc. *duhan*).

g) Cuvintele turcești preluate prin *filieră țigănească* se caracterizează prin faptul că fac ori au făcut parte din limbajul argotic, unele trecând apoi în limbajul familiar: *baftă* „noroc; soartă; considerație; chilipir; cinste, onoare” < țig. *baht (< tc. *baht*, v. Drimba 2001, 193–194); *chilău* „măciucă ferecată, ghioagă” < țig. *kiló* „măciucă” (Drimba 2001, 206; cf. tc. *külünk* ~ *külük* ~ *külüğ* > rom. *chilom* ~ *chilug*); *chisâg* ~ *chisig* „pungă; chimir” < țig. *kisyk* ~ *kisik* „pungă; buzunar” (Drimba 2001, 206; cf. tc. *kese* > rom. *chisea*); *zuraliu* ~ *zoraliu* „nebul; excesiv, exagerat” < țig. *zuraió* ~ *zoraló*, fem. *zuralí* ~ *zoralí* „viguros, tare, violent” (Drimba 2001, 245; cf. tc. *zorlu*) etc. În schimb, țig. *bulibașa* „vătaful unei șatre de țigani” pare să fie împrumutat din română (unde *bulibașă* ~ *bulubașă* ~ *bulucbașă* „comandant de companie, sutaș”, provenind nemijlocit din tc. *bölükbaşı*, a evoluat la acest sens), și nu invers (cf. Drimba 2001, 282–283).

h) Câțiva termeni de origine turcă sau corespunzând unor cuvinte turcești ne-au parvenit, pe cale cultă, prin *intermediul unor limbi occidentale*, îndeosebi din franceză, unde au pătruns fie direct din turcă, fie din arabă, fie prin filiera altor limbi (v. ȘIO I

246, 248): *emirat, fachir, felah, hegiră, imamat, islam, meschin, nenufar* „nufăr”, *odalișcă, otoman, sangeacat, sorbet* „băutură răcoritoare, sirop”, *sultanat, vizirat* etc.

Desigur că termenii de origine turcă trecuți în română prin filiera altor limbi nu au nicio semnificație pentru configurația lexicului românesc preluat nemijlocit din turcă, ci sunt împrumuturi directe din limbile intermediare respective, ceea ce face necesară, așadar, tocmai excluderea lor din vocabularul datorat influenței turcești.

1.3. Cuvinte de alte origini care au fost explicate, greșit, din limba turcă

Nu reluăm aici revizuirea etimologiei unor termeni românești cărora diverși cercetători și lexicografi mai vechi sau mai noi le-au atribuit o proveniență turcească directă, dar care, cu certitudine sau foarte probabil, nu provin din limba turcă (și, de aceea, nu au fost incluși în vol. II al prezentei monografii, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*). Majoritatea erorilor de acest fel au fost corectate de-a lungul timpului, mai întâi în ȘIO (care cuprinde însă și o serie de explicații eronate), apoi îndeobște în dicționarele moderne ale limbii române (TDRG, CADE, SDLR, DA, CDER, DM, DLR etc.) sau în diferite studii și note etimologice, iar contribuțiile și opiniile noastre în acest domeniu, referitoare la unele cuvinte considerate, în lexicografia recentă, împrumuturi din turca-osmanlie, au apărut deja în Suciu 2006, 241–254 (cap. *Cuvinte greșit explicate din limba turcă*). Iată cuvintele a căror etimologie turcească am respins-o în lucrarea menționată: *baftă, basamac, calpuzan, calpuzanlic, a (se) căni, cărabuș, chisea* „vas în care se ține dulceață”, *chiulanguiu, ciochină, comédie, comitagiu, dabilă ~ dabulă ~ dabălă, fanaragiu, felinar, ghiozdan, harababură, işlic ~ șlic, lăută, maimuță, pârjoală, pisică, ristic, șmecher, zarnacadea, zărculă, zinzifil, zorialiu, zurliu*. Acestora li se adaugă alți câțiva termeni pentru care au fost date etimologii turce-osmanlie, dar pe care le-am apreciat mai sus drept împrumuturi preosmanlie sau preluate prin filiera altor limbi. În plus, credem, spre deosebire de DLR, că nu poate fi atribuită o etimologie (nemijlocit) turcă nici cuvintelor *dadă, darabucă, daravelă, dehana* și *deșliu*.

Între termenul de respect și de adresare rom. *dadă* „soră mai mare, mătușă sau, în general, femeie mai în vârstă; lele, nană, țață” și tc. *dadi*, (pop.) *dada* „dădacă, bonă, guvernantă; doică” există deosebiri formale și semantice care exclud legătura etimologică directă dintre cei doi termeni: cuvântul turcesc, exclusiv oxiton, ar fi dat în română **dadie, *dadăuă* sau, așa cum s-a și întâmplat, *dadăcă, dădăcă, dadăie* sau *dădăică*, cu același sens ca în turcă. Mult mai verosimilă este soluția etimologică adoptată în majoritatea dicționarelor limbii române: bg., scr. *dáda* „soră mai mare” (cf. arom. *dadă* „mamă”), cu atât mai mult cu cât termenul românesc este întrebuințat, în mediul

rural, în tot sudul țării, din Banat până în Dobrogea. De altfel, *dadă* și *dodă* (acesta fiind considerat variantă a lui *dadă* în DLR; cf. arom. *dodă* „soră mai mare; mătușă; mamă”), ca și corespondentele lor din bg. și scr., sunt, probabil, „creații expresive de origine infantilă” (CDER, s.v. *dodă*), iar *daică* „doică; dadă; iubită” (explicat în DLR de la *dadă*) și *doică* „femeie care alăptează copilul altei femei; dădacă” sunt împrumuturi clare din magh. *dajka*, bg. *dojka* „doică; dădacă”, scr. *dajka* „mamă”, cf. scr. *dojka* „mamelă, sân”, toate cu bază slavă (cf. sl. *doit* „a alăpta”, v. CDER, s.v. *doică*).

Rom. *darabucă* „tobă (arăbească) cu o singură membrană și cu corpul format dintr-un vas de lut ars cu fundul deschis” – atestat din 1872 într-un periodic publicat în Ungaria, ca denumire a unui instrument utilizat de arabi, iar apoi, în forma neadaptată *darabukkî*, într-o carte despre instrumentele muzicale ale „poporului român” apărută în 1956, ca denumire a unui instrument folosit de turco-tătarii din Dobrogea – redă mai degrabă, în calitate de cuvânt străin împrumutat pe cale savantă, ar. *darabuqqa* decât tc. *darbuka* „idem”.

Rom. *daravelă* (cu variantele *daraveră*, *daravere*, *dareavere*) „tranzacție comercială, afacere; negoț, alișveriș; relație (de afaceri); încurcătură; necaz” este explicat în DLR din tc. *dalavera*, *dalavere* „înșelăciune, tertip; intrigă; poznă”, ngr. *νταραβέρι*, *νταλαβέρι* „schimb de mărfuri, afacere, tranzacție comercială, negoț; legătură de afaceri” (cu precizarea că var. *dareavere* provine din it. *dare-avere*), însă consonantismul diferit (cu /, față de rom. *r* din a doua silabă) al termenului turcesc și semnificațiile negative ale acestuia (la cele menționate mai sus trebuie adăugate „afacere necurată, joc murdar, necinstit, făcut pe ascuns”) fac improbabilă etimologia turcească, lăsând-o singură și certă pe cea neogrească, alături de it. *dare* (*e*) *avere*, termen comercial din care provin cuvintele din turcă și neogreacă, precum și unele variante românești; cf. și arom. *daraveră* „afacere, tranzacție” (< ngr.), bg. *dalavera* „înșelăciune, mașinațiune, intrigă, tertip” (< tc.). Mai degrabă var. rom. *daravelă* (cu pl. *daraveli*) este posterioară (prin disimilare și/sau după pl. *-eli* al sufixului *-eală*) variantelor originare *daraveră*, *daravere*, așa cum apare cuvântul în primele sale atestări, iar sensul „penis” pe care îl mai are, argotic, termenul românesc, ca și cel turcesc, ar putea fi o evoluție paralelă în ambele limbi sau o adăugare târzie la semantismul cuvântului, prin calc semantic după tc. *dalavere* (dacă nu cumva acest sens există și în neogreacă).

Interjecția rom. *dehaná* „cuvânt prin care se exprimă o dezaprobare”, folosită regional în nordul Moldovei, este, cu prudență, doar comparată în DLR cu tc. *dehan* „gură”, dar credem că până și comparația este superfluă; acest persanism a fost într-adevăr utilizat (și în formele *dehen*, *dehana*, *dehene*) în limba turcă-osmanlie literară (scrisă) veche, cu sensul „gură” (v. OTS), dar nu a ajuns niciodată să fie uzual în limbajul popular, încât să poată pătrunde tocmai și exclusiv, deci nemijlocit, în graiul nord-moldovean.

În sfârșit, așa cum reiese din singura sursă care îl atestă, ZRPh XVIII 76, *deșliu*, glosat greșit, „mustăcios”, nu a fost împrumutat, de fapt, ca termen comun, ci numai ca antroponim, având la bază porecla tc. *Dişli* < *dişli* „dințos, cu dinți (mari)”.

1.4. Cuvinte turcești reproduse în texte românești

Nu pot fi considerate elemente lexicale românești nici cuvintele care, deși apar în texte românești, sunt, în realitate, termeni turcești reprodusi, citați ca atare și, de obicei, glosați de către autori, adesea cu precizarea „așa zic (sau au zis) turcii (cutărui lucru sau fenomen)”. Este vorba, așadar, de cuvinte neadaptate, cu adevărat străine, care nu au intrat nici măcar în limbajul bilingvilor (cum este cazul multor „turcisme” învechite și rare, uneori neadaptate pe deplin, folosite mai ales de cronicari ca împrumuturi personale) și care nu constituie nici așa-numite „citate lexicale”, adică denumiri ale unor realități specifice turcilor sau date de turci unor realități românești, denumiri care au ajuns să fie cunoscute și de români. Spre deosebire de aceste două categorii, cuvintele turcești reproduse în diferite scrieri în limba română nu pot fi tratate drept împrumuturi din limba turcă (unele au fost totuși incluse în ȘIO, fie printre „vorbele istorice”, fie printre „împrumuturile literare”), deoarece înșiși autorii textelor respective au fost conștienți că reproduc cuvinte străine, iar intenția lor a fost tocmai de a avertiza că termenii sau expresiile nu sunt românești, ci aparțin limbii turce. Există cazuri în care sunt citate, uneori cu fonetisme deformate, chiar sintagme ori întregi propoziții sau fraze turcești, pronunțate, desigur, de către persoane de etnie turcă, în care intenția autorului de a reda ilustrativ vorbele străine este evidentă. Autorii folosesc, în contexte cu caracter adesea „macaronic”, diverse modalități stilistice pentru a atrage atenția asupra faptului că termenul sau expresia este un citat din limba turcilor (glosarea în română, redarea unor corespondente din alte limbi, precizări privind personajele care utilizează cuvântul sau expresia etc.): „*Boiurum*, ziseră ei [= turcii]” (Beldiman; *boiurum* = tc. *buyurun* „poftiți”); „Striga turcii la duvaua lor sara și dimineața: *Alah! Alah! Alah!*, apoi *Hu! Hul Hul!*, după obiceiul lor” (v. ȘIO III 4, s.v. *alah*; tc. *Hu!* „El”, cu referire la *Alah*); „Au făcut împăratu, sultan Ahmet, nuntă, adecă *sunet dugur!*” (R. Popescu; aici, sintagma turcească, însemnând „petrecere organizată cu ocazia circumciziei”, precizează pentru cunoscători și completează sensul termenului românesc, pe care autorul l-a folosit deoarece nu avea la îndemână un alt cuvânt, fiind nevoit să traducă în română doar un element al sintagmei, tc. *düğün* „nuntă”); „Turcii au fost strigând: *medetu, medetu, gheaur bezebat!* („ajutor, ajutor, ghiaurii intră în noi, ne calcă, ne cășăpesc”; *Anonimul brâncovenesc*); „bulucurile pre nume: *biringi, ichingi, iucingi* [adică „primul, al doilea, al treilea” – *n.n.*], iar la râmleni primari, secundari, terțari” (M. Costin); „turcii au zis moldovenilor *bogdanii*, adică oamenii lui Bogdan” (D. Cantemir); „muntenilor turcii *cara-vlah* le zic” (M. Costin); „turcii au zis Moldovei

Cara-Bogdan de pre numele lui Bogdan-vodă [...]; turcii zic muntenilor *iflac*, sau în nume alcătuit *cara-iflac*, care nume măcar că este să-l tălmăcească vlah negru, adică de pre numele lui Negru-vodă, domnul muntenesc, sau pentru căci toți muntenii sunt mai negri la față" (D. Cantemir); „turcii toți *evet* [adică „da” – *n.n.*] zicea” (V. Alecsandri) etc.

Mai multe expresii turcești de acest fel sunt reproduse în *Chronograful Țerei Rumânești* al lui Dionisie Eclisiarhul: *ala, ala* și *hala, hala*, strigăte de război ale unor ostași turci; *aman, aman*, interjecție prin care turcii cereau îndurare; *anasini sactim*, înjurătură adresată de turci rușilor; „Pazvandu au strigat: *Dur, bre*, să nu-l omorâți”; „capigiul a strigat: *Dur, bre, ferman* (= „stai, măi, e ordin” – *n.n.*), și au stătut toți”. Astfel de expresii turcești reproduse apar uneori chiar și în literatura populară, în contexte în care autorul anonim redă („citează”) exclamații rostite de vorbitori turci: „*Baca, baca, gheaura!*” (= „Uite, uite, ghiaurul!” sau „Uită-te, uită-te la ghiaur!” – *n.n.*)⁴. Gheorghe Chivu reproduce (în *Gheție-Chivu 306*) fragmente din texte elaborate în Transilvania, respectiv în Moldova, în care „utilizarea termenilor sau a unor sintagme împrumutate din limbi străine este subordonată dorinței de individualizare a personajelor”, iar expresiile turcești sunt redată în grafii corupte sau aproximative: „Gregorius. *Turcsa bileorsin sen? Instans. Ebet, effendi, bilirim*. Gregorius. *Peki mazașia biliriș? Ei bilirim!*”; „*Juruș, cardaș, birdaha!*”. Același autor citează dintr-un text redactat în Țara Românească între anii 1760 și 1780 următorul fragment al cărui autor face paradă de polilingvism: „Să fierbi buruiana ce să cheamă elinește *χαμεδpuç*, latinește *trissago*, italicește *gamantra* și turcește *derbez*, rumânește *viorele!*” (v. *Gheție-Chivu 321*). Desigur că astfel de cuvinte și expresii nu pot fi socotite împrumuturi, ci numai reproduceri de secvențe enunțiative străine, chiar dacă unele elemente ale acestora au fost preluate cu adevărat și întrebuintate și ca unități lexicale românești (*aman, anasâna, bre, cardaș, efendi, ghiaur, iuruș*).

Există și cazuri în care limita dintre împrumutul personal și cuvântul străin este greu de trasat, deoarece intenția cu care autorul a inserat în text un cuvânt străin pe care îl definește poate fi ori să avanseze o propunere de împrumut lexical, ori să sublinieze, stilistic, o idee, să caracterizeze un personaj etc. Ion Ghica, de pildă, utilizează termenul *cardașlâc* în contextul „*Eteria era formată după tipul vechilor frății..., turcește cardașlâc*” (v. *ȘIO II 90*), în care – fiind singura atestare a cuvântului – nu știm dacă autorul a vrut să indice originea turcească a acestui împrumut personal sau, dimpotrivă, faptul că termenul nu este românesc, ci aparține limbii turce. Cuvântul compus *argi-odasi* este folosit într-o cronică din 1822, în contextul „*odaia vezirului, argi-odasi ce se numește!*” (v. *ȘIO III 136*), în care autorul a intenționat fie numai să reproducă numele turcesc al sălii respective, fie să recomande contemporanilor termenul care trebuie utilizat în limba română pentru a denumi „sala de audiențe a sultanului sau a vizirului”. Ni se pare însă limpede că autorul *Scrisorii VIII (Pentru ce*

⁴ Al. I. Amzulescu, *Balade populare românești*, vol. III, [București], 1964, p. 135.

țigarii nu sunt români), C. Negruzzi, pune în gura bătrânului boier moldovean Bogonos fraza „Zău, trebui să fi având un demirbaș (cap de fier) ca să bodogănești zi și noapte povestele franțujilor!”, cu care i se adresează tânărului boiernaș, nu cu altă intenție decât de a sublinia opoziția dintre aristocrația românească veche, tradiționalistă și „avidă” de turcisme, și cea nouă, modernă și franțuzită, care nu mai percepe sensul unui termen turcesc – de fapt nepreluat, nici măcar ca împrumut personal, dar inteligibil pentru orice cunoscător al limbii turce – cum este *demirbaș*, epitet care necesita, prin urmare, să fie tradus (cf. DLR, s.v.).

Un alt tip, mai rar, de cuvinte turcești reproduse îl constituie termenii „românizați” în mod conștient și artificial, fără nici o bază în realitatea lingvistică românească, de către specialiști în anumite domenii profesionale sau științifice. Un astfel de termen, „românizat” forțat de către topografi, este *tăușan* (< tc. *tavşan*, pronunțat *tawşan*), inclus nejustificat, cu sensul „iepure”, printre termenii entopici românești (Rotaru 69): el nu apare însă decât în toponimia de origine turcă, deci nu poate fi considerat substantiv comun. De asemenea, avem toate motivele să credem că L. Șăineanu a presupus doar, fără nicio dovadă, existența în română a termenului *onluc* „monedă turcească în valoare de zece parale” (cf. tc. *onluk* „idem”), pe care îl include în lista denumirilor de monede de sorginte otomană (ȘIO I 219), dar îl omite în dicționarul său, întrucât nu există nicio sursă care să ateste cuvântul românesc și pe care Șăineanu să o fi putut cita.

1.5. Cuvinte de origine turcă în texte redactate în alte limbi

ȘIO include, mai ales în partea a 2-a a volumului II (*Vorbe istorice. Împrumuturi literare*), și o serie de termeni care apar numai în texte redactate în alte limbi decât româna (greacă, latină, germană, franceză)⁵. Aceste scrieri – unele traduse ulterior în română, iar majoritatea elaborate în țările române – se referă, în general, și la realități și evenimente istorice din aceste țări, de aceea Șăineanu a acceptat tacit ideea că apariția în textele respective a unor cuvinte care denumesc îndeosebi funcții, titluri și

---

⁵ Redăm titlurile acestor texte, în edițiile citate de L. Șăineanu, pentru a putea face trimitere la ele mai cu ușurință: 1) *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, cu note foarte instructive, de Dem. Cantemir, Principe de Moldova, București, 1876; 2) N. Iorga, *Rapoarte consulare pruslene din Iași și București*, în Hurmuzaki (colecția), vol. X, București, 1897; 3) Atanase Comnen Ipsilanti, *Tá μετά τῆν ἄλωσιν. Istoria întâmplărilor după căderea Constantinopolii (1453–1789)*, Constantinopole, 1870; 4) Const. Dapontes, *Éphémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736–1739)*, vol. I–II, Paris, 1880–1888; 5) Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei* (trad. de Sion), București, 1859; 6) Frații Tunusli, *Istoria politică și geografică a Țării Românești* (trad. de Sion), București, 1863; 7) C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1890; 8) Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, București, 1872.

alte realități social-politice și administrative turcești, legate într-un fel sau altul de istoria românilor, constituie, implicit, atestarea indirectă a utilizării acelor cuvinte și în limba română. Este posibil ca marele lingvist să fi avut dreptate în unele cazuri, în sensul că o serie de cuvinte de origine turcă, de regulă cu caracter de *hapax legomena*, atestate numai în aceste texte, vor fi fost folosite în jargonul aristocratic românesc de la curtea fanariotă, jargon cu care autorii textelor au venit în contact. Dar care sunt acele cazuri? Cu rare excepții, nu există niciun indiciu care să justifice includerea lor printre elementele de origine turcă ale lexicului românesc (cazuri de excepție sunt reprezentate de termeni care au atestări și în texte în limba română, de pildă *iedecciu* și *silihtar-aga*, folosite mai întâi în *Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir). Dimpotrivă, suntem datori să ne îndoim de justetea și autenticitatea unora dintre presupusele atestări de cuvinte românești în texte scrise în alte limbi, inclusiv în cazul traducerilor ulterioare în limba română, în care termenii respectivi sunt pur și simplu reproduși după original, adesea glosați, adică „traduși” în română, chiar dacă uneori sunt adaptați după normele românești⁶. Este neîndoielnic că acești termeni au rămas străini limbii române, fiind, de fapt, cuvinte turcești sau, eventual, grecești reproduse (și, uneori, deformată după reguli ale limbii în care a fost elaborat textul).

Iată o serie de astfel de cuvinte, însoțite de definițiile date în ȘIO și, în paranteză, de numărul de ordine pe care l-am atribuit textului în care apar: *alai-baş-ceauş* „cel dintâi dintre alai-ceauşi” (5), *altmişlic* „monedă turcească de 60 de parale” (2), *amegi-efendi* „raportor al divanului împărătesc” (3), *arz-odasi* „sală de audiențe” (8), *baş-cadână* „cadâna favorită a haremului” (4), *baş-calfa* „primul adjunct” (3), *baş-iamac* „primul iamac sau adjunct” (4), *beilic-calemi* „biroul arhivei imperiale” (4), *buiuc-tescheregiu* „marele secretar al divanului” (1, 4), *calauz-ceauş* „ceauş care servește de călăuză” (4), *calfa-efendi* „director-adjunct de cancelarie” (3), *capigiler-bulucbaşi* „căpitan de uşieri ai saraiului” (4), *ceauş-baş-aga* „căpetenia ceauşilor (la turci)” (4), *ceauş-baş-chiesedar* „locotenentul lui ceauş-başa” (5), *ceauşlar-chiatip* „logofătul ceauşilor” (4), *ceauşlar-colauz* „căpitan de ceauşi” (5), *ceauşlar-doagisi* „ceauşul însărcinat să rostească alcâşul (= aclamația) cu care ceauşii îl primeau pe marele vizir” (5), *chiose-chehaia* „agent polițienesc în prima cameră a saraiului” (5), *chiuciuc-tescheregi* „al doilea secretar al divanului otoman” (4), *darisadet-agasi* „mai marele haremului” (4), *davegiu* „slujbaş al unui demnitar turc, însărcinat să facă invitații, să poftască pe cineva la demnitarul respectiv” (5), *efsat, elia și etna* „denumirile unor dări pe care țările creștine ocupate le plăteau Imperiului Otoman” (1, 7), *ghedicliu* „miliție întreținută de feudele militare” (4), *gherdap-aga* „mai marele peste gherdapuri” (3), *ghionguli* „voluntari turci” (1), *hasas-başa* „locotenent de poliție” (5), *hiucm-ferman*

⁶ Astfel de adaptări a întreprins chiar Lazăr Şăineanu, „românizând” diferite forme atestate mai cu seamă în texte grecești. De altfel, lingvistul român afirmă, în ȘIO I 284, că „ne-am folosit de toate aceste materiale numai întru cât ele privesc pe români”, dar nu respectă cu strictețe acest principiu.

„firman de luare în stăpânire a domniei” (8), *hilat* „numele oficial al caftanului dat de sultan domnului” (8), *hudut-name* „hotărnicia țării” (6), *iedecciu* „rândaș împărătesc” (8), *iflac-chiatip* „secretar la cancelaria vizirului pentru afacerile Valahiei” (3), *igzar-firman* „ordin de chemare înaintea justiției” (6), *imaret* „azil pentru săraci” (1), *izn-caftan* „caftan cu care vizirul îmbrăca pe domn” (8), *lahin-bahaș* „darea pe care Moldova o trimitea ca o contribuție pentru alimentarea curții vizirului” (3), *maden-chesedar* „controlor la biroul minelor” (3), *maden-efendi* „idem” (4), *mehterler-chehaesi* „intendentul muzicanților” (3), *mehtupci-efendi* „secretarul vizirului” (8), *miralem-aga* „șeful capugi-bașilor” (8), *oda-lalasi* „îngrijitorul regimentului de ieniceri” (4), *papu-saade-aga* „câzlar-aga” (3), *sa(m)bica* „fost, ex-” (5), *saghir-taraphanagiu* „directorul monetăriei imperiale” (5), *talhâsci-aga* „marele referendar otoman” (4), *tersana-defterdar* „ministru al marinei otomane” (5), *teșrifagi-calfasi* și *teșrifagi-chesedari* „ajutorul, respectiv casierul teșrifagiului” (3), *teșrifagi-efendi* „marele maestru de ceremonii (la turci)” (4), *un-capan* „magazie de grâne” (5), *vasiget* „testament” (5). Acești termeni, referitori la realități ale Imperiului Otoman și atestați numai în texte redactate în alte limbi, nu și în texte originale românești, au existat fără îndoială în limba turcă (fiind redați ca atare în textele scrise în latină, germană, greacă etc.), iar unii au fost preluați și în jargonul grecesc al epocii (fiind utilizați în cronicile grecești, apoi, eventual, reproduși în traduceri ale acestora în română), dar nu pot fi considerați drept elemente lexicale românești împrumutate din limba turcă.

Există totuși două situații care trebuie exceptate de la această regulă. Pe de o parte, dacă un termen de acest fel este prezent și în surse originale românești, înseși traduceri în română – realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – ale cronicilor scrise în greacă pot fi socotite ca izvoare istoriografice moderne care atestă termenul respectiv. Pe de altă parte, cuvintele de origine turcă adaptate la limba română, din care au fost eliminate particularitățile grecești de pronunție, preluate în traduceri realizate de către Sion pe la mijlocul secolului al XIX-lea (și publicate în 1859, respectiv 1863) ale operelor elaborate în limba greacă de Fotino și de frații Tunusli trebuie considerate împrumuturi personale ale traducătorului, datând din acești ani, când influența turcă oficială mai poate fi apreciată ca activă, prin inerție (*capan-emini* și *capan-naip* „inspectorul, respectiv intendentul depozitului central de alimente al Porții”, *checeliu* „nume dat ienicerilor după căciula lor de pâslă, numită checea”, *chiutuc* „registru de conturi; arhivă imperială”, *reiz-chiesedar* „loctiitorul lui reis-efendi”, *taraphana-emini* „ministru al tezaurului imperial”, *valide-chethudasi* „intendentul împărătesei-mamă”, *zaptinamea* „proces-verbal” etc.). Acest punct de vedere este susținut de constatarea că un termen precum *capan-emini* „inspectorul depozitului central de alimente al Porții”, atestat numai la Fotino, a devenit cunoscut, probabil, și altor vorbitori ai limbii române, de vreme ce în literatura populară de la începutul secolului al XX-lea se folosea un termen *capan* „om influent, șef, cap”, format, se pare,

de la compusul *capan-emini* prin condensare lexico-semantică și prin etimologie populară, după *cap*, care a influențat sensul cuvântului.

De un altfel de tratament beneficiază însă din partea noastră cuvintele de acest tip care denumesc funcții, titluri și alte realități specifice țărilor române din perioada respectivă. Din moment ce însăși realitatea denumită a fost preluată și adaptată la condițiile social-politice și administrative românești, este mai mult decât probabil că termenul care denumea acea realitate a existat în română, de unde a fost transpus în textele redactate în alte limbi. În astfel de situații, considerăm că momentul atestării îl constituie chiar anul publicării textului original (de exemplu Fotino în 1818–1819, Tunusli în 1806), chiar dacă eventuala traducere în care termenul apare adaptat la limba română a văzut lumina tiparului abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În aceste cazuri este vorba, așadar, de surse în alte limbi care constituie neîndoielnic atestări indirecte pentru unele împrumuturi românești din turcă (de pildă *babein*, *babelngiu*, *baş-bulubăşie*, *baş-salahor*, *beilicciu*, *buhurdangiu*, *ceamaşir-başa*, *ceamaşirgiu*, *ciribaş*, *ehaliu*, *hazran*, *iflac-voivodasi*, *ipca-firman*, *mucatea*).

1.6. Cuvinte cu etimologie nesigură sau obscură

Destul de multe cuvinte românești cu etimologie necunoscută au un înveliș sonor și o „rezonanță” tipice pe care cercetătorul ar putea fi tentat să le atribuie unei presupuse proveniențe turcești. Supozițiile de acest gen se pot baza adesea și pe alte date care ar susține o astfel de etimologie, de exemplu prezența termenului într-un text plin de „turcisme” ori faptul că el denumește o realitate care aparține sau ar putea aparține lumii turcești. În mai multe cazuri pot fi făcute apropieri formale între astfel de termeni românești și diverse elemente lexicale ale limbii turce, dar fie neconcordanțele semantice, fie alte motive stau în calea includerii termenilor respectivi printre împrumuturile sigure din această limbă. Alteori, asemănarea formală este cu totul aproximativă, așa încât, deși există posibilitatea ca termenul să provină din turcă, etimonul nu poate fi identificat cu certitudine (ceea ce constituie, desigur, un eșec al cercetării etimologice). În unele situații se poate presupune că termenul românesc a fost reținut cu o semnificație imprecisă, poate eronată, ori a fost notat sau copiat greșit, într-o formă coruptă, împiedicând stabilirea etimologiei.

Din această din urmă categorie face parte, de pildă, un termen atestat la începutul secolului al XIX-lea și inclus în ȘIO III 3 în trei variante: *agianzile*, *agianzările* (forme de plural articulat) și *agiangie* (formă de singular reconstruită de Șăineanu). Apreciind că etimonul cuvântului este tc. înv. *harğihane* (în alfabetul turcesc actual: *harcihane*) „dépenses du ménage, vivres, entretien”, savantul a dedus, pentru termenul românesc,

sensul „cheltuiala întreținerii domnului”. Ne îndreptățește oare marea deosebire formală să afirmăm, așa cum face Șăineanu, că „formele sunt corupțiuni de la un tip *hargihané* sau *harglhangl*”? Cuvântul pare să aibă o bază etimologică grecească sau turcească, dar etimonul în sine și semnificația termenului românesc rămân obscure.

Așa cum arătam cu mulți ani în urmă (Suciu 1977, 350), *așchiiș-pașa*, atestat într-o cronică („au venit cu Ion-Vodă un *așchiiș-pașa* cu zece mii de turci călărime și cu arnăuți mulți”), are o evidentă rezonanță turcească, dar – poate pentru că a fost notat sau transcris greșit – nu i-am putut identifica etimonul și, în consecință, nici sensul exact. *Basalíc* „porcoi de fân cam de o jumătate de car” (DA) ar putea fi comparat, eventual, cu un tc. **başaklık*, format cu sufixul colectiv *-lık* de la *başak* „spic”, dar nu avem garanția nici formală, nici semantică a corectitudinii unei astfel de explicații etimologice. ȘIO I 276 explică termenul *baloș* „miere” din tc. *bal* „idem”, cu precizarea că „sufixul e obscur”; dacă așa stau lucrurile înseamnă că însăși etimologia propusă este nelămurită. Cuvântului *buchereá* „(despre oi) cu lâna mare și lungă” (DA) am fi tentați să-i presupunem ca etimon tc. *bükülü* „încovoiat, răsucit, tors”, dar mai ales nepotrivirile formale ne determină să ne îndoim că această explicație este corectă (cuvântul ar fi trebuit să sune **buchiulú* în română). Aspect turcesc, dar etimologie obscură sau nesigură au și termenii *buraclá* „grămadă, amestecătură” (DA) și *buzdugeá* „săculeț, pungă”, care, după ȘIO II 67, ar „presupune o formă *buzu*, de unde un diminutiv *buzuğa* (lipsește în dicționare); de aci ngr. *μπουζοῦ* și *μπουζουβάρα* (de unde rom. *buzunar*)”; explicația dintr-un improbabil tc. **buzuğa* este forțată și fantezistă, de aceea termenul este pe bună dreptate lăsat fără etimologie în DA.

Carabei „un soi de struguri” (DA) ar putea proveni, desigur, dintr-un tc. **karabey* „idem”, iar acesta din antroponimul *Kara bey* (așa cum *afuzall* este un împrumut din turcă având la bază numele unui soi de struguri care provine tot dintr-un nume de persoană), dar nu putem fi siguri de această etimologie câtă vreme etimonul nu este atestat, iar cuvântul ar putea fi un derivat românesc de la *carabă* „fluier; cimpoi; picior; (adj.) gârbovit”. Termenul regional *caracașicuri* „dulciuri” (Gl. Arg.) ar putea fi comparat fie cu sintagma tc. *kara kaşık* „lingură neagră” sau „lingură rea, stricată”, fie cu tc. dial. *kargaşşagısı* „gem amestecat cu zăpadă”; în primul caz, dificultățile sunt de ordin semantic, iar în al doilea – mai ales de natură fonetică. Incertă rămâne și etimologia lui *carcandiiă* „drac”, pe care DA îl compară cu tc. *karakoncoloz* „harpie, bau-bau”, bg. *kărăkonğul*, alb. *karkandxol*, ngr. *καλικάντισσρος*. Nu am putut identifica etimoane nici pentru termenii cu aspect turcesc *casrăc* (care apare în DA fără etimologie și cu sens necunoscut, în pasajul „5 oca de păcură cu *casrăc*” dintr-un document din 1792) și *castamboi* „un fel de pânză mai bună decât astarul și decât marașul” (dat fără etimologie în DA; ar putea fi comparat cu top. tc. *[I]stambol*, dar ce este începutul cuvântului?). După DA, moldovenismul *ceapar* „unealtă de dulgherie” ar putea proveni din tc. *çapa* „sapă, săpăligă”+ sufixul *-ar*, iar noi am fi tentați să corectăm etimologia

prin tc. dial. *çapar* „ulcică” (Der. S.) ori prin identificarea termenului cu *țaparină*; din păcate, niciuna dintre aceste soluții nu este potrivită din punct de vedere semantic, deoarece nici săpăliga sau țaparina, nici ulcica nu are ce căuta în terminologia dulgheriei; doar o descriere mai exactă a obiectului denumit de cuvântul românesc ar putea confirma, eventual, etimologia turcă. O neconcordanță semantică greu de trecut cu vederea, dacă nu cumva avem de-a face cu glosări greșite ori imprecise, apare și între rom. *ceapâc* ~ *ciopâc* ~ *ciopârc* „cuvânt din terminologia plutăritului; plasă” (DA) și tc. *çapık* ~ *çapuk* „partea dintre pulpe a izmenelor sau a pantalonilor”, (dial.) „coș, sipet fără capac și cu mâner”; alta ar fi situația dacă sensul termenului românesc ar fi, de pildă, *„vârșă, coș (unealtă de pescuit)”. *Cheşibaş*, atestat într-un document⁷ din 1794, cu sensul probabil „mai marele peste un sat”, și *chiluf* „numele unei mâncări nedefinite”, folosit în secolul XIX în Moldova (DA), ar putea fi comparate cu tc. *köycü* „țărănist, om care sprijină interesele țăranilor” + *baş* „șef”, respectiv cu tc. dial. *kılıf* „fasole(-păstăi); coajă”, dar nu avem certitudinea că înțelesurile se potrivesc. Pentru originea lui *ciotâc* ~ *ciontâc* ~ *ciotoacă* ~ *clotac* ~ *ciotec* ~ *ciutruc* „ciot; partea dinspre rădăcină a unui trunchi de copac, teșitură; bucată de lemn” ar putea fi invocat tc. *çotuk* „idem”, dacă nu ar exista, pe întreg spațiul dacoromân, cuvântul *ciot* (cu etimologia necunoscută în DEX și considerat „creație expresivă” în CDER), de la care par să fi fost derivate formele citate.

Între regionalismul dobrogean *diminic* „varietate de struguri cu boabe mari, de culoare neagră-vineție” (DLR ms.) ~ *dimnit* „soi de struguri timpurii, cu boabe de culoare neagră, cu piețița subțire” și tc. *dimyat* „soi de struguri cu boabe rotunde și rare, de culoare alb-gălbuie” (TS) există o surprinzătoare similitudine semantică, însă și o mult prea vagă asemănare formală. Termenul *diostáia* este atestat cu sensul „numele unui dans popular de origine turcească” (DLR ms.), deci ar trebui el însuși să provină din turcă, dar nu am găsit un etimon verosimil în această limbă. Într-un document din 1806 (DLR ms.) apare, cu sens imprecis, un cuvânt cu aspect turcesc, *dorluc* (în pasajul „una păreche cercei cu diamanturi i unul *dorluc*”), pe care nu îl putem explica satisfăcător din turcă. În aceeași situație se află și *ecsildar* „numele unei monede în valoare de doi taleri” (Furnică XXIX), atestat (în formă probabil coruptă) într-un document din 1819, printre alte denumiri de monede turcești (*ichilic, iuzluc* etc.).

Rămâne obscură prima parte a termenului *fotlâbuluc-başa* din cronica lui Radu Greceanu⁸, deși este vorba, evident, de un cuvânt compus format în limba turcă; asemănarea cu tc. *fotalı* „cu fotă” (cf. Suciu 1977, 350) ar putea fi însă întâmplătoare, eventual cauzată de o grafie greșită. Paralele – posibil cu totul nefondate – pot fi făcute

⁷ V. *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, [București, 1961], p. 830.

⁸ *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Vol. II, București, 1961, p. 92.

și între rom. *frâncușă* sau *poamă frâncie* „soi de struguri cu ciorchini scurți și boabe mici” și tc. *frenk[üzümü]* „coacăze” (*üzüm* „struguri”; v. în *Dicționar*, s.v. *frenchi*); între rom. *gherghin* „păducel” și tc. *gürgen* „carpen”; între rom. *ghermesea* „vargă de lemn” (ȘIO III 148, fără etimologie) și tc. dial. *germeşe* „varietate de stejar”, *germeşoy* „nuia”, *germeç* „gard de nuiele”, *germişek* ~ *germeşük* „salcie” (Der. S.); între rom. *giuburluc* „o haină bărbătească” (DA) și tc. dial. *çüpür* ~ *çöpür* „șesătură din păr de capră; ciorap ordinar, grosolan”; între regionalismul muntenesc *giugea* „cuțit rău, care nu mai taie” (Coman) și tc. *cida* „suliță, lance” (care a fost preluat cu sensul său etimologic, în forma *giudea*, atestată la cronicarii munteni).

Ar putea exista o legătură – de care însă nu putem fi siguri, deoarece lipsesc concordanțele formale și/sau semantice necesare – și între rom. *hap* din locuțiunea *hap pe cap* „exact, nici mai mult, nici mai puțin” (Gl. Arg.) și tc. *hep* „la fel, tot (așa), exact (așa)”, între rom. (*h*)*artan* „bucată mare de haină ruptă, de carne etc.” și tc. *artan* „rămășiță, rest” sau între rom. *mahracuri* „mărfuri de lemn” (Coman) și tc. înv. *mahruk* „combustibil”. În ȘIO III 151 este inserat, fără etimologie, termenul *ialvichir* „varietate de bogasiu” (atestat într-un document din 1767: „bogasie de *ialvichir* albe”), cu precizarea: „probabil de la o localitate cu acest nume”; până nu identificăm numele acestei localități sau un alt etimon, nu avem argumente pentru a include termenul în seria împrumuturilor din turcă.

În Polizu apare cuvântul *mauză* „povară, sarcină; mașină; fată grasă”, pe care ȘIO I 277 îl explică dintr-un etimon turcesc inexistent în sursele noastre: *mavusa* „navă de transport”; cu acest sens există însă tc. *mavuna* ~ *maguna*, pe care se pare că Șăineanu fie l-a citit greșit, fie l-a „potrivit” la forma românească și care a fost într-adevăr preluat în română, dar în variantele *mahună* ~ *magună*. DLR, citând ȘIO I 224 (unde autorul include termenul printre alte denumiri de ambarcațiuni), dă pentru *mauză*, evident eronat, sensul „ambarcațiune folosită pentru transport”, cu același etimon incorect, trimitând pentru acesta la ȘIO I 277. În consecință, rom. *mauză* trebuie considerat cu etimologia nelămurită.

Rom. *sărpán* „numele unui pește mic din apele stătătoare sau lin curgătoare, numit și zvârlugă sau cără (*Cobitis taenia*)⁹ ar putea proveni din tc. *sarpa* (accentuat *sárpá*) „numele unui pește mediteranean având lungimea maximă de 35 cm (*Boops salpa*)” (< ngr., v. TS 2000), dar nu este clar cum a ajuns această denumire din zona Mării Mediterane la pescarii de pe râurile și bălțile românești și de ce a fost nevoie de sufixarea în română a presupusului etimon turcesc, în loc ca peștelui să i se spună, pur și simplu, **sarpă*; mai degrabă avem de a face cu un împrumut dintr-o terță limbă.

Sonoritate oarecum turcească au și cuvinte ca *intigás* (reg., Oltenia) „joc în care mai mulți copii, așezați în cerc, își schimbă locurile, iar unul încearcă între timp să ocupe locul altuia” (Lex. reg. II 27), *mehmét* „defect, slăbiciune; obicei” (Gl. Arg.), *petieá*

⁹ Vezi Zoltán Kászoni, *Pescuitul sportiv*, [București, 1981], p. 116.

„un fel de blană” (ŞIO III 158, fără etimologie), *samá* „produs bogat în enzime, întrebuinţat la tratarea pieilor înainte de tăbăcire” (DLR, DEX²), *sangulie* „ţesătură fină de mătase” (DLR, DEX), *sichír* ~ *cichír* „nume dat unor specii de păsări înrudite cu pitulicea” (DLR), *subác* „instrument cu care se umple luleaua” (DLR) şi *súlgju* „dare percepută în evul mediu pentru vitele sau oile tăiate ori pentru vacile cu lapte” (DEX, DLR), dar vagile asemănări formale, paronimice şi, uneori, semantice nu ne dau dreptul nici măcar să le comparăm, în ordinea de mai sus, cu tc. *imtiyaz* „distincţie; decoraţie” sau *intihac* „soluţie”, *mihnet* „necaz, încurcătură, supărare”, *pete* „batistă” ori *peten* „un fel de stofă”, *şama* ~ *şema* „fitil ceruit”, *sangi* „zăpăcit, năuc”, *çakır [kuşu]* „şoim”, *suvak* „vană” ori *sübek* „panglică, fundă”, respectiv *süls* ~ *sülüs* „o treime”.

DLR include cuvântul *tahtestir*, interpretat astfel de către O. Densusianu (DILR II 552), definit (deductiv, după presupusul etimon) prin „draperie de la baldachinul tronului” şi explicat din tc. **tahtsitr* (< *taht* „tron” + *sitr* „perdea”), deşi termenul apare în sursa din secolul al XVI-lea, fără context revelator, în forma *şahtestir*, poate într-adevăr cu grafie greşită, ceea ce face să nu-i putem identifica nici sensul exact, nici etimonul. În *şămled* „un fel de ţesătură” (1777–1782, Furnică 55), prima parte a cuvântului pare a fi toponimul tc. *Şam* „Damasc” (preluat ca termen comun: rom. *şam* „damasc”) sau tc. înv. *şam* „seară; aluniţe, negi, pete”, *şamm* „mirositor, aromat” (OTS), dar ce ar putea fi partea finală?

Alţi termeni care prezintă unele asemănări formale cu elemente lexicale turceşti, dar nu pot fi explicaţi satisfăcător din etimoane clare, sunt şi următorii: *tăngale* „fire de urzeală” (Gl. Olt.), care ar putea fi comparat, în ultimă instanţă, cu tc. *damga* ~ (dial.) *tamga* „stampilă, pecete; semn făcut cu fierul roşu pe pielea unui animal; unealtă cu care se face acest semn” (preluat în română cu sensurile etimologice, în formele *danga* ~ *tamga*); *tehergiu* „arogant, mândru” (DLR) – cu tc. *tekebbür* ~ *tekâbü* „arogantă, orgoliu”; *terfichi* „om de nimic, puşlama” (DLR) – cu tc. *terfik* „însoţire, companie” sau cu tc. înv. *tefrika* „ceartă, neînţelegere”; *tivic* „laţ cu care se prind păsări sau animale mici; lemn fixat orizontal în horn; aţă cu care se taie mămăliga” (DLR) – cu tc. *tevek* „ramură, tulpină, mlădiţă”; *urjumă* ~ *hurjumă* ~ *curjumă* „fărâma (de pâine); jumări de porc” (DLR) – cu tc. *kurşun* „glonţ; plumb”; *a se (h)urmeti* „a se zăpăci, a se buimăci; a se rostogoli” (DA, DLR) – cu tc. *hürmet* „respect, stimă, veneraţie”; *zoroclie* „cămaşă bărbătească din pânză groasă” (DM) – cu tc. *sarik* „turban; acoperământ de cap”, *sarikli* „care este prevăzut cu un turban sau cu un văl” (> rom. *saracliu* „acoperământ de cap pentru bărbaţi”) etc.

Multe alte apropieri şi comparaţii de acest fel pot fi făcute, dar, în astfel de cazuri, nu există elemente suficiente care să îndreptăţească stabilirea unor etimologii certe. Simplele supoziţii nu pot satisface cerinţele şi rigorile cercetării ştiinţifice, dacă nu au la bază argumente credibile şi fapte lingvistice verosimile.

1.7. Împrumuturi din turcă explicate din alte limbi sau considerate cu etimologie necunoscută

Circumscrierea fondului lexical românesc împrumutat din turcă implică precizarea nu numai a termenilor care nu ne-au venit direct din această limbă, ci și a celor care, până de curând, au fost considerați cu etimologia necunoscută ori au fost explicați din alte limbi, deși, după părerea noastră, sunt de proveniență turcească. Și în acest caz trecem cu vederea explicațiile etimologice eronate care ulterior au fost corectate în diverse dicționare, articole sau studii. Ar fi superfluu să acordăm atenție unor cuvinte care într-un dicționar mai vechi, să zicem în Cihac, TDRG, CADE sau DA, au fost explicate din alte limbi ori au fost date cu etimologia necunoscută, dar cărora li s-a atribuit etimologia turcească adecvată în lucrări mai recente, de exemplu în DM, CDER, DEX, DLR sau chiar TDRG². Nu putem totuși omite să amintim că o contribuție de prim rang la precizarea etimologiei turcești a numeroși termeni ai limbii române a avut-o Vladimir Drimba, atât în calitate de colaborator la *Dicționarul limbii române* (DLR), cât și prin diversele articole și note etimologice pe care le-a publicat în ultimii circa 45 de ani, mai ales în SCL și LR (v. *Abrevieri bibliografice*), majoritatea fiind reproduse în Drimba 2001, cu unele adăugiri de etimologii inedite¹⁰.

În ceea ce îl privește pe autorul rândurilor de față, contribuțiile sale în domeniul cercetării etimologice a împrumuturilor din turcă s-au concretizat într-o serie de articole

---

¹⁰ Iată lista cuvintelor de origine turcă sau preosmanlie de care s-a ocupat Vladimir Drimba în cuprinsul acestor articole și note, aducând corecții sau precizări de natură etimologică: *acic, afif, afuzali, agustos, angara, angâș, arcaci, arpagic, asman, avă, baargic, babut, bacalâm, baiguș, bairam, balaban, balbaș, bastara, baș-boier, batal, bărăgan, bechet, beci, bel, belezic, berbelâc, biaz, birlic, boccea, boiandruc, bondoc, bostan, brăcaci, bugeac, buhur, bulibașă, buluc, burlan, caban, caci, cacom, caia, cais-pastramă, canale, caplagea, caraghios, caraianac, caraulă, carsac, catâr, căpcea, cărăbăni, câlangâci, cânâgic, cârlaci, câzamlâc, câzâlbaș, câzâlcea, câzâl-pelit, ceacal, ceacâr, ceac-pac, ceam, ceameniu, ceamur, cecmea, chel, chelargi-bașa, chelcea, chenar, chepcea, chepcel, cherem, cherhana, chermea, chersin, chesăgiu, cheschin, chesmea-caldarâm, chindelic, chior, chituc, chiurc, chiurec, cichel, ciorlan, ciovrântie, cira, ciucman, ciuin, ciutac, civit, coinac, coinghios, comur, cram, cumbara, cușac, cușaclâc, daiac, dalac, dândănaie, dârmâc, def, delibaș, deliu, delmea, Devlet, diha, dihai, dimerlie, dip, direc, dirmea, doldora, dovlac, dulap, efa, emiclic, ep-ec, fesfesea, firfiric, fișic, galaon ~ galion, galiongi, găgăuță, geampara, geantă, gebea, gezvă, ghelai, ghelberrea, gheren, ghermea, ghermec, ghiobec, ghiordel, ghiordie, ghiotura, ghiozboiagilâc, ghirghiș, ghisluc ~ ghiuzluc, ghiul, ghium, ghiunie, ghiurluc, ghiusturea, ghiveci, ghizluc, gogea, gorgan, gurut, ha, halep, halvet, has, hălăciugă, hârca, hem, hijret, hoinar, hurmuz, iades, iarma, iazâc, ifiliu, iorgan, iuschiudar, lahur, lamba, macalâc, mageara, magmuză, mahut, mangal, martac, matbah, maza, mămular, mehenghi, mehterhanea, memhur, merdenea, mezat, mumbaia, namea, neva, oină, oją, ortoman, oști, pacea, panzehru, parcea, perdea, peșchin, pil, pinir, pușlama, ramazan, rast, refenea, riza-pazar, rup, saca, sacât, saia, samur, sandâc, sangeac, sarailie, seba, selem, serhat, siren, surec, șaiu, taban, taftaluc, taht, tanea, tarabulus, tarhon, tel, telpiz, teltie, teşcherea, ticnea, tilie, tocat, topotan, toptan, tumurluc, tusiama, ugeret, ulama, ustuacic, vechil, zevzec.*

și note (lexicale și) etimologice apărute în ultimii peste 30 de ani în revistele LR și SCL (v. *Abrevieri bibliografice*), precum și în Suciu 2006¹¹. Soluțiile pe care le-am propus ori ni le-am însușit constituie, de fapt, o bună parte a noutăților și/sau a opțiunilor etimologice prezente în vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*. Acesta cuprinde însă și alte contribuții etimologice proprii, de substanță sau de detaliu, ori, în numeroase cazuri, cel puțin reflectă poziția adoptată de noi în privința etimologiei unor termeni românești a căror origine este controversată.

¹¹ Cuvintele a căror etimologie turcă a fost abordată, discutată, stabilită, corectată sau confirmată în aceste lucrări sunt următoarele: *acic, afuzali ~ fuzalie, aga, agem, agustos, aielet, alam, alaman, alan, alcalâc ~ arcalâc, altalâc, amber, ana, anadol, anasâna, anason, angara, angâș, antep, arap, arnăut, arpalâc, arșin, atmișcea, avă, avrad, baargic, baiguș, bairam, balaban, balcan, balcic, baldăran, baltalâc, bar, bardac, basargiu, baschiu, basmagelâc, batal, bărdacă, bectemis, bechet, beden, beigamber, berbelâc, bernevici, beșlic, biaz, bidinea, bina, bizirea ~ bezir, boacă, bobric, bogaz, bogdan, boi, bolozan, bostan, boșcea, bozgun, buclarisî, bulmea, buclarisî, bucluc ~ burluc ~ butluc, burlan, buzluc, cabara, cafa, caia, caisie, calafat, cambur, canale, canara, captan, carabatac, caracartal, caragea, caraianac, caramanlâu, carapelit, carâc, carcealâc, casac, catâr, catertai, catifea, cazmir, căcărdac, căci, câlangâci, câr, cârântâi, cârmâz, cârmog, câzâlgea, câzâl-pelit, ceacal, ceacăie, ceaclama, ceadiriu, cealî, cealmuc, ceapraz, cear, cearclâu, ceauș, celbiș, celelie, chelcea, cherhana, chermea, chervan, chesmea, cheșchin, chiab, chiligiu, chimioniu, chimirlic, chiocec, chiocește, chiolhan, chionduz, chiopec, chior, chiringiu, chiurcbeș, chiurchi-calem, chiurec, chizil, cicic, cicur, cidiu, cilic, ciol, ciorbâlâc, ciș, ciubuc, ciumlec, civit, civiu, comur, coroftie, crâmlean, cucumea, cumbara, daiac, dalac, dalga, dalgâci, dervent, desligea, Devlet, dichi ~ tichi, didiu, dip, dîșgea, diunuc, diunurluc, doruc, dulghet, eli-calem, emen-café, fâcie, fârângiu, fidan, fileri ~ șileri, frenchi, frenghie, funduc, furda, fustanlâc, gaigana, gaitangiu, gaz, gârgâr, geantă, gebea, gebegiu, gebel, gebrea ~ ghebrea, gelberea, gezvea, ghermea, ghermec, gher-pelit, ghezec, ghiaur-café, ghimirlie ~ chimirlic, ghioc, ghioci, ghioghici, ghionghionea, ghioz, ghisluc, ghiugin, ghiurgiu, ghiurluc, ghiusturea, ghiveci, gingirliu, gionat, giuvan, gogea, gurut, habar, hac, hadăm-saip, hagemiş, hal, halal, halep, haram, has, hașlama, hat, hazna, hârca, hindiu, hluchium, hoșnișin, hurmuz, iaba, iaca, iacăie, iadeș, ialac, ianâc, iaprac, iarma, iastuc, iatac, ibra, ichi, ichtuilâu, ihram ~ hram, iova-haraci, ipneu, irat-gedit, iritic, ivilichiu ~ tivilichiu, lagiverde, lahur, laliu, lambă, lampagiu, lef, lustragiu, magear, mageara ~ magara ~ nagarea, magmuză, mahut, maia, maié, malac, mandanea, mandar, mane, mangal, mangealâc, maraș, maslahat, mașă, mazâl, mărgean, melez, menzil, mermer, mestegiu, meterhanea, minghinitai, mischidar, mischiu, misir, misirliu, mosomur, mucava, muhaia, mumbaia, mumurluc, musul, mutpah, nacâluri, neva, nizam, nogai, obuduet, oglu, otuzbeș-calem, ova, panzehru, papară, para, parcea, parcealagiu, pastramagiu, pârpați, perciună, pici, pinir, pipirliu, pipirî-cosac, pisi, popaz, poștagiu, rahtivan, raiat, rast, răcam, reizicol, rial, richiab, roabă, saca, sacâz, safer, sain, sandalgealâc, sarsailă ~ sarsan, saulă, saură, saz, schelă, schembea, seba, seftenlichî, sichișmiş, sileaf, sirec, sisinel, sivric, sovad, stambol, stichi, surec, susan, șacamele, șaitanic, șam, șapcă, șecherlie, șisterea, șișic, șupea, taban, tabet, tacoz, taftaluc, taht, tanea, tarabol, tarabuz, taratli, tăcată, târfă, tâzlä, tejgherea, tel, teletin ~ telatin, temel, temergiu, tere, terezie, terpedin, ticnea, timin, tipilic, tocat, toitan, top, topleicuță, tug, turaliu, tuslos, țaparină, ulama, urdu-belea, ustucic, vardie, vechil, vitai, zacom, zagara, zalam, zanaat, zangalâc, zăr, zărgan, zât, zurla.*

2. IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

2.1. Contribuții anterioare

Influența turcă asupra limbii române a constituit obiect de studiu pentru un număr relativ mare de cercetători. Primul care a semnalat existența unei influențe turcești asupra lexicului românesc a fost cărturarul Dimitrie Cantemir, care a inclus în glosarul de termeni străini (*Scara numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*) anexat la opera sa *Istoria ierogilifică* (1705) o serie de cuvinte comune și proprii de origine turcă, unele fiind, ce-i drept, împrumuturi personale ale autorului. I-a urmat, peste aproape un secol și jumătate, o încercare lexicografică fără altă valoare decât aceea de a fi o noutate în epocă (Heliade).

Primele preocupări științifice privitoare la influența turcă datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deschizătorul de drum este, fără îndoială, Rössler, al cărui merit se reduce, din păcate, aproape numai la atât, deoarece lucrarea sa, calificată de Lazăr Șăineanu drept „mai mult decât modestă” (ȘIO I CCXLI), este plină de erori de analiză etimologică, induse mai ales de faptul că nu cunoștea decât superficial limba română și istoria acesteia. Rectificarea unora dintre etimologiile greșite (Gaster) și completările (Barițiu) nu întârzie să apară.

A urmat, cronologic, valorosul dicționar Cihac, cuprinzând, în vol. II, un repertoriu de „elemente turcești”, pe care autorul le consideră, în *Prefață*, a reprezenta 17,8% din vocabularul limbii române de până la 1850. O analiză ulterioară a inventarului lexical de origine turcă inclus în Cihac¹² a redus această proporție la „peste 7%”, dar într-un studiu serios mai recent se apreciază că „statistica lui Cihac trebuie totuși considerată ca apropiată de realitate” (ILRL 419). De altfel, ceea ce reproșă Lazăr Șăineanu dicționarului lui Cihac este tocmai faptul că nu cuprinde „nici măcar o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică” (ȘIO I CCXLII). Desigur că dicționarele moderne ale limbii române au corectat multe dintre erorile etimologice ale lui Cihac.

Studiul comparativ al termenilor de origine turcă din limbile est- și sud-est-europene este abordat pentru prima oară într-o lucrare meritorie (Miklosich), care preia însă, din păcate, multe dintre greșelile de interpretare etimologică și omisiunile existente în operele menționate ale lui Rössler și Cihac.

Probabil că nu întâmplarea, ci interesul tot mai mare față de influența turcă a făcut ca în anul 1885 să fie publicate, la București, două lucrări cu același titlu, primele consacrate exclusiv împrumuturilor românești din limba turcă. Una era lipsită de o valoare științifică reală (Ispirescu-Polyzu), în timp ce a doua era semnată de Lazăr

¹² Vezi M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. I, București, 1966, p. 107.

Șăineanu și reprezenta debutul marelui lingvist în studierea împrumuturilor din turcă (Șăineanu 1885).

Continuându-și cercetările în acest domeniu și punând la contribuție rectificările și completările etimologice aduse de unii confrați (Hasdeu 1886/1, 1886/2, Rudow, Löbel 1894), Lazăr Șăineanu publică, în anul 1900, o valoroasă lucrare de sinteză de tip monografic, *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (ȘIO). Chiar dacă este depășită în prezent din mai multe puncte de vedere, monografia lui Șăineanu cuprinde numeroase idei și soluții valabile și astăzi, constituind, după expresia lui V. Bogrea, o veritabilă „Biblie a elementelor orientale din română”. De altfel, după apariția lucrării și a versiunii sale (prescurtate) în limba franceză (Șăineanu 1902), cercetările în domeniu din primele decenii ale secolului XX se rezumă adesea la diverse completări sau precizări critice (unele eronate) față de soluțiile date de Șăineanu (Brăescu, Iorga, Popoviciu, Popescu-Ciocănel, Löbel 1908, Pascu 1910, 1922, Bogrea 1921, 1923, 1924, Drăganu 1925, 1926, Graur 1934, 1936/2, 1936–1939). Aceste contribuții se adaugă noutăților de interpretare etimologică și completărilor aduse inventarului de împrumuturi din turcă, pe care le cuprind studiile de istorie a limbii române, printre care se remarcă DILR și Pușcariu, precum și dicționarele importante apărute în prima jumătate a secolului XX (TDRG, DA, ȘDU, CADE, SDLR). Carlo Tagliavini semnează o scurtă prezentare, în folosul italienilor interesați, a influenței turcești asupra limbii române¹³. În această perioadă sunt publicate primele contribuții substanțiale la studiul elementelor turcești din idiomurile românești sud-dunărene (DEMP, Pascu, Capidan 1932, 1936, Polenaković), care vor fi urmate mai târziu, în 1963, de valorosul DDA. Tot acum apare o nouă direcție de cercetare, cea a paralelismelor frazeologice turco-române (Papahagi, Spitzer, Drimba 1948).

Vladimir Drimba va aduce, în a doua jumătate a secolului XX, însemnate contribuții la studierea elementelor turcești din idiomurile românești sud-dunărene (Drimba 1950, 1957), dar mai cu seamă a celor din dacoromână, precizând sau corectând, cu metode științifice, etimologia turcească a numeroase cuvinte românești, în calitate fie de colaborator la seria nouă a dicționarului-tezaur al limbii române (DLR), fie de autor al unor articole, note și studii etimologice (Drimba 1959, 1963/1, 1964/1, 1985, 1992, 1993/1, 1993/2, 1993/3, 2001). Mai mulți cercetători au contribuit în această perioadă la stabilirea etimologiei turcești a noi cuvinte (Moldovanu, Graur 1963/1, 1963/2, 1964, 1966, 1968, 1969, 1975, Buescu, Avram 1973, 1975, 1976, 2001, Suciuc 1973, 1977, 1978, 1980, 1981, 1984/2, 1987, 1989, 1990/1, 1994, 2006 etc.).

De altfel, cercetarea influenței turcești s-a extins, în a doua jumătate a secolului XX, asupra unor domenii și aspecte care nu fuseseră abordate înainte. Au fost analizate

¹³ *I termini turchi della lingua rumena*, în „L'Europa Orientale”, 1923, p. 373–374.

împrumuturile din diverse categorii de scrieri istorice (Bureștea, Giosu, Ionescu), problema „turcismelor” din dialectul bănățean (Matei, Mării) și filiera turcească pentru unele cuvinte de origine arabă (Dobrișan 1965, 1968). Adaptarea fonetică și morfologică a împrumuturilor din turcă a fost tratată de autorul rândurilor de față (Suciu 1979, 1992), care a studiat și cuvintele românești împrumutate prin detașare din sintagme determinative turcești (Suciu 1983), preluând o idee comunicată de Vl. Drimba, pe care acesta a aplicat-o mai târziu (Drimba 1990). Domeniul onomasticii de origine turcă a fost abordat în câteva lucrări generale sau dedicate exclusiv acestui subiect (Decei, Jordan 1952, 213, Suciu 1975, 1984, Penișoară, Jordan 1983), în timp ce formarea cuvintelor cu ajutorul unor sufixe de origine turcă a constituit subiectul nu numai al unor volume de istorie a limbii sau de prezentare a limbii române contemporane, ci și al unor studii speciale (Ciobanu, Contraș). Autorul lucrării de față a analizat succint, cu metode statistice, și a clasificat, după importanța lor, cuvintele de origine turcă rămase până în zilele noastre în lexicul limbii române, mai precis în limbajul beletristic actual (Suciu 1986). Un alt studiu bazat pe statistică este Lüder-Miron, în care se scoate în evidență „declinul turcismelor” în limba română actuală, în comparație cu numărul cuvintelor de origine turcă existente în lexicul românesc de până la începutul secolului XX (dintre acestea, „abia o treime mai sunt înțelese și un număr minim folosite”).

În 1977 a apărut un valoros studiu teoretic asupra influenței orientale, lipsit însă de exemplificări ale principiilor expuse (Poghirc). Un autor german a întreprins o vastă cercetare monografică asupra influenței turcice asupra limbii române (Wendt), încercând, de fapt, să delimiteze influența preosmanlie de aceea turcească propriu-zisă, prin aplicarea unor „legi fonetice” stabilite, în general, arbitrar, fără ca autorul să posede cunoștințe profunde în domeniul istoriei limbilor turcice și a limbii române. Pornind de la aceste premise, desigur că ipotezele avansate de Wendt sunt de regulă gratuite, frecvențele reconstrucției sunt neîntemeiate, iar deducțiile și concluziile sunt cel mai adesea false. Lucrarea sa este „o carte plină de iluzii, în care specialistul găsește puține explicații complete și convingătoare”, cum se exprimă recenzentul său principal, Vladimir Drimba. Recenziile acestuia (Drimba 1963/2, 1964/2; v. și Mollova) se constituie, în schimb, în valoroase contribuții la studierea influenței turcice asupra limbii române, prin rigoarea și competența cu care pun lucrurile la punct.

Ar mai fi de adăugat că diversele tratate și studii de istorie a limbii române sau consacrate limbii române actuale ori dialectelor sale, publicate în ultimii 50 de ani (dintre care se remarcă ILLR, Dimitrescu, Gheție 1978, Munteanu-Țâra, Șerban-Evseev, Ivănescu, TDR, Coteanu 1985, Coteanu-Sala, Gheție 1997, Gheție-Chivu), acordă influenței turcești importanța cuvenită și spațiul meritat.

2.2. Izvoare documentare

Elaborarea lucrării de față a fost posibilă nu numai ca urmare a parcurgerii contribuțiilor anterioare prezentate mai sus, ci și pe baza excerptării, de-a lungul anilor, a materialului lexical de origine turcă din numeroase izvoare documentare de diverse tipuri. O bună parte a acestui material a fost extrasă din dicționarele limbii române, în primul rând din cele care înregistrează și atestările cuvintelor în diferite texte, cum sunt dicționarul-tezaur (DA/DLR), ȘIO sau TDRG, dar și din lucrări lexicografice mai vechi și glosare dialectale care ele însele reprezintă astfel de atestări. Alte împrumuturi au fost excerptate nemijlocit din texte istorice, literare sau dialectale care, din diverse motive (de obicei fiindcă au fost publicate ulterior), nu au constituit surse ale dicționarelor.

Analiza izvoarelor documentare pe care se bazează lucrarea noastră scoate în evidență faptul că, în funcție de varianta stilistică sau teritorială de care aparțin, textele-sursă conțin un număr proporțional inegal de împrumuturi din turcă. Este evident că, în decursul celor aproape cinci secole de influență turcă asupra ansamblului limbii române și al unei perioade incerte de înrâurire strict dialectală, numai asupra unor ramificații regionale ale dacoromânei, unele variante ale acesteia au adoptat un mare număr de astfel de împrumuturi – care, în momentul preluării lor, constituiau neologisme –, în timp ce alte variante stilistico-funcționale sau teritoriale au rămas aproape neatrinse de înrâurirea respectivă. Pe de altă parte, cele mai multe împrumuturi din turcă aparțin anumitor sferesemantice (administrație, armată, ocupații, unelte și obiecte casnice, îmbrăcăminte, alimentație etc.) care nu cuprindeau noțiuni de interes, adică nu constituiau domenii de preocupare decât pentru unele categorii de texte.

a) Nu surprinde, prin urmare, faptul că lexicul folosit în *literatura religioasă* este aproape complet lipsit de elemente turcești. Terminologia teologică a limbii române nu ar fi putut prelua unități lexicale și, implicit, noțiuni noi de la un popor a cărui religie era întru totul diferită și străină românilor, cum este cea islamică. Cele câteva cuvinte de origine turcă folosite în textele religioase românești, de exemplu în scrierile lui Varlaam, Coresi și Dosoftei ori în *Palia de la Orăștie*, în *Biblia de la București* și în *Penticostarele* din secolul XVIII (*călăuz*, *cearșaf*, *covățea*, *divan* „sfat, consiliu”, *fotă*, *ghiduș*, *lighean*, *a măscări*, *măscărici*, *năhut* etc.) nu aparțin, de fapt, terminologiei religioase propriu-zise, ci sunt preluate din limbajul „profan” comun.

b) Categoria de texte denumite generic *cărți populare* reflectă relativ fidel lexicul curent al limbii române vechi, cuprinzând, în consecință, un număr destul de mare de termeni de origine turcă. Transpunând în limba română relatarea unor evenimente istorice sau cotidiene, traducătorii acestor texte s-au preocupat să redea întâmplările relatate pe înțelesul tuturor, folosind, de aceea, un limbaj accesibil, care i-a „obligat” să includă și împrumuturi din turcă – pe care, fără îndoială, cititorii potențiali îi cunoșteau –, alături de o serie de cuvinte de origine turcă pe care le-au preluat din textul original, adică din limba din care au făcut traducerea (de regulă greaca sau sârba). Prin

conținutul și natura lor, cărțile populare au fost ferite de zgârcenia cu care literatura religioasă a folosit împrumuturi din turcă, dar și de abuzul de „turcisme” pe care îl găsim în scrierile istorice originale.

c) Relativ numeroase și la fel de reprezentative pentru lexicul curent al epocii, mai ales pentru un anumit limbaj utilizat la nivel oficial ori semioficial, în relațiile autorităților cu populația, sunt împrumuturile din turcă aflate în diferite *acte, condici, însemnări, scrisori și alte documente* cu caracter juridic, economic, comercial sau financiar, redactate în secolele XVI–XVIII și publicate mai cu seamă în secolul XX, în diverse culegeri de documente, care constituie valoroase izvoare pentru identificarea situației reale a termenilor de origine turcă în lexicul curent al epocilor revolute. Cele mai multe dintre aceste texte aparțin stilului administrativ, dar folosesc, de obicei, cuvinte accesibile, deci cunoscute și în rândurile păturilor mijlocii și de jos ale populației, incluzând numeroși termeni profesionali datorăți influenței civilizației otomane asupra vieții economice – care a adus cu sine, de exemplu, înființarea primelor manufacturi și constituirea unor bresle de meseriași (*isnafuri și rufeturi*), cultura a noi plante (*năut, pătlăgele, tutun*, unele soiuri de struguri și de grâu etc.) – sau asupra organizării și relațiilor administrative și juridice din țările române. Drept urmare, actele și documentele vremii reflectă, în mare măsură, proporția și frecvența cuvintelor de origine turcă din lexicul limbii române vechi, inclusiv din variantele neliterare ale acesteia.

d) Dintre toate categoriile de texte redactate în secolele XV–XIX, cele mai afectate de influența turcă au fost *literatura istorică și aulică* („de ceremonial”), precum și *proza alegorică și filozofică* reprezentată de *Istoria ieroglifică și Divanul* ale lui Dimitrie Cantemir. Desigur că această literatură este departe de a oglindi limba română curentă a vremii. Cărturarii moldoveni și munteni, mai ales cronicarii, provenind din clasa boierimii, în general vorbitori ai limbii turce și supuși presiunii culturale a marelui imperiu suzeran, s-au simțit datori, mai ales în epoca fanariotă, să includă în scrierile lor o întregă terminologie oficială utilizată la nivelul aristocrației țărilor române, poliglotă și hibridă din punct de vedere etnic. La acest nivel oficial, bi- și trilingvismul româno-greco-turc a jucat un rol însemnat în adoptarea benevolă și imitativă a modelului politico-administrativ și social-economic otoman (impus mai ales odată cu instalarea sistemului fanariot), cu efecte de „modă” nu numai în îmbrăcăminte, alimentație și, în general, în stilul de viață, ci și în limbajul folosit de zi cu zi la curțile boierești și mai cu seamă la curtea domnitorului. Acest limbaj se regăsește fidel în cronici și în alte texte redactate, îndeosebi în epoca fanariotă, de cărturarii vremii. Aceștia, în calitatea lor de reprezentanți ai păturii nobiliare și urmând moda și tendințele lingvistice contemporane, au supralicitat adesea, incluzând în operele lor – adesea superfluu – noi termeni preluați de ei înșiși direct din turcă (dar și din neogreacă), cuvinte cu statut de împrumuturi personale care în multe cazuri nu se regăsesc în texte ulterioare. În acest sens, este semnificativ faptul că în jur de cinci sute dintre împrumuturile secolului al XVIII-lea au numai două sau trei atestări ori chiar una singură. Numărul împrumuturilor din turcă

atestate până în anul 1780 se ridică la peste 1.500, față de numai aproximativ 640 înregistrate până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Marea majoritate a celor peste 1.500 de termeni preluați din turcă în epoca fanariotă și atestați mai cu seamă în scrierile istorice au ieșit din uz fie la scurt timp după consemnarea lor sporadică, fie după ce au cunoscut o răspândire limitată în jargonul aristocratic.

L. Șăineanu remarca faptul că „se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu” (ȘIO I 249; v. și ILRL 411–418). Într-adevăr, numărul împrumuturilor din turcă este încă relativ redus în operele lui M. Moxa, Gr. Ureche și M. Costin, dar frecvența lor crește progresiv, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, în *Letopisețul cantacuzinesc*, la C. Cantacuzino, N. Costin, R. Greceanu, D. Cantemir, R. Popescu, I. Neculce, pseudo-Amiras, Stolnicul Dumitrache, pseudo-Kogălniceanu (*Letopisețul anonim al Moldovei*) și în *Condica* lui Gheorgachi. Creșterea treptată a numărului „turcismelor”, de la un autor la altul, este, desigur, relativă, în funcție de înclinația și disponibilitatea fiecăruia de a se supune modei lingvistice a epocii. Această modă se va diminua în primele decenii ale secolului XIX și va cădea totalmente în desuetudine la mijlocul veacului respectiv, fiind definitiv înlocuită de tendințele, curentele și modelele latino-romanice.

e) Alte izvoare documentare ale monografiei noastre sunt constituite, desigur, de *lucrările lexicografice, atlasele lingvistice și glosarele dialectale și terminologice* ale limbii române. Cu excepția celor cu caracter istoric, care preiau cuvinte înregistrate în alte surse, pe care uneori le și precizează, ele reprezintă izvoare care atestă nemijlocit existența în limba română a unor împrumuturi din turcă. Dacă glosarele și atlasele lingvistice, publicate cu precădere în secolul XX, sunt izvoare neprețuite pentru stabilirea prezenței împrumuturilor în limba română din momentul respectiv sau cu puțin premergător, în ceea ce privește dicționarele trebuie remarcat faptul că unele au preluat în mod automat cuvinte ieșite din uz înregistrate în lucrări lexicografice anterioare, fără să precizeze că este vorba de termeni învechiți. În astfel de cazuri, în care existența în mai multe dicționare a unui cuvânt nu este susținută de prezența acestuia în texte, circumspecția ne îndeamnă să considerăm, de obicei, drept sursă de atestare numai prima lucrare lexicografică în care termenul este înregistrat.

f) În sfârșit, un izvor important pentru identificarea împrumuturilor din turcă existente în limba română vorbită într-o perioadă istorică sau alta îl reprezintă *literatura beletristică* (excludem din această categorie, în prezenta referință, subgenurile pe care le-am tratat deja mai sus: literatura religioasă, cărțile populare, literatura istorică, aulică și alegorică) și, începând din secolul al XIX-lea, *publicistica* vremii. Deși, din motive stilistice, aceste genuri ale exprimării literare scrise conțin și unele arhaisme sau chiar împrumuturi personale ale autorilor (vezi N. Filimon, D. Bolintineanu, V. Alecsandri etc.), vocabularul pe care îl folosesc ele este, în cea mai mare parte, contemporan și uzual în momentul redactării, întrucât însăși rațiunea scrierii și publicării textului respectiv este aceea de comunicare cu semenii. Desigur că numărul cuvintelor cu iz arhaic este mai

mare în operele care tratează subiecte istorice. Nu este surprinzător, de aceea, că, spre exemplu, în opera *Ciocolii vechi și noi* a lui N. Filimon sau în romanele istorice ale lui M. Sadoveanu sunt presărate numeroase arhaisme de origine turcă, ieșite din uz în momentul scrierii acestor texte, dar pe care autorii le vor fi cunoscut fie de la părinții sau bunicii lor, fie din literatura istorică veche. Este neîndoielnic, pe de altă parte, că, dacă nu am fi parcurs mai multe opere literare și publicații periodice din ultimele decenii, unele împrumuturi din turcă folosite în prezent ne-ar fi rămas necunoscute și nu am fi putut stabili lexicul românesc actual de origine turcă, respectiv pe cel utilizat în stilurile beletristic și publicistic din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Trebuie menționat însă faptul că numai o parte a cuvintelor folosite de autorii acestor texte sunt termeni ai limbii literare. Numeroase elemente lexicale populare, dialectale, istorice și chiar învechite se regăsesc în publicistica și mai ales în literatura beletristică actuală, iar delimitarea lor nu se poate face decât prin mijloace și metode suplimentare.

3. CADRUL ISTORIC AL CONTACTULUI LINGVISTIC TURCO-ROMÂN

Ca urmare a cuceririlor otomane din Peninsula Balcanică și a transformării statelor de la sud de Dunăre în pașalâcuri, țările române ajung, pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, să se învecineze cu Imperiul Otoman și să intre în sfera de influență și dominație politică a acestuia. Începe o lungă perioadă, de aproape cinci secole, în care poporul român și țările române – situate în zona de interferență a intereselor a trei mari puteri, Imperiul Otoman, Austria și Rusia, și a două puteri regionale, Ungaria și Polonia – vor reuși să-și salveze existența și să supraviețuiască în condiții de relativă independență, cu prețul acceptării unor influențe străine care își vor pune amprenta mai mult sau mai puțin provizorie asupra fizionomiei lor etnice, psihosociale, culturale și lingvistice. Influența lingvistică, ca și aceea socială, economică, politico-administrativă și culturală a turcilor otomani asupra poporului român a avut loc în cadrul istoric prezentat succint în cele ce urmează (în principal pe baza a două lucrări istoriografice: Giurescu 1971 și Giurescu 1977).

a) *Primele contacte* cunoscute între români și turcii anatolieni s-au petrecut în jurul anului 1263, când o comunitate turco-selgiucidă a fost strămutată în nordul Dobrogei pentru apărarea intereselor Imperiului Bizantin la periferia acestuia. Se pare că amintirea uneia dintre căpeteniile comunității respective, Sari Saltik Baba, se păstrează până azi în numele localității *Babadag* (= „muntele lui Baba”). Mai târziu, prin anii 1339–1341, emirul Umur bey, un concurent al fondatorului dinastiei osmanlii, efectua, cu o flotă numeroasă, o expediție la gurile Dunării, devastând ținuturile de la marginea Țării Românești. Deocamdată nu poate fi vorba însă de o influență turcească oarecare asupra țărilor române.

b) În *a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, după consolidarea emiratului anatolian al lui Osman bey – care va constitui nucleul marelui Imperiu Otoman –, turcii își intensifică expedițiile militare și cuceresc primele teritorii din Peninsula Balcanică. Prevăzând pericolul pe care îl va reprezenta expansiunea otomană, Mircea cel Bătrân participă, în 1389, la bătălia de la Kosovo Polje, iar în 1390 își extinde stăpânirea și asupra Dobrogei. Oștile sale ripostează cu succes la repetatele incursiuni otomane în Țara Românească, ajungând până în Munții Balcani și luând în robie o seamă de turci. Întâia mare expediție a lui Baiazid I în Țara Românească se încheie în 1394 cu bătălia de la Rovine și cu primul tratat de pace româno-turc, prin care Mircea se obligă să plătească un haraci anual. Incursiunile cavaleriei neregulate otomane continuă însă, iar oștile lui Mircea participă, în cadrul coaliției antiotomane, la marea confruntare militară de la Nicopole (1396). Secolul al XIV-lea se încheie într-o atmosferă de încordare și de ostilitate între Țara Românească și Imperiul Otoman, devenit vecin nemijlocit și, totodată, un factor de amenințare directă. Se creează astfel condiții pentru contacte româno-turcești din ce în ce mai frecvente și pentru declanșarea unei influențe turcești, de un fel sau altul, asupra țărilor române.

c) *Secolul al XV-lea* se va caracteriza printr-o luptă acerbă a țărilor române împotriva tendințelor expansioniste ale Porții. O expediție otomană din 1417 are ca rezultat anexarea Dobrogei și a cetăților dunărene de graniță Giurgiu și Turnu, precum și reînnoirea obligației Țării Românești de a plăti haraci, în schimbul menținerii suveranității și a instituțiilor statale. După moartea lui Mircea (1418), dar pe baza tratatului încheiat de acesta, Imperiul Otoman își exercită tot mai insistent dreptul de suzeranitate asupra Țării Românești, oștile sale trecând nestingherite în nordul Dunării, de unde efectuează expediții spre Transilvania. Această provincie începe să dobândească o importanță strategică și economică deosebită, mai ales după ce în fruntea rezistenței antiotomane trece Iancu de Hunedoara, ale cărui oști înfrâng expediția turcească din 1442 și participă la coaliția creștină care se confruntă cu otomanii la Varna.

Primele contacte ale Imperiului Otoman cu Moldova au loc abia în primele decenii ale veacului al XV-lea. În anul 1420, turcii efectuează o primă incursiune în Moldova, încercând fără succes să cucerească Cetatea-Albă, iar în următoarele trei decenii Moldova reușește să-și păstreze cetățile de pe Dunăre, fie prin luptă, fie prin peșcheșuri trimise sultanului. Statu-quo-ul nu durează însă mult timp, întrucât, imediat după căderea Constantinopolului (1453), flota otomană efectuează razii și manevre de amenințare în Marea Neagră, la gurile Dunării și de-a lungul fluviului, pretinzându-i Moldovei un *haraci* de 2.000 de galbeni. În 1456, Petru Aron este obligat să încheie primul „legământ” turco-moldovean, care prevede plata anuală a tributului respectiv, dar și acordarea unor privilegii negustorilor moldoveni. Este primul semn al unei vasalități politice care va integra și Moldova în sfera influenței turcești, în ciuda rezistenței antiotomane pe care Ștefan cel Mare și-o va asuma.

De altfel, cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea se caracterizează prin două fenomene opuse: pe de o parte, lupta antiotomană dusă de Ștefan cel Mare în Moldova și

de Vlad Țepeș în Țara Românească, implicând acte de „nesupunere” față de marele imperiu și față de termenii tratatelor încheiate cu acesta; pe de altă parte, intensificarea intervențiilor turcești în treburile celor două țări române – mai ales după expediția din 1462 împotriva lui Vlad Țepeș –, otomanii prevalându-se de prevederile tratatelor încheiate și de politica flexibilă dusă de domnitori, dar și de unele acte de trădare a intereselor țării și de alianță cu turcii pe care le-au comis, în lupta pentru putere, o serie de boieri români. După părerea unor istorici, alternanța dintre lupta antiotomană și supunerea de fațadă, adică îmbinarea „rezistenței armate cu tratativele diplomatice, cu suplețea politică” (Giurescu 1977, 90), a contribuit în mare măsură la păstrarea autonomiei relative a țărilor române și la „îndepărtarea tot mai mult a variantei anexiunii sub forma unui pašalâc”¹⁴.

d) *Secolul al XVI-lea* „se caracterizează [...] mai ales prin fapte de ordin cultural” (Giurescu 1971, 323). Țările române își păstrează autonomia și instituțiile specifice, dar suzeranitatea otomană se exercită din ce în ce mai intens, cu implicații crescânde în toate domeniile, deoarece lipsesc, în general, domnitori hotărâți să continue lupta antiotomană. În 1511, după moartea lui Ștefan cel Mare, dar la sfatul acestuia, Moldova intră și ea sub suzeranitatea Imperiului Otoman, iar urcarea pe tronul imperiului, în 1520, a lui Soliman Magnificul găsește Moldova și Țara Românească într-o situație identică, de vasalitate, însă cu un anumit grad de autonomie acordat în schimbul plății unui tribut (care va deveni tot mai mare) și concretizat mai ales în dreptul celor două state românești de a-și alege singure domnitorii, în general recunoscuți de Înalta Poartă. Totuși, în unele cazuri, aceasta își permite să impună domnitori preferați, ca rezultat al creșterii ponderii sale în balanța politico-militară din estul Europei. Prestigiul voievozilor scade: unii sunt executați pe motiv de nesupunere față de Poartă, alții se turcesc, pentru a fi pe placul acesteia. Imperiul Otoman exercită un protectorat politic asupra celor două țări române, în virtutea unei suzeranități care decurgea din tratatele încheiate, numite „Capitulații”. Dreptul țărilor române de a bate monedă proprie este treptat suprimat, iar comerțul lor exterior se orientează mai ales spre piața otomană. Apar primii reprezentanți politico-diplomatici români la Constantinopol, iar țările române pierd o seamă de teritorii în favoarea Imperiului Otoman: Bugeacul este anexat în 1538, Banatul devine pašalâc, iar Brăila și Tighina devin raiale turcești.

Dependența crescândă a țărilor române față de Poartă este urmarea firească a succeselor militare ale Imperiului Otoman, care, prin încorporarea și transformarea în pašalâc a aproape întregului teritoriu al Ungariei, ajunge să înconjoare din trei părți teritoriul țărilor române. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Transilvania, devenită Principat autonom, este nevoită să accepte și ea suzeranitatea otomană. Mijlocul secolului găsește toate cele trei țări române în aceeași situație politică față de Poartă: o vasalitate limitată, cu păstrarea autonomiei interne, a instituțiilor, structurilor sociale și organizării administrative, culturale și religioase proprii, a întregii vieți de stat. Cu toate că această

¹⁴ Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 166.

situație se menține până la începutul secolului XVIII, amestecul Porții în treburile interne ale țărilor române sporește neconținut. În consecință, spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, rezistența antiotomană se manifestă din nou, prin Ioan Vodă cel Cumplit, în Moldova, și prin Mihai Viteazul, care realizează, pentru scurt timp, prima unire a celor trei țări române. În paralel, acestea fac demersuri politice în vederea apropierei lor de alte puteri vecine: Polonia, Austria și Rusia. Este vorba, evident, de tentative menite să asigure o ieșire treptată din sfera de influență a Porții, care continuă să-și manifeste însă dorința de dominație. În țările române încep să se stabilească o serie de negustori și cămătari turci, iar, la sfârșitul secolului XVI, la București staționa deja un detașament de două mii de ostași turci, pentru a-l supraveghea pe domnitor.

e) Accentuarea drastică a dependenței politice se face simțită începând din *secolul al XVII-lea*, după eșecul acțiunii lui Mihai Viteazul de a realiza unirea durabilă a celor trei țări române. Totuși, această acțiune strălucită (1593–1601), deși eșuată, a avut unele efecte pozitive asupra țărilor române: pe termen scurt a dus la reducerea temporară a haraciului, iar pe termen lung a îndepărtat definitiv pericolul transformării acestora în pașalâcuri, dovedind că o astfel de măsură – la care Poarta încercase să recurgă în 1595 – nu este realizabilă în acest caz.

În secolul al XVII-lea, cele trei țări române își mențin autonomia sub suzeranitatea Porții, dar dependența lor politică tot mai accentuată are drept corolar implicarea din ce în ce mai evidentă a elementului otoman în economia țărilor române. La haraciul anual se adaugă tot felul de obligații în bani și în natură: daruri și plocoane oferite sultanului, dregătorilor turci și hanului tătarilor – aliat al Porții –, diverse provizii alimentare, prestații în natură și în muncă furnizate Imperiului Otoman. O dată cu decăderea prestigiului voievozilor, crește puterea boierimii și se înființează noi dregătorii, după modelul otoman. Revolta din 1655 a dorobanților și seimenilor duce la desființarea acestor categorii de oșteni și scăderea puterii militare a țărilor române. Încep să se impună și să fie adoptate diverse instituții și structuri politico-administrative și militare preluate de la otomani.

În economie, influența otomană se manifestă, în secolul XVII, pe multiple planuri, nu rareori pozitive pentru dezvoltarea țărilor române: sporește numărul meșteșugurilor, apare organizarea pe bresle, sunt înființate primele manufacturi de amploare, se dezvoltă agricultura și sunt aclimatizate noi plante, printre care porumbul și tutunul. Comerțul cu Imperiul Otoman este în creștere: țările române exportă grâu, oi, miere, ceară, unt etc. și importă mai ales produse finite (textile, unelte, arme etc.), preluate împreună cu denumirile lor. Dominația politică și economică asupra Transilvaniei „cunoaște aceleași forme ca și în celelalte țări românești, dar mai puțin accentuate” (Giurescu 1971, 392).

Secolul al XVII-lea a constituit pentru Imperiul Otoman începutul decăderii sale, ca urmare a gravelor contradicții interne și a înfrângerilor militare suferite în Europa. După mai multe bătălii, alianța europeană („Liga sfântă”) impune, în 1699, pacea de la Karlowitz, care consfințește desființarea suzeranității otomane asupra Transilvaniei (consilierii prințului

Mihail Apafi semnaseră încă din anul 1688 declarația de supunere a principatului față de Coroana Habsburgilor), iar Banatul va fi ocupat de austrieci în 1716.

f) *Secolul al XVIII-lea* debutează cu evoluția divergentă a țărilor române. În timp ce Transilvania și Banatul ies definitiv din orbita lumii otomane, celelalte două țări române se implică în războiul ruso-turc și în cel turco-austriac, ceea ce va duce, în pofida intențiilor, la accentuarea dependenței lor politice și economice față de Poartă, prin impunerea domniilor fanariote, în 1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească. Acest regim special va dura peste un secol.

Epoca fanariotă înseamnă pentru aceste două țări române „un evident regres pe plan politic” (Giurescu 1971, 448). Domnitorii sunt numiți direct de Poartă, din rândul aristocrației grecești a Fanarului (cartier al Constantinopolului), iar boierimea română este infiltrată cu elemente etnice străine, mai ales grecești, care vor reprezenta, până la asimilarea lor, interesele imperiului și vor constitui un factor prin care acesta ține sub control și supraveghează clasa și viața politică din țările române. Structurarea politico-administrativă, militară, socială, juridică, economică, financiară etc. ajunge o imitație a celei de la Constantinopol. Boierimea este reorganizată, numărul dregătoriilor crescând treptat, până la a se împătri, după modelul otoman. Înfloresc corupția și *bacșișul*, se cumpără dregătoriile și bunăvoința domnitorului, a boierilor și a reprezentanților Porții. Moda orientală se impune în îmbrăcăminte, alimentație, ceremonii etc. Viața de la curțile boierești se „turcizează” treptat, adoptând obiceiuri și dobândind caractere orientale, datorită atracției spre exotism, „cu încântarea pe care acesta o exercita asupra nobilimii, ahtiată după noutăți și grăbită să-și însușească fastul vieții orientale” (DILR II 349). Această influență se va răsfrânge, parțial și progresiv, și asupra obiceiurilor și mentalității claselor de mijloc și de jos ale populației.

Epoca fanariotă a cunoscut însă, pe plan social, economic și cultural, și o serie de aspecte pozitive: se desființează „rumânia”, se elaborează și intră în vigoare legi noi, se înființează școli și spitale, se constituie și se dezvoltă mari manufacturi, începe acumularea capitalului, apar germenii burgheziei. Reformele întreprinse de către domnitorii fanarioți C. Mavrocordat și Al. Ipsilanti duc la modernizarea vieții economico-financiare și culturale în ambele țări române, iar nivelul de trai al populației crește moderat, dar perceptibil. Influența turcească, evidentă în viața socială și în cultura materială, este dublată de o puternică influență grecească, îndeosebi în domeniul culturii spirituale, iar intelectualitatea în curs de formare începe să se orienteze și spre modele și surse occidentale, cu precădere spre cultura franceză.

Cele două țări române pierd în această perioadă o serie de teritorii, însă – ca urmare a înfrângerilor suferite de otomani – mai ales în favoarea altor mari puteri: Austria anexează nordul Moldovei și, temporar, Oltenia, iar Rusia încorporează teritoriul estic al Moldovei, dintre Prut și Nistru (Basarabia). De altfel, în secolul XVIII și mai ales în a doua jumătate a acestuia, pe măsura scăderii potențialului politico-militar al

Imperiului Otoman, interesele celorlalte mari puteri din vecinătatea țărilor române se manifestă din ce în ce mai pregnant. Încă din 1739, Austria propunea ieșirea țărilor române de sub suzeranitatea otomană și intrarea sub vasalitate austriacă, iar Rusia cerea independența lor sub protectorat rusesc. Puterile occidentale se opun, în 1770, unei noi solicitări a Rusiei ca țările române să-și dobândească independența. Prin pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), Țara Românească și Moldova primesc unele garanții și „privilegii”, intrând și sub protectorat rusesc. În acest fel, deși Imperiul Otoman continuă să domine viața politică românească și să numească domnitori în țările române, slăbirea puterii otomane dă ocazie amestecului altor state, știrbirii drepturilor de suzeranitate ale Porții, ocupării temporare a celor două țări române de către armatele austriece sau rusești, zdruncinării treptate a dominației turcești și intrării țărilor române pe făgașul, deocamdată incert, al occidentalizării.

g) În *prima jumătate a secolului al XIX-lea* devine evident că Imperiul Otoman este nevoit să lupte în defensivă, pentru a-și mai păstra unele drepturi asupra țărilor române. Prin pacea de la București (1812), Poarta reușește să amâne desființarea domniilor fanariote, în schimbul angajamentului de a respecta „privilegiile” Moldovei și Țării Românești. Deși sultanul Mahmud al II-lea declara că este decis să lupte până la ultimul ostaș decât să renunțe la cele două Principate, Poarta este nevoită să accepte, în 1822, revenirea la domniile pământene, după ce revoluția lui Tudor Vladimirescu, coroborată cu mișcarea Eteria a grecilor, bulversase dominația otomană în Balcani. Un nou război ruso-turc și pacea de la Adrianopole (1829) se încheie cu slăbirea și mai accentuată a suzeranității otomane și instituirea unui condominiu turco-rus asupra Moldovei și Țării Românești. După 1821, grecii sunt îndepărtați din dregătorii civile, militare și eclesiastice, iar unele meșteșuguri legate strict de moda orientală decad, deodată cu însăși această modă. Crește, în schimb, numărul manufacturilor, țările române integrându-se tot mai mult în circuitul economic european și reorientându-și decisiv comerțul cu precădere spre Occident. Din acest moment, regresul înrâuririi otomane este evident și spectaculos în toate domeniile de activitate. Între 1821 și 1850, influența turcească se diminuează treptat, iar urmele ei încep să capete trăsături și conotații arhaice. Până la mijlocul secolului, întreaga civilizație românească se modernizează, renunțând treptat la tiparele orientale¹⁵. Moda orientală devine desuetă, specifică generației în vârstă, în timp ce tineretul adoptă portul, manierele, obiceiurile și modul de trai specifice Occidentului, ale cărui tradiții și surse culturale devin modele exclusive.

Revoluția de la 1848, realizată de acest tineret entuziast și adept al înnoirilor, este înfrântă prin ocuparea teritoriului celor două principate de către armatele rusești și otomane. Convenția de la Balta-Liman (1849) reconfirmă dreptul sultanului de a numi

---

¹⁵ O frescă expresivă a țărilor române din perioada de tranziție spre modernitate ne-a fost oferită recent în Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)* [București, 1995].

domnitori în Moldova și Țara Românească, dar numai de comun acord cu țarul. La numai câțiva ani, după războiul Crimeei, în cursul căruia pe teritoriul țărilor române se perindă din nou armatele rusești, turcești și austriece, Congresul de la Paris (1856) stabilește un protectorat colectiv asupra celor două principate române. Unirea acestora (1859), apoi războiul de independență (1877) și declararea independenței de stat a României (1878) înlătură definitiv dominația otomană și dependența politică și economică față de Poartă, anulând starea de suzeranitate și ducând la întreruperea contactelor oficiale turco-române.

h) În decursul istoriei, în unele zone ale teritoriului de astăzi al României și din regiunile limitrofe s-au așezat populații turcești care formează comunități compacte, conviețuind cu românii până în zilele noastre, învățând limba acestora și devenind astfel bilingvi, dar exercitând, în același timp, o oarecare influență materială și culturală asupra românilor din zonele respective. Este cazul, îndeosebi, al comunităților turcești din Dobrogea și din sudul Basarabiei, dar și al celor, mai restrânse, situate de-a lungul Dunării (Ada-Kale, Giurgiu, Brăila etc.). Relațiile dintre cele două etnii au fost și sunt, în general, pașnice și de cooperare.

i) Între cele două războaie mondiale, contactele dintre Turcia și România s-au mărginit a fi de natură politico-diplomatică, de colaborare pe scena internațională. Între 1946 și 1989, raporturile bilaterale au fost marcate, în general, de apartenența celor două țări la alianțe politico-militare adverse. După Revoluția anticomunistă din decembrie 1989, relațiile au redevenit amicale, bazate pe interese politice și economice comune. Numeroși oameni de afaceri turci au devenit întreprinzători de mai mică sau mai mare anvergură în România, iar schimburile comerciale plasează Turcia printre primii trei-patru parteneri economici ai țării noastre. Perspectivele europene ale României și Turciei conferă acestor țări un viitor comun, care va asigura condiții, neamiîntâlnite în istorie, de colaborare fără tendințe de dominație și de influență reciprocă mai mare decât aceea firească între două națiuni egale.

j) De-a lungul celor aproape cinci secole de contacte istorice între Imperiul Otoman și țările române, *raporturile politice* româno-turce s-au caracterizat prin alternanța perioadelor de acalmie – când autoritatea otomană se concretiza în forme relativ destinsă și tolerante de suzeranitate, obligând la plata unor tributuri, dări și cadouri în bani sau în natură, precum și la aprovizionarea Porții cu materii prime și produse agricole și animaliere – cu perioade de lupte armate, încheiate cu tratative și acorduri de pace, în general onorabile pentru ambele părți. Atât politica suplă urmată de domnitorii români, cât și granița naturală pe care a constituit-o Dunărea au făcut ca țările române să nu fie transformate în pașalâcuri și incluse între frontierele Imperiului Otoman, cum s-a întâmplat nu numai cu toate statele sud-dunărene, ci și cu Ungaria. Acest lucru a însemnat, în toate perioadele în care influența turcească s-a manifestat cu intensități variabile, păstrarea unei autonomii relative a țărilor române și supraviețuirea lor ca entități statale. Desigur că amestecul Porții în treburile politice interne ale acestora a fost continuu și tot mai intens, implicând, în final, impunerea unor structuri de stat

care reproduceau modelul otoman. Textele cu caracter istoric din secolele XVII–XVIII și începutul secolului al XIX-lea abundă în termeni de origine turcă din sferele semantice referitoare la activitatea politico-administrativă, militară și juridică.

Pe plan economic, relațiile turco-române au fost, în decursul secolelor XV–XVIII și la începutul veacului al XIX-lea, „continui și foarte importante” (Giurescu 1977, 98), mai ales ca urmare a faptului că țările române constituiau una dintre principalele baze de aprovizionare cu materii prime a Imperiului Otoman. Se exportau cantități mari de grâne, oi și vite, sare, lemn, miere etc., furniturile destinate Porții fiind achitate de către aceasta fie în bani gheață, fie mai ales prin scăderea prețului lor din tribut. Totodată, țările române achiziționau de pe piața otomană diverse produse finite, mai ales textile și unelte, și au adoptat mai multe meserii și structuri de organizare economică, precum și o serie de plante până atunci necunoscute în țările române. Comerțul bilateral era înfloritor, iar monedele de schimb folosite în țările române erau, în general, turcești. Organizarea economico-financiară imita și ea modelul otoman. Limba română a preluat din turcă numeroși termeni care denumesc profesii, unelte, monede, unități de măsură etc.

Pe plan social, clasa boierească a adoptat aproape benevol, imitativ sau, oricum, supunându-se tendințelor vremii un mod de trai specific oriental, piese de îmbrăcăminte, preparate culinare, elemente arhitectonice și de ornament casnic, precum și obiceiuri sociale, deprinderi culturale și chiar mentalități preluate de la turci, care s-au infiltrat apoi, treptat și parțial, în toate straturile societății românești. Împrumuturile referitoare la aceste domenii sunt, și ele, numeroase.

În acest fel, aproape toate domeniile activității materiale, precum și unele domenii mai puțin înalte ale culturii s-au aflat sub influența civilizației otomane; această influență se oglindește fidel în sferele semantice în care se încadrează împrumuturile lexicale din turcă. Dimpotrivă, viața intelectuală superioară și cea religioasă nu au fost atinse de influența turcă, datorită, pe de o parte, politicii otomane de păstrare a specificului național al culturii și religiei popoarelor dominate¹⁶ și, pe de altă parte, creștinismului, care s-a înălțat ca o barieră în calea influenței musulmane asupra conștiinței etnice, religioase și culturale, în general asupra spiritualității românilor. Toate acestea explică de ce terminologia științifică propriu-zisă și cea religioasă au fost, în mare, scutite de influența turcă.

---

¹⁶ Tratatul de pace interziceau, de altfel, stabilirea unor așezări turcești ori construirea de moschei pe teritoriul țărilor române, cu excepția cetăților de frontieră anexate de către Poartă.

II. CARACTERISTICILE INFLUENȚEI LINGVISTICE TURCEȘTI

Condițiile politico-sociale și economice în care s-au desfășurat, de-a lungul secolelor, relațiile dintre români și turcii otomani și-au pus, desigur, amprenta asupra influenței lingvistice turcești, determinându-i anumite particularități. Acestea pot fi relevate după mai multe criterii: sursele împrumuturilor, originea etimoanelor, căile de pătrundere a împrumuturilor, modul în care acestea s-au stratificat temporal și s-au distribuit în variantele teritoriale și stilistice ale limbii române, compartimentele limbii care au fost supuse influenței turcești.

1. SURSELE ÎMPRUMUTURILOR

Întrucât subiectul prezentei lucrări este tocmai influența turcă asupra limbii române, în mod îndreptățit ni s-ar putea pune întrebarea: la ce fel de surse ne referim, de vreme ce împrumuturile provin, evident, din limba turcă? Cel puțin două aspecte interesează din acest punct de vedere. Pe de o parte, numeroși termeni pe care i-am preluat din turcă au fost împrumutați, în forme sau cu sensuri identice ori asemănătoare, și din alte limbi. Uneori avem de a face cu termeni internaționali, alții cu termeni exclusiv balcanici, care s-au infiltrat în lexicul românesc prin filiera mai multor limbi, având, cum se spune cu o sintagmă consacrată, etimologie multiplă. Pe de altă parte, învelișul sonor sau conținutul semantic al multor cuvinte împrumutate din turcă – unele având o origine mai îndepărtată sau etimoane care nu sunt atestate – ne indică faptul că sursa lor nu este limba turcă literară, ci una sau alta dintre variantele acesteia.

1.1. Împrumuturi cu etimologie multiplă

Există numeroase cazuri în care cuvintelor împrumutate cu certitudine din turcă suntem obligați să le atribuim și o altă origine sau alte origini, deoarece diverse indicii lingvistice, ținând de aspectul formal al variantelor sau de sensurile cuvântului, duc la

concluzia că unele dintre aceste variante ori semnificații nu pot proveni din limba turcă. De cele mai multe ori este vorba de „turcisme” balcanice sau est-europene, care au intrat în română nu numai din turcă, ci și prin filieră greacă, bulgară și/sau sârbocroată, uneori și maghiară, țigănească, ucraineană etc. În alte cazuri, răspândirea teritorială a unui termen sau a altuia și în arii lingvistice care nu au fost supuse influenței turcești – uneori chiar cu preponderență în astfel de arii – constituie argumentul originii sale multiple.

a) Pentru prima situație rețin atenția unele variante formale preluate din turcă, în timp ce altele provin cu siguranță din alte limbi, indiciile fonetice și/sau morfologice fiind uneori însoțite de cele care țin de repartitia teritorială a variantelor. Astfel, este evident că *aba*, *anason*, *bagcea* și *burghiu* au la bază tc. *aba*, *anason*, *bağçe* și *burgu*, în timp ce următoarele lor variante au alte origini nemijlocite: *abă*, *habă* < scr. *àba*, *hàba*, magh. *aba*, ucr. *haba*; *anison* < ngr. *ανισόν*, iar *aniș*, *hanăș*, *agniš* < magh. *ánis*, *ágnis*, *bășce*, *băștea*, *bascea* < scr. *bășta*, *bășča*, *bășče*; *burghie* < scr. *burgija* (în acest din urmă caz, faptul că varianta este folosită în Transilvania și Banat constituie un argument pentru respingerea bg. *burgija* ca etimon suplimentar). Un alt exemplu: rom. înv. *dulghet* provine din tc. (dial.) *dülbet*, în timp ce variantele sale regionale (Ban., Transilv., N. Mold.) *tulbent*, *dulbent* și *turbent* au la bază scr. *tulbent(a)* ~ *dulbent*, varianta dobrogeană *diulben* are ca etimon bg. *djulben*, iar forma literară *tulpan* provine din ngr. *τουλπάνι*.

Urmează o serie de alte cazuri de același fel:

rom. *angara* ~ *angarea* < tc. (dial.) *angara* ~ *angare* / rom. *angarie* ~ *angărie* < mgr., ngr. *αγγαρεία*;
rom. *bairac* < tc. *bayrak* / rom. *bariac* < scr. *bàrjak*;
rom. *balama* < tc. *bağlama* / rom. (Ban.) *băglamă* < scr. *baglâma*;
rom. *boccea* ~ *bogcea* ~ *boșcea* < tc. *bohça* ~ *boğça* ~ (dial.) *boșça* ~ (în v.) *bokča* / rom. (Ban.) *boșcă* < scr. *bôšča*;
rom. *cadju* < tc. *kadı* / rom. *cadie* < bg., scr. *kadija*;
rom. *ceacâie* < tc. *çakı* / rom. *cechie*, *cichie* < bg. *čekija*;
rom. *cealma* < tc. *çalma* / rom. (Ban.) *cealmă* < scr. *čâlma*;
rom. *chenar* < tc. *kenar* / rom. (Ban.) *cinar* < scr. *čenar*;
rom. *chisea* < tc. *kese* / rom. (Ban.) *chesă* ~ *ches* < scr. *kèsa*;
rom. *cicric* ~ *cicărâc* < tc. *çikrik* ~ *çikırık* / rom. (Ban., Transilv., Olt.) *cecărc* ~ *ceacârg* ~ *ceacâr* ~ *cecâr* < scr. *čekrk*;
rom. *cișmea* < tc. *çeşme* ~ (dial.) *çișme* / rom. (Ban.) *ceașmă* < scr. *čěšma*;
rom. *dovleac* < tc. (dial.) *dövlék* / rom. (Ban., Transilv.) *dul(i)ece* < scr. *dùlek*;
rom. *dugheană* < tc. *dük(k)ân* / rom. (Olt.) *ducean* < scr. *dučan* / rom. (Ban., Transilv.) *dogânie* ~ *dugânie* ~ *dogână* < scr. *doganja* ~ *duganja*, magh. *dogány*;
rom. *dulap* < tc. *dolap* / rom. (Ban., Transilv., Mold.) *dolaf* < scr. *dolaf*;

rom. *gherdan* < tc. *gerdan* / rom. (Ban.) *giordan* < scr. *đerdan*;
rom. *herghelie* < tc. *hergele* / rom. (Ban., Transilv.) *ierghelă* ~ *argelă* < scr.
hergela ~ *ardela*;
rom. *hurma(lă)* < tc. *hurma* / rom. *curma(lă)* < ngr. *κουρμάς*;
rom. *lalea* < tc. *lâle* / rom. (Ban.) *lală* < scr. *lâla*;
rom. *mahala* < tc. *mahalle* ~ (înv.) *mahalla* / rom. (Ban.) *măhală* ~ *mală* < scr.
mahala ~ *mâla*;
rom. *marifet* < tc. *marifet* / rom. *marafet* < ngr. *μαραφέτι*;
rom. *mașrapa* < tc. *mașrapa* / rom. *năstrapă* ~ *mastrapă* < bg. *năstrapa* ~ *măstrapa*,
scr. *nastrap*;
rom. *mazâl* < tc. *mazul* ~ (înv.) *mazil / rom. *mazil* < ngr. *μαζίλης*;
rom. *pembe* < tc. *pembe* / rom. *pempe* < ngr. *πεμπέ*;
rom. *peșchir* < tc. *peșchir* / rom. *peschir* < ngr. *πεσκίρι* / rom. (Ban.) *pescir* ~
piscir < scr. *peščir*;
rom. *rachiu* < tc. *rakı* / rom. (Transilv., Ban.) *rachle* < scr. *rakija*;
rom. *reiz* < tc. *reiz* / rom. *raiz* < ngr. *παίζης*;
rom. *rif* ~ *irif* < tc. *rif* ~ *irif* / rom. (Transilv., Ban.) *ref* ~ *răf* ~ *ruf* < magh. *réf* ~
röf;
rom. *sârmă* < tc. *sirma* / rom. *sirma* < ngr. *συρμά*;
rom. *șinic* < tc. *şinik*, bg. *şinik* / rom. (Olt., Munt.) *sinic* < ngr. *σινίκι*;
rom. *telatin* < tc. *telâtin* / rom. *teletin* < scr. *teletin(a)*, ucr. *teletina*, ngr. *τελετίνα*;
rom. *tipsie* < tc. *tepsi* / rom. (Transilv., Ban.) *tepșă* ~ *tăpșie* < magh. *tepsi*;
rom. *trahana* < tc. *tarhana* / rom. (Ban., Transilv.) *tărhană* ~ *torhoană* < scr.
tarhàna, magh. *tarhonya*;
rom. *zăbun* < tc. *zibin* ~ (înv.) *zebun* ~ *zibun*, bg. *zabun* / rom. *zobon* ~ *zobun* ~
zubon < magh. *zubon*, scr. *zòbun* ~ *zùbun*.
Există, de asemenea, o serie de termeni internaționali pe care i-am preluat
succesiv din surse diferite, respectiv din turcă, din unele limbi occidentale și, uneori, din
alte limbi est-europene, în forme care trădează originea nemijlocită:
rom. *cafea* < tc. *kahve* ~ (dial.) *kāve* ~ *kāfe, ngr. *καφές* (fiind consolidat ulterior
și de fr. *café*, it. *caffé*, rus. *kafé*) / rom. (Ban., Transilv.) *cafă* < scr. *kāhva* ~ *kava* ~
kāfa / rom. (Transilv.) *cavéi* ~ *cávie* < magh. *kávé* / rom. (Transilv.) *cafeu* ~ *cafei*
< germ. *Kaffee*, pol. *kafej*;
rom. *halif* < tc. *halife* / rom. *calif* < fr. *calife*;
rom. *minarea* < tc. *minare* / rom. *minaret* < fr. *minaret*, germ. *Minarett*;
rom. *musiin* ~ *musulin* < tc. *musiin* ~ *mosulin* / rom. *muselină* < fr. *mousseline*,
germ. *Musselin*;
rom. *neft* ~ *naft* < tc. *neft* ~ *naft* / rom. *naftă* < mgr., ngr. *νάφθα*, v. sl. *nafta*,
fr. *naphte*, it. *nafta*, germ. *Naphtha*;

rom. *pazar* < tc. *pazar* / rom. *bazar* < fr., rus. *bazar*;
rom. *șeih* < tc. *şeyh* / rom. *șeic* < fr. *chéik*, germ. *Scheik*;
rom. *tafta* ~ *taftă* < tc. *tafta*, ngr. *ταφτάς*, fr. *taffetas*, pol. *táfta* / rom. (înv.) *taft*
~ *tafet* < germ. *Taft* ~ *Taffet* / rom. (Transilv.) *tafătă* < magh. *tafota* etc.

b) În alte cazuri, etimologia multiplă este dovedită de sensurile diferite cu care a fost preluat un cuvânt sau altul și susținută uneori de repartitia teritorială a semantismului. De exemplu, rom. *palancă* „redută; palisadă” are ca etimon tc. *palanka* „idem”, care are și sensul „gard de scânduri”; termenul românesc este folosit și cu acest înțeles, precum și cu sensul „par gros, bârnă”, așa încât am fi tentați să credem că acestea provin tot din turcă, dacă nu am ști că ele nu se întâlnesc decât în Transilvania și Banat, de unde au fost transferate ulterior, prin transhumanță, și în Dobrogea; de aceea, vom considera că *palancă* „par gros; gard de scânduri” are la bază magh. *palánk* „idem”.

Iată și alte exemple de acest fel:

rom. *balâc*, folosit în trecut cu sensul „calcan (= o varietate de pește marin)”, a rezultat prin condensarea pe teren românesc a sintagmei *calcan-balâc* < tc. *kalkan baliği* „idem”, dar cu sensul „conservă de nisetru” provine din rus. *balyk'* „idem”;

rom. *boccea* ~ *boșcea* „broboadă; pachet, legătură, balot” < tc. *bohça* ~ *boğça* ~ *boşça* ~ (înv.) *bokča* „idem”, iar cu sensul (Ban.) „șorț, parte a fusteii țărăncilor” < scr. *bohča* ~ *bokča* ~ *bošča*, care a dezvoltat și acest sens;

rom. *capot* „manta (militară sau boierească)” < tc. *kapot* „idem”, dar cu sensul „halat de casă” < fr. *capot(e)*, rus. *kapot* „idem”;

rom. *cazan* „vas mare de metal” < tc. *kazan*, magh. *kazán* „idem”, iar cu sensul „familie de tătari” < tăt. *kazan* „idem”;

rom. *chepeneag* „palton, manta” < tc. *kepenek* ~ (înv.) *kepeneg* „idem”, însă cu înțelesul „manta de ploaie” < magh. *köpenyeg*, scr. *kepeñek*;

rom. *cinie* „faiantță” și „farfurie” nu poate proveni decât cu primul sens din tc. *çini* „(decorațiune din) faiantță”, iar cu al doilea – din bg. *činija* „farfurie”;

rom. *condur* „pantof de damă” < tc. *kundura* ~ (înv. și dial.) *kondura* „idem”, iar cu sensul (Ban.) „zestrea miresei” < scr. *kondura* „idem”;

rom. *sarai* ~ *serai* „palat, reședință somptuoasă” < tc. *saray* ~ *seray* „idem”, dar cu înțelesul „harem, apartament destinat femeilor într-un palat oriental” are la bază fr. *sérail*, germ. *Serail*, it. *serraglio* (care au dobândit, prin restricție, și acest sens), iar cu semnificațiile dialectale (Mold., nordul Serbiei) „grajd, staul; magazie, șopron, șură” are ca sursă nemijlocită rus. *saraj* „idem”;

rom. *șah* „sultan” < tc. *şah* „idem”, în timp ce cu sensul „suveranul Iranului” provine din fr. *chah* „idem”, iar cu semnificația „denumirea unui joc de origine orientală” ne-a parvenit prin intermediul germ. *Schach* „idem”;

rom. *tarabă* „masă a vânzătorilor; tejghea” < tc. (dial.) *taraba*, dar cu sensul regional (Banat) „gard” < scr., bg. *taraba*.

c) Răspândirea teritorială a termenilor ne ajută în multe dintre cazurile expuse mai sus, confirmând faptul că unele variante ori sensuri au alte origini decât aceea turcească. Există însă numeroase cuvinte pentru care, în absența unor indicii formale sau semantice, etimologia multiplă poate fi susținută exclusiv pe baza unor criterii extralingvistice. Acestea țin mai ales de repartitia geografică, adică de prezența, uneori chiar precumpănitoare, a unora dintre aceste cuvinte în zone care nu au stat sub influența intensă a limbii turce (Transilvania și, parțial, Banatul), dar, uneori, și de datele istorice privitoare la filiera de cultură și civilizație prin care ar fi putut pătrunde un termen sau altul, de prezența sa în anumite variante stilistico-funcționale, de vechimea sa ori de atestarea sporadică în două etape distincte ale evoluției limbii române. Să luăm ca exemplu cuvântul *călăuză*, cu varianta azi învechită sau regională *călăuz*. El apare mai întâi în anul 1582, cu sensul „comandant, căpetenie, șef”, și provine cu siguranță din tc. *kılavuz* [pronunțat *kilawúz*] ~ (înv.) *kulayuz*, *kulavuz*, care are toate sensurile pe care le deține termenul românesc, dar, probabil, și din alte limbi, deoarece acesta are atestări vechi inclusiv din Transilvania: magh. *kalauz*, ngr. *καλαούζις*, scr. *kalà(v)uz*. Prima atestare, din *Palia de la Orăștie* (traducere după un original maghiar), nu provine însă din magh. *kalauz*, deoarece acesta nu are și sensul „comandant, căpetenie”. Este posibil ca etimoanele menționate să se fi suprapus unui împrumut preosmanliu, cuman sau peceneg, la fel ca în maghiară, limbă în care cuvântul este atestat începând cu anul 1380 (v. Kakuk 237).

Un termen precum *arpagic*, cu varianta regională (*h*)*arpacică*, provine, desigur, din tc. *arpacık[soğani]* ~ (dial.) *arpaçık* „idem”, dar nu trebuie excluse ca etimoane nici bg. *arpağik*, scr. *arpadžik*, având în vedere rolul pe care bulgarii și sârbii l-au avut în dezvoltarea grădinăritului din sudul României. Termenul *padișah* a fost împrumutat inițial din turcă (*padișah*), dar atestările din sec. XIX–XX se datorează, probabil, și influenței franceze (*padichah*).

Iată alte asemenea cuvinte, folosite de mult timp, în aceeași formă și cu aceleași sensuri, și în Transilvania și/sau Banat ori în anumite variante stilistico-funcționale ale limbii române, ceea ce ne determină să le considerăm a fi împrumutate nu numai din turcă, ci și din alte limbi:

afion < tc. *af(i)yon*, ngr. *αφιόνι*, scr. *afijon*;

atlaz ~ *atlas* < tc. *atlaz* ~ *atlas*, germ. *Atlas*, magh. *atlasz*;

bre < tc., bg., scr. *bre*;

briceag < tc. *biçak* ~ (înv.) *bičag*, magh. *bicsak* ~ *bicsag* (prin contaminație cu *brici*);

bucluc ~ *bocluc* ~ *bucliuc* < tc. *bokluk* ~ (dial.) *bukluk*, scr. *bòkluk* ~ *bòkljuk*;

calai (Dobr., Ban.) < tc. *kalay*, scr. *kàlaj*;

cardaş < tc. *kardaş*, scr. *kârdaş*;

casap < tc. *kasap*, scr. *kàsap*;

catran < tc. *katran*, scr. *kàtran*, magh. *kătrăn(y)*;

cutie < tc. *kutu* ~ (dial.) *kuti* ~ (înv.) *kuti*, ngr. *kouti*, bg., scr. *kutija*;

diliu ~ *deliu* „nebun, nebunatic” < tc. *deli*, țig. *diló,-í*;

divan provine cu certitudine din tc. *divan* cu majoritatea sensurilor sale, dar cu cel de „canapea fără spătar” ne-a venit, mai ales în Transilvania și Banat, și din magh. *divány* ~ *diván*, scr. *divan*, fr. *divan* „idem”, iar cu semnificația „taifas”, cu care este folosit doar în Banat, provine exclusiv din scr. *divan* „idem”;

hambar ~ *ambar* < tc., bg., scr. *hambar* ~ *ambar*, magh. *hambár*;

harambașă < tc. *harambaşı*, scr. (*h*)*arambaša*, magh. *harambasa*;

matrac < tc., scr. *matrak*;

miraz ~ *miras* < tc. *miras*, bg., scr. *miraz*;

papară < tc. *papara*, ngr. *nan(n)ápa*, bg., scr. *popara*;

papuc < tc. (înv. și dial.) *papuç*, magh. *papucs*;

pălămar < tc. *palamar*, scr. *palàmar*;

schelă < tc. *iskele* ~ (înv.) *skele*, bg. *skele* ~ *skelja*, scr. *skèle*, ngr. *σκελες*;

șaică < tc. *şayka*, bg., scr. *šajka*, magh. *sajka*;

șapcă < tc. *şapka*, bg., rus. *šapka*, magh. *sapka*.

Multe alte exemple de aceste tipuri se regăsesc în partea a II-a, de dicționar, a prezentei lucrări. Desigur că, în toate aceste situații, cuvintele cu etimologie multiplă ne interesează în primul rând din punctul de vedere al provenienței lor din turcă, chiar dacă alte surse de împrumut au fost uneori precumpănitoare. Acestea din urmă sunt amintite totuși, deoarece în mai multe cazuri, în care nu există indicii formale, semantice, de vechime sau de repartiție teritorială, este imposibil să distingem atestările după limbile-sursă.

1.2. Termeni balcanici și termeni internaționali

Etimologia multiplă a numeroase cuvinte care provin și din turcă ne relevă faptul că realitățile denumite au cunoscut, în perioadele istorice în care au fost preluate, o răspândire care depășea relația strictă dintre turci și români. Desigur că simpla prezență a unui termen sau a altuia în mai multe limbi nu înseamnă că toate aceste limbi trebuie considerate drept surse pentru împrumutul românesc respectiv. Criteriile pentru stabilirea etimologiei împrumuturilor sunt, după cum am văzut, de natură lingvistică (indicii fonetice, morfologice și/sau semantice), dar și extralingvistice: posibilitatea ca o limbă sau alta să fi exercitat o înrâurire asupra dacoromânei (de exemplu, din motive istorico-geografice, albaneza și macedoneana nu au putut influența, în principiu, decât

idiomurile românești sud-dunărene), circulația cuvintelor, împreună cu aceea a obiectelor denumite (vezi cazul lui *arpagic*, prezentat mai sus), vechimea și localizarea atestărilor (*călăuză, divan, papuc* și multe altele) etc. Existența în diverse limbi a unor cuvinte pe care le-am preluat (și) din turcă justifică însă identificarea mai multor categorii de împrumuturi:

a) *Termeni internaționali*, care se găsesc în diverse limbi europene, inclusiv occidentale, denumind obiecte sau concepte larg răspândite în anumite epoci istorice, dacă nu și în prezent, fiind transmise succesiv de la un popor la altul. Uneori, punctul de plecare a acestor „cuvinte călătoare” (v. Graur 1974, 1978) a fost chiar limba turcă ori araba sau persana, limbi din care atât turcii, cât și diverse popoare europene au preluat numeroase cuvinte denumind realități specific orientale; în alte cazuri, turcii au fost cei care au făcut împrumuturi din unele limbi occidentale (mai ales din greacă, franceză și italiană). Astfel de termeni internaționali, pe care româna i-a preluat din turcă, iar uneori – eventual cu un înveliș sonor parțial diferit – și din unele limbi occidentale¹, denumesc realități cunoscute, în general, în lumea islamică din Orientul Mijlociu, sudul Asiei și nordul Africii, dar și în diverse zone ale Europei: funcții, proceduri sau structuri politice, administrative, militare sau religioase (*caimacam, captan, derviș, emir, firman, halif, ienicer, imam, minarea, muftiu, muslim, musulman, osman(liu), padișah, pașă, ramazan, sangeac, serai, serascher, spahiu, sultan, șah, șeih, șerif, vardie, vizir*), nume de țesături și obiecte de îmbrăcăminte (*atlas, barată, burnuz, capot, cazmir, farbala, fes, mohair, musulin, saftian, schirlet, șal, tabin, tafta, tibet*), alimente (*cafea, chimion, cușcuș, iaurt, limonadă, salam, susan, șerbet, tarhon*), arme și construcții militare (*gârbaci, iatagan, palancă*), plante și animale (*gherghină, iasimin, sagriu*), mijloace de transport și accesorii ale lor, mai ales din domeniul naval (*caic, calafat, carantină, dombaz, galion, mahună, parâmbă, provă, pupă, pusulă, sabură, ustalie, viră*), denumiri comerciale și financiare (*carvasara, chioșc, dara, liră, oca, pazar, rial, spinge*), substanțe și materiale (*catran, cârmâz, naft ~ neft, sandal, tiriac, tombac*), instrumente muzicale (*nagara*), obiecte aparținând gospodăriei (*divan, lambă, sofă*) și chiar unele noțiuni legate de relațiile sociale (*palavră, salamalec*)². Nu este de mirare că, având o largă răspândire în diverse regiuni ale Europei, multe dintre aceste cuvinte românești au etimologie multiplă, inclusiv occidentală. Lexicul limbii române include circa 85 de termeni internaționali împrumutați (și) din limba turcă.

b) *Termeni est-europeni*, specifici și datorati istoriei comune și influențelor culturale reciproce ale popoarelor din estul continentului nostru. Asemenea termeni se găsesc nu numai în zona de înrăurire otomană, adică în limbile vorbite în Peninsula Balcanică și în maghiară, ci și în rusă, ucraineană și/sau poloneză, uneori și în slovacă sau cehă: *aba*,

¹ În cele ce urmează, termenii sunt redați în forma în care au fost preluați din turcă și în care se găsesc ca titluri în dicționarul nostru.

² Cuvintele au fost excerptate din Graur 1978.

almas, arşin, balaban „şoim”, borangic, buciuc, bursuc, caim, calcan „numele unui peşte”, carael, caraulă, carpuz, carsac, cartal, chişmiş, cioban, ciomag, cobur, cobuz, coha, colceag, coltuc, fotă, găgăuz, haidamac, iaprac, iar, iarma, lodos, meşi, metcal, odaie, paşmagi, perioz, saz, şaică, şapcă, talică, tasma, telatin, tifan, tolă, tutun, vintir etc. Însuşind cel puţin 50 de termeni româneşti împrumutaţi (şi) din turcă, această categorie include, pe de o parte, denumiri proprii regiunilor riverane ale Mării Negre (nume de peşti, păsări, alte animale, vânturi, ambarcaţiuni, unelte de pescuit), preluate prin contactul nemijlocit dintre vorbitorii diverselor idiomuri din zonă, şi, pe de altă parte, o serie de termeni de civilizaţie materială (ţesături, îmbrăcăminte şi accesorii, obiecte de uz casnic etc.), transmişi prin intermediul comerţului sau al contactelor directe. În mai multe cazuri este de presupus că focarul de iradiere spre nord, vest şi nord-est a termenilor de origine turcă l-a constituit chiar limba română (*aba, borangic, chişmiş, cioban, fotă, odaie* etc.). Termenii în discuţie sunt prezenţi, de obicei, pe o largă arie, cuprinzând majoritatea limbilor est-europene; mai rare sunt situaţiile în care un cuvânt sau altul se găseşte numai în turcă, în română şi într-o a treia limbă est-europeană, de exemplu în rusă, în ucraineană sau în poloneză (*cofterie, darai, mucadim, otac, saz* etc.).

c) *Termeni balcanici*, preluaţi din turcă, uneori prin filieră, de către toate sau aproape toate idiomurile vorbite în sud-estul Europei: neogreacă, albaneză, macedoneană, bulgară, sârbocroată, dacoromână, aromână, meglenoromână şi/sau istroromână (aceasta din urmă îndeosebi prin intermediu sârbocroat), precum şi, în numeroase cazuri, de către limba maghiară, care, în privinţa influenţei turceşti, poate fi categorisită împreună cu limbile sud-est-europene, deoarece a împărtăşit, în secolele XVI–XVII (perioadă în care cea mai mare parte a teritoriului Ungariei a făcut parte din Imperiul Otoman), aceleaşi consecinţe ale influenţei turceşti (v. Kakuk 5).

Desigur că amploarea acestei influenţe a fost diferită de la o limbă la alta, iar unele idiomuri balcanice au constituit filiere de împrumut pentru altele, dar faptul că majoritatea cuvintelor de origine turcă din oricare dintre idiomurile menţionate se găsesc şi în alte limbi balcanice dovedeşte existenţa unui fond lexical comun preluat din limba turcă, reprezentând una dintre caracteristicile aşa-numitei „uniuni lingvistice balcanice”. În privinţa idiomurilor româneşti sud-dunărene, acestea trebuie considerate, din perspectiva înrâuririi turceşti, ca fiind unităţi lingvistice distincte unele faţă de altele şi faţă de româna de la nord de Dunăre, întrucât au fost supuse acestei influenţe în condiţii politico-administrative şi economice cu totul diferite şi într-o perioadă istorică în care contactul dintre ele şi dacoromână se pierduse demult.

În cazul de faţă ar fi superfluu să dăm exemple, deoarece aproape jumătate dintre împrumuturile româneşti din limba turcă, mai precis aproximativ 1.300 de termeni, au corespondente în cel puţin două alte limbi balcanice (precum şi, desigur, în turcă). Această constatare demonstrează că, în istoria lor comună, popoarele sud-est-europene

– în care îi includem, din punctul de vedere discutat, și pe maghiari – au fost supuse, concomitent, unei influențe turcești care a avut trăsături similare în întreaga regiune, constituind „vehiculul” de transmitere către toate aceste popoare a unor valori specifice de cultură și civilizație. Marea majoritate a termenilor de origine turcă pe care limba română îi are în comun cu mai multe idiomuri sud-est-europene se încadrează în domeniile semantice caracteristice influenței turcești asupra limbii române. Mai mult, este cert că acești termeni reprezintă fondul lexical cel mai important pe care limba română l-a împrumutat din turcă, de vreme ce mai multe limbi din spațiul balcanic au simțit nevoia de a-i prelua. Într-adevăr, marea majoritate a împrumuturilor românești care se regăsesc în alte două, trei sau mai multe limbi balcanice au, proporțional, o frecvență și o răspândire teritorială mai mari decât ale celor aparținând altor categorii de împrumuturi din turcă, iar această afirmație este valabilă, probabil, și pentru împrumuturile lexicele din limba turcă ale celorlalte idiomuri balcanice.

d) *Termeni existenți doar în dacoromână și un alt idiom sud-est-european*, de exemplu numai în română și bulgară sau numai în română și neogreacă. Relativ rare, aceste împrumuturi reflectă o influență turcească zonală restrânsă (în cazul împrumuturilor comune cu bulgara, sârbocroata sau maghiara) ori faptul că numai cele două popoare au simțit nevoia să preia realitățile denumite, precum și, uneori, faptul că termenii românești au o dublă etimologie, fiind împrumutați din turcă și din cea de a doua limbă în care se găsesc³. Desigur că asemenea termeni trebuie tratați cu prudență, întrucât ei ar putea sau ar fi putut exista și în alte limbi sud-est-europene, fără să fie atestați documentar și fără să fi fost incluși în dicționarele limbilor respective ori fără ca prezența lor în alte limbi să fi ajuns la cunoștința noastră. Oricum, însă, acești termeni există și au importanța și semnificația lor, deoarece, după cum vom vedea mai jos, fiecare dintre subcategoriile are o serie de trăsături specifice. Am numărat, în total, 356 de împrumuturi de acest fel, care se distribuie după cum urmează:

– *Numai în română și bulgară* – 60 de termeni, dintre care mulți cu caracter dialectal, cel puțin în limba română. Marea lor majoritate se referă la domeniile vieții materiale, denumind realități legate de activitățile cotidiene, mai ales unele și alte noțiuni specifice unor profesii (*baschiu, berbelâc, bidinea, bischigiu, căleap, cerviș, chervangiu, chinap, duien, ghebrea, harabagilâc, iaba, meragiu, moloz, sarghie, sârghiu, tabla, târmâc, târpan, tejghetar, temergiu*), dar și obiecte și accesorii vestimentare (*boiama, ciceacliu, ihram*), alimente (*gibră, tarator*), animale marine (*minacop, pis*), plante (*altângic, asmă, caplagea, ienibahar*) sau terenuri agricole și locuri geografice (*adaliu, balcan, câr, celalie*). Câteva cuvinte au semnificații mai mult sau mai puțin abstracte ori legate de trăsăturile omului sau ale mediului înconjurător

³ Am exclus, desigur, pe cât posibil, cazurile în care a doua limbă sud-est-europeană ar putea constitui unica sursă de împrumut, ca limbă intermediară între turcă și română.

(*babadam, belaliu, ceiz, dizman, haimana, liochiu, tevaturin, zampara*). Relativ puțini sunt termenii istorici care denumesc realități ale vieții politico-administrative, economico-financiare sau religioase din perioada Imperiului Otoman (*beratliu, cârcserdar, cearclâu, haham-bașa, harbagiu, hat „decret”, irmilic, mehtup, muezin, rusumat, samur-calpac, stamboală*).

– *Numai în română și sârbocroată* – 77 de termeni, dintre care cei mai mulți sunt învechiți, denumind realități politico-administrative, religioase, militare etc. specifice trecutului istoric comun sau obiecte care astăzi nu se mai folosesc (*arzmahzar, bazarghean-bașă, benic, bitaat, caculi, cheafir, cherachea, cheșf, chisim, dalcâlâci, direclie, ehaliu, ezan, feric, fesat, funduciu, gebeliu, ghiaurlâc, ghigilic, giuvan, halvet, hervanea, ichitulâu, mahzar, memur, meterhanea, mihrab, mimber, muhaserea, muhimat, multezim, mungiu, nacaș, naip, paia, paralâu, rizilic, sacagiu, seiz-bașa, surghiunlâc, șamalagea, șenlic, tabalhana, tabla-bașa, tainat, tambur, tatar-agasi, terzi-bașa, toibe, turnagiu, zechir, zingirliu, zurba „revoltă”). Câteva dintre aceste cuvinte ar putea exista și în alte limbi balcanice, dar faptul în sine că mulți termeni istorici se găsesc numai în română și sârbocroată reprezintă un fenomen care nu se poate explica decât printr-o influență oficială otomană cu trăsături specifice exclusive și comune asupra românilor și sârbilor. Mult mai puține sunt împrumuturile preluate numai de către aceste două popoare sub influența populară turcească: nume de unelte, instrumente, plante, obiecte de uz casnic, unități de măsură etc. (*cașic, cârlaci, ciuin, dimerlie, diudiu, matrac, palmac, ravac, tătulă, teșcherea „rindea îngustă”), termeni care exprimă caracteristici umane sau ale mediului (havaiu, ihtiar, mermerei, parangun, telpiz) sau chiar adverbe (ioc, iorga). Tc. mûft a fost preluat în română ca substantiv (moft „lucru fără valoare, fleac, bagatelă; capriciu”), iar în sârbă ca adverb („fără plată, gratis”).**

– *Numai în română și maghiară* – 57 de termeni, arhaici fără excepție și denumind, în marea lor majoritate, funcții sau alte realități politico-administrative și militare otomane (*baș-bog, baș-bulucbaș, baș-căpitan, bogdan-beg, buiuc-imbrohor, caftangi-bașa, caftangiu, caimacam-pașa, capigilar-chehaiesi, chehaia-bei, chiuciuc-imbrohor, ciohodar-aga, cobecciu, cumbaragi-bașa, divan-ceauș, divan-cheatip, divan-efendi, hasechi-sultană, hasichi-aga, has-odale, haznadar-bașă, ici-mehter, ienicer-efendi, masalagiu, mataragi-bașa, menzil-buiurultiu, menzil-ferman, mucarer, mutpac-emin, nișangi-bașa, ogeac-aga, ordu-cadisi, orta-ceauș, peșchegiu, reiz-efendi, richiaptar, saxongi-bașa, selam-ceauș, serascher-pașa, serdar-aga, silihtar-aga, silihtar-pașa, spahilar-agasi, stambol-efendi, sultan-chehaiesi, talhâșciu, tersana-emini, timar-spahiu, vezir-chehaiesi, zagargi-bașa*). Numărul atât de mare și proporțional covârșitor al cuvintelor din această categorie istorico-semantică preluate numai în limbile română și maghiară se datorează caracterului în bună parte artificial, realizat pe cale oficială, pe care l-a avut influența turcă asupra acestor două limbi (în care cuvintele respective au atestări extrem de rare, adeseori singulare), precum și absenței unei înrâuriri populare

turcești cu trăsături similare și convergente. Împrumuturile comune numai limbilor română și maghiară care aparțin altor sfere semantice sunt cu totul sporadice: etnonimie (*ghiurgiu*), vestimentație (*bulgariu, chiurec, hindiu*), terminologie nautică (*acic, calafaci*) sau muzicală (*musca*).

– *Numai în română și neogreacă* – 51 de termeni, și aceștia în bună parte învechiți, dar reflectând o influență populară turcească mult mai intensă asupra celor două limbi. Majoritatea împrumuturilor comune acestora și numai lor aparțin unor sfere variate ale vieții materiale și denumesc obiecte utilizate sau existente în gospodărie, în vestimentație sau în diverse profesii lucrative (*baga, bașlic, bazea, beșactea, cacom, calembec, cefte-caic, chilermenea, ciol, gear, ghiunie, halhal, nai, nardinchi, paragat, sacnasiu, somachi, tefaric, tenzuh, timin, tult, zoș*) ori plante sau animale (*belghlr, ilar, levrec, mersin, pervanea, sinter, zăgan*). Câteva cuvinte exprimă noțiuni abstracte ori caracteristici umane sau ale mediului înconjurător (*cambur, ceapucluc, davet, fistichiu, lahaniu, mucalit, mucalilâc, nazar, ruca, zariflâc*). Slab reprezentate sunt nomenclatura profesională și terminologia oficială, politico-administrativă și militară (*atliu, baștardă, elchegiu, galiongiu, Iflac-beg, mamelegiu, pașaliu, suiulgiu, șatâr, zabetlâc*). Multitudinea sferelor semantice de care aparțin termenii comuni exclusiv limbilor greacă și română reflectă faptul că nu a existat o influență turcească armonizată și direcționată numai asupra acestor două limbi, care au preluat împrumuturi din turcă în funcție de cerințele lor interne. Nevoia intrinsecă este evidentă în cazul câtorva dintre cuvintele românești citate mai sus care au etimologie dublă, turcească și neogreacă; este însă remarcabil faptul că această nevoie nu a fost simțită și în privința terminologiei oficiale comune.

– *Numai în română și albaneză* – 15 termeni, dispersați în cele mai variate sfere semantice, fapt care, coroborat cu numărul lor extrem de redus, dovedește absența unei influențe turcești concordante exercitate exclusiv asupra celor două limbi. Preluarea aceluiași cuvinte a fost dictată exclusiv de necesitățile interne proprii celor două limbi și doar întâmplarea a făcut ca termenii respectivi să nu fie împrumutați și de alte limbi balcanice (*avaet, bolbol, cârmog, hair, irimic, matuf, musca, nazlâu, pardaf, saz, șacamele, tocmac, tocmagi, zaiflâc, zi*).

– *Numai în (daco)română și aromână* – 96 de termeni, constituind cel mai numeros lot de cuvinte comune doar dacoromânei și unui alt idiom sud-est-european. Acest fapt oglindește același fenomen al nevoilor lexicale interne, doar că în cazul de față necesitățile au fost, pe cât se pare, similare, ceea ce nu este de mirare pentru două idiomuri atât de apropiate genealogic și structural. Deși influența turcă a avut loc în condiții de izolare aproape totală a aromânei față de limba-mamă, fondul lexical, în bună parte comun, al celor două idiomuri a resimțit aceleași lacune, pe care le-a umplut, parțial, cu termeni preluați sub presiunea înrâuririi turcești. Majoritatea acestora denumesc obiecte, unelte, locuri etc. proprii vieții de zi cu zi și activităților cotidiene,

gospodărești sau profesionale, economice și comerciale (*acaret, caplama, casnac, cânâgic, chersin, cucă, daiac, dip, ghiulsuiu, haraba, ialac, merea, răcam, selimie, semt, șabac, tejgherea, telemea*) ori diverse ocupații și funcții (*ascherliu, boiangilâc, caid, capsimal, cearsit, chiragelâc, chiragi-bașa, cichirgiu, codoșlâc, daulgiu, fârângiu, găitangiu, geambașlâc, hamalâc, iaurgiu, lampagiu, limongiu, mușir, pazvan, poștagiu, salepgiu, samsarlâc, softa, tamburagiu, telalâc, toptangiu, tulumbagiu, zapciu, zarzavagiu*). Deși, în general, sunt ieșite din uzul actual, puține dintre aceste denumiri de funcții și ocupații se referă strict la realități ale Porții otomane; lor li se adaugă câțiva termeni care desemnează monede otomane ori clădiri sau încăperi oficiale (*altalâc, mabein, megidle, zandan*). Relativ frecvenți sunt, în schimb, termenii care exprimă noțiuni abstracte din variate domenii, de la jurisdicție și activitatea comercial-financiară ori militară până la sentimente și raporturi interumane (*bosma, bozgun, cacealma, cardașlâc, câștl, cișit, davagilâc, diseniu, dubara, dușiș, fursant, ghelir, giurgină, hargilâc, hochiumat, igzar, madea, rezalet, tacla, tatir, terbie, veră*). Rețin atenția împrumuturile comune care exprimă, adjectival, substantival sau adverbial, diferite însușiri ale omului sau ale mediului în care acesta trăiește (*boș, calupciu, cârmâziu, ceapcânlâc, cil, cinghinea, diuz, doldora, haihui, hainlâc, palavragiu, pișicher, sevdaliu, șecherlie, tam, tertipgiu, ursuzlâc, zurla*), precum și câteva interjecții împrumutate de ambele idiomuri românești (*anasâna, carnaxi, ches, hairusum, pechi*), ceea ce dovedește convergența remarcabilă a acestora în orientarea lor spre turca populară, familiară și chiar spre argoul turcesc, ca surse de împrumut și, deci, de îmbogățire a vocabularului propriu. Această convergență transpare și în interpretările fonetice adesea asemănătoare pe care cele două idiomuri le-au dat etimoanelor turcești (vezi, de exemplu, *șabac, șandrama, șiac, ursuzlâc, zambilă*), decurgând, desigur, din caracteristicile și tendințele istoric unitare ale aromânei și dacoromânei.

– Nu am identificat termeni împrumutați din turcă *numai în dacoromână și meglenoromână* sau *exclusiv în dacoromână și istroromână*, poate fiindcă informațiile pe care le deținem despre lexicul celor două idiomuri românești sud-dunărene sunt insuficiente, dar mai ales din cauza caracterului în bună parte indirect al influenței turcești asupra acestora, prin filieră sud-slavă, grecească și albaneză.

Din cele de mai sus rezultă că a existat o influență turcească zonală cu trăsături similare și convergente asupra românei și, luate separat, asupra limbilor bulgară, sârbocroată și maghiară: în mare măsură oficială, pe cale cultă asupra românei, maghiarei și sârbocroatei, respectiv mai ales pe cale populară asupra românei și bulgarei. Influența asupra celorlalte idiomuri sud-est-europene a depins de nevoile și lacunele lor lexicale interne: acestea au coincis în mare măsură în română și aromână, datorită originii comune a celor două idiomuri, dar au fost considerabil diferite în cazul românei, pe de o parte, și al limbilor neogreacă și mai ales albaneză, pe de alta.

e) *Termeni existenți numai în dacoromână*, în general fie învechiți și cu atestări rare – constituind uneori împrumuturi personale ale cronicarilor și denumind realități proprii Imperiului Otoman ori elemente de organizare statală, administrativă sau economică preluate de la otomani de către țările române –, fie strict regionali, mai ales dobrogeni. Observația făcută mai sus, referitoare la posibilitatea ca unii dintre termenii respectivi să existe și în alte limbi sud-est-europene, este valabilă și în acest caz. Numărul etimoanelor turcești cărora nu le-am identificat „succesori” decât în dacoromână este foarte mare, de circa 950. Redarea lor în acest loc ar fi inutilă, întrucât acești termeni constituie peste o treime din totalul lexicului împrumutat din limba turcă. Ne mărginim, de aceea, să relevăm câteva caracteristici ale acestui lot numeros de cuvinte:

– Termenii aparțin tuturor sferelor semantice în care se încadrează împrumuturile românești din limba turcă. Domină însă terminologia oficială, politico-administrativă și comercial-economică, preluată exclusiv în limba română din rațiuni care țin de natura specifică a raporturilor țărilor române cu Poarta, mai exact de un fapt care ar putea părea paradoxal: idiomurile vorbite în teritoriile care au fost efectiv incluse între hotarele Imperiului Otoman au preluat mai puțini termeni oficiali din turcă decât cele din zonele aflate sub suzeranitate și dominație otomană, dar rămase în afara granițelor imperiului, ca unități statale autonome. Țările și regiunile transformate în *pașalâcuri* au avut o administrație complet „turcizată”, pierzându-și propria clasă politică, deci neavând posibilitatea să adopte și să-și însușească structurile și, implicit, terminologiile otomane. Țările române, dimpotrivă, și-au păstrat organizarea tradițională, care, din acest motiv, a putut fi adaptată și dezvoltată după model turcesc, precum și clasa nobiliară proprie, care, amestecată cu elemente etnice fanariote (greco-turcești) și încântată de fastul vieții orientale, a răspuns tentației de a prelua structuri, funcții și deprinderi specific orientale, împrumutând automat și denumirile acestora.

– Alte numeroase cuvinte atestate numai în română au caracter regional, majoritatea fiind din Dobrogea, iar altele (și) din Moldova, Oltenia, Muntenia etc. Este vorba despre termeni împrumutați pe cale populară, direct de la vorbitori ai limbii turce, adesea din variante dialectale ale acesteia, folosite pe teritoriul românesc. În astfel de situații a existat, fără îndoială, nevoia locală de a prelua terminologii, mai ales profesionale, referitoare la realități pe care vorbitorii români le-au cunoscut prin intermediul meseriașilor, comercianților sau al altor specialiști turci, în contactul nemijlocit dintre populații. Printre aceste împrumuturi se află numeroși termeni nautici, din domeniul creșterii animalelor, pescuitului, agriculturii, prelucrării lemnului, dar și din cel al mijloacelor de transport terestru, al ocupațiilor gospodărești, al nomenclurii ornitologice și botanice, al entopicelor etc. Se remarcă, de asemenea, câțiva termeni argotici, familiari sau întrebuințați în jocurile de noroc (*barbut, birlic, boc, a cacerdisi, magmuză, marț, pușlama, rutea, sichimea, sichișmiş, zulă* etc.), care, fiindcă sunt

împrumutați numai în română, atestă relațiile apropiate, de conviețuire amicală care au existat, pe plan local, între vorbitorii acestor două limbi.

– Printre împrumuturile preluate numai în română se află și câteva care au dobândit o anumită importanță la niveluri superioare ale limbii (*bondoc, cherem, chiolhan, ciulama, dihai, duium, furtun, get-beget, indrușaim, matrapazlâc, oja, pirpiriu, sufertaș, târfă, tighel, tizic, zeflemea* etc.). Totuși, acești termeni reprezintă o proporție neînsemnată față de împrumuturile oficiale, de cele regionale sau de terminologiile strict profesionale (și ele folosite, de regulă, pe plan dialectal).

– Mai multe unități lexicale de origine turcă preluate numai în română își datorează existența unor procedee speciale de împrumut, care nu au fost aplicate în celelalte limbi sud-est-europene: derivare pe teren românesc direct de la etimoane turcești (*ciurlan, iurudisi, tepeledisi, topleicută, tuslos, țaparină*), haplogogie (*mact*, la genitiv *mactului*, dintr-un **mactulului*, care ar fi trebuit să rezulte din tc. *maktul*), afereză (*cabaz, langavie*), adaptare morfologică (*caia*, pl. *caiale* < **caiare* < tc. *kayar*), deglutinație (*cărăbăni* < tc. *çek arabani*), condensare lexico-semantică (*ana, biaz, cafea* [existent și în ngr., dar cu alt sens], *dalgâci, ghimirlie, ghioc, ghioci, maraș, tocat*) etc.

– Numeroși termeni, mai ales oficiali și astăzi învechiți, preluați numai în română sunt, la origine, derivate și compuse turcești ale căror baze au fost împrumutate și de alte limbi sud-est-europene. Este posibil ca, în mai multe cazuri, dicționarele acestor limbi să nu înregistreze decât termenii de bază, ignorând formațiunile provenite din aceștia.

– Trebuie menționat că numeroși termeni oficiali de origine turcă folosiți sporadic în literatura istorică românească, uneori ca împrumuturi personale, au fost la fel de rari și în limba turcă veche și medie. Acest simplu fapt justifică afirmația că avem de a face cu împrumuturi întâmplătoare, fără semnificație majoră pentru istoria limbii române, și explică de ce termenii respectivi nu au fost împrumutați și în alte idiomi sud-est-europene.

1.3. Împrumuturi din diferite variante ale limbii turce

Limba turcă a intrat în etapa modernă a evoluției sale pe la mijlocul secolului al XIX-lea, adică tocmai atunci când influența ei asupra ansamblului limbii române lua sfârșit. Majoritatea covârșitoare a împrumuturilor românești din turcă au avut ca sursă, așadar, limba turcă(-osmanlie) veche și medie. Pe de altă parte, dacă în multe cazuri sursa a fost limba turcă literară, există și împrumuturi care nu pot fi explicate decât din variantele neliterare, populare sau dialectale, ale etimoanelor turcești⁴. Aceste considerente explică pe deplin de ce multe cuvinte românești preluate fără îndoială din

---

⁴ Pentru cazurile în care variantele teritoriale ale limbii române au preluat forme turcești diferite, v. 4.4.b.

turcă au un înveliș sonor sau un conținut semantic care diferă, mai mult sau mai puțin, de acela înregistrat, pentru etimoanele lor, în dicționarele limbii turce. Dacă dorim să înlăturăm posibilitatea nedorită ca aceste diferențe să fie atribuite fie unei filiere, fie evoluțiilor pe teren românesc, este esențial să stabilim cât mai exact etimoanele reale – arhaice, populare sau dialectale – ale împrumuturilor românești.

a) *Etimoane cu forme arhaice*

Până să-și dobândească aspectul actual, limba turcă a parcurs trei etape de dezvoltare:

– perioada veche (sec. XIII–XVI), în care turca își cristalizează propriul sistem lingvistic, diferențiindu-se net de celelalte limbi oгуze (azerbaidjana, turkmena și găgăuza, care formează, împreună cu turca, ramura sud-vestică a familiei limbilor turcice);

– perioada medie (sec. XVII–XIX), în care limba turcă începe să-și unifice normele și să elimine moștenirea lexicală și gramaticală arhaică, dar păstrează, în numeroase cazuri, mai multe variante formale pentru unele cuvinte și morfeme; totodată, ea este supusă acum unei puternice influențe lexicale și gramaticale arabo-persane, care duc la crearea unei variante culte de tip jargon, utilizată în întreaga literatură scrisă a epocii, aproape deloc accesibilă maselor și străină limbii populare (vorbite), de care se deosebea în bună parte, inclusiv gramatical (Hazai 24–25);

– perioada modernă (de pe la mijlocul secolului al XIX-lea până în prezent), în care, pe de o parte, se impun unele transformări fonetice care se manifestau ca tendințe încă din perioada medie și, pe de altă parte, sunt eliminate treptat, prin reforme succesive, cele mai multe elemente lexicale și gramaticale arabo-persane; limba se unifică prin apropierea variantei literare de cea populară, iar cuvintele de origine arabo-persană menținute totuși cunosc modificări fonetice sau semantice de adaptare la spiritul și normele tradiționale ale limbii turce.

Românii au venit în contact, așadar, cu vorbitori ai limbii turce-osmanlii vechi și mai cu seamă ai turcei medii, iar mulți cărturari români cunoscători ai limbii turce au avut acces inclusiv la jargonul arabo-persan folosit în cercurile aristocratice și în literatura scrisă ale turcilor otomani. Nu este de mirare deci că limba română a împrumutat adesea cuvinte care au fost abandonate în perioada modernă a limbii turce sau a căror formă nu mai este folosită în turca actuală, având, așadar, etimoane arhaice⁵ dispărute (de exemplu *olum* „vad”, care nu se mai păstrează azi decât în azerbaidjană și turkmenă) sau care prezintă deosebiri formale față de succesoarele lor moderne. Mai mult, în unele cazuri, formele arhaice nici măcar nu sunt atestate, dar pot fi reconstruite

---

⁵ Variantele învechite, respectiv termenii arhaici turcești au fost excerptați din Tar. S. și din Y. Tar. S., redarea lor făcându-se în alfabetul fonetic internațional (îndeosebi în scopul evitării unei confuzii între litera tc. mod. *ğ* și tc. înv. */ğ/*).

pe baza corespondentelor lor din limbile sud-est-europene care le-au preluat (v. Suci 1990/1) și, eventual, a formelor din limba turcă modernă.

Variantele turcești astăzi învechite pe care limba română le-a împrumutat pot fi recunoscute uneori după faptul că păstrează sunete arhaice, ulterior abandonate prin schimbări fonetice regulate. Astfel, încă din perioada medie a limbii turce, sunetul vechi-osmanliu /ɣ/ a început să se pronunțe mai slab și să-și piardă treptat caracterul spirant-velar; în cuvintele cu vocale din clasa anterioară, acest sunet a evoluat uneori la /g/ sau /h/, dar cel mai adesea la /j/ (= rom. *i* semivocalic), iar în cele cu vocale posterioare nu se mai pronunță deloc, creând un hiat între două vocale sau, dacă nu este urmat de o vocală, prelungind-o pe cea care îl precedă. Succesorul /j/ sau /zero/ al sunetului /ɣ/ este marcat în alfabetul actual prin litera *ğ*. Limba română a preluat însă, în mai multe cazuri, forme care conțineau sunetul /ɣ/, redându-l prin /g/: *aga* < tc. înv. *ağa* (mod. *ağa*, pron. *aá* sau *ā*); *agârlâc* < tc. înv. *ayırlik* (mod. *ağırlik*, pron. *aırlık*); *agemoglan* < tc. înv. *ağemoğlan* (mod. *acemoğlan*, pron. *ağemōlan*); *baga* < tc. înv. *bağa* (mod. *bağa*, pron. *baâ*); *bogasiu* < tc. înv. *boğasi* (mod. *boğasi*, pron. *boasi*); *cighir* < tc. înv. *ğiyer* (mod. *ciğer*, pron. *ğijer*); *eglengea* < tc. înv. *eğlençe* (mod. *eğlence*, pron. *ejlengçe*); *lagum* < tc. înv. *lağum* (mod. *lağım*, pron. *l'aım*); *lighean* < tc. înv. *leğen* (mod. *leğen*, pron. *lejen*). Dimpotrivă, termeni ca *balama*, *iamă* sau *tura* oglindesc preluarea formelor turcești evolute *bağlama* (pron. *bālama*), *yağma* (pron. *jāma*) și *tuğra* (pron. *tūra*), nu a formelor arhaice *bağama*, *jağma*, respectiv *tuğra*. În perioada medie a limbii turce au coexistat, în multe cazuri, variante diferite ale aceluiași cuvânt, cu /ɣ/ surprins în etapele evoluției sale, pe care împrumuturile românești le reflectă uneori fidel, de pildă în rom. *bogaz* ~ *boaz* (ambele variante atestate din sec. XVII) < tc. *boğaz*, (în v.) *boğaz*. Un alt sunet vechi-osmanliu dispărut, prin reducere la /n/ sau, dialectal, la /ng/, este /ŋ/, redat în română prin /ng/, în împrumuturi ca *benghi* < tc. înv. *beğ*, dial. *beng'* (lit. mod. *ben*) și *ghiunghiuler-agasi* < tc. înv. *gönülliler ağasi* (mod. *gönüllüler ağasi*).

O schimbare fonetică regulată care s-a petrecut în turcă în decursul secolelor a fost și regularizarea armoniei vocalice, adesea prin adoptarea unor noi variante pentru sufixele moștenite numai în două forme, cu vocale fie numai labiale, fie numai nelabiale. De exemplu, sufixele /-lil/ ~ /-lil/, /-ğil/ ~ /-ğil/ și /-dil/ ~ /-dil/ nu cunoșteau încă variante labiale, iar sufixele /-luk/ ~ /-lük/ și /-ğuk/ ~ /-ğük/ nu aveau și variante nelabiale, care au fost create ulterior. De asemenea, regulii ca după o vocală nelabială să nu urmeze în același cuvânt una labială și invers i-au fost supuse, cu timpul, și numeroase cuvinte nederivate. Acest proces de durată a început încă în vechea-osmanlie și nu s-a încheiat nici astăzi decât în limba literară, întrucât regulile armoniei vocalice sunt încălcate în diferite dialecte turcești actuale, iar lexicul din perioada medie a limbii turce înregistrează numeroase inconsecvențe în privința regulilor respective. Multe împrumuturi românești

reflectă forme arhaice turcești de acest fel (care se pot datora uneori și unei influențe dialectale): *afuzali* < tc. înv. (și dial.) (*h*)*afuz-ali* (~ lit. mod. *hafızali*); *asmaciuc* < tc. înv. (și dial.) *asmaçuk ~ *asmağuk (~ lit. mod. *asmacık*); *balur* < tc. înv. *bajur* (~ mod. *bayır* > rom. *bair*); *cacom* ~ *cacum* < tc. înv. *kakum* (~ mod. *kakım*); *caiuș* ~ *căluș* < tc. înv. *kajuș* (~ mod. *kayıș* > rom. *caiș* ~ *căiș*); *calup* < tc. înv. și dial. *kalup* (~ lit. mod. *kalıp* > rom. *calâp*); *capuchehaie* < tc. înv. *kapu kihaja(si)* (~ *kapi kâhyası* > rom. *capichehaie*); *capu-olan* < tc. înv. *kapu oylanı* (~ mod. *kapioğlanı*); *cutie* < tc. înv. *kutî* ~ dial. *kuti* (~ lit. mod. *kutu*); *cutnie* < tc. înv. *kutni* ~ *kutni* (~ mod. *kutnu*); *musafir* < tc. înv. *müsafir* (~ mod. *misafir*); *sanduc* ~ *sânduc* < tc. înv. și dial. *sanduk* (~ lit. mod. *sandık* > rom. *sandâc*); *zâbun* < tc. înv. *zibun* ~ *zibun* (~ mod. *zibin*) etc.

În privința etimoanelor derivate cu sufixe terminate în vocală nelabială care ulterior au dobândit și variante labiale (*/-lul* ~ */-lül*, */-ğul* ~ */-ğül*, */-dul* ~ */-dül*), ele nu pot fi identificate, deoarece reflexul în română al tuturor variantelor acestor sufixe este *-liu* sau *-lâu* (de exemplu *nurliu*, *ogurliu*), *-giu* (*capugiu*, *surugiu*), respectiv *-diu* (*buiurdiu*). În schimb, este absolut cert că sufixul */-luk* ~ */lük* a dezvoltat de timpuriu variante nelabiale (*/-lik* ~ */-lik*), deoarece împrumuturile românești, chiar și cele mai vechi, nu conțin varianta *-luc* decât dacă și baza derivatului turcesc are vocale labiale (*bucluc* < tc. *bokluk*, *iuzluc* < tc. *yüzlük*, *tuziuc* < tc. *tozluk* etc.).

Cuvinte românești ca *salepgiu* și *teftigiu* reflectă faptul că, în momentul preluării lor, varianta */-ğil* a sufixului turcesc se folosea încă pentru formarea și a derivatelor a căror bază se termină în consoană surdă: *salepği*, *teftişği*; prin extinderea armoniei consonantice, sufixul a dezvoltat ulterior pentru aceste derivate varianta */-çil*: tc. mod. *salepçi*, respectiv *teftişçi*, acesta din urmă fiind preluat și el în română, în forma *teftișciu*. Forma veche, *-(h)ana*, a elementului de compunere *-(h)ane* este reflectată în împrumuturi cum sunt *cherhana* (< tc. înv. *kerhana*; mod. *kerhane* > rom. *cherhanea*) și *tersana* (< tc. înv. *tersana*; mod. *tersane* > rom. *tersanea*).

În evoluția sa spre modernitate, limba turcă a cunoscut și fenomenul afonizării, în multe cuvinte și în anumite poziții, a unor consoane sonore (*b*, *g*, *d* etc.). De exemplu, tc. *kitab*, *künk*, *cüppe*, *mehenk* au avut, în limba veche, formele *kitab*, *küng*, *ğübbe*, *meheng*, care au fost preluate în română: *chitab*, *chiunghi*, *giubea*, respectiv *mehenghi*; varianta modernă *kitab* a fost și ea împrumutată (rom. *chitap*). Desigur că acest fapt nu constituie o dovadă a preluării mai recente a variantei *chitap*: ca și alte asemenea variante, tc. *kitab* și *kitab* au coexistat în turca medie, ultima formă ieșind învingătoare, deoarece era conformă cu tendința de afonizare a consoanei *b* în poziție finală.

Diverse alte vocalisme arhaice care au pierdut teren și au dispărut în concurența cu formele perpetuate până în limba turcă modernă se oglindesc în numeroase împrumuturi românești: *abdest* < tc. înv. *abdest* (~ mod. *aptes*); *arzihal* ~ *arzohal* < tc. înv. *arzihal* ~ *arzihal* ~ *arzohal* (~ mod. *arzuhal* > rom. *arzuhal*); *barat* < tc. înv. *barat* (~ mod. *berat* > rom. *berat*); *beglerbeg* < tc. înv. *begierbegi* (~ mod. *beylerbeyi* >

rom. *beilerbe*); *beglicgiu* < tc. înv. *beglikği* (~ mod. *beylikçi* > rom. *beilicciu*); *cadiascher* < tc. înv. *kadiasker* (~ mod. *kazasker* > rom. *cazascher*); *cibic* < tc. înv. *čibik* (~ mod. *çubuk* > rom. *ciubuc*); *ciohodar* < tc. înv. *čohadar* (~ mod. *çuhadar* > rom. *ciuhodar*); *ciufut* < tc. înv. *čufut* (~ mod. *çifit*); *cântar* < tc. înv. *kîntar* (~ mod. *kantar*); *funduc* < tc. înv. *funduk* [*altuni*] (~ mod. *findik* [*altını*]); *fursant* < tc. înv. *firsant* ~ *fursant (~ mod. *firsat*); *mutpac* ~ *mutpah* ~ *matpah* ~ *matbah* < tc. înv. *mutbak* ~ *mutpah* ~ *matpah* ~ *matbah* (~ mod. *mutfak* > rom. *mutfac*); *pil* < tc. înv. *pil* (~ mod. *fil* > rom. *fil*); *schelă* ~ *schilă* < tc. înv. *skele* (accentuat *skéle*) ~ *skile* (~ mod. *iskele*); *schimni(-agă, -ceauș)* < tc. înv. *iskemni* (*ağası, çavuşu*) (mod. *iskemle*, iar compusele au dispărut); *ușur* < tc. înv. *üşür* (~ mod. *öşür*) etc.

Este evident, așadar, că limba română a împrumutat adesea, pe lângă etimoanele învechite, și forme prezente în turca actuală, însă acestea nu au apărut abia în perioada modernă a limbii, ci au existat, ca variante, în turca-osmanlie veche și/sau medie, supraviețuind și impunându-se în lexicul actual.

b) Etimoane cu sensuri arhaice

Evoluția semantică a cuvintelor limbii turce a dus uneori la pierderea sensului originar ori a unuia dintre sensurile pe care un termen sau altul le-a avut la un moment dat. Împrumutat în limba română, termenul respectiv și-a conservat semnificația pe care în limba turcă a pierdut-o. În cele mai multe cazuri, sensul învechit al unui etimon sau al altuia este atestat în limba turcă: *capan* „magazie, depozit de alimente (al Porții)” < tc. *kapan* (în.) „idem” (mod. „capcană; pătură cu care se acoperă răsadurile”); *celenghi* „decorație în formă de egretă” < tc. *çeleng* (în.) „idem” (mod. „buchet sau coroană de flori”); *ciorbăgiu* „comandant de ieniceri” < tc. *çorbacı* (în.) „idem” (mod. „notabil, oficialitate”); *muhafiz* „comandant al unei cetăți otomane” < tc. *muhafız* (în.) „idem” (mod. „paznic, gardian”) etc.

Există însă și cazuri în care împrumuturile românești atestă sensuri turcești care nu numai că au ieșit din uz în limba turcă modernă, dar nici măcar nu au fost înregistrate. Nu de puține ori, sensurile respective se găsesc și în alte limbi sud-est-europene care au preluat etimoanele turcești. În astfel de situații este justificat să atribuim etimoanelor înțelesurile pierdute chiar dacă acestea nu sunt atestate în documente sau în dicționarele limbii turce, deoarece altfel nu se poate explica prezența în mai multe limbi a unui împrumut cu aceeași semnificație.

Tc. *açık* înseamnă astăzi numai „deschis, neacoperit”, dar a avut în trecut, fără îndoială, și sensul „ambarcațiune fluvială fără punte, în formă de luntre” (rezultat prin detașare din sintagma *açık gemi* „ambarcațiune neacoperită, fără punte”); acest sens este atestat într-o lucrare cu caracter istoriografic publicată în Turcia („luntrea de transport numită *açık*”; v. Kakuk 27), precum și în rom. *acic* și magh. *acsik*, care au aceeași semnificație. Termenul tc. *borazan* ~ *boruzen* ~ *borozan* nu este însă atestat

decât cu sensurile „trompetă” și „trompetist”, dar a trebuit să aibă, în sec. XVII–XVIII, și semnificația „navă fluvială și maritimă cu vele, uneori și cu vâsle, mai mică decât corabia, dar mai mare decât caicul”, întrucât a fost preluat cu acest înțeles în limbile română (*bolozan* ~ *borozan*), sârbocroată și maghiară. În același mod, rom. *balama* și scr. *bağlama*, ambele însemnând „țâțână, șarnieră”, sugerează faptul că etimonul lor, tc. *bağlama*, avea în trecut, probabil, și acest sens, nu numai pe cele actuale, „legare, îmbinare, legătură; nod, racord, cuplă, bandă; grindă, traversă ori bară metalică de legătură între două ziduri”. Semnificația învechită *„impozit” a tc. *miri*, care însemna și „vistierie, trezorerie, tezaur public”, poate fi reconstituită pe baza succesurului rom. *mirie* și a etimonului persan (*miri*) al termenului turcesc, care aveau ambele sensuri. Tc. *pazvand* ~ *pazvat* însemna în vechime, probabil, nu doar „brățară, brasardă, legătură; talisman”, ci și *„piedică la picioarele calului”, deoarece rom. *pazvat* a fost preluat mai întâi, în sec. XVI, cu acest din urmă sens și abia în sec. XIX (în forma *pazvant*) cu înțelesul de „brățară”. Tc. *sancak* a avut, după cât se pare, nu numai sensurile „drapel” și „district otoman”, ci și pe acela de *„guvernator al unui district”, ca rezultat al detașării pe teren turcesc din sintagma *sancak beyi* „idem”, întrucât îl găsim cu acest din urmă înțeles în română (*sangeac*), maghiară (*szandzsák*) și sârbocroată (*sândžak*); este puțin probabil ca acest sens să fie consecința condensării în toate cele trei limbi receptoare a sintagmei care, și ea, a fost preluată din turcă în aceste limbi.

c) Etimoane cu forme populare

În timp ce limba turcă literară din secolele XVI–XIX era, de fapt, un jargon cu un vocabular mixt și o gramatică impregnate de elemente arabo-persane, limba populară și-a menținut caracteristicile tradiționale. Deși a fost influențat de jargonul culturii oficiale, lexicul popular a adaptat, de regulă, cuvintele arabo-persane la spiritul lingvistic specific turcesc. Așa cum este firesc, și unele cuvinte moștenite au avut variante formale diferite la nivel literar și, respectiv, popular. Limba română a împrumutat adesea, pe cale oficială și cultă, formele literare ale etimoanelor, care conservă fonetisme arabo-persane sau moștenite, dar vorbitorii români au intrat în contact, în diverse ocazii, și cu limbajul popular, oral, colocvial turcesc, din care au preluat numeroase variante etimologice adaptate sau, în orice caz, diferențiate, prin evoluții fonetice, de formele literare ale etimoanelor. Există și cazuri în care au fost preluate atât varianta literară, cât și cea populară.

Iată o serie de exemple: *ageamiu* < tc. pop. *acami* (~ lit. *acemi* > rom. dial. *agemiu*); *amanet* ~ *amanat* < tc. pop. *amanet* ~ *amanat* (~ lit. *emanet* > rom. *emanet*); *cardaș* < tc. pop. *kardaș* (~ lit. *kardes*); *farfurie* < tc. pop. *farfuri* (~ lit. *fağfuri*); *felegean* < tc. pop. *filcan* (~ lit. *fincan*); *găitan* < tc. pop. *gaytan* (~ lit. *kaytan*); *halva* < tc. pop. *halva* (~ lit. *heiva*); *hanger* < tc. pop. *hancer* (~ lit. *hançer*); *mehcheme* < tc. pop. *mehkeme* (~ lit. *mahkeme*); *nagara* < tc. pop. *nagara* (~ lit.

nakkare > rom. *nacara*); *sengif* ~ *sângif* < tc. pop. *sincef* (~ lit. *sincap* > rom. *singear* ~ *sângeap*); *şatranci* < tc. pop. *şatranç* (~ lit. *satranç*); *testea* < tc. pop. *teste* (~ lit. *deste*); *tuci* < tc. pop. *tuç* (~ lit. *tunç*); *tumbelechi* < tc. pop. *tümbelek* (~ lit. *dümbelek*) etc. În unele situații, mai ales când avem a face cu termeni istorici sau arhaici, pentru care dicționarele nu dau indicații stilistice, putem doar bănuși că unele variante turcești aparțineau limbii populare, iar altele limbii literare, deoarece primele conțin schimbări fonetice sensibile față de etimonul lor, în timp ce ultimele reproduc forma etimologică: *inicer* ~ *ianicer* provin, probabil, din variantele tc. înv. *jiniçeri* ~ *janiçerl*, care erau, probabil, populare, în timp ce varianta *yeniceri* (> rom. *ienicer*) era literară (cf. tc. *jeni* „nou” și *çeri* „oaste”). La fel, *saxana*, *seimen* și *silihtar* provin din tc. înv. *seksane*, *sejmen* și *silihtar*, variante probabil populare, în trecut, față de formele literare, învechite și ele, *seyishane*, *segban*, respectiv *sil'ahdar*, mai apropiate de etimoanele lor. Există cazuri, cum este cel al lui *zarzavat*, în care modificarea în timp a statutului variantei etimologice pune probleme: termenul provine, desigur, din varianta tc. pop. *zarzavat*, care se opune astăzi variantei literare *zerzevat*, precum și celei învechite *sebzevat*, dar nu putem ști care era statutul formei *zarzavat* în momentul preluării sale în română, de vreme ce doar cu 50–60 de ani în urmă *sebzevat* era încă literar, iar *zerzevat* era și el popular (v. TS 1945, în comparație cu TS 1998).

d) Etimoane cu forme dialectale

Negustorii, slujbașii, demnitarii și militarii otomani cu care românii au venit în contact proveneau din diferite regiuni ale vastului imperiu. Limba turcă nu era unitară nici în secolele trecute, ci era divizată în variante regionale, marcate de trăsături specifice, din păcate prea puțin studiate. Vorbitorii români s-au aflat, de asemenea, în relații nemijlocite cu populațiile turcești așezate în țările române ori în apropierea granițelor acestora, care vorbeau diferite dialecte ale limbii turce⁶.

Ca și în cazul etimoanelor populare, variantele dialectale turcești⁷ au fost împrumutate în română uneori în paralel cu formele lor literare. De altfel, unele variante dialectale reprezintă forme vechi, folosite în trecut pe arii extinse ori la nivelul limbii literare, restrângându-și apoi aria de răspândire la anumite zone. Astfel de exemple sunt tc. azi dialectal *bakşış* ~ *bakşış* (> rom. *bacşış*), față de forma literară actuală

⁶ Pentru repartitia dialectelor turcești din Balcani, v. J. Németh, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956; Idem, *Die Türken von Vidin*, Budapest, 1956; M. Mollova, *Coïncidences des zones linguistiques bulgares et turques dans les Balkans*, în „Actes du 10e Congrès International des Linguistes”, 2, Bucarest, 1970, p. 217–221; G. Hazai, *Les dialectes turcs de Rhodope*, în AOH IX (1959), p. 205–229; Idem, *Contributions à l'histoire des dialectes osmanlis-turcs*, în „Studia Orientalia”, Helsinki, XXVIII (1964), 4, p. 348–354; Vl. Drimba, *La répartition des parlers turcs de Dobroudja*, în AOH XXIII (1970), 1, p. 23–54.

⁷ Variantele și sensurile dialectale turcești pe care le reproducem mai jos sunt înregistrate în Der. S. și/sau în ZTS.

bahşiş, tc. dial. *borsuk* (> rom. *bursuc*), care în trecut se afla în concurență, în limba literară, cu *porsuk*; tc. înv. și dial. *tefter* (> rom. *tefter*), folosit în trecut alături de varianta *defter*, singura literară astăzi. În cazuri de acest fel, în care împrumutul este larg răspândit în română, se poate presupune că termenul a fost preluat din turca literară veche, nu din dialectele turcești. Unele astfel de cuvinte folosite în turca veche nici nu mai sunt cunoscute în limba literară actuală, ci numai ca regionalisme sau, eventual, în limbajul popular, astfel încât oricare dintre aceste variante ale limbii turce poate fi sursa împrumutului: tc. înv. și dial. *taraba* ~ *daraba* (> rom. *tarabă*), tc. înv. și dial. *destmal* ~ *destemal* ~ *testemel* ~ pop. *testimel* (> rom. *testemel* ~ *testimel* ~ *tistimel*). Uneori, varianta dialectală turcească a fost preluată în româna literară (*cişmea* < tc. dial. *çişme*), în timp ce forma literară din turcă se află în română la nivel regional (*ceşmea* < tc. lit. *çeşme*); transferul la nivelul graiurilor este însă și el prezent (rom. dial. *ciuşmea* < tc. dial. *çöşme*; v. II.4).

Exemplele următoare ilustrează toate situațiile menționate, inclusiv pe cele în care nu a fost preluată decât varianta dialectală turcească: *anteriu* ~ *antiriu* < tc. dial. *anteri* ~ *antiri* (~ lit. *entar*); *baccevan* < tc. dial. *bakçevan* (~ lit. *bahçivan*); *bariam* < tc. dial. *baryam* (~ lit. *bayram* > rom. *bairam*); *boşcea* < tc. dial. *boşça* (~ lit. *bohça* ~ înv. *bokča* > rom. *bohcea* ~ *boccea*); *darac* < tc. dial. *darak* (~ lit. *tarak*); *dovleac* ~ *duvleac* < tc. dial. *dövlek* ~ *düvlek* (~ lit. *devlek* ~ *divlek*); *furda* < tc. dial. *furda* (~ lit. *hurda*); *gârbaci* < tc. dial. *girbaç* (~ lit. *kirbaç* > rom. *cârbaci*); *gealat* < tc. dial. *callat* (~ lit. *cellat* > rom. *gelat*); *gurut* < tc. dial. *gurut* (~ lit. *kurut*); *iastuc* < tc. înv. și dial. *jastuk* (~ lit. mod. *yastık*); *işala* < tc. dial. *işalla* (~ lit. *işallah* > rom. *Înşaală*); *raft* < tc. dial. *raft* (~ lit. *raf*); *saivant* < tc. dial. *sayvant* (~ lit. *sayvan* > rom. *saivan*); *singir* < tc. dial. *sincir* (~ lit. *zincir* > rom. *zingir*); *sufragiu* < tc. dial. *sufraci* (~ lit. *sofraci* > rom. *sofragiu*); *tandur* < tc. dial. *tandur* (~ lit. *tandır* > rom. *tandâr*); *teanc* < tc. dial. *tenk* (~ lit. *denk*) etc.

Chiar dacă provin din variante dialectale turcești, împrumuturile românești de acest fel nu au fost preluate neapărat la nivelul graiurilor, pe de o parte pentru că, așa cum am precizat, mai multe etimoane astăzi regionale au avut în trecut caracter literar sau popular, iar pe de altă parte fiindcă vorbitorii turci care au mijlocit transferul lor în limba română, inclusiv direct în aspectul literar al acesteia, puteau fi originari din diverse regiuni ale Imperiului Otoman, utilizând în vorbire și elemente lexicale dialectale.

e) Etimoane cu sensuri populare sau dialectale

Spre deosebire de etimoanele cu forme neliterare, cele câteva exemple pentru această categorie oglindesc faptul că ele au fost preluate prin contactul direct, pe plan regional, între vorbitorii celor două limbi, deoarece termenii românești respectivi sunt sau au fost la început strict dialectali, ceea ce exclude posibilitatea unei restrângerii teritoriale ulterioare.

Rom. *canara* are mai multe semnificații („pășune grasă; oaie bătrână și slabă; turmă de animale”), cu care a fost explicat din tc. *kanara* „abator”. Acest etimon are însă, pe plan dialectal, și sensul „animal slab, plăpând; animal lacom, înfometat, care nu se satură niciodată” – din care se explică mai bine unele semnificații românești (inclusiv prin condensări lexico-semantice) –, precum și înțelesul de „stâncă, stană de piatră; loc stâncos; carieră de piatră”, care se găsește, regional, și în română și bulgară. Cuvântul românesc cu acest din urmă sens a fost explicat din bulgară, dar este mai probabil că el provine, în română și bulgară, din termenul turcesc dialectal.

Tc. *kerhana* ~ *kerhane* are astăzi, în limba literară, semnificația „casă de toleranță, bordel”, dar îl aflăm, popular și mai ales dialectal, și cu sensul „fabrică, atelier”, cu care a fost folosit în trecut pe scară largă și cu care a fost preluat și în limba română veche (sec. XVIII). Începând din secolul al XIX-lea, rom. *cherhana* apare, în zonele riverane ale Mării Negre și ale apelor curgătoare mari din Dobrogea, Muntenia și Moldova, mai ales de-a lungul Dunării, doar cu înțelesul de „sediu pescăresc, pescărie”, provenind prin detașare din sintagma tc. pop. și dial. [*balıkçılık*] *kerhana*[sı] „idem” (literal: „atelier de pescărie”).

Rom. *coci* a fost folosit în sec. XVIII cu sensul „berbec (necastrat)”, pe care îl are și etimonul său, tc. *koç*. Acesta este înregistrat însă în lexicografia dialectală turcescă și cu semnificația „numele unui joc de copii”, cu care apare în sec. XX, în Dobrogea, și rom. *coci*. Descrierea jocului practicat de copiii turci și a celui din Dobrogea este asemănătoare, așa încât nu avem niciun motiv să ne îndoim de originea turcescă a termenului cu acest înțeles.

Rom. *mangealâc* a fost împrumutat cu sensul „balistă” (< tc. *mancınık* ~ înv. și dial. *manğılık* „idem”), dar astăzi înseamnă, popular și regional, „pârghie, levier”. Acest din urmă sens nu reprezintă o evoluție pe teren românesc, ci a fost preluat dintr-un dialect turcesc, în care *mancılık* înseamnă același lucru.

Tc. *merdane* ~ (dial.) *merdene* „făcăleț, sucitor” a intrat cu acest sens, în formele *merdenea* și *mirghinea*, numai în idiomul românesc din Muntenia. Cuvântul turcesc are însă, dialectal, și semnificația „pastă alimentară preparată dintr-un amestec de zahăr și alune prăjite și pisate” (v. Der. S.), în care putem identifica etimonul termenului literar rom. *merdenea* „produs de patiserie preparat din foi de plăcintă umplute cu brânză sau cu carne”. Este posibil ca etimonul să fi avut ori să aibă, dialectal, chiar nuanța semantică din română.

Tc. *misirli* ~ (inv.) *misirli* „egiptean” a fost preluat în română (*misirliu*) cu mai multe sensuri, unele rezultate prin condensare lexico-semantică. Atrage însă atenția semnificația regională „varietate de porumbei de rasă, cu ciocul mic”, care nu poate proveni din turca literară, ci numai din dialectul turcesc din nord-vestul Bulgariei, în care *misirli* are exact același înțeles (v. Kakuk 278).

Rom. reg. (Dobr., Olt.) *tocat* înseamnă „poartă mare de lemn”. Etimonul său este, desigur, tc. dial. *tokat* „idem”, care în limba literară are sensul „palmă”.

Partea de dicționar a monografiei de față include și alte cuvinte de acest fel. Oricum, se poate constata numărul redus al împrumuturilor care au etimoane cu sensuri strict populare sau dialectale, dar cauza acestui fapt ar putea consta în documentația lacunară care ne stă la dispoziție. Este posibil ca deosebirile semantice dintre unele împrumuturi românești și etimoanele lor din turcă să nu se datoreze, de fapt, evoluției spontane a sensului în momentul preluării termenilor, ci transferării acestora cu semnificații care au existat în limba turcă veche sau care vor fi existând în dialectele turcești, fără să fie atestate în documente, lucrări lexicografice ori glosare regionale.

1.4. Împrumuturi cu etimoane reconstruite

Pentru a putea explica unele variante ori semnificații ale împrumuturilor românești, în rândurile de mai sus am recurs, în câteva cazuri, la reconstituiri de forme sau înțelesuri neatestate ale etimoanelor turcești. În cursul elaborării părții de dicționar a prezentei lucrări am fost nevoiți în mai multe rânduri să procedăm în acest fel, deoarece sursele documentare privitoare la lexicul limbii turce, mai ales al celei vechi sau medii, sunt uneori lacunare în consemnarea tuturor variantelor și sensurilor, fie pentru că unele dintre acestea nu sunt atestate deloc în monumentele limbii turce sau nu pot fi identificate (întrucât scrierea arabă constituie adesea un obstacol în recunoașterea fonetismelor), fie din cauză că diverse variante arhaice sunt considerate firești, conforme regulilor arhicunoscute ale evoluției limbii, prea obișnuite pentru a mai fi semnalate. Unele vestigii lexicale osmanlii pot fi însă identificate în limba română și în alte limbi sud-est-europene, ale căror împrumuturi din turcă reprezintă uneori atestări indirecte pentru aceste fonetisme și semantisme turcești învechite (v. Suciuc 1990/1). Reconstrucții de variante sau sensuri am făcut și în cazul unor împrumuturi care este de presupus că provin din etimoane dialectale turcești neatestate în sursele care înregistrează termeni regionali ai limbii turce. Asemenea reconstituiri se bazează pe mărturia lexicului împrumutat nu numai de limba română, ci și de alte limbi sud-est-europene, precum și pe unele schimbări fonetice absolut firești și frecvente în limba turcă (asimilări, afonizări sau sonorizări, căderea lui *h* etc.).

Printre cazurile în care am fost nevoiți să reconstruim variante ori sensuri etimologice turcești, deoarece fără ele este greu sau, uneori, imposibil să ne explicăm deosebirile formale ori semantice dintre etimoane și împrumuturile românești ori unele variante ale acestora, se află și următoarele cuvinte-titlu din dicționar: *angâș*, *arșic*, *asmaciuc*, *avat*, *babalâc*, *balama*, *baș-caimacam*, *batac*, *bidiviu*, *bilezic*, *boccealâc*, *buciuc*, *buluc*, *buzdugan*, *cafea*, *cafenea*, *caimacam-aga*, *capuchehaie*, *carvasara*, *cavas*, *călăuză*, *căleap*, *ceam*, *cerdac*, *chiurec*, *cifte-dolap*, *cișniu*, *ciutac*, *cobur*, *cofterie*, *cușaclâc*, *dalac*, *dambla*, *dandana*, *devlet*, *disghea*, *dugheană*, *dulap*, *durbacă*,

dușumea, fudul, fursant, geampara, gheiberea, gherdan, ghermec, ghiordel, ghiordie, ghiu^l, ghiusturea, ghizluc, hadâm, halat^l, harar, hazran, hoget, iaprac, ibrișin, ienicer, iftira, iureș, muscal, paic, saftian, sandâc, schirlet, serhat, ușur etc.

În afara acestor cazuri de reconstrucție, există altele care sunt și mai de preț, atât pentru istoria limbii turce, cât și pentru explicarea originii unor cuvinte românești, deoarece nu numai unele variante ori sensuri, ci înșiși termenii turcești reconstituiți sunt absenți din monumentele limbii turce și, implicit, din lucrările lexicografice care ar trebui să îi înregistreze. Printre cazurile de acest fel se află mai multe cuvinte arhaice denumind funcții sau alte realități din Imperiul Otoman, de obicei compuse ori derivate din elemente atestate, fără ca ele însele să fie consemnate în cronici, scrieri literare, dicționare sau alte documente turcești: *agalar-aga, altânbaș-tiriac, arnăut-pașa, ascherliu, atmișcea, bairac-agă, balgi-bașă, balgi-bașlâc, baltagi-baș, baș-alai-ceauș, baș-capigi-baș, baș-capigiu, beilicci-bașă, bindilic, cadefene, caplan-pașă, catertai, călăuz-bașa, cetal-menzâl, chesmea-caldarâm, ferman-inam, ghenci-aga, ghiaur-café, icirliu, iuruc-bairac, iuruc-bairactar, minghinitai, ordu-agası, satârgi-bașa, sictir-ciurba, tatar-mizil, ustuacic, zuliflâc*. Reconstrucția unor etimoane turcești pentru asemenea termeni este pe deplin justificată, de vreme ce aceștia nu pot fi explicați prin evoluții pe teren românesc și nu pot proveni din alte limbi (originea lor turcească este evidentă prin înseși elementele care le compun și care sunt atestate).

În alte câteva situații, reconstruirea unor etimoane turcești neatestate se bazează exclusiv pe logica și metodele științei etimologice, având, așadar, un anumit grad de probabilitate și comportând uneori riscul erorii: *ghioc* „albăstrea, țintaură” < tc. **gök[kantaron]* „idem” (*gök* „albastru”, *kantaron* „diferite specii de țintaură”); *pușlama* „om neros, pramatie, lichea” < tc. (înv.) **puștlama* „homosexual, pederast; om destrăbălat” (derivat nominal deverbal de la **puștla-* „a practica pederastia; a se destrăbăla” < *pușt* „pederast; tânăr desfrânat”; v. Drimba 2001, 94–95); *zărgea* „pânză, țesătură fină” < tc. (înv.) **zarğa, *zarča* „idem” (< *zar* „idem” + suf. dim. *-ğa/-ča*).

1.5. Împrumuturi cu etimoane turcești de origine străină

O bună parte a etimoanelor turcești ale împrumuturilor românești au o origine mai îndepărtată, în sensul că nu sunt cuvinte turcice moștenite, ci au fost, la rândul lor, preluate din alte limbi. Cele mai multe dintre ele sunt de origine arabo-persană, fiind împrumutate sub influența conjugată a acestor două limbi asupra turcei-osmanlii vechi și mai ales medii. Altele sunt împrumuturi, în general mai recente, din greacă, italiană, franceză sau ebraică. Exemplele ar fi, desigur, de prisos, deoarece fenomenul nu ne interesează decât în plan secundar, doar pentru a desprinde unele concluzii care țin de lingvistica generală. În lucrarea de față aplicăm, desigur, principiul etimologiei directe,

iar sursa nemijlocită a împrumuturilor românești studiate de noi este limba turcă. În fond, româna a preluat acești termeni ca elemente integrate în sistemul limbii turce și adaptate la normele de pronunție ale acesteia.

Este evident că, în privința termenilor în cauză, turca „a servit numai de vehicul pentru influențele străine pe care le suferise ea însăși” (Graur 1974, 95). Constatatea l-a determinat pe Al. Graur să-și extindă cercetările și asupra altor limbi și să conchidă că „în general se împrumută mai ușor acele cuvinte care și în limba de unde sunt luate au fost împrumutate din altă parte” (Graur 1974, 96). Faptul se explică, de regulă, prin calitatea cuvintelor de a fi purtătoare și transmițătoare de conținuturi noționale, deci de reprezentări ale obiectelor și fenomenelor realității. Unele obiecte și fenomene – respectiv noțiunile care le evocă – devin, la un moment dat sau într-o anumită perioadă istorică, mai importante decât altele, deoarece constituie noutăți pentru mai multe popoare dintr-o zonă geografică sau alta ori chiar din întreaga lume. În acest fel, cuvintele trec dintr-o limbă în alta ca neologisme, uneori ca „termeni internaționali”, pentru că denumesc obiecte, fenomene și alte realități materiale sau spirituale care circulă și sunt transmise de la un popor la altul.

În Graur 1978, care se ocupă de astfel de cuvinte preluate succesiv în mai multe limbi, am numărat aproape 500 de termeni românești împrumutați din turcă, dar având o origine mai îndepărtată. Reluând cercetarea în acest sens, pe baza întregului material lexical înregistrat în dicționarul nostru (2.760 de împrumuturi), am constatat că 63% din etimoanele turcești își au originea în alte limbi și numai 37% sunt cuvinte autohtone (turcice). Iată rezultatele mai detaliate ale acestei statistici:

- *Etimoane turcești autohtone*: 1.022 (37%), dintre care:
  - *nederivate în turcă*: 552 (20%);
  - *derivate sau compuse în turcă*: 470 (17%);
- *Etimoane arabo-persane*: 1.407 (51%), dintre care:
  - *nederivate în turcă*: 993 (36%);
  - *derivate sau compuse în turcă*: 414 (15%);
- *Etimoane de alte origini*: 331 (12%), dintre care:
  - *nederivate în turcă*: 276 (10%);
  - *derivate sau compuse în turcă*: 55 (2%).

Din totalul de 2.760 de împrumuturi, 1.821 (66%) au etimoane primare, nederivate în turcă, iar 939 (34%) au etimoane derivate sau compuse pe terenul limbii turce.

Cifrele de mai sus confirmă principiul enunțat de Al. Graur potrivit căruia termenii împrumutați existenți într-o limbă se transmit în alte limbi cu mai mare ușurință decât cuvintele autohtone, precum și alte principii ale lingvisticii generale, de exemplu faptul că termenii autohtoni au o putere derivativă mult mai mare în comparație cu cei împrumutați și mai ales cu termenii neologici.

Trebuie remarcat însă că, dintre etimoanele turcești de origine străină (arabo-persană, greacă, italiană, franceză etc.), numai 46% sunt împrumuturi propriu-zise, celelalte fiind derivate sau compuse pe teren turcesc (17%). Acestea din urmă sunt, fără îndoială, creații ale limbii turce, indiferent de originea bazei de la care au fost formate. În concluzie, cuvintele turcești preluate din alte limbi, cu precădere din arabă și persană, reprezintă o proporție de 46% din totalul etimoanelor împrumuturilor românești, iar 54% sunt cuvinte moștenite sau create în limba turcă.

2. CĂILE DE PĂTRUNDERE A ÎMPRUMUTURILOR

Cuvintele străine pot pătrunde într-o limbă pe căi și în circumstanțe dintre cele mai diverse. Vorbitorii limbii receptoare pot lua cunoștință de un cuvânt al limbii donatoare prin învățarea acesteia (bilingvism individual), prin lectura unor texte într-o limbă străină ori a unor traduceri în care cel care a transpus textul în limba proprie a introdus elemente lexicale străine, prin călătorii efectuate în străinătate sau prin alte legături culturale ori comerciale cu mediul lingvistic străin, prin importul și vânzarea unor bunuri care sunt inedite pentru vorbitorii limbii receptoare și care sunt însușite împreună cu denumirea lor străină, prin contactul direct cu vorbitori ai limbii străine care se află temporar ori se stabilesc pe teritoriul limbii receptoare, prin relații de diferite tipuri, de la cele ostile până la cele de colaborare, stabilite între comunități etnice care se învecinează sau își împart un teritoriu și conviețuiesc în aceeași localitate ori zonă, ajungând uneori la situații de bilingvism colectiv cu extensii, intensități și profunzimi variate.

Impulsul pentru folosirea într-o limbă a unui cuvânt străin îl constituie aproape întotdeauna *caracterul inedit* al acestuia, *noutatea* pe care o reprezintă conținutul semantic sau învelișul sonor al termenului. Acesta poate denumi fie un obiect necunoscut sau având detalii diferite față de obiectele similare folosite de comunitatea etnică proprie, fie o noțiune sau o realitate politică, administrativă, socială, culturală cu totul ori parțial inedită, specifică etniei care vorbește limba din care se preia termenul. Detaliile deosebite sau nuanțele inedite pot fi păstrate în semantismul noului cuvânt al limbii receptoare ori, dimpotrivă, ele pot fi omise, caz în care conținutul semantic al cuvântului se modifică în cursul trecerii dintr-o limbă în alta, putând fi aplicat și unei realități deja cunoscute, a cărei denumire consacrată începe să fie concurată de noul termen și poate fi treptat abandonată. Uneori sunt preluate întregi terminologii ale unor domenii de activitate în care etnia „donatoare” și-a dezvoltat și diversificat mai mult mijloacele (a se vedea, de exemplu, terminologia nautică și cea pescărească de origine turcă) ori în care etnia primitoare adoptă benevol, cel puțin pentru o perioadă, o modă vestimentară, un mod de alimentație sau un sistem organizatoric străin (vezi bogatele terminologii de origine turcă aparținând acestor sfere semantice).

Motivația pentru înlocuirea unui termen consacrat cu un neologism o poate constitui, uneori, *evitarea omonimiei* (vezi cazul lui *cioban*, care a înlocuit treptat termenul moștenit *păcurar*, deoarece acesta însemna și „găzar”). Există însă și situații în care transferul lexical este impulsivat numai de *expresivitatea* cuvântului străin. Ea se poate manifesta în diverse moduri, care depind de scopul urmărit:

– folosirea deliberată a termenului străin pentru evocarea culorii locale străine (în domeniul împrumuturilor culte din turcă, *Florile Bosforului* al lui D. Bolintineanu este un exemplu maximal) sau pentru obținerea unor efecte satirico-umoristice (comediile lui V. Alexandri și ale lui I. L. Caragiale excelând în această privință);

– înlocuirea unui termen uzat din punct de vedere stilistic cu un împrumut care, datorită calității sale de neologism și caracterului său nemotivat, are aptitudinea de a fi mai expresiv, deci mai util din punct de vedere emoțional (ca exemple pot fi aduse numeroasele sinonime de origine turcă ale lui „prost”, „viclean”, „desfrânat”, „beat” etc. și, în general, împrumuturile care denumesc însușiri negative), valoarea stilistică a noului termen fiind uneori susținută și accentuată prin deprecierea sensului său (*bairam*, *beșleagă*, *caraghios*, *tertîp* etc.) ori prin întrebuintarea sa în locuțiuni și expresii (*boc*, *cherem*, *hal*, *haz*, *rengîi*, *zor* etc.);

– substituirea tabuurilor lingvistice (vezi sinonimele pentru „diavol”, deraierile lexicale de tipul *a arăta coltucul*, *a face de rahat* etc. sau unele exclamații cu valoare semantică negativă, cum sunt *carnaxi*, *ches*, *sâc ori sictir*) etc.

Pentru a fi preluat într-adevăr de limba primitoare, devenind „împrumut real”, noul cuvânt trebuie să fie acceptat și folosit de mai mulți vorbitori ai acesteia. Mecanismul împrumutării unor unități lexicale străine implică și una sau mai multe persoane care, ascultând sau citind mesajul transmis de cineva, găsesc un element inedit, îi identifică, uneori cu aproximație, conținutul semantic și îl consideră atrăgător, potrivit și demn de a fi utilizat pentru exprimarea noțiunii date. Persoana sau persoanele respective devin ele însele intermediari în propagarea termenului. Fără existența unor asemenea mijlocitori, cuvântul rămâne la stadiul de „împrumut personal” și dispare instantaneu. Dacă termenul este acceptat – din diferite motive, care țin mai ales de semantismul său – numai la nivelul claselor sociale superioare și culte, el se menține o perioadă ca „împrumut oficial sau cult”. El este adoptat la acest nivel fie pentru că vorbitorilor li se pare că termenul este interesant și „exotic”, fie pentru că el exprimă o noțiune de care aceste clase au nevoie în comunicările lor de tip „jargon”. Unele împrumuturi oficiale depășesc însă acest stadiu, răspândindu-se în rândul maselor și adăugându-se cuvintelor preluate pe cale populară, constituind, împreună cu acestea, un fond lexical de „împrumuturi populare”.

În funcție de circumstanțele în care vorbitorii iau cunoștință de cuvinte ale unei limbi străine și în funcție de impulsurile care determină folosirea acestora în limba proprie, împrumuturile pot fi preluate pe cale oficială (cultă) sau pe cale populară

(orală). Ambele căi pot implica un mediu bilingv (individual sau colectiv), dar absența acestuia nu împiedică împrumutul lexical.

Calea pe care au pătruns cuvintele turcești în limba română a depins în mare măsură de semantismul lor, dar și de utilitatea pe care și-au găsit-o acești termeni în economia limbii române, ca semne ale unor obiecte sau concepte de care vorbitorii aveau nevoie ori și-au creat impresia că au nevoie în viața lor cotidiană. Este evident că termeni ca *buiurdiu* „ordin, decret”, *caid* „registru, dosar”, *divictar* „mic dregător care se îngrijea de călimările domnești”, *muzecherea* „notă diplomatică” sau *reiz-efendi* „ministru de externe al Porții” nu au putut fi preluați decât pe cale oficială, în timp ce *burghiu*, *chibrit*, *moloș*, *parâmă*, *rindea*, *talaș*, *trampă* etc. au fost împrumutați prin contactul popular direct cu meseriașii ori comercianții turci.

Pentru delimitarea termenilor preluați pe cale populară de împrumuturile oficiale pot fi aplicate câteva criterii care, luate separat, nu au valoare absolută, dar care, mai ales dacă sunt folosite în mod conjugat, permit identificarea, de la caz la caz, a căii probabile de penetrare a împrumuturilor. Astfel de criterii pot fi:

– semantismul termenilor: în general, cuvintele care denumesc realități politico-administrative, militare și juridice au fost împrumutate pe cale oficială;

– utilitatea termenilor (decurgând din aceea a obiectelor denumite) pentru o pătură socială sau alta: este probabil că aristocrația română a fost aceea care a simțit mai întâi nevoia – adesea indusă de modă și de predispoziția spre noutate, spre lux ori spre imitație – de a utiliza obiecte cum sunt *acareturile*, *cafeaua*, *catul*, *fesul*, *havuzul*, *sofa* etc.;

– momentul primei atestări: atestarea târzie a unui termen sau a altuia, abia în literatura din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când influența turcă de ansamblu încetase, sugerează transferul termenului din limbajul curent în stilul beletristic;

– categoria predominantă căreia îi aparțin izvoarele în care este folosit cuvântul: atestarea exclusiv sau mai ales în documente, nu în scrieri istorice, presupune, cu o oarecare probabilitate, un împrumut popular, întrucât cronicarii au folosit mulți termeni oficiali și au introdus în operele lor numeroase împrumuturi personale;

– răspândirea și viabilitatea termenilor: majoritatea împrumuturilor oficiale au avut o răspândire limitată și au ieșit din uz la scurt timp după preluarea lor;

– eventualele modificări semantice pe care le-au suferit cuvintele în cursul împrumutării lor: preluarea unui termen sau a altuia cu un sens diferit sau parțial schimbat față de cel etimologic sugerează neînțelegerea semnificației exacte a etimonului, adică un mediu popular care nu cunoștea limba turcă;

– calcurile lingvistice, inclusiv cele frazeologice (de exemplu *a-i veni de hac*, *a face haz* sau *a bea tutun*) nu se pot datora decât unor bilingvi, care erau conștienți de structura modelelor preluate și care aparțineau, de regulă, clasei boierești.

Între cele două extreme reprezentate de cuvintele evident preluate pe cale oficială și cele fără îndoială populare există, desigur, multe situații în care nu se poate preciza ori se poate numai bănuși calea pe care un împrumut sau altul a pătruns în română. Totuși, această delimitare este necesară, întrucât ea se reflectă în stratificarea temporală, teritorială și stilistică a împrumuturilor din turcă.

2.1. Împrumuturi oficiale și/sau culte

Primii români care au luat contact cu realitățile Imperiului Otoman au fost, din motive lesne de înțeles, reprezentanții boierimii și ai familiilor domnitoare, care au reținut și au folosit o serie de termeni turcești referitori la viața socială, militară și politico-administrativă a otomanilor sau la vestimentația acestora. Cu timpul, clasa aristocratică românească a ajuns să adopte unele dintre realitățile pe care astfel de cuvinte le denumeau și, implicit, cuvintele înseși⁸. Pe măsură ce structura funcțiilor civile și militare, activitatea juridică, economică și financiară din țările române, precum și tipurile, vestimentația, alimentația etc. de la curtea domnească, iar apoi și de la conacele boierești imitau tot mai mult modelele otomane, terminologiile turcești respective au fost și ele preluate, împreună cu realitățile denumite. Procesul a fost facilitat și amplificat de infiltrarea în mediile aristocratice a unor elemente etnice străine turcofone, mai ales greco-fanariote, ca reprezentante ale Porții, precum și de faptul că o parte a boierilor și mai ales a cărturarilor – care proveneau, desigur, din rândul boierimii – și-au însușit limba turcă, în calitatea acesteia de limbă oficială a imperiului suzeran. La acest nivel, bilingvismul individual a jucat un rol de seamă, deoarece oamenii de cultură, autori ai monumentelor limbii române vechi, au fost nu numai intermediari în transmiterea către vorbitorii români a împrumuturilor oficiale, contribuind la răspândirea lor, ci și receptori nemijlociți ai influenței turcești, inserând în operele lor numeroase noi „turcisme”, inclusiv termeni care exprimă noțiuni abstracte, dintre care destul de puține au depășit faza de *împrumut personal*, respectiv statutul de *hapax legomenon*. Este cazul îndeosebi al *Istoriei oștirii ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223 (= 1715)*, al *Istoriei prea puternicilor împărați otomani* a lui I. Văcărescu, al cronicilor vornicului Beldiman și stolnicului Dumitrache, dar și al altor letopisește, povestiri versificate, condici, foi de zestre și „tarife” din secolele XVII–XIX.

---

⁸ Exemplificarea lor în acest loc ar fi inutilă, de vreme ce ele se găsesc, compact, în subcapitolul *Sferele semantice ale împrumuturilor (III.6.1)*, îndeosebi în părțile referitoare la armată și la organizarea social-administrativă și politică, precum și în secțiunea destinată noțiunilor abstracte. Desigur că multe împrumuturi oficiale sunt inserate, mai mult sau mai puțin răzleț, în aproape toate secțiunile subcapitolului respectiv, precum și în listele-anexă de la sfârșitul volumului.

La același stadiu, de împrumut personal, au rămas și unele cuvinte de origine turcă inserate în diferite creații literare pentru a reda culoarea locală sau istorică ori pentru a evoca o atmosferă poetică specific orientală, de exemplu în operele cărturarului D. Cantemir (*caichana, cira, sam, seir*), în cartea populară *Halima (bestea)*, în opera lirică sau cu tentă istorico-literară ori în jurnalele de călătorie ale lui A. Văcărescu (*pervanea*), N. Văcărescu (*gazep*), A. Pann (*ihțiar, pervanea*), C. Conachi (*erchian, pusulă*), D. Bolintineanu (*azap, biulbiuliță, dalga, gin, halaică, hurie, iașmac, iurucleri*), I. Ghica (*chiocec, feric, lașmac, mudir, redif, suvariu*), N. Bălcescu (*mimber*), V. Alecsandri (*biulbiulină*), N. Filimon (*bozafer, ciceaciu, gebel, tunesliu*) și altele. Câteva astfel de împrumuturi personale au trecut de la un autor la altul, fără a ieși din categoria cuvintelor rare folosite exclusiv în opere literare pentru evocarea atmosferei orientale (*biulbiuliță, hurie, iașmac, pervanea*). Termenii preluați pe cale cultă („literară”), prin contribuția personală și deliberată a autorilor respectivi, sunt, de fapt, „citate lexicale”, apărând ca *elemente străine rămase la periferia lexicului românesc*, care – deși sunt folosite în texte scrise în română, fără să fie traduse ori explicate, și sunt transpuse în forme adaptate la regulile fonetico-morfologice românești – nu au ajuns la stadiul de împrumut integrat în conștiința lingvistică cel puțin a unor cercuri restrânse de vorbitori ai limbii române. Cele mai multe cuvinte de acest fel s-au menținut la nivel de împrumuturi personale (individuale), aflate în prima etapă a procesului de preluare în limba română, fără a depăși limita care le desparte pe acestea de împrumuturile reale, adoptate cu adevărat de limba română.

O categorie aparte o constituie *cuvintele turcești reproduse ca atare* (v. I.1.4.) în texte de diferite tipuri. Ele nu pot fi considerate nici împrumuturi personale, nici „cuvinte străine” aflate în prima etapă a preluării lor în limba română, motiv pentru care nu au fost incluse în dicționarul nostru. Deși rolul lor este același, de a reda culoarea locală sau istorică, intenția autorilor nu este, în acest caz, aceea de a împrumuta cuvântul, adică de a-l folosi ca termen românesc, ci numai de a indica originea etnică străină a personajelor care îl utilizează.

De obicei, calea oficială sau cultă de împrumut nu a implicat preluarea terminologiilor respective nemijlocit din literatura sau istoriografia turcească, de aceea nu putem vorbi de o influență scrisă decât în cazul unor cărturari de talia lui D. Cantemir sau al unor literați de felul lui D. Bolintineanu. În general, limba turcă a constituit pentru boierimea română instrumentul practic prin care se realizau contactele cu reprezentanții imperiului (turci, greci, armeni sau slavi) și prea puțin un mijloc de instruire prin lectură sau o sursă de traduceri pentru informarea și culturalizarea populației, așa cum a fost cazul influenței culte slavone, grecești, sârbocroate și chiar maghiare. Dimpotrivă, o serie de texte turcești au ajuns la noi prin traduceri intermediare grecești, sârbocroate etc. Caracterul preponderent oral al procesului de împrumut din limba turcă, fie el oficial sau popular, reiese, printre altele, din faptul că

termenii au fost preluați, în general, așa cum se aud, nu cum se scriu (*benghi* < tc. *beng*, înv. *berj*; *pezevenchi* < tc. *pezevenk*; *puști* < tc. *puşt* etc.).

De altfel, cele mai multe dintre împrumuturile oficiale sau culte au fost utilizate fie numai în vorbirea păturii conducătoare, având caracter de jargon (ILRL 420), fie într-o singură operă sau de către un singur autor, rămânând în permanență la periferia lexicului, la stadiul de „vorbe istorice” sau „împrumuturi literare”, cum le-a denumit L. Șăineanu (ȘIO III). Ele au trecut de la statutul de neologism direct la cel de arhaism, fiind eliminate spontan, cel târziu odată cu prefacerile social-economice și administrative din secolul al XIX-lea, și constituind un aport superficial și trecător al influenței turcești asupra lexicului limbii române. Majoritatea împrumuturilor oficiale și culte au dispărut din limbă imediat sau la scurt timp după ce au fost utilizate ori îndată ce realitățile sociale, politico-administrative, militare, juridice și economico-financiare s-au schimbat radical. Numărul termenilor preluați pe cale oficială sau cultă și dispăruți fie instantaneu, deoarece erau împrumuturi personale, fie după ce au fost folosiți sporadic exclusiv la nivelul jargonului aristocratic poate fi apreciat la circa o mie.

Totuși, destul de mulți termeni preluați pe cale oficială s-au răspândit în cercuri mai largi de vorbitori, pătrunzând în vorbirea populară, adesea cu sensuri modificate, uneori prin depreciere sau prin adaptare la realitățile românești. Literatura populară atestă multe împrumuturi care, deși sunt „citate lexicale” denumind realități legate de Imperiul Otoman, au ajuns să fie cunoscute în popor (*aga*, *bimbașă*, *ienicer*, *pașă*, *serdar*, *spahiu*, *vizir* etc.). Mai importante pentru lexicul românesc sunt însă împrumuturile (în număr de câteva sute) care probabil că au fost preluate pe cale oficială – deoarece este de presupus că numai cercurile aristocratice au fost motivate să le împrumute –, dar s-au răspândit rapid, odată cu realitățile denumite, și, trecând în limbajul curent, și-au pierdut caracterul „exotic” și au devenit în scurt timp termeni uzuali, „popolari”, menținându-se mai mult timp în limba română, iar unele supraviețuind până astăzi. Este vorba mai ales despre termeni care denumesc:

– obiecte de îmbrăcăminte caracteristice turcilor, care au fost preluate inițial în vestimentația boierilor români și, trecând adesea prin „filiera” mediului social urban, au ajuns în final, cu adaptările de rigoare, în portul locuitorilor satelor românești (*anteriu*, *duiamă*, *fes*, *giubea*, *iminei*, *mintean*, *poturi*, *șalvari*, *zăbun* etc.);

– preparate culinare specific turcești ori produse după metode folosite de turci, preluate prin imitație de către boierime și ajunse în bucătăria general românească (*cafea*, *chiftea*, *ciorbă*, *ciulama*, *ghiveci*, *halva*, *iahnie*, *mezel*, *musaca*, *rachiu*, *rahat*, *sarma* etc.);

– elemente de construcție (*acaret*, *bina*, *cat*, *cerdac*, *cișmea*, *conac*, *havuz*, *iatac*) sau de mobilier și accesorii (*cearșaf*, *dulap*, *perdea*, *sofa*, *sofra*), preluate și utilizate mai întâi, probabil, la curțile domnești;

– noțiuni abstracte, ale căror denumiri s-au propagat în cercuri mai largi ale populației, după ce au fost folosite mai întâi în mediul aristocratic ca semn al distincției, al cunoștințelor individuale și, desigur, al modei; întrebuițarea unora dintre cuvintele respective cu precădere în locuțiuni și expresii calchiate după modele turcești este o dovadă în plus a preluării pe cale savantă, întrucât calcul lingvistic presupune receptori bilingvi, conștienți de structura modelului pe care îl transpun în limba primitoare; astfel de termeni ar putea fi, de exemplu, *berechet*, *cherem*, *cusur*, *duium*, *hac*, *hal*, *hatâr*, *haz*, *huzur*, *iamă*, *iureș*, *naz*, *surghiun*, *șiretlic*, *tabiet*, *tertip*, *zeflema* etc.;

– însușiri umane (*becher* „burlac”, *belaliu*, *celebiu*, *chiabur*, *derbedeu*, *fudul*, *hain*, *hazliu*, *lichea*, *mahmur*, *nurliu*, *pișicher*, *puști* „sodomit”, *ursuz*, *zarif* „frumos”) sau ale realității înconjurătoare (*coșcogea*, *melez* „amestecat”);

– substanțe chimice și minerale (*caraboia* „vitriol”, *chihlimbar*, *neft* „petrol”, *tibișir* „cretă”, *tutea* „oxid de zinc”);

– reacții ale omului exprimate prin interjecții (*aferim*, *helbet* „desigur”, *mașala* „bravo”, *salamalec* „noroc, salut”);

– ocupații (*caicciu*, *casap*, *dumengiu* „timonier”, *gealat* „călău”, *salahor*, *vechil*);

– realități cu statut comercial (*chesat* „criză comercială”, *isnaf* „breslă”, *ghiumbrucciu* „vameș”, *metah* „marfă”, *mezat* „licitație”, *mofluz* „falit”, *zaraf* „cămătar”), financiar (*hac* „salariu”, *leafă* „soldă”, *geremea* „amendă”, *nafaca* „pensie”) sau cultural (*cinghie* „dansatoare publică”, *meterhanea* „fanfară turcească”, *nai*, *soitar* „măscărici”) ori din alte sfere semantice (*șeitan* „diavol”, *taraf* „grup de adepti, grupare, tagmă”, *tiptil* „incognito”, *tolbă*, *tutun*) etc.

Unele dintre aceste cuvinte ar fi putut fi preluate, ce-i drept, și pe cale populară, prin contactul direct dintre vorbitorii celor două limbi. În unele cazuri concrete, infiltrarea pe cale savantă ori, dimpotrivă, pe cale populară a unui termen sau a altuia ne este semnalată de caracterul textelor care îl atestă pentru prima oară și imediat după preluarea sa. Prezența cuvântului mai ales ori exclusiv în literatura istorică și de ceremonial indică, mai mult sau mai puțin probabil, calea oficială de împrumut, în timp ce apariția lui într-un text de literatură populară, într-un glosar dialectal sau într-un dicționar contemporan presupune, de regulă, preluarea sa pe calea contactului nemijlocit al cercurilor largi ale populației cu vorbitori ai limbii turce. În lipsa acestui indiciu cu aplicabilitate limitată, împrumuturile culte, savante („literare” sau de jargon), cu excepția celor cu un semantism evident „oficial” și arhaic (politico-administrativ, militar, juridic etc.), nu pot fi distinse de termenii care au pătruns pe cale orală și prin contact popular direct decât dacă apelăm la criteriul, și el relativ, al viabilității cuvintelor: în general, termenii preluați pe cale oficială au mai puține atestări și au dispărut din lexicul modern, în timp ce majoritatea împrumuturilor populare au supraviețuit până astăzi, dezvoltând sensuri noi și stând la baza unor derivate pe teren românesc. Numeroasele cazuri contrare demonstrează însă cât de aproximativ este și

acest criteriu. Pentru un termen actual larg răspândit cum este *cişmea*, având primele atestări în cronică din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dovada că a fost împrumutat pe cale oficială îl constituie glosarea lui în scrierile istorice: „*Antonie Ruset-Vodă au făcut şi o cişmea, adică fântână, în zidul bisericii*” (N. Costin), „*aşjdere şi două cişmele, fântâni, aduse pre oale cu multă cheltuială*” (I. Neculce, v. ŞIO II 135). În alte cazuri, caracterul nemotivat al împrumutului reflectă preluarea sa prin imitaţie, dintr-o limbă „de prestigiu”, pentru sublinierea „superiorităţii” vocabularului utilizat, în comparaţie cu cel uzual (de pildă *musafir* faţă de *oaspe*; v. Sala 255).

2.2. Împrumuturi populare

Pe lângă cuvintele preluate pe cale oficială şi propagate mai întâi în mediul aristocratic, apoi în cel urban şi, în sfârşit, în cel rural, parcurgând şi calea populară de adoptare în limba română, un mare număr de termeni turceşti au fost împrumutaţi prin contactele nemijlocite pe care vorbitorii români, mai ales din straturile mijlocii şi joase ale populaţiei, le-au întreţinut cu funcţionarii, negustorii, meseriaşii şi militarii turci care s-au perindat ori s-au aşezat pe teritoriul ţărilor române, mai ales în Ţara Românească, Moldova şi Banat, precum şi cu unele comunităţi turceşti stabilite pe teritoriul românesc, îndeosebi în Dobrogea şi de-a lungul Dunării.

Rolul pe care l-a jucat bilingvismul românilor a fost mai puţin important în cazul terminologiilor preluate pe cale populară – cel mai adesea orală – decât în acela al împrumuturilor oficiale şi culte. Nu mulţi români obişnuiţi au învăţat limba turcă, astfel încât cuvintele turceşti au fost preluate, la acest nivel, mai ales deodată cu noile realităţi pe care vorbitorii „receptori” le-au cunoscut prin contactul nemijlocit cu vorbitorii „donatori”. În mecanismul împrumutului popular, comerţul a constituit, desigur, un factor mijlocitor esenţial. Pe de altă parte, este de presupus că vorbitorii turci stabiliţi pe teritoriul românesc, nevoiţi să-şi însuşească, mai mult sau mai puţin bine, limba română, au „amestecat” în mesajele lor cuvinte şi expresii turceşti, pe care românii le-au înţeles din context (înţelegerea fiind uneori aproximativă, astfel încât semnificaţia împrumutului a fost modificată) şi le-au preluat ca elemente la început inedite, exotice, pe care le-au adoptat apoi ca termeni integraţi în lexicul românesc.

Aportul împrumuturilor pe cale populară la lexicul limbii române a fost sensibil egal cu acela al termenilor preluaţi pe cale cultă şi oficială, dar valoarea lor este, evident, mai mare din punct de vedere calitativ, deoarece, cu excepţia unor regionalisme, noii termeni au cunoscut, în majoritatea lor, o răspândire generală la sud şi est de Carpaţi, unii pătrunzând şi în limba literară. De asemenea, viabilitatea împrumuturilor devenite uzuale („populare”) – atât a celor preluate pe cale populară, cât şi a termenilor împrumutaţi pe cale oficială şi apoi propagaţi în limbajul păturilor largi ale populaţiei – a

fost, în mod firesc, mult mai mare decât a celor rămase în jargonul aristocratic. Majoritatea împrumuturilor intrate în limbajul uzual se păstrează și astăzi la diferite niveluri ale limbii române.

Unul dintre criteriile relative de identificare a împrumuturilor populare îl constituie atestarea tardivă a acestora, de multe ori după încheierea influenței turcești. Acești termeni, adesea tehnici, împrumutați, desigur, anterior apariției lor târzii în texte, pe calea contactelor cotidiene directe dintre vorbitorii celor două limbi – uneori în forme sau cu sensuri care trădează etimoane turcești dialectale sau populare –, nu au avut șansa de a fi înregistrați în surse contemporane preluării lor. Ei s-au perpetuat totuși în limbajul popular sau regional modern, iar unii au fost adoptați și în limba literară, ca denumiri ale unor realități mai ales din următoarele domenii:

- unelte și instrumente (*burghiu*, *cherpedin* „clește”, *chiser* „teslă”, *cimbistră* „pensetă”, *ghimirlie* „ferăstrău”, *ghlunie* „colțarul zidarilor”, *halat* „funie; lanț”, *iavașa* „clește cu care se apucă nasul cailor”, *macara*, *macaz*, *mala* „mistrie”, *masat* „unealtă de ascuțit cuțitele”, *pardaf* „scândură subtțire”, *șisterea* „unealtă de dulgherie”, *târpan* „un fel de coasă”, *teșcherea* „rindea”);

- obiecte casnice (*ceanac* „strachină”, *chibrit*, *iorgan*, *lambă* „lampă de petrol”, *sacsie* „ghiveci de flori”, *tapă* „cep, vrană”, *ticnea* „vas de lemn”);

- comerț (*acadea*, *sârghie* „tarabă”, *trampă* „troc”);

- agricultură și creșterea animalelor (*canara* „pășune”, *ghiurluc* „pășune pentru vite; bălării”, *iastuc* „răsadniță”);

- țesătorie (*căleap* „scul”, *cicric* „vârtelniță”);

- pescuit (*ghionder* „prăjină cu care se împinge barca”, *iaprac* „somn mic”, *paragat* „unealtă de pescuit marin”, *pisi* „calcan”, *sazan* „crap”, *sirec* „plasă cu ochiuri largi”, *șașma* „prostovol”, *zărgan* „țipar-de-mare”);

- morărit (*col* „aripa morii de vânt”);

- navigație (*maina* „comandă pentru strângerea velelor”, *parâmbă*, *trapazan* „ujbă”, *geamandură*);

- transporturi terestre (*cârmog* „ciocul leucii”, *ghermec* „legătura loitrelor”, *roabă*);

- faună și vegetație (*cârcăiac* „scolopendră”, *cărmâz* „numele unei plante și al unei insecte”, *cucumea* „cucuvea”, *pangea* „sfecclă”, *pătlăgea*, *șiboi* „micșunea”, *talion* „nalbă-mare”);

- alimentație (*cighir* „ficat”, *gaigana* „jumări de ouă”, *mastică*, *merdenea* „plăcintă”, *sarailie*, *șecherlie* „cafea îndulcită”, *tarama* „icre sărate și tescuite”);

- vestimentație și podoabe (*cortel* „haină țărănească”, *fileri* „pantofi țărănești”, *ojă*, *părpăți* „pantaloni țărănești”, *tepea* „dunga de sus, tăiată, de la carâmbul cizmei”, *tibet* „basma de satin”);

- boli (*dalac* și *serpengea* „antrax”, *mageara* „boală”, *tignafes* „emfizem pulmonar”);

– construcții (*ceamur* „muruială”, *chepeng*, *chirpici*, *chituc* „buștean, butuc”, *direc* „stâlp”, *duvar* „gard, perete”, *moloz*, *paiantă*, *talaș*, *tocat* „poartă”, *tumurug* „trunchi, buștean”);

– distracții, jocuri, muzică, folclor (*arșic*, *caval*, *didiu* „conducător în jocul călușarilor”, *dubara* „(la zaruri) 2-2”, *dușiș* „(la zaruri) 6-6”, *epiec* „(la zaruri) 1-1”, *giurgină* „un dans popular”, *iadeș*, *ichi*, *marș* „câștig dublu la jocul de table”, *pul* „piesă la jocul de table”, *sici* „partea ovală a arșicului”, *table*);

– ocupații, meserii (*poștagiu* „factor poștal”, *tinichigiu*);

– însușiri (*afif* „lefter”, *doldora*, *geanabet* „afurisit”, *giugiuc* „nostim”, *giurumea* „lucru fără nicio valoare, bun de aruncat”, *haihui*, *pușlama*, *sași*, *sichimea* „secătură”, *tălășman* „prost”, *zevzec*);

– noțiuni abstracte (*câsmet* „soartă”, *riziic* „batjocură, rușine, umilire”, *stichi* „dorință, intenție”, *tacla* „taifas”, *usul* „metodă, procedeu”);

– adverbe și interjecții (*hici* „deloc”, *sâc*, *tam* „tocmai”);

– locuțiuni (*a înghiți hapul*, *a mânca boc*) etc.

Toate împrumuturile de mai sus sunt atestate numai în surse populare și dialectale din secolele XIX–XX sau, eventual, (și) în izvoare literare și/sau în dicționare târzii, de după mijlocul secolului al XIX-lea, ceea ce duce la presupunerea că autorii le-au cunoscut din limbajul popular. Această cale de transmitere o vor fi urmat însă, logic, și numeroase cuvinte mai vechi, care, împrumutate pe cale populară în secolele XVI–XVIII și folosite în limbajul conversației curente, au fost preluate ulterior în diferite documente oficiale sau texte literare, inclusiv în cele cu caracter istoric sau chiar religios. Atestarea unui termen mai ales ori exclusiv în documente (și nu în cronici) sugerează împrumutul popular, dar nu constituie un criteriu suficient pentru identificarea căii de preluare a cuvântului, deoarece nu exclude posibilitatea ca redactorul sau copistul textului, fără îndoială o persoană cultivată, să fi transpus termenul din limbajul oficial ori direct din limba turcă: cuvinte cum sunt *ibric* „vas cu care se turna apă pentru spălarea mâinilor” sau *sârmă* „fir de metal prețios”, deși nu apar sau apar foarte rar în literatura istorică, fiind atestate încă din secolul XVI mai ales în documente, este de presupus că au fost preluate la curțile boierești, ca denumiri ale unor obiecte folosite mai întâi în mediul aristocratic. În astfel de condiții, cazurile concrete de împrumuturi populare vechi nu pot fi întotdeauna identificate cu certitudine, deoarece, din motive obiective, termenii respectivi nu au atestări în surse populare sau dialectale anterioare documentelor și operelor literar-istorice în care apar.

De mare preț sunt, în această situație, lucrările lexicografice (lexicoane, glosare, dicționare etc.) redactate începând din secolul XVII și până în prima jumătate a secolului XIX, deoarece ele cuprind, de regulă, liste de cuvinte folosite în vorbirea colocvială contemporană. Faptul că un termen sau altul este înregistrat într-un glosar înainte de apariția lui în alte categorii de texte constituie, în cele mai multe cazuri,

dovada preluării sale pe cale populară (*basma, bre, cutie, fâcie, geampara, habar, hap, iaurt, indrușaim, lalea, liliac, maia, moșmoană, palavragiu, peltic, pică, pilaf, salcâm, samsar, tarla, tighel, tingire, tuci* etc.). Tot astfel trebuie calificate și împrumuturile cu prima atestare într-un document și confirmate în scurt timp într-o lucrare lexicografică, ai cărei autor nu ar fi avut posibilitatea să ia cunoștință de termenul respectiv decât din limbajul cotidian (de exemplu *geam, liliachiu, moloz, mucalit, murdar, pingea și rindea*, atestate în documente din perioada 1816–1835 și apoi în dicționarul lui Valian din 1839), precum și cuvintele atestate mai întâi ca nume proprii, iar apoi, ca termeni comuni, într-o lucrare lexicografică (*dud*, atestat din 1598 în toponimul *Măgura Dudului*, iar apoi într-un glosar din 1649).

Din păcate, astfel de mărturii lexicografice sunt destul de rare, marea majoritate a termenilor vechi de origine turcă având prima atestare în diverse documente oficiale, în cronici sau în „cărțile populare”. Cu toate acestea, putem presupune, folosind criteriile prezentate mai sus, că au fost împrumutați pe cale populară, uneori prin comerț, și o serie de termeni vechi utilizați mai întâi în texte aparținând acestor categorii și perpetuați până în zilele noastre, cum sunt *aba, abanos, basma, belea, boccea, boi, boia, borangic, bursuc, cafenea, caia, calfă, calp, calup, canara, capac, casap, cașcaval, catâr, catran, cazan, cazma, cântar, chef, chel, chereștea, cioban, ciomag, ciorap, dalac, dirmea, dovleac, dușumea, fărăș, găitan, geaba, geamantan, geantă, ghiotura, hangiu, hat, ienibahar, ilic, leș, menghină, micșunea, mindir, moft, năframă, năut, paiantă, pătlăgea, pervaz, sacâz, sictir, soi, șandrama, șiret „șnur”, șiret „viclean”, talaz, taman, tarabă, tarhon, tavan, tavă, teanc, teighea, telemea, tembel, terezie, tevatură, tinichea, tupsie, toptan, tos, trampă, uluc, viran, zambilă, zar, zarzavat, zor* etc. Terminologiile preluate pe cale populară, orală includ, desigur, și împrumuturile strict regionale, folosite numai în zonele de conviețuire româno-turcă (v. II.4). Prin propagarea în rândul maselor largi de vorbitori a câteva sute de cuvinte împrumutate pe cale oficială, care s-au adăugat celor preluate pe cale populară, numărul împrumuturilor folosite în limbajul curent, uzual a ajuns la peste 1.700, reprezentând 77% din totalul termenilor împrumutați din turcă.

2.3. Împrumuturi datorate bilingvismului

Rolul bilingvismului în contactul lingvistic turco-român nu a fost atât de însemnat ca în cazul împrumuturilor din greacă, din slavonă, din maghiară sau din idiomul slavilor cu care românii au conviețuit în evul mediu. Greaca și slavona au fost folosite mult timp ca limbi de cultură, iar cărturarii români le cunoșteau aproape obligatoriu, deoarece altfel nu ar fi fost posibile numeroasele traduceri și transpuneri de texte religioase, literare și științifice în limba română; situația a depășit, așadar, etapa bilingvismului

individual și poate fi caracterizată drept bilingvism colectiv cultural. Pe de altă parte, limba maghiară și limba slavilor din perioada „simbiozei slavo-române” au fost însușite de largi pături ale românilor, tot așa cum limba română a fost învățată și asimilată de întregi comunități maghiare, respectiv slave; bilingvismul a avut, în aceste cazuri și cel puțin în anumite arii lingvistice, caracter colectiv popular, implicând, fără îndoială, asimilări etnice uni- sau bidirecționale.

Nu aceleași lucruri se pot spune despre bilingvismul româno-turc, care a rămas la nivel individual nu numai în rândul aristocrației și al cărturarilor, ci și în zonele de conviețuire a celor două populații. Deși mulți boieri și oameni de cultură români au învățat limba turcă, aceasta, cu rare excepții, nu a devenit un izvor de civilizație spirituală prin lectură sau prin traduceri și niciun mijloc de instruire, de largire a orizontului cultural personal sau colectiv. Ea a folosit numai ca instrument de realizare a contactelor cu reprezentanții Porții, precum și ca sursă pentru preluarea unor denumiri de obiecte, funcții, structuri sau concepte cu care boierimea făcea cunoștință prin intermediul acestor contacte și pe care, uneori, le și adopta spre folosul propriu și al societății românești. La acest nivel, rolul bilingvismului individual a fost însemnat, facilitând preluarea unor termeni oficiali din domeniile politico-administrativ, militar, juridic, economico-financiar etc., precum și a altor cuvinte, făcând parte dintr-o mare diversitate de sfere semantice (inclusiv a unor noțiuni abstracte), dar având o valoare scăzută pentru evoluția limbii române. Unele cuvinte de acest fel au rămas la stadiul de împrumut individual, de *hapax legomenon* sau de „citat lexical”, de termen neintegrat în conștiința lingvistică a vorbitorilor români. Alte cuvinte au fost realmente preluate în mediul aristocratic și cărturăresc, cunoscând o oarecare răspândire și devenind, eventual, denumiri oficiale care au ajuns și la cunoștința populației, dar au ieșit din uz odată cu dispariția realităților denumite. Marea majoritate a acestor împrumuturi se află astăzi în lotul arhaic al lexicului românesc. Totuși, limba română actuală conservă unele cuvinte și locuțiuni datorate bilingvismului individual de la nivelul aristocrației, mai ales pe cele preluate prin calc lexical sau frazeologic, care nu ar fi fost posibil în absența unui mediu bilingv. Alte împrumuturi pe cale oficială sau cultă nu presupun cu necesitate existența unui asemenea mediu, însă categoriile semantice cărora le aparțin ori statutul lor de *hapax legomena* – îndeosebi dacă preluarea lor nu este motivată – sugerează faptul că boierii sau cărturarii care le-au împrumutat erau bilingvi. Unii dintre aceștia erau, desigur, români care au învățat limba turcă. Alții, dimpotrivă, erau străini (greci, armeni, sârbi etc.), cunoscători ai limbii turce, care și-au însușit limba română și, eventual, au fost asimilați. Indiferent de apartenența lor etnică, rezultatul lingvistic a fost același: preluarea unui mare număr de termeni turcești și, de obicei, adaptarea acestora la sistemul limbii române.

Este cert, de asemenea, faptul că bilingvismul a avut un oarecare rol și la nivel popular. Exemple cum ar fi *a mânca boc* (atestat din limbajul familiar abia în anul

1900), *a înghiți hapul* (expresia apare în 1857, la Polizu, iar *hap* este atestat mai întâi într-un glosar din 1719, apoi în literatură și în dicționare), *gighir-alb* „plămân” și *gighir-negru* „ficat” (atestare dialectal din prima jumătate a secolului XX) dovedesc existența unor comunități bilingve care au preluat, au modelat și au propagat aceste semicalcuri și cărora trebuie să li se datoreze, în mod logic, și o parte din împrumuturile pe care limba română le-a preluat pe cale orală, populară și dialectală. Totuși, numărul românilor din mediile sociale mijlocii și joase care au învățat limba turcă trebuie să fi fost extrem de mic, inclusiv în zonele de conviețuire cu turcii, în care aceștia formau comunități compacte și izolate, a căror „puritate” etnică era păstrată până și prin interdicția religioasă de a întemeia căsnicii mixte. De asemenea, nu există mărturii referitoare la folosirea limbii turce de către grupuri masive de români în contactele lor cu turcii sau la deznaționalizarea prin „turcizare” a unor astfel de grupuri. Bilingvismul colectiv româno-turc nu a existat ca fenomen în comunitățile românești din zonele de conviețuire cu turcii. Toate acestea nu exclud cazurile particulare de români simpli care să fi însușit limba turcă, dar fac mai probabil procesul invers, în care, mult mai frecvent, mijlocitorii împrumuturilor au fost, de fapt, vorbitori turci care au învățat într-o oarecare măsură limba română. Ei au introdus în mesajele lor adresate românilor diverse cuvinte și expresii turcești, pe care aceștia le-au receptat și le-au adoptat ca atare. Cuvinte uzuale ca *a mânca*, *a înghiți*, *alb* și *negru* fac parte din vocabularul esențial, pe care un străin care deține cunoștințe primare de limbă română le-a reținut cu siguranță. Pentru celelalte elemente componente ale expresiilor și cuvintelor compuse citate mai sus, preluate *tale-quala* în română, mijlocitorului turc îi va fi fost mai ia îndemână să folosească termeni turcești, întrucât corespondentele românești „nu-i veneau pe limbă”. Acest mecanism al împrumutului a funcționat, probabil, în diverse contexte lingvistice românești (nu neapărat în expresii ori cuvinte compuse), în care intermediarul turc bilingv (individual sau colectiv) a introdus substituenți lexicali din propriul idiom, denumind obiecte de îmbrăcăminte, mâncăruri, unelte, obiecte casnice, însușiri sau diverse alte realități. Contextul i-a ajutat pe români să înțeleagă termenii turcești și să-i preia ca atare.

În principiu, toate cuvintele împrumutate în aceeași formă și cu același sens ca în turcă ar putea fi datorate bilingvismului, deoarece ele nu sunt marcate de intervenția unui necunoscător al limbii turce, care, neînțelegând forma sau sensul termenului, să-i fi adus unele modificări. Identitatea formală și semantică dintre împrumut și etimonul său nu dovedește însă, în sine, că acesta a fost preluat prin bilingvism, decât dacă termenul este neadaptat structural la sistemul lingvistic românesc. Adaptarea împrumuturilor se opune, în acest fel, transpunerii *tale quale* a unor forme turcești care în română sunt aberante sau neobișnuite. Dovada veritabilă a bilingvismului o constituie tocmai abaterile de la sistemul românesc, implicând, în ultimă instanță, preluarea unor forme și structuri turcești care contravin normelor limbii române sau adaptarea parțială,

„defectuoasă”, indusă de etimon. Astfel de fenomene apar în domeniul morfologiei, al formării cuvintelor, al sintaxei și al frazeologiei (sistemul fonetic românesc nefiind afectat de influența turcă decât prin modificarea distribuției unor sunete și grupuri de sunete; v. III.3.1):

a) În domeniul morfologiei, influența turcă a determinat întărirea considerabilă a poziției tipului flexionar substantival terminat în *-(e)ă*, pl. *-(ă)le*, respectiv *-(é)le* (slab reprezentat anterior influenței turcești: *curea, mărgea, măsea, stea, ș(e)a, za*), datorită preluării a numeroase etimoane turcești terminate în *-ă* sau *-é* (*aba, acadea, balama, basma, cafea, cazma, haimana, halva, lalea, lulea, macara, musaca, pafta, para, perdea, sarma, tarla, tinichea, trufanda* etc.), fără alte adaptări la finală (de exemplu, fără ca termenii să fie incluși, prin schimbarea accentului, în tipul flexionar feminin cel mai frecvent, terminat în *-ă*; excepțiile sunt relativ rare: *asmă, câșlă, ciorbă, iamă, năframă* etc.). Împrumuturile de acest tip au trecut totuși printr-un proces de adaptare, în sensul că etimoanele în *-e* au fost încadrate în tipul flexionar în *-(e)a*, ceea ce presupune intervenția normelor lingvistice românești, iar tipul *mărgea, stea, za* etc., deși neproductiv, a constituit modelul pentru preluarea împrumuturilor turcești fără să fie neapărat nevoie de un mediu bilingv.

În schimb, eșecul total al adaptării morfologice a împrumuturilor de alte tipuri dovedește prezența unor intermediari bilingvi, cărora formele neadaptate nu li s-au părut „anormale”. Este cazul unor cuvinte care nu au fost încadrate într-un tip flexionar românesc preexistent, devenind adjective invariabile (*bașca, caragea, coșcogea, gigea, pembé, sadea, sârmali, șucada*), respectiv substantive cu terminații bizare, în *-i* (de obicei accentuat) ori în vocalele accentuate *-ú, -é* sau *-î* (*argi-odasi, bacăculu, baltagilar-chehaiasi, bina-emini, calemie, capiculi, capigilar-chehaiasi, ceaușlar-emini, davetname, efendi, ienicer-agasî, megidie, menduhie, omade, ordu-cadisi, pașa-capusi, serdengești, vezir-agasî*); aceste substantive nu pot primi articolul hotărât, fiind defective de plural – cu excepția unor adaptări ocazionale stângace, prin asimilare forțată la tipuri flexionare existente (*megidiéle, serdengeștii*) – și având adesea paradigme caracteristice genului personal (acuzativ: *pre efendi, pe vezir-agasî*, genitiv-dativ: *(a) lui efendi, (al) lui ienicer-agasî*).

b) O nereușită din punctul de vedere al adaptării o constituie și variantele *agá* și *pașá* ale lui *agă*, respectiv *pașă*, precum și varianta *-bașá* a elementului de compunere *-baș* sau *-bașă*. Variantele *pașa* (atestat și în antroponime compuse: *Giafer-pașa, Sinan-pașa*), *aga* (care apare și în cuvinte compuse: *beșli-aga, ienicer-aga*) și cuvintele compuse formate cu *-bașá* (*bimbașa, capigi-bașa, casap-bașa, narghelegi-bașa, nișangi-bașa, tablabașa* etc.) au paradigmă specifică pentru genul personal, fiind, din această cauză, considerate în lexicografia românească fie neutre, fie masculine, fie feminine⁹.

⁹ Vezi Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund – București, [1981], p. II 30, nota 1.

Ele reflectă stadiul primar al preluării termenilor, prin intermediul unor bilingvi care nu s-au preocupat de adaptarea acestora. Această adaptare s-a petrecut însă la alți autori, sub presiunea genului natural, în formele *agă, pașă* și *-bașă*, asimilate la un tip flexionar de substantive masculine slab reprezentat (*popă, tată, vlădică*), iar tc. *başı* a fost adaptat și în forma *-baș*, încadrată într-un tip larg răspândit de flexiune masculină. Au existat, în acest sens, și tentative de adaptare la această flexiune a lui *pașă* (în forma *paș*), precum și a pluralului *pașale* (în forma *pașali*).

c) Transferarea în limba română a unor forme de plural turcesc și folosirea acestora în contexte care implică într-adevăr pluralul termenului dovedesc cu claritate faptul că împrumutul a fost efectuat de către bilingvi (conștienți de rolul sufixului tc. *-lar/-ler*), chiar dacă formelor respective li s-a atașat și desinența românească de plural: *agalari, iurucleri, pașalari* și *top-condaclari* nu apar niciodată la singular (de exemplu **un agalar* sau **pașalaru*). Termenul *oglulari* „fii (ai cuiva)” reflectă conștientizarea evidentă a rolului sufixului *-lar* și a modului de formare a posesivului în limba turcă (*oğlu*, de la *oğul*), dar și lacune în cunoașterea acestei limbi (forma corectă de posesiv la plural este *oğulları*); autorul acestui împrumut personal „hibrid” a combinat, evident, cele două forme turcești. Preluarea adjectivului *caragea* „negru” și în forma de plural turcesc, *caragealar*, fără a i se adăuga desinența românească de plural (*brâuri caragealar cusute*, la N. Filimon, v. ȘIO II 88), probează conștiința deplină a autorului în privința rolului sufixului *-lar* de a forma pluralul, dar și ignoranța sa în domeniul limbii turce, în care adjectivele nu fac acordul în număr cu substantivul pe care îl determină și nu iau forma de plural decât dacă sunt substantivate.

d) Preluarea unor sufixe lexicale de sorginte turcească, folosite pentru formarea a noi cuvinte prin alipirea lor la termeni de diferite origini, se datorește, desigur, detașării pe teren românesc a elementelor formative respective din numeroasele derivate turcești împrumutate. Există însă și cazuri în care derivarea în română respectă regulile fonetice ale limbii turce, prin folosirea unor variante de sufixe care se supun armoniei consonantice. Aceste reguli nu puteau fi aplicate decât de români bilingvi care le cunoșteau foarte bine. Astfel, pentru formarea cu sufixul *-giu* a noi cuvinte în limba română se folosesc, în general, variantele *-giu, -agiu* ori *-angiu*, dar există exemple precum *contracciu* „persoană care încheie un contract de concesiune”, *otcupciu* „persoană care ia în arendă un otcup, arendaș” sau *tabacciu* „persoană care fumează sau care aspiră tabac”, în care, la fel ca în turcă, după o consoană surdă apare varianta *-ciu* a sufixului. Este evident că cei care au format aceste derivate cunoșteau regulile armoniei consonantice din limba turcă; chiar dacă se bazau exclusiv pe cele câteva cuvinte împrumutate formate cu această variantă a sufixului, cum sunt *ciubucciu* și *zapciu*, ei știau motivul pentru care acestea au sufixul *-ciu*, în timp ce marea majoritate a derivatelor preluate din turcă sunt formate cu varianta *-giu*.

e) Tc. *baş*, folosit în îmbinări atributive în poziție inițială sau finală (în aceasta din urmă în forma *-baş*), a fost preluat în română odată cu numeroase împrumuturi compuse de tipul *baş-aga*, *baş-caimacam*, *başcazâc* „țărâșul fixat la capătul aripii unei vârșe”, *baş-ceauș*, *baş-galion* „navă de luptă de mari dimensiuni”, *baş-muhasebea* „birou pentru evidența și controlul conturilor statului”, *baş-tergiman*, *bimbașă*, *buluc-bașă*, *ciribaș*, *delibașă*, *nalbant-baş*, *odabaș* etc. Cu excepția lui *başcazâc* (care trebuie exclus din discuția de față, deoarece este un împrumut dialectal atestat din Dobrogea abia în 1979), a lui *baş-galion* și a lui *baş-muhasebea* (în care sensul lui *baş* nu este foarte pregnant), toate celelalte împrumuturi desemnau titluri, ranguri și funcții civile sau militare, în care *baş* are sensul de „șef, căpetenie, comandant; prim, principal, cel dintâi, de frunte, cel mai de seamă”. Acest model¹⁰ a permis formarea pe terenul limbii române a unor compuse cum sunt *baş-cărăuș*, *baş-ciocoi*, *baş-general*, *baş-hingher*, *baş-negușitor*, *baş-răzeș*, *baş-țarigrădean*, *baş-vânător*, *boier-bașa*, care, într-un fel sau altul, pot fi asimilate unor titluri sau ranguri sociale (în care *baş* are sensurile reieșite din compusele împrumutate). Înlocuirea lui *baş*- cu *vel-* (*vel-ceauș*, cf. *baş-ceauș*) nu implică neapărat cunoașterea limbii turce, autorii acestei substituiri fiind conștienți numai de rolul și înțelesul elementului de compunere românesc *baş*.

Dimpotrivă, numai bilingvismul unor vorbitori care au înțeles întregul semantism al turcescului *baş* a putut permite compunerea în limba română a unor termeni ca *baş-bătăuș*, *baş-bătrân*, *baş-calic*, *başneghiob*, *baş-rachiu*, *cocoș-baş* „epitet al cocoșului care, în zori, cântă primul” și *contăș-baş* „contăș de gală”, termeni care nu ar fi putut fi alcătuiți decât de cunoscători ai limbii turce, conștienți de faptul că elementul de compunere tc. *baş* formează și alte categorii de compuse, fără nicio legătură cu ordinea politico-socială, având și sensurile „cel mai bun, cel mai..., extra-, ultra-, arhi-, super-”, care nu reies din compusele împrumutate.

f) Preluarea unor sintagme, îndeosebi a unor îmbinări atributive turcești, având, de regulă, topică neromânească (cu elementul determinat în poziție secundară), nu reflectă în mod necesar cunoașterea limbii turce, cu atât mai mult cu cât ele au fost percepute ca termeni compuși: *cara-pelit*, *cifte-tatar*, *divan-ceauș*, *divan-efendi*, *emen-café*, *hadăm-saip*, *ogeac-tătar*, *sarai-divan*, *sictir-ciurba*, *solcol* etc. În unele cazuri se poate doar presupune că mijlocitorul împrumuturilor a cunoscut sensul termenilor (de exemplu, cel care a preluat termenii *buiuc-imbrohor* și *chiuciuc-imbrohor* va fi știut că tc. *büyük* înseamnă „mare”, iar *küçük*, „mic”). Conștientizarea sensurilor etimologice este însă evidentă în sintagmele preluate cu topică inversată, adaptată celei firești în română (v. III.5.2.2), cum sunt *cafea emen* „cafea din Yemen, moca” (< tc. *Yemen kahvesi*; cf. rom. *emen-café*) sau *iacut goc* „safir” (< tc. *gök yakut*).

¹⁰ Pentru compusele cu *baş* în poziție inițială exista și un model preluat din vechea slavă, cu *vel-* formând titluri sau ranguri boierești (*vel-logofăt*, *vel-serdar* etc.).

g) Articulația cu articol hotărât a primului element al unui cuvânt compus cum este *capudan-pașa*, în forma *capudanul-pașa*, trădează, fără îndoială, faptul că persoana care a folosit această formă gramaticală cunoaștea limba turcă sau cel puțin semnificația cuvintelor turcești care fac parte din această îmbinare.

h) Nu pot fi categorisite în rândul împrumuturilor datorate bilingvismului o serie de cuvinte ale căror etimoane sunt forme gramaticale sau locuțiuni și expresii turcești, dacă semnificația sau valoarea lor lexico-gramatică este alta decât cea etimologică, oglindind tocmai aportul unor receptori care nu cunoșteau limba turcă (*boștur*, *dibioc*, *doldora*, *ghiotura*, *ghiudunea*, *urdu-belea* etc.). Celor care constituie transpuneri semantice fidele în română le putem însă presupune un mijlocitor bilingv, chiar dacă au suferit unele modificări fonetice: *ghiojghioarea* „fățîș, public, văzând cu ochii” < tc. *gözgöre* „idem”, *hairusum* „să-ți fie de bine, să fie cu noroc, bravo” < tc. *hayır olsun* „idem”.

i) Preluarea unor forme verbale flexionare cu aceeași semnificație ca în turcă este o mărturie a cunoașterii limbii turce de către cei care au transpus cuvintele în română. Este vorba îndeosebi de o serie de imperative turcești care, fără să fi păstrat valoarea verbală, au fost preluate ca interjecții: *bacalâm*, *caci*, *ches*, *dur*, *sâc*, *sictir* sunt exemple de al căror sens etimologic erau, desigur, conștiinți cei care le-au împrumutat. Pe de altă parte, numai un bilingv putea ști că tc. *sıkıldı*, preluat în română în forma *a se sâcâldisi* „a se plictisi”, este trecutul determinat al verbului *sıkılmak* „idem”, formă intransitivă a verbului *sıkma* „a îmboldi, a îndemna; a obliga, a forța”; conștiința acestui paralelism a dus la crearea pentru verbul românesc a unei noi diateze, tranzitive (*a sâcâldisi*), și a unor noi sensuri, identice cu cele ale tc. *sıkma*. Dimpotrivă, în cazul altor împrumuturi de acest fel (*a cacerdisi* vt., *a iurudisi* vi., *a tepeledisi* vt. etc.), menținerea diatezei pe care o avea etimonul nu implică obligatoriu un mediu bilingv.

j) Calcurile semantice după modele turcești (v. III.6.3) presupun, fără îndoială, cunoașterea limbii donatoare sau cel puțin a sensurilor multiple pe care le au unele etimoane: *leu* „unitate monetară românească” și *a șede* „a locui” nu ar fi fost posibile în română fără existența cel puțin a unui bilingv care să fi știut că tc. *arşlan* semnifică nu numai „*Panthera leo*”, ci și „o monedă otomană”, iar tc. *oturmak* înseamnă, pe lângă „a sta jos”, și „a locui”. Un astfel de mijlocitor cunoscător a preluat din turcă și sensul „a ținti, a ochi” pentru verbul *a chiorî*, după tc. *körlemek*, care înseamnă atât „a orbi”, cât și „a ținti”. Buni cunoscători ai limbii turce au trebuit să fie și cei care i-au adăugat termenului *birlic* și unele sensuri („sublocotenent; nota 1; speteaza verticală a zmeului; ultima piesă care acoperă arzătorul”) pe care etimonul tc. *birlik* nu le are, dar care există, latent, în semantismul bazei acestuia, tc. *bir* „unu”.

k) Unele calcuri de structură (v. III.5.2.4) dovedesc, de asemenea, că etimoanele au fost analizate și transpuse în română datorită bilingvismului. Pe de o parte, calcurile lexicale (*patruzeci-de-picioare* „cârcăiac”, după tc. *kırkayak*, *kırk* „patruzeci”, *ayak*

„picior”) și frazeologice totale (*a-și lepăda potcoavele* „a muri”, după tc. *nallar atmak*; *nallar* „potcoave”, *atmak* „a arunca, a lepăda”) implică neapărat aportul unui bilingv, deoarece transpunerea presupune cunoașterea perfectă a semantismului modelului. Pe de altă parte, nici calcurile parțiale nu puteau fi realizate decât în condițiile în care vorbitorul cunoștea semnificația cel puțin a elementelor turcești pe care le-a tradus în română: *gigher-alb* „plămân”, după tc. *akciğer* (*ak* „alb”); *pătlăgea roșie*, după tc. *kırmızı patlıcan* (*kırmızı* „roșu”); *a mânca boc* „a minti”, după tc. *bok yemek* (*yemek* „a mânca”); *a face teslim* „a preda, a înmâna”, după tc. *teslim etmek* „idem” (*etmek* „a face”); *haram a venit*, *haram s-a dus*, după tc. *haram geldi*, *haram gitti* (*geldi* „a venit”, *gitti* „s-a dus”) etc.

2.4. Cuvinte împrumutate în mod repetat

Numeroși termeni de origine turcă au fost preluați de mai multe ori, adesea cu sensuri diferite, în momente istorice ori în arii lingvistice distincte.

Bazându-ne pe constatarea că orice termen este o asociere a unui complex sonor cu un sens specific unui anumit domeniu de activitate (v. DEX, s.v. *termen* și *cuvânt*), precum și pe aceea că, în general, un cuvânt nu se împrumută cu toate sensurile pe care le are în limba donatoare, ci numai cu unul dintre acestea (v. Sala 233), putem admite ideea că împrumuturile polisemantice au intrat în limba română de mai multe ori, fiind preluate, succesiv, cu câte unul dintre sensurile etimologice pe care le posedă. Excepțiile nu le pot constitui decât unele cazuri particulare, în care boierii și cărturarii bilingvi cunoșteau înțelesurile multiple ale unor etimoane, pe care le-au preluat și le-au utilizat concomitent cu mai multe accepțiuni; de exemplu, *alai* este folosit de către D. Cantemir atât cu sensul „regiment, unitate militară”, cât și cu cel de „formație militară, dispozitiv (de luptă sau de marș)”, iar de către N. Costin cu semnificațiile „regiment”, „paradă (militară)” și „cortegiu, procesiune, suită”.

Preluarea repetată, cu înțelesuri diferite a unor termeni reiese din primele atestări ale fiecăruia dintre sensurile etimologice ale acestora. Printre cazurile numeroase de acest fel se află următoarele: *bairac* „steag” – 1730, „companie” – 1788; *calabalâc* „bagaje” – 1704, „încurcătură” – 1721, „gloată” – sec. XVIII/2; *cealău* „tufiș” – 1715, „un soi de fasole” – sec. XX/2; *farfurie* „porțelan” – sec. XVIII/1; „obiect de veselă din porțelan” – 1779; *maidan* „teren deschis, fără clădiri, într-o localitate” – 1643, „răstimp, răgaz” – sec. XVIII/1, „șes, tăpșan” – 1870; *sabur* „suc de aloe” – 1792, „aloe” – 1829, „răbdare, tenacitate” – 1895; *zor* „silnicie, violență” – 1637, „necesitate, nevoie, stringență” – sec. XIX/1.

Alteori, cuvântul a fost preluat succesiv în forme diferite, reproducând variante distincte ale etimonului: *alcoran* în sec. XVIII/2, iar variantele *coran* și *curan* în sec.

XVIII/1 (< tc. *kuran*, înv. *koran*, *al-koran*); *amanet* în sec. XVIII/1, *emanet* în sec. XIX/1, iar varianta *amanat* mult mai devreme, având prima atestare din 1594 (< tc. *emanet*, înv. și pop. *amanet*, *amanat*); *căiș* este atestat în această formă și cu varianta *căiuș* din sec. XX/1 (ca termen regional dobrogean, respectiv moldovean), dar a fost împrumutat în varianta *caiuș* încă din sec. XVIII/1, iar în Dobrogea și în forma *caiș*, atestată din sec. XIX/2 (< tc. *kayış*, înv. și dial. *kayuş*).

De altfel, reîmprumutarea la alte niveluri stilistice ori în alte variante teritoriale decât cele inițiale este posibilă în cazul multor termeni, chiar dacă, eventual, aceștia nu și-au pierdut nici statutul cu care au fost preluați la început. Desigur că, în unele situații de acest fel, nu putem fi siguri că termenii respectivi nu au „alunecat” dintr-o variantă stilistică sau teritorială în alta. De pildă, *bagcea* este utilizat într-o cronică din sec. XVIII/1, apoi abia în literatura populară înregistrată în secolele XIX/2–XX, cu același sens și în aceeași formă, ceea ce s-ar putea datora perpetuării împrumutului inițial, nu preluării sale succesive. Atestările discontinue nu constituie decât în rare cazuri dovada elocventă a reîmprumutării cuvântului, dacă nu sunt dublate de alte indicii, de ordin formal ori semantic, inclusiv în situații de tranzitare dintr-o variantă a limbii române în alta. Astfel de exemple, în care nu ne putem pronunța asupra motivului pentru care cuvântul are atestări disparate, sunt următoarele: *bair* – utilizat în 1715, apoi, regional, în sec. XX/1; *bilezic* – în 1594, apoi la sfârșitul sec. XVIII; *brăcaci* – în 1661, apoi în sec. XIX/2; *canara* – în 1715, apoi în sec. XIX/2; *ceașiri* a fost folosit în documente din sec. XVI/2, dispărând din texte timp de două secole și reapărând, regional, în sec. XIX; *telemea* are o atestare din anul 1524, apoi începe să fie utilizat frecvent abia în prima parte a secolului al XIX-lea, însă în cazul unui astfel de termen – specific ocupației de bază a românilor timp de multe veacuri, folosit în viața de zi cu zi a acestora și răspândit în toate variantele teritoriale ale limbii române – este de presupus că el a fost transmis din generație în generație, dar, din întâmplare, nu a fost înregistrat în scris în decurs de mai multe secole.

Există, în schimb, câteva împrumuturi care, având atestări cu totul disparate, la mare interval de timp, poartă și unele indicii – folosirea lor în forme sau cu semnificații diferite, eventual la alt nivel stilistic, ori semantismul lor, nespecific vieții cotidiene – care sugerează reîmprumutarea cuvântului după o perioadă de dispariție din limba română. Astfel, *ceatma* are atestări din sec. XVI și apoi, după trei secole de absență, abia din sec. XX, cu un alt sens decât cel inițial; adverbul *chez* are prima atestare într-un text literar din anul 1645, apoi în literatura populară consemnată în sec. XIX/2; *cimbir* a fost utilizat în forma *ceamber* în sec. XVI, iar în alte variante (*cimber*, *ciumbir*, *ciumber*, *cimbir*, *gimbir* etc.) abia în secolele XIX/2–XX, în surse populare și regionale, ca urmare a împrumutării sale succesive; atestate mai întâi din 1508, respectiv 1500, *hamalác* și *pazar* reapar abia în secolul XIX; *pazvant*² era folosit spre sfârșitul veacului al XVI-lea cu sensul „piedică la picioarele calului”, apoi a dispărut, fiind reîmprumutat în Dobrogea și

atestat la începutul secolului XX cu sensul „brățară”; *zingir* însemna, în 1594, când este atestat prima oară, „lănțișor folosit ca podoabă”, apoi reapare, cu sensul „lanțuri, cătușe” și în forma *singir*, abia în sec. XIX. Există mai mulți termeni cu o singură atestare veche, care ar fi rămas *hapax legomena* dacă nu ar fi fost reîmprumutați ulterior, de regulă pe plan dialectal. Dintr-o altă categorie fac parte, desigur, împrumuturile care au dispărut pentru o perioadă de timp, fiind reluate de către specialiștii care au studiat textele vechi și au refolosit cuvintele respective ca termeni istorici, arhaici, referitori la trecut (*accea*, de exemplu).

Dovezile de reîmprumutare pe care le reprezintă variantele sau sensurile etimologice diferite, împreună cu discontinuitatea și disparitatea atestărilor, sunt dublate, în unele cazuri, de diferențieri teritoriale concludente. Un cuvânt cum este *azap* „soldat din vechea miliție otomană”, atestat din secolele XV și XVI, iar apoi ca termen istoric din secolele XIX–XX, nu putea ajunge în niciun fel să fie folosit, la începutul secolului XX, ca termen regional în Transilvania, în forma *hăzap* și cu sensul „mâncăcios, gurmand”, decât dacă a fost reîmprumutat independent în această arie dialectală, cu un sens figurat depreciativ, pe timpul ocupației sau al campaniilor otomane din provincia menționată. În mod similar va fi ajuns și *agă* „titlu dat unor comandanți militari (turci sau români)” să însemne, în vestul Transilvaniei, „om nepolitic, grosolan”, într-o atestare regională din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; nici în acest caz nu poate fi găsită o filiație între sensurile cu care termenul este sau a fost cunoscut la est și sud de Carpați și semnificația dialectală menționată. Cuvântul *cartal* „vultur, acvilă, hoitar” are atestări discontinui, la mare interval de timp și în variante diferite, din două arii dialectale dispartate: mai întâi din zona de sud-vest sau vest a teritoriului românesc, în *Anonymus Caransebesiensis* (sec. XVII/2), în forma *cărtală*, apoi abia peste două secole, în surse regionale dobrogene, începând din a doua jumătate a secolului XIX și până astăzi, în formele *cartal* și *cartală*. Este evident că termenul a fost împrumutat succesiv, în momente istorice distincte și independent în cele două zone geografice.

2.5. De la cuvântul străin la cel integrat în lexicul românesc

Să trecem în revistă, pe scurt, etapele procesului de preluare a cuvintelor turcești în limba română. Desigur că nu toți termenii împrumutați au parcurs toate aceste etape, iar apariția unui cuvânt turcesc în limba română nu înseamnă nici pe departe că acesta va deveni împrumut românesc.

a) Într-o primă etapă, elementul străin este folosit ocazional, ca „citat lexical”, și este, de regulă, glosat (tradus sau explicat), iar din context rezultă clar că intenția autorului care include cuvântul în textul său nu este de a „propune” un nou termen ca

denumire în limba română a unei realități, ci, dimpotrivă, de a indica sau a sugera originea străină a cuvântului și/sau a personajului care pronunță termenul sau expresia. Autorul textului utilizează diverse modalități contextuale pentru a sublinia că ne aflăm în fața unor *cuvinte turcești reproduse ca atare* (v. I.1.4.), pe care nici el, nici noi nu le putem considera împrumuturi ori măcar „cuvinte străine” folosite în limba română.

b) Unele astfel de „citate lexicale” au depășit acest stadiu și au devenit „*cuvinte străine*” de la *periferia lexicului românesc*, utilizate adesea pentru a reda culoarea locală sau istorică. Numeroși termeni străini au intrat însă, desigur, direct în această categorie, fără să fi fost reproduse mai întâi ca unități lexicale turcești. Este vorba, de fapt, despre prima etapă a procesului de împrumut, în care cuvintele străine sunt folosite ca elemente acceptate în vocabularul românesc pentru a denumi realități legate, de obicei, de cultura și civilizația unui alt popor, în speță ale celui turc. Aceste cuvinte nu mai necesită să fie glosate, deoarece, în unele cazuri, scopul urmărit de autor este să zugrăvească atmosfera specific orientală ori conjunctura politico-socială contemporană, iar contextul în care sunt folosiți termenii este relevant în privința cel puțin a sferei semantice de care aparțin aceștia, dacă nu și a sensului lor exact. Alteori, explicarea cuvântului străin este superfluă întrucât acesta este inteligibil pentru „publicul” pe care îl constituie mediul boieresc restrâns, în general bilingv, căruia i se adresează autorul.

Printre termenii turcești transpuși în română se află numeroase unități lexicale categorisite drept *împrumuturi personale*¹¹, preluate de către scriitorii care au urmărit să redea atmosfera orientală (Bolintineanu, Ghica, Ralet etc.) ori de către cronicari și autorii sau copiii documentelor de cancelarie. Aceștia au încercat să introducă în limba română cuvinte noi, denumind fie realități ale civilizației materiale și spirituale a turcilor sau ale sistemului organizatoric al Imperiului Otoman (nume de structuri, funcții și titluri civile sau militare, politico-administrative, religioase și juridice, de monede etc.), fie noțiuni lipsite de conotații etnico-politice, pentru care nu exista echivalent în lexicul românesc ori pentru care termenul turcesc li s-a părut mai potrivit sau mai „interesant”, mai expresiv tocmai prin noutatea acestuia.

Marea majoritate a împrumuturilor personale au fost abandonate spontan. Unele au dobândit însă o oarecare răspândire provizorie în mediul aristocratic, trecând în categoria *împrumuturilor reale cu statut de „cuvânt străin”*, dar ieșind din uz la scurt timp după ce au fost folosite ori cel târziu odată cu încetarea influenței turcești. Altele, mult mai puține, au cunoscut o răspândire mai largă și s-au menținut până în zilele noastre, însă nu au devenit elemente pe deplin integrate în lexicul românesc, deoarece

---

¹¹ „Împrumut personal” este o denumire convențională pentru un „cuvânt străin” utilizat ocazional de către un singur autor; el nu poate fi socotit împrumut propriu-zis, real, integrat și acceptat de către vorbitorii limbii române; totuși, nu i se poate nega calitatea de element lexical folosit de către autorul respectiv drept cuvânt românesc, recomandat spre acceptare; de altfel, termenul „împrumut” se aplică și „cuvintelor străine” folosite în română de mai mulți autori.

desemnau realități străine, care nu au fost adoptate de români, astfel încât le-a lipsit însăși condiția de bază pentru autohtonizare (*geamie, ghiaur, harem, iatagan, ienicer, irmilic, narghilea, pașalâc, pașă, spahiu, sultan* etc.). Autorii și vorbitorii care utilizează și astăzi astfel de cuvinte în texte și contexte românești, ca termeni literari sau istorici ai limbii române, sunt conștienți că au de-a face cu elemente străine care, prin conținutul lor semantic, fac referire la realități legate de turci sau de fostul Imperiu Otoman.

c) La punctul de *interferență dintre categoria „cuvintelor străine” și aceea a împrumuturilor propriu-zise* s-au aflat, la un moment dat, numeroși termeni turcești, dintre care unii au fost ulterior pe deplin integrați în conștiința lingvistică a românilor. Acest moment este surprins fidel în cazul unor cuvinte ale căror prime atestări sunt însoțite de explicații („au făcut și o *cismea*, adică fântână, în zidul bisericii” – N. Costin; „oștile în tocmeală, cum zic la turci *alal*” – M. Costin; „să-l fi pârât la Poartă la Țarigrad *cadâna*, muierea acelu turc” – N. Costin; „*cheresteaua*, adică lemnele cele lucrate ce merg la țara turcească” – tarif din 1792). În majoritatea cazurilor însă, primele atestări nu implică asemenea glosări sau sugerează doar faptul că noul termen nu se referă deocamdată decât la străini, nu și la români („au venit un arap, *musafir* al împăratului” – cronică din 1715; „toți *musafirii* turci ce se aflau în Iași” – E. Kogălniceanu). Cuvintele străine se află acum într-o etapă decisivă, în care pot fi abandonate, pot fi menținute ca elemente referitoare numai la realitățile străine, fără a deveni termeni autohtoni, sau, dimpotrivă, pot fi autohtonizate și integrate în limba receptoare, devenind împrumuturi propriu-zise. Această integrare se poate petrece fie cu păstrarea sensului etimologic, dacă acesta este compatibil cu realitatea românească, fie prin achiziționarea unor semnificații noi, dacă aceea originară nu este adaptabilă. Exemple ca *baclava, chebap, imam-baialdi* ori *sarailie* sunt, credem, elocvente pentru a ilustra termenii care au fost menținuți în româna actuală, dar nu au devenit niciodată autohtoni, desemnând în continuare numai mâncăruri preparate după rețeta bucătăriei turcești – deși fac parte dintr-o sferă semantică predispusă la extinderea sensului asupra unor realități românești ori la adoptarea realităților înseși, împreună cu termenii care le denumeau –, spre deosebire de alții, autohtonizați cu semnificații adaptate : *chiftea, ciorbă, ghiveci, sarmale* etc. denumesc mâncăruri preparate după rețete oarecum diferite de cele turcești.

d) Chiar și unii termeni referitori exclusiv la turci au depășit această limită, trecând în categoria *împrumuturilor provizorii propriu-zise*. În general, acestea au dobândit în limba română sensuri noi și au dezvoltat chiar și derivate sau compuse (*agă, bairac, divan, isnaf, saigiu, serdar* etc.). Este o etapă superioară, în care termenul, achiziționând noi semnificații, nu se mai referă strict la turci, ci denumește realități românești dintr-o anumită perioadă istorică. Aflate astăzi la periferia vocabularului, ca termeni arhaici, ieșiți din uz odată cu dispariția realităților denumite, aceste cuvinte au avut, la un moment dat, statut de împrumut integrat în lexicul românesc al acelor vremuri.

e) Cuvintele străine dintr-o limbă pot deveni cu adevărat autohtone, deținând de la bun început șansa de a se perpetua în limba receptoare ca împrumuturi propriu-zise, numai dacă sunt semne ale unor realități constante, care nu se schimbă sau nu pier cu ușurință atunci când condițiile politico-administrative se modifică radical. Altfel, ele nu pot supraviețui în limba receptoare decât dacă își modifică într-un fel sau altul conținutul semantic, înaintea dispariției realităților vremelnice denumite. În vocabularul limbii române actuale se găsesc, într-adevăr, numeroși termeni de origine turcă de acest fel. Unii păstrează totuși vagi trăsături care le evocă această origine și care îi plasează într-o categorie aparte, intermediară, aceea a *împrumuturilor propriu-zise integrate în limba română, dar având o rezonanță specific turcească, de a căror proveniență vorbitorii sunt conștienți*, deși sensurile cu care sunt folosite astăzi nu fac referire expresă la turci sau la Imperiul Otoman, ci sunt adaptate la realitatea românească. Uneori, înțelesul etimologic care avea legătură cu turcii a ieșit din uz, iar termenii au dobândit semnificații noi, cu care sunt utilizați mai ales dialectal sau în limbajul popular. Alteori, semnificația originală nu a avut nevoie să fie modificată, deoarece nu făcea trimitere la nicio apartenență ori caracteristică etnică sau locală; totuși, învelișul sonor specific ori unele conotații păstrate în memoria colectivă sugerează sau evocă originea turcească a termenilor. Astfel de împrumuturi cu rezonanță turcească din lexicul actual românesc sunt, de exemplu, *beșleagă* „om bătrân și ramolit”, al cărui înțeles original, „căpitan de beșlii”, nu mai este conștientizat, și *zapciu*, ale cărui sensuri inițiale s-au pierdut, fiind utilizat în prezent, dialectal, doar cu semnificația „administrator de drumuri publice”. Vorbitorii care folosesc cuvintele *bacșiș*, *bairam*, *ciubuc* sau *manea* știu că acestea se refereau cândva la realități legate într-un fel sau altul de turci, chiar dacă înțelesul lor modern este altul, iar cei în limbajul cărora se mai întâlnesc termeni cum sunt *babalâc*, *bocciu*, *calabalâc* sau *giuvaergiu* recunosc, desigur, sufixele de origine turcă *-lâc* și *-giu* ori, cel puțin, percep rezonanța specific turcească pe care o posedă asemenea cuvinte. Nu sensurile denotative actuale, ci numai sonoritatea sau, eventual, conotațiile reziduale sunt cele care evocă și astăzi în conștiința vorbitorilor proveniența „probabil” turcească a unor termeni ca *bașbuzuc*, *bre*, *bulucbașă* ~ *bulibașă*, *geamparale*, *ghiol*, *giubea*, *giumbușluc*, *hangiu*, *iatac*, *matrapazlâc* ori *surghiun*.

f) Ultima etapă a procesului de împrumut este reprezentată de *cuvintele pe deplin autohtonizate în lexicul românesc actual*, de a căror proveniență vorbitorii nu mai sunt conștienți. Gradul de profunzime și durabilitate a integrării este direct proporțional cu extinderea teritorială și stilistică a termenilor respectivi. În timp ce împrumuturile păstrate numai la nivel dialectal (*baiergic*, *haraba*, *măraz*, *panair*, *parcea*, *saplâc*, *șaică*, *tapă*, *urgan*, *zef*) ori în limbajul popular familiar (*halal*, *leafă*, *nuri*, *palavără*), vulgar (*sictir*) sau argotic (*coinac*, *gealat*, *ogeac*), precum și termenii strict profesionali cu răspândire limitată (*baba*, *pălămar*, *sapan*, *târpan* etc.) riscă să dispară cu timpul, termenii literari folosiți în limbajul standard, mai ales cei fără concurență sinonimică, au

tendința să se perpetueze ca elemente constante ale vocabularului de bază al limbii române (*balama, basma, belea, bidinea, bondoc, burghiu, bursuc, cafea, caimac, caldarâm, canat, capac, caraghios, cașcaval, catâr, caval, cazan, cântar, cercevea, chef, chei, chenar, cherestea, chibrit, chiftea, chior, chioșc, cioban, ciorap, cișmea, dovleac, dulap, dulgher, dușman, farfurie, fildeș, fitil, geam, geantă, hal, hambar, haz, iaurt, lalea, lighean, liliac, mahmur, maidan, menghină, moloș, murdar, musaca, nai, năut, papuc, peltic, perciune, perdea, puști, rachiu, raft, rindea, salcâm, sarma, sidef, soi, șiret, tacâm, talaz, tarabă, tarla, tavan, tavă, teanc, tejghea, tinichea, tuci, tutun, viran, zambilă, zar, zarzavat, zor* etc.).

Așa cum spuneam, împrumuturile nu trec în mod obligatoriu prin toate etapele menționate. Unele încep prin a fi preluate în calitate de „cuvinte străine” și trec direct în categoria împrumuturilor pe deplin integrate și autohtonizate. Altele se opresc la stadiul de „cuvânt străin” și dispar sau, dimpotrivă, se perpetuează ca atare, în calitate de termeni referitori la realități specifice poporului din a cărui limbă au fost preluate, ori, schimbându-și sensul, trec la stadiul de împrumut provizoriu, după care devin arhaice. Am citat mai sus și unele unități lexicale rămase la interferența dintre cuvântul străin și împrumutul propriu-zis. Există, desigur, și cazuri în care nu se poate decide categoria din care face parte un termen sau altul, dar, în general, concluzia este accesibilă dacă folosim un complex de criterii cum sunt: caracterul surselor care atestă cuvântul, vechimea și frecvența atestărilor, răspândirea stilistică și teritorială, viabilitatea și productivitatea termenului, evoluția semantică și adaptarea acestuia la sistemul fonetic și morfologic al limbii române.

3. STRATIFICAREA TEMPORALĂ. PERIODIZAREA INFLUENȚEI TURCEȘTI

Stratificarea temporală a împrumuturilor din limba turcă poate fi și trebuie abordată din trei puncte de vedere: pe de o parte, „momentul” în care termenii au fost preluați, adică *cronologia împrumuturilor*, scoate în evidență *intensitatea* influenței lingvistice turcești într-o anumită perioadă istorică; pe de altă parte, *perpetuarea* sau nu a unora dintre împrumuturi dintr-un secol în altul, până în zilele noastre, exprimă *viabilitatea* acestora, care nu a depins de gradul în care limba turcă își mai exercita sau nu influența în etapa respectivă; în al treilea rând, *existența sincronică* a unui lot mai mare sau mai mic de împrumuturi în limba română pune în lumină *inventarul lexical de origine turcă utilizat într-o etapă sau aita a istoriei limbii române*, a cărui mărime este numai parțial dependentă de intensitatea cu care această influență mai acționa sau nu la un moment dat.

a) *Cronologia*

Majoritatea împrumuturilor românești din limba turcă au fost preluate în decursul celor aproape cinci secole în care țările române s-au aflat sub suzeranitatea și dominația Imperiului Otoman. Un număr redus de împrumuturi se datorează influenței turcești exercitate pe plan strict regional (mai ales în Dobrogea, dar și în alte arii periferice, de exemplu în Basarabia sau în sudul Banatului) și după mijlocul secolului al XIX-lea și îndeosebi după desființarea stării de vasalitate a țărilor române față de Poartă. Întrucât contactul dintre limbi este strâns legat de circumstanțele istorice în care se stabilesc relațiile dintre vorbitorii limbilor respective, influența turcă asupra limbii române trebuie periodizată în funcție de etapele istorice ale contactelor dintre cele două popoare (v. I.3).

Analiza influenței turcești asupra limbii române din punctul de vedere al cronologiei împrumuturilor se bazează, desigur, pe primele atestări ale cuvintelor, însă are în vedere și faptul că unele împrumuturi poartă „indicii” ale preluării lor mai devreme decât data sau perioada în care apar pentru prima oară în texte. Un cuvânt atestat pentru prima oară, spre exemplu, într-un dicționar de la începutul secolului al XIX-lea trebuie să fi fost împrumutat și cunoscut în perioada anterioară, adică cel puțin în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind, de regulă, reținut și înregistrat de către autorul dicționarului din limba vorbită. De asemenea, numeroase cuvinte care au prima atestare din secolul XIX/2 sau chiar din secolul XX, folosite ca termeni literari sau populari ori în alte variante dialectale decât cele influențate și astăzi de limba turcă, au fost preluate, fără îndoială, mai devreme, până la încheierea influenței turcești asupra ansamblului limbii române. Și unele împrumuturi atestate mai întâi în derivate românești sau ca nume de persoane și de locuri pot fi datate dintr-o perioadă anterioară atestării respective.

b) *Viabilitatea*

Soarta cuvintelor împrumutate din turcă în diferite perioade istorice a fost decisă în cea mai mare măsură de semantismul pe care îl aveau ele, de impulsul care a determinat împrumutarea lor și de calea (oficială sau populară) pe care au fost preluate. Unii termeni au avut o viață scurtă în limba română, alții au dispărut în secolele XIX–XX, odată cu modernizarea limbii, dar mulți s-au perpetuat până astăzi și au șanse de a rămâne pentru mult timp elemente constante ale lexicului nostru.

În secțiunile consacrate viabilității urmărim să determinăm, așadar, destinul împrumuturilor din turcă atestate mai întâi în perioada respectivă, durabilitatea lor, „momentul” în care cele dispărute și-au încheiat existența în lexicul românesc, precum și lotul de împrumuturi care au supraviețuit până astăzi la diferite niveluri ale limbii.

c) *Sincronia*

Stratificarea temporală a influenței lingvistice turcești trebuie analizată nu numai din punctul de vedere al unităților lexicale preluate într-o etapă sau alta a acestei

influențe, ci și sub aspectul situației termenilor de origine turcă în fiecare dintre etapele istorice ulterioare preluării lor, adică al utilizării lor simultane în diferite perioade.

Această privire sincronică ține seama, desigur, de faptul că unele dintre împrumuturile anterioare au fost abandonate, iar altele au fost reîmprumutate, precum și de limitele cercetării istorico-lingvistice bazate pe atestările cuvintelor. Astfel, în unele cazuri se poate presupune că un termen sau altul, deși neatestat într-o anumită perioadă, a existat totuși în limba română, deoarece apare în texte atât anterioare, cât și ulterioare perioadei analizate. Luăm în considerație, de asemenea, constatările rezultate din cercetarea cronologică a influenței, referitoare la preluarea unor termeni în perioade anterioare celor în care sunt atestați pentru prima oară. Toate aceste considerente ne determină să presupunem că unele împrumuturi au existat în limba română din anumite etape istorice chiar dacă nu au atestări din perioada respectivă (v. *Anexa 1*).

3.1. Secolele XIV/2–XV

3.1.1. Cronologia

Prima perioadă istorică în care este semnalată prezența unor turci anatolieni pe teritoriul Dobrogei, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a celui de-al XIV-lea secol, nu a fost de natură să implice vreo înrâurire lingvistică asupra românilor din această regiune; cel puțin, o astfel de influență nu poate fi documentată. Chiar și toponimul *Babadag*, care se presupune că provine de la numele căpeteniei turco-selgiucide Sarî Saltîk Baba, ne-a fost transmis prin intermediul toponimiei turcești dobrogene și preluat în română mai târziu.

Etapa de început a influenței limbii turce asupra limbii române, cuprinsă între mijlocul secolului al XIV-lea și sfârșitul secolului al XV-lea, coincide cu o perioadă istorică dominată de luptele duse pentru păstrarea independenței țărilor române, dar și de încheierea primelor tratate de pace și, implicit, de vasalitatea Țării Românești și a Moldovei față de Poartă. Termenii de origine turcă încep să apară în documentele siavo-române (v. DERS, DLRV) la sfârșitul secolului al XIV-lea (*subașă*, 1397–1398) și în prima jumătate a secolului al XV-lea (*turc*, 1418–1420; *cazan*, 1431; *tavă*, 1438; *buzdugan* și *cantar*, 1446), înmulțindu-se pe măsură ce contactele politico-militare turco-române se intensifică în a doua jumătate a secolului al XV-lea (*hasa*, 1460; *casap* și *fotă*, 1462; *atlaz*, 1462–1463; *dușman*, 1469; *bogasiu*, 1474–1476; *azap*, *beglerbeg* și *ienicear*, 1479; *schelă* (*schilă*, în der. *schilear*), 1482–1496; *caftan*, 1485; *bașa* și *sangeac*¹, 1492; *șaică* (în der. *șecan*), 1494; *gârbaci*, 1495–1508; *pazar*, 1500); în această perioadă apare și antroponimul *Fultuc*, care are la bază termenul comun *fultuc* „pernă”, cu statut etimologic controversat: fie variantă a lui *coltuc* „idem” (< tc.), deformată prin contaminare cu verbul *a fultui* „a umple, a îndesa”, fie derivat de la acest verb de origine maghiară.

Este posibil ca termenii *fultuc*, *schelă* și *șaică*, atestați din secolul XV/2 în forme dezvoltate pe teren românesc (prin contaminație sau derivare), să fi fost împrumutați mai devreme, eventual în prima jumătate a aceluiași secol. Pe de altă parte, *casap*, *fultuc* ~ *coltuc*, *hasa* și *pazar*, având acum o singură atestare, dispar timp de câteva veacuri din texte, încât putem presupune că au fost reîmprumutați mai târziu, în secolele XVIII–XIX.

Unele dintre aceste prime împrumuturi lexicale din limba turcă făceau parte, cel puțin deocamdată, din categoria „cuvintelor străine”, deoarece se refereau la realități strict turcești (*azap*, *bașa*, *beglerbeg*, *caftan*, *ienicear*, *sangeac*^d, *subașă*), iar altele sunt atestate mai întâi ca nume de persoane sau de locuri (*buzdugan*, *casap*, *cazan*, *dușman*, *fultuc*, *gârbaci*, *tavă*, *turc*), astfel încât am putea bănui că în cazul unora este vorba de împrumuturi onomastice, mai precis antroponimice (eventual preosmanlii); nu dispunem însă de argumente care să excludă posibilitatea provenienței lor din termenii comuni respectivi, cu atât mai mult cu cât ele vor apărea mai târziu și în această din urmă calitate. În schimb, opt dintre cele 23 de împrumuturi se datorează fără îndoială relațiilor comerciale, care se înfiripaseră deja, în pofida raporturilor conflictuale pe plan militar (*atlaz*, *bogasiu*, *cantar*, *fotă*, *hasa*, *pazar*, *schelă*, *șaică*); dintre acestea, *hasa* și *pazar* nu au fost reținute și transmise veacului următor, rămânând la nivel de împrumut personal până când vor fi fost preluate din nou, în secolele XVIII–XIX. Apariția în Moldova a trei termeni de origine turcă în prima jumătate a secolului XV, înainte de stabilirea unor contacte ale acestei provincii cu turcii otomani, s-ar putea datora împrumutului antroponimic (*buzdugan*) și etnonimic (*turc*) sau filierei comerciale muntenești (*cantar*).

Rezultă că, în această perioadă de peste un secol, influența turcă asupra limbii române a fost, cantitativ, nesemnificativă. Dintre cele 23 de cuvinte împrumutate, unul a fost preluat la sfârșitul secolului al XIV-lea, 5–8 în prima jumătate a secolului al XV-lea, iar 14–17 în a doua jumătate a acestui secol.

3.1.2. Viabilitatea

Cei 23 de termeni împrumutați din turcă până la sfârșitul secolului al XV-lea ar fi putut dispărea cu ușurință din limba română dacă relațiile cu turcii s-ar fi întrerupt ori s-ar fi menținut la un nivel normal între două popoare care nu se învecinează nemijlocit și care au o pondere politică și culturală similară. Amplificarea acestor relații și, implicit, a influenței turcești a făcut însă ca termenii în cauză să dobândească o viabilitate remarcabilă, în câteva cazuri datorită reîmprumutării ulterioare, ceea ce nu dovedește decât utilitatea lor pentru limba română. Astfel, dintre termenii comerciali, *atlaz*, *cântar* ~ *cantar*, *fotă* și *schelă* au supraviețuit neîntrerupt, până astăzi, la nivelul limbii literare, iar *hasa*, *pazar* (ambii reîmprumutați în sec. XVIII–XIX/1) și *șaică* se mențin în prezent la nivel dialectal (primul fiind în curs de a ieși din uz), în timp ce *bogasiu* a dispărut abia în sec. XX/1.

Dintre denumirile unor realități strict turcești, *başa* ~ *paşă*, *beilerbei*, *ienicer*, *sangeac*¹ și *subașă* s-au perpetuat în această calitate, de „cuvinte străine”, până în a doua jumătate a secolului XIX, când devin termeni istorici, folosiți și astăzi cu referire la vremuri apuse; în schimb, *caftan* dobândește cu timpul conotații românești și este prezent în lexicul dialectal actual, iar *azap* dispare în scurt timp (în sec. XVI este atestat numai ca nume propriu), reapărând, pe de o parte, abia în sec. XIX/2, ca termen istoric, și, pe de altă parte, în sec. XX/1, ca termen dialectal transilvănean, probabil împrumutat independent (în forma *hăzap* și cu un alt sens).

Cuvintele atestate mai întâi ca nume proprii apar în curând și ca termeni comuni, în texte din sec. XV (*cazan*), XVI (*buzdugan*, *turc*) sau XVII (*dușman*, *gârbaci*, *tavă*), ceea ce presupune mai degrabă coexistența lor latentă în ambele calități și, eventual, proveniența numelor proprii din termenii comuni, decât preluarea lor ulterioară, după ce au fost împrumutate ca nume de persoane. Excepție fac *casap* și *fultuc* (*coltuc*), atestați ca termeni comuni abia începând din sec. XVIII/1, respectiv sec. XIX/1; în aceste cazuri este mai greu de presupus că ar exista o continuitate între numele de persoane și termenii comuni. Remarcabil este însă faptul că toate aceste cuvinte vechi, care în secolele XIV–XV apar în texte numai ca nume proprii, s-au menținut până în zilele noastre, la diferite niveluri ale limbii române. Mai mult, unele se regăsesc în prezent și ca nume de persoane (*Buzdugan*, *Casapu*, *Cazan*, *Cultuc*, *Dușmanu*, *Turcu* etc.), ceea ce ar putea însemna perpetuarea unora dintre ele, de-a lungul secolelor, și în această calitate.

În concluzie, cele 23 de împrumuturi de până la sfârșitul secolului al XV-lea au supraviețuit până astăzi într-o proporție însemnată: 12 ca termeni literari sau populari (*atlas*, *buzdugan*, *casap*, *cazan*, *cântar*, *coltuc*, *dușman*, *fotă*, *gârbaci*, *schelă*, *tavă*, *turc*) și trei ca regionalisme (*caftan*, *pazar*, *șaică*), iar șapte erau în curs de dispariție în a doua jumătate a secolului XX (*hasa* la nivel dialectal, iar *azap*, *beilerbei*, *ienicer*, *pașă*, *sangeac*¹ și *subașă* ca termeni istorici). Singurul împrumut dispărut este *bogasiu*, însă ieșirea sa din uz s-a petrecut abia în prima jumătate a secolului XX, iar derivatul *bogasier* a mai fost folosit, ca termen istoric, și în a doua jumătate a secolului trecut.

3.1.3. Sincronia

Textele redactate în a doua jumătate a secolului al XV-lea înregistrează 22 dintre cele 23 de împrumuturi preluate până în acel moment; *buzdugan* era însă, fără îndoială, în uz în această perioadă, chiar dacă, din întâmplare, nu este atestat (el reapare, de această dată ca termen comun, în anul 1509). În schimb, *casap* și *fultuc* sunt nume de persoane care, forțând nota, trebuie considerate „împrumuturi personale”, de vreme ce nu par să fi fost uzuale ca termeni comuni, iar *hasa* și *pazar* sunt împrumuturi personale propriu-zise; niciunul dintre acești patru termeni nu este reținut deocamdată în limba română (ei vor fi însă reîmprumutați mai târziu). Celelalte 19 cuvinte preluate și folosite,

cu valori inegale, până la sfârșitul secolului al XV-lea sunt transmise veacului următor, chiar dacă numai circa jumătate (în primul rând denumirile din sfera comerțului) erau, probabil, în uzul curent la încheierea primei etape a influenței turcești. Este de presupus că unele dintre împrumuturile atestate în acest secol numai ca nume de persoane erau utilizate și ca termeni comuni, deoarece vor apărea foarte curând, în secolele XVI–XVII, și în această din urmă calitate. Așa-numitele „cuvinte străine”, denumind realități legate de turci, se aflau însă, desigur, la periferia vocabularului românesc, fiind cunoscute unui cerc foarte restrâns de vorbitori.

3.2. Secolul al XVI-lea

3.2.1. Cronologia

În a doua etapă a influenței lingvistice turcești, pe care o constituie secolul al XVI-lea – a cărui cheie de boltă o reprezintă campaniile strălucite ale lui Mihai Viteazul de la sfârșitul veacului, dar și eșecul final al acestor acțiuni –, numărul termenilor împrumutați din turcă sporește progresiv de la prima la cea de a doua jumătate a secolului, în aceeași măsură în care dominația Porții devine tot mai accentuată, iar țările române sunt din ce în ce mai dependente politico-economic de Imperiul Otoman.

În acest secol, circa 150 de cuvinte împrumutate din turcă se adaugă celor preluate anterior. Semantismul noilor termeni reflectă mai ales intensificarea schimburilor comerciale dintre țările române și Imperiul Otoman, dar și diversificarea, deocamdată timidă, a înrâuririi turcești.

a) *În prima jumătate a secolului al XVI-lea*, celor 23 de cuvinte preluate anterior li se adaugă alte cel puțin 52–53 de împrumuturi din turcă atestate începând din această perioadă (cu excepția lui *leafă*, pentru care această datare poate fi numai presupusă, având în vedere că apare mai întâi în texte din sec. XVI/2, însă cu o frecvență ridicată pentru vremea respectivă, inclusiv în derivatul *lefșoară*). Patru dintre împrumuturile epocii sunt *hapax legomena* (*bel*, *cadefene*, *cambur* și *ciol*). Majoritatea noilor cuvinte achiziționate denumesc realități pe care vorbitorii români le-au cunoscut prin intermediul schimburilor comerciale: obiecte casnice (*bel*, *havan*, *ibric*, *tipsie*), produse alimentare (*telemea*) și mai ales piese de îmbrăcăminte (*astar*, *ceatma*, *cimbir*, *ciol*, *ciorap*, *cofterie*, *dulamă*, *găitan*, *ipingea*, *meși*, *năframă*, *papuc*, *pașmagi*, *sângeap*, *sârmă*, *tafta*, *testemel*, *tolbă*), mijloace pentru transport (*bidiviu*, *ustuacic*), unități de măsură (*chilă*) și monedare (*mangâr*), ocupații (*băcan*, *hamalâc*, *nalbant*, *tabac*, *tinichigiu*), însușiri ale unor obiecte (*cadefene*). Nu sunt rare însă nici denumirile unor funcții și structuri politico-administrative, religioase și militare specifice organizării Porții și ale altor realități otomane (acte de cancelarie, impozite etc.) care au început să aibă legătură, de pe acum, și cu țările române (*bei*, *beșiiu*, *ceauș*, *emin*, *haraci*, *hasas*, *hoge*,

preluate în secolul XVI/1 au poziții solide la diferite niveluri ale limbii române actuale: *astar, băcar², bei, bidiviu, bursuc, ceatma, ceauș, cimbir, cloban, ciorap, dulamă, găitan, hamalâc, havan, hoge, ibric, ipingea, lefegiu, mahala, meși, năframă, olac, papuc, sângeap, sârmă, tafta, telemea, testemel, tinichiglu, tipsie, tolă și zăgan*. Așadar, împrumuturile reale ale acestei perioade au supraviețuit până astăzi în proporție de peste 83% (40 de cuvinte, dintre care opt nu sunt în uzul curent).

b) Împrumuturile din *a doua jumătate a secolului al XVI-lea* s-au menținut într-o proporție relativ însemnată în limba română, dovedindu-și utilitatea și viabilitatea: 75% au fost reținute și transmise veacului următor, iar proporția celor care au cunoscut o prezență durabilă în lexicul românesc a crescut la 83% după ce unii termeni dispăruți inițial au fost reîmprumutați ulterior. Dintre cele 74 de împrumuturi reale ale epocii și cele opt împrumuturi personale preluate din nou, mai târziu, 22 (27%) au dispărut din limba română în secolele XVII (*giure, hochlm, sandaciu*), XVIII (*aba*), XIX (*curban, frenghie, iuzbașă, mischiu, mozavir, reiz-efendi, schirlet, surahi, tabla², tefterdar, tersana-emini*) sau XX (*carvasara, cutnie, felegean, gelep, hamailău, harșa, zof*).

Din totalul termenilor cu prima atestare din această perioadă, 61%, adică 60 de cuvinte, s-au menținut până în a doua jumătate a secolului XX; 41 sunt utilizate, cu diferite frecvențe, fie în limba literară actuală (*amanet, boccea, catifea, călăuză, ceapraz, cearșaf, cerchez, ciomag, ciubuc, divan, dud, dugheană, feregea, giuvaer, hain, ilic, mintean, odaie, perdea, peruzea, sipet, șalvar, teanc, zăbun*), fie la nivel popular (*arap, beizadea, bostan, ciolac, cioltar, deliu, leafă, sinie, tabla¹*) sau numai regional (*adet, arcaci, câșlă, ceacâr, ceacșiri, chilom, iamurluc, peșchir*), în timp ce alte regionalisme sunt pe cale să iasă din uz (*abagiu, bilezic, chehaia, cumaș, gugiuman, hadâm, hanger, pazvant², vizir, zaraf, zarpa*), iar câteva împrumuturi ale epocii sunt încă folosite doar ca termeni istorici (*accea, agă, hagi, sangeac², satârgiu, serasir, sultan, zingir*).

c) În concluzie, viabilitatea împrumuturilor din *secolul al XVI-lea* a fost destul de mare: dintre cele 151 de cuvinte atestate mai întâi din acest secol, 86% s-au perpetuat timp de mai multe secole sau decenii (restul de 14% fiind *hapax legomena*), iar 100 de termeni (66% din totalul împrumuturilor acestui secol, respectiv 77% din termenii folosiți de mai multe ori) au supraviețuit până în zilele noastre (câțiva fiind istorici sau dialectali, unii în curs de a ieși din uz).

3.2.3. Sincronia

În secolul al XVI-lea, împrumuturilor anterioare – care, în general, își consolidează poziția în lexicul românesc – li se adaugă circa 150 de noi cuvinte preluate din turcă; unele sunt însă împrumuturi personale, care nu se rețin.

a) Textele din *prima jumătate a secolului al XVI-lea* atestă 65 de cuvinte împrumutate din turcă, dintre care patru au fost utilizate o singură dată și abandonate instantaneu. Se poate presupune însă că încă cel puțin opt termeni, deci în total

minimum 73 de împrumuturi, preluate fie anterior, fie acum, au fost folosite în această perioadă, dintre care 68 erau uzuale pe la anul 1550, fiind transmise perioadei următoare.

b) În *a doua jumătate a secolului XVI* sunt atestate 148 de împrumuturi din turcă, la care pot fi adăugați, prin deducție, cel puțin 19 termeni care fie au fost împrumutați anterior și vor fi folosiți din nou în veacurile următoare, dar nu apar în texte din sec. XVI/2, fie sunt atestați începând din secolul XVII/1, dar se poate presupune că au fost preluați ceva mai devreme. Din totalul acestor împrumuturi trebuie însă excluse 17 cuvinte care nu au cunoscut, probabil, niciun fel de răspândire, fiind folosite ocazional, o singură dată, de către un singur autor, precum și opt împrumuturi personale care au reușit mai târziu să depășească acest stadiu numai datorită faptului că au fost preluate din nou, în secolele XVIII, XIX sau chiar XX, de regulă cu alt sens și/sau ca termeni istorici ori strict dialectali. În consecință, numărul total al împrumuturilor reținute și transmise următorului veac poate fi apreciat la 142, adică numai 81–82% din cele 174–175 de împrumuturi din turcă de până la sfârșitul secolului XVI.

3.3. Secolul al XVII-lea

3.3.1. Cronologia

Secolul al XVII-lea aduce o accentuare progresivă considerabilă a implicării otomane în economia țărilor române, reflectată în creșterea în ritm susținut a numărului împrumuturilor aparținând diverselor subcategorii ale acestui domeniu. Se înmulțesc, desigur, mai ales în a doua parte a acestui interval de timp, și termenii oficiali, politico-administrativi și militari, precum și termenii care exprimă noțiuni abstracte, dar o bună parte a acestor noi unități lexicale sunt împrumuturi personale, iar altele se propagă în calitate de „cuvinte străine” referitoare la realități ale Imperiului Otoman. Limba română continuă să împrumute denumiri de țesături, obiecte de îmbrăcăminte și alte realități care ajung la cunoștința vorbitorilor prin intermediul comerțului. În general, influența turcă asupra lexicului românesc se diversifică din punct de vedere semantic.

Deși caracteristicile acestei înrâuriri nu se vor modifica până la instalarea domniilor fanariote, deci încă un deceniu și ceva după anul 1700, motive care țin de sistematizarea materialului lexical ne obligă să separăm, în această analiză, împrumuturile secolului al XVII-lea de cele aparținând începutului veacului următor.

a) În *prima jumătate a secolului al XVII-lea*, textele atestă 105 noi cuvinte preluate din lexicul turcesc. Ele denumesc alimente (*ciorbă, papară, rachiū*), obiecte de îmbrăcăminte, țesături și podoabe (*aba, gherdan, poturi, suliman, șabana, târlîc, zuluñ*), substanțe și materii (*abanos, chihlimbar, tiriac*), elemente arhitectonice (*cerdac, culă, minarea*), unelte, obiecte casnice și instrumente muzicale (*baltag, cioian, cobuz, covată,*

ibrişin, lighean, lulea, muscal, tingire), diverse realităţi legate de activitatea comercială (*marda, oca, şinic, tarabă, trufanda*), mijloace de transport (*caic, galion, sandal¹*), ocupaţii, mai ales comerciale şi meşteşugăreşti (*balgiu, baş, calfă, cantaragiu, dulgher, gealat, terzi-başa*), dar şi de altă natură (*cinghie, codoş, mascara*). Sunt preluaţi, de asemenea, termeni care exprimă noţiuni abstracte (*angara, hatâr, surghiun, zapt, zor*), termeni entopici, de obicei legaţi de activităţile economice (*bogaz, ceair, liman, madem, maidan, varoş*), etnonime (*caraman, ciutac, nogai*), doi termeni referitori la relaţiile interumane (*arca, musafir*), un nume de joc de societate (*halca*), câţiva termeni din domeniul zoologiei (*bugă, catâr¹, fil, samson, samur*) şi din cel al botanicii (*fâstâc, revent, susan*), dar şi mai mulţi termeni oficiali, militari şi administrativi (*buluc, bulucbaşă, cadiu, capigiu, capucehaie, capudan-paşa, ciododar, conac, hindichi, iureş, lagum, mazâl, mutafaraca, ogeac, olofan, otac, paic, palancă, raft², serai, serascher, şah¹, zaherea*). Tot acum apar pentru prima dată interjecţia *hai(de)* şi câteva adjective care exprimă însuşiri şi stări ale omului: *chior, cilibiu* (ambele ca antroponime), *mahmur*. Termenii *bugeac, halep* şi *misir* sunt atestaţi acum, mai întâi ca toponime, primul intrând în uzul curent în această calitate. Şase termeni aparţinând unora dintre sferile semantice menţionate mai sus sunt folosiţi o singură oară, ca împrumuturi personale care dispar imediat din limbă (*atmişcea, hăşt, mestegiu, taratli, temergiu, terziu*), iar adverbul *chez* are acelaşi statut, dar va fi reîmprumutat mai târziu şi folosit, dialectal, în sec. XIX/2. În schimb, adjectivul *mahmur* şi substantivul *bugă* (atestat acum numai ca antroponim), care dispar din textele ulterioare şi reapar abia în sec. XIX/2, s-au menţinut, probabil, timp de două veacuri, numai în limbajul oral.

Se poate presupune, fără a avea certitudinea pe care o dau dovezile scrise, că alte câteva cuvinte au fost preluate tot în prima jumătate a secolului al XVII-lea, de vreme ce apar în texte imediat după mijlocul secolului, în unele cazuri cu mare frecvenţă (*chindie, cutie, hazna, levent, refenea, seimen, serdar, surguci*). În schimb, termenul *rachiu*, atestat din 1624 în derivatul *răchiar*, a fost preluat probabil ceva mai devreme, în sec. XVI/2. Chiar dacă mizăm pe aceste supoziţii şi ridicăm la 112 numărul cuvintelor împrumutate acum, putem afirma că înrâurirea turcească asupra limbii române nu a crescut simţitor în această perioadă, comparativ cu jumătatea de secol precedentă. Dintre cei 105 termeni care se poate presupune că au fost utilizaţi de mai multe persoane, fiind cu adevărat adoptaţi de limba română, numai 25 pot fi consideraţi ca aparţinând terminologiei strict oficiale, restul de 80 de cuvinte (76%) intrând în uzul curent al vorbitorilor obişnuiţi din epoca respectivă.

b) Un salt spectaculos al intensităţii influenţei limbii turce intervine abia în *a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, când lexicul românesc se îmbogăţeşte cu numeroase împrumuturi. În această perioadă, textele atestă 362 de noi termeni preluaţi din turcă (dintre care minimum opt ar putea fi totuşi împrumutaţi încă din prima jumătate a secolului, deoarece par a fi foarte bine cunoscuţi de către diferite categorii de autori

care scriu imediat după anul 1650). În schimb, alte cel puțin 37 de cuvinte atestate abia din secolul XVIII s-ar putea datora influenței din perioada de care ne ocupăm aici, întrucât apar cu mare frecvență, unele mai întâi în derivate sau imediat după cumpăna dintre secole, adesea în dicționare care nu le-ar fi putut prelua decât din vorbirea curentă (*basma, berechet, bre, bucluc, cafegiu, calabalâc, calafat, calem, cange, chefal, ciripie, colceac, coz, gephanea, ghiordie, havuz, haznadar, hem, laz, mezat, moșmoană, muhur, odagiu, perghel, ramazan, saca, saivan, sandâc, selam, serdenghești, tacla, tersana, tuci, tuzluc², vah, zimberec*; de asemenea, *halva*, atestat abia începând din sec. XVIII/2, a fost preluat, probabil, încă din a doua jumătate a secolului XVII, de vreme ce *halvagi*, nume de agent, era folosit în această perioadă). De altfel, cu cât înaintăm în secole, cu atât întârzierea cu care, în general, textele atestă împrumuturile este mai mare. Acest fapt se explică prin creșterea progresivă a numărului de termeni împrumutați pe cale populară, pe care, evident, autorii le preiau din limbajul oral uzual. Excepție fac, desigur, numeroasele împrumuturi oficiale, pentru care înșiși autorii textelor au constituit vehiculul de propagare sau chiar de preluare.

Un număr foarte mare, de 55 de termeni folosiți în sec. XVII/2, aparținând unor domenii semantice diverse, au statut de *hapax legomena*, dispărând de îndată ce au fost utilizați ca împrumuturi personale, mai ales de către cronicari și alți oameni de cultură ai epocii, fără a avea vreun efect asupra compoziției lexicului românesc curent: *agemoglan, aielet, anahtar-oglan, arabagi-baș, bacăculu, baltagilar-chehaiasi, baș-capigi-baș, caftan-aga, călăuz-bașa, chelargi-bașa, chiurecciu, curugiu, cușaclâc, devetui, dogangi-bașa, dovlitui, dumengiu, durenghi, foduluc, ghiurgiu, giuvan, gulgulea, habeș, hanea, haraci-muhasebesi, hasechi-sultană, hasichi-aga, has-odale, hazna-aga, hazne-chehaia, hărăci-bașa, hochiumat, ici-mehter, iedicci-bașa, igemal, istigeal-ferman, maden-calfă, mutpac-emin, oğlulari, ortac, pazardliu, reizlâc, ruznamea, sacâzliu, sangeagasi, sarai-bașa, sebepi-tahrir, seir, serdarlâc, spahi-oglan, șeheroglan, șii, tatar-agasi, tescheregiu, ulemanlâc. În plus, termenii *coinac* și *ihram*, folosiți acum în aceeași calitate, vor fi reîmprumutați, cu alte sensuri, în secolul XIX. Rezultă că, în această jumătate de secol, limba română a preluat, de fapt, 391 de împrumuturi și a adoptat cu adevărat 334 de noi cuvinte de origine turcă.*

Cele 305 împrumuturi reale care au prima atestare din secolul XVII/2 aparțin unei game largi de sfere semantice. Întrâuririi otomane sporite asupra economiei țărilor române și schimburilor comerciale intensificate li se datorează creșterea cantitativă a împrumuturilor care denumesc diferite realități și noțiuni din domeniul meșteșugurilor, agriculturii și comerțului: obiecte de îmbrăcăminte, țesături, piei și podoabe (*anteriu, bazea, bulgariu, cepchen, cucă, diba, dimie, donluc, harar, hataia, hurmuz, mahut, malotea, meșină, mușama, pacea, poș, saftian, surguci, șaiu, șiret¹, tabin, zagara*), obiecte de mobilier, de uz casnic și gospodăresc (*brăcaci, capac, capange, checea, chepcel, cutie, fâcie, matrac, segedea, sobă, sofa*), edificii, elemente structurale ale

acestora și materiale de construcție (*cafas, cherestea, cinie, dușumea, han, harem, meterez, mutfac, parmac, sacnasiu, table*), mijloace și servicii de transport (*acic, bolozan, ghimie, menzil, saxana, tătar*), substanțe și minerale (*afion, catran, cârmâz, sacâz*), structuri agrar-gospodărești (*ciftlic, hambar, herghelie*), plante, animale și produse (alimentare sau medicinale) extrase sau derivate din acestea (*anason, cafea, cartal, cașcaval, micșunea, năuț, odagaci, păpădie, pesmet, șerbet, tutun*), noțiuni din domeniul special al comerțului, inclusiv unități de măsură (*chefș, ciric, mofluz, stamboală, testea, tult*), profesii și organisme comerciale și/sau meșteșugărești (*cavaf, geambaș, giuvaergiu, halvagi, herghelegiu, limongiu, papugiu, rufet, sacagiu, surugiu, telal, tuigiu, tutungiu*). Sunt preluați în continuare, cu intensitate și mai mare, termeni referitori la însușiri ale omului (*avan, cadână, telpiz, ursuz, zurba^f*) sau la relațiile interumane (*arcaliu, cirac, taifa*), etnonime (*alaman^f, bogdan, bugeacliu, caramanlâu, cazâlbaș, hindlu, osman, osmanlâu*) și un termen entopic (*ciuluc*). Se înmulțesc, de asemenea, termenii care denumesc noțiuni abstracte, folosiți, în unele cazuri, mai ales în expresii și locuțiuni (*agărlâc, belea, cilibilic, hac, hal, halal, haram, miraz, mujdea, refenea, zulum, zurbalâc*). Alte împrumuturi din această perioadă sunt interjecții (*aferim, alalah, ghidi*), adverbe (*hici, tiptil*) sau adjective, majoritatea cromatice (*ceameniu, ghiurghiuliu, lahaniu, narangiu, salt, sârmali, turungiu*). Termenii *anadol* și *stambol* apar deocamdată numai ca toponime, iar *bernevic* numai ca antroponim, dar tustrei vor fi atestați în curând și ca termeni comuni. Unele etimoane polisemantice sunt preluate în această perioadă, concomitent sau succesiv, cu două sau mai multe sensuri (*agem^f, alai, chindie, salahor*).

Totuși, ceea ce frapează este sporirea considerabilă, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a împrumuturilor care denumesc funcții, titluri, structuri, documente de cancelarie și alte noțiuni politico-administrative, juridice și militare otomane, dintre care unele sunt adoptate prin imitație și la curtea domnească din țările române (*ahtinamea, alai-bei, anatefter, arnăuț, arz, arzihal, arzmahzar, balgi-bașă, baltagi, baș-ciohodar, bazarghean-bașă, beiiicciu, berat, bostangi-bașa, bostangiu, buiuc-imbrohhor, buiurdii, cafegi-bașa, caimacam, caimacamlâc, caimacam-pașa, capigi-bașă, capigilar-chehaiasî, caraculac, casap-bașă, cazascher, câzlar-aga, ceacârgi-bașa, ceauș-bașa, cheatip, chehaia-bei, chehaialâc, chesedar-efendi, chiragi-bașă, chiuciuc-imbrohhor, chiurci-bașa, ciorbagiu, culchehaia, culuc, cumbaragi-bașa, divan-efendi, dizdar, duium, emir, fetva, firman, gebegi-bașa, gebegiu, ghiunghiuler-agasi, giuluș, has-ahârliu, hasichiu, hatîșerif, hazna, haznadar-bașa, hazne-chiatip, ial-agasi, iazagiu, ienicer-aga, imbrohhor, levent, mansup, martalog, masalagiu, mataragi-bașa, mataragiu, mehter, mehter-bașa, mirie, mucaremea, mucarer, muhasebea, muhurdar, mumbaiegiu, mumbașir, musaip, muselim, muvela, naip, nazâr, nișangiu, odabaș, oturac, pađisah, pașalâc, pașa-serascher, rahtivan, richiap-imbrohhor, richiaptar, saigiu, saingi-bașa, saraci-bașa, saragea, schemni-aga, schemni-ceauș, seimen, selam-aga, serascheriu-pașa, serdar, serhatliu, silihtar, silihtar-*

paşa, sinet, solac, sultană, sursat, şeih, talhâş, talhâşci, tefter, tergiman, teşcherea², teşrifat, timar, topci-başa, topciu, turnagiu, validea, vechil, vechil-hargiu, vezaret, vezir-agasi, vezir-azem, vezir-chehaiesi, vizirlâc, voivoda, zagargi-başa, zapciu), arme şi însemne folosite de turci (balimez, barut, buciuc, călâci, călâci-caftan, cumbara, giudea, muhimat, tu) sau realităţi specifice religiei şi mitologiei musulmane (alem, bairam, geamie, gheaur, imam, muftiu, salavat, şeitan, ulema). Creşte semnificativ şi numărul termenilor care denumesc diverse taxe, indemnizaţii şi obligaţii plătite către reprezentanţii Porţii (arpalâc, bacşiş, bairamlâc, cusur, huzmet, nacafa, oluc-hac, peşcheş, satara, tain), al celor referitori la instrumente muzicale, reprezentanţii publice, jocuri de societate şi alte distracţii specific orientale sau otomane, adoptate în curând şi de către cercurile boiereşti şi cu deosebire la curtea domnească (daulhana, dunanma, geamal, meterhanea, nagara, pehlivan, sârmaciu, şenlic, tambură, zaiafet, zil, zilzan), reflectând amplificarea dominaţiei politice şi social-culturale a Porţii asupra ţărilor române. Majoritatea acestor împrumuturi oficiale nu au ajuns niciodată să fie uzuale în rândul maselor de vorbitori, fiind cunoscute şi folosite, eventual, numai de către clasa aristocratică românească, mai ales cu referire exclusivă la turci. Dintre cele 305 împrumuturi reale cu prima atestare din această perioadă, peste 55% (169 de cuvinte) aparţin terminologiei oficiale a epocii (câtiva astfel de termeni trecând însă mai târziu în limbajul uzual) şi numai 136 de împrumuturi (aproape 45%) au intrat de la bun început în uzul curent, popular, neoficial.

c) În concluzie, influenţa turcă din *secolul al XVII-lea* a avut ca rezultat preluarea a 503 noi cuvinte (467 fiind atestate acum pentru prima oară), dintre care 61 au fost împrumuturi personale şi nu au fost reţinute de limba română, alţi trei termeni de aceeaşi natură au fost reîmprumutaţi ulterior, iar şapte împrumuturi din acelaşi secol au apărut în texte, deocamdată, numai ca nume proprii (cel puţin unele, cum sunt *bernevic, bugă* şi *bugeac*, erau, probabil, în uz şi ca termeni comuni). Aşadar, faţă de cele 151–152 de cuvinte preluate în secolul precedent, intensitatea înrâuririi turceşti asupra lexicului românesc a crescut în veacul al XVII-lea de peste trei ori.

Efectele cumulate ale acestei influenţe, de la declanşarea ei, la sfârşitul secolului al XIV-lea, şi până la sfârşitul secolului al XVII-lea, se concretizează în 641 de termeni care au apărut în texte, la care se adaugă minimum 37 de cuvinte atestate abia din secolul XVIII, cărora le putem bănui o ascendenţă în veacul anterior, ceea ce ridică la 678 numărul cuvintelor pe care lexicul românesc le-a împrumutat până în anul 1700.

3.3.2. Viabilitatea

Viabilitatea împrumuturilor din secolul al XVII-lea a fost ceva mai redusă, dar totuşi apreciabilă în raport cu aceea a termenilor împrumutaţi în secolul următor: peste jumătate s-au perpetuat până astăzi.

a) Dintre cei 105 termeni atestați mai întâi în *prima jumătate a acestui secol*, șapte dispar imediat ce au fost folosiți ca împrumuturi personale, însă adverbul *chez* va fi preluat din nou, în sec. XIX; 17 cuvinte ies din uz mai târziu, în secolele XVIII (*caraman* [reîmprumutat în sec. XIX, cu alt sens, și dispărut, din nou, în sec. XX], *mutafaraca*, *olofan*), XIX (*capigiu*, *capudan-pașa*, *clinghie*, *cioian*, *fil*, *halep*, *mlsir*, *terzi-bașa*) și XX (*chez*, *ciutac*, *cobuz*, *madem*, *mazâl*, *minarea*). Un număr de 82 de împrumuturi cu prima atestare din această perioadă s-au menținut până în zilele noastre, fie în limba literară (*aba*, *abanos*, *baltag*, *buluc*, *bulucbașă*, *catâr*¹, *cerdac*, *chihlimbar*, *chior*, *ciorbă*, *covată*, *culă*, *dulgher*, *haide*, *hatâr*, *ibrîșin*, *iureș*, *lighean*, *liman*, *lulea*, *mahmur*, *maidan*, *musafir*, *nogai*, *papară*, *rachiu*, *revent*, *samur*, *suliman*, *surghiun*, *susan*, *șah*¹, *tarabă*, *tingire*, *trufanda*, *zor*, *zuluș*), fie la nivel popular (*angara*, *codoș*, *gealat*, *mascara*, *oca*, *ogeac*, *poturi*, *târlic*) ori numai dialectal (*arca*, *balgiu*, *baș*, *bogaz*, *bugă*, *bugeac*, *caic*, *ceair*, *conac*, *gherdan*, *halca*, *hindichi*, *lagum*, *marda*, *otac*, *palancă*, *șinic*, *varoș*, *zaherea*), iar altele pot fi considerate în curs de a ieși din uz (*cantaragiu*, *ciibiu*, *fâstăc*, *muscal*, *samson*, *șabana*, *tiriac*); în sfârșit, câteva împrumuturi, deși ieșite din întrebuințarea curentă, se mai folosesc ca termeni istorici (*cadu*, *calfă*, *capuchehaie*, *ciohodar*, *galion*, *paic*, *raft*², *sanda*¹, *serai*, *serascher*, *zapt* [cu derivat regional actual]).

Rezultă că 93% din împrumuturile atestate mai întâi în prima jumătate a secolului al XVII-lea au fost preluate cu adevărat și transmise perioadei următoare, iar un cuvânt dispărut imediat a fost reîmprumutat ulterior; dintre aceste 99 de împrumuturi, 17% au fost pierdute în cursul secolelor următoare, dar 83% s-au menținut până astăzi (incluzând aici terminologia istorică și cuvintele în curs de dispariție), iar 66% (64 de termeni) se utilizează în limbajul curent actual.

b) Mai puțin viabile au fost cele 362 de împrumuturi atestate mai întâi din *a doua jumătate a secolului al XVII-lea*. Pe de o parte, 55 de cuvinte cu statut de *hapax legomena* nu aveau, prin definiție, nicio șansă de perpetuare, iar *coinac* și *ihram* au supraviețuit veacului numai fiindcă au fost reîmprumutați în secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, proporția foarte mare a „cuvintelor străine” care nu au reușit să depășească acest stadiu și, în general, a termenilor oficiali, politico-administrativi, juridici și militari împrumutați în această perioadă a fost în sine un factor care a determinat gradul redus al viabilității lotului de cuvinte preluate acum. Astfel, 147 de împrumuturi cu prima atestare din sec. XVII/2 și care nu au rămas *hapax legomena* au fost abandonate în veacul următor (*alai-bei*, *anatefter*, *balgi-bașă*, *buiuc-imbrohhor*, *caramanlâu*, *ceacârgi-bașa*, *ceameniu*, *chiuciuc-imbrohhor*, *diba*, *gebegi-bașa*, *gebegiu*, *giudea*, *hasichiu*, *haznadar-bașa*, *mucaremea*, *muhassebea*, *mumbaiegiu*, *nișangiu*, *oluc-hac*, *pașa-serascher*, *richiaptar*, *schemni-ceauș*, *talhâșciu*, *vezir-agasi*, *zagargi-bașa*, *zil*) și îndeosebi în secolul XIX (*acic*, *alaman*¹, *arcaliu*, *arpalâc*, *arzihai*, *arzmahzar*, *balimez*, *baltagiu*, *baș-ciohodar*, *bazarghean-bașă*, *bogdan*, *bolozan*, *bostangi-bașa*, *buciuc*, *bugeacliu*, *buiurdiu*, *bulgariu*, *caimacamlâc*, *caimacam-pașa*, *capigilar-chehaiasî*, *casap-bașă*, *cazascher*, *cazâlbaș*,

călăci-caftan, câzlar-aga, ceauș-bașa, checea, chehaia-bei, chehaialăc, chesedar, chiurci-bașa, ciftlic, cinie, culchehaia, culuc, cumbaragi-bașa, dizdar, donluc, dunanma, emir, fetva, ghiunghiuler-agasi, giuluș, has-ahârliu, hataia, hazne-cheatip, hindiu, iazagiu, ienicer-aga, imbrohor, lahaniu, mahut, mansup, mataragi-bașa, mataragiu, mehter, mehterbașa, musaip, musulim, muvela, nagara, naip, odabaș, rahtivan, richiap-imbrohor, rufet, saingi-bașa, saraci-bașa, sârmaciu, sârmali, schemni-aga, selam-aga, serascher-pașa, serhatliu, silihtar-pașa, solac, sursat, tabin, talhâș, tergiman, teșrifat, topci-bașa, topciu, tuigiu, vechil-hargiu, vezaret, vezir-azem, vezir-chehaiesi, vizirlăc, voivoda, zilzan, zurbă¹; unele dintre aceste cuvinte au fost totuși folosite în texte ale veacului respectiv, mai ales în a doua jumătate a acestuia, exclusiv ca termeni istorici) și în secolul XX (*agărlăc, agem¹, alalah, alem, anadol* [menținut totuși într-un derivat regional], *bazea, beilicciu, cafeği-bașa, capange, caraculac, cepchen, cumbara, geamal, ghimie, huzmet* [cu derivat regional actual], *ihram, masalagiu, meterhanea, mirie, muhimat, mutfac, nazâr, poș, segedea, sinet, șeih, tătar, tefter, turnagiu, validea*, cu mențiunea că multe dintre aceste împrumuturi mai erau utilizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea numai ca termeni istorici).

Din cele de mai sus reiese că 16% din împrumuturile celei de-a doua jumătăți a veacului al XVII-lea nu au supraviețuit secolului, iar 41% (48% din împrumuturile reale sau reîmprumutate) au dispărut în decursul secolelor următoare, după o existență mai mult sau mai puțin efemeră în lexicul limbii române.

Cu toate acestea, relativ numeroși termeni atestați pentru prima oară în sec. XVII/2 s-au menținut până astăzi, în diferitele variante stilistice și teritoriale ale limbii române, uneori cu sensuri modificate prin evoluții pe teren românesc sau ca urmare a împrumutării repetate: un număr de 57 de termeni actuali pot fi socotiți literari (*alai, anason, anterior, bacșış, bairam, belea, cadână, cafea, capac, cașcaval, catran, cârmâz, chepcel, chereștea, cirac, cusur, cutie, duium, dușumea, geambaș, geamie, giuvaergiu, hac, hal, hambar, han, hazna, herghelegiu, herghelie, hurmuz, imam, meșină, meterez, micșunea, muftiu, mușama, năut, odagaci, osmanlău, pașalăc, păpădie, pesmet, sacâz, saftian, salahor, sobă, sofa, surguci, șerbet, șiret¹, telal, testea, tiptil, tutun, tutungiu, ursuz, vechil*), 20 de termeni aparțin variantelor populare (*aferim, arnăut, avan, chindie, dimie, ghiurghiuliu, halal, haram, harem, mofluz, papugiu, parmac, pehlivan, peșcheș, refenea, saxana, tain, teșcherea², zaiafet, zurbalăc*), iar 27 sunt întrebuițați astăzi numai în graiuri (*barut, bernevic, bostangiu, brăcaci, cartal, călăci, ciorbagiu, coinac, fâcie, malotea, martalog, matrac, miraz, nacafa, oturac, pacea, salavat, satara, stamboală, sultană, șeitan, tabie, telpiz, turungiu, zagara, zapciu, zulum*). În plus, se mai mențin, probabil, în vocabularul pasiv al unor vorbitori, îndeosebi la nivel dialectal (cu atestări regionale din sec. XX/1), 19 cuvinte care pot fi considerate în curs de dispariție (*afion, cafas, cavaf, chirigiu, cilibilic, ciric, ciuluc, ghidi, halvagiu, harar, hici, levent, limongiu, mujdea, narangiu, sacagiu, salt, șaiu, taifa*), iar cel puțin 37 de

împrumuturi mai sunt cunoscute și folosite ocazional, de obicei numai de către specialiști, exclusiv ca termeni istorici, unele având acest statut încă din sec. XIX, ceea ce înseamnă că au dispărut demult din limbajul curent (*ahtinamea, arz, bairamlâc, berat, caimacam, capigi-başă, cheatip, cucă, daulhana, divan-efendi, firman, ghiaur, hatîşerif, hazna-aga, menzil, mucarer, muhurdar, mumbaşir, osman, padişah, sacnasiu, saigiu, saragea, seimen, serdar, silihtar, stambol, surugiu, şenlic, timar, tui, tult, ulema*). În diverse variante ale limbii române actuale se mai mențin, aşadar, 160 de termeni care au atestări începând din sec. XVII/2 (44% din totalul de 362 de împrumuturi ale perioadei și 52% din împrumuturile reale sau reîmprumutate), dar nu mai aparțin lexicului curent decât 104 cuvinte (29%, respectiv 34%).

c) Dintre cele 467 de împrumuturi cu prima atestare din *secolul al XVII-lea*, 61 au pierit imediat ce au fost utilizate ca împrumuturi personale (alte trei dispărând și ele, dar fiind preluate din nou, ulterior), iar 164 au dispărut în secolele XVIII–XX. Până astăzi au supraviețuit 242 de termeni (52%), dintre care numai 168 (36% din totalul împrumuturilor) mai sunt uzuali, alți 74 fiind în curs de dispariție.

Constatăm însă o disproporție uriașă între viabilitatea împrumuturilor atestate mai întâi din prima jumătate a secolului al XVII-lea (78% menținute până astăzi, iar 61% uzuale în limba actuală) și aceea a termenilor cu prima atestare din a doua parte a veacului (44%, respectiv 29%). Acest fenomen este consecința creșterii bruște și consistente, după mijlocul secolului, a numărului de împrumuturi oficiale – care nu aveau șanse de supraviețuire –, oglindind, probabil, scăderea puterii militare a țărilor române o dată cu desființarea, după revolta din 1655, a corpurilor de dorobanți și seimeni, precum și adoptarea unor dregătorii și a altor instituții politico-administrative și militare care imită modelul otoman. Dacă, din punctul de vedere al intensității și calității influenței lingvistice turcești, prima jumătate a secolului al XVII-lea este comparabilă cu secolul XVI/2, înrâurirea la care a fost supus lexicul românesc în a doua jumătate a veacului al XVII-lea se apropie, calitativ și cantitativ, de aceea din secolul următor.

3.3.3. Sincronia

Textele din secolul al XVII-lea consemnează preluarea din limba turcă, în această perioadă, a cel puțin 467 de noi termeni și consolidarea unei mari părți a lotului de cuvinte împrumutate anterior, dar și dispariția unora dintre acestea.

a) În *prima jumătate a secolului* sunt atestate 213 împrumuturi (dintre care cel puțin 105 au fost preluate în perioada respectivă), iar alte aproximativ 40, deși nu apar în textele epocii, au fost, probabil, în uzul curent, deoarece fie au fost utilizate anterior și apoi în perioadele ulterioare, fie li se poate presupune o ascendență din această epocă, deși sunt atestate abia din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Printre cuvintele atestate se găsesc șapte împrumuturi personale, care nu au fost reținute în lexicul uzual (unul fiind preluat din nou, ulterior). Pe de altă parte, în această perioadă

se declanșează, deocamdată timid, fenomenul dispariției unora dintre cuvintele împrumutate și folosite în etapele anterioare în mai multe surse. Nu avem decât două exemple certe în această privință: *sandaciu* și *ceatma* (cu mai multe atestări din secolul XVI), acesta din urmă fiind însă reîmprumutat mai târziu, cu un alt sens, în Dobrogea. Numărul împrumuturilor folosite pe la mijlocul veacului al XVII-lea și transmise perioadei următoare poate fi apreciat la 245–246.

b) Achiziția în *a doua jumătate a secolului al XVII-lea* a peste 360 de noi împrumuturi face posibilă folosirea în textele redactate în această perioadă a 550 de termeni preluați din turcă. Lexicul limbii române cuprindea însă, în perioada respectivă, și alți termeni de această origine. Minimum 37 de cuvinte atestate mai întâi din secolul al XVIII-lea par a fi fost preluate mai devreme, iar alte 43 de împrumuturi, deși lipsesc din scrierile acestei perioade, au fost atestate anterior, până la mijlocul secolului XVII, și vor apărea din nou în texte din secolele XVIII–XX, așa încât le putem bănui o continuitate în perioada istorică de care ne ocupăm. Dimpotrivă, trei împrumuturi utilizate în mai multe texte din perioadele precedente dispar fără urmă din lexicul românesc: *giure*, *hochim* și *paşmagi*. Numărul termenilor de origine turcă folosiți în această perioadă la diferite niveluri ale limbii române poate fi apreciat, așadar, la 630, dintre care 57 sunt atestați într-un singur text, ca împrumuturi personale, ceea ce înseamnă că 573 de cuvinte (85% din împrumuturile de până în acest moment) au fost transmise veacului următor. Multe nu făceau însă parte din vocabularul uzual: minimum 150 erau „cuvinte străine” denumind realități aparținând deocamdată exclusiv Imperiului Otoman, poporului turc sau religiei musulmane. Ele s-au perpetuat în limbajul clasei aristocratice, unele fiind adoptate și în terminologia sistemului politic și administrativ al țărilor române. Eliminând din totalul împrumuturilor aceste unități lexicale neasimilate, cel puțin deocamdată, de către masele largi de români, ajungem la circa 420 de cuvinte preluate din turcă și existente în lexicul curent, popular de la sfârșitul secolului al XVII-lea, adică 62% din cei 678 de termeni presupuși a fi fost preluați din turcă până în acel moment.

3.4. Secolul al XVIII-lea

3.4.1. Cronologia

Secolul al XVIII-lea, îndeosebi a doua sa parte, constituie epoca în care înrăurirea turcească asupra civilizației și culturii românești ajunge la intensitatea sa maximă, ca urmare a implicării profunde a Imperiului Otoman în viața politico-administrativă, socială și economică a țărilor române. Instaurarea domniilor fanariote, în cel de-al doilea deceniu al veacului, aduce cu sine „turcizarea” tot mai accentuată a modului de trai și a obiceiurilor de la curtea domnească și de la curțile boierești, a structurilor

oficiale, a culturii materiale, a obiceiurilor populației urbane, cu efecte incipiente și asupra vieții de la țară, precum și, implicit, a diverselor terminologii specifice acestor domenii. Oamenii de cultură, îndeosebi cronicarii, adoptă în operele lor un limbaj care, cel puțin în ceea ce privește lexicul de origine turcă, are uneori aspect de jargon, astfel încât foarte multe cuvinte de această sorginte inserate în textele epocii sunt folosite o singură oară, eventual preluate dintr-o operă în alta și apoi „uitate”, deoarece erau împrumuturi personale cu totul artificiale, iar alte împrumuturi oficiale, deși dobândesc o oarecare răspândire, se mențin exclusiv în vocabularul clasei aristocratice. Crește totuși considerabil și numărul termenilor care pătrund în limbajul uzual, datorită faptului că obiectele sau noțiunile pe care le denumesc au ele însele calitățile necesare pentru a dura. Numeroasele împrumuturi lexicale din domenii legate de meșteșuguri, comerț, transporturi și construcții dovedesc o sporire evidentă a înrâuririi otomane asupra economiei țărilor române.

a) Cu toate acestea, textele din *prima jumătate a secolului al XVIII-lea* nu înregistrează o accentuare a influenței turcești; dimpotrivă, noile împrumuturi sunt mai puține decât cele din jumătatea de secol anterioară. Textele atestă 337 de cuvinte care nu apăruseră până acum, dar, pentru a afla aportul real al perioadei, din acest număr trebuie scăzute 37 de împrumuturi care, după toate probabilitățile, au fost preluate ceva mai devreme, înainte de anul 1700. În schimb, este de presupus că acum au fost împrumutați alți cel puțin 30 de termeni, atestați abia din a doua jumătate a veacului (*biniș, boia, briceag, cearcagiu, dulap, geremea, ghiunie, giubea, mărgean, razachie, saraci, saraci-iamac, sângepiu, soi, șal, șamalagea, șiret*² [adj.], *tacâm, tacrir, telalâc, tinichea, tivilichiu, tufecci-bașa, uluc, ușurgiu, vadea, zermacup*) sau chiar mai târziu, în secolul XIX/1 (*calpac, caplan, salcâm*). Această supoziție se bazează fie pe faptul că termenii menționați apar imediat după mijlocul veacului al XVIII-lea ori sunt folosiți frecvent în perioada în care sunt atestați pentru prima oară, uneori în forme sau cu sensuri evolute – ceea ce înseamnă că erau deja bine cunoscuți, fiind preluați din limbajul uzual –, fie pe prezența lor latentă în sec. XVIII/1, în derivate împrumutate; de exemplu, dacă existau în această perioadă *calpaccii*, adică „meșteri care confecționau calpace”, nu avem niciun motiv să credem că nu exista și obiectul pe care ei îl confecționau și, implicit, termenul prin care acesta era denumit, *calpac*; pentru *salcâm*, care apare mai întâi într-un dicționar din 1832, există mărturii istorice care atestă aclimatizarea încă din sec. XVIII/1 a arborelui respectiv în parcurile din țările române; *tivilichiu* apare mai întâi în 1753, cu un sens rezultat prin extensie și într-o variantă metatezată pe teren românesc, ceea ce înseamnă că fusese utilizat cu sensurile și în formele etimologice încă din prima jumătate a veacului. Toate aceste fapte evidențiază întârzierea cu care textele înregistrează adesea termenii împrumutați pe cale orală.

Fondul lexical preluat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea poate fi apreciat, așadar, la cel puțin 330 de cuvinte. Peste un sfert dintre acestea (87 de termeni) sunt

însă împrumuturi personale ale autorilor: 77 pier imediat și definitiv după ce au fost utilizate o singură oară (*agem², alai-top, arnăut-pașa, avgiu, bairac-agă, balaban¹, baltagi-baş, baruthane, baş-bacăcul, baş-galion, baștardă, bind, burgi, cahpolu, caichana, calevi, caplan-pașă, carabura, cazan-ahcesi, cearcagi-bașa, celbiș, chefil, chesmea-caldarâm, chiurcbeș, chiurchi-calem, ciohodar-aga, cira, crâmlean, cul, cumbaragiu, darai, deli-aga, dușâș, dușeclâc, egel, eli-calem, evri, ezan, falaga, gerah-bașă, hadăm-sajp, hemșeriu, iasimin, iață, ibra, iova-haraci, molalâc, moscovliu, muhafizea, ogeac-aga, oturacliu, raiat, sacicol, saracliu, saxongi-bașa, sârnaci, sefer¹, serascherlâc, sifat, solcol, solcol-agasi, sovad, stambol-efendisi, șamata, șașcânlâc, tahregiu, tahsin, tamașa, telmiz, temasuc, terebi, tuzimen, ucirum, zaman, zibidiu, zulufciu, zurnazen*), cinci împrumuturi au și ele atestare unică din sec. XVIII/1, însă vor fi reluate și utilizate mai târziu, ca termeni istorici, de către specialiștii care au studiat textele epocii (*itlac-ferman, ruca, silihitar-aga, timar-spahiu, zurna*), iar alte cinci astfel de cuvinte dispar numaidecât, dar vor fi reîmprumutate ulterior, de regulă cu alte semnificații sau într-o altă variantă formală, intrând în uz la diferite niveluri ale limbii (*cealău, furtun, misirliu, sagriu, samiel*). Numărul cuvintelor care au fost realmente împrumutate în această perioadă, intrând în vocabularul folosit de mai mulți vorbitori, poate fi evaluat deci la minimum 243.

Dintre cei 337 de termeni cu prima atestare din această perioadă, 250 au fost împrumuturi reale, care au fost reținute de vorbitori și s-au perpetuat după anul 1750. Numai 31% din acestea (78 de cuvinte) au făcut parte din lexicul oficial al epocii. Raportat la a doua jumătate a secolului al XVII-lea, numărul împrumuturilor scade la toate categoriile de termeni oficiali. Majoritatea acestora denumesc funcții, titluri, însemne, documente oficiale, elemente de ceremonial, structuri administrative și militare otomane, dintre care unele au fost adoptate și în țările române (*alai-ceauș, bairac, bairactar, baș-beșleagă, baș-bulucbaș, baș-ceauș, baș-tergiman, beșleagă, cafegiu, caimea, calem, capuchehaielâc, caraulă, cearșit, ceaușlar-emini, celenghi, conacciu, delibașă, dervent, devlet, halif, havalegiu, haznadar, iamac, iedec, lagumgiu, mahzar, mehtup, muhur, muhzur-aga, mutevelâu, nahia, namea, nefer, nizam, odagiu, orta, pașa-capusi, perdeggiu, richiab-caimacam, saivan, serdengheciti-agasi, serdenghești, sofragiu, suret, șahzadea, taingiu, tersana, tufecciu, vacuf, zaim, zapcilâc*), arme și muniții (*calcan¹, fișic, gephanea, havantop*), acțiuni militare (*hugium, iamă, veră*). Alții sunt termeni juridici (*dava, davagiu, mola², sulf*) sau denumiri de corvezi, impozite, contribuții materiale și cadouri făcute autorităților (*avaet, balgi-bașlâc, beilic, havalea, rușfet, ușur*). Câteva „cuvinte străine” se referă la realități etnice sau religioase strict turcești sau, mai rar, iudaice (*alcoran, aliosman, derviș, dova, haham, murtat, ramazan, salamalec, sangeac-șerif*). În total, termenii oficiali împrumutați în această perioadă reprezintă numai 46% din lexicul politico-administrativ, militar, juridic și religios preluat în a doua jumătate a veacului anterior. Mai mult, unele dintre împrumuturile oficiale,

cum sunt *bairac, bairactar, beşleagă, cafegiu, calcan¹, caraulă, fişic, iamă, muhur, odagiu* sau *saivan*, vor trece mai târziu în categoria termenilor utilizaţi în limbajul curent al vorbitorilor obișnuiți, adesea ca urmare a unor dezvoltări semantice ori a preluării termenului cu o nouă semnificație.

Sporește, în schimb, numărul împrumuturilor care pot fi puse pe seama influenței pe cale populară, orală, mai ales prin intermediul comerțului și, în general, în domeniile economiei, chiar dacă, în unele cazuri, vehiculul de preluare l-a constituit tot clasa aristocratică, iar unii dintre termenii respectivi au făcut parte numai din lexicul utilizat de către aceasta. Astfel, constatăm creșterea cantitativă și diversificarea semantică a termenilor care denumesc țesături, blănuri, podoabe și piese de îmbrăcăminte, majoritatea adoptate în portul boieresc ori, mai târziu, și în cel urban sau rural românesc (*alagea, barată, basma, beldar, cafea, cauc, căiș, cealma, cherachea, colceaș, condur, dirmea, ghiordie, imineu, lavdan, mohair, mucadim, musul, pafta, piuscul, sandaș¹, saric, șam, șapcă, tanea, tarpuz, tasma, tenzuh, tuzluc², zărgea*), alimente (*emen-cafe, nardinchi, pilaf, salam, vișinată*), obiecte de uz casnic, de veselă sau de mobilier (*farfurie, geantă, macaș, mindir, sahan, sandâc, saplaic, tas*), materii prime, unelte și alte mijloace tehnice folosite în gospodărie sau în diferite profesii (*calafat, cange, cazma, chisăr, ciripie, ghiul¹, mehenghi¹, mucava, perghel, sidef, somachi, tuci, zerdiceaf, zimberec*) ori substanțe chimice folosite în cosmetică sau în medicină (*sandaș², sârmea*); de altfel, acum poate fi evidențiată pentru prima oară o terminologie medicală propriu-zisă de origine turcă (*dambala, gerah, hap, mehlem, nișter, panzehr*). Alte împrumuturi din această perioadă sunt denumiri ale unor realități diverse din domeniul comercial-financiar (*alișveriş, bezestîn, câtlâc, dara, mezat, mușteriu, nart, para, parcea, rup, sermaia, taxil, tenchi, zingirliu*), din cel al creșterii animalelor (*fâșchie, zalhana*), al transporturilor (*chervan, dombaz, haraba¹, mahună, saca*) sau al construcțiilor și urbanisticii (*beden, caldarâm, chimir, chioșc, cișmea, cubea, dam, havuz*). Relativ numeroase sunt și denumirile unor ocupații și organizații meșteșugărești sau comerciale (*boiangiu, bozagiu, caicciu, calpacciu, hamal, hangiu, isnaf, maimar, marangoz, menzilgiu, pazarghidean, suiulgiu*).

Se înmulțesc termenii entopici (*bagcea, bair, canara, casaba, ghecet, tuzla*) și termenii care denumesc noțiuni abstracte, dintre care unii sunt folosiți numai sau cu precădere în locuțiuni (*berechet, bucluc, calabâlâc, chef, emiclic, eziet, hainlâc, hairêt, hata, haz, huzur, mărăz, mușaverea, ogur, paidos, regea, selam, siclet, șiretlic, tacla, tahmin, tefericie, telpizlic, teslim, zurba¹*). Etonimia (*benderliu, cazacliu, laz*), terminologia zoologică (*cacom, ceacal, chefal, ielcovan*) și cea botanică (*caisie, mersin, pătlăgea, zurumbaș*) se mențin la nivelul înregistrat în perioada anterioară. Câteva cuvinte fac parte din sfera semantică a distracțiilor adoptate și la curțile boierești sau în piețele publice din țările române (*caraghios, coz, nai, tambur, zefchi*).

Rețin atenția câteva interjecții care în primele atestări sunt pronunțate de turci, dar sunt reținute și folosite ulterior și de către vorbitori ai limbii române (*aman, bre, vah*),

două conjuncții care se vor menține, dialectal, până în sec. XX (*hem, ia*), precum și o serie de adjective cromatice (*mermerei, parangun*) ori de altă natură (*bașca, chel, ogurliu, pîrpiriu, sadea, safî*) și substantive care se referă la însușiri umane (*ceplac, chesăgiu, haimana, iatac „gazdă de hoți”, pezevenchi, puști*). Un împrumut personal mai vechi, din sec. XV, *hasa*, este preluat din nou, de data aceasta în limbajul popular.

Câțiva dintre termenii de mai sus apar mai întâi ca antroponime (*chisăr, haraba¹, șapcă*) sau ca toponime (*devlet, șam*) ori în derivate românești (*calafat, condur, davagiu, halif, sandâc, sofragiu*), dintre care unele ar putea fi spontane, adică fără să indice neapărat preluarea în prealabil a cuvântului-bază.

Una peste alta, deși este marcată de instalarea domniilor fanariote, prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu aduce, în mod paradoxal, o intensificare a influenței lingvistice turcești decât în terminologiile profesionale (meșteșuguri, comerț) și în cele care țin de viața cotidiană (îmbrăcăminte, unelte, obiecte casnice), precum și în domeniul termenilor abstracți și în cel al însușirilor umane. Terminologia curentă, populară, neoficială intrată în vocabularul vorbitorilor obișnuiți totalizează 172 de împrumuturi, reprezentând o proporție de aproape 69% în raport cu numărul total al împrumuturilor reale atestate mai întâi în această perioadă. Dimpotrivă, volumul lexicului oficial împrumutat acum se reduce considerabil. Această realitate este explicabilă, după cât se pare, prin înnoirile din planul economiei pe care le-a adus sistemul fanariot, dar și prin întârzierea cu care textele vor reflecta, abia în a doua jumătate a veacului, schimbările de structură politico-administrativă și militară induse de către noul regim politic din țările române.

b) Un nou salt considerabil în numărul termenilor împrumutați din limba turcă se înregistrează abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, perioadă care, împreună cu primele două decenii ale veacului următor, constituie apogeul influenței oficiale turcești asupra limbii române. Scrierile epocii includ nu mai puțin de 655 de noi împrumuturi lexicale din turcă. Aceștia li s-ar putea adăuga încă cel puțin 78 de termeni care, deși au prima atestare abia în prima jumătate a secolului următor (73 de termeni) sau chiar mai târziu, sunt însoțiți de indicii care sugerează preluarea lor în secolul XVIII/2 (*bucmea, budala, cacealma, capsimal, cataif, cărăbăni, cercevea, chebă, chiup, ciulama, dairea, dandana, darac, derbedeu, dert, giol, gizie, ioc, iorgan, lalea, lichea, mahon, mala, mastică, memur, menghină, mindirigiu, moft, moloz, mucaliț, mucalițlâc, murdar, muslim, neneacă, oglan, paceaură, paiantă, palavragiu, palavră, pazvant¹, peltic, perdaf, pezevenclâc, pingea, rezai, rindea, roabă, rubia, sabură, saftea, saia¹, samsar, samsarlâc, sanchiu, sarma, sâc, seimen-bașa, sictir, tabiet, taman, tarla, târfă, temenea, tibet, tighel, tocmac, tocmagi, tophana, toptan, toptangiu, turlac, vechilimea, viran, zar, zeflemea, pesemne și berat-humaium, hagemiş și redif, aceștia din urmă fiind atestați, ca termeni istorici, abia după mijlocul secolului XIX). Un presupus împrumut din această perioadă este și **mamul*, reconstruit pe baza*

derivatelor cărora le-a stat la bază (*mămular, mămulărie*). Acum sunt reîmprumutați *peruzea* (utilizat o dată, în veacul al XVI-lea, în forma *pirășine*) și, probabil, *coltuc, hamalâc* și *mischiu*, care fuseseră folosiți în secolele XV/2–XVI și dispăruseră din limba română, dar sunt atestați din nou în secolul XIX. O parte dintre termenii enumerați mai sus apar în mai multe scrieri, în unele cazuri inclusiv în dicționare, uneori (și) în derivate, imediat după cumpăna dintre secolele XVIII și XIX (*coltuc, peltic, perdaf, rindea, roabă* etc.), iar alții sunt strâns înrudiți, formal și semantic, cu împrumuturi atestate din secolul XVIII/2: este de presupus că, de pildă, *cacealma* a fost preluat mai devreme decât în secolul XIX/2, când apare în formele *cacirma ~ cacearma* și cu sensul „contrabandă”, și anume în perioada care ne preocupă aici, din moment ce tot acum a fost utilizat pentru prima oară verbul cu care se înrudește, *cacerdisi* „a face contrabandă”; *iorgangiu* nu avea nicio rațiune să fie împrumutat în această perioadă dacă nu ar fi fost preluat și obiectul pe care meseriașul respectiv îl confecționa, *iorganul*, a cărui existență este confirmată în scris abia începând din sec. XIX/2; *murdar*, atestat din sec. XIX/1, a fost împrumutat, de bună seamă, cel puțin deodată cu derivatul *murdarlâc*, care apare în texte începând din 1785. Pentru alte cuvinte atestate mai târziu există argumente istorice în privința preluării lor în această perioadă (*pazvant*¹, de exemplu).

Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că acestei perioade ar trebui să-i atribuim minimum 733 de împrumuturi din turcă. Chiar scăzând din această cifră 27 de cuvinte atestate abia acum, dar care este de presupus că au fost preluate anterior, lotul de termeni nou împrumutați, care poate fi apreciat la 706 unități lexicale, este impresionant ca volum. Nu și calitativ însă, de vreme ce acest lot cuprinde 187 de împrumuturi personale, dintre care 181 dispar instantaneu fără a mai fi utilizați vreodată, rămânând neînțeleși pentru oricine în afară de autorii care i-au folosit și de lingviștii, în general lexicografi, care, ulterior, s-au străduit să-i „traducă” în română (*abdai, aga-pașa, ajder, altânbaș-tiriac, amber, anterlic, așiboia, atliu, baccevan, baș-alai-ceauș, baș-bog, baș-capigiu, baș-căpitan, baș-conacciu, beclerge, bectașiu, beratliu, biaz, bischigiu, bitaat, boiangilâc, bostangilar-odobașa, bozagilâc, brusa-molasi, buclir, buhurdangi-bașa, caculi, canonamea, capiculi, caplan-poș, caraboia, carsac, casap-bașlâc, castriet, catertai, cavaf-bașă, cecmea, cedar-bizie, cetegiu, chear, chesmeriu, chethudai-sadri-azam, chiragi-bașă, chitabul-azam, chiosoleu, cifte-tatar, ciopciun, cobecciu, conacci-baș, cușzun, dalcâlâci, darușifa, davetname, demet, diloglan, diseniu, divan-tacâm, dulbun, dulghet, dumea, ehlierz, elchegiu, emniet, emriname, eșpeh, evmie, făgar, filuri-altân, gazi, gazret, gebeliu, ghelberea¹, ghiaur-café, ghioderiu, ghioghici, ghiugin, giulusnamea, giurea, halil, hamtutmaz, harapiet, harbagiu, harem-chehaiesi, hartup, hazne-emini, hârca, hechim-bașa, herechet, hijret, hoca, hoșnișin, ialangic, iazigi-efendi, ichingi-ciohodar, ici-aga, ici-ceauș, iciolan-ceauș, icirliu, ienicer-cheatibi, ienicer-efendi, ilam, intisap, isirgiu, istileah, itlac, iurudisi, izra, lobut, longe, mact,*

*marială, megeană, mehcheme, mehterhane-başa, memhur, menzil-buirultiu, meşferet, minghinitai, miralai, mola-efendi, mucader, mucaet, muchealemea, muhadit, munegim, mutarechea, nacaş-başa, nicheah, nişangi-başa, obuduet, ogeac-bazarghean, ogeac-tătar, ordu-agasi, ordu-humaiun, orta-ceauş, paceagiu, perdegi-başa, petmez, reizul-chitab, reşmea, rieala, sacăt, sadacatlui, sahibi-devlet, sarf, sariclâc, sefa, sefaet, sermainsâz, serseliu, sevgiliu, spahiler-agasi, sucut, sultan-chehaiesi, şamli, şeih-islam, şeri-şerif, tahtârvan, ta², tarabuz, tatir, taxil-ferman, teberu, teclifat, tefterhanea, telatin, tepeledisi, tergimanlâc, tergimea, tetbir, tevarih, tevaturin, tilie, toibe, vacanuîs, vezir-tatar, vitai, zabitan, zalam, zechir, zenghiu). Alţi şase termeni au, în sec. XVIII/2, aceeaşi calitate, de împrumuturi personale, şi pier imediat, însă vor fi reîmprumutaţi mai târziu, cu alte sensuri şi/sau în alte forme (*chiurec, coci, sarghie, sefer²*), sau vor fi preluaţi din textele studiate, ca termeni istorici, de către specialiştii, în secolele XIX/2–XX (*hambar-emini, nacaş*). Rezultă că, dintre cele 706 cuvinte preluate, cu mare probabilitate, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, 187 au fost utilizate ocazional, o singură dată, fără să fie reţinute de limba română, şi numai 519 termeni (73,5%) au fost împrumuturi reale, adică folosite de mai mulţi vorbitori.*

Chiar şi așa, influenţa turcă din această perioadă poate fi considerată de mare amploare. Dintre cei 655 de termeni cu prima atestare din sec. XVIII/2, 468 au fost preluaţi cu adevărat de lexicul românesc, însă o proporţie însemnată a acestor împrumuturi reale (circa o treime) este constituită din termeni oficiali. Întrăurirea turcească s-a diversificat acum, cuprinzând foarte multe domenii semantice, dar s-a concentrat în mare măsură spre sferele activităţii politico-administrative, militare şi juridice otomane sau, mai rar, şi fanariote româneşti: denumiri de funcţii şi titluri militare şi civile, unităţi teritorial-administrative, documente de cancelarie, însemne, activităţi protocolare ale curţii, acţiuni militare, activităţi şi documente juridice etc. (*ahci-başa, aian, ascher, ascherliu, avgi-başa, baş-aga, baş-caimacam, baş-capichihai, baş-salahor, beilicci-efendi, berber-başa, bimbaşă, bina-emini, caftangi-başa, caftangiu, caid, capan, capanliu, capu-olan, carar, cavas, cavaz-başa, caza, cearcagiu, chiler, chiolhangiu, chitap, davagilâc, davet, devlet-tatar, divan-ceauş, divan-cheatip, divictar, ecpaia, efendi, efa, elciu, embru-inam, emectar, ferman-inam, fermanliu, galiongiu, ghiumbruc, ghiumbrucciu, halea, haracciu, has, ha², hatihumaium, hazran, hogeghean, iasac, iasacciu, ibrictar, ichituilâu, ici-ciohodar, icioglan, icram, iedecliu, igzar, imdat, iucituilâu-paşa, iuruc-bairac, iuruc-bairactar, mabein, mabeingiu, mataragi-iamac, mefruzul-calem, mehmendar, mehtupciu, memlechet, memuriet, menzil-embu, mirimiran, muhafiz, muhaserea, mumbaşirlâc, murahaz, nalbant-baş, ogeacliu, ordu-cadisi, orta-cuşac, paia, peşchirgi-başa, peşchirgiu, regeal, sacabaş, sadrazan, sangeactar, saraci, saraci-iamac, seiz, seiz-başă, serdar-ecrem, serhat, sofrangi-başa, suia, şamdangi-başa, şamdangiu, şatâr, şatâr-baş, şerbegiu, şerif, tacrir, taingiu, taxidar, teftergiu, tefecci-başa, tura¹, turnagi-aga, tutungi-başa, umur, usta, uşurgiu, valiu, vechilâc, vilaiet, zabet, zabetlâc,*

zaheregiu, zapt-ferman), denumiri de funcții și ritualuri religioase musulmane sau, mai rar, mozaice (*abdest, curban-bairam, hagiâlâc, haham-başa, medresea, musulman, namaz*) sau de biruri și cadouri care erau oferite în mod obligatoriu Porții (*bairam-peşcheş, geaizea, hediye, iltizam, iznasi-zaherea, mucaiesea, mumbaia, ramazanlâc, richiabile, spinge*), precum și de ceremoniale și manifestări publice, instrumente muzicale, jocuri și alte distracțiile specifice epocii (*daul, eglengea, gerid, nobet, saltanat, saz¹, selamlâc, taxim*). Marea majoritate a acestor termeni oficiali, ieșiți din uz în scurt timp, au funcționat în calitate de „cuvinte străine”; totuși, unii au fost adoptați și ca denumiri ale unor realități fanariote românești. Lexicul oficial, politico-administrativ, militar, juridic și religios cu prima atestare din această perioadă și folosit de mai mulți vorbitori cuprinde 147 de termeni, reprezentând 22% din totalul împrumuturilor (și peste 31% din împrumuturile reale) atestate mai întâi acum.

Nu se poate spune însă că viața cotidiană, casnică și profesională a fost scutită în această perioadă de o înrâurire turcească intensă. Dimpotrivă, creșterii acestei influențe, inclusiv pe cale populară, i se datorează un lot numeros, de 321 de cuvinte atestate acum pentru prima oară și adoptate de lexicul neoficial, uzual al epocii. O parte a lor se referă la om, la mediul său intim sau la activitățile sale de fiecare zi ori la acțiunea omului asupra naturii: îmbrăcăminte, țesături, blănuri și piei, obiecte purtate ca podoabă (*agabaniu, balâcdiş, biniş, boccealâc, boiama, borangic, cabara, capot, cazmir, căiafet, cârjaliu, chiostec, chiurc, chiurec, cit¹, citarea, cobur, colan, enghiurşal, fes, gear, gevea, ghermesut, ghizie, giubea, halali, harea, lahur, libadea, mane, melez, musulin, peştiman, postal, sarghie, stambol-şali, şal, şaliu, şamalagea, şatrangi, tefaric, tichie, tiriplic, zerdava*), preparate alimentare (*chiftea, ghiuden, halva, Ilmonadă, locma, mezel, mezelic, rahat², ravac, schembea, simit, sugiuç*), aspectul fizic al omului (*benghi, bo¹, bondoc, nurliu, perciune, sacat, zaif, zarif*), calități și stări psihice și sociale umane (*ageamiu, capasâz, cheşchin, dalcauc, dădacă, domuz, farfara, fudul, haramin, iabangiu, ierliu, ioldaş, pici, şiret², taraf, tembel, tivilichiu, zefliu*), boli (*dalac*), diverse materii și substanțe de proveniență animală, vegetală sau minerală folosite în activitățile umane (*baga, băcan¹, bizirea, ceamsacâz, chibabea, chilermenea, ciriş, civit, fildeş, ghiulsuiu, ghiuvergilea, magiun, mărgean, neft, nişadâr, nişastea, sabur, salep, sarisabri, ştiubeci, tibişir, tinichea, tombac*), unelte, arme și obiecte de uz casnic și profesional (*briceag, buhurdar, burghiu, calup, chibrit, chinap, chisea, fitil, furda, gavanoş, geamantan, gherghief, ghium, ghiunie, lambă², narghilea, palaşcă, pălămar, satâr, sopă, sufertaş, şuşanea, tacâm, tel, tiftic, tiriplic, topuz, tulum, tulumbă, veznea, zarf, zimbil*), materiale și lucrări de construcție (*cifte-dulap, cuşac, meremet, şirin*), elemente structurale ale casei, mobilierul și împrejurimile ei (*acaret, bina, canat, cat, ceadâr, chepeng, chilim, dulap, gherghir, mangal, parmaclâc, pervaz, raft¹, sofră, şandrama, tavan, uluç*), transporturi (*ceam, cetal-menzâl, menzilhanea, tatar-mizil, volic*), agricultură (*arman, hat¹*), călărie și creșterea animalelor, îndeosebi a cailor (*at, başlic, binectaş, caia, ceapcân, coci, danga, ghebrea, tabla-başa*).

Terminologia comercial-financiară sporește și ea considerabil și își diversifică denotațiile: unități de măsură (*dimerlie, palmac, riŃ*), unități monetare (*funduciu, iuzluc, zăr, zermacup*), afaceri, proceduri și forme de comercializare, modalități și forme de plată, taxe și impozite etc. (*aiar, câști, chesat, chilipir, cișniu, dever, fiat, geremea, ghiundelic, hareci, harg², masraf, matrapazlâc, metah, peșin, riza-pazar, rusumat, selem, sultan-mezat, tahmin, tedaric, top¹, tură², ugeret, vadea, veresie, zarafâlăc*), locuri în care se practică diferite ocupații (*cafenea, cherhana, magaza, mihamea, tarapana, tejghea*), profesioni comerciale și/sau meșteșugărești (*bacalbașă, basmangiu, berber, calafaci, cazangiu, cherhanagiu, ciubucciu, conduragiu, cuiungi-bașă, cuiungiu, dughengiu, găitangiu, gelep-bașă, iminigi, iorgangiu, maimarbașă, mamelegiu, matrapaz, mungiu, rachigiu, simigi, suiulgi-bașă, surecciu, tejghetar, telalâc, telal-bașă*), la care se adaugă numele unor meserii de altă natură (*ghimigi, harabagiu, muscalagiu, soitar, tulumbagiu*).

Alte împrumuturi denumesc realități ale naturii, ale mediului înconjurător mai larg al omului: animale sălbatice (*avat, hamsie, midie, pervaneă*) sau plante, unele comestibile (*bamă, cimșir, dovleac, ienibahar, razachie, saporină, siminichie, tarhon, zambac, zambilă, zarzavat*), părți ale acestora folosite ca hrană (*but, hurma, taban³*), caracteristici și stări ale mediului înconjurător (*boia, calp, leș, murdarlâc, renghi, sultani*), fenomene naturale (*iangân*), la care se adaugă câțiva termeni entopici (*batac, chenar, derea, socac, viraneă*, iar *bechet* apare tot acum, mai întâi ca toponim).

Sporește și numărul termenilor care denumesc noțiuni abstracte, unii folosiți cu precădere în locuțiuni (*bosma, ceapucluc, cheder, ciraclâc, fit, fursant, habar, halt, havadis, madea, marifet, musaadea, musafirlâc, naz, nazar, nazaret, nur, rezalet, sacatiâc, sadacat, schingi, selamet, sevda, soi, surghiunlâc, șart, teclif, tejniș, tembelic, terbie, tertip*), al adjectivelor cromatice (*civit, fistichiu, ghiviziu, havaiu, liochiu, sângepiu*), al adverbilor (*dihai, geaba*), precum și al verbelor formate spontan în limba română după modele greco-turcești (*cacerdisi, sâcâldis*); se remarcă locuțiunea adverbială *cu ghiotura*, formată în această perioadă în limba română de la un adverb turcesc sinonim.

Unii dintre termenii de mai sus au fost împrumutați, simultan sau succesiv, cu mai multe înțelesuri (de exemplu *boccealâc, cazangiu, ciubucciu, civit, dulap, nobet, ortacușac, schembea, tacâm, taraf*) sau cu valori lexico-gramaticale diferite de cele etimologice (*halea, tivilichiu*); alții vor fi reîmprumutați mai târziu cu înțelesuri diferite, în timp ce înțelesul inițial va dispărea (*chiler, chiostec, chiurec, coci, magiun* etc.), ori se vor menține numai cu sensuri dezvoltate în limba română (*caftangiu* etc.). Unele etimoane polisemantice vor fi fost preluate acum cu mai multe semnificații, chiar dacă nu apar deocamdată decât cu una singură; *boia* și *renghi*, de pildă, deși sunt atestate din secolul XVIII/2 numai cu sensul „culoare”, au fost împrumutate acum, probabil, și cu denotațiile „vopsea”, respectiv „păcăleală, festă”, care apar în texte abia începând din veacul următor.

c) Influența turcă din *secolul al XVIII-lea* a indus, așadar, preluarea unui mare număr (între 992 și 1.036) de noi cuvinte, dintre care 274 nu au fost reținute în lexicul românesc, fiind utilizate o singură dată (16 fiind ulterior reîmprumutate sau refolosite ca termeni istorici), iar 225 de cuvinte au aparținut limbajului oficial al epocii. În acest veac, lexicul românesc a fost supus unei influențe turcești de peste două ori mai intense în comparație cu secolul anterior. Chiar dacă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea se evidențiază un oarecare recul al înrâuririi turcești, el este compensat de o creștere fără precedent a acesteia în a doua parte a secolului. Cele două jumătăți ale veacului se diferențiază, ce-i drept, mai ales cantitativ, întrucât, din punctul de vedere al calității împrumuturilor, ele au caracteristici asemănătoare: în ambele perioade, 26–29% din termenii preluați sunt împrumuturi personale care au dispărut instantaneu, iar 71–74% au intrat în limbajul mai multor vorbitori. Nu există diferențe semnificative nici în privința marilor domenii semantice afectate de această înrâurire: în ambele perioade, din totalul împrumuturilor reale, folosite de mai mulți vorbitori, 31% au aparținut terminologiei oficiale, iar 69% au fost împrumuturi uzuale și în rândul vorbitorilor obișnuiți.

Între sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XIX-lea, limba română a împrumutat din turcă 1.633 de cuvinte atestate până în anul 1800, la care se adaugă, cu un grad oarecare de probabilitate, încă cel puțin 81 de împrumuturi cărora le presupunem o ascendență din secolul XVIII, deși vor apărea în texte abia în perioadele următoare: 76 în secolul XIX/1, iar 5 și mai târziu. Această supoziție ridică la minimum 1.714 numărul termenilor preluați din turcă până la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Este însă posibil ca acest număr să fie, în realitate, și mai mare, deoarece pentru zeci de împrumuturi, mai ales dialectale, atestate abia din secolele XIX–XX nu se poate stabili decât cu aproximație perioada în care au intrat în lexicul românesc.

3.4.2. Viabilitatea

Cuvintele împrumutate în secolul al XVIII-lea au avut o viabilitate redusă în comparație cu cele preluate anterior.

a) Situația împrumuturilor atestate mai întâi în scrierile din *prima jumătate a secolului al XVIII-lea* este însă contradictorie din acest punct de vedere, deoarece, după cum am văzut, influența turcă sporește acum numai în sferile semantice legate de profesii și de viața cotidiană, dar se reduce în domeniile oficiale, politico-administrative. Drept urmare, împrumuturile acestei perioade supraviețuiesc epocii într-o proporție remarcabilă, de 74%: dintre cele 337 de cuvinte cu prima atestare din această perioadă, 87 dispar instantaneu (10 urmând să fie reîmprumutate sau reutilizate), iar 250 sunt transmise celei de a doua jumătăți a secolului.

Dintre cele 260 de împrumuturi care au fost atestate mai întâi în această perioadă și nu au rămas la stadiul de *hapax legomena*, 107 termeni (41%) au fost abandonați în

cea de a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (*bairac-agă, murtat, richiab-caimacam, serdenghești*) sau în secolele XIX (*alai-ceauș, barată, baș-beșleagă, baș-bulucbaș, baș-ceauș, baș-tergiman, beldar, benderliu, cafa, câtlâc, cearsit, ceaușlar-emini, celenghi, ceplac, cherachea, davagiu, devlet, dombaz, dova, emen-cafe, eziet, gephanea, gerah, hainlâc, haret, halif, hata, havalegiu, havantop, iamac, lagumgiu, lavdan, menzilgiu, mermerei, mucadim, muhzur-aga, mușaverea, mutevelâu, nișter, panzehr, parangun, pașă-capuși, piuscul, sangeac-șerif, serdengheciti-agasi, silihtar-aga, sulf, tahmin, taingiu, tarpuz, taxil, telpizlic, tersana, veră, zărgea, zurumbaț*) și XX (*alcoran, aliosman, balgi-bașlâc, beden, bezestin, caicciu, caimea, caisie, calem, calpacciu, casaba, cazacliu, chesăgiu* [care a supraviețuit totuși până azi în derivatul verbal regional *chesăgi*], *conacciu, delibașă, dervent, emiclic, ghiordie, haznadar, ia, maimar, mehenghi¹, musul, nahia, namea, nardinchi, ogur, ogurliu, regea, ruca, rup, sanda¹, saric, sârmea, selam, somachi, șahzadea, șam, tambur* [cu derivat regional actual], *tenchi, tenzuh, timar-spahiu, tufecciu, vah, zaim, zapcîlâc, zefchi*); o bună parte dintre acești termeni au mai fost utilizați în secolele XIX și XX/1 numai ca termeni istorici.

Totuși, până astăzi s-au menținut 153 de cuvinte (45% din împrumuturile cu prima atestare din această perioadă și 59% din cele folosite de mai multe ori), dintre care 105 (31%, respectiv 40%) în limbajul curent, și anume la nivel literar (*basma, boiangiu, bucluc, calafat, calcan¹, caldarâm, cange, caraghios, cazma, chef, chefal, chel, chimir, chioșc, cișmea, dara, farfurie, fișic, furtun, geantă, haimana, hamal, hangiu, havalea, havuz, haz, huzur, iamă, iedec, marangoz, mohair, moșmoană, mucava, muhur, nai, pafta, para, pătlăgea, perghel, pilaf, pirpiriu, puști, ramazan, saivan, salam, samiel, sedef, șapcă, șiretlic, tas, tuci, vișinată, zalhana*), popular (*alagea, alișveriş, aman, bașca, berechet, bre, cafegiu, calabalâc, caraulă, dambla, hap, macat, mahună, mezat, mindir, mușteriu, pezevenchi, sadea, tacla, zurbă²*) sau dialectal (*bair, bairac, bairactar, bozagiu, canara, cauc, căiș, ceacal, cealău, chisăr, colceac, dam, dirmea, ghiu¹, haraba¹, hem, iatac, imineu, mărăz, nart, paidos, parcea, safi, sahan, sandâc, saplaic, tanea, tasma, teslim, tuzluc², zimberec, zingirliu*). Alte cel puțin 22 de cuvinte se regăsesc în terminologia actuală de specialitate folosită ocazional de către istorici ori, pur și simplu, ca reminiscențe, în literatura populară sau chiar în aceea cultă, desemnând realități care aparțin trecutului (*bagcea, cealma, condur* [uzual însă în compusul literar *condurul-doamnei*], *derviș, isnaf, laz* [cu derivat regional actual], *mahzar, mehtup, mola², nefer, nizam, pazarghidean, perdegIU* [cu derivat regional actual], *rușfet, sanda¹, sermaia, sofragiu* [cu derivat literar actual], *suiulgiu, suret, ușur, vacuf, zurna*; lor li se adaugă *saca*, aflat în curs de dispariție nu numai ca termen istoric, ci și, cu alte sensuri, ca regionalism și ca argotism), iar 26 de termeni literari, populari sau mai ales dialectali pot fi considerați în curs de dispariție, deoarece – chiar dacă unii sunt incluși în dicționare actuale, care i-au preluat din lucrări lexicografice mai vechi – au ultimele atestări în texte din prima jumătate a secolului XX, ceea ce

înseamnă că mai sunt prezenți, eventual, doar în vocabularul pasiv al unor vorbitori (*avaet, beilic, beșleagă, cacom, chervan, ciripie, coz, cubea, dava, fâșchie, ghecet, haham, hugium, ielcovan, mehlem, mersin, misirliu, odagiu, orta, saca, sagriu, salamalec, siclet, tefericie, tuzla, zerdiceaf*). Unele împrumuturi s-au menținut fie numai datorită faptului că au fost preluate de mai multe ori, în forme sau cu sensuri diferite, fie pentru că au fost supuse unor modificări semantice, de obicei extensiei sau generalizării semnificației. De exemplu, ca și sinonimul lor *iureș*, împrumutat mai devreme, *hugium* și *iama* sunt preluați în sec. XVIII/1 ca termeni militari, însă vor supraviețui numai cu sensuri „civile” dobândite pe teren românesc; *veră*, în schimb, nu a evoluat semantic și a dispărut în sec. XIX/1.

b) Împrumuturile *cele de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea* au supraviețuit veacului în proporție de numai 71% (având în vedere că, dintre cele 655 de cuvinte atestate pentru prima oară în această perioadă, 181 au fost împrumuturi personale care au pierit instantaneu, iar alte șase au dispărut în mod similar, însă au fost reîmprumutate mai târziu, pe plan dialectal, ori au fost preluate din texte vechi și utilizate în istoriografia modernă). Au fost transmise în secolul următor 468 de cuvinte cu prima atestare din această perioadă, cărora li s-au adăugat ulterior cele șase împrumuturi personale reutilizate sau preluate din nou.

Dintre aceste 474 de cuvinte care nu au rămas *hapax legomena*, 244 (51,5%, respectiv 37% din totalul împrumuturilor acestei perioade) au ieșit ulterior din uz. Dispariția majorității lor s-a petrecut în prima jumătate a secolului al XIX-lea (*balâcdiș, beilicci-efendi, cuiungiu, ghimigiu, ghiundelic, iucitulâu-pașa, *mamul, ordu-cadisi, ramazanlâc, sangeactar, saraci, saraci-iamac, sâcâldisi, șatâr, șatârbaș, tahmis, uşurgiu, zaheregiu, zerdava*) și mai ales în a doua parte a acestui secol, perioadă în care lexicul românesc se debarasează de numeroase „turcisme” superflue sau care exprimau realități devenite arhaice (*abdest, ahci-bașa, ascher, ascherliu, avgi-bașa, bacalbașă, baș-caimacam, baș-salahor, berber-bașa, bina-emini, cabara, caftangi-bașa, capanliu, capasâz, capu-olan, carar, cavas, cavaz-bașa, cazmir, cearcagiu, cetel-menzâl, cheder, cuiungi-bașă, davagilâc, davet, devlet-tatar, divan-ceauș, divan-cheatip, efa, embru-inam, emectar, enghiurșal, ferman-inam, fermanliu, fiat, funducliu, fursant, găitangiu, geaizea, gelep-bașă, geremea, ghiumbruciu, ghizie, halali, halt, haracciu, harea, hareci, has, haț², hazran, hedia, hogeghean, iabangiu, iangân, iasac, iasacciu, ibrictar, ichitulâu, ici-ciohodar, icioglan, icram, iedecliu, ierliu, igzar, iltizam, imdat, iorgangiu, iuruc-bairac, iuruc-bairactar, iznasi-zaherea, lahur, mabein, mabeingiu, mane, marifet, masraf, mataragi-iamac, mefruzul-calem, memlechet, memuriet, menzil-embru, menzilhanea, metah, mirimiran, mucaiesea, muhafiz, muhaserea, mumbaia, mumbașirlâc, musaadea, nacaș, nalbant-baș, nazaret, ogeacliu, orta-cușac, peșchirgi-bașa, peșchirgiu, rachigiu, rezalet, richiabile, riza-pazar, sacabaș, sacat, sacatlâc, sadacat, sadrazan, saporină, sarisabri, seiz, seiz-bașă, selamlâc, selem, serdar-ecrem, sofragi-bașa, spinge,*

suia, sultan-mezat, surecciu, surghiunlâc, șamdangi-bașa, șamdangiu, tahvil, tainat, tatar-mizil, teclif, teftergiu, teftișciu, telal-bașa, tufecci-bașa, turnagi-aga, tutungi-bașa, ugeret, umur, vechilâc, viranea, zabetlâc, zâr). Altele ies din uz în secolul al XX-lea, mai ales în prima jumătate a acestuia, când limba română își conturează și stabilizează fondul lexical modern, îndeosebi pe cel de origine balcanică și est-europeană (*agabaniu, aian, basmangiu, baș-aga, bașlic, bechet, binectăș, biniș, bizirea, boccealâc, bosma, buhurdar, cacerdisi, caid, calafaciu, capan, capot, caza, cârjaliu, ceamsacâz, ceapucluc, cherhanagiu, chesat, cheșchin, chibabea, chilermenea, chiolhangiu, chiurec, ciraclâc, cișniu, citarea, ciubucciu, conduragiu, ecpaia, efendi, eglengea, elciu, galiongiu, ghebreă, ghermesut, ghiulsuiu, ghiumbruc, haham-bașa, halea, haramin, hargî, havadis, havaiu, hurma, iminigiu, iuzluc, libadea, liochiu, iocma, maimarbașa, mamelegiu, mihamea, mungiu, murahaz, nazar, nișastea, pervanea, regeal, rif, saltanat, saporină, saz¹, sângepiu, schingi [cu derivate actuale], sevda, stambol-șali, șamalagea, șerbegiu, știubeci, tacrir, tejniș, telalâc, tembelic, tiftic, tura², usta, veznea, volic, zaraflâc, zarf, zarif, zefliu*). Aceste cuvinte au ultimele atestări în jumătatea de secol anterioară perioadei în care le-am stabilit dispariția sau mai apar în această perioadă exclusiv ca termeni istorici, referitori la realități ale trecutului, în literatura cultă sau populară ori în istoriografie.

Numai 230 de termeni atestați mai întâi în secolul XVIII/2 (35% din totalul împrumuturilor acestei perioade, respectiv 48,5% din împrumuturile care au depășit situația de *hapax legomena*) și-au dovedit viabilitatea și s-au păstrat până azi, la diferite niveluri stilistice și teritoriale ale limbii române actuale, în câteva cazuri datorită preluării repetate (*chinap, coci* etc.) sau unor evoluții semantice pe teren românesc (*caftangiu, ceadâr* etc.). Dintre acești termeni, 169 (26% din totalul împrumuturilor perioadei respective) se află astăzi în uzul curent, și anume:

– 43 de cuvinte în variantele dialectale ale dacoromânei (*aiar, batac, ceadâr, chiler, chiostec, chisea, chitap, chiurc, cirîș, coci, daul, derea, domuz, dughengiu, gear, gevrea, ghium, ghiunie, ioldaș, madea, matrapaz, melez, meremet, murdarlâc, palașcă, palmac, postal, sefer², selamet, socac, sofra, sopă, șart, șatrangi, șirin, tabla-bașa, taftaluc, tarapana, taxim, tibișir, vadea, zabet, zambac*);

– 36 de cuvinte în limbajul popular, având sinonime folosite în varianta literară, îngrijită a limbii române (*ageamiu, arman, benghi, bimbașă, bina, boi¹, caftangiu, cat, cușac, dalac, dalcauc, dever, dihai, farfara, fistichiu, fit, geaba [compusul românesc *degeaba* fiind însă literar], ghiotură, leș, matrapazlâc, musafirîlâc, neft, nur, nurliu, parmaclâc, pălămar, peșin, peștiman, pici, renghi, şușanea, tiriolic, tivilichiu, tulumbă, veresie, zimbil*);

– 90 de cuvinte în limba literară (*acaret, avat, baga, bamă, boia, bondoc, borangic, briceag, burghiu, but, cafenea, caia, calup, canat, cazangiu, ceam, chenar, chepeng, cherhana, chibrit, chiftea, chilim, chilipir, chinap, cimișir, colan, danga, dădacă, doвлеac,*

dulap, fes, fildeș, fitil, fudul, geamantan, gherghef, ghiuden, giubea, habar, halva, hamsie, hat¹, ienibahar, lambă², limonadă, magiun, mangal, mezel, mezelic, midie, musulman, narghilea, naz, perciune, pervaz, raft¹, rahat², ravac, razachie, sabur, salep, satâr, simigiu, siminichie, simit, soi, sufertaș, sugiuc, sultaniu, șal, șandrama, șerif, șiret², tacâm, taftur, talaz, taraf, tarhon, tavan, tejghea, tel, tembel, tertip, tichie, tinichea, tombac, top¹, uluc, zambilă, zarzavat).

Alți 38 de termeni, îndeosebi dialectali, având prima atestare din secolul XVIII/2 trebuie considerați astăzi în curs de dispariție, deoarece nu mai apar în texte din a doua parte a secolului XX, ci, eventual, numai în dicționare, dar se mai mențin, probabil, în vocabularul pasiv al unor vorbitori în vârstă (*at, băcan¹, berber, boiama, calp, căiafet, câști, ceapcân, cifte-dulap, cit¹, civit, curban-bairam, dimerlie, furda, gavanoș, gherghlr, ghiuvergilea, ghiviziu, harabagiu, magaza, muscalagiu, musulin, namaz, nișadâr, nobet, paia, sarghie, schembea, șaliu, taban³, tahân, tedaric, tefaric, tejghetar, terbie, tulum, tura¹, zaiif*). De asemenea, cel puțin 23 de termeni, învechindu-se în secolele XIX–XX, nu se mai folosesc decât de către specialiștii în istorie sau, evocator, de către autorii unor texte beletristice cu iz istoric (*baș-capichihaie, berat-humaium, cobur, divictar, gerid, hagialâc, hambar-eminî, hatihumaium, medresea, mehmendar, mehtupciu, rusumat, serhat, soitar, suiulgi-bașa, taht, taxidar, topuz, tulumbagiu, valiu, vilaiet, zapt-ferman, zermacup*).

c) Împrumuturile atestate mai întâi din *secolul al XVIII-lea*, în număr total de 992, au avut, așadar, o viabilitate relativ redusă: 258 au fost *hapax legomena*, 351 au ieșit din uz în secolele XIX–XX/1, 45 mai sunt folosite astăzi doar ca termeni istorici, iar 64, îndeosebi regionalisme, sunt, de asemenea, în curs de dispariție. Celelalte 274 de împrumuturi (27,5%) au supraviețuit și se utilizează și în prezent în limbajul curent al vorbitorilor obișnuiți. Ies în evidență mai ales cele 143 de cuvinte care aparțin fondului lexical al limbii literare actuale.

Se constată însă o oarecare deosebire între viabilitatea împrumuturilor din prima jumătate a veacului al XVIII-lea (care au supraviețuit până azi în proporție de peste 45%, iar în lexicul curent – de 31%) și aceea a cuvintelor preluate în a doua parte a secolului (menținute în proporție de numai 35%, iar în limbajul curent actual – de numai 26%).

3.4.3. Sincronia

Secolul al XVIII-lea constituie „o perioadă de tranziție între epoca veche și cea modernă a limbii române literare”, în care, „abandonând pentru totdeauna modelul slavon, româna se îndreaptă, încă nesigură, spre neogreacă, turcă, rusă, dar și spre limbile latino-romanice” (Ghețje–Chivu 8). Această reorientare și diversificare a limbilor-sursă de împrumut se concretizează, implicit, în faptul că fondul lexical de origine turcă folosit în acest secol crește într-o proporție nemaîntâlnită până acum. Începând cu

mijlocul secolului al XVIII-lea se produce, de asemenea, unificarea limbii române literare, dar acest proces este deocamdată ambiguu, mai ales la nivelul tipăriturilor laice și al manuscriselor (v. Gheție-Chivu 112–152). În sfera lexicului se constată, dimpotrivă, accentuarea caracterului eterogen al acestuia din punct de vedere etimologic, întrucât autorii, încercând să-și îmbogățească vocabularul, se adresează unor surse străine variate, printre care limba turcă ocupă un loc însemnat.

a) Textele redactate *în prima jumătate a veacului XVIII* înregistrează 797 de cuvinte împrumutate din limba turcă, dintre care circa 330 au fost preluate în această etapă a evoluției limbii române. Numărul total al împrumuturilor realmente utilizate în româna din această perioadă poate fi apreciat însă la 895–900, de vreme ce minimum 30 dintre împrumuturile atestate mai târziu au fost preluate, probabil, în această perioadă, iar 69 de cuvinte, deși întâmplător nu apar în scrierile din această perioadă, au atestări anterioare și vor fi utilizate din nou în etapele care urmează, încât le putem reconstitui o prezență continuă în lexicul românesc, inclusiv în sec. XVIII/1. Textele atestă totodată dispariția, în etapa de care ne ocupăm, a patru termeni care fuseseră folosiți de două-trei ori în secolele precedente: *olofan*, *oluc-hac*, *schemni-ceauș* și *ustuacic*. Cu excepția celor 87 de împrumuturi personale, care dispar imediat ce au fost folosite o singură dată (dintre care 10 vor fi reîmprumutate ulterior), toate celelalte cuvinte utilizate în sec. XVIII/1, în număr de aproximativ 810, vor fi transmise perioadei următoare.

b) Accentuarea fără precedent a influenței turcești *în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* determină prezența în textele redactate în această perioadă a 1.290 de cuvinte împrumutate din limba turcă (655 fiind atestate pentru prima oară în această perioadă, dintre care cel puțin 27 au fost preluate, probabil, ceva mai devreme). Lexicul românesc din sec. XVIII/2 cuprindea însă, evident, mai multe împrumuturi din turcă, deoarece – pe lângă cei minimum 78 de termeni care vor apărea în scris mai târziu, dar a căror preluare poate fi pusă pe seama perioadei analizate aici – există 139 de cuvinte care nu pot fi documentate din sec. XVIII/2, însă au fost întrebuițate în texte anterioare și vor fi folosite din nou în secolele XIX–XX, ceea ce sugerează faptul că ele au continuat să ființeze în limba română inclusiv în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Acest lucru înseamnă că în perioada respectivă au fost utilizate în română cel puțin 1.507 împrumuturi lexicale din turcă; dintre acestea se elimină cele 187 de împrumuturi personale ale epocii, care nu au fost reținute de limba română. Rezultă că minimum 1.320 de cuvinte preluate din turcă au fost transmise veacului următor. Dintre acestea, în jur de 400, împrumutate în această perioadă sau perpetuate din secolele anterioare în jargonul aristocratic, aparțineau terminologiei oficiale, însă 68–70%, adică aproximativ 900 de termeni, se aflau, probabil, în uzul vorbitorilor obișnuiți de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În aceeași perioadă, vreo 30 de împrumuturi care fuseseră folosite anterior de mai mulți autori pier definitiv din lexicul românesc (*abai*, *alai-bei*, *anatefter*, *ceameniu*, *checea*, *chiuciuc-imbrohor*, *diba*, *gebegi-bașa*, *gebegiu*,

giudea, hasichiu, mucaremea, muhasebea, mumbaiegiu, murtat, paşa-serascher, richiab-caimacam, richiaptar, serdengheşti, talhâşciu, vezir-agasi, zagargi-başa, zil) ori se învechesc şi vor fi utilizate mai târziu numai în istoriografie sau, eventual, în beletristică, în calitate de termeni istorici (*balimez, bogdan, ceplac, ial-agasi, mutafaraca* etc.).

3.5. Secolul al XIX-lea

3.5.1. Cronologia

Secolul al XIX-lea este martorul unei veritabile revoluţii lexicale, în cursul căreia influenţa turcă pierde treptat din intensitate şi se stinge cu totul pe la mijlocul veacului, după care nu se mai înregistrează decât o înrâurire strict regională, restrânsă la anumite arii lingvistice marginale. Cu toate acestea, anul 1800 nu a constituit decât o limită convenţională între secole, nu şi momentul de cotitură în care s-a declanşat reducerea influenţei turceşti. Din acest punct de vedere, primele două decenii ale veacului, până la desfiinţarea domniilor fanariote, fac corp comun cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reprezentând, împreună, perioada de apogeu a acestei influenţe. Până prin anul 1821, moda lingvistică – urmând-o pe aceea din domeniul alimentaţiei, al vestimentaţiei şi, în general, al culturii şi civilizaţiei, ca să nu mai vorbim de sistemul politico-administrativ – continuă să fie orientată spre modelul turcesc (concurat doar de cel grecesc), chiar dacă, în paralel, are loc o amplificare treptată, încă timidă, a înrâuririi occidentale. Parametrii influenţei limbii turce se modifică abia în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea (Suciu 2000, 181), ba chiar după 1830, anul emiterii *Regulamentului Organic*, care determină restructurarea a numeroase domenii ale vieţii administrative, militare şi social-economice. Oricum, după anul 1821, numărul cuvintelor nou împrumutate pe cale oficială se reduce de la un deceniu la altul, însă cele deja preluate continuă să fie întrebuinţate, iar influenţa pe cale populară se menţine la cote înalte până pe la mijlocul secolului.

a) Drept urmare, textele din *prima jumătate a secolului al XIX-lea* includ un număr mare, de 413 împrumuturi care nu mai fuseseră atestate în veacurile precedente. Multe dintre aceste cuvinte vor fi fost preluate anterior atestării lor, îndeosebi în secolul XVIII/2: cel puţin 76 de termeni poartă „amprente” care justifică această supoziţie, dar este posibil ca împrumuturile anterioare să fi fost şi mai numeroase, iar atestarea târzie să se datorească numai înmulţirii, în această perioadă, a textelor şi dicţionarilor, făcând posibilă înregistrarea unui număr sporit de termeni prezenţi în limbajul oral. Cum vom vedea însă, fondul lexical împrumutat acum din limba turcă este mult mai mare, adevărind menţinerea, până pe la mijlocul veacului, a unei intense influenţe turceşti, mai ales pe cale populară.

Înrăurirea oficială se reduce, în schimb, drastic în comparație cu secolul al XVIII-lea, concretizându-se mai ales la nivel individual, ceea ce se reflectă nemijlocit în numărul mare de *hapax legomena*: 110 împrumuturi personale, folosite o singură oară, de către un singur autor, de regulă de către cronicarii târzii ai acestei perioade (*adaliu, agalar-aga, alechim-seleam, arcadaș, argi-odasi, avrad, azlu, basargiu, basmagelâc, baș-muhasebea, beigamber, beilicci-bașa, bestea, bitirmea, buhurdangiu, calemie, capu-chihaia-bei, casabert, ceamașir-bașa, ceamașirgiu, ceașitlâc, cheneaf, chesatliuc, chinargiu, ciciclic, cicudiu, ciribaș, culp, curbet, deli-ceauș, derviș-aga, divan-sarai, ehaliu, erchian, fesat, fișicciu, gazep, gephargii, ghiaurlâc, giugea, halvet, hamalbaș, hamhalat, hargi, hargilâc, iangângiu, Iflac-voivodasi, iftira, ihtiar, ilhac, iltefat, iorgangi-bașă, iort, ipca, ipca-ferman, ipneu, irat-gedit, islac, iuzul-emen, maraș, mehemuri, menzil-căpitan, menzil-ferman, merhamet, mimber, misirbei, mucatea, muhtesit, mujdeguiu, multezim, mumbașiret, muzecherea, nacaslâc, narghelegi-bașa, nazarlâc, nazirliu, nișam, omade, oracciu, ova, pașaliu, pei, peșchin, peșingiu, pusulă, rial, richiab, rutea, samsonie, sandalgealâc, santur, sarai-divan, semt, serdar-aga, surec, șadârvan, șair, școdrali, tafgihat, tarabol, tarz, teclifiszleac, telcurșum, terpedin, tertipat, tucus, urum, ustalie, zandan); termenul *perdafgirie*, aflat într-un singur document, din 1840, este format, desigur, de la cuvântul neatestat **perdafgiu*, însă primul ar putea fi un derivat spontan, iar al doilea – numai un împrumut personal virtual, fără nicio răspândire, chiar dacă baza acestuia, *perdaf*, s-a perpetuat până astăzi. Acești termeni, care nu au și nu au avut niciun înțeles decât pentru românii cunoscători ai limbii turce, aparțin, în marea lor majoritate, unei potențiale terminologii oficiale, politico-administrative sau abstract-lirice. Printre ei se găsesc însă și denumiri de ocupații (*ceamașirgiu, chinargiu, fișicciu, iangângiu, oracciu*) sau de obiecte de uz casnic, gospodăresc sau profesional (*ciciclic, hamhalat, ova, pusulă, surec, terpedin, ustalie* etc.) – unele atestate în documente economice –, pe care autorii textelor au încercat, fără succes, să le introducă în lexicul uzual; întrucât nu au ajuns să fie utilizați cel puțin încă o dată, acești termeni trebuie considerați drept ceea ce sunt: împrumuturi personale care nu au fost acceptate în lexicul românesc.*

Textele și dicționarele redactate în prima jumătate a secolului al XIX-lea înregistrează însă și 303 noi cuvinte care au fost cu adevărat împrumutate de limba română, de vreme ce atestările respective nu au rămas singulare. Chiar dacă am elimina cele 76 de cuvinte despre care am emis supoziția că au fost preluate anterior, acest lot de împrumuturi reale cu prima atestare din secolul XIX/1 este impresionant atât ca volum, cât și, așa cum vom vedea, mai ales din punct de vedere valoric. Numai 35 dintre acești termeni au fost împrumuturi oficiale, restul de 268 de cuvinte (88,5%) fiind acceptate în lexicul curent, uzual la nivelul vorbitorilor obișnuiți ai limbii române.

Întrucât însă jumătatea de secol pe care o analizăm aici este, de fapt, ultima în care limba turcă și-a mai exercitat influența asupra ansamblului limbii române, criteriile

evaluării „momentului real” în care un cuvânt sau altul a fost împrumutat trebuie să devină și mai drastice. Astfel, vom considera, în cele ce urmează, că termenii regionali specifici Dobrogei, sud-estului Moldovei (sudului Basarabiei) și sudului Banatului (zonei Ada-Kale) și atestați mai întâi între anii 1850 și 1900 – de regulă în surse care înregistrează cu preponderență fapte de limbă dialectale, cum sunt, de pildă, *Răspunsurile la Chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu*, HEM sau *Încercare de terminologie poporană românească* a lui Fr. Damé – au fost preluați, de fapt, în prima jumătate a secolului, iar cei care au prima atestare abia din secolul XX sunt, cu mare probabilitate, împrumuturi locale (strict dialectale) din a doua jumătate a veacului al XIX-lea sau chiar din prima parte a celui de-al XX-lea secol, datorate contactului direct cu turcii stabiliți în aceste zone. De asemenea, există câțiva termeni ai lexicului literar care au fost preluați din limba turcă, pe cale cultă sau prin comerț, în a doua parte a secolului XIX sau în secolul XX. În schimb, toate celelalte cuvinte având prima atestare după mijlocul secolului al XIX-lea – prezente în lexicul literar, popular sau în alte variante dialectale decât cele care au continuat să fie supuse influenței turcești și după mijlocul secolului respectiv – vor fi socotite drept împrumuturi din prima jumătate a veacului al XIX-lea, deoarece preluarea lor mai târzie ar fi fost, pur și simplu, imposibilă. Ele sunt sau au fost utilizate curent în texte aparținând diferitelor variante ale limbii române din secolele XIX/2 și XX, ceea ce înseamnă că autorii le-au preluat din limbajul vorbit, după ce vor fi fost transmise pe cale orală din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Desigur că unele dintre ele ar putea fi împrumuturi și mai timpurii, însă absența unor dovezi documentare ne obligă să exagerăm, probabil, într-o oarecare măsură, aportul turcesc la vocabularul românesc din această perioadă.

Lotul de cuvinte atestate mai târziu decât anul 1850 și pe care le socotim a fi împrumuturi ale primei jumătăți a secolului XIX se cifrează la nu mai puțin de 595 de termeni, pe care îi inserăm în listele terminologice de mai jos cu caractere drepte de rând. Ei ridică la 1.008 numărul total al împrumuturilor atestate mai întâi fie în această perioadă, fie mai târziu, care nu puteau fi preluate decât până la mijlocul secolului al XIX-lea; dintre ele, cel puțin 76 au fost împrumutate probabil înainte de anul 1800, iar cel mult 932 – între anii 1800 și 1850.

Dacă eliminăm cele 110 *hapax legomena*, rămân 822 de împrumuturi reale preluate în acești 50 de ani. Ele se distribuie în cele două mari categorii terminologice: lexicul oficial, cunoscut, în general, numai în mediile aristocratice, și vocabularul popular, uzual în rândul maselor de vorbitori; ponderea primei categorii scade însă în mod spectaculos în comparație cu secolele anterioare.

Terminologia oficială și cultă preluată cu adevărat – exceptându-se, așadar, împrumuturile personale – și atestată abia din secolele XIX–XX totalizează 61 de cuvinte care par a fi fost împrumutate acum, reprezentând 7% din volumul împrumuturilor reale ale acestei perioade. Numai 52 dintre acești termeni trebuie însă atribuiți perioadei

respective, deoarece *caplan*, *capsimal*, *gizie*, *memur*, *muslim*, *pazvant*¹, *seimen-başa*, *tophana* și *vechilimea* au fost preluați, probabil, în veacul anterior. Lotul de împrumuturi oficiale care aparțin într-adevăr primei jumătăți a secolului XIX cuprinde 25 de termeni cu prima atestare din secolul XIX/1, care denumesc diferite funcții și titluri, organisme, ceremonialuri, acte sau edificii politico-administrative, militare și juridice, noțiuni legate de religia musulmană sau mozaică și contribuții bănești sau în natură obligatorii către Poartă, precum și 26 de termeni istorici de același fel, având mai multe atestări începând de la mijlocul secolului al XIX-lea sau chiar o singură atestare (fără să poată fi considerați împrumuturi strict personale), fiind preluați, desigur, mai devreme, probabil în sec. XIX/1, și evident ieșiți din uz. Aceste cuvinte apar fie în literatura de specialitate sau în cea beletristică cu specific istoric – autorii cunoscându-le din lexicul oficial cu care au fost, poate, în contact în tinerețe sau care le-a parvenit prin tradiția orală a familiei ori, eventual, din texte care s-au pierdut –, fie în literatura populară, transmisă prin viu grai, care le-a perpetuat cu înțeleșuri în general ambigue, opacifiate cu timpul (*agacapusi*, altalâc, *baş-boier*, bechi, *binişliu*, *cabadaiu*, *caftanliu*, caimacam-aga, *calemgiu*, *cârcserdar*, *cheafir*, cichirgi-başa, cichirgiu, *ciubucci-başa*, *colgiu*, *culoglu*, *culucciu*, derebei, direcci-başa, *echingiu*, ecmecci-başa, edecciu, *ehli-islam*, *havră*, *manaf*, *măzgal*, măzrac, menduhie, menzilgi-başa, *mihrab*, miralai, mudir, *muşir*, nişam-iftihar, pazarghean, reizicol, *resm*, samaia, sarai-iamac, selam-ceauş, softa, *şah*², *şerbegi-başa*, tanzimat, tarapangiu, timin, top-condaclari, *tulimean*, *tulumbagi-başa*, *vechilet*, zeibeg). În plus, *melec* este preluat acum ca termen cult, strict poetic, iar *accea*, datând din secolul XVI, este utilizat din nou, ca termen istoric.

Fondul lexical uzual care poate fi bănuie că a fost preluat în sec. XIX/1 cuprinde 268 de împrumuturi care apar mai întâi în texte din secolul XIX/1 și 569 de cuvinte care au prime atestări mai târzii, totalizând 837 de termeni (93% din împrumuturile reale ale perioadei); dintre aceștia, numai 770 sunt rezultatul cert al influenței turcești din prima jumătate a secolului XIX, deoarece 67 au fost împrumutați, probabil, mai devreme. Majoritatea acestor cuvinte au fost preluate pe cale populară, în condițiile contactelor directe ale maselor de vorbitori cu turcii sau cu realitățile pe care românii le-au cunoscut prin intermediul acestora; nu sunt însă puține nici împrumuturile care au pătruns pe cale oficială, răspândindu-se apoi în rândul vorbitorilor obișnuiți și devenind curente, mai ales ca urmare a adoptării realităților denumite sau a unor evoluții de sens (diverse piese de vestimentație, alimente, servicii sociale, jocuri de noroc, piese de mobilier, însușiri umane, noțiuni abstracte etc.). Fondul lexical pe care îl presupunem a fi fost împrumutat acum include numeroși termeni regionali atestați abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în surse care oglindesc efectele înrâuririi turcești nemijlocite și exclusive asupra graiurilor din Dobrogea, sud-estul Banatului și Basarabia, ori regionalisme atestate în izvoare dialectale din secolele XIX/2–XX și folosite în arii lingvistice care nu au mai putut fi influențate de limba turcă după mijlocul secolului XIX.

Câteva astfel de termeni inițial regionali au devenit literari, prin extindere teritorial-stilistică (*ghiol, ghionder, parogat* etc.).

Unii dintre termenii uzuali cu prima atestare după anul 1850 apar o singură dată, fie în glosare sau materiale dialectale, texte populare, documente, opere literare etc., fie în lucrări lexicografice (Polizu, Cihac, LM, DA, SDLR, DM etc.), din care, eventual, au trecut automat în alte dicționare. Avându-se în vedere sferile semantice de care aparțin și categoria de surse în care apar, acești termeni nu pot fi considerați împrumuturi individuale; dimpotrivă, autorii respectivi i-au preluat, fără îndoială, din limba vorbită, înregistrând o stare de fapt perpetuată, evident, din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Împrumuturile populare ale acestei perioade – dintre care unele au ieșit până astăzi din folosință, altele au fost preluate și/sau sunt utilizate strict dialectal, dar multe sunt de primă importanță pentru vocabularul actual al limbii române – aparțin unei mari varietăți de sfere semantice.

Numeroși termeni împrumutați în această perioadă se referă la om, la viața sa, la activitățile sale cotidiene în mediul casnic și social:

– însușiri fizice ale omului (*baldâr, chelbaș, cheieș, dizman, gigea, giugiuc, giungiurliu, muchelef, peltic, sașiu, șapcaliu, turliu*);

– elemente anatomice și fiziologice (*bobric, boc, cehrea, coinac, ghiobec, gionat, nunea*);

– calități ori stări psihice și sociale umane, exprimate substantival sau adjectival (*acmac, afif, arsâz, azâr, babalâc, baș-buzuc, becher, becriu, belaliu, budala, caipacă, calupciu, chefliu, chiabur, chilipirgiu, chiolhaniu, cidiu, ciufut, dahiu, dangalac, derbedeu, duduie, dulandragiu, dulapciu, fetnegea, geanabet, get-beget, ghirghiș, giubeliu, giumbușlâu, giumert, haidamac, hanâmă, harambașă, iamangiu, ianâc, ienicicma, inacciu, iovanliu, ischiuzar, lafagiu, lichea, magmuză, mangafa, matuf, mehenghî, mucalit, muhaia, nălet, oglan, palavragiu, paralâu, pirpiri-cosac, pișicher, pușlama, sanchiu, sarsailă, tabietliu, tamachiar, tălășman, tertipgiu, tiriachiu, turlac, zampara, zavalăș, zevzec*);

– relații interumane (*cafadar, capioldaș, cardaș, ceiz, neneacă, selef, sevdaliu*);

– produse și materii prime alimentare (*acadea, agem-pilaf, babic, baclava, balbaș, bigi-bigi, boza, bulgur, bulumaci, burec, cafaltâc, caimac, capama, cataif, cavarma, cerviș, chebap, cheșchet, cighir, ciulama, ciumlec, ciurec, corăbiile, cușchebap, cușcuș, dulma, gaigana, ghioslomea, gibră, gurut, hluchium, horșaf, iahnie, iaurt, iofca, irimic, mastică, merdenea, muhalebiu, musaca, pedea, peltea, pinir, pistil, revan, sain, sarailie, sarma, somon, șecherlie, tarac, tarama, tarator, telvea, tetrea, tocmag, tos, trahana, tusalama*);

– obiecte de îmbrăcăminte, accesorii și materii prime pentru ele (*bindilic, bucmea, buhur, calacatâr, calemcheriu, calpac, caplama², casac, catâr², chebă, chepeneag, chiulaf, ciucman, cortel, dip, farbală, fermenea, filaliu, fileri, fiong, fustanlâc, geanfes,*

ghelberea², *ghigilic*, ghiormec, ghiul², ghizluc, habara, *hervanea*, iaca, *iaşmac*, *nafea*, oă, pârpaţi, *pingea*, pîrpiliu, pungiuc, *rezai*, sageac, *saia*², saltamarcă, selimie, sevai, *sileaf*, *şabac*, *şiac*, *taclit*, tarabulus, tepea, tere, *tertel*, *tibet*, *tighel*, tocat¹, tomaci, *ulama*, zarafir).

Sporeşte considerabil terminologia jocurilor de copii şi de societate, mai ales a jocurilor de arşice, table şi cărţi (*arşic*, bar, barbut, birlic, chior², cilic², dichi, dubara, duşiş, epiec, *ghiordum*, ghiulbahar, *giol*, *iadeş*, ichi, lenchi, *mandă*, *marţ*, *mertepea*, pastra, pul, sici, şeş-beş, şeş-şeş, tablă, tăcată, top², *zar*), a distracţiilor (chiolhan, giumbuş), a muzicii şi dansurilor populare (caval, chiocec, chioceşte, *dairea*, def, didiu, diudiuc, *geampara*, giurgină, manea, neva, rast, rustem, safer, seba, *tumbeiechi*), a fumatului (gebel, *giuvanea*, harman, *imamea*, iniega, *marpici*), în timp ce numărul termenilor care denumesc servicii prestate în folosul societăţii (col²) şi al etnonimelor preluate acum (*cinghinea*, *găgăuz*) este minim.

Categoria semantică a acţiunii omului asupra naturii se îmbogăţeşte, de asemenea, cu numeroşi termeni, care denumesc:

– mijloace tehnice, obiecte şi unelte de uz casnic, gospodăresc şi profesional, dintre care se remarcă denumirile unor părţi ale carului sau ale morii (alcalâc, angâş, baiergic, baschiu, băbut, bărdac, belec, *berbelâc*, *beşactea*, *bidinea*, casnac, caşic, căleap, câlangâci, *câlâf*, cârmog, câscâci, ceacăie, *ceanac*, cearc, ceatal, cheab, checi, cherpedin, chersin, chertic, chesm, chituc, *chiup*, chiurec, cichel, *cicmigea*, *cicric*, *cimbistră*, *cinghel*, *ciorbalâc*, ciuel, *ciulea*, coha, col¹, condac, *darac*, durbacă, duşec, *făraş*, fener, ghermec, ghimirie¹, ghioci, *ghiusturea*, *ghiveci*, halat¹, halat², iaba, iuschiudar, lambă¹, lom, macara, macaz, *mala*, mangealâc, masat, matara, *menghină*, *musluc*, muştea, *paceaură*, răcam, *rindea*, *roabă*, sacsie, sârghiu, şisterea, talică, tandâr, târmâc, târpan, *terezie*, teşcherea¹, ticnea, *tocmac*, topleicuţă, tug, urgan, zamba);

– arme (arbiu, ciftea, *ghiulea*, *iatagan*, *pală*, *şiş*, tufec);

– elemente structurale şi arhitectonice ale casei şi gospodăriei, materiale şi proceduri folosite în construcţii (*bagdadie*, bagea, *balama*, boiandruc, caplama¹, cealmuc, ceamur, *cercevea*, cheriş, chirpici, chişleac, *chiunghi*, cit², *corasan*, direc, disghea, duvar, *geam*, *geamlâc*, ghermea, ghimirie², ialac, langavie, luchium, martac, *mermer*, *moloş*, *paiantă*, pardaf, samalâc, taban², tact, talaş, temel, *tizic*, tocat², trapazan, *tumurug*, tulă, tura³);

– materii şi substanţe de origine animală, vegetală sau minerală utilizate în diferite scopuri casnice sau profesionale (calai, calembec, casnă, *căcărdac*, ceamfistic, chesmec, chezap, chimur, *cilic*¹, gaz, ghiulie, mişchiu, soliman, *taban*¹, tutea, tuzluc¹, zeft);

– diverse ocupaţii, mai ales din domeniile meşteşugurilor, comerţului şi agriculturii (*armangiu*, baclavagiu, baş-hamal, becciu, binigiu, bocceagiu, *bocciu*, *cabaz*, calangiu, *caldarâmgiu*, carmangiu, catârgiu, caucciu, căigiu, chereştegiu, chervangiu, *chiragelâc*,

cişmegiu, codoşlâc, daulgiu, dulgherlâc, eschigiu, geambaşlâc, geamgiu, geamparagiu, iaurgiu, ibrişimgiu, isnaflâc, lampagiu, lulegiu, lustragiu, macagiu, meragiu, mindirigiu, muezin, neisan, parcealagiu, parlagiu, pastramagiu, pazvan, pezevenciâc, pilafgiu, poştagiu, saidecar, salepgiu, samsar, samsarlâc, tablagiu, tamburagiu, târfă, toptangiu, zarzavagiu);

– locuri în care omul acţionează asupra naturii, de regulă în activităţile agricole (iastuc, merea, nadaz, *saia*¹, *tabalhana, tarla, turluc*).

Numeroase împrumuturi îmbogăţesc, mai cu seamă pe plan dialectal, unele terminologii profesionale speciale:

– terminologia marinărească şi pescărească (*ana, armuz, avă, baba, basamac, başcazâc, bulmea, cazic, câci, cârlaci, cearmuc, daiac, dalian, eche, gârgâr, geamandură, ghionder, ghiordel, ielchem, lingher, maina, mandar, mola*¹, *paragat, parâmă, pin, provă, pupă, sabură, sal, salamastră, sambechiu, sapan, sart, saulă, sia, sirec, sosma, şaşma, şilep, tacz, tîfan, varda, vardie, vintir, vira* – la care se adaugă mai multe denumiri de peşti, enumerate mai jos);

– terminologia creşterii cailor (*abraş, belghir, calpazan, chiringiu, cil, desghin, gebea, gul, iavaşa, maia*², *tai*¹, *teltie*);

– terminologia medicală (*caraianac, carantină, câzamlâc, cicriciniu, damblaliu, locmagiu, miambal, serpengea, tignafes*).

Mai mulţi termeni se referă la diferite realităţi ale activităţilor comercial-financiare:

– unităţi de măsură (*arşin*);

– unităţi monetare (*beşlic, cearclâu, direclie, firfiric, funduc, iazâc, ichilic, irmilic, liră, magear, mahmudea, misirliu, nisfea, rubia, tabă, tunesliu, turaliu*);

– plăţi, venituri, instituţii, proceduri şi acte financiare şi/sau comerciale (*chisim, cichie, cişit, ghelir, harabagilic, irat, maia*¹, *mofluzlâc, nact, panair, patalama, pazarlâc, peşingea, saftea, tapâu, toptan, trampă*).

Realitatea înconjurătoare este percepută, de acum înainte, şi prin intermediul unor împrumuturi din turcă denumind:

– fenomene naturale (*bastara, bora, carael, sel, tuhan*);

– plante, îndeosebi de cultură, cum sunt grâul, cucurbitaceele şi viţa de vie, sau, mai rar, numai părţi ale lor, folosite de om (*afuzali, agustos, altângic, antep, arpagic, asmaciuc, asmă, bărdacă, boi*², *cabac, canale, caplagea, carabaşag, carpuz, caun, cânâgic, câzâlcea, câzâl-pelit, ceaclama, celelie, chelcea, chimion, chionduz, chişmiş, cicic, citlembec, ciuin, ciurlan, cocargea, coinghios, diunuc, ergavan, fulie, gherghină, ghioc, ghirin, ghisluc, hardal, indruşaim, iucuscea, lalea, liliac, mahon, mandalină, meşea, mischet, nacâluri, pangea, popaz, salcâm, sinter, sisinel, sumac, şiboi, talion, tătulă, topotan, zacom, zardalea, zămos*);

– animale, mai ales varietăți de oi și de pești (*aslan*, asman, baiguș, barac, batal, *calcan*², carabaș, căvârgic, cârcăiac, cucumea, dalgâci, iaprac, iarma², ilar, *malac*, mezit, pisi, sazan, toitan, zargan).

Alte împrumuturi din această categorie sunt:

– termeni entopici, în majoritate dialectali (ara, arasta, balcan, balcic, baltalâc, *bent*, burun, cadalâc, câr, celea, cicur, ciovrântie, diuz, doruc, gherdap, ghiol, ghiuz, ghiurluc, iar, ierec, meșelic, olum, orman, saha, saz²);

– substantive prin care obiectele sunt caracterizate calitativ sau cantitativ (ciuruc, giurumea, gogea, haraba²);

– adjective calificative, mai ales cromatice (berechetlâu, boștur, bozafer, caragea, catifeliu, cârmâziu, ceadiriu, chimioniu, *chizil*, ciceacliu, cioc, cogea, comur, *conabiu*, coșcogea, cusurliu, *lagiverde*, laliu, *liliachiu*, *limoniu*, mosomur, *murdar*, *neftiu*, pătlăginu, *pembe*, *samaniu*, sarariu, *șucada*, *taniliu*, tarciniu, tunesliu, tuslos, *viran*).

Bine reprezentată este și categoria termenilor cu sens abstract sau a căror semnificație nu este transparentă decât în locuțiuni și expresii (aralâc, babadam, becrilâc, boș, bozgun, *cabazlâc*, cabul, caraghioslâc, cardașlâc, cavga, câsmet, ceapcânlâc, *chelemet*, *cherem*, ciufulâc, curuluc, *dandana*, *dert*, diunurluc, ghionghionea, *ghiozboiagilâc*, ghiudunea, hair, *ianat*, ischiuzarlâc, iuc, laf, macalâc, *mageara*, *mascaralâc*, *maslahat*, *merchez*, *mof*, *mucalitlâc*, mumurluc, *netegea*, otuzbir, pai, *palavră*, *perdaf*, peș, pișicherlâc, *rahat*¹, rizilic, *rubariu*, săferdea, seftenlichi, stichi, șișic, tabet, *tabiet*, *talâm*, tapangea, *temenea*, *teslimat*, *tevatură*, ugurlâc, ursuzlâc, *usul*, *zaiflâc*, *zamparalâc*, *zarar*, *zariflâc*, *zeflemea*, zevzeclâc, zian, zulă).

Sunt preluate, de asemenea, o serie de adverbe, câteva fiind folosite cu valoare predicativă (*abitir*, *bolbol*, *ceac-pac*, dibioc, doldora, ghiojghioarea, haihui, harceaparcea, hepsă, heriș, iavaș, *ioc*, iorga, muhaiar, sanchi, șuntai-muntai, tam, *taman*, techer-mecher, urdu-belea, zurla), și multe interjecții (ama, aman-zaman, *amandea*, *anasâna*, aș, avalim, *bacalâm*, caci, *carnaxi*, ches, ciș, diha, *dur*, gheal, ha, hairusum, *helbet*, *ișala*, *mașala*, neder, oști, pechi, *sâc*, sichimea, *sictir*, plus câteva folosite numai în limbajul marinăresc, menționate mai sus, la locul respectiv), precum și două verbe (*cărăbăni* și *perciuna*, acesta din urmă aparținând sferei semantice a construcțiilor).

În timp ce unor împrumuturi mai vechi, cum sunt *matrac*, *telemea*, *tinichigiu*, *trufanda*, le putem presupune o continuitate în limba română, chiar dacă, din întâmplare, nu au fost atestate o perioadă de timp, alți termeni, utilizați anterior o singură oară și abandonăți, sunt preluați acum din nou, cu alte sensuri sau în forme diferite (*coinac*, *hamailâu*, *ihram*, *misirliu*, *pazar*, *zingir*). Probabil că acum este reîmprumutat, cu alt înțeles decât cel cu care a fost folosit în veacul XVIII/1, și *furtun*, atestat cu semnificația actuală abia din prima parte a secolului XX. Numeroși termeni, de pildă *abraș*, *capama*, *cârmog*, *ceatal*, *dairea*, *maia*¹, *otuzbir*, *sageac*, *tabar*², *tapangea*, *temel*, *turlac*, sunt preluați cu semnificații multiple. Atestat din Dobrogea

începând din anul 1913, *meragiu* poartă indiciile preluării sale încă din prima jumătate a veacului XIX: el apare mai întâi în derivatul *meregie*, ceea ce înseamnă că era uzual în secolul XIX/2, alături de *merea*, cu care este strâns înrudit.

Dacă din lotul de 1.008 termeni analizați mai sus eliminăm cele 76 de cuvinte presupuse a fi fost preluate anterior, numărul împrumuturilor datorate primei jumătăți a veacului al XIX-lea se reduce la 932, dintre care 822 au fost reținute în lexicul românesc. De aici reiese că, *de la sfârșitul veacului al XIV-lea și până la mijlocul secolului al XIX-lea*, limba română a împrumutat din turcă, în total, 2.646 de cuvinte, dintre care numai 2.046 au fost atestate până în anul 1850.

b) *În a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, înrâurirea turcească revine la parametri înregistrați la începuturile ei, în secolele XIV/2–XVI. Influența turcă asupra ansamblului limbii române se încheie, în linii mari, la mijlocul secolului al XIX-lea, dar împrumuturi izolate, pe cale cultă sau comercială, continuă să se facă, prin inerție, și după această dată, iar influențe strict dialectale se exercită până în zilele noastre, în zone în care există o conviețuire efectivă a românilor cu grupuri consistente de turci (Dobrogea, sudul Basarabiei, până nu demult și zona Ada-Kale din sudul Banatului).

Textele redactate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atestă 480 de noi împrumuturi din turcă, dar, cum am văzut, marea majoritate a acestora au fost preluate, de fapt, anterior, îndeosebi în secolul XIX/1. Dintre ele, 41 pot fi totuși datate din perioada de mijloc și din a doua parte ale secolului XIX, când influența turcă nu mai este activă decât în unele arii lingvistice marginale, dar continuă să lase urme culturale la nivel individual. Unii autori de beletristică sau istoriografie – a căror activitate publicistică începe în jurul anului 1848 și capătă extindere după mijlocul secolului – inserează în operele lor noi cuvinte de origine turcă, pe care le vor fi auzit, poate, în tinerețe și a căror întrebuintare în scris se bazează, fără îndoială, pe cunoștințele reziduale de limbă turcă și pe inerția indusă de tradiția vocabularului cultural-istoric de această sorginte, aflat în curs de abandonare, precum și pe faptul că subiectele tratate se pretau la inserarea unor termeni turcești evocatori, pentru descrierea atmosferei epocii anterioare.

O serie de termeni istorici, care denumesc realități deja ieșite din uz, sunt folosiți pentru întâia și ultima oară de către istoricii (N. Bălcescu, M. Drăghici, D. Papazoglu, C.D. Aricescu, I. Sion, traducător din greacă al operelor istoriografice ale lui D. Fotino și fraților Tunusli) sau literații (mai ales Al. Odobescu, N. Filimon, I. Ghica și V. Alecsandri) care și-au elaborat operele pe la mijlocul și în a doua parte ale secolului al XIX-lea (*binec, biniș-alai, Bogdan-beg, boșnac-aga, caim, capan-emini, capan-naip, captan, carafefiz, ceamașir-aga, cefte-caic, checeliu, chiutuc, ciohodar-bașa, darat, feric, ghenci-aga, Iflac-beg, iurucleri, nizam-gedit, peșchegiu, reiz-chiesedar, satârgi-bașa, spahilic, suvariu, taraphana-emini, valide-chethudasi, zaptinamea*) ori chiar de către lexicografi, îndeosebi de către L. Șăineanu, care, în efortul de a identifica elementele de

origine turcă ale limbii române, a „împrumutat” el însuși, pe cale savantă, câteva astfel de cuvinte, pe care le-a inclus în partea de dicționar a ȘIO, dar nu le-a putut documenta (*iradea, mocabelegiu, narghelegiu, samur-calpac*), unele fiind reproduse automat în dicționare ulterioare, ceea ce ne obligă să nu le ignorăm și să le tratăm ca împrumuturi personale; mai mult, *narghelegiu* s-a perpetuat, cu același statut, până astăzi, fiind inclus în unele dicționare actuale și, drept urmare, trebuind considerat termen istoric actual. În schimb, nu merită să acordăm atenție termenului fictiv *onluc*, pe care însuși Șăineanu îl trece cu vederea în partea lexicografică a ȘIO, inserându-l fugitiv numai în volumul I, teoretic al lucrării (p. 219).

Pe lângă acești termeni istorici, pe cale cultă au fost preluate în această perioadă, ca termeni poetici, îndeosebi de către D. Bolintineanu și V. Alecsandri, câteva împrumuturi cu caracter de „cuvinte străine”, specifice lumii orientale, folosite din dorința de a da culoare locală subiectelor tratate: *biulbuliță, dalga, gin, halaică, hurie*. Două dintre ele au fost *hapax legomena* (*dalga* și *halaică*), însă nici cele care au fost preluate de la un autor liric la altul (*biulbuliță, gin*) nu au depășit statutul de împrumuturi personale, cu excepția lui *hurie*, perpetuat până astăzi.

În plus, termenul *hamam* „baie turcească cu aburi” este menționat de către L. Șăineanu (ȘIO I 284) – excelent cunoscător al realității lingvistice contemporane – printre cele trei „importațiuni pur literare și recente” care includ și termenii *bectemiz* „tutun de calitate superioară” și *imam-baialdi* „mâncare preparată din vinete”, preluați, probabil, pe cale comercială. De remarcat că, în timp ce *hamam* a fost transmis nejustificat în unele dicționare din prima jumătate a secolului XX, *bectemiz* a fost folosit de mai mulți autori înainte de a dispărea, iar *imam-baialdi* se menține și astăzi.

Mai importante decât lotul de cuvinte prezentat mai sus sunt cele 71 de împrumuturi dialectale preluate după anul 1850 în ariile lingvistice românești care au rămas în contact cu populații turcești și după mijlocul secolului: Dobrogea, sudul Basarabiei și, până prin anul 1960, sud-estul Banatului. O influență dialectală a existat, desigur, până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, și în alte arii lingvistice românești, mai ales de-a lungul Dunării, dar și în unele localități din adâncimea teritoriului României sau, dimpotrivă, din afara lui (nord-vestul și nord-estul Bulgariei, estul și nordul Serbiei), ale căror comunități restrânse de turci au dispărut ori s-au diminuat cu timpul. Câteva zeci de regionalisme munteneste, moldovenești, olteneste etc. de origine turcă, preluate, cu mare probabilitate, până la mijlocul secolului al XIX-lea, reprezintă consecințele acestei influențe locale. Desigur că nu este exclus ca unele dintre aceste regionalisme – atestate în glosare sau în texte redactate în secolul XX din diverse arii lingvistice (de exemplu din Moldova, Banat sau zonele sudice și estice ale Munteniei) și pe care le-am socotit a fi împrumuturi ale primei jumătăți a veacului al XIX-lea – să fi fost preluate, de fapt, în a doua parte a acestui secol. De exemplu, câteva moldovenisme (*balcan, balcic, câr, celea, saz²* etc.) înregistrate în *Lexiconul termenilor*

entopici din limba română al lui T. Porucic, publicat la Chişinău în 1931, ar putea fi specifice sudului Basarabiei, ceea ce înseamnă că există posibilitatea să fi fost împrumutate abia în secolul XIX/2, iar diverse elemente lexicale aparţinând terminologiilor profesionale (mai ales pescăreşti) sau entopice dobrogene şi celor din estul şi sudul Munteniei, eventual şi din sudul Olteniei şi al Moldovei (*ana, basamac, cazic, cheriş, doruc, ghioz, ialac, iar, iarma², lingher, lom, sirec, şlep* etc.), ar putea fi împrumuturi preluate în secolul XIX/2 în Dobrogea, de unde s-ar fi putut extinde, de-a lungul Dunării, abia în secolul XX. Localizările imprecise ori absenţa unor date privitoare la direcţia răspândirii cuvintelor ne împiedică totuşi să optăm pentru datarea împrumuturilor respective după mijlocul secolului al XIX-lea, întrucât ar putea fi vorba de termeni preluaţi independent atât în graiul dobrogean, cât şi în celelalte arii menţionate.

În schimb, 69 de termeni dialectali atestaţi mai întâi din secolul XX şi folosiţi exclusiv în Dobrogea trebuie socotiţi ca împrumuturi din a doua parte a veacului al XIX-lea sau, eventual, chiar şi din prima jumătate a secolului XX (*ada, alaman², alan, amlă, balabar², baldăran, buzluç, carabatac, caracartal, carâc, carcealâc, cârântâie, cherdea, chiopec, civiu, conoşman, dalâm, delibaş, desligea, duien, duzen, ercheç, etec, fârângiu, fidan, frenchi, gesvă, ghezec, ghibgher, ghiolbaş, hasmac, iacâie, ială, iarma¹, iastaci, levrec, lodos, lufer, maşa, meltem, minacop, musca, nazlâu, odunuc, perioz, saplâc, saur, săban, sângâie, sârt, sâzârma, sichişmiş, sictir-ciurba, sivric, şabla, şecher, şiş-chebap, şuberec, şupea, tapă, tauciu, tânăs, tejgherea, tipilic, tor, ţaparină, zanaat, zangalâc, zât*). Aceştora li se adaugă cel puţin doi termeni dialectali care sunt semnalati în secolul al XX-lea din sudul Basarabiei (*saman*), respectiv din sud-estul Banatului (*şacamele*).

Mai mulţi termeni împrumutaţi anterior, folosiţi în trecut în texte redactate în Muntenia, Moldova, Banat etc. şi apoi abandonati, sunt preluaţi acum din nou, de regulă cu alte sensuri sau în forme diferite şi cu atestări abia din secolul XX, din zonele care au continuat să stea sub influenţa limbii turce, mai ales din Dobrogea (*cealău, ceatma, cichirgiu, coci, duima, ielchem, nişadâr, pazvant², sefer²*). Alte împrumuturi vechi, abandonate între timp, sunt refolosite numai ca termeni istorici (*hasas, itlacferman, satârgiu, schirlet, silihtar-aga, tersana-emini* etc.).

Din cele de mai sus reiese că celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea îi datorăm în total 112 cuvinte preluate din turcă, dintre care 36 sunt *hapax legomena*, alte două sunt împrumuturi personale perpetuate în dicţionare, iar 74 au fost împrumuturi reale; 72 au intrat, în marea lor majoritate pe plan dialectal, în uzul curent, iar 40 au fost utilizate numai ca termeni istorici sau specifici stilului poetic ori în calitate de „cuvinte străine” neasimilate.

c) Din punctul de vedere al influenţei lingvistice turceşti, *secolul al XIX-lea* se caracterizează, aşadar, printr-o uriaşă discrepanţă între prima şi a doua sa jumătate.

Numărul total de 1.044 de cuvinte împrumutate în acest secol se repartizează cu totul inegal, întrucât peste 89% din ele au fost preluate în prima parte a veacului și numai sub 11% aparțin perioadei de după anul 1850, când înrâurirea turcească asupra ansamblului limbii române încetează în linii mari, iar influența strict dialectală devine preponderentă.

Ceea ce aduce nou secolul XIX este creșterea considerabilă a proporției împrumuturilor reale și a celor care au intrat în limbajul uzual: dintre cuvintele pe care le socotim a fi fost preluate în acest veac, 86% (898 de termeni) au fost reținute de limba română, fiind utilizate în texte de mai multe ori, iar 82% (842 de termeni, reprezentând 94% din împrumuturile reale) au devenit elemente ale vocabularului uzual al epocii.

De la începutul influenței turcești și până la sfârșitul celui de-al XIX-lea secol, lexicul românesc a preluat din limba turcă, în total, 2.758 de cuvinte, dintre care 2.526 sunt atestate până în anul 1900.

3.5.2. Viabilitatea

Împrumuturile din secolul al XIX-lea – multe, cum am văzut, atestate abia în secolul următor – au avut o viabilitate relativ mare, peste jumătate dintre ele supraviețuind până în zilele noastre.

a) Cele 413 cuvinte atestate mai întâi din *prima parte a secolului al XIX-lea* au inclus 110 *hapax legomena* și 303 împrumuturi reale; dintre acestea din urmă, 111 au ieșit din uz în a doua parte a veacului și în prima jumătate a secolului XX, iar 41 erau în curs de dispariție în a doua parte a veacului trecut, ca termeni istorici (*colgiu, direclie, echingiu, iașmac, iatagan, irmilic, lampagiu, liră, rubia, saia², tizic, tumbelechi, turaliu* etc.) sau ca termeni literari, populari ori dialectali utilizați încă în prima jumătate a secolului XX (*cabaz, chelbaș, chelemet, chiolhaniu, chiulaf, cimbistră, ciulea, conabiu, harambașă, havră, helbet, inacciu, mehenghi², oglan, pedea, samsarlâc, somon, talâm, tiriachiu, tizic, toptangiu, zamparalâc, zarar*). Totuși, 151 dintre împrumuturile reale din sec. XIX/1 (50%) s-au menținut până astăzi în lexicul curent al limbii literare (*acadea, arpagic, arșic, baclava, balama, bidinea, caimac, calcar², carantină, cataif, cercevea, chimion, ciulama, dalian, darac, derbedeu, fărăș, găgăuz, geam, geamgiu, geamlâc, geampara, ghiulea, ghiveci, iadeș, iahnie, iaurt, îndrușaim, lalea, lichea, liliac, liliachiu, mahon, malac, marț, mastică, menghină, mihrab, moft, moloz, mucalit, murdar, paiantă, palavragiu, peltea, peltic, perdaf, pingea, pupă, rindea, roabă, salcâm, samsar, sarma, sâc, șiac, tabiet, tarla, târfă, temenea, tevatură, tighel, tos, viran, zar, zarzavagiu, zeflema*), al limbajului popular (*aș, babalâc, becher, bocciu, cărăbăni, ceac-pac, cherem, chiabur, ciufut, dandana, dert, duduie, firfirc, get-beget, giol, haidamac, iavașa, ioc, mahmudea, maia¹, mala, mandă, mangafa, matuf, merchez, paceaură, palavră, patalama, pembe, pezevenclâc, pilafgiu, saftea, saia¹, sanchiu, sictir, șabac, șiș, taman, terezie, tignafes, toptan, trampă, tumurug, turlac*) sau al variantelor

dialectale (*amandea, anasâna, arşin, bagdadie, bărdacă, bent, buhur, bulgur, burec, cabazlâc, câlâf, ceanac, cerviş, chebă, chepeneag, chiunghi, chiup, cicmigea, cicric, cighir, cilic¹, cinghel, ciorbâlâc, ciurlan, dairea, dip, farbala, horşaf, ianat, mageara, mindirgiu, muchelef, neneacă, taclit, taniliu, tibet, tocmac, tocmagi, trahana, ulama*).

Şi mai grăitoare este însă statistica celor 932 de termeni care, după toate probabilităţile, au fost preluaţi cu adevărat în prima jumătate a secolului XIX.

Desigur că împrumuturile personale (cu statut de *hapax legomena*) nu au avut şanse de perpetuare, iar cea mai mare parte a terminologiei oficiale care presupunem că a fost preluată în epoca respectivă (52 de cuvinte) a dispărut în decursul deceniilor următoare; mai mulţi termeni de acest fel au devenit istorici, menţinându-se în secolul XX/1 (*altalâc, bechi, calemgiu, ciubucci-başa, colgiu, direcci-başa, echingiu, menduhie, menzilgibaşa, mudir, muslim, resm, tanzimat, top-condaclari, tophana, vechilef*), însă numai *colgiu* şi *echingiu* au mai fost utilizaţi în această calitate şi în a doua jumătate a acestui secol; *mihrab* este un „cuvânt străin” prezent şi astăzi în limba literară, *havră* se află pe cale de dispariţie din limbajul popular, iar *cichirgiu* a fost reîmprumutat ca regionalism şi mai este în uz în Dobrogea. În schimb, împrumuturile care au intrat de la bun început în lexicul uzual au supravieţuit până azi într-o proporţie mult mai mare.

Dintre cele 822 de împrumuturi reale pe care le socotim a aparţine primei jumătăţi a secolului XIX, 30 au ieşit din uz în a doua parte a aceluiaşi secol (*aga-capusi, caimacam-aga, cârcserdar, ches, cichirgi-başa, culoglu, culucciu, dangalac, direcci-başa, ecmecci-başa, ehii-islam, funduc, giumert, manaf, măzrac, melec, miralai, muşir, nişam-iftihar, resm, rubariu, sarai-iamac, selam-ceauş, şah², şerbegi-başa, tabalhana, tarapangiu, teslimat, tulimean, tulumbagi-başa*), iar 288 – în prima jumătate a secolului XX (*acmac, agem-pilaf, agustos, altalâc, antep, aralâc, arasta, armangiu, arsâz, aslan, avalim, babadam, bacalâm, balbaş, barac, bastara, baş-boier, baş-hamal, băbut, bechi, becrilâc, becriu, bectemiz, belec, belghir, berbelâc, berechetlâu, beşactea, beşlic, binigiu, binişliu, bocceagiu, bo², bolboi, bozafer, bulumaci, cabadaui, caci, cafadar, cafaitâc, caftanlıu, caldarâmgiu, calembec, calemcheriu, calemgiu, calupciu, capama, capioldaş, carabaşag, caraianac, cara-pelit, cardaşlâc, carnaxi, carpuz, casac, casnac, casnă, catâr², caucciu, căcărdac, căigiu, căvârgic, câlangâci, cânâgic, câzamlâc, câzâl-pelit, ceadiriu, ceairort, ceamfistic, ceapcânlâc, cearc, cearclâu, cehrea, celelie, cheab, cheafir, checi, cheleş, cheman, chervangiu, chesmec, cheşchet, chimioniu, chiocec, chioceşte, chionduz, chior², chiragelâc, chiringiu, chişleac, chizil, ciceacliu, cichel, cicriciniu, ciftea, cil, cinghinea, cioc, cişit, cişmegiu, citembec, ciubucci-başa, ciucman, ciuel, ciufulâc, ciurec, coha, coinghios, col¹, corasan, cortel, curuluc, cuşchebap, dahiu, damblaliu, def, derebei, dezghin, dibioc, diha, diudiuc, diunuc, diunurluc, diuz, dizman, dulandragiu, dur, edecciu, ergavan, eschigiu, fermenea, fetnegea, filaliu, fustanlâc, geamparagiu, geanfes, gebel, ghelberea², ghelir, ghermec, gher-peit, ghigilic, ghiobec, ghiojghioarea, ghionghionea, ghiordum, ghiormec, ghiozboiagilâc, ghirghiş, ghiulbahar,*

*ghiulie, ghiusturea, gibră, giubeliu, giumbușlău, giungiurliu, giurgină, giuvanea, gogea, gul, habara, hairusum, hanâma, harabagiic, heriș, hervanea, iamangiu, ibrișingiu, ichilic, ienicicma, imamea, inigea, iovaniiu, irat, ischiuzar, isnaflâc, ișala, iuc, iucuscea, iuschiudar, lafagiu, lagiverde, laliu, langavie, limoniu, liră, locmagiun, lulegiu, magear, magmuză, marpici, mascaralâc, maslahat, mașala, măzgal, menduhie, menzilgibașa, mermer, mertepoa, mezit, miambal, mofluzlâc, mudir, muhaiar, muhalebiu, musluc, nact, nafea, neder, neftiu, neisan, netegea, neva, nisfea, nunea, oști, pală, paralău, pastra, pazarghean, pazarlâc, pazvan, pechi, peșingea, pirpiliu, pirpiri-cosac, pungiuc, rahat¹, rast, răcam, reizicol, revan, saia², saidecar, sain, saltamarcă, samaia, samaniu, sambechiu, sarariu, seba, seftenlichii, selimie, serpengea, sevai, sevdaliu, sileaf, sinter, softa, soliman, șisterea, șucada, taban¹, tabet, tablagiu, tact, ta¹, tamachiar, tamburagiu, tarabulus, tarac, tarator, tăcată, techer-mecher, telvea, tertel, tertipgiu, teșcherea¹, tetrea, timin, tomaci, top-condaclari, tufec, tug, tuhan, tumbelichi, tunesliu, turaliu, turliu, turluc, tutea, tuzluc¹, ugurlâc, usul, vechilet, zacom, zaiflâc, zariflâc, zavalăș, zeibeg, zevzeclâc). Peste 38,5% din împrumuturile reale ale acestei perioade (318 cuvinte) au ieșit, așadar, din uz până la mijlocul secolului XX. Câteva asemenea împrumuturi azi învechite supraviețuiesc totuși în derivate folosite în limba actuală (*boza, cardaș, zampara*). Preluați în secolele XVI–XVII, abandonati și apoi reîmprumutați în această perioadă, *caraman, chez, hamailău* și *ihram* vor dispărea din nou, în secolele XIX/2–XX/1.*

Circa 17,5% din împrumuturile reale ale acestei perioade (144 de cuvinte), utilizate până la anul 1950, erau în curs de dispariție în a doua parte a secolului XX, ca termeni literari (*catârgiu, cearmuc, cherestegiu, chișmiș, gherdap, muștea, popaz, ursuzlâc*), populari (*arbiu, cabul, codoșlâc, conabiu, cusurliu, dubara, dușiș, epiec, gionat, harambașă, havră, lenchi, macalâc, masat, mehengh², poștagiu, șeș-beș, șeș-șeș, zamparalâc, zarafir*) sau, mai ales, ca termeni dialectali (*afif, ama, aman-zaman, asmaciuc, asman, baiergic, balcan, balcic, baltalâc, becciu, bindilic, burnuz, burun, cabaz, caipacă, calai, caplagea, caragea, cavga, câr, cârlaci, cârmog, câsmet, cealmuc, celea, chelbaș, chelcea, chelemet, chertic, chesm, chezap, chimur, chiolhaniu, chisim, chiulaf, cichie, cidiu, cimbistră, cit², ciulea, ciumlec, cocargea, cogea, condac, daiac, daulgiu, dichii, disghea, dulapciu, dulgherlâc, fiog, fulie, gheal, ha, hair, helbet, iazâc, ilar, inacciu, iorga, laf, luchium, mandalină, matara, meșea, mosomur, pai, parcealagiu, pedea, perciuna, peringii, pin, pinir, pisi, rizilic, safer, saz², săferdea, sia, somon, șecherlie, șuntai-muntai, tabă, talâm, talion, tarciniu, tălășman, tere, ticnea, tiriachiu, tizic, tocat¹, topleicuță, tura³, urdu-belea, zarar, zian, zurla*) sau istorici (*baclavagiu, bigi-bigi, col², colgiu, direclie, echingiu, iașmac, iatagan, irmilic, lampagiu, pastramagiu, salepgiu, tanzimat* etc.). Reîmprumutați în această perioadă, cu mai multe sensuri, diferite însă de cele cu care fuseseră utilizați anterior și apoi abandonati, *misirliu* și *zingir* erau, de asemenea, în curs de dispariție în secolul XX/2.

Împrumuturile reale a căror preluare poate fi pusă pe seama acestei perioade s-au menținut până astăzi în lexicul curent în proporție de aproape 44% (360 de cuvinte):

– 104 aparțin limbii literare, unele ca termeni tehnico-profesionali (*acadea, afuzali, armuz, arpagic, arșic, baba, babic, baclava, balama, batal, bidinea, bora, bulmea, caimac, calcar², canale, caraghioslâc, carantină, carmangiu, catifeliu, caval, chebap, chefiu, chilipirgiu, chimion, chirpici, ciuin, corăbiele, cușcuș, dalian, doldora, eche, fâraș, găgăuz, gărgâr, geam, geamandură, geambașlâc, geamgiu, geamlâc, geampara, ghermea, ghioc, ghiol, ghionder, ghiordel, ghiulea, ghiveci, haihui, harman, iadeș, iahnie, iaurgiu, iaurt, ichi, indrușaim, irimic, liliac, lillachiu, lustraglu, macagiu, macara, macaz, maia², maina, malac, mandar, manea, marț, merdenea, mihrab, mola¹, muezin, musaca, oja, parogat, parâmă, parlagiu, peltea, plstil, provă, pul, pupă, pușlama, salamastră, sapan, sarailie, sart, sașiu, saulă, sisinel, sumac, șiac, tablă, tacz, talaș, tarama, târpan, tevatură, tos, tuslama, vira, zargan, zarzavagiu);*

– 72 fac parte din lexicul popular (*abitir, abraș, aș, babalâc, barbut, baș-buzuc, bărdac, becher, belaliu, birlic, boc, bocciu, boiandruc, caplama¹, cârcăiac, cârmâziu, ceac-pac, cherem, chiabur, chiolhan, ciufut, ciuruc, coșcogea, duduie, durbacă, firfiric, gaz, get-beget, gherghină, ghiu², glgea, haidamac, harcea-parcea, iaca, lavaș, iavașa, mahmudea, maia¹, mandă, mangafa, mangealâc, martac, matuf, merchez, muhaia, otuzbir, patalama, pătlăginlu, pembe, peș, pllafgiu, pișicher, pișicherlâc, sacsie, sal, sanchi, sarsailă, sichimea, sici, șabac, șapcallu, șiș, tabietliu, teltie, terezie, tignafes, trampă, tumurug, varda, vardie, zevzec, zulă);*

– 184 sunt termeni utilizați exclusiv în variantele regionale ale limbii române actuale (*alcalâc, altângic, amandea, ana, anasâna, angâș, ara, arșin, asmă, avă, azâr, bagdadie, bagea, baiguș, baldâr, bar, basamac, baschiu, bașcazâc, bărdacă, bent, bobric, boș, boștur, bozgun, buhur, bulgur, burec, cabac, cabazlâc, cadalâc, calacatâr, calangiu, calpazan, caplama², carabaș, carael, cașic, caun, cavurma, cazic, căleap, căci, călâf, câscâci, câzâlcea, ceacâie, ceaclama, ceamur, ceanac, ceatal, ceiz, cerviș, chepeneag, cheriș, cherpedin, chersin, chituc, chiunghi, cichirgiu, cicic, cicmigea, cicric, cicur, cighir, cilic¹, cilic², cinghel, ciorbalâc, ciovrântie, ciș, ciurlan, comur, cucumea, dalgâci, didiu, dip, direc, doruc, dulma, dușec, duvar, farbala, fener, fileri, gaigana, geanabet, gebea, ghimirie¹, ghimirie², ghioci, ghioslomea, ghioz, ghirin, ghisluc, ghiudunea, ghiurluc, ghizluc, giugiuc, giumbuș, giurumea, gurut, halat¹, halat², haraba², hardal, hepsă, hluchium, horșaf, iaba, ialac, ianat, ianâc, iaprac, iar, iarma², iastuc, ielchem, ierec, iofca, ischiuzarlâc, lambă¹, lingher, lom, mageara, meragiu, merea, meșelic, mischet, mișchiu, muchelef, mumurluc, nacâluri, nadaz, nălet, olum, orman, panair, pangea, pardaf, părpăți, rustem, sageac, saha, samalâc, sazan, sârghiu, sel, sichișmiș, sirec, sosma, stichi, șașma, șiboi, șilep, șișic, tabar², taclit, talică, tam, tandâr, taniliu, tapangea, tapău, tătulă, târmâc, temei, tepea, tifan, tocat², toitan, top², topotan, trahana, trapazan, tulă, tuslos, ulama, urgan, vintir, zamba, zardalea, zămos, zeff).*

Cinci termeni reîmprumutați în această perioadă, după ce fuseseră utilizați, de obicei cu alte sensuri, și abandonăți în secolele anterioare, se mențin și ei în lexicul actual: *furtun* și *hamalâc* în limba literară, *coltuc* în limbajul popular, iar *coinac* și *pazar* ca regionalisme.

Peste 61% din împrumuturile reale ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea se mențin, așadar, la diferite niveluri ale limbii române actuale, chiar dacă multe se află pe cale de dispariție.

b) Nu ar avea nicio relevanță dacă, în cele ce urmează, am analiza viabilitatea termenilor care apar abia în texte din a doua jumătate a secolului XIX sau din secolul XX, dar care sunt împrumuturi incontestabile din veacurile XVIII și XIX/1, astfel încât numai întâmplarea a făcut ca ele să fie atestate cu întârziere: această analiză a fost inclusă în paragrafele de mai sus, referitoare la perioadele cărora li se datorează cu adevărat împrumuturile respective. Mult mai grăitoare este evaluarea, din punctul de vedere al viabilității lor, doar a termenilor care au fost într-adevăr preluați după anul 1850. Numai cu titlu de curiozitate menționăm că, dintre cei 480 de termeni atestați mai întâi din *a doua jumătate a veacului al XIX-lea*, 38 au fost împrumuturi personale, iar 442 – împrumuturi reale; dintre acestea din urmă, 208 au dispărut până la mijlocul secolului XX, 53 erau în curs de dispariție în a doua parte a secolului, iar 181 s-au menținut până astăzi în lexicul curent.

Majoritatea celor 38 de împrumuturi personale care aparțin jumătății a doua a veacului al XIX-lea (dintre care 32 au fost folosite ca termeni istorici, iar *biulbiuliță*, *dalga*, *gin*, *halaică*, *hamam* și *hurie* – ca împrumuturi culte, savante, „literare”) au dispărut fără urmă; numai *hurie* și *narghelegiu* s-au perpetuat până astăzi, primul ca termen literar, iar al doilea ca termen istoric. Dintre împrumuturile oficiale reale, *bectemiz* s-a menținut doar pentru scurt timp, iar *imam-baialdi* se află în uz și în prezent, ca termen culinar literar din categoria „cuvintelor străine”.

De o mare viabilitate – firească, de altfel, dat fiind timpul scurt care a trecut, și în multe cazuri probabil provizorie – s-au dovedit, în schimb, cele 71 de regionalisme (cu preponderență dobrogene) preluate în această perioadă, care au supraviețuit și sunt atestate și din a doua parte a secolului XX în proporție de 76% (*ada*, *alamar*², *alan*, *amlă*, *baldăran*, *carabatac*, *caracartal*, *carâc*, *carcealâc*, *cârântâie*, *cherdea*, *chiopec*, *conoșman*, *dalâm*, *delibaș*, *desligea*, *duien*, *duzen*, *erchec*, *etec*, *fârângiu*, *fidan*, *ghibgher*, *ghlolbaș*, *hasmac*, *iacâie*, *ială*, *iarma*¹, *iastaci*, *levrec*, *lodos*, *lufer*, *mașa*, *meltem*, *minacop*, *nazlâu*, *odunuc*, *perioz*, *saman*, *săban*, *sârgâie*, *sâzârma*, *sichișmiș*, *sictir-ciurba*, *sivric*, *șabla*, *șecher*, *șiș-chebap*, *șuberec*, *șupea*, *tapă*, *tânas*, *tor*, *țaparină*, *zâț*). În schimb, 16 termeni dialectali preluați în a doua parte a veacului XIX au început să iasă din uz în secolul XX (*balabar*², *buzluc*, *civiu*, *frenchi*, *gesvă*, *ghezec*, *musca*, *saplâc*, *saur*, *sârt*, *șacamele*, *taucciu*, *tejgherea*, *tipilic*, *zanaat*, *zangalâc*). O serie de cuvinte mai vechi, folosite în secolele anterioare și dispărute din lexicul românesc, au

fost reîmprumutate, dialectal, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de regulă cu alte sensuri; unele au supraviețuit până astăzi (*cealău, ceatma, cocj, sefer²*), iar *pazvant²* era din nou pe cale să iasă din uz după anul 1950.

În concluzie, dintre cele 76 de împrumuturi reale sau reluate (perpetuate) în dicționare, două au dispărut până în anul 1950, 57 se mențin în lexicul curent actual (75%), iar 17 erau în curs de a ieși din uz la finele secolului XX (22,5%).

c) *Secolului al XIX-lea* îi datorăm, așadar, 898 de împrumuturi reale sau reluate, dintre care 320 au ieșit din uz până în anul 1950 (35,5%), 417 s-au menținut până azi și se află în lexicul curent (46,5%), iar 161 (18%) erau în curs de dispariție în a doua jumătate a secolului XX.

3.5.3. Sincronia

Secolul al XIX-lea cuprinde, la mijlocul său, momentul de turnură în amploarea și calitatea influenței limbii turce asupra limbii române, dar nu și în efectele acestei influențe: numărul termenilor de origine turcă utilizați în limba vorbită și scrisă nu scade, ci, dimpotrivă, crește în acest veac. Limba turcă își pierde treptat statutul de sursă prioritară pentru îmbogățirea lexicului românesc, însă, cu excepția unor termeni deveniți arhaici, de care limba română se debarasează, fondul de cuvinte împrumutate și perpetuate din perioadele anterioare nu încetează să fie folosit în aceeași măsură, iar în scris chiar cu o frecvență sporită, datorată înmulțirii textelor de diferite tipuri. Mai mult, peste o mie de noi cuvinte sunt împrumutate în acest secol, cu precădere în deceniile sale inițiale.

a) Astfel, în textele redactate *în prima jumătate a secolului XIX* se află 1.366 de termeni preluați în decursul veacurilor, dintre care 413 apar acum pentru întâia oară (cel puțin 76 dintre aceștia fiind împrumutați, probabil, mai devreme). Pentru a determina lexicul uzual al acestei perioade, din numărul împrumuturilor atestate trebuie eliminate, desigur, cele 110 *hapax legomena* care nu au fost reținute, precum și circa 30 de cuvinte preluate anterior și folosite acum numai în istoriografie, pentru a denumi realități ale veacurilor anterioare, putând fi deci considerate ieșite din uz. Fondul lexical de origine turcă utilizat efectiv în vorbire în această perioadă era însă, evident, mult mai mare decât cel atestat: acum au fost preluate, foarte probabil, 595 de cuvinte care apar în scris abia în a doua jumătate a veacului sau în secolul XX, dar care trebuie să fi fost în uz pe la anul 1850, deoarece ar fi greu de presupus că au mai putut fi împrumutate după această dată. Pe de altă parte, textele omit să înregistreze 189 de împrumuturi care fuseseră folosite anterior și vor fi atestate din nou în perioadele următoare, ceea ce înseamnă că erau în uz în sec. XIX/1. Rezultă că între anii 1800 și 1850 au fost utilizate 2.150 de împrumuturi, iar lexicul românesc curent de pe la anul 1850 cuprindea circa 2.010 termeni preluați din limba turcă.

De altfel, în prima jumătate a secolului XIX, fenomenul dispariției din lexicul limbii române a cuvintelor de origine turcă dă semne de amplificare. Acum se învechesc și ies din limbajul cotidian și mai ales din cel oficial 90–100 de împrumuturi care nu au statut de *hapax legomena*, fiind utilizate în scris de mai multe ori, majoritatea în secolele anterioare, iar câteva, ca termeni istorici, și în texte din această perioadă (*acic, alai-ceauș, alaman¹, arpalâc, balâcdiș, balimez, baltagiu, barată, baș-tergiman, bazarghean-bașă, beilicci-efendi, benderliu, bostangi-bașa, bugeacliu, bulgariu, cafea, caimacam-pașa, capigilar-chehaiasî, cazălbăș, cearșit, ceaușlar-emini, ceplac, checea, chehaiâlâc, cherachea, chesedar, cheșf, chiurci-bașa, cinghie, cinie, cuiungiu, culchehaia, cumbaragi-bașa, curban, dizdar, dombaz, dova, eziet, fil, ghimigiu, ghiundelic, giuluș, hairêt, halep, halif, hambar-emini, hata, hindiu, hoget, iucituilâu-pașa, lavdan, mahut, mermerei, mozavir, muhimat, muhzur-aga, mutevelâu, nagara, naip, nișangiu, ordu-cadisi, parangun, ramazanlâc, saingi-bașa, sangeactar, saraci-iamac, saragea, sâcâldisi, schemni-aga, seimen-bașa, selam-aga, serdengheciti-agasi, silihtar-pașa, sulf, șatâr, șatârbaș, tabin, tablă², tahmis, talhâș, tarpuz, telpizlic, teșrifat, ușurgiu, veră, vezaret, vezir-azem, vezir-chehaiasi, vizirlâc, zaheregiu, zărgea, zerdava, zurumbat etc.); puține dintre aceste cuvinte vor fi reluate și folosite mai târziu, numai ca termeni istorici.*

b) Izvoarele documentare din *cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, deși posterioare momentului de cotitură pe care l-a constituit mijlocul veacului, nu vădesc reducerea amplitudinii influenței turcești. Dimpotrivă, textele redactate și publicate în această perioadă înregistrează 1.751 de cuvinte preluate din limba turcă, dintre care 1.521 erau uzuale în epocă, 194 erau pe cale de dispariție, de regulă deja ca termeni istorici, iar 36 au fost împrumuturi personale de tip *hapax legomena*. Alte 282 de cuvinte, deși nu sunt atestate din secolul XIX/2, este aproape cert că erau uzuale, deoarece fie au fost utilizate anterior și apoi, din nou, în secolul XX, fie au atestări abia din acest din urmă secol, dar au fost preluate, foarte probabil, în veacul al XIX-lea. Aceste supoziții ridică la cel puțin 2.033 numărul împrumuturilor folosite în secolul XIX/2, dintre care aproximativ 1800 se aflau în lexicul uzual și au fost transmise veacului următor.

În schimb, în aceeași perioadă au fost abandonate subit ori, în cazuri mai rare, au început să iasă treptat din uz, devenind termeni istorici, circa 295 de împrumuturi cu atestări anterioare multiple, majoritatea lor aparținând terminologiei oficiale, iar câteva – lexicului uzual al epocilor precedente (*abdest, accea, ahci-bașa, ahtinamea, arz, arzihal, arzmahzar, ascher, avgi-bașa, bacalbașă, bairamlâc, balgi-bașlâc, baș-beșleagă, baș-bulucbaș, baș-caimacam, baș-capichihaiie, baș-ceauș, baș-ciohodar, baș-salahor, beldar, berber-bașa, bina-emini, bogdan, bolozan, buciuc, buiurdiu, cabara, caftangi-bașa, caimacamlâc, calpacciu, capanliu, capigi-bașă, capigiu, capsimal, capuchehaie, capuchehaielâc, capudan-pașa, capu-olan, carar, cavas, cavaz-bașa, cazascher, cârcserdar, câtlâc, cearcagiu, ceauș-bașa, cetâl-menșâl, cheder, chehaia-bei, ciohodar,*

*cofterie, cuiungi-başă, culoglu, culuc, culucciu, dangalac, davagilâc, davagiu, davet, devlet, devlet-tatar, direcci-başă, dıvan-ceauş, divan-cheatip, divan-efendi, divictar, donluc, dunanma, efta, embru-inam, emectar, emen-cafe, emin, emir, enghiurşal, ferman-inam, fermanliu, fetva, fiat, frenghie, funduc, funducliu, fursant, găitangiu, geaizea, gelep-başă, gephanea, gerah, geremea, ghiumbrucciu, ghiunghiuler-agasi, ghizie, giuimert, gizie, hainlâc, halali, halt, haracciu, harea, hareci, has, has-ahârlu, hat², hataia, hatihumaium, hatişerif, havalegiu, havantop, hazne-cheatip, hazran, hedia, hogeghean, iabangiu, iamac, iasac, iasacciu, iazagiu, ibrictar, ichituilâu, ici-ciohodar, icioglan, icram, iedecliu, ienicer, igzar, iltizam, lmbrohor, imdat, iorgangiu, iuruc-bairac, iuruc-bairactar, iuzbaşă, iznasi-zaherea, lagumgiu, lahaniu, lahur, mabein, mabeingiu, mahzar, manaf, mane, mansup, marifet, masraf, mataragi-başă, mataragi-iamac, mataragiu, măzrac, mefruzul-calem, mehmendar, mehter, mehter-başă, melec, memlechet, memuriet, menzil-embru, menzilgiu, menzilhanea, metah, miralâi, mirie, mirimiran, mischiu, misir, mucaiesea, mucarer, muhafiz, muhurdar, mumbaia, mumbaşir, musaadea, musaip, muselim, muşaverea, muşir, mutfac, muvela, nacaş, nalbant-baş, namea, nazaret, nişam-iftihar, nişter, odabaş, ogeacliu, orta-cuşac, osman, padişah, paic, panzehr, paşa-capusi, pazvant¹, perdeggiu, peşchirgi-başă, peşchirgiu, piuscul, rachigiu, rahtivan, reiz, reiz-efendi, resm, rezai, rezalet, richiabile, riza-pazar, rubariu, rufet, sabură, sacabaş, sacat, sacatlâc, sadacat, sadrazan, sangeac¹, sangeac², sangeac-şerif, sarisabri, sârmaciu, sârmali, segedea, seimen, seiz, seiz-başă, selam, selam-ceauş, selamlâc, serascher, serdar-ecrem, serhatliu, silihtar, sofragi-başă, solac, somachi, spahiu, sua, suiulgi-başă, suiulgiu, sultan-mezat, surahi, surecciu, surghiunlâc, sursat, şah², şahmarand, şahzadea, şamdangi-başă, şamdangiu, şenlic, şerbegi-başă, tabalhana, tahmin, tahvil, tainat, taingiu, tarapangiu, tatar-mizil, taxidar, taxil, tătar, teclif, tefterdar, teftergiu, teftişciu, telal-başă, tergiman, tersana-emini, terzi-başă, teslimat, timar, topci-başă, topciu, tophana, tufecchi-başă, tuigiu, tulimean, tulumbagi-başă, turnagi-aga, tutungi-başă, ugeret, umur, vacuf, validea, valiu, vechilâc, vechil-hargiu, vechilimea, viranea, voivoda, zabetlâc, zaim, zapcilâc, zapt-ferman, zâr, zilzan, zurba¹). Numai câteva dintre aceste cuvinte au mai fost folosite în secolul XX, însă numai ca termeni istorici (*capigi-başă, capuchehaie, ienicer, seimen, serascher, spahiu, zapt-ferman* etc.).*

3.6. Secolul al XX-lea

3.6.1. Cronologia

Influenţa turcă din secolul XX prezintă trăsături similare, dar o intensitate şi mai mică în comparaţie cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Deşi numărul împrumuturilor atestate acum pentru întâia oară este ridicat (234 de termeni, dintre

care 154 în prima jumătate, iar 80 în a doua jumătate a secolului), cele mai multe dintre aceste cuvinte au fost preluate, după toate probabilitățile, în perioadele precedente, îndeosebi în secolul al XIX-lea. Este vorba mai ales despre numeroși termeni regionali împrumutați în diferite arii lingvistice dialectale (și enumerați în listele de regionalisme preluate în perioadele anterioare), dar și despre o serie de cuvinte folosite în limbajul popular sau în limba literară, unele aparținând terminologiilor profesionale (*afuzali, armuz, barbut, boiandruc, bora, bulmea, carmangiu, catârgiu, codoșlâc, cusurliu, dușiș, eche, ghermea, ghiordel, harman, irimic, macalâc, maina, mandar, merdenea, muhaia, oją, paragat, popaz, poștagiu, provă, pul, sal, salamastră, sapan, sart, saulă, șapcaliu, șeș-șeș, tacoz, tarama, zargan, zulă*), precum și despre câteva împrumuturi deja ieșite din uz, care s-au perpetuat în literatura populară sau vor fi fost întâlnite în texte din secolele anterioare, fiind utilizate acum ca termeni istorici (*altalâc, baclavagiu, berat-humaium, cioc, inigea, laliu, menduhie, menzilgibașa, mezit, răcam, tablagiu, top-condaclari*). Unele dintre acestea din urmă fuseseră, probabil, în uzul curent, dar în momentul atestării erau deja învechite (*baclavagiu, cioc, inigea, laliu, mezit, răcam, tablagiu*); despre celelalte se poate afirma că, deși sunt împrumuturi oficiale cu atestare unică, nu pot fi considerate *hapax legomena*, de vreme ce au o ascendență prezumtivă în secolele precedente, având deci cel puțin încă o apariție probabilă în texte anterioare.

Desigur că unele dintre împrumuturile dialectale din Dobrogea sau din alte zone care au continuat să stea în contact cu mase de vorbitori ai limbii turce ar putea data din secolul XX, dar, ținându-se seamă de faptul că atestarea lor, cu precădere în glosare sau atlase dialectale, implică o oarecare întârziere față de momentul preluării, probabilitatea ca ele să aparțină lotului de împrumuturi din secolul al XIX-lea este mai mare. Oricum, nu există criterii cu ajutorul cărora am putea delimita un împrumut dobrogean din secolul XX de un altul preluat în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, dar atestat mai târziu. De aceea, toate regionalismele cu prime atestări din secolul XX au fost tratate ca împrumuturi din secolul XIX, deși unele ar putea data din prima parte a veacului trecut.

În schimb, există argumente pentru a considera că două dintre cuvintele atestate mai întâi abia din secolul XX au fost preluate într-adevăr în această perioadă. Termenul *megidie* nu apare în ȘIO, ci abia în ȘDU, ceea ce înseamnă că L. Șăineanu îl va fi întâlnit după anul 1900 sau îl va fi preluat el însuși, pe cale cultă (decorația turcească purtând această denumire a fost instituită abia în anul 1851); cuvântul a rămas însă cu statut de *hapax legomenon*. Există, de asemenea, certitudinea că termenul *hașlama* a fost introdus în limba română după anul 1990 – prin intermediul restaurantelor turcești deschise în ultimul timp în marile orașe din România –, având statut de „cuvânt străin” și șanse reduse de autohtonizare.

O serie de împrumuturi mai vechi (cum sunt *accea*, *ahtinamea*, *baş-capichihai*, *berat*, *hambar-emini*, *hazna-aga*, *ial-agasi*, *mahzar*, *paic*, *raia*, *ruca*, *sadrazan*, *sangeac*, *saragea*, *taxidar*, *timar-spahiu*, *uşur*, *zapt-ferman* sau *zurna*) sunt „reînviat” acum și menținute în atenția oamenilor de cultură, ca termeni istorici, de către specialiștii în istorie sau literaturii secolului al XX-lea, după ce fuseseră folosite în texte redactate în veacurile precedente. Termenii *sagriu* și *samiei* (cu varianta *samun*) au fost reîmprumutați acum, în calitate de „cuvinte străine”, primul – de către traducătorul romanului *La peau de chagrin* al lui Balzac (cuvântul a fost utilizat în secolul XVIII/1), iar al doilea – probabil de către marinarii de pe navele comerciale și de pescuit oceanic (după ce fusese folosit de către D. Cantemir, în forma *sam*, la începutul veacului al XVIII-lea).

Prin cele două noi cuvinte preluate în secolul XX, *fondul lexical românesc împrumutat de-a lungul timpului din limba turcă se ridică la 2.760 de termeni.*

3.6.2. Viabilitatea

a) Dintre cele 154 de cuvinte atestate mai întâi în texte din *secolul XX/1*, unul (*megidie*) a fost împrumut personal (al lui L. Șăineanu), 19 au dispărut până la mijlocul secolului, ceea ce dovedește că, în marea lor majoritate, erau deja termeni istorici sau în curs de a ieși din uz (*altalâc*, *arasta*, *bechi*, *diha*, *ghiulbahar*, *hagemiş*, *heriş*, *inigea*, *laliu*, *menduhie*, *menzilgibaşa*, *mezit*, *răcam*, *tablagiu*, *tipilic*, *top-condaclari*), 67 erau pe cale să dispară în a doua jumătate a secolului, iar 67 sunt termeni actuali (dintre care 44 sunt regionalisme).

b) Dintre cele 80 de împrumuturi, toate reale, având prima atestare abia din *a doua jumătate a secolului XX*, trei erau deja în curs de dispariție, ca termeni populari (*şes-şes*) sau istorici (*baclavagiu*, *berat-humaium*), iar 77 sunt cuvinte aparținând lexicului curent actual (dintre care 61 sunt regionalisme).

c) Cele două împrumuturi preluate într-adevăr în *secolul XX*, la fel ca și cuvintele reîmprumutate sau „reînviat” acum, după ce fuseseră folosite anterior și abandonate, au un statut definit de însăși calitatea în care au fost adoptate: *haşlama*, *sagriu* și *samiel* fac parte din vocabularul actual ca denumiri ale unor realități specifice altor popoare sau țări („cuvinte străine”), *megidie* a fost un *hapax legomenon* inclus în ŞDU de către L. Șăineanu, iar vechile împrumuturi oficiale reutilizate acum (*accea*, *baş-capichihai*, *berat*, *berat-humaium*, *ial-agasi*, *ruca*, *zurna*) sunt termeni istorici fără nicio șansă de perpetuare.

3.6.3. Sincronia

Secolul al XX-lea este martorul ieşirii din uz a unui mare număr de cuvinte de origine turcă folosite în veacurile precedente, dar și al consolidării poziției în lexicul românesc a termenilor perpetuați până astăzi. Întrucât influența turcă a încetat aproape

cu desăvârșire, împrumuturile anterioare au acum „libertatea” de a-și clarifica locul și valoarea în diferitele straturi stilistico-teritoriale ale limbii române.

a) Textele din *prima jumătate a secolului XX* înregistrează 1.432 de cuvinte împrumutate din limba turcă, dintre care 1.165 fac parte din lexicul curent, iar 267 pot fi considerate în curs de a ieși din uz, întrucât o parte sunt utilizate acum, eventual și în a doua parte a secolului, ca termeni istorici (câțiva dintre aceștia fiind „resuscitați” după ce dispăruseră mai devreme, de exemplu *ruca, sagriu, timar-spahiu* și *zurna*), iar o altă parte sunt împrumuturi uzuale în secolele trecute, care mai apar sporadic în această perioadă, de regulă în literatura populară și/sau în dicționare, însă nu mai au atestări din a doua parte a secolului. Încă 122 de astfel de termeni trebuie să fi fost însă utilizați în epocă, de vreme ce fie au fost atestați anterior și vor fi folosiți din nou, în a doua parte a secolului XX (43 de cuvinte), fie au prima apariție în diverse texte, mai ales dialectale, publicate după anul 1950 (79 de cuvinte); de asemenea, alte circa 100 de cuvinte care apar pentru ultima oară în texte de la sfârșitul veacului al XIX-lea trebuie să se fi perpetuat până în perioada analizată aici, când au ieșit treptat din întrebuințare. Este de presupus, așadar, că în prima jumătate a secolului al XX-lea au fost utilizate aproximativ 1.650 de împrumuturi din turcă, dintre care 1.287 erau termeni folosiți în mod curent la diferite niveluri ale limbii, fiind transmiși celei de-a doua părți a secolului.

În aceeași perioadă, cel puțin 511 împrumuturi reale întrebuințate până la sfârșitul secolului anterior au dispărut din lexic, fără să mai fie folosite după anul 1900, ori au ieșit din uzul vorbitorilor obișnuiți, parcurgând o etapă de învechire, care poate însemna trecerea în categoria termenilor istorici sau utilizarea sporadică, mai ales în texte populare ori în dicționare; câțiva astfel de termeni au prima atestare abia din această perioadă, însă dispar până la mijlocul secolului. Spre deosebire de împrumuturile care au ieșit din uz în veacul al XIX-lea, a căror majoritate făcea parte din terminologia oficială, cele mai multe dintre cuvintele dispărute acum aparținuseră lexicului uzual, dar, dintr-un motiv sau altul, au fost abandonate în această perioadă (*acmac, agabaniu, agă, agem¹, agem-pilaf, agustos, aian, alalah, alcoran, alem, aliosman, anadol, antep, aralâc, armangiu, arsâz, aslan, avalim, babadam, bacalâm, bagcea, balbaș, barac, basmangiu, bastara, baș-aga, baș-boier, baș-hamal, bașlic, bazea, băbut, bechet, bechi, becrilâc, becriu, bectemiz, beden, bei, beilerbei, beilicciu, belghir, berbelâc, berechetlâu, beșactea, beșlic, beșliu, bezestin, binectăș, binigiu, biniș, binișliu, bizirea, bocceagiu, bogasiu, boș², bolbol, bosma, boza, bozafer, bucmea, budala, buhurdar, bulumaci, cabadau, cacerdisi, caci, cadiu, cafadar, cafaltâc, cafeği-bașa, caftanliu, caicciu, caid, caimacam, caimea, caisie, calafaci, caldarâmgiu, calem, calembec, calemcheriu, calemgiu, calpac, calupciu, capama, capange, capioldăș, caplan, capot, carabașag, caraculac, caraianac, caraman, cara-pelit, cardașlâc, carnaxi, carpuz, carvasara, casaba, casac, casnac, casnă, catâr², cauciu, caza, cazacliu, căcărdac, căigiu, căvârgic, călangâci, cănâgic, cărjaliu, căzamlâc, căzâl-pelit, căzlar-aga, ceadiriu, ceairort, ceamfistic,*

ceamsacâz, ceapcânlâc, ceapucluc, cearc, cearclâu, cehrea, celelie, cepchen, cheab, cheafir, cheatip, checi, cheleş, cheman, cherhanagiu, chervangiu, chesat, chesăgiu, chesmec, cheşchet, cheşchin, chez, chibabea, chilă, chilermenea, chimioniu, chiocec, chioceşte, chiolhangiu, chionduz, chior², chiragelâc, chiringiu, chişleac, chiurec, chizil, ciceacliu, cichel, cicriciniu, cifteă, ciftlic, cil, cinghinea, cioc, ciraclâc, cişit, cişmegiu, cişniu, citarea, citlembec, ciubucci-başa, ciubucciu, ciucman, cluel, ciufulâc, ciurec, ciutac, cobuz, coha, coinghios, col¹, conacciu, conduragiu, corasan, cortel, cucă, cumbara, curuluc, cuşchebap, cutnie, dahiu, damblaliu, def, delibaşă, derebei, dervent, derviş, dezghin, dibioc, diha, diudiuc, diunuc, diunurluc, diuz, dizman, dulandragiu, dur, echingiu, ecpaia, edecciu, efendi, eglengea, elciu, emiclic, ergavan, eschigiu, felegean, fermenea, fetnegeă, flaliu, firman, fustanlâc, galiongiu, geamal, geamparagiu, geanfes, gebel, gelep, gerid, ghebrea, ghelberea², ghelir, ghermec, ghermesut, gher-pelit, ghiaur, ghidi, ghigilic, ghimie, ghiobec, ghiojghioarea, ghionghioarea, ghiordie, ghiordum, ghiormec, ghiozboiagilâc, ghirghiş, ghiulbahar, ghiulie, ghiulsuiu, ghiumbuc, ghiusturea, gibră, giubeliu, giumbuşlâu, giungiurliu, giurgină, giuvanea, gogea, gul, habara, hagemiş, hagi, haham-başa, hairusum, halea, hamailâu, hamam, hanâmă, harabagilâc, harabagiu, haraci, haramin, hargi², harşa, havadis, havaiu, haznadar, heriş, hervanea, hurma, huzmet, ia, iamangiu, iangân, ibrişimgiu, ichilic, ienicicma, ihram, imamea, iminigi, inigea, iovanliu, irat, irmilic, ischiuzar, isnaflâc, işala, iuc, iucuscea, iuschiudar, iuzluc, lafagi, lagiverde, laliu, lampagiu, langavie, libadea, limoniu, liochiu, liră, locma, locmagiu, lulegiu, madem, magear, magmuză, maimar, maimarbaşa, mamelegiu, marpici, masalagiu, mascaralâc, maslahat, maşala, mazâl, măzgal, medresea, mehterhane-başa, mehtupciu, memur, menduhie, menzil, mermer, mertepa, meterhanea, mezit, miamba, mihamea, minarea, mofluzlâc, mola², mucaliltlâc, muhaiar, muhalebiu, mungiu, murahaz, muslim, musluc, musul, nact, nafea, nahia, nardinchi, nazar, nazâr, neder, nefer, neftiu, neisan, netegea, neva, nisfea, nişastea, nizam, nunea, ogur, ogurliu, oşti, pală, paralâu, pastra, paşă, pazarghean, pazarghidean, pazarlâc, pazvan, pechi, pervanea, peşingea, pirpiliu, pirpiri-cosac, poş, pungiuc, raft², rahat¹, raia, rast, răcam, redif, regea, regeal, reizicol, revan, rif, rubia, rup, rusumat, saia², saidecar, saigiu, sain, saltamarcă, saltanat, samaia, samaniu, sambechiu, sandal¹, sandal², saporină, sarariu, saric, saz¹, sângepiu, sârmea, schingi, seba, selimie, serai, serasir, serhat, sermaia, serpengea, sevai, sevda, sevdaliu, sileaf, sinet, sinter, softa, soitar, soliman, stambol-şali, subaşă, sultan, suret, şam, şamalagea, şeih, şerbegiu, şisterea, ştiubeci, şucada, tabac, tabar¹, tabet, tacrir, tact, taht, tamachiar, tambur, tamburagiu, tanzimat, tarabulus, tarac, tarator, tăcată, techer-mecher, tefter, tejniş, telalâc, teivea, tembelic, tenchi, tenzuh, tertel, tertipgiu, teşcherea¹, tetrea, tiftic, tipilic, tomaci, top-condaclari, tufec, tufecciu, tug, tuhan, tult, tumbelchi, tunesliu, tura², turaliu, turliu, turluc, turnagiu, tutea, tuzluc¹, ugurlâc, ulema, usta, usul, uşur, vah, vechilet, veznea, vilaiet, volic, zacom, zaiflâc, zampara,

zapt, zarafîac, zarf, zarif, zariflîac, zavalas, zefchi, zefliu, zeibeg, zermacup, zevzeclîac, zof). Cîtiva dintre acești termeni dispăruți sau dintre termenii istorici au supraviețuit pînă astăzi numai în derivate sau în forme rezultate prin contaminație (*anadol, boza, budala, carvasara, chesăgiu, huzmet, schingi, sofragiu, tabac, tambur, zampara, zapt*).

Prima jumătate a secolului al XX-lea constituie, așadar, perioada istorică în care limba română se debarasează de cel mai mare lot de cuvinte împrumutate din limba turcă, devenite inutile fie ca urmare a modernizării lexicului românesc, adică a îmbogățirii acestuia cu împrumuturi din limbi occidentale, care au înlocuit termenii de origine turcă, fie prin faptul că înseși realitățile denumite dispăruseră, fie, pur și simplu, ca o consecință a uzurii lor lingvistice.

b) Izvoarele documentare din *a doua jumătate a secolului al XX-lea*, constând în numeroase texte de diferite categorii – unele despuiate de către autorii dicționarelor limbii române, iar altele cercetate de noi înșine –, precum și în câteva mărturii orale pe care le-am identificat, îndeosebi pe plan dialectal, cuprind, în total, 1.387 de cuvinte împrumutate din limba turcă. Acest fond lexical utilizat în texte sau înregistrat în glosare include și 186 de termeni care sunt fie istorici, folosiți în literatura de specialitate, în opere beletristice sau în publicistică, fie elemente lexicale literare sau populare care nu mai sunt atestate decât în dicționare, dar au făcut parte, în prima jumătate a secolului, din lexicul curent, ceea ce înseamnă că ar mai putea fi cunoscute de către vorbitorii în vîrstă, precum și 195 de termeni dialectali uzuali încă în prima jumătate a secolului XX, când sunt înregistrați în diferite surse dialectale, și care, chiar dacă sunt pe cale de a ieși din uz, mai sunt, probabil, inteligibili pentru unele categorii de vorbitori din ariile lingvistice din care au fost atestate.

Lexicul românesc de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI cuprinde, așadar, 1.006 cuvinte uzuale preluate din limba turcă și utilizate în diferitele variante stilistice și teritoriale ale limbii române actuale, precum și 381 de împrumuturi aflate într-un proces mai mult sau mai puțin avansat de ieșire din uz. Probabil că marea majoritate a acestora din urmă (250–300 de cuvinte) vor putea fi considerate, dintr-o perspectivă mai îndepărtată în timp, ca fiind dispărute la finele secolului al XX-lea. Mai au șanse de supraviețuire, totuși, unii termeni dialectali care numai din întâmplare nu au fost atestați în această perioadă, însă vor fi utilizați din nou în secolul XXI, precum și o serie de împrumuturi care vor continua să fie folosite în calitate de termeni istorici, în literatura de specialitate, pentru a denumi realități ale trecutului care cu greu ar putea fi descrise prin sinonime de alte origini (*agă, beilerbei, beșliu, cadiu, caimacam, cantaragi, chereștegiu, chirigi, ciohodar, cucă, derviș, firman, ghiaur, hagi, haraci, hatîșerif, iatagan, ienicer, menzil, nefer, orta, padișah, pașă, raia, saca, sacagi, sangeac, saragea, seimen, serai, serdar, spahi, sultan, timar, tui, ulema, ușur, vacuf, vali, vilaiet, vizir* etc.). Numărul total al împrumuturilor din turcă pe care secolul XX le-a transmis noului mileniu poate fi apreciat, așadar, la 1.087–1.137, dintre care probabil că cel puțin 40–50 sunt termeni istorici.

4. REPARTIȚIA TERITORIALĂ. INTERFERENȚE, EXTENSII ȘI RESTRÂNGERI

Teritoriul lingvistic românesc nu a stat în întregime sub înrâurirea limbii turce, iar, dintre ariile influențate, nu toate au fost supuse în aceeași măsură acestei înrâuriri. Cauza acestor diferențieri rezidă, evident, în situația politico-administrativă diferită în care s-au aflat, de-a lungul secolelor, provinciile istorice românești. Deși toate aceste provincii au fost incluse în sfera de influență politică a Porții, durata, formele și intensitatea dominației otomane au variat foarte mult de la o zonă la alta. Între ariile lingvistice din sud și din est, pe de o parte, și cele nord-vestice, pe de alta, există o adevărată prăpastie din acest punct de vedere. Analizate din perspectivă diacronică, marea majoritate a împrumuturilor din limba turcă se concentrează teritorial în Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea, provincii care au stat multă vreme sub influența politică și economică a Imperiului Otoman, adoptând numeroase elemente de civilizație materială și spirituală specifice lumii orientale, nu numai prin transpunerea unor forme de organizare a societății, ci și prin contactele durabile cu vorbitori ai limbii turce stabiliți pe teritoriul lor. Există însă diferențe și între aceste provincii, întrucât natura, amploarea și formele înrâuririi au variat de la o arie lingvistică la alta, iar discrepanțele sunt evidente mai ales între fondul lexical împrumutat pe cale populară și cel datorat influenței oficiale. O categorie aparte o formează, desigur, împrumuturile locale, strict dialectale, îndeosebi dobrogene, care se deosebesc valoric de termenii preluați în Muntenia, Oltenia și Moldova și adoptați ca elemente comune ale limbii române literare sau populare, datorită înrâuririi de ansamblu ori extinderii teritoriale a cuvintelor.

4.1. Dobrogea

Aflată mult timp, între anii 1417 și 1877 – adică aproape de-a lungul întregii perioade istorice de influență turcă –, sub administrație otomană, ca parte componentă a imperiului, Dobrogea constituie o zonă specială, în care înrâurirea turcească asupra limbii române a dobândit caracteristici divergente față de aceea din alte arii lingvistice.

Pe de o parte, influența oficială, la nivelul claselor sociale superioare, a fost ca și inexistentă, deoarece atât autoritățile, cât și straturile aristocratice și culte ale populației erau eminentamente turcești. Au fost absente, în consecință, tocmai mediile sociale românești care ar fi putut juca rolul de receptor al termenilor preluați pe căi oficiale sau savante. Această situație nu se va modifica decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când dispar, în schimb, atât mediul donator, cât și motivația împrumutului lingvistic pe cale oficială.

Pe de altă parte, la nivelul influenței neoficiale, populare, este cert că vorbitorii turco-tătari și cei români din Dobrogea au conviețuit timp de mai multe veacuri în condiții de înțelegere și colaborare interetnică, dar nu și de amestec național sau religios, de întrepătrundere ori de asimilare etnică reciprocă sau unidirecțională. În schimb, populația românească locuia mai ales în comunități rurale, de obicei separate de cele ale turcilor și tătarilor, menținând – prin transhumanță, migrații și comerț – legături permanente cu ariile lingvistice românești de dincolo de Dunăre, care le-au alimentat încontinuu cu noi valuri etnico-lingvistice fortifiante și revigoratoare. De asemenea, relațiile sociale neoficiale, la nivelul maselor, dintre turco-tătarii și românii dobrogeni au avut caracteristici specifice – cu totul deosebite, de exemplu, față de cele româno-maghiare sau româno-germane din Transilvania și Banat –, impuse de lipsa de concordanță a tradițiilor, a preceptelor și uzanțelor religioase și, în general, a mentalității celor două popoare. Bilingvismul, căsătoriile mixte – interzise de Coran – sau convertirea religioasă și deci asimilarea etnică au fost fenomene cu totul sporadice, izolate, nespecifice și întâmplătoare în Dobrogea, fără a lua forme colective, cel puțin în ceea ce îi privește pe români, ale căror prezență, creștere numerică și libertate religioasă în această zonă periferică a Imperiului Otoman au fost acceptate de către autorități cu aceeași toleranță ca în întreg teritoriul otoman.

Toate aceste elemente de natură socială specifice Dobrogei au implicat o influență pe cale orală, populară mai intensă decât în alte provincii istorice – care nu au cunoscut fenomenul conviețuirii populației românești cu masive comunități turcești –, dar au și limitat considerabil această influență, care s-a concretizat în numai aproximativ 130 de împrumuturi dobrogene din turcă folosite strict regional sau chiar local, precum și în câteva zeci de termeni dialectali de această origine utilizați în comun cu ariile lingvistice învecinate. Acești termeni au putut fi preluați, desigur, în oricare dintre etapele influenței limbii turce, dar nici măcar unul nu este atestat mai devreme de mijlocul secolului al XIX-lea, fapt care nu ne permite să stabilim datări anterioare primei jumătăți a veacului respectiv. Câte dintre regionalismele dobrogene sau dintre cele comune Dobrogei și estului Munteniei ori Dobrogei și sudului Moldovei vor fi fost împrumutate înainte de anul 1800? Nu o vom ști, probabil, niciodată, deoarece mijloacele de a le identifica, adică textele care să ne vorbească explicit despre acest lucru, lipsesc cu desăvârșire. Numeroasele regionalisme dobrogene care apar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, înregistrate îndeosebi în prima cercetare dialectală românească de amploare pe care o constituie *Răspunsurile la Chestionarul lingvistic* al lui B. P. Hasdeu (H), ca și în HEM, trebuie însă datate, desigur, cel puțin din prima parte a veacului respectiv.

Deși este de imaginat că un număr restrâns de români dobrogeni au învățat limba turcă, de pildă pentru a servi ca intermediari între populația românească și autorități, masele largi, trăind în comunități rurale izolate, nu au avut decât contacte individuale

ocasionale cu turcii, cel puțin până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când, bănuim, s-a petrecut nu numai o sporire a românilor din zonă, ci și o deschidere în relațiile interetnice, iar populația turcă a devenit, treptat, bilingvă, însușindu-și limba statului român. Amplificarea în această perioadă a contactelor a indus preluarea a numeroase regionalisme dobrogene de origine turcă atestate în texte și glosare din secolul al XX-lea, majoritatea lor datorându-se, probabil, influenței locale din jumătatea a doua a veacului al XIX-lea, exercitată inclusiv prin bilingvismul turcilor, care au „amestecat” în mesajele lor cuvinte ale limbii materne, însușite de către interlocutorii români.

Cu excepția unui număr redus de împrumuturi aparținând unor sfere semantice variate (*arșin, bozgun, cârântâie, dalâm, ghezec, nazlâu, saur, sichișmiş, șupea, tapâu, zangalâc, zavalăș, zât*), terminologiile strict dobrogene de origine turcă se concentrează în câteva sfere semantice, care oglindesc și domeniile, mai ales profesionale, în care au avut loc aceste contacte directe:

- agricultură și creșterea animalelor: *baldăran, carabașag, calpazan, carâc, câzâlcea, ceairorț, chesmec, chionduz, chiopec, chiringiu, cichei, curuluc, desligea, diunuc, duien, erchec, fidan, frenchi, ghisluc, ială, iarma¹, nadaz, saplâc, săban, sârgâie, sinter, sivric, ta¹, tânas, târmâc,*
- pescuit și marinărie: *alamar², amlă, balabar², carcealâc, civiu, duzen, etec, levrec, lufer, minacop, tor, țaparină,*
- morărit: *câscâci, iuschiudar,*
- transporturi rutiere: *angâș, câlangâci,*
- ocupații sau funcții: *fârângiu, meragiu, reizicol, tauciu, zanaat,*
- medicină populară: *caraianac, câzamlâc, delibaș, iacâie,*
- obiecte și unelte casnice sau gospodărești, arme: *ciftea, ciuel, gesvă, ghibgher, iastaci, mașa, odunuc, tact, tapă, tejgherea, t(i)ufec, urgan;*
- alimentație: *cherdea, gaigana, gibră, sâzârma, sictir-ciurba, șecher, șiș-chebap, șuberec,*
- vestimentație: *caplama², ciucman, ghiormec, musca, saltamarcă, tipilic, tomaci,*
- faună sălbatică: *carabatac, caracartal, dalgâci,*
- floră sălbatică: *cara-pelit, câzâl-pelit, chelcea, gher-pelit, meșea;*
- fenomene meteorologice: *carael, lodos, meltem, perioz,*
- denumiri entopice: *ada, alan, buzluc, diuz, ghiolbaș, hasmac, sârț,*
- muzică, dansuri, petreceri și jocuri de societate: *cheman, chiocește, chior², cilic², conoșman, def, diudiuc, diunurluc, pastra, șabla, top².*

Într-o situație aparte se găsesc câțiva termeni vechi care, abandonati în decursul secolelor, au fost preluați din nou, de obicei cu alte sensuri, exclusiv în Dobrogea, având în prezent statut de împrumuturi strict dobrogene: *cealău, ceatma, cheșchin, chez, chiurec, cichirgiu, coci, dip, pazvant², taban³, tanea, terbie, zarar.*

Alte câteva împrumuturi regionale ar putea fi, și ele, exclusiv dobrogene, dar autorii care le înregistrează omit să precizeze aria în care le-au identificat sau afirmă numai că termenul circulă „în județele de lângă Dunăre”. În această situație se află, de pildă, *baltalâc* „pădure obștească” (Rotaru 5), *cicur* „groapă” (Rotaru 10; atestat mai târziu din nou, în forma *cigâr*, cu un sens specializat, din Dobrogea), *coinghios* „numele unui soi de struguri albi” (v. SCL 1/1993, p. 70), *daiac* „pilon al schelei pentru acostarea bărcilor pescărești” (DA), *ilar(ie)* „chefal mic”, *mezit* „batog” (CADE), *pin* „prăjină cu care pescarii iau probe de mâl” (DLR), *pisi* „cambulă” (CADE), *sefer*² „transport fluvial”, *zardalea* „zarzără” (DLR), *zargan* „specie de pește marin” (DLR).

Predominanța sferelor semantice menționate și exemplificate mai sus este vădită și în cazul împrumuturilor pe care idiomul dobrogean le are în comun cu graiurile din ariile învecinate. În această privință, Dunărea, constituind granița nordică și vestică a Dobrogei, a avut un rol însemnat ca mijloc de legătură cu Muntenia și Moldova. Mai multe împrumuturi comune cu aceste arii vor fi pornit, desigur, de pe teritoriul dobrogean, extinzându-se dincolo de fluviu. Totuși, nu putem fi siguri că astfel de termeni nu vor fi fost preluați independent și în zonele transdanubiene, îndeosebi înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, prin contactul localnicilor români cu turcii stabiliți în cetățile (*raialele*) Brăila, Giurgiu, Turnu, Chilia etc.

Terminologia pescărească și a navigației (*ana*, *basamac*, *câscâci*, *lingher*, *sirec*, *șilep*), cea entopică (*burun*, *doruc*, *ghioz*, *ierec*, *panair*, *sel*), agricolă (*mischet*, *samalâc*, *topotan*), vestimentară (*ghizluc*, *părpăți*, *tibet*), alimentară (*iofca*) sau casnică și profesional-gospodărească (*boș*, *cașic*, *ceiz*, *chiunghi*, *ialac*, *lom*, *talică*) împărtășite de graiul din Dobrogea cu idiomul muntenesc, mai ales cu cel vorbit în estul și sudul Munteniei, au ca numitor comun fluviul Dunărea, însă nu putem ști, în cazurile concrete, care a fost direcția de răspândire a unui cuvânt sau a altuia ori dacă acesta nu a fost preluat cumva în mod autonom, în puncte aflate la distanță unul față de celălalt. Este de presupus totuși că fluxul împrumuturilor dialectale dinspre Dobrogea spre Muntenia a fost preponderent, iar un termen regional cum este *sosma* „copcă mare folosită pentru întinderea năvodului sub gheață”, a cărui singură localizare exactă este din sud-estul Munteniei, a ajuns aici, pesemne, din Dobrogea, prin intermediul pescarilor dunăreni.

La fel se pune problema și în cazul regionalismelor comune Dobrogei și Moldovei, îndeosebi sudului acesteia. Unele dintre aceste cuvinte au o arie de răspândire care include și estul Munteniei. Deosebiri formale dintre variantele locale ale unor astfel de termeni (*altângic* ~ *atlangic* ~ *aptangic* ~ *arlangic* ~ *altanâc* în Dobrogea, *altângea* în Moldova; *asman* în Dobrogea, *hazman* ~ *hasman* în sudul Moldovei; *caiş* ~ *căiş* în Dobrogea, *caiuș* ~ *căiuș* în Moldova) ar putea fi rezultatul „reconfigurării” acestora tocmai ca urmare a extinderii teritoriale într-o direcție sau alta, ori, dimpotrivă, s-ar putea datora preluării regionale independente. Alte exemple de acest fel, comune Dobrogei și Moldovei, uneori și estului și sudului Munteniei, le constituie termenii *bagea*,

baiergic, boiandruc, brăcaci, bulgur, burec, burnuz, cabac, caun, cazic, ceatal, cheriș, cherpedin, comur, fener, ghionder, ghiordel, hardal, iaba, iaprac, iarmă², merea, meșelic, nacâluri, saha, șașma, tătulă, tocmac, vintir. Și în aceste cazuri, cuvintele s-ar fi putut propaga în ambele direcții, care însă nu pot fi identificate decât, eventual, dacă apelăm la supoziția – rareori utilă și plauzibilă – că punctul de pornire l-ar fi constituit zona din care un termen sau altul are atestări mai vechi și mai bogate (de exemplu, *bagea* pare a fi mai răspândit în Moldova, iar *merea* – în Dobrogea). Unele împrumuturi dialectale comune Dobrogei și Moldovei, cum sunt *ghiol, marangoz, salamastră* și *târpan*, au fost adoptate ulterior și în limba literară, ca denumiri unice pentru realitățile respective.

Alte împrumuturi dialectale dobrogene sunt împărțite numai cu zone aflate la mare depărtare, în adâncimea teritoriului Olteniei, al Banatului sau chiar în Transilvania. În unele cazuri ar putea fi vorba de „parașutarea” cuvintelor prin intermediul migrațiilor și al transumanței (*bobric* „rinichi”¹² și *sinie* „fund de lemn rotund” în Dobrogea și Banat, *ceaclama* „un soi de ceapă”, *temel* „fundăție, temelie” și *tocat* „poartă” în Dobrogea și Oltenia, *iatac* cu sensul „spațiul dintre vatră și perete, unde se culcă bătrânii și copiii” în Dobrogea și sudul Transilvaniei). În alte situații este însă evidentă împrumutarea în mod autonom a aceluiași cuvânt turcesc, fie prin reproducerea unor variante distincte ale acestuia, fie prin interpretarea diferită a etimonului din punct de vedere formal (*hazma, cartal[ă], [i]erchen* și *tulă* în Dobrogea, față de *asmă* în Oltenia [tc. *asma*], *cărtală* în Banat [tc. *kartal*], *ielchem* în nordul Serbiei [tc. *yelken*], respectiv *tuglă* în nord-vestul Bulgariei și *tulă ~ tuviă* în Muntenia [tc. *tuğla ~ tuvla ~ tula*]) ori semantic (ariile de răspândire a lui *asman* sunt o zonă compactă formată din Dobrogea și sudul Moldovei, în care este folosit cu sensul „berbec sau țap castrat”, dar și nordul Serbiei, unde a fost înregistrat cu înțelesurile „berbec” și „miel”, datorate, evident, preluării autonome a etimonului turcesc; *câci ~ chici* înseamnă „capătul din amonte al unui ostrov” în Dobrogea și Moldova, „lădița de la pupa bărcii” în Oltenia, respectiv „șold, coapsă” în Banat, etimonul comun fiind tc. *kıç* „pupa unei ambarcații; parte posterioară, spate; dos, fund, șezut”; *orman* a fost preluat în Dobrogea cu sensul „pădure; vale împădurită”, iar în Oltenia cu semnificația „pășune cu tufișuri”; *piringi* „bronz” în Dobrogea se opune lui *piringi* „alamă” din nord-vestul Bulgariei și nord-estul Serbiei, dar ambele provin din tc. *piring*, care are ambele înțelesuri). Nu lipsesc nici termenii dialectali de acest fel care au, foarte probabil, origini diferite: dobrogenismul *calaj* „cositor, zinc”, de exemplu, provenind din tc. *kalay*, se opune termenului bănățean *călaj* „cositor; smalt; oală smălțuită”, care își are originea în scr. *kàlaj*.

Oricum, este de presupus că Dunărea și afluenții săi au jucat un rol de seamă în configurarea traseelor de răspândire a unor împrumuturi dobrogene. Acest „vehicul”

¹² Mai probabilă este însă preluarea independentă a termenului, deoarece acesta cunoaște și o serie de variante specifice Banatului.

fluvial nu a cunoscut obstacolul distanțelor, de vreme ce unii termeni pescărești sau entopici, cum sunt *avă*, *iar* și *tifan*, s-au propagat de-a lungul Dunării, ajungând să fie folosiți ca regionalisme nu numai în Dobrogea, sud-estul Moldovei, estul și sudul Munteniei, ci și, de la caz la caz, în sudul Olteniei, al Banatului, ba chiar și în sud-vestul Transilvaniei.

Extinderea ariilor de întrebuințare dinspre Dobrogea spre Muntenia, Moldova și apoi spre zonele vestice s-a petrecut însă și pe alte căi. Trecerea unor termeni dincolo de Carpați este firească în cazuri cum este cel al lui *șiboi*, deoarece există o continuitate teritorială între ariile în care cuvântul este întrebuințat: Dobrogea, Muntenia, sudul Moldovei și sudul Transilvaniei. Termenul *tulă*, atestat și din sudul Transilvaniei, a trecut peste Carpați fie din Muntenia, fie direct din Dobrogea, o dată cu ciobanii transhumanți, dar prezența lui în nord-vestul Bulgariei se datorează, desigur, nu extinderii teritoriale, ci împrumutului local autonom. Liniile de propagare nu sunt însă întotdeauna ușor de urmărit, îndeosebi din cauză că unele atestări dialectale pot lipsi. Nu este exclus ca o serie de termeni cu semantism specific regionalismelor dobrogene, având atestări numai din sud-estul Munteniei (*ara*, *bașcazâc*) ori din sudul Moldovei (*câr*, *cichie*), să-și aibă originea, de fapt, în Dobrogea, de unde să se fi extins, peste Dunăre, în zonele menționate. Cuvântul *pinir* „brânză de vaci”, semnalat exclusiv din sudul teritoriului ardelenesc, fie s-a propagat peste munți din Oltenia sau Muntenia, fie a fost „parașutat” acolo din Dobrogea.

Numeroase alte împrumuturi azi regionale, cum sunt *arcaci*, *at*, *batac*, *bent*, *bogaz*, *bugă*, *canara*, *ceacăie*, *ceair*, *chebă*, *chiler*, *chiostec*, *chiup*, *cicric*, *cighir*, *cimbir*, *dam*, *derea*, *dirmea*, *dușec*, *ghioslomea*, *iamurluc*, *iorgan*, *ipingea*, *otac*, *peșchir*, *sal*, *șaică*, *șinic*, *tizic*, *trapazan* sau *vadea*, au ori au avut o răspândire teritorială mai mare, fiind cunoscute în Dobrogea, Muntenia, Moldova, Oltenia și/sau în alte arii lingvistice. Ele se situează, așadar, în afara categoriei împrumuturilor dobrogene propriu-zise, chiar dacă această zonă este sau ar putea fi, și ea, unul dintre locurile inițiale de preluare și de propagare a termenilor. De multe ori însă, astfel de termeni s-au „refugiat” în graiuri după ce fuseseră folosite la niveluri superioare, în limbajul popular sau în limba literară veche. Cuvinte ca *astar*, *bostangiu*, *bozagiu*, *cabazlâc*, *ceacșiri*, *cerviș*, *chitap*, *daul*, *ghium*, *hardal*, *hem*, *ioldaș*, *nișadâr*, *pazar*, *pedea*, *seimen*, *zimberec* etc. au dobândit treptat caracter dialectal dobrogean, iar alți termeni au ajuns să fie comuni Dobrogei și Olteniei (*ghioslomea*, *pacea*), Dobrogei și Moldovei (*sahan*, *vadea*) sau Dobrogei și sud-estului Munteniei (*tedaric*) numai ca urmare a restrângerii ariei lor de întrebuințare, după ce au avut o răspândire mult mai mare și s-au învechit în alte variante teritoriale ale limbii române. Putem vorbi de împrumut dialectal dobrogean, în astfel de cazuri, numai în privința cuvintelor polisemantice care în Dobrogea au fost preluate, în mod independent, cu un înțeles specific, necunoscut altor graiuri (de pildă, *bugeac*, *cavurma*, *câlâf*, *cicric*, *ciorbalâc*, *dip*, *dulap*, *ghermea*, *ghiurluc*, *ghiveci*, *macaz*, *oturac*, *papuc*,

parcea, pehlivan, pervaz, pesmet, rindea, sacâz, saivan, sângeap, sârghie, tabar², tacâm, tandâr, tejghea, terezie, testea, top¹, trahana, tuci, tuzluç, uluc, zimberec), precum și în cazul unor variante dobrogene distincte (*inată, razacăie, saraigli, terlic, zâmbii, zebon*, față de formele în care acești termeni sunt cunoscuți în alte zone: *ianat* ~ *inat*, *razachie, sarailie, târlie, zambilă, zăbun*). Astfel de variante redau uneori forme învechite sau dialectale turcești (variantele dobrogene *caiuç, giorap, zângif* și *tarana* ale lui *caic, ciorap, sângeap* și *trahana* au la bază tc. dial. *kayuk*, tc. dial. *corap*, tc. înv. *zencef* ~ *zincef*, respectiv tc. dial. *tarana*, nu formele literare *kayık, çorap, sîncap, tarhana*) ori, dimpotrivă, reproduc varianta literară a etimonului (rom. *căleap* < tc. dial. *kılap*, dar variantele dobrogene *chelep* ~ *cheliép* ~ *cheliç* < tc. lit. *kelep*; rom. *tingire* < tc. dial. *tencire*, dar varianta dobrogeană *tengeră* < tc. lit. *tencere*).

În schimb, este sigur sau, în unele cazuri, de presupus că mai mulți termeni din domeniile marinăriei, construcțiilor navale sau pescuitului, acceptați astăzi ca termeni tehnici populari (*mahună, vardie*) sau chiar ca denumiri unice, literare ale realităților respective (*bulmea, dalian, eche, gârgâr, ghionder, ghiordel, maina, mandar, molă, parogat, parâmă, provă, pupă, sapan, sart, saulă, tacoz, vira* etc.), au fost preluați mai întâi în Dobrogea.

Idiomul vorbit în Dobrogea se individualizează, așadar, față de celelalte variante dialectale românești prin preluarea din limba turcă, pe cale orală, populară, a peste 125 de termeni strict regionali, precum și a cel puțin 13 cuvinte utilizate anterior în texte redactate în alte arii lingvistice și abandonate, fiind reîmprumutate de graiul dobrogean, pe plan local, cu sensuri de obicei diferite de cele vechi. Acești peste 140 de termeni au fost preluați în Dobrogea și continuă să fie specifici idiomului dobrogean, fiind folosiți numai în această arie dialectală. Alte circa 10 cuvinte regionale ar putea fi, eventual, dobrogene, dar sursele nu precizează locul sau zona în care le-au identificat, iar aproximativ 25 de împrumuturi probabil dobrogene s-au ridicat pe scara valorii stilistice, fiind acceptate în limba literară sau în limbajul popular. Peste 50 de împrumuturi cu largă extindere au, printre diferitele lor sensuri sau variante, și unele specific dobrogene, preluate în mod independent în această arie dialectală.

Pentru alți termeni utilizați pe plan dialectal și în Dobrogea nu putem face decât supoziții în privința preluării lor în (sau și în) această zonă, deoarece direcțiile de extindere sau, dimpotrivă, de restrângere a ariilor teritoriale sau stilistice de utilizare a cuvintelor nu sunt identificabile. În această situație se află:

- circa 25 de termeni folosiți numai în Dobrogea și Muntenia, mai ales în partea de est și sud-est a acestei din urmă arii dialectale;
- circa 35 de termeni utilizați numai în Dobrogea și Moldova, îndeosebi în partea de sud a acesteia, iar în unele cazuri și în estul Munteniei;
- aproximativ 15 termeni împărțiți cu arii dialectale îndepărtate (Oltenia, Transilvania, Banat, nordul Serbiei sau nord-vestul Bulgariei), dintre care cam jumătate

au fost preluați cu certitudine în mod independent ori și-au restrâns aria de întrebuințare la aceste arii;

– circa 35 de termeni regionali având o răspândire teritorială mult mai largă; unii și-au pierdut caracterul general, popular sau literar, dar sunt utilizați în puncte izolate aflate pe spații românești extinse, ca rămășițe cu caracter dialectal; alții sunt termeni care s-au extins teritorial, uneori pornind, probabil, din Dobrogea și urmând cursul Dunării și al afluenților acesteia, iar alții, dimpotrivă, fiind aduși aici din alte zone;

– peste 15 termeni care au devenit dialectali dobrogeni prin restrângerea ariei lor de întrebuințare.

Lexicul specific dobrogean cuprinde, așadar, 260–265 de cuvinte strict regionale împrumutate din limba turcă, la care se adaugă peste 50 de termeni cu largă răspândire care au și semnificații sau variante formale specifice Dobrogei, precum și 25 de împrumuturi dobrogene care, generalizându-se, și-au pierdut caracterul dialectal. Dintre toate aceste cuvinte, numărul celor efectiv preluate în Dobrogea poate fi apreciat la cel puțin 190 și cel mult 340 (inclusiv cei peste 50 de termeni generali care au fost împrumutați aici cu sensuri sau variante formale diferite de cele cunoscute în alte arii dialectale).

4.2. Banatul

Teritoriul bănățean a stat sub dominație otomană timp de aproape două secole (1526–1716), având chiar și statut de pașalâc, cu sediul la Timișoara, ceea ce ar fi putut implica o intensă influență lingvistică turcească, cel puțin oficială, pe cale administrativă, dacă aceasta nu ar fi fost îngrădită drastic de aceleași condiții nefavorabile arătate mai sus, în cazul Dobrogei: autoritățile proveneau din rândul ocupanților, iar românii trăiau în colectivități rurale închise, care nu aveau decât contacte sporadice cu organele puterii, mai ales cu ocazia strângerii contribuțiilor către stat. În plus, mulți români „fugiră din șesurile dominate de turci și trecură în părțile muntoase ale Amlășului și Lugoșului” (August Treboniu Laurian, citat în ȘIO I 85). Una dintre urmele acestei influențe oficiale limitate o constituie termenul *lefeġiu* „mercenar” (inserat în *Anonymus Caransebesiensis* în grafia *lefeġsiu*, v. ȘIO I 82), a cărui proveniență prin intermediu sârbocroat este exclusă (cf. scr. *alufèdžija*). Astfel de împrumuturi bănățene pe cale oficială vor fi fost, desigur, mai multe, inclusiv unele inserate în aceeași operă, în LB sau în alte opere provenind din Banat sau din zonele învecinate din Transilvania și pe care le considerăm îndeobște „termeni internaționali” sau „termeni balcanici”, putând avea, cel puțin teoretic, etimologie multiplă (v. II.1.1, 1.2).

Pe planul influenței populare, spre deosebire de Dobrogea, în Banat nu au existat comunități turcești numeroase și compacte care să fi viețuit alături sau în apropiere de români, cu excepția ariei cu totul restrânsă și marginale pe care a constituit-o insula

Ada-Kale. Au existat, în schimb, puternice comunități rurale și urbane sârbești¹³ – care s-au constituit ca urmare a masivelor valuri de emigrație dinspre sud spre nord, începând cu prima jumătate a secolului al XV-lea și până în secolul al XIX-lea (v. Gămulescu 42–44) –, a căror influență a dominat-o și a limitat-o pe aceea turcească. Întrărirea populară sârbească a indus un bogat lot de regionalisme bănățene de origine turcă preluate prin filiera limbii sârbocroate (v. I.1.2.c; Gămulescu 62–67), fiind, așadar, împrumuturi directe din această limbă, fără nicio legătură cu influența turcă asupra limbii române.

Această realitate i-a determinat pe unii cercetători, începând cu L. Șăineanu (ȘIO I 80–84), să nege orice fel de influență turcească directă în Banat¹⁴, deși există câteva cazuri în care filiera sârbocroată este exclusă. Desigur că o bună parte a „turcismelor” bănățene – din rândul cărora socotim că fac parte și cele atestate din nordul Serbiei și din nord-vestul Bulgariei (Voivodina și valea râului Timoc) – pot fi explicate numai din sârbocroată, ele purtând amprente formale și/sau semantice care îndreptățesc stabilirea acestei origini nemijlocite (terminația *-ie* < scr. *-ija* [de tip *burghie*, *rachie* etc.], în loc de *-iu* < tc. *-i/-i/-u/-ü* [*burghiu*, *rachiu* etc.]¹⁵; consoana *č* corespunzând oclusivei palatale tc. *k'* [*cilim*, *cioșc* etc.]; accentul paroxiton etc.; v. I.1.2.c). Așa cum au arătat însă mai mulți cercetători (Popoviciu 20, Matei 567–568, Suci 2000, 163), această circumstanță nu trebuie generalizată și extinsă neapărat și asupra numeroaselor împrumuturi bănățene care nu poartă niciun semn distinctiv de tip sârbocroat și care ar putea proveni, teoretic, și din turcă sau, eventual, numai din această limbă (uneori din dialectele sale): *adet*, *aferim*, *bunar*, *casap*, *duvar*, *inat*, *iorgan*, *maramă*, *matrac*, *peșchir*, *pirinci*, *socac* etc. Singurul argument – nu întotdeauna convingător – care poate fi utilizat, dacă este cazul, în favoarea etimologiei sârbocroate a unor astfel de împrumuturi este răspândirea teritorială strict bănățeană a cuvântului ori a uneia dintre variantele sau semnificațiile sale. Ele ar putea însă proveni, în principiu, numai din turcă sau ar putea avea etimologie dublă, turcească și sârbocroată, mai ales în cazurile în care sunt cunoscute și în alte arii

¹³ „Începând de la mijlocul secolului al XVI-lea până pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, adică cu puțin înainte de stăpânirea turcească asupra Banatului și câteva decenii după aceea, populațiile maghiară și germană au fost absente pe acest teritoriu” (Gămulescu 44, ap. D. J. Popović, *Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka (Istorija naselja i stanovništva)*, Belgrad, 1955, p. 32, 50). Șvabii sunt colonizați în Banat în cursul secolului al XVIII-lea. În 1770, în Banat se aflau 186.639 români, față de 78.970 sârbi, 42.200 germani și nici un ungur (v. Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc*, Cluj-Napoca, 1991, p. 99).

¹⁴ „Conchidem dar că în graiul bănățean nu a persistat nici o singură urmă despre o directă influență turcească” (ȘIO I 44); „Disponem deci de argumentele lingvistice necesare pentru a respinge o influență turcă în Banat, chiar în cazul acelor împrumuturi a căror explicare, pe criterii fonetice și semantice, este posibilă, pe lângă sârbocroată, și prin turcă” (Gămulescu 65); cf. și E. Petrovici, *O seamă de sârbisme din Banat*, în DR VI (1929–1930), 366–369; I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 97; Mării, *passim*.

¹⁵ Chiar și acest indiciu este, în unele cazuri, îndoielnic, de vreme ce avem și împrumuturi de acest fel, terminate în *-ie*, nu în *-iu*, preluate cu certitudine din turcă.

dialectale românești. Criteriul răspândirii teritoriale, coroborat cu frecvența întrebuintării, poate fi, desigur, determinant în cazuri cum este cel al lui *pecmez*, cunoscut în această formă și cu sensul „magiun” numai în Banat și Transilvania, în timp ce varianta *petmez*, folosită o singură dată, în 1792, într-o altă zonă geografică, cu sensul „sirop gros, must de fructe îngroșat prin fierbere”, trebuie dedusă din tc. înv., pop. și dial. *petmez* (lit. *pekmez*). Prezența unui termen numai sau cu precădere în Banat trebuie legată, fără îndoială, de preponderența în această arie a influenței sârbocroate, inclusiv în situația în care nu există argumente formale sau semantice care să susțină exclusivitatea acestei origini. Acest considerent nu exclude însă din capul locului posibilitatea ca unele „turcisme” bănățene de tipul menționat să provină (și) din limba turcă, iar pentru validarea acestei idei este suficient să demontăm argumentul favorit al susținătorilor tezei contrare, și anume că „în Banat nu a putut fi identificat nici măcar un singur împrumut cu trăsături specifice limbii turce sau vreun turcism care să nu poată fi explicat prin sârbocroată” (Gămulescu 63).

Iată că există o serie de împrumuturi bănățene ori variante sau nuanțe semantice folosite numai în Banat, nordul Serbiei și/sau Oltenia și care nu pot fi explicate decât din turcă, nu și din sârbocroată:

asman ~ *hazman* „berbec sau țap castrat” (< tc. *azman* „idem”), utilizat în Dobrogea și Moldova, a fost preluat din turcă și de către românii din nordul Serbiei, în forma *hăzman* și cu sensul generalizat „berbec; miel”; sârbocroata cunoaște și ea cuvântul, însă numai cu înțelesul de „mistreț”, din care cu greu ar fi putut rezulta rom. „berbec” și „miel”;

bobric „rinichi”, folosit în Banat și Dobrogea, având în graiul bănățean și varianta metatezată *brobec*, nu poate proveni decât din tc. *böbrek*, deoarece formele din sârbocroată sunt *bùbreg* ~ *bùbrek* [pl. *bubrezi* ~ *bubreci*] (v. Gămulescu 91)¹⁶;

cealmă a fost atestat din Banat și cu sensul strict regional „conciul (= cercul de lemn) purtat în păr de către femeile măritate”, care are la bază, desigur, tc. *çalma*, acesta însemnând, dialectal, și „podoabă de cap, găteală femeiască”; în schimb, variantele bănățene *ceálmă* ~ *șeálmă* ale lui *cealmă* „turban” (< tc. *çalma* „idem”) provin, probabil, într-adevăr din scr. *čàlma* (Gămulescu 191)¹⁷;

¹⁶ Nu vedem nicio motivație pentru presupusul tratament rom. *o* < scr. *ù* < tc. *ö*, singura explicație rațională fiind proveniența directă a rom. *bobric* din tc. *böbrek* (*o* este reflexul românesc obișnuit al tc. *ö*). Scr. *bùbreg*, *bùbrek* ar putea fi etimon pentru variantele rom. *bobrig*, *bobreț*, *bobriț*, *bobrete*, care au fost însă, și ele, adaptate vocalic după *bobric*.

¹⁷ Accentuarea paroxitonă nu constituie întotdeauna dovada provenienței sârbocroate a unor astfel de termeni. Că așa este stau mărturie numeroase cuvinte preluate cu certitudine din turcă, de exemplu *șasma* „prostovol”, care are variante paroxitone (*sášmă*, *șášmă*, *cióșmă*) întrebuintate în arii dialectale îndepărtate față de Banat. De regulă, acest fenomen se datorează mobilității relative a accentului în limba turcă vorbită.

chici este o variantă a lui *câci*, folosită cu semnificația „sold, coapsă” numai în Banat (v. DA); ea trebuie să provină din limba turcă (*kiç* „spate, dos, fund”), de vreme ce sârbocroata nu cunoaște, cu acest sens, decât forma *kičma*, care nu satisface criteriile unei etimologii corecte;

fucie „butoiăș, bute” este un termen bănățean având și varianta înv. *fuciu* și variantele oltenești *fâcie* ~ *fâciu*, care nu pot fi deduse din scr. *fũčija* (așa cum face Gămulescu 133), ci numai din tc. *fiçi* ~ (dial.) *fuçi*; acest fapt ne determină să ne îndoim și în privința provenienței exclusiv sârbocroate a formei *fucie*¹⁸;

piringi „alamă” este atestat din nord-vestul Bulgariei / nord-estul Serbiei, precum și, cu sensul „bronz” și în forma *peringi*, din Dobrogea, însă nu i-a fost relevat niciun etimon sârbocroat¹⁹; termenul poate fi explicat din tc. *piring*, (dial.) *pirinc*, *perinc* „bronz; alamă”, eventual și din bg. *pirinč* „alamă”;

sandâc, variantă bănățeană și dobrogeană a lui *sanduc* „ladă, cufăr” (v. DLR), nu poate avea ca etimon scr. *sanduk* ~ *sandak* ~ *sunduk*, ci numai tc. *sandık*;

saplaíc „căuș, cupă mare de lemn”, având numeroase atestări vechi și actuale, acestea din urmă cu precădere din Oltenia și Banat, provine, fără îndoială, din tc. *saplayık*, nu din scr. *saplak*²⁰, cum susține CADE, SDLR, DLR și Gămulescu 184.

Acestor cuvinte sau variante bănățene împrumutate cu certitudine din limba turcă li se adaugă câțiva termeni folosiți numai în Banat sau în nord-vestul Bulgariei / nordul Serbiei cărora nu li s-a găsit un etimon sârbocroat, în schimb li se poate stabili o origine direct turcească: *chesm*, *chimur*, *pai*, *șacamele*, *tere*. Este vorba de împrumuturi locale clare din limba turcă, a căror existență contrazice o dată mai mult ipoteza absenței oricărei înrâuriri a acestei limbi în zona de sud-vest a spațiului lingvistic dacoromânesc. Un termen bănățean vechi, *cărtală* „vultur”, atestat în *Anonymus Caransebesiensis*, a fost împrumutat, probabil, tot din turcă, la fel ca și variantele sale dobrogene actuale, *cartal* și *cartală*.

O serie de termeni regionali de origine turcă sunt utilizați atât în Banat și/sau în nordul Serbiei ori nord-vestul Bulgariei, cât și în alte arii dialectale românești: Muntenia, Moldova și Oltenia (*chituc*, *iar*, *ibrișin*), Dobrogea (*bobric*, *ielchem*, *peringi*), Muntenia și Dobrogea (*tulă*), Moldova (*halat*¹), Oltenia (*ciriș*) etc. Unii au fost împrumutați autonom în diferite zone (de exemplu *ielchem*, *halat*¹ și *tulă*), în timp ce pentru alții putem presupune o extindere teritorială din (Muntenia-) Oltenia înspre Banat (de pildă *chituc* [în forma *tutuç*], *ciriș*, *ibrișin*). Regionalismele bănățene *gujiman* „gluga cabaniței” și *odăgiu* „îngrijitor de vie” par a se datora restrângerii teritoriale a termenilor *gugiuman*

¹⁸ Există mai multe cuvinte împrumutate sigur din turcă și terminate în *-ie*, reproducând tc. *-i/-i/-u/-ü* (*fășchie*, *fuzalie* [v. *afuzali*], *geamie*, *ghimirlie*, *sarailie* etc.).

¹⁹ Scr. *pirinč* ~ *perinač* ~ *pirinča* ~ *pirindža*, însemnând „orez”, a fost preluat în Banat, cu acest sens, în formele *perinci* ~ *perâns* ~ *perânj* (v. Gămulescu 171).

²⁰ Scr. *saplak* provine din varianta *saplak* a tc. *saplayık*.

„căciulă de samur”, respectiv *odagiu* „valet, camerist, servitor; slugă la ciobani”, utilizați în trecut în toate ariile românești influențate de limba turcă.

Unele cuvinte împrumutate (și) în Banat s-au propagat, desigur, către zonele limitrofe (Oltenia, Transilvania): *dulap* este cunoscut cu sensul „ladă (de zestre)” în Banat și vestul Transilvaniei, *saplaic* are ca arie principală de întrebuințare Banatul și Oltenia, iar *adet* „obicei”, *perdea* „staul, țarc” și *peșchir* „ștergar; broboadă”, folosite pe aproape întreg teritoriul lingvistic românesc (Muntenia, Moldova, Oltenia, Dobrogea, Banat, sudul Transilvaniei, nord-vestul Bulgariei și nordul Serbiei), au iradiat, fără îndoială, și dinspre Banat.

În comparație însă cu situația din Dobrogea, numărul regionalismelor strict bănățene preluate din limba turcă este extrem de redus, chiar dacă în rândul acestora ar fi incluse și cuvintele care, teoretic, ar putea proveni atât din sârbocroată, cât și din turcă. Deși amprente sârbocroate nu pot fi identificate decât într-un număr limitat de cazuri, este de presupus că majoritatea „turcismelor” bănățene își au originea nemijlocită în limba sârbocroată, deoarece presiunea acesteia a concurat și a dominat influența turcă asupra graiului bănățean. Celor câteva împrumuturi locale directe din limba turcă li s-au adăugat numeroase cuvinte de această origine preluate în alte arii lingvistice dialectale și propagate înspre Banat pe cale populară sau prin influența limbii literare asupra graiului bănățean. În cazuri cum este, de pildă, *ciolac* „infirm, schilod” este greu de precizat dacă termenul, cunoscut în Muntenia, Moldova, Dobrogea și Banat, a fost transferat în această din urmă arie dinspre est sau, dimpotrivă, a fost împrumutat în mod autonom și de graiul bănățean.

4.3. Transilvania

În prima jumătate a veacului al XVI-lea, Ungaria propriu-zisă devine pașalâc, iar Transilvaniei – care se menținuse și înainte ca teritoriu distinct față de Regatul Ungar – i se recunoaște statutul de Principat autonom, vasal Porții. Suzeranitatea otomană, în vigoare aici timp de peste un secol și jumătate (începând din 1526 și până spre sfârșitul secolului al XVII-lea), s-a exercitat în forme mult mai lejere decât în Țara Românească și Moldova, reducându-se la plata unui tribut anual²¹ și la unele incursiuni sau prezențe militare otomane provizorii și limitate spațial, ceea ce „nu stingherise întru nimic libera dezvoltare a vieții autonome a Transilvaniei”²². Nu poate fi identificat niciun caz de stabilire a unor comunități turcești pe teritoriul ardelean, aristocrația acestei provincii – aflată sub atracția mai degrabă a Occidentului – nu a preluat, prin imitație, structuri

²¹ Vezi Milton G. Lehrer, *op. cit.*, p. 224.

²² *Ibidem*, p. 225.

politico-administrative, forme de viață socială și obiceiuri otomane, cum s-a întâmplat în Moldova și Țara Românească, iar relațiile oficiale, și ele sporadice, cu turcii erau întreținute de către pătura conducătoare maghiară, astfel încât populației românești i-au lipsit, în general, oportunitățile de a intra în contact cu vorbitori ai limbii turce. Pentru preluarea denumirii unor realități inedite, românii transilvăneni le-a fost mult mai la îndemână să recurgă la împrumuturi din maghiară și germană (ILRL 411). În consecință, graiurile din Transilvania (în care includem și ariile dialectale din Maramureș, Crișana și zonele estice ale Ungariei unde se vorbește românește) nu au fost supuse unei influențe lingvistice turcești semnificative²³.

Cu toate acestea, nu se poate afirma cu deplină certitudine că românii transilvăneni nu au împrumutat *chiar niciun termen* din limba turcă. Există câteva cuvinte de origine turcă, folosite și în Transilvania, pe care este posibil ca ardelenii să le fi preluat din turcă, fie prin înrăurire de ordin cultural, fie prin contactul sporadic cu militarii, funcționarii sau negustorii otomani aflați în „vizită” în această provincie. Din prima categorie fac parte o serie de termeni utilizați în calitate de „cuvinte străine”, referitoare la turci, și de către unii cărturari ardeleni, cum sunt Gh. Șincai, P. Maior sau I. Budai-Deleanu: *agă*, *ahinamea*²⁴, *harac*²⁵, *hatîșerif*, *pașă* etc. Desigur însă că astfel de termeni istorici, care circulau în multe limbi, au putut fi preluați în Ardeal nu neapărat direct din turcă, ci din istoriografia românească de dincoace de Carpați ori din maghiară, germană etc.

Nu este limpede nici dacă înregistrarea termenilor *anteriu*, *arap*, *basma*, *bre*, *berechet*, *cafenea*, *hanger*, *iatagan*, *ibric*, *magiun*, *maidan*, *surghiun*, *telpiz*, *zefchi* și a altor „turcisme” în dicționare vechi elaborate de ardeleni, cum sunt cel al lui Teodor Corbea sau *Lexiconul de la Buda*, dovedește că ei erau într-adevăr utilizați în graiurile transilvănene sau numai faptul că autorii lucrărilor respective cunoșteau aceste cuvinte preluate din turcă la sud și est de Carpați, încercând, eventual, să le impună și în graiurile ardelenesti. Cu atât mai puțin putem ști dacă acești termeni sau unii dintre ei, în cazul în care erau într-adevăr folosiți în Transilvania, au fost împrumutați în mod autonom și în această arie dialectală sau, dimpotrivă, au fost propagați din Muntenia, Moldova sau Banat.

Există, în schimb, argumente în favoarea preluării din turcă, independent în Transilvania, a doi termeni, *agă* și *azap*. Sursa au constituit-o, probabil, militarii otomani care, din timp în timp, își făceau apariția în provincie: *agá* era folosit în vestul acestui teritoriu (Oradea), în a doua jumătate a secolului XIX, cu semnificația „om grosolan, nepolitic”, iar varianta *hăzap* a lui *azap* însemna în Transilvania, la începutul secolului XX, „mâncăcios, gurmand”. Semnificațiile acestor termeni, necunoscute în alte arii

²³ Vezi, printre altele, ȘIO I 79 și TDR 659.

²⁴ Varianta *atnam* este, în schimb, împrumutată din maghiară (*atnam*).

²⁵ Explicat din magh. *harács* în ILRL 411.

lingvistice românești sau în limba maghiară, constituie dezvoltări (deprecieri) locale ale înțelesurilor etimologice, reflectând impresia negativă pe care trupele turcești de ocupație au lăsat-o asupra populației autohtone. Faptul că ambii termeni se deosebesc de posibilele etimoane maghiare nu numai semantic, ci și formal (magh. *aga* [accentuat *ága*] „ofițer superior otoman”, respectiv magh. *azap* „soldat din vechea miliție otomană”) face mai probabilă preluarea lor direct din limba turcă.

Prezența în limba maghiară a unor împrumuturi dialectale din română poate constitui, în unele cazuri, dovada că graiurile românești transilvănene cunoșteau de mult timp o serie de cuvinte de origine turcă pe care sursele (inclusiv atlasele lingvistice) le atestă din Transilvania cu mare întârziere, abia în epoca modernă, sau nu le atestă deloc. Desigur că marea majoritate a acestor cuvinte românești de origine turcă și care au atestări indirecte din Ardeal au fost împrumutate în Moldova și Muntenia, extinzându-se peste munți în ariile dialectale transilvănene, mai ales în cele de graniță, prin contactele permanente care au existat între cele trei provincii cu populație majoritar românească.

Unele cuvinte ale limbii maghiare, de pildă corespondentele lui *buzdugan*, *cântar*, *chilim*, *cioban*, *ciorap*, *cutie*, *haide*, *harar*, *musul*, *oca*, *sarma*, *zăbun* etc., au fost preluate și nemijlocit din limba turcă sau din alte limbi intermediare, dar în unele dintre atestările lor transilvănene au cu siguranță sau ar putea avea origine română²⁶: magh. *csobán* provine din turcă în atestarea din anul 1405, însă datele următoare, începând din secolul XVII și până în prezent, presupun ca sursă limba română²⁷, ca și atestările transilvănene din anii 1675–1678 ale magh. *harár* ~ *haral* și cele, începând din 1599, ale magh. *kantár*²⁸. Rom. *haida* este, evident, etimonul verbului magh. *hajdagat* „a îndemna”, atestat în anul 1657 din Transilvania, în legătură cu un *szpatár* (= rom. *spătar*) român²⁹, cu atât mai mult cu cât magh. *hajda* ~ *hajdé* etc. va apărea ulterior în numeroase alte surse transilvănene. Cuvântul magh. *okka* ~ *oka*, atestat din Transilvania începând cu anul 1573, ar putea proveni însă fie din rom. *oca*, fie direct din tc. *okka* ~ *oka*³⁰. Magh. *szárma*, atestat din 1784 într-un dicționar elaborat de un ardelean, ar putea proveni din română (*sarma*), dar și din sârbocroată; originea română

²⁶ Vezi Ferenc Bakos, *A magyar szókészlet román elemeinek története* [Istoricul elementelor românești ale vocabularului limbii maghiare], Budapest, 1982, s.v.

²⁷ Nu este limpede dacă *cioban* pătrunsese deja în graiurile românești din Transilvania începând din sec. XVII sau provine în maghiară din variantele dialectale românești de la sud și est de Carpați. Atlasele dialectale ale limbii române îl atestă în sec. XX/1 numai din câteva puncte izolate din Transilvania și Banat, însă termenul era cunoscut în aceste zone, fără îndoială, cu mai mult timp înainte, fapt dovedit de prezența în Ardeal, în aceeași perioadă, a unor derivate (*ciobănesc*, *ciobănioc* etc.) și a unui sens dezvoltat numai aici: „strungar la oi”, iar *Lexiconul de la Buda* îl atestă și în compusul *traista-ciobanului*.

²⁸ Vezi Ferenc Bakos, *op. cit.*, p. 172.

²⁹ *Ibidem*, p. 233.

³⁰ Vezi Kakuk 308–309, Ferenc Bakos, *op. cit.*, p. 240.

este evidentă numai pentru variantele mai târzii *szármáli* ~ *szármál*, în care este redat pluralul românesc al cuvântului (*sarmale*). În schimb, termenul magh. *csanak*, atestat pe teritoriul Ungariei actuale și, pe teritoriul Transilvaniei, numai în zonele vestice ale provinciei, provine mai degrabă nemijlocit din turcă decât din rom. *ceanac*.

Grăitoare pentru ceea ce ne interesează aici sunt, așadar, îndeosebi împrumuturile din română existente în dialectele maghiare din Transilvania, mai cu seamă în ariile periferice din estul și sudul provinciei, în care s-au propagat mai întâi termenii muntenesți și moldovenesți. Dintre numeroasele cuvinte de acest fel³¹, cităm numai câteva care sugerează prezența timpurie a etimoanelor lor românești în graiurile din Transilvania: *baș-buzuc* (magh. *basibozuk*, sec. XX/1), *băcănie* (magh. *bakonya* ~ *bakania* etc., 1744–1840), *borangic* (magh. *baráncsik*, începând din 1873), *calabalâc* (magh. *kalabálé*, 1861–1893), *cașcaval* (magh. *kaskavál*, începând din 1683), *dovleac* (magh. *döblec*, din 1813), *dugheană* (magh. *dogány*, din 1827), *dulap* „scândură” (magh. *duláp*, din 1863), *fișic* ~ *fâșac* (magh. *fiság*, 1892), *fotă* (magh. *fota*, 1869), *furda* (magh. *furda*, din 1716, constituind prima atestare a termenului comun românesc), *gaz* „petrol lampant” (magh. *gáz* ~ *gájz*, din 1891), *găitan* (magh. *gajtán*, 1591), *ghebă* (magh. *gyéba*, 1896), *herghelie* (magh. *hergelija*, începând din 1892), *(h)odaie* „sălaș, târlă, stână, grajd” (magh. *hodály*, din 1838), *suliman* (magh. *szulimán*, 1860–1893), *tălășman* „(om) prost, tont” (magh. *telesmán*, 1838, constituind prima atestare a termenului românesc), *teanc* (magh. *tánk*, 1843–1893), *tinichea* (magh. *tinike*, 1893–1901), *turca* „capra, brezaia” (magh. *turka*, începând din 1783), *zalhana* ~ *zahana* (magh. *zehána* ~ *zahána*, 1840–1873), *zăbun* (magh. *zabun*, 1874), *zurumbat* (magh. *zurumbák*, 1754) etc. Un termen ca rom. reg. *bostan* „dovleac”, folosit cu acest sens în Moldova, Dobrogea și Transilvania, provine în această din urmă provincie în primul rând din sârbocroată, dar atestările din estul Transilvaniei, susținute de magh. dial. *bosztán*, utilizat mai ales în Secuime (cu apariții începând din 1899), se datoresc, probabil, infiltrării termenului românesc din Moldova. Rom. *catran* ~ *cătran* are dublă sau chiar triplă etimologie, turcească (*katran*), maghiară (*kátrán*) și, poate, sârbocroată (*kátran*), dar a fost reîmprumutat din română în graiurile maghiare din Ardeal, în forma *ketrán* (1873), ca și derivatul rom. *cătrăniță* „chibrit”, în forma *ketrenica* „idem” (atestat din 1892)³². Este posibil, desigur, ca unii dintre acești termeni dialectali maghiari să fi fost preluați, pe calea comerțului, din variantele limbii române de la sud și est de Carpați (de exemplu *zurumbák*), dar majoritatea lor constituie atestări indirecte pentru etimoane românești extinse din aceste provincii înspre Transilvania încă din secolele XVII–XIX și chiar mai devreme. Alte astfel de cuvinte au fost împrumutate din română mai recent, în secolele XIX/2–XX, de către graiurile maghiare transilvănene (*arpagic*, *bucluc*, *chiabur*, *ciorbă*, *ciubuc*, *duduie*, *fitil*, *geantă*, *harpacică*, *hoinări*, *ichi*, *ienibahar*,

³¹ Vezi Ferenc Bakos, *op. cit.*, passim.

³² *Ibidem*, p. 337–338.

lighean, mofturos, mușama, muștea, papară, păpădie, perciune, rahat, roabă, saivan, siminichie, sâcăi, tavă, tejghea, telemea, tipsie etc.)³³, dar în majoritatea acestor cazuri nu este clar dacă ele au fost asimilate de lexicul regional românesc din Ardeal prin intermediul limbii literare sau prin propagarea lor teritorială, dinspre sud sau est, pe cale populară.

Împrumuturile dialectale ale limbii maghiare din graiurile românești transilvănene nu trebuie confundate cu termenii preluați pe cale oficială sau cultă din idiomurile românești de la est și sud de Carpați și utilizați la nivel de „cuvinte străine” în limba maghiară veche, de tipul corespondentelor lui *arnăut* (magh. *arnolc*, 1784), *seimen* (magh. *szemény* ~ *szejmény*, 1655–1762)³⁴ etc. Magh. *akcsa* „monedă mică, para”³⁵ (1446) reproduce însă mai degrabă tc. *akça* „idem” decât termenul românesc *accea*, care desemna o „monedă de aramă bătută în Moldova în 1573”.

Multe alte împrumuturi românești din turcă s-au propagat de-a lungul veacurilor, dar mai cu seamă după Unirea din 1918, din Muntenia și/sau Moldova în Transilvania, fiind folosite în prezent fie numai în ariile estice și sudice ale provinciei, fie în arii dialectale transilvănene mai extinse. Căile de penetrare au fost atât aceea populară, prin contact nemijlocit, cât și influența limbii literare.

Căii populare – care a servit în veacurile anterioare și ca vehicul pentru termenii comerciali – i se datorează, probabil, pe lângă majoritatea exemplurilor de mai sus, și următorii termeni, cunoscuți astăzi și în Transilvania, mai cu seamă în zonele limitrofe Moldovei, Munteniei și Olteniei: *anason, avan, bacșiș, bagdadie, basma, bașca, batac, batal, băcan, bei, benghi, boc, bugă, bugeac, capac, carabaș, caraulă, catâr, catifea, caval, cărăbăneală, cărmâz, cearșaf, chehaia, chel, chelbaș, chilipir, chimion, chimir, chindie, chior, cimbir, ciolog* (< *ciolac* + *olog*), *ciomag, ciubuc, coinac, covată, daiac, dandana, darac, (de)geaba, dimie, dulamă, durbacă, fâcie, frenghie, fudul, geambaș, gherghef, ghiordie, ghiu¹, ghiveci, gigea, habar, hac, hain, hal, halal, haram, harar, herghelegiu, iatac, ibrișin, ilic, ipingea, liliac, nart, oca, macat, macaz, maia, maidan, mala, malotea, mămular, martac, menghină, micșunea, mintean, moft, murdar, mușama, narangiu, nart, naz, năframă, năut, neft, papară, para, păpădie, pătlăgea, peltic, perciune, perdea, pervaz, pesmet, pezevenchi, pici, roabă, saia¹, saivan, sâc, sârmă, soi, șabac, șandrama, șatrangi, șiboi, șinic, șiret¹ „șnur”, șiret² „viclean”, tabar², tablă, tacâm, tambură, tarhon, tel, tichie, tighel, tingire, tiptil, tiriplitic, tivilichiu, tizic, tocmagi, tolbă, toptan, trahana, tulumbă, uluc, ursuz, zagara, zarif, zarzavat, zăbun, zăgan* etc. Traseele principale de penetrare a acestor termeni au fost, în principal, văile și trecătorile Carpaților: dinspre Bucovina și nordul Moldovei spre nord-estul

³³ *Ibidem, passim.*

³⁴ *Ibidem, s.v.*

³⁵ *Ibidem*, p. 204, îl explică din română.

Transilvaniei și Maramureș, dinspre centrul și sudul Moldovei spre estul Transilvaniei, dinspre Muntenia, prin valea Prahovei și pasul Rucăr-Bran, spre sud-estul Transilvaniei, dinspre vestul Munteniei și Oltenia, pe văile Oltului și Jiului, spre sudul Transilvaniei etc.

Unele împrumuturi din limba turcă au iradiat din Banat înspre ariile vecine din sud-vestul Transilvaniei, ajungând uneori până în nord-vestul, nordul sau estul acestei provincii: *cerdac*, *chiup* (în schimb, variantele *ciup* ~ *ciupă*, preluate din sârbocroată, sunt limitate la Banat), *peșchir*, *salahor*, *tult* etc. au atestări transilvănene mai ales din sud-vestul și vestul provinciei, unde influența bănățeană a fost intensă; *chepcel* este folosit în sudul Transilvaniei în forme specific bănățene (*căpcea* ~ *cepcel*); *dulap* și *găitan* sunt utilizați cu sensurile „ladă (de zestre)”, respectiv „ciucure” numai în Banat și vestul Transilvaniei; *mirăzenie* „miracol, minunăție; arătare” (derivat de la *miraz*) și *picinog* „om scund și sfrijit” (derivat de la *pici*) sunt formațiuni bănățene extinse și în Transilvania; varianta bănățeană *șineag* a lui *șinic* era cunoscută și în graiurile ardelenesti etc. Cuvinte ca *bostan*, *bucluc* „baligă; gunoi”, *chepcel* ~ *chepcea* ~ *căpcea*, *chior*, *dimie*, *dovleac*, *dușman*, *ibrișin*, *moft*, *năframă* ~ *maramă*, *papară*, *perdea* „staul, țarc”, *șabac*, *șaică*, *șinic*, *tavă*, *tichie* etc. au putut ajunge în Transilvania atât din Muntenia, Oltenia și/sau Moldova, cât și din Banat.

Transferul peste munți al unor împrumuturi din turcă, implicând pierderea „motivației” etimologice, a făcut posibile unele evoluții formale proprii graiurilor ardelenice (de exemplu, *pătlăgea* a devenit *parmangele*, *pânpăjele* sau *plotajere*, iar *pilaf* a luat forma *pilat* în sud-estul Ardealului) ori modificări semantice pe care nu le regăsim în ariile de împrumut originare: *căftan* a ajuns să însemne în nordul Transilvaniei „pieptar din piele de oaie”, după ce a fost adus aici, probabil din Moldova, cu sensul „haină lungă, palton”; *coinaç* „os, articulație, vertebră; greutate, coi (la cântar); tânăr, flăcău” a trecut din Muntenia în sud-estul Transilvaniei, unde a fost semnalat cu sensul „penis”; *dulap* „scândură” și *havuz* „bazin de apă” au fost înregistrați în nordul Transilvaniei cu sensul „teighea”, respectiv „loc pentru adăpatul vitelor”; în sudul provinciei, *ipingea* și-a restrâns semnificația la „glugă”; *nart* „preț maximal; cotă de produse lactate; termen, soroc” a dobândit în nord-estul Transilvaniei înțelesul de „momeală pentru pești”; *odaie* a dezvoltat în Ardeal și sensul „pășune luată în arendă”; în sud-estul provinciei, *păpădie* a ajuns să însemne și „podbal”; sensul obișnuit al lui *sarma* a evoluat în nordul Ardealului, prin analogie, la „porumb”; *sici* „arșic căzut pe muchia convexă” a dobândit, în sudul Transilvaniei, sensul „pietricică folosită într-un joc de copii”; *șaică* „șalupă, barcă, luntre” a devenit „un fel de plută” în graiul nord-ardelenesc; trecând munții, *turungiu* „portocaliu, oranj” a capătat sensul „negricios” în limbajul local din sud-estul Transilvaniei, probabil prin confuzie cu *tuciuriu*; termenul *zagara* „bucată sau fâșie de blană” a dezvoltat în sudul provinciei de peste munți înțelesul „paspoal”, iar în estul aceleiași provincii – „catifea, velur”. În schimb, în cazul lui *cifte-dulap*, varianta *cift* și semnificația specială „scândură groasă” au fost înregistrate

numai în nordul Transilvaniei, dar este de presupus că termenul a fost transferat aici, în noua formă și cu înțelesul modificat, din Moldova, prin intermediul plutașilor de pe râul Bistrița. În mod similar, termenul *zabet* „ofițer; guvernator, administrator” a dezvoltat în Moldova sensul „șeful unei lucrări de exploatare forestieră” și varianta *zavit*, cu care s-a infiltrat și în nordul Transilvaniei.

Nu lipsesc nici exemplele care s-ar putea datora „parașutării” în Transilvania, ca urmare a migrațiilor și transumanței, a unor termeni preluați din turcă în arii dialectale mai mult sau mai puțin îndepărtate, fenomenul fiind însoțit în unele cazuri de modificări semantice de mare interes pentru lingvistica generală: *căvârgic* „rasă de oi dobrogeană” a fost transportat, probabil de către oierii transumanți, din Dobrogea în sud-estul Transilvaniei, unde a fost înregistrat cu sensul „fâșie de blană albă de miel, care se aplică la mânecile și la gulerul scurteicii”; *direc* ~ *direg* ~ *derec* ~ *dereg* „stâlp de lemn, taras” este un termen dialectal specific Moldovei și nord-estului Munteniei, dar a fost înregistrat, izolat, și în vestul Transilvaniei, unde nu putea ajunge decât prin „parașutare”; *lar*, întrebuintat în Moldova, Dobrogea și, de-a lungul Dunării, în Muntenia și Oltenia cu semnificația „râpă, mal înalt și abrupt”, a ajuns să însemne „braț sec al unui râu” în sud-vestul Transilvaniei; *iatac* este cunoscut cu sensul „spațiul dintre vatră și perete, unde se culcă bătrânii și copiii” numai în Dobrogea și sudul Transilvaniei; *pinir* „brânză de vaci”, semnalat exclusiv din sudul teritoriului ardelenesc, fie s-a propagat peste munți din Oltenia sau Muntenia (unde însă nu este atestat), fie a fost „parașutat” acolo din Dobrogea; *tabar*² are semnificația „grindă care se așază la temelia unei construcții” numai în Moldova și sudul Transilvaniei; *tulă* „cărmidă”, atestat și din această din urmă arie, a trecut peste Carpați fie prin infiltrare din Muntenia, fie direct din Dobrogea, odată cu ciobanii transumanți. Fenomenului „parașutării” i s-ar putea datora și prezumtivul regionalism nord-vest-transilvănean **bașibuzuc*, având o atestare indirectă din jud. Satu-Mare prin magh. *basibozuk* „copil neastâmpărat” și corespunzând termenului *bașbuzuc* ~ *bașibuzuc* ~ *bazbuzuc* ~ *bazabuzuc* ~ *bașbugiuc*, folosit mai ales în Muntenia și Oltenia, cu sensurile „om brutal, violent; om voinic”, iar ca adjectiv, în Oltenia, cu sensul „răsfățat”.

Sunt numeroase și cuvintele care au pătruns în graiurile transilvănene ca urmare a generalizării treptate a limbii literare din ariile de la sud și est de Carpați și a standardizării lexicului în întreg spațiul lingvistic dacoromân, mai ales prin intermediul școlii, al mijloacelor de comunicare în masă, al literaturii, al armatei și al comerțului. Nu numai terminologia comercială, ci și vocabularul specific diverselor domenii profesionale, cum este cel al agriculturii, precum și lexicul general, folosit de largi categorii de vorbitori, s-au uniformizat, în ultimul secol, în limba comună din toate regiunile țării, înlocuind termenii dialectali. Printre multiplele exemple de termeni de origine turcă ai limbii literare utilizați astăzi și în Transilvania se află *alai*, *belea*, *bondoc*, *cafea* (față de variantele regionale mai vechi *cafeu* ~ *cafei* ~ *cavei* ~ *cavie* ~ *cafa*,

împrumutate din maghiară, germană și sârbocroată), *cafenea, caldarâm, chef, chenar, chibrit, chiftea, chioșc, dambla, dulgher, dușumea, farfurie, făraș, fildeș, furtun, geam, geantă, ghiozdan, halva, hamal, haz, huzur, iama, iaurt, ibric, iureș, lalea, lichea, lighean, liman, macara, magiun, mahmur, mahon, mezel, mohair, moloz, musaca, musafir, nai, pafta, palavragiu, peltea, pilaf, pirpiriu, pușlama, puști, raft¹, rahat², rindea, sadea, salahor, salam, salcâm, sașiu, satâr, sedef, sobă, sufragerie, sufertaș, șerbet, șiretlic, tabiet, talaș, talaz, tarabă, taraf, tarla, tavan, tăbăcar, tembel, tevatură, tinichigiu, top¹, tos, tutun, tutungerie, viran, zambilă, zar, zeflema, zor, zuluf* etc. Unele dintre cuvintele de acest fel vor fi fost folosite în Ardeal, la început, numai de către intelectualii provinciei sau exclusiv în limbajul comercial, dar, cum o dovedesc atlasele lingvistice, culegerile de literatură populară și diversele texte redactate în această provincie, majoritatea lor au pătruns și în limba populară, inclusiv în vorbirea de la țară, sau sunt cunoscute și „recunoscute” astăzi, în general, în toată Transilvania, ca elemente ale vocabularului esențial al limbii române moderne. Pentru unele dintre ele este greu de precizat dacă au trecut dincolo de munți prin intermediul limbii literare sau prin cel al limbajului mediu, standard, al conversației curente, folosit de regășenii care, îndeosebi în ultimele nouă decenii, s-au stabilit în mare număr pe teritoriul Ardealului. Probabil că unii termeni de acest fel, cum sunt *pilaf, toptan, tutun, ursuz, zarzavat* etc., s-au propagat în Transilvania pe ambele căi; *toptan* din locuțiunea *cu toptanul*, de pildă, va fi ajuns la cunoștința școlarilor și a cititorilor ardeleni prin intermediul literaturii, dar varianta dialectală *toptal*, înregistrată în sud-estul Transilvaniei, se datorează, pesemne, penetrării pe cale populară. Înainte de a fi acceptați, unii dintre termenii literari transferați din sud și est au întâmpinat, probabil, o oarecare rezistență, îndeosebi dacă intrau în concurență cu elemente dialectale specifice: graiurile din Ardeal aveau deja, spre exemplu, un omonim al lui *sobă* „instalație pentru încălzit sau pentru gătit”, și anume pe *sobă* „cameră, odaie” (< scr. *soba*, magh. *szoba*), iar *chibrit* și *tutun* erau concurați de regionalismele sinonime *ghiufă* și *duhan*. Influența limbii literare asupra graiurilor transilvănene a dus, desigur, la marginalizarea unor astfel de termeni dialectali, înlocuiți astăzi mai peste tot de cuvintele preluate din lexicul standard de la sud și est de Carpați.

Nu sunt rare, în schimb, nici cuvintele de origine turcă acceptate de limba română literară, dar care nu au ajuns până acum să fie întrebuințate în limbajul popular din Transilvania: *giubea, giuva(i)er, iahnie, iedec, ienibahar, macagiu, mahala, malaç, manea, marangoz, merdenea, mezelic ~ mizilic, moșmoană, mucalit, perdaf, razachie, samsar, sugiuc, temenea, testea, tuci, zalhana, zargan* etc. Unele au corespondente dialectale specifice Ardealului, iar altele dețin semnificații necunoscute în această provincie.

De asemenea, mai mulți termeni comuni tuturor variantelor teritoriale ale dacoromânei se datorează etimologiei multiple, graiurile ardelenesti preluându-le, de

regulă, din maghiară, sârbocroată și/sau germană, iar cele din sud și est – din turcă: *atlaz, bogasiu* (~ Transilv. *bogăzie*), *catran, cazan, divan, șal, șapcă* etc.

Din punctul de vedere al influenței limbii turce, caracteristice sunt, așadar, pentru graiurile transilvănene, absența unei înrâuriri turcești directe semnificative (cele câteva probabile împrumuturi nemijlocite sunt excepții care întăresc regula) și propagarea masivă în aceste arii, de-a lungul veacurilor și mai ales în ultimul secol, a unui mare număr de termeni preluați din turcă la sud și est de Carpați.

4.4. Muntenia, Moldova și Oltenia

Datorită condițiilor istorice concrete în care a avut loc, influența turcă asupra limbii române s-a exercitat mai cu seamă asupra variantelor literare și populare ale acesteia din Muntenia, Moldova și Oltenia. Statutul îndelungat de vasalitate față de Poartă și îndeosebi domniile fanariote au favorizat, în aceste provincii, infiltrarea treptată a unor elemente străine turcofone în aristocrația românească, realizarea unor amestecuri etnice și a unor adaptări culturale reciproce care – spre deosebire de Dobrogea și Banat – au constituit un obstacol în calea predominanței administrative otomane, permițând exercitarea unei înrâuriri oficiale consistente, datorate tocmai asimilării cultural-etnice a păturii fanariote. Deși preponderent de origine grecească, această pătură socială era, de fapt, reprezentanta sistemului otoman, vorbitoare a limbii turce – limba comună, „oficială” a imperiului – și purtătoare a unor valori și simboluri de civilizație specifice acestui sistem dominat de turci. În consecință, în aceste trei regiuni s-a realizat o complementaritate a influenței limbii turce și a celei neogrecești: cu excepțiile de rigoare, limba greacă a constituit, în secolele XVI–XVIII, limba străină de intermediere cultural-spirituală, în timp ce rolul de vehicul principal pentru transferul realităților și relațiilor politico-administrative, militare și social-economice și pentru răspândirea elementelor de civilizație materială în sud-estul Europei i-a revenit limbii turce³⁶.

Prin insinuarea în sistemul administrativ, economic, social și cultural românesc a valorilor, standardelor și principiilor otomane s-a petrecut, de fapt, nu o ruptură între autorități și masele de vorbitori, ci o asimilare progresivă și o integrare mai mult sau mai puțin durabilă, la toate nivelurile societății românești din cele trei provincii menționate, a acelor valori, standarde și principii, împreună cu termenii care constituiau expresia lor verbală. Amploarea și efectele influenței turcești s-au propagat în valuri nu numai teritorial, ci și pe plan social: mai întâi aristocrația și apoi păturile mijlocii din

³⁶ „Influența greacă a fost mai mult de ordine intelectuală, răsfrângându-se în domeniul religiei, școlii, jurisprudenței etc. Rolul jucat de elementul grec în sfera învățământului și a legislației se completează oarecum cu acțiunea seculară a elementului turc în domeniul politicii și al artei militare” (ȘIO I 77).

Muntenia, Moldova și Oltenia „au asimilat benevol diverse realități structurale și suprastructurale specific otomane, care au părut atractive și demne de imitat datorită prestigiului de care se bucura modelul, precum și fastului și «huzurului» pe care acesta îl asigura. Un întreg stil de viață și un nou mod de organizare social-economică și politico-administrativă se infiltrează astfel treptat, fără a fi impuse cu tot dinadinsul; un nou mod de gândire, o mentalitate și un comportament social inedite se însușesc în toate structurile societății românești din Muntenia și Moldova, pe măsură ce achizițiile aristocrației se răspândesc, prin imitație, în clasa mijlocie și apoi în mediul rural” (Suciu 2000, 164–165). Acest proces a fost amplificat de contactul nemijlocit al vorbitorilor români simpli, de la țară sau din mahalalele orașelor, cu populația turcească stabilită mai cu seamă în zonele de graniță, dar și cu numeroșii negustori și funcționari otomani, turci sau turcofoni, trimiși cu diferite însărcinări sau statorniciți în țările române de la est și sud de Carpați.

În consecință, marea majoritate a celor 2.760 de împrumuturi din limba turcă au fost preluate în Muntenia, Moldova și Oltenia și s-au menținut, mai mult sau mai puțin timp, numai în aceste provincii istorice. O trecere în revistă a cuvintelor împrumutate în aceste trei regiuni și specifice tuturor acestora ar fi, așadar, superfluă, întrucât caracteristicile generale și detaliile influenței turcești, descrise în diversele capitole ale prezentei lucrări, sunt aplicabile în primul rând tocmai acestor termeni. Numeroase împrumuturi astăzi învechite sau istorice ori, dimpotrivă, menținute în limbajul popular sau ridicate la nivelul limbii literare aparțin lexicului preluat și folosit în toate aceste trei provincii românești, în care ele au fost împrumutate concomitent sau în perioade diferite; în cazul altora se poate stabili o zonă anume de împrumut, care a constituit apoi focarul extinderii lor teritoriale înspre celelalte două regiuni, în cadrul unui proces firesc datorat tocmai caracterului relativ unitar al influenței lexicale turcești asupra variantelor limbii române de la sud și est de Carpați (mai puțin Dobrogea).

Desigur că mulți termeni „popolari” și „literari” de origine turcă formează arii compacte care cuprind nu numai teritoriul celor trei provincii, ci și alte zone învecinate, îndeosebi Dobrogea și Banatul, unde fie au ajuns prin propagare, fie au fost preluați în mod autonom. Interesant este că unele împrumuturi de acest fel și-au păstrat caracterul dialectal chiar dacă au fost ori sunt folosiți în mai multe regiuni: de exemplu *chituc* și *iar* în Moldova, Muntenia, Oltenia și Banat, *iorgan* în Moldova, Dobrogea, Muntenia, Banat și nordul Serbiei, *ipîngea* în Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Moldova, nord-vestul Bulgariei, sudul și sud-estul Transilvaniei, *sal* în Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia, *cavga*, *farbala*, *ghioci*, *haraba*¹, *haramin*, *hici*, *merchez*, *olum* etc. în Moldova și Muntenia, eventual și în Oltenia. Unii dintre acești termeni și-au restrâns cu timpul aria de utilizare, învechindu-se în unele zone și menținându-se până astăzi numai în celelalte dintre regiunile menționate.

În schimb, în pofida trăsăturilor uniforme ale acestei influențe asupra lexicului folosit în Muntenia, Moldova și Oltenia, în fiecare dintre aceste trei provincii pot fi decelate o serie de elemente care le conferă o notă aparte. Detaliile distinctive pot fi comune mai multor arii dialectale sau specifice uneia dintre ele ori chiar unei zone restrânse dintr-o asemenea arie.

Deși s-a exercitat în mod concentrat, unitar și preponderent în provinciile de la sud și est de Carpați, influența turcă de ansamblu, oficială și populară, asupra limbii române a fost însoțită de unele *diferențieri de detaliu între „varianta sudică” și „varianta nord-estică”* ale dacoromânei. În principiu, idiomul muntenesc și cel oltenesc formează, din acest punct de vedere, o arie distinctă față de aria constituită de Moldova (inclusiv Basarabia și Bucovina). Cât despre Dobrogea, dincolo de aspectele particulare care o disting de restul teritoriului dacoromân, această zonă cumulează trăsături mixte, făcând, de la caz la caz, corp comun fie cu Moldova, fie cu Muntenia și Oltenia. Deosebirile dintre cele două mari arii dialectale se concretizează în inventarul lexical de origine turcă, dar și în interpretările fonetice specifice „variantei sudice”, respectiv „variantei nord-estice”.

a) Lazăr Șăineanu a încercat să delimiteze *inventarul lexical* caracteristic Moldovei (inclusiv Basarabiei și Bucovinei) de cel care aparține Munteniei (inclusiv Olteniei și Dobrogei), dar valoarea listelor sale incluse în ȘIO I 270–272 este relativă din cel puțin patru motive:

– inventarul lexical specific fiecăreia dintre cele două mari arii dialectale este incomplet;

– unele cuvinte s-au dovedit a fi fost preluate nu numai în aria presupusă de marele lingvist, ci și în alte zone (de exemplu, *arman, arpagic, babalâc, ceanac, dulamă, iorgan, poturi, telemea* etc. nu au fost specifici numai graiurilor sudice, iar *adet, benghi, ceamur, cherem, dugheană, iminei, pervaz, zuluf* etc. au fost preluați și utilizați nu numai în Moldova, ci și în sud);

– aria principală în care au fost împrumutați unii termeni poate fi localizată cu mai mare precizie decât o făcea L. Șăineanu (de pildă, *culă* a fost preluat mai cu seamă în Oltenia, chiar dacă a fost și este cunoscut și în Muntenia, zonă în care este categorisit, în mod generalizator, de către ȘIO, dar și în Moldova și Banat, unde a dobândit sensuri analogice, iar *ghiol* nu este, la origine, numai moldovenesc, cum se afirmă în opera citată, ci și – sau mai ales – dobrogean);

– în sfârșit, extinderea cuvintelor dintr-o arie dialectală în alta sau, dimpotrivă, restrângerile teritoriale au schimbat între timp radical situația regionalismelor de origine turcă.

Cercetările au scos în evidență, pe de o parte, că termenii preluați pe cale oficială și cultă au fost ceva mai numeroși în Moldova decât în Țara Românească, cel puțin în măsura în care acest lucru este reflectat de textele literar-istorice: cronicarii moldoveni

includ în operele lor mai multe împrumuturi „osmanlii” decât cei munteni (ȘIO I 85, ILRL 411)³⁷. Este vorba, așadar, de înrâurirea artificială, pe cale „culturală”, oficială și cultă, de natură individuală, asupra limbii cărturarilor epocii, nu asupra ansamblului limbii române. Pe de altă parte, împrumuturile pe cale populară sunt, dimpotrivă, în număr mai mare în „variantele sudice”, ceea ce reiese nu numai din lista – așa incompletă și uneori greșită cum este – a cuvintelor specifice Munteniei și Moldovei pe care ne-o prezintă Lazăr Șăineanu (ȘIO I 270–272), cuprinzând 149 de „muntenisme” și numai 100 de termeni moldoveni, ci și din situația actuală a cuvintelor de origine turcă din lexicul dialectal-muntean și din cel moldovean (TDR 197–198, 231–233, 658–660). Efectul divergent al celor două tipuri de influență este pe deplin explicabil: în timp ce înrâurirea populară presupune contactul nemijlocit dintre populații și, implicit, suprapunerea ori strânsa lor apropiere teritorială, împrumuturile oficiale reflectă doar contactul unor individualități cu civilizația și cultura limbii donatoare. Din acest punct de vedere, este logic să considerăm că muntenii și oltenii, ca să nu mai vorbim de dobrogenii, au avut mai multe ocazii să intre în relații cu vorbitori ai limbii turce decât moldovenii. Cu toate acestea, cum vom vedea mai jos, idiomul moldovenesc are destule împrumuturi din turcă specifice, pe care nu le întâlnim sau le întâlnim rar în sud.

Divergența influenței lexicale turcești asupra celor două mari zone nu trebuie însă exagerată. Un cuvânt – printre multe altele – considerat împrumut specific moldovean, propagat ulterior în tot spațiul dacoromân (v. ȘIO I 74), este *dugheană*, având prima atestare într-un document redactat în 1561 în... Țara Românească (v. DERS) și alte atestări ulterioare din această din urmă provincie. Termenul astăzi larg răspândit *cearșaf* este socotit împrumut muntenesc, extins apoi în celelalte arii dialectale (v. Gheție 1978, 118, Munteanu–Țăra 86), dar atestările timpurii și cele ulterioare din Moldova, deși mai puțin numeroase decât cele din sud, conduc la supoziția că preluarea cuvântului a fost generală și numai utilizarea concretă a acestuia în anumite perioade istorice a fost mai mult muntească decât moldovenească. Desigur că un asemenea termen a fost (sau a devenit cu timpul) mai puțin folosit în Moldova deoarece aici exista, în concurență, sinonimul regional *prostire*; acest lucru nu înseamnă însă că el nu a fost cunoscut și întrebuițat la alte niveluri ale limbii. În multe asemenea cazuri, în care situația dintr-un anumit moment istoric – de regulă din secolul al XIX-lea, când apar primele lucrări de dialectologie – este proiectată asupra unor perioade anterioare, avem de a face mai degrabă cu *termeni utilizați în mai mare măsură într-o anumită arie decât în alta*, și nu cu împrumuturi specifice exclusiv Moldovei sau Munteniei. Prezența lor, la un moment dat, mai ales într-una dintre cele două mari arii nu înseamnă neapărat că preluarea nu a avut loc și în cealaltă arie, iar preponderanța se poate datora restrângerii teritoriale, determinată uneori de concurența sinonimică. Desigur că aceste

---

³⁷ În schimb, „în stilul administrativ (acte, condici), influența turcească este puternică și în Țara Românească” (ILRL 411).

fenomene nu exclud propagarea ulterioară a termenului din zona în care acesta a fost folosit mai intens înspre ariile în care utilizarea sa era „latentă” sau limitată la anumite niveluri stilistice și nici existența unor termeni specifici fiecăreia dintre cele două mari variante teritoriale dacoromânești extracarpatiche. Mai multe împrumuturi caracteristice acestor variante sunt menționate în subcapitolele care le sunt destinate în cele ce urmează.

b) Deosebirile existente între idiomul muntenesc și cel moldovenesc din punctul de vedere al influenței turcești țin și de *aspectul formal* al termenilor împrumutați. Cauzele acestor diferențieri sunt de două tipuri:

– Există numeroase cazuri în care în Moldova și în Muntenia au fost preluate variante formale distincte ale etimonului, ca urmare a faptului că românii din cele două mari arii lingvistice au intrat în contact, de la caz la caz, cu „donatori” care, de obicei, nu vorbeau limba turcă literară, ci foloseau versiuni populare sau dialectale ale acestei limbi (cf. II.1.3). Moldovenismul *ceșmé* ~ *ceșmea*, atestat începând din anul 1771, provine din tc. lit. *çeşme*, pe când variantele muntenesti *ciușmea* și *cișmea* (variantă larg răspândită, azi literară) au la bază două forme dialectale turcești: *çôşme*, respectiv *çișme*. Varianta moldovenească *agemiu* se opune formei muntenesti *ageamiu* numai pentru că prima provine din tc. lit. *acemi*, iar a doua – din varianta populară a acestuia, *acamí*. De aici am putea trage concluzia că moldovenii au apelat mai degrabă la lexicul literar turcesc, iar muntenii – la cel popular sau dialectal. Înmulțirea exemplurilor contrazice însă o astfel de supoziție: după cum reiese din tabelul de mai jos, cele două arii lingvistice românești au împrumutat în mod echilibrat din variantele stilistice și teritoriale ale limbii turce.

<u>Muntenia</u>	<u>Moldova</u>	<u>Variantele etimonului</u>
<i>angara</i>	<i>angarea</i>	lit. <i>angarye</i> ~ dial. <i>angara</i> ~ <i>angare</i>
<i>arman</i>	<i>harman</i>	lit. <i>harman</i> ~ dial. <i>arman</i>
<i>calâp</i>	<i>calup</i>	lit. <i>kalıp</i> ~ dial. <i>kalup</i>
<i>gealat</i>	<i>gelat</i>	lit. <i>cellat</i> ~ dial. <i>callat</i>
<i>haber</i>	<i>habar</i>	lit. <i>haber</i> ~ pop. <i>habar</i>
<i>haral</i>	<i>harar</i>	lit. <i>harar</i> ~ dial. <i>haral</i>
<i>maidan</i>	<i>meid(e)an</i>	lit. <i>meydan</i> ~ pop. <i>maydan</i>
<i>tavă</i>	<i>tavá</i>	lit. <i>tavá</i> ~ dial. <i>táva</i>
<i>tistimel</i>	<i>testemel</i>	înv. și dial. <i>testemel</i> ~ pop. <i>testimel</i>
<i>tutun</i>	<i>tiut(i)un</i>	lit. <i>tütün</i> ~ dial. <i>tutun</i>
<i>uluc</i>	<i>oluc</i>	lit. <i>oluk</i> ~ dial. <i>uluk</i>

Uneori, lexicul sudic și cel nord-estic au preluat fără discriminare ambele variante ale etimonului: *bucluc* și *bocluc* (< tc. lit. *bokluk* ~ dial. *bukluk*), *hanger* și *hangear*

(< tc. înv. și pop. *hancer* ~ *hancar* [~ lit. mod. *hançer*]), *peltea* și *beltea* (< tc. *pelte* ~ înv. *belte*) etc. au atestări repartizate aproape în mod egal în cele două arii dialectale. Având la bază mai multe variante ale etimonului, formele *borangic* ~ *burungiuc* se întâlnesc în toate ariile de la est și sud de Carpați, în timp ce *burangic* ~ *burangiuc* ~ *boronciuc* ~ *borunciuc* sunt atestate numai din Moldova, iar *burungiuc* – doar din Muntenia; similitudinea formală nu permite însă distingerea lor din punct de vedere dialectal, întrucât locul concret al atestării poate fi întâmplător. Chiar și unele dintre variantele „specifice” Munteniei, respectiv Moldovei, prezentate mai sus, au atestări mai mult sau mai puțin izolate și sporadice și din cealaltă arie dialectală (*cișmea* și *ciușmea*, de exemplu, au fost înregistrate și în Moldova), iar unificarea limbii a determinat, în multe cazuri, dispariția variantelor dialectale din lexicul actual.

– În alte cazuri, unul și același etimon a fost redat în mod diferit în „variantele sudică” și în aceea „nord-estică” ale dacoromânei, între care există, într-adevăr, unele deosebiri de interpretare a formelor etimologice. Am fi tentați să credem că, întrucât acest fenomen nu ține de tipologia contactelor dintre două populații, el s-ar putea datora mai degrabă caracteristicilor intrinseci ale sistemului lingvistic receptor. În marea majoritate a exemplurilor nu este însă vorba de cauze lingvistice interne care să fi impus „adaptări” la structura morfologică sau la pronunția specifică uneia sau alteia dintre variantele teritoriale dacoromâne, ci de simple interpretări sau de modificări induse mai mult de predispoziția pentru inovație.

L. Șăineanu a remarcat cu justete că „în Moldova s-a conservat uneori forma primitivă mai corect ca în Muntenia, unde a fost oarecum românizată” (ȘIO I 73), exemplificând această idee cu variantele moldovenesti *bacal*, *badana*, *derbeder*, *dușame*, *magaza*, *meidean*, *nohot*, *tiutiun* ale formelor muntenesti, devenite literare, *băcan*, *bidinea*, *derbedeu*, *dușumea*, *magazie*, *maidan*, *năut*, *tutun*. Din această serie de cuvinte trebuie eliminate, desigur, *magazie*, care are, de fapt, etimologie neogreacă, *maidan* ~ *meidean* și *tutun* ~ *tiutiun*, care reproduc, după cum am văzut, două variante diferite ale etimonului, precum și *dușumea* ~ *dușame* și *năut* ~ *nohot*, care constituie interpretări diferite ale etimoanelor tc. *düşeme* și *nohut*, fără ca una dintre variante să fie mai apropiată formal de etimon decât cealalta. Există însă multe alte cazuri care dovedesc faptul că muntenii au fost într-adevăr mai inovatori, recurgând la diferite tipuri de modificări fonetico-morfologice care au dat împrumuturilor un înveliș sonor nou, deosebit de cel al etimoanelor. În *lulea*, de pildă, remarcăm tendința muntenilor de a adapta vocala tc. *ü* la sistemul fonologic românesc, redând-o prin *u*, în timp ce moldovenii și dobrogenii au încercat, prin varianta *liule(a)*, să reproducă această vocală. Nu sunt rare totuși, după cum reiese din tabelul de mai jos, nici exemplele contrare, în care varianta muntenească redă mai fidel formele etimologice, în timp ce moldovenii au fost cei care au adus noutăți în configurația termenilor. Ca și în cazul formelor dialectale care provin din variante turcești diferite, este vorba, și în exemplele de mai jos, despre

variante formale dominante într-o arie sau alta, care uneori se pot regăsi și în cealaltă provincie istorică.

<u>Muntenia</u>	<u>Moldova</u>	<u>Etimonul</u>
<i>băcan</i>	<i>bacal</i>	<i>bakkal</i>
<i>bidinea</i>	<i>badana</i>	<i>badana [firçası]</i>
<i>biniș</i>	<i>beniş</i>	<i>biniş</i>
<i>bondoc</i>	<i>bunduc</i>	<i>bunduk</i>
<i>ceapraz</i>	<i>cepraz ~ ceprağ</i>	<i>çapraz</i>
<i>chiristigiu</i>	<i>cherestegiu</i>	<i>keresteci</i>
<i>chimir</i>	<i>chimer</i>	<i>kemer</i>
<i>dambla</i>	<i>damla</i>	<i>damla</i>
<i>derbedeu</i>	<i>derbeder</i>	<i>derbeder</i>
<i>geamantan</i>	<i>geamandan</i>	<i>camadan</i>
<i>giurgiuvea</i>	<i>cercevea</i>	<i>çerçeve</i>
<i>hamal</i>	<i>mahal</i>	<i>hamal</i>
<i>labraș ~ ibraș</i>	<i>abraș</i>	<i>abraș ~ ebraș</i>
<i>iatac</i>	<i>ietac</i>	<i>yatak</i>
<i>lulea</i>	<i>liule</i>	<i>lüle</i>
<i>ma(h)ramă</i>	<i>năframă</i>	<i>ma(h)rama</i>
<i>meși</i>	<i>mesti(i)</i>	<i>mest ~ meşt</i>
<i>mosafir</i>	<i>musafir</i>	<i>müsafir</i>
<i>moșmoană</i>	<i>mușmulă</i>	<i>muşmula</i>
<i>peltec</i>	<i>peltic</i>	<i>peltek</i>
<i>pervaz</i>	<i>privaz</i>	<i>pervaz</i>
<i>tolbă</i>	<i>torbă</i>	<i>torba</i>

De alt gen sunt, desigur, cazurile în care fonetismul etimonului este interpretat în mod diferit în Muntenia și în Moldova (de exemplu, tc. *ü* este redat fie prin *(i)u*, fie prin *ı*), fără ca vreuna dintre variante să fie mai apropiată de forma etimologică decât cealaltă:

<u>Muntenia</u>	<u>Moldova</u>	<u>Etimonul</u>
<i>chioftea ~ chiufta</i>	<i>chiftea</i>	<i>köfte ~ küfte</i>
<i>duduie</i>	<i>duducă</i>	<i>dudu</i>
<i>dușumea</i>	<i>dușamea</i>	<i>düşeme</i>
<i>nă(h)ut</i>	<i>no(h)ot</i>	<i>nohut</i>
<i>ursuz</i>	<i>hursuz</i>	<i>uğursuz</i>

Limba literară modernă a adoptat una sau alta dintre variante, indiferent de idiomul regional din care provine aceasta, dar unificarea limbii literare pe baza normei

muntenești și-a pus amprenta și asupra lexicului; de aceea, variantele specifice Munteniei adoptate ca forme literare sunt majoritare. Totuși, exemple cum sunt *calup*, *cercevea*, *chiftea*, *habar*, *musafir*, *năframă*, *peltic* etc. oglindesc aportul idiomului moldovenesc la configurația lexicului limbii literare.

Numeroase sunt împrumuturile preluate în mai multe variante – dintre care una este mai apropiată fonetic de etimon – care nu pot fi repartizate pe arii dialectale distincte. Tc. *kebe*, de pildă, a fost împrumutat în formele *chebă*, înregistrat în Moldova, nord-estul și sudul Munteniei, Dobrogea și Oltenia, și *ghebă*, atestat din Muntenia, Dobrogea, Moldova și sudul Transilvaniei. Forma devenită literară *ilic* (< tc. *yelek*, dial. *yilek*) reprezintă o inovație general românească, de aceea, din perspectiva deosebirilor dintre idiomurile dialectale, ea nu poate fi pusă în opoziție cu variantele regionale sudice *el(i)ec* ~ *elechi* ~ *ilec* ~ *ilechi*, în care etimonul este mai fidel reprodus. Astfel de exemple ies, desigur, din sfera de interes a prezentului subcapitol.

După ce am prezentat comparativ modul diferit în care cele două mari arii dialectale, sudică și nord-estică, au preluat și au interpretat fonetismele turcești, vom analiza în cele ce urmează inventarul lexical caracteristic acestor arii și unora dintre subdiviziunile lor, în măsura în care apartenența termenilor la una sau alta dintre variantele dialectale este evidentă.

4.5. Muntenia și Oltenia

Dintre regiunile care au constituit spațiul influenței oficiale și populare turcești maxime, cele mai apropiate una de alta sunt, și din această perspectivă, Muntenia și Oltenia, care au în comun nu numai, după cum am văzut, unele interpretări fonetice care le diferențiază față de varianta folosită în Moldova, ci și un fond lexical specific de origine turcă. Inventarul împrumuturilor care nu au atestări decât din aceste două arii include o serie de termeni regionali preluați și menținuți numai aici: *azâr*, *caplagea*, *chesat*, *cortel*, *cucumea*, *duvar*, *ghiu¹*, *halat²*, *mageara*, *mandalină*, *marda*, *mischiu*, *pardaf*, *postal*, *rustem*, *stichi*, *toitan* etc.

Caracterul dialectal este pregnant îndeosebi în cazul termenilor a căror răspândire este limitată la zonele de contact dintre Muntenia și Oltenia (multe exemple de acest fel se găsesc în Gl. Arg.), precum și dintre Muntenia și Moldova, respectiv Dobrogea (a se vedea subcapitolul destinat acestei din urmă regiuni).

Unele cuvinte preluate și utilizate inițial în Muntenia și Oltenia, eventual și în Dobrogea, s-au propagat, fie pe cale populară, fie prin intermediul limbii literare, și au fost adoptate și în idiomul dialectal moldovean (*ciufut*, *doldora*, *dovleac*, *giol* etc.), dar multe alte împrumuturi sudice, de exemplu *dud*, *dulgher*, *ichi*, *toptan* sau *viran*, sunt recunoscute și utilizate astăzi și în Moldova, în calitatea lor de termeni ai limbii literare

sau ai limbajului standard. Criteriul „recunoașterii și înțelegerii” este, de altfel, determinant în stabilirea apartenenței unor termeni la diferite niveluri ale limbii; cuvintele sinonime *abitir* și *dihai*, de pildă, deși au fost împrumutate și utilizate numai într-o anumită arie dialectală (primul în Muntenia și Oltenia, iar al doilea în Moldova), trebuie considerate astăzi ca aparținând limbajului popular general, deoarece ele sunt recunoscute și pricepute de către orice vorbitor al dacoromânei, chiar dacă nu sunt folosite curent și preponderent decât în zonele de împrumut.

Câteva cuvinte utilizate în trecut și în Moldova și Dobrogea, eventual și în Banat, și-au restrâns cu timpul aria teritorială, regăsindu-se astăzi numai între Carpați și Dunăre: *fileri*, *matrapaz*, *murdarlâc*, *satara*, *tarapana* etc. Folosiți în trecut și în Moldova, termeni cum sunt *ipingea* și *parmac* s-au restrâns astăzi numai la graiurile sudice (Muntenia, Oltenia și Dobrogea).

Zona de întrebuințare a unor termeni comuni Munteniei și Olteniei se prelungește și în Dobrogea (*cușcuș*, *derea*, *sanchiu*, *tibișir*, *tifan*) și/sau în Banat (*at*, *chisăr*, *ciric*, *fâcie*, *trapazan*) ori în sudul Moldovei (*tuzluc*, *zambac*) sau în nord-vestul Bulgariei / nordul Serbiei (*chiostec*, *colgiu*), astfel de împrumuturi fiind, așadar, specifice tuturor sau majorității variantelor dialectale sudice.

4.6. Muntenia

O serie de împrumuturi sunt însă caracteristice exclusiv idiomului vorbit în Muntenia sau chiar unor zone limitate ori puncte izolate de pe teritoriul acesteia, fără să fi fost înregistrate și în Oltenia sau, cu atât mai puțin, în alte arii: *alcalâc*, *aman-zaman*, *ara*, *arasta*, *avaet*, *baiguș*, *bairactar*, *baldâr*, *bastara*, *bașcazâc*, *belghir*, *bigi-bigi*, *bof*², *caci*, *cadalâc*, *cheleș*, *cidiu*, *cil*, *ciș*, *ciț*², *ciumlec*, *cocargea*, *dahiu*, *dichi*, *dizman*, *fulie*, *geanabet*, *gevrea*, *ghermec*, *ghimirlie*², *ghiudunea*, *ghiusturea*, *giurumea*, *hurma*, *ianâc*, *iastuc*, *inacciu*, *iucusucea*, *laf*, *lafagiu*, *magmuză*, *mamelegiu*, *mumurluc*, *netegea*, *otuzbir*, *parcealagiu*, *pirpiri-cosac*, *sisterea*, *șișic*, *tamachiar*, *tăcată*, *techer-mecher*, *topeicuță*, *tuslos* etc. Majoritatea acestor termeni sunt împrumuturi dialectale, uneori locale; în cazul câtorva, cum sunt *avaet*, *bairactar* sau *gevrea*, caracterul astăzi exclusiv muntenesc poate fi atribuit restrângerii teritoriale, după ce termenii au fost folosiți, în trecut, pe arii mai largi.

În schimb, isoglosele mai multor cuvinte dialectale muntenești se extind dincolo de limitele istorice ale acestei provincii. Pe lângă terminologiile comune Munteniei și Moldovei (eventual numai sudului acesteia), respectiv Munteniei și Olteniei (prezentate mai sus), există o serie de regionalisme pe care muntenii le împărtășesc numai cu Dobrogea (analizate în subcapitolul destinat acestei zone), iar *ciovrântie* a fost înregistrat atât în Muntenia, cât și în nord-estul Bulgariei.

4.7. Oltenia

Aria actuală de răspândire a unor împrumuturi din turcă se limitează la Oltenia sau la zone restrânse ori puncte izolate din perimetrul acestei regiuni, ca urmare fie a preluării pe plan dialectal, adesea local (*baschiu, cealmuc, cicic, didlu, mosomur, sarariu, şuntai-muntai, tabă, tam, tug, zeft* etc.), fie a restrângerii, cu timpul, a teritoriului pe care unii termeni au fost utilizați (*bilezic, chiulaf, matara, mehlem, nobet, saplaic, serdar, tabie, teslim, zarpa*).

Existența unor termeni regionali pe care Oltenia îi împărtășește cu Banatul (*ciriş, fâcie, saplaic*), cu Moldova (*bărdacă, gebea, mărăz, zamba, zulum*), cu nord-vestul Bulgariei (*chezap*) sau cu Dobrogea (*ceaclama, orman, tocat²*) poate fi atribuită, de la caz la caz, aceluiași proces, al restrângerii teritoriale, ori împrumutării în mod autonom, propagării cuvintelor sau, eventual, fenomenului „parașutării” lor dintr-o zonă în alta.

4.8. Moldova

Ariei dialectale moldovenești îi sunt specifice numeroase împrumuturi din turcă, unele fiind astăzi ieșite din uz sau în curs de învechire. Ele au extensiuni variabile, de la întreg teritoriul provinciei istorice (inclusiv Basarabia și Bucovina) până la zone limitate sau puncte izolate.

Majoritatea moldovenismelor de origine turcă au fost preluate exclusiv aici și au (ori au avut) un caracter dialectal general (*amandea, babadam, bar, băbut, berbelâc, bindilic, boştur, calangiu, chelemet, chersin, chisim, chişleac, col¹, corasan, culuc, disghea, dulandragiu, fâşchie, gavanoş, gherghir, ghigilic, ghiojghioarea, hasa, hepsă, heriş, ia, iorga, mane, mindirigiu, nălet, palmac, pangea, perciuna, sazan, săferdea, şecherlie, şucada, tabet, taftaluc, tarac, tălaşman, terpedln, tura³, zămos, zefchi, zurla*). În cazul altora pot fi identificate însă ariile mai restrânse în care ele sunt (ori au fost) folosite (de pildă, *avalim, caipacă, cichie, hair, pirpiliu, tarator, tuhan, zian* – în sudul Moldovei, *balcan, balcic, câr, celea, ciuluc, saman, saz²* – în Basarabia, *tarciniu* – în Bucovina).

Nu sunt rari nici termenii care, utilizați odinioară și în Muntenia și Oltenia, au devenit moldovenești prin restrângerea zonei de întrebuințare, uneori cu sensul etimologic modificat (*bernevic, buhur, farbala, fâstâc, gherdan, hugium, neneacă, sicleț, stamboală, şirin, taclit, taxim, telpiz, zaherea, zapciu*).

Moldova are, de asemenea, mai mulți termeni regionali comuni cu Dobrogea, cu Muntenia, îndeosebi cu estul acesteia, și/sau cu Oltenia (relevați în subcapitolele precedente), dar numai în câteva cazuri pot fi stabilite, cu o oarecare aproximare, direcțiile de extindere sau de „parașutare” a cuvintelor: este probabil că *bagea* și

boiama, de pildă, s-au extins din Moldova înspre sud, fiind folosite astăzi și în Dobrogea, respectiv în estul Munteniei. Nu putem fi absolut siguri, dar putem presupune că termenul astăzi literar și general *huzur*, folosit în secolul al XIX-lea mai ales în Moldova, s-a extins din această provincie, îndeosebi prin intermediul limbii literare.

Majoritatea elementelor lexicale regionale pe care Moldova le are în comun cu alte provincii se datorează, fără îndoială, fie preluării lor în mod autonom, fie restrângerii teritoriale. *Măraz*, de exemplu, a fost preluat, cu sensuri diferite, în Moldova și Oltenia, în schimb *zulum* și-a restrâns aria de întrebuintare la aceleași regiuni, dezvoltând semnificații specifice fiecăreia dintre acestea, în timp ce cu înțelesul etimologic, cu care fusese preluat și folosit pe arii largi, a intrat în desuetudine. Un termen considerat caracteristic Moldovei, *tocmagi „tăiței”*, s-a propagat de aici și în Transilvania, dar a fost împrumutat independent și în graiul românesc din nordul Serbiei.

5. REPARTIȚIA STILISTICĂ. TRANSFERURI DINTR-UN LIMBAJ ÎN ALTUL

Influența limbii turce s-a exercitat exclusiv pe plan lexical³⁸, de aceea ea nu a putut contribui la configurația stilistică a limbii române decât la nivelul vocabularului. În momentul preluării lor, termenii au dobândit trăsături stilistice proprii, încadrându-se într-unul sau altul dintre limbajele specifice variantelor funcționale ale limbii române literare și populare utilizate în epocă. Sistemul lingvistic receptor nu a funcționat în mod pasiv, ci a apelat la sursa turcească pentru a-și îmbogăți terminologiile caracteristice diferitelor stiluri. În consecință, integrarea împrumuturilor într-o variantă stilistică sau în alta a depins în mare măsură de semantismul lor și de calea prin care ele au trecut din turcă în română. Cu timpul, ca urmare a răspândirii în diverse medii sociale ori a modificărilor semantice, unele împrumuturi au fost transferate dintr-o variantă funcțională în alta, extinzându-și sau reducându-și sfera de utilizare stilistică.

Perioada în care limba turcă și-a exercitat influența asupra limbii române a coincis cu delimitarea treptată a principalelor variante funcționale ale românei literare, adică a stilurilor beletristic, juridico-administrativ și tehnico-științific³⁹, și ale celei populare, neliterare. În această perioadă de aproape cinci secole, îndeosebi în a doua sa parte, s-a desfășurat procesul complex de conturare și consolidare, în etape succesive, a

³⁸ Influența lexicală a avut, desigur, unele consecințe și asupra fonetismului, sistemului morfologic și sintaxei, dar nu a adus decât rare și neimportante noutăți de inventar.

³⁹ „Constituite ca variante funcționale distincte ale limbii române literare încă din secolul al XVI-lea, stilurile beletristic, juridic-administrativ și tehnico-științific își consolidaseră, în jurul anului 1700, trăsăturile specifice” (Ghețje-Chivu 291).

trăsăturilor specifice ale limbajelor colocvial, oficial, narativ, liric, dramatic, științific și tehnic, respectiv familiar, vulgar și argotic⁴⁰. Departe de a se cristaliza ca variantă distinctă până la mijlocul secolului al XIX-lea, limbajul publicistic și-a însușit ulterior numeroase elemente de origine turcă ale conversației curente și ale celorlalte stiluri literare și populare.

Ideea și metodologia ierarhizării limbajelor funcționale ne permit astăzi să decelăm modul în care multe împrumuturi din turcă au fost adoptate la un nivel stilistic sau la altul, după care și-au continuat existența la același nivel sau, dimpotrivă, au fost transferate în alte limbaje, superioare sau inferioare. Nu va constitui, desigur, o surpriză faptul că vom considera limbajul colocvial drept „stil neutru”, aflat la baza ierarhiei variantelor funcționale ale limbii, iar limbajul argotic, de pildă, va fi plasat în categoria stilurilor ierarhic superioare.

5.1. Limbajul colocvial

a) O bună parte a împrumuturilor lexicale din turcă s-au integrat încă de la început în limbajul colocvial, existent, desigur, din momentul în care el poate fi definit în comparație și prin opoziție cu limbajele îngrijite, de cultură, respectiv cu limbajele neliterare. Cele mai multe dintre așa-numitele împrumuturi populare, preluate pe cale orală, au caracterizat, fără îndoială, „stilul neutru” al conversației curente, de care aparțineau prin însuși semantismul lor, referitor cu precădere la însușirile omului, la vestimentația, alimentația și locuința acestuia, la lumea vegetală și animală, la însușirile realității înconjurătoare sau la acțiunea omului asupra naturii. Termenii colocviali au fost preluați adesea fără o motivație stilistică evidentă, de vreme ce au intrat în concurență cu termeni mai vechi aflați la același nivel funcțional (de exemplu *musafir*, față de *oaspete*).

b) Desigur că, de la preluarea lor în limba română, numeroase împrumuturi de acest fel au fost supuse unor modificări semantice datorate adesea exclusiv nevoii de îmbogățire a vocabularului, dar nu sunt rare nici situațiile în care preponderentă a fost intenția exprimării mai plastice, în același registru stilistic neutru, a unor noțiuni preexistente și arhicunoscute. Vorbitorii nu au urmărit, în asemenea cazuri, plasarea termenului într-un context cultural superior, adică într-un limbaj aparținând nivelurilor mai înalte de stil, ci numai realizarea unor efecte sugestive la nivelul conversației curente. Analogia, deprecierea și utilizarea figurată a cuvintelor, uneori în locuțiuni, sunt

---

⁴⁰ Pentru delimitarea stilurilor, respectiv a limbajelor funcționale și pentru structurarea lor în așa-numita „piramidă stilistică”, v. *Tratat de lingvistică generală* [Redactori responsabili: Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald], București, 1972, p. 387 ș. u.

procedeele obișnuite pentru obținerea în discursul colocvial a unor semnificații plastice, evocatoare, adesea peiorative (de exemplu *dovleac, geamal, macaz, maia, pătlăgea*). *Dugheană* este, astăzi, general românesc numai cu sensul peiorativ „prăvălie mică, sărăcăcioasă”, rezultat prin deprecierea semnificației etimologice „prăvălie, magazin”, cu care termenul s-a menținut doar la nivel dialectal, dar nu mai puțin colocvial. *Tertip* și-a depreciat sensul de la „metodă, procedeu” la „metodă abilă, procedeu perfid, truc, șmecherie, mașinație, subterfugiu”, singurul cu care termenul a supraviețuit până astăzi, la același nivel colocvial. Derivatul *a (se) dărăci* este folosit adesea, în conversația curentă regională, și cu sensurile analogice și figurate „a (se) păru”, „a (se) bate”, „a se hârjoni”, „a dojeni, a muștra”. Întrebuințarea cu sens figurat a lui *ghiveci* i-a conferit, la același nivel stilistic, și sensul peiorativ „creație artistică eterogenă, eclectică, fără valoare”. Fără să dobândească valori stilistice (literare sau populare) superioare, *galion* „navă militară sau comercială de mari dimensiuni” ajunge să însemne și „plută; barcă”, *geambaș* „negustor de cai; mijlocitor, misit” – și „lăutar țigan”, *pilaf* „mâncare preparată din orez, de obicei cu carne sau cu legume” – și „amestecătură de mâncăruri”, iar *salahor* „ziler” – și „persoană care duce tot greul unei activități”. Ilustrativ pentru modul în care factorul politic poate influența conotația cuvintelor este cazul lui *chiabur*, care a acumulat nuanțe peiorative în timpul regimului comunist, dar nu a trecut într-un alt registru stilistic, de exemplu exclusiv în cel familiar, în cel argotic, în cel oficial sau în cel narativ.

c) Limbajul colocvial constituie izvorul principal din care *stilurile literare* „împrumută” numeroase elemente, pe care le utilizează ca material lexical de bază pentru construirea discursului specific. Transferul unor termeni colocviali de origine turcă în stilurile vechii române literare, adică în vocabularul textelor aparținând nivelurilor superioare ale ierarhiei stilistice (scrieri religioase, cronici, „cărți populare”, documente juridico-administrative, lucrări științifico-tehnice etc.), nu a produs, în mod firesc, efecte deosebite, deoarece vocabularul uzual nu este utilizat ca mijloc stilistic, ci numai ca „suport” lexical. Textele respective, constituind de cele mai multe ori prima atestare a termenilor în cauză, au contribuit din plin la răspândirea teritorială și socială a acestora.

Totuși, în cadrul *stilului beletristic* există, din acest punct de vedere, diferențe semnificative între *limbajul textelor religioase* și cel al scrierilor laice. Rara apariție a unor termeni colocviali de origine turcă în literatura religioasă, la Varlaam, Coresi, Dosoftei, Antim Ivireanul, în *Palia de la Orăștie*, în *Biblia de la București* sau în *Penticostare* (*catran, călăuz, cearșaf, cerdac, covățea, divan, fotă, ghiduș, lighean, mahramă, a măscări, măscărici, năhut* etc.), nu reflectă nicidecum vreo urmă de înrâurire turcească asupra terminologiei specific bisericești, care se menține, prin tradiție, fidelă modelelor slavo-grecești (cf. Gheție-Chivu 305), ci se datorește exclusiv faptului că, pentru a-și exprima ideile, autorii sau traducătorii au fost nevoiți să apeleze

adesea la vocabularul standard „profan”. Oricum, prezența termenilor colocviali de origine turcă în limbajul bisericesc este cu totul incidentală și nesemnificativă în comparație cu varianta laică a stilului beletristic, chiar dacă *mahramă*, de exemplu, a fost într-adevăr transferat în terminologia religioasă, dobândind și înțelesul special de „giulgiu cu care a fost acoperit Isus”.

Limbajul liric, cult sau popular, folosește, de asemenea, un număr redus de cuvinte colocviale de origine turcă, cărora autorii încearcă uneori să le confere valoare stilistică (*dara*, de pildă, dobândește în poezia populară sensul metaforic „piele de om”) și să le atribuie roluri evocatoare, caracterizante pentru atmosfera orientală sau de sorginte orientală (*iatac*, *iatagan*, *ienicer* etc.).

Mult mai frecvent a fost transferul termenilor colocviali în *limbajul narativ* al vechilor și mai noilor texte laice, fie ele literar-istorice sau pur beletristice. Astfel de termeni abundă în cronică, în „cărțile populare”, în operele lui Dimitrie Cantemir sau în proza literară modernă (*aferim*, *ageamiu*, *aman*, *anteriu*, *astar*, *belea*, *bucluc*, *cafea*, *canat*, *cange*, *capac*, *cântar*, *cerdac*, *chef*, *cherestea*, *chioșc*, *ciorap*, *ciorbă*, *cișmea*, *conac*, *habar*, *naz*, *odaie*, *papară*, *para*, *puști*, *saca*, *sobă*, *tain*, *tarla*, *tavan*, *tavă* și mulți alții), textele narative constituind adesea locul în care astfel de împrumuturi foarte uzuale sunt atestate pentru prima oară, uneori, cum este cazul lui *chibrit*, cu un sens figurat („ardoare, exaltare”), deci cu intenții stilistice evidente.

Numeroase împrumuturi ale limbajului conversației curente sunt folosite și în diferitele *scrieri juridico-administrative vechi* (pravile, hrisoave, documente de împrumutări sau de judecare a unor pricini, acte de cancelarie, foi volante, imprimate pentru grămăticii curții etc.), vocabularul general al acestor texte constituind un conglomerat lexical impus de diversitatea realităților social-politice și economice implicate în activitățile administrative și juridice (*aba*, *acaret*, *arman*, *buhur*, *calup*, *catifea*, *cazan*, *cântar*, *ceair*, *chilom*, *ciftlic*, *cioban*, *ciomag*, *conac*, *danga*, *dimie*, *dud*, *dugheană*, *dulamă*, *dulap*, *soi*, *tas*, *teighea* etc.). Modernizarea structural-organizatorică din secolul al XIX-lea a sistemului politic, administrativ, juridic, financiar și economic românesc, însoțită de specializarea extremă a exprimării juridico-administrative, a determinat însă eliminarea majorității terminologiei de origine turcă, inclusiv a celei de sorginte colocvială, din limbajul oficial modern.

Mai rară este utilizarea termenilor curenți de origine turcă în *literatura științifică*, a cărei caracteristică este tocmai diferențierea lexicală, pe domenii de specialitate, adesea prin adoptarea unor neologisme. Totuși, este de presupus că un termen cum este *hap* a fost preluat mai întâi în limbajul colocvial, devenind apoi element al terminologiei medicale populare. În schimb, numeroase evoluții semantice prin analogie, extensie sau specializare au dus la transferul unor cuvinte colocviale în *limbajele tehnice (profesionale)*. Pentru ilustrarea acestui fapt este suficient să menționăm, dintre numeroasele exemple, termenii *capac* (care a dobândit, regional, și sensurile speciale

„ochelari de cal”, „străgălie”, „cep, dop de lemn cu care se astupă vrana butoiului” și „plasă la capcana dalianului”), *cântar* (care a achiziționat, prin extensie sau analogie, și înțelesurile dialectale „nivelă folosită de zidari”, „cumpăna fântânii”, „buhai la moară”, „cric, pârghie” și „scoabă înfiptă în plută, de care se agață cârma”), *dușumea* (care ajunge să desemneze și „o unealtă de dulgherie”, precum și „plasa de fund a unui dalian”), *pafta* (care, prin analogie, denumește și „piesa din tablă folosită pentru fixarea cablurilor pe zidurile clădirilor”), *para* (însemnând, regional, și „model de împletitură”), *perciuni* („așchii subțiri care cad de la gealău”), *sârmă* („coardă a viorii; parâmbă; fir de borangic”) și *tasma* (ale cărui sensuri tehnice specializate, „petic de talpă”, „garou” și „pană de lemn”, s-au dezvoltat din semnificațiile etimologice „panglică, cordea” și „piele fină, bine tăbăcită”). Vechiul termen *muhur* „pecete, sigiliu; ștampilă” și-a restrâns sfera socială de întrebuințare la mediul filateliștilor.

d) Expansiunea teritorială și mai ales socială a unor cuvinte sau, dimpotrivă, restrângerea cercului de utilizatori – implicând adesea nuanțări de tip peiorativ sau ironic – a dus, cu timpul, la dobândirea unor conotații care au propulsat termenii colocviali de origine turcă pe scara ierarhică a *stilurilor neliterare* (populare), plasându-i la nivelul limbajului familiar (*abitir, aferim, ageamiu, alagea, babalâc, balama, baldâr, bașca, băcănie, becher, bocciu, bostan, cacealma, calabalâc, cherem, chior, ciubuc, ciulama, dalac, dalcauc, deliu, dihai, fistichiu, fitil, găgăuz, gealat, ghiotură, giurumea, haidamac, hazna, helbet, lefegiu, malac, merchez, mujdea, nuri, nurliu, papugiu, pastramagiu, peltea, pembe, peșcheș, peșin, picî, pingea (2), pirpiriu (3), pișicher, rahat² (2, 3), sadea, saftian, saxana, șapcaliu, tevatură, tinichea, trampă* etc.) sau chiar al celui vulgar (*mangealâc* „pederastie”, *mascara* „penis”, *rahat* „fecale”) ori *argotic*, în vorbirea specifică a pușcăriașilor, jucătorilor de cărți, elevilor, marinarilor etc. (*basma* „bancnotă de 100 de lei”, *birlic* „sublocotenent”, *cabul* „superstiție de jucător de cărți”, *chihlimbar* „țigară”, *ciolac* „valet, fante (la jocul de cărți)”, *ciorap* „mănușă”, *coinac* „tânăr, flăcău; penis”, *fiț*, în locuțiunea *a trage la fiț* „a înșela; a chiuli (de la școală)”, *hambar* „tabacheră”, *iavașa* „ochelari cu sticlele împreunate de un arc”, *iedec* „marinar de bază, util și descurcăreț”, *iureș* „scandal”, *mangâr* „bani”, *mehlem* „spermă”, *peșchir* „bancnotă de 100 de lei”, *saca* „birjă”, *sacagiu* „birjar; biciclist”, *zimbil* „pălărie de paie” etc.).

În numeroase cazuri, îndeosebi ale unor locuțiuni sau termeni învechiți ori regionali (de exemplu *ceapcân, târbacă, techer-mecher, toitan, vah*), atestările nu sunt suficiente și explicite pentru a ne pronunța dacă pragul dintre registrul colocvial și cel familiar ori argotic a fost sau nu trecut. Este totuși de presupus că, de pildă, cuvântul *tivilichiu* „imprudent, naiv, nesocotit; vesel, vioi, guraliv, sociabil”, dobândind sensurile „arogant; sclifosit; înzorzonat”, și locuțiunea *a ajunge la tibișir* „a pierde toți banii (la cărți)” (literal: „a ajunge la cretă”) au depășit acest prag.

Motivația acestor devieri semantice este uneori de natură eufemistică (*coinac, mangealâc, rahat²* etc.). Conotațiile familiare sau argotice ale termenilor pot fi

evidențiate, în unele cazuri, numai în locuțiuni și expresii (*băcănie, fit, fitil, ghiotura, halal, otuzbir (II), perdaf* etc.); altele, caracterul familiar este conferit nu cuvintelor înseși, ci întregii structuri frazeologice în care ele sunt plasate, de tipul *a arde gazul (degeaba), a turna gaz peste foc, a feșteli iacaua, a freca mangalul, a nu-l ține meșii, a prinde cu ocaua mică, a fi sub papuc, a-i da papucii, a-l face de trei parale, a-l ține pingelele* etc., în care *gaz, iaca, mangal, meși, oca, papuc, para, pingea* nu dobândesc înțelesuri speciale. Utilizați în literatura beletristică sau în publicistică cu astfel de conotații familiare, argotice sau vulgare, termenii colocviali și locuțiunile respective dobândesc atribute stilistice ieșite din comun.

5.2. Limbajul oficial

Literatura juridico-administrativă veche și-a îmbogățit și reînnoit lexicul specific cu numeroase împrumuturi din turcă, preluate direct în limbajul oficial, în completarea termenilor colocviali folosiți și în acest limbaj. Ele denumesc noțiuni și realități ale Imperiului Otoman, dintre care unele sunt adaptate semantic la sistemul politico-administrativ, judiciar, financiar și economic al țărilor române (*adet, ahtinamea, aian, amanet, avacet, azlu, baș, bitirmea, cadiu, caid, caimea, calem, canonea, capanliu, capuchehaie, carar, castriet, caza, chefil, chehaia, cheșf, cișniu, divan, efta, embru-inam, fermanliu, gephargii, geremea, ghiumbruc, ghiundelic, ghiunghiuler-agasi, gizie, hareci, hargî, has-ahârliu, hat, hediye, hoget, huzmet, iazagiu, ibrictar, iedecliu, igzar, iltizam, irat, iuzbașă, iuzluc, masraf, mazâi, mehmendar, memhur, memur, menzilgiu, metah, mirie, misir, mofluzlâc, mucarer, muhurdar, mumbaia, musaadea, musaip, naip, nazâr, nefer, nisfea, nizam, odabaș, oiuc-hac, orta, paic, rahtivan, raia, reiz, rubia, rusumat, saigiu, saragea, selem, sinet, spinge, subașă, suitan-mezat, șart, șeih, tacrir, tahmin, tahvil, taxil, tufecciu, ugeret, umur, vadea, vechil, vechilet, zapcîlâc și altele). Cum vom vedea, numeroși termeni juridico-administrativi sunt utilizați și în limbajul narativ. Această terminologie, deși stabilizată la jumătatea secolului al XVII-lea (cf. Gheție 1982, 75), continuă să-și îmbogățească inventarul cu noi împrumuturi din limba turcă până în prima parte a secolului al XIX-lea, când modernizarea structurilor organizatorice și reorientarea spre modelele și sursele occidentale determină eliminarea în masă a lexicului specific de origine turcă.*

În consecință, cu câteva excepții (*amanet* și *vadea*, de exemplu, folosiți și astăzi în același registru stilistic, ultimul însă numai la nivel regional, în nomenclatura juridică populară), nu au avut șanse de supraviețuire, măcar temporară, decât termenii juridico-administrativi care fie au fost preluați și cu alte semnificații, aparținând altor registre stilistice (de pildă *adet, șart, tedaric, vechii* și *zingirliu*), fie – convertindu-și valoarea lexico-gramaticală (*teslim*) ori deprecindu-și, extinzându-și sau generalizându-și

conținutul semantic, eventual intrând în structura unor locuțiuni – au fost transferați în limbajul colocvial (*acaret, aiar, avaeț, chehaia, mezat, nacafa, nart, nobet, odagiu, olac, oturac, paia, refenea, saigiu, selamet, tarapana, zabet, zaherea, zapciu, zulum*) sau chiar în cel familiar (*alișveriş, cafegiu, firfiric, ghelir, martalog, masalagiu, mofluz, patalama, teșcherea, veresie, zurba², zurbalâc* etc.) ori în cel argotic (*caftangiu, ogeac*). La diferite niveluri ale limbajului colocvial actual au supraviețuit, de asemenea, câteva derivate de la termeni oficiali ieșiți din uz, de pildă *schingiui* (< *schingi*) și *zăpsi* (< *zapt*).

Unele elemente ale terminologiei oficiale de origine turcă sunt folosite încă, prin tradiție, în *stilul liric popular*, în folclorul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau chiar din secolul XX (*ghiumbruc, miralai, sermaia, tult*), ori s-au perpetuat ca termeni istorici utilizați în *stilul științific* sau în *cel narativ* modern (*capuchehaie, firman, ghiumbrucciu, hatîșerif, mola², mușir, pașă, rușfet, sangeac, sofragiu, soitar, spahi, sultan, taxidar, ușur, vacuf* etc.). Cuvinte cum sunt *chesat* „criză, recesiune”, *hambar-emini* „intendent al magaziiilor de alimente dintr-o provincie otomană” sau *muselim* „guvernator al unui oraș turcesc”, ieșite din uz, sunt folosite evocator, golite de sens ori cu semnificații imprecise – primul, probabil eufemistic, în loc de *căcat* –, în literatura beletristică din secolul XX/2.

5.3. Limbajul narativ

a) După cum remarcam mai sus, *varianta religioasă a stilului beletristic* nu a achiziționat elemente lexicale specifice din limba turcă, limitându-se la utilizarea unui număr redus de termeni colocviali, dintre care *mahramă* a dobândit un sens specializat, „giulgiu cu care a fost acoperit Isus”. *Chindie*, provenind din tc. (*i*)*kindi* „rugăciune musulmană care se face la înserat”, a fost utilizat o singură oară (în anul 1651), cu un sens generalizat, „rugăciune”, care nu justifică atribuirea lui neapărat terminologiei religioase ortodoxe. Alte împrumuturi, fără să fie adoptate în stilul beletristic bisericesc, au intrat în terminologia religioasă populară. Astfel, nomenclatura dialectală mitologico-religioasă a preluat din turcă termenul *șeitan* „diavol, drac” (< tc. *șeytan* „idem”), iar *sarsailă* face parte și el din nomenclatura eufemistică a diavolului, după ce a trecut printr-o interesantă evoluție semantică petrecută în momentul preluării (v. III.6.1.F.6.5). Limbajul religios propriu-zis este însă deosebit de sărac în împrumuturi din turcă.

Este adevărat că mai multe cuvinte de această origine, folosite mai ales în cronici, denumesc funcții, structuri sau obiceiuri religioase ori obiecte de cult, însă ele se referă strict la realități ale religiei musulmane ori ale celei mozaice, fără să fie asimilate de limbajul textelor bisericești românești (*abdest, alcoran, bectășiu, caim, cheafir, curban, dova, ezan, haham, havră, hârca, hoge, imam, mecet, medresea, mihrab, mimeter*,

minarea, muezin, muftiu, murtat, muslim, ulema etc.). Ele fac parte, desigur, din lotul de „cuvinte străine” folosite exclusiv la nivelul limbajului oficial și al celui narativ laic.

Unele împrumuturi cu sensuri referitoare la musulmani au fost transferate, ce-i drept, în vocabularul general legat de credință, dar numai după ce au fost modificate semantic pe teren românesc: *cafes* „parte a seraiului situată la ultimul etaj și închisă cu zăbrele de lemn; balcon, foisor” s-a specializat, regional, denumind și „balconul din interiorul unei biserici”; *Gurbanele* „Praznicul celor sfinte” reprezintă o evoluție pe teren românesc – prin condensare lexico-semantică și prin extensia sensului – a compusului *curban-bairam* „numele uneia dintre cele două mari sărbători religioase musulmane” (< tc. *Kurban [bayramı]* „idem”); *ramazan* „post pe care îl țin musulmanii” și-a generalizat sensul la „post”, dar a ajuns să însemne, familiar (și, probabil, ironic), și „stomac”; în cazul lui *hagialâc* „pelerinaj” și al lui *hagiu* „pelerin la locurile sfinte” – a căror semnificație se referea încă în limba turcă atât la musulmani, cât și la creștini –, vorbitorilor români nu le-a scăpat ocazia să atribuie acestor termeni unele nuanțe ironice (*a se face hagiu* „a săraci”, *a ajunge la hagialâc* „a se ruina”). La fel, *salavat* „rugăciune canonică musulmană” a supraviețuit până astăzi numai cu sensuri laice peiorative: „taifas; deranj, tâmbălău; neplăcere”. Remarcăm, așadar, că până și cele câteva împrumuturi care formau un nucleu de terminologie religioasă au avut tendința de a-și deprecia semnificațiile, ieșind astfel din sfera confesională, iar cele rămase în terminologia religioasă populară nu au ajuns să fie utilizate în limbajul beletristic bisericesc.

b) Spre deosebire de autorii sau traducătorii textelor religioase, cărturarii moldoveni și munteni care au recurs la *stilul narativ în operele beletristice laice* pe care le-au elaborat (cronici, scrieri de ceremonial, cărți populare etc.) au îmbinat termenii uzuali (literari, populari sau regionali) cu împrumuturile savante (v. ILRL 386–388, 429–432; Gheție–Chivu 305). Ei inserează în operele lor, pe lângă termenii colocviali, numeroase cuvinte de origine turcă din domeniile politico-administrativ, militar, juridic și financiar, fie transferate din vocabularul oficial – în bună parte utilizat exclusiv în jargonul clasei boierești –, fie preluate și folosite pentru prima (și uneori singura) oară de către ei înșiși. Această terminologie constituie, așadar, „o marcă stilistică și pentru limbajul narativ al epocii, care nu diferă prea mult, din acest punct de vedere, de cel oficial, ba chiar îl depășește uneori în privința numărului de termeni juridico-administrativi” de origine turcă (Suciu 2000, 167). Numeroase împrumuturi din domeniile semantice amintite sunt utilizate atât în literatura juridico-administrativă, cât și în beletristica laică.

Unii dintre termenii de acest fel se referă la realități ale Imperiului Otoman (*agacapusı, agalar-aga, alai-bei, alem, anatefter, arz, arzihal, ascher, avgiu, baltagiu, bașcihodar, beilerbei, beilic, benderliu, berat, bostangi-bașa, buiurdiu, burgi, caimacam, capan-naip, capigi-bașa, capigiu, capsimal, castriet, cazascher, căzlar-aga, cearcagiu, ceauș-bașa, celenghi, chefil, chiuciuc-imbrohor, cumbaragi-bașa, divan-cheatip,*

dunanma, elciu, fetva, gazi, geaizea, gephanea, giuluș, hasichiu, iasacciu, ienicer-aga, ilam, imbrohor, mahzar, mehtup, memlechet, muhafiz, muhzur-aga, mutafaraca, regeal, resm, schemni-aga, serai, serascher, serhat, silihtar, solac, ŝenlic, ŝerif, talhâș, tefter, tefterdar, timar, topci-bașa, usta, validea, vezir-azem, vilaiet etc.). Alții, la nevoie adaptați semantic, au fost acceptați în terminologia juridico-administrativă specifică realităților din țările române, pe care autorii operelor beletristice laice au folosit-o intens (*agă, baș-beșleagă, baș-ceauș, beizadea, beșliu, buciuc, ciohodar, divictar, haznadar, ierliu, isnaf, iuruc-bairac, levent, mansup, mataragi-bașa, menzil, mumbașir, namea, peșchirgiu, seimen, seiz, selamlâc, taht, tergiman, tui* etc.).

Așa cum am constatat mai sus în privința lexicului oficial, împrumuturile de acest tip nu au supraviețuit secolului al XIX-lea decât dacă au fost preluate și cu alte sensuri (*dava*) sau dacă au fost transferate, prin întrebuintare figurată ori ca urmare a deprecierei, extensiei, generalizării sau analogiei, în *limbajul colocvial* (*agărlâc, alai, buluc, bulucbașă, ceauș, ciorbagiu, cubea, pașalâc, serdar, surghiun, turnagiu*), în *cel familiar* (*beșleagă, harem, namaz, tabla-bașa*), în *cel vulgar* (*calangiu*) sau în *cel argotic* (*vizir*). Mai multe împrumuturi din turcă ale terminologiei juridico-administrative din textele beletristice narative laice au fost refolosite ulterior ca termeni de specialitate ai istoriografiei din secolele XIX–XX.

Mențione distinctă merită împrumuturile culte, „literare” care denumesc realități otomane, de tipul *calevi* „turban de gală”, *chitabul-azam* „cartea sacră a musulmanilor”, *darușifa* „spital, sanatoriu funcționând pe lângă o geamie”, *feric* „general de divizie (în oastea otomană)”, *gebel* „varietate de tutun cultivată pe Muntele Liban”, *hanâmă* „femeie din aristocrația turcească” etc. Ele sunt incluse în diferite cronici sau opere beletristice narative mai vechi sau mai noi, jurnale de călătorie etc. în calitate de „cuvinte străine”, destinate evocării culorii locale. Deși fără importanță pentru lexicul românesc, ele imprimă textelor respective, din punct de vedere stilistic, un caracter „savant”, „elevat”, adoptat în mod deliberat de către autori. Aceeași intenție stilistică este vădită și prin folosirea în textele narative a unor termeni abstracti de origine turcă în locul cuvintelor românești consacrate (*gazret* „râvnă, dorință”, *ghiaurlâc* „necinste”, *hainlâc* „trădare”, *hairret* „râvnă”, *halt* „prostie, nerozie”, *havadis* „veste, știre”, *iftira* „pâră”, *meșferet* „consfătuire, sfat”, *mucader* „soartă, ursită”, *nazar* „bunăvoință”, *nicheah* „căsătorie”, *ogur* „noroc, fericire”, *regea* „rugămintă, cerere”, *rezalet* „rușine”, *sefa* „plăcere, bucurie”, *sevda* „dragoste; dorință” etc.). Puține cuvinte de acest fel au complinit cu adevărat unele lacune ale lexicului românesc, dar nici măcar ele nu au supraviețuit, fiind înlocuite mai târziu de împrumuturi sinonime preluate din limbile occidentale (*istileah* „idiotism”, *mutarechea* „armistițiu”, *rubar(iu)* „comparație”, *sadacat* „fidelitate, devotament, loialitate” etc.). Faptul că aceste împrumuturi, în marea lor majoritate, s-au perimat în scurt timp, trecând de la calitatea de neologism la aceea de arhaism fără să fi pătruns în limbajul colocvial și cu atât mai puțin în alte variante

stilistico-funcționale, demonstrează caracterul superfluu al preluării lor, dar este evident că ele marchează stilistic, prin însăși prezența lor masivă, textele narative laice din secolele XVII–XIX/1, supuse unei mode lingvistice caracteristice scrierilor de acest gen.

5.4. Limbajul liric

Cronicile versificate – care numai sporadic și cu greu pot fi categorisite drept creații lirice, având un caracter narativ evident și vădind rare tentative de poetizare prin figuri de stil⁴¹ – includ numeroase împrumuturi oficiale și culte din limba turcă, fiind comparabile, din acest punct de vedere, cu operele istorico-literare în proză (dintre termenii folosiți pentru prima oară sau exclusiv în aceste cronici pot fi menționați *culp*, *curbet*, *dert*, *glugea*, *halvet*, *măzgal*, *merhamet*).

Limbajul poetic propriu-zis, cristalizat spre sfârșitul secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX, nu își însușește decât puține elemente specifice de origine turcă; în schimb, el apelează uneori, pentru susținerea discursului liric, la termenii colocviali de această origine, însă frecvența acestora este mult inferioară celei din operele literare în proză.

Terminologia lirică românească împrumutată din turcă este, în principiu, subordonată intenției artistice a unor autori de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, în primul rând a lui Alecu Văcărescu, Anton Pann, D. Bolintineanu și V. Alecsandri, de a evoca o atmosferă exotică, tipic orientală. În acest scop, ei recurg la o serie de împrumuturi ale căror etimoane aparțin, ele însele, stilului liric al limbii turce literare, chiar dacă unele (de exemplu *abanos*, *ielcovan* și *peruzea*) fuseseră folosite, în texte românești anterioare, și în alte registre stilistice: (*de*) *abanos* „negru strălucitor (ca abanosul)”, *biulbiuliță* ~ *bulbulucă* ~ *biulbiulină* „privighetoare”, *dalga* „unduire, ape”, *gin* „demon, duh, spirit rău”, *halaică* „sclavă într-un harem”, *hanâma* „turcoaică nobilă”, *hurie* „nimfă, zână”, *iașmac* „văl cu care turcoacele își acoperă fața”, *ielcovan* „pescăruș”, *ihțiar* „bătrân”, *melec* „înger”, *muezin* „preot musulman”, *peruzea* „turcoază”, *pervanea* „fluture de noapte”, *talaz* „val” etc. *Aliotman* „turcimea, otomanii, neamul turcesc” apare la V. Alecsandri, după ce fusese folosit în cronici, și va trece și în limbajul poetic al lui M. Eminescu. Unele dintre aceste cuvinte au supraviețuit până astăzi cu valoarea lor stilistică inițială, fiind folosite mai ales în contexte lirice (*abanos*, *hurie*, *iașmac*, *peruzea*, *talaz*). Transferul unor astfel de termeni în registre inferioare,

⁴¹ De exemplu, comparațiile dintr-o cronică versificată despre Hangerliu-Vodă („Și iute ca un *ajder* [„balaur”] / Și lovi și c-un hanger”), respectiv din *Istoria faptelor lui Mavroghene-Vodă* a pitarului Hristache („Și văzurăm ca un *aslan* [„leu”] / Pe Mavrogheni la Divan”) (v. ȘIO III 135, 136) sau dintr-un pasaj aparținând vornicului Beldiman („Și îndată îl răstoarnă ca un *telcușum* [„glonț de plumb”] pe loc”).

de pildă în *limbajul narativ* sau în *cel colocvial*, comportă un anumit impact stilistic, inducând o atmosferă poetică⁴².

Alți poeți ai epocii (C. Conachi, E. Văcărescu) au recurs numai întâmplător și fără intenții stilistice la sursa lexicală turcească (*erchian* „consiliu”, *gazep* „mânie, supărare”, *pusulă* „busolă”). În schimb, frecvența cu care autorii anonimi de lirică populară utilizează exclamații cum sunt *alalah*, *avalim*, *dur*, *ghelaj*, *ah! aman*, *aman* sau *bre! aman*, *aman*, termeni comuni ca *bogaz* „strâmtoare”, *colgiu* „gardian, jandarm” sau *derea* „vale”, precum și, printre altele, toponimul *Bagcea* „grădina seraiului otoman” reflectă o influență directă consistentă a folclorului turcesc asupra celui românesc (cf. ȘIO I 117–118). Câteva împrumuturi apar pentru prima oară sau exclusiv în poezia populară (de exemplu *cadalâc* și *caimacam-aga*), dar conținutul lor semantic indică faptul că au fost preluate mai întâi în limbajul oficial și apoi transferate în textele folclorice.

5.5. Limbajul dramatic

Constituit ca variantă funcțională a limbii literare române abia începând din a doua parte a secolului XVIII și mai ales în secolul al XIX-lea, stilul dramatic și-a însușit câțiva termeni specifici direct din turcă, în contextul manifestărilor artistico-teatrale turcești practicate la curțile domnești și boierești, precum și în piețele publice din țările române, cum sunt spectacolele populare de bălci (comediile) și mai ales farsele de teatru popular numite „teatrul de umbre” („Karagöz”), reflectate la noi în „jocul păpușilor de Vicleim” și în unele piese de teatru cult din secolul al XIX-lea (v. ȘIO I 120–128, 170–171): *cabaz* „scamator, jongler”, *caraghios* „personaj comic din teatrul popular turc de marionete; bufon, paiată”, *ghiozboiagilâc* „scamatorie, vrăjitorie”, *mascara* „paiată, bufon” (cu derivatul *măscărici*), *mucalit* „comediant, clown”, *neder* „exclamație repetată, golită de sens, folosită în teatrul românesc de păpuși”, *pehlivan* „personaj comic în reprezentațiile de circ”, *perdea* „cortină; act (dintr-o piesă de teatru)”, *tamașa* „spectacol, comedie, piesă de teatru” etc. Termenii de acest fel se adaugă, ca elemente stilistice specifice, frazelor în limbi străine și „citatelor lexicale” (*cadână*, *captan*, *efendi*) pe care producțiile dramatice populare românești le-au folosit pentru a caracteriza personajele de altă origine etnică decât cea română – producții imitate cu talent de către V. Alexandri în piesele sale „Iașii în carnaval”, „Ioan Păpușeriul” etc. Unele împrumuturi din această categorie, deși nu sunt atestate cu precădere în texte dramatice, au fost, la început, specifice contextului social în care se încadrau reprezentațiile de teatru popular și de circ și au coborât cu ușurință de pe scena acestora în limbajul curent. Nu este, poate,

⁴² Vezi, de pildă, cazul termenilor *iașmac* și *peruzea*, folosiți în proza literară actuală.

întâmplător că *mucalit* – al cărui etimon făcea parte, fără îndoială, din terminologia turcească a farselor jucate la curtea domnească din țările române – apare cu mare frecvență în piesele lui V. Alecsandri, chiar dacă înțelesul său nu mai este „bufon, comediant”, ci „(om) glumeț, hazliu”. Unii termeni specifici acestui limbaj au trecut, prin generalizare și depreciere, în *stilul conversației curente* sau chiar în *limbajul familiar* (*caraghios, mascara, mucalit, pehlivan*).

5.6. Limbajul științific

Vocabularul textelor cu caracter științific, amorf și sărac până în anul 1700, se dezvoltă vertiginos și se specializează în secolul al XVIII-lea (v. Gheție–Chivu 292, 318–319, 325–328) și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, diversificându-se și îmbogățindu-se cu elemente neogrecești, latino-romanice, dar și turcești.

Totuși, influența turcă nu a afectat decât în mică măsură *terminologia științifică savantă*, de strictă specialitate: textele consacrate matematicii, filozofiei, lingvisticii, medicinei, geografiei etc. sunt extrem de sărace în împrumuturi specifice din turcă. Au existat, desigur, tentative de îmbogățire din sursa turcească a terminologiei lingvistice (*istileah* „expresie specifică, idiotism”, *sarf* „gramatică”, *tejniş* „metaforă”), astrologice (*munegim* „astrolog”) și istoriografice (*tevarih* „letopiseț, cronică”, *vacanuis* „cronicar oficial otoman”), însă ele au aparținut îndeosebi cronicarilor și nu s-au repercutat în mediile oamenilor de cultură. Nici etnonimele împrumutate din turcă, prezente îndeosebi în scrierile istorico-literare, nu pot fi socotite drept caracteristice terminologiei istoriografice, de vreme ce ele denumesc popoare contemporane textelor respective; excepție ar putea face *alaman* „german”, pe care însuși Miron Costin simte nevoia să-l explice („vestitul împărat al alamanilor, adică al nemților”).

Cu totul alta a fost situația *terminologiilor populare* de origine turcă specifice unor domenii strâns legate de viața cotidiană a omului obișnuit, cum sunt medicina, chimia, geografia și muzica. Ele se găsesc cu precădere în texte cu alt caracter decât cel științific (tarife, registre, acte de cancelarie, documente juridice și comerciale, dicționare, scrieri beletristice etc.) și au, de regulă, atestări anterioare apariției sinonimelor lor de sorginte occidentală. În absența unor termeni științifici propriu-ziși – care vor fi împrumutați mai târziu, din alte limbi –, împrumuturile din turcă, fie transferate din limbajul curent, fie achiziționate ca neologisme în limbajul oficial, au constituit, așadar, denumiri unice în epocă pentru noile realități pe care românii le-au cunoscut, fără îndoială, din surse turcești. În multe cazuri, ele pot fi considerate, pentru acel moment, drept termeni științifici populari.

Nomenclatura medicală cuprinde numeroase cuvinte de origine turcă, denumind mai ales boli și leacuri: *altânbaş-tiriac* „anestezic folosit la cataplasme”, *bizirea* „balsam

pe bază de ulei de in", *caculi* „plantă aromatică ale cărei semințe se foloseau ca tonifiant", *caraianac* „antrax", *câzamlâc* „pojar, rujeolă", *ceamfistic* „semințe de pin folosite în medicina populară", *chibabea* „substanță pulverulentă folosită în farmacologie", *cicriciniu* „ortoped", *ciopciun* „scoarța pisată a unui arbore exotic, folosită ca febrifug", *dalac* „antrax, pustulă malignă", *dambila* „apoplexie, gută, paralizie", *gerah* „chirurg", *halil* „amestec de fructe exotice uscate și pisate, folosit ca substanță medicinală", *hartup* „boabe uscate de călin întrebuințate contra tusei", *iacâie* „plasture, cataplasma", *locmagiun* „afrodiziac", *mehlem* „alifie, unguent", *miambal* „suc coagulat de lemn-dulce, folosit împotriva tusei", *nișter* „lanțetă, bisturiu", *panzehr* „piatră extrasă din organele unor animale și considerată drept contraotravă", *sabur* „suc de aloe folosit ca purgativ", *sarisabri* „purgativ pe bază de suc de aloe", *serpengea* „antrax (la om)", *tiftic* „scamă întrebuințată ca pansament", *tignafes* „emfizem pulmonar", *tiriac* „anestezic pe bază de opiu" etc. *Hap* „pilulă, tabletă, pastilă" a fost preluat mai întâi, probabil, în limbajul colocvial (termenul are prima atestare într-un dicționar din anul 1719). Unele dintre aceste denumiri (*dalac*, *dambila*, *hap*, *iacâie*, *tignafes*) se mențin și astăzi la nivelul limbii populare sau al graiurilor, în timp ce altele (*sabur*, *tiriac*) sunt pe cale să dispară. Întrebuințate figurat, *dambila* și *hap* și-au extins sfera de întrebuințare stilistică, devenind, ca și derivatul *damblagiu*, specifice limbajului familiar, iar *mehlem* a fost folosit metaforic, deci în scop stilistic, în limbajul beletristic al lui D. Cantemir („cu mehlemul adevăratei dragoste ungându-se, să se tămăduiască").

La fel stau lucrurile și în privința terminologiei specifice chimiei, care cuprinde mai multe denumiri de substanțe naturale sau realizate prin prelucrare, larg răspândite în trecut, importate din Imperiul Otoman și utilizate la prepararea parfumurilor, vopselelor, fardurilor, leacurilor etc.: *amber* „ambră (folosită în parfumerie)", *băcan* „substanță obținută prin fierberea lemnului unui arbore exotic, folosită ca fard, colorant sau medicament astringent", *caraboia* „vitriol, acid sulfuric", *casnă* „rășină de galban", *cârmâz* „colorant natural extras din gogoșile unei insecte sau din fructele unui arbore", *chezap* „apă tare, acid azotic", *ghiuvergilea* „salpetru, silitră", *nișadâr* „clorură de amoniu, țipirig", *știubeci* „alb de plumb, ceruză", *tutea* „silicat de zinc, calamină; antimoniu", *zeft* „gudron; smoală" etc. Desigur că și aceste cuvinte aparțineau nomenclaturii populare, fiind departe de a constitui elemente ale unei terminologii chimice savante, de vreme ce nici ramura științifică respectivă nu cunoscuse în trecut o dezvoltare semnificativă.

Terminologia geografică populară s-a îmbogățit, preponderent pe plan dialectal, cu numeroase entopice de origine turcă: *ada*, *arcaci*, *bair*, *batac*, *bent*, *bogaz*, *bugeac*, *ceair*, *ghiol*, *hunie*, *liman*, *meșelic*, *orman* etc. Multe dintre ele se mențin și astăzi în graiuri, dar *ghiol* a devenit denumire entopică folosită în limba literară, iar *liman* este cunoscut mai ales în locuțiuni, fiind transferat în limbajul colocvial cu semnificații figurate.

Terminologia muzicii a achiziționat mai mulți termeni din turcă, însă majoritatea au trecut în *limbajul colocvial*, deoarece înseși instrumentele (de pildă *caval, muscal, nai, zil*) sau melodiile și dansurile turcești sau românești denumite au devenit în scurt timp cunoscute unor largi cercuri de vorbitori. Există totuși câțiva termeni savanți învechiți care pot fi incluși în lexicul științific, de vreme ce au fost utilizați exclusiv în mediile de specialitate: *agenț², cheman, neva, rast, santur, seba* etc.

Trebuie menționat, de asemenea, că o serie de termeni administrativi, militari și juridici aparținând limbajului oficial al vechilor documente și limbajului narativ al cronicilor au fost transferați în *stilul specific istoriografiei moderne*, pentru a denumi realități ale trecutului, legate de perioada dominației otomane. Cu această excepție, toate vocabularele de specialitate ale limbajului științific propriu-zis (savant) actual sunt lipsite de terminologii de origine turcă.

5.7. Limbajele profesionale

Nomenclaturile tehnico-profesionale de origine turcă includ numeroși termeni provenind din limbajul colocvial – care au ajuns, prin specializare pe teren românesc, să desemneze obiecte de tehnică populară –, dar și multe cuvinte împrumutate din turcă cu sensuri tehnice, constituind adesea elemente de bază ale vocabularului profesional dialectal, îndeosebi dobrogean.

Terminologiile de specialitate ale armatei au preluat din turcă un mare număr de termeni tehnici, de tipul lui *cumbara, ghiulea, havan, lagum, pală, șis, şușanea, tabie, telcușum, tufec* etc., majoritatea lor ieșind din uz deodată cu modernizarea din secolul al XIX-lea a sistemului militar, iar câțiva supraviețuind în alte registre stilistice, de pildă în *limbajul familiar (ghiulea)* sau în *cel argotic (șis, şușanea)*, ori menținându-se ca termeni tehnici, însă într-un alt domeniu de activitate (*tabie* „redută, retransament” a căpătat, prin analogie, și sensul „capră de tăiat lemne”).

La fel de efemeră a fost terminologia specială a fumatului, deoarece ea era legată de instrumente de fumat tipic orientale, abandonate cu timpul: *ciubuc, giuvanea, harman, imamea, lulea, iaca, inigea, marpici, narghilea* etc.; termenii care mai sunt folosiți au trecut în alte limbaje (*ciubuc, lulea, narghilea*).

Bogate în împrumuturi de origine turcă – de regulă menținute până astăzi – sunt terminologiile tehnico-profesionale, mai ales dialectale, aparținând următoarelor domenii:

– vânătoare și pescuit: *alamarț, ana, avă, bașcazâc, caci, carcealâc, chinargiu, civiu, dalian, duzen, etec, lingher, oturac (III), paragat, parâmă, pin, sirec, sosma, șaşma, tifan, tor, țaparină, vintir,*

– agricultură și creșterea animalelor: *armangiu, baccevan, carâc, chesmec, chiringiu, cichel, curuluc, duien, iaba, iastuc, saplâc, săban, sârgâie, sivric, tânas, târmâc, târpan, terpedin, zamba*;

– prelucrarea lemnului, construcții, dulgherie, dogărie: *alcalâc, baschiu, belec, bischigiu, caplama¹, cherpedin, chirpici, chisâr, ciripie, cușac, direc, ghermea, ghimirie¹, ghiunie, ghiusturea, lambă², mala, martac, meremet, mermer, paiantă, papuc (II), pardaf, a perciuna, perghel, rindea, șisterea, tabar², taftaluc, talaș, teșcherea¹, tulă*;

– navigație și construcții navale: *armuz, baba, basamac, bulmea, calafaci, calafat, cearmuc, cușaclâc, ghimigiu, ghionder, ghiordel, ielchem, maina, mandar, mola¹, provă, pupă, sabură, sal, salamastră, sapan, sart, saulă, sia, șirin, tacz, vardie, vira*;

– transporturi rutiere: *angâș, baiergic, băbut, caia, câlangâci, ghermec*;

– țesătorie și broderie: *cicric, darac, gherghef, șabac, șatrangi*;

– prelucrarea pielii, cizmărie, cojocărie: *chiurec, chiuoleu, ghioderiu, muștea, tabac, tabar² (7), telatin, tug*;

– prelucrarea metalelor: *hamtutmaz, tabar¹, tombac*;

– boiangerie: *boia, boiangilâc, boiangiu, civit* (acestora li se adaugă mai multe denumiri de substanțe chimice folosite în această meserie, precum și câteva adjective cromatice);

– morărit: *casnac, câscâci, col¹, iuschiudar*.

Unii dintre termenii tehnico-profesionali au fost transferați, prin diverse procedee de evoluție semantică, în alte registre stilistice:

– în *limbajul familiar*: *masat* „unealtă de oțel folosită pentru ascuțit cuțitele” a căpătat și sensurile figurate „viclenie” și „om șiret”; *meremet* „reparație, renovare” înseamnă, regional, și „dichisire” sau „fleac”;

– în *limbajul argotic*: termenul marinăresc *mola¹* „dă drumul parâmei!” este folosit în aceleași medii, însă argotic, și cu sensul „cară-te!, pleacă!”; *provă* „extremitatea din față a unei ambarcații” înseamnă, figurat, în argoul marinăresc, „față, obraz, moacă”; *șușanea* „pușcă” a fost asociat cu ideea de „a împușca, a da lovitura”, achiziționând sensurile figurate, familiare și argotice, „afacere ilicită, șmecherie, învârteală; spectacol cu numere improvizate, de calitate îndoielnică”; termenul pescăresc *trapazan* „pui de șalău” înseamnă „marinar nepriceput” în argoul marinăresc;

– în *limbajul liric*: *zimberec* „arc, resort” a fost utilizat și cu sensul figurat „forță, vitalitate, energie”;

– în *limbajul colocvial*: *martac* „grindă, bârnă; șipcă” a dobândit și sensul analogic dialectal „nojițe”; *paiantă* a ajuns, tot prin analogie, să desemneze, regional, și „cartilajul nasului”; *pardaf* intră în locuțiunea colocvială dialectală *a (se) face pardaf* „a (se) distruge; a dojeni”; *perghel* „compas” intră în locuțiunile colocviale *a da perghel* „a înconjura, a da târcoale” și *a lua la perghel* „a lua la rost”; locuțiunea *a da la rindea* a ajuns să însemne, regional, și „a bate”.

În mod similar, numeroase împrumuturi care fac parte astăzi din *lexicul colocvial* vor fi fost caracteristice, la început, limbajelor profesionale, coborând apoi în ierarhia stilistică, ca urmare a răspândirii în mase a obiectelor pe care le denumesc: *bidinea, burghiu, caia, cazma, ciomag, darac, gârbaci, macara, menghină, mosor, mucava, pingea, rindea, satâr, tinichea* etc.

5.8. Limbajul familiar

Predispus la împrumuturi din surse considerate străine de spiritul propriu poporului, care par extravagante sau demne să fie privite ironic ori depreciativ, limbajul familiar a preluat nemijlocit mai multe cuvinte de origine turcă, printre care se remarcă interjecțiile exclamative, adverbele și epitetele, îndeosebi cele cu nuanțe negative: *ama, amandea, aș, avalim, bacalâm, bairam* „petrecere zgomotoasă, chiolhan”, *bre, cărăbăni, ceac-pac, chiolhan, ciș, codoș (2), coșcogea, cumaș (2), domuz, farfara, ghidi, gigea, gionat, giugiuc, hairusum, helbet, ioc, işala* (folosit în calitate de „cuvânt străin” în cronici, dar perfect autohtonizat în literatura cultă și populară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea), *mangafa, matrapazlâc, matuf, muhaia, neneacă, oști, paceaură (2), palavră, pechi, sanchi, sictir, tălășman, zezzec* etc. Unele împrumuturi de acest fel sunt folosite exclusiv sau cu precădere în locuțiuni și expresii (*ghidunea, harcea-parcea, laf, papară (3), renghi, săferdea, tacla, zât*). Multe derivate diminutive, de tipul lui *lefșoară, licheluță, părăluță, tărăbioară, zambilică* etc., sunt utilizate mai ales în contexte stilistice familiare.

De altfel, împrumuturile preluate de la bun început în limbajul familiar s-au adăugat numeroșilor termeni colocviali, juridico-administrativi și chiar profesionali sau specifici terminologiei dramatice care, prin diverse procedee de evoluție semantică, au dobândit ulterior conotații familiare.

Termenii familiari nu au cunoscut, de regulă, deplasări în alte registre stilistice, menținându-se la același nivel chiar dacă semantismul lor a fost modificat, ca în cazul lui *dandana*, ori dacă au trecut prin schimbări care țin de formarea cuvintelor, de exemplu *ghiduș* (< *ghidi* + *-uș*) și *sictir* (care a devenit, prin conversiune, substantiv, cu sensul „plictis”). Folosirea de către I.L. Caragiale, de exemplu, a lui *mangafa* în comediile sale nu indică defel trecerea cuvântului în limbajul dramatic, ci numai faptul că autorul a apelat cu larghețe la vocabularul familiar, producând astfel efecte stilistice remarcabile. Totuși, *giugiuc* este folosit nu numai familiar, ci și argotic, însă nu putem ști care dintre cele două valori a fost preexistentă. *Trampă* a putut aluneca cu ușurință din registrul familiar în cel *argotic*, în timp ce *sictir* s-a aflat, ca și etimonul său, la limita dintre limbajele *vulgar, argotic* și *familiar*. O evoluție interesantă a cunoscut *moft*, preluat și menținut până astăzi ca termen familiar, cu sensul „fleac, bagatelă, lucru de

nimic", dar trecând și în categoria termenilor *colocviali*, neutri din punct de vedere stilistic, cu sensul „capriciu, toană”, rezultat prin extensie semantică.

5.9. Limbajul vulgar

O serie de cuvinte turcești din categoria apelativelor sau exclamațiilor injurioase, a trivialităților, obscenităților și scabrozităților au fost preluate cu semnificațiile lor etimologice și utilizate în scop stilistic: *anasâna* „exclamație injurioasă trivială”, *avrad* „înjurătură turcească”, *boc* „excremente, materii fecale”, *fâșchie* „băligar”, *ipneu* „partener de pederastie”, *magmuză* „femeie imorală, curvă” etc. Termenii românești sunt însă departe de a face parte din vocabularul mitocănesc, grosolan; ei nu sunt caracteristici oamenilor neciopliți, de mahala, ci, dimpotrivă, sunt folosiți cu intenția de a menaja sensibilitățile. Rațiunea împrumutării și utilizării în limba română a acestor cuvinte a fost, în astfel de cazuri, tocmai aceea eufemistică, pentru evitarea vulgarității sinonimelor lor tradiționale. Totuși, aceste împrumuturi aparțin, în mod virtual, limbajului vulgar, întrucât cei care le-au preluat cunoșteau sensul etimologic, iar cei care le-au răspândit erau și ei conștienți de semnificația cuvintelor și de faptul că ele înlocuiesc, de fapt, sinonime din categoria trivialităților. Chiar dacă scopul urmărit este acela de evitare a interdicțiilor de limbaj, semnificațiile etimologice vulgare nu au fost nicidecum înnobilate, ci au rămas neschimbate. Aceeași intenție eufemistică a călăuzit și la transferul, prin „deraiere lexicală”, al lui *rahat* din limbajul colocvial în cel virtual vulgar. Există totuși câțiva termeni, cum sunt *anasâna* și *boc*, care au abandonat, prin înnobilare, sensul etimologic, intrând în locuțiuni folosite în *limbajul colocvial* sau în *cel familiar*, iar *sictir* și-a pierdut și el cu timpul conotația vulgară, limitându-se la *limbajul familiar*.

5.10. Limbajul argotic

Întrebuințat de către membrii unor categorii sociale sau profesionale pentru a nu fi înțeleși de restul societății, argoul se deosebește de celelalte variante funcționale tocmai prin faptul că termenilor obișnuiți, uzuali, li se atribuie prin convenție o conotație specială, figurată sau analogică. De aceea, marea majoritate a termenilor argotici au fost transferați din limbajul colocvial sau, mai rar, din alte variante stilistice ale limbii române (v. subcapitolele de mai sus). Numai câteva împrumuturi fac excepție de la această regulă: *cadână*, folosit în limbajul colocvial cu sensul (rezultat prin specializare) „femeie dintr-un harem; turcoaică (tânără și grațioasă)”, a fost preluat direct în argou cu înțelesul său etimologic, „femeie”; termenii argotici *sichimea* „la naiba!; canalie” și

sichişmiş „farsă, păcăleală” provin din etimoane folosite la nivel vulgar, înnobilându-şi sensul în momentul preluării lor; interjecţia tc. *varda* a fost preluată în argoul marinarilor şi în cel al birjarilor, iar substantivul *zulă* – în cel al hoţilor.

Principalele terminologii argotice – în măsura în care pot fi considerate ca atare, deoarece au trăsături apropiate, mai degrabă, de limbajele profesionale – care au achiziţionat în mod direct împrumuturi din turcă sunt cele aparţinând jocurilor de noroc, preluate în limbajul jucătorilor şi folosite numai cu sensurile respective: *barbut* „joc de noroc cu zaruri”, *chior*² (reg.) „as (la jocul de cărţi)”, *coz* „atu”, *dubara* „aruncare de doi-doi (la jocul de table)”, *duşiş* „aruncare de şase-şase (idem)”, *epieci* „aruncare de tînu-unu (idem)”, *ghelă* „combinaţie de zaruri care nu îi foloseşte jucătorului de table”, *ghiordum* „numele unui joc de cărţi”, *ghiulbahar* „numele unui joc de noroc”, *marţ* „câştig punctat dublu la table”, *mertepea* „rînd (la jocul de cărţi)”, *pastra* „tabinet”, *pul* „piesă rotundă folosită în jocul de table”, *rutea* „punct, moment exact (la jocul de cărţi)”, *şes-beş* „şase-cinci” şi *şes-şes* „şase-şase (la jocul de table)”. În aceeaşi categorie ar putea fi incluse şi elementele de origine turcă ale terminologiei jocului de şah (*şatrangi, vizir*), ale biliardului (*mandă*) şi mai ales ale jocului de arşice, intens practicat în trecut de către copiii şi adolescenţii români (*arşic, giol, ichi, lenchi, sici* etc.).

Unele dintre cuvintele de mai sus, cum sunt *arşic, barbut, giol, marţ, mertepea* etc., au ajuns să fie cunoscute şi în alte medii decât cele care practică jocurile respective, intrînd astfel în *limbajul conversaţiei curente* (*arşic, marţ* şi *mertepea* – şi în locuţiuni populare cu sensuri figurate), iar *giol* a dezvoltat sensuri care îl menţin în categoria termenilor argotici („picior, ţurloi”) sau îl plasează în locuţiuni cu caracter *familiar*, la origine probabil tot argotice (*pui de giol* „furt, şterpeală”, *a da pui de giol* „a fura, a şterpeli”). *Ichi* „arşic mai mare, plumbuit, cu care se lovesc celelalte arşice” a trecut, prin extensie analogică, în *limbajele tehnico-profesionale* („rondelă folosită la maşina de tipărit”) fără a întâmpina vreo dificultate, de vreme ce însuşi domeniul jocurilor de copii este tranzitoriu între cele două categorii stilistice.

6. COMPARTIMENTELE LIMBII CARE AU SUFERIT INFLUENŢE TURCEŞTI

Nefiind înrudită genealogic sau tipologic cu limba turcă, româna a opus o rezistenţă de sistem la înrîurirea căreia i-a fost supusă în condiţiile istorice date. În ciuda acestei rezistenţe, limba română poartă urmele influenţei turceşti în toate compartimentele sale.

Efecte durabile şi categorice ale influenţei nu pot fi remarcate însă decât în *domeniul lexicului* – cel mai penetrabil compartiment al unei limbi –, care a constituit şi

mediul propice transmiterii altor elemente ale sistemului lingvistic donator. Ceea ce a fost preluat în română se datorește aproape exclusiv înrâuririi strict lexicale: cuvintele, împrumutate în aceeași formă pe care au avut-o etimoanele lor sau adaptate la sistemul limbii române, au constituit uneori intermediu prin care au fost preluate și unele elemente noi din domeniul gramaticii sau al formării cuvintelor, deoarece „prin aceste cuvinte străine pătrund în limbă formele, variantele și morfemele noi” (Sala 234). Cel mai adesea însă este vorba despre modificări ale distribuției elementelor fonetice și gramaticale, nu despre îmbogățirea inventarului acestora.

Principalul rezultat al contactului lingvistic turco-român îl constituie preluarea din limba turcă a 2.760 de *termeni comuni*, dintre care majoritatea au ieșit cu timpul din uz ori se află pe punctul de a se învechi, iar restul s-au menținut până astăzi la diferite niveluri stilistico-funcționale ale vocabularului. Numeroase împrumuturi lexicale au cunoscut evoluții importante, de diferite tipuri, în ceea ce privește *semantismul* lor. Rețin atenția și modificările pe care unele cuvinte românești le-au suferit în planul conținutului, prin calc semantic după modele turcești.

Onomastica de origine turcă, fie împrumutată nemijlocit, fie creată pe baza termenilor comuni împrumutați, dovedește și ea că raporturile turco-române au fost intense și profunde nu numai pe plan politico-administrativ și comercial-economic, ci și din punct de vedere etnosociologic.

Domeniul *frazeologiei* poartă și el urmele interferențelor de această natură, dublate de contactul cultural-lingvistic și concretizate în bogatul inventar al unităților frazeologice și expresiilor idiomatice românești având corespondente identice în turcă, dar și în alte limbi, balcanice și nu numai.

În domeniul *foneticii* și în cel al *morfologiei* – cele mai rezistente la împrumut – se constată modificări în distribuția unor foneme și combinații de foneme, respectiv a unor tipuri de flexiune nominală, însă nu există elemente propriu-zise împrumutate, întrucât precumpănitoare a fost adaptarea sau reinterpretarea celor absente sau neobișnuite în română, adesea pe baza analogiei cu elemente deja existente în limbă.

Sintaxa, deși mai penetrabilă, a fost de asemenea influențată superficial, preluând totuși câteva elemente de relație și structuri sintactice noi; dintre acestea din urmă, unele au fost transpuse însă în română în calitate de cuvinte compuse sau, dimpotrivă, simplificate prin condensare lexico-semantică, ieșind astfel din sfera sintaxei, iar altele nu sunt împrumuturi, ci numai imitații de modele turcești, realizate prin calc lexical sau frazeologic.

Domeniul care a profitat cel mai mult de pe urma împrumuturilor lexicale a fost cel al *formării cuvintelor*. Limba română a refolosit materialul lexical preluat din turcă prin două metode de bază: pe de o parte, prin crearea de la împrumuturi a noi cuvinte, variante și locuțiuni, folosind mijloace formative proprii; pe de altă parte, prin detașarea din împrumuturi a unor sufixe (*-giu, -liu, -iu, -lâc*) și a elementului de compunere *baş*,

care au devenit funcționale, adică productive în limba română, fiind aplicate și unor cuvinte de alte origini.

Numeroase cuvinte și variante constituie produse ale limbii române de la împrumuturile din turcă, realizate prin modalitățile obișnuite de formare a cuvintelor sau ca urmare a reinterpretării etimoanelor turcești ori a formelor împrumutate prin procedee specifice analogiei derivate, etimologiei populare, contaminației etc. Termenii preluați au fost refolosiți și în noi unități frazeologice, create pe teren românesc. Fără împrumuturile din turcă nu ar fi fost posibilă formarea în limba română, pe baza lor, a peste 2.000 de noi cuvinte și a multor locuțiuni și expresii. În acest fel, utilizându-și resursele interne, limba română a contribuit considerabil la sporirea numerică a vocabularului său de origine turcă.

III. LEXICUL COMUN

1. CATEGORIILE LEXICO-GRAMATICALE

Marea majoritate (90,9%) a celor 2.760 de cuvinte comune, simple sau compuse, împrumutate din limba turcă¹ o constituie **substantivele**, în număr de 2.508, dintre care unele au fost preluate și cu valori adjectivale, adverbiale sau interjecționale, pe care le aveau și etimoanele lor sau pe care le-au dobândit în momentul împrumutării.

Lor li adaugă 175 de **adjective** (6,3%), unele putând funcționa, încă de la transferarea lor în limba română, și ca substantive sau ca adverbe, iar *bașca* a fost preluat ca adjectiv invariabil, dar și ca **pronume nehotărât** și **prepoziție**.

Restul termenilor împrumutați este constituit din 37 de **interjecții** (1,3%; dintre ele, *ama* a fost împrumutat și cu valoare de conjuncție, iar *haide* – și ca adverb; alte șase interjecții, *aman*, *cucumea*, *hareci*, *iadeș*, *lafa* și *paidos*, au avut, de la bun început, valoarea fundamentală de substantive), 32 de **adverbe** (1,2%; unele preluate și cu valoare adjectivală; li se adaugă cinci substantive și o interjecție care au și valoare etimologică de adverb), șase **verbe** (provenind din forme verbale sau nominale turcești, adaptate, în „momentul” preluării, cu ajutorul unor sufixe verbale românești: *cacerdisi*, *cărăbăni*, *iurudisi*, *perciuna*, *sâcâldisi*, *tepeledisi*) și două **conjuncții** care nu au decât această valoare originară (*hem* și *ia*; li se adaugă deja menționatul *ama*).

Lexicul românesc nu posedă numerale propriu-zise împrumutate din turcă. Unele numerale și-au schimbat încă în limba turcă valoarea lexico-gramaticală, devenind substantive și fiind preluate cu această valoare (*dușiș*, *otuzbir*, *șeș-beș*, *șeș-șeș*), ori au devenit adjective invariabile în momentul împrumutării lor prin condensarea unor îmbinări determinative turcești (*celbiș*, *chiurcbeș*); altele, ele sunt elemente componente ale unor cuvinte compuse împrumutate (*chiurchi-calem*, *eli-calem*, *ichitulâu*, *iucitulâu-pașa*, *otuzbeș-caiem*).

După cum reiese și din constatările de mai sus, unele împrumuturi au fost preluate cu o altă valoare lexico-gramaticală decât aceea a etimoanelor lor (cazuri particulare de

---

¹ Clasificarea de mai jos are în vedere numai o singură valoare lexico-gramaticală a împrumuturilor, chiar dacă unele au fost preluate cu mai multe valori. Nu ținem seamă aici nici de conversiunile petrecute ulterior în limba română.

acest fel sunt cele rezultate prin condensarea lexico-semantică a unor sintagme turcești). Altele au dobândit pe teren românesc, prin conversiune, și alte valori decât cele cu care au fost preluate; *bașca*, de pildă, ca și substantivul *coz*, au devenit și adverbe, iar interjecția *haide* și adjectivul *chior* au fost cu ușurință substantivați. Alte modalități de trecere a împrumuturilor dintr-o categorie lexico-gramaticală în alta le-au constituit derivarea sau, în cazuri ceva mai rare, compunerea ori contaminația.

De altfel, în cursul preluării lor sau după ce au fost acceptate în limba română, majoritatea cuvintelor împrumutate au fost supuse unor modificări formale și/sau semantice care au contribuit la adaptarea și remodelarea lor în planul expresiei ori în cel al conținutului.

2. ASPECTUL FORMAL

În procesul împrumutului lingvistic intervin adesea perturbări în redarea fidelă a formei etimonului, ca urmare a presiunii sistemului fonetic, morfologic și sintactic receptor, precum și a instabilității semantico-formale a unităților lexicale preluate, care pierd legătura cu etimoanele lor și se supun unor noi norme, ale limbii receptoare. De regulă, vorbitorii acesteia sunt indiferenți față de detaliile formale ale cuvintelor preluate și devin astfel, de multe ori, creatori în planul expresiei; ei se conformează doar nevoii ca împrumutul să poată fi pronunțat potrivit constrângerilor fonetice și gramaticale ale propriei limbi, iar secvența de mesaj care conține noul termen să fie cât mai clară. De aceea, nu sunt rare situațiile în care, pentru a nu părea străin, noul cuvânt este remodelat după forma unui termen ori a unui morfem din idiomul receptor sau, în orice caz, după regulile ortoepice și/sau ortografice proprii acestuia. Desigur că modificarea formală a cuvântului nu poate depăși anumite limite, iar caracterul nemotivat al semnului lingvistic pe care îl reprezintă noul cuvânt nu poate permite abateri care să-l facă de nerecunoscut, adică total diferit de învelișul sonor al etimonului.

În planul aspectului formal al împrumuturilor lexicale, influența unei limbi asupra alteia se realizează, așadar, fie prin *împrumutarea unor elemente inedite* – adică prin îmbogățirea inventarului de foneme, morfeme sau reguli sintactice ale limbii receptoare cu elemente care până atunci nu se găseau în aceasta –, fie prin patru modalități diferite de *transpunere, fidelă sau deformată, a unor elemente străine* care se aflau deja în limba receptoare, ceea ce duce, în general, doar la modificări de distribuție, nu și la noutăți în inventarul fonetic, morfologic sau sintactic:

a) *transpunerea fără nicio schimbare a elementelor etimologice*, atunci când nu există nepotriviri flagrante între acestea și regulile fonetice, morfologice și/sau sintactice ale limbii receptoare și când nu intervin alți factori perturbatori;

b) *adaptarea elementelor etimologice*, atunci când acestea nu pot fi preluate așa cum sunt, deoarece nu se potrivesc cu sistemul limbii receptoare, iar vorbitorii acesteia nu sunt dispuși să le împrumute *tale quale*; în consecință, ele sunt modificate în mod obligatoriu după regulile și modelele autohtone, care sunt aplicate asupra materialului împrumutat;

c) *falsa analiză a elementelor etimologice*, care, deși ar putea fi preluate *tale quale*, sunt influențate în mod aleatoriu de elemente ale sistemului fonetic, morfologic și/sau sintactic al limbii receptoare, fiind reinterpretate prin analogie cu modelele oferite de aceasta;

d) *calchierea modelelor etimologice*, prin care sistemul limbii receptoare își folosește materialul propriu, pe care și-l reorganizează după reguli și structuri copiate din limba donatoare.

Cuvintele limbii turce nu prezintă deosebiri fonetice și morfologice foarte mari față de cuvintele limbii române. Inventarul de foneme al celor două limbi concordă în bună parte, iar majoritatea fonemelor și secvențelor fonetice care apar la finalul cuvintelor turcești au permis integrarea cu ușurință a acestora în tipurile flexionare românești. Gramatica limbii turce este, desigur, diferită de aceea a limbii române, dar acest lucru nu a constituit un impediment în preluarea cuvintelor și a îmbinărilor de cuvinte, deoarece contactul dintre cele două popoare și limbi nu a dobândit profunzimea necesară pentru transpunerea unor reguli gramaticale. Elementele fonetice, morfologice și sintactice turcești care nu și-au găsit corespondente în limba română au fost modificate, spre a fi adaptate la sistemul lingvistic românesc. Aceste fapte au făcut posibil ca limba română să nu împrumute din turcă elemente fonetice sau morfologice care îi erau necunoscute, ci numai să le remodeleze pe cele care nu îi conveneau, iar preluarea unor îmbinări sintactice a comportat și ea adaptări importante. Ceea ce a adus nou influența turcă în domeniile fonetic și morfologic reprezintă, așadar, numai modificări de distribuție, nu și de inventar. Aceste noutăți sunt net depășite, cantitativ și ca importanță, de rezultatele celeilalte soluții, de modificare a învelișului sonor al etimoanelor, atunci când acesta nu a corespuns pe deplin normelor și uzanțelor sistemului lingvistic receptor. Și în domeniul sintactic și frazeologic au avut loc modificări pe parcursul dintre etimoane și elementele preluate sau calchiate. Evident că, în fonetică și în morfologie, adaptarea și falsa analiză au constituit principalele soluții aplicate în locul preluării *tale quale* a formelor etimologice, în timp ce adaptarea și calculul au fost cele mai uzuale procedee preferate în sintaxă și frazeologie. Domeniul semantic și cel al formării cuvintelor cuprind și ele numeroase cazuri de adaptare și de falsă analiză.

Un însemnat număr de cuvinte românești împrumutate din turcă prezintă, într-adevăr, deosebiri formale de diferite tipuri și profunzimi față de etimoanele lor. Aceste „deformări” au apărut datorită fie adaptării la noul sistem lingvistic – în cursul căreia au intervenit unele schimbări induse de normele proprii sau de contextul sonor –, fie

interpretării eronate a formei etimologice, sub influența analogică a unor modele autohtone (v. Suciu 1979, 1992).

Deși diferențierile au îndeobște cauze bine conturate și ușor sesizabile, unele tipuri de modificări formale sunt mai complexe, în măsura în care temeiurile lor au fost interdependente. Schimbarea accentului, de pildă, a avut rațiuni morfologice și fonetice: pe de o parte, cerința de integrare a cuvintelor în tipurile flexionare existente și, pe de altă parte, poziționarea accentului, ca element fonetic suprasegmental, conform regulilor românești. În unele situații este greu de precizat dacă o modificare fonetică este combinatorie ori se datorează confundării sunetelor. Reinterpretarea analogică, de către vorbitorii români, a unor elemente fonetice, morfologice sau sintactice turcești se situează ea însăși între limitele reprezentate de schimbările accidentale și de cele datorate adaptării: în astfel de cazuri, „deformările” au avut loc în condiții neobligatorii de adaptare; ele nu au constituit modificări regulate, determinate de anumite condiții impuse de sistemul receptor, dar au urmat modelele formale sau lexico-semantice românești, fără ca acestea să intervină în toate contextele identice ori similare. Transpunerea în limba română a unor structuri sintactice și frazeologice turcești a implicat adaptări topice care fac uneori dificilă discernerea cazurilor de împrumut de cele care țin de calcul de structură sau chiar de formarea cuvintelor în limba română. În plus, factorul semantic a intervenit adesea în reconfigurarea învelișului sonor al împrumuturilor și a stat, de pildă, la baza încadrării acestora într-un gen gramatical sau în altul, a multiplelor cazuri de contaminație etc. Unele schimbări fonetice poziționale, deși nesistematice, au avut loc în virtutea unor reguli ieșite din uz, neproductive în epoca împrumuturilor din turcă, dar acționând încă în mod pasiv, prin modele existente în limba română.

Este important, de aceea, ca în cele ce urmează să relevăm schimbările care au fost impuse de sistemul fonologic, morfologic și sintactic românesc, să delimităm, când este posibil, modificările primare, care au intervenit în „momentul” preluării termenului, de cele secundare, petrecute după integrarea acestuia în lexicul românesc², și să diferențiem schimbările sistematice de faptele accidentale sau de cele care se datoresc unor analogii și false interpretări. De mare folos ne sunt, în această tentativă, delimitările făcute în capitolele precedente în privința formelor etimologice reale, deoarece în multe cazuri nu este vorba de schimbări petrecute pe terenul limbii române, ci de preluarea unor variante învechite³, populare și/sau dialectale ale etimoanelor literare moderne.

---

² Delimitarea se face prin faptul că, în cazul modificărilor primare, cuvântul românesc este urmat de semnul < și de etimonul său turcesc, în timp ce, pentru modificările secundare, după varianta modificată urmează semnul ~, apoi varianta românească de bază și, la sfârșit, după <, etimonul turcesc din care provine aceasta. Tot ce urmează, așadar, după semnul < este turcesc.

³ Spre deosebire de partea de dicționar, unde am folosit sistematic transliterația pentru formele etimologice arhaice ale cuvintelor, ele sunt redată aici, îndeobște, în alfabetul turcesc modern, fiind transliterate numai la nevoie (fiind precedate de *pron.* = „pronunțat”), când nu avem corespondente moderne pentru fonemele dispărute.

Pentru o mai bună înțelegere a schimbărilor fonetice și morfologice petrecute în procesul împrumutului lexical, considerăm util, în acest punct al expunerii, să prezentăm pe scurt *literele turcești specifice și sunetele care le corespund*, dacă ele sunt diferite de cele ale limbii române, precum și unele *reguli care guvernează sistemele fonetic, morfologic și sintactic ale limbii turce* și care prezintă interes pentru influența acestora asupra limbii române:

a) *Vocale:*

â, î și û = /*ā*/ (*a* lung), /*ī*/ (*i* lung), respectiv /*ū*/ (*u* lung); dacă urmează după *g, k, l* sau *y* (= *i* semivocalic), indică și caracterul palatalizat al acestor consoane⁴;

e = /*e*/ (rom. *e*), având însă realizări contextuale diferite, de la /*e*/ la /*e̞*/ și până la /*ä*/, acesta mai ales în silabele finale;

i = /*ī*/ (rom. *î*), pronunțat însă cu o nuanță ceva mai deschisă (/ *ī̞* /) în silabele finale, mai ales în silabă neaccentuată finală;

ı (*i* fără punct) = /*ĩ*/ (rom. *î*), pronunțat însă, de regulă, cu o nuanță ceva mai deschisă (spre rom. *ă*), mai ales la sfârșitul cuvântului;

ö = /*ö̞*/ (germ. *ö*, fr. *eu*);

ü = /*ü̞*/ (germ. *ü*, fr. *u*).

b) *Consoane:*

ç = /*ç̞*/ (rom. *ce, ci*);

c = /*ç̞*/ (rom. *ge, gi*);

g = /*g*/ în cuvinte cu vocale posterioare și /*g̞*/ în cuvinte cu vocale anterioare sau înainte de litera *â*;

---

⁴ În rândul lingviștilor și, în general, al oamenilor de cultură turci există în prezent două curente: unul este reprezentat de adepții folosirii extensive și consecvente a literelor *â, î și û*, chiar și în cazurile în care acestea au devenit superflue, indicând o realitate lingvistică depășită; ei nu susțin însă, de fapt, utilizarea acestor litere în toate situațiile tradiționale, ci numai a lui *î* final (= /-*ī̞*/), precum și a lui *â și û* doar după *k, g, l* și *y* (mult mai rar după alte consoane), pentru a semnala palatalizarea consoanei și lungirea vocalei; al doilea curent consideră că literele respective nu mai trebuie utilizate decât în grupurile *kâ și gâ* (= /*k'a*/, /*g'a*/), astăzi devenite foarte rare, ori dacă au rol de distincție fonologică și / sau semantică (de exemplu *âkil* „inteligent” / *akil* „inteligentă”, *hâlâ* „încă” / *hala* „mătușă”, *kâr* „câștig, profit” / *kar* „zăpadă” sau *yâr* „iubit” / *yar* „prăpastie”); argumentele acestui curent sunt următoarele: lungimea vocalelor a fost redusă în pronunția uzuală modernă și numai unii oameni de cultură se mai străduiesc să pronunțe vocalele lungi; *u* lung s-a transformat, de regulă, în *ü* (de exemplu *lûgat* „dicționar”, scris cu câteva decenii în urmă *lûgat*); / este, oricum, de obicei pronunțat (cel puțin ușor) palatalizat înainte de *a, i și u*. În consecință, unele și aceleași cuvinte sunt notate *bağdadî, belâ, lâcivert, lâf, lâle, Lâtin, lâytmotif, lâz, lâzım, mahlûk* în TS 1998 și *bağdadi, bela, lacivert, laf, lale, Latin, laytmotif, laz, lazım, mahluk* în Redhouse 2000. Opțiunea reformistă în domeniul ortografiei este însă pusă în dificultate în cazurile rare în care /*l*/ înainte de /*a*/ nu este palatalizat și pe care nu le poate deosebi grafic de primele (de exemplu în *kılavuz, kolan, kulak*).

ğ – literă (numită „g moale”) având corespondențe fonetice diferite în turca actuală, în funcție de context (v. 3.2.3): în cuvinte cu vocale posterioare nu se pronunță între două vocale, care se rostesc fără pauză între ele sau cu o scurtă pauză de tip *glide*, iar la sfârșit de cuvânt sau de silabă nu se pronunță, dar lungește vocala precedentă; în cuvinte cu vocalism anterior se pronunță /j/ (rom. *i* semivocalic), uneori foarte scurt și abia perceptibil, sau nu se pronunță, lungind vocala anterioară;

k = /k/ în cuvinte cu vocale posterioare și /k/ în cuvinte cu vocalism anterior sau înaintea de litera *â*;

l = // (velar) în cuvinte cu vocale din clasa posterioară, respectiv // (palatalizat) în cuvinte cu vocalism anterior și în majoritatea cuvintelor de origine arabă (inclusiv înaintea de *a* sau *u* ori la sfârșitul cuvântului);

r = /r/ (rom. *r*), pronunțat cu 1–2 vibrații, deci ceva mai scurt decât rom. *r* (care are în general 3 vibrații);

v = /v/ (rom. *v*) sau (în unele poziții intervocalice ori la finală absolută, mai ales dialectal) /w/ (*v* bilabial sau rom. *u* semivocalic);

y = /j/ (rom. *i* semivocalic, numit și *i* semiconsonantic sau *i* consoană).

c) Dintre *regulile fonetice de bază ale limbii turce* trebuie menționate următoarele, fiecare având însă și excepții:

– Sonorizarea consoanelor surde *ç, p, t* aflate în poziție finală, atunci când cuvântului *i* se adaugă un sufix care începe cu o vocală; în aceleași condiții, *k* se transformă în *ğ* (*g* moale);

– Armonia vocalică palatală: după o vocală posterioară, toate celelalte vocale din cuvânt și din sufixe sunt posterioare, iar după o vocală anterioară, toate celelalte sunt anterioare;

– Armonia vocalică labială: după o vocală labială urmează, în același cuvânt și mai ales în sufixele alipite, tot vocale labiale (atunci când aceste sufixe au și variante cu vocale labiale);

– Armonia consonantică: în cuvintele cu vocale anterioare se folosesc consoane cu pronunțare palatală (în nomenclatura românească: palatalizate), iar în cele cu vocale posterioare – consoane velare; în plus, consoanele aflate în contact nemijlocit se asimilează din punctul de vedere al sonorității (după o surdă urmează o surdă, iar după o sonoră urmează o sonoră).

d) *Sistemul morfologic și cel sintactic ale limbii turce* se caracterizează prin mai multe elemente care diferă de cele românești:

– Aglutinarea, ca element fundamental specific opus flexiunii: opozițiile gramaticale (și cele lexicale) sunt exprimate prin sufixe cu valoare și funcție unice și clare, care se alipesc în mod mecanic, într-o ordine fixă, la radical (care nu se modifică niciodată), astfel încât legătura dintre morfeme nu prezintă o coeziune perfectă; în aceste condiții

nu se poate vorbi de o temă formată cu anumite sufixe morfologice; tocmai de aceea, gramatica limbii turce nu face distincție între sufixele morfologice și desinențe, toate morfemele adăugate exprimând o anumită categorie gramaticală fără a purta caracteristicile flexiunii; chiar și marca apartenenței, alipită la elementul determinat al construcțiilor determinative în raport de anexiune, se numește tot sufix (de pildă *el çantası* „poșetă, geantă de mână”, în care *el* înseamnă „mână” și *çanta* – „geantă”, sau *evin kapısı* „ușa casei”, în care *kapı* înseamnă „ușă”, iar *ev* – „casă”; *-in*, sufix al genitivului, este definit drept „sufix alipit la substantivul determinant, prin care se realizează determinarea unui substantiv determinat”, iar *-sı* – ca „sufix posesiv [de apartenență] de persoana a treia singular, care arată cui sau la ce aparține subiectul sau obiectul exprimat prin substantivul la care a fost alipit” [TS 1998]);

- Absența totală a prefixării;

- Absența marcării prin sufix a pluralului substantivelor după numerale, precum și în cazul anumitor categorii de substantive (de exemplu al celor care denumesc obiecte perechi);

- Absența mijloacelor suplimentare (extramorfologice) de marcarea a pluralului sau a altor categorii gramaticale, cum ar fi alternanțele fonetice, flexiunea internă, palatalizarea consoanelor etc.;

- Existența, în plus față de limba română, a cazurilor ablativ și locativ (marcate prin sufixe specifice);

- Absența articolului; categoria gramaticală a definitului este diferențiată de aceea a indefinitului prin context sau, pentru indefinit, cu ajutorul numeralelor sau a adjectivelor cantitative;

- Absența categoriei genului gramatical;

- Absența acordului în număr și caz (sufixele respective sunt purtate numai de substantiv, nu și de adjectivul care îl însoțește, care, în consecință, este întotdeauna invariabil);

- Existența a numeroase verbe compuse dintr-un nume și un verb auxiliar;

- Exprimarea raporturilor de subordonare între cuvinte și a funcțiilor cazurilor nu prin prepoziții, ci prin sufixe cazuale sau prin postpoziții;

- Existența unor tipuri de îmbinări de cuvinte subordonatoare de tip *substantiv + substantiv*, numite sintagme (sau construcții, îmbinări) atributive (sau determinative) în raport de anexiune, în care raporturile sintactice sunt exprimate prin atașarea sufixului posesiv (marcă a apartenenței) la substantivul determinat, iar la unul dintre tipurile de îmbinări – și prin alipirea sufixului genitivului la substantivul determinant;

- Exprimarea predicativității nominale prin *nume + sufixul predicativ*;

- Rolul decisiv al ordinii părților de propoziție în exprimarea relațiilor sintactice de subordonare (determinantul precedă cuvântul determinat; subiectul este, de regulă, la începutul propoziției, complementele – la mijloc, iar predicatul – la sfârșit).

3. FONETICA

3.1. Influențe în domeniul fonetismului

Sistemul fonetic al limbii române nu a ajuns să fie influențat nemijlocit prin contactul cu limba turcă: niciun sunet specific al limbii turce, diferit de cele pe care le avea limba română, nu a fost împrumutat. Cu toate acestea, unele fenomene din acest domeniu pot fi considerate drept consecințe indirecte ale înrâuririi lexicale turcești, care a indus modificări în distribuția unor foneme.

Astfel, se constată întărirea poziției consoanei /h/, prin preluarea unui mare număr de cuvinte turcești (dar și maghiare și neogrecești) care conțin acest fonem, după ce el dispăruse din latina vorbită pe întreg teritoriul Romaniei și (re)apăruse în româna comună sub influența substratului sau, mai probabil, a superstratului slav (Dimitrescu 167, Sala 66–67). La fel de evidentă este contribuția limbii turce la îmbunătățirea distribuției și a altor foneme și combinații de foneme, îndeosebi a vocalei /a/ accentuate în poziție finală (cu importante implicații morfologice, v. 4.1, 4.2; Graur 1968/1, 101), a vocalei /a/ neaccentuate în poziție medială⁵ și a consoanelor /k/, /g/⁶ (prin cuvinte de tipul *chior*, *ghiol*, *ghiulea*), precum și la reintroducerea grupurilor /ğol/, /ğul/ (dispărute din româna veche), prin numeroasele împrumuturi din turcă în care aceste combinații sunt prezente, de felul lui *giol* și *magiun* (Graur 1960, 39, Sala 122).

3.2. Adaptări fonetice

Limba turcă nu are decât două vocale, /ö/ și /ü/, precum și o consoană, notată astăzi *ğ*, care nu există în limba română (nepotrivirile care țin de durata sunetelor, de caracterul mai mult sau mai puțin palatalizat sau de modul în care acestea pot fi combinate sunt însă mai multe). Vechea-osmanlie posedea, ce-i drept, și alte foneme inexistente în română, și anume fricativa velară surdă /χ/ și nazala velară /ŋ/, însă ele au început să se confunde cu /h/, /ɣ/ sau /g/, respectiv cu /n/ sau /ng/ încă în perioada turcei-osmanlii medii, deci rămâne discutabil dacă ele au fost adaptate la sistemul consonantic românesc sau, dimpotrivă, au fost preluate fără nicio greutate de către

⁵ „Odată cu termeni de felul lui *sacá*, *calup* împrumutate din turcă, /a/ poate apărea și în poziție neaccentuată” (Sala 119); începând din secolul al XVI-lea „se răspândește a neaccentuat, întâi prin împrumuturi din turcește, poate la început prin asimilare (în cazuri ca *saca*), dar și fără asimilare, în exemple ca *hatâ*” (Graur 1968/1, 36).

⁶ „Cu pierderea lui /muiat, se ajunge la fonemele *k'*, *g'*, care se vor consolida prin împrumuturi din turcește” (Graur 1968/1, 35; v. și Graur 1960, 35).

vorbitorii români, ca *h* sau *g*, respectiv *n* sau *ng*, fără a fi nevoie de vreo adaptare a lor. Nu știm, de exemplu, dacă rom. *haram* își are originea în forma v.-osm. *ḫaram* sau în forma turcească medie și modernă *haram*, iar *g* din rom. *gazret* (< tc. *hasret*), *igzar* (~ *ihzar* < tc. *ihzar*), *magmudea* (~ *mahmudea* < tc. *mahmudiye*) și *magzar* (~ *mahzar* < tc. *mahzar*) ar putea fi un reflex al consoanei v.-osm. /x/ (*ḫasret*, *ihzar*, *maḫmudiye*, *maḫzar*), dar, uneori, și rezultatul unei evoluții pe teren turcesc (de pildă *mahzar* > *mağzar*) sau românesc (*mahzar* > *magzar*). Este însă cert că rom. *benghi* ~ *benchi* provine din tc. dial. *beng'* ~ *benk'* sau, eventual, din forma veche și dialectală *beḡ* – în care /ŋ/ se mai menține azi doar în variație liberă cu /n/, nu ca fonem distinct –, nu din forma literară modernă *ben*. V.-osm. /ŋ/ este redat prin *ng* în rom. *ghiunghiuler-agasi* < tc. înv. *gönüllüler ağası* ~ *gönüller ağası (~ mod. *gönüllüler ağası*). Succesoarele românești ale tc. *külünk* ~ (în v.) *külüng* ~ *külünḡ* ~ (dial.) *külük* sunt *chilum* ~ *chiulug* ~ *chilug* ~ *chilunc* ~ *chiulich* ~ *culinc* ~ *culichi*, dar nu știm care este reflexul exact al fiecăreia dintre variantele turcești, deoarece opoziția fonologică dintre v.-osm. /ŋ/ și „moștenitoarele” sale, /n/, /ng/, /nk/, /g/ și /k/, a dispărut încă în turcă. Astfel de distincții nu au, așadar, niciun rost, de vreme ce opozițiile au fost eliminate chiar în limba donatoare, iar împrumuturile românești reflectă o tendință veche-osmanlie care deja se concretizase în epoca preluării cuvintelor.

La fel de firească este dispariția în limba română a fricativei bilabiale tc. /w/, care prin tradiție este notată *v*, inclusiv în poziții în care nu constituie decât un element de susținere între două vocale în hiat și în care are de mult timp tendința să dispară, îndeosebi între *a* și o altă vocală (*i*, *o*, *u*), de vreme ce fonetica limbii turce (mai ales aceea populară și dialectală) acceptă și utilizează aceste hiaturi. Drept urmare, etimoanele turcești care conțin astfel de secvențe (cea mai frecventă fiind /aw/) – dar care pot fi pronunțate și cu hiat și chiar scrise astfel, de exemplu *kavuk* ~ *kauk*, *kavun* ~ *kaun* sau *karavul* ~ *karaul*⁷ (< pers. *qarāwul*) – au fost preluate fără elementul consonantic, întrucât hiatul este frecvent în română: *arnăut* < *Arnavut*; *caraul*(ă) < *karavul*; *cauc* < *kavuk*; *caun* < *kavun*; *călăuz* < *kılavuz*; *ceauș* < *çavuş* (preluat totuși și în forma învechită și rară *ceavuş*); *dalcauc* < *dalkavuk*; *daul* < *davul*; *deli-ceauș* < *deli çavuşu*; *găgăuz* < *Gagavuz*; *ghiaur* < *gâvur*; *taucciu* < *tavukçu*. Excepție face *havuz* < *havuz*, preluat în română, bulgară, neogreacă și aromână numai în variante cu *v* și exclusiv în albaneză în forma *hauz*. Tc. /w/ a dispărut în română și într-un context special, acela al termenului *vacanuis* < *vakanüvis* (< ar. *vak`a nuvis*). De remarcat că, în alte contexte, care exclud hiatul, lui /w/ turcesc îi corespund rom. *v*, *b* sau *i* (= /j/) ori *u* semiconsonantic (*pilav* ~ *pilau* < *pilav*; *tablă* ~ *tavlä* < *tavla* (pron. *tawla*); *toibe* < *tövbe* (pron. *tövbe*), care are și o variantă *töbe*, din care /w/ a dispărut; *zărzăuat* ~ *zărzăvat* ~ *zarzavat* < *zarzavat*.

⁷ Tc. *karavul* a evoluat ulterior la *karagöl*, apoi la *karakol*, remodelat după *kol* „patrulă”.

În general, termenii au fost preluați, așadar, în forma în care etimoanele lor erau pronunțate, astfel încât consoanele palatalizate, de exemplu, au fost redade, cu unele excepții, așa cum se aud. Acest fapt este cel mai bine pus în evidență în împrumuturile provenind din etimoane în care consoanele /k/ și /g/ se găsesc în poziție finală (redate prin rom. *-chi, -ghi*) ori înainte de *ö, ü* (reflexele românești ale acestor grupuri fiind *chio, ghio*, respectiv *chiu, ghiu*) sau înainte de *â* sau *û* (litere care indică natura palatalizată a consoanelor *k, g* precedente, grupul fiind redat în română prin *chea* sau *chia*, respectiv *ghea* sau *ghia*): *bazarghean-başă* < *bazargân başı*; *bechi* < *bek*; *bechiar* < *bekâr*; *benghi* ~ *benchi* < *beng* ~ *benk*; *bobrichi* (dar și *bobric*) < *böbrek*; *celenghi* ~ *celenchi* < *çeleng* ~ *çelenk*; *cheafir* < *kâfir*; *chear* < *kâr*; *cheatip* < *kâtip*; *chior* < *kör*; *chiulichi* < *külük*; *chiunghi* < *küng*; *dichi* ~ *tichi* < *dik* ~ *tik*; *durenghi* < *düreng*; *erchian* < *erkân*; *frenchi* < *frenk[patlicani]*; *ghiaur* < *gâvur*; *ghiol* < *göl*; *ichi* < *yek*; *lenchi* ~ *lenghi* < *lenk* ~ *leng*; *nardinchi* ~ *nerdenchi* < *nardenk*; *nicheah* < *nikâh*; *renghi* ~ *renchi* < *reng* ~ *renk*; *richiab* < *rikâb*; *seftenlichi* < **seftelik* (totuși, *k'* din sufixul *-lik* a fost cel mai adesea depalatalizat în română); *stichl* < *istek*; *tamachiar* < *tamakâr*; *tenchi* < *tenk* etc. Rareori se remarcă intenția vorbitorilor români de a reda caracterul muiat al tc. *k'* și în alte poziții, de pildă în *chiesadar* ~ *chesedar* < *kesedar* sau în *seraschier* ~ *serascher* < *serasker*, iar această tentație a existat și în cazul altor consoane care, în etimoanele turcești cu vocale anterioare, sunt pronunțate cu o nuanță palatalizată, de exemplu *siel* ~ *sel* < *sel*. Există însă multe cazuri în care tc. *k'* și *g'* au fost velarizate în română (v. 3.3.3.r); totodată, v.-osm. *q* (uvular) a fost perceput și redat drept *k* velar.

Pronunția mai mult sau mai puțin palatalizată, uneori mai pregnantă, alteori mai puțin evidentă, uneori notată, alteori nu, a lichidei tc. / nu numai în cuvinte cu vocalism din clasa anterioară, ci, frecvent, și înainte de vocalele posterioare *a* și *u* (pe care le redăm aici prin *â* și *û*, ca în ortografia turcească tradițională), se reflectă inconsecvent în împrumuturi, deoarece nu este riguroasă și foarte clară nici în turcă: *belea* < *belâ*, dar *belaliu* < *belâli*; *călap* ~ *căleap* < *kılâp*; *chiulaf* ~ *chiuleaf* < (dial.) *külâf*; *halea* < *hâlâ*; *istiieah* < *istiiâh*; *laf* ~ *leaf* < *lâf*; *liliac* < *leylâk* ~ *lilâk*; *liliachiu* < *leylâki* ~ *lilâki*; *liufegiu* < (u) *lûfecî*; *salam* ~ *saleam* < *salam*; *selam* ~ *seleam* < *selâm* ~ *selam*; *sileaf* ~ *sâlaf* < *silâh* (pentru cazurile de depalatalizare evidentă a sunetului în împrumuturi, v. 3.3.3.r). Este posibil ca variantele *legiver* a lui *lagivert* (< *lâcivert*) și *lelie* ~ *lelea* ale lui *lalea* (< *lâlê*) să nu se datoreze asimilării vocalice (în ultimul caz, în forma de plural *lalele*), ci redării aproximative a lui /l/ din etimon.

Am fi fost tentați să analizăm afereza sistematică, în română, a vocalei tc. *i-* sau *ı-* înaintea grupurilor consonantice /sk/, /şk/, /spl/, /st/, de obicei alipită protetic în cuvinte turcești împrumutate din greacă, italiană, persană etc., drept procedeu de adaptare la limba română, dacă nu am fi găsit aproape în toate cazurile variante turcești fără *i-* sau *ı-* ori cu *i-* sau *ı-* scurtat la maximum, nesilabic (ⁱ): *schelă* ~ *schele* < *iskele* ~ *skele*;

schembea < *işkembe* ~ *ışkembe*; *schemni-aga* < *iskemni ağası* ~ *'skemne ağası*; *schingi* < *işkence* ~ *'skence*; *schirlet* < *iskerlet* ~ *iskarlat* ~ *'skarlat*; *stamboi* < *Istanbul* ~ *Istambol* ~ *Stambol*. Chiar și un etimon cum este tc. *ispahi* ~ *sipahi* (< pers. *sipāhī*) și-a format varianta *spahi*, din care provine rom. *spahiu*. Pe această bază putem presupune că și *spinge* ~ *spenge* (< *ispence*) și *știubeci* (< *istubeç* ~ *üstübeç*) provin din variante etimologice cu afereză ori, eventual, cu un /j/ care cu ușurință poate fi omis în vorbirea grăbită.

Secvențele tc. *-ayi-*, *-eyi-*, *-iya-*, *-iye-*, *-iyo-*, *-iyu-* au fost preluate de asemenea *tale quale* în pronunție (*Iaji*, *Eji*, *Ija*, *Ije*, *Ijo*, *Ijul*) și sunt scrise în română *-ai-*, *-ei-*, *-ia-*, *-ie-*, *-io-*, *-iu-* (*biaz* < *biyaz*, *calemie* < *kalemiye*, *galion* < *galiyon*, *harapiet* < *harabiyet*, *memuriet* < *memuriyet*, *rial* < *riyal*, *seir* < *seyir*, *seiz* < *seyis*, *sia* < *siya*, *tain* < *tayin*, *tainat* < *tayinat*, *zaif* < *zayif*, *zian* < *ziyan*), întrucât ortografia românească nu admite, în general, *i* sau *e* între *a*, *i* sau *e* și *i* ori între *i* și *a*, *e*, *i*, *o* sau *u*. În cazuri izolate, care nu respectă normele ortografice, secvența *-iya-* sau *-iye-* a fost redată (și) prin *-iea-* sau *-iia-*: *rieala* < *riyala*; *rubiea* ~ *rubia* ~ *rubea* < *rubiye*; *sia* ~ *sia* < *siya*.

În concluzie, cazurile prezentate mai sus nu au prezentat dificultăți de preluare, deoarece, având corespondente în română, nu au necesitat aplicarea unor procedee de adaptare. În schimb, unele foneme, grupuri de foneme și elemente suprasegmentale turcești au fost sistematic substituite, deoarece sunt necunoscute limbii române sau neobișnuite în limba română (v. Suciu 1992). Este vorba, fără îndoială, de o adaptare necesară și inevitabilă, a cărei alternativă nu ar fi constituit-o decât împrumutarea elementelor fonetice respective, ceea ce nu s-a întâmplat în contactul lingvistic turco-român. Astfel de elemente sunt vocalele turcești /ö/ și /ü/, consoana /y/, precum și grupurile /ç/, /ğ/, /ş/ și /j/, necunoscute sau neobișnuite în limba română literară. La fel de străine fonetismului românesc au fost vocalele lungi și consoanele geminate, care au fost reduse, grupurile /tç/, /tğ/, /şğ/ etc., care au fost eliminate prin disimilare, precum și vocalele finale accentuate /i/, /i/, /u/, /ü/, cuvintele terminate în acestea fiind adaptate nu numai fonetic, ci și – sau mai ales – morfologic (v. 4.2.5). Tipurile de schimbări fonetice de acest fel au fost, așadar, reduse la număr, dar regulate și bine reprezentate. Rezultatul adaptării fonetice constă în apariția nu a unor variante, ci, dimpotrivă, a unei singure forme invariante.

3.2.1. Adaptarea vocalei tc. ö

Împrumuturile lexicale românești din turcă, ca și cele preluate din alte limbi, nu au putut conserva vocalele labiale anterioare ale etimoanelor, inexistente în limba română; de regulă, aceste vocale au fost descompuse sau reduse la una dintre

componentele lor, aceea palatală sau aceea labială (v. Pușcariu II 200–201; Jordan 1954, 84–88; DR IV 130)⁸.

a) Vocalei tc. *ö* îi corespunde în limba română, de cele mai multe ori, labiala posterioară *o*. Depalatalizarea lui *ö* comportă două tratamente diferite ale consoanei turcești precedente:

– prepalatalele tc. /k/ și /g/ își conservă în română caracterul puternic muiat (în ortografia românească, *chi*, *ghi*): *caraghios* < *karagöz*, *coinghios* < *koyungözü*, *chiocec* < *köçek*, *chiocește* < *köçekçe*, *chioftea* < *köfte*, *chior* < *kör*, *chiostec* < *köstek*, *chioșc* < *köşk*, *ghiobec* < *göbek*, *ghioci* < *göç*, *ghiol* < *göl*, *ghiotură* < *götürü*, *ghiojghierea* < *gözgöre*, *ghionder* < *gönder*, *ghiardum* < *gördüm*, *ghiosiomea* < *gözleme*, *ghiotură* < *götürü*, *ghioz* < *göz*, *ghiosluc* < *göğüslük* etc., iar palato-alveolarele /ç/, /ğ/ își mențin integral caracteristicile: *ciopciun* < *çöp-i Çin*, *ciovrântie* < **çövrinti*, *ciuel* și *ciuin* ~ *ciuen* < *çüğen*;

– celelalte consoane turcești care precedă un *ö* își pierd în română caracterul cvasipalatalizat: *bobric* < *böbrek*, *bocmea* < *bökme*, *dovleac* < *dövlek*, *hoget* < *höcçet*, *locmagiun* < *lökmacunu*, *nobet* < *nöbet*, *toibe* < *tövbe* etc.

Excepțiile de la aceste reguli sunt rare: *goc* ~ *ghioc* < *gök*, *ghiojgorea* ~ *ghiojghierea* < *gözgöre*, *liochiu* < **iöki*.

Desigur că unele dintre exemplele de mai sus ar putea fi rezultate ale evoluțiilor fonetice interne din limba turcă, de vreme ce unele dialecte ale acesteia îl depalatalizează pe *ö* (*kör*, de pildă, este pronunțat *k'or* în unele arii dialectale turcești), însă această posibilitate nu este aplicabilă și în cazurile în care /go/ alternează cu /g'o/ în același împrumut (de pildă *ghiojgorea* ~ *ghiojghierea* < *gözgöre*), reprezentând, desigur, tratamente românești diferite ale grupului tc. /g'ö/. Rom. *comur* < tc. dial. *komur* (lit. *kömür*) este și el reprezentativ pentru cazurile în care *ö* este numai în aparență etimologic și în care avem de a face, în realitate, cu preluarea unei variante dialectale, cu *ö* > *o* pe teren turcesc. De altfel, alternanțele *ö* ~ *o* ~ *u* ~ *ü* sunt obișnuite în dialectele limbii turce. Este posibil ca o astfel de alternanță dialectală etimologică să se reflecte și în rom. *chionduz*, care pare să provină din tc. *kunduz* [*buğday*], însă ar putea avea la origine, de fapt, o variantă **kündüz*, **köndüz* sau chiar **k'onduz* a etimonului.

⁸ Excepție fac vocalele *ö* și *ü* din unele împrumuturi din franceză, care, încă neadaptate și folosite la nivel de jargon, erau pronunțate aidoma de unii vorbitori ai românei dintre cele două războaie mondiale (v. Graur 1954, 162–163; Graur 1960, 31; Sala 61), sau *ö* din cuvântul de origine germană *röntgen* ori din unele împrumuturi dialectale din limba maghiară: *özver* < magh. *öszvér*, *törpe* < magh. *törpe* etc. (v. Király 145–146). Astfel de împrumuturi sunt percepute, evident, ca termeni străini, iar rostirea lor cu *ö* este specifică bilingvilor (românii care nu vorbesc o limbă în care există vocale labiale anterioare pronunțate *riontghen*, *rontghen* sau *roentghen*). Rostirea *tale quale* a lui *ö* din împrumuturile turcești va fi fost caracteristică și cărturarilor români care cunoșteau limba turcă, dar nu avem nicio atestare care să reflecte acest fapt.

b) În câteva exemple, vocalei tc. *ö* îi corespunde în română *u*: *chiusoleu* < *kösele*, *ciuluc* < *çöllük*, *ciumlec* < *çömlek*, *ghiudem* ~ *ghiuden* < *göden*, *ghiudunea* < *gödüne*, *ghiunghiuler-agasi* < *gönüllüler ağası*, *luchium* (dar și *lichium*) < *lökün*, *șuberec* (~ *șeburec) < *șebörek*. Această evoluție s-ar putea însă explica, în mai multe cazuri, prin alternanța *ö* ~ *ü* (fie *ö* > *ü*, fie *ü* > *ö*) din unele dialecte balcanice (și nu numai) ale limbii turce (v. Kakuk 441–442, 530). Astfel, rom. *ghiunie* ~ *ghionie*, de pildă, provine din tc. *günye* ~ *gönye*, iar rom. *chiuftea* ~ *cufta* ~ *chiftea* ~ *chioftea* sunt reflexe ale celor două variante tc. *küfte* și *köfte*. Schimbarea fonetică turcească respectivă este oglindită fidel și de rom. *bulmea*, *buluc*, *burec*, *chimur*, *chiustec*, *ciurec* etc., reproducând variantele dialectale *bülme*, *bülük*, *bürek*, *kümür*, *küstek*, *çürek* ale tc. *bölme*, *bölük*, *börek*, *kömür*, *köstek*, *çörek*. Ținând seamă de acest fapt, precum și de corespondentele din bg. (*kjusele*) și din scr. (*ćusele*), reconstrucția unei variante etimologice *küsele a tc. *kösele* este pe deplin justificată pentru explicarea formei românești *chiusoleu*.

c) Pentru rom. *i*, *e* sau *ă* corespunzând vocalei tc. *ö* nu avem decât exemple izolate, care fie reflectă schimbarea dialectală turcească *ö* > *ü* (devenit în română *î*), fie se datorează unor evoluții ulterioare pe teren românesc: *ghidem* ~ *ghiudem* < *göden*; *ghislomea* ~ *ghioslomea* < *gözleme*; *ghizluc* < *göğüslük* ~ dial. *güğüşlük*; *lechin* ~ *lichium* ~ *luchium* < *lökün*; *năbet* ~ *nobet* < *nöbet*.

d) În poziție inițială, tc. *ö* a devenit *o* în română: *odagaci* < *ödağacı*, *olofan* < *ölefe* (+ suf. rom. *-an*). Un exemplu îndoielnic de dispariție prin deglutinare a lui *o-* (< tc. *ö-*) este *leafă* ~ *lefea* < *ölefe*, datorat, poate, interpretării vocalei inițiale ca articol nehotărât, deci falsei analize sintagmatice; mai probabil este însă că afereza a avut loc încă în limba turcă.

Din cele de mai sus rezultă că unicul tratament regulat al vocalei tc. *ö* în limba română a fost *o*. Această evoluție concordă, în general, cu modul în care a fost adaptată vocala *ö* din etimoanele aparținând altor limbi: rom. *recuzitor* < germ. *Requisiteur*; rom. *lichior* < fr. *liqueur*; rom. *mobilă* < fr. *meuble*, germ. *Möbel*; rom. dial. *tolcer* < magh. *tölcsér*, sufixele rom. *-or*, *-(a)tor*, *-os* < fr. *-eur*, *-(a)teur*, *-eux*. Totuși, reflexele românești ale lui *ö* din alte limbi sunt mult mai diversificate (*e*, *i*, *eu*, *î*, *u* etc.), iar magh. *ö* a evoluat numai în rare cazuri la rom. *o* (v. Király 146). Trebuie scos în evidență, de aceea, caracterul sistematic al adaptării vocalei turcești *ö* prin rom. *o*.

3.2.2. Adaptarea vocalei tc. *ü*

Nici vocala anterioară labială închisă *ü* nu îi este cunoscută limbii române, de aceea, indiferent de limba-sursă, ea a fost descompusă, iar caracteristicile sale palatale și labiale au fost valorificate fie izolat, prin *u* sau *i*, fie în secvență succesivă, prin *iu* (= */ju/*; v. Iordan 1954, 84–85).

a) De regulă, tc. *ü* a fost depalatalizat, devenind *u* în română, însă această evoluție a implicat două tratamente distincte ale consoanei palatale care preceda vocala *ü*:

– Ca și în cazul lui *ö*, depalatalizarea lui *ü* a implicat, în majoritatea exemplelor, perpetuarea caracterului puternic palatalizat al consoanelor */kʲ/* și */gʲ/* (rom. *chi, ghi*): *chiulaf* < *külaf*, *chiulhan* < *külhan*, *chiulhaniu* < *külhani*, *chiunghi* < *küng*, *chiurec* < *kürük* ~ *kürek, *chiutuc* < *kütük*, *ghiul* < *gül*, *ghiulea* < *gülle*, *ghiulsuiu* < *gülsuyu*, *ghiumbruc* < *gümbrük*, *ghiunie* < *günye*, *ghiurgiu* < *Gürcü*, *ghiurluc* < *gürlük*, *ghiusturea* < *küstüre*, *ghiuvergilea* < *güvercile*, *işchiuzar* < *işgüzar*, *iuschiudar* < *üsküdar*, *iuşchiuzarlâc* < *işgüzarlık*; africcatele palato-alveolare */çʲ/*, */ğʲ/* și semiconsoana */jʲ/* și-au menținut caracteristicile palatale definitorii: *ciurec* < *çürek*, *ciuruc* < *çürük*, *giubeliu* < *cübbei*, *giugea* < *cüce*, *giuluş* < *cülus*, *gimert* < *cümert*, *giungiurliu* < *cücülü*, *giurea* < *cüre*, *iuc* < *yük*, *iureş* < *yürüyüş* ~ *yüriş*, *iuruc-bairac* < *yürük bayrak*, *iurucleri* < *yürükler*, *iuzbaşă* < *yüzbaşı*, *iuzluc* < *yüzlük*, *iuzul-emen* < *yüz ul-emin*.

Nu lipsesc însă nici exemplele în care consoanele prepalatale tc. */kʲ/*, */gʲ/* au fost velarizate (mai exact, depalatalizate) în română, variantele respective concurându-le, de obicei, pe cele în care nuanța palatalizată a consoanei a fost păstrată: *cuciuc-imbrohör* ~ *chiuciuc-imbrohör* < *küçük imbrohör*; *gugin* ~ *ghiugin* < *gücen*; *gul(ă)* ~ *ghiul(ă)* < *kül*, *gül; *gumruc* ~ *ghiumbruc* < *gümruk* ~ *gümbrük*; *gugiuman* < *güceman*; *surgun* ~ *surghiun* < *sürgün*.

– Celelalte consoane și-au pierdut caracterul cvasipalatalizat: *baş-bulucbaş* < *baş bülükbaşı*, *bucmea* < *bükme*, *buiuc-imbrohör* < *büyük imbrohör*, *bulmea* < *bülme* (literar *bölme*), *buluc* < *bülük*, *caraghiosluc* < *karagözlük*, *ciuluc* < *çöllük*, *cuşzun* < *kuşüzümü*, *daruşifa* < *darüşşifa*, *duvleac* < *düvlek*, *dulgher* < *dülger*, *dulghet* < *dülbet*, *dumengiu* < *dümenci*, *durenghi* < *düreng*, *duşec* < *düşek*, *duşiş* < *düşeş*, *duzen* < *düzen*, *ghiotură* < *götürü*, *hugium* < *hücum*, *huzmet* < *hüzmet*, *iurudisi* < *yürüdü* (+ rom. *-isi*), *iuzluc* < *yüzlük*, *lufer* < *lüfer*, *lulegiu* < *lüleci*, *muşchi* < *müşki*, *mufuz* < *müflüz*, *muchealemea* < *mükâleme*, *muchelef* < *mükellef*, *muezin* < *müezzin*, *muhimat* < *mühimmat*, *müjdea* < *müjde*, *multezim* < *mültezim*, *musaadea* < *müsaade*, *musafir* < *müsafir*, *muselim* < *müsellim*, *muşaverea* < *müşavere*, *muşir* < *müşir*, *mutarechea* < *mütareke*, *mutevelâu* < *mütevelli*, *muvela* < *müvella*, *muzecherea* < *müzeckerre*, *surahi* < *sürahi*, *surecciu* < *sürekçi*, *surugiu* < *sürücü*, *şupea* < *şüphe*, *tumbelechi* < *tümbelek*, *tup* < *tüp*, *ustuacic* < *üstüaçık*, *vacanuis* < *vakanüvis*.

Alternanța *ü* ~ *u*, deși nu foarte răspândită, este cunoscută și în turcă, mai ales pe plan dialectal sau ca reflex al unui *u* etimologic, preluat din arabă sau persană și apoi transformat în *ü*. Astfel, există atestări pentru variantele *cüvan* ~ *cuvan* (> rom. *giuvan*), *dürbün* ~ *durbin* (> rom. *dulbun*), *düşman* ~ *duşman* (> rom. *duşman*), *düşeme* ~ *duşeme* (> rom. *duşumea*), *müfti* ~ *mufti* (> rom. *muftiu*), *mühür* ~ *muhur* (> rom. *muhur*), *mübaya* ~ *mubayaa* (> rom. *mumbaia*), *Rüstem* ~ *Rustem* (> rom. *rustem*), *rüsumat* ~ *rusumat* (> rom. *rusumat*), *sültan* ~ *sultan* (> rom. *sultan*),

üstübeç ~ *istubeç* (> rom. *știubeci* ~ *stiubici* ~ *ștubeci*), *tütün* ~ *tutun* (> rom. *tutun* ~ *tiutun*), *üşür* ~ *ușur* (> rom. *ușur*) etc., însă și alte etimoane cu *ü* provenind din cuvinte arăbești cu *u* vor fi avut, inițial, variante cu *u* în turca-osmanlie (de pildă tc. *şüphe* < ar. *şubhe* sau tc. *ücret* < ar. *uğret*).

b) Tratatamentul rom. *u* al vocalei tc. *ü* nu a fost însă atât de sistematic ca în cazul tc. *ö* > rom. *o*, de vreme ce reflexul românesc al lui *ü* a fost uneori prepalatala nelabială *i*, inclusiv după */k/*, */g/*, în poziții atât accentuate, cât și atone: *alechim-seleam* < *aleykümselâm*, *birin* < *bürüm*, *chimur* < *kümür*, *diseniu* < *düzen*, *ghiveci* < *güveç* (var. rom. *ghiuvaci* este rară și izolată), *ghizluc* < *gügüslük*, *hochim* < *hüküm*, *sinter* < *sünter*, *sisinel* < *süsen* (+ rom. *-ei*), *tefericie* < *teferrüç* (+ suf. rom. *-ie*), *zuliflic* < **zülüflük*. Rom. *dușâș* redă, probabil, pronunția dialectală a unei forme **dușiș* < tc. *düşüş*, în care primul *ü* a fost preluat ca *u*, iar al doilea, ca *i*.

Unele dialecte turcești cunosc și alternanța *ü* ~ *i*: *biber* ~ *büber*; *bilbil* ~ *bülbül*; *dülbend* ~ *dilbend*; *dukân* ~ *tükan* ~ *tikan*; *cücük* ~ *cicik* ~ *cıcık* (> rom. *giugiuc* ~ *gigică*); *rüşfet* ~ *rişvet* (> rom. *ruşfet* ~ *răşfet*); *tümen* ~ *timin* (> rom. *timin*) etc., iar rom. *mudir* provine din varianta mai veche *müdir* a tc. *müdür* (< ar. *mudir*). În consecință, este justificată reconstruirea unor variante **dübek* și **gul* pentru *dibek* și *kül* ~ **gül*, ca etimoane ale rom. *durbac(ă)* și *gul* ~ *ghiul*, dar și alte „schimbări” de acest fel care apar în mai multe împrumuturi românești ar putea fi, în realitate, etimologice. Nu este exclus, de pildă, ca variantele cu *t* palatalizat (*mehtup* ~ *mictiup*) ale rom. *mehtup* (< tc. *mektup*) să provină dintr-o variantă tc. dial. **mektüp*, supusă regulilor armoniei vocale.

c) Uneori, tc. *ü* precedat de alte consoane decât *k* sau *g* (îndeosebi *d*, *t* și *l*) și-a perpetuat ambele caracteristici, palatală și labială, realizate însă în succesiune, devenind *iu* (= */ju/*) în română (dintr-un alt punct de vedere, se poate susține că, în aceste cazuri, caracterul palatal al vocalei a fost preluat și de alte consoane decât */k/* și */g/* sau că și alte consoane și-au menținut caracterul palatalizat): *biulbiuliță* ~ *biulbiulină* ~ *bulbulucă* < *bülbül*; *buliucbaș* ~ *biulucbașă* ~ *bulucbașă* < *bülükbaşı*; *diudiuc* < *düdük*; *diuen* ~ *duien* < *düğen*; *diunuc* < *dönük* ~ **dünük*; *diunurluc* < *dünürlük*; *diuz* < *düz*; *ghiosliuc* ~ *ghiosluc* < *göğüslük*; *liulea* ~ *lulea* < *lüle*; *miubașir* < *mübașir*; *piuscul* < *püskül*; *siurmea* ~ *surmea* < *sürme*; *știubeci* ~ *stiubici* < *üstübeç*; *tiubet* < *tübbet*; *tiufec* < *tüfek*; *tiurc* ~ *turc* < *Türk*; *tiurliu* ~ *turliu* < *türlü*.

d) Cel puțin două sau chiar toate cele trei reflexe ale grupurilor tc. *kü* și *gü* (rom. *chi* ~ *chiu* ~ *cu*, respectiv *ghi* ~ *ghiu* ~ *gu*) se găsesc în exemplele următoare: *chiftea* ~ *chiuftea* ~ *cuftea* < *küfte* (*chioftea* provine din *köfte*); *chilum* ~ *chilug* ~ *chilunc* ~ *chiulug* ~ *chiulich* ~ *culichi* < *külünk* ~ *külüng* ~ *külün* ~ *külük*; *chituc* ~ *tiutiuc* ~ *tutuc* < *kütük*; *chiulhangiu* ~ *chilhangiu* < *külhancı*; *chiup* ~ *chiub* ~ *chip* ~ *cub* < *küp* ~ *küb*; *chiurci-bașa* ~ *chiurciubașă* ~ *chirci-bașa* ~ *curci-bașa* < *kürkçü başı*; *ghiumbruc* ~ *gumruc* ~ *ghimuruc* < *gümürük* ~ *gümbrük*; *ghiumbruciu* ~ *ghimbruciu* < *gümbrükçü*;

ghiundelic ~ *ghindelic* < *gündelik*; *ghiurghiuliu* ~ *ghiulghiuli* ~ *ghilghiuliu* < *gülgüli*; *ghiuvergilea* ~ *ghivergilea* < *güvercile*; *ghiuvez* ~ *guvezi* ~ *ghiviziu* < *güvez(i)*; *ghluzluc* ~ *ghizluc* < *güzlük*; *luchium* ~ *lechin* < *lökün*; *piuscul* ~ *pischiul* < *püskül*.

e) Reflexele rom. *u* și *i*, uneori și *iu* (= */ju/*), ale tc. *ü* precedat de alte consoane decât */k/* sau */g/* se evidențiază adeseori în același împrumut, dar este posibil ca în unele cazuri să avem de a face cu accidente fonetice pe teren românesc: *giubea* ~ *gibea* < *cübbe*; *giumbuș* ~ *gimbiș* < *cümbüş*; *giurumea* ~ *girimea* < *çürüme*; *iuzluc* ~ *izluc* < *yüzlük*; *piuscul* ~ *pischiul* < *püskül*; *rustem* ~ *ristem* < *Rüstem*; *tiuliumeni* ~ *tulimean* ~ *tulumean* < *tülümen*; *tiutun* ~ *tiutun* ~ *titiun* ~ *tutiun* ~ *titin* ~ *titun* < *tütün*.

f) La inițială, *ü-* este redat ca *u-* (*ugeret* ~ *ugiret* < *ücret*, *ustuacic* < *üstü açık*) sau, rareori, ca *iu-* (*iuschiudar* < *üsküdar*) ori în ambele feluri (*ucituilâu* ~ *iucituilâu-pașa* < *uç tuğlu pașa*), iar la finală de cuvânt este supus adaptării morfologice, adică fie dispăre, fie devine *-iu*, *-ie* etc. (v. 4.2).

g) Excepția de la aceste reguli o constituie reflexul rom. *o* al tc. *ü*, dar și în acest caz am putea avea de-a face cu alternanțele *ö* ~ *ü*, *o* ~ *u* și *ü* ~ *u* din unele dialecte turcești, astfel încât evoluția reală ar putea fi rom. *o* < tc. *o* ~ *u* ~ *ö* < *ü*: *chiolhan* ~ *chiulhan* < *külhan*; *chiolhaniu* ~ *chiulhaniu* < *külhani*; *ghioderiu* < *güderi*; *ghionghionea* ~ *ghionghiunea* < *gün güne*; *ghiorde* ~ *ghiordea* ~ *ghiordeie* < *kürdiye* ~ *kürdi* ~ *kürde* ~ *gördiye ~ *görde (v. Drimba 2001, 80); *ghiol* ~ *ghiul* < *kül* ~ *gül; *ghiom* ~ *ghium* < *gügüm*; *ghiorghioliu* ~ *ghiurghiuliu* < *gülgüli*; *chioștură* ~ *ghiusturea* < *küstüre* ~ *küştüre*; *giol* < *cüll*; *hochim* < *hüküm* (și în compusul *sachezu-hochem* < *sahih hüküm*); *hochiumat* < *hükümat*; *mofluz* ~ *mufluz* < *müflüz*; *moft* ~ *muft* < *müft*; *mozavir* ~ *muzaviriu* < *müzevir*; *moslim* ~ *muslim* < *müslim* ~ *moslim (v. Kakuk 295); *pioschiol* ~ *piuscul* ~ *pischiul* < *püskül*; *torc* ~ *turc* < *Türk*. Desigur însă că schimbarea *u* > *o* ar fi putut avea loc și în limba română (v. 3.3.1.d), iar atunci când vocalei turcești *ü* îi corespunde rom. *i* sau *ă* putem fi siguri că evoluția s-a petrecut în română, de pildă în *sârmea* ~ *sârmea* ~ *surmea* ~ *siurmea* < *sürme*.

3.2.3. Adaptarea consoanei tc. *ğ*

În istoria limbii turce, consoana oclusivă uvulară sonoră veche-turcică */ğ/* (transliterată adesea și */y/*, deși acesta reprezintă un sunet fricativ velar) s-a perpetuat în cuvinte cu vocalism posterior ale vechii-osmanlii și ale osmanliei medii⁹, dar a cunoscut o pierdere treptată a caracteristicilor sale inițiale. Uneori, ea și-a păstrat natura oclusivă, însă baza de articulație a devenit velară: */g/*; cel mai adesea însă, ea a trecut printr-un proces tot mai accentuat de spirantizare și a început să fie pronunțată mai slab, devenind fricativă velară, */y/* (uneori a fonizată la */x/*, care începuse să se

⁹ În unele cazuri, v.-osm. */y/* provine dintr-un */h/* sau */ğ/* arăbesc ori persan, de exemplu ar. *zihāre* > tc. *zağara* (astăzi pronunțat *zaara* sau *zāra*), iar pers. *zağan* > tc. *zağan* (pronunțat astăzi *zaan* sau *zān*).

confunde cu /h/); reducerea treptată a intensității emisiunii sonore prin canalul fonator a dus la situația actuală din turca literară modernă, în care consoana a ajuns să nu se mai pronunțe deloc¹⁰, ci numai să lungească în compensație, la sfârșit de silabă, vocala precedentă¹¹. Fosta consoană este marcată în ortografia turcă actuală prin litera *ğ* (numită „g moale”), cu excepția unor cazuri în care evoluția ei s-a oprit la stadiile /h/ sau /g/ și în care aceste consoane sunt notate ca atare, de exemplu în *buhur* (< v.-osm. *buyur*) sau *aga* ~ *ağa* (< v.-osm. *aya*; v. TS 1998).

O modificare similară, către pierderea caracteristicilor articulatorii inițiale (vechi-turcice), a cunoscut și perechea acestei consoane din cuvintele cu vocale anterioare, /g/: ea s-a menținut uneori în formă palatalizată /gʲ/, dar cel mai adesea a trecut, în perioada vechii-osmanlii și în osmanlia medie, printr-o etapă care a implicat fie labializarea (/w/) sau afonizarea (/k/), fie, cel mai adesea, spirantizarea (/ɣ/) și accentuarea caracterului palatal, ajungând să se pronunțe /j/ (i semiconsoană) în turca modernă (sau, în unele contexte, să nu se pronunțe deloc) și fiind notată astăzi prin aceeași literă *ğ* ori chiar prin *ɣ* (= /j/)¹². Schimbările respective s-au produs uneori și în cuvinte împrumutate din alte limbi, de exemplu în *segban* (< pers. *segbān*), care a evoluat la formele *sekban* ~ *seyban* ~ *seyman* ~ *seman* ~ *segmen* ~ *seğmen* ~ *seymen* (> rom. *seimen* ~ *siiman* ~ *simen* ~ *segban* ~ *siimen* ~ *siimean* etc.).

În unele cazuri, această consoană a ajuns la stadiul final numai în limba literară, însă a rămas oclusivă palatală în dialecte: de pildă, v.-osm. *ciger* (pron. *ğig'er* sau *ğiy'er*) a devenit *ciğer* (pron. *ğijer*) în limba literară actuală, dar *ciger* (pron. *ğig'er*) în unele dialecte. Alteori, dimpotrivă, dialectele au fost mai „progresiste”: v.-osm. *çoğan* (pron. *čogan*, apoi *čoyan*) a evoluat în timp (prin palatalizarea vocalei *o* la *ö*, sub influența lui /č/, și prin unele accidente fonetice) la *çövkân* ~ *çövgân* ~ *çevkân*, care a devenit în limba literară actuală *çöven* sau *çevken*, iar în dialecte *çöğen* ~ *çüğen* (pron. *čöjen*, *čüjen*).

a) Reflexul obișnuit în limba română al consoanei v.-osm. /ɣ/ a fost /g/, ceea ce confirmă faptul că acest fonem turcesc era încă pronunțat ca velară fricativă (/ɣ/) sau ca velară oclusivă (/g/ ori aproape de /g/) în perioada preluării împrumuturilor, iar în unele dialecte continuă și astăzi să fie pronunțat astfel: *aga-capusi* < *ağa-kapusi*; *aga-paşa* < *ağa paşa*; *agă* ~ *aga* < *ağa*; *agemoglan* < *acemoğlan*; *agustos* < *ağustos* [üzümü]; *baga* < *bağa*; *bagcea* < *bağçe*; *bagdadie* < *bağdadi*; *baş-aga* < *baş ağa*; *buzdugan* ~ *buzdogan* ~ *bozidagan* < *bozdoğan* ~ *bozdagan* ~ *buzdigan* (pron. în v.-osm. *buzdiyan* ~ *bozdayan* ~ *buzdigan* sau chiar **buzdugan*); *ciohodar-aga* < *çohadar ağa*;

¹⁰ Unele dialecte turcești mențin totuși consoana /g/ sau /ɣ/.

¹¹ În limbajul popular și în unele dialecte, durata vocalelor lungi a fost adesea redusă, de exemplu în *tuğra* (pron. *tūra*) ~ pop. *tura* > rom. *tura*.

¹² Unele cuvinte au chiar variante grafice cu *ğ* și cu *ɣ* (*çiğ* ~ *çiy* „proaspăt”), iar etimonul lui *tighel*, grafiat în urmă cu câteva decenii *tëğel*, în prezent este scris *teyel*.

colceag < *kolçağ*; *culoglu* < *kuloğlu*; *deli-aga* < *deli ağa*; *diloglan* < *dil oğlani*; *dogangi-başa* < *doğancı başı*; *hazna-aga* < *hazna ağası*; *lagum* ~ *lagâm* < *lağum* ~ *lağım*; *odagaci* < *ödağaci*; *ogur* ~ *ugur* < *oğur* ~ *uğur*; *ogurliu* < *oğurlu*; *spahi-oglan* < *sipahi oğlani*; *tug* < *tiğ*; *zagara* < *zağara*; *zagan* < *zağan*.

b) Totuși, unele exemple oglindesc dispariția tc. /y/ sau un stadiu intermediar al evoluției acestuia: *baargic* < tc. *bağarcık*; *balama* ~ *baglama* < *bağlama*; *cahpolu* < *kahpe oğlu*; *coha* < *koğa*; *iamangiu* < *yağmacı*; *iamurluc* < *yağmurluk*; *ursuz* < *uğursuz* (pron. *uursuz* sau *ürsuz*). În cazul lui *hursuz* ~ *ursuz* < *uğursuz* nu știm dacă *h*-reflectă consoana tc. /y/ sau un *h* etimologic neatestat ori dacă reprezintă o simplă aspirație pe teren românesc.

Variantele unor împrumuturi conțin reflexe ale diferitelor stadii, care au putut fi și concomitente¹³, ale evoluției lui /y/: *bogaz* ~ *bugaz* ~ *bohaz* ~ *buhaz* ~ *boaz* ~ *buaz* < *boğaz* (pron. în v.-osm. *boyaz*, iar astăzi *boaz*) ~ (înv. și dial.) *buğaz* ~ (dial.) *buaz*; *bugă* ~ *buhă* < *buğa*; *buhur* ~ *bugur* < *buhur* ~ (v.-osm.) *buğur* (pron. *buyur*); *iama* ~ *iagma* < *yağma*; *iatan* ~ *iatagan* < *yatağan*; *iaurgiu* ~ *iurgiu* < *yoğurtçu* ~ *yugurtcı*; *iaurt* ~ *iagurt* ~ *iogurt* < *yoğurt* ~ *yogurt*; *iciolan* ~ *icioglan* < *icioğlani*; *maaza* ~ *mahaza* ~ *magaza* < *mağaza*; *nohai* ~ *nogai* < *Noğay* ~ *Nogay*; *oglan* ~ *olan* < *oğlan* ~ (dial.) *olan*; *tulă* ~ *tuvlă* ~ *tuglă* < *tuğla* ~ *tuvla* ~ *tula* ~ *tugla*.

c) Perechea /g/ sau /j/ din cuvintele cu vocale anterioare a fost preluată ca /g/ în română, iar succesoarea sa din turca medie și modernă, /j/, a fost redată de regulă prin *i* consoană (/j/): *bei* ~ *beg* < *bey* ~ *beğ*; *beilerbei* ~ *beglerbeg* < *beylerbeyi* ~ *beglerbegi*; *tighel* < *teğel* (forma modernă, tc. *teyel*, nu a fost împrumutată); v. mai sus și variantele lui *seimen*. Reflexele românești ale etimonului *ciğer* ~ (dial.) *çiger* ~ *çeger*, despre care am vorbit mai sus, denotă preluarea sa din vechea-osmanlie sau din dialectele limbii turce, deoarece niciuna dintre variante nu probează pronunția literară modernă /j/ a sunetului notat *ğ*, ci, dimpotrivă, toate dovedesc menținerea ocusivei /g/: *ceghiriu* ~ *cigher* ~ *cighir* ~ *gigher* ~ *gighir* ~ *geghir*. Cele două variante de bază ale rom. reg. *duien* ~ *duven* redau atât pronunția literară *döven* ~ *düven*, cât și pe aceea dialectală, cu /j/, *döğen* ~ *düğen* ~ *düyen*, ale etimonului. Rom. *ciolan* „toiag argintat”, atestat din 1616, reflectă preluarea unei variante intermediare (neatestate) turcești *çöyan (pron. *çöjan*) a v.-osm. *çoğan* (pron. *çöyan* și discutat mai sus) sau chiar a variantei (astăzi dialectale) *çöğen* (pron. *çöjen*), care ar putea data încă din acea perioadă. În schimb, același etimon turcesc *çöğen* ~ *çüğen* a fost preluat în română și în forma *ciuen* sau *ciuin*, cu sensul „plantă aromatică a cărei rădăcină conține saponină”, în care transformarea în /j/ a tc. /g/ este evidentă, iar tc. *çöğen* ~ *çüğen* „ceaur”, care este un alt cuvânt, a fost împrumutat în forma *ciuel*, tot fără /g/; fonetismul ambelor împrumuturi reflectă deja limpede un /j/ etimologic sau, oricum,

¹³ Variantele cu și fără *g* ale împrumuturilor românești datează uneori din aceeași perioadă: *icioglan*, de exemplu, este atestat mai întâi din anul 1784, iar *iciolan-ceaus* – din 1776.

dispariția lui /g/. Preluarea timpurie a tc. *eğence*, *leğen* și *teğel* (astăzi pronunțate *eğlenge*, *lejen*, respectiv *tejel*, ultimul chiar scris *teyel* în turca actuală) este confirmată de faptul că toate formele românești sunt cu /g/, nu cu /j/ (*eğlengea* ~ *eğlinge* ~ *englengea*; *leghen* ~ *leghin* ~ *leghean* ~ *lighin* ~ *lighean*; *tighe*). Evoluția spre fricativă prepalatală a oclusivei /g/ din etimoanele de acest fel este redată fidel, de pildă, în cazul tc. *değirme*, preluat în forme atât cu /g/ (*deghermea* ~ *ghermea* ~ *ghirmea*, ultimele două rezultate prin deglutinarea lui *de-*, interpretat drept prepoziție), cât și cu /j/ (în varianta *deirmea*), în timp ce formele *dermea* ~ *dirmea* ~ *durmea* redau deja variante turcești evoluat în ultimul stadiu, în care vocalele în hiat rezultate prin căderea sau transformarea lui /g/ au fost contrase într-o singură vocală: *dërme* ~ *dirme* ~ *dürme* (< înv. *degürme ~ *dewürme ~ *devürme*).

d) Uneori, reflexul lui /ɣ/ ~ /g/ este rom. /k/, datorită afonizării accidentale (fenomen fonetic obișnuit nu numai în română, ci și în turcă): *cicudiu* (cu anaptixa lui *u*) < tc. *çığde* (astăzi pronunțat /çijde/); *iazâc* < tc. *yazığ*.

e) Dacă poziția în care se aflase /ɣ/ înainte de dispariție sau transformare era cea finală, uneori a fost nevoie și de o adaptare morfologică a împrumutului: tc. *çeleğ* (pron. *çelē* sau *çelej*) a fost inclus în tipul substantival românesc în *-ea*: *celea*; tc. *gülyagı* (pron. *güljā*) pierduse probabil sufixul posesiv *-ı*, astfel încât segmentul final era /-jā/, iar cuvântul a fost inclus în tipul flexionar în *-ie*: *ghiulie*; tc. *tuğ* (pron. *tū*) a ajuns *tui* în română, prin analogie cu substantivele în *-u*¹⁴.

3.2.4. Adaptarea grupurilor tc. /çi/, /ği/, /şi/ și /ji/

a) În general, limba română literară nu admite grupurile /çi/, /ği/, /şi/ și /ji/ în nicio poziție¹⁵, din cauza naturii palatale a elementelor lor consonantice, contravenind caracterului posterior și închis al vocalei /i/ (= tc. *i*, rom. *î*), precum și din cauza modului în care africaterile sunt grafiate în româna modernă (/ç/ = *ce*, *ci*, iar /ğ/ = *ge*, *gi*). Drept urmare, tc. /i/ din aceste grupuri a fost înlocuit în mod sistematic prin vocale prepalatale. În unele cazuri în care schimbarea implică fricativa /ş/ ar putea fi vorba de

¹⁴ În tc. *tuğ*, *ğ* era cu siguranță, în vechime, oclusivă uvulară (pron. *tug*), devenită apoi spirantă (fricativă) velară (pron. *tuy*). Corespondentele termenului din alte limbi sud-est-europene au conservat caracterul velar al consoanei (bg., scr., magh. *tug*), ceea ce înseamnă că româna a preluat o variantă cu *ğ* pronunțat deja slab, aproape pierdut, doar ca o expirație semiconsonantică, lungind în schimb vocala precedentă (*tū*). Putem aprecia că în română este vorba de o amplificare analogică (după modelul *cui*, *pu*) a acestei variante turcești. Același tratament aplicat lui *ğ* atunci când acesta nu este final, în derivate și compuse ale lui *tui* (*ichitulâu*, *iucitulâu-paşa*, *tuğiu*), poate fi atribuit „contaminării” conștiente cu termenul de bază.

¹⁵ Grupul /şi/ este totuși tolerabil în anumite contexte, cum sunt verbele formate cu suf. *-î* de la baze onomatopoeice: *fâşâi*, *hâşâi*, *hârşâi*, *mâşâi*, *şâşâi*. În schimb, în unele graiuri, /şi/ în loc de /şî/ este normă dialectală.

refacerea hipercorectă a lui /i/, care, în acest context, trece regulat la /i/ în variantele dialectale nordice ale dacoromânei. Există puține excepții de la această regulă și numai pe plan dialectal: /i/ din grupul /šij/ a fost menținut, de exemplu, în varianta regională *ceacșâri* a lui *ceacșiri* < tc. *çakşır* și în varianta *șacârâc* a lui *cicric* ~ *șicârâc* ~ *cicârâc* < tc. *çıkırık* ~ *çıkırık*. În astfel de situații nu putem ști dacă varianta cu /i/ reproduce fonetismul etimologic sau, dimpotrivă, constituie rostirea dialectală a cuvântului împrumutat cu /šij/ < /šij/.

b) În majoritatea cazurilor, grupurile turcești în discuție au fost înlocuite prin /çij/, /ğij/, /šij/, respectiv /jij/ (scris î): *acic* < *açık*; *altângic* < *altıncık*; *arabagi-baş* < *arabacı başı*; *aracgin* < *aracın*; *arpagic* < *arpacık*; *arșic* < *aşık*; *arșin* < *arşın*; *aşıboia* < *aşıboya*; *avgi-başa* < *avcı başı*; *baiergic* ~ *baargic* < *bağarcık*; *bair* < *bayır*; *balcic* < *balçık*; *baltagilar-chehaiasi* < *baltacılar kehayası*; *başibuzuc* < *başibozuk*; *bostangi-başa* < *bostancı başı*; *bostangilar-odobaşa* < *bostancılar odabaşı*; *buhurdangi-başa* < *buhurdancı başı*; *cacirma* < *kaçırma*; *caftangi-başa* < *kaftancı başı*; *caid* < *kayıd*; *caim* < *kayım*; *caşic* < *kaşık*; *câigiu* ~ *câigiu* < *kıyıcı*; *caiş* < *kayış*; *cävârgic* < *kıvırcık*; *cânâgic* < *kınacık*; *ceacârgi-başa* < *çakırcı başı*; *ceair* < *çayır*; *ceamaşir-aga* < *çamaşır ağası*; *ceamaşirgiu* < *çamaşırcı*; *cearcagi-başă* < *çarkacı başı*; *cearșit* < *çaşıt*; *ceașitlâc* < *çașıtlık*; *cicric* ~ *cicârâc* < *çıkırık* ~ *çıkırık*; *ciubucci-başa* ~ *cibucci-başa* < *çubukçı başı* ~ *çubukçı başı*; *conacci-baş* < *konakçı başı*; *cuiungi-başă* < *kuyumcı başı*; *cumbaragi-başa* < *kumbaracı başı*; *dogangi-başa* < *doğancı başı*; *hagilâc* < *hacılık*; *hainlâc* < *hayınlık*; *hair* < *hayır*; *hairusum* < *hayır olsun*; *halaică* < *halayık*; *harabagilâc* < *arabacılık*; *ialangic* < *yılançık*; *iazigi-efendi* < *yazıcı efendi*; *ienicicma* < *yeni çıkma*; *imam-baildi* < *imambayıldı*; *iorgangi-başă* < *yorgancı başı*; *panair* < *panayır*; *saplaic* < *saplayık*; *zapcilâc* < **zaptçılık* etc.

c) Mult mai rar, în aceste contexte, vocala tc. *i* este înlocuită prin rom. *e*: *basmagelâc* < *basmacılık*; *ceplac* < *çiplak*; *chiragelâc* < *kiracılık*; *sandagelâc* < *sandalcılık*. Există și exemple în care adaptarea tc. *i* din acest context s-a realizat în ambele modalități, *i* și *e*: *cacerdisi* ~ *cacirdisi* < *kaçırdı*; *cecric* ~ *cicric* < *çıkırık*; *davagelâc* ~ *davagilâc* < *davacılık*; *ghiozboiagelâc* ~ *ghiozboiagilâc* < *gözboyacılık*; *sa(i)egiu* ~ *saigiu* < *sayıcı*.

d) În schimb, prezența lui *a*, *o* sau *u* în loc de tc. *i* (*ceacric* ~ *cecric* ~ *cicric* < *çıkırık*; *davagealâc* ~ *davagelâc* ~ *davagilâc* < *davaçılık*; *gionat* < *cınak*; *giudea* < *cıda*; *giuvanea* < *zivane*; *harabagealâc* < *arabacılık*; *saeagiu* ~ *saegiu* ~ *saigiu* < *sayıcı*; *sandalgealâc* < *sandalcılık*) se datorește unor accidente fonetice pe teren românesc, de obicei asimilării, sau analogiei cu împrumuturile terminate în *-alâc*, devenit variantă românească a sufixului *-lâc*.

e) Trecerea vocalei în categoria prepalatalelor a antrenat uneori modificări și în anturajul grupului respectiv, vocala /i/ din silabele învecinate fiind asimilată la *i* sau *e* (variantele cu /i/ păstrat fiind, în general, rar utilizate) în exemple de felul următor:

capigiu ~ capegiu ~ capiciu ~ capâgiu < kapıcı; capigi-başă ~ capegi-baş < kapıcı başı; capigilar-chehaiasî ~ capegilar-chihaie ~ capâgilar-chehaiasi < kapıcılar kihayasi; chivirgic ~ ghivirgic ~ cāvârgic < kıvırcık; cicric ~ cichirig ~ cecric < çikrik.

f) Deși ține de caracteristicile fonetice ale limbii române, trecerea la *i* a tc. *i* precedat de consoanele menționate ar putea fi uneori etimologică, de vreme ce există numeroase cazuri dialectale turcești de încălcare a armoniei vocalice în astfel de contexte, inclusiv în unele dintre exemplele de mai sus, de pildă variantele *altıncık, arakçin, arpaçık, baharcık, cida, kaik* ale tc. lit. *altıncık, arakçin, arpacık, bağarcık, cida, kayak*.

g) În poziție finală, grupurile discutate au fost supuse regulilor adaptării morfologice (v. 4.2.5), cazul clasic fiind cel al sufixului tc. *-ç^o / -c^o* (*-çil -çil -çul -çü ~ -ğil -ğul -ğü*), care a devenit în mod regulat *-giu* sau *-ciu* în română (v. V.1.1).

3.2.5. Reducerea vocalelor lungi și a vocalelor duble

Pentru români, vocalele lungi nu au nicio semnificație, deoarece „limba română nu deosebește, ca sunete distincte, vocalele cu același timbru, dar cu durată diferită” (Vraciu 142), iar opoziția de cantitate a dispărut încă din latina vorbită în epoca imperială (v. Graur 1968/1, 23). Deși nu este ceva neobișnuit în română, lungirea vocalelor nu are un rol fonologic, ci numai unul expresiv. În schimb, vocalele duble sunt percepute ca atare, deoarece ele apar în limbajul popular și dialectal, ca urmare a unor fenomene accidentale cum este căderea lui *h* sau a lui *i* consoană (de exemplu în *greer ~ greier, noot ~ nohot, raat ~ rahat* sau *zaana ~ zahana*), dar și în limba literară, unde au fost introduse fie prin împrumuturi din alte limbi, fie prin flexiune, derivare sau compunere (de pildă în *alee, cooperativă, coordona, feerie, fiică, fiindcă, ființă, fuzee, ișoară, mîilea, neechilibrat, oologie, preelectoral, preemțiune, proor, prooroc, reeșalona, știlnță, vacuum, viitor, viitură, zoologie* etc). Vocalele duble, așadar, deși sunt rare și cu tendința de a fi reduse în limbajul popular (*coperativă, fîn(d)că* etc.), nu sunt străine „urechii” vorbitorului român.

a) *Vocalele lungi primare*, menținute în cuvinte turcești împrumutate din arabă sau persană ori provenind din consoana fricativă laringală surdă arabă [ʔ] = *ain* (v. Kakuk 497) sau din „stopul glotal” arăbesc notat [ʔ], și-au redus durata în română¹⁶: *adet < âdet* [pron. *ădet*] (< ar. *ʔadet*); *halea ~ hali < hâlâ ~ hali* [pron. *hâlâ ~ hâlʔ*] (< ar. *hâlâ ~ hâlʔ*); *mahut < mahut* [pron. *mâhuʔ*] (< ar. *ma ʔhūd*); *naip < naip* [pron. *nâip*] (< ar. *nâ.ib*); *rezalet ~ răzilet < rezalet ~ rezilet* [pron. *rezâlet ~ rezileʔ*] (< ar. *rezâlet ~*

¹⁶ Ele au tendința de a fi reduse și în limba turcă, îndeosebi în limbajul popular, dar uneori sunt încă notate ca atare, cu ajutorul accentului circumflex, deoarece mai au funcția de a distinge perechi minimale aflate în opoziție, de exemplu *adet* „număr, bucată” față de *âdet* „obicei” sau *yar* „prăpastie” față de *yâr* „iubit, prieten”.

rezilef); *sadea* < *sade* [pron. *sāde*] (< pers. *sāde*); *șair* < *șair* [pron. *šāir*] (< ar. *šā`ir*); *șaliu* < *șali* [pron. *šālī*] (< pers. *šālī*); *tabie* < *tabiye* [pron. *tābiye*] (< ar. *ta`biye*) etc.

Există însă și exemple în care vorbitorii români au fost tentați să reproducă, într-un fel sau altul, rostirea etimologică. Tc. *inșallah*, pronunțat astăzi cu vocale scurte, dar în trecut cu primul sau cu ambele *a*-uri lungi (*inșāllah*, *inșāllāh*, deoarece cuvântul provine din ar. *inšā` Allāh*), a fost preluat cu vocala lungă atât redusă (*ișala*), cât și menținută (*inșaala*). Rostit în trecut *māla*, tc. *mala* „mistrie” (< pers. *māle*) a fost preluat în formele *mala* ~ *mală* ~ *maală* (dezvoltând chiar și o variantă *mahala*). Varianta *meemur* a rom. *memur* redă, fără îndoială, vocala lungă din rostirea învechită tc. *mēmur* (< ar. *me.mūr*). În alte cazuri, vocalei lungi îi corespunde un diftong: *saidecar* ~ *seidicar* < *sadekār* [pron. *sādek`ar*]; în varianta *miimar* a lui *mimar* (< tc. *mimar* < ar. *mi`mār*), diftongul /ij/ redă vocala lungă /ī/ sau diftongul /ej/ din rostirea mai veche a etimonului (*mīmār* ~ *meymār*); finala *-ei* a adjectivului invariabil *mermerei* (preluat și în varianta *mermeri*) este, probabil, reflexul vocalei lungi tc. *-ī* (de fapt, sufix adjectival de origine arabă) din etimonul *mermeri*, scris mai demult *mermerī*; varianta *teas* a lui *tas* încearcă să redea prin diftong caracterul lung al vocalei *a* din tc. înv. *tās* (< ar. *tās*), redus și în turca modernă (*tas*).

b) *Vocalele lungi secundare*, rezultate mai ales din secvența tc. *a* sau *e* + *ğ* sau *h*, au fost interpretate în mod diferit:

– La sfârșit de cuvânt, *-ea* a redat aproape perfect pronunția etimologică, inclusiv când eventualul sufix posesiv a căzut în cursul adaptării morfologice: *bizirea* < *beziryāğī* (pron. *bezirjāī*); *celea* < *çeleğ* (pron. *çelē* sau *çelej*);

– În interiorul cuvântului, vocala lungă secundară a fost redusă: *iamangiu* < *yağmacı*; *iamă* < *yağma*; *iamurluc* < *yağmurluk*; *mamur* < *māmur* ~ *mahmur*; *mumurluc* (prin asimilare) < *māmurluk* ~ *mahmurluk*.

c) *Vocalele duble primare* din unele etimoane de origine arabă s-au menținut în română (*bitaat* < *bitaat*, *musaadea* < *müsaade*, *zanaat* < *zanaat*), însă „stopul glotal” care se întâmplă să fie între ele sau între o consoană și o vocală – pe care pronunția cultă turcească actuală îl mai păstrează – a dispărut. Adaptarea morfologică nu a permis însă și păstrarea vocalelor duble primare la sfârșitul cuvântului: *mucatea* < *mukataa*; *mumbaia* ~ *mubaia* < *mubayaa*.

d) *Vocalele duble secundare* – provenind din secvența tc. *vocală* + *ğ* + *vocală*, în care *ğ* nu se mai pronunță ori se pronunță /j/, ori din secvența *vocală* + /h/ sau /j/ + *vocală*, în care /h/, /j/ au căzut în turcă – s-au menținut în hiat ori au intercalat un element semiconsonantic de legătură: *baargic* ~ *baiergic* ~ *baiergic* < *bağarcık*; *maaza* ~ *mahaza* ~ *magaza* < *mağaza*; *meienghi* ~ *meenghi* < *meeng ~ *meheng*. Redarea secvențelor fonetice respective printr-o singură vocală în română denotă reducerea încă în limba turcă a vocalelor duble la vocală lungă: *ghium* < **gü:m* ~ *gügüm* ~ (dial.) *güyüm*; *ghizluc* ~ *ghisluc* ~ *ghiozluc* ~ *ghiosluc* ~ *ghiosliuc* < *gö:slük* ~ *gü:slük* ~

göğüslük ~ güğüslük; iastaci < *yastāç ~ yastağaç; iatan < yatān ~ yatağan; maza < māza ~ mağaza; (mehenghi ~) menghi ~ meng < *mēng ~ *meeng ~ meheng; parcealagiu < *parçalāci ~ parçalayıcı; parlagiu < *parlāci ~ parlayıcı; teltie < tēlti ~ teğelti ~ teyelti; ursuz < *ürsuz ~ uğursuz.

3.2.6. Disimilarea lui /t/, /d/, /č/, /ğ/ și /ş/ înaintea unei africater

a) Nepotrivite cu sistemul fonetic al limbii române, grupurile consonantice etimologice în care o africată urmează imediat după o altă africată sau după una dintre oclusivele sau fricativele din care ea este compusă au fost evitate prin disimilarea totală sau parțială a lui /t/, /d/, /č/, /ğ/ și /ş/. Contextul cel mai frecvent al acestor combinații consonantice l-au constituit etimoanele derivate cu sufixul de agent tc. -ç/-c, adăugat la cuvinte-bază terminate în consoanele menționate. Disimilarea totală a acestora s-a produs în mod sistematic (/tč/, /šč/, /čč/ > rom. /č/, iar /tğ/, /dğ/, /šğ/, /ğğ/, /čğ/ > rom. /ğ/): *calafaciu ~ calafagiu < kalafatçı ~ kalafatçı; iugurgiu ~ iaurgiu < yoğurtcu (~ mod. yoğurtçu); papugiu < papuçı ~ papucci; peşchegiu < peşkeşci; segedea < seccede; simigiu < simitci (~ mod. simitçi); zapcilâc < *zaptçılık; zapciu < zaptçı; zarzavagiu < zarzavatçı (~ mod. zarzavatçı).*

b) În câteva exemple, eliminarea lui /t/ și /č/ alternează cu disimilarea lor parțială (/čč/, /tč/ > /kč/): *hărăci-başa < haraççı başı, dar haracciu < haraççı; inaciu ~ inacciu < inatçı; şerbegiu ~ şerbeciu ~ şerbecciu < şerbetçi ~ şerbetci.*

c) De altfel, se pare că variantele cu /č/ ale sufixului menționat au fost mai „tolerante” în această privință, admitând uneori chiar și un /ş/ sau un /t/ în fața lor: *şerbeciu* are și varianta *şerbetciu*, iar *teftigiu* (< *teftişci) este atestat și în forma rară *teftişciu* (< *teftişçi*). O altă excepție remarcabilă o constituie *talhâşciu*, în care grupul /šč/ nici măcar nu este etimologic, ci provine, prin asimilare, din /sč/ (< tc. *telhisçi* ~ *talhisçi).

d) Căderea altor consoane urmate de o africată nu are caracter sistematic, deci trebuie socotită drept o schimbare fonetică accidentală (v. 3.3.3.s).

3.2.7. Reducerea consoanelor geminate

Limba turcă acceptă consoanele geminate în poziție medială și finală – ele apărând îndeosebi în unele dintre împrumuturile sale din arabă, în care gemația este frecventă – și chiar le creează prin derivare, la contactul dintre bază și un sufix care începe cu consoană (*çöllük, çullama, kulluk, fodulluk, gönüllü, hamallık, haraççı* etc.). Reducerea geminelor în cuvinte de origine arabo-persană și greacă există ca tendință și în turcă (v. Kakuk 498–499), de exemplu în *bakal ~ bakkal* (> rom. *băcan*), *batal ~ battal* (> rom. *batal*), *hamam ~ hammam* (> rom. *hamam*), *hat ~ hatt* sau *hadd* (> rom. *haț*),

höcet ~ *höccet* (> rom. *hoget*), *moşoma* ~ *muşamma* (> rom. *muşama* ~ *moşamea*), *oca* ~ *okka* (> rom. *oca*), *serhat* ~ *serhadd* (> rom. *serhaŧ*), *saraf* ~ *sarraŧ* (> rom. *zaraŧ*) etc., fără să fie sistematică și dusă până la capăt¹⁷; în consecință, numeroase etimoane și-au păstrat grafia și pronunția originară, cu dublă consoană.

a) Consoanele duble turcești, indiferent de natura sau de durata lor, au fost reduse în mod regulat și în toate pozițiile posibile (medială și finală) în momentul preluării cuvintelor în română, deoarece „limba română contemporană nu are consoane geminate” (Coteanu 1985, 31):

– în poziție medială: *caban* < *kabban*, *cabaz* < *hokkabaz*, *cabzlâc* < *hokkabazlâc*, *caim* < *kayyim*, *canonamea* < *kanunname*, *cidiu* < *ciddi*, *ciuluc* < *çöllük*, *cubea* < *kubbe*, *culuc* < *kulluk*, *culucciu* < *kullukçu*, *darușifa* < *darüşşifa*, *eli-calem* < *elli kalem*, *foduluc* < *fodulluk*, *gealat* < *callat*, *gerah* < *cerah*, *ghiulea* < *gülle*, *ghiunghiuler-agasi* < **gönüller ağası*, *giubea* < *cübbe*, *hamalâc* < *hamallık*, *hatihumaium* < *hatt-i humayun*, *hatişerif* < *hatt-i şerif*, *hoca* < *hokka*, *ișala* < *ișalla*, *macalâc* < **makallık*, *madea* < *madde*, *mahala* < *mahalla*, *mașala* < *mașalla*, *mola* < *molla*, *molalâc* < *mollalık*, *mucader* < *mukadder*, *mucadim* < *mukaddem*, *mucaet* < *mukayyet*, *mucalit* < *mukallit*, *muchelef* < *mükellef*, *muezin* < *müezzin*, *muhadit* < *muhaddid*, *muhaier* < *muhayyer*, *muhalebiu* < *muhallebi*, *muhimat* < *mühimmat*, *munegim* < *müneccim*, *murahaz* < *murahas*, *musaca* < *musakka*, *mușama* < *mușamma*, *muteferica* < *müteferrika*, *mutevelâu* < *mütevell*, *muvela* < *müvella*, *muzaviriu* < *müzevir*, *muzecherea* < *müzekkere*, *nacaș* < *nakkaș*, *patalama* < *battallama*, *rizilic* < *rezillik*, *șiboi* < *şebboy*, *teberu* < *teberru*, *tefericie* < *teferrüç*, *telal* < *tellal*, *telalâc* < *tellallık*, *tembelic* ~ *tembellik*, *temenea* < *temenna*, *terebi* < *terebbi*, *tilie* < *telli*, *teveheliu* < *tevekkeli*, *vechilic* < *vekillik*, *zacom* < *zakkum*;

– la finală: *giol* < *cüll*, *gul* < *gull*, *hat* < *hatt* (înseși etimoanele sunt învechite; cele menționate în turca modernă și-au redus și ele geminata finală).

b) În cazul lui *divictar* < *divittar*, consoanele geminate au fost evitate prin disimilare parțială.

3.3. False interpretări fonetice

În domeniul fonetic, falsa analiză produce, în fond, sunete hipercorecte, întrucât elementele fonetice originare, deși s-ar fi putut perpetua, sunt reinterpretate în limba receptoare pe baza unor analogii sau a unor reguli active sau latente, funcționale doar

¹⁷ În turca modernă, „consoanele geminate finale ale unor împrumuturi din arabă au fost reduse la consoană simplă, de exemplu *hakk*, *hiss*, *redd*, *zann* au devenit *hak*, *his*, *ret*, *zan*, dar consoanele geminate apar din nou atunci când termenii respectivi primesc sufixe care încep cu vocală sau când intră în combinație cu verbele auxiliare *etmek* și *olmak*: *hakkim*, *hissi*, *hissetmek*, *reddi*, *reddolunmak*, *zanni*, *zannetmek* etc.” (TS 1998, p. X).

sporadic, în virtutea tradiției, ori sunt obiectul schimbărilor combinatorii pe care vorbitorii acesteia sunt deprinși să le facă. Fonetismele etimologice sunt „corectate”, așadar, potrivit uzanțelor limbii care primește împrumuturile lexicale și obișnuințelor de pronunțare pe care le-au dobândit vorbitorii acesteia.

3.3.1. Modificări induse de normele sistemului fonetic românesc

a) Tc. *ı* interpretat drept *ă* în română

În cele mai multe cazuri, tc. *ı* a fost preluat aidoma, ca *î* românesc; există totuși numeroase exemple în care el a fost interpretat drept *ă* în română. Uneori poate fi vorba, independent de etimon, de variația liberă *î* ~ *ă*, dar alteori avem motive să credem că rom. *ă* reprezintă, foarte probabil, nu consecința unei evoluții pe terenul limbii române, ci un reflex al vocalei tc. *ı* (= /i/), care se pronunță ceva mai deschis decât *î* românesc și de aceea a putut fi interpretată drept *ă*; mai mult decât atât, într-o serie de împrumuturi, tc. *ı* a fost preluat atât ca *î*, cât și ca *ă*. Limba română și-a folosit, așadar, vocala *ă* pentru a-l reda și în acest fel pe /i/ din limba turcă, în care *ă* nu există ca fonem. Acest reflex al vocalei turcești apare atât sub accent, cât și în poziții atone: *agărlâc* < *ağırlık*; *bacalăm* ~ *bacalâm* < *bakalım*; *bacăculu* < *bakikulu*; *baçșâș* ~ *baçșâș* ~ *bacșış* < *bakış* ~ *bakış*; *baldăran* < *baldıran*; *baș-bacăcul* < *baş bakikulu*; *boșcealăc* ~ *boccealâc* < *bokçalık* ~ **boşçalık*; *cadână* ~ *cadână* < *kadın*; *calabalăc* ~ *calabalâc* < *kalabalık*; *caldărâm* ~ *caldârâm* < *kaldırım*; *caldărâmgıu* ~ *caldârâmgıu* < *kaldırımcı*; *calăp* ~ *calâp* < *kalıp*; *catâr* ~ *catâr* < *katır*; *căzâlbaș* < *kızılbaş*; *căcârdac* ~ *căcârdac* < *kıkırdak*; *căiafet* ~ *câiafet* < *kıyafet*; *căigiu* ~ *câigiu* < *kıyıcı*; *călâci* ~ *călâci* ~ *câlâci* < *kılıç*; *călâf* ~ *călâf* ~ *câlâf* < *kılıf*; *călăuz* < *kılavuz*; *căleap* < *kılap*; *cărântâie* ~ *cârântâie* < *kırıntı*; *cărmâz* ~ *cărmâz* ~ *cârmâz* < *kırmız*; *căscâci* ~ *câscâci* < *kısıç*; *căvârgic* ~ *câvârgic* < *kıvırcık*; *cântar* ~ *cântar* < *kıntar*; *căști* ~ *câști* < *kış*; *căzlar-aga* ~ *câzlar-aga* < *kızlar ağa*; *cicărăg* ~ *cicăric* ~ *cicărâg* ~ *cicărâc* ~ *cicărâg* < *çıkırık*; *făgar* < *fıkar*; *făstăc* ~ *fâstăc* ~ *fâstăc* < *fıstık*; *gărbaci* ~ *gârbaci* < *gırbaç*; *hadăm* ~ *hadâm* < *hadım*; *hadăm-saip* < *hadım sahibi*; *hășt* < *hişt*; *iangăn* ~ *iangân* < *yangın*; *mangăr* ~ *mangâr* < *mangır*; *mazâl* ~ *mazâl* < **mazıl*; *măzrac* ~ *măzârac* ~ *mâzârac* < *mızrak*; *mordalăc* ~ *murdalâc* ~ *murdarlâc* < *murdarlık*; *năsfia* < *nisfiye*; *nișadăr* ~ *nișadâr* < *nişadır*; *părpăți* ~ *pârpăți* ~ *pârpăți* ~ *pârpăți* < *pirpit*; *răza-pazar* < *rıza pazarı*; *sacăt* < *sakit*; *sacăz* ~ *sacâz* < *sakız*; *sahăn* < *şahım*; *sămsar* ~ *sâmsar* < *sımsar*; *săngeab* ~ *săngeap* ~ *sângeap* < *sıncap* ~ *sıncab*; *săzârma* ~ *sâzârma* < *sızırma*; *șatăr* ~ *șatâr* < *şatır*; *tahăn* ~ *tahân* < *tahın*; *zăbun* < *zibun*; *zăiafet* < *ziyafet* etc. A se vedea mai jos (4.2.5.a, b, V.1.3, V.1.4) și finalele (adesea sufixale) tc. *-ı*, *-li*, *-lık*, adaptate morfologic sau analogic, de regulă ca *-iu* ~ *-ie*, *-liu*, *-lâc*, dar uneori și ca *-ău* ~ *-îu*, *-lău* ~ *-îău*, respectiv *-lăc*.

În mai multe cazuri, evoluția spre deschidere a continuat, iar *ă* a devenit *a*, inclusiv în poziții accentuate, supunându-se normelor dialectale de pronunție sau ajustându-se

prin asimilare ori prin analogie lexicală: *caiafet* ~ *caiefet* ~ *caifet* ~ *căiafet* ~ *câiafet* < *kıyafet*; *calâf* ~ *calăf* ~ *călâf* ~ *călăf* ~ *câlâf* < *kılıf*; *caleap* ~ *căleap* < *kılap*; *cicărag* ~ *cicărăg* ~ *cicărâg* ~ *cicărâc* < *çıkırık*; *dalcălaci* ~ *dălcălaci* ~ *dalcălăci* ~ *dalcălâci* < *dalkılıç*; *davagilac* ~ *davagilăc* ~ *davagilâc* < *davacılık*; *iapangea* ~ *iapăngea* ~ *iapângea* < *yapınca*; *patlagean* ~ *patlăgean* < *patlıcan*; *tarpan* ~ *tărpan* ~ *târpan* < *tırpan*. Probabil că și rom. *zamba* și *zandan* au trecut printr-o etapă intermediară *zâmba (< tc. *zimba*), respectiv *zândan (< tc. *zından*), iar *zambilă* și variantele sale *zambulă* ~ *zambul* provin din forme cum sunt *zâmbilă* ~ *zâmbil ~ *zâmbul ~ *zâmbil* ~ *zâmbul < tc. *zimbil ~ *zimbul ~ *zümbül*. Această evoluție s-a putut petrece, de altfel, și în situația în care *ă* nu rezultase din tc. *ı*, ci pe teren românesc: *dușeașl* ~ *dușăș ~ *dușâș* ~ *dușış < *düşüş*; *safta* ~ *säftea* ~ *sefta* < *sefte*.

b) Tc., rom. *a* ~ rom. *ă*

Trecerea la *ă* a vocalei neaccentuate mediale *a* constituie o schimbare specifică limbii române, care acționa încă prin modele, dar nu se mai producea în mod regulat în perioada împrumuturilor din turcă. Majoritatea exemplelor constituie, de fapt, variante ale unor forme în care *a* s-a menținut intact: *alăgea* ~ *alagea* < *alaca*; *arnăut* ~ *arnaut* < *Arnavut*; *asmăciuc* ~ *asmaciuc* < *asmacı*; *băbut* < *babut*; *băcar*¹ < *bakkam*; *băcar*² ~ *băcal* ~ *bacan* ~ *bacal* < *bakal*; *băgeag* ~ *bageag* < *baca*; *băltag* ~ *baltag* < *balta*; *bărac* ~ *barac* < *barak*; *bărat* ~ *barat* ~ *berat* < *barat* ~ *berat*; *bărdac* ~ *bardac* < *bardak*; *băsma* ~ *basma* < *basma*; *căfea* ~ *cafea* < *kahve*; *căftan* ~ *caftan* < *kaftan*; *căimăcam* ~ *caimacam* < *kaymakam*; *căiș* ~ *căiuș* ~ *caiș* ~ *caiuș* < *kayış* ~ *kayuş*; *călăuz* < *kılavuz*; *călcan* ~ *calcan* < *kalkan*; *căpac* ~ *capac* < *kapak*; *cărăbaș* ~ *carabaș* < *karabaş*; *cărăulă* ~ *caraul(ă)* < *karavul*; *căsap* ~ *casap* < *kasap*; *căuc* ~ *cauc* < *kavuk*; *căun* ~ *caun* < *kavun*; *căzan* ~ *cazan* < *kazan*; *dăirea* ~ *dairea* < *daire*; *dălac* ~ *dalac* < *dalak*; *dălcăuc* ~ *dalcauc* < *dalkavuk*; *dălgâci* ~ *dalgâci* < *dalgıç*; *dărac* ~ *darac* < *darak*; *dăulă* ~ *daulă* ~ *daul* < *davul*; *dădică* ~ *dădacă* ~ *dadacă* < *dadı* ~ *dada*; *făraș* ~ *faraș* < *faraş*; *ferăgé* < *ferace*; *găgăuz* < *Gagavuz*; *găitan* ~ *gaitan* < *gaytan*; *gephăna* ~ *gephana* < *cephana*; *hăin* ~ *hain* < *hain*; *hămal* ~ *hamal* < *hamal*; *hămbar* ~ *hambar* < *hambar*; *hăraci* ~ *haraci* < *haraç*; *hăram* (pl. *hărămuri*) ~ *haram* < *haram*; *hărămbaș* ~ *harambaș* < *harambaşı*; *hărariu* ~ *harar(iu)* < *harar*; *hăzman* ~ *hazman* < *azman*; *hăzna* ~ *hazna* < *hazna*; *hăznătar* ~ *hăsnătar* ~ *haznatar* ~ *haznadar* < *haznadar* ~ *haznatar; *hărăci-bașa* < *haraççı başı*; *măcat* ~ *macat* < *makat*; *măcaz* ~ *macaz* < *makaz*; *măcăra(uă)* ~ *macara(uă)* < *makara*; *măgiun* ~ *magiun* < *macun*; *măhăla* ~ *mahala* < *mahalla*; *măhramă* ~ *măramă* ~ *năframă* ~ *mahramă* ~ *maramă* < *mahrama* ~ *marama*; *măidan* ~ *maidan* < *maydan*; *măraz* ~ *maraz* < *maraz*; *măsat* ~ *masat* < *masat*; *mucălit* ~ *mucalit* < *mukallit* (varianta ar putea fi și rezultatul unei false analize morfologice, ca și cum ar fi participiul unui verb *mucăli); *năiban* ~ *nălbant* ~ *nalbant* < *nalbant*; *nălet* < *nalet*; *odăgaci* ~ *odagaci*

< *ödağacı*; *odăgiu* ~ *odagiu* < *odacı*; *pălancă* ~ *palancă* < *palanka*; *păpară* ~ *papară* < *papara*; *păra* ~ *para* < *para*; *pălămar* ~ *palamar* < *palamar*; *păpădie* ~ *papădie* ~ *papadie* < *papadiya* ~ *papadiye*; *răcam* < *rakam* [cetveli]; *săgeac* ~ *sageac* < *sacak*; *sălăhor* ~ *salahor* < *salahor*; *sănciu* ~ *sanchiu* < *sankı*; *sărma* ~ *sarma* < *sarma*; *sărsăna* ~ *săxăna* ~ *sarsana* ~ *saxana* < *selsane* ~ *seksane*; *săban* < *saban*; *șalvar* ~ *șalvar* < *șalvar*; *tăin* ~ *tain* < *tayin*; *tălaz* ~ *talaz* < *talaz*; *tălășman* ~ *talașman* < *talașman*; *tămbură* ~ *tambură* < *tambura*; *tătar* ~ *tatar* < *tatar*; *tătulă* < *tatula*; *tăvan* ~ *tavan* < *tavan*; *zăgan* ~ *zagan* < *zağan*; *zăgăra* ~ *zagara* < *zağara*; *zăpciu* ~ *zapciu* < *zaptçı*; *zăruf* ~ *zaraf* < *sarraf*; *zărgea* ~ *zarcea* < *zarca ~ *zarça; *zărzavat* ~ *zarzavat* < *zarzavat* etc. De regulă, variantele cu *ă* sunt regionale și mai puțin răspândite decât cele în care *a* a fost menținut în poziție neaccentuată medială¹⁸. Acestea din urmă s-au adăugat altor cuvinte, preluate fără variante cu *ă* (*canat*, *cazma*, *hatâr*, *mangafa*, *marda*, *taman* etc.), contribuind din plin la îmbunătățirea distribuției lui *a* medial aton în română (v. 3.1; Graur 1968/1, 36; Sala 119).

Dacă totuși evoluția *a* > *ă* s-a produs, ea a deschis calea spre alte schimbări ale vocalei, de cele mai multe ori la *e* sau *î*, ba chiar și la *i*, *o* sau *u*, implicând câteodată și alte modificări ulterioare: *besmea* ~ *băsma* ~ *basma* < *basma*; *bârdac* ~ *bârdac* ~ *bardac* < *bardak*; *câsnac* (~ *câsnac) ~ *casnac* < *kasnak*; *deirea* ~ *derea* ~ *dăirea* ~ *dăirea* ~ *dairea* < *daire*; *fermac* ~ *permac* ~ *fărmac* ~ *părmac* ~ *farmac* ~ *parmac* ~ *palmac* < *parmak*; *hâmbar* ~ *hămbar* ~ *hambar* < *hambar*; *harâmbașă* ~ *arâmbașe* ~ *arimbașă* ~ *harâmbașă* ~ *harambașă* < *harambași*; *hândichi* ~ *hăndichi* ~ *handic* < *handek*; *mârtac* ~ *mărtac* ~ *martac* < *martak; *mâzgal* ~ *măzgal* < *mazgal*; *nărâmziu* ~ *narâmziu* ~ *nărămziu* ~ *naramziu* ~ *naramgiu* ~ *narangiu* < *narenci*; *neframă* ~ *năframă* ~ *măhramă* ~ *mahramă* < *mahrama*; *pârmac* ~ *părâmac* ~ *parmac* < *parmak*; *rechiu* ~ *răchiu* ~ *rachiu* < *raki*; *revac* ~ *răvac* ~ *ravac* < *ravak*; *seftian* ~ *săftian* < *sahtiyan*; *seivan* ~ *săivan* ~ *saivan* < *sayvan*; *sârdar* ~ *sărdar* ~ *sardar* ~ *serdar* < *serdar* ~ *sardar; *șobac* ~ *șebac* ~ *șăbac* ~ *șabac* < [mu]șabak; *șetrangi* ~ *șătrangi* ~ *șatrangi* < *șatranc*; *șiac* ~ *șeiac* ~ *șăiac* ~ *șaiac* < *șayak*; *tâftur* ~ *tăftur* < *tapkur*; *târla* ~ *tărla* ~ *tarla* < *tarla*; *tisma* ~ *tăsma* ~ *tasma* < *tasma*; *topsie* ~ *tăpsie* ~ *tapsie* < *tepsi* ~ *tapsi; *vedea* ~ *vădea* ~ *vadea* < *vade*; *zemos* ~ *zămos* ~ *zămoz* ~ *zămuz* ~ *zamos* ~ *zamuz* < *zamuz etc. Din aceeași categorie fac parte, probabil, și *hervaniu* (< *harvani*), *mângal* ~ *mangal* (< *mangal*), *rehat* ~ *rahat* (< *rahat*), *sângeac* ~ *sangeac* (< *sancak*), *tiban* ~ *taban* (< *taban*), *tichie* (< *takiye*), *zibet* ~ *zabet* (< *zabit*), *zâmbac* ~ *zambac* (< *zambak*) etc., care vor fi avut și variantele de tranziție *hărvaniu, *măngal, *răhat, *sângeac, *tăban, *tăchie, *zăbet, *zămbac. În cazul special al termenului expresiv *danana* (~ *dandana*) a fost posibil ca trecerea lui *a* aton la *ă* să determine asimilarea la *ă* până și a lui *a* final accentuat:

¹⁸ În unele exemple cu *a* păstrat, fără să putem întotdeauna preciza în care dintre ele, putem bănuî pronunții dialectale cu *a* în loc de *ă* protonic.

dănănă. Unele exemple cu *e* în loc de *ă* (< *a*) ar putea fi variante hipercorecte ale formelor cu *ă*, considerate dialectale atunci când sunt precedate de *s*, *ș*, *r*, *z* etc. (de exemplu *rechie*, *seftian*, *șebac*, *zemos*, v. 3.3.2.f).

Există și cazuri doar aparente de evoluție a lui *a* medial aton la *ă*: *cătran*, de pildă, are la bază varianta înv. *kitran* a tc. *katran*, iar *căntar* ~ *cântar* nu sunt variante dezvoltate din rom. *cantar* < tc. *kantar*, ci provin chiar dintr-o variantă turcească învechită a acestuia, *kıntar*.

c) Tc., rom. *é, ó* ~ rom. *ea, oa*

Diftongarea sub accent a lui *e* și *o* – atunci când în silaba următoare se află un *ă*, respectiv un *e* – a constituit o altă schimbare fonetică specifică limbii române vechi. Ea nu mai funcționa sistematic în perioada împrumuturilor din turcă, ci numai prin modele; de aceea, cu excepția cazurilor de formare a pluralului (de tipul *chilom* / *chiloame*) sau a femininului (de tipul *ghiuvez* / *ghiuvează*), schimbarea s-a produs doar într-un număr restrâns de împrumuturi. Așa cum s-a întâmplat însă și în alte situații, „imitația” a depășit uneori „modelul”, diftongarea producându-se, analogic, și în contexte fonetice care nu îndeplineau condițiile inițiale, adică atunci când în silaba următoare nu există un *ă* sau *e* ori când vocala accentuată nu este *o*, ci *a*¹⁹: *cheneaf* < *kenef*; *chepeneag* < *kepeneg*; *cioarbă* ~ *ciorbă* < *çorba*; *dovleac* < *dövlek*; *duloap* ~ *dulap* < *dolap* ~ **dulab*; *ghiojghioare* ~ *ghiojgoreá* < *gözgöre*; *ială* ~ *gheal* < *gel*; *leafă* ~ *leaf* ~ *lefea* ~ *laf* ~ *lafă* ~ *ölefe* ~ *ülefe* ~ *alaf* ~ *alefe*; *lighean* ~ *leghean* ~ *leghean* < *leğen*; *mintean* ~ *mintan* ~ *minten* < *mintan* ~ *minten*; *roabă* < *araba*; *moșmoană* ~ *moșmoală* < **mușmola* ~ **moșmola* ~ *mușmula* (cf. alb. *mushmolë*, magh. *náspolya*, arom. *mușmoală*); *pazarghidean* < *pazara giden* ~ **pazargiden*; *scheale* ~ *schele* < *skele*; *seimean* ~ *seimen* ~ *săiman* < *seğmen* ~ *seyman*; *soabă* ~ *sobă* < *soba*; *soapă* ~ *sopă* < *sopa*; *teanc* ~ *tenc* < *tenk*; *tulimean* < *tülümen*. În cazul cuvintelor care au la finală secvența *-eac*, *-eag* sau *-ean* este vorba, de fapt, de acțiunea conjugată a trei fenomene: diftongarea lui *e* sub accent, refacerea analogică a singularului din plural (v. 4.3.1.a) și substituirea analogică de sufixe (v. V.3.1.1.4); schimbările respective țin, așadar, concomitent de fonetică, de morfologie și de formarea cuvintelor.

d) Tc., rom. *o* ~ rom. *u*

În cursul istoriei limbii române vechi, *o* aton a trecut aproape regulat la *u* (v. DILR II 22; Al. Rosetti, în SCL 1967, p. 119–120; Graur 1968/1, 29). Acest model străvechi a acționat sporadic și mai târziu, iar închiderea vocalei *o* la *u* este un fenomen care se menține și astăzi în rostirea populară, fiind aplicat și unor împrumuturi din turcă.

¹⁹ Din exemple reiese că acest fenomen aberant față de regulă apare nu numai după *ș*, *j*, *l*, *r* și *t* cum afirmă Graur 1968/1, 48–49, ci și după alte consoane (*d*, *g*, *m*, *n*).

îndeosebi (dar nu numai) în situații în care printre cauzele modificării poate fi invocată și asimilarea vocalică: *bucciu* ~ *bocciu* < *bokçu* ~ *bokçi*; *buia* ~ *boia* < *boia*; *buiandrug* ~ *boiandruc* < *boyund(u)ruk*; *buzluc* < *bozluk*; *ciurlan* ~ *ciorlan* < *çorlu* + suf. rom. -an; *cultuc* ~ *coltuc* < *koltuk*; *curugiu* < *korucu*; *dunluc* ~ *donluc* < *donluk*; *duium* < *doyum*; *dulamă* < *dolama*; *dulandragiu* < *dolandırıcı*; *dulma* ~ *dolma* < *dolma*; *dunanma* < *donanma*; *ghiurdum* ~ *ghiordum* < *gördüm*; *ghiutura* ~ *ghiotura* < *götürü*; *hurtum* ~ *hortum* < *hortum*; *iurgan* ~ *iorgan* < *yorgan*; *lucma* ~ *locma* < *iokma*; *lucum* ~ *locum* < *lokum*; *nubet* ~ *nobet* < *nöbet*; *puriaz* < *poryaz*; *suitariu* ~ *soitariu* < *soytari*; *surguci* < *sorguç*; *turlac* < *torlak*; *tuzluc* ~ *tozluc* < *tozluk*.

Probabil ca reacție hipercorectă la acest fenomen (v. Suci 2006, 186–187), *u* aton a trecut la *o* în exemple de felul următor: *bondoc* (~ *bundoc) ~ *bunduc* < *bunduk*; *ciolama* ~ *ciulama* < *çullama*; *conabiu* ~ *cunabiu* < *kunabi*; *comaș* ~ *cumaș* < *kumaș*; *combara* ~ *cumbara* < *kumbara*; *iofca* < *yufka*; *iova-haraci* < *yuva haracı*; *iozluc* ~ *iuzluc* < *yüzlük*; *mamodea* ~ *mamudea* ~ *mahmudea* < *mahmudiye*; *mocabelegiu* < *mukabeleci*; *mofluz* ~ *mufluz* < *müflüz*; *mordalăc* ~ *murdalâc* ~ *murdarlâc* < *murdarlık*; *mosafir* ~ *musafir* < *müsafir*; *moscal* ~ *muscal* < *miskal* ~ *muskal; *omur* ~ *umur* < *umur*; *organ* ~ *urgan* < *organ*; *tombur* < *tumbur*; *trofonda* ~ *trofanda* ~ *trufanda* < *turfanda*; *zoluf* ~ *zuluf* < *zuluf*; *zolum* ~ *zulum* < *zulum*. Unele exemple ar putea constitui, desigur, rezultate ale asimilării sau disimilării (*bondoc*, *iozluc*, *mofluz* sau *omur*, de pildă).

În ambele serii de cuvinte de mai sus există cazuri în care varianta mai apropiată de etimon este simțită ca populară sau dialectală, iar aceea rezultată pe teren românesc are caracter literar, ori invers, în funcție de „șansa” pe care au avut-o variantele de a fi adoptate în aspectul standard, comun, normat și cultivat al limbii.

Nu toate aceste modificări trebuie însă atribuite neapărat unei evoluții pe teren românesc: alenantele *o* ~ *u* și *ö* ~ *ü* (din care în română au rezultat, de regulă, tot *o* ~ *u*) sunt frecvente și în dialectele limbii turce, ca și în vechea-osmanlie (de exemplu, tc. *yurt* avea și varianta *yort*; rom. *ciurec* < tc. *çörek* ~ dial. *çürek*; rom. *turluc* < tc. *torluk* ~ dial. *turluk*), astfel încât nu sunt rare cazurile în care au fost preluate ambele forme etimologice turcești: *corban* ~ *curban* < *korban* ~ *kurban*; *dombaz* ~ *tumbaz* < *tombaz* ~ *tumbaz*; *doruc* ~ *duruc* < *doruk* ~ *duruk*; *ghiobec* ~ *ghiubec* < *göbek* ~ *gübek*; *mușama* ~ *moșamea* < *muşamma* ~ *moşoma*; *sofragiu* ~ *sufragiu* < *sofracı* ~ *sufracı*; *zurba* ~ *zorba* < *zurba* ~ *zorba* etc. Reconstruirea unei variante *fudul pentru tc. *fodul* este pe deplin justificată, deoarece etimonul arăbesc al acestuia este *fudūl*, iar forma *fudul* se găsește nu numai în dacoromână, ci și în bulgară și în aromână. Într-un caz ca al lui *dulap*, etimonul turcesc *dolap* avea, fără îndoială, și o variantă înv. *dulab (care a evoluat la *dolab*, poate și la *dulap, iar apoi la *dolap*), de vreme ce însuși etimonul termenului turcesc este pers. *dūlāb*. În consecință, în cazurile confirmate de corespondentele din limbile balcanice ale împrumuturilor, acestora li se pot reconstrui

fără reținere etimoane turcești cu *u* în loc de *o* sau invers (de pildă, *buzdugan* ~ *bozidagan* < *bozdoğan* ~ *bozdiğan* ~ *buzdogan ~ *buzdugan; *cobur* ~ *cubur* < *kubur* ~ *kobur).

e) *Tc., rom. e aton* ~ *rom. i*

Închiderea lui *e* medial neaccentuat la *i* este tot o schimbare curentă în istoria limbii române, cu tradiție încă din latină; în unele cazuri avem a face, probabil, cu simple asimilări sau disimilări, mai ales în vecinătatea unor consoane palatalizate, dar exemplele sunt prea multe pentru a nu confirma continuitatea vechiului și cunoscutului fenomen specific limbii române²⁰, chiar dacă în perioada modernă acesta este caracteristic numai vorbirii populare (nu însă exclusiv unui grai sau altuia²¹): *bidinea* ~ *bedenea ~ *bădăna* ~ *badana* < *badana* [*fırçası*]; *cafigiu* ~ *cafegiu* < *kahveci*; *cafine* ~ *cafenea* < *kahvehane*; *chibabea* ~ *chebabe* < *kebabiye*; *chinar* ~ *chenar* < *kenar*; *chinargiu* < *kenarci*; *chipcel* ~ *chipcea* ~ *chepcel* ~ *chepcea* < *kepçe*; *chlpeng* ~ *chepeng* < *kepeng*; *chipineag* ~ *chipeneag* ~ *chepeneag* < *kepeneg*; *chirachea* ~ *cherachea* < *kerake*; *chirstea* ~ *chirestea* ~ *cherestea* < *kereste*; *chirstigiu* ~ *cherestegiu* < *keresteci*; *chirvan* ~ *chervan* < *kervan*; *chisăgiu* ~ *chesăgiu* < *kesici*; *chiser* ~ *cheser* < *keser*; *chisim* < *kesim*; *chizap* ~ *chezap* < *kezap*; *cichie* < *çeki*; *cichirgiu* < *çekerci*; *ciciclic* < *çiçeklik*; *cicmigea* ~ *cicmegea* ~ *cecmegea* < *çekmece*; *cilibiu* ~ *celebiu* < *çelebi*; *cilic* ~ *celic* < *çelik*; *cinghie* ~ *cenghle* ~ *çengi*; *dilibaş* ~ *delibaş* < *delibaş*[*lı*]; *diliu* ~ *deliu* < *deli*; *direa* ~ *derea* < *dere*; *dușimea* < *düşeme*; *eglingea* (ba chiar și *inglenghea*, la inițială!) ~ *englenghea* ~ *eglenghea* < *eğlence*; *emclic* ~ *emeclic* < *yemeklik*; *firigea* ~ *feregea* < *ferece* ~ *ferci*; *ghibrea* ~ *ghebrea* < *gebre*; *ghicet* ~ *ghecet* ~ *ghecit* < *geçit*; *ghimie* ~ *ghemie* < *gemi*; *ghimigiu* < *gemici*; *ghimirliu* ~ *ghimerlie* ~ *ghemerlie* < *kemerli*; *ghirdan* ~ *gherdan* < *gerdan*; *ghizie* < *gezi*; *girah* ~ *gerah* < *cerah*; *hirghilegiu* ~ *herghiligiu* ~ *hergheligi* ~ *herghelegiu* < *hergelec*; *hirghilie* ~ *hărghilie* ~ *herghelie* < *hergele*; *lichea* ~ *lechea* < *leke*; *lingher* < *lenger*; *mictiup* ~ *mehtiup* ~ *mehtup* < *mektup*; *minghinea* ~ *menghinea* ~ *menghină* ~ *menghenea* ~ *menghenă* < *mengene*; *miragiu* ~ *meragiu* < *meraci*; *mișilic* ~ *mișelâc* ~ *meșilic* ~ *meșelic* < *meșelik*; *mizilic* ~ *mezelic* < *mezelik*; *muștiriu* ~ *mușteriu* < *müşteri*; *nifer* ~ *nefer* < *nefer*; *pirghel* ~ *perghel* < *pergel*; *plngea* ~ *pengea* < *pence*; *pistil* < *pestil*; *rindea* ~ *rendea* < *rende*; *schimni-ceauș* ~ *schemni-ceauș* < *iskemni çavuşu*; *schirlet* < *iskerlet*; *siimen* ~ *seimen* < *seğmen*; *silimet* ~

²⁰ Tendința de închidere a vocalelor neaccentuate „poate continua vechea tendință latină, dar mai curând trebuie pusă pe seama mediului balcanic” (Graur 1968/1, 29; Al. Rosetti, în SCL XVIII (1967), p. 119-120).

²¹ Referindu-se numai la trecerea *e* > *i* în silaba penultimă a cuvintelor articulate cu *-e* (dar trimitând și la cazuri ca *sălbatic* < *sălbatec*, *piersică* < *piersecă*), Graur 1968/1, 38-42 dă exemple din toate ariile lingvistice dacoromâne (Moldova, Banat, Oltenia, Muntenia, Transilvania, Maramureș etc.).

silamet ~ *selimet* ~ *selemet* ~ *selamet* < *selamet*; *sinet* ~ *senet* < *senet*; *şiboi* < *şebboy*; *şinlâc* ~ *şinlâc* ~ *şinlic* ~ *şenlâc* ~ *şenlic* < *şenlik*; *siren* < *seren*; *taniliu* < *taneli*; *tibişir* < *tebeşir*; *ticnea* < *tekne*; *tidarâc* ~ *tedarâc* ~ *tedaric* < *tedarik*; *tifaric* ~ *tefaric* < *tefarik*; *tijghea* ~ *tizghea* ~ *tejghea* < *tezgâh*; *tiiimea* ~ *telemea* < *teleme*; *timbel* ~ *tembel* < *tembel*; *tinichea* ~ *tenechea* < *teneke*; *tirizie* ~ *terizie* ~ *terezie* < *terezi*; *tistea* ~ *testea* < *teste*; *tipilic* < *tepelik*; *tipsie* < *tepsi*; *tizic* ~ *tezic* ~ *tezek* < *tezek*; *vichil* ~ *vechil* < *vekil*; *zimberec* ~ *zemberec* < *zemberek*.

Reacția de hipercorectitudine la fenomenul popular exemplificat mai sus (v. Suciuc 2006, 187) a dus adesea la deschiderea lui *i* medial (ba chiar și inițial) aton la *e* (totuși, uneori am putea avea de a face cu simple disimilări sau asimilări ori cu evoluții în limba turcă): *benă* ~ *bina* < *bina*; *capegi-bașă* ~ *capigi-bașă* < *kapıcı başı*; *capegiu* ~ *capigiu* ~ *capâgiu* < *kapıcı*; *cefte-caic* < *çifte kayık*; *cef(t)lic* ~ *cif(t)lic* < *çif(t)lik*; *cherdea* < *kirde*; *cheriş* ~ *chiriş* < *kiriş*; *cheftea* ~ *chiftea* < *küfte*; *demie* ~ *dimie* < *dimi*; *desligea* ~ *dizligea* < *dişlice*; *devan* ~ *divan* < *divan*; *devictar* ~ *divictar* < *divittar*; *echilâc* ~ *ichilâc* ~ *ichilic* < *ikilik*; *echituilâu* ~ *ichituilâu* < *iki tuğlu*; *megeană* < *micana*; *mehmandar* ~ *meimandar* ~ *mihmandar* < *mihmandar*; *nesfea* ~ *nisfea* < *nisfiye*; *nezam* ~ *nizam* < *nizam*; *peringi* ~ *piringi* < *pirinc*; *peşchin* < *pişkin*; *şisterea* < *sistire*; *temergiu* < *temirci*; *tunesliu* < *Tünisli*.

Drept este că mai multe exemple de felul celor prezentate mai sus sunt sau ar putea fi etimologice, de vreme ce variația *e* ~ *i* este larg răspândită în limbajul popular și în dialectele turcești, așa cum reiese și din exemplele care urmează: *chirpidel* ~ *cherpedel* ~ *cherpedin* < *kerpedin* ~ *kirpidin*; *chesedar* ~ *chisedar* < *kesedar* ~ *kisedar*; *chesea* ~ *chisea* < *kese* ~ *kise*; *cinghel* ~ *cinghir* ~ *cenghel* < *çengel* ~ *çingel* ~ *çingil*; *ciric* ~ *cirec* ~ *cerec* < *çerek* ~ *çeryek* ~ *çerik* ~ *çirik*; *direc* ~ *derec* < *direk* ~ *derek*; *geremea* ~ *gerimea* < *cereme* ~ *cerime*; *ibrişim* ~ *ebrişin* < *ibrişim* ~ *ebrişim*; *iedec* ~ *idic* < *yedek* ~ *yidek*; *ienicer* ~ *inicer* < *yeniçer* ~ *yiniçer*; *elec* ~ *ilec* < *yelek* ~ *yilek*; *imineu* ~ *imenea* ~ *emenea* < *yimeni* ~ *yemeni*; *libadea* ~ *lebadea* < *libade* ~ *lebade*; *lighean* ~ *leghean* ~ *leghen* < *liğen* ~ *leğen*; *pişchir* ~ *peşchir* < *pişkir* ~ *peşkir*; *testimel* ~ *testemel* < *testimel* ~ *testemel*; *zaherea* ~ *zahirea* < *zahire* ~ **zahere*; *zembil* ~ *zimbil* < *zembil* ~ **zimbil*. În pofida acestor exemple, repercusiunile vechii tendințe românești de închidere a lui *e* la *i* și reacția hipercorectă la aceasta nu pot fi tăgăduite nici în cazul împrumuturilor din turcă.

f) *Tc., rom. é(+ n, m) > rom. i*

Și tendința străveche (datând din perioada românei comune) a închiderii vocalei accentuate *e* înainte de *n* sau de *m* (ca în *vine* < lat. *venit*, *timp* < lat. *tempus*) pare să fi lăsat urme în limba română medie și modernă; este posibil ca cel puțin câteva împrumuturi din turcă să reflecte, prin inerție, această schimbare: *bind* < *bend*; *chersin* < *kersen*; *ciuin* ~ *ciuen* < *çüğen*; *ghirin* ~ *gheren* < *geren* ~ *giren*; *ghiugin* < *gücen*;

leghin ~ *leghen* < *leġen*; *levint* ~ *levent* < *levent*; *minghină* ~ *menghină* ~ *menghenă* < *mengene*; *nardinchi* ~ *nerdenchi* < *nardenk*; *pezăvinchi* ~ *pezevenchi* < *pezevenk*; *răvint* ~ *revint* ~ *răvent* ~ *revent* < *ravent* ~ *revent; *schingi* < *iskénce*; *șirin* ~ *sirin* ~ *siren* < *seren*; *spinge* ~ *spenge* < *ispence*. Vom vedea însă că închiderea lui *e* accentuat la *i* apare și în alte contexte (v. 3.3.3.ġ), constituind o schimbare accidentală preferată de vorbitorii români, căreia i-ar putea aparține și unele dintre exemplele de mai sus.

În privința închiderii altor vocale accentuate în același context tradițional, singurul exemplu este *părangun* < tc. *parangon*, în care ar putea fi invocat modelul *bun* < lat. *bonus*, în consecință, cazul trebuie încadrat mai degrabă la accidentele fonetice (v. 3.3.3.ġ) decât la schimbările induse de obișnuințele moștenite. În aceste condiții, nu credem nici că deschiderea lui *u* accentuat la *o* (în *chilomb* ~ *chilumb* < *külünk* sau în *surghion* ~ *surghiun* < *sürgün*) ar putea fi atribuită unei reacții la fenomenul ipotetic menționat.

g) Tc. /j/ ~ rom. /j/

Un /j/ hipercorect în loc de *i* consoană apare în *leaurt* ~ *iaurt* < *yoğurt* și în *lepîngea* ~ *iepângea* ~ *epîngea* ~ *ipîngea* ~ *iapângea* < *yapınca*, ca reacție întârziată la fenomenul istoric al substituiri sale prin iot după secolul al X-lea (*iepure* < *l'epure* < lat. *lepore; v. Graur 1968/1, 34). Și în turcă s-au înregistrat însă cazuri de alternanță /j/ ~ /j/, tot în exemple rare, cum este etimonul lui *iadeș*, tc. *lâdes* ~ *yades* ~ *yâdest* (< pers. *yād-est*).

h) Grecizări

Refacerea fără temei a unor fonetisme tipic grecești în împrumuturi românești din turcă este tot un fenomen de hipercorectitudine, întrucât are la bază supoziția că termenii respectivi ar fi fost preluați din greacă și ar fi fost modificați prin „românizare”, adică prin adaptare fonetică la română; în consecință, cuvintele sunt „regrecizate”, dându-li-se o formă mai „apropiată” de presupusul etimon. Este evident că uneori au putut interveni corespondentele grecești ale împrumuturilor din turcă, funcționând ca modele de „readaptare” a acestora (de pildă în cazul lui *șiboi*, care a achiziționat variantele *siboî* ~ *șivoi* ~ *sivoi* poate prin intermediul unei forme neogrecești neidentificate), dar la fel de evident este că fenomenul „grecizării” a constituit una dintre falsele interpretări pe teren românesc la care au fost supuse împrumuturile din turcă. În Suci 2006, 179–190 am prezentat mai pe larg problematica împrumuturilor preluate din turcă cu fonetism hipercorect, inclusiv a celor preluate prin grecizare și falsă degrecizare, astfel încât ne putem rezuma, în cele ce urmează, la o prezentare succintă a acestor tipuri de falsă analiză fonetică.

După cum se știe, neogreaca nu cunoaște vocala /j/, pe care o substituie cu /j/ (ngr. *ι*, *ε*, *η* etc. = rom. *ι*), și nici consoanele /č/, /ğ/ și /š/, pe care le înlocuiește de

regulă cu $\tau\sigma$ (= rom. *ŧ*), cu $\tau\zeta$, $\nu\tau\zeta$ (= rom. *dz*) sau chiar ζ (= rom. *z*), respectiv cu σ (= rom. *s*). În plus, semiconsoana $/j/$ (ngr. *ȷ*) este concurată și adeseori înlocuită de $\gamma(i)$ sau $\gamma\kappa(i)$ (= rom. *ghi, ghe*), de exemplu în *ιαούρι* ~ *γιαγούρι*, iar notația pentru $/b/$ și $/d/$ este $\mu\eta$ (care în greaca literară modernă se pronunță *p*), respectiv $\nu\tau$ (pronunțat astăzi *ŧ*); uneori însă, consoanei tc. *b* îi corespunde ngr. β (pronunțat astăzi *v*).

Oamenii de cultură români, dintre care mulți vorbeau grecește, s-au lăsat uneori influențați de aceste caracteristici ale fonetismului și alfabetului limbii neogrece, apreciind că, pentru a fi corecte, formele românești respective trebuie „corectate” după normele grecești. În mai multe exemple, modificările sunt parțiale, în sensul că un sunet imposibil în greacă a fost adaptat la pronunția grecească, în timp ce altul a rămas nemodificat, așa cum a fost preluat din turcă. Astfel au rezultat forme de bază și variante grecizate ale unor împrumuturi din turcă de felul următor (redăm cu litere aldine sunetele hipercorecte, modificate după normele de pronunție din neogreacă sau adăugate conform ortografiei grecești): *agambaniu* ~ *aganbani* ~ *agabanu* ~ *agabani* < *agabani*; *aghian* ~ *aian* < *ayan*; *balghemez* ~ *baliemez* < *balyemez*; *baltȷ-pașalichi* ~ *balgi-bașlâc* < *balcı başlık; *besliu* ~ *vesliu* ~ *beșliu* < *beșii*; *cheschet* ~ *cheșchet* < *keșkek* (cf. ngr. *κεσέκι*); *darusâfa* ~ *darușifa* < *darüşşifa*; *ghemetiâc* ~ *emeclâc* ~ *emeclic* < *yemeklik*; *ghimurluc* ~ *imurluc* ~ *iamurluc* < *yağmurluk*; *hambeș* ~ *habeș* < *Habeș*; *ighidie* ~ *edighie* ~ *idighe* ~ *idie* ~ *hidie* ~ *hedie* < *hediye* (termenul are în română și variantele *idicte* ~ *dighen*, forme corupte care nu mai pot fi explicate prin grecizare, deși imboldul a fost același); *mucaghesân* ~ *mucaieșea* < *mukayese*; *nacas* ~ *nakaș* < *nakkaș*; *nacaslâc* ~ *nacazlâc* < *nakkașlık*; *panțoher* ~ *panzehr* < *panzehr* (cf. ngr. *παντζέρη*); *pașmațȷ* ~ *pașmagi* < *pașmak* ~ *pașmag; *peșingea* ~ *peșingea* < *peșince*; *rachiabighé* ~ *richiambighé* ~ *rechiapighen* ~ *reneabeghen* ~ *rochearighen* (ultimele două – cu fonetism corupt) ~ *richiabié* < *rikâbiyye*; *rusfet* ~ *rușfet* < *rüşfet*; *saiac* ~ *șaiac* < *șayak*; *sain* ~ *sahân* < *șahım*; *samalagea* ~ *șamalagea* < *șami alaca*; *samdangiu* ~ *șamdangiu* < *șamdancı*; *satâr* ~ *șatâr* < *șatır*; *serpengea* < *șirpençe*; *sindighistri* ~ *serdenghesti* ~ *serdenghești* < *serdengeçti*; *soltar* ~ *cioltar* (pron. dial. *șoltar*) < *çoltar*; *șamasirgiu* ~ *ceamașirgiu* < *çamașırcı*; *șervănea* ~ *șarvana* ~ *sarvanea* ~ *șavana* ~ *șarbana* ~ *șabana* < *șebane*; *tambulhan(e)a* ~ *tabulhan(e)a* < *davulhane* ~ *tabulhana; *tempel* ~ *tembel* < *tembel*; *terziman* ~ *tergiman* < *terciman*; *tipișâr* ~ *tibișir* < *tebeșir*; *țerah* ~ *gerah* < *gerrah*; *țerviș* ~ *cerviș* < *çerviș*; *țevit* ~ *civit* < *çivit*; *țezie* ~ *zisia* ~ *cizighen* ~ *țințighen* ~ *gizie* < *ciz(i)ye*; *țidea* ~ *giudea* < *cida* ~ *cida*; *țiribic* ~ *țubric* ~ *cibric ~ *tibric* ~ *chibric* ~ *chibrit* < *kibrit*; *țuian* ~ *cioian* < *çöğen*; *zaphana* ~ *zephanea* ~ *geabhana* ~ *gephanea* < *cebhane* ~ *cephane*.

Totuși, nu toate schimbările de acest gen trebuie analizate drept grecizări, mai ales dacă ele au avut loc în împrumuturi populare: *desligea* ~ *dizligea* < *dișlice* s-ar putea datora unei disimilări a lui $/ş/$ față de $/ğ/$; *ială* este o variantă a lui *ghelă* ~ *gheal*, poate și *gheală, rezultată probabil pe teren românesc, chiar dacă ea corespunde formelor bg.

elă, arom. *éla* și ngr. *ελά*; *mb* în loc de *b* din *ghiumbruc* nu a rezultat sub influența ortografiei neogrecești, ci din tc. *gümbrük*, variantă a lui *gümrück*; *schembea* < *işkembe* poate fi o reacție hipercorectă la transformarea în limbajul popular a lui */sk/* în */šk/* (v. 3.3.2.e); *saiac* în loc de *şaiac* „postav de lână” și *satâr* în loc de *şatâr* „paznic la palat” ar putea fi și rezultatul etimologiei populare, după *saia* „un fel de serj” (și suf. -ac), respectiv după *satâr* „cuțit mare”.

i) False degrecizări

Fenomen hipercorect este și „refacerea” fonetismului unor împrumuturi din turcă pe considerentul că el ar fi fost distorsionat de către vorbitori ai limbii neogrece, deși etimoanele turcești dovedesc contrariul. Se poate bănuși că și autorii acestor „degrecizări” au fost cunoscători ai neogrecei, în schimb erau ignoranți în domeniul limbii turce ori, în cel mai bun caz, erau oameni de cultură care aveau conștiința „corespondențelor” fonetice turco-grecești și care au ținut să „(re)turcizeze” împrumuturile din turcă în care au găsit fonetisme „grecești”, adică să le redea forma „corectă”, deși ele erau corecte de la bun început. Modificările care apar în exemplele de mai jos sunt, așadar, inverse celor întreprinse în cazurile de grecizare (redăm cu litere aldine sunetele hipercorecte și pe cele care au fost considerate greșite, fiind supuse modificării): *argi-odasi* < *arz odasi*; *argihal* ~ *arzihal* < *arzihal*; *argimagzar* ~ *arzmagzar* < *arzimahzar*; *aşcher* ~ *ascher* < *asker*; *haşmaciucă* ~ *asmaciuc* < *asmacık* ~ *asmaçuk; *baştardă* ~ *bastardă* < *bastarda*; *bazireambaşă* < *bazargân başi*; *capcimal* ~ *capsimal* < *kabzimal*; *câşmet* ~ *câsmet* < *kismet*; *cheşchin* ~ *cheschin* < *keskin*; *fiştichiu* ~ *fistichiu* < *fistikı*; *ghermesit* ~ *ghermesit* < *germsüd* ~ *germisüt; *iumbruc* ~ *iumruc* ~ *imbruc* ~ *ghiumbruc* ~ *ghiunruc* ~ *ghimuruc* < *gümrück* ~ *gümbrük* (cf. ngr. *γκιουμπρούκι*); *hamşiu* ~ *samşi* ~ *hamsie* < *hamsi* (cf. ngr. *χαμψί* > rom. *hampsie*); *mişchet* ~ *mischet* < *misket*; *muegin* ~ *muezin* < *müezzin*; *muhafegea* ~ *muhafizea* < *muhafeze*; *piuşchiul* ~ *piuşcul* ~ *pischiul* < *püskül*; *şah²* < *sah*; *şahan* ~ *sahan* < *sahan*; *şaia* ~ *saia* < *saya*; *şal* ~ *sal* < *sal*; *şandrama* ~ *şondromea* < *sondurma*; *şămur(e)* ~ *samur* < *samur*; *şirin* ~ *sirin* ~ *siren* < *seren*; *şisterea* < *sistire*; *taşma* ~ *tasma* < *tasma* etc. Trecerea lui *s* la *ş* poate fi însă, în unele cazuri, un fenomen dialectal românesc (v. 3.3.2.e).

3.3.2. Modificări induse de normele dialectale

Așa cum constatam în subcapitolul II.4, există relativ multe împrumuturi al căror fonetism diferă de la o variantă teritorială a limbii române la alta. Unele exemple se datorează adoptării unei forme etimologice învechite, populare sau dialectale într-un idiom regional și a formei literare turcești în altul; *ageamiu*, de pildă, provine din tc. pop. *acami*, în timp ce forma moldovenească *agemiu* reproduce varianta literară a

etimonului, *acemi*. Altelei, în timp ce una dintre ramificațiile teritoriale românești a păstrat fonetismul etimonului, altele i-au adus acestuia „îmbunătățiri” accidentale (însă condiționate) care nu pot fi puse pe seama normelor dialectale: *bidinea* ~ (Mold.) *bădăna* ~ *badana* < tc. *badana* [*fırçası*]; *derbedeu* ~ (Mold.) *derbeder* < tc. *derbeder* etc. Există și situații în care fonetismele regionale diferite nu pot fi repartizate pe arii lingvistice distincte, de vreme ce *fodul*, de exemplu, este concurat în Muntenia și Dobrogea de *fudul*, considerat specific Moldovei (< tc. *fodul* ~ *fudul).

Desigur însă că, pe lângă diferențierile datorate motivelor menționate, există numeroase deosebiri formale la baza cărora stau pronunțiile supuse normelor dialectale. Atestarea acestor cazuri este, în general, întâmplătoare, întrucât oamenii de cultură au preferat îndeobște, în textele lor beletristice, în dicționare și uneori chiar în glosarele dialectale, să literarizeze formele regionale. Totuși, unele dintre acestea pot fi decelate, mai ales în anumite situații în care autorii au considerat rostirile regionale drept variante lexicale care merită să fie reținute. Prin faptul că au fost înregistrate în scris, aceste pronunții au dobândit statut de schimbări fonetice induse de normele dialectale, iar statutul respectiv este confirmat de numeroase exemple de hipercorectitudine.

Principalele modificări fonetice²² caracteristice unor graiuri românești și reacțiile hipercorecte sunt reflectate în exemple ca cele care urmează:

a) Palatalizarea labialelor (urmate de *i*, *e* sau *iot*)²³: *arghir* ~ *arbir* ~ *arbiu* < *harbi*; *cemgher* ~ *cember* ~ *cimbir* < *çember*; *cerghiș* ~ *cerviș* < *çerviș*; *chilaf* ~ *pilaf* < *pilaf*; *cilighiu* ~ *cilibiu* < *çelebi*; *dulghet* < *dülbet*; *ghidigiu* ~ *bidiviu* < *bedevi*; *ghimpașă* ~ *bimpașă* ~ *bimbașă* < *binbași*; *hildeș* ~ *fildeș* < *fildiși*; *hileri* ~ *șileri* ~ *fileri* < *filer*; *hișic* ~ *fișic* < *fișek*; *hitil* ~ *fitil* < *fitil*; *lighinți* ~ *livinți* (pl. lui *levint* ~ *levent*) < *levent*; *zanghilă* ~ *zambilă* < *zümbül*. În cazul lui *f* > *h* poate fi vorba, uneori, și de fenomenul accidental al delabializării lui *f* la *h* în diferite contexte (v. 3.3.3.q), având o răspândire teritorială mult mai mare decât faptul dialectal exemplificat mai sus.

Reacția la această modificare dialectală a constat în apariția unor labiale hipercorecte, „literarizate” prin pseudodepalatalizare (v. Hristea 292–301, Suciu 2006, 187–188): *jibir* ~ *gighir* < *ciğer*; *pibrit* ~ *chibrit* < *kibrit*; *piftea* ~ *chiftea* < *küfte*; *spafeu*, *spafiu* ~ *spaheu*, *spahiu* < *spahi*; *surafi* ~ *surahi* < *sürahi*; *tinifgiu* ~ *tinihigiu* (~ *tinichigiu*) < *tenekeci*; *tivel* ~ *tighel* < *teğel* (acest din urmă exemplu s-ar putea datora și contaminației cu *tiv*).

Hristea 298–299 consideră că un fenomen similar pseudodepalatalizării a provocat trecerea lui *h* la *f* și atunci când nu era urmat de *i*, *e* sau *iot*, în *furtun* (< tc. *hortum*), *marfă* și *vifor*. Nu credem că poate fi vorba, în astfel de cazuri, de hipercorectitudine,

²² În continuare, sunetele modificate sunt rediate prin aldine.

²³ Vezi D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR IX (1936–1938), p. 92–160; Em. Vasiliu, *Unele aspecte fonologice ale palatalizării labialelor în limba română*, în CL XXII (1977), 2, p. 247–249.

deoarece fenomenul invers, accidental, de trecere a lui *f*, în general, la *h*, în diferite poziții și contexte, nu are caracter dialectal sau neliterar, ci este larg răspândit în română și în alte limbi (v. 3.3.3.g). Mai mult decât atât, este posibil ca și unele dintre exemplele de mai sus să fie rezultatul unor schimbări accidentale, fără legătură cu normele dialectale.

b) Trecerea lui */k/*, */g/* la */t/*, */d/*, palatalizarea acestora din urmă la */č/*, */ǰ/*, iar uneori saltul direct de la */k/*, */g/* la */č/*, */ǰ/*²⁴ (alterări uzuale în diferite arii dialectale vestice și nordice ale dacoromânei): (Ban.) *aget* ~ *adiet* ~ *adet* < *adet*; *ceabur* ~ *chiabur* < *kâbir*; *cefterdar* ~ *tefterdar* < *tefterdar*; (Transilv., Dobr.) *cepcel* ~ *cipcel* ~ *chepcel* ~ *chipcel* < *kepçe*; *cibric* ~ *tibric* ~ *chibrit* < *kibrit*; *cicie* ~ *titie* ~ *chlchie* ~ *tichie* < *takiye*; *cidir* ~ *giger* ~ *cighir* ~ *gigher* < *ciğer* ~ *çiger*; *citruc* ~ *tiutiuc* ~ *chituc* < *kütük*; *dioc* ~ *ghioc* < *gök*; (Transilv.) *gebrea* ~ *ghebrea* < *gebree*; *gelberea* ~ *ghelberea* < *gelbere*; *gerdan* ~ *gherdan* < *gerdan*; *giuvargilea* ~ *ghluvergilea* < *güvercile*; *herdelie* ~ *herghelie* < *hergele*; *mindinea* ~ *minginea* ~ *minghinea* < *mengene*; *perdel* ~ *perghel* < *pergel*; *peştir* ~ *peşchir* < *peşkir*; (V. Olt.) *sargii* ~ *sarghii* (pl. lui *sarghie* ~ *sârghie*) < *sergi*; *tinghie* ~ *chindie* < (*i*)*kindi*; *tistirea* ~ *tescherea* < *teskere*; *tinitigiu* ~ *tinichigiu* < *tenekeci*. Unele cazuri (de pildă ultimele două) ar putea fi simple asimilări.

Identificarea exemplurilor concrete care conțin, ca reacție, consoanele */k/*, */g/* sau */t/*, */d/* hipercorecte (v. Suci 2006, 188) este îngreunată de faptul că, adesea în aceleași arii, se produce și fenomenul dialectal al trecerii consoanelor */t/*, */d/* etimologice la */k/*, */g/* sau la */č/*, */ǰ/*, care ar putea fi, uneori, cauza reală a modificărilor fonetice înregistrate mai jos: *azaghiu* ~ *iazagiu* ~ *iasacciu* < *yasakçı*; *chichie* ~ *tichie* < *takiye*; *chiligi* ~ *ciighiu* ~ *ciibiu* < *çelebi*; *chinghie* ~ *chindie* < (*i*)*kindi*; *filighean* ~ *filigean* < *filcan*; *gherar* ~ *gerar, derivat de la *gear* < *car*; *ghighiri* ~ *gighiri* < *ciğer*; *ghimbiș* ~ *ghimbuș* ~ *gimbiș* ~ *giumbuș* < *cümbüş*; *ghimerlie* ~ *dimerlie* < *demirli*; *ghiuluf* ~ *giuluf* ~ *juluf* ~ *zuluf* < *zuluf*; *mirghinea* ~ *merdene* < *merdene*; *mușchea* ~ *muștea* < *müşte*; *pușchi* ~ *puști* < *puşt* ~ *püşt*; *singhipiu* ~ *singipiu* < *sincabi*; *teșcherea*¹ < *testere*; *tiriviș* ~ *ciriviș* ~ *cerviș* < *çerviș*; *turunghiu* ~ *turungiu* < *turuncu*; *zengherliu* ~ *zinghirliu* ~ *zengerliu* ~ *zingirliu* < *zincirli*.

c) Pronunția dialectală (în Moldova, Banat și în unele graiuri ardelenesti) a lui */č/* ca */š/* (sau */ś/*), respectiv a lui */ǰ/* ca */ž/*: *bardașă*, singular refăcut din pluralul *bardașe*, pronunție dialectală a lui *bardace* (pl. lui *bardacă* „varietate de prune”); *fusie* ~ *fucie* < *fuçi*; *hanjer* ~ *hanger* < *hancer*; *hijret* < *hicret*; *hușum* ~ *hucium* ~ *hugium* < *hücum*; *jaba* ~ *geaba* < *caba*; *jalip* ~ *gealip* ~ *gealep* ~ *gelep* < *celep*; *jeremea* ~

²⁴ Treceam cu vederea, în aceste exemplificări sumare, variantele dialectale ale unor foneme, de pildă */č/*, */ǰ/*, și nu */č/*, */ǰ/*.

geremea < cereme; jighir ~ gighir < ciğer; jirit ~ girit < cirit; pașaură ~ paceaură < paçavra; șalma ~ cealma < çalma; șicârâc ~ cicârâc < çikirik; șier ~ cier ~ ceair < çayır.

În câteva împrumuturi din turcă apare însă, dimpotrivă, consoana /ç/ hipercorectă, rezultată prin falsă defricativizare (v. Hristea 294, 301–304, Suci 2006, 188–189): **ceabac** ~ șabac < [mu]șabak; **ceamandură** < șamandura; **cehan** ~ șahan ~ sahan < sahan; **dălcăuci** ~ dălcăuș ~ dălcăuc < dalkavuk; **duciumea** ~ dușumea < düşeme. În alte cazuri însă, modificarea /ş/ > /ç/ este etimologică: **cerbet** (considerat hipercorect în Hristea 303) ~ șerbet, de pildă, provine din tc. șerbet ~ (dial.) çerbet, iar **cichirgiu** ~ șichirgiu – din tc. șekerci ~ (dial.) çekerci.

d) Pronunția dialectală (moldovenească) /ğo, ğul/ în loc de /žo, žul/: **giuluf** ~ juluf ~ zuluf < zuluf; **giuvanea** ~ juvanea < zivane.

Mai frecvente sunt exemplele de reacție hipercorectă la acest fenomen, prin falsă deafricatizare (v. Hristea 295): **gujban** ~ **cujban** ~ **gujiman** ~ **gugiman** ~ **gugiuman** < güceman; **jubea** ~ **giubea** < cübbe; **juvaer** ~ **giuvaer** < cevahir; **majon** ~ **majun** ~ **magion** ~ **magiun** < macun; **ojag** ~ **ojeac** ~ **ogeag** ~ **ogeac** < ocak; **sânjap** ~ **sângeap** < sincap; **tejniș** < tecnis.

e) Palatalizarea dentalelor fricative (transformare destul de rară, dar prezentă în exemple, mai ales dialectale nordice, cum sunt *jamše* < pol. *zamsza*, rus. *zamša*; *janc* < germ. *Senkel*, pol. *zankiel*; *jebruică*, derivat de la *zăbrea*; *jecnată* ~ *zăcnată*; *jimbi* ~ *zâmbi*; *joagăr* < germ. *Säger*, săs. **Sager*; *șobol(an)* ~ *sobol(an)* < bg. *sobol[ec]* (+ suf. *-an*); *șui* „car” < magh. *szú*, *șustă* „parâmă” < it. *susta*; probabil că uneori a intervenit și asimilarea sau degrecizarea hipercorectă, v. 3.3.1.): **iznașe-zaherea** ~ **iznasi-zaherea** < *ecnas-i zahire*; **julă** ~ **zulă** < zula; **juluf** ~ **zuluf** < zuluf; **julumi** ~ **zulumi**, der. de la **zulum** < **zulum**; **juvanea** < zivane; **soșma** ~ **sosma** < sozma; **șoitar** ~ **soitar** < soytari; **șopă** ~ **sopă** < sopa; **tușlama** ~ **tușlama** ~ **tuzlama** < tuzlama. Palatalizarea lui /z/ a ajuns uneori la stadiul /ğ/, însă trebuie să presupunem că modificarea s-a făcut, și în aceste cazuri, printr-un **|ž|* intermediar, devenit /ğ/ prin falsă defricativizare: **gearaf** (~ **jaraf*) ~ **zaraf** < sarraf; **gingirliu** (~ **jingirliu*) ~ **zingirliu** < zircirli; **megit** (~ **mejif*) ~ **mezit** < mezit; **tirigie** (~ **tirijie*) ~ **tirizie** ~ **terezie** < terezi.

Trecerea lui /s/, /z/ la /ş/, /ž/ s-a petrecut îndeosebi atunci când dentalele erau urmate de /k/, /g/ sau /t/, ca fenomen fonetic popular (ca în *schimba* ~ *șchimba* sau *stofă* ~ *ștofă*): **dejghin** ~ **dezghin** < dezgin; **ghioșghiorea** ~ **ghiojg(hi)orea** < gözgöre; **piușchiul** ~ **piuscul** ~ **pischiul** < püskül; **șchelă** ~ **șchele** ~ **schelă** ~ **schele** < skele; **șerașchier** ~ **serasch(i)er** < serasker; **șt(i)ubeci** ~ **st(i)ubeci** < üstübeç ~ istubeç; **tejghea** ~ **tezghea* ~ **tizghea** < tezgâh; **teșcherea**¹ ~ **tescherea** < testere; **teșcherea**² ~ **tıştirea** ~ **tescherea** ~ **tistirea** < teskere.

Rareori au apărut, ca reacție, și dentale fricative hipercorecte (ca în *sghiab* ~ *jghiab*): *schembea* ~ *șchembea* < *işkembe* (poate totuși prin grecizare, v. 3.3.1.h).

Aceeași alternanță a fricativelor dentale cu fricative sau africte palato-alveolare o găsim însă și în turcă: *işkence* ~ (dial.) *iskence* (> rom. *schingi*); *saçma* ~ *saşma* ~ *şaşma* ~ *şazma* (> rom. *şaşma* ~ *sacima* ~ *saşma* ~ *sajma* ~ *şasma*); *satranç* ~ *şatranç* (> rom. *şatrançi*); *tezgere* ~ *tezkere* ~ *tesgıre* ~ *tecgere* ~ *teşkere* ~ *teçkere* ~ *tejgere* (> rom. *tejgherea*).

f) Pronunția dură (în Moldova și Transilvania) a consoanelor /s/, /z/, /ş/, /ž/, /r/, uneori și a lui /h/, a lui /t/ sau a labialelor înaintea unei vocale prepalatale, determinând trecerea *i* > *î*, *e* > *ă* și *ea* > *a*: *belezâc* ~ *bilezic* < *bilezik*; *chesâr* ~ *cheser* < *k eser*; *chisa* ~ *chesa* ~ *chisea* ~ *chesea* < *kese* ~ *kise*; *duşâc* ~ *duşâg* ~ *duşâc* ~ *duşâg* ~ *duşic* ~ *duşec* ~ *duşeg* < *düşek* ~ *düşeg*; *duşâş* ~ *duşiş* < *düşeş*; *fâşâc* ~ *fişic* < *fişek*; *hatişârif* ~ *hatişerif* < *hatt-i şerif*; *hârghilgiu* ~ *herghilgiu* < *hergeleci*; *hârghelie* ~ *herghelie* < *hergele*; *hâci* ~ *hici* < *hiç*; *hâjret* ~ *hijret* < *hicret*; *hândichi* ~ *hândichi* ~ *hindichi* ~ *hendichi* < *hendek*; *ibrîşân* ~ *ibrîşin* < *ibrîşin*; *menzâl* ~ *menzil* < *menzil*; *peşân* ~ *peşin* < *peşin*; *răgea* ~ *regea* < *reca*; *râgeal* ~ *rigeal* < *rical*; *râis-efendi* ~ *reis-efendi* < *reis efendi*; *rândea* ~ *rândea* ~ *rindea* ~ *rendea* < *rende*; *săftea* ~ *seftea* < *sefte*; *sâimen* ~ *seimen* < *seğmen*; *sâchimea* ~ *sichimea* < *sikime*; *sâctir* ~ *sictir* < *siktir* (aici ar putea fi și o contaminare cu *sâc*); *sânet* ~ *sânet* ~ *sinet* ~ *senet* < *senet*; *sângir* ~ *singir* < *sincir*; *sâpit* ~ *sâpet* ~ *sipet* ~ *sepet* < *sipet* ~ *sepet*; *sârmaia* ~ *sârmeia* ~ *sirmaia* ~ *sermaia* < *sermaya*; *sâsânel* ~ *sisinel* < *süsen* (+ suf. rom. -e); *şâniâc* ~ *şânlîc* ~ *şenlâc* ~ *şeniic* < *şenlik*; *şârbet* ~ *şerbet* < *şerbet*; *şâret* ~ *şeret* < *şerit*; *şâiac* ~ *şâiac* ~ *şiac* ~ *şeiac* (~ *şaiac*) < *şayak*; *şâlep* ~ *şilep* < *şilep*; *şârât* ~ *şâred* ~ *şâriet* ~ *şiret* < *şirret*; *şâşânea* ~ *şişinea* < *şişane*; *taxâm* ~ *taxim* < *taksim*; *tâlpiz* ~ *telpiz* < *telpiz*; *tâpsie* ~ *tâpsie* ~ *tepsie* ~ *tipsie* < *tepsi*; *tărăzie* ~ *terezie* < *terezi*; *târdzibaşe* ~ *terzibaşă* < *terzi başı*; *târziman* ~ *terziman* ~ *tergiman* < *terciman*; *tâtâie* ~ *titie* ~ *tichie* < *takiye*; *tedarâc* ~ *tedaric* < *tedarik*; *tipişâr* ~ *tibişir* < *tebeşir*; *zâr* < *zer*; *zâflemea* ~ *zeflemea* < *zefklenme*; *zâibeg* ~ *zeibeg* < *zeybek*; *zârdiceafă* ~ *zârdiceafă* ~ *zirdiceav* ~ *zerdiceaf* < *zerdeçav*; *zâvzâc* ~ *zevzec* < *zevzek*; *zâmberec* ~ *zimberec* < *zemberek*; *zâmbil* ~ *zimbii* < *zembil*. Trecerea lui *i* la *î* ar putea fi însă, uneori, etimologică: *sinie* ~ *sânie* < tc. *sini* ~ *sini*.

Având în vedere că rom. *î* devine adesea *ă* în astfel de poziții, se poate bănui o evoluție similară și în *sâlihtar*, de pildă, care trebuie să fi avut o variantă intermediară *sâlihtar ~ *silihtar* < tc. *silihtar*. Există și cazuri în care *î* a evoluat ulterior la *u*: *şurin* (~ *şârin) ~ *şirin* ~ *sirin* < *seren*; *şuşanea* ~ *şâşânea* ~ *şişinea* ~ *şişanea* < *şişane*.

„Refacerea” hipercorectă a lui *i*, *e*, *ea* apare în câteva exemple în care ar putea fi vorba și de fenomenul popular al muierii consoanelor: *bereat* ~ *berat* < *berat*; *iuzbaşe* ~ *iuzbaşă* < *yüzbaşı*; *seftian* ~ *sehtian* ~ *săftian* ~ *saftian* ~ *sahtian* < *sahtian*; *şebac*

~ *şăbac* ~ *şabac* < [mu]şabak; *şinlec* ~ *şinlăc* ~ *şenlăc* < *şenlik*; *teas* ~ *tas* < *tas* (în acest exemplu, poate ca interpretare a lui /ā/ etimologic); *treampă* ~ *trampă* < *trampa*.

g) Reducerea la -é (= /e/), în graiurile nordice, a diftongului final -ea: *café*, *cafiné*, *cişmé*, *duşamé*, *feregé*, *ferminé*, *safté* în loc de *cafea*, *cafenea*, *cişmea*, *duşumea*, *feregea*, *fermenea*, *safta* sunt exemple care provin din etimoane turceşti terminate în -é; fenomenul s-a produs însă şi atunci când -é nu era etimologic: *boié* ~ *boia* < *boya*; *coşcogé* ~ *coşcogea* < *koskoca*; *ievaşé* ~ *ievaşa* < *yavaşa*; *saié* ~ *saia* < *saya*; *tejhé* ~ *tejghea* < *tezgâh* ~ (dial.) *tezg'a*.

Deşi adoptarea etimoanelor turceşti terminate în -é ca substantive în -ea a avut motivaţii preponderent de natură morfologică (v. 4.2.1.b, 4.2.7), nu este exclus ca, în unele cazuri particulare de împrumuturi moldovenesti, substantivele româneşti respective să fi fost „literarizate” prin modelarea hipercorectă a finalei lor, ca reacţie la fenomenul dialectal menţionat mai sus.

3.3.3. Accidente fonetice

În calitatea lor de schimbări fonetice combinatorii, accidentele fonetice reprezintă efectul interacţiunii sunetelor aceluiaşi cuvânt, al contextului în care ele se află sau al poziţiei pe care le au în cuvânt. Ele fac parte din categoria falselor interpretări deoarece, deşi sunetul original ar putea fi păstrat, el se schimbă uneori ca urmare a interdependenţelor fonetice, a raporturilor dintre sunete, derivate din deprinderile articulatorii ale unei limbi, care pot fi diferite de obişnuinţele din alte limbi. Acest lucru nu înseamnă că articularea sunetelor a fost, în toate cazurile de accidente fonetice, diferită de aceea din limba turcă²⁵, ci numai că, transferate într-un mediu lingvistic nou, în care motivaţia etimologică a devenit şi mai slabă, sunetele au dobândit o mai mare libertate de a se schimba sub efectul altora, putând fi cu uşurinţă reinterpretate. Astfel de schimbări combinatorii s-au petrecut în toate poziţiile şi contextele posibile şi au acţionat asupra tuturor categoriilor de foneme şi combinaţii de foneme, existente în structura etimoanelor sau a cuvintelor deja împrumutate, însă caracterul lor rămâne accidental, deoarece modificările au avut loc în mod aleatoriu, numai în unele exemple, în timp ce altele similare au rămas nemodificate.

A. Accidente la iniţiala cuvintelor

a) **Proteze:** *abitir* < *beter*; *abagea* ~ *bagea* < *Baca*; *abaigi-başă* ~ *balgi-başă* < *balcı başı*; *acârmâz* ~ *cârmâz* < *kırmız*; *achindie* ~ *achindei* ~ *chindie* ~ *chindei*

²⁵ După cum vom vedea, în mai multe cazuri, accidente fonetice de acelaşi tip s-au produs şi în limba turcă, implicând aceleaşi sunete aflate în contexte identice.

< *kindi* (sub influența lui *amiază*, *amurg*, *aseară*); *aliman* ~ *liman* < *liman* (explicat și prin falsă analiză sintagmatică, v. 5.3.1); *arândea* ~ *arindea* ~ *orindica* (aceasta din urmă, probabil prin falsă analiză sintagmatică) ~ *rândea* ~ *rindea* ~ *rendea* < *rende*; *ataman* ~ *taman* < *taman*; *eget-beget* ~ *get-beget* < *cet beget* (prin propagarea regresivă a vocalei *e* din al doilea element, pentru realizarea echilibrului silabic dintre cele două componente ale compusului). Uneori putem presupune că protezarea este etimologică, de exemplu în cazul lui *arândea* ~ *arindea*, forme care ar putea fi remodelări (prin disimilare sau asimilare la distanță) ale lui *ierindea* ~ *irindea* < tc. înv. *irende*, și în cazul lui *aliman*, care ar putea proveni (și) din varianta *iliman* a tc. *liman*.

b) „**Prefixări**” **emfatice cu s-/z-**: *sfirigea* ~ *firigea* ~ *feregea* < *ferece* ~ *ferlici*; *stârlîc* ~ *târlic* < *terlik* ~ *tîrlik*; *strapazan* ~ *trapazan* < *trabuzan*; *sturungiu* ~ *turungiu* < *turuncu*; *zbenghi* ~ *benghi* < *beng*; *zblrlic* ~ *blrlic* < *blrlik*; *zgârbaci* ~ *gârbaci* < *girbaç*; *zgârdan* ~ *gârdan* ~ *ghirdan* ~ *gherdan* < *gerdan* (probabil și prin etimologie populară, după *zgardă*).

Fenomenul invers, hipercorect, apare probabil în variantele *pafiu* ~ *parhiu* ale lui *spafiu* ~ *spahiu* < *spahi* și în *tîchiu* ~ *stichi(u)* < *istek*.

c) **Afereze**: *cabaz* (~*ocabaz) < *hokkabaz*; *cabazlâc* ~ *ocabazlâc* < *hokkabazlık*; *cram* ~ *icram* < *ikram*; *drușaim* ~ *droșaim* ~ *rușaim* ~ *indrușaim* < *itrîșahi*; *fuzalie* ~ *afuzali* < (h)*afuzali*; *hram* ~ *ihram* < *ihram*; *hramă* ~ *năhramă* ~ *năframă* ~ *măhramă* < *mahrama*; *hursuz* < *oğursuz*; *langavie* < *yırankavi*; *mamea* ~ *imamea* < *imame*; *mane* < *imame*; *Nadol* ~ *anadol* < *Anadol*; *nipar(iu)* ~ *inipahar* ~ *anipahar* ~ (i)*enibahar* < *yenibahar*; *varșa* ~ *i(e)vanșa* ~ *ivașe* ~ *i(e)vășa* ~ *evașa* ~ *iavașa* < *yavașa*; *lavră* ~ *palavră* < *palavra*; *roabă* < *araba*; *satara* < *müsader* (dacă nu cumva provine din tc. *sitara* ~ *sitare*); *stichi* < *istek*; *șabac* < *mușabak* (cf. totuși tc. *müşebbek* ~ *müşebbeke* ~ *şebeki* „în formă de plasă”, *şebeke* „plasă, rețea”, deci forma românească ar putea reda un etimon similar, cu afereză).

Există însă cazuri în care fenomenul s-a produs în limba turcă: rom. *leafă* ~ *liefă* ~ *laf* ~ *iafă* ~ *leaf* ~ *lefea* (explicat adesea prin afereză pe teren românesc sau prin deglutația vocalei tc. *ö*, interpretată drept articolul nehotărât rom. *o*) provine, foarte probabil, din variante cu afereză ale tc. *ölefe* ~ *ülefe* ~ *ulüfe* ~ *alaf* ~ *alafa* ~ *alefe*, deoarece altfel nu s-ar putea justifica formele fără vocală inițială din mai multe limbi est-europene: bg. *iefe* ~ *life*, scr. *lêfa*, ngr. *louφές*, alb. *ljufé*; arom. *lufé*, rus., pol. *lafá*. În mod similar, formele rom. *lefegiu* ~ *lafaciu* ~ *liufegiu* au la bază variante turcești cu afereză (*lefeci ~ *lafacı ~ *iüfeci), iar *zenghiu* provine din tc. *üzengi* ~ *üzengü* ~ (înv.) *zengü*.

B. Accidente în domeniul vocalismului

d) Asimilări vocalice:

– Vocale neaccentuate asimilate de vocale²⁶: *acadea* < *akide*; *alişveriş* ~ *aleşveriş* < *alişveriş*; *altalâc* < *altılık*; *arzahal* ~ *arzihal* ~ *arzuhal* ~ *arzoal* < *arzihal* ~ *arzuhal* ~ *arzoal*; *baş(i)buzuc* < *başibozuk*; *beizedea* ~ *beizadea* < *beyzade*; *beleliu* ~ *bilaliu* ~ *belâlâu* ~ *belalâu* ~ *belaliu* < *belâli*; *bîdiviu* < *bedevi*; *belezic* ~ *bilezic* < *bilezik*; *bîndilic* < *bendelik; *boiungiu* ~ *boiangiu* < *boyacı*; *bondoc* ~ *bundoc ~ *bunduc* < *bunduk*; *bostangilar-odobaşa* < *bostancilar odobaşi*; *boştoră* ~ *boştior* ~ *boştur* ~ *boştiur* < *boştur*; *buzgun* ~ *bozgun* < *bozgun*; *budulac* ~ *budalac* (der. din *budala* < *budala*); *bulumaci* < *bulamaç*; *bursuc* < *borsuk*; *cacearma* ~ *cacirma* < *kaçırma*; *cadalâc* < *kadılık*; *caldarâm* ~ *caldârâm* ~ *caldârâm* < *kaldırım*; *cambara* ~ *combara* ~ *cumbara* < *kumbara*; *canabiu* ~ *conabiu* < *kunabi*; *canale* < *kına*; *capasâz* ~ *capâsâz* < *kapisız*; *caplăgea* < *kaplıca*; *catafea* ~ *catefea* ~ *cadefe* ~ *catifea* ~ *cadifea* < *katife* ~ *kadife*; *cavarma* ~ *cavurma* ~ *cavârma* < *kavurma* ~ *kavırma*; *căsăgiu* ~ *chesăgiu* ~ *chisăgiu* < *kesici*; *cânâgic* < *kinacık*; *cârcâiac* ~ *cârcăiac* ~ *cârcaiac* < *kirkayak*; *ceadîriu* ~ *ceadâriu* < *çadiri* [*yeşil*]; *cearap* ~ *ciorap* < *çorap*; *ceatarie* ~ *cetarie* < *çetari*; *chilimet* ~ *chelemet* < *kelimet*; *chilipir* ~ *chelipir* ~ *chelepir* < *kelepir*; *chiusoleu* < *kösele* ~ *küsele; *ciopciun* < *çöp-i Çin*; *cişmîgiu* ~ *cişmegiu* < *çişmeci*; *cişniu* ~ *ceşniu* < *çeşni*; *coftirie* ~ *cufurie* ~ *cofterie* < *kufteri*; *condoragiu* ~ *conduragiu* < *konduraci*; *conuşman* < *konuşma*; *didiu* (~ *dediu) < *dede*; *dimirlie* ~ *demerlie* < *demirli*; *diricliu* ~ *direcliu* < *direkli*; *doldora* ~ *doldura* < *doldura*; *donolma* < *donalma*; *efende* ~ *efendi* < *efendi*; *felegean* ~ *filegean* < *filcan*; *fetnegea* < *fitneci*; *frînghie* ~ *frenghie* < *frenghi*; *galaon* ~ *galeon* ~ *galion* < *galiyon* ~ *galyon*; *gheveci* ~ *ghiveci* < *güveç*; *ghîgilic* < *gecelik*; *gîlip* ~ *gealip* < *celep*; *hatîşîrif* ~ *hateşîrif* ~ *hatîşerif* < *hatt-i şerif*; *herechet* < *hareket*; *hezmet* < *hizmet*; *hindichi* ~ *hendichi* < *hendek*; *hogeaghean* ~ *hogegean* < *hocegân*; *hurtum* ~ *hortum* < *hortum*; *iapangea* ~ *iapângea* ~ *iapângea* < *yapınca*; *iasîmin* < *yasemin*; *iazîgiu* < *yazıcı*; *ietegan* ~ *ietagan* ~ *iatagan* < *yatağan*; *imam-baialdi* ~ *imam-baildi* < *imambayıldı*; *imîneu* ~ *imînea* ~ *imeneu* ~ *imenea* ~ *imeni* < *yemeni* ~ *yimeni*; *iuşchiuzar* ~ *işchiuzar* < *işgüzar*; *iuşchiuzurlâc* ~ *iuşchiuzarlâc* ~ *ischiuzarlâc* < *işgüzarlık*; *isirgiu* < *esirci*; *lîvinţi* (pl.) ~ *levint* ~ *levent* < *levent*; *macava* ~ *mucava* < *mukavva*; *maramet* < *meramet*; *mascalagiu* ~ *muscalagiu* < *miskalcı*; *mângâr* ~ *mangâr*

²⁶ Întrucât în mai multe cazuri asimilarea unei vocale s-a produs sub efectul conjugat al mai multor vocale, nu facem distincție între cazurile de asimilare totală sau parțială, regresivă sau progresivă, în contact sau la distanță etc. În unele exemple – ca și în cele date mai jos ca rezultate ale disimilării – ar putea fi vorba (și) de alte fenomene fonetice, de exemplu de modificări induse de normele sistemului fonetic românesc sau ale graiurilor, cum sunt trecerea lui *e* la *i*, a lui *a* la *ă* și a lui *o* la *u*, pronunția dură a unor consoane, reacții hipercorecte la aceste modificări, analogii derivative etc.

< mangır; medea ~ madea < madde; mender ~ minder < minder; muhiumat ~ muhumat ~ mihimat ~ muhimat < mühimmat; narghealea ~ nerghelea ~ narghelea ~ narghilea < nargile; netegea < netice; obuduet < ubudiyet; odogaci ~ udugaci ~ odagaci ~ udagaci < ödağacı ~ üdağacı; otarac ~ otorac ~ oturac < oturak; otozbir ~ utuzbir ~ otuzbir < otuz bir; patlagean ~ patlăgea ~ patlăgean < patlican; pervenea ~ pervanea < pervane; refet ~ rufet < rufet; saba ~ seba < seba; sacnasiu ~ sacnaşiu ~ sahnisiu ~ şahnichiu < şahnişin ~ *sahnişin; saracliu < sarıklı; saragea ~ sarigea < sarıca; sarariu < sarılı; satargiu ~ satârgiu < satırcı; suiulgiu < suyolcu; şişinea ~ şişanea < şişane; tăcată (~ *tocată) < tokat; tâhân ~ tahân < tahın; tunzuh ~ tiunzuf ~ tenzuh ~ tenzuf < tensuh; valedede ~ valide < valide; zaiafet ~ zeiefet ~ ziefet ~ zăiafet ~ ziafet < ziyafet ~ ziyafet; zamba < zimba; zardava ~ zerdava < zerdava etc.

– Vocale asimilate de consoane labiale (cu care, de regulă, se află în contact): boicuş ~ baiguş ~ băicuş < baykuş ~ bayguş; chilipur ~ chilipir < kelepîr; ciurciuvea ~ giurgiuvea ~ ciorciovea (~ *cerciovea ~ *gergiuvea) ~ cercevea ~ gergevea < çerçeve; chiabur < kâbir; chiopeng ~ chipeng ~ chepeng < kepeng; ciopraz ~ cepraz ~ ceapraz < çapraz; foraş ~ fâraş ~ faraş < faraş; ghivozâu ~ ghiviziu < gûvezi; imomea ~ imumea ~ imamea < imame; inumei ~ inimei ~ iminei < yemeni; mahrumă ~ mahramă < mahrama; mola ~ măla ~ mala < mala; sovad < sevad; sufertaş ~ sofertaş ~ sefertaş < sefertasi; suvai ~ sevai < sevayi; zărzăvot ~ zărzăvat ~ zarzavat < zarzavat.

– Unele asimilări de acest fel ar putea fi rezultatul influenței conjugate a unei vocale și a unei consoane labiale: ciulumea ~ ciulamea ~ ciulama < çullama; ciumur ~ cimur ~ cemur ~ ceamur < çamur; dulumă ~ dulamă < dolama; duşumea ~ duşimea ~ duşamea < duşeme; gugiuman ~ gugiman ~ gugeman < güceman; molotea ~ malotea < mallota; momular ~ mumular ~ mămular ~ mamular < mamul; mumurluc < māmurluk; muselium ~ muselim < müsellim; odobaş ~ odabaş < odabaşı; topotan < topatan; tubulhana ~ tabulhana < davulhana ~ *tabulhana; tuftur ~ taftur ~ tăftur < tapkur.

Se poate remarca faptul că unele vocale au fost asimilate și în poziție accentuată, deși exemplele sunt destul de rare, mai ales dacă asimilarea a avut loc nu după o consoană labială, ci după o vocală neaccentuată (mehemuri < meham; raiat < riayet; sacnaş ~ sacniş < şahniş ~ *sahniş; sandac ~ sandâc ~ sanduc < sandık ~ sanduk; surut ~ suret < suret). Pe de altă parte, în mai multe cazuri asimilarea pe teren românesc este doar aparentă, ea fiind, de fapt, anterioară preluării termenului, deci etimologică (de pildă în sarai ~ serai < tc. saray ~ seray [*< pers. sarāy, serāy*]).

e) **Disimilări vocalice:** ecaret ~ acaret < akaret; bezestîn ~ bizestîn ~ bezesten < bezesten; beniş ~ biniş < biniş (dacă luăm în calcul corespondentele din bg. și ngr., ar putea fi vorba și de o variantă tc. *beniş); berlic ~ birlic < birlik; boiandruc

< *boyundruk*; *borangic* ~ *burangic* ~ *burangiuc* ~ *borungic* ~ *burungic* ~ *burungiuc*
 < *bürüncük* ~ *bürüncik* ~ *buruncik* ~ *buruncuk*; *boşter* ~ *boştir* ~ *boştiră* ~ *boştior* ~
boştora ~ *boştur* ~ *boştur* < *boştur*; *buiordiu* ~ *buiorultiu* ~ *buiuriltiu* ~ *buiurdiu* ~
buiurultiu < *buyurdi* ~ *buyuruitu*; *bulibaş(ă)* ~ *bulebaşă* ~ *bulubaş(ă)* ~ *bulucbaşă*
 < *bülükbaşı*; *cazâl* < *kızıl*; *cemişir* ~ *cimişir* < *çimşir*; *chiliper* ~ *chilipir* ~ *chelepir*
 < *kelepir*; *ciulma* ~ *cealma* < *çalma*; *dalâm* < *dilim*, (dial.) *dilim; *daleu* ~ *deleu* ~
deliu < *deli*; *dăducă* ~ *duducă* < *dudu*; *dimerlie* ~ *dimirlie* ~ *demerlie* < *demirli*; *gazie*
 ~ *ghizie* < *gezi*; *iltefat* < *iltifat*; *olat* ~ *holat* ~ *alat* ~ *halat* < *alât*; *rusomat* ~ *răsumat*
 ~ *rusumat* < *rusumat*; *turîngiu* ~ *turungiu* < *turuncu*; *zaluf* ~ *zâluf* ~ *zoluf* ~ *zuluf*
 < *zuluf* etc. O disimilare a vocalei labiale față de consoana bilabială *m* ar putea fi în
mârdar ~ *murdar* < *murdar*.

f) Cazuri particulare de asimilare sau disimilare vocalică

– Închiderea lui *e* la *i* în poziții accentuate apare și în contexte în care nu poate fi vorba nici de fenomenul dialectal al închiderii lui *e* medial aton și nici de urmele vechii tendințe de închidere a vocalelor sub accent înainte de o consoană nazală, ci doar de asimilare, cu precădere în contexte consonantice palatalizate, sau, mai rar, de disimilare: *abitir* < *biter*; *beleleu* ~ *beleliu* ~ *belaliu* < *belâli*; *bobric* < *böbrek*; *cătâr* ~ *catâr* < *katir*; *chilip* ~ *chelip* ~ *cheliép* ~ *chelep* < *kelep*; *chimir* ~ *chimer* < *kemer*; *cicic* < *çiçek*; *cighir* ~ *ceghir* ~ *gighir* ~ *cigher* ~ *gigher* < *çiger* ~ *çeger* ~ *çiğer*; *cimbir* ~ *cembir* ~ *cember* < *çember* ~ *çimber*; *duşış* < *düşeş*; *filiri* ~ *fileri* < *filer*; *fişic* ~ *fişec* < *fişek*; *gealip* ~ *gilip* ~ *gealep*, *gelep* < *celep*; *ghivici* ~ *ghiveci* < *güveç*; *hindichi* ~ *hendichi* ~ *handic* ~ *hendechi* ~ *hendec* < *hendek* ~ *handek*; *idic* ~ *edec* ~ *iedec* < *yedek* ~ *yidek*; *ilic* ~ *ilichi* ~ *ilec* ~ *ilechi* ~ *elec* ~ *elechi* < *yelek* ~ *yilek*; *levint* ~ *levent* < *levent*; *merchiz* ~ *merchez* < *merchez*; *mindir* ~ *minder* < *minder*; *peltic* ~ *peltec* < *peltek*; *sângif* ~ *sengif* ~ *zângif* ~ *singef* ~ *sincep* < *sincef* ~ *sencef* ~ *zincef*; *sedif* ~ *sedef* < *sedef*; *serasir* ~ *seraser* < *seraser*; *siclit* ~ *siclet* < *sıklet*; *stichi* < *istek*; *til* ~ *tel* < *tel*; *tivil* ~ *tighil* ~ *tivel* ~ *tighel* < *teğel*; *tizic* ~ *tezic* ~ *tizec* ~ *tezec* < *tezek*. Acestor exemple li se adaugă, probabil, și unele date la 3.3.1.f. Se pare, așadar, că românii preferă vocala închisă *i* și în poziții accentuate, îndeosebi în situații în care *e* poate fi transformat în *i* prin asimilare, ca schimbare accidentală care intervine sporadic.

– Deschiderea lui *i* la *e* în poziție accentuată nu mai poate fi pusă pe seama hipercorectitudinii aplicate pentru a „retușa” pronunții dialectale; în majoritatea cazurilor este vorba de asimilări sau disimilări, însă există și exemple care ar putea fi reacții adverse la deprinderea de a închide și vocala accentuată *e*: *antereu* ~ *anteriu* < *anteri*; *chertec* ~ *chertic* < *kertik*; *chescmec* < *kesmik*; *chizel* ~ *chizil* < *kizil*; *deleu* ~ *deliu* < *deli*; *egel* < *ecil*; *giret* ~ *geret* ~ *girit* ~ *gerid* < *cirit* ~ *cerid*; *ghecet* ~ *ghecit* < *geçit*; *ghibgher* < *kevgir*; *ierec* ~ *ieric* < *yerik* ~ *yirik*; *iuzul-emen* < *yüz ul-emin;

mansep ~ *mansip* < *mansib* ~ *mansip; *mezel* ~ *mezil* < *menzil* ~ *mezil; *meterez* ~ *meteriz* < *meteriz*; *moslem* ~ *moslim* ~ *muslim* < *müslim* ~ *moslim; *peşcher* ~ *pişcher* ~ *peşchir* ~ *pişchir* < *peşkir* ~ *pişkir*; *safer* < *safir*; *sărechi* ~ *saric* < *sarik* ~ *sarik*; *tahmen* ~ *tahmin* < *tahmin*; *vechel* ~ *vechil* < *vekil*; *zabet* ~ *zabit* < *zabit*; *zeft* < *zift*. *Chesm* < tc. *kısm* ar putea fi un exemplu de evoluție a tc. /la rom. / (**chism*), iar a acestuia la *e*.

Astfel de evoluții nu ar putea fi decât rareori etimologice, întrucât variația vocalică *e* ~ *i* în poziție accentuată este cu totul sporadică în limba turcă: *benic* < *benek* ~ (inv.) *benik*; *peşchiş* ~ *peşcheş* < *peşkiş* ~ *peşkeş*.

– Închiderea lui *o* la *u* accentuat se datorează uneori, cum am văzut mai sus, asimilării după o consoană labială sau asimilării ori disimilării față de o vocală neaccentuată, dar alteori se poate explica mai degrabă prin faptul că *o* din etimon este aton, de exemplu în *hartúp* < *kártopu* sau în *mosomúr* < *mósmor*, în care schimbarea a fost indusă de o normă românească (v. 3.3.1.d) și nu a intervenit în plus decât deplasarea accentului. Dacă însă vocala etimologică este accentuată, chiar și cazurile în care închiderea lui *o* poate fi pusă pe seama disimilării sau asimilării se bazează tot pe tentația vorbitorilor români de a închide vocala și sub accent, fără să fie vorba neapărat de vechea tendință a închiderii lui *o* urmat de *n* sau *m*: *moluz* ~ *moloz* < *moloz*; *parangun* < *parangon*; *solcul* ~ *solcol* < *sol kol*; *zurla* < *zorla*. Oricum însă, exemplele sunt foarte puține.

– Invers, deschiderea lui *u* la *o* în poziție accentuată ori în cuvinte monosilabice apare în mai multe împrumuturi, putând fi atribuită uneori asimilării sau disimilării, dar alteori numai simplului „joc” *o* ~ *u*, îndeosebi în contact cu o consoană labială: *cacom* ~ *cacum* < *kakum*; *calop* ~ *calup* < *kalup*; *chilom* ~ *chilomb* ~ *chilum* ~ *chilumb* < *külünk* ~ (inv.) *külün*; *cobor* ~ *cobur* ~ *cubur* < *kubur* ~ *kobur; *condor* ~ *condur* < *kondura*; *ghiaor* ~ *ghiaur* < *gâvur*; *chióștură* ~ *ghiustureá* < *küstüre*; *hormoz* ~ *hurmoz* ~ *hormuz* ~ *hurmuz* < *Hormuz* ~ *Hurmuz*; *lagom* ~ *lagum* < *lağum*; *mamor* ~ *mamur* ~ *mahmur* < *mahmur*; *nohot* ~ *noot* ~ *nohut* ~ *nout* < *nohut*; *potori* ~ *poturi* < *potur*; *sabor* ~ *sabur* < *sabur*; *samaloc* ~ *samaluc* < *samanluk*; *samor* ~ *samur* < *samur*; *surghion* ~ *surghiun* < *sürgün*; *tambor* ~ *tambur* < *tambur*; *toi* ~ *tui* < *tuğ*; *ugor* ~ *ugur* < *uğur*; *zacom* < *zakkum*; *zälof* ~ *zäluf* ~ *zuluf* < *zuluf*.

– Trecerea vocalei /*j*/ la /*i*/ (și, implicit, muierea consoanei precedente) se petrece uneori în contexte consonantice palatalizate la care vocala (și consoana) au fost asimilate²⁷ (*capıoldaş* < *kapı yoldaşı*; *celelie* < *çalılı [yer]*; *chici* ~ *câci* < *kıç*; *chişleac* < *kışlâk*), dar mai ales în cuvinte conținând fie vocala *i*, care a indus asimilarea, fie, surprinzător, vocala *ă*, *î* sau *a*, care a determinat, poate, disimilarea vocalei posterioare închise la vocala anterioară închisă cea mai apropiată: *băidîr* ~ *baldîră* ~ *baldâr* ~

²⁷ Nu luăm în discuție aici evoluțiile sistematice ale grupurilor /*ç*/, /*ğ*/, /*ş*/ etc. la /*ç*/, /*ğ*/, /*ş*/, pentru care v. 3.2.4.

baldără ~ *băldără* < *baldir*; *căzilbaş* ~ *cazilbaş* ~ *cazâlbaş* ~ *căzâlbaş* < *kızılbaş*; *cazic* ~ *cazâc* < *kazık*; *chilâf* ~ *caiâf* ~ *caiâf* ~ *căiâf* ~ *călâf* ~ *câlâf* < *kılıf*; *chizlar* ~ *căziariu* ~ *câzlar-aga* < *kızlar ağası*; *chinap* < *kınap*; *ipîngea* ~ *ipângea* < *yapınca*; *nahişli* < *nakişli*; *nîsfîa* ~ *nîsfea* < *nisfiye*; *nişadir* ~ *nişadâr* < *nişadir*; *sachîz* ~ *sacâz* < *sakız*; *salchim* ~ *salcâm* < *salkım*; *sarîgea* < *sarica*; *sarisabri* < *sarisabri*; *sirmă* ~ *sârmă* ~ *sârmă* < *sırma*; *sîfat* < *sifat*; *tîrpan* ~ *târpan* < *tirpan*; *tîrtîr* ~ *tertel* < *tirtir* ~ *tirtîl*. Graur 1968/1, 49 dă, în altă ordine de idei, exemple de palatalizări în interiorul cuvintelor „fără altă explicație decât muierea consoanelor”, care, deducem, este o tendință românească. Uneori ne putem gândi la influența unor corespondente din ngr., scr. sau magh., limbi care nu cunosc fonemul /j/, pe care l-au redat, de regulă, prin /j/, însă o astfel de soluție nu este valabilă și atunci când reflexul românesc al grupului tc. /kij/ este /k'uj/, reprezentând o palatalizare evidentă, pe teren românesc, într-un context fonetic etimologic care nu este deloc palatal, ca în *chiurc-beș* < *kırk beş* și în *chiurchicalem* < *kırk kalem* (v. 3.3.3.r). Alteori ar putea fi vorba de forme hipercorecte față de pronunția dură a unor consoane în graiurile românești (v. 3.3.2.Ń).

Pe de altă parte, trecerea lui /j/ la /ij/ (ca și cea inversă, /ij/ > /j/) este o schimbare pe care o cunosc și unele dialecte turcești (de exemplu *kizil* în loc de *kızıl* ~ *kızul*, având ca reflexe în română variantele *chizil* ~ *chizel* ~ *cazâl* ~ *cazul*), astfel încât ea ar putea fi, în unele cazuri, etimologică. Rom. *sarâc* provine, desigur, din tc. *sarik*, însă varianta sa cea mai răspândită, *saric*, ar putea avea la bază fie ngr. *σapıki* (poate doar ca model de adaptare), fie tc. dial. *sarik* (atestat cu alt sens, dar, fără îndoială, același cuvânt, derivat de la verbul *sar-* „a înfășura”). De altfel, și tc. *talim* (> rom. *talim*) ar fi putut avea și o formă cu armonie vocalică *talim, care să fi stat la baza variantei rom. *talâm*.

– Consoanele palatalo-alveolare /ç/, /ğ/ au determinat uneori, în silabe neaccentuate, evoluția prin palatalizare a vocalei /a/ la /e/ și, ulterior, eventual chiar la /i/: *cecal* ~ *ceacal* < *çakal*; *ceclama* ~ *ceciama* < *çalkama* [*soğani*]; *cederiu* ~ *ceadiriu* ~ *ceadâriu* < *çadiri* [*yeşil*]; *ceir* ~ *ceiur* ~ *ceair* < *çayır* ~ *çayur*; *celelie* < *çalılı* [*yer*]; *celma* ~ *cealma* < *çalma*; *cepraz* ~ *ceapraz* < *çapraz*; *cercagiu* ~ *cearcagiu* < *çarkacı*; *cercliu* ~ *cearclâu* < *çarklı* (poate și după *cerc*); *cerșaf* ~ *cearșaf* < *çarșaf*; *cetal* ~ *ceatal* < *çatal*; *cetma* ~ *ceatma* < *çatma*; *ceuş* ~ *ceauş* < *çavuş*; *cichir* ~ *cecâr* ~ *ceacâr* < *çakır*; *cicşiri* ~ *cecşiri* ~ *ceacşiri* < *çakşır*; *cîmur* ~ *cemur* ~ *ceamur* < *çamur*; *cîmpara* (~ *cempara) ~ *ceampara* < *çampara*; *cireap* ~ *cerap* ~ *cearap* ~ *ciorap* < *çorap*; *gemantan* ~ *gemandan* ~ *geamantan* ~ *geamandan* < *camadan*; *gemnâc* ~ *geamlâc* < *camlık*. De altfel, evoluția /çel/ > /çil/ se supune și tendinței românești de închidere a lui e aton la i (v. 3.3.1.e): *cîribaş* < *çeri başı*; *cîşit* < *çeşit* etc.

Nu este însă absentă nici evoluția inversă – rareori explicabilă prin asimilare la o altă vocală –, de deschidere a vocalei în același context, cu (/çil/, /ğil/ >) /çel/, /ğel/ > /çal/, /ğal/: *ceabuc* (poate și sub influența lui *trabuc*) ~ *cebuc* ~ *cibuc* < *çibuk* ~ *çibuk*; *ceacric* ~ *cecric* ~ *cicric* < *çıkırık*; *ceaiz* ~ *ceiz* < *çeyiz*; *ceameniu* ~ *cemeni* < *çemeni*;

ceangher ~ *ceanghir* ~ *cinghir* ~ *cinghel* ~ *cenghel* < *çengel* ~ *çingel* ~ *çingil*;
ceapchen ~ *ceapcân* ~ *ceapchin* ~ *cepchen* < *çepken*; *ciceacliu* < *çiçekli*; *davagealâc*
 ~ *davagelâc* ~ *davagilâc* < *davacılık*; *geabea* ~ *gebea* < *cebe*; *geabhana* ~ *gebhana*
 < *cebhana*; *gealep* ~ *gelep* < *celep*; *geambiş* (~ *gambiş) ~ *gimbiş* < *cümbüş*;
geanabet ~ *cenabet*; *gearah* ~ *gerah* < *cerah*; *geavrea* ~ *gevrea* < *cevre*; *hagealâc* ~
hagilâc < *hacılık* (aici, ca și în cazul lui *davagealâc*, a intervenit și varianta *-alâc* a
 sufixului rom. *-lâc*). Și acest tip de accidente fonetice poate fi, în unele cazuri,
 etimologic, de vreme ce turca îl cunoaște pe plan dialectal: rom. *ceanac* ~ *cenac* < tc.
çanak ~ *çenak*; în consecință, succesoarele balcanice ale etimoanelor turcești *çardak* și
yaniçer ~ *yaniçer* justifică reconstruirea variantelor tc. *çerdak (> rom. *cerdac*),
 respectiv *yeniçar ~ *yaniçar (> rom. *ienicear* ~ *ianicear*).

– Uneori, vocalele *i*, *e* și *a* sunt interschimbabile în română (dar și în turcă) și
 atunci când sunt precedate de consoanele palatalizate /*kʲ*/ și /*gʲ*/: *calemcheriu*
 < *kalemkâri* (pron. *kalemk'ari*); *cheabap* ~ *chebap* < *kebab*; *chetip* ~ *cheatip* < *kâtîp*;
ghevghir ~ *gherghir* ~ *ghevghir* < *kâvğlr* ~ *kârgir* ~ *gârgir* ~ *gâvğir. Schimbarea
 respectivă poate fi uneori etimologică: *chehaia* ~ *chihaia* < *kehaya* ~ *kihaya*; *chervan* ~
chearuvan < *kervan* ~ *kârvan*; *serascher* ~ *seraschiar* < *serasker* ~ *seraskâr (iar
 acesta din pers. *ser' asker* ~ *sar' askar*).

– De altfel, alternanța liberă nu numai a lui *e*, *i* și *a*, ci a tuturor vocalelor după
 africaterne puternic palatalizate /*çʲ*/, /*ğʲ*/ și după ocluzivele prepalatale /*kʲ*/, /*gʲ*/ este foarte
 frecventă în limba turcă, îndeosebi în variantele sale dialectale. Indiferent de identitatea
 inițială a vocalei, aceasta se poate modifica imprevizibil după o astfel de consoană
 (orice prepalatală, de exemplu, poate trece la o oricare dintre vocalele postpalatale,
 uneori antrenând depalatalizarea și a consoanei care o precedă, iar vocalele nelabiale
 trec cu ușurință la vocale labiale), cu condiția să nu afecteze distincțiile fonologice ale
 perechilor lexicale minimale. Astfel, avem în turcă, de exemplu, variantele *çekic* ~ *çökic*
 ~ *çoküc*, *çember* ~ *çimber* ~ *cınbir* ~ *çömber* ~ *çomber* ~ *çimbar* ~ *çumbar*, *çifit* ~
çufut ~ *çifut*, *çıra* ~ *çira*, *çırak* ~ *çirak* ~ *çerak*, *çırpı* ~ *çirpi*, *çubuk* ~ *çibık* ~ *çibuk* ~
çibik ~ *çibuk*, *çükür* ~ *çukür* ~ *çöğür*, *gerdel* ~ *gördel* ~ *gürdel*, *gucuk* ~ *gücük*, *kâğit* ~
keyat ~ *kiyat* ~ *kihat*, *köprü* ~ *küprü* ~ *kupri* ~ *koprü*, *küçük* ~ *kiçik* ~ *kuçuk* etc.

Nu este de mirare, așadar, că în limba română au fost preluate și variante
 etimologice cu vocala modificată, unele atestate, altele nu, dar posibile. Cele mai
 frapante sunt exemplele în care se evidențiază „jocul” grupurilor /*çʲil*/, /*ğʲil*/, /*kʲil*/, /*gʲil*/ ~
 /*çel*/, /*ğel*/, /*k'el*/, /*g'el*/ ~ /*çol*/, /*ğol*/, /*k'ol*/, /*g'ol*/ ~ /*çu*/, /*ğul*/, /*k'u*/, /*g'u*/, cunoscut atât
 în română, cât și în turcă. Se poate deduce din această constatare faptul că, în mai
 multe cazuri în care, în aceste contexte consonantice, o vocală nelabială alternează cu o
 vocală labială, decizia etimologică este greu de luat, întrucât formele respective pot fi
 explicate fie ca schimbări accidentale în limba română (de pildă prin asimilare sau
 disimilare, dar și prin „jocul” liber al grupurilor respective), fie ca succesoare ale unor

etimoane dialectale turcești: *cigâr* ~ *cicur* < *çukur*; *cihodar* ~ *ciuhodar* ~ *ciohodar* < *çuhadar* ~ *çohadar* ~ *çohodar; *cimbir* ~ *cember* ~ *cimber* ~ *ciumbir* ~ *ciumber* ~ *giumber* < *çember* ~ *cumber și alte variante menționate mai sus; *ciovrântie* < *çevrinti* ~ *çövrinti (v. Drimba 2001, 58); *cișmea* ~ *ciușmea* ~ *ceșmea* < *çeșme* ~ *çișme* ~ *çöșme*; *ciubuc* ~ *cibic* ~ *cibuc* < *çubuk* ~ *çibik* ~ *çibık* ~ *çibuk* ~ *çibuk*; *ciucec* ~ *cicic* < *çiçek* ~ *çüçek; *ciuflic* ~ *ciflic* < *çiflik*; *ciufut* ~ *cifut* < *çufut* ~ *çifut*; *ciulea* < *çile*; *ciut* ~ *ci^t* < *çit*; *ciutac* ~ *cetac* ~ *citac* < *çitak* ~ *çitak* ~ *çutak (reconstrucție sugerată în Drimba 1993/1, 68); *ghergheliu* ~ *ghilghiuliu* ~ *ghiorghioliu* ~ *ghiurghiuliu* ~ *ghiulghiuli* < *gülgülü*; *ghiordel* < *gerdel* ~ *gördel (Drimba 2001, 79); *ghiorghiou* ~ *ghergheu* ~ *gherghev* ~ *gherghef* < *gergef*; *gionat* < *cinak*; *giudea* < *cida* ~ *cida*; *giurumea* ~ *geremea* ~ *grimea* < *çürüme*; *giuvaer* ~ *gioher* ~ *giovaher* ~ *gevaer* < *cevher* ~ *cevahir* (cf. și ngr. τζεβαέρη ~ τζοβαίρη); *giuvrea* ~ *givrea* ~ *gevrea* < *cevre* ~ *çevre* ~ *çövre*; *hochimat* ~ *hochiumat* < *hükûmat*; *magin* ~ *magion* ~ *magiun* < *macun*; *narghiulea* ~ *narghelea* ~ *narghilea* < *nargile* (aceasta ar putea fi totuși o etimologie populară după *ghiulea*); *șchiombea* ~ *schimbea* ~ *schembea* < *işkembe* (aici, rom. /k'o/ s-ar putea datora asimilării la consoanele labiale *mb*); *ucirum* < *uçurum* etc. Am fi tentați să includem în această serie și varianta *ghiordan* a lui *gherdan* (< tc. *gerdan*), dacă nu am avea, ca etimon mai apropiat formal, ngr. γιορντάρι (acesta însuși ar putea însă proveni dintr-un tc. *gürdan sau *gördan).

g) **Anaptixe:** *bulumea* ~ *bulmea* < *bülme*; *cereviș* ~ *ciriviș* ~ *cerviș* ~ *cirviș* < *çerviș*; *chearuvan* ~ *chervan* < *kervan* ~ *kârvan*; *chiripici* ~ *chirpici* < *kirpiç*; *cicudiu* < *çiğde* [renginde]; *ceftelic* ~ *ciftilic* ~ *ceftlic* ~ *ciftlic* < *çiftlik*; *cimișir* ~ *cimșir* < *çimșir*; *ciripie* ~ *cerapie* ~ *cerpie* < *çirpi* ~ *çirpi*; *damăga* ~ *damga* < *damga*; *dilimea* ~ *deremea* ~ *dirimea* ~ *delmea* ~ *dermea* ~ *dirmea* < *delme* ~ *dërme* ~ *dirme*; *emriname* < *emr-name*; *feriman* ~ *ferman* < *ferman*; *filigean* ~ *filegean* < *filcan*; *găietan* ~ *găitan* < *gaytan*; *ghimuruc* ~ *ghiumurluc* ~ *ghimruc ~ *ghiunruc* ~ *ghiumbruc* < *gümbrük* ~ *gümbrük*; *halava* ~ *halva* < *halva*; *igemal* < *icmal* (pron. *iğmal*); *inigea* < *ince*; *mahamur* ~ *mahmur* < *mahmur*; *măzârac* ~ *mâzârac* ~ *măzrac* < *mızrak*; *mecherez* ~ *merchez* < *merkez*; *mosomur* < *mosmor*; *părâmaci* ~ *pârmac* ~ *parmac* < *parmak*; *pazavan* ~ *pazvan* < *pazvan*; *pirighel* ~ *pirghel* ~ *perghel* < *pergel*; *salamastră* < *salmastra*; *sălihtar* ~ *sălihtar* ~ *silihtar* < *silihtar*; *tarahon* ~ *tarhon* < *tarhon*; *tuzula* ~ *tuzla* < *tuzla*; *ugeret* ~ *ugiret* (pron. *uğret*) < *ücret*; *vizinea* ~ *viznea* ~ *veznea* < *vezne*; *vișinap* ~ *vișnap* < *vișnap*; *zapt-feriman* ~ *zapt-ferman* < *zapt-fermanı*; *zaptinamea* < *zaptname*; *zilezan* ~ *zilzan* < *zilzen*. Uneori, aceste anaptixe își găsesc motivația în dorința de evitare a unor grupuri consonantice greu de pronunțat.

Există și cazuri de anaptixe aparent românești, produse, în realitate, în limba turcă: *cățaran*, variantă a lui *cățran* ~ *catran* (< *katran*), provine, probabil, din varianta tc. *înv*.

katıran (cu tc. *i* > rom. *ă* și apoi prin metateza vocalelor); *trapazan* are ca etimon tc. dial. *trabuzan*, variantă cu anaptixă a lui *trabzan* ~ *tirabzan*. De altfel, anaptixa constituie unul dintre procedeele obișnuite prin care vorbitorii turci încearcă să evite grupurile consonantice (în limbajul popular, chiar și *traktör*, *trapez*, *tren*, *trombon* etc. sunt pronunțate *tiraktör*, *tirapez*, *tiren*, *tirombon*).

h) **Sincope:** *anterlic* < *anterilik*; *arzmagzar* ~ *arzumagzar* < *arzumahzar* ~ *arzimahzar*; *bongiu* ~ *bungiu* ~ *boiangiu* ~ *boangiu* ~ *buiangiu* < *boyacı*; *cărbaș* ~ *cărăbaș* ~ *carabaș* < *karabaș*; *chirgelâc* ~ *chirigelâc* ~ *chiragelâc* < *kiracılık*; *chirgiu* ~ *chirigi* ~ *chiragiu* < *kiracı* ~ *kirici*; *ciohdar* ~ *ciohodar* < *çohadar*; *dreg* ~ *direg* ~ *direc* < *direk*; *dulandragiu* < *dolandırıcı*; *guciman* (pron. *guçman*) ~ *gugiu* (pron. *guğuman*) < *güce*; *maslagiu* ~ *masalagiu* < *maşalacı*; *pașa-capsi* ~ *pașa-capîsi* ~ *pașa-capusi* < *paşa kapısı* ~ *paşa kapusu*; *peșch(i)er* ~ *peșchiar* ~ *peșecher* < *peşekâr* ~ *pişeker; *rusmât* ~ *ruşmet* ~ *rusumat* < *rusumat*; *sulgiu* ~ *suiulgiu* < *suyolcu*; *surgiu* ~ *surugiu* < *sürücü*; *tahtârvan* < *tahtirevan*; *tivilchiu* ~ *tivilichiu* < *tevekkell*; *trana* ~ *trahana* < *tarhana*; *triplic* ~ *tiriplic* < *tire iplik*; *zafet* ~ *zâfet* ~ *zâifet* ~ *zâiafet* ~ *zâiefet* ~ *zâifet* ~ *zâiafet* ~ *ziâfet* < *ziyâfet* ~ *ziyâfet*; *zamparlâc* ~ *zamparalâc* < *zamparalık*.

Sincope există, desigur, și în turcă, așa încât rom. *dușmea* (variantă a lui *dușumea*) și *pelvan* (variantă a lui *pehlivan*, *pelivan*) etc. pot fi explicate din tc. dial. *döşme* ~ *düşme (~ lit. *döşeme* ~ *düşeme*), respectiv din tc. *pelvan* (~ *pelivan* ~ *pehlivan*).

C. Accidente care au implicat vocale în hiat sau diftongi

i) **Sinereze** (contractii în diftong a două vocale în hiat): *fiong* ~ *fionc* < *fiyonk* ~ *fiyonga* ~ *fiyong; *saplâic* ~ *saplaic* < *saplayık*; *tabiet* (pron. *ta-bi-et*, apoi *ta-biet*) < *tabiat* ~ *tabiyet.

Astfel de contractii pot fi presupuse, ca stadiu intermediar, și la originea eliminării uneia dintre vocalele care se află în hiat: *galon* ~ *galaon* ~ *galeon* ~ *galion* < *galiyon; *ial-agasi* ~ *iali-agasi* < *yali ağasi*; *panciură* ~ *panciaură* ~ *paceaură* < *paçavra*. În rom. *lilichiu* ~ *lilichiu* ~ *liliechiu* ar putea fi vorba fie de același fenomen, fie de asimilarea la *i* în varianta fonetică cu *ia* diftong (*li-lia-chiu*). În *zana* ~ *zaana* ~ *zahana* < *salhana* a avut loc, desigur, simplificarea (reducerea) vocalei duble secundare.

j) **Reducerea la vocală a unui diftong** (probând etapa intermediară menționată mai sus; v. și mai jos, punctul m): *sidecar* ~ *sidicar* ~ *seidicar* ~ *saidicar* < *sadekâr*; *saralie* ~ *sarailie* < *saraylı*; *zebec* ~ *zeibeg* < *zeybek*.

k) Fenomenul opus, de **diftongare a unei vocale**, mai precis de intercalare lângă o vocală a unei semivocale neetimologice, induse uneori de contextul fonetic (ceea ce înseamnă asimilare), iar alteori de tendința de închidere a silabelor: *caraiman* ~ *caraman* < *karaman* (aici a putut interveni și analogia cu top. *Caraiman*); *ceaim* ~ *ceaum* ~ *ceam* < *çam*; *cheihaie* ~ *chehaie* < *kehaya*; *huichium* ~ *huchium* ~ *hiuchium* < *hülkum*; *moisafir* ~ *mosafir* ~ *musafir* < *müsafir*; *naimea* ~ *năimea* ~ *namea* < *name*; *paicea* ~ *pacea* < *paça*; *pehleivan* ~ *pehlivan* < *pehlevan* ~ *pehlivan*; *raichiu* ~ *rachiu* < *raki*; *răimăzan* ~ *ramazan* < *ramazan*; *saidecar* < *sadekâr*; *taivan* ~ *tavan* < *tavan*.

l) **Diereze** (disocierea unui diftong în două silabe): *chimion* (pron. -mi-on) < *kimyon*; *dalian* [pron. -li-an] < *dalyan*; *liliac* (pron. lit. mod. -li-ac, înv. li-liac) < *leylak* ~ *lilâk*; *paçeaură* ~ *paceaură* (pron. pa-ceău-ră) < *paçavra*; *sarailie* (pron. sa-ra-i-li-, înv. sa-rai-li-e) < *sarayli*; *saulă* (pron. său-lă ori sa-ú-lă) < *savla*; *talion* (pron. ta-li-on) < *talyon*. Fenomenul s-a produs uneori și în turcă, deci diereza este etimologică: *mabein* ~ *mabéin* < *mabeyin* ~ *mabeyn*; *tereiac* ~ *tireac* ~ *tiriac* (pron. ti-riac sau ti-ri-ac) < *tiryak* ~ *tiriyak*. Pronunția mono- și bisilabică a lui *paic* ~ *peic* este și ea, foarte probabil, etimologică.

m) **Evoluțiile diftongilor /j/ + vocală** impun o discuție distinctă, fiindcă au implicat schimbări specifice:

– *Deiotacizarea* – în multe cazuri numai grafică – a vocalelor *e* și *i*, altfel spus trecerea diftongului /je/ la /e/ (urmată uneori de închiderea la /i/) și a diftongului /ji/ la /i/ (fenomen normal, deoarece ortografia românească nu admite redarea diftongului /ji/ decât prin *i*), dar și a lui /ja/ la /a/, a lui /jo/ la /o/ și a lui /ju/ la /u/; uneori, /je/ provine din /ja/, /jo/ sau /ju/, ca urmare a asimilării prin palatalizare, dar există și exemple de evoluție inversă; în unele cazuri, /ja/, /je/, /jo/ sau /ju/ au fost reduși direct la /i/:

– la inițială: *alcovan* ~ *elcovan* (~ *ialcovan) ~ *ielcovan* < *yelkovan*; *anipahar* ~ *inipahar* ~ *inibahar* ~ *enibahar* (~ *ianipahar) ~ *ienipahar* ~ *ienibahar* < *yenibahar*; *atac* ~ *iatac* < *yatak*; *azaghiu* ~ *iazagiu* ~ *iasacciu* < *yasakçi*; *azagiu* ~ *iazagiu* < *yazıcı*; *eche* < *yeke*; *el-agasi* (~ *iel-agasi) ~ *ial-agasi* < *yalı ağası*; *elchegiu* < *yelkenci*; *elcovan* ~ *ielcovan* < *yelkovan*; *emac* ~ *iemac* ~ *iamac* < *yamak*; *emencafé* ~ *iemen-cafea* < *Yemen kahvesi*; *erchen* ~ *ierchen* ~ *ielchem* < *yelken*; *erliu* ~ *ierliu* < *yerli*; *evmie* < *yevmiye*; *ibraş* (~ *iebraş) < *ebraş*; *ich¹* (~ *echi) < *yek*; *ich²* ~ *iuc* < *yük*; *idic* ~ *edec* ~ *iedec* < *yedek*; *idiciu* ~ *edecciu* < *yedekçi*; *idicliu* ~ *edecliu* ~ *iedecliu* < *yedekli*; *ifca* ~ *efca* (~ *iefca) ~ *iofca* < *yufka*; *igurt* ~ *iaigurt* (~ *ioigurt*) < *yoğurt*; *ihnea* ~ *ihnie* ~ *iehnea* ~ *iahnea* ~ *iahnie* < *yahni*; *imidlic* ~ *emiclic* ~ *emedlic* < *yemeklik*; *ilic* ~ *ilec* ~ *elec* < *yelek* ~ *yilek*; *imurluc* ~ *irmuluc* ~ *emurluc* ~ *ermuluc* ~ *iermuluc* ~ *iarmuluc* ~ *iamurluc* < *yağmurluc*; *ipingea* ~

epangea ~ *epingea* ~ *epângea* ~ *iepângea* ~ *iapangea* ~ *iapângea* ~ *iapângea* < *yapınca*; *irmilic* < *yirmilik*; *isacciu* ~ *iesacciu* ~ *iasacciu* < *yasakçı*; *ivâşa* ~ *ivâşe* ~ *ivanşa* ~ *evaşa* ~ *ievâşa* ~ *ievaşe* ~ *ievanşa* ~ *ievaşa* ~ *iavaşa* < *yavaşa*; *izbaşă* ~ *iuzbaşă* < *yüzbaşı*; *izic* ~ *iazâc* < *yazığ*; *izluc* ~ *iuzluc* < *yüzlük*; *oldaş* ~ *ioldaş* ~ *yoldaş*; *uruc-bairam* ~ *iuruc-bairac* < *yürük bayrak;

– În poziție medială: *balîmez* ~ *baliemez* < *balyemez*; *boingiu* ~ *boiengiu* ~ *boiangiu* < *boyacı*; *caifet* ~ *caiefet* ~ *caiafet* ~ *căiafet* < *kıyafet*; *carail* ~ *carael* < *karayel*; *carainic* ~ *caraianac* < *karayanak*; *chehailâc* ~ *chehailâc* < *kehayalık*; *coinghios* < *koyungözü*; *cuingi-başa* ~ *cuiungi-başa* < *kuyumcu başı*; *mohair* ~ *muhair* ~ *muhaier* < *muhayyer*; *suilgiu* ~ *suiulgiu* < *suyolcu*; *tabet*¹ (~ *tabiet) < *tabiiyet*; *tabet*² ~ *tabiet* < *tabiat* ~ *tabiyet; *tirichiu* ~ *tiriachiu* < *tiryaki*; *zaifet* ~ *zeiefet* ~ *zäiefet* ~ *zaiafet* ~ *zäiafet* < *ziyafet*.

În unele exemple deiotacizarea este aparentă, exclusiv grafică, pronunția fiind tot cu iot: *emniet* < *emniyet*; *evmie* < *yevmiye*; *eziet* < *eziyet*; *ihtiar* < *ihtiyar* etc.

– Iotacizarea vocalelor.

– Vocala /e/ a devenit diftongul /je/ (este vorba despre preiotarea tradițională, de data aceasta notată, a lui e inițial de silabă): *iedec* (~ *edec) ~ *endec* ~ *hidec* ~ *hendechi* < *hendek*; *iem* ~ *em* ~ *hem* < *hem*; *ienghiurşel* ~ *enghiurşal* < *Engür şalısı*; *ierghelegiu* ~ *erghelegiu* ~ *herghelegiu* < *hergeleci*; *iesnaf* ~ *esnaf* < *esnaf*; *meienghi* ~ *meenghi* < *meheng* ~ *meeng; aceleiași preiotări trebuie să i se datoreze și varianta *iabraş* a lui *abraş* (< *abraş*), rezultată prin asimilare dintr-o formă *iebraş < *ebraş*.

– Totuși, uneori, vocala /a/ a fost și ea diftongată, devenind /ja/ și apoi evoluând la /je/, /ji/, care au fost reduse grafic la *i*: *bairgic* ~ *baiergic* (~ *baiergic) ~ *baargic* < *bağarcık* ~ *baharcık* ~ *baharcık*; *irambaşă* (~ *ierambaşă) ~ *iarambaşă* ~ *arambaşă* ~ *harambaşă* < *harambaşı*.

– Vocala *u*-a devenit diftongul /ju/: *iuşur* ~ *uşur* < *uşur*.

– Vocala *i* (provenind uneori din /ji/, prin vocalizare) s-a diftongat la /ji/²⁸, apoi a devenit /je/, /ja/ (adeseori reduși la *e*, *a*): *ava(i)et* ~ *avaît* < *avait*; *baiarac* ~ *baerac* ~ *bairac* < *bayrak*; *baraiactariu* ~ *baraectar* ~ *baraiactar* (pron. *ba-raic-tar*, apoi *ba-ra-ic-tar*) ~ *bairactar* < *bayraktar*; *baiaram* ~ *ba(i)eram* ~ *bairam* (pron. *bai-ram*, apoi *ba-i-ram*) < *bayram*; *dara* ~ *daara* ~ *daiarea* ~ *daera* ~ *daierea* ~ *daira* ~ *daierea* < *daire*; *ianat* ~ *ienat* ~ *inat* < *inat*.

– Evoluția lui *i* la /ju/ în contexte în care nu este precedat de o consoană labială sau palatalizată se datorează asimilației la o vocală labială: *iuşchiuzar* ~ *işchiuzar* < *işgûzar*; *iuşchiuzarlâc* ~ *işchiuzarlâc* < *işgûzarlık*.

– Diftongul /ja/ a evoluat prin palatalizare la /je/ și în situații în care schimbarea nu a fost însoțită de deiotacizare: *ieba* ~ *iaba* < *yaba*; *iedeş* ~ *iadeş* < *yades*; *ierma* ~

²⁸ Vocala *i* nu putea deveni în română diftongul /ji/ decât oral, deoarece acesta este redat în ortografia românească tot prin *i*.

iarma < *yarma*; *ietac* ~ *iatac* < *yatak*; *ietagan* ~ *iatagan* < *yatağan*; *iezagiu* ~ *iazagiu* < *yazıcı*.

– Alteori, /jɛ/ a evoluat la /jǎ/ sau /jɨ/ a trecut la /jɛ/, iar acesta a devenit, eventual, /jǎ/: *caraiâl* ~ *carael* < *karayel*; *iaminie* ~ *emenea* ~ *Imenea* ~ *iminea* < *yemeni* ~ *yimeni*; *iermelic* ~ *irmilic* < *yirmilik*; *saeagiu* ~ *sa(i)egiu* ~ *saigiu* < *sayıcı*. Într-un caz izolat, al lui *iaurt* ~ *iafurt* ~ *iogurt* < *yoğurt*, /jɔ/ a evoluat la /jǎ/, însă este posibil ca fenomenul să fie etimologic, de vreme ce aceeași evoluție se regăsește în bg. (*jagurt*, *jogurt*) și în ngr. (*ιαούρτι*, *γιαγούρτι*). La fel ar putea fi și /jǎ/ > /jɔ/ în *iovanliu* < *yavan* + rom. -liu. De altfel, instabilitatea și alternanța vocalelor după /j/ se regăsește și în turcă: *yeniçeri*, de pildă, are și variantele *yiniçeri* ~ *yaniçeri* (> rom. *ienicer* ~ *inicer* ~ *ianicer*).

D. Accidente în domeniul consonantismului

n) Asimilări consonantice²⁹

– Asimilări parțiale: *banimez* ~ *balimez* < *balyemez*; *başbugiuc* ~ *başbuzuc* < *başbozuc*; *bimbaşă* ~ *binbaşă* < *binbaşı*; *coșcogea* ~ *coscogea* < *koskoca*; *gemnâc* ~ *geamlâc* < *camlık*; *mianbal* < *miyan balı*; *moșmoană* ~ *moșmoală* < *mușmula*; *tejnîș* < *tecnis*; *toșmagi* ~ *tojmagi* ~ *toçmagi* ~ *togmagi* < *tutmac*. În varianta *tiuci* a lui *tuci* (< tc. *tuç*), /t/ a fost palatalizat dialectal sub influența asimilatorie a palatoalveolarei /ç/.

– Asimilări totale: *acmac* < *ahmak*; *aîș-velîș* ~ *arișverîș* ~ *alișverîș* < *alișverîș*; *alcaliu* ~ *arcaliu* < *arkalı*; *arzmazar* ~ *arzmahzar* < *arzimahzar*; *babein* ~ *mabein* < *mabeyn*; *bazbuzuc* ~ *başbuzuc* < *başbozuc*; *bidibiu* ~ *bididiu* ~ *bidiviu* < *bedevi*; *bigi-bigi* < *cici-bici*; *buhasebea* ~ *muhasebea* < *muhasebe*; *cervici* ~ *cerviș* < *çerviș*; *chibric* ~ *chibrit* < *kibrit*; *chiripir* ~ *chilipir* < *kelepir*; *tiukuc* ~ *tukuc* ~ **chiutuc* ~ *chituc* < *kütük*; *ciçimigea* ~ *cicmigea* ~ *cecmegea* < *çekmece*; *ciortar* ~ *ciurtar* ~ *cioltar* ~ *ciultar* < *çoltar* ~ *çultar*; *cuşcuş* (~ **cuscuş*) ~ *cuscuş* < *kuskus*; *dangada* ~ *dangana* ~ *dandana* < *tantana*; *dordora* ~ *doldora* < *doldura*; *dulalma* ~ *dunalma* < *donalma*; *farbara* ~ *farbala* < *farbala*; *ghiorghie* ~ *ghiordie* < *kürdiye* ~ **gördiye* (ar putea fi și o pronunție dialectală); *hurhuz* ~ *hursuz* < *uğursuz*; *mangan* ~ *mangal* < *mangal* (poate și prin etimologie populară, după *mangan*); *mihamea* < *mehane*; *saxariu* < *sarılı*; *taftur* < *tapkur*; *tahâiciu* ~ *talhâsciu* < *telhisçi*; *titie* ~ *chichie* ~ *tichie* < *takiye* (și aici ar putea fi „doar” pronunții dialectale); *țapap* ~ *țapan* ~ *sapan* < *sapan*.

Uneori, asimilarea consonantică era deja prezentă în etimonul turcesc: *geampara* ~ *ceampara* < *çampara* ~ *çalpara*. Pentru tc. *hatt-i humayun* se poate reconstrui o variantă **hatt-i humayum*, deoarece avem variante cu -m în rom. *hatihumaium* ~ *hatihumaiun*, scr. *hatihumajum* ~ *hatohumajun* și magh. *hati humajum*.

²⁹ Cu aldine cursive sunt notate consoanele induse, iar cu drepte de rând – consoanele inductoare.

o) Epenteze consonantice

Există mai multe tipuri de intercalare a unei consoane suplimentare, neetimologice în complexul sonor al cuvintelor; ele pot fi reduse la două categorii fundamentale: propagarea și coarticulația, iar motivele care le declanșează sunt tot două: pe de o parte, influența pe care o exercită o consoană (prin aceasta, fenomenul este apropiat asimilației); pe de altă parte, nevoia de închidere a unor silabe terminate în vocală. Aceste motive se combină adeseori, iar rezultatele constau în ceea ce Graur 1968/1, 50–52 numea cazuri „de complicare sau de creare a grupurilor de consoane”, care se explică prin „căutarea unui nou echilibru în organizarea complexului sonor”, determinând „adăugarea unei consoane la sfârșitul silabelor terminate în vocală” (explicație care nu este însă valabilă pentru toate tipurile de epenteză consonantică).

– În unele exemple este vorba de repetarea într-un cuvânt, prin propagare progresivă sau regresivă (anticipativă), a unei și aceleiași consoane; fenomenul este asemănător asimilării totale, doar că sunetul indus nu are la bază un altul care să fi fost transformat prin asimilare la consoana inductoare, ci este un sunet suplimentar, apărut prin articularea repetată a acesteia: *amanz-amanz* ~ *aman-zaman* < *aman zaman*; *brutur* ~ *buturi* (pl. lui *butur* ~ *buture* ~ *but* < *buț*); *buranginc* (apoi și *borangin*) ~ *burangic* ~ *borangic* < *buruncuk* ~ *buruncık*; *ceakort* ~ *çayırotu*; *cirmişik* ~ *cimişir* < *çimşir*; *englengea* ~ *eglengea* < *eğlence*; *miermur* ~ *meemur* ~ *memur* < *memur*; *mumftu* ~ *muftu* ~ *mufti* ~ *muftiu* < *müftü* ~ *müfti* (aici a putut interveni și labiala *f* din contact); *murzur-aga* ~ *muzur-aga* < *mu(h)zur ağa*; *nişteştea* ~ *nişeste* ~ *nişaştea* ~ *nişastea* < *nişaste*; *tracrî* ~ *tacrîr* < *takrîr*; *trumurug* ~ *tumurug* < *tomuruk*. Propagarea unei consoane a dus uneori la schimbarea terminației și încadrarea cuvântului într-un alt tip flexionar: *arbir* ~ *arbiu* < *harbi*; *tact* < *tak*. Observăm că cel mai adesea se propagă consoanele nazale și *r*, dar și *t*.

– Alteori, noua consoană apare prin anticiparea sau repetarea în contact numai a uneia dintre trăsăturile articulatorii ale consoanei inductoare, și anume a caracterului labial, prin coarticularea lui *b* sau *p* împreună cu *m* (indiferent care dintre aceste consoane este originară), formând grupul *mb* sau *mp*, uneori și la sfârșitul cuvântului: *chihlimbar* ~ *chihrimbar* ~ *chihlibar* ~ *chihribar* < *kehlîbar* ~ *kehribar*; *chilumb* ~ *chilomb* ~ *chilom* < *külüng*; *hadâmb* ~ *hadămb* ~ *hadâm* ~ *hadăm* < *hadim*; *mumbaia* ~ *mubaia* < *mubayaa*; *sampson* ~ *samson* < *samson* (același fenomen s-a petrecut în ngr. *σαμψών* și în rus. *sampson*); *sempt* ~ *semt* < *semt*; *şemblâc* ~ *şenlâc* < *şenlik*; *timpşie* ~ *tipsie* < *tepsî*; *zamboane* ~ *zaboane* (pl. lui *zabon* ~ *zăbun*) < *zibun*. Probabil că în unele cazuri este vorba despre influența ortografiei și pronunției neogrecești (în care *b* și *mb*, *mp* se scriu la fel, *μπ*, și se articulează asemănător), de exemplu în *agambaniu* ~ *aganbani* ~ *agabaniu* ~ *agabani* < *agabani*, în *hambes* ~ *habeş* < *Habeş*, în *tambulhana* ~ *tambulhanea* ~ *tabulhana* ~ *tabulhane* < *davulhane* ~ **tabulhana* etc.

Același fenomen se întâlnește însă și în turcă, de exemplu în tc. *gümrük* ~ *gümbrük* (> rom. *ghiumbruc*), în tc. *imrohor* ~ *imbrohor* (> rom. *imbrohor*) sau în tc. *muşamba* ~ *muşamma* (> rom. *muşama*), precum și în alte limbi balcanice. O amplificare turcească a grupului consonantic poate fi bănuită și în *embru-inam* < *emr-i inam* ~ *embr-i inam și în *menzil-embru* < *menzil emri* ~ *menzil embri. Este posibil ca și *dambla*³⁰ (atestat și în forma înv. *damlā*) să aibă la bază nu tc. *damlā*, ci o variantă *dambla, deoarece altfel ar trebui să presupunem apariția în mod autonom a unui *b* epentetic în română, albaneză (*damlla* ~ *dambla*), neogreacă (*δαμλάς* ~ *νταμπλάς*) și aromână (*dămlaie* ~ *dâmbălă*). Situația se repetă în cazul lui *mumbaşir* ~ *miubaşir* < *mübaşir*, având corespondent cu *mb* și în scr. (*bumbaşir*), în timp ce în ngr. *μπουμπασιρι* nu știm dacă este *mb* sau numai *b*.

– Atracția reciprocă a lui *n*, pe de o parte, și a occlusivei *d* sau *t*, pe de alta, se explică prin caracterul dental al acestor consoane (așa cum *m* și *b* se atrag pentru că sunt labiale). Fenomenul se regăsește și în alte limbi și, cel puțin în unele situații, ar putea avea ca model pronunția și ortografia neogreacă, în care *ντ* este notația pentru *d*, *nd* și *nt*. Și în acest caz însă, limba română a depășit modelul: *amandea* < *amade*; *fient* ~ *fiat* < *fiat* ~ *fiet*; *geandâr* ~ *ceadâr* < *çadır* ~ *cadır*; *indruşaim* ~ *indruşain* (~ *idruşaim, *itrişaim) < *itrişahi*; *maibent* ~ *mabein* < *mabeyn*; *merement* ~ *meremet* < *meremet*; *şahmarand* (~ *şahmeran) < *şahmeram* (SDLR: după *smarand*); *tălant* ~ *talant* ~ *tălan* ~ *talan* < *talak* ~ *talān. Varianta *tindichea* a lui *tinichea* (< *teneke*) ar putea fi rezultatul aceluiași fenomen, dar și al contaminării cu *tindiche* „stinghie dințată la războiul de țesut”.

– Caracterul dental al fricativelor *s* și *z* a indus uneori epenteza prin coarticulare a perechii lor occlusive, *t* și *d*. *bastara* < *basara* ~ *basira*; *bazabuzduc* ~ *bazbuzuc* ~ *başibuzuc* < *başibozuk*; *castriet* < *kasriyet*; *hazdran* ~ *hazran* < *hazaran* ~ *hazran; *mastraf* ~ *masraf*. < *masraf*. Rom. *razdachie* (~ *razachie*) este rezultatul aceluiași fenomen, produs însă, de această dată, în turcă (tc. *razakı* ~ *razdaki*), ceea ce face posibilă existența unor etimoane de același fel și în alte cazuri³¹.

– În mai multe cazuri nu poate fi însă identificată influența directă a unei consoane care să fi dus, prin repetarea trăsăturilor articulatorii, la apariția alteia, ci, într-adevăr, cauza epentezei trebuie căutată în nevoia unui „nou echilibru”, a unui sprijin consonantic, fie în aceeași silabă, fie în silaba precedentă, pentru închiderea acesteia; fenomenul apare de regulă în poziție medială, dar uneori și la finală. Nu trebuie să credem însă că nu există nicio legătură între noul sunet și contextul consonantic în care

³⁰ Graur 1963/1, 117, îl explică prin epenteza lui *b*, deoarece grupul *-ml-* este neobișnuit în limba română.

³¹ Există și exemple în care *sr* a trecut la *str* în alte limbi balcanice: rom. *maşrapa* < tc. *maşrapa*, în timp ce variantele *năstrapă* ~ *măstrapă* provin din bg. *năstrapa* ~ *măstrapa*, ngr. *μαστραπάς*, scr. *nastrap*; cf. și alb. *mastrap*, arom. *măstrăpă*.

el apare. Faptul că obiectul intercalării nu este oricare dintre consoane și că el apare cel mai frecvent în imediata vecinătate a anumitor consoane denotă o anumită interdependentă între cele două sunete consonantice aflate în contact, adică o anumită „responsabilitate” a consoanei preexistente în raport cu natura și identitatea celei nou apărute³².

Cea mai frecventă schimbare de acest fel este intercalarea unui *r* neetimologic între o vocală și fricativa surdă *ş* sau, mai rar, *s*: *cearşit* < *çaşit* (dar *ceaşitlâc* < *çaşitlik*); *harsa* ~ *hasa* < *hasa*; *harşa* ~ *haşa* < *haşa*; *horşaf* ~ *orşav* ~ *hoşav* ~ *oşaf* < *hoşav* ~ *hoşaf*; *hurşum* ~ *huşum* ~ *hucium* ~ *hugium* < *hücum*; *varşa* ~ *ivaşe* ~ *ievaşa* ~ *iavaşa* < *yavaşa*; *sirsinel* ~ *sisinel* < *süsen* (+ suf. rom. -*e*). Cazul mult citat al lui *arşic* ~ *aşic* (< tc. *aşık*) ar putea fi însă fals, deoarece termenul are corespondente cu aceeaşi epenteză şi în albaneză (*arshik*) şi aromână (*arşic*), ceea ce ar presupune un etimon comun tc. *arşık, iar dialectele limbii turce cunosc şi ele fenomenul evoluţiei /-ş-/ > /-rş-/ în contexte similare (*arşi* ~ *aşi*, *arşınmak* ~ *aşınmak* etc.). Există, aşadar, posibilitatea ca şi în alte exemple, cum este bunăoară *harşa* < *haşa*, să fie vorba de o evoluţie în limba turcă.

- De altfel, vorbitorii români au recurs şi în alte contexte la epenteza lichidelor *r* şi *l*, precum şi a nazalei *n*, pentru a închide silabele terminate în vocală, realizând o separare mai abruptă, deci mai clară a silabelor: *ardalâc* ~ *odalâc* (der. rom. cu suf. -*lâc* de la *oda < tc. *oda*); *arvat* ~ *avat* < *havut* ~ *(*h*)*avat*; *burluc* ~ *buluc* < *bülük*; *ciorlama* ~ *ciolama* ~ *ciulama* < *çullama*; *dulghen* ~ *dughean* ~ *dughenă* < *dükân* ~ *düken* ~ *dügen; *durbac(ă)* < *dibek* ~ *dübek; *ivanşa* ~ *ievanşa* ~ *ivaşe* ~ *ievaşa* ~ *iavaşa* < *yavaşa*; *nacanfa* ~ *nacalfa* ~ *nacafa* ~ *nafaca* < *nafaka*; *paceaură* ~ *paçaură* < *paçavra*; *parhiu* ~ *pafiu* ~ *spafiu* ~ *spahiu* < *spahi*; *salgeac* ~ *sageac* < *sacak*; *samalangea* ~ *samalagea* ~ *şamalagea* < *şami alaca*; *sermainsâz* < *sermayasız*; *şarvana* ~ *şarbana* ~ *şavana* ~ *şabana* < *şebane*; *tărbăci* ~ *tălbăci* ~ *tăbăci* (der. de la *tabac* < *tabak*); *telenzie* ~ *terezie* < *terezi*; *tirnichea* ~ *tinichea* < *teneke*; *zurluf* ~ *zuluf* < *zuluf* Epenteza lui *p* în *chepcea* ~ *checea* < *keçe* ar putea fi rezultatul unei contaminaţii (poate cu *chepcel* ~ *chepcea* „lingură mare”?).

- Un tip mai complex de schimbare este epenteza lui *n* între o vocală şi *c* sau *g*: *ceanghir* ~ *ceghir* ~ *cighir* < *çiger*; *cilinghiu* ~ *cilighiu* ~ *cilibiu* < *çelebi*; *durling* ~ *durlig* ~ *târlig* ~ *târlic* < *terlik*; *menganea* < *mehane*; *tăbanc* < *tabac* < *tabak*. Uneori

³² Vezi Puşcariu II 123, care încearcă să clasifice riguros aceste fenomene şi să le atribuie denumiri. Nu toate modificările de acelaşi gen pot fi însă incluse în clasificarea respectivă. În privinţa, de exemplu, a „despicării” lui *ş* în *rş* (*arşeu* < *aşeu* ~ *aşău* < magh. *ásó* sau *arşic* < tc. *aşık*), Király 190 arată că un „rapare şi în faţa altor consoane şi chiar după grupuri de consoane” (*ferestrău* < *ferestău*, *ilăstrău* < *ilistău*, *iorsag* < *iosag*, *marjă* < *majă*); autorul este de părere că, „în locul explicaţiilor particulare, de la o consoană la alta, este preferabilă acceptarea unei explicaţii generale: prin *r* epentetic, frecvent nu numai în graiuri, ci şi în limba veche”.

poate fi invocată nevoia de închidere a silabei, dar în toate cazurile este oglindită o atracție coarticulatorie între *n* și velarele oclusive (de nazalizare a velarelor și/sau de velarizare a lui *n*), existentă și în alte limbi (de pildă, în neogreacă, *γγ* și *γκ* redau și grupurile *ng, nk*).

– În sfârșit, epenteza consonantică coarticulatorie poate fi întâmplătoare și bazată exclusiv pe faptul că grupurile rezultate sunt obișnuite și frecvente în limba română (*br, dr, tr, șt*): *bridinea* ~ *bidinea* < *badana* [*fırçası*]; *cadriu* ~ *cadiu* < *kadı*; *citruc* ~ *chituc* (pron. dial. *čituk) < *kütük*; *peștin* ~ *peșin* < *peşin*; totuși, unele exemple s-ar putea datora contaminației sau etimologiei populare.

p) Disimilări consonantice³³

Rațiunile principale ale disimilării unei consoane sunt „ușurarea grupurilor consonantice” (Graur 1968/1, 50), uneori pentru că acestea sunt neobișnuite sau greu de pronunțat, dar și evitarea repetării în același cuvânt a unui sunet ori a unei (sau a unor) trăsături articulatorii comune celor două consoane prezente în forma de bază a cuvântului. Rezultatul poate fi eliminarea totală a „sunetului mai slab” sau numai modificarea sa prin pierderea trăsăturii comune cu „sunetul mai puternic”. Interesant este că, în unele cazuri, modificarea survenită contrazice, printr-un fel de „hipercorectitudine”, înseși motivele care au produs fenomenele inverse, de asimilare sau de epenteză consonantică: *danana* și *hidic*, de pildă, sunt produse ale „ușurării” grupului *nd*, prin disimilarea lui *d* sau *n*, din *dandana*, respectiv *hindichi*, ceea ce se opune tocmai tendinței despre care am vorbit mai sus, de atracție reciprocă a lui *n* și a oclusivei *d* (*indrușaim, tindichea* etc.). Și acest tip de modificări – constituind totuși o excepție față de tipurile de disimilare ale căror motive sunt foarte clare – confirmă faptul că „problema cauzelor care declanșează disimilarea nu a fost suficient lămurită” (Vraciu 167). De asemenea, cum vom vedea, disimilarea a putut fi indusă, în unele exemple, de mai multe consoane din structura cuvântului.

– Disimilări parțiale: *alişveriş* ~ *alişveriş* < *alışveriş*; *burluc* ~ *butluc* ~ *bucluc* < *bukluk*; *caral* ~ *carar* < *karar*; *simcir* < *çimçir*; *dangana* ~ *dandana* < *tantana*; *derbedel* ~ *derbeder* < *derbeder* (poate după suf. dim. -el); *deslgea* ~ *dizlgea* < *dişlice*; *filfiric* ~ *firfiric* < *firfirik*; *ghiurghiuiu* ~ *ghiulghiuli* ~ *ghilghiuliu* < *gülgülü*; *imanea* ~ *imamea* < *imame*; *malale* ~ *malale* (pl. lui *mala*) < *mala*; *mane* „briliant” < *imame* (probabil și pentru evitarea omonimiei cu *mamea* ~ *imamea* „capătul ciubucului” < *imame*); *murdal* ~ *mâdal* ~ *mârdar* ~ *murdar* < *murdar*; *natrapazlâc* ~ *matrapazlâc* < *matrabazlık*; *năframă* ~ *năramă* ~ *măframă* ~ *măhramă* ~ *maramă*

³³ Și în aceste cazuri, notăm cu aldine cursive consoanele induse, iar cu drepte de rând – pe cele inductoare ale disimilării. Din categoria disimilărilor consonantice fac parte, fără să fie accidentale, și unele dintre cele discutate ca fenomene de adaptare fonetică: eliminarea unor consoane înaintea africatelor (v. 3.2.6) și reducerea consoanelor geminate (v. 3.2.7).

< mahrama ~ marama; nătrăpaz ~ matrapaz < matrabaz; niambal ~ miambal < miyan balı; salamanic ~ salamalic < selâmaleyküm; saşiu ~ şaşiu < şaşı; tabac ~ cabac < kabak (poate și prin etimologie populară, după tabac); tacil ~ taclik ~ tacrir < takrir; teftendarıu ~ tefterdariu < tefterdar.

– Disimilări totale: armazar ~ azmazar ~ arzmahzar < arzimahzar; başbulubaş ~ baş-bulucbaş < baş bölükbaşı; berbelic ~ berbelâc < berberlik; beşactea < beştahta; bulubaşă ~ bolubaşă ~ buliubaş ~ bulucbaşă ~ buiucbaş < bölükbaşı ~ bölükbaşı; chimilioară ~ *chimilioară, der. dim. de la ghimirlie ~ chimirlic < kemerli; chipici ~ chirpici < kirpiç; cimir ~ cîmşir < çimşir; cobeciu < kozbekçi; danana ~ dandana < tantana; derbedei (pl. lui derbedeu) ~ derbederi (pl. lui derbeder) < derbeder (cauzele sunt aici și morfologice); dovlițiu < devletli ~ *dövlətli; dulama ~ dulama ~ dunama < donalma; fifiric ~ fifirig ~ firfirig ~ firfiric < firfirik; ghimesit ~ ghimisut ~ ghermesit < germsüd ~ *germisüt; hidec ~ hidic ~ hândic ~ hendec ~ hindichi < hendek; huchium ~ huchium < hülkum și/sau lokum; mişunea ~ mişunea < menekşe; mofluzâc ~ mofluzlâc < müflüzlük; murdalâc ~ murdarlâc < murdarlık; naragiu ~ narangiu < narenci; odunuc < odunluk; sadâc ~ sandâc < sandık; salamaic ~ salamalic < selâmaleyküm; sârdaiâc ~ serdarlâc < serdarlık; sitir ~ sictir < siktir; suiugiu ~ suiugiu < suyolcu; şă nec ~ *şănlec ~ şınlec ~ şănlâc ~ şenlâc < şenlik; tambuhana ~ tambuhana ~ tabuhana < tabulhana; tălpjic ~ tălpizic ~ tălpizic ~ *tălpjic < telbizlik; târâc ~ dulig ~ tâlic ~ dur lig < terlik ~ tırlık ~ derlik.

q) Fenomene legate de consoana *h*

Căderea lui *h*, îndeosebi a celui inițial sau intervocalic, este considerată un fenomen specific mai ales graiurilor din sudul țării (v. Gr. Brâncuș, în SCL 4/1961, p. 473) sau mai mult vestului României (Graur 1968/1, 48). După cum arată autorii menționați, tendința de suprimare a lui *h* există și în bulgară și albaneză. Dar și fenomenul invers, al aspirației vocalei inițiale, se manifestă în aceleași limbi, iar în română adesea în aceleași regiuni. Ambele tendințe se găsesc și în limba turcă (v. Drimba 2001, 301), ceea ce înseamnă că apariția sau suprimarea lui *h* ar putea fi uneori etimologică. Alteori, în exemple cu *h*- adăugat la inițială, poate fi bănuită și o influență țigănească în pronunțarea cuvintelor românești.

– Aspirația vocalei inițiale: hagemiş < Acem işi; haian ~ aian > ayan; hairat ~ erat ~ irat < irat; halagea ~ alagea < alaca; halai ~ alai < aiay; hangara ~ angara < angara; hantiriu ~ antiriu < antiri; haraba ~ araba < araba; harap ~ arap < Arap; harca ~ arca < arka; hargalâc ~ argalâc ~ agârlâc < ağırlık; harpagic ~ arpagic < arpacık; harz ~ arz < arz; hasmac ~ hazmac ~ azmac < azmak; hat ~ at < at; havaet ~ avaet ~ avait < avait ~ avayit; hazma ~ asmă < asma; hazman ~ asman < azman; hăzap ~ azap < azap; helbet ~ elbet < elbet; hioldaş ~ ioldaş < yoldaş; hodaie ~ odaie < oda; hogeac ~ ogeac < ocak; hotac ~ otac < otak; hotozbir ~ otozbir

~ otuzbir < otuz bir; huluc ~ uluc < uluk; hursuz ~ ursuz < uğursuz ~ oğursuz. Se remarcă, aşadar, că oricare dintre vocalele inițiale românești poate fi pronunțată cu aspirație.

– Un *h* expresiv, ca în *hlujer* ~ *lujer*, apare în *hluchium* ~ *lucum* < *lokum*, dacă nu cumva aici este vorba de o metateză din tc. *hülkum*.

– Adăugarea unui *h* anorganic, ca element de sprijin între două vocale în hiat, apare în *bohangiu* ~ *boangiu* ~ *boiangiu* < *boyaci*. Un *h* neetimologic apare și în *mahala*, variantă a lui *mala*, *maală*, deci între cele două *a*-uri prin care a fost redată vocala lungă din etimonul tc. *māla*.

– Suprimarea lui *h*:

– la inițială: *abar* ~ *aber* ~ *habar* ~ *haber* < *habar* ~ *haber*; *agialâc* ~ *agilâc* ~ *hagialâc* ~ *hagilâc* < *hacılık*; *ăgiu* ~ *hăgiu* < *haci*; *aidamac* ~ *haidamac* < *haydamak*; *aimana* ~ *haimana* < *haymana*; *airusum* ~ *hairusum* < *hayır olsun*; *alal* ~ *halal* < *halâl*; *alat* ~ *halat*² < *halat*; *alca* ~ *halca* < *halka*; *alva* ~ *halva* < *halva*; *amalâc* ~ *hamalâc* < *hamallık*; *amlă* < *hamla*; *amsi* ~ *amzie* ~ *hamsi* ~ *hamsie* < *hamsi*; *angiu* ~ *hangiu* < *hanci*; *araci* ~ *haraci* < *haraç*; *aram* ~ *haram* < *haram*; *aramin* ~ *haramin* < *harami*; *arbiu* < *harbi*; *ardal* ~ *hardal* < *hardal*; *areci* ~ *hareci* < *hareç*; *arşa* ~ *harşa* < *haşa*; *asechiu* ~ *hasechiu* < *haseki*; *atişerif* ~ *hatişerif* < *hatt-i şerif*; *avaiu* ~ *havaiu* < *havai*; *avalea* ~ *havalea* < *havale*; *avan* ~ *havan* < *havan*; *avantop* ~ *havantop* < *havantopu*; *avuz* ~ *havuz* < *havuz*; *az* ~ *haz* < *haz*; *azâr* < *hazır*; *azna* ~ *hazna* < *hazna*; *endec* ~ *hendec* < *hendek*; *epiec* < *hepyek*; *erghelegiu* ~ *herghelegiu* < *hergeleci*; *idie* ~ *hidie* ~ *hedie* < *hediyek*; *ileri* ~ *hileri* ~ *fileri* < *filer*; *irmiziu* ~ *hermâziu* ~ *cârmâziu* < *kırmızı*; *ormuz* ~ *urmuz* ~ *hormuz* ~ *hurmuz* < *Hormuz* ~ *Hurmuz*; *orşaf* ~ *horşaf* < *hoşaf*; *uzmet* ~ *huzmet* < *hüzmet*; *uzur* ~ *huzur* < *huzur*,

– în poziție medială: *chiaie* ~ *chiaia* ~ *chihaie* ~ *chihaia* < *kihaya*; *chirana* ~ *chirhana* ~ *cherhana* < *kerhana*; *chelimbar* ~ *chilimbar* ~ *chilibar* ~ *chiribar* ~ *chirimbar* ~ *chihlimbar* ~ *chihrimbar* ~ *chehribar* ~ *chihribar* < *kehribar* ~ *kehlibar*; *chiuian* ~ *chiulhan* < *küihân*; *chiulanguiu* ~ *chiulhanăgiu* ~ *chiulhanu* < *küihani*; *ciodar* ~ *ciohdar* ~ *ciohodar* < *çohadar*; *hadăm-saip* < *hadım sahibi*; *ianâie* ~ *ianie* ~ *iahnâie* ~ *iahnie* < *yahni*; *inipaar* ~ *inipahar* ~ *ienibahar* < *yenibahar*; *indruşaim* ~ *indrişai* < *itrişahi*; *maala* ~ *mahala* < *mahalla*; *mamudea* ~ *mahmudea* < *mahmudiye*; *meterhanea* ~ *mehterhanea* < *mehterhane*; *muurdariu* ~ *muhurdar* < *mühürdar*; *musaip* ~ *musahib* < *musahip*; *năut* ~ *nout* ~ *năhut* ~ *nohut* < *nohut*; *sain* ~ *sahân* < *şahım*; *salaor* ~ *saraor* ~ *salahor* ~ *sarahor* < *salahor* ~ *serahor*; *sefaet* < *sefahet*; *şaiu* < *şahi*; *şămuré* ~ *şahmara* ~ *şahmarand* < *şahmeram*; *şupea* < *şüphe*; *tejghetar* < *tezgâhtar*; *zaana* ~ *salana* ~ *zahana* ~ *salhana* < *salhana*; *zaara* ~ *zaerea* ~ *zahara* ~ *zaherea* < *zahire*;

– la finală, *h* a fost menținut (*şah*) ori s-a oclusivizat (*şac*); căderea sa a avut loc uneori încă în limba turcă. (*tejghea* ~ *tizghea* ~ *tesghea* < *tezgâh*, dial. *tezgâ*).

Apariția unui *h* anorganic și căderea lui *h* – fenomene care în unele cazuri pot fi considerate regionale în limba română – sunt frecvente, cel puțin dialectal, și în limba turcă (v. Drimba 2001, 301, Kakuk 533–534), ceea ce înseamnă că anumite modificări de acest fel sunt sau ar putea fi etimologice: rom. *alcalâc*, de pildă, provine din tc. dial. *alkalık*, nu din forma literară *halkalık*; rom. *tamachiar* are la bază tc. înv. și dial. *tamakâr*, nu varianta generală *tamahkâr*; variantele *ambar* ~ *hambar*, *araba* ~ *haraba*, *arman* ~ *harman*, *armuz* ~ *harmuz*, *em* ~ *hem*, *mahmur* ~ *mamur*, *mahramă* ~ *maramă*, *muhzur-aga* ~ *muzur-aga*, *ogea* ~ *hogea*, *pelivan* ~ *pehlivan*, *șișanea* ~ *șișhanea*, *trahana* ~ *tarana* etc. se regăsesc în turcă aidoma, atât cu *h*, cât și fără *h*. Variantele rom. *hanger* ~ *hangear* ~ *anger* ~ *angeariu* corespund formelor tc. *hancer* ~ *hancar* ~ *hançer* ~ *ançer* și celor scr. *handžar* ~ *andžar*, dar căderea lui *h*- ar fi putut avea loc în toate cele trei limbi. Nu greșim însă dacă reconstruim variantele **halât* și **arar* pentru tc. *alât* și *harar*, deoarece avem variante cu și fără *h*- în mai multe limbi balcanice: rom., bg., scr. *alat* ~ *halat*, alb. *hallat*, arom. *hâlâte*, respectiv rom., bg., scr. *harar* ~ *arar*, mac. *arar*. Rom. *mumurluc* provine, prin asimilare vocalică, din tc. dial. *māmurluk*, rezultat prin căderea lui *h* din *mahmurluk*. Și la finală, *-h* a căzut în turca populară în cuvinte cum sunt *ișalla* ~ *ișalla* ~ *ișallah* ~ *ișallah* (> rom. *ișala* ~ *ișaala*), *mașalla* ~ *mașallah* (> rom. *mașala*), în schimb a apărut ca reflex al consoanei arabe ` [= ain], de pildă în *matah* ~ *\*metah* ~ *meta* (< ar. *metā`*), preluat în română în forma *metah*.

– Labializarea lui *h* la *f* în contexte care nu presupun reacția hipercorectă la palatalizarea labialei *f* pe plan dialectal (pentru care v. 3.3.2.a); este vorba aici, așa cum bine arată Hristea 298–299, de un fenomen care nu este „un simplu joc între două consoane slab articulate”, ci de faptul că „unii vorbitori stabilesc o corespondență fonetică nu numai între *fi* și *hi*, ci și între *f*, în general, și *h*”. Spre deosebire însă de autorul menționat, nu credem – deoarece nu reiese din atestări – că avem a face cu reacția la o rostire dialectală, ci cu o modificare accidentală bazată pe corespondența fonetică amintită, pe care o stabilesc în general vorbitorii limbii române, și nu numai ei, deci cu o alternanță fonetică uzuală în diferite limbi. Schimbarea apare în toate pozițiile și contextele posibile: *efta* < *ihtar* ~ **ehtar*; *furtun* ~ *fortum* ~ *hortum* < *hortum* (probabil și datorită etimologiei populare, după *furtună*); *geraf* ~ *gerah* < *gerrah*; *meflem* ~ *mehiem* < *mehlem*; *năframă* ~ *măframă* ~ *năhramă* ~ *măhramă* < *mahrama*; *perdaf* < *perdah*; *raft* ~ *raht* < *raht*; *raftivan* ~ *rahtivan* < *rahtivan* [*ağası*]; *sileaf* ~ *sieah* < *silah*; *taft* ~ *taht* < *taht*; *taftaluc* ~ *taftalâc* ~ *tahtalâc* < *tahtalık* ~ *tahtaluk*; *tenzuf* ~ *tensuf* ~ *tenzuh* ~ *tenzih* < *tensuh* ~ *tensüh*.

Fenomenul invers, al trecerii lui *f* la *h*, apare și el în mai multe exemple, fără nicio legătură cu palatalizarea regională a labialelor sau cu vreun alt fenomen dialectal sau neliterar, ceea ce confirmă că este vorba despre o alternanță fonetică accidentală și

generală, bazată pe o corespondență stabilită de largi categorii de vorbitori: *haraş* ~ *faras* < *faras*; *pahta* ~ *pafta* < *pafta*; *tuhan* < *tufan*; *zarbah* ~ *zarpah* < *zerbaf(t)*.

De altfel, alternanța *h* ~ *f* există și în turcă (de pildă, rom. *chiulaf* < tc. *kulah*, dial. *kulaf*; rom. *manah* ~ *manaf* < antrop. tc. *Manah* ~ *Manaf*; rom. *saftian*, bg. *saftjan*, scr. *saftijan*, alb. *saftjan* cunosc aceeași modificare, probabil preluată din turcă: *sahtiyan* ~ *saftiyan; rom. *sulf* < tc. *sulh*, înv. și pop. *sulf*), precum și în alte limbi (v. Pușcariu II 197–198, Avram 2000, 78–96), inclusiv balcanice (*h* din tc. *perdah* a devenit *f* nu numai în dacoromână, ci și în aromână și în sârbocroată).

r) „Alunecarea” unei consoane la alta, pe baza unor trăsături articulatorii comune:

Schimbările de acest fel țin de confundarea sunetelor de către vorbitorii limbii receptoare: consoana etimologică își păstrează două dintre cele trei trăsături definitorii, însă una dintre acestea este percepută greșit și „deraiază” la o altă posibilitate de realizare în cadrul criteriului respectiv, modificând fie sonoritatea consoanei, fie modul de articulare, fie locul articulării. „Alunecarea” a putut avea loc fie în cursul împrumutării cuvântului, fie după ce varianta nemodificată, etimologică a cunoscut o oarecare răspândire în limba română.

Schimbări în sonoritatea consoanelor:

– Afonizări: *asman* ~ *azman* < *azman*; *basargiu* < *bazarcı*; *bectemis* ~ *bectemiz* < *bek temiz*; *bosma* ~ *bozma* < *bozma*; *bozafer* < *bozaver*; *capsimal* < *kabzimal*; *casac* < *kazak*; *casma* ~ *cazma* < *kazma*; *câsâlgea* ~ *câzâlcea* ~ *câzlâgea* < *kızılca*; *chermea* ~ *ghermea* ~ *deghermea* < *değirme*; *cidiu* < *ciddi*; *coinghios* < *koyungözü*; *diseniu* < *düzen*; *disghea* < *dizme* ~ *dizge; *turbacă* ~ *durbacă* < *dibek* ~ *dübek; *eşpeh* < *eşbeh*; *ceanfes* ~ *geanfes* < *canfes*; *cesvă* < *cezve*; *ghicelic* ~ *ghigilic* < *gecelik*; *ghioslomea* ~ *ghiozlomea* < *gözleme*; *ghisluc* ~ *ghizluc* < *güzlük*; *cicea* ~ *gigea* < *cica* ~ *cice* ~ *cici*; *harapiet* < *harabiyet*; *hasmac* ~ *hazmac* ~ *azmac* < *azmak*; *hucium* ~ *hugium* < *hücum*; *hormos* ~ *hormoz* ~ *hormuz* < *Hormuz*; *iasigi-efendi* ~ *iazigi-efendi* < *yazıcı efendi*; *inipahar* ~ *ienipahar* ~ *inibahar* ~ *ienibahar* < *yenibahar*; *ipneu* ~ *ibneu* < *ibne*; *işchiuzar* < *işgüzar*; *iuşchiuzarlâc* < *işgüzarlâk*; *isluc* ~ *izluc* ~ *iuzluc* < *yüzlük*; *mahmutea* ~ *mahmudea* < *mahmudiye*; *mertepea* < *mertebe*; *meşferet* < *meşveret*; *muşdea* ~ *mujdea* < *müjde*; *namas* ~ *namaz* < *namaz*; *nisam* ~ *nizam* < *nizam*; *otosbir* ~ *otusbir* ~ *otozbir* ~ *otuzbir* < *otuz bir*; *patalama* ~ *batalama* < *batallama*; *perosea* ~ *peruzea* < *perüze*; *pungiuc* < *buncuk*; *sacâs* ~ *sacâz* < *sakız*; *sosma* ~ *sozmă* < *sozma*; *tafgihat* < *tevcihat*; *tesghea* ~ *tizghea* < *tezgâh*; *tetbir* < *tedbir*; *tisic* ~ *tizic* < *tezek*; *toitan* < *toydan*; *trapazan* ~ *trapuzan* ~ *târbozan* < *trabuzan*, *trabzan*, *tirabzan*; *tuslama* ~ *tuzlama* < *tuzlama*; *tusluc* ~ *tuzluc* < *tozluc*;

zarpa ~ *zarpah* ~ *zarah* < *zerbaf(t)*; *zăpun* ~ *zăbun* < *zibun*; *zerdiceaf* ~ *zirdiceav* < *zerdeçav*; *zurumbat* < *zurumbad*.

– Sonorizări: *amzie* ~ *hamsie* ~ *amsi* < *hamsi*; *bazma* ~ *basma* < *basma*; *carabaşag* < *karabaşak*; *câna-giugiuc* < *kina çiçeği*; *câzmet* ~ *câsmet* < *kismet*; *cearceav* ~ *cearceaf* < *çarçaf*; *cicârâg* ~ *cicârâc* < *çıkırık*; *cigâr* ~ *cicur* < *çukur*; *cijmea* ~ *ciujmea* ~ *çişmea* ~ *ciuşmea* < *çeşme*; *cuscu* < *kuskus*; *direg* ~ *dereg* ~ *direc* ~ *derec* < *direk* ~ *derek*; *dumea* < *tume*; *dujman* ~ *duşman* < *duşman*; *dura* ~ *tura* < *tura*; *durlac* ~ *turlac* < *torlak*; *făgar* < *fikar*; *firfirig* ~ *firfiric* < *firfirik*; *gabara* ~ *cabara* < *kabara*; *gazret* < *hasret*; *geamandură* ~ *ceamandură* < *şamandura* (poate p. et. pop. după *geam*); *geamaşir-başa* ~ *ceamaşir-başa* < *çamaşır başı*; *geamsacâz* ~ *ceamsacâz* < *çamsakızı*; *geanfez* ~ *geanfes* < *canfes*; *gergevea* ~ *cercevea* < *çerçeve*; *ghebă* ~ *chebă* < *kebe*; *ghenar* ~ *chenar* < *kenar*; *gherghev* ~ *gherghef* < *gergef* (la fel și în scr. *derdev* ~ *derdef*); *ghiabur* ~ *chiabur* < *kâbir*; *ghibgher* < *kevgir*; *ghimirlie* ~ *chimirlic* < *kemerli*; *ghioghici* < [kızıl]kök içi; *giumag* ~ *ciumag* ~ *ciomag* < *çomak*; *giurumea* < *çürüme*; *gojgogea* ~ *goşgogea* ~ *cojcogea* ~ *çoşcogea* < *koskoca*; *gumbara* ~ *cumbara* < *kumbara*; *ignea* ~ *ignie* ~ *iagnie* ~ *icnea* ~ *icnie* ~ *iacnie* (~ *ihnea* ~ *ihnie* ~ *iahnie*) < *yahni*; *indruşaim* < *itrîşahi*; *iznaf* ~ *isnaf* ~ *esnaf* < *esnaf*; *langavie* < *yıllankavi*; *mederez* ~ *meterez* < *meteriz*; *murahaz* ~ *murahas* < *murahas*; *nadaz* ~ *nadas* < *nadas*; *santaloz* < *sandalos*; *talaj* ~ *talaş* < *talaş*; *tazma* ~ *tasma* < *tasma*; *tegnefes* ~ *tecnefes* < *teknefes*; *vâstâc* ~ *fâstâc* < *fistik*; *vesat* ~ *fesat* < *fesat*; *vistichiu* ~ *fistichiu* < *fistikî*; *zablaic* ~ *zâplăic* ~ *saplaic* < *saplayık*; *zalhana* ~ *salhana* < *salhana*; *zandai* ~ *sandal* < *sandal*; *zangalâc* < *sangılık*; *zaraf* ~ *saraf* < *sarraf*; *zâgan* ~ *sâhan* ~ *sahan* < *sahan*; *zâlăvat* ~ *salavat* < *salavat*; *zeibeg* ~ *zebec* < *zeybek*; *zelemet* ~ *selemet* ~ *selamet* < *selâmet*; *zov* ~ *zof* ~ *zuf* ~ *sof* < *sof* ~ *suf*.

– Cel puţin în cazul unor consoane se poate afirma cu certitudine că variaţia de sonoritate este cunoscută și în limba turcă, mai ales dialectal (de exemplu *çimbistra* ~ *cimbistra*, *duşman* ~ *tuşman*, *gaytan* ~ *kaytan*, *gün* ~ *kün*, *kurut* ~ *gurut* etc.). Mai mult, fenomenul este curent și constituie chiar normă în procesul sufixării vocalice a cuvintelor terminate în consoanele surde *-ç*, *-k*, *-p*, *-t*, care se transformă în *-c*, *-ğ* (sau *-g*), *-b*, respectiv *-d*, formele rezultate ar putea sta uneori la baza finalelor sonorizate ale împrumuturilor românești, de exemplu în *cicârâg*, *ciomag*, *direg*, provenind din tc. *çıkırık*, *çomak*, respectiv *direk*. Modificări accidentale ale sonorității se petrec însă, în limba turcă, în diverse alte poziții și contexte, reflectându-se fidel în împrumuturile românești: variantele rom. *baiguş* ~ *boicuş* ~ *băicuş* provin din tc. *baykuş* ~ (dial.) *bayguş* (Drimba 2001, 37); *cavas* ~ *cavaz* < *kavas* ~ *kavaz*; *cimbir* ~ *ceंबर* ~ *gimbir* ~ *gimber* ~ *giumber* < *çimber* ~ *çember* ~ *ceंबर* ~ *cinbir* ~ *cumber; *cogea* ~ *gogea* < *koca* ~ (dial.) *goca*; *copus* ~ *cupus* ~ *copuz* ~ *cobuz* < *kopuz* ~ *kobuz* ~ *kupuz*; *danga* ~ *tamga* < *damga* ~ *tamga*; *dulap* ~ *dulab* < *dolap* ~ *dolab*; *duşec* ~ *duşeg* < *düşek* ~ *düşeg*; *gârbaci* ~ *cârbaci* < *gırbaç* ~ *kırbaç*; *giorap*

~ *ciorap* < *corap* ~ *çorap*; *gurban* ~ *corban* ~ *curban-bairam* < *Kurban* (~ *Gurban* ~ *Gurban) *bayramı*; *gevrea* ~ *cevrea* < *cevre* ~ *çevre*; *ghebre* ~ *chebre* < *gebre* ~ *kebre*; *giugiuc* ~ *ciuciuc* ~ *cicic* < *cüçük* ~ *cicik* ~ *çıcık*; *hoşaf* ~ *orşaf* ~ *orşav* ~ *hoşav* < *hoşaf* ~ *hoşav*; *macaz* < *makaz* (variantă populară a lui *makas*); *mangafa* < *mangafa* (variantă populară a lui *mankafa*); *mehenghi* ~ *mehenchi* < *meheng* ~ *mehenk*; *melez* ~ *meles* < *melez* ~ *meles*; *meterez* ~ *meteriz* ~ *meteris* < *meteriz* ~ *meteris*; *palancă* ~ *palangă* < *palanka* ~ *palanga*; *sângif* ~ *zângif* < *sencef* ~ *zincef*; *talhâs* ~ *talhâz* < *telhis* ~ *talhis ~ *talhiz*; *topuz* ~ *topus* < *topuz* ~ *topus*; *toz* ~ *tos* < *toz* ~ *tos*; *zefchi* ~ *zevechi* < *zefk* ~ *zevk*; *zingir* ~ *singir* < *zincir* ~ *sincir*.

În consecință, având în vedere că *dandana* și *matrapaz*, de exemplu, au corespondentele bg. *dandana*, arom. *dăndănă*, respectiv ngr. *ματραπάζης*, alb. *matrapaz*, putem presupune variantele *dandana și *matrapaz și pentru etimoanele comune tc. *tantana*, respectiv *matrabaz* ~ *madrabaz*. Drimba 2001, 56–57 reconstruiește, pe bună dreptate, variantele *kündelik pentru *gündelik* și *güstüre pentru *küstüre*, ca etimoane ale rom. *chiundelâc* ~ *chindelic* (~ *ghiundelic* ~ *ghindelic*), respectiv *ghiusturea* (~ *chioștură*). Pronunții dialectale turcești pot fi bănuite și la originea reflexului rom. /s/ al tc. /z/, în poziții în care acesta ar putea fi semisonor (/Z/), de tipul *mediae lenes* (de pildă în *asman*, *bectemis*, *casac*, *ghioslomea*, *ghisluc*, *hasmac*, *namas*, *tuslama* etc.), iar rom. *miras* ~ *miraz* provine din tc. *miras*, care în mod cert avea și varianta *miraz, transmisă și bulgarei (*miraz*), sârbo-croatei (*miraz*) și aromânei (*miraze*). Nu poate fi exclusă însă nici posibilitatea ca astfel de fonetisme să constituie simple variante grafice românești, de exemplu în *huzmet* și *matrapaz*, scrise adesea și *husmet*, *matrapas*.

Schimbări în modul de articulare a consoanelor:

– Nazalizarea oclusivelor labiale: *camazlâc* ~ *cabazlâc* < *hokkabazlık*; *nătlăgele* (~ *mătlăgele) ~ *pătlăgele* < *patlıcan*. Unele exemple de acest fel se datorează procedurii de formare a cuvintelor și variantelor, împrumutat din turcă, denumit „formule rimate” (v. V.2.1).

– Invers, denazalizarea labialei *m* la *b*, *p* sau *v*: *buhasebea* ~ *muhasebea* < *muhasebe*; *bumbaiegiu* ~ *mumbaiegiu* < *mübyeaci*; *bumbașir* ~ *mumbașir* < *mübașir*; *cujban* ~ *gujban* ~ *gujiman* ~ *gugiman* < *güceman* ~ *gücimen*; *iavangiu* ~ *iamangiu* < *yağmacı*; *parangoz* ~ *marangoz* < *marangoz*; *savor* ~ *samor* ~ *samur* < *samur*. În exemplele cu *b* < *m*- ar putea fi însă vorba de simple asimilări consonantice și/sau de fenomene petrecute încă în limba turcă (pentru *bumbașir*, cf. și scr. *bumbașir*).

– Dentala nazală *n* a devenit dentala lichidă / în *lisfia* ~ *nisfia* < *nisfiye*.

– Dentala fricativă *s* a devenit dentala oclusivă *t* în *tahan* ~ *sahan* < *sahan*; *tănciu* ~ *sănciu* ~ *sanchiu* < *sankı* (aici ar putea fi însă o contaminare cu *tanău*, *tăncărău*).

– Dentala fricativă *s* a alunecat la dentala africată *ʃ*: *tipție* ~ *tăpție* ~ *tipsie* ~ *tăpsie* < *tepsi*; *țapan* ~ *sapan* < *sapan* (probabil și prin etimologie populară, după *ț(e)apăn*); *țaparină* ~ *saparină* < *saparina*.

– Labiale fricative devenite oclusive (*v*, *f* sau /*w*/ [= *v* bilabial] > *b*, *p*): *ghibgher* < *kevgir*; *habuz* ~ *havuz* < *havuz*; *sileap* ~ *sileaf* (~ *sileah*) < *silâh*; *tilibichiu* ~ *tilivichiu* (~ *tivilichiu*) < *tevekkeli*; *zerbap* < *zerbaf(t)*.

– Labiale oclusive devenite fricative (*b*, *p* > *f*, *v*): *chenaf* ~ *chinap* < *kinap*; *farmac* ~ *fărmac* ~ *parmac* ~ *părmac* < *parmak*; *farmaclîc* ~ *parmaclîc* ~ *parmaclâc* < *parmaklık*; *fîrfîriu* ~ *pirpiriu* < *pirpiri* (dacă nu cumva este o var. etimologică); *taftur* < *tapkur*; *vezevenghi* ~ *pezevenghi* < *pezeveng* (poate și prin asimilare); *vital* < *bi tay*; *zaviț* ~ *zabit* < *zabit*; *zăvun* ~ *zăbun* < *zibun*.

Alternanța *f*, *v* ~ *p*, *b* este cunoscută și limbii turce (de exemplu în tc. *hoşaf* ~ *hoşav* ~ *hoşab* [< pers. *hoš-āb*] > rom. *horşaf*). Variantele rom. *mutfac* ~ *mutpac* ~ *matbah*, *singef* ~ *sângeap* ~ *sângeab*, *zevzec* ~ *zebzec* se explică pe deplin din tc. *mutfak* ~ *mutpah* ~ *mutbak* ~ *matbah* (< ar. *matbah*), din tc. *sincef* ~ *zincef* ~ *sincap* ~ *sincab* (< pers. *sincāb*), respectiv din tc. *zevzek* ~ *zibzik* ~ *zezbek. Corespondentul și posibilul etimon al rom. *telbea* ne este cunoscut din dialectul tăărăesc din Dobrogea: *telbe* (~ tc. *teive* > rom. *telvea*).

– Prepalatale sau postpalatale (velare, uvulare sau faringale) oclusive devenite fricative: *dalhauc* ~ *dalcauc* < *dalkavuk*; *ehpaia* ~ *ecpaia* < *ek paye*; *hăiret* < *gayret* (poate printr-un intermediar *kayret); *hartup* < *kartopu*; *hârbaci* ~ *cârbaci* < *kirbaç*; *hermâziu* ~ *cârmâziu* < *kirmizi*; *hulă* ~ *culă* < *kuia* ~ *kule*; *hușlă* ~ *cușlă* ~ *câșlă* < *kışla*; *mehtiup* ~ *mehtup* ~ *mictiup* < *mektup*; *mehtupciu* ~ *mectubgiu* < *mektupçu* ~ *mektubcı*; *nahișli* < *nakișli*; *serasher* ~ *serascher* < *serasker*; *tehnefes* ~ *tecnefes* < *teknefes*; *tinihigiu* ~ *tinichigiu* < *tenekeci*; *tumbelehi* ~ *tumbelechi* < *tümbeiek*.

– Invers, postpalatale sau prepalatale fricative devenite oclusive: *caham* ~ *haham* < *haham*; *căin* ~ *hăin* ~ *hain* < *hain*; *dăchiu* ~ *dăhiu* < *dahi*; *icnie* ~ *icnea* ~ *iacnie* ~ *ihnie* ~ *ihnea* ~ *iahnie* < *yahni*; *igzar* ~ *ihzar* < *ihzar*; *islac* < *islah*; *magmudea* ~ *mahmudea* < *mahmudiye*; *magzar* ~ *mahzar* < *mahzar*; *mecterhanea* ~ *mehterhanea* < *mehterhane*; *menganea* < *mehane*; *peclivan* ~ *pehlivan* < *pehlivan*; *șac* ~ *șah* < *șah*; *tacmin* ~ *tahmin* < *tahmin*; *tact* ~ *taht* < *taht*; *tagvil* ~ *tahvil* < *tahvil*; *zăcherea* ~ *zaherea* < *zahire*. Același fenomen s-a produs și în turcă, reflectat, de pildă, în *silihtar* ~ *siiictar* < *silihtar* ~ *siliktar*.

– Dentala lichidă laterală /*l*/a devenit vibranta *r*: *batarama* ~ *batalama* < *batallama*; *ceangher* ~ *ceanghir* ~ *cinghir* ~ *cinghei* ~ *cenghel* < *çengel* ~ *çingel* ~ *çingil*; *deribaș* ~ *delibaș* < *delibaș[lı]*; *deriu* ~ *deliu* < *deli*; *durma* ~ *duima* < *doima*; *ghiormec* < *gölmek*; *ghiursuiu* ~ *ghiulsuiu* < *gülsuyu*; *ierchen* ~ *ielchem* < *yelkem*; *marotea* ~ *malotea* < *mallota*; *sarsana* < *selsane* ~ *salsane; *șar* ~ *șal* < *șal*; *tatir* < *tatil*.

– Dentala lichidă vibrantă *r* a devenit laterala *l*: *cacealma* ~ *cacearma* < *kaçırma*; *ceaplaz* ~ *ceapraz* < *çapraz*; *chilim* ~ *cherim* ~ *cherem* < *kerem* (aici ar putea fi vorba și de o etimologie populară, după *chilim* „cârpă”); *delea* ~ *derea* < *dere* (dacă nu cumva avem și aici o etimologie populară, după *deal*); *dulmea* ~ *durmea* < *dürme*; *feligea* ~ *felegea* ~ *ferigea* ~ *feregea* < *ferece* ~ *ferici*; *lahul* ~ *lahur* < *Lahur* (poate totuși prin asimilare); *malamă* ~ *maramă* < *marama*; *maltac* ~ *martac* < *martak; *meclez* (~ *mecrez) ~ *merchez* < *merchez*; *salai* ~ *sarai* < *saray*; *salhat* ~ *sarhat* < *serhat* ~ *sarhat; *tălmuc* ~ *târmuc* ~ *dârmuc* < *dirmuk*; *telenzie* ~ *terezie* < *terezi*; *tifilicie* ~ *tifiricie* ~ *tefericie* < *teferrüç*; *zalf* ~ *zarf* < *zarf*.

Schimbări în locul de articulare a consoanelor:

- Oclusive velare devenite labiale: *dălap* ~ *dălac* ~ *dalac* < *dalak*.
- Oclusive labiale devenite velare sau prepalatale: *ticseu* ~ *tipsie* < *tipsie*; *tiriclie* ~ *tiriplic* < *tire lplik*.
- Oclusive labiale devenite dentale: *muhtesit* < *muhtesib*; *musait* ~ *musaip* < *musahip*; *tanair* ~ *panair* < *panayır*; *seleat* ~ *seleap* (~ *sileaf* ~ *seleah*) < *silah*.
- Oclusive velare devenite dentale³⁴: *ciubut* ~ *ciubuc* < *çubuk*; *taftur* < *tapkur*.
- Fricative labiale devenite dentale: *tastur* ~ *taftur* < *tapkur*.
- Fricative palato-alveolare devenite dentale: *cizmea* ~ *ciusmea* ~ *çișmea* ~ *ciujmea* < *çeșme*; *ișchiuzar* ~ *ișchiuzar* < *ișgüzar*; *iznasi-zaherea* < *ecnas-i zahire*; *izra* < *icra*; *mizelâc* ~ *mizelic* ~ *mișelâc* ~ *mișilic* ~ *meșelic* < *meșelik*; *nacaslâc* ~ *nacazlâc* ~ *nacaslâc* < *nakkaşlık*. Uneori însă am putea avea de a face cu grecizarea formelor românești (v. 3.3.1.h) sau cu reacția hipercorectă la palatalizarea dialectală a dentalelor fricative (v. 3.3.2.e).
- Nazala bilabială *m* devenită dentala *n*: *cușzun* < *kuşüzümü*; *ghiunruc* ~ *gumruc* ~ *iumruc* ~ *ghiumbruc* < *gümruk* ~ *gümbrük* (aici, modificarea ar putea fi totuși o disimilare [delabializare] în grupul consonantic); *ianac* ~ *iamac* < *yamak*; *sain* ~ *sahân* < *şahım*; *salcân* ~ *salcâm* < *salkım*. Schimbarea trebuie însă atribuită uneori fie disimilării consonantice (*cuiungiu* < *kuyumcu*; *niambal* ~ *miambal* < *miyan balı*), fie analogiei derivative cu sufixul *-an* (v. V.3.1.1.5).
- Nazala dentală *n* devenită bilabiala *m*: *ciuim* ~ *ciuin* ~ *ciuen* ~ *çüğen*; *ghiudem* ~ *ghiuden* < *göden*; *hairusum* < *hayır olsun*; *ielchem* ~ *ierchen* < *yelken*; *luchium* ~ *lichium* ~ *lechin* < *lökün*; *nişam* < *nişan*; *peşim* ~ *peşin* < *peşin*; *surghium* ~ *surgum* ~ *surghiun* ~ *surgun* < *sürgün*. Uneori, schimbarea s-ar putea datora asimilării: *magim* ~ *magium* ~ *magin* ~ *magiun* < *macun*; *mirimiram* ~ *mirimiran* < *mir-i miran*; *musulim* ~ *musulin* < *mosulin*.

³⁴ Rom. *petmez* provine din tc. *petmez* ~ *pekmez*, cu oclusiva prepalatală dentalizată în turcă.

Alternanța *m ~ n* nu îi este străină nici limbii turce: de pildă, rom. *ibrișin ~ ibrișim* < tc. *ibrișin ~ ibrișim*; rom. *lagum ~ iagun* < tc. *lağum ~ lağun*; rom. *musca* < tc. *muska* (~ *nüşa*); rom. *telcurșum* < tc. înv. *telkurșum* (~ mod. *telkurșun*). Corespondentele din alte limbi permit reconstruirea variantelor **hadin* și **madem* pentru tc. *hadim* și *maden*, din care provin rom. *hadâm ~ hadân*, scr. *hàdum ~ hàdun*, alb. *hadëm ~ hadën* și magh. *hadon*, respectiv rom. *madem ~ maden*, bg., alb. *madem*, ngr. *μαδέμι* și arom. *mademe ~ madene*.

– Velarizarea oclusivelor prepalatale tc. /k/, /g/; de regulă, caracterul palatal al acestor consoane turcești (pronunțate muiat în cuvintele cu vocalism anterior și chiar exploziv la finala acestora) a fost menținut în împrumuturile din română (v. 3.2); totuși, există numeroase excepții de la această regulă, în care consoanele respective sunt depalatalizate în împrumuturi, îndeosebi în poziție finală: *buluc* < *bülük*; *calembec* < *kalembek*; *caraghosluc* < *karagözlük*; *chepeneag* < *kepeneg*; *chesmec* < *kesmik*; *chiocec* < *köçek*; *chioșc* < *köşk*; *chiurc* < *kürk*; *cicic* < *çiçek*; *ciric* ~ *cerec* < *çerek* ~ *çirik* ~ *çerik*; *ciuluc* < *çöllük*; *ciumlec* < *çömlek*; *ciuruc* < *çürük*; *direc* < *derek*; *diudiuc* < *düdük*; *diunuc* < *dönük*; *diunurluc* < *dünürlük*; *erhec* < *erkek*; *etec* < *etek*; *ghezec* < *gezek*; *ghiobec* < *göbek*; *ghiumbruc* < *gümbrük*; *ghlundelic* < *gündelik*; *ichilic* < *ickilik*; *irimic* < *irimik*; *irmilic* < *irmilik*; *levrec* < *levrek*; *peltic* ~ *peltec* < *peltek*; *sirec* ~ *serec* < *sirek* ~ *serek* [ağ]; *șenlic* < *şenlik*; *șinic* < *şinik*; *șuberec* < *şebörek*; *tenc* ~ *teanc* < *tenk* (diftongarea s-ar putea datora, în acest din urmă exemplu, tocmai deplasării caracterului palatalizat; din același etimon a rezultat și un alt cuvânt, cu finala palatalizată: rom. *tenchi*); *tiftic* < *tiftik*; *tipilic* < *tepelik*; *tiriplic* < *tire iplik*; *tufec* < *tüfek*; *zevzec* < *zevzek*.

Unele etimoane au fost preluate în variante cu /k/ sau /g/ fie menținut, fie velarizat: *bobric* ~ *bobrichi* < *böbrek*; *caia* ~ *chiaia* (pron. probabil *k'aja*) ~ *chihaia* < *kihaya*; *chepeng* ~ *chepenghi* < *kepeng*; *cilic* ~ *celic* ~ *celichi* < *çelik*; *culichi* ~ *culinc* ~ *chiulug* ~ *chilug* ~ *chilunc* < *külünk* ~ *külüng* ~ *külük*; *ciurec* ~ *ciurechi* < *çürek*; *hendec* ~ *hândic* ~ *hendechi* ~ *hândichi* < *hendek*; *iedec* ~ *iedechi* < *yedek*; *ilic* ~ *ilec* ~ *elec* ~ *ilichi* ~ *ilechi* ~ *elechi* < *yeiek* ~ *yilek*; *iuc* ~ *ichi* < *yük*; *meng* ~ *meeng* ~ *meheng* ~ *menghi* ~ *meenghi* ~ *mehenghi* < *meheng* ~ **meeng* ~ **mēng*; *mezelic* ~ *mezelichi* < *mezelik*; *muchealemea* ~ *mucalemea* < *mükâime*; *pezevenchi* ~ *pezevenghi* ~ *pezevenec* ~ *pezeveng* < *pezevenk* ~ *pezeveng*; *pezevenchilâc* ~ *pezevenclâc* < *pezevenklik*; *piuscul* ~ *pischiui* ~ *pioschiol* ~ *piușchiul* < *püskül*; *tifarichi* ~ *tifaric* ~ *tefaric* < *tefarik*; *tumbechi* ~ *tumbelechi* ~ *tumbelic* < *tümbek* ~ *tümbelek*; *zefchi* ~ *zefc* < *zefk*; *zimberechi* ~ *zimberec* < *zemberek*.

– Palatalizarea lui /k/ sau /g/ velar: *chiobur* ~ *cobur* ~ *cubur* < *kubur* ~ **kobur*; *chiurc-beș* < *kirk beș*; *chiurchi-calem* < *kirk kalem*; *ughiurliu* ~ *ugurliu* < *uğurlu*.

– Depalatalizarea lui /l/ s-a produs în câteva împrumuturi în care tc. / palatalizat precedând un $\tilde{a}$ ³⁵ (v. 3.2) a fost preluat cu caracter dur (velar): *halal* < *halâl*; *halali* < *halâli*; *halat*¹ < *alât*; *ilam* < *ilâm*; *laf* (dar și *leaf*) < *lâf*; *lagiverde* < *lâcivert*; *lagum* < *lâğim*; *lahaniu* < *lâhani*; *lahur* < *lâhur*; *lalea* < *lâle*; *laliu* < *lâle*[*reng*]; *lambă* < *lâmba*; *melaic* < *melâik*; *pilav* ~ *pilau* ~ *pilaf* < *pilâv* ~ *pilâf*; *selamet* < *selâmet*; *telal* < *tellâl*; *telatin* < *telâtin*. Fenomenul s-ar putea datora gradului redus de palatalizare, în acest context, chiar în turcă, dar și pierderii considerabile a caracterului palatal al acestui /l/ în unele dialecte turcești.

– Palatalizarea lui /l/ și în cazuri în care în turcă acesta este velar sau foarte puțin muiat apare în exemple sporadice: *coleam* ~ *colan* < *kolan* (ca în *vileag* < magh. *világ*); *iliec* ~ *ilec* < *yelek*; *liefă* ~ *leafă* (aici avem însă diftongarea sub accent a lui e) ~ *lefea* < *ölefe*.

E. Accidente în grupurile consonantice³⁶

s) Disimilări în grupuri consonantice cu o africată

Am prezentat mai sus, sub 3.2.6, cazurile sistematice de disimilare totală sau parțială a consoanelor /t/, /d/, /č/, /ğ/ și /š/ înaintea unei africată, cauzate de faptul că pronunțarea acestor grupuri consonantice ar fi fost imposibilă sau cu totul neobișnuită în română. Căderea altor consoane, de pildă a lui /k/, /ll/, /r/, /n/, /s/ sau /z/, în contexte similare nu a avut caracter sistematic, de aceea nu o considerăm decât o schimbare fonetică accidentală (grupurile respective, chiar dacă sunt neobișnuite, pot fi pronunțate în română): *begligiu* ~ *beliciu* ~ *beglicgiu* ~ *beilicciu* < *beglikçi*; *cebuciu* ~ *cibucciu* < *çibukçu*; *chiurci-bașa* < *kürkçü başı*; *directi-bașa* ~ *direcci-bașa* < *direkçi başı*; *idiciu* ~ *edecciu* < *yedekçi*; *elchegiu* < *yelkenci*; *iazagiu* ~ *iasacciu* < *yasakçi*; *macagiu* < *makascı* ~ *makazcı*; *sandaciu* < *sandalçı*; *sandagelâc* ~ *sandalgealâc* < *sandalcılık*; *tahregiu* < *tahrirci*; *tufigi* ~ *tufingiu* ~ *tuficciu* ~ *tufecciu* < *tüfekçi* ~ *tüfengçi*; *zaci* ~ *zapciu* < *zaptçı*. Disimilarea parțială a lui /m/ la /n/ a avut loc înaintea lui /ğ/ în exemple cum sunt *cuiungi-bașa* ~ *cuiumgi-bașa* < *kuyumcu başı*, *cuiungiu* < *kuyumcu* și *mungiu* < *mumcu*. Caracterul accidental al acestor modificări rezultă din faptul că aceleași alăturări de consoane au fost păstrate în diverse împrumuturi (alte exemple, pe lângă variantele apropiate de etimon amintite mai sus, sunt *colgiu* < *kolcu*, *culucciu* < *kullukçu*, *talhâsciu* < *telhisçi*), ba chiar au putut rezulta din alte grupuri

³⁵ Redăm aici secvența /l'a/ prin *lâ*, ca în ortografia turcească tradițională.

³⁶ Ca și până acum, prin „grupuri de consoane” sau „grupuri consonantice” înțelegem orice fel de alăturare a două sau mai multe consoane, nu numai pe cele nedisociabile, care fac parte din aceeași silabă (foneticienii riguroși folosesc sintagmele respective numai cu accepțiunea din urmă; v., de pildă, Coteanu 1985, 20–31).

consonantice (*divictar* < *divittar*, *hamger* ~ *hanger* < *hancer*, *haracciu* < *haraççi*, *inacciu* < *inatçı*, *meccit* < *mesçit* etc.).

ş) **Schimbări asimilatorii sau disimilatorii în alte combinații de consoane**, fie neobișnuite în română, fie, dimpotrivă, ușor confundabile cu cele în care s-au transformat, întrucât sunt apropiate de acestea din punct de vedere articulatoriu:

- /fk/ > /f/ : *zeflemea* < *zefklenme*; *zefliu* < *zefkli*;
- /kh/ > /h/ : *tabalhana* < *tabakhane*;
- /kl/ > /t/ sau /l/ (prin disimilare totală): *deretlii* ~ *dereclii* < *derekli*; *ghemetlâc* ~ *emeclâc* < *yemeklik*; *parmalâc* ~ *parmaclâc* < *parmaklık*; *pezeventlâc* ~ *pezevenclâc* < *pezevenklik*; *taratli* < *taraklı*;
- /km/ > /tm/ : *atmișcea* < *Akmesçit*;
- /kn/ > /rn/ : *târnafes* ~ *tecnefes* < *teknefes*;
- /kp/ > /tp/ : *etpaia* ~ *ecpaia* < *ek paye* (poate totuși prin contaminație cu tc. *etbâ*);
- /lh/ > /h/ ~ /l/ : *zahana* ~ *sahana* ~ *salana* ~ *zalhana* ~ *salhana* < *salhana*;
- /lt/, /ld/ > /nt/, /nd/ : *santamarcă* ~ *saltamarcă* < *saltamarka*; *taxindar* ~ *taxildar* < *tahsildar*;
- /md/ > /nd/ : *menduhie* < *memduhiye*;
- /mg/ > /ng/ : *danga* ~ *damga* < *damga*;
- /nl/ > /l/ : *samalâc* ~ *samaluc* < *samanlık* ~ *samanluk*;
- /nt/ > /lt/ sau redus la /n/ : *fursalt* ~ *fursant* < *firsant*; *nâlbân* ~ *nalbant* < *nalbant* (probabil după suf. rom. -an);
- /rk/ > /rt/ : *nart* < *nark*;
- /tb/ > /t/ : *rutea* < *rütbe*;
- /tl/ > /kl/, /gl/, /rl/, /tr/, /rm/ sau redus la /l/ ori /t/ : *aclaz* ~ *aglaz* ~ *atlaz* < *atlaz*; *ciufulâc* < *çufutlık*; *patagea* ~ *pălăgean* ~ *parmagea* ~ *părlăgea* ~ *parlagea* ~ *pătlăgea* ~ *patlagea* ~ *pătlăgean* < *patlican*; *rahalocum* ~ *rahatlocum* < *rahatlokum*; *sacalâc* ~ *sacatlâc* < *sakatlık*; *șiritric* ~ *șiriclic* ~ *șireclic* ~ *șiritlic* ~ *șiretlic* < *șirretlik*;
- /tm/ > /km/, /gm/ sau chiar /m/ : *tocmagi* ~ *tomagi* ~ *togmagi* < *tutmac*;
- /vl/ > /bl/, /pl/ sau /fl/ : *doblete* ~ *duplete* ~ *dofleac* ~ *dovlete* ~ *dovleac* < *dövlek*; *tabla* < *tavla*;
- /vz/ > /rz/ : *zerzec* ~ *zevzec* < *zevzek*;
- grupul /ts/ din turcă – limbă care nu cunoaște consoana /ç/ (= rom. ț), desfăcând-o în componentele sale – a fost interpretat, corect, drept ț în română: *iață* < *yatsi*.

Aglomerarea a trei consoane a fost soluționată, în general, prin suprimarea uneia dintre ele sau prin anaptixă, de exemplu în *zap-ferman* ~ *zaptuferman* ~ *zapt-ferman* < *zapt fermanı* sau în *zaptinamea* < *zaptname*.

Însăși limba turcă a încercat să găsească soluții pentru evitarea grupurilor consonantice, mai ales a celor incomode, preluate odată cu împrumuturile sale din alte limbi, fie prin intercalarea unei vocale, fie prin disimilarea uneia dintre consoanele grupului (v. Kakuk 504–506). Este de presupus că *n* a fost disimilat încă în turcă din *menzil* (> *mezil), de vreme ce există variante cu și fără *n* atât în română (*menzil* ~ *minzil* ~ *mezil* ~ *mizil*), cât și în sârbo-croată (*menzil* ~ *menzul* ~ *mezil* ~ *mezul*) și maghiară (*menzil* ~ *mezil*), iar forma din aromână este *mizile*. Și pentru tc. *mumcu* s-ar putea reconstrui o variantă *munci, de vreme ce avem rom. *mungiu* și scr. *mundži*; această ipoteză nu exclude însă posibilitatea ca /*mğj*/ să fi evoluat la /*nğj*/ atât în română, cât și în sârbocroată.

F. Accidente care au implicat silabe

t) Metateze

De regulă, sunetele care își schimbă locul aparțin unor silabe diferite și, nu de puține ori, cele care fac schimb sunt silabele înseși, nu numai unele sunete din ele; totodată, chiar dacă metateza se produce în aceeași silabă, ea determină modificări esențiale în caracterul acesteia (deschisă, închisă etc.)³⁷: *aiet* < *eyalet*; *atlangic* ~ *altângic* < *altincik*; *argălâc* ~ *argalâc* ~ *agărlâc* ~ *agarlâc* < *ağırlik*; *baraictar* ~ *bairactar* < *bayraktar*; *baraimlâc* ~ *bairamlâc* < *bayramlık* ~ *baryamlık*; *bernevic* ~ *brenevig* ~ *berneveci* < *benevrek*; *blagama* ~ *baglama* < *bağlama*; *blucuc* ~ *bucluc* < *bukluk* ~ *bokluk*; *brăcaci* ~ *bracaci* (~ antrop., top. *Băcraci*) < *bakraç* ~ *barkaç*; *brobec* ~ *brobinchi* ~ *bobric* ~ *bobrichi* < *böbrek*; *brughiu* ~ *burghiu* < *burgu*; *bubulac* ~ *bulubuc* ~ *babaluc* ~ *bubuluc* < *babaluk* ~ *bubalik ~ *bubaluk; *busurca* ~ *bursuca* (der. din *bursuc* < *borsuk*); *calmegiu* ~ *calemgiu* < *kalemci*; *câzlâgea* ~ *câzâlcea* ~ *câsâlgea* < *kızılca*; *ceaclama* < *çalkama* [*soğanı*]; *cealmuc* (~ *çamluk, *çamulluk) < *çamurluk*; *chefș* ~ *cheșf* < *keşf*; *chinitigiu* ~ *tinichigiu* < *tenekeci*; *cier* ~ *ceir* ~ *ceair* < *çayır*; *cighiliu* ~ *cilighiu* ~ *cilibiu* < *çelebi*; *cimbristă* ~ *cimbistră* < *çimbistra*; *ciobârlac* ~ *ciorbalâc* < *çorbalık*; *cioșmă* ~ *ceasma* ~ *sacimă* ~ *sacima* < *saçma*; *coroftie* ~ *cofterie* < *kufferi*; *cribit* ~ *tibric* ~ *chibrit* < *kibrit*; *dăiman* ~ *măidan* ~ *maidan* < *maydan*; *degremea* ~ *digrimea* ~ *deghermea* < *değirme*; *derdemeu* (~ *dermedeu) ~ *derbedeu* < *derbeder*; *dermelie* ~ *demerlie* < *demirli*; *devdicar* ~ *devictar* ~ *divictar* < *divittar*; *dovleac* ~ *dovleac* < *dövlek*; *falbara* ~ *farbala* < *farbala*; *gerfé* (cu *f* < *v*) ~ *gevrea* < *cevre*; *ghizăviu* ~ *ghiziviu* ~ *ghiviziu* < *güvezi*; *hideat* ~ *adit* ~ *adet* < *adet*; *hluchium* < *hülkum* (ar putea fi însă vorba de un *h*-expresiv adăugat lui *iucum* < *iokum*); *ilileac* ~ *liliac*

³⁷ Subliniem cu aldine, în cele ce urmează, secvențele fonetice implicate în metateză, indiferent dacă acestea aparțin uneia sau mai multor silabe ori dacă silaba a fost implicată în întregime sau numai parțial.

(i vocalic din a doua silabă a trecut la inițială) < *lilâk*; *iscarliu* (~ *aschirliu) ~ *ascherliu* < *askerli; *măhal* ~ *mahai* ~ *hămal* ~ *hamal* < *hamal*; *maibent* ~ *mabein* (cu *i* consonantic mutat în silaba precedentă) < *mabeyn*; *mecherez* (cu anaptixă) ~ *meclez* (~ *mecrez) ~ *merchez* < *merkez*; *micsunea* ~ *micsinea* < *menekşe*; *mozol* ~ *moloz* < *moloz*; *nacafa* ~ *nafaca* < *nafaka*; *natapraj* ~ *nătrăpaş* ~ *matrapaz* < *matrabaz* ~ *matrapaz; *nisaştea* ~ *niseştea* ~ *nişastea* < *nişaste*; *orguliu* ~ *ogurliu* < *oğurlu*; *păltăgea* ~ *plătăgea* ~ *plătăgean* ~ *pătlăgea* ~ *pătlăgean* < *patlican*; *perioz* (~ *părioz ~ *poriaz) ~ *puriaz* < *poryaz*; *privaz* ~ *prevaz* ~ *pervaz* < *pervaz*; *rilă* ~ *liră* < *lira*; *săscâie* ~ *sacsâie* ~ *sacsie* < *saksi*; *sărnaci* < *sarnıç*; *siminichie* ~ *simanechie* ~ *sinamichie* ~ *sânimichie* < *sinameki*; *pasfiu* ~ *spafiu* ~ *spahiu* < *spahi*; *salamangea* ~ *samalangea* ~ *samalagea* ~ *şamalagea* < *şami alaca*; *surgiu* ~ *surguci* < *sorguç*; *şuberec* < *şebörek*; *talăn* ~ *tălan* ~ *talan* < *talak* ~ *talán; *tubalhana* ~ *tabulhana* < *davulhana* ~ *tabulhana; *tăbârci* ~ *tărbăci* ~ *tăbăci* (der. de la *tabac* < *tabak*); *temelea* ~ *telemea* < *teleme*; *tezirbaşă* ~ *terzibaşă* < *terzi başı*; *tilipric* ~ *tiriplic* < *tire iplik*; *tivilichiu* ~ *tilivichiu* ~ *tevecheliu* < *tevekkeli*. Remarcăm că metateza a provocat uneori schimbări în sonoritatea consoanelor (*devdicar*, *gerfe*, *surgiu*), trecerea lui /i/ la *ă* (*sărnaci*) sau închiderea lui *e* la *i* (*tivilichiu*), asimilări vocalice (*coroftie*) și alte modificări fonetice uzuale.

Un caz particular al metatezei este reprezentat de împrumuturile în care din grupurile [*t* sau *d* + vocală + *r*] rezultă grupurile [*tr* sau *dr* + vocală]: *strâlic* ~ *stârlic* ~ *târlic* < *terlik*; *şandrama* < *sondırma* ~ *sondurma*; *trahana* ~ *tarhana* < *tarhana*; *trepedin* ~ *terpedin* < *tirpidin*; *trufanda* < *turfanda*. De notat că acest fenomen a avut loc uneori și în neogreacă și sârbocroată (de pildă în corespondentele lui *trahana*). De altfel, din exemplele de mai sus rezultă că, dintre consoane, lichidele sunt cele mai apte pentru permutări, iar rezultatele acestora sunt adesea grupuri consonantice formate dintr-o oclusivă și/sau *r* (v. *atlangic*, *argălăc*, *blagama*, *brăcaci*, *brenevig*, *brobec*, *busurca*, *ceaclama*, *cealmuc*, *cimbristă*, *ciobârlac*, *coroftie*, *cribit*, *degremea*, *dermelie*, *dovelc*, *hliuchium*, *mecherez*, *natapraj*, *orguliu*, *păltăgea*, *privaz*, *tăbârci*, *tezirbaşă*).

Diverse tipuri de metateze s-au produs și în împrumuturile din alte limbi (de exemplu în *ambriboi* < ngr. *αμνεμπυρίοι* < tc. *amberbuy*), iar fenomenul este cunoscut, desigur, și în turcă³⁸ (unele schimbări de acest fel se reflectă în împrumuturile românești: *ciumlec* ~ *ciolmec* < *çömlək* ~ *çölmek*; *ghiormec* < *gölmek* ~ *gömlək*; *mehlem* ~ *melhim* < *mehlem* ~ *melhem* etc.), precum și în alte limbi „moștenitoare”: rom. *pastramă* < ngr. *παστραμάς* < tc. *pastırma*; varianta *iarmuluc* a lui *iamurluc* (< tc. *yağmurluk*) ar putea proveni din bg., pol. *jarmuluk*, dar poate fi și o evoluție pe teren românesc.

³⁸ Cuvintele tc. *yanlış* „greșit” și *yalnız* „singur”, de pildă, sunt pronunțate adesea (și chiar scrise) *yalnış*, respectiv *yanlız*.

t) **Haplologii**³⁹: *alveriş ~ alişveriş < alişveriş; bazuc ~ bazbuzuc ~ bazabuzduc ~ başibuzuc < başibozuk; calabăcă ~ calabalâc < kalabalık; calatâr ~ caladâr ~ calacatâr < karakatır; cilibic ~ cilibilic < çelebilik; ghiuler-agasi ~ ghiunghiuler-agasi < gönüllüler ağası ~ *gönüller ağası; haraci-muhasebesi < haraç muhasebecisi; iarmuc ~ iarmuluc ~ iamurluc < yağmurluk; tc. maktul a devenit în română mact deoarece forma la genitiv *mactulului a fost redusă prin haplologie la mactului; sangeagasi < sancak ağası; variantele tabana ~ tahana au rezultat dintr-o variantă *tabahana a lui tabalhana (< tabakhane); derivatul buclarisi „a o încurca, a intra într-un bucluc” provine prin haplologie dintr-un *buclucarisi (der. de la bucluc + suf. -arisi), iar buclan „buclucaş” ar putea avea la bază un *buclucan (der. de la bucluc + suf. rom. -an). De asemenea, diminutivul lui geamantan (< tc. camadan), geamantănel, a devenit prin haplologie geamantel ~ geamântel.*

Haplologii au avut loc și în limba turcă: rom. ghiunghiuler-agasi provine, foarte probabil, dintr-un tc. înv. *gönüller ağası, rezultat din *gönüllüler ağası (mod. gönüllüler ağası) prin căderea silabei *lü*.

u) Unele schimbări în corpul fonetic al împrumuturilor pot primi **explicații diverse**. Iată două exemple: *ghidum* este o variantă a lui *ghiuden* (< *göden*) rezultată fie prin metateză dintr-un *ghiudim, fie prin disimilare dintr-un *ghiudum (cu *e* din *ghiuden* asimilat la *u*), fie prin analogie lexicală după (sau prin contaminație cu) *ghioturum* și *hluchium* „îmbucătură”; *saraol* ~ *sarahol* (~ *saraor* ~ *sarahor* ~ *salahor* < *serahor* ~ *salahor* ~ *sarahor) sunt variante dezvoltate prin disimilare consonantică sau prin metateză. Există și schimbări fonetice obscure, care ar putea fi simple erori de copist, de pildă în *sachezu-hochem* < *sahih hüküm* sau *sacicol* < *sağ kol*.

*

Adaptările (adică transformarea sistematică a unor foneme sau grupuri de foneme imposibile în română, astfel încât să fie acceptabile) și falsele interpretări fonetice (altfel spus, supunerea fonetismului împrumuturilor la schimbări nesistematice, induse de norme sau obișnuințe românești, generale, dialectale sau accidentale, de pronunțare și/sau de grafieră a cuvintelor) au constituit principalele categorii care au determinat modificarea formei interne a cuvintelor preluate din limba turcă. Unele schimbări de acest fel, îndeosebi de la finala cuvintelor, au avut cauze și/sau consecințe și în domeniul morfologic. Acest domeniu necesită totuși o analiză distinctă, deoarece deține caracteristici proprii de adaptare și de interpretare a secvențelor finale ale etimoanelor, care, pentru a deveni împrumuturi, au trebuit să fie incluse într-unul sau altul dintre tipurile morfologice românești.

³⁹ Aldinele subliniază aici secvențele (uneori silabe) identice sau asemănătoare, dintre care una a fost eliminată.

4. MORFOLOGIA

4.1. Influențe în domeniul morfologiei

Deși nu există elemente, fapte, forme sau structuri morfologice pe care limba română să le fi împrumutat cu aceeași valoare sau funcție din turcă, rețin atenția câteva consecințe de natură morfologică ale influenței lexicale turcești:

a) Îmbunătățirea considerabilă a distribuției tipului flexionar substantival în *-(e)ă*, moștenit accidental din latină (prin dispariția sau transformarea în */w/* [= *u* consoană] a lui *-ll-* înainte de *a* și după accent), și, implicit, a desinenței de plural *-(e)le* (*cafea / cafele, cercevea / cercevele, dușumea / dușumele* etc.; v. Sala 168–171, Graur 1968/1, 60–62, 101–105). Sala 170–171 susține chiar că acest tip morfologic ar fi fost pe punctul de a dispărea, ca în istroromână, „dacă nu ar fi fost întărit de influențe externe prin intermediul vocabularului”. Poate mai important decât creșterea frecvenței substantivelor aparținând acestui tip flexionar este faptul că a apărut o nouă realizare contextuală a desinenței de plural menționate, și anume *-(a)le* (*balamale, cazmale, sarmale* etc.), ca urmare a includerii în același tip flexionar nu numai a substantivelor turcești terminate în *-e* și adaptate cu *-ea*, ci și a numeroase etimoane care aveau *-a* la finală, preluate *tale quale*; v. 4.2.6.a, 4.2.7.c;

b) Întărirea tipului flexionar substantival (masculin și neutru) și adjectival terminat în diftongul *-iu* și, în general, în diftong cu *-u*, „existau din trecut puține substantive de acest tip: *ou* și mai ales cuvinte de împrumut ca *hârdău, tuleu, îmblăciu*; au venit apoi cuvinte turcești terminate în vocală accentuată, în special în *-î*, acestuia i s-a adăugat un *-u* (vezi substantivele de felul lui *cadîu, spahiu* etc., adjectivele ca *portocaliu, tuciuriu*), astfel încât substantivele nume de inanimate (*rachiu* etc.) au întărit tipul *îmblăciu*” (Graur 1968/1, 99); v. 4.2.5.a;

c) Eșecul adaptării morfologice a unor împrumuturi substantivale și adjectivale din turcă, preluate în forme invariabile, terminate în unele vocale accentuate care nu permit articularea și/sau declinarea, reprezentând devieri de la tipurile flexionare românești; împrumuturile de acest fel ocupă un loc periferic în lexiconul românesc (în general sunt arhaice), de aceea se poate vorbi nu de adoptarea unui nou tip sau a unor noi tipuri nominale, ci mai degrabă de preluarea provizorie a unor cuvinte izolate neobișnuite, care se abat de la normă; v. 4.2.3;

d) Îmbogățirea substanțială a clasei adjectivelor invariabile⁴⁰, în bună parte ca urmare a fenomenului descris mai sus; v. 4.2.1.d;

e) Preluarea la singular a unor forme etimologice de plural; unele cazuri de acest fel țin de interpretarea morfologică eronată a etimoanelor, „datorită neidentificării unui

⁴⁰ „Româna a păstrat din latină un singur adjectiv invariabil: *ferice* «fericit» < lat. *felix*” (Sala 171).

morfem străin, în urma unei false analize" (Sala 132); altele constituie însă rezultatul preluării în cunoștință de cauză a formelor turcești de plural, folosite și în română numai la plural. Un exemplu izolat de neadaptare morfologică și, așadar, de influență incipientă în domeniu îl reprezintă variantele *óca* ~ *óca* ale lui *oca*, întrebuințate, în formele respective, și cu valoare de plural, ca în turcă (unde substantivele determinate de un numeral rămân la singular); v. 4.3.3.

4.2. Adaptări morfologice

De regulă, terminațiile consonantice turcești nu au pus probleme de adaptare, permițând încadrarea cu ușurință a substantivelor și adjectivelor în tipurile flexionare românești, iar părțile de vorbire neflexibile, de exemplu interjecțiile, nu ieșeau nici ele din tiparele românești chiar dacă se terminau în vocală sub accent. Dificultăți de adaptare au întâmpinat mai ales substantivele și adjectivalele cu finală vocalică, de cele mai multe ori accentuată în turcă (v. Suciú 1979, 218-230). Procentajul mare al acestui tip nominal turcesc a intrat în contradicție cu frecvența extrem de redusă, cu incidența cu totul excepțională a unor tipuri similare în limba română. Numeroasele etimoane care aveau la finala absolută *-a* sau *-e* accentuat au fost asimilate de cele mai multe ori la tipul de flexiune feminină în *-(e)a*, slab reprezentat până în perioada influenței turcești, dar existent totuși ca model; mai rar, ele au găsit diferite alte soluții de adaptare morfologică. Mari probleme de acomodare au pus însă etimoanele substantivele și adjectivale care au la finală vocalele accentuate *-i*, *-í*, *-u* sau *-ú*, acestea constituind adesea marca apartenenței (sufixul posesiv la persoana a 3-a singular) *-i/-í/-u/-ú* (după consoană) ~ *-si/-sí/-su/-sú* (după vocală), atașată la elementul final, determinat, al construcțiilor determinative turcești formate din două substantive aflate în raport de anexiune.

Modul în care împrumuturile au fost adaptate trebuie examinat atât din punctul de vedere al limbii receptoare, mai exact al rezultatelor morfologice ale adaptării, cât și din perspectiva limbii donatoare, adică a procedeelelor prin care terminațiile turcești au fost modificate pentru ca împrumutul lexical să se poată încadra în structurile morfologice specifice limbii române. Un loc aparte îl ocupă mutarea accentului și alternanțele fonetice, care, de regulă, pot fi considerate schimbări fonetice cu finalitate și implicații morfologice. Trebuie remarcat și faptul că, mai mult decât în alte domenii ale limbii, procedeele de adaptare la tipurile morfologice românești au fost aplicate apelându-se adeseori la analogii, deci la falsa analiză a terminațiilor etimologice, care au fost apropiate de modele existente anterior în limba română. Această realitate lingvistică se explică prin faptul că structura morfologică a cuvintelor exprimă cel mai bine specificitatea unei limbi, ceea ce înseamnă că și modelele acționează cu o mai mare eficiență, în condiții favorabile „cum ar

fi asemănarea deja existentă de tipare sub forme relativ independente ale morfemelor” (Sala 132). În consecință, limitele dintre adaptare și falsă analiză nu sunt întotdeauna foarte nete, procedeele respective suprapunându-se adesea.

4.2.1. Adaptări legate de categoria genului gramatical și de încadrarea în tipurile flexionare românești

Întrucât limba turcă nu posedă categoria genului gramatical, încadrarea etimoanelor într-un tip flexionar românesc specific unui gen sau altuia a reprezentat ea însăși o problemă serioasă de adaptare morfologică și a depins exclusiv de doi factori: aspectul formal al segmentului final al etimonului și genul natural al realității denumite. Realizarea concordanței genului natural cu genul gramatical a constituit motivația precumpănitoare în cazul împrumuturilor care au devenit substantive masculine (circa 60 la sută din acestea denumesc persoane de sex bărbătesc având diferite funcții, titluri, grade militare sau ocupații), în timp ce integrarea în tipurile flexionare feminine a fost determinată mai ales de forma etimonului (cele mai multe substantive care au devenit feminine în română au etimoane terminate în vocală accentuată). Cuvintele care nu au fost supuse niciuneia dintre aceste restricții au devenit, în general, neutre în română (v. Suciu 1979, 217–218).

a) *Substantivele masculine* reprezintă aproximativ 28% din împrumuturile substantive din turcă. Ele se repartizează astfel, din punctul de vedere al terminației la singular nearticulat: 56% au la finală o consoană nepalatalizată, 33% – *u* semivocalic, 3% – *ă*, iar restul de 8% – consoane palatalizate, *i* consoană, *e* aton, *i* vocală atonă sau accentuată, *î*, *a* sau *u* accentuat.

– Cele terminate în consoană nepalatalizată (de felul lui *cavaf*, *cioban*, *dud*, *dulgher*, *marangoz*, *salahor*, *vechil*) sau palatalizată (*pezevenchi*, *puști*) ori în *i* consoană (*bei*, *miralai*) provin, de regulă, din etimoane având aceeași terminație, deci nu au pus probleme de adaptare morfologică, deoarece, aflate sub presiunea genului natural, și-au găsit modele românești identice și s-au integrat cu ușurință în tipurile flexionare masculine existente în limba română. Unele au rezultat totuși din etimoane cu finală vocalică, aceasta fiind suprimată prin diferite procedee de adaptare la tipurile de substantive masculine sau prin procese analogice (*condur*, *derebei*, elementul de compunere *baş*).

– Cele în *-u* semivocalic au la finală, în cele mai multe cazuri, diftongul *-îu* (*bidiviu*, *cadîu*, *deliu*, *mușteriu*, *spahiu*, *valiu*), adeseori făcând parte din sufixele *-giu*, *-liu*); etimoanele lor sunt terminate în *-i*, *-î*, *-u* sau *-î* accentuat, fiind încadrate prin adaptare morfologică în tipul de substantive masculine reprezentat înainte de puține exemple, ca *fiu*, *scatiu*, *vizitiu* etc. (cu pl. în *-ii*).

- Cele în *-ă* denumesc persoane de sex bărbătesc și provin din etimoane care au în poziție finală accentuată fie *-a* (*agă, beșleagă, pașă*), fie *-i* (cuvinte ca *bimbașă, bulucbașă*, formate cu elementul de compunere *-bașă*). Ele s-au încadrat în tipul – până atunci extrem de slab reprezentat – din care făceau parte *popă, tată* etc., care nu a cunoscut însă decât o îmbogățire provizorie, întrucât majoritatea împrumuturilor din turcă asimilate la acest tip au ieșit din uz (v. Graur 1968/1, 81).

- Cele în *-e* aton, foarte rare, au etimoane în *-a* adaptate (*hoge*, încadrat în tipul *rege, pește* etc.).

- Cele în *-i* sau *-u* aton ori accentuat și în *-î* sau *-a* accentuat constituie „împrumuturi” neadaptate morfologic, aflate la nivel de cuvinte (sau variante) străine (*bimbașă, bina-emini, cahpolu, efendi, iuzbașă, spahilar-agasî*), al căror gen gramatical poate fi stabilit doar pe baze empirice, după genul natural, de vreme ce adeseori nu pot avea plural sau flexiune ori sunt folosite la genul personal sau cu articole, plurale și flexiuni aberante, de tipul *un iuzbașă, niște iuzbașale, unui iuzbașă, iuzbașalei, al lui iuzbașă, trimițând la iuzbașă*.

b) *Substantivele feminine* constituie circa 30% din totalul împrumuturilor substantivale din turcă. În cazul acestora, semantismul, mai precis genul natural nu a impus decât rareori încadrarea în tipurile de flexiune feminină, deoarece marea majoritate a termenilor desemnând persoane cu diferite funcții, ocupații etc. se referă la bărbați. Ceea ce a fost decisiv aici a fost terminația vocalică a etimoanelor, specifică genului feminin în limba română. Substantivele feminine se repartizează, după secvența finală, astfel: 68% sunt terminate în vocală accentuată (*-ă, -ea, -e*), 23% în *-ă* și 9% în *-e* aton.

- Cele în vocală accentuată provin din etimoane care au la finală fie *-á*, fie *-é*. Ele au fost încadrate în tipul flexionar moștenit din care fac parte *mărgea, stea, surcea, vițea* etc. În cazul tc. *-á* nu a fost nevoie de adaptări suplimentare (*baclava, balama, halva, macara, mucava, pafta, para, sarma, tarla*), în timp ce tc. *-é* a evoluat de obicei la diftong (*cafea, cafenea, catifea, cișmea, chereștea, dușumea, ghiulea, lalea, micșunea, perdea, rindea, tinichea, zeflemea* etc.), iar alteori, în exemple neadaptate, a fost menținut (*ahtiname, beclerge, megidie* etc.), probabil ajutat de faptul că, regional, diftongul final *-eá* se pronunță *-é* (ca în *cișmé ~ cișmea*; v. 3.3.2.g).

- Cele în *-ă* provin, în marea lor majoritate, din etimoane terminate în vocala accentuată *-a* (*ciorbă, câșlă, iamă, năframă*) sau *-e* (*barutană, chilă, leafă*), care au fost adaptate prin mutarea accentului și încadrarea lor într-un tip bine reprezentat de substantive feminine (*casă, făină, poartă*). Câteva sunt forme rezultate din etimoane terminate în consoană, sub presiunea genului natural sau prin moțione (*cadână, catâră, hanâma*) ori în urma unor analogii (*bardacă, călăuză, dugheană, meșină, tarabă*).

– Cele în *-e* aton s-au aliniat la tipul flexionar reprezentat de *carne, carte, hârtie, luntre* etc. și provin din etimoane care au la finală fie aceeași vocală, care uneori a pierdut accentul (*ghiunie, tingire*), fie *-a* (*cange, capange*) sau *-i/-i/-u/-ü* accentuat, din care s-a dezvoltat, de fapt, secvența de două vocale în hiat *-ie*, mai rar *-îie* (*ceacăie, cutie, dimie, iahnie, tipsie*), de regulă fără vreo motivație legată de genul natural.

c) *Substantivele neutre* constituie circa 42% din substantivele preluate din limba turcă. În principiu, a devenit neutru orice substantiv împrumutat care nu a fost supus nici presiunii genului natural (masculin sau, mult mai rar, feminin), nici celei pe care o reprezenta aspectul formal al terminației turcești, care să fi conferit împrumutului aptitudinea de a fi inclus într-un tip flexionar feminin (excepție face finala etimologică accentuată *-i, -î, -u* sau *-ü*, a cărei adaptare a oscilat, în general nemotivat, între substantivele feminine și cele neutre).

– Majoritatea substantivelor neutre coincid formal cu etimoanele lor prin faptul că au la finală o consoană, eventual palatalizată (*arșic, briceag, ciubuc, dever, hatâr, macat, satâr, șiretlic, tenchi, zar*), sau un diftong cu *-i* consoană (*alaj, boj, nai, sarai, soî, tuî*). Ele nu au ridicat niciun fel de probleme de adaptare morfologică.

– Substantivele care au trecut printr-un proces clar de adaptare la un tip flexionar neutru sunt cele terminate în *-u* semivocală, mai exact în diftongul *-îu*, provenind din terminațiile turcești accentuate *-i, -î, -u, -ü* (*anteriu, bogasiu, burghiu, rachiû*). Ele au fost acomodate după modelul rar al lui *îmblăciû* (v. Graur 1968/1, 99), dar mai ales după cel al substantivelor masculine în *-iu* (și ele în majoritate de origine turcă), însă fac pluralul în *-(i)e* sau în *-(i)uri*, ba, rareori, chiar și în *-(i)i*, întărind substanțial tipul respectiv de flexiune substantivală neutră.

– Un efort de adaptare este evident și în cazul celor câteva substantive terminate în *-u* vocalic aton provenind (după modelul *maslu, modru*) din etimoane care au la finală un grup consonantic (*aziû < azî, panzehru < panzehr*).

– O serie de substantive au rămas neadaptate, având finalele vocalice accentuate *-î, -î, -e* sau *-u*, care nu caracterizează niciun tip de flexiune substantivală românească, deci nu pot fi declinate, puse la plural sau articulate cu articol hotărât (*agabani, calevi, cazan-ahcesi, divan-tacâmî, emen-cafe, ghiulsuiu, halali, imam-baialdî ~ imambaildî, rubaru, sarisabri, somachi, surahi, teberu* etc.); ele sunt „cuvinte străine”, majoritatea abandonate în scurt timp, sau variante rare care mai târziu au fost adaptate; întrucât nu își dezvăluie genul gramatical, includerea unora în rândul neutrelor poate fi făcută, eventual, numai pe baze semantice și prin eliminare (nu pot fi nici masculine, nici feminine) ori ținându-se seamă de variantele adaptate ulterior.

d) *Adjectivele*, numeroase și ele, au fost modelate în mod asemănător cu substantivele, în funcție de terminația etimonului.

– Cele care au la finala formei de masculin singular o consoană provin, în general, din etimoane terminate în consoană (*abraş, bondoc, ceacâr, chel, chior, fudul, hain, mahmur, mucalit, murdar, peltic, şiret, tembel, ursuz, viran, zevzec* etc.), intrând în rândul adjectivelor cu patru terminații și supunându-se uneori regulilor de formare a femininelor cu alternanțe vocalice (*bondoc/bondoacă, chel/cheală, şiret/şireată, zevzec/zevzeacă*), precum și a pluralelor cu alternanțe consonantice (*bondoc/bondoci, mucalit/mucaliți*). Alte împrumuturi adjectivale (ca și unele dintre cele substantivale, v. 4.2.12) nu au fost însă supuse acestor reguli ori au forme paralele, cu și fără alternanță, ceea ce înseamnă că fenomenul trebuie pus mai degrabă pe seama analogiei cu modele românești mai vechi decât pe seama adaptării (*caraghios ~ caraghioz/caraghioși ~ caraghioji*, dar și *caraghiozi; tembel* are femininul *tembelă*, nu **tembeală; ursuz* face pluralul literar *ursuzi*, având însă și varianta învechită și regională *ursuji*; v. Graur 1968/1, 135–158).

– Adjectivele cu trei terminații, în *-îu*, fem. *-ie*, pl. *-ii*, provin din etimoane având la finală *-i, -i, -u* sau *-ü* accentuat (*ageamiu, catifeliu, chefliu, fistichiu, ghiurghiuliu, inacciu, limoniu, nurliu, ogurliu, pirpiriu, saşiu, tiriachiu, turungiu* etc.).

– O serie de adjective invariabile – care au îmbogățit considerabil această categorie adjectivală românească – au la origine etimoane terminate fie în consoană (*cioc < çok, peşin* [mai rar și *peşină*, cu forma veche de feminin devenită și ea invariabilă] < *peşin*), fie – mai ales – în vocală accentuată, care au eșuat, dintr-un motiv sau altul, pe calea spre adaptare morfologică: *-i, -i, -u, -ü* (*civiti < çividi, evri < evri, mermeri ~ mermerei < mermeri, muşchi < müşki, nahişli < nakışli, safi < safi*), *-e* (*pembe < pembe*) ori *-a* (*çoşcogea < koskoca, doldora < doldura, gigea < cica, halea < halâ*). Alte asemenea etimoane, deși au trecut printr-un proces de adaptare la finală, au rămas tot invariabile în română (*otuzbeş-calem < otuzbeş kalem(li), sadea < sade, şucada < şu kadar*).

e) *Cuvintele neflexibile* nu au avut nevoie de adaptări; vocalele accentuate sau neaccentuate etimologice *-a, -e, -i* au fost menținute, de obicei, în adverbe, interjecții, conjuncții și prepoziții, chiar dacă accentul a fost modificat sau dacă *-a* sau *-i* aton a deraiat uneori la *-ă*, deoarece niciuna dintre aceste terminații nu contravenea normelor lexico-gramaticale românești: *başcă ~ başca < başka; diha < diha; geabă ~ geaba < caba; ha < ha; haida ~ haide ~ haidi < hayda ~ hayde ~ haydi; halea ~ halia ~ hali < halâ ~ haliya ~ haliye ~ hali; hepsă ~ hepsi < hepsi; iorga < yorga; işala < işalla; maina < mayna; maşala < maşalla; móla < mola; pechi ~ pechei < peki ~ pekeyi; sanchi < sanki; sia < siya; varda < varda; vira < vira; zurla < zorla*. Aici poate fi inclus și adverbul *doldora ~ doldura ~ doldoră ~ doldură (< doldură)*, în care accentul s-a mutat de pe ultima silabă sub influența analogică a lui *ótova, ghiótura, tótuna* etc. (v. 4.3.4.d).

f) Aserțiunile de mai sus cuprind și ideea că există cazuri aparte ale adaptării morfologice a etimoanelor turcești, în care *genul gramatical a fost indus de genul natural* al realității denumite.

– Astfel, sub presiunea genului natural, o serie de etimoane care au la finală o consoană au devenit feminine în română: *cadână* „femeie; turcoaică” < *kadın*; *caipacă* „femeie rea, obraznică” < *kaypak*; *halaică* „sclavă, servitoare” < *halayık*; *hanâma* „turcoaică nobilă” < *hanım*; *magmuză* „femeie depravată” < *mağmuz* [*kadın*]. Lor li se adaugă etimoanele terminate în vocală, de obicei în *-i* sau *-i* accentuat, care ar fi putut deveni masculine sau neutre dacă genul natural nu ar fi impus forma feminină: *cinghie* „cântăreață și dansatoare publică” < *çengi*; *fitnegea* „intrigantă” < *fitneci*; *hurie* „nimfă, zână” < *huri* etc.

– Unor împrumuturi masculine le-au fost construite prin moțiuni și forme de feminin: *cecală* „femela șacalului”, feminin al lui *cecal* ~ *ceacal* „șacal” < tc. *çakal*; *malacă* „bivoliță tânără; femeie grasă”, feminin al lui *malac* „pui de bivol; om gras” < tc. *malak*; *toitană* „rățușcă dolofană”, feminin al lui *toitan* „pui de rață măricel, dolofan” < tc. *toydan*⁴¹. Aceste derivări substantivale sunt paralele cu regulile românești aplicate adjectivelor pentru distingerea genului gramatical (*ianâc*, *ihțiar*, *murdar*, *zarif*, *zevzec*, cu formele de feminin *ianăcă*, *ihțiară*, *murdară*, *zarifă*, *zevzeacă*).

– Genul natural a indus adoptarea unor forme de masculin pentru cuvinte preluate în forme specifice flexiunilor feminine sau care, dacă ținem seama de terminația etimonului lor, ar fi fost de așteptat să devină feminine: *chihai* a fost refăcut din variantele *chihaie* ~ *chihaia* „intendent, administrator” (< tc. *kihaya*), care, chiar dacă denumeau o persoană de sex masculin, au fost utilizate cu precădere la genul gramatical feminin (*o chihai*); tc. *dede* a fost inclus în tipul flexionar masculin românesc terminat în *-iu* (și nu în cel feminin în *-ea*, cum ar fi fost normal) pentru a se realiza acordul cu genul natural (*didiu* „conducător la jocul călușarilor”); tc. *halife* „calif” a devenit în română *halif*, substantiv masculin; *haramin* „hoț, tâlhar” provine din tc. *harami*, cu terminația amplificată prin analogie lexicală, ca alternativă la includerea în tipul de flexiune masculină în *-iu* (**haramiu*); rom. *pacea(v)ură* „femeie prefăcută” a devenit, prin derivare moțională regresivă, *paceavur*, pentru a denumi un „om care se ține numai de rele”; *ulema* „teolog musulman” a dobândit și varianta *uleman*, pentru a se conforma genului natural, iar procedeu utilizat a fost mixt: prin disimilare sau prin asimilare consonantică în pl. *ulemali* (> *ulemani*), dar și după modelul derivatelor cu sufixul *-an*, precum și după forma pe care a luat-o derivatul *ulemanlâc* (< tc. *ulemalık*, refăcut cu varianta *-(a)nlâc* a sufixului românesc *-lâc*, v. *V.1.A*). Acestor exemple li se

⁴¹ Construirea de la *catâr* (< tc. *katır*) a formei de feminin *catără* „femela catârului” este normală, dar utilizarea acesteia ca substantiv epicen, într-un text vechi (din 1620), este inexplicabilă sau, oricum, depășește limitele firescului. În cazul lui *sultană* nu știm dacă această formă se datorește moțiunii (de la *sultan*) sau provine dintr-un tc. **sultana*.

adaugă varianta *paş* a lui *paşă* ~ *paşa* și pluralul său *paşali* (v. 4.2.4.b), reflectând efortul de adaptare la genul natural. În schimb, *beizadea* și *şahzadea* au rămas nemodificate chiar și atunci când au articolul nehotărât sau atributul la masculin.

– În cazul adjectivelor, unele forme caracteristice genurilor gramaticale au devenit invariabile: *giuguca* ~ *giugiuc* ~ *gigică*, de pildă, sunt variante neflexibile ale adjectivului *giugiuc*, -ă < *cücük* ~ *cıcık* ~ *cıcik*.

4.2.2. Adaptări legate de categoria numărului

Categoria gramaticală a numărului nu a pus probleme deosebite, întrucât, odată cu încadrarea împrumuturilor în tipurile flexionare existente, ele au fost tratate asemenea oricărui cuvânt aparținând tipurilor respective, primind desinențele de plural corespunzătoare. Alături de această adaptare automată și generală, există câteva cazuri speciale în care sensul lexical, forma etimoanelor sau falsele interpretări au determinat modificări morfologice legate de categoria numărului.

a) Unele etimoane turcești folosite numai la singular, eventual în calitate de substantive colective sau cu sens dual, au fost adaptate prin întrebuițarea împrumuturilor numai sau mai ales la plural, deoarece acestea s-au încadrat, în limba română, în serii terminologice defective de singular: *canale* < *kına* și *nacâluri* < *nakıl[çiçeği]*, ambele având sensul „copăcei, balsamine”; denumirea unor obiecte de îmbrăcăminte formate dintr-o pereche: *ceacşiri* < *çakşır*; *fileri* < *filer*; *paşmagi* < *paşmak* ~ *başmag* ~ *paşmag; *părpăți* ~ *pârpâți* < *pirpit*; *poturi* < *potur*; *şalvari* < *şalvar*; *tomaci* < *tomak*. Și alte categorii de substantive împrumutate sunt utilizate exclusiv sau mai ales la plural: *şacamele* „fleacuri, nimicuri, mofturi” < *şakalama*; *şii* „şiiți” < *Şii* (pron. /şii/); *tocmagi* „tăiței” < *tutmac*. Rațiunea folosirii în română a lui *nur* mai ales (iar astăzi numai) la plural (*nuri* sau *nururi*) nu este de natură etimologică sau analogică, ci trebuie să fi fost conținutul său semantic colectiv, „ansamblu de calități personale care încântă și atrag”, de vreme ce etimonul turcesc (*nur*) nu are utilizări decât aproape exclusiv la singular, iar sinonimele românești, *farmec*, *grație*, *frumusețe*, *drăgălăşenie*, *atracție*, *vino-ncoace*, *lipici*, exprimă același sens colectiv tot la singular (*farmec* și *grație* sunt folosiți rar la plural cu această semnificație). *Nuri* a fost adaptat ca plural, aşadar, prin reducerea opoziției dintre singularul colectiv și *pluralia tantum*.

b) Cuvintele *aga* și *paşa*, precum și unele compuse cu ele, au atestate două forme distincte de plural: pe de o parte, ele formează pluralul ca orice alt substantiv terminat în -ă (*agale*, *paşale*); pe de alta, ele au fost împrumutate și în forma de plural turcesc (*ağalar*, *paşalar*), la care s-a adăugat și desinența românească de plural (*agalar*, *başalar*). Acest plural, în fond redundant, reflectă efortul de adaptare morfologică a

împrumuturilor terminate în *-ă* care au genul natural masculin, precum și faptul că ele au fost preluate de către cunoscători ai limbii turce, de vreme ce termenii respectivi nu sunt folosiți la singular în forma *agalar, başalar*.

c) O serie de etimoane la singular au fost interpretate ca purtătoare ale unor desinențe românești de plural; în alte cazuri, desinența de plural a unor împrumuturi a fost greșit analizată. În consecință, au fost reconstruite forme de singular cu terminații modificate față de cele etimologice: *capangă*, din pl. *capange* al singularului *capange* < *kapanca*; *cortel* ~ *cordel*, din pl. *cordele* al unui **cordea* < *kürde*; *mezel*, din pl. *mezele* al lui *mezea* < *meze*; *papuc*, din pl. *papuci* < *papuș* etc. Dacă preluarea ca plurale a unor singulare turcești se datorează falsei interpretări, refacerea formelor de singular din plurale românești reale sau greșit analizate în acest fel constituie un procedeu de adaptare morfologică legat de categoria numărului.

d) Interdependența dintre categoria numărului și sensul termenilor se vedește în substantivele cu plural dublu realizat în scopul diferențierii semantice: *bostan*, pl. *-i* („dovleac”) sau *-e* („pepenărie, bostănărie”); din acest plural a fost apoi refăcut și singularul *bostană*; *dulap*, pl. *-uri* („mobilă”) sau *-i* („scândură lungă”) etc.

4.2.3. Împrumuturi neadaptate morfologic

Unele împrumuturi culte sau oficiale, rar utilizate, au menținut secvențe finale etimologice neobișnuite în română, aberante morfologic, formate din vocalele accentuate *-e, -i, -î* sau *-u* (uneori, acestea redau fie sufixul posesiv care nu a căzut, fie, dimpotrivă, ceea ce a rămas după căderea sufixului posesiv; în unele cazuri, aceste forme alternează cu variante adaptate): *abai* < *abayi*; *afuzali* (dar și adaptat: *fuzalie*) < (*h*)*afuzali*; *agabani* ~ *aganbani* (dar și *aga(m)baniu*) < *agabani*; *ahtiname* (și *ahtinamea*) < *ahitname* ~ *ahtname*; *baruthane* < *baruthane*; *beclerge* < **beklerce*; *bina-emini* < *bina emini*; *cadefene* < **kadifene*; *cahpolu* < *kahpe oğlu*; *calemie* < *kalemiye*; *calevi* < *kalevi*; *capan-emini* < *kapan emini*; *cazan-ahcesi* < *kazan ahçesi*; *ceaşlar-emini* < *çavuşlar emini*; *cherache* (~ *cherachea*) < *kerake*; *civiti* < *çividi*; *cutni* ~ *cutne* (~ *cutnie*) < *kutni* ~ *kutni* ~ *kutnu*; *darai* < *darayi* ~ *darai*; *davetname* < *davetname*; *divan-tacâmî* < *divan takımı*; *emen-cafe* < *Yemen kahvesi*; *emriname* < *emirname* ~ *emr-name*; *enghiuri-şali* < *Engürü şalisi*; *evmie* < *yevmiye*; *evri* < *evri*; *gazi* < *gazi*; *ghiaur-cafe* < **gâvur kahvesi*; *ghiulsuiu* < *gülsuyu*; *giure* < *cure*; *gizie* < *ciz(i)ye*; *halali* (~ *helaliu*) < *halali* ~ *helâli*; *hambar-emini* < *hambar emini*; *haraci-muhasebesi* < *haraç muhasebecisi*; *hazne-emini* < *hazne emini*; *ienicer-cheatibi* < *yeniceri kâtibi*; *imam-baialdi* ~ *imambaildi* < *imambayıldı*; *maie* < *maye*; *mane*

< *imame*; *megidie* < *mecidiye*; *mehcheme* < *mehkeme*; *menduhie* < *memduhiye*; *mermeri* < *mermeri*; *mirahor-paiasi* < *mirahor-payesi*; *muşchi* (~ *mischiu*) < *müşki* ~ *miski*; *nahişli* < *nakişli*; *omade* < *amediyeye*; *ordu-agasi* < *ordu ağası; *ordu-cadisi* < *ordu kadisi*; *pembe* < *pembe*; *rezai* < *rizai; *richiabic* < *rikâbiyye*; *rubaru* < *rubaru*; *safi* < *safi*; *sarisabri* < *sarisabri*; *serdengheşti* < *serdengeçti*; *somachi* < *somaki*; *spahilar-agasî* < *sipahilar ağası*; *stambol-efendisi* < *Stambol efendisi*; *stambol-şali* ~ *stambol-şalisî* (~ *stambol-şal*) < *Stambol şalı* ~ *Stambol şaiisi*; *surahi* < *sürahi*; *taraphana-emini* < *tarabhana emini*; *teberu* < *teberu*; *terbie* < *terbiye*; *tere* < *tire*; *terebi* < *terebbi*; *tersana-emini* (~ *tersihane-imin*) < *ters(h)ane emini*; *toibe* < *tövbe*; *vezir-agasi* ~ *vezir-agasî* < *vezir ağası* etc. Dacă este precedat de numele vilaietului, *valiu* „guvernator al unui vilaiet” apare invariabil în forma *valesi*, cu sufixul posesiv menţinut.

Toate împrumuturile substantivale de acest fel, la care se adaugă şi *eféndi* (cu *-i* aton şi cu variantele *efende* ~ *afendi*) şi compusele cu acesta (*beilicci-efendi*, *chesedar-efendi*, *divan-efendi*, *iazigi-efendi*, *ienicer-efendi*, *mola-efendi*, *reiz-efendi*), sunt neadaptate, imposibil de articulat cu articol hotărât ori de pus la plural şi nu pot apărea decât la nominativ sau, eventual, la cazul personal ([*al*] *lui capan-emini*), deoarece nu pot fi încadrate într-o paradigmă flexionară uzuală, iar adjectivele sunt invariabile (*civiti*, *evri*, *mermeri*, *muşchi*, *nahişli*, unele, cum sunt *pembe* şi *safi*, dobândind o oarecare circulaţie). Excepţii constituie formele în *-é*, care pot face pluralul în *-(e)le* (*terbie*, pl. *terbiele*; *tere*, pl. *terele* etc.) şi, desigur, eventual genitiv-dativul în *-(e)lei*, deoarece sunt asimilate la flexiunea substantivelor în *-ea*, a căror pronunţie moldovenească este cu *-e*, deci şi-au găsit un model dialectal de adaptare. Au existat încercări de punere la plural sau de articulare şi a unor împrumuturi în *-î* (de exemplu *efendi*, pl. *efenzi*; *evmie*, articulat *evmieaua*; *hervani*, articulat *hervaniua*; *terebi*, pl. *terebîle*), însă rezultatele au fost, desigur, artificiale în toate aceste cazuri.

Exemple ca *aga-capusi* < *ağa kapusi*, *baltagilar-chehaiasi* < *baltacılar kehayasi*, *beşli-agasi* < *beşli ağası*, *Brusa-molasi* < *Brusa molası*, *cabădai* (~ *cabadaıu*) < *kabadayı*, *caculi* < *kakule*, *capiculi* < *kapıkulu*, *carnaxi* (dar şi *carnaxî*) < *karnaksı*, *culchehaiasi* < *kul kehayasi*, *ghiunghiuler-agasi* < *gönüllüler ağası*, *harem-chehaiasi* < *harem kehayasi*, *hasi* < *hase*, *hazna-agasi* < *hazna ağası*, *iali-agasi* < *yalı ağası*, *iflac-voivodasi* < *Iflak voyvodasi*, *imam-baialdi* (dar şi *imam-baidî*) < *imambayıldı*, *nahişli* < *nakişli*, *paşa-capisi* < *paşa kapısı*, *sangeagasi* < *sancak ağası*, *sârmali* < *sırmalı*, *serdengeçiti-agasi* < *serdengeçti ağası*, *solcol-agasi* < *sol kol ağası*, *sultan-chehaiasi* < *sultan kehayasi*, *şcodrali* < *Şkodralı*, *taratli* < *taraklı*, *tatar-agasi* < *tatar ağası*, *valide-chethudasi* < *valide kethudası*, *vezir-chehaiasi* < *vezir kihayası etc. dovedesc faptul că, atunci când a lăsat împrumuturile de acest fel neadaptate morfologic, româna a preferat să transforme vocala etimologică /-i/ sau /-e/ accentuată în /-î/.

4.2.4. Omiterea sufixului posesiv

Deși exemplele aberante de felul celor prezentate mai sus nu sunt puține, majoritatea etimoanelor turcești au fost supuse unei adaptări spontane: în cele mai multe cazuri în care finala neobișnuită era sufixul posesiv turcesc *-i/-i/-u/-ü* (după consoană) sau *-si/-si/-su/-sü* (după vocală) – în îmbinări determinative în raport de anexiune sau în cuvinte compuse rezultate din astfel de construcții, în care acest sufix are accent secundar –, ea a fost eliminată din împrumuturile românești (v. și 5.2.1.b): *alai-top* < *alay topu*; *arabagi-baş* < *arabacı başı*; *bairam-peşcheş* < *bayram peşkeşi*; *baiâcdiş* < *balık dişi*; *balbaş* < *balbaşı*; *baş-alai-ceauş* < *baş alay çavuşı; *baş-bacăcul* < *baş bakikulu*; *baş-bulucbaş* < *baş bülükbaşı*; *beilerbei* ~ *beglerbeg* < *beylerbeyi* ~ *beglerbegi*; *beşleagă* ~ *beşli-aga* (dar și *beşli-agası*) < *beşli ağası*; *binectaş* < *binektaş*; *biniş-alai* < *biniş alayı*; *caplan-poş* < *kaplan poşu*; *cârcserdar* ~ *câr-serdar* < *kırserdari*; *ceairort* < *çayırotu*; *ceamaşir-aga* < *çamaşır ağası*; *ceamsacâz* < *çamsakızı*; *coinghios* < *koyungözü*; *curban-bairam* < *Kurban bayramı*; *cuşzun* < *kuşüzümü*; *deli-ceauş* < *deli çavuşu*; *derebei* ~ *derebeg* < *derebeyi* ~ *derebegi*; *derviş-aga* < *derviş ağası*; *devlet-tatar* < *devlet tatarı*; *diloglan* < *dil oğlanı*; *divan-ceauş* < *divan çavuşu*; *divan-sarai* < *divan sarayı*; *ghiaur-café* < *gâvur kahvesi*; *ghioghici* < [kızıl]kök içi; *ghiolbaş* < *gölbaşı*; *hamalbaş* < *hamalbaşı*; *hartup* < *kartopu*; *havantop* < *havantopu*; *hazna-aga* < *hazna ağası* (într-o lucrare istorică din sec. XX a fost înregistrată sau reconstruită și o variantă rom. *hazna-agası*); *hazne-chehaia* < *hazne kehayası*; *iciolan-ceauş* < *ıçoğlan çavuşu*; *iflac-beg* ~ *iflac-bei* < *Iflak begi* ~ *Iflak beyi*; *ipca-firman* < *ipka fermanı*; *istigeal-ferman* < *istical fermanı*; *itlac-ferman* < *itlak fermanı*; *locmagiun* < *lökmacunu*; *maden-calfa* < *maden kalfası*; *menzil-ferman* < *menzil fermanı*; *miambal* < *miyan balı*; *misirbei* < *Misir beyi*; *mutpac-emin* < *mutpah emini*; *ogeac-aga* < *ocak ağası*; *ogeac-bazarghean* < *ocak bazargâni*; *ogeac-tătar* < *ocak tatarı*; *oluc-hac* < *oluk hakkı*; *reiz-chiesedar* < *reiz kesedarı*; *richiab-caimacam* < *rikâb kaymakamı*; *richiap-imbrohor* < *rikâp imbrohoru*; *riza-pazar* < *riza pazarı*; *samiel* < *sam yeli*; *sarai-divan* < *saray divanı*; *schemni-aga* (dar și *schemni-agası*) < *iskemni ağası*; *schemni-ceauş* < *iskemni çavuşu*; *stambolchilă* (dar și *stambol-chiiası*) < *Stambol kilesi*; *sufertaş* ~ *sefertaş* ~ *sefertas* < *sefertası*; *şeheroğlan* < *şehir oğlanı*; *turnagi-(baş-)aga* < **turnacı (baş) ağası*; *tuzimen* < *tuz emini*; *vezir-tatar* < *vezir tatarı*; *zapt-ferman* < *zapt fermanı* etc. Sufixul posesiv a căzut până și dintr-o formă de plural turcesc, *havantopları*, preluată (într-o cronică) cu sens de plural, dar fără desinența românească de plural, în forma *havantoplar*, neadaptată, aşadar, la morfologia românească.

Interesant este că, atunci când, potrivit regulilor fonetice ale limbii turce, consoana finală a etimonului fusese alterată (sonorizată) în contact cu sufixul vocalic, această consoană a fost refăcută în împrumuturile românești din care a fost omis sufixul posesiv: *capan-naip* < *kapan naibi*, cf. tc. *naip*; *câna-giugiuc* < *kınaçıçeği*, cf. tc. *çiçek*;

cuşchebap < *kuşkebabı*, cf. tc. *kebab*; *divan-cheatip* < *divan kâtibi*, cf. tc. *kâtip*; *hadâm-saip* < *hadım sahibi*, cf. tc. *sahip*; *hazne-cheatip* < *hazne kâtibi*, cf. tc. *kâtip*; *iova-haraci* < *yuva haracı*, cf. tc. *haraç*; *mataragi-iamac* < *mataracı yamağı*, cf. tc. *yamak*; *odagaci* < *ödağacı*, cf. tc. *ağaç*; *saraci-iamac* < *saraç yamağı*; *sarai-iamac* < *saray yamağı*.

Excepțiile de la regula căderii sufixului posesiv sunt rare (v. 4.2.3 pentru exemplele neadaptate, de tipul *beşli-agasi*, *divan-tacâmî*, *ghiulsuiu*, *stambol-şalisî*), iar compusele cu sufixul posesiv păstrat care au fost adaptate în același mod ca și cuvintele simple terminate în vocală accentuată (v. 4.2.5.e) sunt și mai rare și s-ar putea datora, în unele cazuri, ignorării caracterului lor compus: *gephargii* (pl.) < *cep harcı*; *ghiulie* < *gülyağı*; *selém-ahceasă* < *selém ahçası*; *subaşıu* < *subaşı*.

Fenomenul aproape sistematic al omiterii sufixului posesiv turcesc în împrumuturile românești (dar și în cele ale altor limbi sud-est-europene) s-a datorat, de la caz la caz, fie preluării termenului de către bilingvi care cunoșteau forma nesufixată a elementului secund și rolul gramatical al segmentului final, astfel încât și-au permis să se dispenseze de sufixul posesiv, deoarece acesta nu mai reprezenta nimic în limba primitoare, fie omiterii acestuia în limbajul popular turcesc (v. Kakuk 512-513).

Într-adevăr, în mai multe cazuri este greu de decis dacă dispariția sufixului a avut loc în limba română sau încă în turcă, de vreme ce există exemple atestate care indică tendința eliminării sufixului posesiv în turca populară veche și în cea actuală: *alai-ceauş* < *alay çavuşu*, dar și, înv., *alay çauş*; *baş-capichihai* ~ *baş-capichehaia* < *baş kapı kihaya*; *caftan-aga* < *kaftan ağa*; *câzlar-aga* ~ *câziar-agasi* < *kızlar ağa(sı)*; *cobecciu* < *kozbekçi(sı)*; *divan-efendi* ~ *divan-efendisi* < *divan efendi(sı)*; *ghiulbahar* < *gül baharı* ~ *gülbahar*; *ghiunghiuler-agasi* ~ *ghiuler-aga* < *gönüllüler ağa(sı)*; *ici-aga* < *iç ağa(sı)*; *icioglan* < *içoğlan(ı)*; *orta-ceauş* < *orta çavuş*; *selam-aga* ~ *seleam-agasi* < *selâm ağası* ~ *selamağa*; *selam-ceauş* < *selam çavuş(u)*; *silihtar-aga* < *silihtar ağa(sı)*; *timar-spahiu* < *timar sipahi(sı)*. Această realitate a limbii turce justifică reconstrucția unor etimoane fără sufix posesiv, de pildă în cazul lui *ienicer-agasi* ~ *ienicer-aga* < *yenicher ağası* ~ **yenicher ağa*, al lui *ienicer-efendisi* ~ *ienicer-efendi* < *yeniceri efendisi* ~ **yenicher efendi*, al lui *menzil-buiurultiu* < **menzil buyurultı* sau al lui *spahi-oglan* < **spahi oğlan*, iar finala vocalică din rom. *menzil-embru* constituie, probabil, nu un reflex al sufixului posesiv din tc. *menzil em(b)ri*, ci adaptarea morfologică românească a variantei etimologice fără sufix, tc. înv. **menzil emr*. Exemple edificatoare pentru căderea sufixului posesiv în limba turcă sunt și *Lahur şali* „un fel de țesătură fabricată în orașul Lahore”, folosit într-un text vechi, citat de OTS, în forma *Lahur şal*, precum și sintagma, corectă gramatical, *Adana kebabi* „chebap de Adana”, care în meniurile restaurantelor din Turcia apare astăzi, invariabil, în forma *Adana kebab*.

4.2.5. Adaptarea etimoanelor terminate în -ı/-i/-u/-ü accentuat

Defalcarea etimoanelor de acest tip după caracterul labial (-u/-ü) sau nelabial (-ı/-i) al finalei lor vocalice este adesea imposibilă, deoarece însăși limba turcă a cunoscut, în evoluția ei, variații ale acestor foneme finale: unele cuvinte actuale cu fonetism labial (de exemplu *kutnu*, *kutu*, *müftü*, *turuncu*) înregistrau în trecut abateri de la armonia vocalică labială (*kutni*, *kuti*, *müfti*, *turunci*) și chiar de la cea palatală (*kutni*, *kuti*, *mufti*, *turunci*), iar unele sufixe care în turca modernă au patru variante vocalice – cum sunt sufixul lexical de apartenență, de posesie și de proveniență -ı/-i/-u/-ü (v. V.1.3), sufixul de agent -cı/-ci/-cu/-cü ~ -çı/-çi/-çu/-çü (v. V.1.1) sau sufixul gramatical posesiv -(s)ı/-(s)i/-(s)u/-(s)ü – nu au avut decât variante nelabiale în vechea-osmanlie și chiar în perioada medie a limbii turce-osmanlii. Aceste constatări, utile pentru explicarea unor evoluții fonetico-morfologice de la finala împrumuturilor românești, au totodată darul de a sugera că unele dintre terminațiile respective au fost mai adaptabile la sistemul flexionar al limbii române decât altele. Vorbitorului român i-au venit mai la îndemână, desigur, etimoanele cu finala -ı/-i decât cele terminate în -u/-ü, deoarece primele puteau intra, printr-o ușoară adaptare, în flexiunile substantivale în -iu (masculine sau neutre) ori în -ie (feminine), pe când ultimele, neavând un alt model mai apropiat din punct de vedere formal, au trebuit să urmeze aceeași metodă de adaptare, care a presupus modificări mai mari, deci un efort mai consistent de aliniere la sistemul flexionar românesc.

Pe de altă parte, nu numai calea identică pe care au fost asimilate morfologic etimoanele în -ı/-i/-u/-ü, ci și variația liberă în care s-au aflat, în diacronia limbii turce, terminațiile cu vocale nelabiale și cele cu vocale labiale sunt argumente care contrazic din capul locului ipoteza potrivit căreia împrumuturile de tipul lui *cutie*, de pildă, nu pot proveni decât din ngr. *koutı*, bg., scr. *kutija*, nu și din tc. *kutu*. Chiar dacă nu ar fi existat în turcă variantele *kuti* și *kuti*, rezultatul românesc ar fi fost tot *cutie*. De altfel, etimoanele turcești de acest tip au fost preluate, de regulă, ca masculine sau neutre (*burghiu*, *rachiu*, *spahiu* etc.), ceea ce i-a determinat pe unii cercetători (de pildă pe Gămulescu 63) să excludă posibilitatea originii turcești a unor forme sau a tuturor formelor feminine în -ie. Numeroase exemple dovedesc că evoluția tc. -ı/-i/-u/-ü la rom. -ie nu numai că a fost posibilă, ci uneori nici măcar nu a fost motivată de presiunea genului natural sau a unor analogii lexicale.

Am constatat mai sus (v. 4.2.3) că, într-o serie de împrumuturi, terminația tc. -ı/-i/-u/-ü a fost preluată fără nicio modificare, ceea ce a constituit, de fapt, un eșec, o lipsă de soluție în efortul de adaptare. Această nereușită a fost însă adesea numai temporară. Mai multe împrumuturi de acest fel au atestări (îndeobște prime atestări) cu terminația neadaptată, însoțite de altele în care segmentul fonetic final este pe deplin încadrat în tipurile flexionare românești (de exemplu *cutní* ~ *cutné* ~ *cutnie*; *ghiuighiuli*

~ *ghilghiuliu* ~ *ghiurghiuliu*; *guvezí* ~ *ghiviziu*; *hagí* ~ *hagiu*; *hasechí* ~ *hasechiu*; *hervaní* ~ *hervaniu*; *lahaní* ~ *lahaniu*; *liliachí* ~ *liliachiu*; *muftí* ~ *muftú* ~ *muftiu*; *rubarú* ~ *rubár(iu)*; *sagrí* ~ *sagriu*; *sevaí* ~ *sevaiă* ~ *sevaiú* ~ *seváí*; *şalı* ~ *şaliu*; *tepsí* ~ *tipsie*; *tevehelí* ~ *teveheliu* ~ *tivilichiu*; *valí* ~ *vaiiu*). Efortul de adaptare transpore cu pregnanță în variantele unor împrumuturi, cum sunt cele provenind din tc. *kilermení*, preluat în formele neadaptate *chilermení* ~ *chiiermené*, apoi acomodat la limba română în formele *chilermeneá* (prin includerea în flexiunea feminină în *-(e)a*), *chelermin* (cu *-i* > *zero*, variantă tipică flexiunilor masculine și neutre) și, în sfârșit, *chilie-armenească* (prin etimologie populară). În exemple de excepție, ca substantivul *pisi* (< tc. *pisi*) și interjecția *ghidi* (< tc. *gidí*), tentativa de acomodare s-a limitat la mutarea accentului; primul, neadaptat nici în această formă, este un împrumut profesional regional, rar și probabil superficial, din categoria „cuvinte străine”, iar al doilea are un *-i* final aton care nu contravine modelelor interjecționale românești. Rezultă că, pe lângă cele două reflexe românești de bază, *-iu* și *-ie*, terminațiile accentuate tc. *-i/-i/-u/-ü* au fost supuse și altor procedee de ajustare.

a) Tc. *-i/-i/-u/-ü* > rom. *-íu*, rar și *-íu* sau *-ău*, atât la substantive, care au devenit astfel masculine sau neutre, cât și la adjective (eventuala formă feminină fiind în *-ie*, respectiv *-íie*): *agabaniu* < *agabani*; *anteriu* < *anteri*; *arbiu* < *harbi*; *baschiu* < *baski*; *becriu* < *bekri*; *bectaşiu* < *bektaşi*; *buiurdíu* ~ *buiuruldiu* ~ *buiurultiu* ~ *buirultău* < *buyurdí* ~ *buyuruldu* ~ *buyurultu* ~ *buyrultu* ~ *buyrultı; *bulgariu* (dar și, neadaptat, *bulgarí*) < *bulgari* ~ *bulgari*; *burghiu* < *burgu*; *cadíu* < *kadı*; *cârmâziu* < *kırmızı* ~ *kırmızı*; *ceadiríu* ~ *ceadâriu* < *çadırı* [*yeşii*]; *cealău* ~ *cealâu* (dar și *cealí*) < *çalı*; *ceameníu* (~ *cemení*) < *çemeni*; *chesmeríu* < *Keşmiri* ~ *Kezmiri; *chimioníu* < *kimyonı*; *chiolhaníu* ~ *chiulhaníu* < *külhani*; *chiringíu* < *kirinci*; *cidíu* < *ciddi*; *cilibíu* ~ *celebiu* (~ *cilibí* ~ *celebí*) < *çelebi*; *civiú* < *çivi*; *dahiú* < *dahi*; *deliú* < *deli*; *ehaliú* < *ehalı*; *fistichíu* < *fıstıkı*; *ghioderíu* < *güderi*; *ghiurghiulíu* (~ *ghiulghiulí*) < *gülgülü* ~ *gülgülü*; *ghivizíu* ~ *ghivozâu* (~ *guvezi*) < *güvezi*; *hagíu* < *hacı*; *hamailâu* (~ *hamailí*) < *hamaylı* ~ *hamaylı*; *hasechíu* < *haseki*; *havaiú* < *havai*; *hemşeríu* < *hemşeri*; *hervaniú* ~ *hermaniú* (~ *hervanı*) < *harvani* ~ *harmani*; *hindíu* < *hindi*; *liliachíu* (~ *liliachi*) < *leylâki* ~ *lilâki*; *limoníu* < *limoni*; *liochíu* < *löki; *mischiú* < *miski*; *mişchiú* < *dimişki*; *muftíu* (~ înv. *mufti* ~ *muftu*) < *müftü* ~ *müfti* ~ *mufti*; *muhalebíu* < *muhallebi*; *muşteríu* < *müşteri*; *neftíu* < *nefti*; *pătlăginiú* ~ *patlaginiú* < *patlıcanı*; *pirpiliú* < *pirpiri*; *pirpiríu* < *pirpiri*; *rachiú* < *rakı*; *samaníu* (~ înv. *samaní*) < *samani*; *sanchíu* < *sankı*; *sarariú* < *sarılı*; *şaşíu* ~ *şaşíu* ~ *şaşâu* < *şaşı*; *sângepiú* < *sıncabi*; *serseliú* < *serseri*; *sevaiú* (~ *sevai*) < *sevayı* ~ *sevai*; *spahiú* < *spahi*; *sultaniú* < *sultanı*; *suvariú* < *suvari*; *şaíu* (~ *şalı*) < *şahi*; *şaliú* (~ *şalı*) < *şalı*; *tarciniú* < *tarçını*; *terziú* < *terzi*; *tiriachíu* < *tiryaki*; *tivilichíu* ~ *teveheliú* < *tevekkeli*; *turungiú* < *turuncu* ~ *turuncı* ~ *turuncı*; *valiú* < *vali*; *zenghiú* < *zengü* ~ *üzengi*; *zibidiú* < *zibidi* etc. Trebuie remarcat că, exceptând forma

ghivozâu (cu *z* pronunțat dur pe plan dialectal), niciun *-i* etimologic nu a devenit *-îu* sau *-ău* în română, în schimb majoritatea finalelor tc. *-i*, *-u* și *-ü* au fost preluate în forma *-iu* și numai câteva exemple conțin reflexul *-îu* sau *-ău* al tc. *-i*. De altfel, *-i* predomină și în turcă.

Pe lângă exemplele de mai sus, există unele cazuri particulare în care terminația *-i/-î/-u/-ü* face parte din sufixe turcești:

– Tc. *-li/-li/-lu/-lü* > rom. *-liu* (cu forma feminină, când este cazul, *-lie*), rar și *-lâu* (fem. *-lâie*) sau *-lău*, sufix substantival și adjectival (care a fost izolat și a devenit productiv și în limba română, v. *V.1.3*): *adaliu* < *adali*; *arcaliu* < *arkali*; *atliu* < *atli*; *belaliu* ~ *belalâu* < *belâli*; *benderliu* < *Benderli*; *beratliu* < *beratli*; *beşliu* < *beşli*; *binişliu* < *binişli*; *bugeacliu* ~ *bugeaclâu* < *Bucakli*; *caftanliu* < *kaftanli*; *capanliu* ~ *capanlâu* ~ *capanlău* < *kapanli*; *caramanlâu* ~ *caramanlău* < *Karamanli*; *catifeliu* < *katifeli*; *cazacliu* ~ *cazaclâu* < *kazakli* (iar *cazaclie* „un tip de căciulă” – prin substantivarea formei de feminin din sintagma *căciulă cazaclie*); *checeliu* < *keçeli*; *chefliu* < *ke(y)fli*; *cusurliu* < *kusurlu*; *damlaliu* ~ *damlalâu* ~ *damlaliu* < *damlali*; *fermanliu* ~ *fermanlâu* < *fermanli*; *funduciu* < *fundukli*; *gebeliu* < *cebeli*; *giubeliu* < *cübbeli*; *giumbuşlâu* < *cümbüşlü* ~ *cümbüşli*; *giungiurliu* < *cücülü*; *has-ahârliu* < *has ahırlı*; *ichituilâu* < *iki tuğlu*; *iedeciu* < *yedekli*; *ierliu* < *yerli*; *misirliu* < *Misirli*; *moscovliu* < *Moskovlu* ~ *Moskovli*; *nazirliu* ~ *nazârliu* < *nazarlı*; *nazlâu* < *nazlı*; *nurliu* < *nurlu* ~ *nurlı*; *ogurliu* < *oğurlu* ~ *oğurlı*; *osmanlâu* ~ *osmanliu* < *Osmanli*; *oturacliu* < *oturaklı*; *paraiâu* < *paralı*; *paşaliu* < *paşalı*; *păzarliu* < *pazarlı*; *sacâzliu* ~ top. *Sacâzlău* < *Sakızlı*; *sadacatliu* < *sadakatlı*; *saracliu* < *sarıklı*; *serhatliu* ~ *serhatlâu* < *serhatlı*; *sevdaliu* < *sevdalı*; *sevghiliu* < *sevgili*; *şapcaliu* < *şapkalı*; *tabietliu* < *tabiatlı* ~ **tabiyetli*; *taniliu* < *taneli*; *tunesliu* < *Tünisli*; *turaliu* < *tu(ğ)ralı*; *turliu* < *türlü*; *zefliu* < *zefkli*; *zingirliu* < *zincirli*.

În vechea-osmanlie, sufixul nu se supunea asimilării labiale, având numai două variante, *-li* și *-li*. Este remarcabil faptul că *-lâu* apare în această formă adaptată și în interiorul unui cuvânt compus, *iucituilâu-paşa* < *üç tuğlu paşa*, ca sufix atașat la primul element component, dacă nu cumva este vorba de redarea formei v.-osm. *[üç tuylı paşal]*, cu varianta neasimilată labial a sufixului. Și în cazul altor exemple (*giungiurliu*, *ichituilâu* etc.) ar putea fi vorba de etimoane în forme învechite, cu vocala neasimilată a sufixului (**cücülü*, **iki tuğlı*). Oricum însă, nici variantele cu vocale labiale nu puteau fi adaptate altfel decât tot în formele rom. *-lâu*, *-liu*, deoarece articularea și declinarea unor forme masculine terminate în *-ú* (**cusurlúul*, **giumbuşlúului*), precum și pluralele masculine în *-i* (**cusurlui*) sau neutre în *-e* sau *-uri* (**funducłúe*, **funducłúuri*) ar fi fost cu totul strănii în limba română veche (cuvinte de acest tip au fost împrumutate și acceptate mult mai recent: *atu* [cu pl. *aturl*, dar și *atale*], *atuul*, *atuului*).

– Tc. *-ci/-ci/-cu/-cü* ~ *-çil/-çil/-çul/-çü* > rom. *-giu* ~ *-ciu*. Sufixul formează substantive, foarte rar și adjective (femininul fiind, de regulă, *-gie*, *-cie* în cazul

epitetelor și *-gioaică* pentru numele de agent), devenind și el productiv în română (v. *V.1.1*), după ce a fost detașat din împrumuturi de felul celor care urmează⁴²: *armangiu* < *armanci*; *avgiu* < *avci*; *baclavagiu* < *baklavacı*; *balgiu* < *balcı*; *baltagiu* < *baltacı*; *baș-conacciu* < *baș konakçı*; *becciu* < *bekçi*; *beilicciu* < *beylikçi*; *binigiu* < *binici*; *boccegiu* < *bokçacı*; *bocciu* < *bokçu* ~ *bokçı*; *bostangiu* < *bostancı*; *bozagi* < *bozacı*; *buhurdangiu* < *buhurdancı*; *cafegiu* < *kahveci*; *caftangiu* < *kaftancı*; *caicciu* ~ *caicgiu* < *kayıkcı* ~ *kayıklı*; *calemgiu* < *kalemci*; *calpacciu* < *kalpakçı*; *calupciu* ~ *calâpciu* < *kalupçı* ~ *kalıpçı*; *capigiu* ~ *capiciu* < *kapıcı* ~ *kapuçu*; *carmangiu* < *karmancı*; *catârgiu* < *katırcı*; *caucciu* < *kavukçu* ~ *kaukçı*; *cazangiu* ~ *cazanciu* (cu *-ciu* neetimo-logic) < *kazancı*; *ceamașirgiu* < *çamaşırcı*; *cearcagi* < *çarkacı*; *cherestegiu* < *keresteci*; *chervangiu* < *kervancı*; *chesăgiu* < *kesici*; *chilipirgiu* < *kelepirci*; *chiolhangiu* < *külhancı*; *chiraglu* ~ *chirigiu* < *kiracı* ~ *kirici*; *chiurecciu* < *kürekçi*; *cichirgiu* < *çekerci*; *ciorbagi* < *çorbacı*; *cișmegiu* < *çișmeci*; *ciubucciu* < *çubukçu* ~ *çubukçı*; *colgiu* < *kolcu* ~ *kolcı*; *conacciu* < *konakçı*; *conduragi* < *konduracı*; *cuiungiu* < *kuyumcu* ~ *kuyumcı*; *culucciu* < *kullukçu* ~ *kullukçı*; *cumbaragi* < *kumbaracı*; *curugiu* < *korucu* ~ *korucı*; *daulgiu* < *davulcu* ~ *davulcı*; *davagi* < *davacı*; *dughengiu* < *dükkâncı* ~ **dügenci*; *dulapciu* < *dolapçı*; *dumengiu* < *dümenci*; *echingiu* < *akıncı*; *edecciu* < *yedekçi*; *elchegiu* < *yelkenci*; *elciu* < *elçi*; *eschigiu* < *eskici*; *fârângiu* < *fırıncı*; *fișicciu* < *fişekçi*; *galiongi* < *galyoncı*; *geamgiu* < *camcı*; *geamparagi* < *çamparacı* ~ **camparacı*; *gebegiu* < *cebeci*; *ghimigi* < *gemici*; *ghiumbrucciu* < *gümbrükçü* ~ *gümbrükçi*; *giuvaergiu* < *cevahirci*; *halvagi* < *halvacı*; *hangiu* < *hancı*; *harabagi* < *arabacı*; *haracciu* < *haraççı*; *harbagiu* < *harbacı*; *havalegiu* < *havaleci*; *herghelegiu* < *hergeleci*; *iabangiu* < *yabancı*; *iangângiu* < *yangıncı*; *iasacciu* < *yasakçı*; *iaurgiu* < *yoğurtçu* ~ *yogurtcı*; *iazagi* < *yazıcı*; *ibrișimgiu* < *ibrișimcı*; *iminigi* < *yimenici*; *inacciu* < *inatçı*; *iorgangiu* < *yorgancı*; *isirgiu* < *esirci*; *lagumgiu* < *lağumcu* ~ *lağumcı*; *lampagi* < *lampacı*; *lefegiu* ~ *liufegiu* ~ *lefeciu* ~ *lafaciu* < (ö)lefecı ~ (u)lûfeci ~ *(ö)lefeçi ~ *(u)lafaçı; *limongi* < *limoncu*; *lulegiu* < *lüleci*; *lustragi* < *lustracı*; *mabeingiu* < *mabeynci*; *macagi* < *makazcı*; *mamelegiu* < *mameleci*; *masalagi* < *maşalacı*; *mataragi* < *mataracı*; *mehtupciu* ~ *mectubgiu* < *mehtupçu* ~ *mektubcı*; *menghinegiu* < *mengeneci*; *menzilgiu* < *menzilci*; *meragi* < *meracı*; *mocabelegiu* < *mukabeleci*; *mujdegiu* < *müjdecı*; *mumbaiegiu* < *mübayeacı*; *narghelegiu* < *nargileci*; *odagi* < *odacı*; *oracciu* < *orakçı*; *paceagi* < *paçacı*; *palavragiu* < *palavracı*; *papugiu* < *papucci* ~ *papuçu* ~ *pabuççu*; *parcealagi* < *parçalayıcı*; *parlagiu* < *parlayıcı*; *pastramagi* < *pastırmacı*; **perdafgiu* (cf. *perdafgirie*) < *perdafcı*; *perdegiu* < *perdecı*; *peșchegiu* < *peşkeşçi*; *peșchirgiu* < *peşchirci*; *pilafgiu* ~ *pilafciu* < *pilafcı* ~ *pilafçı*;

⁴² În unele exemple este vorba, de fapt, de sufixul deverbal tc. *-ici/-icil/-ucul/-ücü*, care, formal, a dat aceleași rezultate în împrumuturile românești (*binigiu* < *binici*, *saigiu* < *sayıcı* etc.), dar nu a devenit productiv în română, deoarece bazele verbale ale derivatelor nu au fost preluate (v. *V.1.1*).

poștagiu < *postacı*; *rachigiu* < *rakıcı*; *sacagiu* < *sakacı; *saigiu* < *sayıcı*; *salepgiu* ~ *salepciu* < *salepci* ~ *salepçi*; *sandaciu* < *sandalçı*; *satârgiu* < *satırcı*; *sârmaciu* < *surnacı*; *simigiu* < *simitçi*; *sofragiu* < *sofracı*; *surugiu* < *sürücü*; *şamdangiu* < *şamdancı*; *şerbegiu* < *şerbetçi*; *tablagiu* < *tablacı*; *taingiu* < *tayinci*; *tamburagiu* < *tamburacı*; *taucciu* < *tavukçu*; *teftergiu* < *tefterci*; *teftişciu* < *teftişçi*; *temergiu* < *temirci*; *tertipgiu* < *tertipçi*; *tescheregiu* < *teskereci*; *tinichigiu* < *tenekeci*; *toptangiu* < *toptancı*; *tufecciu* < *tüfekçi*; *tuigiu* < *tuğcu*; *tulumbagiu* < *tulumbacı*; *turnagiu* < *turnacı*; *tutungiu* < *tütüncü* ~ *tutuncu*; *uşurgiu* < *üşürücü*; *zaheregiu* < *zahireci*; *zapciu* < *zaptçı*; *zarzavagiu* < *zarzavatçı*. Extrem de rar, tc. *-ci/-ci* nu a fost adaptat morfologic: *nişangı* ~ *nişangiu* < *nişancı*; *tahregi* ~ *tahregiu* < *tahrirci*.

Vechea-osmanlie nu avea nici pentru acest sufix variante cu vocale labiale, pe care le-a dezvoltat începând din perioada medie a istoriei limbii turce. De aceea, având în vedere și faptul că cele opt variante turcești nu puteau fi adaptate decât prin rom. *-giu* ~ *-ciú* (secvențele fonetice */ğil/*, */çil/* sunt imposibile în română, iar terminațiile substantivele */-ğúl/*, */-çú/* ar fi fost inacceptabile, ca să nu mai vorbim de cele cu *-i*), în mai multe cazuri (*bocciu*, *caucciu*, *ciubucciu*, *colgiu*, *culucciu*, *curugiu*, *daulgiu*, *galiongiu*, *ghiumberucciu*, *ghiurgiu*, *iaurgiu*, *topciu*, *tutungiu* etc.) nu putem ști dacă *-giu* ~ *-ciu* redau tc. *-ci/-ci* ~ *-çil/-çi* sau variantele cu vocalism labial, mai recente, *-cul/-cú* ~ *-çul/-çü*. Mai mult, unele dialecte turcești nu folosesc decât o singură variantă vocalică a sufixului, *-ci/-çi*, deoarece au eliminat nu numai asimilarea labială, ci și pe aceea palatală. Tc. *topçu* ~ (înv.) *topçı*, de pildă, are atestată și varianta dialectală *topçi*; rom. *topciu* poate proveni, așadar, din oricare dintre aceste variante, care nu puteau fi adaptate morfologic decât în această formă.

Pe de altă parte, sufixul turcesc în discuție nu respectă întotdeauna nici regulile asimilației consonantice, adeseori ignorate în limba veche și în dialecte, astfel încât, în unele cazuri, consoana inițială a sufixului este */ğ/* și după o bază terminată în consoană surdă, situație în care în limba literară actuală se folosește exclusiv o variantă cu */ç/*; de exemplu, rom. *peșchegiu*, *simigiu*, *zarzavagiu* etc. au etimoane vechi-osmanlii sau dialectale în *-ci/-ci*, corespunzând formelor moderne în *-çil/-çi*: *peškeşçi*, *simitçi*, *zerzevatçı*. Unele exemple românești, cum sunt *pilafgiu* ~ *pilafciu* și *salepgiu* ~ *salepciu*, reflectă fidel variația turcescă respectivă.

Modelul de adaptare tc. *-ci/-ci/-cul/-cú* ~ *-çil/-çil/-çul/-çü* > rom. *-giu* ~ *-ciu* a funcționat uneori, cel puțin în privința fonetismului, și în cazul în care sufixul se afla în interiorul unei sintagme (devenite cuvânt compus în română), ca sufix atașat la primul element component al acesteia: tc. *kapıcı başı*, *kürkçü başı*, *suyolcu başı* etc. sunt etimoane preluate în mai multe variante românești, în care sufixul turcesc este redat atât prin rom. *-ci* ~ *-gi*, cât și prin *-ciu* ~ *-giu*, imitând prin analogie forma adaptată morfologic: *capigi-bașă* ~ *capigiu-bașă*; *chiurci-bașa* ~ *chiurciubașă*; *suiulgi-bașa* ~

suiulgiu-başa. Cele mai multe compuse de acest fel au însă un comportament „normal”: rom. *-gi-* ~ *-ci-*.

Adaptarea acestui sufix turcesc a mers și mai departe: în română au fost desprinse din împrumuturi și variante cum sunt *-agiu* și *-angiu*, care au substituit uneori varianta etimologică *-giu* chiar și din unele împrumuturi (v. *V.1.1*).

– În legătură cu sufixul adjectival tc. *-i/-i* (împrumutat și devenit productiv în română în forma *-iu*, v. *V.1.2*) nu avem nimic special de comentat, deoarece el a fost adaptat ca orice altă terminație *-i* sau *-i* accentuată.

b) În alte cazuri, tc. *-i/-i/-u/-ü* > rom. *-ie* (pl. *-ii*), mai rar și *-iie* (pl. *-iî*) sau *-ăie*, plasând împrumuturile în rândul substantivelor feminine: *bagdadie* < *bağdadi*; *cârântâie* < *kırıntı*; *ceacăie* ~ *ceachie* < *çakı*; *cinie* „(decorațiune de) faianță” < *çini*; *cofterie* „șesătură fină” < *kufferi*; *cutie* < *kutı* ~ *kuti* (lit. mod. *kutu*); *cutnie* (dar și, neadaptate, *cutni* ~ *cutne*) < *kutni* ~ *kutni*; *dimie* < *dimi*; *farfurie* < *farfuri*; *fâșchie* < *fişki*; *frenghie* (dar și *frenghi*) < *frengi*; *geamie* < *camı*; *ghimie* < *gemi*; *ghizie* < *gezi*; *iacăie* < *yakı*; *iahnie* ~ *lahniie* < *yahni*; *langavie* < *yıllankavi*; *razachie* ~ *razacăie* < *razakı*; *sacsie* ~ *sacsăie* < *saksı*; *samsonie* < **samsoni*; *sârgăie* < *sırgı*; *siminichie* ~ *sinamichie* ~ *senemechie* (și, neadaptat, *siminechi* ~ *sinamichi* ~ *senamechi*) < *senameki* ~ *sinameki*; *sinie* < *sini*; *terezie* < *terezi*; *veresie* < *veresi*. Alte câteva exemple au la finală, de fapt, sufixul tc. *-i/-i/-u/-ü*, care a devenit *-lie* în română: *celelie* < *çalılı* [*yer*]; *dimerlie* ~ *dimirlie* ~ *demerlie* < *demirli*; *sarailie* < *saraylı*; *tilie* < *telli*.

În majoritatea împrumuturilor adaptate în acest fel nu poate fi identificată nicio motivație semantică pentru preluarea lor în formă feminină, fapt evident mai ales atunci când ele au și variante masculine sau neutre, în *-iu* sau *-eu*: *bogasie* ~ *bogăzie* ~ *bogasiu* ~ *bogasău* ~ *bogasău* (~ *bogasi*) < *boğası* (probabil și din bg., scr. *bogasija*, ngr. *μνογασί*); *direclie* ~ *direcliu* < *direkli*; *fâcie* ~ *fucie* ~ *fâciu* ~ *fuciu* < *fiçi* ~ *fuçi*; *ghimirlie* ~ *ghimirliu* < *kemerli*; *hamsie* ~ *hamşiu* (~ *hamsi*) < *hamsi*; *iaminie* ~ *iminiu* (~ *imeni*) < *yemeni* ~ *yimeni*; *mirie* ~ *miriu* (~ *miri*) < *miri*; *sarghie* ~ *sarghiu* < *sargı*; *sârghie* ~ *sârghiu* < *sergi*; *tapăie* ~ *tapău* < *tapı*; *tipsie* ~ *ticseu* < *tepsi*. Unele astfel de paralelisme, de exemplu *chindie* ~ *chindiu* < *kindi*, pot fi explicate, eventual, prin refacerea singularului din plural (*chindii*).

Alte etimoane în *-i/-i* au fost adoptate la feminin întrucât genul gramatical a fost impus de genul natural (v. *4.2.1*), de atracția analogică a altor cuvinte din aceeași sferă semantică (v. *4.3.4.a*) ori de genul gramatical, virtual sau efectiv, al cuvântului pe care etimonul îl determina într-o sintagmă, ca în cazul lui *șecherlie*, izolat fie din tc. *şekerli* [*kahve*], fie dintr-un rom. **[cafea] șecherlie*.

c) Tc. *-i/-i* > rom. *-é*, *-eá* (*-iá*) (~ *-á*, v. *4.2.8*) sau, rar, *-éu*, alternând uneori cu adaptarea normală, în *-iu* ~ *-îu* sau *-ie* ~ *-iie* (în unele cazuri ar putea fi vorba despre

schimbarea „sufixului”): *chilermenea* ~ *chilermene* ~ *chilermeni* < *kilermenî*; *dereclei* (sg. *derecleu) ~ *dereclii* (sg. *derecliu* ~ *direclie*) < *derekli*; *dimá* ~ *dimie* < *dimî*; *fetnegea* „intrigantă” < *fitnecl* (aici a acționat și adaptarea la genul natural); *ghizea* ~ *ghizie* < *gezi*; *hataiá* ~ *hataié* ~ *hataí* < *hatayi*; *ihnea* ~ *iehnea* ~ *iahnea* ~ *ihnie* ~ *iahnâie* ~ *iahnie* < *yahni*; *imineu* ~ *iminea* ~ *iminiu* ~ *iaminie* (~ *imeni*) < *yemeni* ~ *yimeni*; *mana* ~ *manea* < *mani*; *muștereu* ~ *muștireu* ~ *mușteriu* < *müşteri* (ar putea fi o simplă metateză); *motefeleu* ~ *muteveliu* ~ *mutevelâu* < *mütevelli*; *samaia* < *sema(y)*; *serhatleu* ~ *serhatliu* ~ *serhatlâu* < *serhatli*; *spaheu* ~ *spahiu* < *spahi*; *teltea* ~ *teltie* < *teğelti*; *terezele* (pl. al unui *terezea) ~ *terezie* < *terezi*; *zardalea* < *zerdali*. În cele mai multe exemple este vorba de o confuzie analogică între tipurile flexionare (v. 4.2.7.f); totuși, variantele *veresea* ~ *veresa* ale lui *veresie* (< tc. *veresi*) s-ar putea datora influenței sau împrumutării formei corespondente neogrecești, *βερεσέ*.

d) Tc. *-l/-l/-ul/-ü* > rom. *-a*, *-ă* sau *-e* neaccentuat ori *zero*, implicând mutarea accentului (de regulă ca urmare a unor influențe analogice, v. 4.2.11.c): *angâșlă* < *angiçli*; *anasâna* ~ *anasâni* < *anasini*; *casnă* < *kasni*; *ghiotura* ~ *ghiotură* < *götürü* ~ *götüri*; *has-odale* < *has odalı* (preluat ca plural, analogic după desinența *-le*); *iață* < *yatsı*; *indrișaie* ~ *indrișái* ~ *indrisaiá* < *itrişahi*; *revan* ~ *revaniu* < *revani*; *rubar* ~ *rubarú* < *rubaru*; *sevái* ~ *sevaiú* ~ *sevai* < *sevayi* ~ *sevai*; *soitar* ~ *soitariú* < *soytarı*; *soliman* < *süleymani*; *sultan* ~ *sultaniu* < *sultani*; *șai* ~ *șaiú* ~ *șai* < *şahi*. Acestor exemple li se adaugă unele compuse cu *bașă*, pe care le discutăm mai jos.

e) Sufixul posesiv tc. *-l/-i* (cu accent secundar) > rom. *-á*, *-ă* (aton) sau *zero*. De regulă, sufixul posesiv atașat elementului secund din diferite construcții determinative turcești a căzut în împrumuturi (v. 4.2.4) sau, dacă nu a fost eliminat, acestea au rămas neadaptate (v. 4.2.3). Extrem de rare sunt exemplele care, deși au păstrat sufixul posesiv, au fost asimilate ca orice alt etimon terminat în vocală accentuată (de pildă *cedar-bizie* „pânză de cort” < *çadır bezi*, adoptat la feminin, probabil prin analogie după *pânză*).

Un caz particular, dar bine reprezentat al adaptării sufixului posesiv îl constituie compusele românești care provin din sintagme determinative turcești (uneori devenite compuse și în turcă) având ca element secund termenul *baş* „șef, cap, căpetenie”, marcat cu sufixul posesiv *-i*, în forma *başı*. Ele au beneficiat de un sistem multiplu de adaptare, aplicat în mod regulat cuvântului tc. *başı* din astfel de îmbinări sintactice. Există trei reflexe de bază ale acestuia, care au permis încadrarea compuselor într-un tip flexionar românesc (o a patra soluție, varianta rară *-başı*, fiind neadaptată): *-bașă* (rar și *-pașă*), *-baș* și *-bășă* (uneori, hipercorect, *-bașe*). Prima soluție a redat fonetismul turcesc cu oarecare fidelitate, întrucât nu a presupus mutarea accentului etimologic

(accentul principal pe primul element al compusului, iar cel secundar pe vocala finală a acestuia), ci numai o redistribuire a caracterului său: accent secundar pe primul element și accent principal pe finala vocalică (deși este posibil ca acest mod de accentuare să fie, în mai multe cazuri, o creație ulterioară a lexicografilor români). Celelalte două soluții au implicat, desigur, schimbarea accentului în limba română și suprimarea sufixului posesiv în cazul lui *-baş*, respectiv interpretarea lui *-i* drept *-ă* în cazul lui *-başă*.

Unele împrumuturi compuse de acest fel au dezvoltat toate cele trei reflexe menționate, altele numai unul sau două: *ahci-bașa* < *ahçı başı*; *bacalbașa* ~ *bacalbașă* < *bakkalbaşı*; *balgi-bașa* ~ *balgi-baş* ~ *balgi-başă* < **balcı başı*; *baltagi-baş* < **baltacı başı*; *baş-capigi-baş* < *baş kapıcı başı*; *bazarghean-başă* < *bazargân başı*; *beilicci-bașa* < **beylikçi başı*; *bimbașă* ~ *bimbașa* < *binbaşı*; *bostangilar-odobașa* < *bostancılar odabaşı*; *buhurdangi-bașa* < *buhurdancı başı*; *cafeği-bașa* < *kahveci başı*; *caftangi-bașa* < *kaftancı başı*; *casap-başă* ~ *casap-bașa* < *kasap başı*; *cavaf-başă* < *kavaf başı*; *cavaz-bașa* ~ *cavaz-baş* ~ *cavaz-pașa* < *kavaz başı*; *călăuz-bașa* < **kılavuz başı*; *ceacârgi-bașa* < *çakırcı başı*; *ceamașir-bașa* < *çamaşır başı*; *cearcagi-başă* < *çarkacı başı*; *chiragi-başă* < *kiracı başı*; *chiurci-bașa* ~ *chiurciubașă* ~ *chiurci-baş* < *kürkçü başı*; *cichirgi-bașa* < *çekerci başı*; *cihodar-bașa* < *çohadar başı*; *ciribaș* < *çeri başı*; *ciubucci-bașa* < *çubukçu başı*; *conacci-baş* < *konakçı başı*; *cuiungî-başă* ~ *cuiungi-bașa* < *kuyumcu başı*; *cumbaragi-bașa* ~ *cumbaragi-başă* < *kumbaracı başı*; *delibașă* ~ *delibașa* < *deli başı*; *direcci-bașa* < *direkçi başı*; *dogangi-bașa* < *doğancı başı*; *gebegi-bașa* < *cebeci başı*; *gelep-başă* < *celep başı*; *gerah-başă* < *cerrah başı*; *haham-bașa* ~ *haham-başă* < *haham başı*; *hamalbaș* < *hamalbaşı*; *haznadar-başă* ~ *haznatar-bașa* < *haznadar başı*; *hărăci-bașa* < *haraççı başı*; *hechim-bașa* < *hekim başı*; *iedicci-başă* < *yedekçi başı*; *iorgangi-başă* < *yorgancı başı*; *iuzbaşă* ~ *iuzbaş* < *yüzbaş*; *mataragi-bașa* < *mataracı başı*; *maimarbașa* ~ *măimarbaş* < *meymar başı*; *mehterhane-bașa* < *mehterhane başı*; *menzilgibașa* < *menzilci başı*; *nacaș-bașa* < *nakkaş başı*; *nalbant-baş* ~ *nalban-bașa* < *nalbant başı*; *narghelegi-bașa* < *nargileci başı*; *perdegi-bașa* ~ *përdegi-başă* < *perdeci başı*; *peșchirgi-bașa* < *peşkirci başı*; *sacabaș* < *saka başı*; *saingi-bașa* < *sayıcı başı*; *saraci-bașa* ~ *saraci-baş* < *saraç başı*; *sarai-bașa* < *saray başı*; *satârgi-bașa* < **satırcı başı*; *saxongi-bașa* < **saksonci başı*; *seimen-bașa* (dar și, neadaptat, *segban-başı*) < *seymen başı* (~ *segban başı*); *seiz-başă* ~ *seiz-baş* < *seyis başı*; *sofragi-bașa* < *sofracı başı*; *suiulgi-bașa* < *suyolcu başı*; *șamdangi-bașa* < *șamdancı başı*; *șatârbaş* < *şatır başı*; *șerbegi-bașa* ~ *șerbegi-başă* < *şerbetcı başı*; *tabla-bașa* ~ *tabla-baş* < *tavla başı*; *telal-başă* ~ *telal-baş* ~ *telal-bașa* < *tellalbaş*; *terzi-bașa* ~ *terzibașă* ~ *târdzibașe* < *terzi başı*; *topci-bașa* (dar și *topci-başı*) < *topçı başı*; *tulumbagi-bașa* < *tulumbacı başı*; *turnagi-bașa* < *turnacı başı*; *tutungi-bașa* < *tütüncü başı*; *zagargi-bașa* < *zağarcı başı*.

În principiu, reflexele *-başă* și *-baş* fac pluralul în *-i* (adică sunt substantive masculine), pe când *-bașa* are pluralul în *-le* (formând feminine din punct de vedere

strict gramatical, care însă pot fi însoțite de determinanți fie la masculin, fie, mai rar, la feminin). Totuși, există și excepții de la această regulă, în care formele de plural au fost aplicate în mod eterogen.

Variantele *-bașa* (rar și *-pașa*) și *-bașă* (< tc. *başı*) s-ar putea datora nu numai reflectării sufixului posesiv tc. *-ı*, pe care varianta *-baş* l-a eliminat cu totul, ci și confuziei cu termenul *pașa* ~ *pașă* ~ *bașă* (< tc. *pașa* ~ înv. *bașa*). Această confuzie s-a produs, în unele cazuri, și în turcă, de exemplu *avcı başı*, *bostancı başı*, *kapıcı başı*, *çavuş başı*, *ekmekçi başı*, *harambaşı*, *mehterbaşı*, *nişancı başı*, *odabaşı*, *subaşı*, *tüfekçi başı* au avut și variantele (atestate) *avcı başa*, *bostancı başa*, *kapıcı başa*, *çavuş başa*, *ekmekçi başa*, *harambaşa*, *mehterbaşa*, *nişancı başa* ~ *nişancı paşa*, *odabaşa*, *subaşa* ~ *supaşı*, *tüfekçi başa* (> rom. *avgi-bașa*; *bostangi-bașa* ~ *bostangi-bașă* ~ *bostangi-başı* ~ *bostangi-baş*; *capigi-bașă* ~ *capigi-baş* ~ *capigi-bașa*; *ceauş-bașă* ~ *ceauş-baş* ~ *ceauş-bașa*; *ecmecci-bașa*; *harambașă* ~ *harambaş* ~ *haram-bașa*; *mehterbaşa* ~ *mehterbaş*; *nişangi-bașa*; *odabaş* ~ *odabașă*; *subașă* ~ *subaşa* ~ *supașă* ~ *subaş*; *tufecci-bașa* ~ *tufeccibașă*). În aceste condiții, rom. *caplan-pașă* și *silihtar-pașa*, de pildă, ar putea proveni fie din tc. **kaplan paşa*, fie din **kaplan başı*, respectiv din *silihtar başı* sau din **silihtar paşa* (cf. și magh. *sziliktár pasa*). Însuși rom. *baş* „staroste al unei bresle” (< tc. *baş*) și-a format variantele *bașă* și *başe*, reconstruite din pl. *başı* sau imitate după modelul numeroaselor compuse prezentate mai sus.

În paralel cu rom. *-bașă* < tc. *başı*, în care sufixul posesiv *-ı* al elementului secund din construcții determinative turcești a fost interpretat drept *-ă*, iar accentul s-a mutat pe o silabă anterioară, aceluiași tip de adaptare i-ar putea aparține și *avă* „un tip de plasă de pescuit” < (dial.) [*balık*] *avı* (*av*, lit. *ağ* „plasă”, *balık* „pește”), *canadă* „aripă (de ușă, de fereastră etc.), canat” < [*kapı* sau *pencere*] *kanadı* (*kanat* „idem”, *kapı* „ușă”, *pencere* „ferastră”), precum și *sele(a)m-ahceasă* < *selem ahçası*.

4.2.6. Adaptarea etimoanelor terminate în -a

a) Reflexul obișnuit al tc. *-a* accentuat de la finala cuvintelor transmise limbii române a fost rom. *-ă*: *aba*, *baclava*, *balama*, *budaia*, *cherhana*, *ciulama*, *dambila*, *diba*, *dunanma*, *gogea*, *haimana*, *halva*, *harșa*, *hasa*, *hașlama*, *hata*, *hazna*, *hoca*, *hogea*, *hurma*, *iaba*, *iaca*, *iarma*, *iavașa*, *ibra*, *ienicicma*, *iftira*, *iofca*, *ipca*, *ipingea*, *izra*, *locma*, *macara*, *magaza*, *mahala*, *mangafa*, *mascara*, *mașa*, *mașrapa*, *matara*, *mola*, *mucava*, *musaca*, *musca*, *mutafaraca*, *muvela*, *nacafa*, *neva*, *oca*, *orta*, *ova*, *pafta*, *para*, *patalama*, *pușlama*, *rieala*, *ruca*, *saca*, *saha*, *sarma*, *sâzârma*, *seba*, *sefa*, *sofa*, *softa*, *șamata*, *șandrama*, *șășma*, *tacla*, *taifa*, *tamașa*, *tarama*, *tarla*, *tasma*, *tophana*, *trahana*, *trufanda*, *tura*, *tuslama*, *tuzla*, *ulama*, *ulema*, *zamba*, *zampara*, *zerdava*, *zurba* etc. În acest caz nu a fost nevoie de adaptări morfologice, deoarece împrumuturile au fost încadrate în seria substantivelor feminine românești moștenite – rare, ce-i drept – al

căror nominativ are la finală *-a* și ai căror plural are desinența *-le* (*cățea* < lat. *catella*, *mărgea* < lat. *margella*, *stea* < lat. *stella*, *vițea* < lat. *vitella* etc.). Totuși, întrucât toate cuvintele moștenite se terminau în diftong (*șea* fiind o variantă a lui *șea* < lat. *sella*) – sau, în funcție de cum privim lucrurile, aveau ultima consoană palatalizată – iar pluralul era în *-ele*, o încadrare perfectă în tipul de flexiune existent ar fi însemnat transformarea lui *aba* în **abea* (pl. **abele*), a lui *halva* în **halvea* (pl. **halvele*) și a lui *musacă* în **musachea* (pl. **musachele*) sau, eventual, în **musacea* (pl. **musacele*), adică o abatere serioasă de la forma etimologică. Acest lucru nu s-a întâmplat în mod sistematic (pentru excepții, v. 4.2.8.a): marea majoritate a cuvintelor împrumutate au păstrat finala etimologică *-ă* fără să o modifice în *-eă*, ceea ce a dus la apariția unei noi subgrupe de substantive aparținând acestui tip flexionar⁴³. Realizarea contextuală a desinenței pluralului și genitiv-dativului împrumuturilor discutate a fost, în consecință, *-(a)le*, *-(a)lei*, nu *-(e)le*, *-(e)lei*, ca la cuvintele moștenite, deoarece radicalul turcesc se termină în *-a*, nu în *-e*, în timp ce pluralele latinești erau în *-ellae* (*catellae*, *margellae*, *stellae*, *vitellae*)⁴⁴. Excepție fac împrumuturile de acest tip a căror consoană ultimă este palatală (*boia*, *ipingea*): ele s-au aliniat la seria substantivelor terminate în *-ea*, de tipul *mărgea*, *nuiă*, făcând pluralul în *-ele* (v. 4.2.7). Și alte împrumuturi în *-a* au însă pluralul în *-ele*, uneori ca urmare a unor accidente fonetice (asimilări) sau a unor analogii, alteori pentru că etimoanele înseși aveau variante în *-e* (v. 4.2.8; cf. Graur 1968/1, 104).

Unei adaptări care nu respectă regula i-au fost supuse, dintre împrumuturile de acest tip, substantivele *ocă* și *pară*, trecute în rândul masculinelor prin inventarea unui plural, desigur neviabil, *ocai*, *parai*. De altfel, chiar și rămas la feminin, *oca* și mai ales variantele sale *ócă* și *óca* au fost obiectul unui efort susținut de adaptare la plural, deoarece secvența sonoră *oci* a părut prea scurtă pentru a fi suficient de elocventă; drept urmare, variantelor respective le-au fost construite formele bisilabice de plural *oce* și chiar *oche*.

Pentru a se conforma genului natural, unele împrumuturi din această categorie, preluate ca substantive feminine, au fost trecute forțat la masculin, în sensul că uneori sunt însoțite de articole sau determinanți la masculin (*unui ulema*), iar pluralul în *-le* ia

⁴³ Diferențierea celor două subgrupe este făcută, printre altele, în Graur 1961, 8 („apare însă un tip nou, terminat la singular în *-a*, iar la plural în *-ale*”) și în Graur 1968/1, 101 („cuvinte în *-a*: *baclava*, *saca*, *sarma* etc.; cuvinte în *-e* > *-ea*: *cișmea*, *fermenea*, *tinichea* etc.”), 103 („s-ar părea că între tipul în *-a* și tipul în *-ea* s-a produs o oarecare confuzie”), iar în Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund-București, [1981], cele două subgrupe sunt considerate tipuri flexionare distincte, net demarcate.

⁴⁴ Graur 1961, 8–9, arată că pluralele românești luaseră, la început, forme cu *-e* diftongat la *-ea* (*mărgeale*, *măseale*, *nuiale*, *purceale*, *steale*); doar un nou accident fonetic, constând în trecerea lui *ea* la *e* când în silaba următoare se afla un *e* și în revenirea la *e* a lui *a* aflat între două consoane muiate, a făcut ca pluralele de felul lui *steale* să devină *stele*, iar *-a/-ale* să constituie desinențe ale unui nou tip, ca variante ale lui *-e/-ele*, dar diferite de acestea.

forma *-li* (*ulemale*, dar și *ulemali*). Graur 1968/1, 105 citează însă și exemple dialectale rămase la feminin cu pluralul în *-ăli* (*băclăvăli*, *bălămăli*, *băsmăli*, *harabăli*), care ar reprezenta „o primă treaptă spre trecerea la un singular *baclavală* etc.” Este vorba aici, desigur, de evoluții ulterioare pe teren românesc.

b) Tc. *-á* > rom. *-ă*, iar accentul s-a mutat pe silaba penultimă (în mai multe cazuri există și variante cu *-á* păstrat, însă acestea nu au fost neapărat anterioare și intermediare pentru cele cu *-ă*): *asmă* (~ Dobr. *hazmá*) < *asma*; *bugă* < *buğa*; *casabă* (~ *casabâ*) < *kasaba*; *cavurmă* ~ *cavârmă* (~ *cavurmá* ~ *cavârmâ*) < *kavurma* ~ *kavirma*; *ciorbă* (~ *ciorbâ*) < *çorba*; *dulamă* < *dulama*; *iarmă* (~ *iarmâ*) < *yarma*; *ocă* (~ *ocâ*) < *okka*; *roabă* < *araba*; *sârmă* (~ *sârmâ*) < *sirma*; *sozmă* (~ *sosmâ*) < *sozma*; *târfă* < *tirfa*; *tolbă* < *torba*; *tubulhană* (~ *tubulhaná* ~ *tabulhanâ*) < *davulhana* ~ **tabulhana*; *zagară* (~ *zagarâ*) < *zağara*; *zurbă* (~ *zurbâ*) < *zurba*; *zurnă* (~ *zurnâ*) < *zurna*. Aceste exemple exclud posibilitatea de a fi derivate postverbale, de genul lui *măscară*, probabil derivat de la *a măscări*, chiar dacă sensurile sale coincid în bună parte cu cele ale împrumutului *mascara*. Uneori, evoluția vocalei finale s-ar putea datora existenței unei variante a etimonului în care accentul a fost mutat pe silaba penultimă (v. 4.2.11.a). Nu este exclus ca astfel de variante turcești paroxitone să explice și faptul că albaneza a preluat acest tip de etimoane în două moduri: cu *-á* în dialectul de nord și cu *-ë* în cel sudic.

Un caz particular este cel al tc. *ağa*, preluat, inclusiv în compuse, fie ca *agá*, nealterat la finală (pl. *agale*), deci feminin (însă cu determinanți care uneori sunt la masculin), fie adaptat în forma *agă* (pl. *agi*), deci masculin: *agă* ~ *agá* < *ağa*; *boşnac-aga* < *Boşnak ağa*; *cihodar-aga* < *çohadar ağa*; *deli-aga* < *deli ağa*; *ienicer-aga* ~ *ienicer-agă* < **yeniçer ağa*; *selam-aga* < *selamağa*; *serdar-aga* < **serdar ağa*. În cele mai multe dintre aceste cazuri, genul gramatical este cel personal.

De un tratament și mai complex a avut parte tc. *paşa* ~ *başa*, împrumutat atât în variantele masculine *paşă* ~ *paşe* ~ *paş*, aceasta din urmă conformându-se întru totul genului natural (toate având pl. *paşi*, dar și *paşe*), cât și în variantele feminine *paşá* ~ *başá* (cu pl. *paşale* ~ *başale*, dar și *paşali*, adaptat la genul natural), apărând și în câteva compuse împrumutate (*arnăut-paşa* < *Arnavut paşa*; *serascher-paşa* < *serasker paşa*). Confuzia dintre formele gramaticale a fost considerabilă, reflectând totodată efortul de adaptare, de vreme ce *paşă* este de regulă masculin, dar face pluralul și în *-e* (*două paşe*), iar *paşá* are atribute la feminin, dar pluralul său *paşale* poate trece și la masculin (*doi paşali*), iar genitiv-dativul tuturor variantelor poate fi *paşei* ~ *paşii* ~ *paşăi* sau *paşalei*.

c) Tc. *-á* > rom. *-e* aton în *chehaie* ~ *chihaie* (~ *chehaia*, *chihaia*) < *kehaya* ~ *kihaya* și în compusul său *capucheháie* ~ *capichihăie* (~ *capuchehaiá* ~ *capichihaiá*)

< *kapi kihaya* ~ *kapu kâhyası* ~ *kapu kihaya, evoluție care a implicat și ea mutarea accentului, iar motivația a fost realizarea acordului cu genul natural masculin.

d) Într-un caz izolat, diftongul tc. (consoană +) /-já/ s-a redus la vocala rom. -á: *carabura* < *kara burya*, dar reflexul normal al terminației respective a fost rom. -eá (*rubea* < *rubya*, *tutea* < *tutya*).

e) Tc. -a neaccentuat a trecut adeseori la rom. -ă sau -e fiindcă a fost interpretat drept articol hotărât românesc, deci împrumuturilor de acest fel li s-au refăcut forme nearticulate (v. 4.3.2.b). Există și etimoane care au variante cu -a atât accentuat, cât și aton, preluate cu -ă, respectiv cu -ă, în forme românești care au păstrat sau nu accentuarea alternativă din turcă (v. 4.2.11). În cazuri de excepție, -a aton a rămas nemodificat, îndeosebi în împrumuturile neflexibile aparținând acestei categorii formale (v. 4.2.11.h), dar și în câteva substantive care aparțin terminologiilor istorice, argotice sau profesionale, în care formele cu -a neaccentuat rămân neschimbate cu și fără articol, fiind utilizate la nivel de cuvinte străine, uneori alternativ cu variante adaptate (folosite îndeobște de către nespecialiști), în care -a a trecut la -ă sau la -e: *pastra* „tabinet” (< tc. *pastra*), *prova* ~ *provă* (< *prova*), *pupa* ~ *pupe* ~ *pupă* (< *pupa*), *șabla* (< *şabla*), *voivoda* (< *voyvoda*).

f) Tc. -a neaccentuat a fost eliminat în unele cuvinte neflexibile (*aș* ~ *áșa* < (*h*)*așa*; *chez(i)* [adv.] < *keza*) sau în câteva substantive supuse fenomenelor de falsă analiză: *condúr* ~ *cundúr* < *kóndura* ~ *kúndura*, probabil prin refacerea singularului din pluralul *conduri* al unei variante *condură; *ilar* < *ilarya*, prin trecerea la masculin a formei feminine *ilarie*; *zargan* ~ *zărgan* (pl. în -i) < *zargána* (Redhouse) ~ *zárgana* (TS), trecut la masculin prin căderea finalei neaccentuate; cf. și varianta feminină *zărgană* (cu pl. în -e, deci nu poate fi adusă în discuție refacerea singularului din plural).

4.2.7. Adaptarea etimoanelor terminate în -e

a) Exemplele în care tc. -e accentuat a fost preluat ca atare, fără nicio modificare, sunt deosebit de rare (v. 4.2.3), constituind un eșec din punctul de vedere al adaptării, iar termenii care au această finală au rămas la limita dintre împrumut și cuvânt străin. Excepție face adjectivul invariabil *pembé* (< *pembe*), acceptat în această formă în limba populară standard și dezvoltând și o variantă mai puțin utilizată, la fel de neadaptată la tipurile de flexiune adjectivală, *pembea*. Și în rândul substantivelor există exemple în care variantele cu -é, neadaptate, alternează cu cele adaptate în -ea (v. pct. c), însă de multe ori ar putea fi vorba doar de pronunția dialectală moldovenească /e/ (e deschis) a diftongului final.

b) În cazul izolat al lui *ipneu* ~ *ibneu* < *ibne*, genul natural masculin a impus adaptarea terminației tc. *-é* în forma *-éu*.

c) De regulă, tc. *-é* > rom. *-eă*, încadrând împrumuturile substantivale respective în tipul flexionar de feminin, moștenit accidental și slab reprezentat până în secolul al XVI-lea, terminat la nominativ în *-ă*, cu desinența de plural *-le* și de genitiv-dativ *-lei*, în același fel în care au fost adaptate morfologic împrumuturile ale căror etimoane au la finală *-ă*. Deosebirea constă numai în faptul că etimoanele cu *-é*, trecând în limba română, păstrează această vocală în cursul flexiunii, așa cum o fac și modelele moștenite de tipul *stea* / *stele*, realizarea contextuală a desinenței fiind *-(e)le(i)*, nu *-(ă)le(i)*: *ahtinamea* < *ahtname*; *angarea* < *angare*; *baș-muhasebea* < *baș muhasebe*; *bestea* < *beste*; *bucmea* < *bükme*; *cafea* < *kahve*; *cafenea* < *kahvehane* ~ **kafene*; *caimea* < *kaime*; *canonamea* < *kanunname*; *catifea* ~ *cadifea* (dar și, înv., *catifé*) < *katife* ~ *kadife*; *cecmea* < *çekme*; *cecmegea* < *çekmece*; *cehrea* < *çehre*; *ceșmea* ~ *çișmea* (dar, în Mold., și *ceșmé* ~ *çișmé*) < *çeșme* ~ *çișme*; *checea* < *keçe*; *chelcea* < *kelçe*; *cherachea* (~ *cheraché*) < *kerake*; *cherestea* < *kereste*; *cherhanea* < *kerhane*; *chesea* ~ *chisea* < *kese* ~ *kise*; *ciftea* < *çifte*; *ciulea* < *çile*; *cubea* < *kubbe*; *dairia* < *daire*; *derea* < *dere*; *desligea* < *dişlice*; *dirmea* < *dirme*; *dumea* < *tume*; *dușumea* < *düşeme*; *eglengea* (~ *eglengé*) < *eğlence*; *feragea* < *ferace*; *fermea* < *fermene*; *geaizea* < *caize*; *gebea* < *cebe*; *geremea* < *cereme*; *gevrea* < *cevre*; *ghebrea* < *gebre*; *ghelberia* < *gelbere*; *ghermea* < *girme* ~ *germe*; *ghionghionea* < *gün güne*; *ghiordea* < *kürde* ~ **görde*; *ghioslomea* < *gözleme*; *ghiudunea* < *gödüne*; *ghiulea* < *gülle*; *ghiusturea* < *küstüre*; *ghiuvergilea* < *güvercile*; *giubea* < *cübbe*; *giulusnamea* < *culusname*; *giurea* < *cüre*; *giurumea* < *çürüme*; *gulgulea* < *gulgule*; *hanea* < *hane*; *harea* < *hare*; *havalea* < *havale*; *imamea* < *imame*; *inigea* < *ince*; *iradea* < *irade*; *lalea* < *lale*; *libadea* (~ *libadé*) < *libade*; *lichea* < *leke*; *lulea* < *lüle*; *madea* < *madde*; *mandanea* < *mandane*; *merdenia* < *merdene*; *mertepea* < *mertebe*; *meșea* < *meşe*; *meterhanea* < *mehterhane*; *mezea* (~ *mezé*) < *meze*; *micșunea* < *menekşe*; *mihamea* < *meyhane*; *minarea* < *minare*; *muchealemea* < *mükâleme*; *muhafizea* < *muhafeze*; *muhasebea* < *muhasebe*; *muhaserea* < *muhasere*; *mujdea* < *müjde*; *musaadea* (~ *musaadé*) < *müsaade*; *mușaverea* < *müşavere*; *muștea* < *müşte*; *mutarechea* < *mütareke*; *muzecherea* < *müzekkere*; *nafea* (~ *nafé*) < *nafe*; *namea* (~ *namé*) < *name*; *narghilea* < *nargile*; *netegea* < *netice*; *nișastea* < *nişaste*; *nunea* < *nüne*; *pedea* ~ *pidea* < *pide*; *peltea* < *pelte*; *perdea* < *perde*; *peruzea* ~ *piruzea* < *perüze* ~ *piruze*; *pervanea* < *pervane*; *pingea* ~ *pengea* < *pence*; *refenea* < *refene*; *reșmea* < *reşme*; *rindea* < *rende*; *rutea* < *rütbe*; *ruznamea* < *ruzname*; *sadea* < *sade*; *safta* ~ *säftea* ~ *sefta* < *sefte*; *schembea* < *işkembe*; *segedea* < *seccede*; *serpengea* < *şirpençe*; *sichimea* < *sikime*; *șisterea* < *sistire*; *șupea* < *şüphe*; *tanea* < *tane*; *tefterhanea* < *tefterhane*; *tejgherea* < *tejgere*; *telemea* < *teleme*; *telvea* < *telve*;

tergimea < *terceme*; *testea* < *teste*; *teșcherea*¹ < *testere*; *teșcherea*² < *teskere*; *tetrea* < *tetre*; *ticnea* < *tekne*; *tinichea* < *teņeke*; *vadea* (~ *vadé*) < *vade*; *validea* (~ *validé*) < *valide*; *veznea* < *vezne*; *viranea* < *virane*; *zaptinamea* < *zaptname*; *zeflema* < *zefklenme*.

Împrumuturile din turcă au îmbunătățit substanțial distribuția tipului de flexiune menționat, care până atunci era neregulat și aberant, devenind productiv abia în urma influenței turcești (v. Graur 1968/1, 60–62; Sala 168–170).

Modelul a fost aplicat, de regulă, chiar și în cazul în care genul natural este masculin (*beizadea* „prinț otoman” < *beyzade*; *cinghinea* ~ *cenghenea* „țigan” < *çingene* ~ *çengene*; *giugea* „pitic” < *cüce*; *șahzadea* „fiu de sultan” < *şahzade*), precum și atunci când împrumutul este adverb (*ghiojghioreá* < *gözgöre*; *peșingea* < *peşince*). Substantivele respective, dublate adesea de variante neadaptate, în *-é* (*beizade*, *cenghene*, *şahzade*), sunt folosite cu determinanți fie la feminin, fie la masculin și sunt însoțite de articolul nehotărât când feminin, când masculin (*unei beizadea* ~ *unei beizadele*), ceea ce înseamnă că, deși formal sunt feminine, poartă caracteristici incerte de gen ori sunt asimilate la genul personal.

Adaptarea în *-ea* a intervenit uneori și la finala primului element al unui cuvânt compus: *chesmea-caldarâm* < *kesme kaidırım; *haznea-cheatip* ~ *hazne-cheatip* < *hazne kâtibi*.

d) Tc. *-e* accentuat sau neaccentuat > *-ă* sau *-e* neaccentuat:

– Unele împrumuturi nu se supun regulii tc. *-é* > rom. *-eá*, ci au accentul deplasat pe silaba penultimă. Nu este exclus ca această mutare să aibă o bază etimologică, de vreme ce accentul este relativ mobil în limba turcă, cel puțin în procesul sufixării sau în cel al compunerii. Uneori nu avem decât forme românești cu accentul deplasat; altele, variantele oxitone alternează cu cele paroxitone: *chébă* ~ *chébe* ~ *ghébă* ~ *ghebeá* < *kebe*; *chilă* < *kile*; *ghiojghioáre* ~ *ghiojgoreá* < *gözgöre*; *leáfă* ~ *lefeá* < *ölefe* ~ *lefe; *medrésă* ~ *medreseá* ~ înv. *medresé* < *medrese*; *ójà* < *oje*; *véřă* < *vere*. Indiferent dacă mutarea accentului s-a petrecut în română sau încă în turcă, substantivele rezultate, cu finala *-ă* sau *-e* aton, au fost perfect adaptate, prin încadrarea lor în tipuri uzuale de flexiune feminină.

– În cazul lui *-e* aton etimologic avem de a face uneori cu termeni turcești împrumutați din alte limbi, iar alteleori cu fenomenul popular sau dialectal turcesc al deplasării accentului chiar dacă cuvântul nu este sufixat; și în aceste situații, împrumuturile au fost încadrate cu ușurință într-un tip flexionar românesc: *chióștură* < *küştüre* ~ *küstüre* (preparoxiton, așa cum o indică dicționarele turcești, dar, probabil, și oxiton, de vreme ce avem în română și varianta *ghiustureá*); *éche* < *yeke*; *gesvă* < *cezve* (acc. *cézve* în unele dialecte, v. LR 2/1964, 79); *gibră* < *cibre* (acc. *cibre*, v. TS 1998, Redhouse); *schélă* ~ *schílă* ~ *schéle* ~ *schíle* ~ *eschélă* < *skele* ~ *skile ~

eskele; spînge ~ spénge < ispence; tingire ~ teneră < tencere (acc. téncere, v. TS 1998, Redhouse).

– Etimoanele care au variante cu *-e* atât accentuat, cât și aton au fost preluate prin ambele procedee „clasice”, de exemplu *ménghină ~ méngchine ~ méngchene ~ mengheneá < mengene (acc. mengené sau méngene).*

e) Tc. *-e* accentuat sau neaccentuat > *zero* (în cazul lui *-é*, cu deplasarea implicită a accentului), prin încadrarea cuvintelor în tipuri flexionare masculine sau neutre terminate în consoană: *ahtinam ~ actinam (~ ahtinamea) < ahtname ~ ahitname; etpai (~ etpaia ~ ecpaia) < ek paye; halif < haiife (adaptare după genul natural); schingj < iskénce.*

f) Tc. *-é* > *-íu* sau *-íe* (înv., rar, și *-î*). Așa cum tc. *-i/-i* a putut fi confundat cu *-e* și adaptat ca *-ea* sau *-eu* (v. 4.2.5.c), și finala tc. *-é* a fost uneori interpretată analogic ca *-í* și adaptată ca și acesta, sub influența sufixelor *-iu*, *-ie* sau a seriilor de substantive care au aceste secvențe la finală: *cicudiu < çigde; didlu < dede; ghiunie ~ ghiunea < gūnye; hasi < hase; herghelie < hergele; laliu < lāle[reng]; lelie ~ lelea ~ lalea < lale; tipie ~ tepea < tepe.* Tot aici a fost încadrată, chiar dacă provine dintr-un etimon în *-a*, și varianta *şamalagie* a lui *şamalagea*, probabil fiindcă pronunția regională a acestuia era cu *-é*.

Această schimbare este totuși de excepție, întrucât, de regulă, terminațiile tc. *-e* și *-i* accentuate au fost adaptate în mod diferit, fapt evident în cazul unor etimoane care au variante conținându-le pe ambele: *citarea ~ cetarea ~ citarie ~ citariu ~ cetarie < çitare ~ çetare ~ çetari ~ çitari; hervaniu ~ hermaniu ~ hervani ~ hervanea < harmani ~ harvani ~ harmaniye.*

g) Secvența finală tc. */-ijé/* a fost uneori reinterpretată analogic după sufixul rom. *-ie*, ceea ce a implicat deplasarea accentului de pe ultima pe penultima silabă: *cărvăsărie < *karvasariye; ghiordie < kürdiye ~ *gördiye; megidie ~ megidié < mecdiye; selimie < selimiye; tichie < takiye.* Rareori s-a întâmplat ca accentul și cele două silabe finale să fie menținute (de pildă în *nesfiá ~ nisfiá ~ nesfié < nisfiye*), cu finala *-é* adaptată ca *-(e)á* (*hedia ~ hedié < hediye; nahia ~ nahaia ~ nahié < nahiye*) sau rămasă neadaptată (*richiabié < rikâbiyye; terbié < terbiye*; pentru alte exemple, v. 4.2.3). Totuși, de cele mai multe ori, cele două silabe ale secvenței finale tc. */-ijé/* au fost reduse în română la diftongul *-eá* (cu pl. în *-ele*): *chibabea ~ chebabe < kebabiye; corăbiele ~ corabiele, pl. al unui *corăbiá ~ *corabiá (sg. reconstruit în unele dicționare, dar neuzual) < korabiye; hervanea < harmaniye; mahmudea < mahmudiye; nesfea ~ nisfea (dar și nesfia ~ nisfia ~ nesfie) < nisfiye; terbele, pl. unei variante *terbea ~ terbié < terbiye; în cazuri izolate (omadé < amediye), reducerea s-a oprit la finala neadaptată *-é*.*

4.2.8. Confuzia dintre tc. -a și -e

a) În mai multe cazuri s-a petrecut o confuzie pe terenul limbii române în tratamentul acestor două tipuri de etimoane turcești și/sau între cele două realizări contextuale diferite, *-á* (pl. *-ale*) și *-eá* (pl. *-ele*), prin care au fost redată în română finalele turcești *-á*, respectiv *-é* (și, în cazuri de excepție, *-í*).

Pe de o parte, lui *ciulama* (< *çullamā*), *dandana* (< *tantana*), *mumbaia* (< *mübayea* ~ *mubayaa*), *mușama* (< *muşamma*), *sevda* (< *sevda*), *șandrama* (< *sondurma*), *șașma* (< *şaşma*), *temena* (< *temenna*), *tura* (< *tura*), *usta* (< *usta*), *zagara* (< *zağara*), având pluralul în *-ale*, li se opun variantele *ciulamea*, *dandanea*, *mubaié*, *mușamea*, *sevdea*, *șandrimea*, *șeașmea*, *temenea*, *turea*, *ostea*, *zăgărea*, care nu au etimoane în *-e*, totuși fac pluralul în *-ele* (mai rar și în *-eli*, de exemplu *temenele* ~ *temeneli*).

Pe de altă parte, *dairea* (< *daire*), *lalea* (< *lale*), *manea* (< *mani*), *sârmea* ~ *surmea* (< *sürme*), *șavanea* (< *şebane*), având pluralul în *-ele*, au dobândit, fără să aibă etimoane în *-a*, și variantele *daira*, *lala*, *mana*, *surma* (acesta a evoluat și la *súrmă*), *șabana* ~ *șavana*, al căror plural este în *-ale*.

Mai mult, unele etimoane terminate în *-a* au fost preluate exclusiv cu *-ea*: *malotea* < *mallota* ~ *malluta* (acesta are însă atestată și o variantă în *-e*, *mahlute*, care ar putea fi etimonul real); *mucatea* < *mukataa*; *săferdea* < *safarda*; în același timp, câteva etimoane în *-e* sunt redată numai cu *-a* în română: *habara* < *habere*; *haraba*² < *harabe*.

De altfel, alternanța finalelor *-a* și *-e* are loc, în cazul unor cuvinte, și în turcă (de pildă *nişaste* ~ *nişasta*), astfel încât variantele rom. *angara* ~ *angarea*, *daulhana* ~ *daulhanea*, *gephana* ~ *gephanea*, *giuvana* ~ *giuvanea*, *hazna* ~ *haznea*, *mera* ~ *merrea*, *sofra* ~ *sofrea*, *șișana* ~ *șișanea*, *tarapana* ~ *zaraphanea*, *tersana* ~ *tersanea*, *tophana* ~ *top-hane*, *zaherea* ~ *zahera*, *zalhana* ~ *zalhanea* etc. provin, fără îndoială, din tc. *angara* ~ *angare*, *davulhana* ~ *davulhane*, *cephana* ~ *cephane*, *zivana* ~ *zivane*, *hazna* ~ *hazne*, *mera* ~ *mere*, *sofra* ~ *süfre*, *șișane* ~ *şeşhana*, *tarabhana* ~ *zarphane*, *tersana* ~ *tersane*, *tophana* ~ *tophane*, *zahra* ~ *zahire*, *salhana* ~ *şalhane*. Și etimoanelé tc. *menzilhane*, *seksane*, *tabakhane* vor fi avut variante cu *-a* (**menzilhana*, **saksana*, **tabakhana*), de vreme ce în română avem *menzilhanea* ~ *menzilhana*, *saxanea* ~ *saxana* și *tabalhana*, iar elementul secund al acestor compuse, tc. *hane* „casă, local, sediu, compartiment”, avea în trecut și varianta *hana*.

b) Amestecul celor două tipuri flexionare a fost deplin în cazul cuvintelor provenind din etimoane care au la finală secvențele accentuate */-ja/*, */-ča/*, */-ğa/*, uneori și */-ša/*, respectiv */-je/*, */-če/*, */-ğe/*, */-şe/*, deoarece nu numai împrumuturile care au la bază etimoane terminate în *-é* (*ecpaia* < *ek paye*, *feragea* < *ferace* ~ *ferece*, *nahia* < *nahiye*, *paia* < *paye*, *pingea* < *pence*), ci și cele în *-á*, cum sunt *alagea* < *alaca*, *boia* < *boya*, *ipingea* < *yapınca*, *regea* < *reca*, *saia* < *saya*, *șamalagea* < *şami alaca*, *tapangea*

< *tapanca*, își realizează pluralul în *-ele*, nu în *-ale* (*ecpaia* are atestat, ce-i drept, și un neașteptat pl. *ecpaiale*, iar *șamalagea* și-a adaptat pluralul și în forma *șamalăgi*). Aceeași alternanță vocalică se constată și în cazul unor împrumuturi de acest tip având etimoane terminate într-o consoană care a căzut sub influența analogică a desinenței de plural *-le* (v. 4.3.1.b): *caia* (pl. *caiele*) < tc. *kayar* [çivisi]; *pangea* (pl. *pangele*) < tc. *pancar*; *pătlăgea* (pl. *pătlăgele*) ~ *pătlăgean* (pl. *pătlăgeane* ~ *pătlăgene*) < *patlican*. Este vorba, în toate aceste exemple, de rezultatul unui fenomen fonetic, de asimilare a vocalei la consoana palatală precedentă, dar efectul este, evident, morfologic: sg. *-a* (< tc. *-a*), pl. *-ele*.

Alte împrumuturi de acest fel, cum sunt *maia*, *pacea* (înv. și *patcé*), *parcea* (cu var. înv. *parcé*), *rubia* (cu var. *rubea* ~ *rubié*) etc., provin din etimoane care aveau ambele terminații (tc. *maya* ~ *maye*, *paça* ~ *paçe*, *parça* ~ *parçe*, *rubya* ~ *rubiye*), iar pluralul în română este *maiele*, *pacele*, *parcele*, *rubiele*, fără să putem ști din care variantă etimologică provin împrumuturile. În schimb, *meșea* (< *meșe*) are pluralul normal *meșele*, dar, învechit, și *meșeale*, iar *raia* ~ *raié* (< *raya* ~ *ralyye*), *sermaia* ~ *sermea* ~ *sirmia* (< *sermaya* ~ *sermaye*) și *sula* ~ *suié* (< *soya*) au ambele forme de plural, *raiale* ~ *raiele*, *sermaiale* ~ *sermaiele*, respectiv *suiale* ~ *suielle*, pentru oricare dintre variantele la singular.

c) Etimoanele terminate în secvențele fără accent */(i)ja/*, */(i)je/* au fost adaptate identic, fiind incluse în seria femininelor românești în *-ie* a-ton sau, mai rar, în *-ă*: *bâmie* ~ *bâmă* < *bâmya* ~ *bâmye*; *ilârie* < *ilârya*; *mîdie* < *mîdye*; *ustâlie* < *ustâlyä*; *vârdie* < *vârdiä*. În schimb, secvențele finale tc. */-jje/* și */-jja/*, paroxitone, au fost tratate diferențiat: variantele *papadiye* ~ *papadiya* au fost încadrate în două tipuri distincte de substantive feminine românești, unul terminat în *-ie* (pl. *-ii*), iar altul în *-eă* (pl. *-[e]le*): *păpădie* ~ *papadea*.

4.2.9. Adaptarea unor etimoane terminate în consoană

a) De regulă, etimoanele care au la finală o consoană nu au pus probleme de adaptare morfologică, fiind incluse în tipurile de flexiune masculine sau neutre. Unele consoane finale au căzut însă ori au fost amplificate, de obicei sub efectul analogiei (v. 4.3.4). Nu vom vorbi aici de adaptările implicite rezultate din includerea împrumuturilor în tipurile flexionare, cum sunt alternanțele fonetice, deoarece ele sunt fie fenomene inerente care s-au produs în mod mecanic, ca în cazul alternanțelor consonantice aplicate pentru formarea pluralelor masculine, fie fenomene analogice după modele mai vechi, ca în situația alternanțelor vocalice din secvența finală a unor împrumuturi (v. 4.2.12).

b) Mai multe împrumuturi provenind din etimoane turcești cu terminație consonantică au fost incluse, prin amplificare analogică, în tipurile flexionare învechite, masculine și neutre, care au la finala nominativului diftongul *-iu* aton: *diseniu* < *düzen*; *divictariu* ~ *divictar* < *divittar*; *dizdariu* ~ *dizdar* < *dizdar*; *hambariu* ~ *hambar* < *hambar*; *hangeriu* ~ *hanger* < *hancer*; *hăraciu* ~ *hăraci* ~ *haraci* < *haraç*; *harariu* ~ *harar* < *harar*; *haznadariu* ~ *haznadar* < *haznadar*; *muzaviriu* ~ *mozavir* < *müzevvir*; *muhurdariu* ~ *muhurdar* < *mühürdar*; *serascheriu* ~ *serascher* < *serasker*; *serdariu* ~ *serdar* < *serdar*; *stamboliu* ~ *stamboi* < *Stambol* [*altını*]; *surguciu* ~ *surguci* < *sorguç*; *tefterdariu* ~ *tefterdar* < *tefterdar*; *tiptiiu* ~ *tiptil* (adj.) < *tebtii*; *veziriu* ~ *vezir* < *vezir*.

Ca reacție hipercorectă la acest fenomen, ȘIO III 61 reconstruia variantele *haséc* ~ *aséc* pentru *hasíchiu* ~ *haséchiu (~ *hasechiú* ~ *asechiú* ~ *hasichíu* < tc. *haseki* ~ *hasiki*)⁴⁵, iar LB muta pe penultima silabă accentul termenului *ivilichiu*, deși etimonul și celelalte atestări ale termenului românesc sunt oxitone.

c) Grupurile consonantice de la finala cuvintelor turcești au fost menținute dacă pronunțarea lor nu constituia o dificultate pentru vorbitorul român (cf. Coteanu 1985, 24–28): *arz* < *arz*; *calp* < *kalp*; *chesm* < *kısm*; *culp* < *kuip*; *dert* < *dert*; *dervent* < *dervent*; *ehlierz* < *ehli erz*; *giumert* < *cümert*; *halt* < *halt*; *hargi* < *harc*; *iaurt* ~ *iogurt* < *yoğurt*; *lagivert* < *lacivert*; *moft* ~ *muft* < *müft*; *nact* < *nakt*; *neft* < *neft*; *oști* < *oşt*; *pușt(i)* < *puşt* ~ *püşt*; *raft*¹ < *raft*; *rast* < *rast*; *resm* < *resm*; *revent* < *ravent*; *salt* < *salt*; *sarf* < *sarf*; *sart* < *sart*; *sârt* < *sirt*; *semt* < *semt*; *sulf* < *sulf*; *șart* < *şart*; *șatrangi* < *şatranc*; *taht* < *taht*; *tarz* < *tarz*; *tult* < *tult*; *zapt* < *zapt*; *zarf* < *zarf*; *zeft* < *zift*. Dacă însă grupurile respective nu puteau fi pronunțate la sfârșit de cuvânt fără un suport vocalic ori dacă rostirea lor prezenta dificultăți⁴⁶, ele au fost adaptate la tipurile de flexiune românești fie prin disimilarea totală sau parțială a uneia dintre consoane (*chiunt* ~ *chiunghi* < *küng*; *zăf* ~ *zef* ~ *zefchi* < *zefk*), prin metateză (*padzerh* < *padzehr*) sau prin anaptixă (*déver* < *devr*, *sábur* < *sabr*, *zevechi* < *zevk*), fie prin adăugarea lui *-u* (*azlu* < *azl*, *menzil-embru* < *menzil emr(i)*, *panzehr* < *panzehr*, *sarisabru* < *sarisabr*) sau a lui *-ă* (*devră* < *devr*, *zabră* < *sabr*). Totuși, unele texte vechi reproduc cuvinte turcești conținând grupuri inacceptabile la finala cuvintelor

⁴⁵ Graur 1968/1, 98 dă o altă interpretare acestui fenomen, considerând că *haséchi* ar fi fost analizat drept plural, din care ar fi fost reconstruit singularul *hasec*, ca și *harac* refăcut din *haraci*. Evident însă că procesele sunt diferite în cele două cazuri (*hasec* ar fi trebuit reconstruit dintr-un *haseci, nu din *hasechi*, care nu poate fi plural decât pentru singularul *hasechi*[*ü*]).

⁴⁶ Însăși limba turcă a recurs la diverse mijloace pentru a ușura pronunțarea unor grupuri consonantice finale din numeroasele împrumuturi de acest fel din arabă sau persană: tc. *aptes* ~ *abdest* < pers. *ābdest*; tc. *azil* < ar. *ʾazl*; tc. *dülbet* ~ *tülbent* ~ *dülbend* < pers. *dulband* ~ *terbend*; tc. *misir* ~ *misir* < ar. *misr*; tc. *panzehir* ~ *panzehr* < pers. *pādzehr*; tc. *sabir* ~ *sabur* ~ *sabr* < ar. *sabr*; tc. *tüfenk* < pers. *tufeng*; tc. *vakif* ~ *vakuf* ~ *vakf* < ar. *vakf* etc. Totuși, vechea-osmanlie se folosea încă de multe asemenea cuvinte cu grup consonantic la finală, iar unele se mențin până astăzi.

românești (*chefș* ~ *cheșf* < *keșf*; *panzehr* < *panzehr*; *vacf* < *vakf*; *zăfchi* ~ *zevc* ~ *zefchi* < *zefk* ~ *zevk*).

Un caz interesant îl reprezintă etimonul tc. *mest* ~ *mešt*, care, preluat exclusiv în formă de plural, *mești* ~ *mesti*, nu constituia o dificultate prea mare în pronunție, de vreme ce *št'* și *st* sunt grupuri admise la finală de cuvânt (e drept că în exemple foarte rare, iar *st* numai cu *t* nepalatalizat; v. Coteanu 1985, 24, 27); totuși, adaptarea a mers mai departe, până la eliminarea uneia dintre consoane, în forma uzuală *meșl*, sau la amplificarea analogică a finalei, în varianta *méstii*. În mod similar au fost modificate, prin accidente fonetice sau analogii ori conform normelor dialectale de pronunție, și alte finale cu grup consonantic pronunțabil: de exemplu, *nalbant* a fost redus prin apocopă la *nalban*, probabil fiindcă secvența finală a fost interpretată drept sufixul *-an*; *nart* ~ *narc* < *narh* ~ *nark*; *puști* a devenit *pușchi* prin palatalizare dialectală; *raft*² ~ *raht* < *raht*; *zarf* (< *zarf*) și-a dezvoltat și variantele *zalf* și *sar*, tc. *zerbaft* a fost preluat cu grupul consonantic final redus (fără *t*) și cu o serie de accidente fonetice (*f* > *h* sau *p*), dar și cu întregul grup eliminat: *zerbap* ~ *zabah* ~ *zarpah* ~ *zarba* ~ *zarpa*.

d) Etimoanele cu tc. *-ğ* la finală au fost adaptate în funcție de etapa de evoluție în care a fost surprinsă consoana respectivă (v. 3.2.3): dacă aceasta se mai pronunța */ɣ/* sau */g/*, eventual */k/*, finala consonantică a fost păstrată (*colceag* ~ *colceac* < *kolçağ* ~ *kolçak*; *iazâc* < *yaziğ*; *tug* < *tiğ*); dacă însă evoluția a ajuns la */j/* sau la stadiul în care consoana nu se mai pronunță, ci numai prelungește vocala precedentă, cuvântul a fost preluat ca atare (*bei* < *beğ* ~ *bey*) sau, la nevoie, a fost supus unor modificări la finală, eventual analogice, care să permită includerea sa într-un tip oarecare de flexiune românească: *celea* < *celeğ* (pron. *čelē* sau *čelej*); *ghiulie* < *gūlyağ* (din care, foarte probabil, sufixul posesiv *-i* căzuse, astfel încât segmentul final era */-jā/*, iar cuvântul a fost inclus în tipul flexionar în *-ie*); *tui* < *tuğ* (pron. *tū*, adaptat analogic după modelul *cui*, *pui* etc.).

e) Unele etimoane în *-v* precedat de o vocală și pronunțat */w/* au fost încadrate în tipul flexionar în *-u* semivocalic: *cucumeau* < *kukumâv*; *ghergheu* (~ *gherghev* ~ *gherghef*) < **gergev* (~ *gergef*); *pilau* ~ *pilav* < *piiav*. Dacă însă împrumutul reclama încadrarea sa într-un tip flexionar feminin, *-v* a fost eliminat: *zârdicea* ~ *zârdicea* ~ *zerdiceaf* ~ *zirdiceav* < *zerdeçav*.

4.2.10. Adaptarea unor forme gramaticale turcești

a) Formele turcești de imperativ la persoana a 2-a sg. (care coincide cu rădăcina verbului), la persoana a 3-a sg. (cu sufixul *-sin/*-*sin/*-*sun/*-*sün*) sau la persoana 1 pl. (cu sufixul *-alim/*-*elim*) au fost preluate în română ca interjecții, desigur neanalizabile

morfologic și interpretabile semantic ca „exclamații”: *bacalâm* „să vedem!, om vedea!” < *bakalim!* (cf. vb. *bak-* „a privi”); *ches* „taie!” < *kes!* (cf. vb. *kes-* „a tăia”); *dur* „stai!, stop!, ho!, așteaptă!” < *dur!* (cf. vb. *dur-* „a se opri, a sta”); *gheal* „cuvânt cu care se îndeamnă boii să tragă la jug” și *ghelai* „vino, haide!” < *gel!* (cf. vb. *gel-* „a veni”); *hairusum* „să fie cu noroc!, bravo!, să-ți fie de bine!” < *hayır olsun!* (cf. vb. compus *hayır ol-* „a-i folosi, a-i fi util”); *sictir* „șterge-o!” < *siktir!* (cf. vb. *siktir-* „a sictiri”). În toate aceste cazuri, ca și în acela al substantivului *sichişmiş* „farsă, păcăleală”, provenind din forma de trecut nedeterminat la persoana a 3-a a verbului *sikiş-* „a întreține raporturi sexuale”, avem de-a face cu schimbarea valorii lexico-gramaticale a etimoanelor turcești în „momentul” preluării lor, deoarece formele românești nu intră în opoziții de flexiune verbală, deci valoarea verbală a etimoanelor a fost convertită în limba română.

b) Câteva verbe turcești la forma de trecut determinat la persoana a 3-a singular (radical + suf. *-di/-di/-du/-dü*) au fost preluate cu valoarea lor verbală, însă cu schimbarea modului și timpului, fiind adaptate prin încadrarea lor, ca infinitive, în seria verbelor formate cu sufixul *-isi* (v. *V.3.1.1.3*). Este remarcabilă schimbarea diatezei verbului *sâcâldisi*, care ajunge să însemne nu numai „a se plictisi” (< tc. *sıkıldı* „idem” + suf. *-isi*), ci și, tranzitiv, „a îmboldi, a obliga, a constrânge”, probabil după modele străine: forma activă a etimonului, *sıkma* „idem”, și/sau semantismul corespondentului neogrecesc (aceeași evoluție a avut ioc și în albaneză și aromână).

c) Cazuri particulare de adaptare sunt verbele *cărăbăni*, care provine (prin deglutinarea silabei inițiale) din locuțiunea verbală (cu verbul tot la imperativ) tc. *çek arabani* „cară-te!, șterge-o!”, în care finala *-i* a fost interpretată drept (sau înlocuită cu) sufixul verbal de infinitiv rom. *-i*, și *perciuna*, format cu sufixul verbal *-a* de la substantivul tc. *perçin*.

d) Sintagma exclamativă tc. (*v*)*urdu belâ* „ce pacoste!” (literal: „a căzut beleaua!”), formată dintr-un verb la persoana a 3-a a trecutului determinat și un substantiv la nominativ, a fost preluată prin conversiune, ca adverb compus, în forma *urdu-belea*.

e) Predicatul nominal turcesc *boştur* „este gol”, format din adjectivul *boş* și sufixul predicativității la persoana a 3-a, a devenit în română *boştur*, *-ă*, adjectiv (folosit și adverbial) și substantiv feminin, iar predicatul nominal *nedir?* „ce este?”, cu rol de propoziție interogativă independentă, a fost împrumutat ca interjecție (*neder*) folosită în teatrul de păpuși, având un rol pur stilistic, de exclamație golită de orice semnificație.

f) Forma de ablativ (cu sufixul *-dan*) *babadan* a substantivului tc. *baba*, preluată prin condensarea unei locuțiuni adverbiale turcești (*babadan babaya* „din moși-strămoși”), a fost adaptată prin modificarea fonetică accidentală a terminației

(*babadam*) și prin includerea sa într-o locuțiune românească (*de pe când Adam-Babadam*) în care are un cu totul alt rol sintactic decât etimonul său, ceea ce denotă ignorarea completă a sensului gramatical original exprimat de forma cazuală.

g) Diverse alte părți de vorbire sau forme gramaticale turcești au fost adaptate prin conversiune, intrând în rândul substantivelor: *ghionghionea* „fandoseală” provine din expresia turcească *gün güne* [*uymaz*], în care *gün güne* este o locuțiune adverbială cu sensul „din zi în zi, de pe o zi pe alta”; *ghiudunea* „păcăleală” are la bază tc. *göt* „spate, fund”, având atașate sufixul posesiv *-ü* și sufixul de dativ *-(n)e*, iar etimonul *gödüne* înseamnă „în spatele, în fundul cuiva”; exclamația vulgară tc. *sikime*, formată cu aceleași sufixe gramaticale (de posesie la persoana 1 sg. și de dativ) de la *sik* „penis”, a fost preluată mai întâi ca interjecție (*sichimea*), cu sensul „la naiba!”, apoi a devenit, prin conversiune, substantiv însemnând „pramatie, canalie”. Toate aceste împrumuturi au pierdut în română valorile gramaticale exprimate și funcțiunile îndeplinite de sufixele morfologice turcești. În aceeași situație se află interjecția românească *anasâna* ~ *anasâni* (care, prin conversiune, a devenit și substantiv, în locuțiunea *cu anasâna*); ea a fost preluată prin izolarea dintr-o sintagmă exclamativă turcească a etimonului tc. *anasını* „pe mama lui”, care poartă sufixul posesiv de persoana a 3-a sg. (*-sı*) și sufixul cazului acuzativ (*-ı*) (având ca radical tc. *ana* „mamă”).

h) Funcția gramaticală a articolului arăbesc sau a mărcii izafetului persan pe care îl conțin unele etimoane a fost de asemenea ignorată în preluarea și adaptarea acestora în calitate de cuvinte simple sau compuse, evident nearticulate: *alcoran* ~ *elcuran* < *al-koran* ~ *ei-kuran*; *aliosman* < *al-i Osman*; *reizul-chitab* < *reiz ül-küttab* etc. De altfel, această funcție a început să fie pierdută încă în limba turcă, care nu cunoaște articolul, de aceea l-a eliminat uneori din împrumuturile de origine arabă (de exemplu rom. *șeih-ul islam* ~ *șeih-islam* < tc. *şeyhülislam* ~ *şeyhislam*), dar chiar și în arabă se rezumă la indicarea prin mijloace gramaticale a substantivului, nu și la diferențierea genurilor gramaticale, a singularului de plural sau a definitului de nedefinit.

i) Având etimoane al căror semantism încorporează valoarea de superioritate și de intensificare, adverbele *abitir* și *dihai* au fost adaptate recurgându-se la procedeul analitic obișnuit în română, cu ajutorul adverbului *mai*, ceea ce a dus la utilizarea lor exclusiv sau cu precădere la comparativul de superioritate: *mai abitir*, *mai dihai*.

4.2.11. Schimbări de accent

a) Modificarea accentului – element fonetic suprasegmental cu importante implicații morfologice – a intervenit frecvent pe parcursul dintre etimoanele turcești și

împrumuturile românești sau după ce acestea au fost preluate cu accentuarea etimologică. Ea a fost favorizată de faptul că accentul în limba turcă este slab, mobil și instabil, putându-se schimba de pe o silabă pe alta în cursul sufixării cazuale, al derivării sau al formării sintagmelor și compuselor, precum și în fluxul vorbirii, în funcție de voința vorbitorului de a scoate în evidență un termen sau altul.

Deși, de regulă, cuvintele turcești sunt oxitone (cele accentuate altfel sunt de cele mai multe ori împrumuturi din arabă, persană, greacă, italiană, franceză etc.), marea majoritate a sufixelor lexicale și a celor gramaticale preiau accentul principal de pe ultima silabă a cuvântului-bază, în timp ce o altă silabă a acestuia dobândește un accent secundar: *kebé*, de pildă, devine *kèbelí* dacă este derivat cu sufixul *-li* și *kèbesí* dacă poartă sufixul posesiv; *arabá* la acuzativ și cu sufixul posesiv de persoana a 2-a sg. devine *àrabaní*; *mahramá* pus la plural, cu sufixul posesiv de persoana a 2-a pl. și cu sufixul ablativului, devine *màhramalarinízdán*; la fel, *kilé* pus la acuzativ este accentuat *kileyí*, ca să nu mai vorbim de faptul că, intrând în sintagme determinative de tipul *Istanbul kilesi*, pierde cu totul accentul principal, care trece pe primul element component al sintagmei: *Istánbul kilesi*. În mod similar, numeroase cuvinte compuse au accentul principal pe una (de obicei pe ultima) dintre silabele primului element al compusului: *bínbaşı*, *cezáevi*, *çiftteker*, *çingenépembesi*, *kiréçtaşı*, *kiríłkan*, *kúlođlu*, *mósmor* etc.

De altfel, instabilitatea accentului a făcut posibil să existe, în cazul multor etimoane, alternative de accentuare chiar pentru cuvintele simple, izolate și nesufixate, astfel încât termeni turcești cum sunt *hoca* (> rom. *hoge*), *işkence* (> rom. *schingi*), *kanca* (> rom. *cange*), *kapanca* (> rom. *capange*), *kışla* (> rom. *câşlă*), *kundura* (> rom. *condur*), *yağma* (> rom. *iamă*), *mala* (> rom. *mala* ~ *mală*), *mengene* (> rom. *menghină* ~ *menghine* ~ *menghenea*), *pafta* (> rom. *pafta* ~ *paftă*), *sofa* (> rom. *sofa* ~ *sofă*), *tábya* ~ *tabiyé* (> rom. *tábie*), *tava* (> rom. *tavă* ~ *tavá*) etc. pot fi oxitoni sau cu accentul pe o altă silabă (v. TS 1998 și Redhouse). Mai multe etimoane turcești de acest fel provin din arabă sau din persană, iar cele două variante intonaționale comportă sau nu adaptări la sistemul tradițional de accentuare din limba turcă. Putem presupune, în aceste condiții, existența unor variante neoxitone chiar și pentru etimoane care nu sunt evidențiate în acest sens în dicționare, cum sunt *kule* ~ *kula*, *pala*, *taraba* și *torba* (din care provin rom. *culă*, *pală*, *tarabă*, *tolbă*, precum și corespondentele lor balcanice, în general paroxitone). Din termenul oxiton *sırma* „sârmă, fir de argint” combinat cu pers. *keş* „care trage” a rezultat *sırmakeş* „meșter care confecționează fire de argint”, pentru care TS 1998 indică fără echivoc accentul *sırmakeş*, ceea ce înseamnă că *sírmá* avusese și o variantă *sírma*. Și tc. *turfá* ~ *tırfa* (> rom. *târfă*) ar putea fi și paroxiton (el provine din ar. *turfé*). Se pare, de altfel, că trecerea accentului de pe ultima pe penultima silabă a fost mai frecventă, atât în română, cât și în turcă, în cazul cuvintelor bisilabice.

Instabilitatea accentului este valabilă și pentru cuvintele turcești care în principiu nu sunt oxitone. De pildă, Redhouse indică accentul pe antepenultima silabă pentru *küstere* (~ *küstüre* ~ *küştere* ~ *küştüre*), preluat în română în forma *chióștură*, cu accentul nemodificat, dar și în varianta *ghiustureá*, ceea ce înseamnă că etimonul poate fi, de fapt, și oxiton (TS nu îi precizează accentul, ceea ce înseamnă că îl consideră oxiton). Tc. *paydos*, *şapka*, *tabla*, *tafta*, *tarla*, *tavla*, *tuzla* au accentul pe prima silabă (v. TS, Redhouse), însă variantele rom. *páidos* ~ *paidós*, *şápcă* ~ *şapcă*, *táftă* ~ *taftá*, *táblă* ~ *tablá*, *tárlă* ~ *tarlá*, *túzlă* ~ *tuzlá* sugerează existența și a unor forme oxitone ale etimoanelor. Rom. *săferdeá*, *schembeá*, *şistereá* și *teşchereá*¹ provin din tc. *safárda* (~ *sapárta*), *işkémbe*, *sístire*, *téstere*, care trebuie să fi fost accentuate și pe ultima silabă, deși dicționarele (TS, Redhouse) le înregistrează exclusiv în formele neoxitone menționate.

Pe de altă parte, numeroși vorbitori culti folosesc, ocazional, un stil afectat, prețios, declamativ, caracterizat prin accentuarea cuvintelor pe prima silabă. Am auzit numeroase știri la Televiziunea turcă, în cursul cărora prezentatorii utilizau acest procedeu pentru a sublinia importanța unor termeni, respectiv partea esențială a mesajului transmis, de pildă *Bakanlár Kurulú İşsizlik sigortasının ártirilmasına karar verdí* („Consiliul de Miniştri a decis creşterea asigurării de şomaj”), frază în care, în mod normal, toate cuvintele ar fi trebuit să fie oxitone. Desigur că, în majoritatea situațiilor, românii au receptat termenii turcești în fluxul vorbirii, deci cu accente uneori diferite de cele standard.

Este posibil, de asemenea, ca unele deplasări de accent să se datoreze vocalelor lungi turcești, care, concomitent cu reducerea lor în română (v. 3.2.5), au putut fi interpretate ca vocale accentuate. Exemple de acest fel ar putea fi *iadeş* și *leafă*, paroxitone în toate atestările lor (*leafă* are însă și varianta *lefeá*), deși etimoanele turcești se pronunțau *yādés* și *ölēfé*. Multe vocale lungi au fost însă reduse în alte împrumuturi fără ca acest fenomen să aibă loc, iar reducerea respectivă s-a întâmplat, în numeroase cazuri, încă în turcă, de exemplu în *ölefe*.

b) În ciuda acestor constatări, este neîndoielnic că mai multe cuvinte turcești au trecut în limba română cu accentul schimbat ori și-au modificat mai târziu accentul, de obicei de pe ultima silabă pe una anterioară, îndeosebi pe penultima. Cele mai multe exemple aparțin categoriei de etimoane terminate în vocale accentuate, mai ales în *-a* și *-e*, care, chiar dacă și-au găsit calea cea mai adecvată și mai frecventă de adaptare prin „mularea” lor la flexiunea substantivală în *-(e)á*, slab reprezentată până la influența turcă, nu au fost, tocmai din această cauză, unanim percepute ca elemente integrate fără echivoc în sistemul lexical tradițional. O soluție alternativă a constat în mutarea accentului de pe ultima silabă, implicând adesea adaptări morfologice la finala absolută a cuvântului (de regulă, trecerea la *-ă* sau la *-e* aton): *caplámă* ~ *caplamá* < *kaplama*;

casábă ~ *casabá* < *kasaba*; *chébă* ~ *chébe* ~ *chebeá* < *kebe*; *chílă* < *kile*; *dándănă* ~ *dandaná* < *tantana*; *dulămă* < *dolama*; *geabhánă* ~ *geabhaná* < *cebhana*; *hâlcă* ~ *hâlcă* ~ *halcă* < *halka*; *júbă* ~ *jubeá* ~ *giubeá* < *cübbe* (poate prin contaminare cu *şubă*); *iáţă* < *yatsı*; *leáfă* ~ *lefeá* < *ölefe* ~ *iefe; *năfrámă* ~ *marámă* ~ *mahrámă* ~ *maramá* < *mahrama* ~ *marama*; *medrésă* ~ *medreseá* < *medrese*; *ójà* < *oje*; *pášă* ~ *paşá* < *paşa*; *roábă* < *araba*; *rúcă* ~ *rucá* < *ruka*; *sózmă* ~ *sosmá* < *sozma*; *şáşmă* ~ *cióşmă* ~ *sáşmă* ~ *sácimă* ~ *şaşmá* ~ *ceasmá* ~ *saşmá* < *şaşma* ~ *şaşma* ~ *saçma*; *táifă* ~ *taifá* < *tayfa*; *tásmă* ~ *tasmá* < *tasma*; *tólbă* ~ *tórbă* < *torbá*; *véřă* < *vere*; *zăgără* ~ *zagará* < *zağara*; *zúrnă* ~ *zurná* < *zurna*.

c) Deplasări de accent au avut loc, cu sau fără modificări la finală, și în alte cazuri, care țin mai degrabă de analogiile lexicale, morfologice sau derivative: de pildă, *bulgur* a devenit paroxiton probabil sub influența lui *bulgăr(e)*; *chelész* și-a schimbat accentul în *chéleş* întrucât finala a fost interpretată drept sufixul neaccentuat *-eş*; *hasechiú* ~ *hasichíu* (< *haseki*, *hasiki*), *rubarú* (< *rubaru*), *sambechiú* (< *sünbeki*) au și variantele cu accentul mutat *hasíchiu*, *rubár(iu)*, *sambéchiu*, deoarece cuvintele au fost interpretate ca aparținând declinării (astăzi învechite) în *-iu* aton; tc. *yürüyüş* ~ *yürüyiş* ~ *yüriş* a fost preluat în formele *iuruş* (care este când oxiton, când paroxiton) ~ *iúrişi* ~ *iúřăş* ~ *iúreş*, în care presupusul sufix aton *-eş* (~ *-ăş* ~ *-iş*) a indus analogic mutarea accentului pe prima silabă (v. V.3.1.1.5); *potúri* (< *potur*) și *taftúri* (< *tabkur*) au trecut la *póturi*, respectiv *táfturi* (sg. *táftur*) deoarece *-uri* a fost analizat ca desinență de plural; *sérghie* (< tc. *sergi*) a fost adoptat în Dobrogea în această formă, față de varianta sa uzuală *sârghie*, deoarece finala a fost atrasă de seria substantivelor în *-ie* aton; este posibil ca variantele *zórbă* ~ *zúrbă* ale lui *zurbá* să se datoreze influenței sinonimului *zarvă*. Un efect de atracție pur formală exercitată de modul de accentuare a unor cuvinte românești având o anumită structură fonetică se constată în cazul lui *mangâr* ~ *mangăr* și al lui *năut* ~ *nout* ~ *nohot*, iar influenței unor serii terminologice li se datorează și accentul deplasat și modificarea terminației în exemple cum sunt *anasâna* ~ *anasâni* < *anasını* și *ghiotura* ~ *ghiotură* < *götürü* ~ *götüri* (v. mai jos, 4.3).

d) Variantele „scurtate” ale unor împrumuturi ar putea constitui rezultatul modificării accentului: *ciulam* (~ *ciulamá*) și *ciul* (~ *ciuleá*), de pildă, ar putea fi refăcute din pluralele variantelor (neatestate) *ciulámă, respectiv *ciúľă ale formelor etimologice oxitone (în ultimul caz ar putea fi și o contaminare cu *scul* sau, pur și simplu, o derivare regresivă).

e) Limba română, în care accentul este liber, a preluat cu relativă ușurință etimoanele care nu sunt oxitone (*cange*, *capange*, *câşia*, *chioştură*, *gibră*, *paiantă*, *palancă*, *palaşcă*, *schingi*, *sobă*, *sopă*, *spinge* etc.), mai lesne, oricum, decât pe cele

care au vocala finală accentuată. Acest lucru nu înseamnă că accentul turcesc a fost întotdeauna menținut în împrumuturi: tc. *kúndura* ~ *kundurá* a devenit *condúr* în română, pierzând vocala finală și schimbând accentul; *geamandúra* și *paceaúra* provin din tc. *şamándıra*, respectiv *paçávra* (pron. *pačáwra*, ceea ce a implicat, așadar, și vocalizarea lui /w/ [= v bilabial]), mutarea accentului producându-se din cauză că termenii au fost analizați ca făcând parte din seria substantivelor formate cu sufixul *-úra* (același fenomen se poate însă constata în ngr., unde avem *πατζάβρα* ~ *πατζαβούρα*); tc. *lamba*, cu accent pe prima silabă, a fost preluat, normal, în forma *lambă* (trecută apoi și la neutru: *lamb*), însă are și varianta *lambá*, dezvoltată pe teren românesc prin analogie cu numeroasele cuvinte oxitone de acest tip preluate din turcă; *mosomúr* provine din tc. *mósmor*, nu numai *moșmoană* ~ *moșmoală*, ci și variantele *mușmulă* ~ *moșmulă* sunt paroxitone în română, deși etimonul este preparoxiton (*múșmula*); nici *teșchereá*⁴, nici varianta sa *hlistíre* nu redau accentul etimonului, tc. *tésterre*; reflexul formei turcești preparoxitone *téncere* este rom. *tingíre*. Constatăm, așadar, în toate aceste cazuri o adaptare cât se poate de evidentă la normele munteștii de accentuare (devenite, în general, literare): „pe silaba finală când e terminată în consoană și pe penultima, atunci când ultima se termină cu o vocală” (Graur 1968/1, 46; excepțiile de la această regulă au fost impuse în mare măsură chiar prin influența turcă).

f) Rom. *devér*, *sabúr* etc. ar putea proveni fie, cu mutarea accentului, din variantele românești paroxitone *déver*, *sábur* (< tc. *devr*, *sabr*, adaptate cu anaptixă), fie din formele turcești mai noi *devir*, *sabir* ~ *sabur* (rezultate prin același procedeu fonetic destinat evitării grupurilor consonantice finale). În schimb, *dúșman* ~ *dușmán*, *geámbaș* ~ *geambăș*, *sípet* ~ *sipét* etc. conțin deplasări de accent petrecute dialectal în română (mai ales în Moldova), poate sub influența corespondentelor din alte limbi care au împrumutat cuvintele respective, cum sunt maghiara și sârbo-croata. Uneori, aceste deplasări au determinat și alte modificări fonetice, de pildă *geámbaș* a dobândit și varianta *geámbăș*.

g) Au existat și modificări ale accentului întreprinse intenționat de către oameni de cultură care au încercat să românizeze învelișul sonor al unor împrumuturi. Astfel, autorii *Lexiconului de la Buda* au inclus în opera lor termenul *farfara* în forma *fărfală*, care părea astfel să aibă o origine romanică, iar pe *ivilichiu* l-au redat paroxiton, *ivílichiu* (procedeu identic în intenția sa arhaizantă și „românizantă” – dar diferit și chiar contrar în consecințe – cu acela prin care nume de familie ca *Dulgher(u)* sau *Fărcaș* au devenit *Dulgheriu*, *Fărcașiu*, adesea pronunțate cu accentul pe *-íu*). Este posibil ca și alte „schimbări de accent”, ca de pildă aceea din varianta *tarámă* a lui *taramá*, înregistrată exclusiv în dicționarul lui T. Alexi, să fie exemple de acest gen.

h) Excepție de la regulile prezentate mai sus fac unele împrumuturi neflexibile (interjecții, conjuncții, prepoziții, adverbe și adjective invariabile), în cazul cărora mutarea accentului nu a fost imperios necesară sau, chiar dacă a fost operată, nu a implicat neapărat modificări la finală, deoarece aceste părți de vorbire nu sunt organizate în tipuri flexionare: *bășca* ~ *bășcă* ~ *bășcă* ~ *bașcă* < *başka*; *dóldora* < *doldurá*; *ghídi* < *gidí*; *gígea* ~ **gigeá*⁴⁷ < *cicí* ~ *cicá* ~ *cicé*; *hárcea-párcea* < *parçá parçá*; *néder* < *nédir*; *técher-mécher* ~ *techér-mechér* < *tekér mekér*; *urdu-bélea* ~ *urdu-beleá* < (*v*)*urdú belà*; *várda* < *várda*; *víra* < *víra*; *zúrla* < *zórla*. În cazul lui *táman* ~ *tamán* putem bănui influența analogică a lui *tocmai*.

De asemenea, câteva împrumuturi substantivale cu etimoane în *-a* sau *-i* oxiton au rămas neadaptate morfologic chiar dacă accentul a fost mutat: *písi* (pl. ?) < tc. *pisi*; *ráia* (pl. *raie*) ~ *raia* (pl. *raiale* sau *raiele*) < tc. *raya*.

i) Împrumuturile compuse, având ca etimon fie un cuvânt compus, fie o sintagmă determinativă turcească (având accentul principal pe primul element și cel secundar pe vocala finală a compusului sau a sintagmei, vocală care de regulă a căzut în română), și-au adaptat accentul în funcție de regulile limbii române, fără să țină seamă de accentele etimologice: *bigi-bígi* < *cicí bici*; *bimbășă* ~ *bimbăș* ~ *bimbașá* sau, rar, *bimpașá* < *bínbaşı*; *culóglu* < *kúlođlú*; *devetúí, -úie* (adj.) < *devétüyü*; *ghioghíci* < [*kızıl*]kók *ıcı*; *hamalbăș* < *hamálbaşı*; *stambolchíla* < *Stámbol kilesi*; *șeș-bés* < *şeşbeş*; *șucadá* < *şú kadâr*. Cuvinte cum sunt *fildeș* (< *fildişi*) și *șúberec* (< *şébörek*) au menținut însă accentul pe prima silabă, deoarece niciun român nu le-a mai perceput ca termeni compuși (pe primul, mai degrabă ca derivat cu sufixul neaccentuat *-eș*). Au existat, în unele cazuri, fluctuații în adoptarea accentuării etimologice sau a celei adaptate, de exemplu în *miambal* (< *miyán balı*), preluat și folosit paroxiton, dar, mai rar, și oxiton, iar varianta sa *miámbolá* ar putea fi cea mai apropiată de etimon în cazul în care *-ă* ar reflecta, eventual, păstrarea excepțională a sufixului posesiv turcesc. Menținerea acestuia, concomitent cu mutarea accentului secundar din al doilea element al compusului, este evidentă într-un caz izolat, cel al lui *selém-ahceásă* < *selém ahçası*. Tc. *távla başı* și alte compuse cu *başı* au fost preluate atât cu accentul principal etimologic păstrat (*tábla-başa*), cât și, mult mai frecvent, în forme adaptate la regulile românești de accentuare (*tablà-başá, tabla-băș*).

4.2.12. Alternanțe fonetice cu rol morfologic

Ca și schimbările de accent, alternanțele vocalice și consonantice sunt modificări fonetice care „angajează destul de des (de fapt, aproape întotdeauna), în limbile indo-

⁴⁷ Mutarea accentului a avut loc, în acest caz, cu siguranță pe terenul limbii române, fapt dovedit de existența substantivului *gigéle* „jucării”, rezultat prin conversiune dintr-o variantă *gigeá a adjectivului.

europene, sistemul morfologic și derivativ" (Vraciu 176). Se știe că alternanțele fonetice au pierdut din importanță în limba română modernă, că unele dintre aceste modificări nu se mai produc în neologisme, inclusiv în „împrumuturi mai noi, de exemplu *horă, poștă, ploscă*", iar altele se realizează numai accidental (v. Graur 1968/1, 43-45, 135-158). Singurele care continuă să fie active și sistematice sunt alternanțele consonantice cu rol de formare a pluralului la masculin (Graur 1968/1, 151).

Aceste aserțiuni sunt valabile și pentru împrumuturile din turcă: unele dintre acestea nu au realizat alternanțele tradiționale, în timp ce altele au fost modificate prin aplicarea vechilor reguli. Ceea ce pare că a fost determinant, în perioada împrumuturilor din turcă, a fost gradul de penetrare a noilor cuvinte în limbajul popular. Unele dintre aceste schimbări nu s-au mai petrecut în mod regulat, ci numai ca urmare a atracției modelelor tradiționale, deci trebuie considerate fenomene analogice, însă atât rezultatele lor, cât și formele care nu au fost supuse alternanței sunt la fel de bine adaptate morfologic, urmând două tendințe diferite ale limbii române, aflate în concurență în epoca împrumuturilor din turcă. De aceea, ambele soluții au reprezentat, de fapt, procedee de adaptare la normele morfologice românești.

a) Au fost supuse regulilor vechi de alternanță vocalică cu rol morfologic o serie de substantive și adjective cum sunt *bondoc, chel, cheleş, codoș, giol, stambol, șiret ~ șârăt, tarhon, zevzec* etc., care își formează femininul și/sau pluralul cu alternanțele *e/ea, ă/a* și *o/oa* (după modelul *drept | dreaptă, olog | oloagă | ologi | oloage*): *bondoacă, cheală, cheleașă, codoașă, gioale, stamboale, șireată ~ șârată, tarhoane, zevzeacă*. De la *abanos*, interpretat ca adjectiv (substantivat) format cu sufixul *-os*, a apărut prin falsă motiune un feminin analogic *abanoasă* „femeie cu pielea neagră”; *cerchez* are femininul *cercheză*, dar și-a refăcut și o variantă analogică de același gen, *cerchează*, după care și-a reconstruit și un masculin *cercheaz* (care ar putea fi totuși un singular refăcut din pl. *cerchezi, -e*); *colceag* are pluralul *colceagi ~ colceaguri*, dar și *colcegi ~ colcege*; pluralul *găvenoase* (în loc de *gavanoase*) al lui *gavanos* (analizat prin etimologie populară drept derivat de la *găvan ~ gavan* cu sufixul *-os*) trădează analogia cu modelele vechi sau populare de flexiune și derivare cu alternanța *a/e*, de tipul *josan | joseni, poporan | poporeni, covată | covețele, pană | peniță* etc.; adjectivul *ghivez, -ă* și-a dezvoltat și o variantă feminină cu alternanță vocalică, *ghivez, -ează; ilic ~ ilec* și-a reconstruit din pl. *ilice ~ ilece* o variantă feminină *ileacă; lighen* și *mintean*, a căror formă se datorează diftongării lui *e* sub accent (având și variantele *leghen, minten*), fac pluralul cu sau fără alternanță vocalică: *lighene ~ lighenuri ~ lighene ~ lighenuri*, respectiv *mintene ~ minteanuri*; pluralul lui *liliac* este *liliei*, dar și, înv., *lilici; paiantă* are pluralele *paiente ~ paiente; paidos* face pluralul cu alternanță vocalică, în *-oase; regeal* „om de stat” a fost adoptat ca substantiv nu numai masculin, cu pl. *regeali*, ci și neutru, cu pl. *regealuri* și *regele*, acesta cu alternanță vocalică; *saftian* are patru

posibilități de a-și forma pluralul: ca masculin, *saftiani*, iar ca neutru, *saftiane* ~ *saftianuri* și, cu alternanță, *saftiene*; *sângeap* (s.n., s.m. < tc. *sincap*) are pluralul *sângeapuri*, însă ca masculin face pluralul cu alternanță vocalică, *sângepi*, iar derivatul adjectival tc. *sincabi* a fost adoptat în forme care denotă același simț de identificare cu modelul: *sângepiu,-ie* și *sângeap,-ă*, la plural *sângepi,-e*. Din tc. *zibun* ~ *zubun* ~ *zebun* au rezultat rom. *zăbun* ~ *zabun* ~ *zebun*, care fac pluralul în *-e* sau în *-uri*, dar și cu o alternanță vocalică pe care nu o putem explica decât prin confuzia cu terminația *-on*: *zăboane* (iar din acesta a fost refăcut sg. *zăbon*). În schimb, alternanța *a/ă* de la singular/plural este rareori aplicată: *tavă/tăvi*, dar și *tave*, iar varianta *tavă* are pluralul *tavale*, dar și *tăvăli*.

Rezultă din cele de mai sus că unele împrumuturi din turcă s-au supus pe deplin alternanțelor vocalice, în timp ce altele au oscilat între forme cu și fără alternanță ori au ignorat complet regulile tradiționale, urmând tendințele limbii române moderne.

b) Mult mai constant au funcționat, în schimb, alternanțele consonantice cu rol morfologic, îndeosebi în cazul substantivelor masculine și al adjectivelor. Și împrumuturile din turcă demonstrează „tendința de a menține alternanțele consonantice la masculine, cu rol morfologic, reducându-se însă unele exagerări”, iar unele astfel de alternanțe, cum este *z/j*, „au câștigat teren acum două-trei sute de ani, dar nici pe atunci nu s-au generalizat. Astăzi mare parte dintre pluralele în *-ji* sunt net simțite ca regionale sau populare și eliminate de peste tot în limba comună” (Graur 1968/1, 152–153): *caraghioz/caraghioji*, *laz/laji*, *marangoz/marangoji*, *matrapaz/matrapaji*, *mofluz/mofluji*, *tarpuz/tarpuji*, *telpiz/telpiji*, *ursuz/ursuji* etc. Nu numai că, în majoritatea exemplelor de acest fel, pluralul actual este în *-zi*, dar chiar și în epoca împrumutării lor au existat oscilații, iar alternanța nu a fost aplicată deloc în unele cazuri: *cabaz/cabazi*, *domuz/domuzi*, *reiz/reizi*. Alteori, după pluralul în *-ji* au fost reconstruite forme de singular în *-j* (*cerchej* ~ *cerchez*) sau, prin hipercorectitudine, în *-g* (*mirag* < pl. *miraje*, sg. *miraz*). Oscilații de acest fel au existat și în alte situații, cum este cel al numelor terminate în *-l*, care de regulă se menține la plural (*hamal/hamali*), dar alteori se palatalizează și dispăre înaintea desinenței de plural *-i* (*chel*, pl. *chei* ~ *cheli*); acest proces va fi intervenit, poate, și în alte cazuri, cum este *derbedeu* (~ *derbeder* < tc. *derbeder*), refăcut din pl. *derbedei*, iar acesta – rezultat fie prin disimilarea lui *r* din *derbederi*, fie, mai degrabă, prin dispariția lui *l* dintr-un plural **derbedeli* al variantei analogice (după sufixul *-el*) *derbedel*, la fel va fi fost refăcută varianta *testemeu* a lui *testemel*, dintr-un plural **testemei* ~ **testemeli*.

În schimb, marcarea pluralului prin alternanțe consonantice de tipul asibilării și africatăzării a fost și rămâne viabilă și sistematică la substantivele masculine și la adjectivele terminate în */k/, /d/, /g/, /s/, /t/*, care se transformă regulat în */č/, /z/, /ğ/, /š/, /d/*: *coinghios*, *colceac* ~ *colceag*, *funduc*, *gealat*, *ghioc*, *giugiuc,-ă*, *hasas*, *levent*,

murahas, *pârpât, pesmet, sovad, șiret și alte împrumuturi de acest fel fac pluralul cu alternanță consonantică pe deplin adaptată: *coinghioși, colceci ~ colcegi, funduci, gealați, ghioci, giugiuci,-e, hasași, levenți, murahași, pârpâți, pesmeți, sovazi, șireți*. Unele astfel de alternanțe se aplică regulat și în tema împrumuturilor feminine și masculine în *-ă* și cu pluralul în *-i* semivocală, precum și a celor neutre cu pluralul în *-e*, de exemplu în *agă | agi, colceag | colcege, geantă | genți, șabacă | șabace* (dar nu și în *gerid | geride, gionat | gionate, halat | halate*). Este neîndoielnic că astfel de alternanțe nu sunt numai rezultatul unor analogii, constituind, de fapt, adaptări inerente și spontane la sistemul morfologic românesc, care a impus, mai mult sau mai puțin sistematic, schimbările respective.

4.3. False interpretări morfologice

Din cele de mai sus rezultă că secvența finală a unor etimoane a putut fi transpusă identic în română sau, dacă nu se potrivea cu tipologia morfologică a cuvintelor românești, ea a fost modificată prin adaptări care au permis încadrarea în tipurile flexionare ale limbii române. Există însă destule exemple care au ocolit aceste căi de împrumut, deoarece secvențele finale au fost supuse unei analize greșite din punct de vedere morfologic, fiind modificate sub efectul analogiei cu morfeme gramaticale românești ori, în general, cu aspectul formal al finalei unor cuvinte sau serii de cuvinte ale limbii române. Mai mult, așa cum am văzut în subcapitolul precedent, înseși modalitățile de adaptare morfologică a etimoanelor la limba română au implicat uneori și schimbări petrecute sub efectul analogiilor morfologice după modele românești, care au dus la încălcări ale procedeele uzuale, „clasice” de adaptare. Majoritatea exemplelor au fost însă împrumutate mai întâi în forma etimologică sau adaptate în forme convenabile morfologiei românești, iar falsa analiză după modele românești a intervenit ulterior. Este vorba de un fenomen paralel și similar cu analogiile derivative (inclusiv cu cele care au stat la baza derivării regresive⁴⁸), în cazul cărora însă morfemele care induc analogia nu sunt gramaticale, ci lexicale (v. *V.3.1.1.4, V.3.1.1.5, V.3.1.3*). Alte cazuri sunt apropiate de contaminație ori de etimologia populară, dar acestea sunt, de asemenea, procedee de formare a cuvintelor sau variantelor printr-o falsă analiză a întregului cuvânt, nu numai a secvenței sale finale, care indică apartenența la un tip morfologic sau altul.

⁴⁸ Nu se poate vorbi despre o derivare regresivă „morfologică” în cazurile în care avem de a face, în mod cert, nu cu afixe lexicale, ci cu desinențe, fie ele reale sau aparente. Este evident că rezultatele suprimării unor morfeme gramaticale nu pot fi considerate drept derivate, ci numai reconstrucții analogice de singulare, de vreme ce desinențele nu țin de domeniul formării cuvintelor.

4.3.1. Analogii de desinențe

a) Singulare refăcute din plurale

Este vorba, în aceste cazuri, de o confuzie între două tipuri flexionare, caracterizate prin anumite desinențe la singular și plural. Confuzia s-a petrecut, de regulă, la nivelul formei de plural, care s-a întâmplat să fie comună pentru ambele tipuri flexionare, iar refacerea singularului – deși resortul ei este analogia – nu este decât un fenomen de readaptare morfologică. Uneori însă, aceste analogii au ca motivație și presiunea genului gramatical al unor cuvinte din aceeași sferă semantică, concordanța cu genul natural sau diferențierea semantică. Trecerea de la un tip flexionar la altul s-a făcut fie în cadrul aceluiași gen (situație în care oscilațiile în alternanțele fonetice cu rol morfologic, despre care am vorbit mai sus, au fost determinante în multe exemple), fie prin schimbarea genului gramatical.

– Masculine refăcute din masculine: *beu*, din pl. *bei* al lui *bei*; *carabaș*, din pl. *carabași* al lui *carabaș*; *caune*, din pl. *cauni* al lui *caun*; *cerchej*, din pl. *cercheji* al lui *cerchez*; *chirpic*, din pl. *chirpici* al lui *chirpici*; *cireap*, din pl. *cirepi* ~ *ciorepi* al lui *ciorap*, iar *ciorac*, din pl. *ciorapi*, pronunțat dialectal [čorak]; *derbedeu* ~ *derbedel*, din pl. *derbedei*, format prin disimilarea lui *r* din pl. *derbederi* al lui *derbeder* < tc. *derbeder*; *dovleț* ~ *dubleț* ~ *dovlegi* ~ *dovlece* și, eventual, chiar și *dovleac* (cu diftongarea lui *e* sub accent, la singular, și/sau după sufixul *-eac*), din pl. *dovleți* ~ *dubleți* al lui *dovlete* ~ *dublete* (rezultat prin schimbare de sufix), respectiv din pl. *dovlegi* ~ *dovleci* al lui *dovleac* sau al unei variante **dovlec* < tc. *dövlek*; *haut*, din pl. *hauti* al lui *haut*; *marangoci*, din pl. pop. *marangoji* al lui *marangoz* (< tc. *marangoz*), plural interpretat hipercorect drept *marangoci* ~ **marangoci*; tc. *martoloz* ~ *martalos* ~ **martaloz* a fost remodelat în română ca *martalog* ~ *martolog*, cu pluralul *martalogi*, acesta rezultând prin hipercorectitudine dintr-un plural **martaloji*, format corect de la etimon, după modelul popular *frantuz/franțuji*; variantele *natapraj* ~ *nătrăpaș* au consoana finală refăcută din pl. *nătrăpaji* ~ *matrapaji* ~ *nătrăpași* al lui *matrapaz* ~ *nătrăpas*; varianta *melet* a lui *melez* ~ *meleț* a fost refăcută din pl. *meleți*; sg. *meșelici* a fost refăcut din pl. *meșelici* al lui *meșelic*; *părâmaci*, din pl. *pârmaci* ~ *parmaci* al lui *parmac*; *perciun*, din pl. *perciuni* al lui *perciune*; *pesmeț* ~ *pesmete*, refăcute din pl. *pesmeți* al lui *pesmet*; *seimean*, din pl. *seimeni* al lui *seimen*; *seid*, din pl. *seizi* al lui *seiz*; *tălpji*, din pl. *telpiji* al lui *telpiz*; *tomurluci*, din pl. *tumurluci* al lui *tumurluc*; *turcalete*, din pl. *turcaleți* al lui *turcaleț*; *zaviț*, din pl. *zabiți* al lui *zabit*. Uneori, ca în cazul lui *șirete* (variantă a adjectivului *șiret*), nu putem ști dacă noua formă de masculin a fost refăcută din pluralul *șireți* sau din forma de feminin *șireată*; mai degrabă vor fi acționat simultan, ca elemente inductoare, ambele aceste forme morfologice.

– Masculine refăcute din neutre: *butur* ~ *buture*, din pl. *buturi* al lui *but*.

– Masculine sau neutre refăcute din feminine: *bam*, din pl. *bame* al lui *bamă*; *calf*, variantă a lui *calfă*, din pl. *călfî* a acestuia (și pentru a-l pune de acord cu genul natural)⁴⁹; *cheb* ~ *gheb*, din pl. *chebe* ~ *ghebe* al lui *chebă* ~ *ghebă*; *chepcel*, din pl. *chepcele* al lui *chepcea* (< tc. *kepçe*); *citariu*, din pl. *citarii* al lui *citarie*; *dirimei*, din pl. *dirimeie* al lui *dirimea*; *ghiosiomel*, din pl. *ghioslomele* al lui *ghioslomea*; *părpăngel*, din pl. *parpangele* al lui *parpangică* ~ *arpagică* (< tc. *arpacık*); *mezeli*, din pl. *mezele* al lui *mezea* (refăcându-și apoi un plural de neutru *mezeluri*); *paiant* ~ *paient*, din pl. *paiante* ~ *paiente* al lui *paiantă*; *refeneli*, din pl. *refenele* al lui *refenea*; *sacali*, din pl. *sacale* al lui *saca*.

– Neutre refăcute din neutre: *ceprag* ~ *cepreag*, din pl. regional *cepraje* ~ *cepreje* (hipercorect *ceprage* ~ *ceprege*) al lui *cepraz* ~ *cepreaz* ~ *ceapraz*, iar *cepreaz*, din pl. **cepreze* al lui *cepraz*; *cherpedine*, din pl. *cherpedine* al lui *cherpedin*; *chiurci*, din pl. *chiurce* al lui *chiurc*; *cólur*, din pl. *coluri* al lui *col*; *dușac* ~ *dușag*, din pl. în *-e* sau *-i* al lui *dușec* ~ *dușeg*; *sirean*, din pl. *sirene* al lui *siren*; *socaci*, din pl. *socace* al lui *socac*; *șatrang*, din pl. *șatrange* sau *șatrange* al lui *șatrange*; *șineac* ~ *șineag*, din pl. *șinece* ~ *șinege* al lui *șinic* ~ **șinec*; *tighele*, din pl. *tighele* al lui *tighele*; formele în *-(e)ac*, *-(e)ag*, *-(e)an* provenind din *-ec*, *-eg*, *-en* au rezultat, desigur, prin analogia cu substantivele de tipul *ciomag*, *lilic*, *moșneag*, *prepeleac*, *troian*, care își realizează pluralul cu alternanța *(e)a/e*.

– Feminine refăcute din feminine: *binală*, din pl. *binale* al lui *bina*; *boială*, din pl. *boiele* al lui *boia*; *cangă* ~ *camcă*, din pl. *căngi* al lui *cange*; *capangă*, din pl. *capange* al lui *capange*; *hurmală*, din pl. *hurmale* al lui *hurma*; *madelă*, din pl. *madele* al lui *madea*; *mandanelă*, din pl. *mandanele* al lui *mandanea* (poate și prin contaminație cu *mantinelă*); *mixoneală*, din pl. *micșunele* al lui *micșunea*; *nacafală*, din pl. *nacafale* al lui *nacafa*; *paientă*, din pl. *paiente* al lui *paiantă*; *pangică*, din pl. *pangele* al lui *pangea*; *pătlăgică*, din pl. *pătlăgele* al lui *pătlăgea*; *percea*, din pl. *percele* al lui *percică*; *refeneală*, din pl. *refenele* al lui *refenea*; *sarmală*, din pl. *sarmale* al lui *sarma*; *șeică* ~ *șăică*, din pl. *șeici* ~ *șăici* al lui *șaică*; *zurbală*, din pl. *zurbale* al lui *zurba*; *zurnaiă*, din pl. *zurnale* al lui *zurna*.

– Feminine refăcute din masculine sau neutre: *arșică*, din pl. *arșice* al lui *arșic*; *bageacă* ~ *bageagă*, din pl. *bageci* ~ *bageci* ale lui *bageac* ~ *bageag*; *bărdacă* ~ *bardacă*, din pl. în *-e* al lui *bărdac* ~ *bardac*; *bostană* „pepenărie”, din pl. *bostane* al lui *bostan* „idem” (în acest caz, motivul evoluției ar putea fi și diferențierea semantică față de *bostan* „dovleac; pepene verde”); *brăcace*, refăcut din pl. *brăcace* al lui *brăcaci*; *briceagă*, din pl. *bricege* al lui *briceag*; *cabulă*, din pl. *cabule* al lui *cabul* (însoțit de

⁴⁹ Theodor Hristea, *Moțiunea regresivă în limba română*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 37, arată că, în exemplul *calf* în loc de *calfă*, forma masculină a fost creată „numai pentru a se realiza o concordanță între genul gramatical și cel natural, nu și pentru a se exprima deosebirea de sex”.

mutarea accentului: *cábulă*); *calpacă*, din pl. *calpace* al lui *calpac* (poate după genul gramatical al lui *căciulă*); *caraulă*, din pl. *carauale* al lui *caraul* (v. totuși scr., mac. *karaula*); *cașcavea* ~ *cașcavelă* ~ *cășcăvală*, din pl. *cașcavale* ~ *cașcavele* al lui *cașcaval* (pl. *cașcavele* fiind refăcut după forma contextuală *-(e)ie* a desinenței *-le*); *căleapă*, din pl. *călepe* al lui *căleap*; *ceprază*, din pl. **cepraze* al lui *cepraz*; *chirpică*, din pl. *chirpici* al lui *chirpici*; *daulă*, din pl. *daule* al lui *daul*; *dârligă* ~ *duligă* ~ *dulugă* ~ *durligă*, din pluralul în *-i* al lui *dulig* ~ *durlig* ~ *târlig* ~ *târlic*; *dugheană* ~ *dughenă*, din pl. *dugheni* ~ *dughene* ~ *dugheane* al lui *dughean* (poate și sub influența analogică a genului gramatical al sinonimului *prăvălie*); *felegeană*, refăcut din pl. *felegene* al lui *felegean*; *fîrfirică*, din pl. *fîrfirici* al lui *fîrfiric*; *fultucă*, din pl. *fultuce* al lui *fultuc*; *gavanoasă*, după pl. *gavanoase* al lui *gavanoș*; *ghionderă*, din pl. *ghiondere* al lui *ghionder*; *gulă* ~ *ghiulă*, din pl. *gule* ~ *ghiule* al lui *gul* ~ *ghiul*; *gioală*, din pl. *gioale* al lui *giol*; *gugiumană*, din pl. *gugiumane* al lui *gugiuman*; *iarmulcă*, probabil, cu sincopă, din pl. *iarmuluce* al lui *iarmuluc*; *hramă*, din pl. *hrame* al lui *hram* (= *ihram*); *macată*, din pl. *macate* al lui *macat*; *meșină*, din pluralele *meșini* ~ *meșine* ale lui *meșin*; *odogace*, din pl. *odogace* al lui *odogaci*; *olacă*, din pl. *olace* al lui *olac*; *otoragă* ~ *otoracă* ~ *oturoacă* ~ *oturoagă*, din pl. *oturaci* ~ *oturace* al lui *oturac* ~ *otorac*; *parmacă*, din pl. *parmace* al lui *parmac*; *pătlăgeană* ~ *patlageană*, din pl. *pătlăgene* ~ *patlagene* al lui *pătlăgean* ~ *patlagean*; *sahană*, din pl. *sahane* al lui *sahan*; *sapană*, din pl. *sapane* al lui *sapan*; *simită*, din pl. *simiți* al lui *simit* (prin analogie cu tipul de feminine *covată* / *coveți*, *poartă* / *porți*); *stamboală*, din pl. *stamboale* al lui *stambol*; *șabacă*, din pl. *șabace* al lui *șabac*; *șatrancă* ~ *șatrance* ~ *șatrance*, din pl. *șatrangi* ~ *șatrance* al lui *șatrangi*; *tarafă*, din pl. *tarafe* al lui *taraf*; *tarpană*, din pl. în *-e* al lui *tarpan* ~ *târpan*; *testemea*, din pl. *testemele* al lui *testemel*; *topă*, din pl. *tope* ai lui *top*; *ulucă*, din pl. *uluci* ~ *uluce* al lui *uluc*; *vintiră* ~ *vintire*, din pl. *vintire* al lui *vintir*; *zambilă*, din pl. în *-e* al lui *zambul* ~ *zâmbil* ~ **zambil*.

– Reconstruirea singularului din plural este probabilă și în cazuri în care nu avem atestat un alt singular, deoarece împrumutul se folosește mai ales la plural: *condur* a fost refăcut din pl. *conduri* ~ *condure*, întrebuițat mult mai frecvent decât presupusul singular etimologic **condură* < tc. *kondura*; ne putem gândi însă, în acest caz, și la influența derivatului *conduragiu* (< *konduraci*), în care sufixul să fi fost analizat drept *-agiu*, nu *-giu*.

b) *Singulare sau plurale analogice*

– Unele forme de singular au fost refăcute din plurale aparente, mai precis din singulare greșit analizate drept forme (exclusiv) de plural: *bulumac* – refăcut din *bulumaci*, cuvânt defectiv de plural, dar analizat ca plural; primul element al compusului *călâc-caftan* (variantă a lui *călâci-caftan*) – refăcut din *călâci*, interpretat drept plural; *cârlac* – refăcut din *cârlaci* (sau, eventual, din pl. **cârlace*); *ghioc* – variantă a lui *ghioci*,

greșit reconstruită din acesta (pluralul real este *ghiociuri*); *harac* ~ *harag* – din *haraci* ~ **haragi* (pl. *haraciuri*); *mabeu* – din varianta *mabei* a lui *mabein*, analizată drept plural; *papuc* – refăcut din *papuci* (< tc. *papuç*); *ștubeg* – din *ștubeci* ~ **ștubegi*. Singularul tc. *tutmaç* ~ *tutmac* a fost preluat în forma de plural *tocmagi*, din care nu a rezultat un sg. **tocmag* numai pentru că substantivul respectiv este folosit în română exclusiv la plural.

– Uneori, pluralele după care au fost refăcute forme de singular nu sunt atestate, dar sunt posibile și pot fi presupuse sau vor fi funcționat ca inductoare analogice construite inconștient de către vorbitori: *caraele*, dintr-un pl. **caraele* sau **caraeli* al lui *carael*; *cataif* și-a refăcut un singular *cataifă*, deși pl. este *cataifuri* (un pl. **cataife* nu este atestat); *celiche* (s.f.) a fost reconstruit dintr-un pl. **celichi* al lui *celichi*; *chirhan*, formă de neutru a lui *cherhana*, a fost refăcută dintr-un plural **chirhane* al unei variante **chirhană*; *chitapă*, formă de feminin a lui *chitap* (care are pl. în *-uri*) – dintr-un pl. **chitape*; *chiupă* – dintr-un pl. **chiupe* al lui *chiup* (al cărui pl. uzual este *chiupuri*); *ciulam*, variantă a lui *ciulama* – dintr-un posibil pl. **ciulame* al unui eventual sg. **ciulamă*; *danjă* – dintr-un pl. **dânji* al lui *dandă* ~ *dangă* (variante trunchiate ale lui *dandana*); *haută* – dintr-un pl. **haute* al lui *haut* (având pl. *hautți*); *geambaș* ar putea fi un singular refăcut din pluralul **geambaji* (interpretat drept *geambași*) al lui *geambaz* (< tc. *cambaz*), dacă nu cumva a rezultat prin analogie lexicală după sufixul *-aș* (nu este exclus ca cele două posibilități să se fi realizat concomitent); *ghermec* a fost, foarte probabil, reconstruit dintr-un plural **ghermeci* al unui singular **ghermeci* (< tc. *germeç*); *lucum* a trecut la feminine, în forma *lucumă*, fără să aibă atestat decât pluralul *lucumuri*; *inată* a fost refăcut dintr-un pl. **inate* al lui *inat*; *mezilea* – probabil dintr-un plural amplificat **mezilele* al lui *mezel* ~ *mezea*; *mirag*, formă refăcută hipercorect dintr-un pl. **miraje* al lui *miraz*; *mucaré* – dintr-un pl. **mucarele* al lui *mucarel* (~ *mucarer*, cu pl. în *-uri*); *nadag* – din pl. **nadaje* al lui *nadaz* (pl. *nadazuri*); *pazvantă* „piedică la picioarele animalelor” – din pl. **pazvante* al lui *pazvant*; *rustema* (s.f. art.) – dintr-un pl. **rusteme* al lui *rustem* „numele unui dans popular”; *sângeap* ~ *singeap* nu are atestat un plural neutru. În *-e*, ci numai în *-uri*, precum și, ca masculin, în *-i*, dobândind totuși o variantă feminină *singeapă*; din *sinter*, care este defectiv de plural, a fost reconstruită varianta *sinteră*, deoarece i s-a presupus un pl. **sintere*; forma unică *sivric* are la bază, evident, fie o variantă **sivrici* (< tc. *sivriç*), care a fost analizată drept plural, fie un pl. **sivrice* sau **sivrici*, din care a fost refăcut singularul; *tarpuz* a fost reconstruit dintr-un pl. **tarpuji* ~ **tarpuși* < tc. *tarpoş* ~ **tarpuş*; *testemeu* – dintr-un pl. **testemei* al lui *testemel* (tot așa cum *puradău* a rezultat din pl. *puradei* al lui *puradel*, v. Graur 1968/1, 99).

– Alteori, deși forma de plural este atestată, singularul de la care s-a format pluralul a rămas neatestat și este posibil să nici nu fi existat decât în subconștientul vorbitorilor: *at* ~ *hat* „cal bun, de călărie” are pluralul normal *ați* ~ *hați*, dar și variantele de plural *hazi* (al unui singular **had*) și *hate* (al unui singular feminin **hată*); *cortel* ~

cordel este refăcut din pl. *cortele* ~ *cordele* al unui *cordea ~ *curdea < *kurde*; *marială* provine din tc. *marya*, care ar fi trebuit să ia forma *mariá, dar s-a realizat numai ca pl., *mariale*); *sarma* (pl. *sarmale*) are atestat și un plural *sărmi*, dar nu și un sg. *sarmă; substantivul feminin *spinge* ~ *spenge* (< tc. *ispence* ~ *ispence*) și-a format nu numai pluralul normal *spingi*, ci și un plural cu asibilație *spinți* (de la care s-a reconstruit apoi sg. *spintă*, *spență*), deoarece etimonul ar fi putut fi preluat și în forma *spince, virtual evoluat la *spincă, apoi la *spintă (cu pl. *spinți*); *șamalăgi* este pluralul unui *șamaiáge, variantă posibilă, cu accentul deplasat, a lui *șamaiageá* (pl. *șamalagele*); *tăcată* a fost refăcut din pl. *tăcate* ~ *tocate al unui *tocat (< tc. *tokat*), iar *tulimean* – din pl. *tulimeni* al unui sg. *tulimen (< tc. *tülümen*).

– Un caz similar, mai complicat, îl constituie *imineu* ~ *iminea*. Etimonul tc. *yemeni* ~ *yimeni* a fost preluat în variantele, normale morfologic, *imeni* ~ *iaminie* ~ *iminiu*, deci atât ca feminin, cât și ca masculin (poate mai întâi neutru), formând pluralul în *-ii*. A intervenit însă în curând sufixul diminutival *-el*, pl. *-ei*, care a făcut ca pluralul să devină, prin analogie, *iminei*. Din acest plural a fost reconstruit singularul masculin *imineu*, iar varianta virtuală de singular *iminel a presupus pluralul *iminele*, din care a fost refăcut și un singular feminin *iminea*.

– Accentul din pluralele oxitone *potúri* (< tc. *potur*) și *taftúri* (sg. *taftúr* < tc. *tapkur*) s-a mutat pe silaba anterioară (*póturi*, *táfturi*) deoarece secvența finală *-uri* a fost interpretată drept desinență de neutru plural.

– Forma *schinge, rezultată din tc. *skence*, a fost analizată drept plural al flexiunii substantivelor neutre în sg. *-zero* / pl. *-e* (cuvântul este folosit mai ales la plural), iar singularul *schingi* a fost refăcut fie din forma respectivă, fie din pl. *schingiuri*, care a înlocuit forma etimologică *schinge.

– Rețin atenția, de asemenea, pluralele formate analogic după modelul numeroaselor împrumuturi din turcă având la plural desinența *-le*: *bolozan* „un tip de navă” are pluralul normal *bolozane*, din care s-a dezvoltat și un pl. *bolozale*, prin atracția seriei de substantive feminine formate cu desinența *-le* (iar din acest plural a fost dedusă și o variantă de singular *bolozal*); *caia* (pl. *caiele*) a apărut dintr-un plural *caiale, creat după desinența *-le* din forma de plural *caiare a unei variante inițiale *caiar < tc. *kayar* [*givisi*]; *carva(n)sara* (< tc. *karvansaray*) a rezultat probabil din pl. *carva(n)saraie*, remodelat după desinența *-le* dintr-o formă de pl. **carva(n)saraie*; *efta* are la bază o variantă *eftar (< tc. *ihtar* ~ *ehtar), al cărui plural, *eftare, a fost interpretat drept *eftale*, din care a fost reconstruit singularul (ca și în cazul lui *caia*); *filiștea* și *geamanda* au fost refăcute din pl. *filigeie*, *geamandale*, rezultate – prin asimilare ori disimilare, dar având ca model desinența *-le* – din formele de pl. *filigene*, *geamandane* ale lui *filigean*, respectiv *geamandan*; aceeași analogie a intervenit în cazul termenilor *pangea* și *pătlăștea*, refăcuți după pl. *pangele*, *pangeale, respectiv *pătlăștele*, în care desinența *-le* a înlocuit finala etimologică din *pangeare (sg. *pangear < tc. *pancar*), respectiv

pătlăgene (sg. *pătlăgean* < tc. *patlıcan*; în acest din urmă caz poate fi presupusă și o pseudoderivare regresivă, cu omiterea „sufixului” *-an*); în același mod, pl. *săftiene* al lui *săftian* a fost refăcut în *săftiele*. Terminația etimonului tc. *has odalı* „eunuc alb” a fost interpretată drept plural în *-le*, ceea ce a determinat preluarea sa cu valoare de plural: rom. *has-odale* „eunucii albi din palatul sultanului”.

– Variantele de plural *patlage* și *patlăci* au rezultat din *pătlăgele* (pl. lui *pătlăgea*) în urma substituirii desinenței de plural *-ele* de către *-e*, respectiv *-i* (prin aceasta, cuvântul și-a păstrat genul, dar a schimbat tipul de declinație, iar noile variante presupun un singular refăcut **patlagă*, **patlacă*).

– Pluralul argotic *paraî* al substantivului feminin *para*, format aberant cu desinența de pl. masculin *-î*, se datorește analogiei cu alte cuvinte din aceeași sferă semantică: *lei*, *mardei*, *lovei* (var. a lui *lovele*).

– Unele forme de feminin care par a fi refăcute din masculin nu sunt motivate nici semantic, nici prin existența unui plural comun, însă în astfel de exemple ar putea fi vorba de alte cauze: varianta feminină *călăuză* a lui *călăuz* (< tc. *kılavuz*) ar putea proveni din neogreacă sau, mai probabil, ar putea fi un derivat postverbal de la *călăuzi*, *mersin* (< tc. *mersin*) a fost preluat atât la masculin, cât și în forma feminină *mersină*, aceasta poate din neogreacă.

4.3.2. Analogii de articulare

a) Unele singulare nearticulate au fost refăcute din forma articulată: *bageauă* din *bageaua* (*bagea*); *macarauă* din *macaraua* (*macara*); *maiaua* din *maiaua* (*maia*); *malauă* din *malaua* (*mala*); *mardauă* din *mardaua* (*marda*); *mascarauă* din *mascaraua* (*mascara*); *parauă* din *paraua* (*para*); *perdeauă* din *perdeaua* (*perdea*).

b) Unele etimoane substantivale turcești terminate în *-a* neaccentuat au fost interpretate eronat de către vorbitorii români drept forme prevăzute cu articolul hotărât românesc *-a*; drept urmare, împrumuturilor care aveau astfel de etimoane le-au fost refăcute în mod mecanic forme nearticulate în *-ă* sau (după */ç/, /ğ/, /j/*, care nu admit să fie urmate de *ă*) în *-e*: *amlă* < *hamla*; *barată* ~ *bărată* < *barata*; *cange* ~ *cance* ~ *gance* < *kanca* ~ *gança*; *capange* < *kanpanca*; *carantină* < *karantina*; *câșlă* < *kışla*; *cimbistră* < *çimbistra*; *covată* < *kovata*; *cucă* < *kuka*; *culă* < *kula*; *fotă* < *fota*; *fulie* < *fulya*; *geamandură* ~ *ceamandură* ~ *șamandură* < *șamandira* ~ *șamandura*; *geantă* < *canta*; *gherghină* < *girgina*; *giurgină* < *curcina*; *havră* < *havra*; *hoge* (folosit însă în trecut și în varianta neadaptată *hógea*, atât articulat, cât și nearticulat, dar cu pluralul *hogi*) < *hoca*; *ilarie* < *ilarya*; *lambă* (dar și *lambă*) < *lambda* (numai paroxiton); *lmonadă* ~ *limonată* < *limonata* ~ *limonada* (cuvântul provine însă și din alte limbi); *liră* < *lira*;

longe < *lonca*; *mahună* ~ *magună* < *maguna* ~ *mavuna*; *mandalină* < *mandalina*; *mastică* < *mastika*; *megeană* < *micana*; *moşmoană* ~ *moşmoală* ~ *moşmulă* ~ *muşmulă* < *muşmula*; *paceavură* < *paçavra*; *paiantă* < *payanda* ~ *payanta*; *palancă* < *palanka*; *palaşcă* < *palaska*; *palavă* < *palavra*; *papară* < *papara*; *parâmă* ~ *parimă* < *parima* ~ *paroma* ~ *parima; *sabură* < *sabura*; *salamastră* < *salmastra*; *saltamarcă* < *saltamarka*; *saparină* < *saparina*; *saulă* < *savla*; *sobă* < *soba*; *sopă* < *sopa*; *şaică* < *şayka*; *şapcă* < *şapka*; *tabie* < *tabya*; *tablă* ~ *tavla* < *tavla*; *talică* < *talika*; *tambură* < *tambura*; *tapă* < *tapa*; *tăţulă* < *tatula*; *trampă* < *trampa*; *tulă* ~ *tuglă* ~ *tuvlă* < *tuğla* ~ *tula* ~ *tuvla*; *tulumbă* < *tulumba*; *tuzlă* < *tuzla*; *zulă* < *zula*. Şi în aceste cazuri, falsa analiză morfologică a etimoanelor s-a îmbinat organic cu necesitatea adaptării morfologice a unor forme etimologice imposibile sau neobişnuite în română, prin încadrarea unei întregi serii de cuvinte într-un anumit tip românesc de flexiune.

c) Termenul neadaptat *serdengheşti* (< tc. *serdengeçti*), întrebuinţat în această formă rareori ca singular, ci mai ales ca plural, a fost interpretat drept formă articulată în *-ii* şi, în consecinţă, cuvântului i-a fost dedus un nou plural nearticulat, încadrat în tipul curent de flexiune masculină cu pl. în *-i* semivocală, mai precis în seria nominală cu pluralul în *-eşti*, *-esci* (sg. *-esc*), ceea ce a impus mutarea accentului pe o silabă anterioară: *serdenghéşti* ~ *sărdăngésci* ~ *sirdengîşti*.

4.3.3. Preluarea cu valoare de singular a unor plurale

Unele forme turceşti care poartă desinenţa de plural *-lar/-ler* au fost împrumutate în cunoştinţă de cauză, în sensul că împrumuturile respective nu au fost folosite deloc la singular, ci numai la plural, fiind adaptate prin faptul că au primit, tautologic, şi desinenţa românească de plural: *agalari* < *ağalar*; *başalari* < *başalar*; *ca[u]zilari* < *kazılar*; *divan-ceauşlari* < *divan çavuşları*; *iurucleri* < *yürükler*; *ogeac-agalari* < *ocak ağaları*; *top-condaclari* < *top kondakları*. Este evident că vorbitorii români care au utilizat aceste compuse au identificat secvenţa finală *-lar/-ler* ca morfem de plural, de vreme ce nu există niciun caz în care *agalar, *başalar, *iurucler etc. să fi fost întrebuinţate la singular, fără desinenţa românească de plural, cu sensul „agă”, „paşă”, „militar din infanteria neregulată” etc. În *ogluari*, cronicarul român a combinat forma posesivă de plural tc. *oğulları* „fiii lui...” cu aceea de singular *oğlu* „fiul lui...”, iar *-i* este, desigur, desinenţa românească de plural, însă reflectă, probabil, şi sufixul posesiv turcesc. Un caz extrem de identificare a formei etimologice de plural şi, totodată, de neadaptare morfologică îl reprezintă *havantoplar* (< tc. *havantopları*, pluralul lui *havantopu*), care apare tot cu semnificaţie de plural, însă fără desinenţă românească, într-o cronică din 1715, ceea ce ar fi putut constitui un prim pas spre împrumutarea

morfemului turcesc de plural *-lar* dacă exemplele de acest gen s-ar fi multiplicat⁵⁰; întrucât acest lucru nu s-a întâmplat, apreciem că este vorba mai degrabă de un așa-numit „citat lexical”, deci de un cuvânt turcesc reprodus. Variantele *óca* ~ *óca* ale lui *oca* sunt un exemplu izolat de influență propriu-zisă, deoarece au fost utilizate în aceste forme nu numai la singular, ci și cu valoare de plural, așa și în turcă, limbă în care substantivele determinate de un numeral rămân la singular.

a) Există însă câteva exemple care se deosebesc de cele de mai sus prin faptul că, într-adevăr, morfemul turcesc de plural nu a fost identificat, așa încât forma etimologică a fost interpretată eronat drept singular, sau, dacă a fost identificat, este întrebuițat greșit, în contexte care în limba de origine nu sunt posibile:

– Varianta *piciler* „băiețuș” (< pl. tc. *piçler*) a lui *pici* (< tc. *piç*) a fost folosită cu valoare de singular.

– Adjectivul *caragea* (< tc. *karaca*) a fost împrumutat și în varianta *caragealar*, provenind dintr-o formă turcească substantivată la plural, *karacalar* (adjectivele nu iau formă de plural în turcă decât în caz de substantivare), și determinând un substantiv la plural în textul românesc care îl atestă (*brâuri caragealar cusute*, v. ȘIO II 88); varianta *caragealar* din acest context nu se supune nici regulilor turcești (întrucât ar fi trebuit să fie la singular), nici celor românești (deoarece nu realizează acordul în număr decât virtual).

– Nu este exclus, de asemenea, ca *mămular* „negustor de mărunțișuri; vitrină în care mămularul își expune marfa” să nu fie un derivat românesc de la **mamul* < tc. *mamul* „produs manufacturat, obiect fabricat”, ci să redea pluralul tc. **mamullar* sau *mamuller* „manufacturi, articole manufacturate, produse fabricate”, care va fi fost preluat de către vorbitorii români de pe vreo firmă sau din strigătele negustorilor ambulanz turci, cu o ușoară deplasare semantică bazată pe identificarea analogică a finalei cu sufixul românesc de agent *-ar*.

b) Mai multe forme de plural arăbesc cu flexiune internă, preluate și folosite în turcă cu semnificație de plural, au fost împrumutate în română cu valoare de singular, ceea ce înseamnă că nu numai modalitatea în care au fost formate, ci și valoarea etimologică de plural au fost ignorate de către vorbitorii români, iar preluarea lor ca singulare nu este un fapt de influență, ci de falsă analiză morfologică:

– Termenul *făgar* „vertebră” provine din pl. *fikar* al tc. *fikra* „idem”; *hatat* „ordin, decret” < pl. *hattat* al tc. *hat* „idem”; *mehemuri* și *muhimaturi*, ambele însemnând „provizii, materiale de război” și purtând desinența românească de plural, reproduc formele de pl. *meham* și *mühimmat* „idem” ale tc. *mühim(m)* „lucru necesar,

⁵⁰ Așa s-a întâmplat în albaneză și aromână, care au adoptat într-adevăr desinențe de plural turcești, printre care și *-lar* (v. Drimba 1953, 222, Sala 148).

important"; tc. *melâik* este pluralul învechit al lui *melek* „înger”, ambele forme fiind preluate în română ca singulare (*melec* ~ *melaic*); rom. *regeal* ~ *rigeal* „om de stat, înalt demnitar” provine din tc. *riçal* „oameni de stat, demnitari”, plural al lui *recül*, rom. *şurut* este o variantă a lui *şart*, reproducând forma de plural învechit, de sorginte arabă, *şurut*; a tc. *şart*; *ulema* „teolog musulman” provine din tc. *ulema* (< ar. *ulemā*), formă de plural arăbesc (sg. *ʿālim*) care şi-a menţinut şi în turcă valoarea de pluralitate; *zabitan* „ofiţer” < tc. *zabitan* „ofiţeri” (sg. *zabit* > rom. *zabet* „ofiţer”).

– Alteori, forma arabo-turcească de plural a fost preluată în română la singular, dar ca substantiv colectiv defectiv de plural, cu menţinerea conţinutului semantico-gramatical al etimonului: *umur* „afaceri de stat; atribuţii” < tc. *umur* < ar. *umur* „idem” (pl. al lui *emr*). Interpretarea etimoanelor, în astfel de cazuri, a fost, aşadar, corectă.

4.3.4. Analogii lexicale de tip morfologic

Analogia a funcţionat nu numai la nivelul desinenţelor şi articolelor, ci şi la acela, mai larg, al genului gramatical şi, implicit, al tipului flexionar în care au fost încadrate unele împrumuturi, sub inducţia diferitelor modele lexicale existente în română. Dacă în cazul împrumuturilor preluate cu modificări la finală pentru a le pune de acord cu genul natural este vorba de o adaptare morfologică, iar modificările analogice după sufixe lexicale trebuie tratate ca procedee speciale de formare a cuvintelor, analogiile care nu sunt motivate decât prin similitudini semantice şi/sau formale de tip morfologic ţin, de fapt, de o falsă analiză care atrage noile cuvinte în micro sisteme terminologice tradiţionale caracterizate prin anumite trăsături morfologice comune. Modificările de acest gen sunt apropiate de contaminaţie numai prin faptul că la baza lor se află relaţiile semantice dintre termeni, însă modificările au loc exclusiv la finală.

a) Astfel, există unele împrumuturi sau variante a căror secvenţă finală a rezultat prin atracţia analogică a genului gramatical al unor cuvinte sinonime sau din aceeaşi sferă semantică:

– *arpacică* ~ *harpagică* ~ *parpangică* (cu pl. *parpangele*) ~ *arpagic* < tc. *arpacık*, după *ceapă* şi mai ales după *pătlăgică* (cu pl. *pătlăgele*);

– *avă* < tc. dial. *av*, după *plasă* (dacă nu cumva încadrarea împrumutului în rândul substantivelor feminine se datoreşte condensării din sintagma tc. [*balık*] *ağı*, dial. [*balık*] *awı*, în care sufixul posesiv *-ı* ar fi putut fi interpretat drept *-ă*);

– *bărdacă* „un soi de prune” < tc. *bardak* [*eriği*], *caisie* „caisă” < tc. *kayısı* (~ *kayisi* ~ *kaysı*) şi *tabană* „smochină” < tc. *taban* [*inciri*] au devenit feminine prin atracţia analogică a denumirilor româneşti de acest gen gramatical ale fructelor; dimpotrivă, din numele fructului, femininul *moşmoală* ~ *moşmoană*, a fost refăcut numele pomului fructifer, masculinul *moşmol* ~ *moşmon* (v. Hristea 79);

– Rom. *hasechíu* (~ *hasichíu*), *sambechíu*, *soitaríu* și alte cuvinte de acest tip, având pluralul în *-íi*, au devenit *hasíchíu*, *sambéchiu*, *soitár(iu)* (cu pl. în *-i* semivocalic) deoarece au fost interpretate ca aparținând tipului flexionar învechit în *-iu* aton, mai exact în consoană palatalizată + *-u* aton. Și *șaiú*, cu varianta *șai* (< tc. *șahi*) și cu pl. *șaiuri*, și-a redus finala, devenind monosilabic, *șai*, pesemne sub efectul aceleiași confuzii (înv. *șáiú*). Invers, termenilor *ghionder*, *paic* și *stamból(iu)* le-au fost reconstruite variantele *ghiondiríu*, *paicíu* și *stambólú*, amplificate cu un segment final explicabil doar prin analogia cu seria de împrumuturi în *-íu*.

– Tc. *ilarya*, preluat în forma *ilárie*, a fost corect analizat ca feminin în *-ie* și pl. în *-ii* neaccentuate, dar, pe această bază, a putut lua și forma de masculin *ilar*, pl. *ilari*, deoarece avea modele de acest tip, de pildă *boz*, cu varianta *bozie*; aceleași modele substantivale terminate în *-ie* aton au făcut posibil ca tc. *sergi* (> rom. *sârghíu* ~ *sârghíe*) să fie preluat, regional, și în forma *sérghie*.

– Tc. *șahmeram* și *zerbaft* au fost împrumutate nu numai cu finala amplificată prin coarticulație (*șahmarand*), respectiv cu grupul consonantic final simplificat (*zarbah* ~ *zerbap*), ci și prin eliminarea completă a finalei consonantice și includerea termenilor în seria substantivelor în *-á* (*șahmara*, *zarba* ~ *zarpa*), așa cum s-a întâmplat și cu *zerdiceaf* (< tc. *zerdeçav*), trecut fără un motiv evident la tipurile curente de flexiune feminină, fie prin amplificarea finalei (*zârdiceafă*), fie prin reducerea acesteia (*zârdicea*).

– Probabil că raritatea cuvintelor românești terminate în *-âr* accentuat (*râspâr*) și, dimpotrivă, seria bogată de termeni în care *-âr* este aton (*astâmpâr*, *cufâr*, *ienupâr*, *ivâr*, *lagâr*, *mahâr*, *șucâr*, *umâr* etc.) au fost cauzele care au determinat mutarea accentului în *mângâr*, apoi și în *mângâr*, inițial oxitone (< tc. *mangır*). Și *ropot*, *șopot*, *dohot* au putut constitui modele pentru *nóhot*, deși variantele cele mai frecvente ale lui *năut*, inclusiv *nohot*, sunt oxitone. În cazul, în parte similar, al lui *bulgúr*, care a devenit *búlgur* probabil sub influența lui *bulgâr(e)*, avem de a face deja cu un fapt de limbă care depășește analogiile de tip morfologic și se plasează în sfera formării cuvintelor și variantelor pe baza apropierii lor de un alt cuvânt anume (termenul a fost greșit inclus în familia lui *bulgăre*, prin etimologie populară).

d) Câteva împrumuturi neflexibile au fost modelate sub influența analogică a unor serii terminologice românești asemănătoare formal și semantic, ceea ce a dus la modificări importante în structura lor fonetico-morfologică și, uneori, chiar la schimbarea categoriei lexico-gramaticale de care aparțineau și a funcției sintactice pe care o îndeplineau.

Astfel, dobândind și valoare adverbială, în locuțiunea *gol boștură* sau *sec boștură*, predicatul nominal turcesc la pers. a 3-a *boștur* „este gol” a preluat în română finala *-a/-ă*, frecventă la adverbe, care a constituit, de bună seamă, modelul și pentru *saltă* ~ *salta*, variante ale adverbului *salt* „singur, neînsoțit” < tc. *salt*. Adverbul *doldora*, provenind din tc. *doldura* [*doldura*], gerunziu oxiton reduplicat, cu valoare intensivă, al

verbului *doldur-*, și-a restructurat accentuarea după modelul unor adverbe ca *otova*, *altcumva*, *totuna*, *ghiotura* etc. (v. Drimba 2001, 67–68). Adverbul oxiton tc. *götürü* a fost preluat în forma *ghiótura*, ca substantiv articulat folosit în locuțiunea *cu ghiotura*, cu finala alterată și cu accentul deplasat, sub influența unor locuțiuni sinonime de tipul *cu grămada*, *cu ridicata*, *cu hurta*, *cu nemiluita* etc., precum și a unor adverbe cu accentuare similară cum sunt *otova*, *anapoda*, *doldora* (v. Drimba 2001, 81); în schimb, utilizat izolat, cu sensul „îmbucătură”, poate lua și forma nearticulată *ghiotură*. Substantivul *laf* „palavră”, devenind interjecție, a adoptat forma *lafa* prin analogie cu interjecțiile de tipul *hâra* ~ *hâr*, *lipa* ~ *lip* etc. *Șucada* a rezultat prin căderea finalei consonantice din tc. *șu kadar*, sub influența altor adjective invariabile de același tip (*coșcogea*, *doldora*, *halea*, *sadea*).

4.3.5. Deraieri morfologice

În tentativa de evitare a finalelor substantivale vocalice, adesea confuze și echivoce, unele etimoane terminate în vocală accentuată au fost incluse în tipuri flexionare clare printr-un fel de „deraiere morfologică”, atribuindu-li-se diverse terminații consonantice care nu pot fi motivate nici măcar prin analogie lexicală morfologică sau derivativă: *bogasim* ~ *bogajâm* ~ *bogacin* ~ *bogasiu* ~ *bogasâu* ~ *bogasie* ~ *bogaciu* < tc. *boğasi*; *cafaltâc* < tc. *kahvaltı* ~ *kafaltı; *ceacâc* ~ *ceacâie* < tc. *çakı*; *ceașin* < tc. *çaşni*; *haramin* < tc. *harami*; *indrușaim* ~ *indrușain* ~ *indrișai* ~ *indrișaia* < tc. *itrişahi*; *pasfir* ~ *pafir* ~ *spafiu* ~ *spahiu* < tc. *spahi*. Nici măcar în cazul cuvintelor terminate în *-in* nu putem invoca un eventual model reprezentat de sufixul adjectival neologic *-in* (cf. Hristea 33), de vreme ce *bogacin*, *ceașin* și *haramin* sunt substantive. Din aceeași categorie a deraierilor fără nicio justificare fac parte amplificările consonantice cărora le-au fost supuse variantele „grecizate” ale unor împrumuturi: *cizighen* ~ *țințighen* ~ *țezie* ~ *zisia* ~ *gizie* < *ciz(i)ye*; *mucaghesân* ~ *mucaiesea* < *mukayese*; *rechiapighen* ~ *reneabeghen* ~ *rochearighen* ~ *rachiabighé* ~ *richiambighé* ~ *richiabié* < *rikâbiyye*.

Alte schimbări morfologice obscure, rezultând în finale fără o motivație logică, au intervenit în exemple de felul următor: *iorcea* ~ *iorgusa* ~ *iorga* < tc. *yorga*; *șulchină* ~ *salhana* < tc. *salhane* (poate o contaminare cu *șugubină* „nelegiuire, crimă?”); *șuntai-muntai* < tc. *şundan bundan* ~ *şunda bunda*; *țamberele* ~ *Stambol-șali* < tc. *Stambol şalı* etc. Explicarea unor astfel de devieri prin accidente fonetice sau prin false interpretări analogice ar fi neverosimilă, iar în unele cazuri putem bănui grafii (eventual transcrieri) greșite, cu fonetisme deformate, ori pur și simplu deraieri accidentale „motivate” numai de reutilizarea unor termeni care deveniseră arhaici și care au pierdut legătura dintre aspectul formal și conținutul lor semantic.

5. SINTAXA

5.1. Influențe în domeniul sintaxei

Sintaxa limbii române a fost influențată cu totul sporadic și superficial ca urmare a contactului cu limba turcă, iar această înrâurire s-a concretizat exclusiv în planul expresiei, deci strâns legat de împrumutul lexical, respectiv prin preluarea câtorva elemente de relație sintactică, având o poziție marginală și o distribuție limitată (prepoziția *başca* și conjuncțiile *ama*, *hem* și *ia*, ultimele două funcționând, ca și în turcă, în corelație cu ele însele). Trebuie menționată, de asemenea, preluarea unui adverb, *ioc*, folosit în limbajul popular, ca și în turcă, cu valoare de predicat verbal sau de propoziție negativă independentă („nu este, nu există; defel, câtuși de puțin, nicidecum, deloc”), precum și a expresiei *zarar ioc* „nu-i nicio pagubă, nu contează” (< tc. *zarar(i) yok* „idem”).

Alte elemente turcești cu rol sintactic au fost preluate și adaptate prin conversiune, pierzându-și valorile și funcțiile etimologice: cele care aveau rol de predicat nominal sau de propoziție au devenit părți de vorbire (v. 4.2.10); sintagmele de orice fel, odată împrumutate, au devenit cuvinte compuse, trecând în domeniul de referință al morfologiei și îmbogățind considerabil inventarul acestei categorii de cuvinte românești (v. 5.2.1), ori au fost adaptate prin schimbarea topicii (v. 5.2.2) sau prin condensare lexico-semantică (ceea ce iarăși a plasat împrumuturile în domeniul morfologiei; v. 5.2.3); altele nu au fost împrumutate, ci calchiate, ceea ce înseamnă adaptare maximă (v. 5.3). În toate aceste cazuri, influența în domeniul sintactic a fost atenuată sau chiar evitată prin aplicarea unor modalități de adaptare la limba română. Tratarea lor în subcapitolul dedicat sintaxei și atunci când rezultatele românești țin mai mult de morfologie iar procedeele de adaptare țin mai degrabă de domeniul formării cuvintelor se justifică numai prin faptul că punctul de pornire al analizei este situația din limba de origine, adică perspectiva etimologică.

Nu poate fi identificată nicio urmă a influenței turcești în domeniul ordinii cuvintelor în propoziție și a propoziției în frază, de vreme ce, atunci când topica turcească a sintagmelor a fost menținută în română, structurile sintactice s-au transformat în cuvinte compuse, deci în împrumuturi lexicale având o funcție sintactică și un comportament morfologic unitare. Este adevărat că pe seama modelelor turcești, dar și latine, slave sau grecești, au fost puse unele particularități neromânești ale sintaxei frazei, îndeosebi la D. Cantemir, constând în inversiuni și dislocări ale grupurilor de cuvinte strâns legate între ele, însă ele reprezintă mai degrabă o manieră stilistică decât o modalitate împrumutată de ordonare a cuvintelor în propoziție (v. Sala 197). Domeniul sintactic principal în care influența turcească a lăsat urme a fost, așadar, cel al

mijloacelor lexicale de exprimare a relațiilor sintactice, iar contribuțiile sintaxei turcești care nu au putut fi acceptate ca atare și au necesitat adaptări nu s-au referit la sintaxa propoziției, ci numai la sintaxa sintagmelor.

5.2. Adaptări sintactice

Cea mai evidentă și mai importantă deosebire între sintaxa limbii turce și aceea a limbii române ține de ordinea cuvintelor în propoziție și în sintagmă. În contradicție flagrantă cu regulile românești, ordinea obligatorie prevăzută de sintaxa tradițională a limbii turce pentru o sintagmă subordonatoare este *determinant + determinat*, fie că este vorba despre îmbinări atributive formate dintr-un adjectiv (sau o altă parte de vorbire folosită adjectival) și un substantiv ori despre sintagme obiective formate dintr-un substantiv la acuzativ și un verb la participiu, fie despre structuri de tip posesiv formate din două substantive, alăturate după reguli specifice limbii turce, numite construcții determinative în raport de anexiune.

Sintaxa sintagmelor turcești cunoaște trei tipuri de astfel de construcții, în care substantivul determinant îl precedă întotdeauna pe cel determinat. Un tip care ne interesează mai puțin – deoarece construcția, fiind mai complexă și mai puțin sudată, servind, de fapt, la exprimarea cazului genitiv, nu a avut efecte asupra lexicului românesc – este cel în care primul element poartă sufixul cazului genitiv, iar al doilea sufixul posesiv, de exemplu *babanın eli* „mâna tatălui” (*baba* „tată”, *ei* „mână”). Sintagma rom. *şaitani cioglulari* dintr-o cronică muntenească bogată în turcisme și în citate lexicale turcești constituie singurul caz în care poate fi bănuită preluarea unei astfel de îmbinări, dar numai dacă admitem că este vorba de o eroare de copist, care ar fi transcris greșit primul termen, în loc de *şaltanin* (cu /ç/ în loc de /n/); dacă așa este într-adevăr, atunci sintagma reproduce, ca citat lexical, tc. *şaytanın oğulları* „fiii diavolului” sau „fiii lui Şaitan”; dacă nu, *şaitanici* este un derivat adjectival spontan, format în limba română, cu sufixul *-ic*, de la *şaitan* ~ *şeytan* „diavol”, iar întreaga sintagmă este o creație românească, nu un împrumut.

Tipul cel mai frecvent de construcție determinativă este cel în care primul substantiv este nesufixat, iar cel determinat este marcat cu sufixul posesiv de persoana a 3-a (*-i/-il/-ul/-ü* [după consoană] ~ *-sı/-sıl/-sul/-sü* [după vocală]), de pildă *bina emini* „inspector al clădirilor, inspector de clădiri” (*bina* „clădire”, *emin* „inspector”) sau *Yemen kahvesi* „cafea de Yemen” (*kahve* „cafea”). Majoritatea împrumuturilor compuse ori preluate cu modificarea topicii sau prin condensare lexico-semantică, precum și cele mai multe calcuri de structură au la bază construcții determinative de acest tip.

Celui de-al treilea tip de îmbinare în raport de anexiune îi este specific faptul că elementele sale nu poartă niciun fel de sufix (de exemplu *demir el* „mână de fier”; *el*

„mână”, *demir* „(de) fier”); în aceste cazuri, determinantul aparține unei categorii aparte de substantive, care pot avea și valoare de adjectiv, de felul lui *altın* „(de) aur”, *demir* „(de) fier”, *kömür* „(de) cărbune; ca de cărbune; (negru) precum cărbunele” etc. Puține sintagme de acest tip au fost preluate în română (prin redarea lor ca termeni compuși sau prin condensare), fie pentru că elementele lor erau deja sudate în cuvinte compuse turcești, care au fost preluate ca orice alt împrumut lexical, fie din cauză că, dimpotrivă, ele nu erau încheiate în unități lexicale stabile și au putut fi împrumutate ca termeni distincți. Aceste sintagme coincid, din punct de vedere strict formal, cu cele în care determinantul atributiv este un adjectiv, un adverb sau un numeral ori în care elementul secund este un verb sau o apozitie și în care, prin urmare, niciunul dintre cele două elemente nu poartă sufixul posesiv.

În sfârșit, turca-osmanlie a împrumutat din limbile arabă și persană un mare număr de sintagme determinative nominale în care, în contradicție cu regulile limbii turce, elementul determinat precedă determinantul, de care se leagă fie prin vocala *-i* (marcă a așa-numitului *izafet persan*, supusă uneori, în turcă, armoniei vocalice), atașată la primul element și adesea eliminată din împrumuturile românești, fie prin articolul arăbesc prepus *al* (având mai multe variante: *el, ul, ül, üs* etc.), atașat la al doilea element al sintagmei.

Alte categorii de sintagme specific turcești împrumutate sau calchiate în română sunt așa-zisele verbe compuse, formate dintr-un nume și un verb auxiliar, precum și diferitele tipuri de locuțiuni pe care, neavând cum să le preia *tale quale*, din cauze care țin mai ales de topică, limba română le-a adaptat prin semicalc frazeologic.

Toate aceste structuri sintactice etimologice au fost în mod obligatoriu modificate într-un fel sau altul, deoarece contraveneau sistemului limbii române. Pentru a fi adaptat la acest sistem, materialul etimologic a fost remodelat după regulile proprii limbii receptoare.

5.2.1. Cuvinte compuse provenind din îmbinări sintactice turcești

Principala modalitate prin care sintagmele turcești de diferite tipuri au trecut în limba română a fost preluarea lor fără nicio modificare formală, însă cu o uriașă modificare funcțională: structurile sintactice turcești au devenit cuvinte compuse românești (uneori pierzând și această calitate și sudându-se în cuvinte simple), trecând, așadar, din domeniul sintaxei în acela al morfologiei. Acest lucru este valabil atât pentru îmbinările determinative de tip persan sau arab, cât și pentru cele aparținând tipurilor tradiționale turcești de îmbinări determinative în raport de anexiune sau altora dintre tipurile sintagmatiche turcești menționate mai sus. Prin preluarea în calitate de compuse a unui mare număr de îmbinări sintactice turcești, inventarul de cuvinte compuse al limbii române s-a îmbogățit considerabil.

a) Îmbinări determinative de tip persan sau arab: *aliosman* < *al-i Osman*; *berat-humaium* < *berat-i humayun*; *chethudai-sadri-azam* < *kethuda-i sadr-i azam*; *chitabul-azam* < *kitab ül-azam*; *ehlierz* < *ehl-i erz*; *ehli-islam* < *ehl-i islam*; *embru-inam* < *emr-i inam*; *ferman-inam* < *ferman-ı inam*; *hatihumaium* < *hatt-i humayun*; *hatişerif* < *hatt-i şerif*; *irat-gedit* < *irat-ı cedit*; *iuzul-emen* < *yüz ul-emin; *iznasi-zaherea* < *ecnas-i zahire*; *mefruzul-calem* < *mefruz ul-kalem*; *mirimiran* < *mir-i miran*; *nişam-iftihar* < *nişan-ı iftihar*; *nizam-gedit* < *nizam-ı cedit*; *ordu-humaium* < *ordu-yi humayun*; *reizicol* < *reiz-i kol*; *reizul-chitab* < *reiz ül-küttab*; *sahibi-devlet* < *sahib-i devlet*; *şeri-şerif* < *şer-i şerif*; *tatar-mizil* < *tatar-ı menzil*; *vezir-azem* < *vezirazem* ~ *vezir-i azem*.

Căderea, în unele împrumuturi, a mărcii izafetului persan sau a articolului arăbesc interpus (*berat-humaium*, *ferman-inam*, *irat-gedit*, *nizam-gedit*, *tatar-menzil* etc.) face parte, fără îndoială, din categoria accidentelor fonetice⁵¹, întrucât aceste elemente, ambele neaccentuate, și-au pierdut funcția gramaticală și au devenit superflue; în schimb, în alte cazuri, ele au fost menținute în limba română.

b) Îmbinări determinative turcești în care raportul de anexiune se realizează cu determinantul nesufixat și cu substantivul determinat purtând sufixul posesiv (marcă a apartenenței), de regulă omis în compusele românești⁵²: *alai-top* < *alay topu*; *anahtar-oglan* < *anahtar oğlani*; *balâcdiş* < *balık dişi*; *balbaş* < *bal başı*; *beşleagă* ~ *beşliagă* ~ *beşli-aga* < *beşli ağası*; *bina-emini* < *bina emini*; *binectaş* < *binek taşı*; *biniş-alai* < *biniş alayı*; *capan-naip* < *kapan naibi*; *capigilar-chehaiasî* < *kapıcılar kihayası*; *capioldaş* < *kapı yoldaşı*; *capuchehaie* < *kapu kihaya(sı)*; *casap-başă* < *kasap başı*; *cazan-ahcesi* < *kazan ahçesi*; *câzlar-aga* < *kızlar ağası*; *ceauş-başa* < *çavuş başı*; *cedar-bizie* < *çadır bezi*; *ciribaş* < *çeri başı*; *delibaşă* < *deli başı*; *derviş-aga* < *derviş ağası*; *divan-ceauş* < *divan çavuşu*; *emen-café* ~ *iemen-cafea* < *Yemen kahvesi*; *enghiurşal* < *Engürü şalisi*; *ghenci-aga* < *genç ağası*; *ghioghici* < [*kızıl*]*kök içi*; *hadâm-saip* < *hadım sahibi*; *hagemiş* < *Acem işi*; *hambar-emini* < *hambar emini*; *hazna-aga* < *hazna ağası*; *haznadar-başă* < *haznadar başı*; *hazne-cheatip* < *hazne kâtibi*; *hazne-chehaia* < *hazne kehayası*; *hazne-emini* < *hazne emini*; *ial-agasi* < *yalı ağası*; *iciolan-ceauş* < *ıçoğlan çavuşu*; *ienicer-aga* < *yenicheri ağası*; *ienicer-cheatibi* < *yenicheri kâtibi*; *ienicer-efendi(sî)* < *yenicheri efendisi*; *iflac-beg* < *Iflak begi*; *iflac-voivodasi* < *Iflak voyvodası*; *istigeal-ferman* < *istical fermanı*; *maden-calfa* < *maden kalfası*; *miambal* < *miyan balı*; *misirbei* < *Misir beyi*; *mutpac-emin* < *mutpah emini*; *ogeac-aga* < *ocak ağası*; *ogeac-*

⁵¹ Același fenomen s-a petrecut uneori încă în limba turcă: rom. *sadrazan* provine din tc. *sadrazam*, care în vechea-osmanlie avea formele *sadrı azam* ~ *sadr-ı azam* (< ar. *sadr-i`azam*); tc. *sancak-ı şerif*, *serdar-ı ekrem*, *şeyh ül-islam*, *vezir-i azem* etc. au atestate și variantele *sancakşerif* (> rom. *sangeacşerif*), *serdar ekrem* (> rom. *serdar-ecrem*), *şeyhislam* (> rom. *şeiħ-islam*), *vezirazem* (> rom. *vezir-azem*).

⁵² Pentru alte exemple și pentru motivația evoluțiilor morfologice, v. 4.2.4.

bazarghean < *ocak bazargâni*; *reiz-chiesedar* < *reiz kesedari*; *samiel* < *sam yeli*; *saraci-iamac* < *saraç yamağı*; *sarai-divan* < *saray divani*; *şeheroĝlan* < *şehir oĝlani*; *tersana-emini* ~ *tersihane-imin* < *ters(h)ana emini*; *tuzimen* < *tuz emini* etc. Acestora li se adaugă toate compusele cu tc. *-başı*, ale căror elemente componente sunt scrise uneori împreună nu numai în română, ci și în turcă (v. 4.2.5.e).

Puține sunt exemplele de acest fel în cazul cărora vorbitorii români nu-și dau seama că au de a face cu termeni compuși și care funcționează, prin urmare, în calitate de cuvinte simple în limba română (*beşleagă*, *hagemiş*, *miambal*, *samiel*). Mai mult, există și excepții de la regula tratamentului îmbinărilor turcești ca termeni compuși românești; uneori, vorbitorii bilingvi, conștienți de valoarea și funcția elementelor componente ale sintagmelor, au încercat să le trateze analitic: *nişam-iftihar* „numele unei decorații otomane” a devenit la genitiv-dativ *nişamului-iftihar*, iar *spahi-oglan* are și varianta *spahiu-oglan*, al cărui plural este *spahii-oglani*.

De altfel, omiterea aproape sistematică a mărcii apartenenței, adică a sufixului posesiv de persoana a 3-a singular alipit la finala celui de-al doilea element al etimonului, relevă faptul că îmbinările determinative turcești au fost împrumutate, de regulă, de către cunoscători ai limbii turce, care erau conștienți de procedeu prin care ele au fost formate⁵³ și, de aceea, le-au preluat ca termeni compuși adaptați normelor morfologice și sintactice românești. Există, pe de altă parte, și cazuri în care absența sufixului posesiv este etimologică⁵⁴ (v. 4.2.4).

c) Construcții determinative în care raportul de anexiune se realizează fără sufixare, prin simpla alăturare a celor două substantive, deoarece fie primul are valoare adjectivală, fie al doilea element este apozitie: *aga-paşa* < *ağa paşa*; *chehaia-bei* < *kehaya bey*; *filuri-altân* < *fuluri altın* ~ *filuri altın; *hasechi-sultană* < *haseki sultan*; *hasechi-aga* < *haseki ağa*; *mola-efendi* < *molla efendi*; *paşa-serascher* < *paşa serasker*; *reiz-efendi* < *reiz efendi*.

d) Îmbinări sintactice în care determinantul este un adjectiv sau o altă parte de vorbire folosită atributiv (numeral, pronume sau adverb), iar elementul determinat este un substantiv sau un adjectiv:

---

⁵³ Același procedeu de adaptare a fost aplicat în împrumuturile din turcă ale altor limbi sud-est-europene. „Ce phénomène remonte, sans aucun doute, aux procédés d'analyse des langues d'emprunt. Nous devons partir du fait que les promoteurs de ces emprunts connaissaient assez bien la langue turque pour reconnaître instinctivement les membres des structures turques et leur caractère. C'est ainsi qu'au cours de son introduction dans la langue d'emprunt, la désinence possessive du second membre a perdu sa fonction et est devenue inutile dans la langue adoptive” (Kakuk 512-513).

⁵⁴ „Cependant nous ne devons pas négliger le fait qu'il existe dans le turc même des structures possessives sans désinence” (Kakuk 513).

– adjectiv calificativ + substantiv: *anatefter* < *ana tefter*; *başcazâc*⁵⁵ < *baş kazık*; *caracatâr* < *kara katır*; *cara-pelit* < *kara pelit*; *câzâl-pelit* < *kızıl pelit*; *chelbaş* < *kel baş*; *chesmea-caldarâm* < *kesme kaidırım*; *chiuciuc-imbrohor* < *küçük imbrohor*; *cifte-dulap* ~ *ciftu-dulap* < *çifte dolap* ~ *çift dolap*; *cifte-tatar* < *çifte tatar*; *ecpaia* < *ek paye*; *gherpelit* < *gır pelit*; *hamhalat* < *ham halat*; *has-ahârliü* < *has ahırlı*; *ici-aga* < *iç ağa*; *ici-ceauş* < *iç çavuş*; *ici-ciohodar* < *iç çohadar*; *ici-mehter* < *iç mehter*; *ienicicma* < *yeni çıkma*; *iuruc-bairac* < **yürük bayrak*; *orta-cuşac* < *orta kuşak*; *pirpiri-cosac* < *pirpiri kozak*; *sebepi-tahrir* < *sebebi tahrir*; *solcol* < *sol kol*;

– adjectiv pronominal + substantiv: *heriş* (adv.) < *her iş*;

– numeral cardinal + substantiv: *eli-calem* < *elli kalem*; *otuzbeş-calem* < *otuz beş kalem(li)*; *vitai* < *bir tay* ~ *bi tay*;

– numeral ordinal + substantiv: *ichingi-ciohodar* < *ikinci çohadar*;

– adverb + adjectiv: *bectemiz* < *bek temiz*;

– sintagmă atributivă + substantiv: *iucituilâu-paşa* < *üç tuğlu paşa* „paşă cu trei tuiuri”.

e) Sintagme în care unul dintre elementele componente este un verb: *hamtutmaz* (adj.) < *ham tutmaz* (substantiv + verb la forma negativă a aoristului la persoana 3 sg., cu valoare de participiu aorist); *urdu-belea* < *urdu belâ* (verb la persoana 3 sg. a trecutului determinat + substantiv). Cazuri particulare, în care cele două elemente ale sintagmei verbale etimologice sunt fals analizate drept cuvânt simplu, sunt interjecția *hairusum*, care are la bază forma verbală compusă tc. *hayır olsun* „să-ți fie de bine”, și verbul *cărăbâni*, care provine (prin deglutinarea silabei inițiale) din locuțiunea verbală tc. *çek arabani* „cară-te!, șterge-o!” (verb la imperativ persoana 2 sg. + substantiv la acuzativ; literal: „trage-ți căruța!”); desigur că niciun român nu-și mai dă seama de natura la origine compusă a acestor doi termeni.

f) Adoptarea în calitate de cuvinte compuse a fost aplicată și locuțiunilor nominale, adverbiale sau interjecționale turcești, formate adesea prin reduplicare totală sau parțială, ori locuțiunilor împrumutate de limba turcă din arabă: *aman-zaman* < *aman zaman*; *bigi-bigi* < *cici bici*; *bolbol* < *bol bol*; *ceac-pac* ~ *ceat-pat* < *çat pat*; *get-beget* < *cet becet*; *harcea-parcea* < *parça parça*; *iavaş-iavaş* (scris însă și *iavaş, iavaş*) < *yavaş yavaş*; *şucada* < *şu kadar*; *şuntai-muntai* < *şundan bundan* ~ *şunda bunda*; *techer-mecher* < *teker meker*.

g) Îmbinările turcești de tip hendiadă (substantiv + substantiv în raport de coordonare paratactică), cum sunt *kılıç kaftan* „ansamblu format dintr-o sabie și o

⁵⁵ Dintre compusele cu *baş-* trebuie eliminate în această discuție cele care deja în limba turcă funcționau în calitate de compuse, cum sunt *baş-bog* < *başbog*, *baş-caimacam* < *başkaymakam*, *baş-ceauş* < *başçavuş*, *baş-ciohodar* < *başçuhadar* etc.

mantie de onoare, conferit de sultan ca însemn al puterii" și *yazi tura* „rișcă”, au fost preluate fie ca termeni compuși (*călâci-caftan*), fie ca sintagme (locuțiuni substantivale) supuse regulilor românești de coordonare cu ajutorul conjuncțiilor (*lazâc și tura*).

h) Evident că, pierzându-și referința etimologică, îmbinările care deveniseră deja cuvinte compuse în limba turcă nu au pus, cu atât mai mult, niciun fel de probleme de adaptare sintactică, fiind preluate, de la caz la caz, în calitate fie de cuvinte simple, fie, mai rar, de cuvinte compuse, atunci când vorbitorii români au fost capabili să recunoască cel puțin unul dintre elementele componente: *afuzali* < (*h*)*afuz-ali* ~ *hafizali*; *agemoglan* < *acemoğlan*; *alechim-seleam* < *aleykümseleam*; *alişveriş* (scris și *aliş-veriş*) < *alişveriş*; *arzihal* < *arzihal*; *aşiboia* < *aşiboya(sı)*; *bacalbaşă* < *bakkalbaşı*; *baiguş* < *baykuş*; *balimez* < *balyemez*; *beilerbei* < *beylerbeyi*; *beizadea* < *beyzade*; *beşactea* < *beştahta*; *bimbaşă* < *binbaşı*; *calemcheriu* < *kalemkâri*; *canonamea* < *kanunname*; *capiculi* < *kapıkullı*; *capsimal* < *kabzimal*; *caraghios* < *karagöz*; *caraianac* < *karayanık*; *carvasara* < *karvansaray*; *cazascher* ~ *cadiascher* < *kazasker* ~ *kadiasker*; *cazâlbaş* < *kızılbaş*; *cârcăiac* < *kırkayak*; *cârcserdar* < *kırserdarı*; *cealrort* < *çayırotu*; *ceamsacâz* < *çamsakızı*; *coinghios* < *koyungözü*; *cuşzun* < *kuşüzümü*; *dalcâlâci* < *dalkılıç*; *daruşifa* < *darüşşifa* (~ înv. *dâr üs-şifa*); *daulhana* < *davulhane*; *devetui* < *devetüyü*; *epiec* < *hepyek*; *fildeş* < *fildişi*; *ghiojghioarea* < *gözügöre*; *ghiolbaş* < *gölbaş*; *ghiozboiagilâc* < *gözboyacılık*; *hartup* < *kartopu*; *icioglan* < *içoğlanı*; *ielcovan* < *yelkovan*; *ienibahar* < *yenibahar*; *ienicer* < *yeniceri*; *imam-baialdi* ~ *imam-baildi* ~ *imambaildi* < *imambayıldı*; *imbrohor* < *imbrohor* ~ *emir-i ahur*; *iuzbaşă* < *yüzbaş*; *locmagiun* < *lökmacunu*; *salamalec* ~ *salamalichiu* ~ *selam-malichim* ~ *sâlamu-alechi* < *selâmaleyküm* ~ *selâmünaleyküm*; *şiş-chebap* < *şişkebab*; *tahtârvan* < *tahtrevan* (< pers. *taht-i revân*).

Căderea, când a fost cazul, a sufixului posesiv și faptul că unele cuvinte compuse turcești sudate (scrise împreună) sunt redate cu cratimă în română⁵⁶ probează încă o dată preluarea în cunoștință de cauză a multor împrumuturi.

5.2.2. Sintagme turcești împrumutate cu topica inversată

Anomalia – pentru vorbitorii limbii române – a topicii îmbinărilor sintactice turcești a fost înlăturată uneori prin modificarea topicii elementelor componente ale sintagmelor împrumutate, care au fost reasezate în concordanță cu regula *determinat + determinant* din română. Inversarea ordinii cuvintelor care formau sintagmele etimologice a permis menținerea acestora în sfera sintaxei și a constituit o alternativă la

⁵⁶ În turca modernă există fluctuații în modul de scriere a unor astfel de cuvinte: etimonul lui *şiş-chebap*, de pildă, este când compus (*şişkebab*, v. Redhouse), când îmbinare determinativă (*şiş kebab*, v. TS 1998).

preluarea îmbinărilor turcești în calitate de cuvinte compuse, deci ca unități lexicale care fac obiectul de studiu al morfologiei.

Desigur că vorbitorii nu ar fi putut realiza astfel de inversiuni dacă nu ar fi fost conștienți de conținutul semantic al elementelor sintagmei. Este vorba, evident, despre o adaptare la sintaxa limbii române a îmbinărilor turcești, în care elementele componente și relațiile de subordonare atributivă dintre ele sunt menținute, însă ordinea lor este inversată, cu determinantul postpus. Dacă unul dintre elementele componente a fost împrumutat și individual, el apare de obicei în forma în care a fost adaptat la limba română. În unele cazuri, construcția sintactică turcească a fost preluată atât *tale quale*, însă ca termen compus, cât și ca sintagmă cu topica inversată. Iată câteva dintre aceste îmbinări împrumutate adaptate la sintaxa limbii române:

café emen ~ *cafea emen* ~ *cafea imen* „cafea din Yemen, cafea moca” < tc. *Yemen kahvesi* ~ *Yimen kahvesi* (preluat și ca termen compus: rom. *emen-café* ~ *iemen-cafea*);

cafea sadea „cafea neîndulcită” < tc. *sade kahve*;

cafea zingirlic (sau *gingirlic*) „cafea turcească cu caimac” < tc. *zincirli kahve* (*zincirli* „cu caimac”);

cit tocat „un fel de cit, de țesătură de bumbac de calitate superioară” < tc. *Tokat çiti* „idem” (*Tokat* – oraș în Turcia, *çit* „cit, țesătură de bumbac”);

efendi iazagiu „secretar al marelui vizir” < tc. *yazıcı efendi* „idem” (preluat și ca termen compus, în forma *iazigi-efendi*, tc. *yazıcı* „secretar, copist”, *efendi* – termen de adresare: „domn”);

halali capiculi „țesătură de mătase amestecată cu bumbac, mai grosolană, de tip soldățesc (din care se confecționau uniforme pentru oastea otomană)” < tc. *kapıkuli halalisi* „idem” (*halali* „un sortiment de țesătură”, *kapıkuli* „oastea otomană permanentă”);

iacut goc „safir” < tc. *gök yakut* „idem” (*yakut* „rubin”, *gök* „albastru”);

sultană valide „mama sultanului” < tc. *valide sultan* „idem” (preluat și ca termen compus, în forma *valedesultană*; tc. *valide* „mamă”);

tutun iaca „varietate de tutun de cea mai bună calitate” < tc. *yaka tütünü* *, „idem” (literal: „tutun cultivat pe povârnișuri”);

Desigur că, atunci când unul sau mai multe dintre elementele sintagmei românești sunt de altă origine, nu mai putem vorbi de sintagme împrumutate, fie și cu topica inversată, ci de semicalcuri lexicale de structură (v. 5.2.4). Mai greu este să ne pronunțăm în situațiile în care ambele elemente au fost împrumutate din turcă și ca termeni izolați: sunt oare *cafea sadea*, *efendi iazagiu* (cu pl. *efenzi iazagii*) și *sultană valide* sintagme preluate din turcă și redactate cu topica inversată sau calcuri de structură după modelele turcești, în care numai întâmplarea face că ambele elemente componente, *cafea* și *sadea*, *efendi* și *iazagiu* ~ *iazigiu*, respectiv *sultană* și *validea*, au fost împrumutate și ca termeni simpli, ori, pur și simplu, sintagme românești care nu au

nicio legătură cu aceste modele? Aproape în aceeași situație se află și sintagmele în care unul dintre elemente a fost preluat și ca termen simplu, cum sunt *cafea emen*, *cafea zingirlicie*, *tutun iaca* etc.: ele s-ar putea datora doar calcului parțial, iar elementul împrumutat ar putea fi românesc și în structurile sintactice respective.

5.2.3. Sintagme turcești adaptate prin condensare lexico-semantică

Un alt procedeu de preluare a sintagmelor turcești, aflat la limita dintre adaptare și falsă analiză, l-a constituit condensarea lexico-semantică, în urma căreia unul dintre elementele componente ale construcției sintactice etimologice a fost detașat din aceasta, însușindu-și conținutul semantic al întregii îmbinări. În cazuri izolate, etimonul care a stat la baza condensării a fost un cuvânt compus rezultat dintr-o astfel de construcție sintactică.

Din punctul de vedere al limbii române am putea considera că este vorba, în același timp, de un procedeu de formare a cuvintelor, numai că, în exemplele pe care le discutăm aici, el a fost aplicat în „momentul” preluării și a afectat sintagme turcești, nu baze românești de la care să fi pornit, într-un fel sau altul, alcătuirea noilor cuvinte (pentru acestea, v. *V.3.7*). În consecință, acest tip de condensare lexico-semantică ține mai mult de modul în care au fost preluate, interpretate și adaptate îmbinările sintactice etimologice decât de formarea cuvintelor în limba română.

Un număr foarte mare de împrumuturi românești din turcă se datorează condensării lexico-semantice petrecute în „momentul” preluării lor, astfel încât sintagmelor sau cuvintelor compuse turcești nu le corespund decât cuvinte simple în limba română, preluate prin omiterea unuia dintre elementele lor componente (v. Suci 1983, Drimba 1990, Suci 2006, 129–178). Cele mai multe etimoane fac parte, și de această dată, din categoria construcțiilor determinative turcești în care elementele sale substantivale se află în raport de anexiune; altele sunt îmbinări de tip *adjectiv + substantiv* sau de alte tipuri, de exemplu construcții de izafet persan. În urma condensării a fost păstrat fie elementul determinat din aceste construcții turcești, fie determinantul (v. Drimba 2001, 114, Suci 2006, 161–167). Când a fost cazul, a fost eliminat și sufixul posesiv care însoțea elementul determinat, iar consoana finală a fost refăcută (de exemplu *cicic* < [*kadife*] *çiçeği*, cu /-k/ din *çiçek* refăcut).

Întrucât în capitolul *Împrumuturi prin condensare-lexico-semantică* din volumul nostru *Cuvinte românești de origine turcă*, publicat în 2006, ne-am ocupat pe larg de această problemă, ne rezumăm acum la o simplă enumerare a cuvintelor pe care le-am socotit a fi fost preluate din turcă prin acest procedeu: *agem* „un fel de țesătură”, *agustos* „un soi de struguri”, *aielet* „oastea otomană teritorială”, *alcalâc* „fier-balot pentru cercuri de butoaie”, *ana* „firul apei”, „frunză de la mijlocul tulpinii”, *anadoi* „un

sortiment de blană", *anasâna* din locuțiunea *cu anasâna* „cu forța”, *anason* „rachiu de anason”, *arap* „numele unei lăcuste”, *arnăut* „soi de grâu de primăvară”, *atmişcea* „un tip de blană”, *avă* „o unealtă de pescuit”, *avrad* „înjurătură turcească”, *bairam* „petrecere, ospăț, chef”, *balaban* „chefal mare”, *bardac* „mâncare făcută din unt și brânză”, *batal* „berbec sau țap castrat”, *bărdacă* „varietate de prune”, *bechet* „pichet de grăniceri”, *bectimis* „tutun de calitate superioară”, *berbelâc* „șervet pentru bărbierit”, *bidinea* ~ *badana* „pensulă pentru spoit”, *bina* „anexă, dependință pe lângă casă, acaret”, *bogaz* „partea din zona gâtului a unei piei sau blăni de animal prelucrate”, *bogdan* „moldovean”, *bostan* „dovleac”, *cafa* „blană provenind de pe capul unui animal”, *caia* „cui-mare folosit pentru prinderea potcoavelor”, *calafat* „material textil folosit la etanșarea bordajelor de ambarcații”, *canale* „balsamine”, *canara* „pășune grasă; turmă, cârd de animale”, *câlâci* „sabiță, săbioară (= numele unui pește)”, *cârmâz* „coșenilă” și „oxid de antimoniu sulfurat”, *ceacal* „câine cu pete albe”, *ceaclama* „un soi de ceapă”, *ceadiriu* „verde crud”, *ceali* „soi de fasole”, *cearclău* „monedă în valoare de trei lei vechi”, *ceauș* „soi de struguri”, *celbiș* „(despre fote) pe care se află pictate 45 de vrâste”, *celelie* * „mărăciniș”, *cherhana* „pescărie, sediu pescăresc”, *chervañ* „car mare”, *cheșchin* „inteligent, isteț”, *chiocec* „numele unui dans popular comic”, *chiolhan* „petrecere, ospăț”, *chionduz* „soi de grâu”, *chiopec* „lemn pus în lațul de la gâtul calului”, *chior* „care vede numai cu un ochi”, *chiurcbeș* „care are 45 de vrâste”, *chiurec* „piele de cal argăsită”, *cicic* „numele unei flori roșii”, *ciorbalâc* „polonic”, „cantitate de pește stabilită ca revenind legal pescarului din întreaga captură (restul fiind reținut de stat)”, *civit* „haină de culoare indigo”, *cumbara* „obuzier”, *dalac* „o plantă erbacee”, *dalgâci* „cufundar”, *dervent* „santinelă”, *Devlet* „Imperiul Otoman”, *dichi* „arșic cu care se lovesc celelalte arșice”, *dip* „frunză de tutun de la baza tulpinii”, *diunuc* „grâu mărunț”, *frenchi* „soi de pătlăgele roșii”, *frenghie* „brocart purpuriu”, *funduc* „monedă turcească”, *fustanlâc* „bucată de stofă (pentru o fustă)”, *gaz* „lampă de petrol”, *geantă* „poșetă; cartușieră”, *gebel* „varietate de tutun”, *ghimirlie* ~ *ghimirliu* „ferăstrău cu pânza îngustă” și „cocioabă”, *ghioc* „albăstrea, țintaură”, *ghioci* „un tip de căruță”, *ghioghici* „alizarină”, *ghionghionea* „fandoseală”, *ghisluc* ~ *ghiuzluc* „grâu de toamnă”, *ghiugin* „blană de dihor”, *ghiveci* „glastră”, *gogea* „bucată mare de sare”, *halep* „arșin, cot”, *has* „arendă, rentă”, *hazna* „canal sau rezervor subteran pentru ape impurificate, cloacă”, *hârca* „mantia sacră a Profetului”, *hurmuz* „mărgea de sticlă”, *iaca* „varietate de tutun”, *iadeș* „os de la pieptul păsărilor”, *iaprac* „somm mic”, *iarma* „somm mijlociu”, *iatac* „dormitor”, *ibra* „chitanță”, *ichi* „arșic mai mare, cu care se lovesc celelalte arșice”, *ichitulău* „pașă cu două tuiuri”, *irat-gedit* „birou care încasa veniturile nou instituite ale Porții”, *lahur* „țesătură de lână”, *laliu* „roșu aprins”, *lambă* „rindea cu care se execută falțuri”, *magmuză* „femeie depravată”, *mahut* „un fel de postav”, *maie* „o stofă scumpă”, *mangal* „cărbune de lemn”, *marăș* „un fel de pânză”, *maslahat* „însărcinat cu afaceri”, *menzil* „diligentă, poștalion; curier poștal; carte de cale, pașaport,

salvconduct", *mermer* „stuc”, *meterhanea* „surlă, oboi turcesc”, *misir* și *misirliu* „cal egiptean; monedă bătută la Cairo”, *mucava* „broderie de mătase pe carton”, *muhaia* „om prost, fraier”, *mumbaia* „produse cumpărate cu forța”, *musul* „muselină”, *mutpah* ~ *mutfac* ~ *matbah* „bucătărie de campanie”, „bucătăria seraiului” și „ospătărie pe lângă o moschee”, *nacâluri* „balsamine”, *neva* „coarda re de sus”, *nizam* „armata otomană; soldat turc”, *para* „bancnotă”, *parcea* „pachet, legătură, mănunchi conținând 4–6 obiecte de același fel”, *pici* „băiețuș obraznic, ștregar”, *pinir* „brânză de vaci”, *popaz* „numele unei plante tropicale”, *rahtivan* „slujbaș al curții”, *rast* „numele coardei sol”, *răcam* „abac”, *roabă* „tărăboanță”, *sacâz* „mastică”, „colofoniu”, „numele insulei Kios”, „bumbac alb”, *schembea* „ciorbă de burtă”, *seba* „coarda re bemol (la vioară)”, *sirec* „plasă care dublează o altă plasă”, *stambol* „monedă turcească de aur”, *surec* „vită”, *susan* „preparat alimentar făcut din zahăr, miere, nuci și susan”, *șam* „damasc”, *șecherlie* „cafea dulce”, *taban* „brant”, „umflătură a copitei”, „șirag de smochine”, *tabană* „smochină”, *tacoz* „suport pentru corpul unei nave”, *taftaluc* „buștean”, *taht* „sediul, reședință; capitală”, *tanea* „bucată de blană”, *tarabol* „monedă otomană”, *tel* „sârmă de corset”, „resort, arc”, „instrument pentru bătut ouăle”, *terezie* „taler de balanță”, *ticnea* „vas în care se argălesc pieile”, *tocat* „un fel de țesătură”, „un fel de alamă”, *turaliu* „monedă turcească”, *ulama* „franj”, *ustuacic* „un fel de luntre fără punte”, *vechil* „administrator de moșie”⁵⁷.

Nu avem motive să nu ne menținem constatările din volumul menționat – privitoare la explicațiile etimologice, la structura sintagmelor turcești condensate, la proporția relativ mare, de 5%, a cuvintelor preluate prin acest procedeu în rândul împrumuturilor românești din turcă –, precum și aserțiunile cu caracter de contribuții la teoria condensării lexico-semantice, dar și de amendamente la această teorie⁵⁸.

5.2.4. *Calcuri de structură*

Adaptarea îmbinărilor sintactice turcești la sistemul lingvistic românesc a fost maximă în cazurile în care structurile etimologice au fost copiate pentru formarea unor unități frazeologice (locuțiuni, sintagme stabile cu sens unitar) sau, mai rar, a unor cuvinte compuse românești. Modelul sintagmelor și cuvintelor compuse calchiate a putut fi o îmbinare sintactică sau o fostă îmbinare de acest fel, devenită cuvânt compus în limba turcă. Desigur că, în cazul cuvintelor compuse, calculul este lexical, pe când construirea unităților frazeologice după modelele turcești ține mai degrabă de adaptarea

⁵⁷ Împrumuturile în care segmentul omis l-a constituit un sufix lexical turcesc ies din sfera de cuprindere a sintaxei (etimoanele sunt derivate, nu sintagme) și țin de formarea cuvintelor prin derivare regresivă, chiar dacă etimoanele sunt turcești (v. V.3.1.3.3).

⁵⁸ Pentru o analiză monografică a fenomenului, vezi Emil Suci, *Condensarea lexico-semantice*, [Iași], Institutul European, 2009.

sintactică, iar calcul este frazeologic. Totuși, limita extrem de fragilă și uneori controversată dintre compuse și locuțiunile substantivale (unele putând fi interpretate doar ca grupuri relativ stabile), precum și comportamentul adesea identic al celor două categorii din punct de vedere sintactic ne determină să le tratăm în mod unitar.

Avem de a face, în toate situațiile, cu o înrâurire mai mult sau mai puțin superficială, în cadrul căreia limba română și-a folosit resursele și materialele proprii, pe care le-a reorganizat după tipare oferite de limba turcă⁵⁹. Totuși, majoritatea exemplelor fac parte din categoria calcurilor parțiale, în care unul dintre elementele construcției etimologice este preluat ca atare, iar restul este tradus, adică înlocuit prin corespondente românești, și în care contribuția limbii donatoare este mai mare decât în cazul calcurilor totale (acestea din urmă fiind, de altfel, extrem de rare).

Fundamentarea teoretică a calcului în limba română a fost considerabil îmbogățită prin Hristea 145–202 (cap. *Calcul lingvistic*). În această valoroasă contribuție există totuși unele aserțiuni și aplicații care nu pot avea valabilitate generală, de vreme ce nu toate limbile au structuri sintactice identice. Astfel, pe de o parte, autorul pune în opoziție calcul lexical de structură cu *traducerea*: „pentru a putea vorbi despre calc e necesar să existe o identitate de structură între model și copie”, iar „când un cuvânt compus este transpus într-o altă limbă printr-o perifrază sau viceversa avem de-a face pur și simplu cu o traducere” (p. 148). În consecință, „germ. *Fünfjahrplan* și pol. *pięciolatka* sunt calcuri după rus. *пятилетка*, dar rom. *plan cincinal* și span. *plan quinquenal* trebuie considerate numai traduceri ale aceluiași model” (p. 148), iar rom. *aprinde de plămâni*, *picior plat* și *gazetă de perete* nu sunt calcuri, ci numai „traduceri prin perifraze” ale germ. *Lungenentzündung*, germ. *Plattfuß*, respectiv rus. *стенгазета* (p. 149, 184), deoarece nu reproduc identic structurile sintactice etimologice; în schimb, sintagma *casă de nașteri* este recunoscută drept calc frazeologic după rus. *родильный дом*, chiar dacă adjectivul rusesc este redat în română printr-un atribut substantival cu prepoziție, iar ordinea cuvintelor este inversată. Dacă în cazul locuțiunilor de mai sus ar fi vorba numai de traduceri, cum consideră Theodor Hristea, ele ar trebui puse pe același plan cu orice altă sintagmă tradusă dintr-o limbă străină, de exemplu cu *odaia frumoasă*, atunci când această îmbinare liberă de cuvinte redă fr. *la belle chambre* sau engl. *the nice room*. Să nu uităm însă că avem de a face cu locuțiuni, care copiază modele străine cu același statut, de îmbinări stabile de cuvinte, chiar dacă acestea sunt sudate în cuvinte compuse în limba de origine. Nu vedem, de pildă, de ce *picior plat* ar fi doar o traducere și nu un calc după germ. *Plattfuß*, în timp ce *apă tare* este un calc după fr. *eau-forte*, it. *aqua-forte*; unica rațiune, minoră, a acestei delimitări ar fi că în ultimul caz legăm uneori cu cratimă cele două elemente componente (*apă-tare*,

---

⁵⁹ Pentru diferite exemple de calcuri de structură și semantice după modele turcești, reproduse sau nu mai jos, v. ȘIO I 103–107.

v. Hristea 168), pe care însă alteori – inclusiv când respectăm normele ortografice academice – le scriem separat: *apă tare* (v. DEX, DOOM²).

Pe de altă parte, autorul menționat exclude din rândul calcurilor de structură locuțiunile substantivale de tipul *apă de colonie, calea lactee, lună de miere*, ba chiar și *untdelemn*, unitate frazeologică calchiată care „s-a transformat într-un cuvânt compus bine sudat” (p. 175–176) etc. Ele sunt considerate, pe bună dreptate, calcuri frazeologice, dar sunt puse în opoziție clară cu calcurile de structură, deci și cu compusele formate prin calchiere, deși unitățile frazeologice copiază și ele *structuri* etimologice luate ca modele, iar limitele dintre astfel de locuțiuni și cuvintele compuse sunt extrem de laxe și se șterg adeseori, îndeosebi în procesul împrumutului lingvistic. În cazul concret al împrumuturilor din turcă, sintagmele de diferite tipuri au fost preluate, după cum am văzut, în calitate de cuvinte compuse. Vom considera, de aceea, că și calcul frazeologic este un tip de calc de structură, acesta opunându-se numai calcului semantic.

Hristea recunoaște însă, atât pentru cuvintele compuse, cât și pentru locuțiunile calchiate, posibilitatea adaptării lor la topica limbii române: „în cazul unui număr restrâns de compuse, în special germane, ordinea termenilor constituenți a fost intervertită” (p. 168); „dacă structura (unității frazeologice – *n.n.*) era de tipul *adj. + subst.*, ordinea s-a schimbat, în românește, în conformitate cu topica firească a limbii noastre” (p. 181).

Ca și în cazul unor calcuri din rusă și mai ales din germană, ceea ce frapează în modul de aplicare și a acestui procedeu de adaptare a sintagmelor și cuvintelor compuse turcești este faptul că topica din limba turcă, nefirească pentru români, a fost inversată în marea majoritate a exemplelor. Cuvintele compuse turcești și sintagmele cu înțeles unitar și cu structură stabilă – adică unitățile frazeologice de tipul locuțiunilor și expresiilor – care au fost imitate, copiate, calchiate după modele turcești au fost, fără excepție, adaptate, supuse regulilor topice românești. Pentru ca îmbinările etimologice să se mențină în cadre sintactice, nu numai împrumutarea unor sintagme etimologice cu topică nefirească în română, ci și calchierea lor au implicat schimbarea obligatorie a ordinii cuvintelor, deoarece alternativele la această soluție nu le puteau constitui, cu rare excepții, decât fie preluarea etimoanelor sintagmatice în calitate de cuvinte compuse, fie condensarea lexico-semantică, deci trecerea lor în sfera morfologiei.

a) *Cuvinte compuse și locuțiuni substantivale rezultate prin calc total*

Raritatea exemplelor din această categorie se datorează faptului că depistarea lor se lovește adesea de prezența unor formații paralele în alte limbi, de la cele balcanice până la franceză, germană și engleză, situații în care s-ar putea vorbi, eventual, despre calcuri multiple. Totuși, modelele turcești stau, probabil, la baza următoarelor exemple⁶⁰:

⁶⁰ După cum am arătat mai sus, nu facem diferențiere între cuvintele compuse și îmbinările de cuvinte de tip locuțiune substantivă, deoarece atât etimoanele, cât și rezultatele românești ale calcului fac parte din aceeași categorie de îmbinări sintactice, beneficiind de un tratament identic. Între *ficat-negru* și *pipper negru*, ca și între etimoanele lor, nu există niciun fel de deosebire din punctul de vedere al formării lor.

ficat-alb și *plămân-alb*, ambele însemnând „plămân”, după tc. *akciğer* „idem” (*ak* „alb”, *ciğer* „ficat; plămân”); cf. și scr. *bela džigerica* „plămân”;

ficat-negru „ficat”, după tc. *karaciğer* „idem” (*kara* „negru”); cf. și scr. *črna džigerica* „ficat”;

gura-ieului „numele unei plante”, după tc. *aslanağzi* „idem” (*aslan* „leu”, *ağiz* „gură”); cf. și magh. *oroszlánszáj* „idem” (*oroszlán* „leu”, *száj* „gură”);

limbă păsărească „limbaj greu de înțeles, artificial, cu elemente de argou sau de jargon ori cu silabe adăugate prin convenție, pentru a nu fi înțeles”, după tc. *kuş dili* „idem” (*kuş* „pasăre; de pasăre, păsăresc”, *dil* „limbă”);

partea leului „partea cea mai valoroasă dintr-o împărțeală, pe care și-o însușește cel mai puternic”, după tc. *aslan payı* „idem” (*aslan* „leu”, *pay* „parte, porțiune, cotă”); cf. și fr. *la part du lion*;

patruzeci-de-picioare „scolopendră”, după tc. *kırkayak* (*kırk* „patruzeci”, *ayak* „picior”);

piper roșu „boia de ardei”, după tc. *kırmızı biber* „idem” (*kırmızı* „roșu”, *biber* „piper”);

piper negru „piper”, după tc. *kara biber* „idem” (*kara* „negru”);

Porțile-de-Fier (top.), după tc. *Demir Kapı* (*demir* „de fier”, *kapı* „poartă”);

Târgul Păduchilor (top.) „numele halei de vechituri din București”, după tc. *Bitpazarı* „Piața de vechituri din Istanbul” (*bit* „păduche”, *pazar* „târg, piață”).

Aici poate fi adăugată și locuțiunea mai dezvoltată *bani albi pentru zile negre* „rezervă financiară, bani puși deoparte pentru vremuri grele”, care copiază expresia tc. *ak akça kara gün için(dir)* „idem” (*ak* „alb”, *akça* „ban, monedă”, *kara* „negru”, *gün* „zi”, *çin(dir)* „(este) pentru”).

Singurul exemplu care a permis menținerea topicii din limba turcă este *patruzeci-de-picioare*, datorită faptului că numeralul precedă și în română substantivul determinat; intercalarea prepoziției *de* face evidentă adaptarea la sistemul sintactic românesc, dar procedeul preluării rămâne calcul de structură.

b) *Locuțiuni substantivale și cuvinte compuse rezultate prin calc parțial*

– Unele cuvinte compuse ori îmbinări determinative turcești au fost preluate cu topica nemodificată, însă cu unul dintre elementele lor adaptat după forma corespondentelor românești. În astfel de cazuri, cum sunt *baș-căpitan* „căpitan de frunte” (< tc. *başkaptan*), *bărbier-bașa* „șeful corporației bărbierilor” (< tc. *berber başı*) sau *căpitan-pașa* „comandantul flotei otomane” (< tc. *kaptan paşa*), nu putem vorbi de calc, ci numai de remodelarea etimoanelor după termeni înrudiți de alte origini existenți în limba română (v. V.3.7.4). *Baş-vânător* „șeful vânătorilor” este un cuvânt compus format pe terenul limbii române cu elementul de compunere *baș-* (chiar dacă în mintea autorului acestei formații va fi acționat și modelul reprezentat de tc. *avcı başı* „idem”; *avcı* „vânător”).

– În schimb, următoarele îmbinări stabile cu valoare substantivală și substantive compuse⁶¹ copiază fără îndoială structuri turcești, din care unul dintre elemente (care poate fi, la rândul său, sintagmă sau compus turcesc) este preluat, iar celălalt este tradus; la nevoie, ordinea lor, desigur, este inversată, după regulile sintactice românești:

al doilea alai-ceauș „cel de-al doilea ofițer care pășea în fruntea alaiului”, după tc. *ikinci alay çavuşu* „idem” (*ikinci* „al doilea”);

bani peşin „bani în numerar, bani lichizi”, după tc. *peşin para* (*peşin* „în numerar”, *para* „bani”);

brânză telemea, după tc. *teleme peyniri* „idem” (*peynir* „brânză”);

galben sultanin „monedă turcească de aur”, după tc. *sultani altın* (*altın* „monedă de aur, galben”);

galben tucus „monedă otomană”, după tc. **tokuz altın* (*tokuz* „compact, gros”, *altın* „galben, monedă de aur”);

gîgher-alb „plămân”, după tc. *akciğer* „idem” (calchiat și total);

gîgher-negru „fîcat”, după tc. *karaciğer* „idem” (calchiat și total);

grâu arnăut „soi de grâu de primăvară”, după tc. *Arnavut buğdayı* „idem” (preluat și prin condensare, în forma *arnăut*; tc. *buğday* „grâu”, *Arnavut* „albanez, din Albania”);

grâu ceacâr „soi de grâu de toamnă”, după tc. *çakır buğday* „idem” (*çakır* „albicios”);

grâu chel „soi de grâu de toamnă”, după tc. *kel buğday* (*kel* „pleșuv”);

iacut roș „rubin”, după tc. *kırmızı yakut* (*kırmızı* „roșu”);

imbrihorul cel mare „marele comis”, respectiv *imbrihorul cel mic* „al doilea comis al sultanului”, după tc. *büyük imbrohor*, respectiv *küçük imbrohor* (*büyük* „mare”, *küçük* „mic”);

pătlăgea roșie „roșie, tomată”, după tc. *kırmızı patlıcan* (*kırmızı* „roșu”, *patlıcan* „vânătă”);

postav mahut „un fel de postav fin”, după tc. *mahut çuha* „idem” (*çuha* „postav”, *mahut* „cunoscut, apreciat, vestit”);

prună (sau *perjă*) *bărdacă* „soi de prune lunguiețe”, după tc. *bardak eriği* „idem” (*erik* „prună”);

sopon tarabuz „săpun fabricat la Trabzon”, după tc. *Tarabuzan sabunu* (*sabun* „săpun”);

Steaua-Ciobanului „Luceafărul-de-Seară”, după tc. *Çobanyıldızı* (*yıldız* „stea”; cf. și fr. *Etoile du berger*);

⁶¹ Granița extrem de penetrabilă dintre cuvintele compuse și locuțiunile substantivale, precum și modalitățile sintactice identice prin care ele sunt formate ne determină să le tratăm, și de această dată, împreună.

struguri mischet „un soi de struguri tămâioși, muscat”, după tc. *misket üzümü* (*üzüm* „struguri”);

traista-ciobanului „numele unei plante”, după tc. *çobançantası* (*çanta* „traistă, geantă”);

zahăr tos, după tc. *toz şeker* (*toz* „praf”, *şeker* „zahăr”).

De remarcat că unele dintre modelele turcești menționate au constituit etimoane pentru cuvinte împrumutate și adaptate și prin condensare (*arnăut, bărdacă, mischet*); în alte cazuri, condensarea a avut loc și în limba turcă (tc. *teieme peyniri* și *teleme* înseamnă același lucru).

– Adaptarea sintagmelor etimologice a mers uneori și mai departe, astfel încât relațiile sintactice atributive sunt redefinite prin intercalarea unei prepoziții românești: *lemne de cichie* „lemne de foc de slabă calitate, cântărite angro”, cf. tc. **çeki odunu* (*çeki* „unitate de măsură echivalând cu 220 kg, folosită pentru cântărirea lemnelor”, *odun* „lemne de foc”); *sală de selem* „sală de audiențe”, cf. tc. *selâm odası* (*selâm* „salut, salutare”, *oda* „odaie, sală”) etc. În astfel de cazuri nu există însă certitudinea că structura din limba română a copiat modelul turcesc, reinterpretându-l din punct de vedere sintactic, deoarece este posibil ca sintagma să fi fost formată în română independent de modelul străin, ceea ce înseamnă că *cichie* și *selem* ar fi doar simple împrumuturi lexicale refolosite în îmbinări sintactice pe teren românesc.

– Rețin atenția de asemenea câteva compuse calchiate formate cu elementul de compunere (de origine slavă) *vel-* „șef, superior” (v. V.3.3.2), corespunzând turcescului *baş* și succesorului acestuia, elementul de compunere rom. *baş*, devenit productiv în limba română (v. V.1.6):

vel-cafegiu, după tc. *kahveci başı*;

vel-caftangiu, după tc. *kaftancı başı*;

vel-ceauș, după tc. *başçavuş ~ çavuş başı*;

vel-conacciu, după tc. *başkonakçı ~ konakçı başı*;

vel-șerbegiu, după tc. *şerbetci başı*.

După cum se remarcă, unele calcuri de acest fel au implicat menținerea topicii turcești, în timp ce altele au impus schimbarea ordinii elementelor componente, întrucât *vel-* (spre deosebire de *baş*) nu poate fi decât elementul prim al compuselor. Toate aceste modele sintagmatice sau compuse turcești au fost preluate și ca împrumuturi compuse (*baş-ceauș, baş-conacciu, cafegi-bașa, caftangi-bașa, ceauș-bașa, conacci-baş, șerbegi-bașa*), realitate care justifică bănuiala că, cel puțin în unele cazuri, compusele românești cu *vel-* sunt, de fapt, copii parțiale nu ale structurilor turcești, ci ale împrumuturilor românești din turcă.

c) Locuțiuni adjectivale, adverbiale și prepoziționale calchiate

Calcurile de structură care au avut ca rezultat îmbinări de cuvinte cu valoare adjectivală, adverbială sau prepozițională reproduc, cu mijloace și materiale românești,

modele etimologice care uneori nu sunt sintactice, ci morfologice sau derivative în limba turcă (formate cu sufixe cazuale sau lexicale, redade în română prin prepoziții). Această lipsă de concordanță provine din tipologia diferită a celor două limbi: aglutinantă în cazul limbii turce, respectiv flexionară analitică în cazul limbii române. Prin urmare, în multe situații, aceeași funcție și aceleași raporturi gramaticale sunt exprimate prin sufixe morfologice sau derivative în limba turcă, respectiv prin prepoziții în limba română. Acest lucru nu exclude copierea prin structurile analitice românești a celor sintetice turcești, dar presupune acomodarea acestora la caracteristicile limbii române. Așa cum s-a întâmplat și cu locuțiunile substantivale rezultate prin calc parțial, avem de a face cu preluarea unuia dintre elementele modelului și traducerea celuilalt, ceea ce înseamnă calc parțial de structură, iar imitația nu a fost posibilă nici în aceste cazuri decât prin inversarea topicii, fiindcă regulile românești nu au permis redarea fidelă a ordinii elementelor componente ale modelelor turcești. Alteori, prepozițiile românești corespund unor postpoziții ale limbii turce; și în această situație, ordinea cuvintelor în structurile românești calchiate este, prin definiție, alta decât în modelele turcești. Întrucât structura acestora este reprodusă cu adaptări topice, exemplele ar putea fi considerate „simple traduceri”; acestea imită însă un model etimologic, deci sunt în același timp și calcuri parțiale, de vreme ce însuși calculul structural implică întotdeauna o traducere.

Desigur că, atunci când substantivul component al locuțiunii a fost preluat și ca împrumut independent (ceea ce este cazul în majoritatea exemplelor) sau când acesta ar putea fi doar un substituent al altui cuvânt din aceeași locuțiune (de pildă *pe veresie* în loc de *pe datorie*), ar putea fi vorba, în realitate, de creații românești care nu au nimic de a face cu modelele din limba turcă (pentru locuțiunile create pe terenul limbii române, v. V.4). Totuși, existența unor modele turcești posibile nu trebuie ignorată și nu ar fi recomandabil ca identitatea elementelor componente și a raporturilor gramaticale dintre acestea – chiar dacă sunt exprimate prin mijloace specifice – să fie atribuită neapărat întâmplării, îndeosebi în cazurile în care sensul elementului substantival din locuțiunile românești este întrucâtva diferit de acela al cuvântului folosit independent.

Oricare ar fi situația, și exemplele de mai jos confirmă tendința limbii române de a multiplica structurile sintactice formate din *prepoziție + substantiv*, înlocuind astfel construcțiile cazuale, tendință manifestă încă din limba latină⁶²:

fără cusur „perfect; integral”, după tc. *kusursuz* „idem” (format cu sufixul privativ *-suz* „fără”);

pentru hatârul (cuiva) „de dragul (cuiva), pentru (cineva)”, după tc. (*birinin*) *hatırı için* „idem” (cu postpoziția *için* „pentru”);

⁶² În latină, „atributul substantival în genitiv începe să fie înlocuit cu acuzativul cu prepoziție [...]; și atributul adjectival începe să fie înlocuit cu un substantiv cu prepoziție” (Graur 1968/1, 295).

cu *nuri* „atrăgător, fermecător”, după tc. *nurlu* „idem” (format cu suf. *-lu* „cu”; preluat și ca împrumut: *nurliu*);

cu *ogur* „care aduce noroc, de bun augur”, după tc. *uğurlu* „idem” (*uğur* „noroc, bine, bun augur” + suf. *-lu* „cu”);

pentru (sau în) *ogurul (cuiva)* „în folosul, spre binele (cuiva)”, după tc. (*birinin*) *uğruna* (cu sufixul de dativ) sau (*birinin*) *uğrunda* (cu sufixul cazului locativ) „idem”;

ca un *pașă* sau ca *pașa(lele)* „fără griji, foarte bine, în huzur”, după tc. *pașă gibi* „idem” (format cu postpoziția *gibi* „ca, precum”);

fără perdea „pe față; indecent”, după tc. *perdesiz* „idem” (format cu sufixul privativ *-siz* „fără”);

cu *selamet* „cu bine, în siguranță”, după tc. *selâmet ile* „idem” (format cu postpoziția *ile* „cu”);

pe (sau cu ori în) *veresie* „pe credit, pe datorie”, după tc. *veresiye* „idem” (< *veresi* „credit” + sufixul de dativ *-ye*, al cărui rol gramatical este identic cu acela al prepozițiilor românești din locuțiune);

cu *zorul* „forțat, cu forța”, după tc. *zorla* „idem” (format cu postpoziția *ile* „cu”).

Alte tipuri de locuțiuni adjectivale sau adverbiale pot fi numai comparate cu cele turcești, deoarece raporturile sintactice sunt diferite în cele două limbi: rom. *scump foc* sau *foc de scump* „foarte scump” a fost pus în corespondență cu locuțiunea tc. *ateş pahası(na)* „idem” (ȘIO I 104, DA, s.v. *foc*, literal: „(la) prețul focului” sau „(la) preț de foc”; *ateş* „foc”, *paha* „cost, preț”), însă nu îi copiază structura, în sensul că nu reproduce integral elementele acesteia, iar posibilitatea calchierii după modelul turcesc este atenuată și de existența altor locuțiuni românești în care *foc* formează, de fapt, superlativul absolut, ținând locul lui *foarte*, cum sunt *frumoasă foc*, *supărat foc* sau *harnic foc*, rom. *taman pe taman* „la țanc, la fix, exact, perfect” corespunde expresiei tc. *tamamı tamamina* „idem”, în care apar însă atât sufixul dativului (*-a*), cât și sufixe posesive (*-i*), ceea ce nu ar putea fi decât un model aproximativ pentru construcția românească.

d) Structuri cu valoare predicativă calchiate

Expresia tc. *hiç yok* „nu-i deloc” a fost adaptată prin crearea a două locuțiuni adverbiale cu valoare predicativă, ambele însemnând „(nu-i, nu există) nicidecum, deloc, defel”, care copiază structura turcească, reținând unul dintre termeni și înlocuindu-l tautologic pe celălalt, cu care substituentul românesc seamănă formal: *nici ioc* și *hici deloc*. Expresia tc. *zararı yok* „nu contează, (nu-i) nicio pagubă, nu face nimic” a fost nu numai împrumutată ca atare (*zarar ioc*), ci și calchiată, în forma *n-are zarar* „idem”.

e) *Locuțiuni verbale rezultate prin calc frazeologic total*

Numeroase locuțiuni verbale și expresii idiomatice românești corespund unor expresii turcești care ar putea fi modele traduse, cu unele adaptări în privința topicii și, uneori, a raporturilor sintactice dintre cuvinte. Desigur că în mai multe cazuri este posibil ca astfel de unități frazeologice să fi avut și modele de alte origini, de regulă balcanice, adică sud-slave și/sau grecești (v. Papahagi, Spitzer, Drimba 1948), ori să se fi format în limba română fără a avea la bază modele străine. De aceea, cercetătorii care s-au ocupat de această problemă se referă, pe bună dreptate, mai curând la *paralele frazeologice turco-române* decât la calcuri certe după locuțiuni turcești. Totuși, unele paralelisme de acest fel sunt demne de atenție din punctul de vedere al influenței limbii turce, deoarece statutul de model al corespondentelor din această limbă nu poate fi exclus din capul locului sau, în multe exemple, este chiar probabil:

a ști ca apa (sau *ca pe apă*) „a ști bine, pe dinafară”, cf. tc. *su gibi bilmek* „idem” (*su* „apă”, *gibi* „ca”, *bilmek* „a ști”);

banul la ban trage „banii deținuți de cineva atrag alți bani”, cf. tc. *para parayı çeker* „idem” (*çekmek* „a trage”; literal: *banul trage banul*);

a mânca bătaie „a lua bătaie, a fi bătut; a fi învins”, cf. tc. *dayak yemek* „idem” (*dayak* „bătaie”, *yemek* „a mânca”);

cui pe cui se scoate „un rău face să uiți răul anterior”, cf. tc. *çivi çiviği söker* „idem” (*çivi* „cui”, *sökmek* „a scoate”);

a tăia cuie „a-i fi frig, a dârdâi de frig”, cf. tc. *çivi kesmek* „idem” (*çivi* „cui”, *kesmek* „a tăia”);

a-i ajunge cuțitul la os „a fi într-o situație dificilă”, cf. tc. *bıçak kemiğe dayanmak* „idem” (*bıçak* „cuțit”, *kemik* „os”, *dayanmak* „a ajunge”);

a juca (pe cineva) pe degete „a face ce vrei (din cineva), a duce (pe cineva) de nas”, cf. tc. (*birini*) *parmağından oynatmak* „idem” (*parmak* „deget”, *oynatmak* „a juca, a face să joace”);

a pune degetul pe rană „a găsi punctul sensibil al unei chestiuni”, cf. tc. *parmağını yaranın üzerine basmak* „idem” (*yara* „rană”, *üzerine* „pe, asupra”, *basmak* „a apăsa”);

îi numeri pe degete „sunt foarte puțini”, cf. tc. *parmakla sayılır* „idem” (*parmakla* „cu degetul”, *sayılmak* „a număra”);

a întoarce foaia „a-și schimba atitudinea, devenind mai aspru”, cf. tc. *yaprak çevirmek* „idem” (*yaprak* „foaie”, *çevirmek* „a întoarce”);

a se face una cu pământul „a se distruge”, cf. tc. *yerle bir olmak* „idem” (*yerle* „cu pământul”, *bir* „unul, una”, *olmak* „a deveni, a se face”);

a-și lepăda (sau *a-i pica* sau *a-și lăsa*) *potcoavele* „a muri”, cf. tc. *nalları atmak* „idem” (*nallar* „potcoave”, *atmak* „a arunca, a lepăda, a lăsa”);

a fi înghesuiți ca sardelele „a fi foarte înghesuiți într-un loc limitat”, cf. tc. *sardalye gibi istif olmak* „idem” (*sardalye* „sardea”, *gibi* „ca, precum”, *istif olmak* „a fi înghesuit”).

Multe alte unități frazeologice românești de acest fel au paralele identice sau similare în limba turcă (de exemplu *a-i cădea cuiva în spate*, *a-și mânca banii*, *a nu fi în apele lui*, *a (nu) ști în ce ape se scaldă (cineva)*, *a face gură*, *a se întinde cât îi e plapuma*, *a-și scoate banii*), dar unele ar putea fi dezvoltări proprii limbii române, adesea pe baza sensurilor speciale ale unor verbe (*a cădea*, *a mânca*, *a face*, *a scoate* etc.), iar altele se găsesc și în alte limbi (*a-și omorî vremea* „a lenevi; a-și irosi timpul”, cf. tc. *zaman öldürmek*, fr. *tuer le temps*; *a lua (pe cineva) sub aripa sa* „a-l proteja”, cf. tc. *(birini) kanadı altına almak*, magh. *(valakit) a szárnya alá venni*; *a-și ține gura* „a-și impune tăcere”, cf. tc. *ağzını tutmak*, magh. *befogja a száját* etc.).

f) Locuțiuni verbale rezultate prin calc frazeologic parțial

Atribuirea unor modele turcești pentru numeroasele exemple de locuțiuni verbale și expresii idiomatice din această categorie este justificată prin faptul că acestea cuprind și un termen de origine turcă, reflectând pe deplin cele două tendințe fundamentale ale înrâuririi turcești asupra limbii române: preluarea etimoanelor și efortul de adaptare a acestora. Este de remarcat că unele cuvinte au fost împrumutate și s-au menținut exclusiv sau mai ales în aceste locuțiuni:

- a-și găsi beleaua* „a o păți”, după tc. *belâsını bulmak* (*bulmak* „a găsi”);
- a mânca boc* „a spune minciuni”, după tc. *bok yemek* (*yemek* „a mânca”);
- a lua caimacul (unui lucru)* „a-și însuși partea cea mai bună (a unui lucru)”, după tc. *kaymağını almak* (*almak* „a lua”);
- a da carar* „a emite o rezoluție, a decide”, după tc. *karar vermek* (*vermek* „a da”);
- a trage la cântar* „a avea importanță”, după tc. *kantara çekmek* (*çekmek* „a trage”);
- a sta divan* „a avea o atitudine respectuoasă”, după tc. *divan durmak* (*durmak* „a sta”);
- a învârti (sau a întoarce) dulapul (sau dulapuri)* „a umbla cu intrigi”, după tc. *dolap çevirmek* (*çevirmek* „a întoarce, a învârti”);
- a tăia fiatul* „a fixa prețul oficial”, după tc. *fiat biçmek* (*biçmek* „a tăia”);
- a da fitil* „a ațâța” și *a lua fitil* „a se înfuria”, după tc. *fitil vermek*, respectiv *fitil almak* (*vermek* „a da”, *almak* „a lua”);
- a turna gaz peste foc*, după tc. *ateşe gaz dökmek* (*ateş* „foc”, *dökmek* „a turna, a vărsa”);
- a-i veni (cuiva sau ia ceva) de (sau la) hac* „a-l birui, a-l dovedi, a-i da de capăt”, după tc. *hakkından gelmek* (*gelmek* „a veni”);
- a înghiți un hap* „a suporta ceva neplăcut, a înghiți gălușca”, după tc. *hapı yutmak* (*yutmak* „a înghiți”);

a mânca haram „a spune prostii” și (*de*) *haram a venit*, (*de*) *haram s-a dus* „lucrul câștigat pe nedrept se pierde inevitabil” copiază formal și semantic tc. *haram yemek*, respectiv *haram geldi*, *haram gitti* (*yemek* „a mânca”, *geldi* „a venit”, *gitti* „s-a dus”);

a face (un) hatâr „a acorda o favoare”, după tc. *hatır yapmak* (*yapmak* „a face”);
a sufla și în iaurt, după tc. *yoğurdu bile üfleme* (*bile* „chiar și”, *üfleme* „a sufla”);
a trage la iedec „a remorca”, după tc. *yedekte çekmek* (*çekmek* „a trage”, *yedek* „parâmă; remorcă”);

a ieși ia maidan „a ieși la iveală, a se arăta” și *a scoate la* (sau *în*) *maidan* „a face cunoscut, a scoate la iveală”, după tc. *meydana çıkmak*, respectiv *meydana çıkarmak* (*çıkmak* „a ieși”, *çıkarmak* „a scoate”);

a scoate la mezat „a scoate la licitație”, *a vinde la* (sau *prin*) *mezat* „a vinde prin licitație” și *a cumpăra* (sau *a lua*) *de la* (sau *prin*) *mezat* „a cumpăra prin licitație”, după tc. *mezada çıkarmak*, *mezattan* (sau *mezada*) *satmak*, respectiv *mezattan almak* (*çıkarmak* „a scoate”, *satmak* „a vinde”, *almak* „a cumpăra, a lua”);

a pune nart(ul) „a fixa prețul de vânzare”, după tc. *narh koymak* (*koymak* „a pune”);

a-i da (cuiva) paisele „a măguli”, după tc. *pâye vermek* (*vermek* „a da”);
a mânca (o) papară (sau *papara cuiva*) „a fi aspru certat; a mânca bătaie”, după tc. *papara* (sau *paparayı* ori [*birinin*] *paparasını*) *yemek* (*yemek* „a mânca”);

a da perdaf „a lustrui”, după tc. *perdaf vermek* „idem” (*vermek* „a da”);
a i se ridica perdeaua de pe ochi „a înțelege deodată clar lucrurile”, după tc. *gözlerindeki perde kalkıvermek* „idem” (*gözierindeki* „de pe ochii săi”, *kalkıvermek* „a se ridica brusc”);

a privi șashi „a se uita încruntat”, după tc. *şashi bakmak* „idem” (*bakmak* „a privi”);
a mânca o săferdea „a mânca bătaie”, după tc. *safardayı yemek* (*safarda* „dojană aspră”, *yemek* „a mânca”);

a ieși la selâmet „a (se) rezolva (favorabil), a o scoate la capăt”, după tc. *selâmete çıkmak* „idem” (*selâmet* „situație sigură”, *çıkmak* „a ieși”);

a merge surghiun „a pribegi” și *a trimite surghiun* „a deporta”, după tc. *sürgün gitmek*, respectiv *sürgüne göndermek* (*gitmek* „a merge”, *göndermek* „a trimite”);

a bea tutun „a fuma”, după tc. *tütün içmek* (*içmek* „a bea”);

a-i veni zamanul „a-i sosi timpul, a prinde un moment potrivit”, după tc. *zamanı gelmek* (*zaman* „timp”, *gelmek* „a sosi, a veni”).

Rețin atenția, de asemenea, numeroasele locuțiuni verbale – majoritatea fiind specifice limbajului oficial vechi – calchiate după verbe compuse turcești formate cu verbele auxiliare *etmek* „a face” și *olmak* „a fi, a deveni” sau cu formele negative ale acestora, *etmemek* „a nu fi”, respectiv *olmamak* „a nu fi”, precum și cu un element nominal care exprimă acțiunea verbului compus și/sau rezultatul ei. Procedura calchierii a implicat în toate cazurile traducerea verbului auxiliar, preluarea *tale quale* a

elementului nominal, inversarea ordinii cuvintelor și, în majoritatea cazurilor, redarea fidelă, însă cu mijloacele limbii române, a raportului gramatical dintre cele două elemente:

a face (pe cineva) azlu „a demite, a destitui”, după tc. azletmek;

a face cabul „a consimți, a accepta”, după tc. kabul etmek;

a face caid „a înregistra”, după tc. kayid etmek;

a nu face cusur (la ceva) „a face ceva negreșit, a nu neglija”, după tc. kusur etmemek;

a face dava „a da în judecată, a intenta un proces”, după tc. dava etmek;

a face davet „a invita, a pofti”, după tc. davet etmek;

a fi fit „a fi chit”, după tc. fit olmak;

a (nu) avea habar „a (nu) avea cunoștință”, după tc. haberi ol(ma)mak;

a-i fi (cuiva) hacul „a-l birui, a-l dovedi”, după tc. hakkı olmak „a fi îndreptățit, a avea dreptate” (cu o ușoară deplasare semantică);

a nu avea hal să... „a nu fi în stare, a nu putea”, după tc. hali olmamak;

a-i fi halal „a-i aduce noroc” și halal să-ți fie „să-ți fie de bine, fericite de tine, bravo”, după tc. halâl olmak, halâl olsun (olsun „să-ți fie”);

a face (ceva) halal „a da ceva de pomană”, după tc. halâl etmek;

a-i fi haram „a-i aduce ghinion”, după tc. haram olmak;

a face harcea-parcea „a face fărâme, a tăia în bucăți”, după tc. parça parça etmek;

a face (ceva) havalea „a trimite, a expedia”, după tc. havale etmek;

a face haz (ceva sau pe cineva ori de ceva sau de cineva) „a-i plăcea”, după tc. (birinden) haz etmek (raportul sintactic este respectat numai în a doua variantă, în care ablativul turcesc este redat prin prepoziția de);

a face herechet (asupra cuiva) „a acționa (asupra cuiva), a interveni (împotriva cuiva)”, după tc. hareket etmek „idem”, folosit cu complementul la dativ sau însoțit de postpoziția üstüne „asupra (cuiva)”;

a (nu) avea heriş-veriş „a (nu) avea relații (cu cineva)”, după tc. alışverişi ol(ma)mak;

a face hugium „a ataca, a da năvală”, după tc. hücum etmek;

a face iama „a da năvală; a prăda”, după tc. yağma etmek;

a face igemal „a rezuma”, după tc. icmal etmek;

a face igzar „a cita, a chema în fața instanței”, după tc. ihzar etmek;

a face intisap (ia cineva) „a stabili relații de dependență (față de cineva)”, după tc. intisap etmek;

a fi intisap (al cuiva) „a aparține, a depinde (de cineva)”, după tc. (birinin) intisabı olmak;

a face itlac(ul) „a elibera, a grația”, după tc. itlak etmek;

a face iureş „a asalta”, după tc. yürüyüş etmek;

a face izra „a realiza, a îndeplini”, după tc. *icra etmek*;
a fi marț și *a face marț* (la table), după tc. *mars olmak*, respectiv *mars etmek*;
a face (pe cineva) mascara „a face de râs”, după tc. *maskara etmek*;
a face muhaserea „a asedia”, după tc. *muhasere etmek* (*muhasere* „asalt, încercuire”);
a face musaadea „a autoriza”, după tc. *müsaade etmek* (*müsaade* „acord, autorizare”);
a face mușaverea „a discuta, a delibera, a se sfătui”, după tc. *müşavere etmek* (*müşavere* „discuție, dezbateră, consultare”);
a face naz(uri) „a se fândosi”, după tc. *naz etmek*;
a fi în nazarul cuiva „a avea bunăvoința cuiva, a fi în grațiile cuiva”, după tc. *nazarında olmak*;
a (nu) face parale(le) „a (nu) avea valoare, a (nu) fi de (niciun) preț”, după tc. *para et(me)mek* „idem”;
a-i face (cuiva) raiat „a-i acorda respect”, după tc. *riayet etmek* „idem”;
a face (o) regea „a ruga, a solicita”, după tc. *rica etmek* „idem”;
a face saftea(ua) „a începe, a inaugura; a cumpăra sau a întrebuița pentru prima oară”, după tc. *sefte etmek* „idem”;
a face selear „a saluta”, după tc. *selâm etmek*;
a fi surgun „a fi în exil” și *a face surghiun* „a deporta”, după tc. *sürgün olmak*, respectiv *sürgün etmek*;
a-i fi (cuiva) la tabet „a fi la dispoziția, la ordinele cuiva”, după tc. (*birinin*) *tabiiyetinde olmak* „idem”;
a face tahmin „a aproxima, a evalua, a estima”, după tc. *tahmin etmek*;
a face taxil „a încasa, a percepe”, după tc. *tahsil etmek*;
a face tedaric „a achiziționa, a procura”, după tc. *tedarik etmek*;
a face temenele „a saluta; a se ploconi”, după tc. *temenna etmek*;
a face tergimanlâc „a traduce, a face translație”, după tc. *tercimanlık etmek*;
a face (ceva) tergimea „a traduce, a tălmăci”, după tc. *tercüme etmek*;
a face (ceva) teslim „a preda, a înmâna”, după tc. *teslim etmek*;
a avea zor (să...) „a avea nevoie (să...)”, după tc. *zoru olmak*;
a face zulă „a fura”, după tc. *zula etmek*;
a face zulum „a asupri, a oprima”, după tc. *zulmetmek*, *zulüm etmek* „idem”.

În toate cazurile prezentate mai sus este vorba, evident, de semicalcuri frazeologice, chiar dacă topica este adaptată la aceea firească din limba română. De regulă, funcțiile și raporturile sintactice etimologice sunt respectate, în sensul că ele sunt reproduse prin mijloace românești specifice: sufixul posesiv turcesc este redat prin pronumele reflexiv cu sens posesiv (*a-și găsi beleaua*), prin pronumele personal la dativ (*a-i veni de hac*, *a-i fi hacul*, *a-i fi la tabet*, *a-i veni zamanul*) sau prin determinări în

cazul genitiv (*a lua caimacul [unui lucru], a fi intisap [al cuiva]*); dativul, acuzativul sau locativul turcesc este înlocuit cu o prepoziție care exprimă aceeași funcție cazuală (*a turna gaz peste foc, a sufla și în iaurt, a trage la iedec, a ieși la maidan, a scoate la mezat, a fi în nazarul cuiva, a ieși la selamet, a-i fi cuiva la tabel*); construcția nume cu sufix posesiv + verbul auxiliar *olmak* „a fi” este redată fie prin *a avea* (*a avea habar, a nu avea hal, a avea zor*), fie prin *a-i fi* (*a-i fi hacul*) etc. Rareori raporturile etimologice sunt încălcate și modificate considerabil, de exemplu când ablativul este înlocuit prin prepoziții care precizează alte funcții cazuale (*a-i veni de sau la hac, a face haz ceva sau pe cineva*).

Unele expresii și locuțiuni românești se datorează unui proces mai complicat de adaptare a modelelor etimologice. Astfel, expresia tc. *götüne tekme(yi) atmak* „a-i trage cuiva un picior în spate” (*götüne* „în spatele, în fundul cuiva”, *tekme* „lovitură cu piciorul”, *atmak* „a da, a azvârli, a trage”) a luat în română o formă în care modelul turcesc este redat cu o oarecare aproximație în privința atât a structurii frazeologice, cât și a semantismului: *a-i trage cuiva o ghiudunea* „a păcăli pe cineva, a-i trage cuiva o păcăleală”; extras din această expresie, sensul „păcăleală” dobândit de *ghiudunea* a fost menținut într-o locuțiune formată în limba română fără vreun model turcesc: *a face ghiudunele* „a chiuli de la școală”.

Locuțiunile *a (nu) avea haz* „a (nu) plăcea, a (nu) avea farmec” și *a fi fără (niciun) haz* „a nu avea farmec” pot fi creații exclusiv românești, deoarece *haz*, care în turcă înseamnă numai „plăcere, desfătare, satisfacție”, și-a dezvoltat în română și sensul „farmec, grație, atracție”, însă ar putea imita și modelul pe care îl reprezintă tc. *haz olun(mā)mak*, care are aceeași semnificație, „a (nu) plăcea, a (nu) avea farmec”; de notat totuși că raporturile sintactice sunt diferite: *olunmak* înseamnă „a fi făcut, a-i fi dat” și este folosit pentru formarea verbelor compuse pasive (*olunmamak* este forma negativă a aceluiași verb), deci *haz olunmak* ar putea fi tradus literal prin „a fi făcut să desfete, a-i fi dat să provoace bucurie, a fi plăcut”, adică, desigur, „a avea haz”, iar *haz olunmamak* ar însemna „a nu fi făcut să producă plăcere, a nu fi agreabil”, ceea ce a putut fi eventual reinterpretat în română drept *a nu avea haz* sau *a fi fără haz*.

Rom. *a juca la iazâc și tura* „a juca la noroc, după cum cade moneda” este fie o creație frazeologică pe teren românesc, fie, dimpotrivă, redarea cu un alt verb a expresiei tc. *yazi tura atmak* „a da cu banul” (*atmak* „a arunca”).

Locuțiunile *a-i da (cuiva) papucii* „a-l alunga” și *a o șterge la papuc* „a o lua la fugă” nu pot fi decât comparate cu expresiile tc. *pabucunu eline vermek*, respectiv *pabuçsuz kaçmak*, care au aceleași semnificații, însă prima are un cuvânt în plus (structura identică ar fi fost **a-i da papucii în mână*), iar raportul de subordonare din cea de a doua este realizat cu sufixul *-suz* „fără”, care nu corespunde cu prepoziția rom. *ia* (construcția echivalentă ar fi fost **a o șterge fără papuci*).

Structura locuțiunii *a-i juca* (sau *a-i trage*) *cuiva* (*un*) *renghi* (sau *renghiul* ori *renghiuri*) are doar similitudini cu tc. *renk vermek* „a juca feste”, *renk etmek* „a înșela”, dar nu imită pe deplin aceste modele, deoarece verbul folosit este diferit (tc. *vermek* „a da”, *etmek* „a face”), în schimb reproduce cât se poate de bine locuțiunea tc. înv. *reng oynamak* „a face o farsă” (*oynamak* „a juca”).

Expresia tc. *arkasından teneke çalmak* „a batjocori pe cineva, bătând cu un băț într-o tinichea” (literal: „a bate tinicheaua în urma cuiva”) va fi influențat oarecum formarea în limba română a locuțiunilor *a lăsa pe cineva la tinichea* „a-l lăsa sărac lipit” și mai ales *a ajunge la tinichea* „a se îmbăta”, *a-l pune tinicheaua la coadă* „a-l compromite”, *a umbla cu tinicheaua (coadă) după el* „a fi însoțit de o persoană nesuferită, care incomodează”, *a avea tinichele* „a fi compromis”, însă în astfel de cazuri, în care deosebirile structurale sunt prea mari, nu poate fi vorba de calcuri propriu-zise, ci numai de înrâuriri culturale populare în cadrul cărora nu faptele de limbă, ci obiceiurile sunt cele preluate prin imitație.

A fi în zât cu cineva „a nu se avea bine cu cineva” poate fi doar comparat cu tc. *biriyle zit olmak* „a fi în opoziție cu cineva, a se împotrivi cuiva”, deoarece nici sensul celor două expresii, nici relațiile sintactice nu sunt identice (o reproducere fidelă ar fi fost **a fi zât cu cineva*; tc. *biriyle* „cu cineva”, *zit* „opoziție, adversitate; opus, contrar”, *olmak* „a fi”).

5.3. False interpretări sintactice (sintagmatice)

Împrumuturile rezultate prin condensare lexico-semantică (v. 5.2.3) se datorează, desigur, nu numai efortului de adaptare a unor sintagme turcești cu topică nefirească în română, care a fost evitată prin reducerea la un singur termen a îmbinărilor de cuvinte, ci și interpretării eronate a acestora, întrucât elementul detașat a fost receptat ca purtător al semnificației întregii sintagme. Falsa analiză a intervenit în subsidiar chiar și în cazul construcțiilor sintactice turcești care au fost interpretate și preluate ca termeni compuși. În afara acestor procedee, aflate totuși mai aproape de adaptarea la sistemul sintactic românesc a unor structuri imposibile sau neobișnuite în română, au existat câteva modalități de împrumut în care interpretarea sintactică (sintagmatică) greșită a jucat rolul primordial.

5.3.1. Aglutinații

Exemplele în care o sintagmă a fost analizată eronat din punct de vedere sintactic iar elementele sale au fost sudate pentru a forma un singur cuvânt sunt rare și incerte. Avem în vedere alipirea la inițiala unui împrumut a unui cuvânt scurt cu care forma o

sintagmă uzuală și care a ajuns să fie analizat ca făcând parte din structura împrumutului. Prin aceasta, aglutinarea se apropie, din punct de vedere formal, de fenomenul fonetic accidental al protezei (v. 3.3.3.a), de care se deosebește numai prin caracterul lexico-semantic motivat al schimbării. Cum însă, în cazurile concrete, existența unei astfel de motivații este greu de demonstrat, chiar și puținele exemple de care dispunem pot primi ambele explicații, ba chiar și altele, la fel de verosimile.

Chindie și-a dezvoltat varianta *achindie*, cu un *a*-protetic, probabil sub influența analogică a termenilor *amiază*, *amurg*, *aseară*, *asfințit*, dar nici aglutinarea mecanică a sintagmei **a chindie* „la chindie” nu este o posibilitate care trebuie înlăturată din capul locului.

Varianta *aliman* a lui *liman* „(loc de) adăpost, refugiu” a fost explicată și ca rezultat al alipirii elementelor componente ale sintagmei **a liman*, în care *a* ar fi aceeași prepoziție cu sensul „la” (v. DA); nu este exclusă însă nici interpretarea sintagmei *la liman* (din locuțiunea *a ajunge la liman*) drept *la aliman*, nici contaminația dintre *liman* și *aman* (din locuțiunile *a ajunge la liman* și *a ajunge la aman*), nici simpla proteză a lui *a*-, ca în *abagea*, *acârmâz*, *alăută* etc., dar nici proveniența (prin disimilare sau asimilare vocalică) din tc. *iliman* (variantă învechită a lui *liman*).

Varianta *orindica* a lui *rindeaua* ~ *arindeaua* s-ar putea datora nu numai simplei proteze accidentale a lui *o*-, ci și (sau mai ales) aglutinării formei cu articol nehotărât (*o rindică*) a lui **rindică* ~ *rindea*.

5.3.2. Deglutații

Fenomenul deglutației, chiar dacă duce la formarea unor noi cuvinte sau variante, ține tot de falsa analiză sintactică (de regulă sintagmatică): un împrumut lexical este greșit analizat în două secvențe distincte, dintre care una, confundată cu un cuvânt (îndeobște auxiliar) românesc, este eliminată, deoarece se consideră că este superfluă:

– varianta *araman* a lui *caraman* a rezultat prin interpretarea acestuia drept sintagmă formată cu adverbul *ca* (**ca araman*);

– *cărăbăni* < tc. *çek arabani*, prin deglutinarea lui *če*-, confundat cu pronumele relativ-interogativ *ce*, dar și sub influența verbului *a se căra*;

– *grimea* ~ *ghermea* ~ *chermea* ~ *ghirmea* sunt variante ale lui *digrimea* ~ *degremea* ~ *deghermea* ~ *digrimea* < tc. *değirme*, cu *de-* ~ *di-* interpretat drept prepoziția *de*;

– interjecția *haide*, chiar dacă etimonul său, tc. *hayde*, are și varianta *hay* (dar numai cu sensul „ei!, lasă!, ba bine că nu!”), a luat forma *hai* probabil prin detașarea segmentului *-de*, identificat cu prepoziția *de*, în sintagme ca *haide*, *mergi*, *haide odată* etc. (interpretate drept *hai de mergi*, *hai deodată*);

– din tc. *dimişki* a rezultat termenul *mişchiu* „oțel fin de Damasc”, prin deglutinarea secvenței *dl-*, interpretată drept prepoziția *de*;

– *știr* provine din *peștir* (variantă a lui *peșchir*) prin analizarea lui *pe-* ca prepoziție;

– în același fel ar putea fi explicată și dispariția în rom. *leafă* ~ *lefea* a lui *o-*, interpretat drept articol nehotărât, dintr-o variantă **olefea* (< tc. *ölefe*), dar este mai probabil că afereza lui *ö-* a avut loc, în acest caz, încă în limba turcă (cf. bg. *lefe*, scr. *lefa*, ngr. *λουφές*, alb. *ljufé*, ucr. *lefá*, rus., pol. *lafá*; v. 3.3.3.c).

Alteori, secvența greșit analizată și deglutinată nu este un cuvânt auxiliar, ci numai un sunet aflat la contactul dintre cele două elemente ale unei sintagme: primul cuvânt conține spre finală același sunet ca și inițiala celui de-al doilea cuvânt al sintagmei, așa încât intervine o disimilare în fonetica sintactică, al cărei rezultat este o variantă cu afereză:

– *ivilichiu* este consecința falsei analize a secvenței de contact dintre componentele unor sintagme de tipul *bărbat tivilichiu*, *băiat tivilichiu*,

– varianta *sul* a lui *usul* a rezultat din locuțiunea *cu un usul subțire*, în care *un usul* a fost interpretat drept *un sul*.

În astfel de cazuri este vorba, desigur, despre fenomene fonetice ale căror efecte țin de formarea unor noi cuvinte sau variante, însă ele se întâmplă la granița dintre elementele componente ale îmbinărilor de cuvinte, al căror înveliș sonor este victima falsei analize.

5.3.3. Contractții

Contractția sintagmatică constă tot în alipirea elementelor componente ale unei îmbinări de cuvinte greșit analizate din punct de vedere sintactic, ca și în cazul aglutinației, însă contopirea lor are loc prin eliminarea unei silabe care se află la contactul dintre cele două cuvinte (și este formată, de regulă, dintr-o vocală), ceea ce o aseamănă cu deglutinația. În acest fel, contractția se opune adaptării îmbinărilor etimologice ca termeni compuși românești: deși sintagmele sunt preluate cu topica menținută, ele nu mai pot fi recunoscute în calitatea lor de compuse, întrucât elementele lor, suferind pierderi de secvențe fonetice, se sudează într-un cuvânt simplu. Uneori, silaba omisă reprezintă sufixul posesiv turcesc sau marca izafetului persan (în acest din urmă caz, fenomenul ar putea fi etimologic, v. 5.2.1.a). Există și cazuri în care contractția ar putea fi motivată de analogii lexicale sau de contaminație.

Iată câteva exemple care pot fi puse pe seama contractției: *alalah* < tc. *Allah Ailah* (poate prin contaminare cu *alelei*); *bașbuzuc* ~ *bașibuzuc* < tc. *başıbozuk* (eventual doar printr-o simplă sincopă); *beșleagă* ~ *beșliágă* ~ *beșlí-agá* ~ *beșlí-agasí* < tc. *beşli ağası* (poate și prin interpretarea secvenței finale drept persoana a 3-a singular a verbului *lega*); *cahpolu* < tc. *kahpe oğlu*; *celbiş* < tc. *çehel beş*; *ciopcium* < tc. *çöp-i Çin*; *cuşzun* < tc. *kuş üzümü*; *dibioc* < tc. *dibi yok*; *tiriplic* < tc. *tire iplik*.

Desigur că avem de a face, și în aceste cazuri, cu fenomene fonetice, și anume cu sincope sau afereze (v. 3.3.3.c și h), însă materialul supus schimbării este de această dată sintagmatic, iar rezultatul trece în domeniul morfologiei, întrucât el este un singur cuvânt neanalizabil sintactic; nu este totuși exclus ca în unele situații să fie vorba despre fenomene pur fonetice, acolo unde sintagma etimologică de bază a fost preluată nu ca termen compus, ci ca împrumut lexical care și-a pierdut natura compusă în conștiința vorbitorilor.

6. SEMANTISMUL

În urma contactului cu limba turcă, unele grupuri terminologice românești și-au îmbogățit considerabil inventarul lexical specific, în timp ce altele au rămas aproape neatinse. Faptul se datorează, fără îndoială, caracteristicilor înrâuririi turcești asupra diferitelor domenii ale vieții social-politice și economice, ale culturii și civilizației materiale și spirituale a românilor și este strâns legat de noțiunile pe care semantismul împrumuturilor le încorporează.

În cele mai multe cazuri, cuvintele au fost preluate cu semnificațiile lor etimologice, dar nu lipsesc nici exemplele în care sensul din limba turcă a fost reinterpretat în cursul împrumutării etimonului, cunoscând o deviere mai mult sau mai puțin accentuată (cazuri particulare fiind cele în care etimologia populară a afectat semantismul împrumuturilor, pentru care v. V.3.5). După preluare și încetățenire, numeroase cuvinte au evoluat semantic în limba română, dobândind noi semnificații și, uneori, pierzându-le pe cele originare. Nu sunt lipsite de importanță nici cazurile în care termenii de origine turcă și-au îmbogățit conținutul prin calc semantic. Și în domeniul semantismului s-au manifestat, așadar, adaptarea și falsa analiză, însă delimitarea acestor aspecte este dificil de realizat, deoarece însăși evoluția conținutului semantic al cuvintelor este, în general, aleatorie și greu previzibilă.

6.1. Sferele semantice ale împrumuturilor

Materialul lexical împrumutat din limba turcă poate fi clasificat din punct de vedere onomasiologic în câteva grupuri terminologice, fiecare cuprinzând mai multe sfere semantice. Inventarul lexical caracteristic acestora diferă nu numai strict numeric; el nu are o valoare egală nici din punctul de vedere al vechimii în limba română și al viabilității împrumuturilor, nici din acela al răspândirii teritoriale și stilistico-funcționale actuale. Pe de o parte, în caracterizarea sferelor semantice vom releva, dacă va fi cazul, faptul că un număr considerabil de termeni au fost preluați într-o anumită perioadă a

influenței turcești, și nu în altele, întrucât este limpede că acea perioadă a fost martora înrâuririi intense în respectivul domeniu de civilizație. Pe de altă parte, este de maximă importanță să scoatem în evidență perpetuarea până astăzi, la diferite niveluri ale limbii, a unui număr mai mare sau mai mic de împrumuturi din fiecare sferă semantică, deoarece astfel putem surprinde distribuția pe orizontală, profunzimea și trăinicia influenței turcești asupra fiecăruia dintre domeniile vieții materiale și spirituale. Termenii folosiți în prezent în limba literară, uneori ca denotații unice, și/sau cunoscuți și uzuali în largi pături ale vorbitorilor de pe întreg teritoriul țării, inclusiv din Transilvania, vor fi caracterizați drept „literari”. Termenii curenți în limbajul colocvial din toate ariile care s-au aflat sub influența turcă, în principiu atât din Moldova, cât și din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, vor fi desemnați drept „populari” (ei sunt caracteristici, în multe cazuri, stilului familiar sau, eventual, celui argotic). „Regionale” actuale sunt, desigur, împrumuturile care au atestări din secolul XX la nivelul exclusiv al unei variante dacoromâne dialectale, adesea locale (majoritatea din Dobrogea), sau care, chiar dacă sunt folosite în mai multe arii dialectale, nu au decât atestări locale izolate; multe dintre aceste cuvinte se află într-un stadiu avansat de învechire. În sfârșit, termenii „istorici”, deși sunt ieșiți din uz, mai sunt folosiți cu referire la realități ale trecutului, fiind cunoscuți exclusiv unor cercuri culte sau perpetuați în texte de literatură populară ori în istoriografie. Termenii învechiți, dispăruți din româna vorbită astăzi, sunt trecuți cu vederea în repartizarea împrumuturilor din sfera semantică respectivă pe niveluri ale limbii, deoarece nu au nicio relevanță pentru lexicul românesc actual.

Majoritatea termenilor au fost împrumutați cu sensurile pe care le aveau etimoanele lor, denumind, în general, lucruri sau concepte noi, inedite, cu care românii au intrat în contact prin intermediul turcilor. Nu lipsesc nici situațiile în care, impuse prin moda lingvistică sau din alte motive, împrumuturile au fost preluate cu același sens ca în turcă chiar dacă au intrat în concurență cu unele cuvinte mai vechi ale limbii române, pe care uneori le-au și înlocuit cu timpul.

Există însă numeroase cazuri în care semnificațiile etimologice au fost distorsionate în cursul preluării cuvintelor. Uneori, acestea nu au fost percepute corect, astfel încât sensul împrumutului diferă considerabil de acela al etimonului, întrucât a fost greșit dedus din contextul în care termenul a fost folosit în momentul preluării sale. Alteori, etimonul a fost împrumutat cu o semnificație apropiată, dar nu identică, deoarece, pentru a nu intra în concurență sinonimică cu un termen mai vechi în română, s-a specializat semantic pentru a denumi un anumit obiect sau grup de obiecte cu anumite caracteristici din categoria generală desemnată de termenul deja existent, ori, dimpotrivă, și-a generalizat sensul, față de acela mai îngust al vechiului cuvânt.

Tipurile de modificări semantice produse în acest mod, spontan și involuntar, nu se deosebesc de cele care au intervenit ulterior, pe teren românesc, după preluarea și încetățenirea împrumuturilor. Cele mai frecvente sunt extensia și specializarea, iar ca

fenomene particulare trebuie amintite cele datorate adaptării semantice la realitățile românești sau etimologiei populare care a atins înțelesul termenilor, precum și cele cauzate de conversiune, acestea din urmă implicând nu numai „deraieri” de sens, ci și schimbarea categoriei lexico-gramaticale din care făceau parte etimoanele. Totuși, de cele mai multe ori, modificarea semnificației în cursul preluării cuvintelor nu a avut efecte care să plaseze împrumuturile într-o altă sferă semantică decât aceea de care aparțineau etimoanele lor. Având în vedere acest fapt, pentru a nu afecta corectitudinea analizei împrumuturilor aparținând unei sau altei sfere semantice – care oglindește însuși gradul în care un domeniu sau altul al vieții și civilizației materiale și spirituale a fost influențat –, în cele ce urmează vom ține seamă și de împrumuturile adoptate din capul locului cu alte semnificații decât cele ale etimoanelor lor, plasându-le separat (*b*), după cuvintele împrumutate cu sensul lor etimologic (*a*), și precizând tipul de modificare semantică la care au fost supuse.

Desigur că, după preluare, numeroase împrumuturi au cunoscut diferite alte modificări semantice, de care ne vom ocupa în subcapitolul următor. Nu sunt rare cazurile în care ele s-au menținut în limba română actuală doar cu sensurile dobândite pe teren românesc, iar statutul lor actual se datorează tocmai acestor noi semnificații, dezvoltate din necesitățile interne ale limbii române. Obiectivul principal pe care îl urmărim aici este evidențierea proporției în care fiecare dintre domeniile vieții materiale și spirituale a fost influențat de civilizația otomană, atât în general, cât și la diferite niveluri sociale, teritoriale și cronologice. Analiza noastră, deși surprinde împrumuturile în momentul preluării lor, va încerca să scoată în evidență și soarta lor stilistico-funcțională și statutul lor actual, luând în considerație, așadar, și evoluțiile semantice pe care cuvintele le-au cunoscut ulterior, întrucât în mai multe cazuri tocmai aceste evoluții le-au decis destinul. Semnul (*) pus după unele cuvinte, în paragrafele destinate repartizării lor stilistico-funcționale, atrage atenția asupra faptului că ele se mențin la nivelul respectiv numai datorită unor evoluții semantice sau conversiunii pe teren românesc, deci cu accepțiuni și/sau cu valori modificate după preluarea și autohtonizarea termenilor, ori, eventual, numai în derivate, în compuse sau în locuțiuni în care și-au pierdut semnificația etimologică (în aceste din urmă situații, faptul este consemnat în aceeași paranteză).

În tentativa de a realiza o clasificare cât mai cuprinzătoare și mai coerentă a împrumuturilor, am delimitat opt grupuri terminologice (*A – H*) cuprinzând în total 46 de sfere semantice cărora le aparțin împrumuturile din turcă, iar majoritatea acestor sfere includ mai multe subansambluri de termeni care detaliază conținutul lor semantic. Nu toate sferele semantice au aceeași importanță pentru lexicul românesc: unele cuprind un număr foarte mare de termeni preluați, altele, dimpotrivă, înglobează numai câteva împrumuturi, fiind astfel neglijabile din punctul de vedere al contribuției lor la sistemul semantic al vocabularului de origine turcă și, implicit, la civilizația materială și spirituală

a poporului român. Pentru a releva din capul locului importanța unei sau altei sfere semantice a împrumuturilor din turcă, am stabilit cinci categorii din care fac parte acestea (indicate în paranteză), în funcție de numărul termenilor înglobați:

- I. Peste 100 de termeni;
- II. Între 51 și 100 de termeni;
- III. Între 31 și 50 de termeni;
- IV. Între 16 și 30 de termeni;
- V. Până la 15 termeni.

Criteriul de delimitare a grupurilor terminologice este, în majoritatea cazurilor (*A – G*), cel tematic (în cazul grupului *C* a intervenit, vrând-nevrând, și clasa lexico-gramaticală), în timp ce ultimul grup de cuvinte (*H*) a fost detașat pe baza nivelului de abstractizare.

Motive care țin de economia de spațiu ne determină să nu indicăm, în cele ce urmează, etimoanele turcești, să nu precizăm semnificațiile acestora decât în cazurile în care diferă de cele din română și nici sensul unor împrumuturi arhicunoscute, menținute în limba română literară contemporană. În schimb, unele cuvinte care au fost împrumutate cu mai multe sensuri apar la fiecare dintre sferile semantice de care aparțin, de vreme ce conținutul lor noțional multiplu le conferă, din punct de vedere semasiologic, calitatea de termeni distincți cu fiecare dintre aceste semnificații.

A. OMUL

A.1. Corpul (V)

A.1.1. Părul: *perciune* (~ *perciă*) „cârlionț, buclă; moț; favorit”, *zuluf* „buclă, cârlionț; favorit”.

A.1.2. Semne pe corp: *benghi* „aluniță”, *nunea* „aluniță; pistrui”.

A.1.3. Organe interne și elemente ale structurii anatomice:

a) *bobric* „rinichi”, *but* „coapsa piciorului (la om)”, *câci* „șold, coapsă”, *cherestea* „construcție fizică (solidă), structură osoasă, osatură, schelet”, *cighir* „ficat; plămân”, *coinac* „os al articulației; articulație”, *lighean* „bazin, pelvis”;

b) *coltuc* „cot” < tc. „braț” (p. restr.); *ghiobec* „partea burții de la buric în jos” < tc. „ombilic, buric; burtă” (p. ext. sau p. restr.); *gionat* „picior de om” < tc. „picior de animal, labă” (p. ext.).

A.1.4. Funcțiile organelor corpului: *boc* „excremente, materii fecale”.

– Literare: *perciune*, *zuluf*.

– Populare: *benghi*, *boc* (* – în loc.), *cherestea*, *gionat*.

– Regionale: *bobric*, *but*, *câci*, *cighir*, *coinac* (*).

Terminologia corpului uman a fost influențată într-o foarte mică măsură. Niciunul dintre împrumuturi nu este o denumire esențială, care să fi înlocuit termeni vechi, moșteniți. Cuvintele cu o răspândire mai mare țin mai degrabă de aspectul exterior, schimbător și legat de modă, decât de anatomia și fiziologia omului; totuși, în registrele stilistice neliterare, și unele organe interne sau membre ale trupului au ajuns să fie desemnate prin cuvinte de origine turcă, mai ales din rațiuni de expresivitate. Dintre cele 15 împrumuturi, 11 se mai folosesc și astăzi, îndeosebi la nivel popular și dialectal, ceea ce reprezintă o proporție relativ mare (73%) în comparație cu alte sfere semantice. Numai *zuluf* are atestări anterioare secolului al XVIII-lea.

A.2. Vârsta și sexul (V): *babalâc* „om în vârstă, moș, bătrân (venerabil)”, *cadână* „femeie”, *ihțiar* „bătrân, vârstnic”, *matuf* „om bătrân și ramolit”, *oglan* „flăcău, adolescent”, *pici* „băiat foarte tânăr, prichindel, băiețaș, țânc”, *turlac* „copil de 10–12 ani, copilandru, băiețandru”.

– Populare: *babalâc* (*), *cadână*, *matuf*, *pici*.

– Regionale: *oglan*, *turlac*.

Dintre cele șapte cuvinte, împrumutate începând din sec. XVIII, numai unul a ieșit din uz, însă celelalte nu s-au menținut până astăzi decât la nivel popular sau dialectal, de regulă cu conotații de simpatie ori de desconsiderare.

A.3. Starea psihomorală (I)

A.3.1. Însușiri pozitive⁶³:

a) *cabadaiu* „viteaz, voinic”, *chefliu* „vesel, bine dispus”, *cheșchin* „inteligent, isteț”, *cilibiu* „galant, politicos, amabil; distins; delicat, gingaș”, *dahiu* „geniu, (om) genial”, *deliu* „(om) viteaz, curajos”, *dulbun* „(om) prevăzător, vigilent”, *ehlierz* „onest, cinstit”, *geambaș* „priceput, isteț”, *giumbușlâu* „vesel, voios, glumeț”, *giumert* „darnic, generos”, *ischiuzar* „(om) dibaci, priceput, isteț”, *levant* „(om) viteaz, curajos; (om) amabil, curtenitor”, *mehenghi* „isteț, iscusit, priceput; glumeț”, *mucaet* „atent, grijuliu”, *mucalit* „glumeț, comic, poznaș, hazliu”, *nazirliu* „stimat, respectat, ilustru”, *ogurliu* „de bun augur, care aduce noroc; norocos, fericit”, *pișicher* „(om) iscusit, dibaci, abil”, *sadacatliu* „fidel, devotat, loial”, *serdenghești* „erou (care luptă pentru un ideal)”, *zefliu* „vesel, bine dispus, glumeț”;

b) *taniliu* „delicat, fin” < tc. „granulos, fărâmițat, mărunț” (fig.); *turlac* „(om) îndrăzneț, temerar” < tc. „destrăbălat, vagabond; novice; ridicol; leneș” (p. ext.).

A.3.2. Însușiri negative (cele mai multe dintre împrumuturile care denumesc trăsături psihice exprimă o gamă largă de însușiri moral-etice negative; v. ȘIO I 239; cf. și H.2):

⁶³ „Calitățile favorabile sunt reprezentate în foarte mic număr” (ȘIO I 239).

A.3.2.1. Proste, ignoranță, ciudățenie, încăpățănare:

a) *abdal* „idiot”, *acmac* „prost”, *ageamiu* „novice, ignorant, nepriceput”, *budala* „om prost”, *catâr* „om încăpățânat”, *dangalac* „neghiob, nătărău”, *inacciu* „încăpățânat; leneș”, *mangafa* „om prost, nătâng”, *matuf* „(om) aiurit, smintit”, *nălet* „prost; țicnit, nebun”, *sanchiu* „aiurit, zăpăcit, distrat”, *sarsailă* „om ciudat, excentric, aiurit”, *tembel* „indolent, apatic, placid; leneș; lent (în mișcări sau în gândire); prost, tâmpit”, *tivilichiu* „imprudent, naiv, nesocotit”, *turlac* „(om) prost, nătâng”, *zevzec* „(om) prost, nătărău, neghiob, tâmpit”, *zibidiu* „smintit, nebun, nesăbuit, bezmetic”;

b) *cidiu* „prostănac, mototol, bleg” < tc. „serios, sobru, grav” (p. depr.); *ciutac* „prost, nerod, stângaci, nătăfleț” < tc. „necioplit, bătăran; certăreț, ursuz, morocănos” (p. ext.); *ianâc* „nebu, scrântit; zăpăcit, năuc” < tc. „necăjit, amărât” (p. ext.); *muhaia* „om prost, nătăfleț” < tc. „supus, plecat, docil” (p. ext.); *tălășman* „(om) prost, tont, imbecil” < tc. „(om) certăreț, arțăgos” (p. ext.); *telpiz* „prost, imbecil” < tc. „primitiv, needucat, lipsit de caracter” (p. ext.); *turlac* „nebu, zăpăcit, buimac, aiurit, țicnit” < tc. „prost, nătâng; destrăbălat, vagabond; novice; ridicol; leneș” (p. ext.);

A.3.2.2. Răutate, cruzime, violență:

a) *abraș* „afurisit, rău; zgârcit; care aduce ghinion”, *avan* „grozav, cumplit, aprig, dur, violent”, *baș-buzuc* „om crud, brutal, violent”, *caipacă* „femeie rea, obraznică și rapace”, *casap* „om crud, nemilos, sângeros”, *deliu* „(om) țicnit, nebunatic, violent, turbulent, crud”, *iangângiu* „incendiator”, *telpiz* „răutăcios”, *zurba* „rebel, răzvrătit; om recalcitrant, nesupus”;

b) *geanabet* „om rău, afurisit, ticălos” < tc. „(om) dezgustător, scârbos, spurcat” (p. ext.); *ghirghiș* „om violent, primitiv, prost crescut” < tc. „obraznic, insolent, înfigăreț” (prin conversiune);

A.3.2.3. Limbuție, fanfaronadă, aroganță, infatuare: *eșpeh* „lăudăros, fanfaron”, *farfara* „(om) flecar, lăudăros, fanfaron”, *fudul* „mândru, infatuat, îngâmfat”, *lafagiu* „om flecar, limbuț, guraliv”, *palavragiu* „idem”;

A.3.2.4. Obrăznicie, bătărănie, nerușinare:

a) *arsâz* „neobrăzat”, *cinghinea* „persoană obraznică, obrăznicătură”, *domuz* „epitet pentru un om obraznic, mincinos, nesimțit”, *herghelie* „persoană grosolană, vulgară”, *pici* „băiat obraznic, neastâmpărat, ștregar”, *puști* „copil ștregar, neastâmpărat, necuviincios, prost crescut”;

b) *boccu* „om ordinar, necioplit” < tc. „om ticălos, canalie” (p. ext.);

A.3.2.5. Necinste, viclenie, lipsă de caracter:

a) *cabaz* „om șmecher, poznaș”, *cahpolu* „om perfid, șiret”, *calupciu* „om viclean, înșelător, trișor, impostor”, *chilipirgiu* „pomanagiu, pleșcar”, *chiolhanu* „(om) șmecher, pungaș, ticălos, escroc”, *codoș* „om lipsit de caracter”, *derbedeu* „om de nimic, om

netrebnic, golan, lepădătură, om imoral", *dulandragiu* „escroc, pungaș, ticălos”, *dulapciu* „om șmecher, viclean”, *fetnegea* „intrigantă”, *geambaș* „om viclean, șarlatan”, *hain* „trădător, infidel, perfid; rău, crud, hapsân”, *lichea* „om josnic, fără caracter, netrebnic”, *mascara* „om de nimic, pușlama; om ridicol, neserios”, *mozavir* „intrigant, calomniator, denigrator; om viclean”, *murdar* „ticălos, mârșav, abject, necinstit”, *șeheroglan* „om mincinos, înșelător, fățarnic”, *șiret* „viclean”, *tacâm* „persoană imorală, pramatie”, *telpiz* „viclean, perfid”;

b) *paceaură* „epitet pentru o femeie vicleană, prefăcută, grosolană, murdară, proastă, urâtă sau destrăbălată” < tc. „om de nimic, ticălos, necinstit” (p. spec.); *pușlama* „om fără caracter, prost crescut, imoral, neserios; pramatie, canalie” < tc. „homosexual, pederast” (p. ext. și, probabil, p. et. pop., după *pușlă* „derbedeu”); *terticipiu* „om șmecher, viclean, farsor, șarlatan” < tc. „persoană care planifică și organizează ceva” (p. depr., după *tertip*);

A.3.2.6. Lene, parazitism: *dalcauc* „om leneș, parazit; lingău, lingușitor”;

A.3.2.7. Hoție, tâlhărie: *cârjaliu* „bandit, tâlhar; hoțoman”, *chesăgiu* „hoț, pungaș”, *haidamac* „tâlhar, hoț”, *harambașă* „șef al unei bande de hoți; căpitan al unei cete de haiduci”, *haramin* „hoț, tâlhar; haiduc”, *iamangiu* „jefuitor, prădător”, *iatac* „gazdă de hoți”;

A.3.2.8. Desfrâu, beție, vagabondaj, prostituție, anomalii sexuale:

a) *becriu* „desfrânat, destrăbălat”, *capasâz* „vagabond”, *ceacâr* „cherchelit, beat”, *ceapcân* „(om) ușuratic, afemeiat, vagabond, derbedeu; abil, șiret, rău”, *chefliu* „bețivan, petrecăreț”, *codoș* „proxenet”, *haimana* „vagabond, golan”, *ienicicma* „tânără recent prostituată”, *ipneu* „servitor folosit ca partener de pederastie”, *lichea* „om desfrânat, vicios, imoral”, *pezevenchi* „proxenet”, *pirpiriu* „frivol, superficial, ușuratic”, *puști* „tânăr homosexual, pederast; tânăr corupt, desfrânat, ușuratic”, *serseliu* „vagabond, aventurier; nomad”, *tiriachiu* „opioman; bețiv; cherchelit, beat”, *zampara* „om desfrânat, afemeiat, bețivan”;

b) *magmuză* „femeie depravată, desfrânată” < tc. „femeie suspectată; femeie vinovată” (p. spec.); *turlac* „(om) cherchelit, beat” < tc. „destrăbălat, vagabond; novice; ridicol; leneș” (p. ext.);

A.3.2.9. Zgârcenie, lăcomie: *ciufut* „(om) zgârcit”, *tamachiar* „zgârcit; lacom, avid”;

A.3.2.10. Proastă dispoziție, mofturi, stări nefavorabile:

a) *mahmur* „buimac, indispus, amețit (după beție sau după somn); posac, prost dispus, ursuz”, *nazlâu* „pretențios, dificil, năzuros, mofturos”, *tiriachiu* „indispus, posac, arțăgos”, *ursuz* „care poartă nenoroc, de rău augur; ghinionist”;

b) *domuz* „om morocănos, ursuz” < tc. „om încăpățânat, tenace”.

A.3.3. Alte însușiri moral-etice (neutre sau ambivalente):

a) *cumaș* „tip de personalitate umană, fel de om; teapă”, *get-beget* „neaoș; autentic, curat”, *soi* „fel de om, teapă, fire, caracter uman”, *tabietliu* „(om) tipicar, formalist; om cu gusturi delicate”, *tacâm* „soi, fel, gen de oameni”;

b) *delie* „femeie iubitoare de lux” < tc. „extravagant” (prin conversiune).

– Literare: *catâr*, *chefliu*, *chilipirgiu*, *derbedeu*, *fudul*, *haimana*, *hain*, *lichea*, *mahmur*, *mucalit*, *murdar*, *palavragiu*, *pușlama*, *puști* (*), *soi*, *șiret*, *tembel*, *ursuz* (*).

– Populare: *abraș*, *ageamiu*, *avan*, *baș-buzuc*, *bocciu*, *ciufut* (*), *codoș*, *dalcauc* (*), *deliu*, *farfara*, *get-beget*, *haidamac* (*), *harambașă*, *levant*, *mangafa*, *mehenghi*, *muhaia*, *paceaură*, *pezevenchi* (*), *pișicher* (*), *sanchiu*, *tabietliu*, *tivilichiu* (*), *turlac* „(om) cherchelit; zăpăcit; nătâng, prost”, *zampara* (* – în der.), *zezsec*.

– Regionale: *budala* (* – în der.), *cabaz*, *caipacă*, *ceacâr*, *ceapcân*, *chiolhanu*, *cidiu*, *cilibiu*, *cumaș*, *domuz*, *dulapciu*, *geambaș*, *geanabet*, *lanâc*, *inacciu*, *mascara*, *matuf* (*), *nazlâu*, *nălet*, *pirpiriu*, *tacâm*, *taniliu*, *tălășman*, *telpiz*, *tiriachiu* „bețiv; beat; opioman”.

Sfera semantică a însușirilor umane psihomorale cuprinde 133 de termeni împrumutați din turcă de-a lungul secolelor (îndeosebi în veacurile XVII–XVIII; numai *hain* și *mozavir* sunt atestați din secolul XVI), dintre care însă aproape jumătate (48%) au ieșit din uz. Reține atenția preponderența termenilor care denumesc însușiri negative (77% din total) față de cele care au sensuri pozitive sau neutre. Această realitate nu trebuie însă legată numaidecât de efectele lăsate în conștiința românilor de contactul cu turcii. Deși nu dispunem de statistici în acest sens, este probabil că adjectivele și substantivele calificative cu nuanțe nefavorabile sunt mai numeroase decât cele care exprimă caracteristici pozitive, psihomorale sau fizice, nu numai în acest caz special, ci și în ansamblul lexicului românesc, în acela al limbii turce, ba chiar și în orice altă limbă. Omul este înclinat, în general, mai mult să desconsidere decât să laude, spiritul său este tentat mai degrabă să critice și să ironizeze decât să elogieze și să recunoască meritele altuia. Chiar și unele cuvinte preluate din turcă cu semnificații pozitive au dobândit mai târziu, pe teren românesc, prin depreciere, sensuri negative (de pildă *dahiu* „nebun, scrântit”, *mehenghi* „șmecher, șiret”, *mucalit* „morocănos, indispus; zgârcit”, *pișicher* „om șmecher, viclean, șnapan”); aceste evoluții semantice (care sunt, de fapt, involuții pe scara valorilor morale) sunt însă legate și de modificarea percepțiilor, a perspectivei de apreciere a lucrurilor pe măsură ce realitățile social-politice s-au schimbat radical (v. 6.2).

Există un oarecare echilibru în distribuția celor 69 de împrumuturi menținute până astăzi: 18 sunt utilizate în limba literară, 26 – la nivel popular, iar 25 – regional; mai multe dintre acestea din urmă, deși inițial nu au fost împrumuturi dialectale, și-au restrâns ulterior aria teritorială de întrebuintare. Caracteristic pentru toți acești termeni este faptul că ei sunt sau pot fi folosiți cu diverse conotații, deoarece au adesea rol de apelative injurioase, de etichete verbale sau pur și simplu de epitete, cumulând astfel

nuanțe afective, de regulă peiorative, care îi plasează în vocabularul de bază al limbajului colocvial și familiar al limbii române moderne, precum și printre sursele principale ale antroponimiei formate de la termeni comuni de origine turcă.

A.4. Starea fizică și sanitară, aspectul exterior (III)

A.4.1. Însușiri pozitive:

a) *giugiuc* „drăguț, nostim, frumos, arătos”, *giungiurliu* „drăguț, nostim, dichisit”, *levent* „(om) chipeș, zvelt, voinic”, *muchelef* „elegant, dichisit, arătos, spilcuit”, *nurliu* „atrăgător, nostim, seducător”, *pehlivan* „om puternic, voinic, viguros”, *zarif* „frumos, nostim, drăguț; cochet, elegant; fin, grațios”;

b) *turliu* „gătît frumos, dichisit” < tc. „divers, variat” (p. ext.).

A.4.2. Însușiri negative:

a) *bondoc*, *cambur* „cocoșat”, *ceacâr* „care are ochii spălăciți, albicioși; cu ochii de culori diferite; strabic, sașiu; (despre ochi) albicios; de culori diferite”, *cehrea* „grimasă, strâmbătură, mutră”, *chel* „pleșuv; care are peladă, chelbos”, *cheleş* „idem”, *chior* „care vede numai cu un ochi; orb”, *ciolac* „(om) ciung, infirm, schilod”, *giugea* „pitic”, *hadâm* „bărbat castrat, eunuc”, *murdar* „jegos, slinos”, *peltic* „care graseiază; sâsâit”, *sacat* „infirm, schilod, mutilat”, *sașiu* „strabic”, *zaif* „slăbit, debil; bolnav; indispus; bolnăvicios; convalescent”;

b) *baldără* „femeie grasă, pântecoasă” < tc. „pulpă; trunchi de copac” (p. ext.); *calpazan* „om gras, mățăhălos” < tc. „greoi, leneș” (prin conversiune și p. spec.); *chelbaș* „(om) chel; (om) care are peladă, chelbos” < tc. „cap chelbos, atins de peladă; cap chel” (p. ext. și prin conversiune); *pirpiriu* „(despre oameni sau părți ale corpului lor) mic și slab, pipernicit, slăbănog” < tc. „(despre obiecte sau ființe) nedezvoltat, mic, mărunț” (p. spec.).

A.4.3. Alte însușiri fizice (neutre sau ambivalente): *boi* „statură, făptură, talie; fizionomie, chip”, *căiafet* „înfățișare, fizionomie”, *dizman* „corpulent, robust, solid, voinic”, *șapcaliu* „persoană care poartă șapcă”, *tiptil* „deghizat, travestit”.

A.4.4. Suferințe fizice, boli:

a) *caraianac* „antrax, bubă-neagră”, *câzamlâc* „pojar, rujeolă”, *dalac* „antrax, pustulă malignă, bubă-neagră”, *dambla* „gută, apoplexie; paralizie”, *dambliu* „apoplectic, paralytic”, *perdea* „cataractă; albeață, leucom; căiță, membrană care acoperă capul unor copii nou-născuți”, *serpengea* „antrax (la om), dalac”, *zaiflâc* „slăbiciune, sfârșeală; indispoziție; boală”;

b) *mageara* „maladie cronică” < tc. „cangrenă” (p. gener.).

– Literare: *bondoc*, *chel*, *chior*, *murdar*, *peltic*, *pirpiriu*, *sașiu*, *tiptil* (*).

– Populare: *boi*, *ciolac*, *dalac*, *dambla*, *nurliu*, *perdea*, *șapcaliu*, *zaif*.

– Regionale: *baldără*, *calpazan*, *ceacâr*, *chelbaș*, *giugiuc*, *hadâm* (*), *mageara*, *muchelef*, *pehlivan*.

Cele 41 de împrumuturi referitoare la înfățișarea și starea fizică a omului, majoritatea preluate în secolele XVII–XIX (cu excepția lui *cambur*, *ceacâr*, *ciolac* și *hadâm*, care datează din sec. XVI), s-au menținut într-o proporție destul de mare, de 61%, fie în limba literară, fie la nivel popular sau regional. Este semnificativ însă faptul că, și în acest caz, termenii care denumesc însușiri negative domină cantitativ și au supraviețuit până astăzi într-o proporție și mai mare, de 78%, ceea ce a făcut posibilă alunecarea lor, în diverse contexte, la conotații speciale, mai ales peiorative, în funcție de contextul în care sunt folosiți. În schimb, numai 50% din numele de maladii umane se mai utilizează în prezent, exclusiv în terminologia populară, neoficială. Cel mai cunoscut dintre acestea este *dambila*, folosit adesea cu valori stilistice (figurat și depreciativ). Și denumirile de însușiri fizice constituie o sursă importantă pentru antroponimia românească de origine turcă.

A.5. Statutul social (IV):

a) *affif* „lefter, sărac”, *ceplac* „om sărac, nevoiaș”, *cilibiu* „domn, jupân; nobil, aristocrat, gentilom, boier”, *ciribaș* „șeful unei cete de țigani, bulibașă”, *derebei* „proprietar de pământ, moșier, feudal (turc)”, *duduie* „domnișoară; doamnă”, *efendi* „domn, cocon, musiu”, *gazi* „titlu dat demnitarilor otomani învingători în războaiele sfinte”, *iovanliu* „bogătaș, chiabur; moșier”, *mofluz* „(om) care a dat faliment, sărăcit, ruinat; (om) sărac, calic”, *paralâu* „bogat, avut”, *pirpiri-cosac* „om sărac, nevoiaș, prăpădit”, *sermainsâz* „(om) care nu are capital, lipsit de avere, fără bani”, *zavalaș* „biet, sărman, vrednic de milă”;

b) *chiabur* „(om, mai ales țăran) înstărit, (foarte) bogat, bogătaș” < tc. „notabilitate, persoană sus-pusă; (om) nobil, influent și bogat, aristocrat, potentat” (p. restr.); *hanâmă* „femeie din aristocrația turcă, turcoaică nobilă” < tc. „femeie, doamnă” (p. spec.); *pirpiriu* „sărac, calic, nevoiaș, prăpădit” < tc. „nedezvoltat, mărunț; neînsemnat; ordinar, bătăran; dezordonat; desfrânat, derbedeu” (p. spec.).

– Literare: *duduie*.

– Populare: *chiabur* (și ist.), *mofluz* (*), *pirpiriu* (*).

– Regionale: *affif*

Natura efemeră a realităților legate de statutul social a făcut ca, dintre cei 17 termeni aparținând acestei sfere semantice (împrumutați în sec. XVII–XIX), numai cinci (29%) să se perpetueze până astăzi, mai ales la nivel popular, iar doi dintre aceștia – doar cu sensuri dezvoltate ulterior în limba română. Aceste fapte reflectă provizoriul influenței turcești într-un domeniu determinat în mare măsură de momentul istoric și de caracteristicile societății din acel moment. Desigur că, din acest punct de vedere, majoritatea cuvintelor menționate ar putea fi încadrate și în terminologia social-politică,

tot așa cum multe dintre împrumuturile care denumesc titluri, ranguri, funcții și profesii specifice activității politice, social-administrative, comercial-financiare etc. (v. mai jos, *F*) reflectă și ele, în mod implicit, starea socială și poziția în societate a indivizilor, cumulând uneori și conotații afective personale. Cazul lui *chiabur*, care și-a modificat nuanțele conotative de mai multe ori, este grăitoare în privința efectului pe care schimbarea regimurilor politice și a perspectivei istorice îl poate avea asupra semnificației termenilor de acest fel.

A.6. Îmbrăcămintea (I)

A.6.1. Piese de îmbrăcăminte:

a) *aracgin* „bonetă de pânză”, *barată* „bonetă roșie (purtată de arnăuți)”, *bernevic* „pantaloni largi”, *bindilic* „bluză de protecție purtată de femei la lucru”, *biniș* „haină lungă, căptușită cu blană și cu mâneci largi”, *boccea* „broboadă”, *boiama* „broboadă pătrată”, *caftan* „mantie albă, lungă și largă, bogat ornamentată”, *calemcheriu* „șesătură pictată cu pensula; model pe o șesătură”, *calevi* „turban de gală”, *calpac* „căciulă înaltă tivită cu blană”, *capama* „costum de haine”, *caplama* „șubă”, *caplan-poș* „turban ușor”, *capot* „un fel de manta”, *casac* „haină lungă, fără mâneci”, *cauc* „acoperământ de cap, înalt și rotund, cu fundul plat”, *căiafet* „haine, straie, costum, ținută”, *ceacșiri* „pantaloni lungi și largi”, *cealma* „turban din pânză neînălbită”, *cecmea* „basma, năframă”, *cifte-caic* „fes în formă de caic”, *cepchen* „haină boierească scurtă, purtată pe umeri”, *chebă* „zeghe, suman”, *chepeneag* „palton, manta”, *cherachea* „mantie de gală”, *chiulaf* „acoperământ de cap de formă conică”, *chiurc* „haină îmblănită, cojoc, blană”, *cimbir* „năframă, broboadă”, *ciorap*, *cobur* „un fel de haină bărbătească”, *colceac* „jambieră, ghetră”, *cucă* „căciulă de ceremonie”, *dimii* „pantaloni țărănești largi”, *dirmea* „broboadă, șal mare”, *feregea* „pelerină, mantie cu glugă; vâl cu care musulmanele își acoperă fața”, *fermenea* „piesă de îmbrăcăminte scurtă, cu mâneci; scurteică”, *fes* „acoperământ de cap de forma unui trunchi de con”, *fotă* „șorț din stofă vărgată (folosit mai ales la îmbăiere); șorț purtat de cârciumari”, *gear* „șal oriental de postav; broboadă, năframă”, *ghigilic* „scufie de noapte”, *ghiobec* „un fel de zăbun”, *ghiormec* „cămașă”, *ghizluc* „pieptar, vestă de lână”, *habara* „mantie largă”, *hervanea* „mantie fără mâneci”, *iamurluc* „haină scurtă, cu glugă, purtată ca manta de ploaie”, *iașmac* „vâl cu care turcoaicele își acoperă fața”, *ihram* „haină largă din lână”, *imineu* „broboadă, tulpan”, *libadea* „haină bărbătească de deasupra, confecționată din postav sau atlaz”, *malotea* „haină lungă căptușită cu blană”, *mintean* „vestă sau tunică scurtă, suman, zeghe, surtuc”, *mucaer* „caftan trimis de Poartă cu ocazia confirmării în scaun a domnitorului”, *năframă* „broboadă, batic, tulpan, basma”, *părpăți* „pantaloni albi de lână, largi sus și strâmți jos”, *peștiman* „tulpan, basma; șorț de protecție purtat de meseriași; prosop mare care se înfășura în jurul jumătății inferioare a corpului înainte

de a se intra în baia turcească", *poş* „turban ușor din mătase neagră”, *poturi* „pantaloni largi sus și strânși pe pulpe”, *saia* „piesă de îmbrăcăminte confecționată din țesătura numită saia”, *săltamarcă* „haină bărbătească scurtă, dolman”, *samur-calpac* „calpac tivit cu blană de samur”, *saracliu* „numele unui acoperământ de cap”, *saric* „turban”, *şal* „eşarfă, broboadă; fular; fâşie lungă de stofă purtată de bărbați în jurul capului sau al mijlocului”, *şalvar* „pantaloni bufanți, foarte largi sus și strânși pe glezne”, *şapcă, taclit* „şal, fâşie de țesătură care se înfășura în jurul capului sau al taliei”, *tarabulus* „idem”, *tarpuz* „scufiță purtată de femei”, *testemel* „broboadă, basma mare”, *tichie* „bonetă, scufie; calotă; tocă; scufiță, bonețică (pentru copii mici)”, *tilie* „piesă de îmbrăcăminte făcută dintr-o țesătură fină, brodată cu fire de aur sau de argint”, *tuzluc* „jambieră, ghetră, tureată, ciorap de aba”, *zăbun* „haină (groasă) confecționată din stofă de casă, surtuc, vestă, jiletcă; haină lungă, fără mâneci, confecționată din stoffe scumpe”, *zerdava* „căciulă din blană de jder”;

b) *anteriu* „haină lungă purtată peste cămașă de către boieri, lăutari etc.; piesă din portul popular românesc: mintean, ilic, zăbun, zeghe, bluză” < tc. „haină lungă purtată de orientali sub caftan; rochie” (prin autohtonizare, adică adaptare semantică la realitățile românești); *boccealâc* „broboadă” < tc. „bucată de stofă potrivită pentru confecționarea unei broboade” (p. ext.); *burnuz* „scurteică, pieptar” < tc. „manta de lână, cu glugă, purtată de arabi” (p. ext.); *capac* „calota pălăriei” < tc. „jumătatea unei sfere, calotă” (p. spec.); *cioltar* „scurteică, pieptar” < tc. „haină foarte veche” (p. ext.); *ciucman* „fustă de stambă” < tc. „rochie” (p. ext. și p. spec.); *cortel* „haină țărănească lungă, cu mâneci și cu găitane” < tc. „veston, sacou, pieptar, jachetă” (p. ext.); *dulamă* „tunică lungă purtată de boieri, haiduci etc.; haină țărănească lungă și groasă din aba” < tc. „haină lungă și groasă purtată de ieniceri” (p. spec.); *fotă* „catrință” < tc. „șorț” (p. spec.); *ghiordie* „haină lungă purtată de boieri; scurteică, pieptar” < tc. „jachetă femeiască lungă; un fel de scurteică” (p. spec. sau p. ext.); *giubea* „haină lungă și largă purtată de boieri, de țărani și de preoți” < „haină lungă, fără nasturi, purtată mai ales de preoți, juriști și oameni de știință” (p. spec.); *giure* „(pereche de) pantaloni” < tc. „pereche” (p. spec.); *gugiuman* „căciulă de samur” < tc. „un fel de căciulă sau de pălărie” (p. spec.); *ilic* „pieptar țărănesc cu revere, încheiat în față și împodobit cu găitane” < tc. „pieptar, jiletcă, jachetă, vestă” (p. spec. și adaptare la realitățile românești); *ipîngea* „manta de dimie sau de postav, cu glugă și ornată cu găitane; sarică, chebă, zăbun” < tc. „manta de dimie purtată de ieniceri” (p. spec. și adaptare la realitățile românești); *peştiman* „șorț mare, catrință, fotă purtată de țărânci” < tc. „șorț” (p. spec.); *pirpiliu* „haină bărbătească (nedefinită)” < tc. „pelerină din postav purtată de soldați” (p. spec.); *şabana* „haină lungă, anteriu, mantie făcută din stoffe scumpe” < tc. „veșmânt de noapte” (p. ext.); *tomaci* „ciorapi” < tc. „cizme grele și grosolane; încălțăminte fără toc și cu carâmbul scurt” (p. ext.).

A.6.2. Încălțăminte:

a) *calacatâr* „gheată ordinară, bocanc”, *catâr* „idem”, *fileri* „pantofi țărănești grosolani”, *imineu* „încălțăminte ușoară din marochin, cu vârful ascuțit”, *meși* „încălțăminte fără toc, botine din marochin”, *papuc* „încălțăminte ușoară, fără călcâi și fără spate; încălțăminte, pantof de tip oriental”, *pașmagi* „un fel de pantofi fără călcâi”, *postal* „un fel de papuc sau de gheată largă”, *târlic* „papuc, cipic; încălțăminte fără toc purtată în casă ori, sub altă încălțăminte, pe stradă”;

b) *condur* „pantof de damă elegant” < „pantof obișnuit” (p. spec.).

A.6.3. Părți ale obiectelor de îmbrăcăminte și încălțăminte, accesorii, bagaje de mână:

a) *boccea* „legătură, pachet, balot cu diverse obiecte mărunte puse într-o bucată de pânză ale cărei capete sunt legate în cruciș”, *boccealâc* „idem; pachet cu haine dăruite mirelui de către mireasă”, *bucmea* „găitan”, *cabara* „fluturaș, paietă”, *capac* „partea răsfrântă a mânecii unei haine”, *ceapraz* „panglică, șnur, șiret sau ciucure cu care se împodobesc hainele, draperiile, tapițeriile etc.; pasmant, firet; canaf; butonieră, cheotoare”, *chimir* „brâu lat de piele, șerpar”, *chiostec* „bentiță, șnur (la gulerul mantalei)”, *chisea* „pungă în care se țin și se poartă banii sau tutunul; portmoneu”, *colan* „curea, cingătoare; panglică lată”, *colceac* „manșon (care apără mâinile de frig); piesă cilindrică din lână cu care secerătorii își protejează brațele”, *farbala* „volan (la poala rochiei)”, *fiong* „fundă purtată pe cap”, *găitan* „fir de metal sau șnur cusut ca ornament pe haine; brandenburg”, *geamantan*, *geantă*, *gevea* „batistă, batic, șervet de mătase”, *ghelberea* „brâu, cingătoare”, *hargi* „găitan, șnur, șiret (la îmbrăcăminte)”, *iaca* „guler”, *năframă* „batistă”, *nezghep* „fâșie de tafta purtată în pieptănătura femeilor”, *pafta* „încheietoare ornamentală la haine sau la cingători; placă decorativă de metal care se fixa pe îmbrăcăminte”; *pervaz* „borul pălăriei”, *pingea* „talpă a încălțăminte; partea anterioară a tălpii; bucată de talpă”, *piuscul* „ciucure, pompon, canaf”, *sageac* „franș, ciucure, canaf”, *surguci* „panaș, egretă (la turban sau la işlic)”, *șatrangi* „motiv ornamental în formă de pătrățele, cusut sau imprimat pe o stofă, pe ii, pe năframe etc.”, *șiret* „șnur, bentiță (la o haină sau la pantofi)”, *taban* „căptușeala tălpii la încălțăminte, brantș”, *tasma* „panglică, cordea; curelușă; cordon, curea”, *tel* „sârmă care susține și întărește forma unui corset”, *tertel* „șnur sau ciucure din fire de mătase sau de aur”, *tighel* „cusătură vizibilă, foarte mărunță, adesea cu rol de ornament”, *tolbă* „tașcă, geantă care se poartă pe șold, atârnată de umăr, și în care se duc merindele, vânatul etc.; traistă, desagă”, *tui* „panaș, surguci (la chipiul militarilor)”, *ulama* „franș, ciucure de mătase sau de lână”, *zagara* „bordură sau guler de blană”, *zimbil* „coș de papură, paporniță, coșniță”;

b) *bașlic* „bucată de pâslă care se pune pe cap când cineva duce o povară” < tc. „orice fel de acoperământ al capului” (p. spec.); *orta-cușac* „brâu de fir” < tc. „brâu de

dimensiuni medii" (p. spec.); *şabac* „dantelă, broderie în ajur; cusătură ornamentală făcută pe opinci" < tc. „broderie cu aspect de împletitură; tiv, tivitură" (p. spec.); *tepea* „marginea superioară a turecii" < tc. „capătul de sus al unui obiect" (p. spec.).

A.6.4. Materii prime pentru îmbrăcăminte și încălțăminte (cf. D.8):

A.6.4.1. Țesături: *aba*, *agabaniu* „stofă scumpă orientală", *agem* „țesătură fabricată în Persia", *alagea* „stofă reiată", *anterlic* „stofă potrivită pentru un anterior", *astar* „etamină", *atlas*, *basma* „țesătură cu imprimeuri colorate", *bazea* „țesătură cu urzeală de ață", *beldar* „stofă fină vărgată", *benic* „atlas cu picățele", *birin* „bucată de pânză de borangic", *bogasiu* „pânză fină, colorată și lucioasă, pentru căptușeli", *borangic* „țesătură subțire din fire neprelucrate de mătase naturală", *buhur* „cașmir", *carabura* „țesătură groasă de culoare neagră", *catifea*, *cazmir* „cașmir", *ceatma* „țesătură orientală înflorată", *cedar-bizie* „pânză de cort", *cit* „stambă lucioasă și înflorată", *citarea* „țesătură orientală reiată", *cofterie* „țesătură fină de mătase", *cumaş* „stofă, țesătură", *cutnie* „țesătură de mătase amestecată cu bumbac", *darai* „țesătură asemănătoare cu taftaua", *diba* „țesătură de mătase, brocart", *dimie* „țesătură flanelată de bumbac, barhet", *donluc* „bucată de stofă potrivită pentru o piesă de îmbrăcăminte", *dulghet* „muselină", *duşeclâc* „pânză groasă pentru confecționarea unei saltele", *enghiuşal* „țesătură din păr de capră de Angora", *filaliu* „țesătură subțire și foarte fină", *frenghie* „brocart", *fustanlâc* „bucată de stofă (adecvată pentru confecționarea unei fuste)", *geanfes* „un fel de tafta subțire", *ghermesut* „țesătură fină de mătase", *ghizie* „țesătură de bumbac amestecat cu mătase", *halali* „sortiment de țesătură subțire", *harar* „țesătură groasă și rară din păr de capră; sac confecționat din pânză groasă", *harea* „tafta groasă", *hasa* „stambă", *hataia* „țesătură fină de mătase", *hindiu* „țesătură fină din India", *imineu* „țesătură fină pictată manual și brodată", *lahur* „țesătură fabricată în oraşul Lahore", *lavdan* „țesătură fină de mătase", *mahut* „postav fin de culoare neagră", *maie* „stofă scumpă din care se făceau caftane", *maraş* „pânză deasă și groasă", *melez* „țesătură subțire de mătase amestecată cu lână", *metcal* „pânză de bumbac lucioasă, percalină", *mohair*, *mucadim* „numele unei țesături", *musul* „muselină", *musulin* „idem", *rezai* „un fel de țesătură fină", *saia* „țesătură subțire de bumbac sau de lână", *sandal* „țesătură de mătase", *sarghie* „pânză rară de sac", *sariclâc* „fâșie lungă de țesătură fină, suficientă pentru a alcătui un turban", *schirlet* „brocart de culoare stacojie", *selimie* „țesătură de mătase pentru anterie și turbane", *serasir* „brocart (ornamentat cu fir de aur)", *sevai* „țesătură de mătase brodată cu fir", *stambol-şali* „stofă fină de lână, fabricată la Istanbul", *şahmarand* „brocart", *şaiu* „postav fin manufacturat", *şal* „stofă fină de lână", *şaliu* „stofă fină de lână vărgată", *şam* „damasc", *şamalagea* „varietate scumpă de damasc", *şiac* „postav aspru de lână", *tabin* „moar", *tafta* „țesătură de mătase lucioasă și netedă", *tibet* „satin (de bumbac); (țesătură de) lână fină de Tibet", *tiftic* „(țesătură de) lână fină de capră angora,

mohair", *tocat* „stambă lucioasă de calitate superioară”, *zarpa* „stofă scumpă de mătase, brocart”, *zărgea* „un fel de țesătură foarte fină, pânză subțire”, *zof* „serj, stofă de lână fină și ușoară în amestec cu mătase”.

A.6.4.2. Blănuri și piei:

a) *anadol* „tip de blană din Anatolia”, *atmişcea* „tip de blană confecționat la Simferopol”, *beden* „meșină”, *bogaz* „partea din zona gâtului a unei piei sau a unei blăni”, *bulgariu* „piele de iuft”, *cacom* „blană de hermină”, *cafa* „bucată de blană de pe capul unui animal”, *chiosoleu* „piele groasă tăbăcită (pentru pingele, hamuri etc.)”, *dip* „misadă; bordură de blană”, *ghioderiu* „piele fină tăbăcită”, *ghiugin* „blană de dihor”, *meșină* „piele tăbăcită de oaie sau de capră”, *nafea* „blană scumpă provenind de pe pânțele vulpii”, *pacea* „blană prelucrată de pe picioarele animalelor; garnitură sau căptușeală făcută din asemenea blană”, *saftian* „marochin, cordovan”, *sagriu* „piele (granulată) de măgar sau de cal, șagrin”, *samur* „zibelină, blană de samur”, *sângeap* „(garnitură de) blană argintie de jder sau de veveriță sură”, *tasma* „(bucată de) piele fină folosită pentru căpute sau aplicată pe bundițe”, *telatin* „(bucată de) piele fină tăbăcită, iuft”, *tibet* „blană de oaie tibetană”, *zagara* „bucată de blană de animal prelucrată”, *zerdava* „blană de jder”;

b) *canat* „jumătatea unei piei de animal” < tc. „parte laterală; jumătatea unui lucru” (p. spec.); *chiurec* „piele de cal argăsită (pentru burdufuri și foale)” < tc. „piele pentru foale și burdufuri” (p. spec.); *sofra* „meșină colorată folosită pentru garnituri sau tivituri” < tc. „bucată de piele tăbăcită folosită ca față de masă” (p. ext.); *tanea* „bucată de blană sau de piele de animal” < tc. „bucată, exemplar” (p. spec.).

A.6.4.3. Fire și fibre:

a) *boi* „fir, iță, fibră textilă”, *borangic* „fir neprelucrat de mătase naturală”, *ibrișin* „fir de ață răsucită, de bumbac sau de mătase”, *sacâz* „bumbac alb de proastă calitate”, *sârmă* „fir de aur sau de argint (folosit pentru ornamentarea țesăturilor)”, *tel* „idem”, *tere* „fir gros de bumbac sau de lână”, *tiriipiic* „fir răsucit de bumbac mercerizat sau de mătase”, *zarafir* „fir de aur (pentru brodat, țesut etc.)”;

b) *tura* „fibrele unei plante exotice, din care se face o anumită calitate de ață” < tc. „ghem de ață răsucită, scul, tort” (p. spec.);

A.6.5. Obiecte de podoabă (v. și B.3.2.1):

a) *bilezic* „brățară”, *gherdan* „colier, salbă”, *giuva(i)er* „bijuterie”, *halhal* „brățară, lăntșor sau colier purtat la gleznă”, *hotaz* „egretă, panaș, podoabă de cap (purtată de femei)”, *hurmuz* „perlă falsă; șirag de mărgele de sticlă”, *lef* „piatră prețioasă gravată”, *mahmudele* „salbă sau cercei făcuți din monede de aur”, *mane* „mărgea, briliant (montat în bijuterii)”, *mărgean* „obiect de podoabă (mai ales colier) făcut din coral”, *pazvant* „brățară (groasă)”, *pungiuc* „mărgea de sticlă cusută ca ornament pe

„îmbrăcămintă”, *sârmă* „filigran”, *sidef* „obiect, ornament sau incrustație de sidef”, *tefaric* „obiect scump, odor, bijuterie”, *tipilic* „ornament de metal fixat la tichia copiilor”, *zingir* „lănțișor de aur sau de argint”, *zuliflic* „podoabă care se fixa în zuluși”;

b) *cealma* „cerc de lemn purtat în păr de către femeile măritate” < tc. „(obiect de) podoabă, găteală (care se fixează în creștetul capului)” (p. spec.); *ghiul* „legătură de mai multe șiruri de mărgelă” < tc. „tot, totalitate, întreg; număr mare” (p. concr.); *ghiul* „inel bărbătesc masiv” < tc. „roză; rozetă; podoabă de argint care se poartă pe fes” (p. ext.).

A.6.6. Caracteristici ale veșmintelor și țesăturilor: *buclir* „(despre o stofă) cu falduri, plisat”, *celbiș* „(despre fote) pe care se află pictate 45 de vrăste”, *chesmeriu* „(despre o stofă, un șal etc.) fabricat în Cașmir; de cașmir”, *chiurcbeș* „(despre fote) pe care se află pictate 45 de vrăste”, *chiurchi-caiem* „(despre fote) pe care se află pictate 40 de vrăste”, *ciceacliu* „(despre țesături) înflorat”, *ciubuc* „dungă în relief pe o țesătură”, *civit* „haină de culoare indigo”, *dalga* „ape, joc de lumini, unduire (a unei țesături)”, *eli-calem* „(despre fote) care are 50 de vrăste”, *evri* „(despre lână) tors, răsucit, transformat în fire”, *nahişli* „brodat”, *otuzbeș-calem* „(despre fote) care are 35 de vrăste, de dungi paralele pictate”, *sadea* „(despre țesături, lână etc.) uniform colorat, unicolor; neornat, fără adaosuri”, *sârmali* „(despre țesături sau haine) brodat cu fir de aur sau de argint”, *șamli* „(despre stoffe) fabricat la Damasc”, *școdrali* „(despre obiecte de îmbrăcămintă) confecționat la Scutari”, *taratli* „brodat sau țesut în dungi, vrâstat”.

– Literare: *aba*, *anteriu* (*), *atlaz*, *basma* (*), *boccea*, *borangic*, *canat*, *catifea*, *ceapraz*, *chimir*, *ciorap*, *colan*, *condur* (* – în comp.), *feregea*, *fes*, *fotă*, *găitan*, *geamantan*, *geantă*, *giuvaer*, *hurmuz* (*), *ibrișin*, *llic*, *mărgean*, *meșină*, *mintean*, *mohair*, *năframă* „basma, broboadă”, *pafta*, *papuc*, *pingea*, *saftian*, *samur*, *sârmă* (*), *sidef*, *șal* „eșarfă, broboadă; fular”, *șalvar*, *șapcă*, *șiac*, *șiret*, *tafta*, *tichie*, *tighel*, *tolbă*, *zăbun*.

– Populare: *cit*, *dimie* (*), *ghiul* „inel”, *iaca* (* – în loc.), *mahmudele*, *peștiman*, *poturi*, *sadea*, *șabac*, *târlic*, *tel* „sârmă care susține forma unui corset”, *testemel*, *tiriplic*, *zarafir* (*), *zimbil*.

– Regionale: *astar*, *bernevic*, *bilezic* (*), *bindilic*, *boiama*, *buhur* (*), *burnuz*, *cacom*, *caftan* (*), *calacatâr*, *capac*, *caplama*, *cauc* (*), *căiafet*, *ceacșiri*, *chebă*, *chepeneag* (*), *chisea*, *chiulaf* (*), *chiurc*, *cimbir*, *colceac*, *cumaș*, *dirmea*, *dulamă*, *farbala*, *fileri*, *fiong*, *gear*, *gevea*, *gherdan*, *ghiul* „șirag de mărgelă”, *ghizluc*, *gugiuman* (*), *harar*, *hasa*, *iamurluc* (*), *imineu* „broboadă; papuc, gheată”, *ipingea*, *malotea*, *meși* (*), *musulin*, *năframă* „batistă”, *pazvant*, *părpăți*, *pervaz*, *postai*, *sacâz*, *sarghie*, *șabana* (*), *șaiu*, *șaliu* (*), *șatrangi*, *taban*, *taclit* (*), *tasma*, *tefaric* (*), *tel* „fir de metal prețios”, *tere*, *tibet*, *tocat*, *tuzluc*, *ulama* (*), *zagara*, *zarpa* (*).

– Istorice: *cealma*, *cucă*, *giubea*, *iașmac*, *imineu* „încălțăminte ușoară”, *saia*, *sandal*, *sângeap*, *serasir*, *surguci*, *tarabulus*, *tui*.

Unul dintre cele mai importante domenii semantice ale vocabularului de origine turcă este cel al vestimentației. El reunește nu mai puțin de 306 împrumuturi (dintre care 149 denumesc obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte sau părți și accesorii ale acestora, 128 – materii prime, îndeosebi țesături, piei și blănuri, 21 – obiecte de podoabă, iar 18 sunt termeni prin care sunt caracterizate veșmintele sau țesăturile), deci 11% din totalul împrumuturilor din turcă.

Circa 18% din termenii vestimentari, adică 54 de cuvinte sunt împrumuturi timpurii, din secolele XV–XVI (*aracgin, astar, atlas, benic, bilezic, birin, boccea, bogasiu, caftan, catifea, ceacșiri, ceapraz, ceatma, cimbir, ciorap, coferie, cumaș, cutnie, dulamă, feregea, fotă, frenghie, găitan, giuvaer, gugiuman, halhal, hasa, hotaz, iamurluc, ilic, ipingea, lef, maie, meși, metcal, mintean, nahișli, năframă, nezghep, papuc, pașmagi, sângeap, sârmă, schirlet, serasir, șalvar, tafta, testemel, tolbă, zarpa, zăbun, zingir, zof, zuliflic*). De altfel, terminologia vestimentației reprezintă 31% din împrumuturile atestate în perioada respectivă, ceea ce înseamnă că ea a jucat un rol de avangardă în influența turcă asupra limbii române. Vechimea apreciabilă și multitudinea împrumuturilor aparținând acestui domeniu semantic se datorează în principal „schimbărilor survenite în felul de viață al aristocrației noastre, luxului pe care îl desfășura” aceasta, înclinației boierimii spre exotism și spre fastul oriental (v. DILR II 349–350), dar și fluxului comercial pe care îl presupunea această înclinație: numeroasele denumiri de obiecte și accesorii vestimentare, de materii prime pentru îmbrăcăminte și încălțăminte sunt consecința importului masiv de „țesături de mătase, de bumbac, de păr de cămilă, de purpură” (Giurescu 1971, 232) și de obiecte de podoabă din Imperiul Otoman, precum și a exportului de piei și blănuri românești către Poartă (cf. Giurescu 1977, 120–121). Acești termeni au pătruns însă în limba română ca urmare nu numai a adoptării vestimentației orientale de către boierime, ci și a contactelor directe dintre populații și a comerțului interbalcanic (cf. Mihail 161–163). Este vorba, așadar, nu numai de apetitul aristocrației române pentru moda orientală și, implicit, de importul a numeroase tipuri de țesături fine, îndeosebi de bumbac și mătase, din Imperiul Otoman, ci și, în unele cazuri, de asimilarea de către populația rurală românească, prin contact direct, a unor piese de vestimentație și țesături de casă folosite de turci. Preponderent a fost totuși transferul, cu unele modificări inerente, al unor tipuri de veșminte din mediul aristocratic în cel al clasei urbane mijlocii și apoi în cel rural. Atunci când acest transfer nu s-a întâmplat, denumirile au dispărut ori se mai mențin doar ca termeni istorici, referitori la realități ale trecutului și mai ales la otomani (12 cuvinte).

Este remarcabil însă că, în ciuda vremenicii modei și a caracterului de regulă efemer al terminologiei specifice acesteia, urmele lăsate de influența turcă în domeniul vestimentației au fost relativ durabile: 125 de împrumuturi lexicale din această sferă semantică (41% din total) se mențin până astăzi la diferite niveluri active ale limbii române (45 în limba literară, 15 ca termeni populari și 65 exclusiv pe plan dialectal),

chiar dacă 23 dintre ele au supraviețuit numai grație faptului că și-au modificat ulterior semantismul.

Analiza denumirilor de obiecte ale portului popular românesc, întreprinsă de Zamfira Mihail, a relevat faptul că aproape 15% din terminologia vestimentară populară este de origine turcă (50 din circa 350 de cuvinte analizate); autoarea apreciază că numai aproximativ 10% din acești termeni populari „au fost folosiți o anumită perioadă și apoi au ieșit din uz” (restul de 90% fiind, așadar, actuali – *n.n.*), considerând totuși că terminologia de origine turcă a portului popular „este pe cale de a fi uitată, deoarece nu mai este susținută de moda orientală” (Mihail 161). Trebuie remarcat însă că, pe de o parte, dacă avem în vedere întreaga terminologie vestimentară împrumutată din turcă, proporția cuvintelor ieșite din uz este mult mai mare, iar, pe de altă parte, unii dintre acești termeni – cum sunt *basma*, *catifea*, *chimir*, *ciorap*, *fes*, *fotă*, *găitan*, *geantă*, *giuvaer*, *ilic*, *năframă*, *papuc*, *sidef*, *șal*, *șapcă*, *șiret*, *tichie*, *zăbun* etc. – sunt susținuți de prezența lor în limba literară și de menținerea în uz a obiectelor respective, de aceea vor rămâne mult timp în limba română, cu atât mai mult cu cât răspândirea lor actuală depășește ariile inițiale, generalizându-se inclusiv în Transilvania, fie prin intermediul limbii literare, fie ca urmare a propagării peste munți a pieselor de îmbrăcăminte denumite.

A.7. Alimentația (I)

A.7.1. Mese: *cafaltâc* „mic dejun”.

A.7.2. Preparate culinare:

A.7.2.1. Mâncăruri gătite:

a) *agem-pilaf* „pilaf cu stafide”, *bulumaci* „un fel de ciulama”, *capama* „mâncare înăbușită preparată din carne cu sos alb”, *cavurma* „carne de porc prăjită și conservată în untură”, *chebap* „friptură, carne friptă; frigăruie”, *cheșchet* „supă din grâu fiert”, *chiftea*, *ciorbă*, *ciulama*, *cușchebap* „friptură de pasăre”, *cușcuș* „mâncare făcută din griș cu grăsime de berbec și carne de găină”, *dulma* „dovlecei umpluți”, *gaigana* „omletă, jumări de ouă”, *ghiveci* „mâncare preparată din diverse legume”, *hașlama* „mâncare orientală de carne fiartă cu legume”, *iahnie* „un fel de tocană”, *imam-baialdi* „mâncare rece preparată din vinete”, *musaca*, *pacea* „piftie din picioare de vițel, de miel sau de pasăre”, *papară* „mâncare preparată din felii opărite de pâine cu brânză”, *pilaf*, *sarma*, *sâzârma* „carne prăjită de oaie, păstrată în untură”, *schembea* „ciorbă de burtă; ciorbă din peritoneu de miel; drob de miel”, *sictir-ciurba* „ciorbă de potroace”, *șiș-chebap* „frigăruie”, *tarator* „scordolea”, *tuslama* „mâncare preparată din burtă și din picioare de vacă”;

b) *alechim-seleam* „mâncare specific turcească” < tc. „formulă de salut la musulmani, ca răspuns la salamalec” (p. et. pop., după *salam*); *bardac* „mâncare din

unt și brânză amestecate și prăjite" < tc. „mâncare cu carne, fiartă în oală de lut" (p. ext.); *cerviș* „terci, păsat, cir" < tc. „partea lichidă a unei mâncări" (p. ext. sau p. et. pop., după *cir*); *ciumlec* „ghiveci fiert înăbușit" < tc. „friptură înăbușită" (p. ext.); *gurut* „pastă alimentară făcută din făină de hrișcă și de grâu cu adaos de brânză, lapte și ouă" < tc. „amestec de lapte bătut și brânză; lapte prins; iaurt strecurat" (p. ext.); *papară* „omletă; plăcintă cu slănină; preparat alimentar din mălai cu diverse ingrediente" < tc. „mâncare preparată din ouă și roșii; mâncare de ceapă sau de cartofi" (p. ext., p. gener. sau p. et. pop., după *papă*); *trahana* „mâncare făcută din pâine cu brânză muiată în apă fierbinte" < tc. „mâncare făcută din lapte acru și arpacaș sau făină" (p. ext.);

A.7.2.2. Lactate, brânzeturi:

a) *baschiu* „caș în formă de calup", *caimac*, *cașcaval*, *iaurt*, *telemea*;

b) *pinir* „brânză de vaci" < tc. „brânză" (p. spec.);

A.7.2.3. Mezeluri: *babic* „salam crud, uscat și presat", *ghiuden* „cârnat uscat, presat și condimentat", *mezel* „nume generic al preparatelor folosite ca aperitiv (salamuri, icre, brânzeturi, pește mărunț etc.)", *mezelic* „idem", *salam*, *sugiuc* „un fel de cârnat condimentat, uscat și afumat";

A.7.2.4. Dulciuri, prăjituri, produse de patiserie și de panificație: *acadea*, *baclava*, *balbaș* „hidromel; sirop de miere îngroșat", *bigi-bigi* „pastă gelatinoasă dulce cu mieji de nucă, sugiuc", *burec* „plăcintă turcească", *cataif*, *cherdea* „plăcintă, scovardă", *ciurec* „plăcintă cu brânză", *corăbiele*, *ghioslomea* „scovardă", *halva*, *hluchium* „prăjitură (fină); delicatesă", *horșaf* „fiertură de fructe, chiseliță", *locma* „prăjitură turcească în formă de cocoloașe de aluat, prăjite și însiropate; delicatesă", *magiun*, *merdenea* „plăcintă cu brânză sau cu carne", *muhalebiu* „un fel de jeleu din făină de orez, lapte și zahăr", *peltea* „un fel de jeleu din suc de fructe fiert cu zahăr", *pedea* „lipie", *pesmet* „pâine uscată sau prăjită, consumată ca atare sau pisată ori măcinată mărunț; posmag; galetă; crochetă; biscuit; pișcot", *peșchin* „coptură, prăjitură, chec", *petmez* „must de fructe îngroșat, sirop gros", *pistil* „pastă de fructe uscată în formă de foi", *rahat*, *revan* „un fel de prăjitură de casă", *sarailie*, *simit* „covrig turtit presărat cu susan", *somon* „pâine neagră, rotundă", *sugiuc* „preparat de cofetărie în formă de sul, făcut dintr-o pastă gelatinoasă solidificată cu mieji de nucă", *susan* „preparat alimentar dulce făcut din zahăr, miere, nuci sau alune și semințe de susan", *șuberec* „specialitate dobrogeană de plăcintă", *tetrea* „dulceață (de chitră)";

A.7.2.5. Băuturi: *anason* „rachiu de anason", *boza* „bragă", *cafea*, *gibră* „un fel de rachiu, tescovină", *limonadă* „citronadă", *mastică* „băătură alcoolică aromatizată", *nardinchi* „must, sirop gros sau gem de prune sau de rodii", *rachiu*, *sacâz* „mastică", *salep* „băătură preparată din praf de amidon, miere și apă", *șecherlie* „cafea îndulcită", *șerbet* „un fel de sirop, de băătură răcoritoare din suc de fructe", *vișinată*, *zingirlie* „(despre cafea) cu caimac".

A.7.3. Materii prime pentru preparate culinare (v. și B.4, B.5.6):

a) *bulgur* „grâu măcinat mare”, *cafea*, *cataif* „tăiței foarte subțiri”, *cerviș* „seu, grăsime topită de bovină”, *cușcuș* „pastă făinoasă în formă de bobite”, *emen-cafe* „cafea moca”, *ghiaur-cafe* „cafea provenind din țări nemusulmane”, *iofca* „foaie subțire de aluat; pastă făinoasă în formă de pătrățele”, *irimic* „produs intermediar rezultat din măcinarea industrială a grâului”, *maia* „ferment, drojdie, plămădeală; lactoferment, cheag”, *năut*, *ravac* „miere curată, de bună calitate”, *sain* „grăsime animală, carne grasă, seu”, „*șecher* „zahăr; zaharicale”, *tahân* „făină obținută din semințe de susan”, *tarama* „icre sărate și tescuite”, *trahana* „frecăței, zdrențe, aluat nedospit, fărâmițat în palme sau ras pe răzătoare”, *tuzluc* „saramură”;

b) *tocmagi* „tăiței; bucăți mici de aluat fierte în apă” < tc. „(foaie de) aluat uscat; bucățele dreptunghiulare de aluat, fierte și amestecate cu iaurt” (p. restr. și/sau p. spec.).

A.7.4. Tacâmuri, ustensile și vase de bucatărie:

a) *bărdac* „ulcică de lut; urcior; donicioară; damigeană”, *brăcaci* „căldare, găleată mică pentru apă”, *cașic* „căuș cu care se ia și se măsoară făina, orezul etc.”, *ceanac* „blid, castron”, *cheab* „castron mare, bol”, *chepcel* „lingură mare”, *chersin* „albie de lemn, covată”, *chiup* „vas mare cu două toarte, urcior de mare capacitate”, *ciorbalâc* „castron, supieră; polonic”, *ciuel* „ceaun”, *ciumlec* „vas de lemn”, *farfurie* „porțelan; obiect de veselă din porțelan”, *felegean* „ceșcuță pentru cafea”, *gavanos* „borcan sau vas de lut smălțuit, cu gura largă”, *gesvă* „ibric”, *ghibgher* „strecurătoare mare”, *ghium* „ibric mare în care se aduce și se păstrează apa, laptele etc.”, *ghiveci* „vas de lut folosit pentru gătit, cratiță de lut”, *havan* „piuliță, mojar”, *hoca* „pahar fără picior”, *ibric*, *mașrapa* „cană de metal, cupă”, *matară* „ploscă, bidon; vas făcut din fructul uscat de tîgvă, în care țărani poartă apă”, *merdenea* „făcăleț, sucitor”, *rîndea* „răzătoare”, *saca* „urcior mare în care se păstrează apa; puțină pentru varză”, *sahan* „vas metalic în formă de platou; castron, farfurie adâncă”, *saplaic* „căuș, cauc, cupă mare de lemn, cu coadă lungă (cu care se ia apă, vin, țuică etc.)”, *sinie* „platou, tîpsie rotundă, tavă mare”, *somac* „vas de metal pentru apă”, *sufertaș* „ansamblu alcătuit din câteva vase așezate unul peste altul, în care se transportă mâncarea gătită”, *surahi* „carafă, cană (cu gâtul lung)”, *tabla* „platou, tavă, tîpsie”, *tacâm* „serviciu de masă, de cafea etc.; serviciu de masă complet care se așază în dreptul fiecărui mesean”, *tas* „ceașcă, cupă, pocal; vas plat, platou, taler, farfurioară de metal”, *tavă* „tîpsie, vas plat de tablă în care se coc la cuptor anumite mâncăruri”, *tel* „instrument folosit pentru bătut ouăle, frișca etc.”, *tingire* „vas adânc pentru gătit, cratiță, oală”, *tîpsie* „tavă (mare) de metal, platou; tavă pentru copt sau fript”, *zarf* „suport metalic cu toartă în care se pune ceșcuța de ceai sau de cafea”;

b) *coha* „borcan; chisea; bol” < tc. „găleată; căldare; cofă” (p. ext.).

A.7.5. Diverse:

a) *căcărdac* „reziduu de seu topit”, *hluchium* „bucată de mâncare, îmbucătură, dumicat”, *tain* „rație, porție de alimente și de băutură, provizie zilnică”, *tainat* „(provizie de) alimente, merinde, hrană”, *telvea* „zaț de cafea”, *terbie* „condimentare, aseasonare (a unei mâncări); sos”, *trufanda* „aliment care apare pe piață la începutul sezonului, prospătură, noutate”, *zaherea* „provizii alimentare, merinde, hrană, alimente”;

b) *coltuc* „colț de pâine” < tc. „colț, margine” (p. spec.).

– Literare: *acadea*, *babic*, *baclava*, *cafea*, *caimac*, *cașcaval*, *cataif*, *chebap*, *chiftea*, *ciorbă*, *ciulama*, *corăbiele*, *cușcuș*, *farfurie* (*), *ghiuden*, *ghiveci* „mâncare din legume”, *halva*, *hașjama*, *iahnie*, *iaurt*, *ibric*, *imam-baialdi*, *irimic*, *limonadă*, *magiun*, *maia*, *mastică*, *merdenea* „plăcintă”, *mezel* (*), *mezelic*, *musaca*, *năut*, *papară* „felii opărite de pâine cu brânză”, *peltea*, *pesmet*, *pilaf*, *pistil*, *rachiu*, *rahat*, *ravac*, *salam*, *salep*, *saraille*, *sarma*, *simit*, *sufertaș*, *sugiuc* „preparat de cofetărie”, *șerbet* (*), *tacâm*, *tahân*, *tarama*, *tas*, *tavă*, *tel*, *telemea*, *tingire*, *tipsie*, *trufanda*, *tuslama*, *vișinată*.

– Populare: *anason*, *bărdac*, *coltuc*, *sacâz*, *schembea*, *sinie*, *tabla*, *tain*.

– Regionale: *bardac*, *baschiu*, *brăcaci*, *bulgur*, *burec*, *cașic*, *cavurma*, *ceanac*, *cerviș*, *chepcel*, *cherdea*, *chersin*, *chiup*, *ciorbalâc*, *ciumlec*, *dulma* (*), *fâstâc*, *gaigana*, *gavanos*, *gesvă*, *ghibgher*, *ghioslomea*, *ghium*, *ghiveci* „cratiță de lut”, *havan*, *hluchium*, *horșaf*, *iofca*, *matara*, *merdenea* „făcăleț”, *pacea*, *papară* „omletă”, *pedea*, *pinir*, *rindea*, *saca*, *sahan*, *saplaic*, *sâzârma*, *sictir-ciurba*, *somon* (*), *șecher*, *șecherlie*, *șiș-chebap*, *șuberec*, *tocmagi*, *trahana* „frecăței”, *zaherea* (*), *zingirliu*.

– Istorice: *bigi-bigi*.

Sfera semantică a alimentației omului s-a îmbogățit și ea considerabil de pe urma influenței turcești. Ea cuprinde 163 de cuvinte preluate din turcă, dintre care 93 denumesc diverse preparate culinare, 19 sunt denumiri de materii prime alimentare folosite în bucătărie, 41 desemnează diferite ustensile folosite pentru prepararea sau servirea mâncării și băuturii, iar 10 constituie alte denumiri din domeniul alimentației. Lor li s-ar putea adăuga și alte împrumuturi, îndeosebi nume de recipiente și instrumente care au o utilizare mai generală (v. *D.12.1*), dar sunt sau pot fi folosite și în bucătărie (*briceag*, *capac*, *cazan*, *cântar*, *durbacă*, *satâr* etc.).

Bogăția în cuvinte de origine turcă a terminologiei din această sferă semantică oglindește faptul că arta culinară românească și-a însușit numeroase preparate specifice bucătăriei turcești, unele cu mici adaptări, altele conforme până astăzi cu rețetele originare. Modul de trai de tip oriental adoptat la curțile boierești, îndeosebi în epoca fanariotă, a impus preluarea unei bogate terminologii a mâncărurilor și băuturilor turcești, precum și a ustensilelor folosite în prepararea și servirea acestora, o bună parte propagându-se și în celelalte medii sociale. De asemenea, unele preparate, mai ales de cofetărie, au fost răspândite și prin intermediul meșterilor bucătari și al negustorilor turci. Câteva cuvinte de acest fel au și astăzi conotații care trădează

conștiința vorbitorilor că au de a face cu preparate „împrumutate”, alogene, caracteristice turcilor sau Orientului (*baclava, haşlama, imam-baialdl, rahat, sarailie, şiş-chebap* etc.). Totuşi, multe altele au fost autohtonizate, iar conștiința respectivă s-a pierdut în aceste cazuri.

Întrucât, în comparație cu vestimentația, domeniul culinar este mult mai puțin legat de modă sau de realitățile istorice ale societății, împrumuturile referitoare la alimentație au putut sepraviețui până astăzi într-o proporție considerabilă, de 72% (60 de termeni – 37% – în limba literară, 49 – în graiuri, iar 8 – ca termeni populari; în total – 117 cuvinte), în timp ce *bigi-bigî* nu se mai folosește decât cu referire la trecut. Îndeosebi denumirile de ustensile de bucătărie s-au dovedit extrem de viabile (numai 22% au ieșit din uz). Relansarea în comerț, în a doua jumătate a secolului XX, a unei mâncări – *chebapul* – a dus la revenirea în actualitate a denumirii sale, iar înființarea în România, după 1990, a unor restaurante turcești a adus cu sine adoptarea recentă a cel puțin unui termen de acest fel, *haşlama*, fenomen simptomatic pentru modul în care numeroase împrumuturi au intrat în limba română în epocile istorice în care localurile de tip oriental erau omniprezente în țările române.

Majoritatea lor nefiind prea vechi în limba română (totuși, 11 cuvinte sunt atestate din secolele XV–XVI, reprezentând 6% din totalul împrumuturilor acelei perioade: *felegean, havan, ibric, maşrapa, sinie, somac, surahi, tabla, tavă, telemea* și *tipsie*, deci denumiri mai ales de vase de bucătărie), acești termeni, preluați cu precădere în epoca fanariotă, reprezintă una dintre contribuțiile majore ale influenței turcești la îmbogățirea lexicului românesc.

A.8. Fumatul (V): *bectemiz* „(despre tutun) extrafin”, *câlâf* „toc, husă, etui (mai ales de imamea, ornat cu perle sau cu fir de aur)”, *ciubuc* „pipă orientală cu țeava lungă, lulea; țeavă de lulea”, *gebel* „varietate de tutun din Liban”, *giuvanea* „tub cu care se fixează imameaua la țeava ciubucului”, *harman* „amestec de diferite varietăți și calități de tutun”, *iaca* „tutun de cea mai bună calitate”, *imamea* „muștiucul ciubucului”, *inigea* „(despre tutun) fin, tăiat mărunt, de foarte bună calitate”, *lulea* „pipă; găvanul pipei”, *marpici* „tubul lung și elastic al narghilei”, *narghilea* „pipă de tip oriental, prevăzută cu o țeavă lungă și flexibilă”, *tacâm* „capătul ciubucului”, *tutun* „tabac”, *tutungiu* „fumător pasionat”.

– Literare: *ciubuc, harman, lulea, narghilea, tutun*.

– Populare: *tutungiu*.

În ciuda faptului că obiceiul fumatului ne-a venit, fără îndoială, îndeosebi pe această filieră, inventarul lexical (în general restrâns) referitor la fumat a fost îmbogățit cu puține (15) împrumuturi din turcă, toate datând din secolele XVII–XIX, și nu mai include astăzi decât șase termeni de această origine, dintre care *harman* este deosebit de rar, iar cel puțin doi termeni, *ciubuc* și *narghilea*, sunt folosiți mai ales cu referire la

trecut sau la turci. Faptul se datorește abandonării tipurilor orientale de obiecte și materiale folosite pentru fumat și adoptării altora, de sorginte occidentală. Este remarcabil că niciunul dintre împrumuturi nu s-a menținut pe plan dialectal, ceea ce relevă caracterul oficial, comercial și urban al preluării lor. Pot fi considerați generali și curenți în limba actuală numai *ciubuc* și *tutun*, primul însă cu un înțeles dezvoltat în română.

A.9. Locuința (I)

A.9.1. Imobile, încăperi, dependințe:

a) *acaret* „imobil, clădire”, *bina* „clădire, construcție; dependință pe lângă casă”, *cafās* „parte a seraiului închisă cu zăbrele, în care locuiau femeile”, *cat* „etaj, nivel”, *cerdac* „pavilion, foisor; prispă, pridvor”, *cheneaf* „closet”, *chiler* „cămară”, *chișleac* „pivniță, cămară de iarnă”, *conac* „casă mare, palat; casă de oaspeți”, *culă* „turn de pază; foisor, donjon; turlă; clădire fortificată”, *gherghir* „încăpere boltită cu ziduri de piatră și obloane metalice; cămară, celar (lângă casă)”, *hambar*, *harem* „gineceu”, *iatac* „dormitor, budoar”, *odaie* „cameră, încăpere; locuință, casă”, *sacnasiu* „balcon închis; verandă”, *selamlâc* „parte a casei sau a palatului rezervată bărbaților”, *sofa* „sală, coridor, culoar sau hol din care se deschid mai multe camere”;

b) *chiolhan* „bordei (subteran)” < tc. „cuptor mare, subteran, aflat sub baia comună turcească” (p. ext.); *dam* „clădire de mari dimensiuni; clădire veche și dărăpănată; casă părăsită” < tc. „casă, clădire (mică)” (p. spec., p. polar. și p. depr.); *ghimirie* „cocioabă; odaie mică” < tc. „clădire sau încăpere boltită, arcuită” (p. depr.).

A.9.2. Elemente structurale ale casei:

a) *babalâc* „stâlp gros de lemn care sprijină prispa, ușa pivniței sau moara”, *bagdadie* „tavan”, *bagea* „deschizătură în acoperiș, horn primitiv”, *balama*, *bașlic* „capătul de sus al stâlpilor unei case țărănești”, *boiandruc* „grindă montată deasupra unei ferestre sau a unei uși”, *cafās* „grilaj, zăbrele de lemn”, *calcan* „perete din spatele casei”, *canat* „oblon, aripă de ușă, de fereastră etc.”, *cercevea* „toc, cadru la o fereastră sau la o ușă; ramă (de tablou, de oglindă etc.)”, *chepeng* „ușă fixată în plan orizontal sau ușor înclinat; trapă; oblon”, *chimir* „boltă, arcadă”, *chiunghi* „conductă, olan, jghiab, canal de scurgere”, *cubea* „boltă, cupolă”, *dulap* „firidă, nișă”, *dușumea* „podea, pardoseală”, *duvar* „zid, perete; gard”, *geam* „ferastră; ochi de fereastră”, *geamlâc* „perete format din geamuri; verandă închisă cu geamuri”, *langavie* „ornament arhitectonic sinuos, feston”, *macaz* „căprior (la casă)”, *nacaslâc* „pictură murală”, *ogeac* „coș de sobă, horn primitiv, fumar, lucarnă”, *paiantă* „fiecare dintre piesele de lemn folosite pentru a propti stâlpii caselor țărănești”, *parmac* „grilaj, zăbrele; balustradă”, *parmaclâc* „grilaj, zăbrele; gard, îngrăditură din pari; balustradă”, *pervaz* „cadru de scânduri între rostul peretelui și tocul ușii sau al ferestrei; toc de fereastră sau de ușă;

bordură de șipci a pardoselei; cornișă", *sageac* „prelungire a acoperișului, respectiv a podului; streășină, cornișă", *taban* „zid pe care este așezat cuptorul de pâine; grindă așezată la temelia unei construcții, talpă; podea de scânduri, dușumea", *tarabă* „ușă, capac care astupă gura unui beci, a unui pod sau a unui cuptor", *tavan*, *temel* „fundatie, temelie; talpă a prispei", *trapazan* „balustradă, împrejmuire (la prispă)", *tura* „parte a casei formată din capetele ieșite în afară ale grinzilor podului și din cosoroabe; streășină; temelia acoperișului", *zimberec* „clanță, încuietoare (cu arc), zăvor, ivăr (la broasca uși)";

b) *arca* „temelie, fundatie (a unei clădiri)" < tc. „zidul din spate al casei" (p. ext.); *disghea* „stâlp care susține grindeiul fântânii" < tc. „stâlp de susținere" (p. spec.); *paiantă* „fiececare dintre bârnele sau șipcile care alcătuiesc scheletul de lemn al pereților" < tc. „orice fel de bârnă, proptea sau șipcă" (p. spec.); *peș* „partea anterioară, fața unui zid" < tc. „parte, latură; spate, urmă" (p. spec.).

A.9.3. Mobilier și instalații pentru încălzit:

a) *beșactea* „casetă, cutie de lemn (pentru bijuterii, tutun etc.)", *cicmigea* „sertar", *divan* „canapea fără spătar", *dulap*, *hambar* „ladă mare în care se păstrează făina", *iastaci* „măsuță, sinie, placă de lemn cu picioare", *iatac* „pat, alcov", *mangal* „vas de metal sau vatră de zid în care se aprindeau cărbuni, servind ca sursă de căldură", *raft* „poliță", *sandâc* „ladă, cufăr; cutie (mare); casetă", *sinie* „masă țărănească de lemn, joasă și rotundă", *sipet* „cufăr sau coș mare de nuiete sau de papură împletită", *sobă*, *sofa* „divan îngust, canapea", *sofra* „masă rotundă și scundă", *tacâm* „loc de dormit, pat (cu toate accesoriile necesare)", *tandâr* „măsuță sau scaun sub care se pune un vas cu mangal pentru a încălzi picioarele celor care ședeau";

b) *tandâr* „postament făcut din lut și folosit ca pat" < tc. „vatră" (p. ext.).

A.9.4. Așternuturi, covoare, perdele:

a) *câlâf* „dos de pernă", *cearșaf*, *checea* „covor sau cuvertură de pâslă", *chilim* „covor cu două fețe, scoarță", *cioltar* „covor de perete, scoarță", *dușumea* „covor gros de lână", *ihram* „cuvertură sau covor de lână", *iorgan* „plapumă; țol, pătură", *macat* „cuvertură; covor pe care șed turcii", *mindir* „saltea", *perdea*, *sumac* „covor oriental cu țesătură specifică";

b) *coltuc* „perniță, puișor; sac umplut cu lână, folosit ca rezemătoare" < tc. „braț sau spătar de fotoliu; rezemătoare" (p. ext.); *dușec* „saltea subțire; cuvertură vătuită folosită ca așternut" < tc. „saltea; așternut" (p. spec.).

A.9.5. Alte obiecte folosite în casă:

a) *buhurdar* „vas de metal folosit la afumarea odăilor cu tămâie", *cazan*, *covată*, *făraș*, *gaz* „gazornită, lampă de petrol", *ghelberea* „vătrai", *ghiveci* „glastră", *lambă* „lampă (de petrol)", *lighean*, *mașa* „clește de foc, clește pentru cărbuni", *mucava*

„broderie de mătase pe carton importată de la Constantinopol”, *muşama*, *năframă* „prosop; şervet”, *paceaură* „cârpă (de şters praful, de spălat vasele, podelele etc.)”, *pervaz* „ramă (de tablou, de oglindă etc.)”, *peşchir* „prosop; şervet; faţă de masă”, *sacsie* „ghiveci, glastră”, *tas* „lighenaş”, *tavă* „vas de metal în formă de lighean, folosit în gospodărie”, *tulum* „burduf (pentru untdelemn)”, *zechir* „suvenir, obiect care evocă o amintire”;

b) *câlâf* „burduf” < tc. „sac, pungă” (p. spec.); *darac* „pieptene des” < tc. „pieptene” (p. spec.).

A.9.6. Împrejurimile casei:

a) *bagcea* „grădină”, *caldarâm*, *chesmea-caldarâm* „pavaj, caldarâm din piatră cubică”, *chioşc* „pavilion, foisor (în parcuri şi grădini)”, *ciclic* „strat de flori”, *cicric* „sul la roata fântânii, scripete de fântână”, *cişmea* „fântână; şipot, izvor (captat)”, *havuz* „bazin de apă descoperit”, *hazna* „rezervor subteran de apă; cloacă, canal colector sau bazin subteran pentru ape impurificate”, *lagum* „canal sau şanţ de scurgere, cloacă”, *sărnaci* „cisternă, bazin, rezervor de apă”, *şadârvan* „fântână arteziană din mijlocul unui havuz”, *tact* „poartă (de intrare în curte)”, *tocat* „poartă mare de lemn”;

b) *tandâr* „zid de piatră pe care este aşezat cuptorul de pâine; construcţie din preajma cuptorului, unde se pun hainele la uscat” < tc. „cuptor de pâine; cuptor săpat în pământ; vatră” (p. ext.).

– Literare: *acaret* (*), *balama*, *calcan*, *caldarâm*, *canat*, *cazan*, *cearşaf*, *cercevea*, *cerdac*, *chepeng*, *chilim*, *chioşc*, *cişmea*, *covată*, *culă*, *divan*, *dulap*, *duşumea*, *făraş*, *geam*, *geamlâc*, *ghiveci*, *hambar*, *havuz*, *hazna*, *lighean*, *muşama*, *odaie*, *paiantă* (*), *perdea*, *pervaz*, *raft*, *sipet*, *sobă*, *sofa* „divan”, *sumac*, *tavan*.

– Populare: *boiandruc*, *cat*, *macat*, *mindir*, *parmaclâc*, *pervaz* „ramă”, *sacsie*, *sinie*.

– Regionale: *arca*, *babalâc*, *bagdadie*, *bagea*, *bina*, *cafas* (*), *câlâf*, *chiler*, *chiolhan*, *chiunghi*, *cicmigea*, *cicric*, *cioltar*, *coltuc*, *conac* (*), *cubea* (*), *dam*, *disghea*, *duşec*, *duvar*, *gaz*, *gherghir*, *ghimirie*, *iastaci*, *iatac* (*), *iorgan*, *lagum*, *lambă*, *macaz*, *maşa*, *năframă* „prosop”, *ogeac*, *paceaură*, *parmac* (*), *peşchir*, *sageac*, *sandâc*, *sofra* (*), *taban*, *tandâr*, *tarabă*, *tavă*, *temel*, *tocat*, *trapazan*, *tura*, *zimberec*.

– Istorice: *bagcea* (*), *conac* (*), *harem*, *iatac*, *mangal*, *sacnasiu*.

Un lot de 129 de împrumuturi din turcă poate fi considerat caracteristic pentru sfera semantică a locuinţei, a mediului casnic concret în care trăieşte omul. Dintre aceste cuvinte, 74 denumesc elemente structurale ale casei, tipuri de locuinţe, încăperi, dependinţe şi construcţii din curtea şi împrejurimile gospodăriei, iar 55 sunt denumiri ale unor obiecte care ocupă spaţiul de locuit (mobile, mijloace de încălzit, aşternuturi, covoare, perdele etc.; pentru alte denumiri de obiecte care pot fi utilizate şi în casă ori şi în construcţiile de case, v. *D, passim*). Importanţa cantitativă şi calitativă a acestui lot de cuvinte este grăitoare pentru profunzimea influenţei turceşti până şi asupra cadrului intim, familial în care omul se retrage atunci când activitatea sa productivă intră în

repaus. O proporție considerabilă, de 76%, a terminologiei de origine turcă a locuinței s-a perpetuat până în zilele noastre, când sunt folosite curent 92 de cuvinte (37 literare, 8 populare și 47 dialectale), iar alți șase termeni mai sunt utilizați numai cu referire la realități ale trecutului istoric. Zece cuvinte se mențin doar cu sensuri diferite de cele cu care au fost împrumutate, fără ca dezvoltările respective să le fi plasat într-o altă sferă semantică decât aceea originară.

Supraviețuirea a peste trei sferturi din lotul de termeni referitori la locuință dovedește influența profundă a civilizației materiale otomane asupra modului de construcție și de organizare a gospodăriei individuale românești. Această influență s-a exercitat la început cu timiditate (din sec. XV–XVI sunt atestați doar *cazan*, *cearșaf*, *coltuț*, *năframă*, *perdea*, *peșchir* și *sipet*, deci exclusiv termeni care denumesc obiecte folosite în casă, aduse inițial prin comerț), apoi a crescut în intensitate și a culminat cu numeroase împrumuturi, inclusiv dialectale, care denumesc elemente de construcție și de structură preluate prin imitație și adoptate de arhitectura urbană⁶⁴ și apoi de cea rurală din țările române.

*

Grupul terminologic referitor la om, la starea sa fizică, psihomorală și socială, la modul în care acesta se îmbracă, locuiește și se hrănește, deci la universul său casnic și intim, cuprinde în total 827 de împrumuturi lexicale din turcă, dintre care 475 (57,5%) se mai întrebuintează la diferite niveluri ale limbii române actuale (176 sunt termeni literari, 77 – populari, 203 – regionali, iar 19 – istorici). Circa trei sferturi din împrumuturile referitoare la ființa umană se concentrează însă în sferile semantice legate de îmbrăcăminte, alimentație și locuință, adică la mediul nemijlocit, dependent și de modă, în care trăiește omul, în timp ce descrierea aspectului fizic și al particularităților psihice ale acestuia a fost mai puțin afectată de influența turcă; totuși, relativ numeroasele calificative reflectă o anumită înrăurire turcească asupra vieții psihice și moralității românilor.

B. NATURA

B.1. Timpul și diviziunile sale (V): *chindie* „după-amiază; amurg, crepuscul, înserat, vecernie”, *maidan* „interval de timp, răstimp, răgaz; moment favorabil”, *paidos* „repaus, timp liber, pauză”, *tatir* „zi liberă, (zi de) odihnă, repaus”, *zaman* „timp, moment (oportun); prilej”.

⁶⁴ Deși întru câtva exagerată, afirmația că „toată terminologia vieții urbane [din limbile balcanice, n.n.] a fost, la origine, luată din turcă și era de tip oriental” explică de ce „multe sfere onomasiologice (construcția casei, felurile de mâncare orășenești etc.) sunt foarte bogate în elemente turcești” (Sala 245).

– Populare: *chindie*.

– Regionale: *paidos*.

Cum era de așteptat, terminologia referitoare la dimensiunea temporală a Universului și la măsurarea duratei de desfășurare a evenimentelor a fost foarte puțin afectată de influența turcă. Niciunul dintre cei cinci termeni împrumutați nu este anterior secolului al XVII-lea și nu denumește noțiuni fundamentale în domeniu. Numai *chindie*, astăzi popular la est și sud de Carpați, a dobândit o oarecare importanță în limba română, deoarece denumește un moment distinct al zilei, în care, mai ales în trecut, se desfășurau activități specifice ale populației.

B.2. Fenomenele naturale (V): *bastara* „ceață în timpul verii”, *bora* „vânt de nord-est”, *carael* „numele unui vânt”, *iangân* „incendiu”, *iodos* „vânt de sud-vest”, *meltem* „vânt care bate, vara, dinspre nord-est sau dinspre uscat spre mare”, *perioz* „vânt de nord(-est), crivăț”, *samiel* „numele unui vânt uscat și dogorător, simun”, *talaz* „val mare”, *tuhan* „vânt puternic, vijelie, viscol”.

– Literare: *bora*, *samiel*, *talaz*.

– Regionale: *carael*, *iodos*, *meltem*, *perioz*.

Dintre cei 10 termeni, preluați în sec. XVIII–XIX, doar *iangân* și *talaz* au fost împrumuturi culte (*samiel* a fost și el folosit, în forma *sam*, ca împrumut personal al lui D. Cantemir) și numai *talaz* poate fi considerat astăzi în uz general. Restul cuvintelor au fost împrumutate pe plan regional, majoritatea în Dobrogea, iar patru dintre ele funcționează și în prezent cu statut dialectal; *bora* și *samiel* au dobândit totuși calitatea de termeni literari actuali, deoarece sunt denumiri unice întrebuințate în limbajul marinăresc pentru vânturi specifice altor meleaguri (*bora* este însă folosit în Dobrogea și ca sinonim al *crivățului*).

B.3. Pământul (II)

B.3.1. Termeni entopici:

B.3.1.1. Hidronimia:

a) *ana* „curentul principal, firul apei”, *balcic* „mlăștină, loc mlăștinos”, *batac* „smârc, băltoacă; baltă”, *bogaz* „strâmtoare, canal; gură de râu; gârlă”, *burun* „cap, promontoriu”, *câci* „capătul din amonte al unui ostrov; grind”, *ceatal* „bifurcație a unei ape curgătoare”, *ciovrântie* „vâltoare, bulboană; loc unde apa se domolește și se întoarce lin”, *derea* „vale; pârâu, gârlă”, *ghecet* „strâmtoare; vad”, *gherdap* „zonă cu vârtejuri și cataracte pe un curs de apă; bulboană, vârtej, cataractă”, *ghiol* „lac, baltă”, *hindichi* „șanț, canal, rigolă între două ape”, *liman* „golf, radă, loc de refugiu și de adăpostire pentru nave”, *olum* „vad; loc unde malul este jos și unde se adapă vitele”, *sei* „torent de apă, șuvoi, viitură”;

b) *ada* „braț al unui fluviu; epavă” < tc. „insulă, ostrov” (p. ext.); *alan* „loc la marginea unei bălți, acoperit de stof” < tc. „teren, suprafață” (p. spec.); *ara* „canal de derivație” < tc. „interval, spațiu, coridor” (p. spec.); *bugeac* „peninsulă; pășune pe malul unei ape; smârc, loc mlăștinos” < tc. „mal, țârm” (p. ext.); *doruc* „ridicătură de teren la capătul unui ostrov” < tc. „culme, coamă, vârf, creastă” (p. spec.); *ghiolbaș* „ghiol mic” < tc. „pârâu care se varsă într-un lac, gârlă” (p. ext.); *ierec* „gârlă mică în dunele de nisip; gârlă de chefali” < tc. „crevasă, șanț, canal” (p. spec.); *saha* „braț mort al Dunării; gârlă veche” < tc. „suprafață, spațiu, teren neted; zonă; viroagă” (p. spec.); *saz* „loc mlăștinos acoperit cu apă salină” < tc. „mlăștină, baltă mlăștinoasă” (p. spec.);

B.3.1.2. Oronimia (v. și D.1.2):

a) *arcaci* „depresiune, curmătură, șa, văgăună”, *bair* „colină; povârniș”, *balcan* „deal; șir de dealuri sau de munți”, *baltalâc* „pădure obștească”, *bent* „adâncitură mică cu apă stătătoare; groapă săpată pentru acumularea apei; dig”, *bogaz* „defileu, strâmtoare”, *bugeac* „ținut de stepă; loc mărăcinos; buruieniș”, *canara* „stâncă, stană de piatră; carieră de piatră”, *ceair* „izlaz, pășune, pajiște, imaș”, *ceanac* „vâlcea închisă”, *chenar* „fâșie care mărginește o suprafață de teren sau de apă, o localitate etc.”, *cicur* „groapă”, *ciuluc* „stepă; loc deșert, câmpie aridă”, *dervent* „defileu, trecătoare”, *diuz* „șes, câmpie”, *ghecet* „pas, trecătoare”, *havalea* „movilă, ponor, pisc”, *iar* „râpă, prăpastie; vale adâncă; mal înalt și abrupt”, *maidan* „șes, tăpșan”, *meșelic* „pădure (mică) de stejar, stejăriș; pădure tânără”, *orman* „pădure”, *ova* „pășune, câmpie”, *sârt* „coamă sau coastă a unui deal”, *tepea* „colină, movilă”, *ucirum* „prăpastie, pantă abruptă”;

b) *buzluc* „teren recent despădurit; vatra satului” < tc. „teren necultivat, nelucrat” (p. spec.); *câr* „luncă inundabilă și mlăștinoasă” < tc. „câmp, șes; teren necultivat” (p. spec.); *celea* „versantul sudic al unui deal” < tc. „platou, tăpșan” (p. ext.); *ghiurluc* „pășune pentru vite” < tc. „teren acoperit cu buruieni și mărăcini” (p. ext.); *hasmac* „depresiune inundabilă în dunele de nisip; pădure crescută într-o astfel de depresiune” < tc. „groapă secată; băltoacă, groapă sau șanț cu apă; mocirlă; canal, braț de râu” (p. spec.); *hat* „răzor, hotar între două tarlale; hotarul satului; linia unde se rupe panta spinării unei culmi” < tc. „hotar, limită, margine; linie, traseu” (p. spec.); *orman* „pășune cu tufişuri” < tc. „tufiş, boschet” (p. ext.); *perdea* „fâșie de pădure, șir de copaci; plantație de arbori; desiș” < tc. „orice fel de obiect care desparte un spațiu în două” (p. spec.); *peș* „coastă a unei râpe” < tc. „latură, margine” (p. spec.); *tumurug* „stâlp natural de pământ sau de piatră” < tc. „bloc de piatră, de marmură etc.” (p. spec.).

B.3.2. Compoziția solului (v. și B.6):

B.3.2.1. Minerale:

a) *almas* „diamant”, *așiboia* „argilă sfărâmicioasă”, *chihlimbar* „ambră galbenă”, *chilermenea* „mineral de culoare roșie”, *chimur* „cărbune”, *iacut* „rubin; corindon”,

mangal „cărbune de lemn, cărbune stins”, *peruzea* „turcoază”, *soliman* „onix”, *somachi* „marmură pestriță, porfir”, *tibișir* „cretă”;

b) *cealmuc* „lut, argilă” < tc. „mocirlă, noroi” (p. spec.);

B.3.2.2. Metale: *calai* „cositor, zinc”, *cilic* „oțel (în formă de bile mici)”, *madem* „minereu; metal”, *mişchiu* „oțel fin de Damasc; oțel magnetizat”, *peringi* „alamă; bronz”, *taban* „oțel de calitate superioară”, *tinichea* „tablă”, *tocat* „alamă de cea mai bună calitate”, *tombac* „aliaj de cupru și de zinc”, *tuci* „bronz”, *tutea* „(minereu de) zinc; calamină; antimoniu, stibiu”;

B.3.2.3. Substanțe lichide și gazoase: *gaz* „petrol lampant”, *neft* „petrol brut, țiței; petrol lampant”.

– Literare: *chihlimbar*, *gherdap*, *ghiol* (*), *hat*, *liman* (*), *mangal*, *perdea*, *peruzea*, *tinichea*, *tombac*, *tuci* (*).

– Populare: *gaz*, *neft*.

– Regionale: *ada*, *alan*, *ana*, *ara*, *arcaci*, *bair*, *balcan*, *balcic*, *baltalâc*, *batac*, *bent*, *bogaz*, *bugeac*, *burun*, *buzluc*, *calai*, *canara*, *câci*, *câr*, *ceair*, *cealmuc*, *ceanac*, *ceatal*, *celea*, *cicur*, *cilic* (*), *ciovrântie*, *ciuluc*, *derea*, *doruc*, *ghecet*, *ghiolbaș*, *hasmac*, *hindichi*, *iar*, *ierec*, *maidan*, *meșelic*, *mişchiu* (*), *olum*, *orman* „pădure”, *peringi*, *peș*, *saha*, *saz*, *sârt*, *sel*, *tepea*, *tibișir*, *tumurug*.

Terminologia formelor de relief, a apelor și a compoziției solului⁶⁵ cuprinde numeroase împrumuturi din turcă, majoritatea datând din sec. XVII–XIX (numai *almas*, *arcaci*, *iacut* și *peruzea* sunt din sec. XVI): 82 de cuvinte, dintre care o bună parte au fost preluate pe plan strict dialectal, ceea ce explică perpetuarea până astăzi a acestui lot de termeni într-o proporție remarcabilă, de 76,8% (63 de cuvinte, printre care 50 de regionalisme, acestea reprezentând 61% din totalul împrumuturilor aparținând sferei semantice discutate și peste 79% din cele folosite și în prezent). Numai 11 termeni actuali pot fi considerați literari (13,4% din împrumuturi și 17,4% din cele menținute). Caracteristice pentru termenii dialectali sunt entopicele (82% dintre termenii entopici împrumutați din turcă se găsesc astăzi exclusiv în graiuri, cu precădere în Dobrogea, unii fiind în curs de a ieși din uz), în timp ce numele de minerale și metale au fost preluate și s-au păstrat îndeosebi la nivel general sau, oricum, în arii mai extinse. Unele entopice au reușit să treacă ori să se mențină în limba literară numai ca urmare a modificării semantismului etimologic (*ghiol*, *hat*, *liman*), iar *gherdap* este mai ales termen profesional. Același lucru este valabil pentru unele denumiri de metale menținute în graiuri: *cilic* și *mişchiu* sunt folosite cu sensuri dezvoltate în română.

În mai multe cazuri, termenii entopici sunt folosiți și ca toponime: *Bent*, *Bogaz*, *Bugeac*, *Canara*, *Ceair*, *Ghecet*, *Gherdapuri*, *Limanu*, *Ormanele-Lungi* etc.

⁶⁵ Denumirile mai multor substanțe chimice compuse și derivate incluse la B.6 ar putea figura și ele cu ușurință printre termenii care desemnează materii solide, lichide sau gazoase din compoziția solului.

B.4. Lumea vegetală (I)

B.4.1. Arbori și arbuști, lemnul sau roadele lor (v. și B.6):

a) *abanos*, *antep* „vișin-turcesc”, (*cireșe*) *aslan* „un soi de cireșe”, *băcan* „lemnul roșiatic al unui arbore exotic”, *bărdacă* „soi de prune mari, lunguiete și strangulate spre coadă”, *caisie* „caisă”, *calembec* „lemnul plăcut mirositor al unui arbore exotic”, *carapelit* „stejar negru”, *câzâl-pelit* „stejar roșu”, *ciopciun* „scoarța amară a unui arbore exotic, folosită ca febrifug”, *cimișir* „merișor turcesc”, *cira* „lemnul ușor inflamabil al unor arbori rășinoși; (lemn de) brad, pin”, *citlembec* „arbore rășinos mediteraneean”, *ciubuc* „mlădiță, ramură tânără”, *dud*, *ergavan* „arbust mediteraneean ornamental din familia leguminoaselor”, *fâstâc* „arbust cu fructe de mărimea bobului de fasole, din care se extrage fisticul; fruct sau sâmburi ai acestui arbust”, *gher-pelit* „varietate de stejar”, *hurma* „curmală”, *lilic*, *mahon* „acaju”, *mandalină* „mandarină”, *mersin* „mirt”, *meșea* „stejar”, *moșmoană* „fructul moșmonului”, *odagaci* „arbust ale cărui lemn și scoarță erau folosite ca leac, ca mirodenie sau ca material odorant; lemnul și scoarța fărâmițate ale acestui arbust”, *popaz* „numele unei plante tropicale; semințele acestei plante, folosite în medicină”, *salcâm*, *sandal* „santal; lemn de santal”, *siminichie* „arbust cu flori galbene; amestec de frunze, flori și păstăi ale acestui arbust, folosit pentru prepararea unui ceai medicinal”, *sumac* „arbust mediteraneean înrudit cu oțetarul; amestec de frunze și scoarță ale acestui arbust, folosit ca leac, ca tanant etc.”, *zacom* „leandru”, *zardalea* „zarzără”;

b) *iucusucea* „călin; dârmoz” < tc. „sparanghel; degețel-roșu” (p. ext.); *taban* „smochină; șirag de smochine” < tc. „varietate de smochină, mică și dulce; smochină stafidită” (p. gener.).

B.4.2. Legume și cucurbitacee:

a) *arpagic*, *bamă*, *bostan* „dovleac; pepene verde”, *carpuz* „pepene verde”, *caun* „pepene galben”, *ceaclama* „un soi de ceapă”, *cealău* „soi de fasole cu mulți cărcei”, *năut*, *pangea* „sfeclă roșie; sfeclă”, *pătlăgea* „vânăță; roșie”, *topotan* „soi de pepene galben foarte aromat”, *zarzavat*, *zămos* „pepene galben”;

b) *cabac* „dovleac furajer” < tc. „dovleac; dovlecel” (p. spec.); *dovleac* „bostan, cucurbitacee cu flori galbene și fructe rotunde sau turtite, folosite ca furaj sau ca aliment pentru om; (reg.) pepene galben” < tc. „soi de pepene galben (copt) cu coaja groasă și miezul nearomat; pepene galben crud, necopt; pepene; soi de pepene galben foarte apreciat” (p. ext., p. spec. sau p. gener.); *frenchi* „soi de pătlăgele roșii pipernicite” < tc. „pătlăgea roșie” (p. spec.).

B.4.3. Cereale: *arnăut* „soi de grâu de primăvară”, *caplăgea* „alac”, *carabașag* „soi de grâu cu spicul negru”, *câzâlcea* „grâu de toamnă”, (*grâu*) *ceacâr* „un soi de grâu”, (*grâu*) *chel* „grâu-golaș, ghircă”, *chionduz* „numele unui soi de grâu”, *diunuc* „soi de grâu mărunț”, *ghisluc* „grâu de toamnă”, *sinter* „un soi de grâu”.

B.4.4. Plante erbacee ornamentale ori medicinale, culinare și/sau aromatice, părți ale lor (unele folosite ca leacuri, ca materii prime pentru mâncăruri sau ca mirodenii; v. și A.7.3, B.6):

a) *altângic* „călțunași”, *anason*, *asmaciuc* „hasmațuchi”, *boi* „micsandră; micșunea”, *caculi* „plantă aromatică originară din Asia, numită și candamomă; semințele aromatice ale acestei plante”, *canale* „copăcei, balsamine”, *chimion* „chimen”, *fulie* „narcisă”, *gherghină* „dalie”, *ghioc* „albăstrea, țintaură”, *hartup* „căline, boabe uscate de călin”, *hardal* „ridichioară”, *iasimin* „iasomie”, *ienibahâr*, *indrușaim* „mușcată”, *lalea*, *micșunea* „numele unor plante erbacee din familia violaceelor”, *nacâluri* „copăcei, balsamine, canale”, *revent* „rubarbă”, *sabur* „aloe”, *salcâm* „plantă cățărătoare ornamentală”, *salep* „poroinic; tubercul al unor specii de poroinic”, *saparină* „salce”, *surguci* „nemțșori-de-grădină, păpucei”, *susan* „plantă erbacee cultivată pentru semințele sale oleaginoase comestibile; semințele acestei plante”, *șiboi* „micsandră; micșunea”, *talion* „nalbă-mare”, *tarhon*, *tătulă* „laur, ciumăfaie”, *zambac* „crin”, *zambilă*, *zerdiceaf* „rădăcină a plantei numite șofran de India (din care se obține un colorant galben)”, *zurumbat* „ghimber-sălbatic; rizomul ghimberului, folosit drept condiment sau ca vermifug”;

b) *catifea* „panseluță; trei-frați-pătați” < tc. „vâzdoagă; știr” (p. ext.); *ceairort* „untșor, grăușor” < tc. „tîmoftică” (p. ext.); *dalac* „aișor, bobită; păpălău, gogoasă; spanacul-ciobanilor; pristolnic” < tc. „sugărel alb” (p. ext.); *păpădie* „plantă erbacee cu frunze lungi, crestate, dispuse în formă de rozetă, din mijlocul căreia pornesc lujerele purtătoare de flori galbene; podbal” < tc. „mușețel; margaretă” (p. ext.); *sacâz* „rășfug” < tc. „arbustul *Pistacia lentiscus*; varietate de migdală; un fel de năut alb; un soi de dovlecel” (p. ext.); *sisinel* „oițe, omeluțe; dediței; dumbravnic; siminoc” < tc. „stânjenel, iris” (p. ext.).

B.4.5. Plante industriale:

a) *ana* „frunză de tutun de la mijlocul tulpinii”, *ciuin* „plantă erbacee aromatică, săpunel, săpunariță, odagaci; rădăcină a acestei plante, cu utilizări industriale”, *dip* „frunză de tutun de la baza tulpinii”, *tutun*;

b) *chinap* „plantă erbacee din a cărei tulpină se extrag fibre textile” < tc. „cânepă” (p. ext.); *doruc* „frunză de tutun de la vârful tulpinii” < tc. „vârf, creastă, partea de sus a unui lucru” (p. spec.).

B.4.6. Viță-de-vie: *afuzali* „soi de viță și de struguri de masă”, *agustos* „soi de struguri timpurii”, *asmă* „lăstar de viță”, *beclerge* „soi de viță-de-vie și de struguri de masă”, *ceauș* „soi de struguri albi cu boabe mari”, *chișmiș* „soi de viță nobilă pentru stafide”, *cocargea* „un soi de struguri”, *coinghios* „soi de struguri albi”, *cușzun* „varietate de stafide mici”, *mischet* „soi de struguri tămâioși, muscat”, *razachie* „țâțavacii”, *sultanu* „soi de de struguri cu boabe negre, fără semințe”.

B.4.7. Alte plante sau părți ale lor:

a) *baldăran* „bălărie, ierburii”, *cânăgic* „numele unei plante”, *cealău* „tufă, tufiș”, *celelie* „mărăciniș”, *chelcea* „mărăcine”, *cicic* „numele unei flori roșii” (poate „trandafir”, „știr roșu” sau „mac-roșu”), *fidan* „puiet, răsad”, *ghirin* „plantă cu semințe roșii, din care se fac mături; plantă erbacee care crește prin sărături”;

b) *ciurlan* „copac cu scoarța și lemnul putrezite, arbore cangrenat; arbore cu ramuri dese crescute de la rădăcină; numele unei plante cu tulpina ramificată, cu ramuri ghimpoase și cu frunze lungi terminate cu un spin” < tc. „copac bătrân și aproape uscat”, (adj.) „plin de spini, mărăcinos, spinos” (p. spec., respectiv prin conversiune); *ghiurluc* „buruieni, bălării; numele unei buruieni” < tc. „tufăriș, mărăciniș, lăstăriș” (p. ext., respectiv p. restr.).

– Literare: *abanos*, *afuzali*, *anason*, *arpagic*, *bamă*, *canale*, *cârmâz*, *chimion*, *chinap*, *chișmiş*, *cimișir*, *ciuin*, *dovleac*, *dud*, *ghioc* (*), *ienibahar*, *indrușaim* (*), *lalea*, *liliac*, *mahon*, *micșunea* (*), *môșmoană*, *năuț*, *odagaci* (*), *păpădie*, *pătlăgea*, *popaz*, *razachie*, *revent*, *săbur*, *salcâm*, *salep*, *siminichie*, *sisinel*, *sumac*, *surgucl*, *susan*, *tarhon*, *tutun*, *zambilă*, *zarzavat*.

– Populare: *arnăuț*, *dalac*, *gherghină*, *zerdiceaf*.

– Regionale: *altângic*, *ana*, *asmaciuc*, *asmă*, *baldăran*, *bărdacă*, *bostan*, *cabac*, *caplăgea*, *catifea*, *caun*, *câzâlcea*, (*grâu*) *ceacâr*, *ceaclama*, *cealău*, *chelcea*, *cicic*, *ciurlan*, *cocargea*, *dip*, *fidan*, *frenchi*, *fulie*, *ghirin*, *ghisluc*, *ghiurluc*, *hardal*, *mandalină*, *mersin* (*), *meșea*, *mischet*, *nacâluri*, *pangea*, *sacâz*, *sultaniu* (*), *șiboi*, *taban*, *talion*, *tătulă*, *topotan*, *zambac*, *zardalea*, *zâmos*.

Denumirile botanice de origine turcă reprezintă și ele o contribuție însemnată a influenței turcești, cu atât mai mult cu cât, dintre cele 128 de împrumuturi, 88 (69%) s-au menținut până astăzi și sunt utilizate la diferite niveluri ale limbii: 41 – în limba literară (32% din totalul împrumuturilor și 47% din cele actuale), numai 4 – în limbajul popular, însă 43 – la nivel dialectal, îndeosebi în graiul dobrogean (33,6% din totalul împrumuturilor aparținând acestei sfere semantice și 49% din cele menținute în limba actuală)⁶⁶.

Majoritatea termenilor de origine turcă din sfera semantică a lumii vegetale – preluați cu preponderență în veacurile XVII–XIX (numai *bostan* și *dud* sunt din secolul XVI) – denumesc plante erbacee, leguminoase, fructifere și cerealiere ale căror părți sau roade sunt utilizate în viața cotidiană, ca alimente sau materii prime pentru prepararea și condimentarea hranei ori ca leacuri sau materii din care se extrag substanțe colorante, odorante, tananți etc. Utilitatea lor practică explică de ce atât de multe împrumuturi s-au păstrat până astăzi.

⁶⁶ Desigur că domeniul discutat are unele tangențe și interferențe și cu materiile de origine vegetală ale căror denumiri sunt incluse la B.6, precum și cu mai multe materii prime alimentare denumite de împrumuturi pe care le-am analizat la A.7.3.

B.5. Lumea animală (I)

B.5.1. Animale domestice:

a) *asman* „berbec sau țap castrat”, *barac* „barbet, câine sârmos”, *batal* „berbec sau țap castrat”, *belghir* „cal de călărie”, *bidiviu* „cal de rasă (arabă), cal de călărie”, *binec* „cal de călărie”, *bugă* „taur”, *caraman* „rasă de oi cu coada groasă”, *catâr*, *căvârgic* „carnabat (= rasă de oi)”, *ceapcân* „cal buiestras; cal bun, iute”, *chiringiu* „mânz de doi ani, noaten”, *ciuruc* „vită bătrână și neputincioasă”, *coci* „berbec necastrat”, *iedec* „cal de paradă condus cu mâna (fără a fi călărit)”, *malac* „pui de bivoli”, *marială* „oaie”, *misir* „cal de rasă (egiptean)”, *misirliu* „idem”, *samson* „dulău, zăvod, bulldog”, *saxana* „cal de povară”, *surec* „vită”, *tabla-başa* „cal de paradă (pe care sultanul îl dăruia domnitorului cu ocazia investiției acestuia)”, *tai* „mânz (de trei ani)”;

b) *at* „cal bun, de călărie; cal turcesc; cal dobrogean” < tc. „cal” (p. spec.); *calpazan* „cal moale, lenes” < tc. „impostor, perfid, înșelător; greoi, lenes” (p. spec.); *canara* „oaie bătrână și slabă” < tc. „animal slab, plăpând” (p. spec.); *toitan* „pui de găină sau de rață bine dezvoltat, dolofan” < tc. „rasă de dropii cu exemplare mai mari decât cele obișnuite” (p. gener.).

B.5.2. Animale de pădure și de câmp: *aslan* „leu”, *bursuc*, *cacom* „hermină”, *caraculac* „o rasă de pisică sălbatică”, *caragea* „căprioară” (în loc. vb.), *carsac* „vulpe de stepă”, *ceacal* „șacal”, *fil* „elefant”, *ghiugin* „dihor”, *ialangic* „șarpe mic”, *sagriu* „specie de măgar alb sălbatic”, *samur* „zibelină”, *sângeap* „jder; veveriță sură”, *zerdava* „jder”.

B.5.3. Pești și alte animale acvatice:

a) *avat*, *balaban* „chefal mare”, *calcan*, *caraghios* „scrumbie de Dunăre”, *călăci* „sabiță, săbioară”, *chefal*, *hamsie*, *iaprac* „somotei”, *iarma* „somn de mărime mijlocie”, *ilar* „chefal mic”, *levrec* „lup-de-mare, lavrac”, *lufer* „pește răpitor marin, lufar”, *mărgean* „coral”, *melez* „răspăr; ghiborț”, *mezit* „bacaliar, batog”, *midie* „moluscă marină comestibilă”, *minacop* „specie de pește marin”, *pisi* „(varietate de) cambulă”, *sazan* „crap”, *zargan* „știucă-de-mare”;

b) *ceatal* „hamsie de mărimea unei scrumbii” < tc. „varietate de pește marin cu corpul alungit” (p. ext.); *civiu* „pui mic de șalău” < tc. „cui, piron; ic; țaruș” (p. anal.).

B.5.4. Păsări sălbatic:

a) *balaban* „specie de șoim”, *biulbuliță* „privighetoare”, *carabaş* „pescăruș; pescar; chirighiță”, *carabatac* „cormoran”, *caracartal* „vultur-pleșuv”, *cartal* „vultur, acvilă, pajură, hoitar”, *cucumea* „cucuvea”, *dalgâci* „cufundar”, *giurea* „rasă de uliu”, *ielcovan* „pescăruș albastru”, *misirliu* „varietate de porumbei de rasă”, *zăgan* „gaie; hoitar; vultur-bărbos”;

b) *baiguş* „aușel; pițigoi-pungaș” < tc. „bufniță” (p. ext.).

B.5.5. Insecte, viermi, fluturi: *arap* „lăcustă de culoare cafenie, căluț-negru”, *cârcăiac* „scolopendră”, *cârmâz* „insectă din ale cărei gogoși se extrage colorantul numit cârmâz”, *pervanea* „fluture de noapte”.

B.5.6. Părți ale corpului animalelor și funcțiile lor, produse animaliere (folosite în diferite scopuri; v. și *A.7.3, B.6*):

a) *arșic*, *baga*, *balâcdiș* „fanon de balenă”, *bobric* „rinichi de animale”, *bucluc* „baligă, băligar”, *but*, *cighir* „măruntaie de animale; prapur”, *făgar* „vertebră”, *fâșchie* „băligar”, *fildeș* „dintele incisiv al elefantului, defensă”, *furtun* ~ *hortun* „trompă de elefant”, *iadeș* „sternul păsărilor”, *maia* „os mort la copita calului”, *pacea* „partea de la genunchi în jos a piciorului la animalele cu blană; labă de animal”, *schembea* „stomac ori abdomen de animal domestic comestibil (mai ales de vacă); măruntaie de miel”, *tarac* „piept de vită; antricot”;

b) *baldâr* „rânză, burtă, stomac (al animalelor rumegătoare)” < tc. „pulpă (de animal)” (p. ext.).

B.5.7. Boli specifice animalelor:

a) *delibaș* „bolnav de capie”, *taban* „umflătură a copitei interioare, până la nivelul unghiilor, la vite”, *tignafes* „emfizem pulmonar, astmă (la animale)”;

b) *mangafa* „răpciugă, morvă” < tc. „răpciugos” (prin conversiune).

– Literare: *arșic*, *avat*, *baga*, *batal*, *bidiviu*, *bursuc*, *but*, *calcan*, *catâr*, *chefal*, *fildeș*, *hamsie*, *iadeș*, *maia*, *malac*, *mărgan*, *midie*, *sagriu*, *samur*, *zargan*, *zăgan*.

– Populare: *cârcăiac*, *tignafes*.

– Regionale: *arap*, *asman*, *at*, *baiguș*, *balaban* (pește), *bobric*, *bucluc*, *bugă*, *cacom*, *calpazan*, *canara* „oaie bătrână”, *carabaș*, *carabatac*, *caracartal*, *caragea*, *caraghios*, *cartal*, *călăci*, *ceacal*, *ceatal*, *cighir*, *ciuruc*, *civiu*, *cucumea*, *dalgâci*, *delibaș*, *fâșchie* (*), *iaprac*, *iarma*, *ielcovan*, *ilar*, *levrec*, *lufer*, *mangafa*, *melez*, *minacop*, *misirliu* „rasă de porumbel”, *pisi*, *samson*, *sazan*, *taban*, *tabla-bașa* (*).

– Istorice: *misirliu* „cal de rasă”.

Împrumutată în majoritatea sa în secolele XVII–XIX (din sec. XVI datează doar *bidiviu*, *bursuc* și *zăgan*), terminologia zoologică de origine turcă include 102 cuvinte cu valoare inegală. Pe de o parte, cei mai mulți termeni care desemnează animale domestice nu sunt, de fapt, decât denumiri care le atribuie acestora diferite caracteristici (de vârstă, de aspect, de productivitate, de comportament, de utilitate etc.), având, așadar, tangențe intime cu terminologia creșterii animalelor și a exploatării acestora în folosul activităților agricole, în călărie sau în transporturi (cf. *D.3, D.4, D.5*); câțiva (*barac*, *caraman*, *căvârgic*) denumesc rase animaliere; numai *bugă*, *catâr*, *marială* și *surec* sunt nume generice, denumind specii de animale domestice, eventual diferențiate după sex. Dimpotrivă, marea majoritate a numelor de animale sălbatice

exprimă tocmai specia, neglijând trăsăturile particulare, neinteresante pentru vorbitori (excepțiile sunt rare și aparțin mai ales domeniului piscicol, pentru care v. *D. 7*).

Pe de altă parte, dintre cele 102 împrumuturi au supraviețuit până astăzi 66 termeni (64,7%): 21 literari, 42 dialectali, numai doi folosiți la nivelul limbii populare de la sud și est de Carpați și unul utilizat încă doar ca termen istoric. Regionalismele reprezintă, așadar, 63% din terminologia zoologică actuală de origine turcă, în timp ce în limba literară nu sunt prezenți decât 32% din termenii actuali, respectiv 21% din împrumuturile acestei sfere semantice. Procentele menționate reflectă contactele locale intense, îndeosebi în Dobrogea și de-a lungul Dunării, dintre români și turci în domenii practice cum sunt pescuitul și vânătoarea, creșterea animalelor domestice și cultivarea pământului. În schimb, cei mai mulți termeni zoologici literari își datorează acest statut nu contactului direct, ci altor filiere, cu precădere comerțului sau preluării pe căi livrești; uneori putem totuși presupune un transfer al termenilor dialectali în limba literară, prin intermediul căreia aceștia s-au extins și în unele arii din Transilvania.

B.6. Substanțe chimice și materii de origine minerală, vegetală sau animală (III) (utilizate ca farduri, coloranți, produse odorante, leacuri, materii prime industriale etc.; v. și *B.3.2, B.4, B.5.6*): *afion* „opiu; opiat”, *altânbaș-tiriac* „tiriac folosit ca anestezic”, *amber* „ambră”, *băcan* „substanță lichidă de culoare roșie obținută din lemnul unui arbore exotic”, *bizirea* „ulei de in (folosit ca balsam)”, *boia* „substanță sau materie colorantă; vopsea; fard”, *caraboia* „vitriol, acid sulfuric”, *casnă* „gumă de galban”, *catran* „gudron”, *cârmâz* „colorant roșu extras din gogoșile unei insecte sau din fructele plantei numite cârmâz (vegetal); preparat de antimoniu, oxid de antimoniu sulfurat”, *ceamfistic* „seminte uleioase de pin folosite în medicina populară”, *ceamsacâz* „colofoniu”, *chezap* „apă tare, acid azotic”, *chibabea* „substanță pulverulentă obținută din fructele unui arbust exotic”, *chibrît* „sulf, pucioasă”, *civît* „colorant vegetal albastru, albăstreală”, *corasan* „pulbere de peliniță, folosită în medicină”, *fildeș* „ivoriu”, *ghioghici* „colorant roșu extras din rădăcina roabei; alizarină”, *ghiulie* „esență de trandafiri”, *ghlulsuiu* „apă de trandafiri”, *ghiuvergllea* „salpetru, silitră”, *halîl* „amestec de fructe uscate și pisate, folosit ca leac”, *magiun* „laxativ preparat din amestecul unor plante; opiat; afrodisiac”, *mărgan* „coral, material solid provenind din scheletul calcaros al coralului”, *miambal* „suc de lemn-dulce, coagulat în formă de batoane și folosit ca leac contra tusei”, *nișadâr* „clorură de amoniu, țipirig”, *nișastea* „amidon”, *ojă* „lac de unghii”, *panzehr* „piatră formată în organele unor animale, considerată drept contraotravă”, *revent* „preparat medicinal din rizomul și rădăcina plantei cu același nume”, *sabur* „suc de aloe (utilizat ca purgativ)”, *sacâz* „mastic; colofoniu”, *salep* „praf de amidon extras din rădăcinile poroinicului și folosit ca fortifiant”, *sandal* „ulei de santal; colorant roșu extras din lemnul de santal”, *sarisabri* „suc de aloe, sabur”, *sârmea* „antimoniu; fard preparat din antimoniu și gogoși de ristic”, *sîdef* „materie dură, albă,

lucioasă, extrasă din cochilia unor scoici și folosită la confecționarea unor obiecte ornamentale, de podoabă etc.; nacru", *suliman* „fard; sulfură naturală de mercur, cinabru; vopsea sau fard preparat din cinabru", *știubeci* „ceruză, alb de plumb (folosit la prepararea vopselelor și fardurilor)", *tenzuh* „pastă solidificată în formă de bobite, obținută din substanțe rășinoase și folosită ca material odorant sau pentru obiecte de podoabă", *tiriac* „preparat care conține opiu, folosit în medicină sau ca stupefiant", *zef* „smoală, gudron, catran", *zerdiceaf* „colorant galben obținut prin pisarea rădăcinii cu același nume, curcumă”.

– Literare: *boia* (*), *catran*, *fildeş*, *mărgean*, *ojă*, *sabur*, *sacâz*, *salep*, *sedef*, *suliman* (*).

– Populare: *afion*, *băcan*, *cârmâz*, *zerdiceaf*.

– Regionale: *chezap*, *civit*, *ghiuvergilea*, *nişadâr*, *tiriac* (* – în loc.), *zef*.

Cei 44 de termeni aparținând acestei sfere semantice s-au perpetuat până în zilele noastre în proporție de numai 45%, procent relativ redus în comparație cu alte domenii legate de natura înconjurătoare, explicabil fie prin înlocuirea unor termeni prin neologisme de alte origini, îndeosebi occidentale, fie prin ieșirea din uz a înseși substanțelor și materiilor denumite de cuvintele dispărute. Vechimea împrumuturilor din această sferă semantică reflectă faptul că preluarea majorității lor a avut loc în epoci în care influența turcă era cea mai intensă și avea caracter de modă: niciun termen nu este atestat din secolele XV–XVI, șapte au prime atestări din secolul XVII, șase – din secolul XIX, doi – abia din secolul XX (*ojă* și regionalismul *zef*, ambii împrumutați însă probabil în sec. XIX), în schimb veacului al XVIII-lea îi datorăm nu mai puțin de 29 de cuvinte (66% din totalul împrumuturilor specifice domeniului discutat), dintre care 11 s-au menținut până astăzi (*băcan*, *boia*, *civit*, *fildeş*, *ghiuvergilea*, *mărgean*, *nişadâr*, *sabur*, *salep*, *sedef*, *zerdiceaf*).

Zece termeni actuali pot fi considerați literari (22,7% din totalul împrumuturilor și 50% din cei actuali), patru sunt prezenți în limba populară de la est și sud de Carpați, iar șase sunt regionali, însă statutul acestora din urmă derivă, în general, nu din preluarea lor într-o anumită arie dialectală, ci din restrângerea perimetrului de întrebuințare. Mai mult, *boia* și *suliman* sunt actuali doar cu semnificații dezvoltate în română, iar *tiriac* – exclusiv într-o locuțiune regională în care a dobândit nuanțe figurate.

*

Grupul terminologic format din denumirile realităților naturii înconjurătoare cuprinde în total 371 de termeni împrumutați din turcă. Unele au ieșit din uz, însă 246 (66,3%) se mai folosesc la diferite niveluri stilistico-funcționale și teritoriale: 86 în limba literară, 13 în limbajul popular și nu mai puțin de 146 în variantele regionale, îndeosebi în graiul dobrogean; dintre acestea din urmă, cele mai multe sunt denumiri entopice,

botanice și zoologice, legate mai ales de munca zilnică, de activitățile de producție ale sătenilor și meșteșugarilor români.

C. ÎNSUȘIRILE REALITĂȚII EXTERIOARE ȘI PERCEPEREA LOR DE CĂTRE OM

C.1. Dimensiunea, cantitatea (IV)

C.1.1. Adjective:

a) *cogea* „foarte mare, enorm”, *coșcogea* „idem”, *saur* „(despre piatră, pietriș etc.) mărunț, mic”, *șucada* „enorm, foarte mare, strașnic de mare”;

b) *cioc* „mare, voluminos” < tc. „mult, numeros” (p. ext.); *toitan* „(despre puii de găină, de rață etc.) măricel, bine dezvoltat, dolofan” < tc. „rasă de dropii cu exemplare mai mari decât cele obișnuite” (p. gener. și prin conversiune).

C.1.2. Substantive:

a) *alai* „mulțime, ceată (gălăgioasă); cortegiu, convoi”, *buluc* „număr mare de oameni, de animale sau de lucruri; grămadă, mulțime, droaie”, *calabalâc* „mulțime, gloată”, *calem* „bucată, piesă, exemplar”, *ciric* „sfert (de vită tăiată, de pâine, de delniță etc.)”, *dalâm* „fâșie, felie”, *demet* „mănunchi, legătură”, *fișic* „teanc de monede înfășurate în hârtie în forma unui sul”, *gogea* „bucată mare de sare”, *parcea* „bucată (mică), fragment, porțiune, parte (tăiată, ruptă, desfăcută dintr-un întreg)”, *tacâm* „grup de oameni, echipă, colectiv; clică, gașcă; cortegiu, suită; serie, clasă, ansamblu, grup de obiecte (de același fel)”, *taifa* „grup de oameni, ceată, mulțime; suită”, *taraf* „grup de adepți (ai cuiva sau ai unei cauze, ai unei idei etc.), grupare; tagmă; bandă, gașcă, clică”;

b) *duium* „mulțime, grămadă, sumedenie, droaie” < tc. „abundență, bogăție, opulență, saturație” (p. ext.); *ghiul* „legătură de câteva șiruri de tutun sau de mărgel; număr mare de oameni, mulțime, ceată” < tc. „tot, totalitate; număr mare, cantitate mare” (p. concr.).

– Literare: *alai*, *buluc*, *duium*, *fișic*, *taraf*(*).

– Populare: *coșcogea*.

– Regionale: *ciric*, *cogea* (*), *dalâm*, *ghiul*, *parcea*, *saur*, *taifa*, *toitan*.

– Istorice: *tacâm*.

Numele care exprimă o mărime (cantitatea sau dimensiunea, volumul) – ca însușire esențială a unui obiect sau ca proprietate definitorie a unei mulțimi de obiecte sau de persoane – formează o sferă semantică din care fac parte 21 de termeni de origine turcă, dintre care numai șase au ieșit din uz (iar *tacâm* „grup de oameni, echipă, gașcă” mai este folosit doar ca termen istoric). Peste jumătate din cei menținuți sunt

dialectali, dar nici termenii folosiți pe arii mai largi, inclusiv în limba literară, nu fac parte din vocabularul esențial actual. Dintre cele treisprezece împrumuturi atestate mai întâi în secolele XVII–XVIII, nouă sunt în uzul curent și astăzi (cinci ca termeni literari, patru ca regionalisme) iar unul este istoric, în timp ce dintre cei opt termeni care sunt consemnați abia în secolele XIX–XX, majoritatea preluați pe pian dialectal, se mai mențin cinci (toți regionali, cu excepția lui *coșcogea*).

Desigur că aici ar putea fi incluse și alte denumiri care exprimă o mulțime, o cantitate etc., dar pe care, întrucât se referă la obiecte utilizate într-un anumit domeniu de activitate, le-am trecut la sferele semantice specifice respective; de acest tip sunt, de exemplu, termenii care denumesc truse de scule, mărfuri și articole comerciale constituite din materiale și obiecte legate sau împachetate laolaltă pentru a fi transportate sau vândute în această formă, unele recipiente (inclusiv cele care au și rol de unități de măsură pentru capacități) sau mijloace de transport care – atât în română, cât și în turcă – pot fi folosite pentru a desemna și „cantitatea de materiale, alimente, apă, cereale etc. conținută de mijlocul sau recipientul respectiv”⁶⁷ (*bărdac, dimerlie, farfurie, roabă, stamboală, șinic* etc.).

C.2. Aspectul exterior, forma (IV)

C.2.1. Adjective:

a) *cadefene* „ca de catifea, catifelat”, *chel* „(despre un munte, un deal) gol, pleșuv, fără păduri”, *gigea* „frumos, drăguț, nostim”, *murdar, tos* „(despre zahăr) în formă de cristale mărunte”, *tuslos* „(despre îmbrăcăminte) îmbâcsit de praf și de grăsime, jegos, murdar”, *zarif* „(despre obiecte, atitudini, sentimente) frumos, drăguț; elegant, fin, grațios”;

b) *catifeliu* „catifelat” < tc. „ornat cu catifea” (p. ext.); *viran* „(despre terenuri, locuri dintr-un cartier locuit) fără clădiri (și neîngrădit)” < tc. „pustiu, depopulat, nelocuit; în ruină” (p. ext.).

C.2.2. Substantive: *basma*, în loc. adj. *de basma* „(despre smochine) presat, turtit”, *benghi* „pată (mică)”, *calup* „bucată (de săpun, de brânză, de halva, de salam etc.) de forma tiparului în care a fost turnată”, *chenar* „margine, bordură a unui obiect, servind ca ornament sau ca delimitare”, *lichea* „pată”, *merchez* „centru, mijloc (al unui obiect)”, *perdaf* „luciu, lustru, strălucire (a unui obiect)”, *sifat* „aspect exterior, înfățișare, caracteristică, însușire”, *zingir* „șir, rând, coloană, lanț”.

– Literare: *calup, catifeliu, chel, chenar, murdar, tos, viran*.

– Populare: *benghi, gigea*.

---

⁶⁷ În marea majoritate a cazurilor, acest sens implicit a fost preluat din turcă deodată cu semnificația de bază.

– Regionale: *tuslos*.

– Istorice: *zingir*.

Acest lot de 18 împrumuturi, majoritatea aparținând secolului XVIII și începutului secolului XIX, deci epocii fanariote (numai *cadefene* este atestat, ca împrumut personal, din sec. XVI, iar împrumuturi dialectale din sec. XIX–XX nu par a fi decât *tuslos* și *zingir*), are ca punct comun descrierea aspectului exterior al unor obiecte, a caracteristicilor formale ale acestora (mai puțin mărimea și culoarea). *Zingir* se mai menține în literatura populară ca termen istoric, iar alte zece cuvinte sunt uzuale la nivel popular și mai ales în limba literară, *chei* și *murdar* exprimând noțiuni fundamentale care le plasează în vocabularul esențial al limbii române actuale.

C.3. Culoarea (III):

C.3.1. Adjective: *abraș* „(despre cai) bălțat”, *bozafer* „cenușiu”, *caragea* „negru-închis”, *cârmâziu* „roșu-închis, carmin”, *ceadiriu* „verde-crud, gri-verzui”, *ceameniu* „verde-închis”, *chimioniu* „verde-măsliniu”, *chizil* „roșu-închis”, *cicudiu* „roșu-deschis”, *cil* „(despre cai) murg; peștiț; sur”, *civit* „albastru-închis, vânăt, indigo”, *comur* „(despre vite) negru-vinețiu”, *conabiu* „roșu-închis, purpuriu”, *devetui* „galben sau maro-deschis”, *durenghi* „bicolor”, *fistichiu* „verde-gălbui”, *ghiurghiuliu* „roșu-deschis, rozaliu”, *ghiviziu* „roșu-închis, purpuriu”, *goc* „albastru” (în sintagma *iacut goc* „safir”), *havaiu* „azuriu, bleu”, *lagiverde* „azuriu, albastru-cenușiu”, *lahaniu* „verde-deschis”, *laliu* „roșu-aprins, carmin”, *liliachiu* „mov, violet”, *limoniu* „galben-pal”, *liochiu* „stacojiu, carmin”, *mermerei* „marmorat, cu desene și nuanțe care imită nervurile marmurii”, *mischiu* „de culoare închisă, negru”, *mosomur* „peștiț, cenușiu; nici alb, nici negru”, *narangiu* „portocaliu, oranj”, *neftiu* „verde-închis, măsliniu”, *parangun* „roșu-aprins”, *pătlăginiu* „violet-închis, vânăt”, *pembe* „roz, trandafiriu”, *samaniu* „galben-deschis”, *sarariu* „gălbui”, *sângepiu* „cenușiu, sur”, *sovad* „negru”, *tarciniu* „cenușiu; violet-închis”, *turungiu* „portocaliu”.

C.3.2. Substantive: *boia* „culoare”, *carabaș* (și adj.) „(oaie sau berbec) cu botul negru”, *caraman* „câine sau bovină cu părul negru”, *cicic* „culoare sau vopsea roșie”, *renghi* „culoare”.

– Literare: *liliachiu*.

– Populare: *cârmâziu*, *conabiu*, *fistichiu* (*), *ghiurghiuliu*, *ghiviziu*, *pătlăginiu*, *pembe*.

– Regionale: *carabaș*, *cicic*, *civit*, *comur*, *mosomur*, *narangiu*, *tarciniu*, *turungiu*.

Terminologia cromatică românească a fost influențată considerabil de limba turcă, prin transferul, mai ales în sec. XVIII–XIX (cu excepția lui *ceameniu*, *devetui*, *durenghi*, *ghiurghiuliu*, *goc*, *lahaniu*, *mischiu*, *narangiu* și *turungiu*, care sunt din sec. XVI–XVII), a

40 de adjective⁶⁸ și a 5 substantive care denumesc culori sau însușiri cromatice (dintre substantive, două exprimă chiar noțiunea „culoare”). Doar 16 (35,5%) au supraviețuit până astăzi, dintre care numai unul poate fi considerat literar. Se remarcă însă numărul relativ mare al adjectivelor cromatice de origine turcă folosite astăzi în limbajul popular sau numai la nivel regional.

Puține dintre aceste împrumuturi sunt nume ale culorilor-prototip pure⁶⁹ (numai *goc* „albastru”, *sovad* „negru” și, eventual, *mschiu* „negru; de culoare închisă” ar putea fi sinonime ale termenilor prin care sunt explicați), restul desemnând diferite tonuri intermediare și nuanțe cromatice. Câteva se folosesc numai cu referire la anumite realități, mai ales la anumite animale domestice, iar acestui lot de împrumuturi i se pot adăuga și unii dintre termenii prin care sunt caracterizate veșmintele (v. A.6.6) sau unele denumiri de substanțe colorante (v. B.6), care, implicit, exprimă sau sugerează și culoarea pe care o dau.

C.4. Alte caracteristici (III)

C.4.1. Adjective:

a) *abraș* „(despre cai) nărăvaș”, *azâr* „gata, pregătit”, *bașca* „separat, deosebit, diferit”, *belaliu* „anevoios, dificil”, *berechetlâu* „fertil; binecuvântat”, *calp* „fals”, *cheșchin* „(despre vin) tare”, *chior* „(despre ferestre) opac; (despre lumină) slab; (despre monede) găurit; devalorizat”, *cusurliu* „care are cusururi, defectuos, imperfect, lacunar, cu deficiențe”, *hamutumaz* „(despre metale) nemaleabil, elastic, călit”, *mact* „ucis, omorât”, *melez* „amestecat, mixt, hibrid”, *peltic* „(despre vorbire, pronunție) care trădează defectul omului peltic”, *sacăt* „depreciat, devalorizat”, *sadea* „simplu, pur, natural; (despre cafea) fără zahăr”, *safi* „curat, pur, neamestecat”, *sultaniu* „(despre fructe, legume, țesături etc.) de cea mai bună calitate, excelent”, *tevaturin* „public, notoriu, cunoscut de toată lumea”, *tiptil* „(despre îmbrăcăminte) de travesti, schimbat”, *trufanda* „(despre alimente, mai ales fructe sau legume) nou, proaspăt, abia apărut pe piață”;

b) *boștur* (adj.) „gol, sec, găunos; scorbuos”, (subst.) „văgăună; scorbură” < tc. (predicat nominal) „este gol, este găunos” (prin conversiune); *capiculi* (adj.) „soldățesc, aparținând oastei otomane” < tc. (subst.) „oastea otomană” (prin conversiune); *muhaiar* „imprecis, nesigur, incert, instabil, vag” < tc. „liber să aleagă, să aibă o opțiune; lăsat la liberă alegere, opțional” (p. ext.).

⁶⁸ Ceea ce înseamnă o proporție mare în rândul termenilor cromatici românești, apreciați la „peste 200 de adjective” (Coteanu 1985, 138).

⁶⁹ Pictorii susțin că există numai trei culori primare (*roșu, galben, albastru*), celelalte culori ale spectrului solar fiind secundare, și că *albul* și *negrul* nu sunt culori, ci „valori” sau „non-culori”. Noi ne menținem, ca profani, la percepția empirică a cromaticii, considerând, împreună cu Coteanu 1985, 140, că în română există șase termeni care pot desemna culori-prototip: *roșu, galben, verde, albastru, alb* și *negru*.

C.4.2. Substantive:

a) *caimac* „partea cea mai bună, cea mai selectă a unui lucru, floare, cremă”, *calabalâc* „obiecte felurite în dezordine, catrafuse, talmeș-balmeș”, *cârântâie* „resturi, rămășițe nefolositoare (de la masă, de la prepararea săpunului etc.)”, *ciorbă* „învălmășeală, amestecătură (de obiecte, de idei sau de oameni), talmeș-balmeș”, *ciuruc* „lucru fără valoare, bun de aruncat, rebut, deșeu”, *cusur* „rest, rămășiță, reziduu”, *erhec* „bărbătuș (la gândacii de mătase)”, *furda* „rămășițe, deșeuri, resturi mărunte”, *giuvaer* „odor, obiect sau persoană de mare valoare”, *iedec* „obiect, persoană ori grup de obiecte sau de persoane ținut în rezervă; stoc, rezervă”, *leș* „cadavru, hoit, stârv”, *marda* „rebut, deșeu; rămășiță, rest; lucru fără valoare, bun de aruncat; vechitură”, *murdarlâc* „murdărie; gunoi”, *târfă* „lucru vechi, uzat, stricat, devalorizat”;

b) *giurumea* „lucru fără valoare, depreciat, stricat; deșeu, rebut” < tc. „alterare, putreziciune, depreciere; desconsiderare” (p. concr.); *haraba* „obiect vechi, stricat, dărăpănat; rablă; deșeu” < tc. „obiect ruinat, devastat; ruină, dărăpănătură” (p. gener.); *măraz* „defect al vinului care s-a acrit” < tc. „boală” (p. spec. și fig.).

– Literare: *calp*, *chior*, *giuvaer*, *peltic*, *sultaniu*, *târfă* (*).

– Populare: *bașca* (* – adv., prin conversiune), *belaliu*, *caimac*, *calabalâc*, *ciorbă*, *ciuruc*, *cusurliu*, *furda*, *iedec*, *leș*, *sadea*.

– Regionale: *abraș*, *azâr*, *boștur*, *cârântâie*, *erhec*, *giurumea*, *haraba*, *marda*, *măraz*, *murdarlâc*, *safi*, *trufanda* (*).

Acest lot eterogen de 40 de cuvinte de origine turcă precizează, adjectival sau substantival, diferite însușiri – altele decât cele care țin de culoare, formă, cantitate ori dimensiune – ale obiectelor, animalelor sau fenomenelor. Unii dintre acești termeni caracterizează numai anumite realități; alții, dimpotrivă, au sensuri mai generale, putându-se aplica și ființelor umane (de pildă *belaliu*, *giurumea*, *iedec* sau *sadea*); de altfel, mai mulți termeni de acest fel au și semnificații speciale, cu care au fost incluși în alte sfere semantice (*abraș*, *caimac*, *chior*, *ciorbă*, *cusur*, *peltic*, *tiptil*, *trufanda* etc.).

Împrumuturile prezentate mai sus, preluate cu precădere în sec. XVIII–XIX (doar *marda* și *tiptil* sunt atestate din sec. XVI–XVII cu sensurile menționate, iar *trufanda* are o atestare antroponimică din perioada respectivă), au supraviețuit până astăzi într-un procent ridicat, de 72,5% (29 de termeni), mai ales la nivelul limbii populare, inclusiv în graiuri; doar șase (15%) au statut de termeni literari și numai *chior*, *peltic* și *târfă* au o răspândire și o frecvență care le conferă o oarecare importanță în lexicul actual. *Bașca* se mai menține doar datorită faptului că și-a schimbat valoarea lexico-gramaticală.

C.5. Modalitatea (III)

C.5.1. Adverbe simple:

a) (*mai*) *abitir* „(și) mai mult, (și) mai tare”, *batal* „fără niciun folos, inutil; ca un trântor, leneș”, *bechi* „foarte, extrem de (bine)”, *chez* „de asemenea, tot (așa), la fel,

tocmai", (*mai dihai* „(și) mai mult, (și) mai tare, (și) mai grozav”, *fit* „chit” (în loc. *a fi fit*), *geaba* „în zadar, inutil; gratis”, *ghiojghioarea* „pe față, văzând cu ochii, aieva; dinadins”, *halea* „acum; încă”, *haram* „pe nedrept, nemeritat”, *hici* „deloc, defel; nimic”, *iavaș* „încet, alene, binișor”, *ioc* (cu valoare predicativă) „nu (există), defel, deloc, nimic (nu este)”, *sadea* „(pur și) simplu, de-a dreptul; direct, fără fasoane; pe de-a-ntregul, absolut, complet”, *safi* „numai (și numai), complet”, *salt* „singur; numai, doar”, *sanchi* „vorba vine, chipurile, cică”, *sașiu* „cruciș, strâmb; încruntat, cu nemulțumire” (în loc. *a privi sașiu*), *tam* „tocmai, chiar, exact”, *taman* „întocmai, exact, întru totul, precis, tocmai”, *tiptil* „în ascuns, în taină, incognito; în travesti”, *tivilichiu* „fără intenție, la întâmplare, cu ușurință”, *toptan* „cu totul, la grămadă, în bloc, cu grămada, în mare cantitate, din belșug”, *zurla* „cu sila, în mod abuziv (și inopinat), buzna”;

b) *chilipir* „foarte ieftin, de pomană” < tc. (adj.) „cumpărat foarte ieftin” (prin conversiune); *doldora* „(plin) până la refuz, peste măsură, ticsit” < tc. (vb.) „umplând mereu, umplând foarte tare” (prin conversiune); *haihui* „fără țintă, aiurea, razna” < tc. (subst.) „zbatere fără rost, efort zadarnic” (prin conversiune și p. spec.); *hepsă* „tot, complet, în întregime” < tc. (pron.) „tot, toți” (prin conversiune); *heriș* „tot, complet, cu totul” < tc. (pron.) „orice, tot; orice lucru” (prin conversiune); *iorga* „continuu, întruna, fără astâmpăr” < tc. „la trap, în buiestru” (p. ext.); *top* „(plin) ochi, cu vârful, doldora” < tc. „cu totul, în întregime” (p. ext.).

C.5.2. Adverbe compuse:

a) *bolbol* „din belșug, din plin”, *ceac-pac* „așa și așa, potrivit; oarecum”, *haide-hai(de)* „încet, anevoios”, *harcea-parcea* „în bucăți, fărâme”, *techer-mecher* „în mare grabă, imediat”;

b) *dibioc* (cu valoare predicativă) „(nu există) defel, deloc” < tc. „este nejustificat, fără nicio bază” (p. gener.); *șuntai-muntai* „ori una, ori alta; exact, chiar, întocmai” < tc. „una-alta; despre una, despre alta” (p. ext.); *urdu-belea* „pe neașteptate (și nedorit), inopinat (și neplăcut), nitam-nisam, din senin” < tc. (exclamație) „a căzut beleaua!, ce pacoste!” (prin conversiune).

– Literare: *doldora*, *geaba* (* – în comp. *degeaba*), *haide-hai(de)*, *haihui*, *sașiu*, *tiptil* (*).

– Populare: (*mai*) *abitir*, *ceac-pac*, (*mai*) *dihai*, *harcea-parcea*, *hici*, *iavaș*, *ioc*, *sadea*, *sanchi*, *taman*, *toptan* (* – în loc.).

– Regionale: *batal*, *fit*, *hepsă*, *iorga*, *safi*, *salt*, *șuntai-muntai*, *tam*, *top*, *urdu-belea*, *zurla*.

Grupate într-un lot de împrumuturi care desemnează modul în care se desfășoară sau apar acțiunile, stările, însușirile etc., cele 38 de adverbe preluate din turcă (mai multe prin conversiune în momentul împrumutării; câteva pot fi folosite și ca adjective, iar șase au și valori etimologice de substantiv sau de interjecție) au rămas în româna

actuală într-o proporție considerabilă, de 74%: 6 sunt literare, 11 sunt utilizate la nivel popular, îndeosebi în limbajul familiar de la est și sud de Carpați, iar alte 11 sunt exclusiv dialectale. Niciunul dintre aceste adverbe nu este anterior secolului al XVII-lea. Desigur că multe alte împrumuturi pot fi utilizate adverbial (ca urmare a conversiunii ulterioare preluării lor), iar mai multe locuțiuni adverbiale formate în limba română au la bază împrumuturi substantivale din turcă.

C.6. Reacțiile omului la stimuli exteriori (III)

C.6.1. Interjecții primare (unele provenind din verbe turcești la imperativ):

a) *aferim* „bravo!, slavă Domnului!”, *alalah* „Doamne! (exclamație de admirație entuziastă)”, *ama* „zău așa!”, *aman* „iertare!; vai!”, *aman-zaman* „rogu-te!, fie-ți milă!”, *anasâna* „înjurătură trivială: în mă-ta!”, *aş* „aiurea!”, *avalim* „bravo!”, *bacalâm* „să vedem!, om vedea!”, *bre* „măi!, hei!; aoleu!, vai!, ei na!”, *caci* „strigăt cu care câinii sunt îndemnați să caute și să aducă vânatul”, *carnaxi* „ce dracu!, la naiba!”, *ches* „exclamație prin care se ordona tăierea capului unui osândit”, *dur* „cuvânt folosit pentru oprirea unui om sau a unui animal: stai!”, *gheal* „vino!, hai!”, *ghidi* „ia te uită!, al naibii...!”, *ha* „exclamație folosită ca particulă intensivă după un adverb de mod”, *haide*, *hairusum* „să fie cu noroc!, bravo!”, *hareci* „exclamație prin care se adjudecă un obiect la licitație”, *helbet* „se-nțelege!, desigur!”, *iadeş* „exclamație prin care o persoană câștigă pariul numit iadeş”, *işala* „ce-o vrea Domnul!, sper!”, *lafa* „vorbe!” (în expr. *şi lafa*), *maina* „cuvânt cu care se comandă strângerea velelor sau coborârea unei greutăți pe o navă”, *maşala* „de minune!, bravo!”, *mola* „dă drumul (parâmei, ancorei etc.)!”, *paidos* „pauză!, liber!”, *pechi* „bravo!, excelent!”, *sia* „comandă de mers înapoi care se dă unei ambarcațiuni”, *sichimea* „la naiba!, cum o fi!”, *sictir* „marş de-aici!, du-te dracului!”, *vah* „vai!”, *varda* „atenție!, păzea!”, *vira* „comandă de tragere la bordul navei a unei parâme sau a unui lanț”;

b) *amandea* (interj.) „pe el!, haide!” < tc. *amade* (adj., adv.) „gata, pregătit” (prin conversiune; valoarea adverbială a fost însă păstrată în subsidiar, deoarece interjecția este folosită uneori și cu această valoare, iar derivatul său *amandilea* ~ *d-amandela* este adverb); *diha* „strigăt cu care ursarii îndeamnă ursul să joace” < tc. „strigăt cu care animalele de călărie sau de tracțiune sunt îndemnate să înainteze” (p. ext.); *neder* „exclamație repetată, golită de sens, folosită în teatrul de păpuși” < tc. „ce este?, ce s-a întâmplat?” (prin conversiune); *oşti* „șterge-o!, pleacă!” < tc. „cuvânt cu care se alungă câinii: marș!” (p. gener.); *sâc* „aşa-ți trebuie!, bine ți-a făcut!; strigăt cu care se îndeamnă oile să primească masculul” < tc. „a necăji, a plictisi, a agasa” și/sau tc. „a întreține raporturi sexuale” (la imperativ, p. ext.) ori tc. „penis” (prin conversiune).

C.6.2. Interjecții imitative (onomatopee): *cis* „cuvânt care imită sunetul produs de urină”, *cucumea* „cuvânt care imită strigătul cucuvelei”.

- Literare: *haide, maina, mola, sâc, vira*.
- Populare: *aferim, aș, bre, ghidi* (* – în der. *ghlduș*), *sichimea* (* – în s.f., prin conversiune), *sictir, varda*.
- Regionale: *amandea, aman-zaman, anasâna* (* – în loc. *cu anasâna*), *ciș, cucumea, gheal, ha, helbet, sia*.
- Istorice: *aman*.

Limba română a preluat din turcă, în cursul secolelor XVII–XIX, 43 de interjecții, dintre care *aman, cucumea, hareci, iadeș, laf(a)* și *paidos* au fost împrumutate și ca substantive (valoare care domină în semantismul lor), *ama* este și conjuncție, iar *haide* poate fi folosit, de la bun început, și ca adverb. Peste jumătate (51%) din interjecții se mențin în limba română vorbită astăzi: dintre cele cinci literare, trei sunt specifice limbajului marinăresc, dar *haide* și *sâc* sunt generale și esențiale în lexicul actual; în limba populară, îndeosebi în limbajul familiar și în cel argotic sau vulgar, sunt utilizați șapte termeni (dintre care doi numai datorită derivării sau conversiunii), în graiuri – nouă, iar *aman* ni s-a transmis prin literatură ca termen istoric. Rețin atenția interjecțiile care provin din forme verbale turcești de imperativ, având, așadar, funcții gramaticale și valori lexico-semantice identice în turcă și în română (*bacalâm, caci, ches, dur, gheal, hairusum, sâc* etc.), precum și cele, destul de multe, rezultate prin conversiune în cursul preluării.

C.7. Raporturi de coordonare sau de subordonare (V): *ama* „dar, însă”, *bașca* „în afară de, exceptând; în plus”, *hem... hem...* „atât... cât și...”, *ia... ia...* „sau... sau..., fie... fie...”.

– Populare: *bașca*.

– Regionale: *ama, hem*.

Cele numai patru cuvinte auxiliare preluate, în sec. XVIII–XIX, din turcă (trei conjuncții și o prepoziție), folosite ca instrumente gramaticale pentru a exprima raporturi între noțiuni, oglindesc nu numai faptul că astfel de cuvinte se împrumută cu greu, ci și caracterul superficial al influenței turcești asupra sistemului sintactic românesc. Numai prepoziția *bașca* mai are o anumită utilizare în limbajul familiar, în timp ce conjuncțiile *ama* și *hem* sunt, pe plan regional, la limita ieșirii din uz.

C.8. Substituiri: *bașca* „altul; altcineva; altceva” a fost folosit în trecut ca pronume nehotărât. El a fost preluat și ca prepoziție și ca adjectiv, dar se mai menține doar fiindcă și-a convertit valoarea lexico-gramaticală, devenind adverb.

*

Limba română a achiziționat, în urma înrâuririi turcești, 210 termeni referitori la însușirile realității exterioare și la modul în care omul le percepe, reacționează la stimulii externi și ordonează realitatea și noțiunile care o exprimă în sistemul relațional al

gândirii sale. Desigur că, în alcătuirea acestui grup terminologic, înseși faptele de limbă ne-au obligat să completăm criteriul pur semantic cu acela al clasei lexico-gramaticale din care fac parte împrumuturile analizate. Trebuie însă remarcat, în acest context, numărul extrem de redus al cuvintelor auxiliare împrumutate; predominante sunt adjectivale, substantivele și adverbele, care exprimă și denumesc noțiuni – oglinzi ale însușirilor generale și esențiale ale obiectelor care formează realitatea înconjurătoare –, precum și interjecțiile, care exprimă reacțiile emoționale sau volitive ale omului, repercutate asupra realității înconjurătoare. Influența turcă a fost, așadar, neînsemnată în domeniul împrumutării de instrumente gramaticale.

Dintre cei 210 termeni discutați mai sus, 124 (59%) au supraviețuit până astăzi, fiind utilizați cu precădere în graiuri (51 de cuvinte), în limbajul popular de la sud și est de Carpați (40), iar 3 sunt termeni istorici; totuși, 30 dintre aceste împrumuturi se mențin în limba literară actuală, iar unele aparțin chiar lexicului esențial (*chel*, *chior*, *doldora*, *(de)geaba*, *hai(de)*, *murdar*, *sâc*).

D. ACȚIUNEA OMULUI ASUPRA NATURII. DOMENIILE MUNCII

D.1. Agricultură (cultivarea pământului, strângerea și păstrarea recoltei) (III)

D.1.1. Mijloace:

a) *bel* „hârleț”, *cichel* „lopățiță pentru curățat brăzdarul și cormana plugului; otic”, *desligea* „greblă”, *duien* „treierătoare primitivă”, *iaba* „furcă de lemn (pentru vânturarea cerealelor)”, *săban* „plug de lemn”, *sârgâie* „unealtă de lemn cu care se strâng cerealele și paiele în arman”, *sivric* „unealtă cu care se fac găuri în pământ (la răsăditul tutunului)”, *taban* „țalpa plugului, plaz; cadru de lemn în care se fixează butucul la arman și la care se înhamă caii”, *târmâc* „grapă, rariță”, *târpan* „un fel de coasă (cu coada mai scurtă) utilizată pentru tăiatul stufului și al cânepii”, *terpedin* „sapă mică, săpăligă”;

b) *cazma* „hârleț” < tc. „sapă; săpăligă” (p. ext.); *chiopec* „bucată de lemn care se pune, la treieratul cu cai, în lațul de la gâtul calului” < tc. „bucată de fier sau zgardă cu ghimpi pusă la gâtul căinilor” (p. ext.).

D.1.2. Locuri (v. și B.3.1.2):

a) *arman* „arie, loc unde se aduc și se treieră cerealele”, *bostan(ă)* „pepenărie; legumărie”, *ciftlic* „mică moșie sau fermă”, *iastuc* „răsadniță”, *merea* „teren cultivat, țarină; tarla; moșie; pășune, izlaz”, *nadaz* „pârloagă, câmp lăsat să se odihnească”, *parcea* „lot de teren, parcelă”, *saplâc* „șură de paie”, *tarla*;

b) *carâc* „marcaj făcut pe un teren cu ajutorul unei sfori” < tc. „rigolă, șanț mic, adâncitură; brazdă” (p. ext. sau p. spec.); *tuzla* „teren destelenit și îngrășat cu mranită” < tc. „teren sterp, arid; teren bogat în săruri minerale, sărătură” (p. ext. sau p. polar.).

D.1.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3): *armangiu* „ziler la un arman”, *baccevan* „grădinar”, *bostangiu* „cultivator și negustor de pepeni; paznic la o pepenărie”, *limongiu* „cultivator și negustor de citrice”, *meragiu* „paznic de câmp, pândar”, *muhadit* „inginer hotarnic, agronom care efectua cadastrarea moșiilor”, *oracciu* „secerător, cosaș”, *tutungiu* „cultivator de tutun”, *vechil* „administrator de moșie, intendent al unui moșier”, *vechil-hargiu* „idem”, *zarzavagiu* „persoană care cultivă și vinde zarzavaturi”.

D.1.4. Diverse: *arman* „treierat”, *chesmec* „pleavă, zoană”, *curuluc* „mod de uscarea a tutunului”, *nadaz* „destelenire, arătură, arat”, *saman* „paie”, *saplâc* „șiră de paie”, *tânas* „grămadă de snopi, claie, stog”.

– Literare: *cazma*, *limongiu* (*), *tarla*, *târpan*, *vechil* (*), *zarzavagiu*.

– Populare: *arman* „arie”, *bostan* (ă).

– Regionale: *arman* „treierat”, *bostangiu*, *carâc*, *chiopec*, *desligea*, *duien*, *iaba*, *iastuc*, *meragiu*, *merea*, *nadaz*, *parcea*, *saman*, *saplâc*, *săban*, *sârgâie*, *sivric*, *taban*, *tânas*, *târmâc*, *tuzla*.

Terminologia agricolă s-a îmbogățit de pe urma influenței turcești cu cel puțin 43 de denumiri specifice⁷⁰. În limba actuală se mai mențin 29 dintre acești termeni (67,5%), cu preponderență regionali (21 de împrumuturi cu sensuri diferite). Acest lucru înseamnă că cel puțin jumătate dintre aceste cuvinte au fost preluate cu siguranță prin contact local nemijlocit. În rândul termenilor împrumutați pe această cale predomină denumirile de unelte și alte mijloace de cultivare a pământului și de strângere a recoltei, precum și termenii care desemnează terenuri de cultură, în timp ce numele de ocupații sunt rare. Împrumuturile dialectale stau mărturie că înrâurirea turcească în acest domeniu a fost extrem de puternică în Dobrogea: dintre termenii regionali, numai trei sunt specifici altor arii decât aceea dobrogeană (*iastuc* – vestul Munteniei, *parcea* – Muntenia, *saman* – estul Moldovei), în timp ce alții doi (*iaba* și *merea*) au ca arie comună Dobrogea și Moldova, propagându-se, probabil, tot dinspre teritoriul dobrogean.

Contactul dialectal intens în domeniul agricol reiese și din următoarele fapte: un singur termen datează din sec. XVI (*bel*, cu atestare unică) și patru din sec. XVII (*ciftlic*, *limongiu*, *tutungiu* și *vechil-hargiu*, toate, probabil, împrumuturi culte); în secolul XVIII

⁷⁰ Această terminologie cuprinde și unele cuvinte care, deși au fost preluate cu alte sensuri, au dezvoltat în română semnificații din domeniul agriculturii, precum și mai multe împrumuturi care denumesc obiecte folosite și în alte activități; terminologiei de bază a agriculturii îi aparțin, de asemenea, toate denumirile plantelor de cultură (v. B.4).

și prima jumătate a veacului XIX, pe lângă termenii oficiali și cei legați într-o oarecare măsură de comerț (*baccevan, bostangiu, muhadit, vechil, zarzavagiu*) încep să apară și cei cu caracter popular (*arman, cazma, oracciu, tarla, terpedin*), dintre care doi (*oracciu* și *terpedin*), utilizați o singură oară în documente agrare, nu au fost adoptați; ceilalți 28 de termeni (65% din total) au atestări abia din a doua jumătate a veacului XIX și din secolul XX, cu toții fiind preluați pe plan dialectal iar majoritatea menținându-se și astăzi cu statut de regionalisme (numai *bostană* a dobândit o răspândire mai largă, iar câțiva au ieșit din uz).

D.2. Prelucrarea produselor agricole și animaliere, morărit, brutărie (IV)

D.2.1. Mijloace:

a) *casnac* „cercul din jurul pietrelor de moară, veșcă”, *ceatal* „parte a morii numită furcă”, *col* „aripa morii de vânt, fofează”, *dulap* „roata care învârtește moara”, *fener* „prâsnel, crâng, fanar (la moara de vânt)”, *havan* „instrument pentru mărunțirea tutunului”, *iuschiudar* „roată de moară”, *sârghie* „teasc făcut din scânduri late între care se pune pastrama la presat”, *tapă* „cep, dop; vrană”, *tuci* „piesă în formă de topor care se fixează pe axul pietrelor de moară”;

b) *câscâci* „bucată de lemn cu care se oprește mersul morii de vânt” < tc. „clește, clemă, pensă, cârlig de rufe; (orice obiect) în formă de clește” (p. spec.); *cicric* „parte a morii”, probabil „scripete de moară” < tc. „scripete” (p. spec.); *durbacă* „putină, vas în care se pune laptele la închegat; coșul teascului în care se zdrobesc strugurii; cadă cu apă rece prin care trece țeava cazanului de rachiu” < tc. „cadă mare, jgheab; piuă, teasc; mojar, presă” (p. spec.); *menghină* „șurub la teasc” < tc. „teasc” (p. restr.).

D.2.2. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3): *căigiu* „lucrător care taie mărunt tutunul”, *fârângiu* „brutar”.

– Populare: *durbacă*.

– Regionale: *dulap, fârângiu, havan, menghină, sârghie, tapă*.

Dintre cele 16 împrumuturi aparținând acestei sfere semantice, 15 sunt dialectale și toate datează din secolul al XIX-lea (unele fiind atestate abia din sec. XX/1); numai șapte s-au menținut până astăzi: unul în limbajul popular și șase exclusiv ca regionalisme (unele în curs de a ieși din uz). Se remarcă faptul că majoritatea (nouă termeni) sunt din domeniul morăritului, denumind, de fapt, părți ale morii, ceea ce înseamnă că, cel puțin regional, mai exact în Dobrogea și în Moldova, construcția și folosirea morilor de vânt a fost impulsionată sub influență turcească: toți acești termeni sunt atestați abia din a doua jumătate a secolului XIX și îndeosebi din Dobrogea, mai puțin *col, dulap* și *fener*, folosiți și (sau mai ales) în Moldova. Întrucât înseși morile de vânt au pierit, din terminologia morii nu s-a păstrat decât *dulap*, și el pe cale de dispariție (în sec. XX nu a mai fost utilizat decât în literatura populară).

D.3. Creșterea animalelor (păstorit, hrănirea și tăierea vitelor, porcilor și păsărilor de curte) (IV):

D.3.1. Mijloace:

a) *danga* „unealtă cu care se marchează vitele; marcă, semn făcut cu această unealtă pe pielea unui animal domestic”, *ialac* „jgheab din care beau apă găinile”, *ială* „tărățe opărite care se dau ca hrană porcului”, *iarma* „urluială”, *zamba* „potricală, preducea; gaură făcută cu această unealtă, ca semn de recunoaștere, în lobul urechii oilor”;

b) *tarabă* „tocător, placă de lemn pe care se toacă sau se tranșează carnea” < tc. „scândură, placă de lemn, tejghea (pe care se lucrează, se taie, se etalează sau se vinde ceva)” (p. spec.).

D.3.2. Locuri:

a) *arcaci* „grajd improvizat, comarnic, ocol, țarc; depresiune, văgăună unde sunt adăpostite oile”, *câșlă* „loc pentru iernatul vitelor; târlă, stână; poiată, grajd”, *cerdac* „șopron pentru oi, saivan; țarc, comarnic”, *dam* „grajd, bordei pentru vite; ocol, țarc; șopron”, *odaie* „adăpost provizoriu, sălaș; gospodărie izolată de sat”, *otac* „colibă servind drept adăpost ciobanilor, pescarilor etc.; târlă, stână”, *perdea* „îngrăditură (pentru protecția animalelor sau a plantelor), adăpost, țarc, staul, ocol”, *saia* „adăpost pentru vite sau pentru nutreț, șopron, staul”, *saivan* „adăpost pentru vite, staul; șură, șopron, magazie”, *samalâc* „șopron, șură, saivan”, *șandrama* „șopron, șură; colibă, baracă”, *zalhana* „abator; măcelărie”;

b) *boș* „ochi, compartiment într-un coteț” < tc. „loc gol, vid, spațiu liber” (p. spec.); *bugeac* „colibă pentru adăpostirea bivoliilor” < tc. „loc în care nomazii își adăpostesc lactatele contra căldurii; *adăpost pentru vite” (p. spec.); *canat* „partea laterală a unui coteț” < tc. „aripă; parte laterală” (p. spec.); *cit* „iesle făcută din nuiele (în curte)” < tc. „îngrăditură de nuiele; staul pentru miei” (p. spec. sau p. ext.); *tandâr* „adăpost la stână, construit din pământ și acoperit cu ogrinji” < tc. „cuptor săpat în pământ; cuptor de pâine; vatră” (p. anal.).

D.3.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3):

a) *casap* „măcelar”, *chesăgiu* „idem”, *cioban*, *haidamac* „păzitor de vite, văcar”, *pariagiu* „măcelar care se ocupă cu tăierea vitelor și tranșarea cărnii”;

b) *parcealagiu* „măcelar care se ocupă cu tăierea vitelor și tranșarea cărnii, parlagiu” < tc. „persoană care taie ceva în bucăți” (p. spec.).

– Literare: *cioban*, *parlagiu*, *saivan*, *zalhana* (*).

– Populare: *odaie*, *perdea*, *saia*.

– Regionale: *arcaci*, *boș*, *canat*, *casap*, *câșlă*, *cerdac*, *cit*, *dam*, *danga*, *ialac*, *ială*, *iarma*, *otac*, *parcealagiu*, *samalâc*, *tandâr*, *zamba*.

Terminologia creșterii și tăierii animalelor care servesc ca hrană pentru om s-a îmbogățit sub influența limbii turce cu cel puțin 29 de cuvinte⁷¹, printre care predomină denumirile de construcții folosite ca adăpost pentru animale sau pentru păzitorii de animale (16 împrumuturi). Unii termeni sunt de o vechime remarcabilă în limba română, reflectând contactul timpuriu dintre ciobanii români și cei turci și o înrâurire turcească îndelungată și constantă în domeniul creșterii animalelor: *casap* – atestat din sec. XV/2 ca antroponim și din sec. XVIII/1 ca termen comun; *cioban* – sec. XVI/1; *arcaci*, *câșlă* și *odale* – sec. XVI/2; *otac* – sec. XVII/1; *dam*, *perdea*, *saia*, *saivan* și *zalhana* – sec. XVIII/1; *danga* și *șandrama* – sec. XVIII/2. Acestea sunt și împrumuturile care s-au păstrat cel mai bine, până în zilele noastre, fie la nivel literar sau popular, fie restrângându-și aria de întrebuițare. Restul termenilor sunt, în general, împrumuturi dialectale, îndeosebi dobrogene, din secolele XIX–XX. Indiferent de momentul și locul preluării elementelor sale, terminologia de origine turcă a păstoritului s-a dovedit extrem de viabilă, deoarece însăși ocupația respectivă a fost fundamentală și continuă la români: 24 de împrumuturi dintre cele 29 (83%) sunt în uz în limba română actuală (17 fiind dialectale).

D.4. Creșterea, îngrijirea, împodobirea și strunirea cailor (III)

D.4.1. Mijloace:

a) *abai* „pătură care se pune pe spinarea cailor”, *bașlic* „căpețea”, *binectaș* „bloc de piatră folosit pentru a încăleca mai ușor”, *caia*, *căiș* „curea, hăț, chingă”, *chiostec* „piedică (pusă la picioarele cailor)”, *ciol* „pătură, țol care se pune pe spinarea calului”, *cioltar* „idem”, *divan-tacâm* „harnașament de paradă”, *ghebrea* „otrepă cu care se țesală și se șterg de sudoare caii”, *hanea „șă”*, *harsa* „pătură ornamentată care se pune sub șă”, *iavașa* „instrument în formă de clește cu care se stăpânesc animalele, mai ales caii”, *ipingea* „pătură care se așterne pe spinarea cailor”, *pazvant* „piedică (pusă la picioarele calului)”, *raft* „harnașament de lux”, *reșmea* „căpăstru”, *tacâm* „harnașament”, *taftur* „chingă cu care se strânge pătura sau șaua pe cal”, *teltie* „pătură groasă care se pune sub șă”, *terbie* „frâie, hățuri”, *tolbă* „sac în care se dă ovăz calului”, *zenghiu* „scară a șeii”;

b) *gul* „partea posterioară a hamului la catâri” < tc. „jug; lanțuri, cătușe” (p. ext.).

D.4.2. Locuri: herghelie „crescătorie de cai”, *tabla* „grajd pentru cai”.

---

⁷¹ Acestei terminologii îi aparțin, dintr-un anumit punct de vedere, și denumirile unor animale domestice, precum și ale produselor obținute de pe urma lor și folosite ca alimente, ca materii prime pentru îmbrăcăminte și încălțăminte etc. Aici ar putea fi clasate chiar și unele entopice care desemnează terenuri folosite pentru păscut.

D.4.3. Persoane cu diferite ocupații: *binigiu* „geambaș care încăleca pe caii nărași pentru a-i îmblânzi”, *catârgiu* „păzitor, mânător sau proprietar de catâri”, *herghelegiu* „îngrijitor sau paznic al unei herghelii”, *nalbant* „potcovar”.

D.4.4. Diverse: *dezghin* „lovitură dată calului cu hățul”, *gebea* „mers legănat al calului, buiestru”, *herghelie* „grup mare de cai”.

- Literare: *caia*, *catârgiu*, *herghelegiu*, *herghelie* (cu ambele sensuri).
- Populare: *cioltar*, *iavașa*, *teltie*.
- Regionale: *căiș*, *chiostec*, *gebea*, *nalbant* (*), *tacâm*, *terbie*, *tolbă*.
- Istorice: *raft*.

Atât contactul direct dintre populații, mai ales în activitățile agricole în care caii sunt folosiți ca animale de tracțiune, cât și preluarea la curțile domnești și boierești a unor cutume otomane legate de călărit, cavalcade, parade cu cai etc. și de îngrijirea și strunirea cailor de călărie au constituit principalele contexte prin intermediul cărora terminologia creșterii cailor și-a însușit, în secolele XVII–XIX, cel puțin 33 de termeni de origine turcă⁷². Dominante numeric și cele mai vechi în limbă sunt cuvintele care denumesc obiecte de harnașament și tipuri de pături cu care se protejează caii (17 termeni). Din veacul al XVI-lea datează *abaj*, *ciol*, *cioltar* și *harșa*, denumind pături care se pun pe cal, precum și *nalbant*, *pazvant* și *tabla*, ceilalți termeni fiind atestați abia începând din secolul al XVII-lea. Este posibil ca numai câteva dintre împrumuturile aparținând acestei sfere semantice să fi fost preluate pe cale populară, prin contact nemijlocit, inclusiv la nivel regional (de pildă *gebea*, *gul*, *tacâm*, atestate după mijlocul secolului al XIX-lea). Caracterul oficial al majorității acestor împrumuturi este oglindit și de faptul că numai 14 termeni (42,4%) au supraviețuit până astăzi: șapte sunt dialectali (unii au dobândit această calitate prin restrângerea ariei de utilizare), trei sunt în uz la nivel popular și numai patru pot fi considerați literari (dintre care *caia* și *herghelie* sunt cei mai cunoscuți). Și *raft* mai este folosit, dar numai cu referire la realități ale trecutului.

D.5. Transportul terestru (III)

D.5.1. Mijloace de transport și părți ale lor:

a) *angâș* „car cu loitre lungi, prevăzute cu țepuși; corlată, loitră lungă cu țepuși”, *baiergic* „perinoc”, *băbut* „piesă mobilă fixată deasupra perinocului”, *călangăci* „pisc, furcă, grui (la car)”, *chervan* „car mare”, *ghermec* „piesă de lemn care ține legați

⁷² Desigur că aici se încadrează, din acest punct de vedere, și împrumuturile care denumesc diferite tipuri de cai, diferențiate după destinație, origine, rasă, vârstă, comportament etc. (v. B.5.1): *at*, *belghir*, *bidiviu*, *binec*, *calpazan*, *catâr*, *ceapcân*, *chiringiu*, *iedec*, *misir*, *misirliu*, *saxana*, *tabla-bașa*, *tai*. Unii termeni oficiali din categoria ceremonialurilor de curte, cum sunt *binîș* și *binîș-alai* (v. F.1.5), au și ei legătură cu întrebuintarea cailor.

carâmbii loitrei", *macaz* „ac de cale ferată", *menzil* „diligentă, căruță de poștă, poștalion", *olac* „idem", *roabă* „tărăboanță; cotigă, căruț cu două roți, tras cu mâna", *saca* „mijloc de transport pentru apă, format dintr-un butoi montat pe un cadru de căruță", *sandâc* „dricul sau coșul căruței", *tahtârvan* „lectică, litieră", *talică* „trăsură ușoară și elegantă", *tas* „disc la roată, străgălie", *tejgherea* „roabă";

b) *cârmog* „ciocul leucii (la car)" < tc. „cârlig mare, cange" (p. spec.); *ghioci* „căruță care se poate lungi la nevoie" < tc. „căruță" (p. spec.); *haraba* „căruță de mari dimensiuni" < tc. „orice fel de mijloc de transport cu roți" (p. spec.); *otac* „baracă pe roți în care se transportă uneltele agricole" < tc. „baracă" (p. spec.).

D.5.2. Locuri, clădiri și servicii publice de transport: *cetal-menzâl* „serviciu de transport rapid cu diligența, poștă rapidă", *conac* „loc de popas, stație, haltă, sălaș, tabără", *menzil* „serviciu de transport cu diligența (pentru călători și corespondență), serviciu de poștă; stație de poștă", *menzilhanea* „stație de poștă", *olac* „serviciu de transport călare sau cu diligența, poștă (rapidă)", *oturac* „popas, haltă, oprire, stație".

D.5.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3): *baș-hamal* „șeful unei echipe de hamali", *chervangiu* „conducător și proprietar al unei caravane", *chirigiu* „cărăuș, căruțaș", *cifte-tatar* „pereche de curieri călare", *hamal*, *harabagiu* „cărăuș, căruțaș", *macagiu* „acar", *menzil-căpitan* „căpitan de poștă", *menzilgibașa* „idem", *menzilgiu* „slujbaș al serviciului de transport cu diligența", *olac* „curier special (călare), mesager, sol, olăcar", *poștagiu* „poștaș, factor poștal", *sacagiu* „persoană care transporta și vindea apă cu sacaua", *surugiu* „vizitiu, birjar", *tatar-mizil* „curier poștal, mesager", *tătar* „curier, sol (călare)".

D.5.4. Ocupații, meserii: *chiragelâc* „meseria, ocupația chirigiului, cărăușie", *hamalâc* „ocupația hamalului", *harabagilic* „cărăușie".

D.5.5. Diverse: *agărlâc* „bagaje, materiale transportate", *chervan* „caravană, convoi (de care, trăsuri, cai, catâri, oameni călare etc.)", *conac* „distanță de mers de la un popas la altul, etapă, poștă", *iuc* „povară, încărcătură (cât se poate încărca pe un cal)", *saxana* „sarcină, povară, încărcătură, bagaj greu (purat în spinare de către un animal sau un om); samar, șa mare de povară".

– Literare: *chirigiu*, *hamal*, *macagiu*, *macaz*, *roabă* „tărăboanță".

– Populare: *poștagiu*, *saca* (*), *sacagiu* (*), *saxana*, *surugiu* (*).

– Regionale: *angâș*, *baiergic*, *cârmog*, *chervan* „car mare", *conac* (*), *ghioci*, *haraba*, *harabagiu*, *olac* (* – în loc.), *otac*, *oturac* (* – în loc.), *roabă* „căruț pe două roți, tras cu mâna", *sandâc*, *talică*, *tas*, *tejgherea*.

– Istorice: *menzil*, *olac* „sol".

Desfășurat în trecut pe jos, călare sau cu mijloace tractate de oameni sau de animale, numai pe căi rutiere, iar începând din secolul XIX și pe căi ferate, transportul

terestru – în care am inclus și serviciile publice de transport și de curierat – a constituit un domeniu relativ privilegiat din punctul de vedere al influenței turcești, de vreme ce inventarul lexical al acestei sfere semantice s-a îmbogățit cu cel puțin 50 de termeni împrumutați din turcă⁷³. Pare evident cel puțin faptul că transportul public de persoane și al corespondenței prin serviciul de poștă cu cai și diligențe s-a dezvoltat în țările române după model otoman. Este adevărat că din veacul al XVI-lea nu sunt atestate decât *hamalâc* și *olac* „serviciu de transport călare sau cu diligența, poștă (rapidă)” (acesta din urmă apare, începând din sec. XVII/1, și cu sensul „sol, curier”), deoarece sistemul de transport cu poștalionul ia avânt abia în veacurile XVII și XVIII. În secolul XIX, acestui serviciu i se adaugă și transportul pe căi ferate, mai întâi cu tramvaiul și apoi cu trenul (*macagiu* și *macaz*).

De fapt, împrumuturile acestei sfere semantice sunt de două categorii: unele, denumind mai ales locuri, clădiri, servicii și ocupații din domeniul transportului, aparțin secolelor XVI–XIX/1 și sunt, în general, ieșite din uz (unele nume de profesii care au supraviețuit sunt în curs de învechire, iar altele au șanse de perpetuare numai fiindcă au evoluat semantic în limba română), în timp ce denumirile unor tipuri de mijloace de transport și părți ale acestora au fost preluate, de regulă, mai recent, îndeosebi pe plan regional, menținându-se până astăzi într-o proporție considerabilă, de 75% (15 din 20 de termeni). Una peste alta, împrumuturile din această sferă semantică mai sunt în uz în proporție de numai 52% (26 de termeni, dintre care 16 în graiuri, îndeosebi în cel dobrogean). Dintre termenii literari, numai *hamal*, *macaz* și *roabă* pot fi apreciați ca importanți în lexicul actual.

D.6. Transportul pe apă (II)

D.6.1. Mijloace de transport pe apă și părți ale lor:

a) *acic* „ambarcațiune fluvială fără punte”, *amlă* „bancă la capătul bărcii”, *armuz* „interval între filele de bordaj ale navei”, *baba* „piesă în formă de mosor la care se leagă navele acostate”, *babalâc* „cui de lemn fixat în capătul bărcii”, *basamac* „scară la ambarcațiuni”, *baș* „extremitatea din față a unei nave, provă”, *baș-galion* „navă mare de luptă”, *baștardă* „navă-amiral”, *bolozan* „navă cu vele mai mică decât corabia”, *bulmea* „perete etanș de compartimentare a corpului unei nave”, *caic* „ambarcațiune ușoară, lungă și îngustă”, *cașcaval* „pană metalică cu care se fixează arborele gabier pe gabie”, *cat* „spațiul dintre două punți ale unei ambarcațiuni”, *câci* „lădiță de la pupa bărcii”, *cârlaci* „luntre mică, cu fundul turtit”, *ceam* „navă fluvială fără punte”, *cearmuc*

⁷³ Unele împrumuturi care desemnează animale de tracțiune sau de povară (v. B.5.1), clădiri comerciale folosite pentru popasul călătorilor, de tipul hanurilor (v. F.3.1) sau obiecte comerciale transportate ca încărcătură pe spinarea animalelor, cum sunt, de pildă, baloturile (v. F.3.5), ar putea și ele figura în terminologia transportului terestru.

„inel despicat fixat la marginea velelor”, *cușaclâc* „stinghie utilizată în construcțiile navale”, *dombaz* „bac; ponton, pod plutitor”, *eche* „bară cu care se manevrează cârma”, *fiong* „nod, buclă formată prin îndoirea unei parâme”, *galion* „navă de mari dimensiuni”, *ghecet* „bac; luntre”, *ghimie* „navă, corabie; luntre, șalupă”, *hambar* „cală, magazie de mărfuri la bordul unei nave”, *ieichem* „velă”, *mahună* „barcaz, șalupă”, *megeană* „șalupă, navă cu artimon”, *provă* „proră”, *pupă*, *rieală* „navă specială rezervată sultanului”, *sal* „plută mare”, *sambechiu* „ambarcație folosită în Orient”, *sandal* „șalupă, luntre lungă”, *schelă* „punte (mobilă) care face legătura între o navă și chei”, *șaică* „ambarcațiune de forma unei luntre mari; corabie; șalupă”, *șilep* „șlep”, *șirin* „vergă, antenă pentru navele cu vele”, *trapazan* „balustradă (la scările de la bordul navei); bară scurtă fixată în bordajul bărcii, de care se leagă vâsla”, *ustuacic* „ambarcațiune fluvială în formă de luntre, cu vele și cu fundul plat”, *volic* „corabie mică și îngustă, felucă”;

b) *ghermea* „șipcă bătură de jur împrejur în interiorul bărcii” < tc. „perete de scânduri; grindă folosită la casele fără căpriori; acțiunea de a întinde, de a încorda” (p. ext., p. restr. sau p. concr.); *oturac* „bancă, scăunel la capetele luntrei de pescuit” < tc. „scaun, loc sau obiect pe care se șade” (p. spec.).

D.6.2. Mijloace (unelte, dispozitive etc.) specifice folosite în navigație sau în construcțiile navale: *calafat* „material textil cu care se etanșează bordajele și punțile ambarcațiilor”, *geamandură*, *ghionder* „prăjină cu care se pune în mișcare o barcă”, *ghiordel* „găleată folosită la bordul ambarcațiunilor”, *iedec* „remorcă, parâmbă lungă pentru remorcarea unei ambarcațiuni”, *mandar* „dispozitiv de la bordul navelor, alcătuit dintr-una sau din două macarale simple”, *parâmbă* „odgon folosit la bordul navelor”, *pălămar* „idem”, *pusulă* „busolă”, *sabură* „balast, lest”, *salamastră* „împletitură folosită la capete de parâmbă; funie care leagă vâsla de trapazan”, *sapan* „saulă lungă, parâmbă sau lanț folosit la bordul navelor”, *sart* „parâmbă metalică sau din fibre textile cu care sunt fixate catargele”, *saulă* „parâmbă subtțire”, *tacoz* „suport care sprijină corpul unei nave în timpul construcției sau reparației”.

D.6.3. Locuri:

a) *caichana* „remiză pentru caice”, *liman* „port; loc de adăpostire pentru nave”, *reizlâc* „căpitănie a unui port”, *schelă* „port (mic); debarcader, chei; punte care se întinde de la țarm spre larg”, *tersana* „șantier naval”, *ustalie* „chei, dană”;

b) *daiac* „pilon al schelei la care acostează bărcile pescărești” < tc. „reazem, proptea, pilon, suport” (p. spec.).

D.6.4. Persoane cu diferite ocupații: *caicciu* „luntraș care manevrează un caic”, *calafaci* „muncitor specializat în călăfățuirea ambarcațiunilor”, *chiurecciu* „vâslaș, lopătar”, *dumengiu* „timonier”, *elchegiu* „marinar specializat în manevrarea velelor”,

galiongiu „marinar de pe un galion”, *ghimigiu* „marinar, corăbier”, *reiz* „căpitan de corabie (la turci)”, *sandaciu* „luntraș”.

D.6.5. Ocupații: *calafat* „meseria, activitatea călăfătuitorului”.

D.6.6. Diverse: *sefer* „călătorie, voiaj (pe fluviu); serviciu de transport fluvial de persoane”, *taifa* „echipaj al unei nave”, *vardie* „cart, serviciu la bordul navei”.

– Literare: *armuz*, *baba*, *bulmea*, *calafat* „material textil”, *cașcaval*, *ceam*, *eche*, *geamandură*, *ghionder*, *ghiordel*, *iedec*, *liman* (*), *mandar*, *parâmbă*, *provă*, *pupă*, *salamastră*, *sapan*, *sart*, *saulă*, *schelă* „punte mobilă între o navă și chei”, *tacoz*.

– Populare: *hambar*, *mahună*, *pălămar*, *sal*, *schelă* „port mic, debarcader”, *vardie*.

– Regionale: *amlă*, *babalâc*, *basamac*, *baș*, *caic*, *câci*, *cârlaci*, *daiac*, *ghermiea*, *ielchem*, *oturac*, *sefer*, *șaică* (*), *șilep*, *șirin* (*), *trapazan*.

– Istorice: *bolozan*, *galion*, *sandal*.

Terminologia nautică împrumutată din turcă include cel puțin 79 de cuvinte⁷⁴ care denumesc o largă paletă de realități specifice, reflectând amploarea influenței turcești asupra navigației maritime și fluviale, a plutăritului, a utilizării în diferite scopuri a bărcilor pe mare, pe bălți sau pe apele curgătoare, precum și a construcțiilor navale din țările române. Totuși, această influență nu trebuie exagerată. Chiar dacă „până la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea vasele turcești erau aproape singurele care circulau pe Marea Neagră și pe Dunăre” (M. Sala, în SCL XII (1961), 4, p. 616), sau tocmai din această cauză, împrumuturile marinărești propriu-zise de până în veacul al XIX-lea, preluate, în general, pe cale cultă și oficială, nu puteau fi decât denumiri legate de turci sau de Imperiul Otoman: tipuri de vase folosite de turci pe mare și/sau pe Dunăre (*acic*, *baș-galion*, *baștardă*, *bolozan*, *caic*, *ceam*, *dombaz*, *galion*, *ghecet*, *ghimie*, *mahună*, *megeană*, *rieală*, *sandal*, *șaică*, *ustuacic*, *volic*), profesioniști practicate la bordul acestor nave (*caicciu*, *chiurecciu*, *dumengiu*, *elchegiu*, *galiongiu*, *ghimigiu*, *reiz*, *sandaciu*), locuri în care turcii își construiau ori își adăposteau navele (*caichana*, *liman*, *schelă*, *tersana*) sau, eventual, materiale asigurate din țările române pentru construcțiile navale otomane (*cușaclâc*, *șirin*). Câteva împrumuturi se abat numai în aparență de la această regulă: *calafat* și *calafaci* vor fi fost preluate în sec. XVIII tot în porturile de pe Dunăre ale turcilor, unde aceștia își reparau navele (cf. toponimul *Calafat*), iar *pălămar* „odgon” este atestat din sec. XVIII/2 printre alte articole importate din Imperiul Otoman, pesemne tot pentru navele turcești de pe fluviu

⁷⁴ Fără îndoială că acestei terminologii îi aparțin și cele câteva interjecții specifice limbajului profesional al marinarilor (*maina*, *mola*, *sia*, *vira*), pe care, de dragul sistematizării, le-am clasat laolaltă cu celelalte interjecții împrumutate din turcă, precum și alți termeni folosiți îndeosebi de marinari sau de-a lungul litoralului Mării Negre ori al Dunării, cum sunt, de exemplu, numele unor vânturi (v. B.2) sau termenul *marangoz* „dulgher de nave”, pe care îl tratăm totuși la sfera semantică a prelucrării lemnului și construcțiilor; acestora le-ar putea fi adăugate, desigur, mai multe împrumuturi aparținând terminologiei speciale a pescuitului (v. D.7).

sau p ntru alte întrebuintări decât cele navale. Un  mprumut cult, *hambar(iu)* „cal , magazie de mărfuri la bordul unei nave”, folosit de D. Cantemir  i apoi de cronicarul Zilot, va fi preluat din nou, de această dată pe cale populară, în secolul XIX. Cu excep ia unei perioade scurte de la cumpăna veacurilor XIV  i XV în care se pare că Mircea cel Bătrân de inuse o flotă maritimă  i fluvială formată din câteva nave de tip turcesc (*caice,  aici*), românii nu au devenit marinari  i constructori navali decât începând din secolul al XIX-lea, deci nici nu au avut nevoie să împrumute până în acest secol termeni care denumesc detalii structurale sau funcționale ale ambarca iunilor mari, unelte specifice folosite în naviga ie ori în construc iile navale.

Situația se schimbă însă în veacul al XIX-lea, c nd aceste activit i iau av nt, sub  nr urire turcească, dar mai ales italiană  i franceză, mai pu in  i grecească  i slavă.  n consecin , terminologia marinărească este extrem de eterogenă, iar depistarea împrumuturilor din turcă este complicată de faptul că  i turcii  i-au preluat termenii de marină mai ales de la greci, italieni  i francezi. Numeroase cuvinte rom ne ti specifice limbajului marinăresc se regăsesc în franceză, italiană  i turcă, eventual  i în greacă, putând avea, în unele cazuri, etimologie multiplă. Citarea corespondentelor din aceste limbi ale termenilor rom ne ti, a a cum a făcut-o Marius Sala într-o excelentă recenzie⁷⁵ publicată în SCL XII (1961), 4, p. 609–617, este interesantă, în mai multe cazuri utilă, dar poate fi uneori contraproductivă, deoarece nu demonstrează originea turcă decât pentru puține cuvinte rom ne ti de acest fel. Faptul că ele se află  i în turcă nu este, în sine, suficient pentru stabilirea unor etimologii turce ti: a a cum o recunoa te  i autorul recenziei, „ n stadiul actual al cercetării, putem spune doar că, spre deosebire de ce se  tia până acum, multe dintre cuvintele care fac parte din terminologia nautică românească pot avea o origine multiplă” (p. 616).  n ceea ce ne privește, am acceptat sau am respins etimologia turcă sugerată de autor în func ie de  ansele concrete ca un termen sau altul să aibă această origine, stabilite după criteriile formale, semantice sau extralingvistice. Desigur însă că nu este exclus ca  i alte asemenea cuvinte apar in nd terminologiei marin re ti să provină  i din limba turcă.

 n schimb, plutăritul  i folosirea bărcii ca mijloc de transport  i mai ales de pescuit au constituit, de-a lungul secolelor, constante ale activit ii productive a românilor. Influen ele turce ti din aceste domenii nu sunt însă prea vechi  i nici generale: toate împrumuturile care denumesc obiecte sau activit i de acest fel sunt atestate abia din secolele XIX–XX  i au caracter cu preponderen  dialectal (ate t rile sunt din Dobrogea, din zonele aflate în apropierea Dunării sau de-a lungul r urilor moldovene pe care plutăritul se practica intens). Marea majoritate a împrumuturilor vechi, din veacurile XV–XVIII, denumesc alte realit i decât cele strict referitoare la plutărit sau la folosirea

---

⁷⁵ Recenzie la Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, University of Illinois Press, 1958.

bărcii. Iată, spre edificare, cronologia atestării împrumuturilor aparținând sferei semantice discutate:

- sec. XV/2: *schelă* „port”, *șaică*;
- sec. XVI/1: *reiz*, *ustuacic*;
- sec. XVI/2: *sandaciu*;
- sec. XVII/1: *caic*, *galion*, *liman*, *sandal*;
- sec. XVII/2: *acic*, *bolozan*, *chiurecciu*, *cușaclâc*, *dumengiu*, *ghimie*, *reizlâc*;
- sec. XVIII/1: *caicciu*, *baș-galion*, *baștardă*, *caichana*, *calafat* „material textil pentru etanșarea bordajelor navelor”, *dombaz*, *ghecet*, *hambar*, *mahună*, *tersana*;
- sec. XVIII/2: *calafaciu*, *ceam*, *elchegiu*, *galiongiu*, *ghimigiu*, *megeană*, *pălămar*, *rieaiă*, *șirin*, *volic*;
- sec. XIX/1: *pupă*, *pusulă*, *sabură*, *taifa*, *ustalie*;
- sec. XIX/2: *baba*, *calafat* „călăfătuire”, *cat*, *câci*, *cârlaci*, *ghionder*, *iedec*, *parâmă*, *sambechiu*, *schelă* „punte”, *trapazan*;
- sec. XX: *amlă*, *armuz*, *babalâc*, *basamac*, *baș*, *bulmea*, *cașcaval*, *cearmuc*, *daiac*, *eche*, *fiong*, *geamandură*, *ghermea*, *ghiordel*, *ielchem*, *mandar*, *otûrac*, *provă*, *sal*, *salamastră*, *sapan*, *sart*, *saulă*, *sefer*, *șilep*, *tacoz*, *vardie*.

Deosebirea fundamentală dintre împrumuturile secolelor XV–XVIII și cele aparținând secolelor XIX–XX este că primele au ieșit în mare măsură din uz (se mai mențin doar *calafat* „material textil”, *ceam*, *hambar*, *mahună*, *pălămar*, *schelă*, precum și, retrase în graiuri și/sau cu sensuri modificate, *caic*, *liman*, *șaică*, *șirin*, deci 28% din termenii preluați până la începutul secolului al XIX-lea, iar *bolozan*, *galion* și *sandal* se folosesc doar ca termeni istorici), în timp ce împrumuturile, cu precădere dialectale, ale secolelor XIX–XX continuă să fie utilizate și astăzi în proporție de aproape 79% (34 din 43 de termeni). Mai multe cuvinte care inițial au fost preluate și utilizate numai pe litoral sau în Dobrogea și-au extins aria de întrebuințare, fiind cunoscute astăzi ca denumiri marinărești sau tehnico-navale unice, cu caracter general. Din totalul de 79 de termeni nautici preluați din limba turcă, 47 mai sunt utilizați în prezent, dintre care 44 (56%) se află în vocabularul activ și curent al ocupațiilor legate de marinărie, de navigație, de construcțiile navale, de plutărit sau de folosirea bărcii.

D.7. Vânătoarea și pescuitul, prelucrarea peștelui (III)

D.7.1. Mijloace:

a) *alaman* „unealtă formată dintr-un sac central cu aripi cu care se adună bancurile de pești”, *ana* „parâmă cu plute montată la marginea plasei de pescuit”, *avă* „unealtă de pescuit alcătuită din două sau trei plase”, *capange* „capcană, cursă (mai ales pentru păsări)”, *cazic* „țărnuș folosit pentru a fixa o plasă de pescuit, a lega la țarm o ambarcațiune etc.”, *cârmog* „unealtă de pescuit”, *chepcel* „târboc”, *dalian* „năvod

mare", *duzen* „cablu întins de la mal până în larg, la care se leagă aripa dalianului", *etec* „plasă la capcana dalianului", *gârgâr* „unealtă constând dintr-un năvod mare în formă de pungă", *iaca* „ana, parâmă cu plute montată la marginea plasei de pescuit", *paragat* „unealtă de pescuit marin alcătuită din multe cârlige fixate de un odgon", *pin* „sondă rudimentară folosită de pescari", *sârghie* „instalație pe care se usucă uneltele de pescuit", *sirec* „parte a unor plase de pescuit, formată dintr-o rețea cu ochiuri mari, care dublează o altă rețea, cu ochiuri mai mici", *sosma* „copcă mare făcută de pescari pentru a întinde năvodul pe sub gheață", *șașma* „prostovol", *tifan* „plasă mare de pescuit, năvod; crâșnic", *țaparină* „unealtă de pescuit formată dintr-o prăjină de care se leagă o sfoară cu 10–15 cârlige", *vintir* „vârșă";

b) *bașcazâc* „țaruș fixat la capătul unei vârșe" < „țaruș de la capăt, fixat la extremitate; țaruș principal" (p. spec.); *boș* „parte a vintirului în care se strânge peștele" < tc. „loc gol, vid, spațiu liber" (p. spec.); *canat* „aripa vârșei" < tc. „aripă; parte laterală" (p. spec.); *carceaiâc* „sârmă care leagă piloții dalianului aflați față în față" < tc. „poziție sau parte opusă, așezare față în față" (p. concr.); *câscâci* „instrument în formă de diapazon pe care pescarii își înfășoară firele undițelor și își înfig cârligele" < tc. „clește, clemă, pensă, cârlig de rufe; (orice obiect) în formă de clește" (p. spec.); *ghermea* „plasa care se întinde de la mal până la dalian" < tc. „acțiunea de a întinde, de a încorda; perete despărțitor" (p. concr. sau p. ext.); *lingher* „unealtă cu care pescarii agață priponul" < tc. „ancoră" (p. spec.); *sângeap* ~ *zângif* „petic cu care se înlocuiește o bucată de plasă ruptă; adaos pentru a mări înălțimea aripii năvodului" < tc. „bordură, garnitură de țesătură" (p. spec.); *șașma* „greutate de plumb fixată la plasa prostovolului" < tc. „bucată mică de plumb" (p. spec.); *tor* „sac de plasă de la fundul setcii" < tc. „plasă (de pescuit); împletitură; capcană" (p. spec.).

D.7.2. Locuri:

a) *cherhana* „sediul pescăresc, pescărie";

b) *uluc* „canal tăiat în suprafața înghețată a unei ape, pentru a întinde plasa de pescuit" < tc. „canal, șanț într-o suprafață de teren" (p. spec.).

D.7.3. Persoane cu diferite ocupații: *cherhanagiu* „lucrător la o cherhana", *chinargiu* „pescar care pescuiește de la mal".

D.7.4. Diverse:

a) *ciorbalâc* „cantitate de pește care îi revine pescarului din peștii prinși";

b) *tanea* „(în limbajul pescarilor) dată, rând" < tc. „bucată" (p. abstr.).

– Literare: *chepcel*, *cherhana*, *dalian*, *gârgâr*, *paragat*.

– Regionale: *alaman*, *ana*, *avă*, *bașcazâc*, *boș*, *canat*, *carcealâc*, *cazic*, *cârmog*, *câscâci*, *ciorbalâc*, *duzen*, *etec*, *ghermea*, *iaca*, *lingher*, *pin*, *sângeap* ~ *zângif*, *sârghie*, *sirec*, *sosma*, *șașma*, *tanea*, *tifan*, *tor*, *țaparină*, *uluc*, *vintir*.

Dintre cele 37 de împrumuturi din domeniul vânătorii și mai ales din cel al pescuitului⁷⁶, 33 (89%) se mențin și astăzi, îndeosebi la nivel dialectal, ceea ce înseamnă că influența turcă a fost masivă în acest din urmă domeniu, dar numai în arii lingvistice restrânse, în primul rând de-a lungul Dunării și pe litoralul Mării Negre. De altminteri, dintre toți acești termeni, unicul referitor la vânătoare și singurul care datează din veacurile XVII–XVIII este *capange* „capcană, cursă” (care putea avea și utilizări mai generale, dar a ieșit din uz în secolul XIX); toți ceilalți fac parte din terminologia pescuitului și au prime atestări abia din secolele XIX–XX. Câteva denumiri de unelte de pescuit și-au extins aria de întrebuintare și au fost acceptate ca termeni literari (la nivel regional fiind folosite îndeosebi la Marea Neagră și/sau pe Dunăre), în timp ce *cherhana* este singurul împrumut din acest domeniu care a devenit cunoscut unor largi cercuri de vorbitori. Reține atenția numărul mare de termeni ale căror semnificații au rezultat prin evoluții semantice, mai ales prin specializare, în cursul preluării (etimoanele unora dintre termenii respectivi ar putea avea totuși sensuri dialectale identice, neatestate în dicționarele limbii turce).

D.8. Țesătoria, croitoria, boiangeria, pielăria, cojocăria, cizmăria (III)

D.8.1. Mijloace:

a) *căleap* „scul; vârtelniță mică”, *cicric* „sucală, vârtelniță, depănătoare; bobină pentru firul tors”, *cinghel* „croșetă, igliță”, *ciulea* „jurubiță, ghem, scul”, *darac* „unealtă pentru pieptănat și scărmănat lâna, raghilă; cardă, mașină de dărăcit”, *dulap* „vârtelniță; urzitoare”, *gherghef* „cadru pe care se fixează o țesătură pentru a fi brodată”, *macara* „mosor (de ață)”, *menghină* „piuă (pentru împâslirea țesăturilor)”, *muștea* „ciocan de cizmărie sau de cojocărie”, *sârghiu* „planșeu folosit de tăbăcari”, *ticnea* „putină în care se argălesc pieile”;

b) *arșin* „jurubițe de tort care, ridicate de pe rășchitor, se opăresc în cenușă” < tc. „rășchitor” (p. ext.); *ghiui* „scul; ghem (de ață)” < tc. „totalitate, tot, întreg; cantitate mare” (p. concr.); *tug* „unealtă pentru lustruitul pieilor, folosită de tăbăcari” < tc. „croșetă; sulă; cuțitul rindelei” (p. ext.).

D.8.2. Locuri: *tabalhana* „tăbăcărie”.

D.8.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3): *abagiu* „meșter care confecționa abale”, *basmangiu* „persoană care confecționa și vindea basmale”, *bocceagiu* „persoană care confecționa și vindea șaluri, broboade etc.”, *boiangiu* „vopsitor de textile”, *calpacciu* „meșter care confecționa calpace”, *caucciu* „meșter care confecționa și vindea cauce”, *cavaf* „pantofar, cizmar”, *conduragiu* „pantofar care făcea conduri”, *găitangiu*

⁷⁶ Desigur că feluritele denumiri de pești (v. B.5.3) și numeroasele cuvinte din domeniul întrebuintării ambarcațiunilor de pescuit (v. D.6) se află și ele în limbajul curent al pescarilor.

„meseriaș care confecționează găitane”, *ibrișimgiu* „fabricant și negustor de ață și fire de bumbac”, *iminigiu* „pantofar care făcea iminei”, *iorgangiu* „plăpumar”, *menghinigiu* „piuar”, *mestegiu* „pantofar de lux”, *mindirigiu* „meseriaș care face saltele și plăpumi”, *papugiu* „cizmar, pantofar”, *perdafgiu* „lustruitor de piei”, *tabac* „tăbăcar, argăsitor”, *terziu* „croitor”, *tuigiu* „meșter care confecționa tuiuri”.

D.8.4. Ocupații: *basmagelâc* „meseria basmangiului”, *boiangilâc* „meseria boiangiului”, *sandalgealâc* „industrie de țesături de mătase, mătăsărie”.

– Literare: *boiangiu*, *darac*, *gherghef*, *muștea*, *tabac* (* – în der.):

– Populare: *papugiu* (*).

– Regionale: *abagiu* (*), *arșin*, *cavaf*, *căleap*, *cicric*, *cinghel*, *ciulea*, *dulap*, *ghiul* (*), *macara*, *mindirgiu*, *ticnea*.

Strâns legată de domeniul vestimentației, dar mai puțin dependentă de modă și de import, terminologia profesională a prelucrării pieii și a confecționării îmbrăcăminte, încălțăminte, țesăturilor, așternuturilor etc. a împrumutat din limba turcă cel puțin 39 de cuvinte⁷⁷, dintre care 23 denumesc ocupații sau persoane care au ocupații în domeniu și numai 15 sunt denumiri de mijloace utilizate de către meseriași. Majoritatea termenilor nu au o vechime prea mare, dar nu sunt nici foarte recentți în română: din secolul XVI datează numai *abagiu* și *tabac*, din veacul al XVII-lea – *cavaf*, *mestegiu*, *papugiu*, *terziu* și *tuigiu*, iar în secolul al XVIII-lea au fost preluați *basmangiu*, *boiangilâc*, *boiangiu*, *calpacciu*, *conduragiu*, *găitangiu*, *gherghef* și *iminigiu*; celelalte împrumuturi (*basmagelâc*, *bocceagiu*, *caucciu*, *căleap*, *cicric*, *cinghel*, *ciulea*, *darac*, *dulap*, *macara*, *menghină*, *menghinigiu*, *mindirigiu*, *muștea*, *perdafgiu*, *sandalgealâc*, *sârghiu*, *tabalhana*, *ticnea*) sunt atestate mai întâi din secolul al XIX-lea. Rezultă că, deși a început în veacurile XVI–XVII, influența turcească în aceste domenii profesionale a atins apogeul în epoca fanariotă (mai mulți termeni, deși atestați abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vor fi fost preluați, de fapt, în primele decenii ale secolului respectiv sau chiar în veacul anterior). Niciunul dintre împrumuturile acestei sfere semantice nu poartă amprenta preluării în arii în care contactul a avut caracter exclusiv dialectal, de exemplu în Dobrogea, așa cum este cazul altor domenii profesionale (agricultura, creșterea animalelor, morăritul, transporturile pe uscat și pe apă, construcțiile, pescuitul). Acest fapt se reflectă și în viabilitatea termenilor, care au supraviețuit până astăzi într-o proporție de numai 49% (18 cuvinte, dintre care 12 se mențin – mai mult sau mai puțin – doar la nivel regional, în general pentru că și-au restrâns aria geografică de întrebuințare, iar patru – deoarece au evoluat pe terenul limbii române, semantic sau prin derivare).

⁷⁷ Denumirile obiectelor de îmbrăcăminte și încălțăminte confecționate și termenii care descriu caracteristicile acestor obiecte (v. A.6), precum și diferitele substanțe colorante (v. B.6) fac și ele parte, fără îndoială, din limbajul curent al meseriașilor din aceste domenii de activitate.

D.9. Prelucrarea lemnului, construcțiile, dogăria (II)

D.9.1. Mijloace (unelte și materiale):

a) *alcalâc* „fier-balot din care se fac cercuri de butoaie”, *baschiu* „ciocan cu care se bat cercurile butoaiei”, *belec* „unealtă de dulgherie: piatră de ascuțit, cute”, *bidinea*, *burghiu*, *ceapraz* „unealtă cu care se rostuesc dinții ferăstrăului, dițtar; poziția alternativ oblică a dinților ferăstrăului”, *cherestea*, *cheriș* „grindă; șipcă”, *chirpici*, *chisăr* „teslă”, *chituc* „butuc, buturugă, trunchi, buștean; butucul rotarului”, *cifte-dulap* „pereche de scânduri groase” ~ *cift* „scândură groasă”, *cinie* „faiantă”, *cirpie* „sfoară înmuiată în vopsea, folosită de dulgheri”, *corasan* „un fel de mortar”, *cușac* „traversă, întăritură de lemn; stinghie groasă, bârnă”, *direc* „stâlp de lemn, taraș”, *dulap* „scândură lată și groasă, blană”, *ghiunie* „colțar, dreptar, vinclu”, *ghiusturea* „rindea lungă, gealău”, *lambă* „falt, nut, canelură, renură, uluc; feder; un fel de rindea cu care se execută falțuri, nuturi și federe”, *luchium* „un fel de ciment”, *macaz* „clește; bucată de lemn folosită pentru a lungi o grindă”, *mala* „mistrie; netezitoare, fățuitoare, drișcă”, *martac* „grindă, bârnă, stâlp de lemn, par sau butuc gros”, *mermer* „stuc”, *moioz*, *papuc* „piesă metalică sau de lemn în formă de papuc folosită în construcții sau la instalațiile electrice, ca element de legătură sau de protecție; sabot; capitel”, *pardaf* „scândură subțire”, *parmac* „bară, vergea, balustru, stâlp, par (folosit la diverse construcții deschise)”, *pervaz* „brațul, speteaza ferăstrăului cu coardă”, *rindea*, *schelă* „eșafodaj servind ca suport muncitorilor care lucrează la înălțime sau în adâncime”, *șisterea* „unealtă de dulgherie: răzuitor de tâmplărie”, *taban* „scândură lungă și subțire”, *taftaluc* „trunchi de copac tăiat, întreg și necioplit”, *talaș* „așchii subțiri care se desprind la prelucrarea lemnului cu rindeaua”, *teșcherea* „rindea îngustă”, *tizic* „material obținut din baligă amestecată cu paie și uscată la soare, tăiat în forme prismatice și folosit ca material de construcție sau drept combustibil”, *tumurug* „bucată de lemn lungă și groasă; stâlp; butuc, buștean”, *uluc* „șant făcut de-a lungul marginilor unei piese de lemn, canelură, renură; unealtă de dulgherie folosită pentru a face caneluri, lambă, ulucar; scândură, leaț”;

b) *bulmea* „grindă” < tc. „perete despărțitor” (p. restr.); *ceamur* „mortar; muruială” < tc. „noroi, amestec de pământ sau lut cu apă” (p. spec.); *ceatma* „bârnă din structura cadrului folosit în interiorul unei fântâni în construcție” < tc. „bârnă” (p. spec.); *condac* „braț de ferăstrău” < „cadru, ramă” (p. restr.); *ghermea* „piesă de lemn fixată în zidărie pentru prinderea tocului unei ferestre sau al unei uși” < tc. „țâțână, balama; perete de scânduri; grindă folosită la casele fără căpriori” (p. ext. sau p. restr.); *ghimirlie* „ferăstrău cu pânda îngustă” < tc. „ferăstrău arcuit” (p. spec.); *odunuc* „butuc de tăiat lemne” < tc. „loc unde se depozitează lemnele de foc” (p. ext.); *tulă* „cărămidă groasă (nearsă), făcută din lut amestecat cu paie; cărămidă lată folosită la pardositul cuptoarelor etc.” < tc. „cărămidă” (p. spec.).

D.9.2. Locuri: *bina* „clădire în construcție” < tc. „construire, construcție, faptul de a construi” (p. concr.).

D.9.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3):

a) *bischigiu* „tăietor cu ferăstrăul”, *caldarâmgîiu* „muncitor specializat în construirea caldarâmurilor”, *cherestegiu* „persoană care lucrează și/sau vinde cherestea”, *cișmegiu* „fântânar”, *ciubucciu* „muncitor care tăia nuiele din pădure”, *dulgher*, *geamgiu*, *maimar* „meșter constructor, arhitect”, *nacaș* „pictor-decorator”, *suiulgiu* „meșter care instalează bazine, conducte și cișmele”;

b) *marangoz* „dulgher specializat în prelucrarea lemnăriei navelor și ambarcațiilor” < tc. „tâmplar” (p. spec.).

D.9.4. Ocupații: *dulgherlâc* „dulgherie; meseria dulgherului”.

D.9.5. Diverse: *caplama* „mod de prindere peste un rând de scânduri a unui alt rând, care acoperă locurile goale”, *meremet* „reparație, renovare, restaurare”, *perciuna* „a nitui, a fixa un cui prin îndoirea sau lățirea vârfului cu ciocanul”.

– Literare: *bidinea*, *burghiu*, *caplama*, *cherestea*, *cherestegiu*, *chirpici*, *dulgher*, *geamgiu*, *ghermea*, *lambă*, *marangoz*, *moloș*, *papuc*, *rindea*, *schelă*, *talaș*, *uluc*.

– Populare: *bina*, *cușac*, *mala*, *martac*, *parmac*, *tumurug*.

– Regionale: *alcalâc*, *baschîu*, *bulmea*, *ceamur*, *ceapraz*, *ceatma*, *cheriș*, *chisăr*, *chituc*, *cift*, *ciripie*, *condac*, *direc*, *dulap*, *dulgherlâc*, *ghimirlie*, *ghiunie*, *luchium* (*), *macaz*, *meremet*, *pardaf* (* – în loc.), *perciuna*, *pervaz*, *taban*, *taftaluc*, *tulă*.

– Istorice: *suiulgiu*, *tizic*.

Domeniul construcțiilor și prelucrării lemnului a fost serios afectat în diferite etape ale influenței turcești, de vreme ce terminologia profesională specifică a preluat minimum 65 de termeni din limba turcă⁷⁸, dintre care 49 denumesc materiale de construcție sau unelte folosite pentru tăierea și prelucrarea lemnului, iar 12 sunt denumiri de ocupații. Aceste împrumuturi au ieșit din uz într-o proporție relativ mică, de numai 20%, restul fiind încă utilizate la diferite niveluri ale limbii: 17 sunt termeni literari (reprezentând un procent remarcabil, de 27%, din împrumuturile aparținând acestei sfere semantice), șase sunt în uz la nivel popular, iar 27 au caracter dialectal; li se adaugă doi termeni istorici, folosiți cu referire la trecut. Și în acest caz, numai câteva dintre cuvintele astăzi regionale (și cu atât mai puțin cele răspândite pe o arie mai largă) au fost preluate exclusiv într-o singură arie dialectală (pot fi considerate împrumuturi de acest tip doar *alcalâc*, *baschîu*, *bulmea*, *ceatma*, *cheriș*, *condac*, *direc*, *macaz*, *odunuc*, *perciuna*, *taban* și *taftaluc*); cele mai multe au dobândit această calitate după ce și-au restrâns zona de utilizare, ceea ce înseamnă că și în domeniul construcțiilor a predominat influența de ansamblu, în toate ariile care au stat sub înrâurire turcească.

---

⁷⁸ Mai multe împrumuturi care denumesc elemente structurale ale casei (v. A.9.2) sau chiar imobile și dependințe (v. A.9.1) aparțin și ele, din punct de vedere profesional, terminologiei construcțiilor și prelucrării lemnului.

Din punctul de vedere al vechimii, reține atenția că numai *dulgher* datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ceilalți termeni – cu excepția împrumuturilor strict dialectale mai recente – fiind preluați între mijlocul celui de-al XVII-lea secol și mijlocul secolului al XIX-lea, dar preponderent în veacul al XVIII-lea. Viabilitatea remarcabilă a acestei terminologii se datorează, fără îndoială, perpetuării meseriilor respective și a tehnicilor și uneltelor de construcție și de dulgherie pe care românii le-au cunoscut prin intermediul turcilor, dar și avântului pe care l-au luat, vrând-nevrând, exploatarea pădurilor și prelucrarea lemnului necesar Porții, importat masiv din țările române.

D.10. Exploatarea, prelucrarea și valorificarea mineralelor și metalelor (V)

D.10.1. Mijloace:

a) *chiurec* „foale de fierărie”, *masat* „unealtă de oțel în formă de sul, pentru ascuțit cuțitele”;

b) *tarabă* „masa olarului” < tc. „placă de lemn, tejghea (pe care se lucrează, se taie, se etalează sau se vinde ceva)” (p. spec.).

D.10.2. Locuri: madem „mină, exploatare minieră”.

D.10.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3): calangiu „spoitor de vase de aramă”, *cazangiu* „căidărar”, *cuiungiu* „aurar, argintar, bijutier”, *giuvaergiu* „bijutier”, *saidecar* „meșter aurar și argintar (care broda cu fir odoarele bisericești)”, *temergiu* „fierar”, *tinichigiu* „meseriaș care execută sau repară obiecte de tinichea”.

– Literare: *cazangiu*, *giuva(i)ergiu*, *tinichigiu*.

– Populare: *masat*.

– Regionale: *calangiu* (*), *tarabă*.

Această sferă semantică nu cuprinde decât 11 termeni de origine turcă⁷⁹, ceea ce reflectă înrâurirea minimă pe care turcii au exercitat-o în aceste ramuri profesionale. Predomină meseriile care au conexiuni cu prelucrarea metalelor și mai ales cu producerea unor obiecte de podoabă sau a unor obiecte casnice. Deși împrumutați pe plan dialectal în secolul XIX, *chiurec* și *saidecar* au dispărut din uz, iar *masat* este în curs de învechire, în timp ce *calangiu* este actual doar cu un sens dezvoltat în română și numai *tarabă* „masa olarului” se menține cu același înțeles, la același nivel regional. Dimpotrivă, alte cuvinte, deși preluate în secolele XVI (*tinichigiu*), XVII (*giuvaergiu*) și XVIII (*cazangiu*), s-au perpetuat până în zilele noastre, și încă la nivel literar. Proporția împrumuturilor care au supraviețuit până azi abia trece de jumătate din total, însă cele trei nume de profesii aflate în limba literară sunt pretutindeni cunoscute și au șanse de perpetuare (cu excepția lui *giuva(i)ergiu*, concurat de *bijutier*).

⁷⁹ Li se adaugă unele denumiri de minereuri, metale și minerale (v. B.3.2).

D.11. Medicina (V)

D.11.1. Mijloace:

a) *fitil* „meșă (pentru drenarea unei răni, oprirea hemoragiei etc.)”, *hap* „pilulă, tabletă”, *iacâie* „oblojeală făcută dintr-un amestec de făină, săpun, ceapă, țărâțe etc.; plasture, cataplasma, pansament”, *mehlem* „alifie, unguent”, *nișter* „bisturiu”, *șerbet* „poțiune purgativă”, *tiftic* „scamă folosită ca pansament”;

b) *locmagiun* „afrodiziac” < „pastă gelatinoasă din albuș de ou, ulei de măsline etc., folosită în medicina populară” (p. gener.).

D.11.2. Locuri: *darușifa* „sanatoriu, spital”.

D.11.3. Persoane cu ocupații medicale: *cicriciniu* „ortoped, chirurg de fracturi”, *gerah* „chirurg”.

D.11.4. Diverse: *carantină* „izolare a unor persoane, nave sau mărfuri venite dintr-o regiune bătută de o epidemie”.

– Literare: *carantină*.

– Populare: *hap*.

– Regionale: *iacâie*, *mehlem* (*).

Datând din secolele XVIII–XIX, când unii dintre ei au fost preluați pe cale cultă, ca împrumuturi personale sau cu caracter oficial, cei 12 termeni medicali prezentați mai sus au ieșit din uz – cu doar patru excepții neglijabile – pe măsură ce medicina devenea, sub influență occidentală, un domeniu științific propriu-zis. Lipsită în trecut de această componentă, medicina avea statut de îndeletnicire practică, fie ca meserie exercitată uneori de specialiști pregătiți empiric (chirurgia constituind un domeniu profesional distinct) iar altele de persoane cu profesii colaterale (potcovarii, de exemplu, ocupându-se și cu vindecarea bolilor de care suferă animalele domestice, în special caii: *nalbant* „potcovar” avea și sensul implicit „veterinar”), fie ca preocupare a omului de rând față de sănătatea sa ori a semenilor (maladiile umane fiind tratate îndeosebi pe calea și cu mijloacele medicinei populare, pe baze empirice și ca automedicație).

În consecință, terminologia medicală cuprindea, pe lângă împrumuturile menționate mai sus, și numeroase denumiri de plante medicinale (v. B.4.4) sau de substanțe și materiale de origine animală, minerală și mai ales vegetală folosite ca leacuri (v. B.6), precum și nume de boli umane (v. A.4.4) ori specifice animalelor (v. B.5.7), pentru tratamentul cărora nu se recurgea decât rareori la alte metode și mijloace decât cele domestice. Toate aceste împrumuturi au fost incluse la alte grupuri terminologice deoarece depășesc cadrul unei sfere semantice strict ocupaționale. Ceea ce a rămas din întreaga terminologie medicală împrumutată are, în general, caracter popular și marginal.

D.12. Alte domenii ale muncii (II)

D.12.1. Mijloace (unelte, instrumente și materiale cu întrebuințare, de regulă, multiplă):

a) *berbelâc* „șervet pentru bărbierit”, *briceag*, *calup* „calapod, tipar, formă”, *cange*, *capac*, *cazan*, *cazma* „târâncop”, *ceacâie* „cuțitaș ordinar”, *cherpedin* „clește (de dulgher, de tâmplar, de potcovar sau de fierar)”, *chertic* „răboj (folosit la ocne sau la piuă); crestătură făcută pe răboj”, *chibrit*, *chilom* „târâncop, cazma”, *chinap* „frânghie, funie, sfoară”, *cimbistră* „pensetă”, *cinghel* „cârlig; cange”, *ciriș* „cocă, lipici; clei”, *ciubuc* „baghetă, vergea, bastonaș, bară”, *cutie*, *fâcie* „butoiaș, bute, burui”, *fener* „felinar”, *fitil*, *furtun*, *gârbaci* „bici gros”, *geam* „sticlă; placă, bucată de sticlă (fixată sau care urmează să fie fixată într-o ramă, în cercevelele unei ferestre, în rama ochelarilor, a ceasornicelor etc.)”, *halat* „unealtă, sculă; ustensile, echipament”, *halat* „odgon, funie groasă, cablu”, *halca* „verigă, inel, cerc de metal”, *hamhalat* „funie făcută din fibre vegetale brute”, *iedec* „trusă, echipament”, *lom* „rangă”, *macara* „scripete; sistem tehnic construit pe principiul scripetilor, cu care se ridică și se deplasează greutatea mari pe distanțe scurte”, *mangealâc* „pârghie, levier, par gros pentru ridicarea greutăților”, *mehenghi* „piatră cu care se încercau metalele prețioase”, *menghină*, *mucava* „carton (gros)”, *musluc* „robinet; cep; rezervor de apă cu robinet”, *mușama*, *perghel* „compas”, *saca* „recipient folosit de vidanjori; pompă de incendiu”, *satâr* (folosit în trecut și ca armă, v. F.2.5), *tacâm* „ansamblu de obiecte, unelte etc. folosite într-o îndeletnicire, totalitatea accesoriilor, garnitură, trusă, echipament”, *tejghea* „masă de lucru a unui meseriaș, banc”, *tel* „fir de metal, sârmă”, *tinichea* „vas făcut din tablă”, *tocmac* „ciocan mare de lemn”, *topleicuță* „ac cu gămălie”, *tulumbă* „pompă cu furtun”, *uluc* „jgheab, conductă; rigolă; streășină; șipot; scoc, lăptoc; vrană; jilip; copaie; troacă”, *urgan* „funie”, *zimberec* „arc, resort”;

b) *cearc* „cerc; compas” < tc. „roată; sferă” (p. ext.); *checi* „șurubelniță” < tc. „cârlig; cange; unealtă cu care se scoate mierea din stup” (p. ext.); *chesm* „hârtie de împachetat” < tc. „bucată, porțiune, parte, tăietură” (p. spec.); *tedaric* „tacâm, set de instrumente necesare într-o meserie” < tc. „preparative, pregătiri; achiziționare; provizii; precauții” (p. concr.); *tel* „arc de sârmă de oțel, drot, resort (folosit la canapele, fotolii etc.)” < tc. „resort de sârmă” (p. spec.).

D.12.2. Locuri: *cherhana* „fabrică, atelier”, *lagum* „mină, tunel, galerie, canal subteran”, *turluc* „groapă în care se fac cărbuni de lemn, cărbunărie”, *tuzla* „loc mai adânc în care se canalizează apa mării pentru ca, după evaporare, să se exploateze sarea depusă; salină”.

D.12.3. Persoane cu diferite ocupații (v. și F.3.3): *berber* „bărbier”, *bocciu* „vidanjor”, *calfă* „lucrător calificat după o perioadă de ucenicie”, *cantaragiu* „salariat care cântărește mărfuri, bagaje, produse etc.”, *cherhanagiu* „muncitor într-o fabrică, într-un atelier”, *cirac* „ucenic”, *iangângiu* „pompiet”, *isnaf* „meseriaș, breslaș”, *lulegiu*

„fabricant și negustor de lulele”, *mungiu* „lumânărar”, *sacagiu* „pompiet (care folosește sacaia)”, *salahor* „ziler, muncitor necalificat angajat (mai ales în construcții) și plătit cu ziua”, *tejghetar* „meseriaș care lucrează la o tejghea, la un banc”, *tela* „strigător public, crainic”, *tufeciu* „armurier, persoană care fabrică, repară sau vinde arme”, *tulumbagiu* „pompiet; fabricant de pompe cu furtun și stropitori”, *usta* „meșter, meseriaș calificat”.

D.12.4. Ocupații și organizații profesionale: *ciraclâc* „ucenicie”, *isnaf* „breaslă, corporație”, *isnaflâc* „ocupația, munca sau obiceiul meseriașilor din același isnaf”, *longe* „reuniune periodică a membrilor unei bresle”, *ogeac* „corporație, breaslă”, *rufet* „breaslă; meserie, profesie”, *zanaat* „meserie, meșteșug, ocupație practică”.

D.12.5. Diverse: *hamalâc* „muncă grea, istovitoare”, *perdaf* „radere în răspăr, pentru ca obrazul să rămână neted; lustruire; retuș, retușare”.

– Literare: *briceag*, *cange*, *cantaragiu*, *capac*, *cazan*, *cazma*, *chibrit*, *cirac* (*), *cütie*, *fital*, *furtun*, *gârbaci*, *geam*, *hamalâc*, *macara* „sistem tehnic pentru ridicarea și deplasarea greutăților”, *menghină*, *mucava*, *mușama*, *perdaf*, *perghel* (*), *salahor*, *satâr*, *tacâm*, *tejghea*, *tinichea*, *uluc*.

– Populare: *calup*, *cimbistră*, *iedec*, *macara* „scripete”, *mangealâc*, *tel* „arc de oțel, resort, drot”, *tulumbă*.

– Regionale: *berber*, *ceacăie*, *cherpedin*, *chertic*, *chesm*, *chiom*, *cinghel*, *ciriș*, *fâcie*, *fener*, *halat* „unealtă”, *halat* „funie, odgon”, *halca*, *lagum*, *lom*, *saca* „pompa de incendiu”, *sacagiu*, *tedariç*, *tocmac*, *topleicuță*, *urgan*, *zanaat*.

– Istorice: *calfă*, *isnaf*, *lampagiu*, *saca* „recipient folosit de vidanjori”, *tulumbagiu*.

Diverse domenii ale muncii au fost afectate, mai mult sau mai puțin, de înrâurirea turcească. Numai câteva împrumuturi dintre cele prezentate mai sus sunt specifice unei singure ocupații (de pildă celei a bărbierilor, a vidanjorilor sau a pompierilor), caracteristic pentru majoritatea lor fiind faptul că sunt denumiri pe care nu le-am putut distribui într-o singură sferă semantică ocupațională, întrucât au utilizări mai extinse, multiple, uneori inclusiv gospodărești; unele au conexiuni cu domeniul comercial, de vreme ce atât categoriile de meșteșugari, cât și cele de negustori erau organizate, după sistemul turcesc, pe *isnafuri* și *rufeturi*, iar lucrătorii din ateliere și din prăvălii aveau, în ambele cazuri, trepte identice de calificare profesională (*ciraci*, *calfe*, *ustale*). Interferența ocupațiilor de tip meșteșugăresc cu cele din domeniul comerțului este evidentă și prin faptul că atât majoritatea meșteșugarilor, cât și cei mai mulți comercianți erau producători și, concomitent, negustori⁸⁰.

⁸⁰ Numai rațiuni de sistematizare a materialului lexical au făcut ca numeroasele denumiri de ocupații din domeniul preparării alimentelor și băuturilor cu destinație publică să fie trecute la activitatea comercială (aspect care, în cazul lor, este dominant). Pe de altă parte, mai multe ustensile de bucătărie (v. A.7.4) sau alte obiecte folosite în casă (v. A.9.5) pot avea, și ele, întrebunțări multiple, extra-gospodărești.

Dintre cei 86 de termeni referitori la alte domenii ale muncii decât cele analizate în paragrafele precedente, 55 s-au menținut la diferite niveluri ale lexicului curent actual, iar alte cinci cuvinte se mai folosesc cu referire la realități ale unui trecut nu prea îndepărtat, fiind încă inteligibili chiar și vorbitorului de rând, ceea ce înseamnă că 70% din termenii împrumutați au supraviețuit până astăzi. O proporție remarcabilă, de 30% din totalul împrumuturilor analizate aici (26 de termeni), se află la nivelul limbii literare, constituind cu preponderență denumiri de unelte și alte obiecte cu largă răspândire, folosite în viața și activitatea profesională sau casnică, de zi cu zi, a omului. Termenii dialectali sunt în număr de 22 și au ajuns la acest statut fie ca împrumuturi locale, fie restrângându-și aria teritorială de utilizare (de pildă *berber*, *ceacăie* și *tuzla*), în timp ce șapte cuvinte sunt folosite la nivelul limbajului popular, în zone mai extinse decât cele regionale. Numai *cazan* și *gârbaci* datează din sec. XV, *ciubuc* și *hamalâc* – din veacul al XVI-lea (ultimul fiind pierdut și reîmprumutat mult mai târziu), iar *calfă*, *cantaragiu* și *cutie* – din prima jumătate a secolului al XVII-lea; toate celelalte cuvinte au fost preluate după mijlocul acestui secol, când influența turcă devenise deja considerabilă, iar *chesm*, *lom*, *tedaric*, *urgan*, *zanaat* etc. sunt împrumuturi regionale (dobrogene sau bănățene) târzii, din secolele XIX–XX; *fâcie* își menține însă calitatea de regionalism începând din a doua parte a veacului al XVII-lea, având centrul de iradiere în Banat.

*

Domeniile activității productive, ale muncii practice pe care omul o depune pentru a transforma resursele naturale în folosul său au constituit obiectul unei înrâuriri turcești constante și considerabile. Terminologiile profesionale aferente cuprind cel puțin 499 de împrumuturi lexicale din turcă, reprezentând denumiri caracteristice ocupațiilor respective, cărora li se adaugă, așa cum am văzut, numeroși alți termeni referitori la obiecte asupra cărora acționează omul prin munca sa ori alte realități folosite în activitatea productivă; astfel de termeni nu sunt însă specifici exclusiv limbajelor profesionale, ci au utilizări mai extinse.

Dintre domeniile ocupaționale cele mai afectate de influența turcă, unele (confecționarea țesăturilor și a îmbrăcămintei, creșterea cailor, construcțiile și prelucrarea lemnului, medicina) au fost supuse unei înrâuriri de ansamblu, în toate ariile lingvistice de la sud și est de Carpați, în timp ce acțiunea exercitată asupra altor ramuri profesionale (agricultura, creșterea animalelor, pescuitul, morăritul) a fost preponderent dialectală. Cele două tipuri de influențe, asupra ansamblului limbii sau numai asupra unei variante dialectale, au fost aproximativ egale în domeniile profesionale ale prelucrării metalelor și transporturilor terestre și pe apă (în acest din urmă domeniu, dialectale au fost mai ales denumirile referitoare la plutărit și la folosirea bărcii).

Majoritatea împrumuturilor aparținând acestui grup terminologic, și anume 298 de termeni (60% din total), denumesc mijloace cu care omul acționează asupra naturii,

restul fiind denumiri de profesii și ocupații, de locuri în care se desfășoară activitatea productivă sau de alte realități aferente.

Termenii care au sensuri caracteristice muncii și activităților profesional-meșteșugărești au avut, în general, o viabilitate remarcabilă: 311 dintre ei (62%) au supraviețuit până astăzi la diferitele niveluri ale limbii curente (101 – literari, 37 – populari, 173 dialectali), iar alți 13 mai sunt folosiți doar ca termeni istorici.

Cele mai rezistente s-au dovedit a fi cele 298 de denumiri de mijloace (unelte, instrumente, materiale, vehicule, părți ale acestora etc.) folosite de om pentru a acționa asupra naturii, care s-au menținut în proporție de peste 72%: 66 (22%) în limba literară⁸¹, 23 (7,7%) la nivel popular⁸², iar 127 (42,6%) numai în variantele regionale⁸³, îndeosebi în Dobrogea. Celelalte 201 împrumuturi, denumind ocupații sau persoane cu diferite ocupații, locuri în care omul acționează asupra naturii etc., s-au păstrat în limba actuală într-un procent mult mai mic, de numai 47,5%: 35 (17,4%) sunt literare⁸⁴, 14 (7%) – populare⁸⁵,

⁸¹ *Armuz, baba, bidinea, briceag, bulmea, burghiu, caia, calafat, cange, capac, cașcaval, cazan, cazma, ceam, chepcel, chereștea, chibrit, chirpici, ciubuc (*), cutie, dalian, darac, eche, fitil, furtun, gârbaci, gârgâr, geam, geamandură, gherghel, ghermea, ghionder, ghiordel, iedec, lambă, macara „sistem tehnic pentru ridicarea și deplasarea greutăților”, macaz „ac de cale ferată”, mandar, menghină, moloz, mucava, mușama, muștea, papuc, parogat, parâmbă, perghel (*), provă, pupă, rindea, roabă „tărăboanță”, salamastră, sapan, sart, saulă, satâr, schelă, tacâm „trusă, garnitură, echipament”, tacoz, taftur, talaș, târpan; tejghea, tinichea, uluc (cu două sensuri de bază).*

⁸² *Calup, cimbistră, cioltar, cușac, durbacă, hambar, hap, iavașa, iedec, macara „scripete”, mahună, mala, mangealăc, martac, masat, parmac, pâlămar, saca (*), sal, tel „arc de sârmă de oțel, resort (la canapele etc.)”, teltie, tulumbă, tumurug.*

⁸³ *Alaman, alcalăc, amlă, ana, angâș, arșin, avă, babalăc, baiergiç, basamac, baschiu, baș, bașcazâc, boș, bulmea, caic, canat, carăc, carcealăc, cazic, cazma, căiș, căleap, căci, cărlaci, cărmog, căscăci, ceacăie, ceamur, ceapraz, ceatma, cheriș, cherpedin, chertic, chervan, chesm, chillom, chiopec, chiostec, chisâr, chituc, cicric, cift, cinghel, ciripie, cirîș, ciulea, condac, daiac, danga, desligea, direc, duien, dulap, duzen, etec, fâcie, fener, ghermea „șipcă în interiorul bărcii”, ghermea „plasa care se întinde de la mal până la dalian”, ghimirlie, ghioci, ghiul (*), ghiunie, halat „unealtă”, halat „odgon”, halca, haraba, havan, iaba, iaca, iacăie, ialac, ială, iarma, ielchem, lingher, lom, luchium (*), macara „mosor”, macaz „bucată de lemn cu care se lungește o grindă”, mehlem (*), menghină „șurub la teasc”, odunuc, otac, oturac, pardaf (* – în loc.), pervaz, pin, roabă „căruț pe două roți, tras cu mâna”, saca „pompa de incendiu”, sandăc, saplăc, săban, sângeap ~ zângif, sârgăie, sârghie, sirec, sivric, sosma, șaică (*), șașma, șilep, șirin (*), taban, tacâm „harnașament”, taftaluc, talică, tapă, tarabă „masa olarului”, tas, târmăc, tedaric, tejgherea, terbie, ticnea, tifan, tocmac, tor, tolba, topleicuță, trapazan, tulă, țaparină, urgan, vintir, zamba.*

⁸⁴ *Boiangiu, cantarăgiu, caplama, carantină, catârgiu, cazangiu, chereștegiu, cherhana, chirigiu, cioban, cirac, danga, dulgher, geamgiu, giuvaergiu, hamal, hamalăc, hergheliegiu, herghelie (cu două sensuri), liman (*), limongiu (*), macăgiu, marangoz, parlagiu, perdaf, saivan, salahor, șandrama (*), tabac (* – în der.), tarla, tinichigiu, vechil (*), zalhana (*), zarzavăgiu.*

⁸⁵ *Arman, bina, bocciu (*), bostan(ă), odaie, papugiu (*), perdea, poștagiu, sacăgiu, saia, saxana, schelă, surugiu (*), vardie.*

iar 46 (22,9%) – regionale⁸⁶. Trebuie precizat însă că mai multe cuvinte dialectale, dar și unele literare și populare folosite rar⁸⁷, la care se adaugă și cei 13 termeni istorici, care mai sunt utilizați doar cu privire la realități din trecut⁸⁸, sunt pe cale de dispariție. Specializarea semantică a împiedicat chiar și unii termeni literari foarte cunoscuți să ocupe un loc în lexicul esențial actual, din care nu fac parte decât *capac, cazan, chibrit, cutie, geam* (aflat în fondul lexical principal), *tejghea* și *tinichea*, a căror valoare de întrebuițare este mare datorită polisemantismului lor, dar și utilizării obiectelor desemnate în domenii variate ale vieții și activității umane. Desigur că terminologia meseriilor cuprinde și alte împrumuturi, care au dezvoltat pe teren românesc sensuri din sfera profesiunilor: *sârmă*, de pildă, preluat cu o semnificație din domeniul vestimentației („fir de metal prețios folosit pentru ornamentarea țeșăturilor”), a ajuns, prin generalizare, să însemne astăzi mai ales „fir de metal (cu diferite întrebuițări profesionale și gospodărești)”.

Unii termeni legați de acțiunea omului asupra naturii au o vechime considerabilă, însă numai cinci datează din secolul XV, iar 22 – din veacul al XVI-lea; majoritatea lor au fost împrumutați în secolele XVII–XVIII și prima jumătate a secolului al XIX-lea, în timp ce aproximativ 200 sunt împrumuturi dialectale, preluate în secolele XIX–XX cu precădere în Dobrogea, dar și în alte arii în care au existat contacte nemijlocite între cele două populații.

E. RAPORTURILE INTERUMANE

E.1. Relații familiale (V):

a) *becher* „celibatar”, *ceiz* „logodnă; zestre”, *diunurluc* „pețit”, *neneacă* „mamă, mămică”, *nicheah* „căsătorie”, *ogeac* „cămin familial; familie, neam”, *oglulari* „fii (ai cuiva)”, *selef* „predecesor, antecesor”;

b) *cadână* „femeie dintr-un harem, odaliscă; soție a unui turc; turcoaică” < tc. „femeie” (p. spec.).

⁸⁶ *Abagiu* (*), *arcaci*, *arman*, *boș*, *berber*, *bostangiu*, *calangiu* (*), *canat*, *casap*, *cavaf*, *câșlă*, *cerdac*, *ciorbălăc*, *cit*, *conac* (*), *dam*, *dulgherlăc*, *fârângiu*, *gebea*, *harabagiu*, *iastuc*, *lagum*, *meragiu*, *merea*, *meremet*, *mindirgiu*, *nadaz*, *nalbant* (*), *olac* (*), *otac*, *oturac* (* – în loc.), *parcea*, *parcealagiu*, *perciuna*, *sacagiu*, *samalăc*, *saman*, *saplăc*, *sefer*, *tandâr*, *tanea*, *tânas*, *tuzla* „teren destelenit și îngrășat cu mranită”, *uluc* „canal săpat în care se întinde plasa”, *zamba*, *zanaat*.

⁸⁷ Unele sunt utilizate mai ales cu referire la trecut (*cantaragiu*, *catârgiu*, *cherestegiu*, *chirigiu*, *cirac* etc.), iar altele, cum sunt *salahor*, *tabac* sau *vechil*, sunt întrebuițate astăzi cu preponderență ca termeni istorici în formele sau cu sensurile etimologice, dar au derivate ori semnificații dezvoltate în română care sunt uzuale în limba literară actuală

⁸⁸ *Bolozan*, *calfă*, *galion*, *isnaf*, *lampagiu*, *menzil*, *olac* „sol”, *raft*, *saca* „recipient folosit de vidanjori”, *sandal*, *suiulgiu*, *tizic*, *tulumbagiu*.

E.2. Relații afective, de camaraderie și de serviciu (V):

a) *arcadaş* „tovarăş, camarad”, *cafadar* „prieten, tovarăş credincios”, *capioldaş* „camarad, coleg de serviciu”, *cardaş* „tovarăş, camarad, ortac”, *cardaşlâc* „întovărăşire, asociație”, *dairea* „cerc, anturaj; suită, escortă”, *dădacă* „doică, guvernantă, bonă”, *ioldaş* „tovarăş, camarad, asociat”, *musafir* „oaspete, invitat, vizitator”, *musafirlâc* „ospete, vizită”, *sevghiliu* „iubit, favorit, amant”;

b) *gluvan* „prieten intim; partener de pederastie” < tc. „tânăr arătos, flăcău; om iubit, preferat, favorit” (p. ext.); *sevdaliu* „iubit, drag; drăguț, frumușel” < tc. „îndrăgostit; iubit, ibovnic, favorit” (p. ext.).

E.3. Relații de subordonare sau de supunere (V): *arca* „protector, susținător”, *arcaliu* „(om) protejat, cu propte, privilegiat”, *călăuză* „îndrumător, povățuitor, mentor; ghid”, *cirac* „favorit, protejat; slugă”, *ciraclâc* „favoritism, protecție”, *intisap* „apartenență, dependență (față de cineva)”, *musaip* „om de încredere, confident, sfetnic”.

E.4. Relații de dușmănie (V): *cearșit* „spion”, *dușman*.

– Literare: *cadână*, *cardaş* (* – în der.), *călăuză*, *dădacă*, *dușman*, *musafir*.

– Populare: *becher*, *musafirlâc*, *ogeac* (*).

– Regionale: *ceiz*, *ioldaş*, *neneacă*.

Totalizând abia 31 de împrumuturi, grupul terminologic al relațiilor interumane a fost scutit de o influență turcă profundă, consistentă și durabilă: numai 38,7% din termenii preluați s-au menținut până astăzi și numai *călăuză*, *dușman* și *musafir* sunt importanți (ultimii doi aflați în vocabularul esențial), având șanse de perpetuare, chiar dacă sunt concurați și ei, la același nivel al limbii, de cuvinte de alte origini (*ghid*, *inamic*, *oaspete*). Ceilalți termeni literari dispar treptat ca urmare a modificării realităților sociale, iar cuvintele populare și regionale – sub presiunea limbii literare, care a adoptat alți termeni pentru aceleași noțiuni. Vechimea câtorva dintre aceste împrumuturi este însă apreciabilă: *dușman* este atestat din secolul XV (ca antroponim, posibil împrumut din cumană), iar apoi din secolul XVII (ca termen comun); din acest din urmă veac datează și *arca*, *arcaliu*, *cadână*, *călăuză*, *cirac*, *giuvan*, *musafir* și *musaip*. Numai *ceiz* și *diunurluc* au caracter de împrumut dialectal din sec. XIX, în timp ce *neneacă*, mai vechi și mai răspândit, și-a restrâns aria de întrebuințare la Moldova. Aproape două treimi dintre termenii din domeniul relațiilor interumane au fost preluați, așadar, în epoca fanariotă.

F. SOCIETATEA

F.1. Organizarea politică și social-administrativă (I)

F.1.1. Diviziuni teritorial-administrative oficiale și populare, oiconimie:

a) *cadalâc* „district, plasă”, *casaba* „orașel, târg (turcesc)”, *caza* „plasă, district”, *devlet* „stat, imperiu; stăpânire, administrație de stat”, *mahala* „cartier (mărginaș), suburbie; parte a unui sat”, *maidan* „teren deschis, loc viran într-o localitate; băătăură; piață”, *mefruzul-calem* „țară aflată sub suzeranitate otomană, păstrându-și organizarea proprie”, *memlechet* „țară, stat”, *nahia* „ținut, subdiviziune a unui sangeac”, *ogeac* „colonie, provincie ocupată sau vasală a Porții”, *pașalâc* „provincie otomană sau țară subjugată de turci și guvernată de un pașă”, *raia* „țară sau ținut (incluzând o cetate) ocupat și administrat direct de către autoritățile militare turcești”, *sangeac* „district, subdiviziune a unui vilaiet, cuprinzând mai multe cazale sau nahiele”, *semt* „cartier (al unui oraș)”, *socac* „uliță, stradă; drum lateral”, *taht* „capitală, cetate de scaun”, *varoș* „suburbie, parte a unui oraș situată în afara zidurilor de apărare”, *vilaiet* „unitate teritorial-administrativă condusă de un valiu și cuprinzând mai multe sangeacuri”, *viran* „teren viran, neconstruit (într-o localitate), băătăură, maidan”, *viranea* „idem”;

b) *ghioz* „loc strâmt și imund (într-o localitate), fundătură, magherniță” < tc. „capăt, colț, parte; compartiment, despărțitură” (p. ext.).

F.1.2. Organisme, funcții și titluri social-politice și administrative: *caimacamlâc* „funcția de caimacam”, *capuchehaielâc* „reprezentanță diplomatică; funcția de capuchehaie”, *chehaialâc* „funcția de locșitor al marelui vizir; Ministerul Afacerilor Interne al Porții”, *divan* „consiliu, sfat domnesc, adunare deliberantă”, *ecpaia* „totalitatea slujbelor auxiliare; echipă, personal (al curții sau al unei instituții)”, *erchian* „consiliu, cabinet”, *huzmet* „slujbă de stat, funcție, post, serviciu (în administrație); rang de boierie”, *mansup* „funcție, slujbă, post, dregătorie”, *memuriet* „însărcinare, misiune oficială”, *paia* „demnitate, funcție înaltă (în Imperiul Otoman)”, *pașalâc* „titlul, rangul de pașă; reședință a unui pașă”, *richiab* „tronul sultanului (ca simbol al puterii acestuia)”, *selam* „consiliu, sfat; audiență”, *taht* „tron împărătesc; scaun domnesc; sediu, reședință (a unei instituții)”, *tefterhanea* „arhivele statului; birou de carte funciară, cadastru”, *tergimanlâc* „serviciul de translator; traducere, translație”, *vezaret* „funcția, demnitatea de vizir”, *vizirlâc* „idem”, *zabetlâc* „funcția de guvernator; administrație (militară)”.

F.1.3. Persoane cu diferite funcții și titluri social-politice și administrative:

F.1.3.1. Boieri și slujbași ai curții domnești: *baș-boier* „boier mare”, *baș-capichihaie* „șeful agenților diplomați pe lângă Poartă”, *baș-ciohodar* „șeful ciohodarilor”, *baș-conacciu* „șeful conaccilor”, *baș-salahor* „mare comis”, *baș-tergiman* „dragoman principal”, *beizadea* „titlu purtat de fiii sultanului sau ai domnitorului român, prinț”, *beratliu* „domnitor

învestit, patentat de către sultan", *berber-başa* „bărbierul curţii”, *binişliu* „curtean”, *bogdan-beg* „titlu dat de turci domnitorului Moldovei”, *buhurdangi-başa* „mic dregător care avea grijă de cădelniţe”, *buhurdangiu* „idem”, *cafeği-başa* „şeful cafegiilor”, *cafegiu* „slujbaş care prepara şi servea cafeaua”, *caftangi-başa* „mic demnitar care întreţinea caftanele”, *caftangiu* „idem”, *caftanliu* „boier care avea dreptul să poarte caftan”, *caimacam* „regent, locotenent domnesc”, *calemgiu* „funcţionar de cancelarie, logofăt; secretar, copist”, *capuchehaie* „agent diplomatic, ambasador la Poartă”, *capu-olan* „mesager, curier al unei ambasade străine din Constantinopol”, *ceamaşir-başa* „slujbaş însărcinat cu întreţinerea lenjeriei familiei domneşti”, *ceamaşirgiu* „idem”, *cheatip* „secretar, copist”, *chehaia* „capuchehaie”, *chesedar(-efendi)* „casier-şef şi arhivar al cancelariei”, *cihodar* „valet, lacheu, slujitor, cămăraş”, *cihodar-başa* „baş-cihodar”, *ciubucci-başa* „şeful ciubuccilor”, *ciubucciu* „slujitor care păstra, curăţa şi aprindea ciubucele”, *conacci-baş* „şeful conaccilor”, *conacciu* „boier însărcinat să pregătească locurile de popas”, *divan-ceauş* „funcţionar al divanului”, *divan-cheatip* „secretar al divanului”, *divan-efendi* „secretar-şef al divanului”, *divictar* „slujbaş care întreţinea ustensilele pentru scris”, *giubeliu* „boier care purta giubea”, *halea* „(despre boieri) în funcţie, în activitate, în slujbă de stat”, *hamalbaş* „funcţionar care răspundea de transportul cu hamali”, *has-ahârliu* „rândaş la grajdurile palatului”, *hazne-cheatip* „secretar al vistieriei”, *hărăci-başa* „şeful perceptorilor de dări în contul haraciului”, *iamac* „ucenic, ajutor al unui boier; ajutor de logofăt; copist”, *iazagiu* „secretar, copist, grămătic (turc)”, *ibrictar* „slujbaş care turna apa cu ibricul”, *ici-aga* „valet, paj, slujbaş din serviciul interior al palatului”, *ici-ceauş* „căpetenia pajilor”, *ici-cihodar* „şeful cihodarilor”, *icioglan* „copil de casă, paj (la palat)”, *iciolan-ceauş* „căpetenia pajilor”, *iedecliu* „mic slujbaş la curte, boiernaş”, *iflac-beg* „titlu dat de turci domnitorului Ţării Româneşti”, *iflac-voivodasi* „idem”, *lefegiu* „salariat, slujbaş, funcţionar de stat”, *mabeingiu* „cămăraş care transmitea ordinele domnitorului şi îi prezenta acestuia petiţiile”, *masalagiu* „slujbaş însărcinat să-i lumineze domnitorului drumul cu torţe; lampagiu, fanaragiu”, *mataragi-başa* „medelnicer”, *mataragi-iamac* „ajutor de medelnicer”, *mataragiu* „slujbaş care purta bidoanele cu apă în suita domnească”, *mazâl* „(despre demnitari) scos din slujbă, destituit”, *mehtupciu* „funcţionar de cancelarie, copist”, *memur* „funcţionar de stat; însărcinat guvernamental”, *muhurdar* „secretar particular”, *narghelegi-başa* „şeful narghelegiilor”, *narghelegiu* „slujbaş al curţii însărcinat să cureţe şi să pregătească narghilele”, *odagiu* „camerist; camerier, cămăraş, valet”, *perdegi-başa* „şeful perdegiilor”, *perdeggiu* „slujbaş care păzea uşile prevăzute cu perdea, pe care o ridica atunci când intra sau ieşea cineva; uşier”, *peşchirgi-başa* „boiernaş care servea prosopul şi şervetul stăpânului său”, *peşchirgiu* „slujbaş care păstra şi întreţinea prosoapele şi şervetele”, *rahtivan* „slujbaş care păstra şi întreţinea harnaşamentele”, *saigiu* „slujbaş care efectua recensământul vitelor şi percepea dările în animale”, *saingi-başa* „şeful saigiilor”, *salahor* „slujbaş care avea grijă de grajdurile curţii; țăran pus la

dispoziția Porții pentru a munci fără plată la repararea cetăților, întreținerea drumurilor etc.", *sangeagasi* „slujbaş care păstra sangeacurile trimise de Poartă”, *saraci* „rândaș care păstra și întreținea șeile și harnașamentele”, *saraci-bașa* „șeful saracilor”, *saraci-iamac* „adjunctul lui saraci-bașa”, *sarai-iamac* „mic slujbaş al curții domnești”, *seiz* „rândaș la curtea domnitorului sau a unui boier”, *seiz-bașa* „șeful rândașilor curții domnești”, *selam-ceauș* „ceauș care anunța sosirea domnitorului la adunările publice și îi răspundea la salut, în numele publicului”, *sofragi-bașa* „șeful sofragiilor”, *sofragiu* „slujbaş care așternea și strângea masa, avea grijă de tacâmuri și servea la masă; ospătar”, *șamdangi-bașa* „șeful șamdangiilor”, *șamdangiu* „slujitor care întreținea candelabrele și sfeșnicele și asigura iluminatul în palat”, *șatâr* „slujitor din corpul de pază al palatului”, *șatâr-baș* „șeful șatârilor”, *șerbegi-bașa* „șeful șerbegiilor”, *șerbegiu* „slujbaş care prepara și servea șerbetul”, *taingiu* „persoană care împărțea tainurile”, *tergiman* „interpret, traducător, translator”, *tutungi-bașa* „slujbaş însărcinat să asigure tutunul, lulelele și accesoriile pentru fumat necesare curții”, *vechil* „loțjiitor, reprezentant al unui suveran sau al unui demnitar; regent, locotenent domnesc; delegat, împuternicit”, *zâheregiu* „funcționar însărcinat să strângă de la populație proviziile alimentare destinate oastei otomane”.

F.1.3.2. Demnitari și slujbași otomani:

a) *anahtar-oglan* „paj la palatul sultanului”, *bacăcuu* „aprod la vistieria otomană”, *baș-aga* „șeful eunucilor”, *baș-bacăcul* „șeful aprozilor de la vistieria otomană”, *baș-caimacam* „șeful caimacamilor”, *baș-capigi-baș* „mare șambelan la curtea otomană”, *bei* „aristocrat (turc); guvernator”, *beilerbei* „guvernator general al unei provincii”, *beilicci-efendi* „șeful biroului de administrație publică”, *bina-emini* „șeful serviciului de construcții civile”, *buiuc-imbrohhor* „mare comis”, *caftan-aga* „al doilea caftangiu al marelui vizir”, *caimacam-aga* „loțjiitor al marelui vizir”, *caimacam-pașa* „idem”, *capan-emini* „funcționar care supraveghea depozitul alimentară central al Porții”, *capan-naip* „intendent al depozitului central”, *capu-chihaia-bei* „loțjiitor al marelui vizir”, *caracartal* „funcționar numit de către sultan ca secretar al marelui vizir”, *cazascher* „șeful magistraturii (militare) din Anatolia, respectiv din Rumelia”, *câzlar-aga* „șeful eunucilor negri”, *ceamașir-aga* „slujbaş însărcinat cu întreținerea lenjeriei”, *chehaia* „intendent, administrator; loțjiitor al marelui vizir”, *chehaia-bei* „loțjiitorul marelui vizir”, *chelargi-bașa* „mare chelar”, *chethudai-sadri-azam* „loțjiitorul marelui vizir”, *chiuciuc-imbrohhor* „al doilea comis”, *cihodar-aga* „intendent al sultanului”, *cobecciu* „paznic al grădinii seraiului”, *diloglan* „ajutor de translator la o ambasadă”, *dovlitiu* „om de stat, guvernant, oficialitate”, *edecciu* „rândaș la grajdurile sultanului (care conducea caii de paradă la alaiuri)”, *elciu* „ambasador”, *emectar* „slugă veche și credincioasă”, *emin* „intendent, supraveghetor”, *emir* „titlu dat descendenților profetului Mahomet”, *gerah-bașă* „chirurgul-șef al curții”, *hadăm-saip* „proprietar de eunuci”, *halaică* „sclavă, servitoare într-un harem”, *halif* „calif”, *hambar-emini* „intendent al magaziilor de

alimente", *haraci-muhasebesi* „șeful biroului de contabilitate a impozitelor", *harem-chehaiesi* „administrator al haremului", *hasechi-sultană* „soția care dădea naștere primului fiu al sultanului", *has-odale* „eunucii albi din palatul sultanului", *haznedar-bașa* „vistiernic-șef", *hazne-chehaia* „adjunctul vistiernicului-șef", *hazne-emini* „inspector al vistieriei", *hechim-bașa* „medicul-șef al sultanului", *hogeghean* „consilier din administrația centrală a Imperiului Otoman", *iazigi-efendi* „logofăt, secretar al marelui vizir", *ichingi-ciohodar* „adjunct al baș-ciohodarului sultanului", *ichitulâu* „pașă cu două tuiuri", *ici-mehter* „ușier la cancelaria Porții", *icirliu* „persoană din anturajul sultanului", *iedicci-bașă* „șeful rânđașilor de la curtea sultanului", *imbrohor* „comis", *iucitulâu-pașa* „pașă cu trei tuiuri", *maden-calfa* „inspector al exploatărilor miniere", *maslahat* „însărcinat cu afaceri", *mirimiran* „guvernator de district în Imperiul Otoman", *Misirbei* „titlu purtat de guvernatorul Egiptului", *mocabelegiu* „controlor în Ministerul de Finanțe al Porții", *murahaz* „reprezentant plenipotențiar", *mutpac-emin* „intendent al bucătăriilor seraiului", *nazâr* „ministru secretar de stat; administrator, inspector, intendent-șef", *nișangi-bașa* „nișangiu căruia i s-a atribuit rangul de pașă cu trei tuiuri", *nișangiu* „demnitar însărcinat cu redactarea decretelor și aplicarea monogramei sultanului", *padîșah* „titlu purtat de monarh în unele țări musulmane", *pașaliu* „persoană aflată în serviciul sau în anturajul unui pașă", *pașă* „titlu al vizirilor și al altor înalți demnitari civili și militari otomani; persoană care purta acest titlu", *peșchegiu* „funcționar însărcinat cu perceperea și păstrarea peșcheșurilor", *regeal* „înalt demnitar, ministru, om de stat", *reiz-chiesedar* „casier-șef și arhivar al Ministerului de Externe al Porții", *reiz-efendi* „ministru de externe și mare cancelar al Porții", *reizul-chitab* „idem", *richiab-caimacam* „loctiitor al marelui vizir", *richiap-imbrohor* „marele comis al sultanului", *richiaptar* „demnitar din garda personală a sultanului", *sadrazan* „marele vizir, prim-ministru al Imperiului Otoman", *sahibi-devlet* „idem", *sangeac* „guvernator al unui district numit sangeac", *sarai-bașa* „intendent al seraiului", *selam-aga* „șeful protocolului curții", *serai* „sultanul și anturajul său, curtea otomană", *sultan* „suveranul Imperiului Otoman sau al altor țări musulmane", *sultană* „soție sau fiică de sultan", *sultan-chehaiesi* „intendent al mamei sultanului", *șah* „sultan", *șahzadea* „fiu de sultan, prinț otoman", *tahregiu* „secretar la administrația fondului funciar al Porții", *talhâșciu* „demnitar însărcinat să-i prezinte sultanului rapoartele miniștrilor", *tatar-agasi* „șeful curierilor oficiali ai Porții", *tefterdar* „ministru de finanțe, vistiernic (la turci)", *tersana-emini* „inspector al șantierelor navale", *tescheregiu* „secretar al divanului, care scria rezumatul petițiilor", *tuzimen* „intendent, vătaf al ocnelor de sare", *usta* „șef peste servitorii seraiului, administrator", *validea* „mama sultanului", *valide-chethudasi* „intendentul validelei", *vezir-azem* „marele vizir, prim-ministru al Imperiului Otoman", *vezir-chehaiesi* „intendent al marelui vizir", *vezir-tatar* „curier poștal al marelui vizir", *vizir* „ministru sau alt înalt demnitar din Imperiul Otoman; prim-ministru al Imperiului Otoman, mare vizir", *zaim* „demnitar otoman sau spahiu care deținea o feudă de mari dimensiuni";

b) *mirahor-paiasi* „comis" < tc. „funcția de comis" (p. concr.).

F.1.3.3. Trimisi ai Porții în țările române: *balgi-başă* „trimis al Porții însărcinat cu ridicarea mierii”, *bellicci-başa* „șeful bellicciilor”, *bellicciu* „funcționar însărcinat să ridice dijma în oi”, *devlet-tatar* „curier, mesager oficial (trimis de guvernul otoman)”, *direcci-başa* „dregător turc trimis spre a supraveghea tăierea și fasonarea cherestelei”, *fermanliu* „(negustor, emisar al Porții) care posedă un firman prin care se acordă anumite drepturi”, *havalegiu* „slujbaş turc trimis să prezinte ordinul de plată și să ridice contribuțiile în contul haraciului”, *hazna-aga* „funcționar turc trimis să încaseze haraciul pentru vistierie”, *mujdegju* „curier trimis să anunțe o veste îmbucurătoare”, *mumbaiegiu* „delegat al Porții împuternicit să organizeze cumpărarea forțată a unor grâne, vite etc.”, *schemni-aga* „funcționar otoman însărcinat să-i ofere sultanului scăunelul la urcarea pe cal și trimis, uneori, să-l instaleze pe noul domnitor român”, *schemni-ceauş* „slujbaş însărcinat să-l însoțească în țările române pe noul domnitor numit de Poartă”.

F.1.3.4. Autorități locale: *aian* „primar; notabilitate locală”, *chehaie* „primar sătesc”, *ciorbagiu* „om de vază, notabilitate locală; primar rural”, *lampagiu* „slujbaş al primăriei care aprindea și stingea felinarele pe străzi”, *mudir* „guvernator; subprefect; primar”, *muhtesit* „comisar de poliție într-o localitate”, *muselim* „loctiitor al guvernatorului unui district; guvernator al unui oraș turcesc”, *mutevelâu* „administrator al proprietăților unui așezământ religios sau al unor cazărmi”, *subaşă* „șef al administrației și poliției dintr-un ținut sau dintr-un oraș turcesc”, *valiu* „guvernator al unui vilaiet”, *voivoda* „guvernator al unui vilaiet sau al unui oraș din Rumelia; comisar de poliție în partea europeană a orașului Constantinopol”, *zabet* „guvernator, cârmuitor, administrator”.

F.1.3.5. Conducători ai breslelor de meseriași și de comercianți (având, de obicei, și funcția de șefi ai slujbașilor curții de aceeași profesie și/sau de negustori sau meșteșugari oficiali ai curții): *ahci-başa* „starostele breslei bucătarilor”, *arabagi-baş* „starostele breslei harabagiilor”, *bacalbaşă* „starostele breslei brutarilor”, *baş* „șef al unei corporații, staroste”, *casap-başă* „starostele breslei măcelarilor”, *cavaf-başă* „starostele breslei cavafilor”, *chiragi-başă* „starostele breslei chirigiilor”, *chiurci-başa* „starostele breslei blănarilor și blănar oficial al curții”, *cichirgi-başa* „starostele corporației cofetarilor și șef al cofetarilor curții”, *cuiungi-başă* „starostele breslei aurarilor și argintarilor”, *ecmecci-başă* „șeful brutăriei curții și staroste al breslei brutarilor”, *gelep-başă* „starostele breslei gelepilor”, *iorgangi-başă* „starostele breslei plăpumarilor”, *maimarbaşa* „șeful constructorilor și arhitecților”, *nacaş-başa* „starostele corporației zugravilor și pictorilor-decoratori”, *naibant-baş* „șeful potcovarilor și veterinar oficial al curții”, *sacabaş* „șeful sacagiilor (răspunzător de asigurarea apei pentru palatul domnesc)”, *suiulgi-başa* „staroste al breslei fântânarilor”, *telal-başa* „staroste al corporației strigătorilor publici”, *terzi-başa* „staroste al breslei croitorilor”, *tulumbagi-başa* „șeful tulumbagiilor și sacagiilor”.

F.1.4. Registre și acte oficiale, decrete, scrisori, rapoarte, petiții, parafe: *anatefter* „registru de conturi”, *arz* „memoriu, jalbă”, *arzihal* „petiție, jalbă individuală”, *arzmahzar* „petiție colectivă”, *berat* „diplomă, brevet”, *berat-humaium* „decret imperial”, *biaz* „document în alb, blanchetă”, *bulurdiu* „ordin, dispoziție scrisă”, *caid* „registru, condică”, *caimea* „scrisoare sau notă oficială, adresă”, *canonamea* „cod de legi”, *carar* „decizie, rezoluție, hotărâre”, *chitap* „document, act; registru, catastif; carte veche, tom, bucoavnă”, *chiutuc* „condică, registru”, *danga* „ștampilă, pecete”, *davetname* „invitație, scrisoare oficială de invitare”, *embru-inam* „ordin de liberă trecere”, *emriname* „dispoziție, ordin scris”, *ferman-inam* „ordin scris pentru folosirea cailor de poștă”, *firman* „ordin, decret emis de sultan”, *giulusnamea* „scrisoare de notificare a înscăunării sultanului”, *hat* „ordin emis de cancelaria sultanului”, *hatihumaium* „ordin semnat de însuși sultanul”, *hatișerif* „ordin care purta monograma sultanului”, *hochlm* „dispoziție scrisă, ordonanță”, *igemal* „rezumat, sumar”, *ipca-firman* „firman de confirmare în funcție”, *iradea* „ordin scris emis de sultan”, *istigeal-ferman* „firman de urgentare a executării unui ordin dat anterior”, *itlac-ferman* „firman de grațiere, ordin de amnistie (emis de sultan)”, *mahzar* „petiție colectivă”, *mehtup* „scrisoare oficială, adresă, misivă”, *memhur* „act oficial întărit cu o pecete”, *menzil-buiurultiu* „ordin scris care dădea dreptul la folosirea serviciului de transport public”, *menzil-embru* „idem”, *menzil-ferman* „idem”, *mucarer* „act, firman de confirmare în scaun”, *muhur* „pecete, sigiliu; ștampilă”, *muzecherea* „notă, raport, memoriu”, *namea* „scrisoare oficială, misivă”, *nizam* „regulament, statut; dispoziții, norme”, *ruca* „jalbă, petiție”, *sebepi-tahrir* „notă explicativă”, *sinet* „act, document, zapis”, *suret* „copie a unui act, a unei scrisori etc.”, *șah* „viză, apostilă, parafă pusă pe un act”, *tacrir* „raport, memoriu”, *talhâș* „raport, referat”, *taxil-ferman* „firman de execuție financiară”, *tefter* „condică, registru”, *temasuc* „document; pact, legământ”, *teșcherea* „adeverință, certificat; chitanță; notă, bilet; autorizație, permis; pașaport”, *tura* „monogramă a sultanului, aplicată pe acte sau imprimată pe monede”, *zapt-ferman* „decret al sultanului de numire, de acordare a autorității (unui domnitor)”, *zaptinamea* „proces-verbal”.

F.1.5. Instituții, clădiri și săli publice: *argi-odasi* „sală de audiențe”, *calem* „birou, cancelarie, oficiu administrativ”, *cubea* „sala de consiliu a vizirilor”, *divan-sarai* „sediul divanului otoman”, *hamam* „baie comună de aburi”, *mabein* „sală de audiențe a sultanului sau a domnitorului român; cabinet, cameră particulară”, *mutfac* „bucătăria seraiului”, *pașa-capusi* „palatul rezidențial al marelui vizir sau al unui pașă”, *sarai-divan* „sala de audiențe și de consiliu din serai”, *serai* „palat, reședință vastă, somptuoasă”.

F.1.6. Obiceiuri și ceremonialuri de curte:

a) *alai* „cortegi, suită, procesiune domnească”, *biniș* „cavalcadă, plimbare călare”, *biniș-alai* „paradă, alai domnesc pe cai”, *darat* „ceremonial, pompă”, *ecpaia* „suită a domnitorului sau a altui demnitar”, *giuluş* „urcare pe tron, înscăunare a unui sultan”,

resm „ceremonie, solemnitate; etichetă, protocol, ritual”, *salamalec* „formulă de salut la musulmani, însoțită de gesturi specifice”, *saltanat* „cortegiu (plin de splendoare), alai, procesiune; fast, somptuozitate”, *sangeac* „cuvertură pe care ședea marele vizir, a cărei margine era sărutată de către supuși”, *selamlâc* „ceremonial cu alai domnesc”, *tacâm* „cortegiu, suită, alai”, *temenea* „salut efectuat după tipicul musulman, printr-o plecăciune adâncă; închinăciune, plecăciune”, *teşrifat* „ceremonial (mai ales de investitură)”;

b) *talâm* „plecăciune, reverență; ceremonial de prezentare (după obiceiul turcesc); purtare cuviincioasă” < tc. „instruire, exercițiu; dispoziție, instrucțiune; precept, regulă” (p. ext.); *terebe* „eveniment triumfal, manifestare solemnă; triumf” < tc. „măreție, pompă, somptuozitate” (p. ext.).

F.1.7. Acțiuni politice interne și externe: *azlu* „destituire, mazilire”, *ilhac* „anexare a unui teritoriu”, *ipca* „confirmare în scaun, menținere în funcție”, *mucaremea* „idem”, *mucarer* „idem”, *surghiun* „(loc de) exil, exilare, deportare, expulzare”, *surghiunlâc* „exil, deportare”, *tafghat* „numire într-o funcție”, *tanzimat* „denumire generică a reformelor întreprinse în Imperiul Otoman în sec. XIX”, *umur* „afaceri de stat; atribuții (care revin unei funcții de stat)”, *zapt* „administrare, administrație, stăpânire; impunere a ordinii, reprimare”.

– Literare: *mahala*, *maidan*, *muhur*, *paşalâc* (*), *salamalec*, *sofragiu* (* – în der.), *surghiun*, *temenea*.

– Populare: *caftangiu* (*), *lefegiu*, *sultană* (* – în der.), *teşcherea* (*).

– Regionale: *cadalâc* (*), *chehaie* (*), *chitap*, *ciorbagiu* (*), *danga*, *ghioz*, *huzmet* (* – în der.), *odagiu* (*), *paia* (* – în loc.), *socaç*, *talâm* (*), *tura* (*), *varoş*, *viran*, *zabet* (*).

– Istorice: *alai*, *arz*, *bei*, *beilerbei*, *beizadea*, *berat*, *berat-humaium*, *caimacam*, *capuchehaie*, *cheatip*, *ciohodar*, *divan*, *divan-efendi*, *divictar*, *firman*, *hatihumaium*, *hatişerif*, *hazna-aga*, *mehtup*, *mehtupciu*, *mucarer*, *muhurdar*, *narghelegiu*, *padişah*, *paşalâc* „țară subjucată guvernată de un pașă”, *paşă*, *perdegju*, *raia*, *saigiu*, *salahor*, *sangeac* „subdiviziune a unui vilaiet; guvernator al unui district”, *serai*, *subașă*, *suiulgi-başa*, *sultan*, *suret*, *şah*, *taht*, *tanzimat*, *valiu*, *vilaiet*, *vizir*, *zapt-ferman*.

Sfera semantică a organizării politice și social-administrative cuprinde un număr foarte mare, de 378 de termeni împrumutați din turcă de-a lungul veacurilor, situându-se, printre toate sferile semantice, pe primul loc din punctul de vedere al numărului de împrumuturi. Cum era de așteptat, influența turcă a fost copleșitoare în acest domeniu în care, îndeosebi în epoca fanariotă, structurile de conducere și administrare din țările române au fost reorganizate, mai ales la nivel central, după modelul celor otomane. Chiar dacă și-au menținut o relativă autonomie față de Poartă, Țara Românească și Moldova au fost nevoite să-și acomodeze modul de organizare social-politică internă la acela al imperiului suzeran. O bună parte a împrumuturilor din acest domeniu se referă,

desigur, la realități ale Porții, putând fi considerate, așadar, „cuvinte străine” în limba română; unele denumesc fie structuri și funcții existente în Dobrogea, în Banat și în zonele și cetățile de graniță (*raiale*) aflate sub ocupație otomană, fie persoane trimise cu diferite însărcinări în țările române, ceea ce înseamnă că ele au fost cunoscute nemijlocit de către populația românească, depășind astfel statutul de cuvânt străin. Altele însă au fost adoptate ca denotații proprii, întrucât înseși realitățile desemnate au fost asimilate în sistemul organizatoric al administrației românești. Numeroase denumiri de funcții, demnități și slujbe, de organisme și instituții, de structuri teritorial-administrative, de acte oficiale, de ceremonialuri, obiceiuri de curte și acțiuni politice se datoresc adaptării semantice la realitățile românești, uneori prin extensie, restricție sau specializare, a etimoanelor turcești desemnând realități otomane corespunzătoare. În multe cazuri, astfel de cuvinte denumesc atât funcția existentă în Imperiul Otoman, cât și pe aceea adaptată la organizarea internă a țărilor române, a curții domnești și a curților boierești.

Termenii politico-administrativi au fost preluați în tot cursul contactelor româno-otomane, însă influența masivă în domeniu nu s-a exercitat de la bun început. În primele etape ale contactelor nu au fost împrumutate decât câteva cuvinte referitoare la realități ale Imperiului Otoman: numai *beilerbei*, *pașă*, *sangeac* „district” și *subașă* datează din veacurile XIV/2–XV, iar *bei*, *beizadea*, *divan*, *emin*, *hochim*, *mahala*, *raia*, *reiz-efendi*, *sangeac* „guvernator al unui district”, *sultan*, *tefterdar*, *tersana-emini* și *vizir* – din secolul al XVI-lea, ceea ce reprezintă un procent infim, de numai 4,5% din bogata terminologie politico-administrativă preluată. Masa vocabularului aparținând acestui domeniu a fost împrumutată abia în secolul al XVII-lea și mai ales în veacul următor, în care, în condițiile reorganizărilor fanariote, au fost preluați circa 300 de termeni de acest fel. Secolului al XIX-lea nu îi aparțin decât câteva cuvinte, legate mai ales de oiconimie: *ghioz*, *hamam*, *semt*.

Această terminologie, pe cât de bogată este, pe atât de puțină viabilitate a avut, deoarece înseși realitățile denumite au dispărut în cea mai mare parte a lor. Mai mult decât atât, dintre cele 27 de cuvinte aflate astăzi în uzul curent (doar 7,2% din total), jumătate își datorează supraviețuirea numai evoluțiilor semantice sau de tip derivativ pe care le-au cunoscut termenii pe terenul limbii române. Până și cele mai cunoscute și mai răspândite dintre cuvintele de acest fel aflate în limba literară actuală, cum sunt *mahala*, *maidan*, *surghiun* sau *temenea*, au nuanțe arhaice, iar mai mulți dintre termenii populari și regionali sunt în curs de învechire și de dispariție. Poate că mai importante decât aceștia sunt cele 44 de împrumuturi care mai sunt utilizate ca termeni istorici, cu referire la realități trecute, dar încă persistente în memoria colectivă, cum sunt *bei*, *divan*, *firman*, *pașalâc*, *pașă*, *serai*, *sultan*, *vizir* etc. (unii fiind folosiți în locuțiuni și expresii populare: *ca un bei*, *ca o beizadea*, *ca un pașă*, ori cu alte sensuri, cărora cele istorice li se subsumează: *alai*, *divan*, *salahor*).

F.2. Armata (I)

F.2.1. Organisme, structuri și sedii militare sau paramilitare: *aga-capusi* „reședința comandantului ienicerilor”, *aiet* „oastea teritorială otomană”, *ascher* „oastea otomană”, *bairac* „companie, steag”, *baruthane* „pulberărie”, *bechet* „pichet de grăniceri”, *buluc* „companie; pâlc, detașament”, *caraulă* „(corp de) gardă, strajă; patrulă, rond”, *cazan* „regiment de ieniceri”, *câșlă* „cartier de iarnă, tabără; cazarmă”, *col* „subunitate de pază, patrulă; rond, strajă de noapte”, *cul* „oastea otomană, militarii turci”, *culuc* „(corp de) gardă, (post de) pază, strajă”, *dervent* „corp de gardă, fort într-un defileu”, *dunanma* „flotă de război”, *mutfac* „bucătărie de campanie”, *nizam* „armata regulată otomană”, *nizam-gedit* „noua armată regulată otomană, înființată în 1793”, *odaie* „cazarmă; unitate militară staționată într-o cazarmă”, *ogeac* „gen de armă, corp, specialitate militară; corpul ienicerilor; mare unitate de ieniceri”, *ordu-humaium* „oastea expediționară otomană comandată de sultan; tabăra militară a sultanului”, *orta* „unitate militară corespunzătoare unui batalion”, *serascherlâc* „comandamentul trupelor terestre otomane, reședința serascherului”, *serdarlâc* „funcția, titlul de serdar”, *tophana* „arsenalul imperial de artilerie”.

F.2.2. Persoane cu diferite grade și funcții militare:

F.2.2.1. În țările române:

a) *alai-ceauș* „fiecare dintre ofițerii care dirijau desfășurarea alaiului domnesc”, *avgi-bașa* „comandantul corpului de vânători”, *bairac-agă* „comandant de bairac”, *bairactar* „portdrapel, stegar”, *baș-alai-ceauș* „șeful alai-ceaușilor”, *baș-bulucbaș* „șeful bulucbașilor de seimeni”, *becciu* „gardian, santinelă”, *beșleagă* „comandant al cavaleriei destinate menținerii ordinii publice”, *bulucbașă* „comandant de buluc”, *captan* „căpitan”, *călăuz(ă)* „comandant, căpetenie”, *ceauș* „mic slujbaș (militar) folosit ca ușier, aprod sau curier; sergent(-major); comandant al unei subunități”, *chehaia* „subofițer administrativ”, *deli-aga* „comandant al deliilor”, *delibașă* „idem”, *deli-ceauș* „soldat din garda domnească”, *iuruc-bairactar* „portdrapel care purta drapelul în fruntea alaiului”, *iuzbașă* „căpitan, sutaș, hotnog”, *mehmendar* „ofițer numit ca însoțitor și ghid al unei delegații”, *satârghi-bașa* „comandant al satârghiilor”, *serdar* „dregător cu atribuții militare, comandant de oaste; comandantul călărimii; căpitan al menzilorilor”, *tufecci-bașa* „șeful gărzii domnești”, *zabet* „ofițer, comandant”, *zabitan* „idem”, *zapciu* „agent de poliție, jandarm, sergent de stradă”;

b) *baș-căpitan* „căpitan de frunte” < tc. „căpitan de navă” (prin etimologie populară, după *baș* și *căpitan*).

F.2.2.2. În Imperiul Otoman: *agalar-aga* „generalisim otoman”, *aga-pașa* „comandantul ienicerilor, având funcție de vizir”, *agă* „ofițer superior, comandant otoman”, *alai-bei* „comandant de regiment la spahii”, *arnăut-pașa* „comandant al

corpului otoman format din albanezi", *ascher* „soldat turc”, *ascherliu* „idem”, *baltagi-baş* „comandant al unei subunități de baltagii”, *baltagilar-chehaiasi* „comandantul baltagiilor”, *baş-beşleagă* „comandantul corpului de cavalerie otomană”, *baş-bog* „comandantul suprem al armatei otomane”, *baş-capigiu* „căpitan de capigii”, *baş-ceauş* „sergent-major; ofițer cu atribuții judecătorești în corpul de ieniceri”, *bimbaşă* „comandant de batalion, maior”, *bostangi-başa* „comandantul bostangiilor și șef al gărzii seraiului”, *bostangilar-odobaşa* „loțiitorul lui bostangi-başa”, *boşnac-aga* „guvernatorul militar al Bosniei”, *capigi-başă* „căpetenie a unei cete de capigii”, *capigilar-chehaiasi* „intendentul corpului de capigii”, *caplan-paşă* „comandantul caplanilor”, *capudan-paşa* „comandantul flotei de război otomane”, *cavaz-başa* „comandantul jandarmilor turci”, *cazangiu* „comandant al unui regiment de ieniceri”, *călăuz-başa* „demnitar militar care avea în subordine călăuzele”, *cârcserdar* „comandant al unei puteri de jandarmi turci”, *ceacârgi-başa* „ofițer otoman, șef al vânătorilor cu ulii”, *cearcagi-başă* „comandantul cearcagiilor”, *ceauş-başa* „căpetenia ceauşilor; mareşal al curții otomane”, *ceauşlar-emin* „intendent al ceauşilor”, *cetegiu* „comandantul unui detaşament pentru incursiuni”, *ciorbagiu* „comandant de orta (la ieniceri)”, *culchehaia* „loțiitorul comandantului ienicerilor”, *cumbaragi-başa* „comandantul cumbaragiilor”, *dizdar* „comandant de fortăreață”, *dogangi-başa* „comandantul corpului de vânători cu șoimi”, *feric* „general de divizie”, *gebegi-başa* „comandantul gebegiilor”, *ghenci-aga* „comandantul unui corp de arnăuți”, *ghiunghiuler-agasi* „comandantul gărzii de corp a marelui vizir”, *hasechi-aga* „șeful gărzii personale a sultanului”, *ial-agasi* „comandant însărcinat cu apărarea litoralului”, *ienicer-aga* „comandantul ienicerilor”, *ienicer-cheatibi* „secretarul corpului de ieniceri”, *ienicer-efendi* „idem”, *iuzul-emen* „căpitan”, *miralai* „comandant de regiment, colonel”, *muhafiz* „comandant al unei cetăți sau al unui oraș fortificat”, *muhzur-aga* „comandantul companiei de ieniceri din subordinea marelui vizir”, *muşir* „comandant de corp de armată, mareşal”, *nazâr* „guvernator militar al unui oraș turcesc”, *odabaş* „ofițer de ieniceri, loțiitor al ciorbagiului”, *ogeac-aga* „comandantul unei mari unități de ieniceri”, *ogeac-tătar* „curier al unui ogeac”, *ordu-agasi* „comandant al oastei expediționare”, *ordu-cadisi* „judecător militar suprem”, *orta-ceauş* „subofițer de ieniceri”, *paşa-serascher* „comandant suprem al trupelor terestre otomane, serascher”, *reizicol* „comandant de patrulă”, *sangeactar* „portdrapel, stegar”, *saxongi-başa* „comandantul regimentului care avea în dotare dulăi”, *seimen-başa* „comandant al diviziei de seimeni”, *serascher* „comandant al trupelor terestre otomane”, *serascher(iu)-paşa* „ministru de război”, *serdar* „comandant de mare unitate de ieniceri, cu grad de general”, *serdar-aga* „generalisim al unei armate”, *serdar-ecrem* „comandant suprem al trupelor otomane”, *serdengheciti-aga* „comandant al unei companii de sacrificiu”, *silihtar* „demnitar militar care avea în grijă și purta armele sultanului”, *silihtar-aga* „mareşalul curții otomane”, *silihtar-paşa* „idem”, *solcol-agasi* „ofițer atașat pe lângă un comandant de unitate (în calitate de comandant al flancului stâng)”,

spahilar-agasî „comandantul corpului de spahii”, *topci-başa* „comandantul artileriei otomane”, *turnagi-aga* „comandantul batalionului de turnagii”, *usta* „ofiţer inferior, maestru militar de ieniceri”, *vezir-agasi* „ofiţer superior din subordinea nemijlocită a marelui vizir”, *zagargi-başa* „comandantul Batalionului 61 de ieniceri”.

F.2.3. Genuri de armă şi specialităţi militare: *agemoglan* „creştin turcizat din rezerva trupelor de ieniceri”, *arnăut* „soldat din corpul otoman format din albanezi”, *atliu* „cavalerist”, *avgju* „militar din corpul de vânători”, *azap* „soldat din corpul de miliţie sau de infanterie neregulată otomană”, *baltagiu* „soldat înarmat cu un baltag dintr-o unitate specială de pază a haremului”, *baş-buzuc* „ostaş voluntar din trupele otomane neregulate”, *beşliu* „soldat din cavaleria destinată menţinerii ordinii publice”, *bostangiu* „ienicer din unitatea de pază a seraiului”, *capigiu* „fiecare dintre uşierii care formau un corp militarizat special de pază şi de menţinere a ordinii în serai”, *caplan* „soldat din trupele de poliţie otomană”, *carafefiz* „voluntar turc din timpul Revoluţiei din 1821”, *caraulă* „santinelă, gardian, străjer”, *cavas* „jandarm, soldat din forţele de ordine”, *cârjaliu* „membru al unor cete paramilitare din sudul Bulgariei”, *cearcagiu* „soldat din trupele de avangardă, cercetaş”, *checeliu* „categorie de ieniceri care purtau căciuli de pâslă”, *colgiu* „gardian, jandarm; străjer”, *culoglu* „infanterist otoman”, *culucciu* „gardian, străjer”, *cumbaragiu* „artilierist otoman”, *curugiu* „soldat turc folosit pentru apărarea garnizoanelor”, *dalcâlâci* „soldat voluntar dintr-un corp special de infanterie otomană”, *deliu* „soldat din cavaleria uşoară”, *dervent* „santinelă”, *echingiu* „soldat din corpul destinat incursiunilor”, *gebegiu* „armurier”, *gebeliu* „soldat dotat cu armură”, *harbagiu* „halebardier”, *hasas* „jandarm turc având misiuni de pază”, *hasichiu* „soldat din garda personală a sultanului”, *iamac* „recrut; grănicer turc”, *iasacciu* „soldat turc din trupele de siguranţă”, *ienicer* „soldat pedestru din corpul de elită al oastei otomane centrale”, *iurucleri* „militari otomani dintr-un detaşament de infanterie neregulată”, *lagumgiu* „militar specializat în instalarea explozivilor”, *lefegiu* „mercenar (străin)”, *levant* „soldat voluntar”, *manaf* „cârjaliu”, *martalog* „mercenar creştin dintr-un corp militarizat de poliţie”, *mutafaraca* „soldat din poliţia otomană călare”, *nefer* „oştean turc”, *nizam* „militar în termen, soldat turc”, *ogeacliu* „soldat dintr-un ogeac; ienicer”, *olofan* „soldat mercenar (turc)”, *oturac* „soldat turc lăsat la vatră, veteran, rezervist”, *paic* „soldat din garda personală, folosit ca valet, curier etc.”, *pazvan* „paznic de noapte”, *pazvant* „ostaş din trupele rebele ale lui Pazvantoglu”, *redif* „soldat rezervist, recrut (otoman)”, *saragea* „soldat din cavaleria neregulată de pază şi protecţie”, *satârgiu* „soldat mercenar înarmat cu satâr”, *seimen* „soldat dintr-un regiment de ieniceri; soldat din garda personală a guvernatorilor de provincii”, *serdengheşti* „soldat voluntar din companiile otomane de sacrificiu”, *serhatliu* „soldat din trupele otomane de graniţă”, *silihtar* „soldat dintr-o companie de cavalerie cu atribuţii de gardă; armaş otoman”, *solac* „arcaş pedestru din garda sultanului”, *spahi-oglan* „militar cavalerist din

garda de protecție a sultanului", *spahiu* „militar din corpul de cavalerie al oastei otomane de provincie, deținător al unui fief", *suvariu* „soldat călare, cavalerist (turc)", *timar-spahiu* „spahiu posesor al unui timar", *topciu* „artilerist, tunar", *tufeciu* „pușcaș mercenar din garda domnească; armurier", *tuiimean* „ostaș dintr-un corp de miliție neregulată otomană, recrutat din rândul populației rurale", *turnagiu* „militar din Batalionul 63 de ieniceri", *zeibeg* „soldat dintr-o organizație paramilitară otomană", *zulufciu* „soldat dintr-o unitate specială de baltagii".

F.2.4. Construcții militare: *beden* „crenel; parapet", *burgi* „turn de cetate, bastion", *hindichi* „tranșee; șanț de întărire", *măzgal* „crenel, ambrazură", *meterez* „fortificație, zid de apărare, întăritură; redută, bastion; palisadă; parapet la zidurile și turnurile de apărare", *muhafizea* „loc întărit, garnizoană fortificată", *palancă* „loc întărit pentru apărare, redută, fortificație; palisadă", *serhat* „cetate sau fortăreață turcească de graniță", *tabie* „fortificație, redută, bastion".

F.2.5. Arme, muniții și materiale militare (unele folosite și în viața civilă):

a) *alai-top* „tun regimentar", *arbiu* „vergea cu care se încarcă sau se curăță pușca", *balimez* „tun de calibru mare", *baltag*, *barut* „praf de pușcă", *bilezic* „inel care fixează țeava de patul puștii", *buzdugan* „măciucă, ghioagă de fier", *calcan* „scut, pavază", *călăci* „sabie (turcească)", *ceadâr* „cort", *chilom* „măciucă ferecată, buzdugan", *ciftea* „pușcă de vânătoare cu două țevi", *ciomag*, *cobur* „toc de pistol (atârnat la șa)", *condac* „patul puștii", *cumbara* „bombă, obuz; mortar, obuzier", *fîșic* „cartuș; rachetă (folosită la focul de artificii)", *geantă* „cartușieră", *gephanea* „muniție de război; arsenal", *ghiulea* „obuz, bombă", *giudea* „lance, sulită", *hanger* „pumnal mare, cu lama lată și încovoiată", *havan* „tun de calibru mare, mortar", *havantop* „idem", *hășt* „lance, sulită scurtă și groasă", *iatagan* „sabie turcească cu lama curbă și lată", *lagum* „mină, armă explozivă", *lobut* „bătă groasă, măciucă, ciomag", *mangealâc* „balistă", *matrac* „bătă, ciomag", *măzrac* „lance, sulită lungă", *mehemuri* „provizii, materiale de război; muniții", *muhimat* „idem", *otac* „cort militar", *palască* „cartușieră, geantă în care se țin cartușele", *pală* „sabie scurtă, cu lama lată și curbată", *saivan* „cort deschis folosit pentru adăpostirea unui demnitar", *satâr* „instrument în formă de secure cu coadă scurtă sau de cuțit mare cu lama lată și groasă (folosit în trecut și ca armă de luptă sau ca unealtă a călăului, iar astăzi pentru a tranșa carnea și a sparge oasele)", *sileaf* „brâu lat în care se purtau înfipte diferite arme", *sopă* „măciucă, ciomag, ghioagă", *suia* „mâner de sabie ornamentat", *șiș* „stilet, jungher, pumnal cu lama lungă (uneori purtat ascuns într-un baston)", *șușanea* „pușcă lungă cu țeava ghintuită", *tapangea* „pistol", *telcurșum* „glonț de plumb", *top-condaclari* „afeturi de tun", *topuz* „măciucă, ghioagă", *tufec* „pușcă";

b) *sileaf* „denumirea unei arme (nedefinite)" < tc. „armă" (p. spec.).

F.2.6. Însemne, decorații, drapele: *alem* „stindard cu însemnele Imperiului Otoman”, *bairac* „steag, drapel de mătase, foarte lat”, *bind* „drapel, stindard”, *buciu* „steag alcătuit dintr-o jumătate de coadă de cal”, *călâci-caftan* „ansamblu format dintr-o sabie și o mantie de onoare, conferit ca însemn al puterii”, *celenghi* „decorație în formă de egretă”, *cioian* „toiag argintat purtat ca însemn de către alai-ceauși”, *hazran* „baston cu măciulia de argint (purtat ca însemn al rangului)”, *iuruc-bairac* „drapel alb domnesc purtat în fruntea alaiului”, *megidie* „numele unei decorații otomane”, *nişam* „decorație, medalie turcească”, *nişam-lftihar* „numele unei decorații otomane”, *sangeac* „drapel, stindard turcesc”, *sangeac-șerif* „steag turcesc de mătase verde, folosit în războaiele conduse de sultan”, *tui* „lance cu o măciulie de metal și cu una sau mai multe cozi de cal împletite, având rol de drapel și de însemn al rangului; fiecare dintre cozile de cal prinse de această lance”.

F.2.7. Acțiuni și dispozitive militare sau paramilitare:

a) *alai* „trupe în formație, dispozitiv”, *dulum* „captură, pradă de război”, *ghezec* „schimb, tură, rând într-un serviciu de pază” (în loc. adv. *cu ghezecul* „cu schimbul, în schimburi”), *hugium* „asalt, atac, ofensivă”, *imdat* „întăriri, trupe de sprijin, ajutor militar”, *iureș* „asalt, atac, navală”, *muhafizea* „(dispozitiv de) apărare, defensivă, pază”, *muhaserea* „asediu, blocadă”, *mutarechea* „armistițiu”, *sacicol* „flancul drept al dispozitivului de luptă”, *sefer* „război, expediție militară, campanie”, *solcol* „flancul stâng al dispozitivului de luptă”, *sursat* „rechiziție pentru nevoile oastei otomane”, *veră* „capitulație, predare la inamic”;

b) *bozgun* „război, bătălie” < tc. „înfrângere, derută” (p. ext.).

– Literare: *baltag*, *bulucbașă* (*), *ciomag*, *ghiulea*, *iureș* (*), *meterez*, *satâr*.

– Populare: *arbiu* (*), *beșleagă* (*), *buzdugan* (*), *caraulă*, *șiș*, *șușanea* (*), *topuz* (* – în loc.).

– Regionale: *azap* (*), *bairactar* (*), *barut*, *becciu*, *bilezic* (*), *bozgun*, *ceadâr* (*), *ceauș* (*), *ghezec*, *hanger* (*), *hindichi* (*), *hugium* (*), *martalog* (*), *matrac*, *orta* (*), *oturac* (*), *palancă* (*), *palașcă* (*), *sopă*, *tabie* (*).

– Istorice: *agă* (*), *arnăut* (*), *azap*, *bairac*, *beșiiu*, *capigi-bașă*, *chilom*, *cobur*, *col*, *colgiu*, *deliu*, *echingiu*, *ial-agasi*, *iatagan*, *ienicer*, *lefegiu*, *mehmendar*, *nefer*, *nizam*, *odaie*, *paic*, *saivan*, *sangeac*, *saragea*, *satârgiu*, *seimen*, *serascher*, *serdar*, *serhat*, *silihtar*, *spahiu*, *top-condaclari*, *tophana*, *tui*, *zapciu* (*).

Terminologia militară împrumutată din limba turcă însumează 279 de cuvinte de specialitate, care ar putea figura și ca termeni profesionali dacă majoritatea lor nu ar fi fost împrumuturi oficiale cu statut de „cuvinte străine”, deci dacă ar fi fost însușite și perpetuate în limbajul specific al armatei române. În puține cazuri s-a întâmplat însă acest lucru, iar majoritatea cuvintelor care au ajuns să denumească, la un moment dat, acțiuni, însemne, construcții, structuri, grade, funcții ori specialități militare românești

sau arme folosite în țările române de către militari autohtoni au dispărut în scurt timp din limbă, deoarece realitățile desemnate au fost și ele efemere. Pentru proporția redusă în care termenii de acest tip au fost însușiți de terminologia autohtonă este semnificativ faptul că cele 25 de nume de grade și funcții autohtonizate reprezintă numai o treime din termenii folosiți pentru a desemna exclusiv realități ale armatei otomane, deci care nu au fost preluate de structurile militare românești (77 de denumiri)⁸⁹, și un sfert din totalul împrumuturilor care denumesc grade și funcții militare (103 termeni). Denumirile de specialități militare și genuri de armă au fost adoptate într-o măsură și mai mică.

Caracteristic pentru sistemul otoman este faptul că militarii îndeplineau adesea și funcții civile, de aceea discernerea demnităților pur militare de cele politico-administrative prezintă adesea dificultăți: *ceaușii*, de pildă, erau slujbași care aveau grade sau funcții inferioare în ierarhia militară ori civilă, iar titlul de *pașă* era conferit înalților funcționari civili și militari. Interferența era perfectă, întrucât însăși conducerea politică era militarizată. Pe de altă parte, numeroase denumiri de arme, construcții, cutume și chiar specialități militare desemnau, încă în limba turcă, realități folosite și în viața civilă. Cuvinte cum sunt cele care semnifică „străjer, gardian, santinelă, paznic” (*caraulă, colgiu, culucciu, pazvan*) sau denumirile de mijloace de luptă (arme de foc, arme albe etc.) cu care erau înarmați ostașii turci (*baltag, buzdugan, calcan, chilom, ciomag, cobur, fișic, hanger, satâr, sileaf, șis, şușanea, tapangea* etc.) erau utilizate și în domeniul civil. Evoluția istorică a turcilor s-a bazat pe forța oștirii, iar sistemul politic are până în zilele noastre componente care nu pot face abstracție de tradiția militaristă. În trecut, cu atât mai mult, viața politică și social-administrativă era în mare parte militarizată și impregnată de puterea, prestigiul și privilegiile armatei.

Imposibil de imitat fidel, acest sistem a fost preluat numai parțial și în unele detalii, îndeosebi la nivelul conducerii centrale, care a încorporat anumite forme organizatorice copiate după modelele ale Porții, însușindu-și o serie de grade, funcții, genuri de armă și specialități militare otomane, pe care le-a integrat în sistemul românesc. Ceva mai ușor de asimilat au fost denumirile de obiecte folosite în activitatea militară, cum sunt acelea ale armelor, însemnelor și construcțiilor, dacă ele nu se refereau strict la realități specifice turcilor.

Unii termeni militari, denumind la început exclusiv realități otomane, au o vechime considerabilă, fiind împrumutați în secolele XV–XVI: *agă, azap, beșliu, buzdugan, călăuză, ceauș, chehaia, chilom, ciomag, deliu, hanger, hasas, ienicer, iuzbașă, lefegiu, sangeac, satârgiu, spahiu*. Având în vedere faptul că primele contacte româno-turce au

---

⁸⁹ Alte denumiri de grade și funcții au fost împrumutate cu semnificații modificate în momentul împrumutului (cf., de exemplu, *agă*, care, din „titlu militar dat ofițerilor superiori; comandant al trupelor de ieniceri”, a devenit în română „comandant al pedestrimii române” și „șef al agiei, dregător având atribuțiile prefectului de poliție de mai târziu”).

avut un caracter mai degrabă tensionat și conflictual, ar fi fost, poate, de așteptat ca această terminologie să predomină și să reprezinte mai mult decât 10,3% din împrumuturile preluate până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Inventarul lexical militar preluat până în acel moment este însă net depășit numeric de termenii care denumesc obiecte (îndeosebi țesături) achiziționate prin comerț. Toate celelalte 261 de împrumuturi din domeniul militar datează din secolele XVII–XVIII, eventual cu excepția regionalismelor *becciu*, *bozgun* și *ghezec*, care ar putea fi împrumuturi dialectale din secolul XIX.

Din toată această terminologie bogată nu s-au perpetuat până astăzi decât 69 de cuvinte, dintre care 35 se mai folosesc pentru a denumi exclusiv realități ale trecutului, unele, ce-i drept, importante pentru evocarea unor momente ale istoriei naționale (de exemplu *agă*, *arnăut*, *beșliu*, *deliu*, *iatagan*, *ienicer*, *lefeșiu*, *nefer*, *seimen*, *spahiu*, *tui*, *zapciu*). În limbajul uzual actual nu se mai găsesc însă decât 34 de împrumuturi din această sferă semantică (12% din total), care, în marea lor majoritate, și-au pierdut semnificația militară: dintre cei 14 termeni literari și populari actuali, *baltag*, *ciomag*, *satâr* și *șiș* denumesc mijloace utilizate astăzi numai în viața civilă, *caraulă* este fie istoric, fie transpus semantic în viața administrativă rurală, *ghiulea* și *meterez* au nuanțe arhaice sau figurate, iar *arbiu*, *beșleagă*, *bulibașă*, *buzdugan* (ca termen dialectal uzual, nu istoric), *iureș*, *șușanea* și *topuz* sunt în uz numai în locuțiuni sau cu sensuri dezvoltate în română. Cât privește cele 20 de regionalisme, 14 dintre ele sunt utilizate exclusiv cu semnificații care s-au îndepărtat considerabil de cele etimologice, *becciu* și *ghezec* se referă la serviciile de pază, care și în Imperiul Otoman puteau fi nu numai militare, ci și civile, *matrac* și *sopă* denumesc arme folosite îndeobște de civili, astfel încât doar *barut* și *bozgun* mai au accepțiuni pur militare, dar sunt în curs de a ieși din uz. Mai mulți termeni (*bulucbașă*, *buzdugan*, *ceauș*, *hanger*, *orta* etc.) sunt istorici cu sensul etimologic, dar actuali cu înțelesul dezvoltat în română, iar *bimbașă* este folosit în expresii în care sensul original s-a opacizat (*ca un bimbașă* sau *ca bimbași*).

F.3. Activitatea comercială și de servicii (I)

F.3.1. Organisme, locuri și clădiri cu statut comercial (v. și D.12.4):

a) *arasta* „piață comercială (într-un oraș)”, *bezestin* „piață acoperită, hală comercială”, *cafenea*, *capan* „magazie, depozit de alimente; grâнар”, *carvasara* „han, caravanserai”, *chiler* „magazie de aprovizionare a Porții”, *dugheană* „prăvălie, magazin”, *ghiumbruc* „vamă, punct vamal, clădire a vămii”, *han* „caravanserai, motel”, *magaza* „magazin, prăvălie; magazie, depozit; atelier”, *mihamea* „birt, cârciumă”, *panair* „târg de țară, iarmaroc”, *pazar* „piață, târg”, *sârghiu* „tarabă; tejghea; loc unde se depozitează zarzavatul pentru piață”, *tahmis* „local în care se prăjea și se măcina cafeaua; prăjire și măcinare a cafelei în vederea vânzării”, *tarabă* „oblon mobil de

prăvălie", *teyghea* „suport (într-un magazin, un birt etc.) pe care vânzătorul își expune și își vinde marfa”;

b) *chiolhan* „cuptor (pe care brutarii obișnuiesc să doarmă)” < tc. „cuptor mare, subteran, aflat sub baia publică” (p. gener.); *tarabă* „masă pe care negustorii își expun marfa în aer liber sau într-o hală” < tc. „placă de lemn, teyghea (pe care se lucrează, se taie, se etalează sau se vinde ceva)” (p. spec.).

F.3.2. Ocupații cu caracter comercial: *bozagilâc* „ocupația bozagiului”, *geambașlâc* „ocupația geambașului”, *hargi* „brânșă, domeniu, ramură a comerțului”, *samsarlâc* „ocupația samsarului”, *telalâc* „ocupația telalului”.

F.3.3. Persoane implicate în activitatea de comerț și servicii (v. și numele de profesii de sub D, passim):

a) *baclavagiu*, *balgiu* „negustor turc care cumpăra miere”, *basargiu* „negustor”, *bazarghean-bașă* „negustor turc desemnat ca furnizor oficial al sultanului”, *băcan*, *bocceagiu* „negustor ambulant de mărunțișuri, tolbaș”, *bozagiu* „persoană care prepară și vinde boza și alte băuturi răcoritoare”, *cafegiu* „persoană care prepară și vinde cafea”, *capanlıu* „negustor turc care achiziționa alimente pentru depozitul central al Porții”, *carmangiu* „lucrător într-o carmangerie”, *chiolhangiu* „slujbaș însărcinat să încălzească baia comună turcească”, *cichirgiu* „cofetar; producător și vânzător de zaharicale”, *ciubucciu* „fabricant și negustor de ciubuce, pipe, lulele etc.”, *dughengiu* „prăvăliaș”, *eschigiu* „negustor de vechituri”, *fișicciu* „artificier, persoană care fabrica și vindea cartușe, rachete și explozive”, *geambaș* „negustor sau samsar de cai”, *gelep* „negustor de vite”, *ghiumbrucciu* „vameș”, *halvagi* „persoană care prepară și vinde halva”, *hangiu*, *iaurgiu* „persoană care prepară și vinde iaurt”, *isirgiu* „negustor de sclavi”, *lustragiu* „văcsuitor”, *matrapaz* „negustor ambulant; traficant, mijlocitor, misit”, *mușteriu* „client, cumpărător”, *ogeac-bazarghean* „negustor care aproviziona corpul ienicerilor”, *paceagiu* „bucătar care prepara și vindea piftie numită pacea”, *pastramagiu* „persoană care prepara și vindea pastramă”, *pazarghean* „negustor, comerciant”, *pazarghidean* „comisionar, misit”, *păzarliu* „negustor, târgoveț”, *pilafciu* „persoană care prepara și vindea pilaf”, *rachigiu* „persoană care fabrică și/sau vinde rachiu”, *salepgiu* „persoană care prepara și vindea salep”, *samsar* „intermediar, mijlocitor, comisionar, misit”, *simigiu* „covrigar”, *surecciu* „negustor de vite”, *șerbegiu* „persoană care prepara și vindea șerbet”, *tablagiu* „vânzător ambulant de alimente”, *taucciu* „crescător și vânzător de găini”, *tejghetar* „persoană care stă la teyghea ca vânzător sau încasator”, *telal* „negustor ambulant, mai ales de haine vechi; mijlocitor, intermediar, misit; persoană care făcea strigările la un mezat”, *toptangiu* „angrosist”, *tutungiu* „vânzător într-o tutungerie”;

b) *cazacliu* „negustor (originar din Ucraina) care făcea negoț între Ucraina, Moldova și Imperiul Otoman” < tc. „(om) originar din Ucraina; cazac” (p. spec.); *mamelegiu* „negustor de mobile și de mărunțișuri” < tc. „negustor” (p. spec.).

F.3.4. Afaceri, tranzacții și acțiuni comerciale:

a) *alışveriş* „negot, comerț, afacere”, *cacealma* „contrabandă”, *cacerdisi* „a trece (ceva) prin contrabandă; a ascunde, a dosi”, *casapbaşlâc* „achiziționare forțată de carne de la populație, constituind însărcinarea starostelui măcelarilor”, *câtlâc* „penurie, lipsă de produse, criză comercială”, *chesat* „lipsă de vânzare, stagnare în afaceri, recesiune”, *chesatliuc* „idem”, *chilipir* „afacere avantajoasă, profitabilă”, *hareci* „adjudecare a unui obiect prin licitație publică”, *matrapazlâc* „comerț (fraudulos), trafic”, *mezat* „vânzare publică, licitație”, *pazar* „tranzacție, tocmeală, târg”, *pazarlâc* „târguială, negot, comerț; tocmeală, târg”, *riza-pazar* „comerț cu prețuri libere”, *safta* „prima vânzare dintr-o marfă sau la începutul unei zile, pocinog”, *samsarlâc* „tranzacție încheiată de un samsar, intermediere, comision”, *seftenlichi* „prima vânzare, safta”, *sultan-mezat* „licitație care avea loc în divanul țării”, *tedaric* „achiziționare, aprovizionare; provizii”, *toptan* „cu ridicata, angro”, *trampă* „troc, schimb în natură”;

b) *dever* „volumul vânzărilor, cifră de afaceri; vânzare (mare)” < tc. „rulare, circulație (a mărfurilor sau a banilor); ciclu, perioadă, răstimp” (p. spec.); *ghiotura* subst. (în loc. adv. *cu ghiotura* „cu ridicata, angro”) < tc. (adv.) „angro” (prin conversiune); *mumbaia* „cumpărare forțată, la preț redus, de grâne, vite etc. din țările române” < tc. „cumpărare (la un preț special)” (p. spec.).

F.3.5. Obiecte folosite în activitatea comercială și de servicii:

a) *amanet* „gaj, zălog”, *catertai* „balot mic, transportat pe spinarea unui catâr”, *chilipir* „marfă cumpărată la un preț avantajos, lucru foarte ieftin”, *chisea* „săculeț cu care își frecau pielea cei care făceau băi turcești”, (*lemne de*) *cichie* „lemne de foc de slabă calitate, cântărite angro”, *cicmigea* „sertarul unei tejghele sau casetă în care se strâng banii rezultați din vânzări”, *cişit* „asortiment, stoc de mărfuri”, *fişic* „cornet de hârtie”, *hagemiş* „manufactură de Persia”, *iznasi-zaherea* „diverse sortimente de provizii alimentare”, **mamul* „produs manufacturat, obiect fabricat, manufactură”, *marda* „marfă învechită, depreciată (care se vinde la preț redus), sold”, *metah* „articol, produs, marfă”, *minghinitai* „balot (de lână) presat”, *mumbaia* „cantitate de grâne, vite etc. achiziționate forțat, la preț redus”, *parcea* „pachet sau legătură de 4 – 6 obiecte de același fel; cupon de stofă”, *tabla* „tavă mare de lemn pe care negustorii ambulanți își purtau marfa”, *tai* „balot”, *teanc* „pachet mare, balot, legătură”, *testea* „pachet sau legătură conținând un număr fix de obiecte de același fel”, *top* „pachet ambalat care cuprinde un anumit număr de coli de hârtie sau de carton; balot, pachet sau legătură care cuprinde un număr fix de obiecte sau o anumită cantitate de material de același fel (bumbac, chibrituri, lumânări, papiote, scuiuri etc.); vălătuc, val, sul de țesătură, trâmbă”, *tura* „pachet, legătură, sul (cu 10 – 12 piei)”, *vitai* „un singur balot (de lână)”;

b) *marda* „obiect pe care vânzătorul îl oferă gratuit cumpărătorului, în plus față de obiectele vândute” < tc. „suprapreț, sumă care depășește valoarea reală a mărfii”

(p. ext.); *tulum* „sul de 20 sau de 40 de blănuri sau de piei” < tc. „burduf; cimpoi; bucată de blană sau de piele; tub” (p. ext. ori prin condensare).

F.3.6. Unități și instrumente de măsură:

a) *arșin* „unitate de măsură pentru lungime”, *cântar* „balanță, cumpănă; basculă; veche unitate de măsură pentru greutate”, *chilă* „unitate de măsură de capacitate”, *dara* „greutatea ambalajului, tară; greutate folosită la cântar”, *dimerlie* „baniță”, *halep* „unitate de măsură pentru lungime”, *oca* „unitate de măsură pentru capacitate sau greutate; vas care are această capacitate”, *palmac* „unitate de măsură pentru lungime, egală cu a opta parte dintr-o palmă”, *rif* „unitate de măsură pentru lungime, cot”, *rup* „a opta parte dintr-un cot; un sfert de metru”, *stamboală* „unitate de măsură de capacitate pentru cereale, echivalentă cu circa 45 kg; vas special care are această capacitate; baniță”, *șinic* „măsură de capacitate pentru cereale, echivalentă cu 7 – 15 kg; vas cu această capacitate”, *tas* „talger, taler de balanță”, *tenchi* „unitate de măsură pentru greutate, egală cu un sfert de dram”, *terezie* „cântar, balanță, cumpănă; taler de balanță”, *top* „greutate la cântarul cu un braț”, *veznea* „balanță mică”;

b) *ichilic* „unitate de măsură de capacitate, egală cu 50 de dramuri” < tc. „vas care conține două măsuri” (p. spec.).

F.3.7. Controlul comerțului: *aiar* „verificare, etalonare a greutateilor și cântarelor”, *chefș* „expertiză oficială”, *cișniu* „degustația unui produs alimentar”.

– Literare (unele sunt astăzi preponderent istorice, dar se mai pot folosi și pentru realități actuale⁹⁰): *amanet*, *băcan*, *cafenea*, *carmangiu*, *cântar*, *chilipir*, *dara*, *dugheană* (*), *fîșic*, *geambaș*, *geambașlâc*, *halvagi*, *han*, *hangiu*, *iaurgiu*, *lustragiu*, *samsar*, *samsarlâc*, *simigiu*, *tarabă* „masă a negustorilor”, *tas*, *teanc* (*), *tejghea*, *tejghetar*, *telal* „negustor ambulant”, *testea*, *top* „pachet cu un anumit număr de coli de hârtie”, *tutungiu*.

– Populare (unele cu nuanțe istorice): *alișveriş*, *cacealma* (*), *cafegiu* (*), *dever*, *ghiotură* (în loc. cu *ghiotura*), *mezat*, *mușteriu*, *oca*, *pilafciu* (*), *safta*, *terezie*, *toptan* (* – în loc.), *toptangiu*, *trampă* (*).

– Regionale: *aiar* (*), *arșin*, *balgiu* (*), *bozagiu*, *chiolhan*, *cichie*, *cichirgiu*, *dimerlie*, *dughengiu*, *magaza* (*), **mamul* (* – în der.), *marda*, *matrapaz*, *palmac*, *panair*, *paazar*, *sârghiu*, *stamboaiă*, *șinic*, *taucciu*, *top* „greutate la cântar”, *tulum* (*).

– Istorice: *baclavagi*, *iznasi-zaherea*, *pastramagi*, *pazarghidean*, *salepgiu*, *tabla*.

Comerțul a constituit de la bun început calea pe care numeroase cuvinte turcești au pătruns în limba română, deodată cu obiectele pe care le denumeau. Rezultate lingvistice ale schimburilor comerciale și ale sistemului de negoț și de servicii implantat

⁹⁰ *Amanet*, de pildă, dispăruse în perioada regimului comunist, însă a fost readus în actualitate după Revoluția din 1989, prin deschiderea unor *case de amanet*; *dara* mai este actual îndeosebi în loc. *mai mare daraua decât ocaua*, iar *simigiu* și *tutungiu* – în der. *simigerie* și *tutungerie*.

în țările române sub influență turcească sunt, așadar, nu numai cei 141 de termeni prezentați mai sus, ci și o multitudine de împrumuturi lexicale aparținând altor sfere semantice: denumiri de țesături, obiecte de îmbrăcăminte sau de podoabă, alimente, unelte și alte obiecte utilizate în casă ori în activitățile profesionale, substanțe folosite ca leacuri, coloranți, materii prime, precum și alte realități preluate pe calea comerțului⁹¹.

Nu este deci de mirare că astfel de cuvinte predomină în rândul primelor împrumuturi, din veacurile XIV–XVI. În această perioadă au fost preluați și o serie de termeni strict comerciali, desemnând ocupații, unități de măsură, locuri sau obiecte folosite în comerț și servicii: *amanet, băcan, carvasara, cântar, chilă, dugheană, gelep, pazar, teanc*. Alte câteva denumiri de acest fel au fost împrumutate mult mai târziu, în sec. XIX, probabil dialectal (*chiolhan* „cuptor [al brutarilor]”, *cichie, panair, sârghiu, tauciu, top* „greutate la cântar”), dar cele mai multe regionalisme actuale au atestări mai vechi și au fost utilizate în trecut pe arii mai largi (*aiar, arșin, balgiu, bozaglu, cichirgiu, dimerlie, dughengiu, magaza, *mamul, marda, matrapaz, palmac, pazar, stamboală, șinic, tulum*).

Numai 45% dintre împrumuturile aparținând strict acestei sfere semantice s-au menținut până astăzi în limbajul curent (64 de termeni, dintre care 28 literari, 14 populari și 22 regionali), însă chiar și unele dintre aceste cuvinte uzuale au dobândit nuanțe arhaice sau istorice, având tendința să iasă din uz, deoarece înseși realitățile denumite sunt pe cale de dispariție, ca urmare a modificărilor radicale petrecute în ultimele câteva decenii în sistemul comercial din România; alte șase împrumuturi sunt termeni istorici propriu-zisi (fiind folosite în unele texte actuale pentru a evoca realități ale unui trecut îndepărtat). Doar *amanet, cacealma, cafenea, cântar, chilipir, dever, dugheană, fișic, ghiotură, han, mezat, mușteriu, tarabă, teanc, tejghea, top, toptan, trampă* pot fi considerați ca făcând parte din vocabularul activ al majorității românilor, iar unii dintre termeni continuă să dăinuie cu deosebire în derivate (*băcănie, carmangerie, lustragerie, simigerie, tutungerie*) ori cu semnificații noi (*cacealma, cafegiu, chilipir, dugheană, ghiotură, teanc*) sau numai în locuțiuni (*dara, mezat, oca, saftea, toptan, trampă*) care, în general, au ieșit din sfera pur comercială.

F.4. Activitatea financiară (I)

F.4.1. Organisme și ocupații financiare: *baş-muhasebea* „birou pentru evidența conturilor statului”, *hazna* „trezorerie, vistierie, tezaur de stat”, *irat-gedit* „birou financiar care încasa veniturile recent instituite ale Porții”, *mirie* „tezaur public, fisc,

---

⁹¹ Nuanțe cu caracter comercial au și unele împrumuturi care denumesc profesii sau organizații meșteșugărești, de vreme ce, în general, meseriașii erau cei care nu numai produceau, ci își și vindeau produsele, precum și diverși termeni financiari, mai ales denumirile de unități monetare, folosite ca echivalente ale valorii mărfurilor și ca mijloace de plată.

vistierie (a Porții)", *muhasseba* „(birou de) contabilitate”, *ruznamea* „biroul de contabilitate din Ministerul de Finanțe al Porții”, *tarapana* „monetărie”, *zarafîlâc* „ocupația zarafului; schimb de bani, agiotaj”.

F.4.2. Persoane cu ocupații financiare: *capsimal* „perceptor, strângător de dări”, *haracciu* „perceptor, funcționar care strângea darea destinată haraciului”, *haznadar* „vistier, trezorier”, *mamelegiu* „cămătar”, *tarapangiu* „meșter care bătea monede”, *taraphana-emini* „inspector-șef al monetăriei Imperiului Otoman”, *taxidar* „perceptor (care strângea dările și impozitele)”, *tefterdar* „vistiernic; controlor financiar într-o provincie otomană”, *teftergiu* „idem”, *uşurgiu* „funcționar care strângea dijma”, *zaraf* „cămătar; bancher; finanțist; casier la vistierie”.

F.4.3. Retribuții, venituri, impozite, dări, obligații cutumiare:

a) *adet* „dare, impozit”, *angara* „corvoadă, clacă; obligație, povară (inclusiv financiară)”, *arpalâc* „indemnizație, diurnă”, *bacşış* „premiu, răsplată în bani, remunerație pentru un serviciu; mită”, *bairamlâc* „cadou făcut unor demnitari otomani de bairam”, *bairam-peşcheş* „idem”, *balgi-başlâc* „tribut în miere livrat Porții”, *baş* „comision pentru schimbarea banilor, agio”, *beilic* „dijmă în oi; corvoadă, muncă obligatorie”, *bitaat* „dare, impozit”, *calemie* „taxă care constituia venitul unei cancelarii”, *cazan-ahcesi* „impozit pe fiecare familie de tătari”, *câşti* „rată, tranșă”, *chear* „câștig, beneficiu, profit”, *cusur* „restanță, arierat, rest dintr-o datorie”, *dumea* „dare extraordinară”, *emiclic* „indemnizație pentru hrană, diurnă”, *evmie* „plată pentru o zi de muncă, salariu de ziler”, *geaizea* „dar în bani, răsplată oferită ca recunoștință”, *gephargii* „bani de buzunar”, *geremea* „amendă; despăgubire”, *ghelir* „venit, câștig”, *ghiundelic* „salariu”, *gizie* „impozit, capitație, dare anuală impusă locuitorilor nemusulmani”, *hac* „sumă de bani datorată; taxă; plată; remunerație”, *hamalâc* „taxă plătită hamalului”, *harabagilic* „taxă plătită de către căruțași”, *haraci* „tribut anual plătit Porții”, *hargi* „sumă cheltuită, cheltuială; sumă cheltuită pentru întreținerea unui soldat; cost, preț”, *hargilâc* „cheltuială, bani cheltuiți”, *has* „taxă plătită de către vasal,arendă, rentă”, *hedie* „dar, cadou (în bani sau în obiecte)”, *huzmet* „dar omagial, plocon (în bani)”, *imdat* „dare extraordinară impusă pentru întreținerea trupelor”, *iova-haraci* „impozit pe casă”, *irat* „venit din accize, rentă”, *leafă* „salariu, retribuție; soldă”, *locma* „câștig, profit, beneficiu”, *masraf* „cheltuială”, *mirie* „impozit (funciar)”, *mucaiesea* „bir ocazional de grâne”, *mucareme* „sumă plătită Porții în schimbul reînnoirii domniei”, *mucarer* „idem”, *mucatea* „arendă”, *nacafa* „rație, indemnizație, diurnă, mijloace de subzistență”, *obuduet* „cadou omagial oferit în semn de supunere”, *oluc-hac* „taxă vamală sau impozit pentru folosirea adăpătorilor”, *pei* „acon, arvună, avans”, *peşcheş* „plocon; dar, cadou; dar în bani sau în natură oferit anual Porții de către demnitarii români”, *ramazanlâc* „dar care se făcea demnitarilor otomani cu ocazia ramazanului”, *refenea* „cotă-parte, contribuție la o cheltuială comună”, *richiabie* „dare anuală trimisă

sultanului pentru cheltuielile tronului", *rusumat* „contribuție indirectă, impozit”, *ruşfet* „mită, șperț”, *samsarlâc* „beneficiul, plata samsarului, comision”, *selem* „arvună, accont, avans”, *spinge* „dare specială pe terenurile agricole”, *taln* „indemnizație pentru hrană, diurnă; rație”, *teberu* „dar, donație”, *telalâc* „beneficiul telalului”, *ugeret* „taxă pentru folosirea cailor de poștă”, *uşur* „dijmă, zeciuială în produse sau în bani; uium”, *zarafîlac* „câștigul zarafului, comision”;

b) *avaet* „taxă plătită moșierului, bisericii sau statului, în schimbul unor beneficii” < tc. „rentă; cadou, bacșiș, taxă plătită contra unui serviciu” (p. spec.); *chisim* „rată; accont” < tc. „parte, porțiune, fragment” (p. spec.); *fit* „impozit (pe fabricatul țuicii)” < tc. „achitare, onorare, plată (a unei datorii)” (p. spec.); *omade* „dare anuală specială” < tc. „taxă vamală” (p. ext.); *satara* „impozit, dare excepțională” < tc. „ordine, regulă; pacoste, ghinion” (p. ext.); *tult* „taxă vamală constând într-o treime din valoarea mărfii” < tc. „o treime” (p. spec.).

F.4.4. Unități monetare: *accea* „monedă de aramă bătută în Moldova”, *altalâc* „monedă turcească de șase piaștri”, *beşlic* „monedă de cinci parale”, *birlic* „monedă sau bancnotă reprezentând o unitate monetară”, *caimea* „bancnotă”, *cearclâu* „monedă în valoare de 3 lei vechi; (despre o monedă) dințat, zimțat”, *direclie* „monedă de argint spaniolă, stâlpar”, *filuri-altân* „florin de aur, ducat”, *firfiric* „numele unei monede mici de argint, băncuță”, *funduc* „veche monedă turcească de aur”, *funduciu* „idem”, *iazâc* „față, avers al unei monede”, *ichilic* „monedă turcească de doi piaștri”, *irmilic* „monedă turcească de argint în valoare de 20 de piaștri”, *iuzluc* „monedă turcească valorând o sută de parale”, *liră* „monedă turcească de aur”, *magear* „galben unguresc; (despre monede) unguresc”, *mahmudea* „monedă turcească de aur”, *mangâr* „monedă divizionară turcească de aramă; bani”, *menduhie* „numele unei monede turcești de aur”, *misir* „monedă otomană de aur bătută la Cairo”, *misirliu* „idem”, *nisfea* „monedă turcească în valoare de o jumătate de țechin”, *para* „bani, avere; ban, monedă de valoare mică; bancnotă; monedă turcească mică, de argint”, *rial* „monedă spaniolă de argint”, *rubia* „monedă turcească de aur”, *stambol* „idem”, *(galben) sultanii* „idem”, *tarabol* „numele unei monede otomane”, *timin* „veche monedă persană de aur”, *(galben) tucus* „numele unei monede turcești de aur”, *tult* „veche monedă turcească de argint”, *tura* „pajură, revers al unei monede”, *turaliu* „veche monedă turcească de aur; (adj.; despre monede) pe care este imprimată monograma sultanului”, *zăr* „monedă care a circulat în Moldova”, *zermacup* „numele unei monede turcești de aur”, *zingirliu* „monedă turcească de aur în valoare de doi lei vechi”.

F.4.5. Modalități și condiții de plată, tranzacții și acte financiare: *fiat* „preț oficial, tarif”, *havalea* „ordin de plată emis de Poartă”, *ibra* „chitanță”, *nact* „bani gheață”, *nart* „preț sau impozit maximal; mercurial, listă de prețuri oficiale”, *patalama* „chitanță, recipisă”, *(bani) peşin* „(cu) bani gheață, (în) numerar”, *peşingea* „idem”, *ruznamea*

„registru de conturi”, *tahvil* „bon, chitanță, recipisă”, *taxil* „percepție, percepere, încasare a dărilor și impozitelor”, *vadea* „termen, scadență, soroc”, *veresie* „credit”.

F.4.6. Diverse:

a) *hazna* „tezaur, comoară”, *madem* „sursă de venituri”, *maia* „fonduri, capital”, *mofluzlâc* „faliment”, *sermaia* „capital, fond de bani; avere”;

b) *tabă* „efigie pe o monedă” < tc. „gravură, figură, imagine imprimată” (p. spec.).

– Literare: *bacșiș, para*.

– Populare: *angara, birlic, firfiric* (*), *fit* (*), *leafă, mangâr, patalama* (*), *peșcheș, peșin, tain, veresie*.

– Regionale: *avaet* (*), *bellic, câști* (*), *chisim, cusur, iazâc, nacafa* (*), *nart, refenea* (*), *tabă, tarapana* (*), *tura, vadea, zaraf* (*).

– Istorice: *accea, altalâc, bairamlâc, direclie, hac, haraci, irmilic, liră, mahmudea, mucarer, rubia, rusumat, rușfet, satara, sermaia, stamboi, (galben) sultaniu, taxidar, tult* „monedă de argint”, *turaliu, ușur, zermacup, zingirliu*.

Împrumutați mai ales în secolele XVII–XVIII și la începutul secolului al XIX-lea (doar *accea, haraci, leafă, mangâr, tefterdar* și *zaraf* sunt din veacurile XV–XVI și numai *chisim* și *tabă* par a fi fost împrumutați dialectal, însă nu în Dobrogea, ci în Moldova, respectiv în Oltenia), cei 142 de termeni financiari de origine turcă reflectă înrăurirea otomană substanțială asupra vieții economice a țărilor române, inclusiv asupra sistemului financiar, a mijloacelor și modalităților de plată și de impozitare. Multe dintre împrumuturile aparținând acestei sfere semantice sunt denumiri ale obligațiilor financiare (uneori acoperite în bunuri sau în muncă) la care țărilor române și/sau populația acestora erau supuse față de Poartă ori față de stat. Reține atenția, de asemenea, multitudinea denumirilor de origine turcă ale unor unități monetare folosite pe teritoriul țărilor române, fie otomane sau bătute pe plan local după modele otomane, fie persane, spaniole sau ungurești, reflectând faptul că viața comercial-financiară s-a aflat, în anumite epoci istorice, sub consistenta dominație economică a Imperiului Otoman. Desigur că multe împrumuturi de acest fel au legătură și cu organizarea administrativă ori cu relațiile agrare și juridice din țărilor române.

Numai 27 de termeni financiari au rezistat în timp și mai sunt folosiți la diferite niveluri ale limbajului curent (19% din totalul împrumuturilor acestei sfere semantice), însă până și o treime din ei sunt actuali numai cu semnificații dezvoltate în limba română. Marea majoritate a termenilor astăzi dialectali și-au restrâns aria teritorială de întrebuințare, iar unii sunt în curs de învechire. Cele mai multe dintre cuvintele utilizate în limba literară și în limbajul popular rezistă însă, deocamdată, cu succes. Alte 23 de împrumuturi au mai fost utilizate recent pentru a denumi îndeosebi dări sau monede specifice trecutului istoric.

F.5. Activitatea juridică (II)

F.5.1. Organisme și funcții cu caracter juridic: *mehcheme* „tribunal (la turci)”, *molalâc* „(teritoriu aflat sub) jurisdicția unei molale”, *vechilâc* „calitatea de vechil, slujba vechilului”, *vechilet* „idem”, *zapcilâc* „funcția sau activitatea zapciului; execuție silită”.

F.5.2. Persoane cu atribuții juridice sau cu un anumit statut juridic: *Brusa-molasi* „molaua de Brusa”, *cadîu* „judecător musulman cu atribuții juridice, administrative și religioase într-o caza”, *chefil* „garant, chezaș”, *chirigiu* „chiriaș”, *davagiu* „reclamant; avocat al acuzării”, *gealat* „călău, gâde”, *mola* „magistrat turc cu atribuții judecătorești și religioase”, *mola-efendi* „titlu dat judecătorului-șef din Constantinopol”, *multezim* „persoană care deținea în arendă o parte din veniturile statului”, *mumbașir* „aprod al divanului; executor al deciziilor divanului; executor, agent fiscal”, *naip* „judecător de rang inferior (la turci)”, *peșingiu* „(despre executorii fiscali) care pretinde plata pe loc și în numerar”, *Stambol-efendisi* „șeful judecătoriei din Constantinopol”, *taraf* „parte într-un proces”, *teftișciu* „anchetator”, *vechil* „mandatar, împuternicit, procurist; avocat”, *vechil-hargiu* „persoană împuternicită să gestioneze averea cuiva”, *zapciu* „slujbaș cu atribuții de executor judecătoresc și de agent fiscal”.

F.5.3. Acțiuni și documente cu caracter juridic: *ahtinamea* „tratată de pace, capitulație”, *bitirmea* „acord, convenție”, *castriet* „renunțare la un drept, desistare”, *dava* „reclamație, plângere; judecată, proces”, *davagilâc* „idem”, *divan* „ședință, dezbateri a sfatului domnesc; audiere, judecată, proces”, *efta* „reclamație, denunț, delatațiune”, *fetva* „sentință, decizie juridică (dată de un muftiu)”, *hac* „drept, îndreptățire, privilegiu; îndatorire”, *havalea* „însărcinare, misiune, mandat”, *hochiumat* „împuternicire, mandat”, *hoget* „act autentificat, adevărită, dovadă; titlu de proprietate”, *iasac* „(ordin de) interdicție, prohibiție; lege prohibitivă”, *iftira* „pâră, calomnie, delatațiune”, *igzar* „citație, chemare în fața instanței”, *ilam* „sentință, verdict”, *iltizam* „arendă a unui venit public”, *islac* „(acord de) împăcare, reconciliere”, *itlac* „grațiere, amnistiere”, *mumbașiret* „execuție judecătorească sau fiscală”, *mumbașirilâc* „idem”, *sachezu-hochem* „sentință dreaptă, conformă cu adevărul”, *sulf* „(tratată de) pace, acord, convenție”, *șart* „clauză, stipulație, prevedere (dintr-un act), învoială, convenție”, *tacrir* „depoziție, mărturisire”, *tapâu* „act de proprietate”, *vechilâc* „mandat, procură, împuternicire”, *vechilet* „idem”, *vechilimea* „idem”, *zapt* „confiscare, sechestru; luare în posesie, acaparare; reprimare, represiune”.

F.5.4. Obiecte și locuri cu un anumit statut juridic: *beilic* „teren sau imobil aflat în proprietatea statului”, *has* „feudă, fief, domeniu agricol imperial sau nobiliar”, *miraz* „moștenire (lăsată sau primită)”, *spahilic* „proprietate agrară, feudă deținută de un spahiu, fief militar”, *timar* „idem”, *vacuf* „proprietate mobilă sau imobilă, scutită de dări, a unui așezământ religios musulman”.

F.5.5. Mijloace pentru aplicarea sancțiunilor penale: *falaga* „instrument de tortură, falangă”, *schelă* „eșafod (pentru execuții)”, *schingi* „instrument de tortură”, *tumurug* „butuc în care se prindeau picioarele deținuților; închisoare, temniță”, *zandan* „carceră, celulă subterană de temniță”, *zingir* „fiare, lanțuri; lanț cu un cerc de fier la unul dintre capete, în care se prindea gâtul robilor”.

– Literare: *havalea* (*).

– Populare: *gealat* (*).

– Regionale: *chirigiu*, *miraz*, *tumurug* „închisoare”, *zapciu* (*), *zapt* (* – în der.).

– Istorice: *ahtinamea*, *beilic* (*), *cadıu*, *mola*, *mumbaşir*, *tapâu*, *timar*, *tumurug* „obidă, butuc”, *vacuf*, *zingir*.

Terminologia juridică de origine turcă include 64 de împrumuturi, marea majoritate datând din veacurile XVII–XVIII (numai *hoget* și *sachezu-hochem* sunt din secolul al XVI-lea, iar *chirigiu* cu sensul „chiriaș” și *tumurug* „obidă, butuc; temniță” par a fi împrumuturi regionale, nu foarte târzii însă). Desigur că în epocile respective, în care justiția nu constituia o putere separată în stat, între sistemul politico-administrativ și cel justițional existau legături strânse și implicite, ceea ce, în unele cazuri, face dificilă discernerea termenilor juridici de cei din domeniul administrației. Este de ajuns, în această privință, să amintim că *divanul* era un „sfat domnesc, consiliu cu atribuții politice, administrative și juridice”, care lua decizii în toate cele trei domenii, iar locuțiunea *a scoate la divan* avea semnificația „a chema în fața instanței supreme”, astfel încât cuvântul ar putea figura nu numai la organismele politico-administrative, ci și la cele juridice (I-am inclus aici numai cu sensurile „ședință a sfatului domnesc; audiere; judecată, proces”) ⁹². Activitatea juridică era legată de asemenea de viața religioasă (*cadıii* și *molalele*, de pildă, aveau atribuții pe ambele planuri), precum și de activitatea financiară (*mumbaşirii* și *zapcii* erau executori judecătorești și, totodată, agenți fiscali). Pe de altă parte, mai mulți termeni juridici se referă la relațiile agrare sau, în general, la modul de reglementare a relațiilor de proprietate din trecut.

Foarte puțin din terminologia juridică s-a transmis până în zilele noastre: șapte cuvinte uzuale (11%), dintre care unul numai în derivate, iar trei cu sensuri dezvoltate în română care nu mai au nimic de a face cu justiția, în timp ce zece împrumuturi au mai fost folosite în secolul XX doar cu referire la realități istorice.

F.6. Viața religioasă, mitologia, credințele, superstițiile (II)

F.6.1. Case de rugăciune și părți ale lor: *geamie* „moschee”, *havră* „sinagogă”, *mecet* „moschee mică”, *medresea* „colegiu teologic și de drept (la turci)”, *mihrab* „altar

⁹² Mai multe împrumuturi care denumesc decrete, decizii sau documente emise de către sultan, cancelaria acestuia sau alte autorități au și nuanțe juridice, de vreme ce aceste acte constituiau totodată „sentințe” cu putere executorie.

al unei moschei", *mimber* „amvon într-o moschee”, *minarea* „minaret”, *mutfac* „ospătărie destinată celor care se închină la o geamie”.

F.6.2. Ordine monahale, adepți și slujitori ai religiei: *bectașiu* „(persoană care aparținea unui) ordin călugăresc musulman”, *caim* „paracliser, îngrijitor la o moschee”, *cioban* „păstor sufletesc”, *derviș* „călugăr musulman”, *derviș-aga* „șef al dervișilor”, *ehi-islam* „musulman”, *hagiu* „creștin sau musulman care a fost în pelerinaj la locurile sfinte”, *haham* „rabin”, *haham-bașa* „șef-rabin”, *hoge* „cleric, predicator musulman; mahomedan cucernic”, *imam* „preot musulman care conduce rugăciunea colectivă”, *muezin* „preot musulman care vestește, din vârful minaretului, ora namazului”, *muftiu* „șef religios al unei comunități musulmane”, *muslim* „musulman”, *musulman*, *muvela* „funcționar din subordinea muftiului”, *softa* „student în teologie și drept musulman (la o medresea)”, *șeih* „șef al unei comunități religioase musulmane, al unei mănăstiri de derviși sau al unui trib arab”, *șeih-islam* „muftiu”, *șerif* „guvernator sau șef de comunitate religioasă în unele țări arabe; nobil musulman considerat descendent al lui Mahomed”, *șii* „șiiți, adepți ai sectei musulmane care îl proslăvește pe profetul Aii”, *ulema* „teolog musulman, doctor în teologie și drept islamic”, *ulemanlâc* „profesia de ulema, teologie islamică, preoție musulmană”.

F.6.3. Obiceiuri, ritualuri și sărbători religioase:

a) *abdest* „abluțiune”, *bairam* „numele a două mari sărbători religioase musulmane”, *curban-bairam* „una dintre aceste sărbători”, *dova* „rugăciune, rugă (la turci)”, *ezan* „chemare la rugăciune lansată din vârful minaretului de către muezin”, *hagialâc* „pelerinaj la locurile sfinte”, *hijret* „era musulmană, hegira”, *iață* „rugăciune de seară (la musulmani)”, *namaz* „fiecare dintre cele cinci rugăciuni zilnice (la musulmani)”, *ramazan* „a noua lună, de post, a anului musulman”, *salavat* „rugăciune canonică la musulmani”, *sefer* „numele celei de-a doua luni din calendarul musulman”, *toibe* „căință, penitență”;

b) *chindie* „rugăciune, rugă” < tc. „rugăciune musulmană care se face la chindie” (p. gener.).

F.6.4. Obiecte cu semnificație religioasă ori legată de superstiții:

a) *alcoran* „cartea sfântă a musulmanilor, Coranul”, *alem* „semilună fixată în vârful minaretului”, *chitabul-azam* „Coranul”, *curban* „ofrandă, jertfă; animalul jertfit”, *hamailâu* „amuletă”, *hârca* „mantia sacră a Profetului”, *musca* „talisman, amuletă”, *segedea* „covoraș pe care se așază musulmanii pentru a se ruga”, *șeri-șerif* „legea sacră a lui Mahomed, cod juridico-religios musulman”;

b) *sinet* „obiect, cuvânt sau formulă cu puteri magice; amuletă, talisman” < tc. „protector, ocrotitor, sprijin; probă, dovadă puternică” (p. spec.).

F.6.5. Personaje hagiografice și mitologice:

a) *ajder* „balaur, dragon”, *beigamber* „profet”, *gin* „demon, duh, geniu rău (în mitologia musulmană)”, *hurie* „nimfă, zână (în mitologia musulmană)”, *melec* „înger”, *șeitan* „drac, diavol”;

b) *sarsailă* „diavol, drac; căpetenia diavolilor, Scaraoțchi” < tc. „(om) aiurit, turbulent, nebun, fără minte, idiot; (om) care vorbește aiurea” (p. ext.).

F.6.6. Erezii (față de religia musulmană): *cheafir* „păgân, necredincios, eretic, nelegiuit”, *ghiaur* „idem”, *murtat* „creștinat, renegat, abjurat”.

– Literare: *bairam*, *geamie*, *haham* (*), *hoge*, *hurie*, *imam*, *mihrab*, *muezin*, *muftiu*, *musulman*, *ramazan*, *șerif*.

– Populare: *havră*, *sarsailă*.

– Regionale: *curban(-bairam)* (*), *mecet* (*), *musca*, *namaz* (*), *salavat* (*), *șeitan*.

– Istorice: *derviș*, *ghiaur*, *hagialâc*, *hagiu*, *medresea*, *mutfac*, *ulema*.

Extrem de diferite ca doctrină, esență și forme de manifestare, islamismul și creștinismul nu se puteau influența decât periferic și întâmplător. Adepții celor două culte se considerau reciproc „necredincioși”, în sensul de eretici, astfel încât religia islamică și mitologia poporului turc au atins într-o extrem de mică măsură viața confesională și credințele românilor. Marea majoritate a împrumuturilor lexicale din acest domeniu, în număr total de 65, sunt „cuvinte străine”, întrucât se referă la realități străine de poporul român, specifice turcilor sau, mai rar, evreilor; doar câțiva termeni preluați au semnificații mai generale, denumind ființe, personaje sau obiecte care se găsesc și în alte religii, mituri ori practici superstițioase similare celor ale musulmanilor sau mozaicilor (*ajder*, *cioban*, *hagialâc*, *hagiu*, *hamailâu*, *melec*, *musca*, *șeitan*, *toibe*). Cei mai mulți dintre acești termeni au fost împrumuturi personale care nu s-au perpetuat. Puținele cuvinte însușite totuși de terminologia religioasă ori mitologică românească au sensuri rezultate prin evoluții care au avut loc în momentul împrumutării lor sau ulterior, pe teren românesc (*chindie*, *curban[-bairam]*, *ramazan* [cu sensul popular generalizat „post”], *sarsailă*, *sineț*). Alte două cuvinte (*cafas*, *mahramă*) au fost împrumutate și folosite în limbajul colocvial cu sensuri care nu sunt religioase, dar au dezvoltat ulterior astfel de semnificații speciale, cu care fac parte din terminologia religioasă populară. Dintre împrumuturile intrate în această terminologie, *hagialâc*, *hagiu* și *șeitan* și-au păstrat sensul etimologic și au dobândit o oarecare răspândire cu acest sens (cf. II.5.3).

Numai *curban* „ofrandă, jertfă”, *hagiu*, *hamailâu*, *hoge* și *mecet* datează din veacul al XVI-lea, restul termenilor fiind preluați mai ales în veacurile XVII–XVIII, cu excepția unor împrumuturi personale târzii ale scriitorilor din secolul al XIX-lea care evocă lumea orientală, îndeosebi ale lui D. Bolintineanu și V. Alecsandri (*gin*, *hurie*, *melec*, *mihrab*, *mimber*), precum și a lui *musca*, împrumut regional dobrogean care, ca și *șeitan*, se păstrează cu sensul originar. Ceilalți termeni dialectali actuali și-au pierdut atât aria mai

largă pe care fuseseră utilizați, cât și semnificațiile cu care fuseseră împrumutați. Cât privește cuvintele literare și populare, ele se mențin cu denotații care se referă strict la realități care nu au fost adoptate de către români, având și în prezent statut de „cuvinte străine”; excepție face *sarsailă*, apelativ uzual făcând parte din nomenclatura diavolului. În afara celor șapte împrumuturi folosite astăzi numai cu referire la trecutul istoric, în limbajul curent se mai află 20 de cuvinte, adică 30% din terminologia religioasă și mitologică preluată din turcă.

F.7. Apartenența locală, etnonimia (III):

a) *adaliu* „locuitor al unei insule dunărene”, *alaman* „german”, *allosman* „otomanii, neamul turcilor”, *arap* „negru, african; arab, maur; om cu părul și pielea de culoare neagră”, *arnăut* „albanez”, *benderliu* „din Bender”, *bocciu* „poreclă dată armenilor”, *bogdan* „moldovean”, *bugeacliu* „tătar din Bugeac”, *caraman* „locuitor al Caramaniei”, *caramanlâu* „idem”, *cazaci* „originar din Ucraina; cazac”, *cazâlbaș* „persan”, *cerchez*, *cinghinea* „țigian”, *ciufut* „evreu”, *ciutac* „poreclă care se dădea bulgarilor turcizați sau turcilor”, *crâmlean* „(tătar) crimeean”, *ehaliu* „locuitor al unui ținut”, *găgăuz*, *ghiurgiu* „georgian”, *habeș* „abisinian”, *hemșeriu* „compatriot, concetățean”, *hindiu* „hindus, indian”, *hoșnișin* „(locuitor) cu domiciliu stabil”, *iabangiu* „străin, venetic”, *ierliu* „autohton, indigen, localnic”, *laz* „persoană aparținând unei populații de origine caucaziană sau turcică de pe coasta sud-estică a Mării Negre”, *magear* „maghiar; unguresc”, *misir* „egiptean”, *misirliu* „idem”, *moscovliu* „moscovit; rus”, *nogai* „(persoană) care aparține unei populații mongole turcizate din regiunea aflată între Mările Caspică, Neagră și Azov”, *ortac* „populație, popor, societate; comunitate, colectivitate”, *osman* „otoman, turc(esc)”, *osmanlâu* „idem”, *oturacliu* „stabil, statornicit, stabilit într-un loc”, *raia* „supus nemusulman al Imperiului Otoman”, *sacâziiu* „persoană originară din insula Kios”, *(de) samsonie* „din orașul turcesc Samsun”, *soi* „neam, etnie, popor, seminție”, *surghiun* „om exilat, expulzat, deportat”, *tarabuz* „din orașul Trabzon” (în sintagma *sopon tarabuz*), *tunesliu* „care provine din Tunis”, *turc*, *urum* „grec”;

b) *curbet* „străin, venetic” < tc. „țigian nomad” (p. ext.).

– Literare: *cerchez*, *găgăuz*, *nogai*, *osmanlâu*, *turc*.

– Populare: *arap*.

– Regionale: *soi*.

– Istorice: *laz*, *osman*, *raia*.

Dintre cele 47 de împrumuturi care indică originea etnică sau locală⁹³, cel mai vechi este, cum era de așteptat, etnonimul *turc*, atestat din prima jumătate a secolului al XV-lea ca toponim și antroponim, iar ca apelativ din veacul al XVI-lea, de când datează și *arap*

⁹³ Alte câteva împrumuturi de acest fel denumesc exclusiv caracteristici ale țesăturilor sau obiectelor de îmbrăcăminte, v. A.6.

și *cerchez*, folosite și ele, mai întâi, ca nume de persoane. Numai șapte astfel de termeni mai sunt astăzi în uz (15%) și numai *arap*, *cerchez*, *găgăuz* și *turc* au o răspândire stilistică și teritorială mai mare, îndeosebi ca urmare a dezvoltărilor semantice și derivate pe teren românesc. Celelalte etnonime au fost uitate și, eventual, înlocuite de cuvinte de alte origini.

*

Terminologia referitoare la societate cuprinde cel puțin 1.115 cuvinte împrumutate din limba turcă, fapt care oglindește înrăurirea masivă exercitată de civilizația otomană în domeniile specifice acestui grup terminologic. Întreaga organizare socială, politico-administrativă, militară, comercial-financiară și juridică din țările române a fost supusă, în anumite perioade istorice, unor modificări de ansamblu care i-au imprimat pentru un timp trăsături orientale. Numeroase funcții, titluri, ocupații, organisme și instituții (denumite de circa 650 de termeni preluați, 58% din împrumuturile acestui grup terminologic) fie au fost adoptate prin copierea modelelor existente în Imperiul Otoman, fie, rămânând străine de structurile organizatorice autohtone, au devenit cunoscute în țările române prin contactele inerente cu Poarta. Celelalte împrumuturi denumesc activități și manifestări specifice organizării sub diverse aspecte a societății sau documente și alte mijloace folosite în exercitarea acestor activități.

Înrăurirea a fost mai intensă, dar mai superficială și mai efemeră în domeniile politic, militar și administrativ (656 de împrumuturi, din care în lexicul curent actual au supraviețuit numai 9,3%), în timp ce nomenclatura comercial-financiară a achiziționat împrumuturi mai puține, dar mai viabile (283 de termeni, din care 32% s-au menținut în lexicul actual), iar terminologia juridică, cea religioasă și etnonimia au preluat relativ puține cuvinte, a căror viabilitate a fost destul de redusă (în total 176 de cuvinte, din care 19,3% sunt uzuale în prezent).

Din cele 1.115 împrumuturi ale grupului terminologic referitor la societate, numai 16,7% (186 de cuvinte) au rezistat până astăzi, fiind utilizate în limbajul curent. Este adevărat, pe de altă parte, că multe astfel de împrumuturi s-au perpetuat numai datorită evoluțiilor semantice pe terenul limbii române, trecând uneori în alte sfere semantice decât cele conectate la viața și activitatea societății ca ansamblu, iar unele sunt în curs de a ieși din uz. În plus, o proporție destul de mare, de 11,5%, a terminologiei referitoare la societate se mai utilizează doar în istoriografie sau în literatură, pentru a descrie sau a evoca realități ale trecutului (128 de termeni istorici).

Reține atenția și faptul că extrem de puține cuvinte ale acestui grup terminologic au urmat calea preluării pe cale populară, inclusiv dialectală. Celor maximum 16 împrumuturi regionale, în general nu foarte recente, li s-au adăugat cu timpul alte 67 de cuvinte care au dobândit statut dialectal prin reducerea ariei teritoriale de întrebuințare, de regulă concomitent cu unele evoluții semantice sau derivate în limba

română. Marea majoritate a termenilor aparținând grupului terminologic referitor la societate au fost preluați, pe cale oficială, în secolele XVII–XVIII sau la începutul secolului al XIX-lea. Totuși, 60 de cuvinte, reprezentând o proporție destul de însemnată, de 5,4%, a acestei terminologii, sunt mai vechi în limba română, datând din veacurile XIV/2–XVI și constituind 34,5% din totalul împrumuturilor atestate până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

G. CULTURA

G.1. Muzică și folclor (III)

G.1.1. Melodii și dansuri: *bestea* „cântec, melodie (orientală)”, *chiocec* „dans popular comic turcesc”, *chiocește* „dans popular dobrogean”, *giurgină* „dans popular turcesc”, *manea* „cântec de dragoste de origine orientală”, *rustem* „dans popular asemănător brâului”, *samaia* „melodie (turcească) în tonuri grave”, *taxim* „preludiu instrumental improvizat (în muzica turcească)”.

G.1.2. Instrumente muzicale: *caval* „fluiet mare ciobănesc”, *cheman* „vioară orientală”, *cobuz* „cobză”, *dairea* „vuvuitoare, tâmpină”, *daul* „tobă mare”, *def* „tamburină”, *diudiuc* „fluiet”, *geampara* „castanietă”, *muscal* „nai”, *nagara* „un fel de tobă”, *nai* „fluiet de trestie în formă de caval, deschis la ambele capete și având șapte orificii”, *santur* „instrument asemănător cu harpa”, *saz* „instrument muzical orientat (în formă de mandolină)”, *tambur* „un fel de mandolină cu șase coarde”, *tambură* „un fel de mandolină cu trei coarde”, *tas* „chimval; taler al chimvalului”, *tumbelechi* „tobă mică de aramă”, *zil* „chimval, tas”, *zurna* „surlă”.

G.1.3. Formații muzicale: *daulhana* „ansamblu instrumental specific turcesc”, *meterhanea* „fanfară militară turcească”, *tacâm* „formație de lăutari, taraf”.

G.1.4. Ocupații din domeniul muzicii și dansului:

a) *cinghie* „cântăreață și dansatoare publică”, *daulgiu* „toboșar”, *geamparagiu* „instrumentist la castaniete”, *mehter* „muzicant într-o fanfară militară turcească”, *mehterbașa* „șeful unei astfel de fanfare”, *mehterhane-bașa* „idem”, *muscalagiu* „naist”, *neisan* „instrumentist care cântă la fluietul de trestie numit nai”, *sârmaciu* „surlaș, trompetist”, *tamburagiu* „instrumentist care cântă la tambură”, *zilzan* „instrumentist care folosea zilul”, *zurnazen* „surlaș, trompetist”;

b) *didiu* „conducător în jocul călușarilor” < tc. „bunic; strămoș; moșneag” (p. ext.).

G.1.5. Diverse:

a) *agem* „semnul notei *mi*”, *neva* „numele tonului și al coardei *re* de sus (la vioară și la cobză)”, *rast* „numele tonului și al coardei *sol* (la vioară și la cobză)”, *safer* „sunet

ascuțit, șuierat; voce subțire și frumoasă", *seba* „numele tonului și al coardei *re bemol* (la vioară și la cobză)", *tel* „coardă (la un instrument muzical), strună";

b) *nobet* „paradă a meterhanelei; concert dat în cursul acestei parade" < tc. „muzică executată la ore fixe" (p. ext.).

– Literare: *caval*, *geampara* (*), *manea*, *nai* (*).

– Populare: *tel*.

– Regionale: *dairea*, *daul*, *daulgiu*, *didiu*, *muscal*, *muscalagiu*, *rustem*, *safer*, *tacâm*, *tambur* (* – în der.), *taxim* (*).

– Istorice: *daulhana*, *tambură*, *tumbelechi*, *zurna*.

Românii au făcut cunoștință cu muzica și folclorul turcilor – și anume mai întâi cu instrumentele, interpretii și formațiile lor muzicale – abia începând din secolul al XVII-lea, de când datează *cinghie*, *cobuz*, *daulhana*, *mehter*, *mehterbașa*, *meterhanea*, *muscal*, *nagara*, *sârmaciu*, *tambură*, *zil* și *zilzan*. În veacul al XVIII-lea apar – pe lângă termenii de același tip (*daul*, *mehterhane-bașa*, *muscalagiu*, *nai*, *saz*, *tambur*, *zurna*, *zurnazen*) – și împrumuturi, la început culte, care desemnează manifestări (*nobet*) sau melodii tipice (*taxim*), precum și detalii compoziționale (*agem*). Această tendință va continua și se va extinde în prima jumătate a secolului XIX, perioadă în care, mai ales prin intermediul lăutarilor, muzica și dansurile populare românești asimilează elemente ale folclorului turcesc, inclusiv linii melodice, inflexiuni, refrene sau mișcări de dans. Sunt preluate acum mai multe nume de melodii și dansuri tipic turcești, unele însușite și de folclorul românesc, iar la nivelul instrumentiștilor sunt împrumutați câțiva termeni profesionali care denumesc componente ale instrumentelor sau tonuri muzicale. Unele dintre aceste denumiri sunt atestate pentru prima oară abia în a doua parte a veacului al XIX-lea sau în secolul al XX-lea (*cheman*, *chiocec*, *chiocește*, *def*, *didiu*, *diudiuc*, *giurgină*, *neisan*, *rustem* etc.), majoritatea fiind dobrogene și preluate prin contactul direct cu populația turcească. Multe alte denumiri de melodii și dansuri populare sunt rezultatul evoluțiilor semantice în română ale împrumuturilor din turcă aparținând unor sfere semantice diferite.

Dintre cei 50 de termeni muzical-folclorici preluați, 16 (32%) s-au păstrat în româna actuală, majoritatea (11) în variantele dialectale ale limbii, iar alți patru au mai fost utilizați recent ca termeni istorici. Importante sunt astăzi denumirile literare a două instrumente muzicale, *caval* și *nai*, precum și a două tipuri de melodii și dansuri, *geampara* și *manea*, ultimele trei fiind utilizate mai ales cu sensuri achiziționate în limba română.

G.2. Învățământ, literatură, filozofie, științe fundamentale (V):

a) *birlic* „nota 1 (= calificativ școlar)", *călăuză* „îndreptar, ghid; idee sau concepție care îndrumază", *divan* „culegere (postumă) de versuri ale unui poet oriental", *hoge* „dascăl, învățător (la turci)", *istileah* „idiotism, expresie sau construcție specifică unei

limbi", *munegim* „astrolog”, *răcam* „tabelă de calcul elementar, abac”, *sarf* „gramatică”, *şair* „poet”, *tejniş* „metaforă”, *tevarih* „letopisete, cronică (turcescă)”, *vacanuls* „cronicar oficial al curţii otomane”;

b) *telmiz* „savant, erudit, învăţat” < tc. „elev, student, discipol” (p. ext.).

– Literare: *călăuză*, *hoge*.

– Regionale: *birlic*.

– Istorice: *divan*.

Extrem de redusă numeric, terminologia de origine turcă legată de sferele înalte ale culturii şi ştiinţei cuprinde numai 13 împrumuturi, dintre care trei mai sunt uzuale (*birlic* şi *hoge* fiind rar folosite astăzi), iar unul este termen istoric. Majoritatea acestor cuvinte nu au avut nici la preluarea lor, în secolele XVIII–XIX/1, alt statut decât de împrumuturi personale ale unor cronicari pasionaţi de turcisme; *călăuză*, *divan* şi *răcam* au prima atestare cu sensurile menţionate din prima jumătate a secolului XX, fiind, probabil, împrumuturi culte târzii, în timp ce *birlic*, atestat din aceeaşi perioadă, pare a fi un termen regional şi argotic cu tentă glumeaţă.

G.3. Distracţii (II)

G.3.1. Jocuri de societate:

G.3.1.1. Denumiri de jocuri:

a) *arşice*, *barbut* „joc de noroc cu zaruri”, *cilic* „ţurcă”, *gerid* „joc sportiv în care călăreţii aruncau o suliţă spre adversar”, *ghiordum* „numele unui joc de cărţi”, *ghiulbahar* „varietate a jocului de table”, *iadeş* „rămăşag, pariu în care se foloseşte sternul de pasăre”, *otuzbir* „numele unui joc de cărţi”, *pastra* „tabinet”, *şabla* „joc de copii” (probabil „leapşa”), *şatrangi* „(jocul de) şah”, *şeş-beş* „(jocul de) table”, *tablă* „joc cu două zaruri şi câte 15 puluri, tricrac; dame”;

b) *coci* „joc de copii în care se încearcă dărâmarea monedei adversarului cu ajutorul unei bile de oţel” < tc. „joc de copii în care jucătorii rostogolesc o bilă cu ajutorul unor beţe” (p. ext.); *halca* „joc în care copiii, aşezaţi în cerc, îşi aruncă mingea” < tc. „cerc” (p. ext. sau p. spec.); *tăcată* „numele unui joc de copii” (probabil „leapşa”) < tc. „lovitură cu palma”.

G.3.1.2. Convenţii ale jocurilor:

a) *dubara* „aruncare de doi-doi (la table)”, *duşiş* „aruncare de şase-şase (la table)”, *epiec* „aruncare de unu-unu (la table)”, *ghelă* (*gheal*) „combinaţie de zaruri care nu-i foloseşte jucătorului”, *lenchi* „situaţie favorabilă în care un arşic a căzut foarte aproape de centrul cercului”, *marş* „câştig punctat dublu la table”, *rutea* „(la jocul de cărţi) punct, moment, etapă, fază”, *şeş-beş* „aruncare de şase-cinci (la table)”, *şeş-şeş* „aruncare de şase-şase (la table)”;

b) *bar* „linie de demarcație sau loc de odihnă dinaintea stabilit (la unele jocuri)” < tc. „fortăreață; țară; linie de demarcație între două tarlale” (p. ext.); *giol* „numărul total de arșice puse în joc, ca miză, de către fiecare jucător” < tc. „totalitate, tot, întreg; partea cea mai mare” (p. spec.); *mertepea* „rând (la jocul de cărți)” < tc. „treaptă, stadiu, ordine” (p. spec.).

G.3.1.3. Piese de joc: a) *arșic*, *bei* „partea concavă a arșicului”, *birlic* „as (la jocul de cărți)”, *chior* „idem”, *cilic* „bețișor folosit în țurcă”, *coișac* „piesă făcută din os sau oscior folosit în anumite jocuri; zar”, *coz* „atu (în jocul de cărți)”, *dichi* „arșic cu care se lovesc celelalte arșice”, *gerid* „băț în formă de sulită folosit în jocul cu același nume”, *halca* „cerc de fier prin care se arunca geridul”, *ichi* „arșic mai mare, plumbuit, cu care se lovesc celelalte arșice”, *mandă* „marginea interioară, elastică a mesei de biliard”, *pul* „piesă rotundă a jocului de table”, *șah* „rege la jocul de șah”, *tablă* „ansamblu format din cutia și piesele cu care se joacă table”, *top* „minge (din cârpă)”, *vizir* „damă, regină (la jocul de șah)”, *zar* „cub mic folosit la unele jocuri de noroc”;

b) *sici* „partea ovală, convexă, compactă a arșicului; poziție a arșicului cu partea convexă rezemată de pământ” < tc. „compact, dens” (prin conversiune).

G.3.2. Serbări, spectacole, petreceri și distracții publice:

a) *bairam* „petrecere, ospăț”, *chef* „idem”, *chiolhan* „idem”, *conoșman* „petrecere, șezătoare”, *dandana* „petrecere zgomotoasă”, *dulap* „scrânciob; călușei”, *dunanma* „sărbătoare publică, festivitate, iluminatie”, *eglencea* „distracție, divertisment, amuzament”, *geamal(ă)* „reprezentatie cu o păpușă foarte mare în spectacolele populare de bălci”, *giumbuș* „amuzament, distracție”, *perdea* „cortină (la teatru); act sau scenă dintr-o piesă de teatru”, *refenea* „petrecere în comun, benchetuială”, *șenlic* „serbare publică”, *tamașa* „spectacol de divertisment, comedie, piesă de teatru”, *zaiafet* „petrecere, banchet, ospăț”, *zefchi* „distracție, amuzament, divertisment”;

b) *haihui* „amuzament, distracție, voie bună, desfătare” < tc. „gălăgie, zarvă; zbatere fără rost, efort zadarnic” (p. ext.).

G.3.3. Ocupații:

a) *cabaz* „scamator, jongler”, *caraghios* „bufon, paită, clown”, *mascara* „idem”, *mucalit* „idem”, *pehlivan* „luptător, flăcău care participă la întreceri de luptă voinicească, cu premii, organizate la nunțile turcești”, *soitar* „bufon, paită, clown”;

b) *pehlivan* „personaj comic în reprezentațiile de circ de odinioară, la serbările populare sau de curte etc.” < tc. „atlet, luptător, acrobat” (p. gener.).

– Literare: *arșic* (cu două sensuri), *caraghios* (*), *chef*, *iades*, *ichi*, *marț*, *mascara* (* – în der. *măscărici*), *pul*, *tablă*, *zar*.

– Populare: *bairam*, *barbut*, *birlic*, *chiolhan*, *coz*, *dubara*, *dușiș*, *epiec*, *ghelă*, *giol*, *lenchi*, *mandă*, *pehlivan* (*), *refenea*, *sici*, *șeș-beș*, *șeș-șeș*, *zaiafet*.

Multe altele au însă un caracter abstract mai general, deci un grad superior de abstractizare, care le-a conferit capacitatea de a fi utilizate în împrejurări și contexte variate, astfel încât nu își găsesc locul în grupurile terminologice analizate până aici. Această realitate lexico-semantică justifică tratarea lor într-un grup terminologic distinct. Mai mult, ele pot fi clasificate în funcție de modul în care omul se raportează valoric la noțiunile abstracte denumite și le evaluează subiectiv, pe baza unor principii etico-morale general umane.

H.1. Noțiuni pozitive (IV): *aman* „iertare, îndurare”, *berechet* „abundență, belșug; prosperitate”, *câsmet* „soartă; noroc, șansă”, *chef* „stare de spirit, (bună) dispoziție, voie (bună); poftă, plac, dorință”, *cherem* „favoare, bunăvoință, grație”, *cilibilic* „politețe, curtoazie, gentilețe”, *fursant* „ocazie, prilej, conjunctură favorabilă, oportunitate”, *hair* „avantaj, folos, profit”, *halal* „pomână, fapt sau lucru util, de bun augur”, *hatâr* „plăcere, poftă, plac; favoare, bunăvoință, înlesnire, serviciu, concesiune”, *haz* „plăcere, desfătare, bucurie, satisfacție”, *huzur* „traie comod, confort, comoditate, tihnă, bunăstare”, *icram* „cinstire, primire ospitalieră, onoruri, tratarisire”, *iitefat* „bunăvoință, atitudine prevenitoare, sollicitudine”, *ischiuzarlâc* „dibăcie, abilitate, iscusință”, *marifet* „iscusință, dibăcie; tertip”, *mujdea* „veste bună, știre îmbucurătoare”, *musaadea* „concesiune, favoare; autorizare, permisiune”, *nazar* „favoare, protecție, bunăvoință”, *nazaret* „supraveghere, îngrijire”, *nazarlâc* „idem”, *nur* „farmec, grație, frumusețe”, *ogur* „noroc, fericire; (bun) augur, semn bun”, *rahat* „(stare de) confort”, *raiat* „onoare, stimă, respect”, *sabur* „răbdare; resemnare”, *sadacat* „devotament, loialitate”, *safta* „inaugurare, debut norocos, început bun al unei acțiuni; prima întrebuintare a unui lucru”, *sefa* „plăcere, bucurie”, *selamet* „salvare, refugiu; securitate, situație sigură; sfârșit norocos”, *sevda* „dorință, poftă; dragoste, pasiune; predilecție”, *soi* „calitate superioară, însușire ori valoare deosebită, caracter nobil, noblețe”, *tefericie* „destindere, liniștire, desfătare”, *ugurlâc* „noroc, șansă”, *zariflâc* „frumusețe; finețe, delicatețe, grație; eleganță”.

– Literare: *chef*, *hatâr*, *haz* (*), *huzur*, *soi*.

– Populare: *aman* (* – în loc. vb. *a fi la aman*, *a lăsa pe cineva când e la aman*), *berechet* (* – ca adv.), *cherem* (*), *halal* (mai ales în loc.), *nur*, *safta*.

– Regionale: *câsmet*, *cilibilic* (*), *hair*, *ischiuzarlâc*, *mujdea* (*), *selamet*, *tefericie* (*).

H.2. Noțiuni negative (II):

a) *becrilâc* „desfrâu, destrăbălare”, *belea*, *bosma* „poznă, șotie, farsă, festă”, *bucluc* „fărădelege, mârșăvie; necaz, încurcătură; ceartă, neînțelegere”, *cabazlâc* „bufonerie, farsă, păcăleală”, *calabalâc* „încurcătură, belea, bucluc; zarvă, scandal”, *caraghioslâc* „comicărie, farsă, bufonerie, faptă, gest sau lucru nesperios, comic, ridicol”,

casabert „mâhnire, supărare, jale”, *cavga* „ceartă, scandal, încurcătură, bucluc”, *ceapcânlâc* „viclenie, șiretenie”, *ceașitlâc* „spionaj”, *cheder* „pagubă, prejudiciu”, *ciufulâc* „zgârcenie; lăcomie; meschinărie”, *codoșlâc* „proxenetism”, *cusur* „defect, deficiență, lipsă, neajuns; greșală, eroare, culpă, vină; nărav, viciu”, *dandana* „zgomot mare, gălăgie, larmă, tărațoi”, *dava* „ceartă, controversă, conflict, diferend”, *dert* „supărare, mâhnire, păs, amar”, *diseniu* „stratagemă, vicleșug, șiretlic”, *dubara* „festă, farsă”, *dulap* „intrigă, uneltire, păcăleală, șiretlic”, *eziat* „trudă, suferință”, *fesat* „tulburare, dezordine, rebeliune”, *foduluc* „mândrie, orgoliu, îngâmfare”, *gazep* „supărare, mânie”, *ghlaurlâc* „infidelitate, necinste, perfidie”, *gulgulea* „revoltă; zarvă, tărațoi”, *hainlâc* „trădare, perfidie”, *hal* „stare rea, situație deplorabilă”, *halt* „inepție, nerozie”, *haram* „fenomen, fapt sau lucru prohibit, neîngăduit, câștigat în mod ilicit; jaf, pradă; înșelăciune”, *harapiet* „ruinare, distrugere”, *havră* „larmă, hărmălaie”, *ianat* „încăpățânare; ciudă; supărare, pizmă”, *iuc* „sarcină, povară, dificultate, încurcătură”, *laf* „balivernă, brașoavă, palavră”, *lichea* „defect, viciu”, *mageara* „necaz, eveniment neplăcut, bucluc, belea”, *mahmur* „buimăceală”, *mascara* „farsă, glumă; batjocură”, *mascaralâc* „idem; caraghioslâc”, *matrapazlâc* „escrocherie, fraudă, înșelătorie”, *măraz* „supărare, mâhnire; pacoste, necaz”, *merhamet* „compasiune, milă; condoleanțe”, *mucalitlâc* „glumă, caraghioslâc”, *murdarlâc* „josnicie, mârșăvie, abjecție”, *naz* „capriciu, toană, fandoseală”, *palavră* „balivernă, minciună, brașoavă”, *papară* „muștrare, dojană; bătaie”, *perdaf* „muștrare aspră, ceartă”, *pezevenclâc* „proxenetism”, *renghi* „păcăleală, farsă, festă”, *rezalet* „rușine, umilire, umilintă”, *rizilic* „dispreț, înjosire, umilire”, *sacatlâc* „mutilare, infirmitate; pagubă, pierdere; neajuns”, *satara* „pacoste, năpastă, belea”, *schingi* „tortură, supliciu, caznă, chinuire”, *siclet* „supărare, necaz; ananghie; îngrijorare”, *sucut* „(stare de) declin, decădere, regres”, *șamata* „gălăgie, zarvă, larmă”, *șaşcânlâc* „zăpăceală, buimăceală, stupoare, derută”, *șiretlic* „uneltire, truc, vicleșug; viclenie”, *șupea* „bănuială, suspiciune”, *tacla* „taifas; palavră, balivernă”, *telpizlic* „înșelătorie, viclenie, perfidie”, *tembelic* „indolență, apatie, placiditate; lenevie; încetineală (în acțiune sau în gândire)”, *tevatură* „zarvă, gălăgie, scandal, tapaj, vâlvă”, *ursuzlâc* „nenoroc, neșansă, ghinion, pacoste”, *zamparalâc* „desfrânare; crailâc; îmbuibare”, *zarar* „pagubă, daună”, *zeflemea* „persiflare, derâdere, bășcălie, ironie, bătaie de joc”, *zeveclâc* „nerozie, neghiobie, prostie”, *zian* „pagubă, prejudiciu; risipă”, *zor* „silnicie, forță, silă; constrângere, coerciție; nevoie, obligație; dificultate, impas, încurcătură, ananghie”, *zulă* „furt, hoție; fraudă, escrocherie, delapidare”, *zulum* „opresiune, asuprire, tiranie; constrângere”, *zurba* „revoltă, răzmeriță, răscoală; nesupunere; acțiune violentă, violență, nedreptate făcută cu forța”, *zurbalâc* „idem”;

b) *alagea* „încurcătură, pățanie, bucluc” < tc. „vrajbă, dispută, scandal, dezordine” (p. ext.); *avrad* (subst.) „denumirea unei înjurături turcești” < tc. (interj.) „înjurătură turcească” (prin conversiune); *ceapucluc* „vicleșug, truc” < tc. „agilitate, sprinteneală” (p. ext.); *dușâș* „întâmplare nefericită, pățanie” < tc. „întâmplare fericită, ocazie”

(p. polar.); *ghionghionea* „fandoseală, sclifoseală, fason” < tc. „schimbător, capricios” (prin conversiune); *ghiudunea* „păcăleală” (în loc. *a-i trage cuiva o ghiudunea*) < tc. „în spatele, în fundul cuiva” (prin conversiune); *hata* „pagubă, daună, nedreptate, neajuns” < tc. „greșeală, eroare, vină” (p. ext.); *macalâc* „gălăgie, larmă” < tc. „vorbărie” (p. ext.); *moft* „fleac, bagatelă, (lucru de) nimic, prostie” < tc. „(obiect, marfă, acțiune, gest etc.) care nu costă mai nimic, care valorează foarte puțin; chilipir” (p. gener.); *otuzbir* (în loc.) „violență, forță, asprime, abuz” < tc. „Batalionul 31 de ieniceri, cantonat în țările române (privit ca simbol al abuzului de forță)” (p. ext.); *pișicherlâc* „șmecherie, escrocherie” < tc. „iscusință, dibăcie” (adaptat semantic după *pișicher*); *săferdea* „bătaie (dată cuiva)” < tc. „mustrare, dojană (aspră)” (p. ext.); *sichișmiș* „farsă, păcăleală; subterfugiu” < tc. „a întreține raporturi sexuale” (verb la persoana a 3-a a timpului trecut nedeterminat) (fig. și prin conversiune); *șacamele* „fleacuri, nimicuri” < tc. „glumă, farsă” (p. ext.); *zangalâc* „nărav, capriciu; nervozitate” < tc. „zăpăceală, buimăceală” (p. ext.).

– Literare: *belea, bucluc, caraghioslâc, cusur, hal, moft* (*), *naz, schingi* (* – în der.), *șiretlic, tevatură, ursuzlâc* (*), *zeflemea, zor* (*).

– Populare: *alagea, codoșlâc, dandana, dert, haram* (mai ales în locuțiuni), *havră, macalâc, mascara, matrapazlâc, otuzbir, palavră, papară, perdaf, pezevenclâc* (*), *pișicherlâc, renghi, tacla, zamparalâc, zuiă, zurba, zurbalâc*.

– Regionale: *cabazlâc, cavga, dandana, dava, ghiudunea, ianat, laf, mageara, mahmur, mărăz, rizilic, satara, săferdea, sichișmiș, siclet* (*), *șacamele, șupea, zangalâc, zarar, zian, zulum* (*).

H.3. Noțiuni neutre sau ambivalente (III):

a) *adet* „obicei, deprindere”, *aralâc* „distanță, spațiu; răgaz”, *boi* „soi, fel, rasă, gen, tip”, *cabul(ă)* „consimțământ”, *cărăbăni* „a o șterge, a pleca repede”, *chelemet* „discuție, conversație”, *culp* „pretext”, *davet* „invitare, convocare”, *egel* „cauză, motiv, pricină”, *emniet* „siguranță, securitate, protecție”, *gazret* „dorință, ambiție, râvnă, zel”, *ghiozboiagilâc* „scamatorie, vrăjitorie, magie”, *habar* „veste, știre, informație”, *hairet* „zel, râvnă”, *hal* „stare, situație”, *halvet* „discuție între patru ochi”, *havadis* „veste, știre”, *herechet* „acțiune, mișcare, gest, intervenție”, *iureș* „mers impetuos, năpustire; fugă, goană”, *iurudisi* „a da năvală, a se năpusti, a năvăli, a asalta”, *madea* „problemă, subiect, chestiune; situație; articol, punct, paragraf; specie, fel, sort”, *maslahat* „afacere, problemă”, *merchez* „tâlc, sens subînțeles, rost”, *meșferet* „consfătuire, sfat, deliberare”, *mucader* „destin, soartă”, *muchealemea* „consfătuire, dezbatere, conversație”, *mușaverea* „discuție, convorbire”, *muștea* „lovitură cu pumnul”, *nobet* „rânduială, regulă, rând, tur”, *regea* „rugămintă, cerere, solicitare”, *rubar(iu)* „confruntare, comparare, comparație”, *sâcâldisi* „a se plictisi; a îndemna; a constrânge”, *seir* „privește, peisaj, spectacol”, *selam* „salut, salutare, omagiu”, *soi* „categorie, gen,

clasă, specie, tip, fel, rasă, varietate, specialitate", *stichi* „dorință, vreare, intenție; pretenție, cerere", *șart* „rânduială, uzanță, regulă, datină, obicei", *tabiet* „deprindere, tipic, apucătură, obișnuință, manie", *tahmin* „evaluare, aproximare, estimare; calcul estimativ", *tahsin* „aprobare, consimțământ", *tapangea* „lovitură dată cu palma, scatoalcă", *tarz* „atitudine, ținută, comportament, conduită", *teclif* „propunere, ofertă; pretenție; protocol, formalism", *teclifat* „obligație, îndatorire", *teclifsisleac* „purtare neprotocolară, familiaritate", *temel* „temei, bază, motivație", *tepeiedisi* „a bate zdravăn; a omori", *tergimea* „traducere, tălmăcire", *tertip* „ordin, dispoziție; plan, proiect; organizare; mijloc, procedeu, metodă", *tertipat* „plan, proiect; organizare", *teslim* „predare, livrare", *teslimat* „idem", *tetbir* „plan, proiect, măsură luată într-un anumit scop", *usul* „procedeu, metodă";

b) *aiar* „model, etalon, exemplu" < tc. „tipar, matrice" (prin metaforizare); *dandana* „ciudățenie, minunăție, năzdrăvănie; năzbâtie, poznă" < tc. „pomă, paradă, fast, somptuozitate" (p. ext.); *iavaş* (subst.) „îndemn la moderație, calmare, temperare" < tc. (interj.) „încet!, ușor!" (prin conversiune); *talâm* „deprindere, obicei" < tc. „regulă, precept" (p. ext.); *tedaric* „specificul, rostul unui lucru" < tc. „pregătiri; achiziționare; precauții, prudență" (fig. și p. ext.).

– Literare: *habar, soi, tabiet, tertip* (*).

– Populare: *cabul(ă)* (*), *cărăbăni, merchez* (*).

– Regionale: *adet, boi, chelemet, iureş, madea, nobet* (* – în loc. de *năbet* „întruna"), *stichi, șart, tapangea, tedaric, temel, teslim* (* – prin conversiune).

H.4. Noțiuni obscure (IV) (cuvinte care apar numai în locuțiuni care obstrucționează înțelegerea deplină a semnificației lor, care nu poate fi decât, eventual, aproximată, deoarece s-a opacifiat): *Babadam*, în loc. adv. *de pe când Adam-Babadam* „din moși-strămoși" (< tc. *babadan* [*babaya*] „idem"); *boş*, în loc. adv. *în boş* „în gol, înclinat, aplecat" (< tc. *boş* „vid, [spațiu] gol"); *hac*, în loc. vb. *a-i veni de hac, a-i fi hacul, a-și face hacul, a-și da de hac* (< tc. *hak* „drept, răsplată", unele locuțiuni fiind semicalcuri, iar altele – formate pe teren românesc); *iama*, în loc. vb. *a da iama, a umbla iama, a face iama* (< tc. *yağma* „jaf, pradă", ultima locuțiune fiind semicalc); *iort*, în loc. vb. *a da iort* „a da în posesie, a preda, a achita" (< tc. *yurt* „posesiune; moșie"); *izra*, în loc. vb. *a face izra* „a realiza, a executa" (< tc. *icra* „realizare, executare", locuțiunea fiind calchiată); *mumurluc*, în loc. vb. *a scoate mumurlucul din cineva* „a-l potoli, a-i scoate gărgăunii din cap" (< tc. *mahmurluk* „mahmureală"); *netegea*, în loc. adv. *netegea pe ipingea* „în numerar, cu bani gheață" (< tc. *netice* „rezultat, efect"); *pai*, în loc. adj. *toate într-un pai* „identice" (< tc. *pay* „parte, porțiune"); *perdea*, în loc. vb. *a lua pe cineva cu o perdea mai sus* „a-l lua repede cu vorba" (< tc. *perde* „ton muzical"); *peş*, în loc. adv. *într-un peş* „înclinat" (< tc. *peş* „parte, latură"); *sefaet*, în loc. vb. *a-și deschide sefaeturile* „(despre vânt) a sufla

violent" (< tc. *sefahet* „risipă; elan”); *şişic*, în loc. adj. *de şişic* „(despre animale de sex femeiesc) aptă pentru reproducere, de prăsilă, fecundă, fătătoare” (< tc. *şişek* „oaie de prăsilă”); *tabet*, în loc. vb. *a-i fi culva la tabet* „a fi la porunca, la dispoziția cuiva” (< tc. *tabiiyet* „subordonare”); *terbie*, în loc. vb. *a se face terbie* „a se instrui”, *a fi terbie* „a fi elev (al cuiva)” (< tc. *terbiye* „educație, instruire”, locuțiunile fiind semicalcure); *zalam*, în loc. vb. *a-i sta cuiva de zalam* „a-l sâcâi, a-l bate la cap, a-l tracasa” (< tc. *zalam* „tiranie”); *zât*, în loc. vb. *a fi în zât cu cineva* „a sta învrăjbit, a fi certat cu cineva” (< tc. *zit* „adversitate”). Alte împrumuturi, deși apar numai sau cu precădere în locuțiuni, au sensul clar, de aceea ele au putut fi incluse în categoriile semantice de care aparțin (*aman, hal, halal, haram, hatâr, zor* etc.).

– Literare: *hac, iama*.

– Populare: *peş*.

– Regionale: *mumurluc, pai, şişic, zât*.

*

Cele minimum 204 cuvinte abstracte prezentate mai sus⁹⁴ se caracterizează în primul rând prin faptul că sunt purtătoare de sensuri conotative, evidențiate nu numai de posibilitatea de a fi categorisite, pe baza valorilor umane general acceptate, în „pozitive”, „negative” și „neutre” sau „ambivalente”, ci și de faptul că unele pot trece dintr-o categorie în alta în funcție de perspectiva din care sunt întrebuințate (de pildă, *caraghioslâc, mucalîtlâc* sau *renghi* pot fi folosite și cu nuanță pozitivă, *cherem, huzur* și *şoi* primesc cu ușurință valori negative, iar *tapangea* „scatoalcă, palmă” poate avea accepțiuni negative sau pozitive în funcție de cine primește și cine aplică „scatoalca”). De altfel, mai multe cuvinte preluate cu sens abstract pozitiv s-au menținut până azi numai cu sensuri depreciate pe teren românesc, ceea ce înseamnă că evoluția lor pe plan conotativ le-a plasat în categoria noțiunilor negative (*aman, cherem, huzur, mujdea* etc.).

În al doilea rând, marea majoritate a împrumuturilor care denumesc noțiuni abstracte datează din perioada de vârf a influenței turcești: numai *adet, hatâr, iureş* și *zor* au atestări din secolul XVI sau din prima jumătate a veacului XVII; ceva mai numeroase sunt împrumuturile târzii, dialectale ori argotice, din secolele XIX–XX: *boş, cavga, căsmet, ghiudunea, hair, macalâc, mahmur, mumurluc, pai, perdea, rizilic, săferdea, sichişmiş, stichi, şacamele, şişic, şupea, temel, zangalâc, zât, zian, zulă*, poate și *ianat, mageara, peş* și alte câteva. Acest lucru înseamnă că 82 – 85% din „termenii abstracti” au fost preluați, îndeosebi pe cale cultă, în a doua parte a secolului al XVII-lea, în veacul al XVIII-lea sau, eventual, la începutul secolului al XIX-lea.

În al treilea rând, atrage atenția numărul mare al împrumuturilor cu sens abstract negativ (93), care îl egalează pe acela al denumirilor de noțiuni pozitive (35) și al

⁹⁴ Lor li se adaugă alte câteva zeci, care au putut fi incluse în grupurile terminologice A–G.

cuvintelor cu sens neutru sau ambivalent (59) luate la un loc. Un număr relativ redus de împrumuturi (17) au înțelesuri obscure, pierdute în semnificația unitară a locuțiunilor – unele calchiate – din care fac parte. De altfel, și alte cuvinte care exprimă noțiuni abstracte sunt folosite mai ales ori exclusiv în locuțiuni, dar înțelesul lor este inteligibil, ușor deductibil din acestea.

Și în rândul celor 99 de împrumuturi care au supraviețuit până astăzi (48,5% din termenii cu sens abstract) este evidentă preponderența diferitelor noțiuni negative, exprimate de 13 dintre cei 24 de termeni literari actuali, de 21 dintre cei 31 de termeni populari și de 21 dintre cele 44 de regionalisme folosite și în prezent (în total, 55 de „termeni abstracți negativi”, adică 55,5% din împrumuturile menținute). Este remarcabil însă faptul că, în comparație cu alte grupuri terminologice, relativ multe cuvinte (literare sau populare) cu sens abstract se găsesc în vocabularul esențial actual: *belea*, *chef* (în fondul lexical principal), *cusur*, *habar*, *hal*, *haz*, *moft*, *naz*, *palavără*, *soi*, *tabiet* și *zor*, în timp ce *berechet*, *bucluc*, *cărăbăni*, *cherem*, *hac*, *halal*, *hatâr*, *maskara*, *matrapazlâc*, *șiretlic*, *tacla*, *tertîp*, *tevdură* și *zeflemea* nu ocupă nici ele poziții neînsemnate în ierarhia valorii de întrebuițare a împrumuturilor din turcă în limba română actuală. Niciunul dintre împrumuturile care exprimă și denumesc noțiuni abstracte nu este utilizat astăzi ca termen istoric.

*

Dacă încercăm să comparăm cele opt grupuri terminologice în care am distribuit împrumuturile din limba turcă ținând cont exclusiv de sensurile cu care acestea au fost preluate inițial în română, vom constata următoarea clasare în funcție de numărul termenilor împrumutați:

1. „Societatea”: 1.115 termeni;
2. „Omul” (starea fizică, psihomorală și socială, modul în care se îmbracă, locuiește și se hrănește, universul său casnic și intim): 827 de termeni;
3. „Acțiunea omului asupra naturii, munca” (domeniile activității de producție, ale muncii depuse pentru a transforma resursele naturale): 499 de termeni;
4. „Natura” (realitățile naturii înconjurătoare): 371 de termeni;
5. „Înșușirile realității înconjurătoare și perceperea lor de către om”: 210 termeni;
6. „Noțiunile abstracte”: 204 termeni;
7. „Cultura”: 134 de termeni;
8. „Raporturile interumane”: 31 de termeni.

În total avem, așadar, 3.391 de termeni preluați cu semnificații diferite și exprimați formal prin cele 2.760 de cuvinte împrumutate.

Dacă avem în vedere împrumuturile folosite încă astăzi la nivelul vorbirii curente și în terminologia istorică, clasificarea nu se modifică decât în mică măsură, dar concludent, de vreme ce grupul terminologic privitor la societate pierde poziția întâi, trecând pe locul al treilea:

1. „Omul”: 475 (456 – termeni curenți, 19 – istorici);
2. „Acțiunea omului asupra naturii, munca”: 324 (311 – termeni curenți, 13 – istorici);
3. „Societatea”: 314 (186 – termeni curenți, 128 – istorici);
4. „Natura”: 246 (245 – termeni curenți, 1 – istoric);
5. „Însușirile realității înconjurătoare și perceperea lor de către om”: 124 (121 – termeni curenți, 3 – istorici);
6. „Noțiunile abstracte”: 99 (termeni curenți);
7. „Cultura”: 71 (63 – termeni curenți, 8 – istorici);
8. „Raporturile interumane”: 12 (termeni curenți).

Unele modificări minore intervin atunci când punem la socoteală numai termenii care s-au menținut până astăzi în lexicul curent, excluzând terminologia istorică actuală; doar grupul termenilor referitori la societate coboară din nou un loc:

1. „Omul”: 456 (176 – literari, 77 – populari, 203 – regionali).
2. „Acțiunea omului asupra naturii, munca”: 311 (101 – termeni literari, 37 – populari, 173 – dialectali);
3. „Natura”: 245 (86 – literari, 13 – populari, 146 – regionali);
4. „Societatea”: 186 (63 – literari, 40 – populari, 83 – regionali);
5. „Însușirile realității înconjurătoare și perceperea lor de către om”: 121 (30 – literari, 40 – populari, 51 – regionali);
6. „Noțiunile abstracte”: 99 (24 – literari, 31 – populari, 44 – regionali);
7. „Cultura”: 63 (17 – literari, 19 – populari, 27 – regionali);
8. „Raporturile interumane”: 12 (6 – literari, 3 – populari, 3 – regionali).

„Clasamentul” se schimbă însă radical dacă analizăm proporția termenilor menținuți până astăzi la diferite niveluri stilistico-funcționale și teritoriale (inclusiv ca termeni istorici), în raport cu numărul total al împrumuturilor aparținând fiecărui grup terminologic în parte, de vreme ce inventarul lexical referitor la societate coboară, de data aceasta, pe ultimul loc, iar terminologia naturii se dovedește a fi fost cea mai viabilă:

1. „Natura”: 66,3%;
2. „Acțiunea omului asupra naturii, munca”: 62%;
3. „Însușirile realității înconjurătoare, perceperea lor de către om”: 59%;
4. „Omul”: 57,5%;
5. „Cultura”: 53%;
6. „Noțiunile abstracte”: 48,5%;
7. „Raporturile interumane”: 38,7%;
8. „Societatea”: 28%.

Viabilitatea reală a împrumuturilor aparținând unuia sau altuia dintre cele opt grupuri terminologice este exprimată însă cel mai corect de procentajul în care ele au supraviețuit în lexicul actual curent (excluzând deci termenii istorici, aflați la periferia vocabularului, ca elemente aflate în pragul ieșirii din uz):

1. „Natura”: 66%;
2. „Acțiunea omului asupra naturii, munca”: 62,3%;
3. „Însușirile realității înconjurătoare și perceperea lor de către om”: 57,6%;
4. „Omul”: 55%;
5. „Noțiunile abstracte”: 48,5%;
6. „Cultura”: 47%;
7. „Raporturile interumane”: 38,7%;
8. „Societatea”: 16,7%.

Iată, așadar, că, deși a acumulat cele mai multe împrumuturi, grupul format de termenii de origine turcă referitori la societate a fost cel mai puțin viabil (doar o șesime din aceste împrumuturi s-au menținut în lexicul uzual al limbii române actuale), în timp ce terminologia realității naturale înconjurătoare și a însușirilor acesteia, precum și terminologia profesională, a muncii, a activităților productive umane au supraviețuit până astăzi în proporții remarcabile (în medie, peste trei cincimi din împrumuturi). Aproximativ jumătate din termenii împrumutați care denumesc și exprimă noțiuni abstracte sau noțiuni referitoare la om și la preocupările culturale ale acestuia s-au menținut în lexicul românesc actual.

6.2. Evoluții semantice ulterioare

Tabloul conturat mai sus al sferelor semantice în care se încadrează împrumuturile atrage atenția, prin semnul (*), asupra faptului că multe cuvinte românești preluate din turca-osmanlie cu anumite semnificații au supraviețuit până astăzi fie numai în derivate, compuse și locuțiuni formate în română ori cu noi valori lexico-gramaticale rezultate prin conversiune, fie numai cu sensuri noi, diferite de cele cu care au fost împrumutate. Într-adevăr, după ce s-au încetățenit în limba română în anumite forme și cu anumite înțelesuri inițiale, numeroase împrumuturi lexicale din turcă au cunoscut nu numai noi modificări fonetice, morfologice și sintactico-frazeologice, ci și evoluții semantice de diferite tipuri⁹⁵, unele extrem de importante, întrucât au avut efecte asupra destinului acestor cuvinte, care s-au menținut în diferite variante stilistice și/sau teritoriale actuale exclusiv sau mai ales cu semnificațiile inedite dobândite pe terenul limbii române. Am văzut în subcapitolul precedent că există cazuri de modificări de sens apărute în

---

⁹⁵ În stabilirea și definirea tipurilor de schimbări semantice ținem seamă numai de procedeele practice aplicate pentru obținerea noilor sensuri (extensie, concretizare, abstractizare, restricție, generalizare etc.), nu și de mecanismele de tipul tropilor prin care iau naștere acestea (sinecdocă, metonimie, metaforă etc.). Totuși, vrând-nevrând, intervenția tropilor este adesea implicită în diferite astfel de procedee, iar metaforizarea constituie și procedeul esențial prin care termenii își schimbă sensul ca urmare a utilizării lor figurate.

„momentul” preluării cuvintelor, prin reinterpretarea conținutului semantic al etimoanelor. În cele ce urmează ne ocupăm de schimbările semantice petrecute pe teren românesc după ce împrumuturile au fost adoptate inițial cu sensurile etimologice sau „deviate” în momentul preluării lor.

Numărul cazurilor de evoluție semantică a împrumuturilor – ca să nu mai vorbim de evoluțiile de sens ale derivatelor, la care nici nu facem referiri – este extrem de mare, dovedind capacitatea productivă infinită a limbii române. Unele cuvinte împrumutate au cunoscut modificări semantice multiple: unul sau mai multe sensuri s-au dezvoltat din altul sau din altele, mai apropiate de cel etimologic, iar acestea – dintr-o semnificație existentă în turcă și preluată ca atare. Se poate afirma, ca și în privința derivării, că aceste dezvoltări semantice sunt proprii limbii române și nu au, în fond, nimic de a face cu influența turcă propriu-zisă; specificul lor românesc constă în faptul că noile sensuri nu sunt atestate nici în limba de origine, nici, după câte cunoaștem, în alte limbi care au stat sub influența turcă, iar astfel de evoluții au suferit și cuvintele românești moștenite sau împrumutate din alte limbi.

Cu toate acestea, modificările semantice ulterioare, ca și cele fonetice, morfologice, sintactice și din domeniul formării cuvintelor, exprimă câte ceva despre ceea ce s-a întâmplat cu împrumuturile din turcă după adoptare, inclusiv faptul că acestea nu au devenit „sterile”, ci și-au menținut puterea de „autodezvoltare”, capacitatea de „reproducere” și, implicit, o anumită frecvență de utilizare.

Multitudinea exemplelor de evoluție semantică ulterioară nu ne permite să le prezentăm pe toate; ne mărginim, așadar, să scoatem în evidență numai o parte dintre ele, cu precădere pe acelea care prezintă un interes aparte sau care au influențat în mare măsură soarta cuvintelor, determinând menținerea lor în limba română actuală, îndeosebi în variantele stilistice superioare ale acesteia. Întrucât vorbim de evoluții semantice pe terenul limbii române, evident că *toate sensurile precizate mai jos sunt românești*, dar cel din care provine semnificația rezultată este identic cu înțelesul pe care îl avea etimonul turcesc ori mai apropiat de înțelesul acestuia.

6.2.1. Concretizarea (dezvoltarea dintr-o semnificație abstractă a unui sens concret: denumirea unei ființe, a unui obiect, a unei categorii de obiecte sau de ființe etc.): *baş* „cocă rămasă pe fundul căpisterei” < (înv.) „excedent, spor, surplus”; *ghiotură* „legătură, mănunchi; bucată (mare) de mâncare, îmbucătură” < loc. adv. *cu ghiotura* „în cantitate mare, din belșug, cu grămada; cu ridicata, angro”; *mascara* „penis” < (înv.) „faptă, gest sau vorbă urâtă, indecentă; obscenitate, trivialitate; farsă, glumă; batjocură”; *miraz* „gospodărie, moșie” < „moștenire; cotă-parte”; *regea* „mijlocitor, persoană care intervine pe lângă cineva în favoarea cuiva” < „rugămintă, solicitare, intervenție pe lângă cineva”; *zaiafet* „cârciumă, bufet” < „petrecere, banchet, ospăț”. De notat că, în multe cazuri, concretizarea este, de fapt, rezultatul unei metaforizări, al întrebuițării figurate a cuvintelor, de exemplu în *mascara* și *zaiafet*.

6.2.2. Abstractizarea (dezvoltarea dintr-o semnificație concretă a unui sens abstract): *cântar* „cântărire” < „balanță, cumpănă”; *mangafa* „ifos, capriciu, moft” < „om prost, neghiob, mărginit”; *matrapaz* „comerț cu cai” < „negustor ambulant; mijlocitor, traficant, misit”; *suliman* „sulimeneală, acțiunea de a (se) sulimeni” < „fard; vopsea preparată din cinabru”; *zampara* „desfrânare, dezmaț” < „om desfrânat, destrăbălat”.

6.2.3. Generalizarea (dezvoltarea unui sens mai general, cu o sferă mai largă de cuprindere, care include și semnificația particulară originară, ale cărei trăsături distinctive speciale sunt eliminate): *abagiu* (reg.) „croitor” < (înv.) „persoană care confecționează sau vinde abale”; *aiar* (reg.) „verificare, probă, încercare” < (înv.) „verificare, expertiză oficială a cântarelor și greutăților folosite în comerț”; *angara* „dare, impozit” < (înv.) „obligație în bani, în natură sau în muncă impusă în trecut țărănimii; clacă, corvoadă”; *asman* „berbec; miel” < „berbec sau țap castrat”; *bulgur* „zgrunțur, bulgăre” < „grâu măcinat mare”; *but* „bucată mare de carne” < „coapsa de dinapoi a animalelor mari”; *cacealma* „păcăleală, înșelăciune, farsă” < „inducere în eroare, păcălire a adversarului la jocul de cărți”; *calangiu* „țigan nomad” < (înv.) „spoitur de vase de aramă”; *caraghios* „om care provoacă râsul, nostim, ridicol, comic” < (înv.) „bufon, paiată, clovn”; *câșlă* „casă mică și sărăcăcioasă, bordei” < „târlă, stână; poiată, grajd”; *delibașă* „om viteaz; om furios, năbădăios” < „căpitan al unei cete de delii; căpetenia gărzii de corp călare”; *fîrîric* „monedă mică, ban” < „numele unei monede mici de argint”; *gealat* „om voinic, puternic și adesea violent; bătăuș tocmit” < „călău, gâde”; *giubellu* „om retrograd, cu idei învechite” < „boier care poartă giubea”; *iatac* „încăpere, cameră, odaie” < „cameră de culcare, dormitor”; *mecet* „clădire mare, falnică” < (înv.) „moschee (mică)”; *palască* „tașcă, geantă de piele care se poartă la șold” < (înv.) „geantă de piele în care se țin cartușele”; *ramazan* „post” < „postul pe care îl țin musulmanii în luna a noua a anului musulman”; *salahor* „persoană care muncește din greu, care duce tot greul unei activități” < „muncitor necalificat angajat și plătit cu ziua, care lucrează mai ales la construcții de case, de șosele etc.”; *sârmă* „fir de metal” < „fir de metal prețios”; *trampă* „afacere, aranjament” < „troc, schimb în natură”.

6.2.4. Restricția (dezvoltarea unui sens particular, cu o sferă mai restrânsă de cuprindere, dintr-o semnificație mai generală, cu o sferă mai largă; dintre trăsăturile distinctive comune celor două semnificații este reținut numai unul, care este cuprins în mod explicit și în înțelesul originar, dar capătă preponderență în noul sens; raportul este de parte / întreg sau particular / general): *acaret* „construcție auxiliară, dependință” < (înv.) „avere imobilă; imobil, clădire (împreună cu construcțiile auxiliare care țin de ea)”; *bogasiu* „fir de cusut, ață” < „pânză fină, colorată și lucioasă”; *cioban* „baci, târlaș; strungar (la oi)” < „păstor de oi, păcurar”; *coltuc* „dos de pernă” < „sac mic umplut cu

lână și folosit ca pernă sau ca rezemătoare”; *fășchie* „partea lichidă, mustăreața din băligarul vitelor” < „băligar”; *giol* „arșic” < „numărul total de arșice pe care trebuie să-l pună în joc fiecare jucător”; *havuz* „fântână arteziană (din mijlocul unui bazin de apă)” < „bazin de apă descoperit, de obicei prevăzut cu o fântână arteziană”; *ipingea* „glugă” < „manta cu glugă”; *mezel* „nume generic al preparatelor alimentare din carne de tipul salamului” < (înv.) „nume generic al preparatelor alimentare fine folosite ca aperitiv, ca gustare rece, de tipul salamului, brânzei, peștelui mărunț, icrelor etc.”; *nalbant* „veterinar” < (înv.) „potcovar (care se ocupa și cu vindecarea bolilor animalelor domestice, mai ales ale cailor)”; *oglan* „băiat folosit ca partener de pederastie; flăcău robust” < „băiețandru, tânăr, adolescent”; *parmaclâc* „balustru, bară, drug, leaț, vergea” < „balustradă; gard format din bare sau leațuri”; *pervaz* „partea de jos a tocului unei ferestre” < „cadru, toc de fereastră sau de ușă”; *rindea* „cuțitul gealăului” < „gealău”; *tacâm* „totalitatea ustensilelor de metal folosite pentru a tăia mâncarea și a o duce la gură” < „serviciu de masă complet care se așază în fața fiecărui mesean”.

6.2.5. Extensia (dezvoltarea unui sens nou care are unele trăsături distinctive comune cu semnificația de origine, pe baza cărora are loc un transfer denominativ de la obiectul desemnat inițial la cel contiguu; între cele două obiecte sau concepte există unele corespondențe calitative, dar trăsăturile distinctive predominante sunt modificate): *abraș* „ciudat, bizar; nereușit, eșuat; hibrid” < „rău, afurist; nărăvaș; deocheat; violent; care aduce ghinion”; *aman* „situație dificilă, ananghie” < (înv.) „iertare, îndurare”; *bairac* „grup de oameni, ceată” < (înv.) „unitate militară de infanterie, companie”; *bairactar* „ostaș de pază, santinelă” < (înv.) „stegar, portdrapel”; *balgiu* „persoană care posedă o povarnă” < (înv.) „negustor turc care cumpăra miere și ceară de albine pentru aprovizionarea Porții”; *baș* „parte din moștenire reținută de părinți” < (înv.) „comision”; *bărdac* „butoi; găleată; cazan” < „ulcică de lut, cană; donicioară; urciur; damigeană”; *boccea* „ștergar mic” < „broboadă, basma”; *bogaz* „iarbă multă și înaltă; mlaștină” < „gârlă; strâmtoare; gură a unui râu; defileu, pas”; *bugeac* „pădure (deasă)” < „ținut de stepă; loc mărăcinos; buruienis”; *buhur* „broboadă” < (înv.) „stofă de mătase ori de lână fină”; *buluc* „grămadă de animale sau de lucruri” < „număr mare de oameni, gloată”; *bursuc* „marmotă” < „viezure”; *cabul(ă)* „superstiție de jucător de cărți” < (înv.) „consimțământ, acord”; *ceacalma* „inducere în eroare a adversarului la jocul de cărți” < (înv.) „contrabandă”; *cadalâc* „cartier; pâlci de case” < (înv.) „district, plasă (în Imperiul Otoman)”; *cauc* „potcap purtat de călugări” < (înv.) „acoperământ de cap, înalt și rotund, cu fundul plat, purtat în trecut de boieri”; *caun* „dovleac turcesc” < „pepene galben”; *cârmâz* „plantă erbacee din care se extrage un colorant roșu” < „colorant roșu de origine vegetală sau animală”; *ceacâr* „infirm; posac” < „strabic, sașiu; care are ochii albicioși sau de culori diferite; cherchelit, beat”; *ceac-pac* „una-două, imediat” < „potrivit, așa și așa, oarecum”; *ceadâr* „colibă în care

se mulg oile, comarnic" < „cort (militar)”; *ceaș* „om de serviciu la o sinagogă; mijlocitor între expeditorul plutelor și plutași; șeful unei comunități de țigani nomazi” < „sergent(-major); mic slujbaş la curte, folosit ca aprod, ușier sau curier”; *cercevea* „vergea, bară de fier” < „toc de geam, cadru, ramă”; *chepeneag* „cămașă” < „palton, manta”; *chior* „miop; sașiu” < „orb; căruia îi lipsește un ochi; care vede numai cu un ochi”; *ciorbăgiu* „baci, târlaș” < (înv.) „om de vază, notabilitate; primar rural (turc); comandant de ieniceri”; *ciorbălâc* „vas în care olarii prepară smaltul” < (înv.) „castron pentru ciorbă”; *ciufut* „(om) îndărătnic; posac; rău, afurisit” < (înv.) „(om) zgârcit”; *cobuz* „un fel de fluier” < „un fel de cobză”; *cogea* „foarte mult, o mulțime (de...)” < (înv.) „foarte mare, enorm”; *cubea* „campadură, fumar; horn” < (înv.) „boltă, cupolă”; *dalcauc* „adept; amic; mentor; bătaș; derbedeu; om lacom” < (înv.) „om leneș, parazit; lingușitor”; *dambă* „tetanos; acces de furie” < „apoplexie”; *deliu* „înalt, voinic, chipeș; prostănac; beat” < „viteaz, curajos; nebun, aiurit”; *dimie* „pănură, aba” < (înv.) „țesătură flanelată de bumbac, barhet”; *divan* „banc de lucru” < „canapea fără spătar”; *dulgher* „tâmplar” < „meseriaș care execută lemnăria unei clădiri”; *dulma* „dovleac” < „dovlecei umpluți cu carne tocată”; *dușman* „trădător; diavol” < „vrăjmaș, inamic”; *fes* „bonetă, căciuliță, scufiță nelegată sub bărbie” < „acoperământ de cap de forma unui trunchi de con, din păslă sau postav”; *giumbuș* „grație, farmec; bufonerie, gest caraghios; poznă” < „distracție, amuzament”; *habar* „grijă, păș, preocupare, temere” < „veste, știre” (în loc. vb. *a (nu) avea habar*); *hadâm* „om voluminos, matahală; bou, porc sau armăsar care nu este bine jugănit” < (înv.) „eunuc, bărbat castrat”; *haldamac* „bătaș; om zdravăn, voinic” < (înv.) „tâlhar, hoț”; *halca* „scoabă, legătură de fier (la ziduri)” < „verigă, inel, cerc de metal”; *haz* „calitatea cuiva de a plăcea, farmec, grație; stare de veselie, voie bună; duh, umor” < (înv.) „plăcere, desfătare”; *hazna* „closet, latrină” < „cloacă, canal colector sau bazin subteran pentru ape impurificate”; *hugiim* „epidemie, molimă; nenorocire, pacoste; moarte” < (înv.) „asalt, năvală, atac”; *iureș* „agitație, tumult, vârtoare, impetuositate; scandal” < „năpustire, mers impetuos, precipitare, goană; asalt, atac”; *lagum* „groapă cu apă și cu noroi; băltoacă, mocirlă” < „canal subteran, galerie, mină; canal sau șanț de scurgere”; *luchium* „argilă, lut” < (înv.) „un fel de ciment preparat din var, ulei de măsline, fire de bumbac și albuș de ou”; *mangal* „cărbunar” < „cărbune de lemn, cărbune stins”; *mecet* „cimitir turcesc” < (înv.) „moschee (mică)”; *merchez* „truc, stratagemă” < „tâlc, înțeles ascuns”; *mofluz* „(om) înșelat, păgubit; (om) nemulțumit, dezamăgit, bosumflat” < „(om) care a dat faliment, falit, sărăcit, ruinat”; *mof* „capriciu, fandoseală, fason” < „lucru, problemă, vorbă etc. fără valoare, fără însemnătate; fleac, bagatelă, prostie”; *nai* „instrument muzical de suflat compus dintr-un grup puțin concav de tuburi de dimensiuni diferite, fixate unul de altul în ordinea mărimii lor” < (înv.) „fluier de trestie în formă de caval, deschis la ambele capete și având șapte orificii”; *pezevenchi* „escroc, șarlatan; om încăpățânat” < „proxenet, codoș”; *razachie* „agriș”

< „numele unui soi de viță-de-vie”; *sadea* „veritabil, neaoș, autentic” < „simplu, pur, natural, originar, curat”; *sandâc* „scaun; sertar” < „ladă, cufăr; casetă”; *sarma* „ardei umplut” < „preparat culinar din carne tocată învelită într-o foaie de varză, de viță etc.”; *săxana* ~ *sarsana* „traistă, sacoșă” < „încărcătură, povară, bagaj greu”; *siclet* „sufocare, năduf, dispnee” < (înv.) „supărare, necaz; îngrijorare; ananghie; lipsă, penurie”; *sinie* „fund de lemn rotund; căldare de lemn” < „platou; tipsie rotundă”; *șerbet* „preparat alimentar vâscos făcut din sirop de zahăr frecat și bine legat, până aproape de solidificare” < „un fel de sirop, de băutură răcoritoare preparată din suc de fructe și din apă de trandafiri”; *taftur* „brâu, cingătoare; ciucure; petic din care se țeș covoare țărănești” < „chingă cu care se strânge pătura sau șaua pe cal”; *taraf* „mică formație muzicală de lăutari” < „grup de adepti; tagmă; bandă, gașcă”; *tavă* „platou pe care se aduc la masă tacâmurile, paharele, mâncarea etc.” < „tipsie în care se coc la cuptor mâncărurile, prăjiturile etc.”; *târfă* „curvă, cocotă” < „lucru vechi, uzat, stricat, demn de aruncat, demn de dispreț; zdreanță, cârpă”; *teanc* „maldăr, vraf, stivă” < „pachet mare, balot; pachet conținând 5.000 de coli de hârtie”; *techer-mecher* „cu forța, cu de-a sila” < „în grabă, imediat”; *tiptil* „pe furiș, pe nesimțite, fără zgomot, în vârful picioarelor” < (înv.) „incognito; în travesti”; *tuci* „fontă; alamă” < (înv.) „bronz”; *uluc* „gard de scânduri; prisma casei” < „scândură, leaț”; *ursuz* „morocănos, posac” < „nenorocos, ghinionist” (aici a intervenit, poate, și etimologia populară, după *urs*); *zagara* „bor (la pălărie); paspoal; catifea” < „bordură sau guler de blană”; *zalhana* ~ *zahana* „restaurant specializat în servirea unor preparate din carne (de ovine) și din organe proaspete” < „abator”; *zor* „activitate febrilă, însuflețire; grabă mare, precipitare” < „necesitate, stringență; dificultate, impas; silnicie”.

Mai multe împrumuturi care denumesc plante erbacee, arbuști și chiar arbori, pomi sau fructele acestora și-au extins sensul asupra altor specii și varietăți vegetale, aparținând aceleiași familii sau aceleiași gen ori asemănătoare, într-un fel sau altul, cu cele desemnate la început: *indrușaim* „mușcată”, de pildă, a ajuns să semnifice și „sângele-voinicului” (alte exemple de acest fel sunt *lalea*, *liliac*, *mersin*, *micșunea*, *moșmoană*, *odagaci*, *pătlăgea*, *revent*, *sabur*, *salcâm*, *susan*, *tarhon*, *tutun*, *zambac*, *zambilă* etc.). Aici se încadrează și evoluțiile de tip metonimic ale denumirilor de arme albe, muniții, unelte sau părți ale corpului (de tipul *labă*, *palma*, *pumn*), care au ajuns să denumească și *lovitura* sau *bătaia* dată cu acestea (*baltag*, *cazma*, *ciomag*, *gârbaci*, *ghiulea*), de recipiente care desemnează și conținutul acestora, respectiv cantitatea care încapă în ele (*cazan*, *lulea*), sau invers (*teșcherea*), de materiale care ajung să denumească și obiectele confecționate din ele (*meșină*, *șiac*, *tibet*), de alimente desemnate cu numele materiei din care sunt făcute (*tahân*), de instrumente provenind din numele ocupației respective (*muscalagiu*) etc. Astfel de deraieri semantice sunt însă uzuale și în limba turcă, așa încât multe împrumuturi din aceste categorii au putut fi preluate cu ambele sensuri (v. *aba*, *bărdac*, *șiboi*, *tinichea*, *topuz* etc.).

6.2.6. Specializarea (dezvoltarea unui sens nou care are toate trăsăturile distinctive comune cu semnificația de origine, dar adoptă ca trăsătură distinctivă preponderentă, specifică și explicită doar una dintre trăsăturile comune, pe care sensul original o cuprinde numai în mod implicit): *anteriu* „halat de noapte; haină lungă purtată de preoții ortodocși sau de evrei” < (înv.) „haină lungă care se îmbrăca peste cămașă și se strângea la talie cu un brâu, purtată de boieri, lăutari, haiduci, slujitori, orășeni etc.”; *avaet* „zeciuala luată celor care își fac țuică la povarnă de către proprietarul acesteia” < (înv.) „impozit, contribuție bănească, dare (plătită în schimbul unor beneficii)”; *bagdadie* „tavan de biserică (ornamentat)” < „tavan, plafon”; *basma* „bucată pătrată sau dreptunghiulară de pânză sau de mătase (colorată) folosită de femei ca învelitoare de cap” < (înv.) „țesătură de bumbac, de in sau de lână, cu imprimeuri colorate”; *belaliu* „capricios, mofturos; plăpând, fragil” < „anevoios, dificil, care necesită multă grijă”; *bobric* „rinichi de animale” < „rinichi”; *cadână* „turcoaică tânără și grațioasă; femeie voinică” < „turcoaică; femeie”; *cafes* „balcon în interiorul unei biserici” < „foișor, balcon”; *câști* „chirie” < (înv.) „sumă de bani plătită la date fixe, rată”; *chiabur* „țăran înstărit aparținând în trecut burgheziei rurale; cioban care are cel puțin o sută de oi” < „(om) înstărit, bogătaş”; *chituc* „piedică, lemn legat de piciorul oilor ca să nu fugă” < „bucată de lemn groasă și scurtă, butuc”; *ciubuc* „acadea în formă de bastonaș; ornament în formă de vergea executat pe ziduri sau pe mobile, cornișă, mulură” < (înv.) „baghetă, vergea, bastonaș, bară”; *conac* „casă boierească la țară” < (înv.) „casă mare, palat, reședință”; *dulap* „tejghea; poliță, raft” < „scândură mare și groasă”; *dulgher* „marangoz; rotar” < „meseriaș care execută elemente de construcție din lemn”; *dușumea* „podea din pământ bătătorit” < „podea, pardoseală”; *farfurie* „strachină, talger, blid” < „obiect de veselă (ceașcă, farfurie, castron, platou etc.) din porțelan”; *ghiol* „lac sau lagună pe litoralul Mării Negre sau în Delta Dunării” < „lac, baltă”; *iatac* „spațiul dintre vatră sau sobă și peretele din dos, unde se culcă adesea copiii și bătrânii” < (înv.) „pat”; *iedec* „marinar de bază, util și descurcăreț” < „persoană indispensabilă, de bază, care slujește cu credință, utilă într-o anumită activitate”; *iorgan* „plăpumioară pentru înfășat copiii mici” < „plapumă”; *leș* „(trup de) animal tăiat sau împușcat; vânat împușcat” < „cadavru, hoit, stârv”; *marda* „drojdie, depunere, sediment” < „deșeu, rebut, marfă depreciată; rest, rămășiță”; *mucava* „carton gros, de calitate inferioară” < „carton”; *musafir* „nuntaș” < „oaspete; invitat”; *năframă* ~ *mahramă* ~ *maramă* „văl de mireasă; giulgiul cu care a fost acoperit Isus” < „broboadă; fâșie lungă de voal fin, eșarfă de borangic; șervet; prosop; batistă”; *parmaclâc* „bară cu care se ridică greutăți, levier” < „bară, drug, balustru”; *sandâc* „ladă de zestre; casă de bani” < „ladă, cufăr; cutie; casetă”; *sârmă* „cablu telefonic sau telegrafic” < „fir de metal”; *șuşanea* „spectacol de varietăți cu numere improvizate, de calitate îndoielnică” < „afacere ilicită sau imorală, șmecherie, învârteală”; *tacăm* „totalitatea membrilor unei păsări tăiate” < „un număr oarecare de lucruri de același fel

sau din aceeași categorie; garnitură, totalitatea accesoriilor"; *tain* „porție de nutreț care se dă animalelor” < „rație, porție de alimente și de băutură”.

6.2.7. Înnobilarea (dezvoltarea – de obicei concomitent cu extensia, cu generalizarea sau cu metaforizarea – a unui sens mai distins, mai rafinat, cu trăsături superioare valoric, îmbunătățite față de semnificația din care provine; uneori este vorba de atenuarea unei accepțiuni peiorative): *pezevenchi* „om glumeț” < „om îndărătnic; escroc; proxenet”; *puști* „băiat tânăr, băiețuș, copil, prichindel” < „copil ștrengar, neastâmpărat, poznaș, necuviincios” (sens peiorativ care a trecut printr-o etapă de „înnobilare discretă”, fiind utilizat cu o nuanță de simpatie înainte de a deveni, prin generalizare și înnobilare propriu-zisă, „băiețuș, prichindel”); *saca* (arg.) „birjă” < „butoi montat pe un cadru de căruță, folosit pentru transportul apei; cotigă”; *sacagiu* „birjar” < „persoană care transporta și vindea apă cu sacaua”; *tinichea* „medalie” < „metal de calitate inferioară; tablă”. Acest din urmă exemplu relevă posibilitatea ca termenul înnobilat semantic să fie întrebuițat, dimpotrivă, cu intenții depreciative: sensul cuvântului în sine a fost înnobilat, dar noțiunea exprimată este devalorizată.

6.2.8. Deprecierea (dezvoltarea unui înțeles degradat, minimalizat calitativ, peiorativ sau ironic, cu trăsături distinctive devalorizate față de sensul din care provine): *babalâc* „hodorog, om bătrân, neputincios și ramolit” < (înv.) „om în vârstă, bătrân (venerabil)” (probabil și prin etimologie populară, după *babă*); *beșleagă* „om bătrân și ramolit” < „căpitan de beșlii” (probabil și prin etimologie populară, după *băși, bășinos*); *cherem* din locuțiunea *a fi la cheremul cuiva* „a fi la discreția, la dispoziția, la bunul plac al cuiva” < (înv.) „favoare, grație, bunăvoință”; *cirac* „om slugarnic; acolit” < (înv.) „favorit, om de încredere al cuiva”; *conac* „locuință ciobănească; casă mică, din bârne” < „casă boierească la țară; casă mare, palat”; *dahiu* „nebun, scrântit” < „(om) genial”; *dugheană* „prăvălie mică, sărăcăcioasă (și dărăpănată)” < „prăvălie, magazin”; *ghelir* „venit ilicit” < „venit”; *madea* „defect, meteahnă, viciu, nărav; om fără caracter, ticălos, soi rău (de om)” < „problemă, subiect, pricină; specie, fel, sort, soi”; *namaz* „obișnuință rea, nărav” < (înv.) „fiecare dintre cele cinci rugăciuni zilnice ale musulmanilor”; *papugiu* „potlogar, șarlatan” < „cizmar”; *pișicher* „(om) șmecher; șnapan, sforar” < (înv.) „(om) iscusit, dibaci, abil”; *salavat* „taifas, tacla; deranj, tămbălău; stânjenire” < „rugăciune canonică la musulmani”; *șandrama* „casă sau altă construcție veche, dărăpănată, gata să se dărâme” < „șopron, șură; colibă, baracă”; *tefaric* „pramatie, canalie” < (înv.) „obiect scump, prețios”; *tertip* „metodă abilă și perfidă, șmecherie, truc” < (înv.) „metodă, procedeu”.

Un tip special de depreciere semantică, prin care nu se modifică niciuna dintre trăsăturile distinctive pe care le conține sensul, însă acesta devine defavorabil într-un anumit context social-istoric, îl reprezintă folosirea, la un moment dat, a cuvintelor cu o

nuanță peiorativă, depreciativă. De o astfel de alunecare semantică au avut parte împrumuturi cum sunt *chiabur* „țaran înstărit”, *lefegiu* „salariat, slujbaş, funcționar la stat”, *mahala* „cartier mărginaș, suburbie”, *peșcheș* „dar, cadou, plocon”, *suliman* „fard” etc.

6.2.9. Analogia (dezvoltarea unei semnificații noi pe baza asemănării formale și/sau funcționale a obiectului nou numit cu acela desemnat inițial, care aparține însă unei alte categorii de obiecte): *agărlâc* „mulțime de oameni, gloată” < „totalitatea materialelor transportate, bagaj (mult)”; *arbiu* „bățul cu care copiii își încarcă pușcociul” < (înv.) „vergea cu care se încarcă sau se curăță pușca ori pistolul”; *arman* „cerc, rotocol (format la suprafața apei sau desenat pe pământ)” < „joc unde se aduc și se treieră cerealele, arie”; *basma* (arg.) „bancnotă de 100 de lei” < „bucată de pânză folosită ca învelitoare de cap”; *bilezic* „gaica în care se prinde capătul curelei după ce iese din cataramă” < (înv.) „inel, verigă, brățară care fixează țeava de patul puștii”; *boia* „condiment de culoare roșie” < „fard (roșu); vopsea; culoare”; *borangic* „torțel, cuscută” < „țesătură subțire făcută din fire neprelucrate de mătase naturală”; *bulgur* „zăpadă în formă de bobite mărunte” < „grâu măcinat mare”; *buzdugan* „mai; unealtă de tors; cocoloș de pământ; bilă (la jocul de popice)” < „măciucă sau ghioagă de fier, cu măciulia țintuită”; *cadână* „specie de pepene verde de formă lunguiață” < „turcoaică tânără și grațioasă; femeie voinică”; *cange* „gheară (de pasăre răpitoare); ac de păr; clește de lemn; rădăcină adventivă de porumb” < „prăjină lungă de lemn având la vârf un cârlig de fier”; *capac* „străgălie; ochelari de cal” < „acoperitoare care se așază deasupra unei deschizături; partea răsrântă a mânecii; calotă (a pălăriei)”; *cazan* „depresiune circulară, zănoagă; defileu; cataractă” < „vas mare de metal folosit pentru încălzit sau fiert”; *cântar* „pârghie, cric; scoabă înfiptă în plută, de care se agață cârma; cumpăna fântânii; buhai (la moară)” < „balanță, cumpănă”; *chiulaf* „capacul care se pune la mașina lămpii de petrol” < (înv.) „acoperământ de cap de formă conică”; *ciomag* „penis” < „băț mare și gros, bătă, măciucă”; *ciorap* „mănușă; tub izolant cu care se acoperă capetele bobinelor electrice” < „obiect de îmbrăcăminte care acoperă piciorul”; *ciorbă* „lapoviță; muruială” < „fel de mâncare constând dintr-o zeamă preparată cu legume (și cu carne)”; *cucumea* „lucarnă, ferestruică în acoperișul caselor, făcută dintr-o scândură cu două orificii” < „cucuvea”; *dulap* „bucată mare (de slănină, de carne etc.)” < „scândură lată și groasă”; *dușumea* „plasa de fund a unui dalian” < „podea, pardoseală”; *ghiul* „minge făcută din păr de animale” < (înv.) „scul; ghem”; *ghiulea* „cocoloș, bulgăre” < „obuz, bombă”; *haraba* „casă, curte sau încăpere de mari dimensiuni; hardughie” < „căruță de mari dimensiuni”; *hindichi* „jgheabul teascului de struguri” < „șanț, canal, tranșee”; *hurmuz* „arbust ornamental cu fructe bace albe de mărimea cireșelor, corale-albe” < „mărgea de sticlă imitând mărgăritarul”; *iatac* „unealtă agricolă în formă de targă, cu care se transportă paiele” < (înv.) „pat”; *mărgean* „tufănică” < „coral”; *mehlem* „jeg, slin; spermă” < (înv.) „alifie, pomadă”;

ogeac „sticla care acoperă lampa de gaz” < „coș de sobă, horn primitiv, fumar”; *para* „model de împletitură” < „ban, monedă (măruntă)”; *perciune* „așchie subțire care cade de la gealău” < „cârlionț, smoc sau șuviță de păr; favorit”; *sahan* „abajur; podiș, platou; vâlcea” < „platou, tavă; strachină, castron”; *suliman* „plantă erbacee cu frunze lunguiete și cu flori albastre, albe sau roz” < „fard; vopsea preparată din cinabru”; *taban* „țivitură din blană de oaie la cojoace” < „căptușeală a tălpii la încălțăminte”; *tabie* „capră de tăiat lemne” < „parapet, redută, bastion”; *tinichea* „scândură subțire” < „tablă”.

6.2.10. Metaforizarea (dezvoltarea unei semnificații conotative figurate, metaforice dintr-un sens denotativ original propriu cuvântului, pe baza unor trăsături distinctive asemănătoare): *afion* „amorțeală, letargie” < „opiu”; *alai* „gălăgie, vacarm; șir, succesiune, suită (de evenimente, idei, argumente etc.)” < „mulțime, ceată (gălăgioasă); convoi, procesiune, cortegiu; escortă, suită (civilă sau militară)”; *alișveris* „amestecătură, talmeș-balmeș” < „negoț, comerț”; *balama* „încheietură, articulație a corpului” < „țâțână, șarnieră”; *baldără* „femeie grasă, pântecoasă” < (inv.) „burtă, pânțele (mare)”; *belea* „menstruație; ființă sau lucru care aduce numai neazuri, piază-rea” < „pacoste, neplăcere, neaz”; *bostan* „căpățână, cap (al omului)” < „dovleac”; *bucluc* „mărunțișuri, catrafuse” < „neaz, încurcătură; ceartă; baligă; gunoi”; *bursuc* „om scund, îndesat, bondoc” < „vievure”; *catran* „otravă; supărare, amărăciune” < „gudron”; *cazma* „braț, mână” < „hârleț; târnăcop”; *chiftea* „femeie grasă” < „preparat culinar din carne tocată, de formă rotundă”; *chihlimbar* (arg.) „țigară” < „ambră”; *chilom* „obiect foarte greu; om greoi, leneș; lovitură cu pumnul” < „măciucă ferecată”; *chiulaf* „om glumeț” < „acoperământ de cap de formă conică”; *ciubuc* „mită, șperț” < „pipă (orientală) cu țeava lungă” (pentru explicarea mai pe larg a evoluției, v. s.v., în *Dicționar*); *ciulama* „amestecătură de obiecte în dezordine, talmeș-balmeș; lucru făcut de mântuială” < „mâncare de pasăre, de ciuperci etc. cu sos alb și gros de făină”; *condur* „femeie” < „pantof de damă elegant, cu toc înalt”; *dalac* ~ *talac* „cal bătrân și slab, mârțoagă” < „antrax, pustulă malignă”; *dambila* „manie, nărav, obicei bizar, poftă neobișnuită, capriciu” < „apoplexie”; *dovleac* „cap de om (prost)” < „bostan”; *fistichiu* „ciudat, bizar, extravagant” < „verde-gălbui”; *furda* „secătură, om de nimic” < „deșeură, rămășițe”; *ghiveci* „creație literară, muzicală etc. eterogenă, eclectică și lipsită de valoare” < „mâncare preparată din tot felul de legume”; *haraba* „om sau animal slab, bolnav, vlaguit” < „obiect vechi, stricat, dărăpănat”; *hindichi* „tâlc, profunzime” < „șanț, rigolă, canal; tranșee”; *leş* „corp uman, trup de om” < „cadavru (de animal sau de om), hoit”; *liman* „refugiu, adăpost; salvare, scăpare” < „loc de refugiu și de adăpostire pentru nave, golf, radă; țarm, mal; port”; *malac* „om gras, greoi, leneș sau puternic” < „pui de bivoli”; *mecet* „lucru făcut cu temei, lucru strașnic” < „clădire mare, falnică; moschee”; *pașalâc* „guvernare despotică” < „provincie otomană guvernată de un pașă”;

peltea „expunere lungă și confuză, poliloghie” < „produs alimentar gelatinos asemănător cu jeleul”; *pingea* „friptură tare” < „talpă a încălțăminte”; *rușfet* „corvoadă, clacă” < „mită, șperț”; *saftian* „pielea feței; obraz” < „marochin”; *saxana* ~ *sarsana* „necaz, dificultate, pacoste” < „bagaj greu, încărcătură, povară”; *șușanea* „afacere ilicită, șmecherie, învârteală” < „pușcă lungă cu țeava ghintuită” (prin asociere cu ideea de „a împușca”, „a da lovitura”); *tabla-bașa* „om trândav, leneș” < „cal de paradă frumos împodobit”; *zimberec* „forță, energie, imbold” < „arc, resort”. În multe exemple se poate remarca faptul că rezultatul și/sau corolarul metaforizării poate fi o analogie, o concretizare, o abstractizare, o înnobilare etc.

6.2.11. Polarizarea (dezvoltarea unui sens nou contrar celui original, de regulă pentru că vorbitorii, deși au reținut trăsăturile semantice distinctive comune, au uitat-o ori au ignorat-o pe aceea specială, adoptând ca definitorie tocmai o trăsătură distinctivă specială opusă, antonimică): *aferim* „Doamne ferește!” < „bravo!, bine!, slavă Domnului!” (probabil și prin etimologie populară, după *a feri*); *batal* „berbec tânăr; berbec sau țap reproducător (necastrat)” < „berbec sau țap castrat sau incapabil de reproducere ca urmare a îmbătrânirii”; *chilipir* „afacere dezavantajoasă, încurcătură” < „afacere avantajoasă, câștig neașteptat, pleașcă”; *dalac* ~ *talan* „cal nărăvaș” < „cal bătrân și slab, gloabă, mârțoagă”; *hain* „generos, bun la suflet” < „rău, crud, hapsân”; *haram*, în expresia *haram (de...)* „ferice (de...)” < „vai (de...)”; *iavaș* „repede” < „încet, alene”; *mucalit* „indispus, morocănos, ursuz” < „glumeț, poznaș, hazliu”; *seiamet* „rezultat nefavorabil, sfârșit rău; ruinare, sărăcire” < „sfârșit norocos, rezultat favorabil; scăpare, salvare”.

6.2.12. Autohtonizarea, altfel spus *adaptarea semantică la realitățile românești* (dezvoltarea unei semnificații care conține toate trăsăturile distinctive ale sensului etimologic, mai puțin pe acelea care se referă la realități străine, înlocuite cu trăsături noi, specifice realităților românești; este vorba, în fond, de extensii sau specializări semantice particulare, de transferuri denominative proprii limbii și culturii române): *agă* „dregător român cu atribuții de prefect al poliției; titlu dat comandantului pedestrimii din țările române” < „titlu militar dat ofițerilor superiori din armata otomană; comandantul trupelor de ieniceri”; *baș-ceauș* „comandantul aprozilor lefegii de la curtea domnitorilor români” < „ofițer superior cu atribuții judecătorești pe lângă corpul ienicerilor”; *saric* „acoperământ de cap în formă de turban, pe care îl purtau boieroaicele” < „turban”; *seimen* „soldat din corpul românesc de mercenari destinați pazei” < „soldat din Regimentul 35 de ieniceri; soldat din garda personală a beilerbeilor”.

Acestora li se adaugă multe alte denumiri de funcții, slujbe, sedii etc. care existau, implicând atribuții identice, atât la curtea sultanului, cât și la curtea domnească,

preluate deodată cu realitățile administrative otomane transpuse în țările române⁹⁶ (*baş-ciohodar, baş-conacciu, baş-tergiman, beizadea, berber-başa, beşleagă, beşliu, ciohodar, deliu, harem, iuzbaşă, levent, mumbaşir, nefer, saigiu, selam-ceauş, serdar, tefterdar, tufecciu, zapciu* etc.), precum și numeroase denumiri de piese ale portului popular românesc care imită, uneori extrem de infidel, obiecte de îmbrăcăminte de tip oriental purtate de boieri și, mai înainte, de turci (*caftan, capot, cepchen, taciit, zăbun* etc.). Astfel de transferuri au afectat și unele nume de dansuri populare sau de melodii autohtone, care nu reproduc decât denumirile turcești, nu și conținutul lor semantic real; exemplul cel mai elocvent este *manea*, al cărui sens inițial, „cântec de dragoste de origine orientală (mai ales turcească), având o melodie duioasă și tărăgănată”, a devenit mai întâi „numele unui dans popular românesc”, apoi, foarte recent, „gen de muzică ușoară românească actuală, compusă pe ritmuri vioaie, cu inflexiuni și armonii specifice muzicii populare turcești sau țigănești”.

O situație aparte au numele de dansuri, melodii sau obiceiuri populare provenind din diferite denumiri de obiecte, de ființe etc., al căror conținut semantic nou a fost reconfigurat prin mai multe procedee de evoluție, de la extensie până la analogie și metaforizare (v. *cardaș, chisăr, geampara, gevrea, irmilic, menghină, muşama, năframă, pătlăgea, peşchir, pingea, rachiu, rindea, soi, şapcă, talâm, taxim, turc, zaraf* etc.).

Există și numeroase cazuri în care au intervenit concomitent două sau mai multe tipuri de evoluții semantice; de exemplu, sensul popular, vulgar și argotic „pederastie, act sexual pervers între doi bărbați” al lui *mangealâc*, ale cărui semnificații proprii sunt „pârghie, par gros; pană de despicat; balistă”, se datorează analogiei, dar și abstractizării și chiar metaforizării și deprecierii; *meremet* „aranjare, pregătire, dichisire” se datorează extensiei și folosirii figurate a semnificației etimologice, „(lucrare de) reparație, renovare”; *meşelic* „pădure (mică) de stejar” a dezvoltat sensul „pădure tânără, pădurice; tufăriș” atât prin generalizare, cât și prin extensie; *mujdea* „veste bună, știre îmbucurătoare” a început să însemne „veste, știre” prin generalizare, dar și prin depreciere, deoarece această din urmă semnificație poate să exprime și noțiunea de „știre proastă, veste tristă”; în evoluția semantică a lui *pehlivan* de la „personaj comic în reprezentațiile de circ” la „om glumeț, poznaș; șarlatan, potlogar, escroc” au intervenit simultan generalizarea, deprecierea și extensia; sensul lui *şapcaliu*, „persoană care poartă şapcă”, nu numai că s-a depreciat, dar s-a și extins la „(om) care are un mers dizgrațios” și la „(om) prost”; *zimbil* „coș de papură” a ajuns să însemne, prin analogie și figurat, „pălărie de paie”.

⁹⁶ Aceste adaptări nu trebuie însă confundate cu extensiunile semantice pe care le-au cunoscut mulți termeni administrativi sau militari preluați în această calitate în română: *zabet*, de pildă, a fost preluat cu sensurile „comandant, ofițer; guvernator (militar)”, dar mai târziu, ieșind din sfera militar-administrativă, a dobândit și înțelesul „șeful unei lucrări de exploatare forestieră”.

Și mai frecvente sunt însă situațiile în care unul și același împrumut a cunoscut evoluții semantice succesive, astfel încât dintr-un sens apărut în limba română s-a dezvoltat altul care, la rândul său, a constituit baza din care a rezultat o nouă semnificație. La finalul lanțului evolutiv se poate afla un sens foarte îndepărtat de acela original. Din înțelesul cu care a fost preluat, de pildă, *nacafa* ~ *nafaca*, „totalitatea mijloacelor de subzistență acordate cuiva, în bani și/sau în natură, la intervale regulate, pe un timp determinat; rație, indemnizație, diurnă, tain, salariu”, s-au dezvoltat în română, prin extinderi semantice distincte, „ospăț, praznic”, „preocupare, pasiune” și „obicei, deprindere, nărav”; aceste din urmă accepțiuni au fost baza din care au apărut apoi, tot prin extensie, „capriciu, toană, moft; necaz, pacoste; defect, viciu”, iar din acestea au rezultat, până la urmă, „om de nimic” (prin metaforizare și concretizare), precum și „zorzoane, podoabe femeiești” (prin metaforizare). Termenul *oturac* a fost preluat, printre altele, și cu sensul „bancă făcută dintr-o scândură așezată transversal la capetele luntrei de pescuit”, care s-a generalizat la „scândură lată și groasă”, iar din acesta a rezultat, prin specializare, „fiecare dintre lemnele încovoiate care alcătuiesc scheletul luntrei”. Semnificația cu care a fost împrumutat *patalama*, „chitanță, recipisă de achitare a unei sume datorate”, s-a generalizat la „dovadă scrisă, adeverință, certificat, act”, devenind apoi, prin specializare, „diplomă de absolvire a unei școli, certificat de studii”. *Sârmă* a fost preluat cu sensul „fir de metal prețios”, care a devenit prin extensie „țesătură încrețită de fir” și prin generalizare „fir de metal”; din acest din urmă înțeles s-au dezvoltat apoi, în diferite limbaje profesionale, prin extensie „cablu sau parâmbă formată din mai multe fire metalice răsucite”, prin specializare „coardă (a viorii)”, „cablu telefonic” și prin analogie „fir de borangic”, „panglică, cordea; șiret”, „iarbă mare care crește pe câmp”, respectiv „plevușcă (numele unui pește)”.

De menționat că modificările pe care le-a cunoscut semantismul unora dintre derivatele turcești preluate în română au avut ca model evoluția semantică a împrumuturilor provenind din baza derivatelor respective: *haznadar* „vistiernic” a început să însemne și „latrinar, vidanjour” după ce *hazna* „vistierie; rezervor de apă; cloacă” a dobândit în română și sensul „closet, latrină”; evoluția lui *tertip* în română, de la „metodă” la „metodă abilă, șmecherie, truc”, a făcut ca *tertipgiu* să fie preluat cu sensul „om șmecher, farsor”, deși etimonul său turcesc nu are decât sensul neutru „organizator”; *ursuzlâc* „nenoroc, ghinion” a imitat extensia semantică pe care a urmat-o *ursuz*, alunecând la „atitudine morocănoasă” etc.

Evoluții semantice de diferite tipuri au cunoscut și locuțiunile formate pe teren românesc: *a da pui de giol* „a câștiga toate arșicele adversarului”, de pildă, a ajuns să însemne, prin extensie, „a fura, a șterpeli”, iar *cu toptanul* „angro, cu ridicata” a alunecat și spre sensul mai larg „din belșug, foarte mult”.

Rolul de procedee de evoluție semantică l-au avut, în unele situații, și *calcul semantic* (v. mai jos) și *etimologia populară care a atins (și) sensul unor cuvinte*

împrumutate (pentru care v. *V.3.5*), uneori în combinație cu alte modalități de dezvoltare a unui sens nou (a se vedea, de exemplu, cazurile lui *aferim*, *babalâc*, *beșleagă*, *capan[-emini]*, *tighel*).

6.3. Calcuri semantice

„O teorie completă și unitară [privind calcul semantic – *n.n.*] nu există încă” (Sala 282), ceea ce nu împiedică însă cercetarea lingvistică să aplice principiile teoretice, așa incomplete și neunitare cum sunt, asupra contactului dintre două limbi. Ce-i drept, această tentativă se lovește adesea de dificultăți, de vreme ce numeroase modificări de semnificație care s-ar putea datora calcului semantic pot fi interpretate și în alte feluri (de regulă, fie ca dezvoltări de sens în limba receptoare, fie ca schimbări paralele în mai multe limbi, dintre care cea originală nu este certă, așa încât calculul multiplu nu este exclus). Există totuși numeroase studii și sinteze, inclusiv în domeniul limbii române (remarcabile sunt Hristea 145–202 și Sala 281–291), care tratează cu succes cazurile de calc semantic, chiar dacă unele dintre acestea continuă să aibă un anumit grad de probabilitate.

Sala 281 descrie concis mecanismul acestor împrumuturi de sens: „un bilingv care vorbește atât limba-sursă, cât și limba receptoare identifică cuvintele din cele două limbi, dar constată că anumitor cuvinte din limba-sursă nu le corespund decât parțial unele cuvinte din limba receptoare. El constată deci o «lacună» lexicală pe care caută să o umple făcând să «corespundă» semnificatul din limba-sursă unui semnificat din limba receptoare”. Bilingvismul constituie, așadar, o condiție indispensabilă a calcului semantic, la fel ca în cazul calcurilor de structură (v. 5.2.4), care au unele caracteristici comune cu împrumutul de sens, de vreme ce întrebuințează material sonor autohton și semnificații preluate din limba donatoare, dar se deosebesc prin faptul esențial că imită nu configurația semantică a modelului, ci structura internă, eventual sintagmatică a acestuia. Calcul de structură și calcul semantic sunt, așadar, două procedee distincte prin care cuvântul este supus unor modificări: primul acționează asupra formei, iar schimbarea se petrece pe plan structural (morfologic sau sintactic, eventual sintagmatic sau frazeologic), în timp ce al doilea se aplică asupra conținutului, iar modificarea are loc în domeniul semantismului cuvintelor. De aceea, ele trebuie discutate fiecare la locul său, iar afirmația lui Louis Derooy că includerea împrumutului de sens în categoria calcului este o „regretabilă confuzie”⁹⁷ avea ca obiectiv, fără îndoială, combaterea tendinței ca două fenomene care se petrec în domenii distincte ale limbii să fie tratate în mod unitar, chiar dacă denumirea lor coincide parțial.

Contactul lingvistic turco-român a implicat și el o serie de cazuri de calc semantic. Unele dintre cele identificate de cercetători ar putea fi rezultatul unor coincidențe de

---

⁹⁷ *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 216.

evoluție semantică normală, însă majoritatea se datorează, fără îndoială, „împrumutului de semnificație”.

6.3.1. Este vorba, în primul rând, de *termeni românești de alte origini care au dobândit sensuri noi prin imitarea modelului constituit de conținutul semantic al unor cuvinte ale limbii turce*:

rom. *cap*, având mai multe sensuri moștenite, a preluat din turcă și înțelesul „individ, ins; bucată” în expresii cum sunt *pe cap de locuitor, câte cinci lei de cap, zece capete de vite* etc., după tc. *baş*, care are toate aceste accepțiuni (pentru sintagma *pe cap de...*, cf. tc. *başina*); nu este exclus ca și sensul „șef, căpetenie, conducător” să fie rezultatul unui calc semantic după acest termen turcesc, și nu după fr. *chef*, cum s-a presupus (cf. DEX; cuvântul apare cu acest sens de la începutul secolului al XVII-lea); totuși, ambele înțelesuri ar putea fi și ele moștenite;

rom. *ciocan* a achiziționat și sensul (arg.) „act sexual”, după tc. *tokmak* „unealtă folosită la bătut cuie etc.” și (arg.) „act sexual”;

rom. *deschis* a dobândit și sensul „(despre culori) cu o nuanță mai apropiată de alb decât de negru”, după tc. *açık* „(despre uși etc.) dat la o parte; (despre încăperi) cu ușa neînchisă; (despre culori) cu o nuanță mai apropiată de alb decât de negru” (acest sens nou al lui *deschis* a indus ulterior dezvoltarea semnificației „cu o nuanță mai apropiată de negru decât de alb” a antonimului său, *închis*);

rom. *gros* „buștean, trunchi” a căpătat și sensul „închisoare”, copiind semantismul termenului tc. *tomruk*, care are ambele sensuri; la calcul semantic a contribuit faptul că termenul turcesc a fost împrumutat cu ambele semnificații în română (v. *tumurug*), ca și în alte limbi balcanice: bg., scr., alb., ngr. (cf. Bogrea 1923, 411);

rom. *leu* „mamifer carnivor din familia felidelor” a împrumutat și sensul „unitate monetară națională românească”, imitând semantismul cuvântului tc. *a(r)slan*, care înseamnă nu numai „mamifer carnivor ...”, ci, în sintagma *arslan [sikkesi]* sau *[guruşu]* și în derivatele *arslanlı ~ arslanı*, și „monedă divizionară otomană de argint, care avea imprimată imaginea unui leu” (v. TDRG, DA, CDER, DEX, Sala 284–285); de menționat că moneda turcească însăși a fost denumită *leu* în limba română, iar moneda românească a copiat inițial imaginea leului de pe unitatea monetară otomană; cf. totuși și germ. *Löwentaler*, monedă care purta și ea efigia leului;

rom. *loc* „punct, porțiune determinată în spațiu” a preluat și sensul „(bucată de) pământ (cultivabil)”, după tc. *yer* (Sala 284), care are ambele înțelesuri;

rom. *pungă* și-a îmbogățit semantismul cu „suma de 500 de galbeni, taleri sau lei”, după tc. *kese* „săculeț de piele” și „suma de 500 de piaștri” (ȘIO I 107);

rom. *a ședea* „a sta jos” a preluat, după tc. *oturmak*, și sensul „a locui” (ȘIO I 105);

rom. *a se topi* a dobândit și sensul „a dispărea, a pleca”, după tc. *çözölmek* „a se lichefia, a se dizolva” și „a dispărea, a pleca, a se face nevăzut”.

Achiziționarea unui sens nou de către un cuvânt deja existent în română după modelul corespondentului său polisemantic turcesc a avut loc în relativ puține cazuri, dintre care unele sunt incerte, deoarece se găsesc și în alte limbi est-europene, iar sursa comună turcească poate fi doar presupusă. Astfel, corespondentul bulgăresc *lev* al lui *leu* a preluat și el sensul „monedă națională” (*leva*); *loc* înseamnă și „pământ, teren”, după modelul limbii turce, nu numai în română, ci și în albaneză (*vënd*) și neogreacă (*τόπος*); corespondentele bulgăresc și neogrecesc ale lui *a ședea* au și ele atât sensul „a sta jos”, cât și pe acela de „a locui” etc. Se citează și cazuri mai complexe, cum este cel al lui *nevăștuică* „mic animal mamifer carnivor”, format ca diminutiv al lui *nevastă* și utilizat și cu acest sens („nevestică”), întocmai ca tc. *gelincik* „idem” (< *gelin* „nevastă” + suf. dim. *-cik*), dar și ca bg. *nevăstulka*, scr. *nevjestica* și identic cu corespondentele din albaneză, iudeospaniolă etc. (v. Sala 284).

6.3.2. Există și *termeni de origine turcă al căror semantism s-a îmbogățit prin calc după modele turcești*: rom. *birlic*, preluat din turcă cu sensurile „as (la jocul de cărți)” (probabil din tc. *birli* „idem” + suf. rom. *-ic*) și „monedă sau bancnotă reprezentând o unitate monetară” (< tc. *birlik* „idem”), a dobândit și unele înțelesuri pe care le presupune cuvântul-bază, tc. *bir* „unu”: „nota 1 (calificativ școlar); sublocotenent; speteaza verticală a zmeului; ultima piesă care acoperă arzătorul”; este posibil ca românii să fi calchiat semantic aceste înțelesuri virtuale ale derivatului tc. *birlik*, format cu sufixul de abstractizare *-lik* („sublocotenent”, adică „ofițer cu o stea” sau „cu o tresă”; „nota 1”; „speteaza principală, primă, dintâi, numărul 1 a zmeului”; „piesa primă, numărul 1 a arzătorului”). De asemenea, rom. *chiorî* „a orbi” (derivat verbal de la *chior* < tc. *kör*) și-a îmbogățit semantismul cu sensul „a ținti, a ochi”, după tc. *körlemek* (derivat verbal de la *kör*), care înseamnă atât „a orbi”, cât și „a ținti”.

Trebuie adăugat că în multe alte cazuri nu se poate preciza dacă sensurile figurate ale unor împrumuturi se datorează preluării lor directe din turcă ori calcului semantic ulterior sau, eventual, evoluțiilor semantice pe teren românesc.

6.3.3. În sfârșit, unele împrumuturi lexicale din turcă au dobândit sensuri suplimentare prin calc după semantismul unor termeni aparținând altor limbi; este vorba de cazuri izolate în care asemănarea formală a facilitat calcul semantic (este ceea ce Marius Sala a numit *calc homofonic*, v. Sala 286): *chioșc* „pavilion, foisor” (< tc. *köşk*) a căpătat și sensul „tonetă, gheretă” probabil prin calc semantic după fr. *kiosque*, care are ambele semnificații; *colan* „cingătoare, curea, cordon; panglică” (< tc. *kolan*) a preluat și sensul „colier, salbă” sub influența it. *collana*, care are acest din urmă înțeles și se aseamănă formal cu termenul românesc de origine turcă. Evident că împrumutarea noilor sensuri a dus la întărirea poziției cuvintelor respective în limba română (cf. Graur 1954, 111–112).

IV. ONOMASTICA

Contactele seculare ale românilor cu turcii otomani, conviețuirea în unele zone și chiar un oarecare amestec etnic în unele perioade istorice și la anumite niveluri sociale nu puteau lăsa neatins nici domeniul onomasticii – disciplină lingvistică ale cărei conexiuni cu istoria și cu sociologia sunt mult mai profunde și mai numeroase decât cele ale studiului termenilor comuni. Onomastica are ca obiect un material lingvistic care nu se supune tuturor regulilor de transmitere de la o limbă la alta a substantivelor comune – întrucât chiar și resorturile și căile împrumutării sunt în bună parte diferite –, ceea ce presupune și unele metode specifice de cercetare. Numele proprii de origine turcă ar merita, prin urmare, să fie studiate într-o lucrare distinctă.

Cu toate acestea, o monografie a influenței turcești asupra limbii române nu poate face abstracție de faptul că nu numai lexicul comun, ci și antroponimia, toponimia și alte ansambluri onomastice românești au fost supuse acestei înrâuriri, iar unele etimoane au fost împrumutate atât ca termeni comuni, cât și ca nume proprii; mai mult, există cazuri în care împrumutul a dispărut din lexicul comun, dar a supraviețuit până astăzi ca nume propriu (de pildă toponimul popular *Stambul*, antroponimul *Mungiu* sau astronimul *Surugiul*). Vom recurge însă numai la o succintă trecere în revistă a împrumuturilor onomastice din turcă, urmând în această privință exemplul lui Lazăr Șăineanu (v. ȘIO I 87–92), fără să aprofundăm studiul lor istoric, fonetic și gramatical, fără să avem în vedere în mod expres și formațiunile onomastice românești de la nume comune sau proprii împrumutate – derivate și compuse al căror număr este, teoretic și practic, nelimitat – și mai ales fără să avem pretenția exhaustivității.

Remarcăm în treacăt că însăși sfera de cuprindere a noțiunii de nume propriu poate cunoaște și a cunoscut o serie de modificări în timp, iar unele clase de cuvinte continuă să oscileze între numele proprii și cele comune. Trasarea unei limite exacte între acestea și includerea cuvintelor respective într-o categorie sau alta au caracter istoric, deci schimbător, și sunt nu atât rezultatul tradiției, cât un act mai mult sau mai puțin arbitrar al autorităților care stabilesc regulile ortografice ale fiecărei limbi în parte (v. DOOM² LIII–LIV). L. Șăineanu, de pildă, includea în categoria „elementului onomastic” și numele de popoare, precum și denumirile unor funcții și titluri importante (*Sadrazan*, *Sultan*, *Sultana-valide*, *Şah* etc.), în timp ce astăzi ele sunt considerate apelative și scrise cu inițială minusculă. Pe de altă parte, dicționarele curente ale limbii

române, deși notează, de regulă, cu inițială majusculă numele de astre, pe unele le tratează ca și cum ar fi termeni comuni, incluzându-le fie în calitate de cuvinte-titlu (v. *Lucațăr* în DEX), fie, dacă provin din substantive comune, sub cuvântul-titlu ca sens distinct (v. s.v. *cioban*, *liră*¹, *sfredel*, *surugiu* etc. în același dicționar), ceea ce nu se întâmplă, desigur, cu numele de persoane și de locuri. Adoptând și extinzând această soluție, am considerat și noi, în partea de dicționar, că nu numai astronimele, ci și numele vânturilor, dansurilor, melodiilor și obiceiurilor populare, ca și etnonimele și chiar toponimele care au fost împrumutate atât în această calitate, cât și ca termeni comuni, trebuie incluse cu sensurile și valorile respective sub cuvintele-titlu. În schimb, numele de persoane, toponimele și numele de animale formate pe teren românesc sunt menționate într-un paragraf separat, ultimul, al articolelor de dicționar.

1. TOPONIMIA

Turcii otomani nu au avut prea multe ocazii să atribuie nume unor locuri aflate pe teritoriul țărilor române, întrucât cea mai mare parte a acestui teritoriu a rămas în afara granițelor Imperiului Otoman și nu a cunoscut, în consecință, strămutarea unor largi comunități turcești. Excepție fac Dobrogea¹, încorporată timp de mai multe secole între frontierele de stat ale imperiului, sudul Basarabiei și alte zone de graniță limitate, ocupate de turci și organizate ca raiale otomane. Prezența durabilă a unei populații și a unei administrații turcești în aceste zone a impus o relativ bogată macro- și microtoponimie proprie, care uneori reprezenta traducerea mai mult sau mai puțin fidelă a numelor topice românești, unele de origine slavă. Multe toponime turcești din zonele respective au dispărut după obținerea independenței țărilor române ori sunt în curs de dispariție. În restul țării, îndeosebi în Moldova și Muntenia, toponimele de origine turcă provin, în general, din termeni comuni împrumutați sau din antroponime de această sorginte (de tipul oronimului *Curcumazul* din apropiere de Căldărușani², care

---

¹Pentru toponimia dobrogeană, vezi V. Bogrea, *Note de toponimie dobrogeană*, în „Analele Dobrogei”, II (1921), 2, p. 34 ș. urm.; I. Constantinescu, *Note asupra toponimiei grindurilor și apelor din Delta Dunării*, în „Analele Dobrogei”, XI (1930), 2, p. 153–165; V. Nestorescu, *Note de toponimie dobrogeană*, în „Studii de slavistică”, I (1969), p. 141–160; O. Vințeler și P. Chirilov, *Microtoponimia Bălții Brăilei*, în CL XVI (1971), 2, p. 297–311; V. Băjenică, *Câșlă în toponimia dobrogeană*, în CL XVII (1972), 1, p. 113–116; Ion Penișoară, *Elemente de toponimie turcească în Dobrogea*, în LR XXVII (1978), 3, p. 293–296; Penișoară 551–557; Anca Ghiăț, *Date noi privind istoria Dobrogei (1856–1877)*, în „Cercetări de istorie și civilizație sud-est-europeană”, vol. III, București, 1987, p. 150–185 (cu o bogată listă de vechi oiconime turcești dobrogene și corespondentele lor românești actuale).

²Atestat din anul 1713 în *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, [București, 1961], p. 265.

are la bază probabil un antroponim de origine turcă, cf. tc. *korkmaz* „neînfricat, curajos”, sau al oiconimului *Lehliu*, transferat din antroponimie: *Lehliu* < tc. *Lehli* „polonez”), care au devenit nume de locuri prin voința vorbitorilor români, uneori în urma derivării sau compunerii. Considerăm util să ne ocupăm, în această prezentare sumară, exclusiv de toponimele împrumutate din turcă, de vreme ce, în principiu, orice loc poate fi denumit, în cadrul limbii române, prin toponime provenind din apelative sau din antroponime, indiferent de originea acestora.

1.1. Toponimele care denumesc locuri din afara granițelor țărilor române constituie o categorie interesantă, deoarece reflectă influența turcă savantă, cultă asupra limbii și culturii românești. Ele reproduc denumiri geografice turcești³ și sunt atestate îndeosebi în scrieri istorice sau, mai rar, în acte și documente românești vechi⁴, în pasaje în care acestea fac referire la realități geografice străine, mai ales ale Imperiului Otoman. Dintre ele merită relevate următoarele: *Anadol* „Anatolia, Asia Mică” (ȘIO III 6, citând din M. Costin, Axinte Uricariul etc.) < tc. înv. *Anadol* (mod. *Anadolu*); *Atmeidani* ~ *Atmeidani* „numele hipodromului din Constantinopol” (la D. Cantemir, citat în Ghețje 1997, 400; ȘIO III 136–137, cu citate din I. Văcărescu și N. Bălcescu) < tc. *Atmeydanı*; *Azac* „Marea Azov” (ȘIO III 9, cu citate din N. Costin, I. Neculce etc.) < tc. *Azak*; *Bagcea* ~ *Baccea* „numele grădinii palatului sultanului” (inclusiv în literatura populară, v. ȘIO III 137) < tc. [*Saray*] *Bağçe[si]*, *Bağçe; *Bitpazar* „numele Pieței de vechituri din Istanbul” (CM II 131) < tc. *Bitpazarı*; *Bogaz* ~ *Boaz* „strâmtoarea Bosfor” (ȘIO III 19, cu citate din M. Costin, N. Costin, D. Bolintineanu etc.) < tc. [*Istanbul*] *Boğaz[ı]*; *Bosna* „Bosnia” (ȘIO III 20, cu citate din Gr. Ureche și Neculce) < tc. *Bosna*; *Cara-Agaci* ~ *Caragaci* ~ *Caracaci* „localitate lângă Adrianopol” (ZRPh XVII 402) < tc. *Karaağaç*, *Crâm* ~ *Cărâm* „Crimeea” (ȘIO III 42, cu citate din N. Muste, Dionisie Eclesiarhul, I. Văcărescu și din literatura populară) < tc. *K(ı)rim*; *Devlet* ~ *Dovlet* „Poarta, Sublima Poartă, Imperiul Otoman” (ȘIO III 46–47, cu citate din Axinte Uricariul, E. Kogălniceanu, I. Văcărescu etc.) < tc. *Devlet[-i Osmaniye]*, *Devlet[-i Aliye]*; *Edicula* ~ *Decula* „numele unei închisori din Constantinopol” (ȘIO III 50–51, citând din M. Costin, N. Costin, I. Neculce, R. Popescu etc.) < tc. *Yedikule* (literal: „șapte turnuri”); *Edrine* ~ *Ederne* ~ *Edrine* ~ *Idirne* ~ *Idirna* ~ *Indrine* „Adrianopole” (în documente din sec. XVIII, la

³ Pentru modul de formare a toponimelor compuse în limba turcă, vezi Emil Suci, *Modèles de la composition toponymique en turc de Turquie*, în SAO IX (1977), p. 137–158.

⁴ Semnificația abrevierilor folosite în acest capitol, în afara celor precizate la *Bibliografie*, este următoarea: Cantemir, IST. = Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, București, 1973; CM = *Cronicari munteni*. Antologie de Virgiliu Ene. Text stabilit de Mihail Gregorian, [București, 1968]; CM I–II = *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Vol. I–II, București, 1961; DIB 1960 = *Documente privind istoria orașului București*. Redactor responsabil: Florian Georgescu. [București, 1960]; REL. AGR. I–II = *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, [București, 1961]; vol. II, *Moldova*, [București, 1966].

V. Alecsandri, N. Filimon și în folclorul oltenesc, v. ȘIO III 51, Furnică 197, 212) < tc. *Edirne*; *Eschişer* „Eskişehir (oraș în vestul Turciei)” (la M. Eminescu, citat în ZRPh XVIII 79) < tc. *Eskişehir*, *Halep* „Alep (oraș în Siria)” (ZRPh XVIII 89) < tc. *Halep*, *Lahor* „Lahore (oraș în Pakistan)” (v. apelativul *lahur* în dicționar) < tc. *Lahor*, *Misir* „Egipt” (v. apelativul *misir* și ZRPh XVIII 108) < tc. (înv.) *Misir* (mod. *Misir*); *Musul* „Mosul (oraș în Irak)” (v. apelativul *musul*) < tc. *Musul*, *Rumele* ~ *Rumeli* „Rumelia (partea europeană a Turciei)” (Furnică 38, ȘIO III 100, ZRPh XIX 393) < tc. *Rumeli*, *Sacâz* „numele (turcesc al) insulei Kios” (la I. Văcărescu și N. Filimon, v. ȘIO II 305) < tc. *Sakız (adası)*, *Stambol* ~ *Stambul* „Constantinopol, Istanbul” < tc. (înv.) *Stambol* ~ *Stambul* (ȘIO II 327, cu citate din culegerea de poezii populare a lui V. Alecsandri); *Şam* „Damasc” (la N. Costin și Stolnicul Dumitrache, citați în ȘIO III 113) < tc. *Şam*, *Topcapi* „denumirea palatului sultanilor din Constantinopol” (ȘIO III 123 îl dă ca termen comun, „poarta orașului”, citând din I. Văcărescu, dar semnificația este evident toponimică) < tc. *Topkapı*, *Zmir* „Izmir (oraș-port în vestul Turciei)” (Cantemir, IST. 318) < tc. *Izmir*. De același tip sunt denumirile palatelor de la Constantinopol în care își aveau sediul reprezentanțele diplomatice ale țărilor române, *Bogdan-Sarai* și *Iflac-Sarai* (sau *Vlah-Serai*); ele apar în cronici ca toponime turcești, uneori traduse sau explicate: „s-a dus la Constantinopole, unde, sosind, a tras la palatul propriu al Țării Românești, numit *Vlah-Serai*” (Fotino); „se află casă la Țarigrad care se numește *Bogdan-Serai*”; „au șezut 3 ani la Țarigrad, în *Bogdan-Sarai*, tot cu cheltuiala țării” (v. ȘIO III 20, 69).

Toate numele de locuri menționate mai sus sunt învechite, cu excepția lui *Stambul*, care se mai folosește ca toponim popular; unele au fost reîmprumutate ulterior din alte limbi: *Anatolia*, *Bosnia*, *Crimeea*, *Rumelia* etc.

Există cazuri în care toponimele turcești împrumutate și folosite mai frecvent au fost baze pentru derivate pe teren românesc: de la *Anadol* s-au format adjectivele (*a*)*nadolean* și *anadolesc* (v. ȘIO III 7); ȘIO citează din R. Greceanu, N. Filimon și dintr-un document din 1785 substantivul *bosneglu* ~ *boşnegiu* „bosniac” și adjectivul *bosnegesc* ~ *boşnegesc* „(originar) din Bosnia”, ale căror echivalente turcești sunt *Bosnalı*, *Boşnak* și *Bosnevi*. În schimb, *crâmlean* „crimeean, locuitor al Crimeei” (Radu Popescu, citat în ȘIO III 21) este un derivat românesc nu de la *Crâm*, ci de la tc. *Kırmli* „idem”.

1.2. Majoritatea toponimelor care denumesc locuri aflate pe teritoriul românesc sunt și ele ieșite din uz, deoarece unele nici nu au intrat vreodată în fondul toponimic popular, fiind folosite numai în scrieri istorice sau documente vechi, ca „citate lexicale”, iar altele au dispărut ca urmare a românizării etnice a unor localități sau, pur și simplu, prin măsuri administrative. Totuși, numărul celor care au supraviețuit până astăzi este însemnat.

Rețin atenția în primul rând denumirile oficiale date de turci Moldovei și Țării Românești și preluate în această calitate în unele cronică românești: *Bogdan* sau *Cara-Bogdan* „Moldova” (D. Cantemir, citat în ȘIO III 31) < tc. *Bogdan* ~ *Kara Bogdan* (literal: „Bogdan cel Negru”), ele însele, ca și v.gr. *Boγδavia*, reproducând numele voievodului Bogdan al Moldovei; *Iflac* ~ *Cara-Iflac* „Țara Românească” (ȘIO III 31, 69, cu citate din D. Cantemir, din poezia populară și din unele traduceri din greacă) < tc. *Iflak* ~ *Eflak* ~ *Kara Iflak*, reflectând numele etnic *vlah*. Ambele nume topice au fost utilizate și ca etnonime, atât în română, cât și în turcă; în mod firesc, ele nu au devenit niciodată populare în toponimia sau etnonimia românească, deoarece au fost preluate pe cale cultă. Aceeași cale a urmat-o, în epoca fanariotă, *Pașa-Capusi*, denumire oficială atribuită de administrația greco-turcească porții principale de acces în palatul domnesc din București (v. ȘIO III 94), reproducând toponimul tc. *Pașa Kapusi* – denumire a palatului rezidențial al marelui vizir din Constantinopol –, dar și apelativul tc. *pașa kapusi*, care însemna orice fel de „reședință a unui pașă”, literal „poarta pașei”, și care a fost împrumutat în română și ca termen comun.

Mai importante pentru toponimia românească, chiar dacă majoritatea au dispărut, sunt numele date de turci unor localități, zone, ape, ridicături de teren etc. aflate în Dobrogea, în raialele turcești organizate de-a lungul Dunării și al litoralului basarabean al Mării Negre, precum și, mult mai rar, pe teritoriul neocupat al Moldovei și al Munteniei. Aceste toponime au fost împrumutate și folosite și de către vorbitorii români în unele perioade și contexte istorice, iar unele s-au menținut până astăzi ca denumiri topice oficiale românești. Prezentăm mai întâi câteva exemple de denumiri istorice, majoritatea astăzi uitate:

Adakale „insulă locuită de turci (azi înghițită de apele lacului de acumulare Porțile de Fier), situată pe cursul Dunării, în apropiere de Orșova, în fosta raia Turnu” < tc. *Adakale* (literal: „cetatea de pe insulă”);

Bender „Tighina; raiaua care avea sediul la Tighina” (v. ȘIO III 17, cu citate din Amiras, Cantemir, C. Negruzzi etc.) < tc. *Bender* (ca apelativ: „port [comercial], debarcader”); pe lângă toponim a fost împrumutat și termenul comun *benderliu* „originar din Bender”;

Bugeac ~ *Bugeag* „regiunea din sudul Basarabiei” (numeroase citate în ȘIO III 21, inclusiv din literatura populară) < tc. *Bucak*, [*Tatar*] *Bucağı* (ca apelativ, tc. *bucak* înseamnă „unghi, colț, ungher”, dar și „ținut, plasă, raion; ținut de stepă; mal, țărm”; toponimul este utilizat și astăzi în română, ca denumire istorică, și a stat la baza derivatului *bugegean* „(tătar) din Bugeac”, sinonim cu *bugeacliu* „idem”, împrumutat din turcă;

Carasuia ~ *Carasoi(u)* „Cernavoda” (ZRPh XVII 402, cu citate din cronicari) < tc. *Karasu* (cf. tc. *kara su* „apă neagră” și „[curs de] apă care curge încet”);

Cule „Turnu-Severin” (ȘIO III 43, cu citate din I. Văcărescu și dintr-un document din 1802) < tc. *Kule* (ca apelativ: „turn”, traducând numele românesc mai vechi *Turnu*); nu a devenit popular în română;

Dimircapi „Porțile de Fier” (ȘIO III 46, care dă citate din R. Greceanu și dintr-un document din 1693) < tc. *Demirkapı* (toponimul turcesc denumește diferite strâmtoări și trecători din lumea islamică, precum și orașul Derbent de pe litoralul Mării Caspice, v. Kakuk 122; ca apelativ, tc. *demir kapı* înseamnă „strâmtoare, trecătoare, loc stâncos pe un fluviu, care îngreunează trecerea navelor”, v. TS);

Galata „numele unei cetăți și al unei mănăstiri situate lângă Iași” < tc. *Galata* „numele unui cartier și al unui turn din Istanbul”;

Gherdapurl „Porțile de Fier” sau, poate, „Cazanele”, „La Cazane” (în traducerea din greacă a operei istorice a lui Fotino, citată de ȘIO III 56) < tc. *Gerdaplar* ~ *Girdaplar* „idem” (pl. lui *girdap* ~ *gerdap* „vârtej, vârtoare, cataractă; zonă cu vârtejuri și cataracte a unui curs de apă” > rom. *gherdap* „idem”).

Cele mai cunoscute și mai uzitate dintre denumirile topice menționate mai sus au constituit baza unor derivate românești: *bogdănesc* „moldovenesc” (ȘIO III 19, cu citate din poezia populară și din V. Alecsandri), *bugegean* „(tătar) din Bugeac” (M. Costin, citat în ȘIO III 21).

Numeroase elemente de toponimie românească de origine turcă-osmanlie⁵ se află în Dobrogea și în alte zone care s-au aflat sub administrație otomană și în care a existat ori există o prezență etnică turcească masivă. Urmele influenței turcești asupra microtoponimiei dobrogene actuale dintr-o zonă a cărei populație este astăzi mai ales românească au fost clasificate după cum urmează (v. Penișoară): toponime simple create de către vorbitorii limbii turce (de tipul *Aivalâca*, *Bostanâc*, *Ceacmaclâca*, *Ialâie*, *Sarpu*, *Tezeclica*); toponime compuse create de către vorbitorii de turcă cu ajutorul unor entopice (*Ciucur-Chioi*, *Curu-Alceac*, *Curu-Ghiolgiuc*, *DerIn-Ceair*, *Iol-Orman*, *Iuci-Pânar*, *Mezarlâc-Bair*); toponime compuse create de către vorbitori ai limbii române, în care unul dintre termeni este un entopic românesc, iar celălalt este de origine turcă (notăm că, de fapt, este un nume de loc dat de către turci, de regulă ieșit din uzul curent, iar compusul este uneori din categoria tautologiilor toponimice): *Dealul Techechioiului*, *Drumul Culuglucului*, *Pădurea Belormanului* [tc. *orman* „pădure”], *Valea Enișelnia* etc.). Virgil Nestorescu (*op. cit.*) dă și alte nume de locuri de acest fel: *Buiuc* (deal), cf. tc. *büyük* „mare, înalt”; *Cairac* (movilă), cf. tc. *kayrak* „gresie”; *Karaburun* (deal), cf. tc. *kara burun* „colț negru”; *Cociburun* (loc de popas pentru bărci), cf. tc. *koç burun* „botul berbecului”; *Taşburun* (deal), cf. tc. *taş burun* „bot sau cap, promontoriu de piatră” etc. Desigur că astfel de microtoponime provin nu din apelativele menționate, ci din toponimele turcești corespunzătoare. Cele folosite încă de români sunt, oricum, în

⁵ Pentru toponimia românească de origine turcică preosmanlie, v. *I.I.I.*

curs de dispariție (ele s-ar mai putea păstra în vorbirea localnicilor turci); totuși, există exemple care ar putea fi persistente: un cartier al municipiului Constanța se numește și astăzi *Anadolchioi* (< tc. *Anadol-Köy*, numele unui sat azi înglobat în orașul Constanța). Și în zona Bălții Brăilei pot fi găsite nume de locuri de origine turcă, dintre care unele se mai întrebuițează și astăzi⁶: *Corban* ~ *Curban* (japșă) < tc. *kurban* „jertfă, ofrandă”; *Ghecet* (punct pe Dunăre) < tc. *geçet* „strâmtoare”; *Mandarele* (lac) < tc. *mandar* „macara mică”; ele ar putea proveni însă chiar din apelative împrumutate în română (*curban*, *ghecet*, *mandar*).

Elemente împrumutate din turcă se află însă și în macrotoponimia oficială actuală, îndeosebi în Dobrogea și în sudul Basarabiei, ca nume de localități ori de ape curgătoare sau stătătoare mari: *Adamclisi* < tc. *Adam-Kilise* („biserica omului” sau „biserica lui Adam”; tc. *adam* „om; soț; Adam”, *kilise* „biserică creștină”); *Agigea* < tc. *Acica* („amar, amarui”); *Agighiol* < tc. *Acıgöl* („lacul amar”); *Babadag* < tc. *Babadağ* (literal: „muntele-tată”, însă probabil că la baza toponimului stă numele căpeteniei primilor turci stabiliți în Dobrogea în veacul al XIII-lea, *Sarı Saltık Baba*, deci sensul original ar fi „muntele lui Baba”); *Beștepe* < tc. *Beştepe* („cinci coline”); *Canlia* < tc. *Kanlı* („sângeros, plin de sânge”); *Caraorman* < tc. *Karaorman* („pădurea neagră”); *Carasu* < tc. *Karasu* („apa neagră”; de remarcat că oiconimul și hidronimul românesc, al căror etimon este oxiton, au devenit paroxitone în română, probabil prin etimologie populară după *caras*, denumirea unui soi de pește); *Carcaliu*, nume de localitate, a fost explicat din tc. *kara kale* „cetatea neagră”⁷; *Ceamurlia* < tc. *Çamurlu* („noroiu”); *Ceatalchioi* < tc. *Çatalköy* („satul bifurcat”); *Ciucurova* < tc. *Çukurova* („câmpia din depresiune”); *Cuiugiuc* (numele unui sat) < tc. *Kuyucuk* („fântânița”); *Mahmudia* < tc. *Mahmudiye* (de la antrop. *Mahmud*, de fapt de la numele sultanului Mahmud al V-lea⁸); *Medgidia* < tc. *Mecidiye* (de la antrop. *Mecid*; localitatea a fost întemeiată în 1856 de tătarii veniți din Crimeea, dar denumirea i-a fost atribuită, foarte probabil, după numele sultanului *Abdul Medgid*, care domnea în acea perioadă); *Naipu* < tc. *Naip* („judecător”); *Nalbant* < tc. *Nalbant* („potcovar”); *Saraiu* < tc. *Saray* („palat”); *Sarichioi* < tc. *Sarıköy* („satul galben”); *Sarighiol* < tc. *Sarıgöl* („lacul galben”); *Siutghiol* < tc. *Sütgöl* („lacul lăptos”); *Tariverde* < tc. *Tarıverdi* („dat de Dumnezeu”; remarcăm aici o interesantă etimologie populară, după rom. *verde*); *Tașaul* < tc. *Taşavul* („curtea de piatră”); *Topalu* < tc. *Topal* („șchiop”); *Tuzla* < tc. *Tuzia* („sărat”) etc.

Desigur că, imediat după Războiul de independență și revenirea Dobrogei în cadrul țărilor române sau mai târziu, după ce populația românească a sporit considerabil și s-a amestecat în rândurile celei turcofone, multe denumiri turcești ale unor localități locuite

⁶ Vezi O. Vințel și P. Chirilov, *op. cit.*

⁷ Vezi V. Nestorescu, *op. cit.*, p. 142.

⁸ *Ibidem*, p. 142–143.

inițial de turci și tătari au fost abandonate și substituite pe cale administrativă (uneori traduse total sau parțial ori numai imitate într-un fel sau altul) prin nume românești: tc. *Akkadin* („femeie albă”) a devenit *Alba*, iar *Ak-Baş* („cap alb”) – *Albești*; tc. *Ada* („insulă, ostrov”) – *Ostrov*; tc. *Balcı* („stupar, mierar, negustor de miere”) – *Albina*; tc. *Başköy* („sat principal”) – *Nicolae Bălcescu*; tc. *Düğünce* („nuntaș”) – *Nuntași*; tc. *Hacılar* („hagii, pelerini”) – *Hagieni*; tc. *Hamamcı* („băieș”) – *Baia*; tc. *Hisarlık* („loc cu cetate”) – *Cetatea*; tc. *Kalaycı* („spoitator de vase”) – *Făurei*; tc. *Kapalıdere* („pârâu acoperit”) – *Neatârnairea*; tc. *Kara-Ömer* („Ömer cel negru”) – *Negru-Vodă*; tc. *Kartal* („vultur”) – *Vulturii*; tc. *Kuzgun* („corb”) – *Ion Corvin* (!); tc. *Recep Kuyusu* („fântâna lui Regep”) – *Tudor Vladimirescu*; tc. *Sarı Yurdu* („ținut sau loc galben” ori „locul lui Sarı”) – *Mihai Viteazul*; tc. *Tatlıcak* („dulceag, dulce”) – *Dulcești*; tc. *Teke-Deresi* („valea șapului”) – *Valea Șapului*; tc. *Ulah* („vlah, român”) – *Vlahii* (sat locuit și în trecut numai de români) etc.

Mai multe oiconime turcești au fost preluate inițial și folosite o perioadă în română, dar au dispărut ulterior, cel puțin din nomenclatura oficială românească, fiind înlocuite, prin măsuri administrative, de toponime românești, dintre care unele traduc fidel sau cu aproximație denumirea turcească: *Agemler* (< tc. *Acemler* [„persanii”]), azi *Ciobănița*; *Baş-Pânar* (< tc. *Başpınar* [*baş* „principal”, *pınar* „fântână”]) = *Fântâna Mare*, *Caceamac* (< tc. *Kaçamak* [„refugiu, adăpost, colibă”]) = *Vișoara*; *Caranlâc* (< tc. *Karanlık* [„întuneric”]) = *Negureni*; *Câșâla* (< tc. *Kışla* [„loc pentru iernatul vitelor; târlă, stână; grajd, poiată”]) = *Strunga*; *Cherim-Cuius* (< tc. *Kerimkuyusu* [„fântâna lui Kerim”]) = *Zorile*; *Chiostenge* (< tc. *Köstence*) = *Constanța*; *Ciucurchioi* (< tc. *Çukurköy* [„satul din groapă”]) = *Brebeni*; *Curuorman* (< tc. *Kuruorman* [„pădure uscată”]) = *Răzoare*; *Enigea* (< tc. *Yenice* [„satul nou”]) = *Deleni*; *Ghiolpunar* (< tc. *Gölpunar* [„izvorul lacului”]) = *Șipotete*; *Ienișelnia* (< tc. *Yenişenli* [„noul Șenli”; după *Penișoară 555*, din tc. *yeni* „nou” și *şen* „voios, plin de veselie”]) = *Văleni*; *Merdivenlipunar* (< tc. *Merdivenlipunar* [„fântâna cu scări”]) = *Scărișoara*; *Nastradin* (< tc. *Nastradin* [antrop.]) = *Pădureni*; *Techechioi* (< tc. *Tekeköy* [„satul șapilor”]) = *Lespezi* etc.

Este interesant modul în care numele de locuri turcești au fost împrumutate și adaptate la sistemului toponimic românesc. Se poate afirma că numele turcești au constituit în majoritatea cazurilor surse de inspirație pentru crearea toponimelor românești. Unele dintre exemplele de mai sus sunt rezultatul traducerii totale sau parțiale a modelului turcesc ori numai al încadrării noului nume în aceeași sferă semantică din care făcea parte modelul, completat uneori cu procedeul derivării toponimice (*Alba*, *Albești*, *Albina*, *Baia*, *Cetatea*, *Dulcești*, *Făurei*, *Fântâna Mare*, *Negureni*, *Nuntași*, *Ostrov*, *Strunga*, *Șipotete*, *Scărișoara*, *Valea Șapului*, *Vlahii*, *Vulturii*). Alteori, derivarea de acest tip a fost suficientă pentru preluarea toponimului: tc. *Baltacı* „tăietor de lemne” a devenit rom. *Băltăgești*; tc. *Hacılar* a fost adaptat cu sufixul *-eni*, devenind *Hagieni*; oiconimul *Tichilești* provine, prin derivare cu sufixul *-ești*, din denumirea turcească a localității, *Tekeli*, formată cu suf. *-li* de la *teke* „șap”, însemnând

deci „loc cu țapi, care are (mulți) țapi” etc. Inspirația a putut avea ca bază și simbolistica pură, iar opțiunea preferată a creatorilor noilor nume a fost ca acestea să fie substituenți românești care să păstreze sau să sugereze trăsăturile semantice ale toponimelor turcești înlocuite: tc. *Kuzgun* („corb”) a devenit *Ion Corvin* deoarece *corbul* constituia emblema familiei Huniade; *Negru-Vodă* a înlocuit tc. *Kara-Ömer* (*kara* „negru”). Unele compuse turcești au fost reduse la un singur element, preluat indiferent dacă exista sau nu și ca apelativ românesc: *Ciobanu* este fostul tc. *Çoban-Kuyusu* („fântâna ciobanului”); tc. *Kara-Pelit* („stejar negru”) a devenit *Stejaru*. Nu este însă exclus ca în mai multe cazuri să avem a face, de fapt, cu revenirea la o denumire românească mai veche, care fusese tradusă în turcă.

De altfel, și turcii au avut în vedere, la venirea lor, să mențină unele denumiri autohtone. În câteva exemple, termenul turcesc a fost alăturat unuia românesc, formând un compus care a fost apoi preluat în română: *Chiuciuc-Suhat* (tc. *küçük* „mic”), *Râmnic-Bair* (tc. *bayır* „colină”); în altele, el a înlocuit unul dintre elementele unui compus slav care, la rândul său, era o traducere a unui toponim vechi, chiar roman: localitatea *Enisala* a purtat în vechime numele latinesc *Novus Vicus*, care, odată cu venirea slavilor, a devenit *Novye Selo*, iar turcii i-au spus *Yeni-Sale* sau *Yeni-Saia* (tc. *eni* „nou”), păstrând al doilea element într-o formă apropiată de cea slavă⁹.

Iată alte câteva cazuri care arată că turco-tătarii au făcut și ei împrumuturi onomastice din română: rom. *Mănăstirea Cocoș* a devenit în turcă *Kokoş-Monastır*, cu rom. *cocoș* preluat aidoma; tc. *Sat-Nou* figurează în această formă în vechile registre otomane, iar denumirea oficială actuală este *Satu Nou*, tc. *Vakaren*, azi (dar, desigur, și în trecut, în denominația populară românească) *Văcăreni*; toponimul rom. *Râmnic* (cf. rom. *râmnic* „iaz, heleșteu”) a fost preluat atunci când turcii și tătarii și-au fondat așezări în apropiere, denumindu-le *Tatar-Rimlikı*, respectiv *Türk-Rimlikı* sau *Yukarı Remlik* (*yukarı* „de sus”), care au devenit, după 1878, *Râmnicu de Jos* și *Râmnicu de Sus*. În unele situații nu putem ști care a fost direcția împrumutului onomastic: oiconimul actual rom. *Turcoaia* este oare o redare prin etimologie populară a fostei denumiri turcești a localității, *Türkoya* („dantelă turcească”!), sau, dimpotrivă, aceasta a reprodus, prin același procedeu, toponimul românesc, care se va fi referit la o turcoaică sau la turci așezați în zonă? Tc. *Oğurlu* („norocos, fericit”) imită oare fonetismul oiconimului rom. *Urluia*, format cu sufixul onomastic *-ui(e)*, sau invers?

În Moldova (îndeosebi în Basarabia) au existat și mai există și toponime de origine tătară și găgăuză, cum sunt *Akkerman* (scris în română și *Akerman* sau *Acherman*, v. ZRPh XVII 378) = *Cetatea Albă*, *Han-Tepesi* ~ *Hantepisi* „numele tătăresc al movilei Rabâii, de lângă Huși” (înregistrate în ȘIO III 4, 60, respectiv în ZRPh XVIII 91),

⁹ Vezi Mihail Guboglu, *Romen ulusunun eski Türk kavimleri ile ilişkileri hakkında* [= Despre relațiile poporului român cu populații turcice vechi], în VIII. *Türk Tarih Kongresi* [= Actele celui de-al VIII-lea Congres de Istorie Turcă], vol. II, Ankara, 1981, p. 775.

Tatarbunar = Cogâlnic (localitate în Bugeac; v. ZRPh XIX 408) etc. Și unele dintre toponimele dobrogene menționate mai sus ar putea avea origine tătarească, și nu turcă-osmanlie, de vreme ce în regiunea respectivă există comunități lingvistice tătare care conlocuiesc cu turcii; în condițiile sumarei noastre exemplificări, această distincție nu ar avea însă relevanță. Mai important este că, pe măsură ce populațiile care conviețuiesc în Dobrogea se amestecă, iar așezările își pierd specificul etnic unic, microtoponimia turcică a localităților tinde să dispară. Singura care are șanse să supraviețuiască este toponimia majoră (mai ales oiconimele și hidronimele menținute în nomenclatura oficială actuală).

2. ANTROPONIMIA

Ca și în cazul toponimelor, vom avea în vedere, în această succintă trecere în revistă a fondului antroponimic de sorginte turcească, exclusiv numele de persoane împrumutate din turcă, de vreme ce antroponimele create pe teren românesc de la termeni comuni, de la toponime sau de la antroponime preluate din această limbă, foarte numeroase (pentru acestea, v. Suciu 1975), constituie rezultatul unor evoluții care au prea puțin a face cu influența turcă.

Deosebiri culturale-spirituale dintre cele două popoare și în special apartenența acestora la religii diferite au făcut ca antroponimia românească să nu preia multe nume de persoane din turcă. Această remarcă este chiar prea generoasă dacă ne referim numai la sistemul românesc de prenume, care era „stabil și bine fixat înainte de perioada influenței osmanlii” (Suciu 1975, 129). În consecință, antroponimia românească nu include niciun prenume împrumutat din turca-osmanlie: până și prenumele feminin *Sultana* pare să provină din greacă¹⁰. În privința sistemului numelor de familie, acesta s-a fixat târziu (în mediul rural din Câmpia Dunării – abia în secolele XIX–XX), iar până nu demult numele de familie românești proveneau mai ales din supranume și porecle¹¹, ceea ce nu a fost de natură să favorizeze împrumutul antroponimic, dar a făcut posibilă transformarea supranumelor de diferite origini în nume de familie. Cât despre derivarea antroponimică, ea este și mai recentă în română: numele de familie

---

¹⁰ Vezi Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 53. Cronicarul Radu Popescu menționează că „s-au născut mării-sale o cocoană care s-au numit domnița Sultana, pe numele moașă-săi, doamna pomenitului Exaporiton” (*Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Vol. I, București, 1961, p. 539). Avem în schimb câteva prenume feminine formate în limba română de la termeni comuni împrumutați, de tipul lui *Zambilica*.

¹¹ Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 89–91. Autorul arată că, până nu demult, în special în Câmpia Dunării, se folosea ca nume de familie prenumele tatălui. Acesta a putut fi ușor înlocuit prin supranume, care avea avantajul că era „traductibil”.

formate cu sufixul *-escu*, unul dintre cele mai frecvente sufixe antroponimice, „erau purtate, până la începutul secolului al XIX-lea, într-adevăr aproape numai de boieri”¹².

În consecință, întreaga discuție de mai jos se va purta numai cu privire la numele de familie sau, eventual, la precursorile lor, supranumele și porecele, preluate în această calitate din turcă. Trecem deci cu vederea atât numele de familie formate în română, fie pe baza unor apelative împrumutate (de tipul *Bernevicroșu*, *Beșliaga*, *Ciobanu*, *Ciobănescu*, *Ciobănete*, *Ciobănoiu*, *Herghelegiu*), fie prin derivare de la antroponime de origine turcă (de tipul *Agemoiu*, *Catargioaica*), cât și numele turcești pe care le-au purtat persoane de altă etnie decât cea română, îndeosebi turci, și care nu au fost preluate în antroponimia românească, însă apar în diferite scrieri mai vechi sau mai recente (*Ali-Aga*, *Cara-Ibraim*, *Chiupriuliul*, *Mehmet*, *Mustafa-Pașa*, *Pazvantoglu*, *Sinan-Pașa* etc.).

Numele de familie împrumutate din turcă se pot găsi în două situații deosebite: unele au la bază antroponime turcești propriu-zise, iar altele provin din nume comune sau din toponime care au dobândit pe terenul limbii turce statutul de poreclă sau supranume. În ambele situații, împrumutul antroponimic a avut loc, în cele mai multe cazuri, în condiții de conviețuire turco-română sau chiar de amestec etnic¹³, mai ales la nivelul clasei aristocratice. Apartenența purtătorilor acestor nume la etnia românească poate fi uneori pusă sub semnul întrebării¹⁴.

2.1. Este de presupus că marea majoritate a românilor care poartă *nume de familie provenind din antroponime turcești propriu-zise* se trag din familii de origine turcă, românizate prin căsătorii mixte și prin influența culturală a mediului (v. Suciu 1975, 135). Unele dintre numele românești de acest fel provin din antroponime turcești tradiționale, de sorginte islamică arabo-persană (*Abdula*, *Ahmed*, *Aliu*, *Asan*, *Cadâr*, *Daud*, *Faic*, *Giafer*, *Ismail*, *Iusuf*, *Mamut*, *Maxut*, *Murat*, *Mustafa*, *Omer*, *Osman*, *Regep*, *Soliman* etc.). Alte etimoane sunt compuse dintr-un astfel de nume tradițional și un apelativ turcesc folosit ca poreclă (*Buzamet* [tc. *buz* „de gheață” + *A(h)mef*], *Cocaranza* [tc. *kokar* „împuțit” + *Amza*], *Culamet* [tc. *kul* „rob, sclav, slugă” + *A(h)mef*], *Molamet* [tc. *molla* „învățat; student în teologie” + *A(h)mef*]) sau termenul *bey* „domn” în rol de apozitie (*Halibei*, *Sababei*, *Șiadbei*).

2.2. Cele mai numeroase sunt însă *numele de familie românești care au la bază porecle și supranume turcești*. Etimoanele antroponimelor se distribuie în următoarele categorii, în funcție de proveniența lor:

¹² *Ibidem*, p. 90.

¹³ Pentru alte detalii privind antroponimia împrumutată din turcă, vezi Suciu 1984/1.

¹⁴ Unele nume apar în Iordan 1983, care nu face distincții în funcție de apartenența etnică a purtătorilor numelor de persoane analizate.

2.2.1. Nume proprii sau entopice turcești:

– nume de apartenență locală derivate cu suf. tc. *-li/-li* (rom. *-liu*) de la toponime sau de la termeni entopici: *Acpunarliu* (cf. top. tc. dobrogean *Akpunar*), *Adalău* (cf. tc. *ada* „insulă”), *Cazanlău* (cf. top. tc. *Kazan*), *Filibiliu* (cf. top. tc. *Filibe* „Filipoli”), *Halepiiu* (cf. top. tc. *Haiep* „Alep”), *Izmirliu* (cf. top. tc. *Izmir* „Smirna”), *Lehliu* (cf. top. tc. *Leh* „Polonia”), *Sacazlăul* (cf. top. tc. *Sakız* „insula Chios”), *Tunusliu* (cf. top. tc. *Tunus* „Tunisia”);

– toponime: *Bagdaț*, *Bender*, *Carpaț*, *Finichiu* (< top. tc. *Finike*, port la Marea Neagră), *Ischistanbol* (< top. tc. *Eski Istanbul* „Istanbulul Vechi”);

– termeni entopici: *Bulacu* (tc. *bulak* „izvor”), *Casâru* (tc. *kasır* „vilă; foișor”), *Doruc* (tc. *doruk* „creastă, culme, vârf”), *Habadan* (tc. *abadan* „loc populat”);

– etnonime: *Alaman* („german”), *Arabiu* („arab”), *Caraman* („locuitor al Caramaniei”), *Leh(u)* („polonez”), *Magearu* („maghiar”).

2.2.2. *Apelative turcești* folosite ca porecle sau supranume care au la bază termeni aparținând unor sfere semantice variate:

– ocupații: *Asciu* („bucătar”), *Ciorapciu* („ciorăpar”), *Dermengiu* („morar”), *Gaidagiu* („cimpoier”), *Mungiu* („lumânărar”), *Papazu* („popă creștin”), *Săiman* („contabil”), *Softa* („elev la teologie”), *Șarapciu* („vinar”), *Tugearu* („negustor”);

– funcții și grade militare: *Hazaplară* (*hazaplar* „soldați din vechea miliție otomană”, *Iaver* („aghiotant”), *Seiban* („seimen”);

– însușiri fizice: *Bengliu* („negos”), *Buidliu* („mustăcios”), *Caracaș* („cu sprâncene negre”), *Çealâcu* („spălăcit”), *Chirpicsizu* („fără gene”), *Cogea* („mare, voinic; bătrân”), *Cuciuc* („mic”), *Deșliu* („dintșos”; inclus în DLR ca termen comun, *deșliu* „mustăcios” [sic] < tc. *dışli*, dar unica sursă citată, ZRPh XVIII, p. 76, confirmă că este vorba exclusiv de antroponim), *Sacaliu* („bărbos”), *Topaiu* („șchiop”), *Uzun* („lungan, înalt”);

– însușiri psihice: *Chibară* („nobil, distins”), *Curmaz* („viclean”), *Mischin* („leneș”), *Sapic* („nebun”), *Tevechelu* („imprudent”);

– vârstă: *Ciugiuc* („copil”), *Olan* ~ *Oglan* („băiat, flăcău”), *Tosun* („flăcău, tânăr bine legat, dolofan”);

– animale: *Aslan* („leu”), *Balaban* („șoim; urs dresat”), *Cartal* („vultur”), *Cocargea* („dihor”), *Șain* („șoim”), *Tăușan* („iepure”);

– plante: *Başag* („spic”), *Carpuz* („pepene verde”), *Pamuc* („bumbac”);

– metale: *Bacâru* („aramă”), *Demir* („fier”) etc.

Unele porecle turcești din care provin nume de familie românești pot avea la bază forme verbale: *Buldum*, cf. tc. *buldum* „am găsit”; *Ghelmez*, cf. tc. *gelmez* („care) nu vine”; *Ghiulmez*, cf. tc. *gülmez* („care) nu râde”; *Oldum*, cf. tc. *oldum* „am apărut”.

Alte nume sunt compuse dintr-o poreclă sau un supranume și elementul de compunere *-oğlu* „fiul lui...”: *Agemoglu* (cf. tc. *Acem* „persan”), *Camburoglu* (cf. tc.

kambur „cocoșat”), *Ceaușoglu* (tc. *çavuş* „ceauș”), *Culoglu* (cf. tc. *kul* „sclav, rob, servitor”), *Iusuzoglu* (cf. tc. *yüzsüz* „obraznic, nerușinat”), *Solacoglu* (cf. tc. *solak* „stângaci”), *Terzioglu* (cf. tc. *terzi* „croitor”) etc.

2.3. Desigur că o parte dintre aceste nume românești ar putea proveni și din alte limbi balcanice, îndeosebi din neogreacă, sau ar putea fi, de fapt, aromânești: este știut că multe nume de familie compuse din *cara-* (< tc. *kara* „negru”), *deli-* (< tc. *deli* „nebul, scrântit”) sau *-hagi-* (< tc. *hacı* „pelerin, persoană care a vizitat locurile sfinte”) și un nume creștin (*Caragheorghe, Caraiorga, Caramitru, Caravasile, Deliorga, Hagichirea, Hagioanu, Papahagi* etc.), ca și unele antroponime formate cu elementul *-oglu* „fiul lui...”, aparțin unor familii de sorginte aromână sau greacă și sunt general balcanice.

Totuși, este de presupus că unele nume de familie (utilizate inițial ca supranume) care au o bază turcică se datorează românizării unor persoane de origine etnică turcească sau tătărească, la fel cum o parte a boierimii țărilor române era de origine etnică cumană, fiind asimilată cu timpul: mai multe antroponime aparținând familiilor aristocratice românești sunt de proveniență turcică, iar în unele cazuri nu putem ști dacă sorgintea lor este cumană, tătară sau turcă-osmanlie (v. *I.1.1*). Alteori, supranumele de acest fel au putut fi atribuite românilor chiar de către turci.

Vechile documente și cronici înregistrează numeroase supranume care provin din porecle turcești, uneori combinate cu un nume românesc: *baş-alai-ceaușul Ștefan Altântop(u)* (DIB 1960, 128; cf. tc. *altın top* „minge, bilă sau tun de aur”); *Aslan vornicul* (CM 148) și *Iordache Aslan* (REL. AGR. II 162; cf. tc. *aslan* „leu”); *armaș Burnaz Aiixandru* (CM I 454; cf. tc. *burnaz* „năsos, cu nasul mare și încovoiat”); *Tudor Caraciomag* (DIB 1960, 71; cf. tc. *kara çomak* „ciomag negru”); *Dumitrașco postelnic Caramanlău(l)* (CM I 403; cf. tc. *Karamanlı* „originar din Caramania”); *Necula Catargiu* (CM 151) și *clucerul Constantin Catargiu* (REL. AGR. I 511; cf. tc. *kataracı* „conducător de caravană”); *clucerul Iordache Ghiulbiiaz(ă)* (REL. AGR. II 389; cf. tc. *gül beyazı* „alb ca trandafirul”); *Constantin Gianoglu* (DIB 1960, 118; cf. tc. *Canoglu* „fiul lui Car”); *un vistier mare, anume Gligorie Halepliu* (CM I 528; cf. tc. *Halepli* „originar din Alep”); *Nicolae Hangerlău, caimacamul Craiovei* (REL. AGR. I 828; cf. tc. *Hancerli* „care poartă un hanger”); *Ianache Lehliu* (DIB 1960, 134; cf. tc. *Lehli* „polonez”); *Sofialăul clucer* (CM I 402) și *Necula Sofileul* (DIB 1960, 43; cf. tc. *Sofyalı* „originar din Sofia”). Acestea sunt numai câteva exemple de nume de boieri care cuprind un supranume de origine turcică, atestând, pe de o parte, mixtura etnico-lingvistică româno-turcească, iar uneori și grecească, la nivelul clasei aristocratice românești, și, pe de altă parte, atribuirea de supranume turcești, de către turci, unor indivizi români. Acest obicei al turcilor este

relevat de diferitele epitețe turcești date unor domnitori și boieri ai țărilor române: *Cazicliu* era supranumele lui Vlad-Țepeș (ȘIO III 140, cu citat din I. Văcărescu; cf. tc. *kazık* „țeapă”), *Deli-Bei* – al lui Alexandru Mavrocordat (ȘIO III 46; cf. tc. *deli* „nebun”, *bei* „prînt, bei”), iar *Hangerliu* – al voievodului fanariot Constantin Grigorie (DIB 1960, 177; cf. tc. *hancerli* „care poartă un hanger”). Desigur că prea puține supranume turcești purtate de românii obișnuiți s-ar putea datora aceluiași fenomen; în aceste cazuri a acționat cu preponderență, mai degrabă, procesul de asimilare etnică.

3. ALTE NUME PROPRII

Puțin sau aproape deloc abordate în studiile de onomastică românească, numele proprii care aparțin altor categorii onomastice (nume de animale, numiri de corpuri cerești, nume mitologice etc.) sunt, în majoritatea lor, cel puțin în privința celor de origine turcă, creații românești cu material împrumutat. Dăm, de aceea, doar câteva exemple, lăsând deschisă o interesantă direcție de cercetare.

3.1. Zoonimia

Zoonimele¹⁵ au rol de desemnare individuală a animalelor domestice, atât de apropiate de un popor care, tradițional, este crescător de animale, cum este poporul român. Ele nu pot fi împrumutate ca atare dintr-o altă limbă, ci numai transferate în această categorie onomastică fie din domeniul apelativelor, fie din cel al altor nume proprii, deoarece, în general, zoonimia nu este susceptibilă de a primi influențe culturale directe.

3.1.1. Unele zoonime de origine turcă reprezintă doar prima treaptă a devalorizării semantice a termenilor comuni împrumutați, de vreme ce transferul onomastic se face pornind, în aceste cazuri, de la apelative care exprimă o caracteristică fizică sau comportamentală a animalelor: *Bondoca* este numele unei oi probabil mai scunde, mai mici decât celelalte din turmă; *Chioara* este numele unei vaci chioare; *Cilibia* – numele unei capre grațioase sau plăpânde (< *cilibiu* „gentilom; galant; elegant; delicat, grațios, frumos; plăpând”); *Ciolac* – numele unui câine ciung; *Cioban* este numele unui câine ciobănesc; *Tălășman* – numele unui vițel prost, imbecil (*tălășman* înseamnă „prost,

---

¹⁵ Vezi Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936; Gr. Brâncuș, *Nume date animalelor domestice*, în LR XVI (1967), 2, p. 169–175.

tont, imbecil" și este folosit și ca epitet depreciativ dat cailor, boilor etc.). Remarcăm, la acest nivel, două lucruri: că, pe de o parte, un rol important în atribuirea unor astfel de denotații (care corespund poreclei antroponimice) îl are comparația cu alte exemplare din comunitatea animalieră, mai precis diferențierea față de acestea, și că, pe de altă parte, numele format pe baza unei însușiri poartă uneori mărcile sufixării de tip antroponimic, cu sufixul provenind din articolul hotărât.

3.1.2. O altă categorie de nume de animale, mai ales de câini, se află la un nivel superior de abstractizare, de tip metaforic, comparabil cu trecerea în domeniul antroponimiei, prin metaforizare, a termenilor comuni *belghir* și *bidiviu*, ambii însemnând „cal (de călărie)” (> antrop. *Belghir*, *Bidiviu*); totuși, acest nivel nu îl atinge pe cel al antroponimelor: *Balaban*, nume de câine, are la bază termenul *balaban* „șoim; urs dresat”; *Barac* ~ *Baracă*, nume de câine < *barac* „câine de vânătoare flocos și mustăcios”; *Bociocaș*, nume de câine < *buciucaș* „stegar, portdrapel care purta steagul turcesc cu coadă de cal”; *Bursuc*, nume de câine < *bursuc* „vievure”; *Buzdugan*, nume de câine < *buzdugan* „măciucă, ghioagă”; *Cadâna*, nume de câine < *cadână* „turcoaică tânără și grațioasă; femeie (voinică)”; *Catargiu*, nume de câine < *catargiu* „păzitor și mânător de catâri”; *Ceaușa*, nume de oaie < *ceauș* „ușier, aprod, curier; comandant de subunitate militară, sergent”; *Ciubuc*, nume de câine < *ciubuc* „bastonaș, vergea; acadea; pipă, lulea; mită”; *Gealap*, nume de câine < *gealat* ~ *gealap* „gâde, călău”; *Harambaș*, nume de câine < *harambaș(ă)* „șef al unei cete de hoți sau de haiduci”; *Hormuz*, nume de câine < *hurmuz* ~ *hormuz* „perlă falsă”; *Samson*, nume de câine < *samsun* ~ *samson* „câine de vânătoare, zăvod”; *Samurache* – nume de câine < *samurache* „câine cu părul fin, lucios, lins (ca blana de zibelină)” (derivat de la *samur* „zibelină”); *Talambașa*, nume de cal < *tabla-bașa* „cal de paradă, considerat cel mai bun din grajd”. Sigur că, fără să fie exclusă și posibilitatea unor asemănări fizice sau comportamentale, astfel de nume pot fi atribuite fără ca animalul să fie neapărat câine de vânătoare sau să fie destinat pazei catârilor, fără să fie cal de paradă sau cel mai bun din grajd, fără să fie flocos și mustăcios ori cu blana linsă și lucioasă, fără să aibă rolul pe care îl îndeplinește un comandant militar, un călău sau un șef al unei bande de hoți și, respectiv, fără să semene cu tot dinadinsul cu un șoim, cu un viezure, cu o ghioagă, cu o cadână, cu o pipă sau cu o vergea, cu o zibelină, cu o perlă falsă sau cu purtătorul unui drapel turcesc. Comparația este mai mult figurată, atingând nivelul metaforic. Probabil însă că *Ceaușa* nu poate fi dat ca nume decât unei oi, *Talambașa* nu poate fi decât nume de cal, iar celelalte zoonime menționate nu pot fi atribuite decât câinilor, nu și altor animale. Există deci, se pare, și în acest domeniu o oarecare specializare pe specii de animale.

3.1.3. În sfârșit, unele nume de animale pot proveni din antroponime, din etnonime sau din toponime, reprezentând cel mai înalt nivel de abstractizare, ceea ce ne și împiedică să găsim întotdeauna explicația logică a acestui transfer onomastic. Animalul este desemnat printr-un nume de persoană, de etnie sau de loc; transpus metonimic în domeniul zoonimiei, întrucât între cele două nume există o legătură de contiguitate: *Calafat*, nume de câine, provine din toponimul *Calafat*, întrucât exemplarul desemnat a fost adus din acest oraș sau există o altă legătură, absconsă, între animal și orașul respectiv; *Cerchez* este un nume de câine transferat, în Oltenia, din etnonimie (*cerchez*), fără îndoială pe baza unei contiguități care, chiar dacă ne scapă, va fi existat în mintea stăpânului aceluși animal; *Hosman*, nume de câine, provine din antroponimul turcesc *Osman* (v. DA), deoarece câinele respectiv fie a fost asemănat cu un turc, datorită înfățișării sau comportamentului său, fie a fost achiziționat de la un turc, fie a primit acest nume dintr-un alt motiv care l-a făcut pe stăpânul său să porceadă la o astfel de apropiere; din rațiuni similare va fi fost atribuit și numele de câine *Turcu*.

3.2. Astronimia

Denumirile de corpuri cerești pot trece pe cale culturală dintr-o limbă în alta, dar în cazul influenței turcești avem de a face preponderent cu folosirea lexicului comun împrumutat, ale cărui elemente dezvoltă, mai ales în limba populară, și semnificația „nume de astru”, adesea înlocuind sinonime de altă proveniență.

Astfel, *Cântarul* „numele unei constelații din emisfera australă, denumită și Balanța sau Cumpăna” are la bază apelativul *cântar* „balanță” (< tc. *kantar*), care a achiziționat funcția onomastică printr-un tip special de calc semantic autohton, după *balanță* și *cumpănă*, care au și această funcție. La fel s-a întâmplat și cu *Surugiul* „constelația numită și Vizitiul”, care provine din termenul comun, azi învechit, *surugiu* „vizitiu, birjar” (< tc. *sürücü*) și a avut ca model de evoluție semantismul lui *vizitiu*, precum și cu *Burghiul* „constelația numită și Sfredelul-Mic”, având la bază termenul *burghiu* „sfredel” (< tc. *burgu*), iar ca model – valoarea de astronim a lui *sfredel*.

Altfel stau lucrurile în cazul apelativelor împrumutate care funcționează și ca nume de aștri, iar etimoanele lor turcești au și ele această valoare. Este vorba aici, cu mare probabilitate, despre preluarea cuvântului cu ambele valori, de nume comun și de nume propriu: tc. *çoban* „păstor, păcurar” > rom. *cioban*, în timp ce tc. *Çoban* „Luceafărul, Venus, Steaua-Ciobanului” a fost împrumutat în română cu valoarea sa astronomică, chiar dacă obiectul ceresc denumit nu este tocmai același ca în turcă: *Ciobanul* „Vega (steaua principală din constelația Ciobanul-cu-Oile)”; după preluarea astronimului, fantezia populară a creat și compusele *Ciobanul-cu-Oile* „Lira (numele unei constelații din emisfera boreală)” și *Cobilîța-Ciobanului* „numele popular al constelației Lebedei”.

Mai mult decât atât, astronimul tc. *Çoban*, folosit în limba literară în forma compusă (de construcție determinativă) *Çobanyıldızı* (*yıldız* „stea”), a mai fost preluat o dată, și anume prin calc de structură: *Steaua-Ciobanului* „Venus, Luceafărul-de-Seară”, în care structura îmbinării sintactice turcești este redată în singura formulă posibilă, adaptată la sintaxa românească (v. III.5.2.4.b)¹⁶. Modelul astfel apărut a servit apoi la crearea în română a compusului *Luceafărul-Ciobanilor* „Luceafărul-de-Seară”.

Tot împrumut din turcă este astronimul *Tereziile* „Cumpăna, Balanța, Cântarul”, provenind din tc. *Terezi* „idem” și adoptat la plural (tc. *terazi* ~ dial. *terezi* înseamnă „cântar, balanță, cumpănă” și a fost preluat și ca substantiv comun).

3.3. Numele de personaje literare și folclorice

Aceste nume pot fi considerate o subcategorie a antroponimiei, de vreme ce desemnează tot persoane, ce-i drept imagine, sau ființe fabuloase având însușiri comparabile cu cele umane. Numele de personaje ale literaturii culte sunt create, născocite de autori cunoscuți, uneori cu intenții stilistice sau de caracterizare a personajului, și pot avea la bază orice element cu puțință al lexicului, de la antroponime și toponime până la cuvinte comune împrumutate, combinate sau derivate după bunul plac al autorului (cunoscutele exemple din opera lui I.L. Caragiale, *Dandanache* și *Trahanache*, sunt concludente). În schimb, numele personajelor prezente în literatura populară, îndeosebi în basme și snoave (v. ȘIO I 115–117), sunt fie creații autohtone din elemente lexicale comune preluate din turcă, fie rezultate ale împrumutului direct, datorat traducerii sau adaptării în română a unor opere ale literaturii populare turcești.

Lazăr Șăineanu (ȘIO I 115) arată că „împrumutarea unor asemenea elemente e problema cea mai delicată din domeniul folclorului”, exemplificând printr-o serie de nume de personaje ale basmelor românești, care își găsesc corespondențe în cele turcești: *Arapul*, *Bilmem* (cf. tc. *bilmem* „nu știu”), *Caracâz* (*Viteazul*) (cf. tc. *kara kız* „fată neagră”), *Chelbea* (*Năzdrăvanul*), *Cheleş* (*Împărat*) (cf. rom. *cheleş*, tc. *keleş* „chel”), *Deli-Satâr* (cf. tc. *deli satır* „satâr crud, furios, îndrăzneț”), *Sefer* (*Împărat*) (cf. tc. *sefer* „călătorie, expediție, război”). La prezentarea erudită făcută de L. Șăineanu adăugăm următoarele comentarii:

Dintre numele de mai sus, *Chelbea* nu poate proveni din turcă, deoarece nici baza lui, apelativul *chelbe*, nu are această origine; folosirea acestuia ca nume de personaj folcloric s-ar putea datora totuși influenței culturale turcești, având ca model, ca și *Cheleş*, personajul *Keloğlan* (*kel* „chel; chelbos”, *oğlan* „flăcău”) al multor basme turcești, caracterizat prin faptul că reușește în final, prin inteligența și bărbăția sa, să învingă toate greutățile și să-și atingă scopul (v. TS 1998, s.v.); aceleași însușiri

¹⁶ Puțin probabil ca popularul *Steaua-Ciobanului* să fi fost copiat după fr. *Etoile du berger*.

favorabile îi conduc la succes pe *Cheleş-Împărat* și pe *Chelbea Năzdrăvanul*, eroii unor basme muntenesti, însă numele acestora sunt formate în română, după modelul semantic turcesc *Keloğlan*. Tot pe teren românesc s-a format și *Aguş*, numele unui viteaz turc din baladele oltenesti și bănăţene, având ca bază termenul comun *agă*.

Arapul este un personaj cu „însușiri minunate”, dar „negru, urât și rău”, al basmelor românești, precum și al celor turcești, jucând „un îndoit rol, de doftor și de uriaș năzdrăvan” (ȘIO I 116), „înzestrat cu puteri supraomenești” (ȘIO II 23); termenul trebuie însă considerat adesea etnonim sau apelativ („negru, african; maur, arab; om fioros, neîmblânzit, cu pielea și părul de culoare neagră”), deoarece apare în basme și la plural (*îndată se va înfățișa înaintea dumitale doi arapi, cari vor face orice le vei porunci*) sau cu articol nehotărât (*un arap*). De la *Arapul* s-a format în română, prin derivare, numele unui alt personaj folcloric, *Arăpușcă*, „fată-pasăre, îmbrăcată bărbătește, care împietrește și înviază pe soldați” (ȘIO II 23), iar *Vizir-Berbece*, compus pe teren românesc, este numele bărbătușului unei păsări măiestre. Oricum, influența turcească în acest domeniu nu trebuie exagerată, unele analogii datorându-se, așa cum observa L. Șăineanu, „elementelor comune ale fanteziei populare ce le întâlnim în toate timpurile și în toate țările” (ȘIO I 117).

Spectacolele de bălci, specifice culturii populare turcești, includeau diverse forme, de la lupte, clovnerie și acrobație până la teatrul de păpuși, fiind frecvent organizate și la curțile și în piețele din țările române. Unul dintre personajele acestor spectacole, reprezentând un negru fioros, nu foarte deosebit de *Arapul* din basme, a fost *Harap*, nume care se regăsește în compusul *Harap-Alb*, cunoscutul personaj al basmelor românești – creație autohtonă, desigur, întrucât în folclorul turcesc nu există un nume de erou format din această combinație antonimică. *Pilaf-Aga*, poreclă dată Turcului, personaj al jocului păpușilor – atât de răspândit în trecut în țările române –, este și el creat, cu intenții ironice, pe teren românesc (puțin probabil ca turcii însși să-și fi atribuit acest supranume peiorativ).

3.4. Interferențe cu termenii comuni

Numele de personaje ale literaturii populare care au o sorginte folclorică turcească sau o legătură oarecare cu turcii se datorează, fără îndoială, unei influențe culturale care a lăsat urme în domeniul onomasticii românești, dar a avut și efecte care ies din sfera numelor proprii. Unele astfel de nume și-au pierdut pur și simplu valoarea onomastică: *Caraghioz* „numele unui personaj comic din teatrul popular turc de marionete” (< tc. *Karagöz* < *kara göz* „ochi negru”) a devenit termen comun în română (*caraghios*)¹⁷, iar

¹⁷ ȘIO I 128 remarcă faptul că termenul *caraghios* nu era cunoscut de către D. Cantemir decât ca nume propriu.

numele unui erou mitologic persan, *Rustem*, prezent cu aceeași funcție în nomenclatura mitologică turcească, a trecut în română cu sensul „numele unui dans popular”.

De altfel, între personajele literaturii populare și cele prezente în credințe și superstiții există o legătură intrinsecă, de vreme ce multe dintre ele pot apărea în ambele ipostaze, iar numele lor pot fi considerate, uneori și în anumite contexte, cuvinte comune.

Există mai multe categorii de astfel de cuvinte care ocupă un loc intermediar între substantivele proprii și cele comune: numele de vânturi, de cântece, dansuri și obiceiuri populare, de personaje hagiografice și mitologice, de sărbători religioase, etnonimele etc. Împrumuturile aparținând acestor categorii au fost analizate și repartizate pe sfere semantice ca termeni comuni (v. *III.6.1*), însă multe alte cuvinte de acest fel au fost formate pe terenul limbii române, fie prin evoluții semantice ulterioare, de regulă prin extensie sau prin metaforizare, fie prin derivare sau compunere.

Trebuie menționate, printre altele, câteva denumiri (eufemistice) ale diavolului, în măsura în care, în unele contexte, ele sunt nume proprii. Cele mai multe sunt dezvoltate metonimic în limba română de la termeni comuni împrumutați: *Cel-cu-Tichia*, *Condur*, *Dușman*, *Tichiuță* etc. Există și cazuri de împrumut nemijlocit, însă în acestea predomină caracteristica de termeni comuni, întrucât denumesc ființe mitice multiple (pot primi, de pildă, articolul nehotărât și desinența de plural): *sarsailă* ~ *sarsaor* ~ *sersea* ~ *sarsan* „drac; căpetenia dracilor, Scaraoțchi, Tartorul” provine prin extensie din tc. *sersam* ~ *sersem* „(om) zăpăcit, nebun, turbulent, fără minte”, iar *șeytan* „diavol, drac” reproduce tc. *şeytan*, care înseamnă același lucru în miturile și credințele populare turcești. Din aceeași categorie, a numelor de ființe imaginare din credințele populare, face parte *hurie* „(în mitologia musulmană) fecioară deosebit de frumoasă promisă de Mahomed credincioșilor în paradis”, împrumutat pe cale cultă, în sec. XIX, de către D. Bolintineanu și menținut la același nivel stilistic până astăzi.

Singurul caz în care poate fi identificată o influență turcească directă asupra nomenclaturii religioase populare românești este acela al numelui unei sărbători religioase musulmane, *Kurban [bayramı]*, preluat în Oltenia, în forma *Gurbanele*, cu semnificația „Praznicul celor Sfinte”.

Pe lângă numele de cântece și dansuri populare împrumutate din turcă, analizate de noi ca termeni comuni – deoarece sunt considerate ca atare în limba română –, amintim aici câteva care au fost formate în română prin evoluții semantice și/sau prin derivare: *bricegeana*, *cadăneasca*, *ceaușul*, *chindia*, *ciobăneasca*, *geamparalele*, *irmilicul*, *maramoaica*, *mazoleasca*, *minghineaua*, *mușamaua*, *năframa*, *sultănică*, *tamburelul* etc. Ele se folosesc, de regulă, articulate cu articol hotărât, dar nu exclud nici articolul nehotărât (*să jucăm o cadăneasca* etc.). Din această categorie terminologică face parte, desigur, și *rustemul*, provenind din numele unui erou mitologic persan, transferat în română prin filieră turcească și modificat semantic în momentul preluării.

V. FORMAREA CUVINTELOR, VARIANTELOR ȘI LOCUȚIUNILOR

Influența turcă asupra limbii române s-a exercitat și în domeniul formării cuvintelor. Ca și în cazul foneticii, al morfologiei și al sintaxei, înrâurirea s-a caracterizat nu numai prin preluarea mecanică a unor elemente sau procedee de formare, ci și prin intervenții care au modificat elementele etimologice: adaptarea la sistemul limbii române, falsa analiză, calchiera. Formarea cuvintelor – mijloc principal de îmbogățire a vocabularului, alături de împrumutul lexical – are însă o serie de reguli speciale care au făcut ca modalitățile prin care s-a manifestat influența turcă să se întrepătrundă și să nu fie atât de clare ca în cazul foneticii și în acela al gramaticii (v. *III.2*). Ele pot fi totuși decelate, ca și rezultatele lor, care au adus, în acest domeniu, modificări atât de inventar, cât și de distribuție.

Avem de a face, pe de o parte, cu *împrumutarea unor morfeme lexicale*, și anume a unor sufixe și a unui element de compunere tematică, degajate din numeroasele derivate, respectiv compuse turcești formate cu ajutorul lor și preluate în limba română. Dacă a fost posibil, aceste elemente de formare au fost împrumutate și menținute fără nicio schimbare, însă în cazul unora s-au produs și *adaptări fonetico-morfologice*, atunci când au existat neconcordanțe de acest fel între elementul etimologic și regulile limbii române, precum și *dezvoltări semantico-valorice*, iar într-un caz avem de a face și cu un fenomen care ar putea fi interpretat drept *calc semantic*. Caracteristic pentru elementele formative împrumutate este că ele au fost aplicate mai întâi la cuvinte preluate din turcă iar apoi și la cuvinte-bază de alte origini. În multe situații a intervenit *falsa analiză*, prin care diverse modele derivative din limba română au influențat în mod aleatoriu aspectul elementelor de formare împrumutate, acestea fiind reinterpretate prin analogie. Avem, de asemenea, un exemplu în care sistemul românesc de formare a cuvintelor a recurs la *împrumutarea unui procedeu de compunere* specific limbii turce, pe care l-a aplicat asupra propriului material lexical.

Capitolul formării cuvintelor nu poate eluda faptul că de la împrumuturile lexicale din turcă s-au format, pe terenul limbii române, noi unități lexicale, că unele etimoane turcești au fost transpuse în română prin aplicarea unor procedee de formare a cuvintelor și că de la variantele preluate din turcă au fost create, prin aceleași procedee,

noi variante. Aceste modificări și adaptări au avut loc prin *derivare*, *compunere* sau *conversiune*, dar și prin alte șase procedee speciale de formare a cuvintelor sau a unor variante ale acestora, *analogia derivativă*, *trunchierea*, *condensarea*, *contaminația*, *etimologia populară* și *deraierea lexicală*, în care falsa analiză și asocierile analogice după diverse modele au intervenit din plin. Și acest fapt dovedește interpenetrația modalităților de adoptare a unor noi elemente în domeniul formării cuvintelor. În sfârșit, unele împrumuturi lexicale din turcă au constituit baza de formare pe teren românesc a unor locuțiuni, adesea după modele existente deja în limba română.

Rezultă din cele de mai sus că prezentul capitol este, vrând-nevrând, la fel de eterogen ca și cele anterioare, în sensul că el cuprinde analiza atât a elementelor de formare preluate din turcă și, la nevoie, adaptate într-un fel sau altul la normele românești, cât și a modificărilor și evoluțiilor petrecute ulterior pe terenul limbii române în domeniul formării cuvintelor, variantelor și locuțiunilor.

1. SUFIXE ȘI ELEMENTE DE COMPUNERE ÎMPRUMUTATE

Împrumutarea unor elemente de formare a cuvintelor este strâns legată de împrumutul de cuvinte, în sensul că, în mod normal, un sufix sau un prefix nu poate fi preluat dintr-o altă limbă în mod autonom, ci numai prin intermediul cuvintelor împrumutate. Sala 214 arată că mecanismul se declanșează prin „împrumutarea a două cuvinte, dintre care unul este cuvântul-bază și celălalt un derivat”; astfel, prin compararea celor două cuvinte, „se poate detașa și în limba receptoare un prefix sau un sufix care să fie atașat ulterior la alte cuvinte”, iar pentru a se putea vorbi de afixe împrumutate este necesar „ca elementele respective să devină funcționale în noua limbă, după ce au fost introduse prin segmentarea perechilor (de cuvinte) împrumutate”. Trebuie adăugat doar faptul că, de regulă, noul afix este detașat nu dintr-un singur derivat împrumutat, ci din mai multe astfel de derivate ale limbii-sursă, preluate și autohtonizate în limba receptoare; în acest fel, vorbitorii se familiarizează cu valorile afixului, îl desprind din contextele inițiale și încep să-l aplice și la alte cuvinte, de alte origini. Toți cercetătorii care au studiat acest mecanism sunt de acord că nu se împrumută, de fapt, elementul de formare, ci cuvinte care îl conțin, iar noul prefix, sufix sau element de compunere devine productiv după ce cuvintele împrumutate au fost asimilate de limba receptoare, iar sufixul a fost desprins și „dă naștere la derivate de la teme indigene” (Graur 1960, 261; cf. Sala 214).

Întrucât limba turcă nu cunoaște prefixarea, ea nu a putut furniza prefixe limbii române. În schimb, există mai multe sufixe împrumutate (pe care le considerăm astfel, cu precizările de mai sus), devenite mai mult sau mai puțin productive în limba română

(v. Pascu 1916, *passim*): *-giu*, *-iu*, *-liu*, *-lâc*, după unii cercetători, și *-man*, precum și un element de compunere, *-baș*. Majoritatea lor au fost preluate și de alte limbi balcanice (v. Sala 221).

1.1. Sufixul *-giu*

1.1.1. Etimonul său este un sufix turcesc cu opt variante, care se atașează la cuvintele-bază după regulile armoniei vocalice și consonantice: *-ci/-ci/-cū/-cū* (aplicate la baze terminate în consoană sonoră sau în vocală) ~ *-ç/-ç/-çu/-çū* (atașate la baze care se termină în consoană surdă). Graur 1963/1, 98 a explicat convingător rațiunile fonetice și morfologice care au determinat preluarea tuturor acestor variante în formele *-giu* și, mai rar, *-ciu*: nicio altă soluție nu ar fi fost posibilă în română, deoarece **| -ğiu|* nu este pronunțabil în româna standard, iar **| -ğul* era incompatibil cu sistemul de articulare enclitică din epocile în care etimoanele derivate cu acest sufix au fost împrumutate (cf., abia în româna modernă, *indigo*, *atu* etc.). Pentru a putea fi preluate, variantele turcești ale sufixului au fost adaptate fonetic și mai ales morfologic, astfel încât substantivele derivate cu acesta au fost încadrate într-un tip de flexiune masculină românească (v. III.3.2.4, 4.2.5, unde sunt date și multe exemple împrumutate din turcă).

1.1.2. Desprins din împrumuturi și devenit productiv, sufixul *-giu* nu și-a modificat prea mult valorile cu care a fost preluat. El se atașează mai ales la substantive, dar, spre deosebire de turcă, și la verbe, formând substantive (uneori utilizabile și atributiv) care denumesc persoane cu anumite ocupații, pasiuni sau înclinații, precum și, mult mai rar, adjective care exprimă însușiri psihomorale sau fizice. Semantismul etimologic primar pe care îl conferă sufixul este „persoană care face, practică, rezolvă, săvârșește, satisface (cu regularitate și/sau cu plăcere) ceva”, „care are înclinație, atracție spre ceea ce exprimă baza” sau „care se folosește (mai ales) de mijlocul denumit de baza derivatului”. Descrierea sa poate fi redusă, în principiu, la „sufix pentru denumirea agentului” (Coteanu 1985, 204), întrucât derivatele sunt îndeobște nume de agent, care formează femininul prin atașarea unor sufixe motionale (*-iță*, *-oaică*, *-easă* etc.). Unele pot fi însă utilizate și ca epitete, caz în care sufixul poate lua la feminin și forma *-gie* (*cusurgie* ~ *cusurgioaică*, *damblagie* ~ *damblagioaică*).

Baza la care se atașează sufixul poate denumi, ca și în turcă:

- obiectul sau obiectele pe care persoana denumită le fabrică sau le comercializează (*bragagiu*, *mezelegiu*), le are în îngrijire (*perdelegiu*) ori le folosește ca mijloace ale activității sale (*barcagiu*, *camionagiu*, *madegiu*, *pistolagiu*, *țambalagiu*);
- locul de muncă al persoanei care practică ocupația desemnată de derivat (*carvasaragiu*, *cherhanagiu*);

– un obiect sau o activitate, o acțiune concretă sau abstractă, un joc etc. după care persoana denumită de derivat este ahtiată, din care aceasta a făcut o pasiune, o preocupare constantă, folosindu-l, practicându-l cu mare plăcere sau râvnindu-l mereu (*barbugiu, caramangiu, duelgiu, fustangiu, haramgiu, hatârgiu, mascaragiu, muiergiu, pipagiu, sambalagiu, șpagagiu, tabacciu*);

– o manie sau o maladie pe care o are persoana denumită (*damblagiu* „apoplectic; (om) capricios, maniac” < *dambla* „apoplexie; capriciu, manie”; *tabietgiu* „om cu tabieturi, maniac, tipicar” < *tabiet* „obișnuință, manie”; cf. *inacciu* „încăpățânat, îndărătnic” < tc. *inatçı* „idem” < *inat* „încăpățânare”); baza denumește, în acest caz, nu un obiect sau o acțiune față de care există o aplecare, ci aplecarea însăși; cu această valoare, care decurge din cea anterioară și care accentuează posibilitățile derivatului substantival de a funcționa și atributiv sau chiar adjectival, sufixul formează epitete (adjective și/sau substantive masculine având femininul în *-gie* sau în *-gioaică*).

De regulă, sufixul nu a dezvoltat în română decât unele nuanțe semantice implicite, dependente de context. Există totuși câteva derivate care ies din tipar, deoarece au sensuri care dovedesc dezvoltarea unor valori inedite ale sufixului: *cusurgiu*, care denumește o „persoană înclinată să găsească cusururi oricui sau în orice” (potrivit semantismului etimologic, termenul ar fi trebuit să însemne „persoană care are cusururi, vicioasă, caracterizată prin defecte, înclinată să aibă metehne, care omite, neglijează ceva”); *mahalagiu*, în care sufixul are valoare de apartenență locală: „om care (con)locuiește (cu cineva) într-un cartier”¹, al cărui corespondent turcesc este *mahalleli* (în turcă, sufixul de apartenență locală este *-li*, iar *-ci* atașat la entopice are o altă valoare: de la *köy* „sat”, de pildă, s-a format *köylü* „sătean, țaran” și *köycü* „țărănist, politician care se ocupă de problemele satului”).

O altă valoare a sufixului dezvoltată în română este aceea de a forma derivate care denumesc o „persoană îmbrăcată (în mod obișnuit) cu un obiect de îmbrăcăminte, care poartă piesa de îmbrăcăminte sau de încălțăminte, podoaba etc. denumită de bază”: *cealmagiu, șalvaragiu, tablagiu* „subofițer (= militar care poartă pe epoleți însemne de grad confecționate din tablă)”, *zulufciu*. De notat că, în turcă, această valoare o are tot sufixul *-li*, iar derivatele cu *-ci* de la astfel de baze denumesc persoane care confecționează și/sau vând obiectele respective. Totuși, valoarea în discuție are un suport, un punct de pornire în turcă, unde *-ci* formează și derivate care semnifică o „persoană care poartă în mod obișnuit ceva, dotată cu ceva”, chiar dacă acest ceva nu este o haină, ci un obiect pe care purtătorul său îl folosește ca mijloc principal al activității sale; câteva derivate de acest fel au fost preluate în română: *baltagiu* „soldat

¹ De notat că *mahalagiu* a dobândit ulterior nuanțe peiorative, prin depreciere semantică („bădăran, mitocan, om cu apucături grosolane, vulgare”), în paralel cu baza sa, *mahala*, care a început să însemne nu numai „cartier”, ci și „cartier mărginaș” și „populația săracă, nevoiașă și necivilizată a unui cartier mărginaș”.

înarmat cu un baltag", *harbagiu* „militar înzestrat cu o halebardă", *mataragiu* „persoană care purta mataralele (= ploștile)" etc. Noua valoare românească a sufixului a rezultat, așadar, prin lărgirea semantică a celei din turcă.

Mai mult decât atât, baza derivatului poate fi, în română, și un verb, acesta exprimând o acțiune caracterizantă pentru persoana pe care derivatul o denumește: *confectionagiu*, *declamagiu*, *pilangiu*, *ratangiu* „jucător care adeseori ratează ocaziile de gol", *reclamagiu*. Această valoare constituie o inovație din punct de vedere formal-gramatical, dar este firească din punctul de vedere al sensului, întrucât ea respectă semantismul etimologic pe care sufixul îl adaugă bazei: „persoană care face, execută, practică ceva (cu regularitate sau plăcere)". Sistemul derivativ turcesc cunoaște, ce-i drept, un sufix nominal deverbal asemănător, *-(y)ici/- (y)ici/- (y)ucu/- (y)ücü*, care formează adjective și substantive nume de agent, dar este puțin probabil ca în exemplele românești să avem de a face cu preluarea acestui sufix, de vreme ce împrumuturile care ar fi putut constitui modele sunt extrem de puține și marginale, fără o suficientă răspândire, iar, pe de altă parte, bazele lor verbale nu au fost împrumutate, așa încât nu au putut fi comparate cu derivatele pentru ca sufixul să devină detașabil: *binigiu* „geambaș care încăleca pe caii năvălași pentru a-i îmblânzi" < tc. *binici* „călăreț (bun)" (< *bin-* „a călări"); *căigiu* „lucrător care taie mărunț tutunul" < tc. *kıyıcı* (< *kıy-* „a tăia mărunț"); *chisăgiu* ~ *chisagiu* ~ *chesăgiu* „hoț, pungăș; măcelar" < tc. *kesici* (< *kes-* „a tăia"); *dulandragiu* „escroc" < tc. *dolandırıcı* (< *dolandır-* „a înșela"); *parcealagiu* și *parlagiu* „măcelar care se ocupă cu tăierea vitelor și tranșarea cărnii" < tc. *parçalayıcı*, respectiv *parlayıcı* (< *parçala-* sau *parla-* „a tăia în bucăți"); *saigiu* „slujbaș însărcinat să efectueze recensământul vitelor" < tc. *sayıcı* (< *say-* „a număra"). Formal, sufixul deverbal turcesc a fost interpretat identic cu cel denominal, *-cı/-ci* etc., dar el nu a fost împrumutat și nu a devenit productiv, întrucât au lipsit termenii de comparație pe care i-ar fi constituit verbele la care era atașat, dacă acestea ar fi fost preluate. Este vorba, prin urmare, de o nouă valoare a sufixului *-giu*, dezvoltată în limba română; și ea are însă un punct de plecare în limba turcă, și anume în derivatele a căror bază substantivală exprimă o acțiune: rom. *lustragiu* „văcsuitor", de pildă, provine din tc. *lostracı*, format de la *lostra* ~ *lusto* „lustruire, văcsuire".

Mai mulți cercetători au scos în evidență faptul că sufixul *-giu* a dobândit în română un rol de depreciere semantică, atribuind derivatelor nuanțe peiorative și/sau ironice, iar alții s-au mărginit să afirme că derivatele cu *-giu* au adesea o notă depreciativă². Trebuie remarcate însă două lucruri: majoritatea derivatelor cu *-giu*, inclusiv cele formate pe terenul limbii române, nu au sensuri peiorative, ci sunt, pur și simplu, nume de agent; pe de altă parte, atunci când este cazul, nuanțele depreciative sunt rareori

² Vezi, de pildă, Pascu 1916, 401; Graur 1968/1, 260; I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 294; Coteanu 1985, 204.

induse de sufix, ci, în mod obișnuit, de semantismul bazei, dobândit într-un anumit context social: *-giu* este responsabil de nota peiorativă a derivatului numai în exemplele în care atribuie trăsătura semantică distinctivă de „obișnuință, continuitate, constanță a unei acțiuni sau stări” și doar atunci când această obișnuință, acțiune sau stare este negativă, nesănătoasă ori imorală, din categoria maniilor (*duelgiu* înseamnă „persoană care are mania de a se duela”, spre deosebire de *duelist* „persoană care se bate în duel”; *reclamagiu* „persoană care are mania de a reclama”, față de *reclamant* „persoană care face o reclamație” etc.). Conotația peiorativă provine însă exclusiv din semnificația bazei în derivate ca *barbugiu*, *cusurgiu*, *damblagiu*, *fustangiu*, *pilangiu*, *ratangiu*, *tabietgiu*, *tablagiu* etc., în timp ce *laptagiu*, *mezelegiu*, *muiergiu* și *țambalagiu* nu sunt cu nimic mai depreciative decât *lăptar*, *mezelar*, *muieric*, respectiv *țambalist*³. Altceva trebuie însă relevat în legătură cu *-giu*, și anume că, dintre sufixele românești de agent, el deține potențialul cel mai ridicat de a se atașa la substantive și verbe cu conținut semantic negativ, peiorativ-depreciativ.

1.1.3. Sufixul *-giu* este identificabil în cinci categorii de cuvinte românești:

- derivate împrumutate din turcă;
- derivate românești de la împrumuturi din turcă;
- derivate împrumutate cu variante substituie ale sufixului;
- împrumuturi adaptate analogic cu acest sufix;
- derivate românești de la cuvinte de alte origini decât turcă.

a) În prima fază au fost împrumutate numeroase derivate turcești cu acest sufix, adaptate formal în felul descris în III.4.2.5 și enumerate tot acolo. Din aceste împrumuturi au fost detașate pe terenul limbii române mai multe variante ale sufixului, unele „corecte”, reproducând adaptat etimonul sufixal, iar altele dezvoltate în română ca urmare a falsei analize a segmentelor finale ale derivatelor împrumutate. Constatăm că, într-adevăr, în cele mai multe împrumuturi de acest fel (circa 60%) apar segmentele finale *-agiu* și *-angiu*, restul exemplurilor se termină în diferite alte secvențe fonetice (*-igiu*, *-egiu*, *-ăgiu*, *-ugiu*, *-irgiu*, *-ergiu*, *-urgiu*, *-ungiu*, *-ucciu*, *-apciu*) în care constant este numai elementul *-giu* sau *-ciu*. Secvențele finale interpretate și reținute în română ca sufix sunt, alături de forma etimologică *-giu*/*-ciu*, mai multe variante în care această

³ Situația este identică cu aceea a sufixelor sinonime *-ar*, *-ist* și *-tor*, pentru care vezi Coteanu 1985, 205–206: „deprecierea valorii derivatelor în *-ist* se datorează unor condiții exterioare sufixului”; „deprecierea numelor de agent în *-tor* nu se produce decât când baza are sens depreciativ, ca și la *-ist*, deci nu privește sufixul”. Și *-ar* este similar cu *-giu*, deoarece, la fel ca acesta, formează și derivate cu nuanțe depreciative, care nu sunt date nici în acest caz de sufix, ci de semnificația bazei și de contextul social. Coteanu 1985, 202 face observația justă că „*mămăligar*, *opincar*, *surtucar* etc. s-au încărcat cu un sens depreciativ ca urmare a pozițiilor sociale care au dus la constituirea acestor cuvinte, căci *mămăligar* nu putea fi dat ca denumire decât de cei care făceau ironii pe seama țaranului sărac din alte vremi, după cum denumirea de *surtucar* nu se explică decât ca batjocură a țăranilor față de funcționarii de altădată de la oraș”.

formă este precedată de o vocală ori de o vocală și o consoană, apărând cu regularitate la finala multor împrumuturi. Cele mai frecvente astfel de variante românești sunt *-agiu*, *-angiu*, *-egiu*, *-igiu* și *-ingiu*, însă există și alte forme, evidente în special în cazurile de analogii derivate: *-ăgiu*, *-engiu*, *-lagiu*, *-(i)rgiu* sau *-ugiu*. Cu rare excepții, variantele românești ale sufixului pot fi reduse la formula *-(V)(C)giu/-ciu*.

b) Izolate și desprinse din contextele lor, aceste variante au devenit productive pe teren românesc, cu valorile menționate mai sus, dar au fost simțite ca elemente de proveniență turcească, fapt care explică atașarea lor la un mare număr de împrumuturi din turcă și formarea unor „false derivate turcești”:

-giu: *binagiu* „antreprenor în construcții”, *calemchergiu* „meșter care ornamenta țesăturile cu modele pictate”, *carvasaragiu* „vameș la o carvasara”, *cazmagiu* „lucrător cu cazmaua”, *cealmagiu* „bărbat care poartă cealma”, *chesergiu* ~ *chisargiu* „lucrător cu chisărul, teslar”, *cusurgiu* „persoană înclinată să găsească cusururi oricui sau în orice”, *damblagiu* „apoplectic; (om) capricios, maniac”, *dandanagiu* „persoană care provoacă dandanale”, *daragiu* „toboșar, persoană care bate daireaua”, *farfurigiu* „fabricant sau negustor de vase de porțelan sau de faianță”, *haramgiu* „om crud, nelegiuit; tâlhar; om care înșală la joc”, *hatârgiu* „om care face adesea hatâruri”, *haznagiu* „vistier”, *isnafgiu* „meserias, breslaș”, *locmagiu* „profitor, pleșcar”, *macaragiu* „muncitor care manipulează o macara”, *madegiu* „funcționar însărcinat să rezolve o anumită afacere”, *magazagiu* „angrosist”, *mahalagiu* „bărbat care (con)locuiește (cu cineva) într-un cartier (mărginaș)”, *mascaragiu* „paiată; persoană care face glume obscene”, *mezeicgiu* „persoană care prepară sau vinde mezelicuri”, *naigiu* „naist”, *pazvangiu* „pazvant, ostaș din trupele lui Pazvantoglu”, *perdelegiu* „fabricant de perdele; slujbaș care păzea ușile cu perdea din palat”, *peșchegiu* „persoană care obișnuiește să ia mită”, *pilafgiu* „persoană care prepară și vinde pilaf; persoană căreia îi place pilaful; epitet care se dădea turcilor”, *rahagiu* „cofetar care prepara și vindea rahat”, *sofagiu* „slujbaș care avea grijă de sofale la curtea domnească”, *șalgıu* „persoană care se ocupa cu recondiționarea și spălarea șalurilor”, *tabietgiu* „(om) cu tabieturi, tipicar”, *tabulhanagiu* „toboșar”, *taclagiu* „(om) care stă mult la taclale”, *telemegiu* „persoană care prepară telemea”, *tistimelgiu* „negustor sau fabricant de testemele”, *trufandagiu* „amator de trufandale”, *zalhanagiu* „om însărcinat să strângă vitele pentru zalhana”, *zamparagiu* „om desfrânat”, *zulumgiu* „opresor”, *zurbagiu* „rebel; om arțăgos”;

-ciu: *buclucciu* (dar și *buclucgiu*) „persoană care provoacă buclucuri”, *caieciu* „potcovar”, *ciubucciu* „fumător de ciubuc”, *gelepciu* „negustor (român)”;

-agiu: *astaragiu* „fabricant și/sau negustor de astar”, *buzduganagiu* „soldat înarmat cu buzdugan”, *chiolhanagiu* (dar și *chiulhangiu*) „om căruia îi plac chiolhanele”, *ciorbagiu* „persoană căreia îi place mult ciorba”, *mangalagiu* „cărbunar”, *robagiu* „persoană care lucrează cu roaba”, *salagiu* „plutaș (pe un sal)”, *șalvaragiu* „persoană care confecționează și/sau vinde șalvari; persoană care poartă șalvari”, *tablagiu* „jucător

de table", *tarabagiu* „negustor (ambulant) care vinde la o tarabă", *vintiragiu* „pescar care folosește vintirul”;

-**egiu**: *mezeiegiu* „persoană care prepară și/sau vinde mezeluri, mezelar”;

-**igiu**: *fitiligiu* „cal nărăvaș”, *schiligiu* „muncitor la o schelă”;

-**angiu**: *moftangiu* „om neserios, pe care nu se poate conta, care face mofturi”, *sangeangiu* „stegar (care purta sangeacul)” (aici, var. *-angiu* a înlocuit probabil o terminație inițială *-acgiu*);

-**(e)ngiu**: *telemengiu* (~ *telemegiu*) „persoană care prepară telemea”;

-**(i)ngiu**: *naingiu* „naist” (dar și *naigiu*);

-**ungiu**: *tuiungiu* „copil de casă, paj” (< *tui* „panaș”).

Nu este exclus ca în unele dintre exemplele de mai sus să avem de a face totuși cu împrumuturi ale căror etimoane nu sunt atestate (*binagiu*, *carvasaragiu*, *cazmagiu*, *chesergiu*, *tistimelgiu*, *zalhanagiu* etc.). De notat că, uneori, derivatul românesc cu *-giu* constituie o formație paralelă cu un împrumut derivat în turcă (*perdelegiu* < rom. *perdea*, pl. *perdele*, iar *perdegIU* < tc. *perdecI*) sau cu un derivat turcesc similar care nu a fost împrumutat (*mezelegiu*, cf. tc. *mezecI*).

c) Variantele dezvoltate în română au influențat chiar și finala unor derivate cu *-giu/-ciu* împrumutate din turcă, în sensul că varianta românească a înlocuit varianta etimologică a sufixului. Este vorba de un tip de procedeu de adaptare la limba română. Substituirea a avut loc uneori după ce termenul a fost preluat cu varianta originală a sufixului, iar alteori în cursul preluării, direct la etimon: *basmagiu* (< tc. *basmacI*) a devenit *basmangiu*; *bocceagiu* ~ *bogcegiu* (< tc. *bokçacı* ~ *boğçacı*) a evoluat la *bogceangiu* ~ *buccengiu*; tc. *boyacı* a fost preluat nu numai în forma *boiagiu*, ci și în variantele *boiangiu* ~ *boiengiu*; *cafegiu* (< tc. *kahveci* ~ *kafeci*) și *chi(o)lhangiu* „slujbaș însărcinat să păzească baia turcească” (< tc. *külhancı*) au dezvoltat și variantele *cafengiu*, respectiv *chi(u)lhanagiu*; tc. *kalaycı*, *kantarıcı*, *minderci* și *muskalcı* au fost adaptate după variante românești ale sufixului chiar în „momentul” preluării, devenind *calangiu*, *cantaragiu*, *mindirigiu* și *muscalagiu*, iar tc. *sayıcı* a fost preluat în forma *saigiu*, dar, sub influența variantelor menționate, și în formele *sa(i)egiu* și *saingiu*.

Iată și alte exemple de înlocuire a sufixului original *-giu/-ciu* prin variante inventate în română (*-agiu*, *-(a)ngiu*, *-ăgiu*, *-egiu*, *-(e)ngiu*, *-i(n)giu*, *-(i)rgiu* sau *-ugiu*): *biglirgiu* ~ *begligiu* ~ *beglicgiu* < tc. *beylikçi* ~ *beglikci*; *bozangiu* ~ *bozagiu* < tc. *bozacı*; *havalagiu* ~ *havalegiu* < tc. *havaleci*; *iamangiu* < tc. *yağmacı*; *iazagiu* ~ *iazigiu* < tc. *yazıcı*; *lafagiu* < tc. *lafçı* ~ *lâfçı*; *limonagiu* ~ *limongiu* < tc. *limoncu*; *mimilingiu* ~ *mamelegiu* < tc. *mameleci*; *mestegiu* < tc. *mestçi*; *perdagiu* ~ *perdegIU* < tc. *perdecI*; *suingiu* ~ *suilgiu* ~ *suiulgiu* < tc. *suyolcu*; *tuiugiu* ~ *tuigiu* < *tuğcu*; *zagaragiu* ~ *zagargiu* < *zağarcı*.

Există și exemple de hipercorectitudine în acest domeniu. Conștienți de faptul că *-agiu*, *-igiu* și *-ngiu* au fost greșit detașate din împrumuturi, autorii variantelor *imingiu*

(~ *iminigiu* < tc. *yimenici*), *mahalgIU* (~ *mahalagiu* < *mahala* < tc. *mahalla*), *şamdagiu* (~ *şamdangiu* < tc. *şamdanci*), *tabulhangiu* (~ *tabulhanagiu* < rom. *tabulhana*), *tarapangiu* (~ *taraphanagiu* < tc. *tarabhanaci*) etc. le-au „corectat” cu varianta *-giu*, eliminând unele foneme consonantice sau vocalice pe care etimonul le conţinea.

d) Analogia derivativă, prezentă şi în cazurile de substituire menţionate mai sus, este evidentă mai ales atunci când variantele româneşti înlocuiesc nu sufixul *-giu*, ci alte sufixe sau secvenţe finale etimologice: *arambagiu* ~ *arambaşă* < tc. *harambaşı*; *chiligiU* ~ *cilibiu* < tc. *çelebi*; *chiul(h)an(a)giu* ~ *chiolhaniu* ~ *chiulhaniu*⁴ „(om) şmecher, pungaş, ticălos” < tc. *külhani*; *ghivergiu* ~ *ghiviziu* < tc. *güvezi*. Este posibil chiar ca unele derivate româneşti cu *-giu* cărora le corespund derivate turceşti cu alte sufixe, având valori şi sensuri similare (mai ales cu tc. *-li/-li* > rom. *-liu*), să nu fie decât transpuneri ale acestora, cu sufixul substituit: *haznagiU*, derivat de la *hazna*, ar fi putut avea ca model împrumutul *haznadar* (< tc. *haznadar*), iar lui *zulufciU* „soldat dintr-o unitate de baltaşii, diferenţiată probabil prin faptul că membrii săi purtau zuluşi” îi putem presupune ca etimon cuvântul tc. *zülüflü* „persoană care poartă zuluşi”, dacă nu cumva în turca veche va fi existat şi un **zülüfçü*, cu sensul din română. Exemple de acelaşi fel, în care nu este exclus ca rom. *-giu* să fi înlocuit rom. *-liu* sau direct tc. *-li* – deoarece a dezvoltat, aşa cum am arătat mai sus, şi sensuri cu care a devenit sinonim al acestuia din urmă –, ar putea fi şi *osmangiu* „osmanlâu, otoman” (cf. rom. *osmanlâu*, tc. *Osmanlı* „idem”), *tabietgiu* „(om) cu tabieturi” (cf. rom. *tabietliu*, tc. *tabietli* „idem”) etc. De altfel, identitatea semantică pe care au dobândit-o *-giu* şi *-liu* ~ *-lâu* în română reiese şi din derivatele analogice *pazvangiu* ~ *pazvantlâu* < *pazvant* (< tc. *Pazvant[oğlu]*).

e) În sfârşit, sufixul *-giu/-ciU* şi variantele sale, desprinse din derivatele preluate din turcă şi din derivatele româneşti de la cuvinte de origine turcă, au fost ataşate şi la cuvinte de alte origini (romanică, slavă, greacă etc.):

-giu: *basculangiu* „şofer pe o autobasculantă” (< *basculantă*), *biliargiu* (< *biliard*), *bulevargiu* (< *bulevard*), *calamburgiu*, *caramangiu* „hoţ, borfaş” (< *caraman* „buzunar”), *catargiu* (< *catarg*), *combinagiu* (< *combina*), *confeccionagiu* (< *confecciona*), *covrigiu* (< *covrig*), *darabangiu*, *declamagiu* (< *declama*), *duelgiu*, *muiergiu* (< *muiere*, pl. *muieri*), *palimargiu* (< *pălimar*), *pavagiu* (< *pava*), *păsăngiu* (< *pasmant*), *reclamagiu* „persoană care are obişnuinţa de a reclama” (< *reclama*), *săpungiu*, *şofrangiu*, *zavergiu*,

-ciU: *birciu*, *contracciu* (< *contract*), *otcupciU*, *tabacciu*;

-agiu: *asfaltagiu*, *baftagiu*, *barcagiu*⁵, *blatagiu*, *bombagiu*, *bragagiu*, *camionagiu*, *canalagiu*, *clanaragiu* (< *clanare*), *grataragiu*, *labagiu*, *laptagiu*, *marfagiu*, *panacagiu*

⁴ Sufixul *-iu* din *chiolhaniu* a fost substituit nu numai de *-(a)giu*, în var. *chiul(h)an(a)giu*, ci şi de sufixul *-os*, în var. *chiolhănos*.

⁵ „Este foarte probabil ca *barcagiu*, considerat de Pascu, *Suf.*, p. 412, împrumut din turcă, să fie format pe teren românesc, aşa cum este considerat în dicţionare”, chiar dacă îl înregistrează izolat în turcă Kahane-Tietze, *Lingua franca*, p. 92 (*barkaci*)” (Sala 144).

(< *panacod*), *parcagiu*, *pipagiu*, *pistoagiu*, *pomanagiu*, *pompagiu*, *pontagiu*, *povarnagiu*, *rablagiu*, *rampagiu*, *reclamagiu* „persoană care își face reclamă, lăudăros” (< *reclamă*), *scandalagiu*, *sifonagiu*, *suplimentagiu*, *șpagagiu*, *tablagiu* „subofițer (care poartă pe epoleți însemne de grad confecționate din tablă)”, *teatragiu*, *țambalagiu*, *vadagiu*, *zavragiu* (< *zarvă*);

-angiu: *baftangiu* (dar și *baftagiu*) „(om) norocos” (< *baftă* „noroc” < țig. *baht*), *bulangiu* „homosexual; om cu două fețe, neserios; (om) norocos” (< țig. *bul* „anus; șezut, dos, fund”⁶+ suf. rom. *-angiu*, v. Drimba 2001, 251), *chiulangiu* „persoană care trage chiulul în mod sistematic” (< *chiul* [< fr.], probabil după modelul *chiulhangiu* „slujbaș însărcinat să păzească baia turcească” < tc. *külhanci*), *fustangiu*, *mitangiu* (v. Graur 1968/1, 258), *moftangiu*, *pilangiu* (< *pili*), *ratangiu* (< *rata*);

-iglu: *potcapigiu*;

-lagiu: *sambalagiu* „persoană care dansează (frecvent) samba”.

1.1.4. De obicei, variantele sufixului românesc nu au fost alese la întâmplare.

a) Remarcăm mai întâi că marea majoritate a bazelor substantivale terminate în (consoană +) vocală neaccentuată (-ă, -e sau -u) au fost derivate cu varianta *-agiu*, care a înlăturat cu ușurință desinența vocalică a bazei: *baftagiu*, *barcagiu*, *bombagiu*, *bragagiu*, *ciorbagiu*, *labagiu*, *laptagiu*, *marfagiu*, *pipagiu*, *pomanagiu*, *pompagiu*, *povarnagiu*, *rablagiu*, *rampagiu*, *robagiu*, *șpagagiu*, *tablagiu*, *teatragiu*, *vintiragiu* (< var. *vintiră* a lui *vintir*), *zavragiu*. Excepție de la regulă fac numai câteva derivate de la baze de acest tip, la care eliminarea desinenței a fost posibilă cu folosirea altor variante: *-angiu* (*fustangiu*, *mitangiu*), *-giu* (*muiergiu*, *zavergiu*), *-igiu* (*schiligiu*). O explicație a acestor excepții ar putea fi faptul că varianta *-agiu* a fost utilizată de preferință pentru bazele care conțin cel puțin un *a* în structura lor fonetică, mai ales în silaba finală, atrăgând această variantă a sufixului, ca și cum derivarea românească s-ar supune unor reguli ale armoniei vocalice din limba turcă; totuși, *bombagiu*, *ciorbagiu*, *pipagiu*, *robagiu* și *vintiragiu* sunt formate cu *-agiu* fără să aibă un *a* în tema derivatului; doar pentru *robagiu* ne-am putea imagina o temă intermediară *roab-*. Avem de a face, așadar, cu o regulă cu mai multe excepții.

b) Constatarea este valabilă și pentru derivatele formate de la cuvinte masculine sau neutre terminate în consoană, care, dacă au cel puțin un *a* în structură, îndeosebi în silaba finală, au fost derivate de obicei tot cu *-agiu*: *asfaltagiu*, *blatagiu*, *buzduganagiu*, *camionagiu*, *canalagiu*, *grataragiu*, *parcagiu*, *salagiu*, *scandalagiu*, *țambalagiu*, *vadagiu*. Rareori au fost folosite alte variante, de exemplu *-giu* sau *-ciu*, pentru derivarea acestui

⁶ *Bul* a fost împrumutat din țigănească în română, însă numai cu sensul „arest, pușcărie, închisoare”, care nu putea să stea la baza derivatului românesc.

tip de cuvinte: *caramangiu*, *darabangiu*⁷, *pălimargiu*, *șofrangiu*, *tabacciu* (care, dacă ar fi respectat regula, ar fi trebuit să aibă forma **darabanagiu*, **pălimaragiu*, **șofranagiu*, **tabacagiu*).

c) Pe de altă parte, varianta *-agiu* a fost atașată numai extrem de rar la substantive terminate în consoană care nu conțin un *a* în silaba finală: *pistolagiu*, *sifonagiu*, *suplimentagiu*; de regulă, acest tip de baze a fost derivat cu variantele *-giu*, *-ciu* sau *-angiu*: *birciu*, *buclucciu* ~ *buclucgiu*, *bulangiu*, *calamburgiu*, *chesergiu*, *ciubucciu*, *duelgiu*, *gelepciu*, *moftangiu*, *otcupciu*, *săpungiu*, *zulumgiu*. În mod sporadic s-a manifestat și intenția de realizare a unei „armonii” cu vocalele *i* și *e* din bază, care au atras varianta *-igiu*, respectiv *-egiu* a sufixului: *fitiligiu*, *mezelegiu*, *schiligiu*, însă aceasta nu a devenit nici măcar o regulă cu excepții (*gelepciu*, *peșchegiu*, precum și, invers, cu *-igiu* atașat la o bază care nu avea niciun *i*: *potcapigiu*).

d) În cazul cuvintelor-bază care au la finală un grup consonantic (+ vocală) a funcționat însă o altă regulă, ele primind varianta *-giu* chiar dacă în silaba finală se afla un *a* și eliminând prin disimilare (falsă apocopă) una dintre consoane: *basculangiu* în loc de **basculantagiu*; *biliargiu* în loc de **biliard(a)giu*; *catargiu* în loc de **catarg(a)giu*; *contractciu* în loc de **contractciu* sau **contractagiu*; *pazvangiu* (< *pazvant*) în loc de **pazvantciu* sau **pazvantagiu*; *păsăngiu* în loc de **păsmăntciu* sau **pasmantagiu*. În unele dintre aceste exemple, finala cuvântului-bază a favorizat confundarea ei cu varianta *-angiu* a sufixului; este cazul lui *pazvangiu* și al lui *basculangiu*, provenind din teme terminate în *-ant-*, secvență care pare să fi fost înlocuită de *-angiu*. Alte „apocope”, de fapt disimilări totale, se datorează numai intenției de realizare a unei derivări comode, fără aglomerări de consoane: *barbugiu* în loc de **barbutgiu*, *clanaragiu* în loc de **clanaretcu*, *covrigiu* în loc de **covriggiu*, *panacagiu* în loc de **panacodgiu*, *peșchegiu* în loc de **peșcheșgiu*, *rahagiu* în loc de *rahatgiu*. În *clanaragiu* și *panacagiu* se observă însă cum *a* din bază a atras varianta *-agiu*, în timp ce în *sangeangiu* asistăm la aplicarea variantei *-angiu* a sufixului la o bază (*sangeac*) care ar fi trebuit să dea derivatul **sangeacgiu*, **sangeacagiu* sau **sangeacciu*); aici a intervenit însă și propagarea grupului *-ng-* din substantivul-bază.

e) Variantele etimologice *-giu*, *-ciu* au fost utilizate pe teren românesc și pentru derivarea de la împrumuturi care aveau la finală *-ie*, un diftong sau o vocală accentuată (*-ă*, *-eă*, *-é*, *-íu*): *binagiu*, *caieciu*, *carvasaragiu*, *cazmagiu*, *cealmagiu*, *damblagiu*, *dandanagiu*, *haznagiu*, *locmagiu*, *macaragiu*, *mahalagiu*, *mascaragiu*, *sofagiu*, *taclagiu*, *trufandagiu*, *zurbagiu* etc., cu mențiunea că, de regulă, secvența *-ie* și diftongii finali *-eă* și *-íu* au fost eliminați sau reduși la una dintre componente lor: *calemchergiu* < *calemcheriu*, *daragiu* < *dairea*, *farfurigiu* < *farfurie*, *madegiu* < *madea*, *telemegiu* < *telemea*. Foarte rar s-a întâmplat ca derivarea acestui tip de substantive să se realizeze

⁷ Desigur că baza acestui derivat, *darabană* „tobă (mică)”, a avut și varianta *daraban* (etimonul său este ucr., pol. *taraban*).

cu alte variante: *telemengiu* ~ *telemegiu*. Este adevărat că în unele dintre aceste exemple este greu de apreciat dacă avem de a face cu *-giu* sau cu variantele sale *-agiu*, *-egiu*, eventual *-engiu*, care s-ar fi putut atașa la radicalul bazei (*dandanagiu* < *dandana* + *-giu* sau *dandan-* + *-agiu*; *teleme(n)giu* < *teleme-* + *-(n)giu* sau *telem-* + *-e(n)giu*).

f) În aceeași ordine de idei, unele derivate pot fi interpretate în mai multe feluri: *mezelegiu* ar putea proveni din *mezel* + *-egiu*, dar și din *mezele* (pl. variantei înv. *mezea*) + *-giu* sau din *mezea* + *-el-* + *-egiu*; *perdelegiu* < *perdele* + *-giu* sau < *perdea* + *-el-* + *-egiu* (v. Graur 1968/1, 264) sau, eventual, < *perdea* + *-legiu*, posibilă variantă desprinsă eronat din împrumuturi cum sunt *havalegiu*, *herghelegiu*, *mamelegiu*, *mocabelegiu*, *narghelegiu*.

g) Un caz particular este reprezentat de *sambalagiu*, derivat de la *samba* (forma curentă a termenului *sambă*); întrucât nu putea fi tratată la fel ca substantivele terminate în vocală accentuată (derivate cu *-giu/-ciu*) sau în *-ă* (derivate cu *-agiu* sau cu *-angiu* prin înlăturarea desinenței), bazei *samba* i s-a aplicat o altă variantă dezvoltată a sufixului, *-lagiu*, desprinsă din derivate cum sunt *canalagiu*, *mahalagiu*, *mangalagiu*, *parcealagiu*, *pistolagiu*, *scandalagiu*, *șambalagiu* etc.

h) De notat, de asemenea, că, așa cum *a* din bază atrage varianta *-agiu*, și unele baze terminate în consoană surdă au impus, ca și în turcă, varianta *-ciu* (și nu *-giu*) a sufixului: *buducciu*, *ciubucciu*, *contracciu*, *gelepciu*; *otcupciu*, *tabacciu*; regula turcească a fost însă depășită în română, de vreme ce și *birciu* și *caieciu* au primit tot *-ciu*, în schimb *mezelicgiu*, *pilafgiu*, *tabietgiu* etc. au fost formate cu *-giu*.

i) Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că varianta *-(V)ngiu* s-a atașat mai ales la cuvinte monosilabice, de parcă autorii derivatelor ar fi dorit să creeze cuvinte mai lungi și, deci, mai credibile ca expresivitate (*bulangiu* < țig. *bul*, *chiulangiu* < *chiul*, *moftangiu* < *moft*). Excepție ar face unele exemple cum sunt *baftangiu*, *fustangiu*, *mitangiu*, *pilangiu* și *ratangiu*, dacă nu am ține seamă de faptul că sufixul s-a atașat, de fapt, la rădăcina cuvântului-bază (*baft-*, *fust-*, *mit-* etc. + *-angiu*), care este, și ea, monosilabică. De altfel, *-angiu* este varianta folosită cu precădere pentru epitete depreciative și mult mai rar pentru nume de agent propriu-zise.

j) În situațiile în care sufixul a fost alipit la baze verbale de conjugarea I (terminate în sufixul morfologic de infinitiv *-ă*), se poate accepta și explicația curentă (v. DEX) conform căreia varianta utilizată a fost *-giu* (*combina* + *-giu*, *confeționa* + *-giu*, *declama* + *-giu* etc.), dar este mai probabil că tema derivatului a fost, de fapt, radicalul verbului, la care s-au atașat variantele *-agiu*, respectiv *-angiu* (*declam-* + *-agiu*, *pav-* + *-agiu*, *rat-* + *-angiu*, *reclam-* + *-agiu* etc.); cert este că *pilangiu* s-a format de la rădăcina *pil-* + suf. *-angiu* (altfel am fi avut **pilingiu*). Ne îndoim, de asemenea, că explicația *parca* + *-giu* pentru *parcagiu* „paznic, îngrijitor al unui parc de mașini sau de mărfuri” (DEX) este corectă; avem de a face mai degrabă cu un derivat de la *parc*, cu varianta *-agiu* a sufixului.

1.1.5. În privința viabilității și vitalității sufixului românesc *-giu* trebuie remarcat că, deși acesta a fost cel mai productiv dintre sufixele împrumutate din turcă, puterea sa de a forma noi derivate a scăzut drastic în ultimele decenii: deja Graur 1968/1, 260 făcea observația că sufixele de origine turcă „se pot întâlni cu teme neologice (*declamagiu, autorlâc*), dar numai cu valoare peiorativă”. Ca și în alte limbi balcanice, *-giu* și-a redus capacitatea de a produce nume de agent și este preferat astăzi pentru formarea epitetelor depreciative, mai ales în limbajul familiar și argotic⁸. Din categoria neologismelor formate cu sufixul *-giu* fac parte, de exemplu, *dandanagiu, ratangiu* și *sambalagiu*, care par a fi derivate recente (pe primul l-am întâlnit în revista „Zigzag” din 17–23 mai 1990, p. 5, pe al doilea – într-un comentariu sportiv transmis pe programul 1 al Televiziunii Române la data de 16.10.2004, iar ultimul apare în revista „Academia Cașavencu”, nr. 36, 10–16 sept. 2002, p. 11). Derivate dialectale muntenesti de felul lui *parcagiu, robagiu* și *vadagiu*, pe baza cărora TDR trage concluzia că „*-giu* este încă activ în plan dialectal” (p. 659), par a fi mai vechi decât a doua jumătate a secolului al XX-lea. Totuși, există și nume de agent recent formate: *basculangiu* apare în „Flacăra”, nr. 35, 1989, p. 19.

1.1.6. Derivatele cu sufixul *-giu* (românești sau împrumutate din turcă) au constituit baze pentru derivate secundare care au la finală secvențe sufixale mai mult sau mai puțin complexe, în care *-giu* este dublat uneori de un sufix sinonim:

-gereasă < *-giu* + *-ar/-er* + *-easă* (*tutungereasă*)⁹;

-gie < *-giu* + *-ie* (*davlagie* [*< damblagiu*], *moftangie, pazmangie* [*< pazvangiu*], *șalvaragie*);

-gerie < *-giu* + *-ărie* (*boiangerie, papugerie, perdafagerie, rahagerie, tutungerie*);

-gilâc < *-giu* + *-lâc* (*zurbagilâc*);

-(in)gioaică < *-(in)giu* + *-oaică* (*cafegioaică, caramangioaică, chillimioaică* [*< chillim*], *chilipirgioaică, cusurgioaică, damblagioaică, hangioaică, haramgioaică, macaragioaică, mahalagioaică, moftangioaică, pălavragioaică, taclagioaică, tutungioaică, zurbagioaică*);

-giță < *-giu* + *-iță* (*cafegiță, hangiță, haramgiță, macaragiță, mahalagiță, tutungiță*);

-geriță < *-giu* + *-ar/-er* + *-iță* (*tutungeriță*);

⁸ Vezi I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 294.

⁹ Modul de formare a unor astfel de derivate secundare este interpretabil atunci când lipsește derivatul intermediar; de pildă, *tutungereasă* provine din *tutungiu* + suf. *-ăreasă* (DEX) sau „derivă din *tutungerie*”, prin substituție de sufix (v. Coteanu 1985, 187), deoarece nu avem și un **tutunger*, a cărui existență este însă latentă și oricând posibilă; cf. și *tutungeresc, tutungeriță*. A se vedea, ca exemplu paralel, derivatul *bidinar*, pe care Coteanu 1985, 203 nu îl cunoaște, dar care este atestat și ar putea sta totuși la baza lui *bidinăreasă* (referitor la acesta și la alte derivate cu *-easă*, sursa citată arată că „numele de agent în *-easă* presupun din punct de vedere formal un derivat de același tip masculin, dar el nu există totdeauna, de exemplu *bidinar*”).

-*gism* < -*giu* + -*ism* (*mahalagism*);
 -*gist* < -*giu* + -*ist* (*macaragist*);
 -*gesc* < -*giu* + -*esc* (*mahalagesc*);
 -*geresc* < -*giu* + -*ar*/-*er* + -*esc* (*tutungeresc*);
 -*gește* < -*giu* + -*ește* (*mahalagește*);
 -*giza* < -*giu* + -*iza* (*mahalagiza*).

Desigur că, în cele mai multe cazuri, baza acestor derivate o constituie derivate cu -*giu* și numai rareori avem combinații care au ajuns să fie sufixe compuse devenite și ele productive.

Câteva derivate cu -*giu* au constituit baza de formare a unor verbe cum sunt *buiengi* (< *boiangiu*), *caramangi* „a fura, a șterpeli” (< *caramangiu*), *călăngi* (< *calangiu*), *dambiagi* (< *damblagiu*), *duelgi* (< *duelgiu*), *rablagi* (< *rablagiu*) etc., din care a fost desprins sufixul verbal denominal și deverbal -(*V*)*gi*, aplicat în *boștorogi* „a sărăci, a lăsa pe cineva boștora” (< *boștora* „gol”; v. FCLR III 27-29), *mărdăgi* „a (se) strica; a ocări” (< *marda* „marfă degradată, rebut”), *pisăgi* „a pisa” (care nu au corespondente cu -*giu*), în adjectivul participial *păstrămăgit* „slab, uscat” (poate de la un *păstrămăgi „a se face ca pastrama, a se usca”), în substantivul *chiulangită* „obiceiul, meteahna de a trage chiulul”, format cu sufixul -*ită* de la un *chiulangi „a chiuli” sau chiar de la *chiulangiu* etc.

1.2. Sufixul -*iu*

Sufixul adjectival denominal de origine turcă -*iu* are valoare de *asemănare* cromatică cu obiectul denumit de substantivul-bază; alte valori ale acestui sufix, inclusiv aceea de *aproximare* cromatică (în *albăstriu* < *albastru*, *gălbeniu* < *galben* etc.), sunt moștenite din latină (v. Ciobanu¹⁰). S-ar putea afirma, dintr-un anumit punct de vedere, că vechiul sufix moștenit -*iu* a achiziționat noua valoare prin calc semantic, de vreme ce etimonul turcesc, sufixul -*i* (scris uneori și: -*î* [= *i* lung] și supus, în unele cazuri, asimilării vocalice, în formele -*î*/-*u*/-*î*), de origine arabo-persană, formează nu numai denumiri de culori, ci și etnonime sau nume (adjective și substantive) de apartenență locală de la toponime (vezi rom. *ageamiu*, *bulgariu*, *chesmeriu*, *cinie*, *farfurie*, *frenghie* etc.; în această privință este sinonim cu sufixul -*li*, v. mai jos), precum și diverse adjective calificative sau substantive de caracterizare, de proveniență sau de specificitate ori chiar nume de agent (*arbiu* < tc. *harbi* „vergea cu care se încarcă o armă; combatant, de luptă, de război” < *harp* „război, luptă”; *chiolhaniu* < tc. *kühani*

¹⁰ Autoarea, care întreprinde o analiză completă a sufixului -*iu*, arată că și sufixul moștenit are, cel puțin potențial, valoare cromatică. Pentru sistemul termenilor cromatici, v. și Angela Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, București, 1976.

„(persoană) care se adăpostește noaptea în cuptorul subteran al băii turcești; vagabond, pungaș, escroc” < *külhan* „cuptor subteran al unei băi”; *cinghie* < tc. *çengi* „cântăreață publică, baiaderă” < *çeng* „harpă” etc.; în această privință poate fi uneori sinonim cu sufixul *-ci*, v. mai sus). Totuși, este puțin probabil ca aceste valori suplimentare să fi constituit o bază de comparație cu acelea ale sufixului moștenit. Vom considera, așadar, că avem de a face, din punct de vedere etimologic, nu cu un calc semantic, ci cu două sufixe rom. *-iu*, unul moștenit iar altul împrumutat din turcă, chiar dacă ele s-au suprapus și sunt percepute ca un singur sufix.

Ca și etimonul său, tc. *-i*, sufixul rom. *-iu* formează adjective care indică echivalențe sau asemănări cromatice, de regulă nuanțe ale culorilor-prototip, prin atașarea sa la denumirea unui obiect care are nuanța cromatică respectivă; înțelesul conferit de sufix este, așadar, „care are culoarea obiectului exprimat de substantivul-bază”. Sufixul a fost izolat din împrumuturi de tipul *cârmâziu*, *ceadâriu*, *chimioniu*, *conabiu*, *fistichiu*, *ghiurghiuliu*, *ghiviziu*, *havaiu*, *liliachiu*, *limoniu*, *liochiu*, *narangiu*, *neftiu*, *pătlăginiu*, *samaniu*, *sângepiu*, *turungiu* etc. (v. III.4.2.1.d, III.4.2.5), dintre care unele au baze care au fost preluate și ele (*cârmâz*, *ceadâr*, *chimion*, *fistic*, *liliac*, *neft*, *pătlăgean*, *sângeap*) ori au avut ca termeni de comparație împrumuturi derivate cu alte sufixe (*limongiu*).

Din astfel de modele, majoritatea analizabile, a fost detașat sufixul *-iu*, „prin excelență indicator al echivalării cromatice” (Coteanu 1985, 208), care, devenind productiv, a fost aplicat, cu aceeași valoare, și la alte cuvinte românești care denumesc fructe, legume, flori, animale sau materiale de o anumită nuanță cromatică. Unele dintre aceste baze sunt tot de origine turcă: *cafeniu*, *chihlimbăriu*, *fildeșiu*, *mahoniu*, *micșuniu*, *năutiu*, *samuriu*, *sedefiu*, *tuciuriu*, *tutuniu*. În rare cazuri, rom. *-iu* a fost atașat analogic direct la etimoane turcești, fără ca baza să fi fost împrumutată: *cicudiu* „roșu-deschis” < tc. *çiğde* „zizifă”, *çiğde [renginde]* „roșu deschis, de culoarea zizifei”; *lahaniu* „verde deschis (de nuanța verzei)” < tc. *lahana* „varză”; *laliu* „roșu aprins” < tc. *lâl* „idem” și „rubin; carmin” (în acest caz s-ar putea presupune un etimon tc. **lâlî*).

Mai frecvente sunt însă bazele de derivare de alte origini: *alămiu*, *aluniu*, *arămiu*, *argintiu*, *auriu*, *caisiu*, *castaniu*, *căpșuniu*, *cărămiziu*, *cărbuniu*, *cânepiu*, *cenușiu*, *ciocolatiu*, *cireșiu*, *coliiu* (< *colilie*), *corbiu*, *funinginiu*, *ivoriu* (< *ivoriu*), *lemniu*, *marmoriu*, *măsliniu*, *morcoviu*, *ninsoriu*, *nisipiu*, *oțeliu*, *păcuriu*, *pământiu*, *piersiciu*, *plăviu*, *porfiriu*, *portocaliu*, *porțelăniu*, *porumbiu*, *purpuriu*, *rădăcinu*, *rubiniu*, *ruginiu*, *sângeriu*, *scorțișoriu*, *sfecliu*, *siniliu*, *smaraldiu*, *stânjeniu*, *șofranu*, *tăciuniu*, *toporășiu*, *trandafiriu*, *untdelemniu*, *viuriu*, *vișiniu*, *zmeuriu* etc. Ulterior, astfel de adjective s-au putut substantiva cu sensuri din diferite domenii: *arămiu*, de exemplu, înseamnă și „lipan (= numele unui pește)”.

Din punct de vedere formal se remarcă faptul că adăugarea lui *-iu* la baze terminate în consoane nu a pus probleme, în timp ce cuvintele-bază care au la finală o

vocală, un diftong sau două vocale în hiat au pierdut secvențele respective (care de regulă sunt desinențe, dar pot fi și mai mult decât desinența) în contact cu sufixul *-iu* (*alămiu, caisiu, castaniu, cărbuniu, cănepiu, cenușiu, ciresiu, coliliu, funinginiu, ivoriu, marmoriu, măsliniu, micșuniu, păcuriu, porfiriu, portocaliu, purpuriu, rădăciniu, ruginiu, scorțișoriu, sfecliu, siniliu ~ sineliu* [*< sineală*], *tăciuniu, vioriu, vișiniu, zmeuriu*). Când a fost cazul, s-a recurs la alternanțe ale consoanei finale, dar numai în derivatele românești, nu și în cele împrumutate (*cărămiziu, piersiciu, dar fistichiu, liliachiu*). În rădăcina cuvintelor-bază au intervenit, desigur, și o serie de alternanțe vocalice în momentul derivării lor cu *-iu* (*ninsoriu* [*< ninsoare*], *siniliu* [*< sineală*], *vioriu* [*< vioară*] etc.).

Uneori, baza la care a fost atașat sufixul constituie un radical caracteristic unei întregi familii de cuvinte: deși înseamnă „roșu (aprinș), de culoarea sângelui”, *sângeriu* are ca bază nu substantivul *sânge*, ci rădăcina verbului *sângera*, care se repetă în mai multe derivate românești sau moștenite: *sânger* (der. regr.), *sângerat*, *sângeratic*, *sângerător*, *sângerătură*, *sângerete*, *sângereros*. Tema adjectivului cromatic a constituit-o rădăcina comună a tuturor acestor cuvinte, care au acționat analogic¹¹; modelul l-ar fi putut însă constitui, simultan, și unele derivate cu *-iu* care au la finală *-riu* (*alburiu, chihlimburiu, marmoriu, păcuriu, purpuriu, trandafiriu, vioriu, zmeuriu*). În mod aproape similar, prin analogie cu derivate care au la finală *-niu* (*castaniu, gălbeniu, mahoniu, rubiniu, ruginiu, vișiniu* etc.) s-a format adjectivul *cafeniu* (v. Graur 1975, 35-36); această soluție a fost cu atât mai convenabilă cu cât ea a permis evitarea formării de la *cafea* a unui cuvânt foarte scurt, cum ar fi fost **cafiu* dacă derivarea ar fi respectat principiul căderii diftongului final, ca în *micșuniu < micșunea*.

O abatere asemănătoare de la reguli, dar în sens opus, o constituie *gălbui*, care a cunoscut o reducere a terminației consonantice (*< galben + -iu*; a se compara cu *gălbeniu*), sub influența altor derivate sinonime de la *galben* care au folosit doar segmentul *galb-* (*gălbui, gălbior, gălburiu*). În astfel de cazuri însă, în care baza este numele unei culori și/sau în care există sinonime formate cu alte sufixe de aproximare cromatică, nu avem de a face cu sufixul împrumutat din turcă, ci cu sufixul *-iu* moștenit (*albăstriu, albiu, azuriu, maroniu, suriu, verziu, vinețiu* etc.). De altfel, este de presupus că și *pembiu* „care bate în pembe, rozaliu” s-a format de la rom. *pembe* „roz” (*< tc. pembe*) cu sufixul moștenit *-iu*, ca și alte derivate de la împrumuturi din turcă, care au sensuri care ies din sfera asemănării cromatice cu obiectul denumit de bază (*năcăfiu, tanduriu* etc.).

Variante dezvoltate ale ambelor sufixe *-iu*, cel moștenit și cel împrumutat din turcă, sunt *-uliu* (variantă prezentă în derivate cum sunt *ceruliu, prăzuliu, tuciuliu*), *-ăriu* (în *brumăriu*) și *-uriu* (în *alburiu, fumuriu, plumburiu, prăfuriu, tuciuriu* etc.), având aceeași

¹¹ Același fenomen s-ar putea identifica și în *siniliu*, care ar avea ca model rădăcina verbului *sinili*, format de la *sineală*.

valoare de aproximare, respectiv de asemănare cromatică. Formarea lor cu „interfixe” sau „elemente de dezvoltare” de origine morfologică (v. Graur 1968/1, 265) se datorează analogiei cu alte adjective (de pildă cu *ghiurghiuliu*, *gălburiu*, *profiriu*, *purpuriu*, *trandafiriu*; v. Coteanu 1985, 209), dar, în cazul lui *-uriu*, și cu modelul paradigmatic reprezentat de pluralul în *-ur¹²* și de familia de cuvinte (*alburî*, *fumuros*, *prăfuros*, *tuciurel*)¹³.

1.3. Sufixul *-liu/-lâu*

Provine dintr-un sufix nominal (adjectival și substantival) turcesc cu patru variante, *-li/-li/-lu/-lû*, care se atașează la substantive și care a fost preluat prin intermediul a numeroase împrumuturi lexicale (v. III.4.2.5) care denumesc:

– o însușire, o caracteristică, o calitate: *arcaliu*, *belaliu*, *catifeliu*, *chefliu*, *ciceacliu*, *cusurliu*, *gingirliu*, *nazirliu*, *nazlâu*, *nurliu*, *ogurliu*, *oturacliu*, *paralâu*, *sârmali* (formă neadaptată), *șapcaliu*, *tabietiu*, *turaliu*, *turliu*, *zefliu* (adjective calificative care pot fi utilizate și substantivat);

– persoane cu diferite funcții sau ocupații (inclusiv categorii de militari otomani): *ascherliu*, *atliu*, *beratliu*, *beșliu*, *binîșliu*, *caftanliu*, *cazaclâu*, *checeliu*, *giubeliu*, *hasahârliu*, *iedecliu*, *misirliu*, *ogeacliu*, *pazarliu*, *serhatliu*;

– apartenența locală și/sau etnică: *benderliu*, *bugeacliu*, *caramanlâu*, *misirliu*, *moscovliu*, *osmanlâu*, *sacâzlâu* (substantive și adjective);

– monede: *cearclâu*, *direclie*, *funducliu*, *misirliu*, *turaliu* etc.

Sensurile fundamentale pe care sufixul le conferă derivatelor împrumutate sunt deci fie posedarea obiectului denumit de substantivul-bază sau a calității, a însușirii exprimate de acesta („care are ...”, „care posedă ...”, „care poartă ...”, corespunzând sufixului rom. *-os* sau prepoziției *cu*), fie proveniența etnico-geografică sau apartenența la o clasă social-profesională („care aparține de...”, „care provine din...”, corespunzând sufixului rom. *-(e)an* sau prepoziției *din*).

Varianta cea mai răspândită din împrumuturi este *-liu*, deoarece ea reproduce atât tc. *-li*, cât și tc. *-lu* și *-lû* (care nu puteau fi adaptate într-un alt fel, v. III.4.2.5), în timp ce tc. *-li* este redat atât prin *-lâu* (rar, învechit, și *-lău*), cât și prin *-liu*. Forma de feminin este *-lie* pentru *-liu*, respectiv *-lâie* pentru *-lâu*. Unele împrumuturi nu au decât formă feminină, fie pentru că așa au fost preluate substantivele, fie pentru că adjectivele au

¹² Vezi S. Pușcariu, în *Etudes*, Cluj-București, 1937, p. 298–304. Hristea 53 explică varianta compusă *-uriu* din *alburiu*, *fumuriu*, *plumburiu*, *tuciuriu* prin izolarea sa din *timpuriu* (< lat.).

¹³ Sufixul *-iu*, cu variantele *-uliu*, *-uriu*, apare, desigur, și în derivate aparținând altor sfere semantice, cum sunt *grijuliu*, *nasuliu*, *timpuriu* etc., însă în aceste cazuri, cu siguranță, originea sa nu este turcescă (ultimul a fost explicat din lat. **temporivus*).

fost substantivate la acest gen, eventual prin condensare din sintagme atributive în care elementul determinat era un substantiv adoptat la feminin (*direclie, șecherlie, tilie* etc.).

Cu valorile menționate mai sus – evidente deoarece majoritatea bazelor au fost și ele obiectul preluării –, sufixul a fost izolat din împrumuturi și atașat la alte cuvinte de origine turcă: *hazliu* ~ *hazlâu* < *haz*, *ififliu* < *afif*, *matrapazliu* < *matrapaz*, *pazvantlâu* < *pazvant*, *zurbalâu* < *zurba*, dar și la termeni de alte proveniențe: *curajliu* „curajos” (< *curaj* < fr.), *duhliu* „cu duh, glumeț” (< *duh* < sl.), *hămișliu* „viclean” (< *hamiș* „idem” < magh.), *șantaliu* „șchiop” (< magh. *sânta* „idem”), iar *otomanlâu* este rezultatul contaminației între *osmanlâu* (< tc. *Osmanlı*) și *otoman* (< fr., it., germ.). În derivatul *berechetlâu* < tc. *bereketli*, varianta *-lâu* substituie forma așteptată *-liu*. Un nume de familie (la origine supranume) ca *Fenerliu* ar putea fi mai degrabă împrumut antropomic (cf. tc. *fenerli* „care are felinar”) decât derivat românesc. Sufixul rom. *-liu* a intervenit însă fără îndoială în varianta *zarmacliu* a împrumutului *zermacap* ~ *zarmacup* „numele unei monede otomane” (< tc. *zermahbup*), care a deraiat analogic după *-liu*, probabil și prin contaminație cu numele altor monede otomane (*direcliu*, *zingirliu*).

Din împrumuturi cum sunt *arcaliu*, *belaliu*, *benderliu*, *checeliu*, *cusurliu*, *damblaliu*, *giubeliu*, *misirliu*, *nazirliu*, *ogurliu*, *șapcaliu*, *turaliu*, *zingirliu* etc. au fost desprinse în română și variantele *-aliu* ~ *-eliu* ~ *-riiu*, care au substituit analogic varianta firească *-liu* (*giungiurliu* < tc. *cüçülü*) sau alte sufixe ori secvențe finale ale etimoanelor turcești, ale împrumuturilor din turcă sau ale derivatelor de la acestea (*duraliu* ~ **durlaliu* ~ *durlan* ~ *durlac* ~ *turlac* < tc. *torlak*; *gingirliu*, variantă a lui *ghiurghiuliu* < tc. *gülgülü* < *gülgül* + *-i*; *pirpiliu* „haină bărbătească” < tc. *pirpiri*; *pirpiliu* ~ *pirpiriu* „firav, pipernicit” < tc. *pirpiri*; *serseliu* < tc. *serseri*; *zoraliu* ~ *zoriu*, derivat de la *zor* < tc. *zor*). Cu aceste variante izolate din împrumuturi au fost formate apoi derivate de la alte împrumuturi din turcă sau de la cuvinte de alte origini: *capoceliu* „îmbrăcat cu un capot” < *capot* „manta purtată de boieri și de militari” (< tc. *kapot*), *chiantaliu* „aiurit” < *chiant* „idem”.

Pe teren românesc s-a dezvoltat, cu „interfixul” *-ul-*, și varianta *-uliu*, care a ajuns să se confunde cu varianta *-uliu* a sufixului *-iu* (v. mai sus, 1.2), formând, de pildă, adjectivele *hazuliu* (variantă a lui *hazliu*) și, prin substituie de sufix, *turluliu* ~ *turlac* (< tc. *torlak*), ori să se alipească și la baze verbale, ca în *arzuliu* „înflăcărat, focos”, formație paralelă cu *arzo* ~ *arzu* „idem” (< *arz-* / *arde*)¹⁴, dacă nu cumva aici avem de a face chiar cu var. *-uliu* a sufixului *-iu*.

Uneori, împrumuturile cu *-liu* au fost preluate cu modificări semantice, întrucât în conținutul sufixului rom. *-liu* a ajuns să predomine valoarea de posedare a calității, a

¹⁴ După alte opinii (inclusiv DA, CDER), *arzuliu* ar proveni din tc. *arzulu* „dornic”, sub influența semantică a lui *arde*. De notat că tc. *-li* se poate atașa și la unele rădăcini verbale vechi (de exemplu *dayali* „proptit, sprijinit” < *daya-* „a propti, a sprijini”), însă o legătură între posibilitatea de derivare de la verbe în turcă și aceea din română este totalmente exclusă.

însușirii obiectului denumit de baza derivatului („precum..., asemănător cu...”), în detrimentul celei de posedare a obiectului („care conține, care are, care este făcut din...”); *catifeliu*, de pildă, are sensul „cu aspect de catifea, ca de catifea, catifelat”, față de semnificația etimonului tc. *katifeli* „ornat, decorat cu catifea”.

Interesant pentru semantismul sufixului românesc este și faptul – evident în câteva cazuri – că, spre deosebire de limba turcă, el se poate atașa și la adjective calificative, derivatul respectiv preluând semnificația bazei: *chiantaliu*, *hâmișliu*, *ififliu*, *pazvantlâu*, *șantaliu*; în toate aceste cazuri este vorba de analogii derivative, de vreme ce baza conține deja semnificația pe care ar trebui să o adauge sufixul, așa încât acesta nu formează derivate propriu-zise, cu un alt sens, ci numai variante. Ca inovație în limba română poate fi scoasă în evidență, așadar, capacitatea sufixului de a se atașa și la baze adjectivale și, eventual, la baze verbale.

Din punct de vedere formal este de remarcat că în vechea-osmanlie sufixul avea numai două variante, *-li* și *-li*; evoluția acestora la rom. *-lâu*, *-lău* și mai ales *-liu* este normală (v. III.4.2.5.a). În mai multe cazuri putem presupune că *-liu*/*-lâu* redă, de fapt, variantele *-li*, *-li* ale sufixului turcesc și atunci când în turca modernă avem *-lu* sau *-lü*, de vreme ce în vechea-osmanlie nu existau decât variantele nelabiale ale acestui sufix: *giungiurliu* și *ichituilâu* ar putea proveni din variantele arhaice **cücülü*, respectiv **ikituğlü* ale termenilor *cücülü* și *ikituğlü*. Precizarea este însă neinteresantă pentru împrumuturile românești, deoarece nici tc. *-lu* și *-lü* nu ar fi fost reflectate altfel decât tot prin rom. *-lâu* sau *-liu*. Variantele *-lâu* și *-lău* se găsesc exclusiv în împrumuturi sau în derivate românești formate de la baze împrumutate din turcă; în timp ce *-liu* este singura variantă devenită cu adevărat productivă în română, ea redând, în împrumuturi, nu numai tc. *-li*, ci de multe ori și varianta *-li*.

Forma de feminin a sufixului, *-lie* (rareori și *-lâie*), face parte din mai multe împrumuturi substantivate în turcă sau în română (*cazacie*, *dimerlie*, *ghimirlie* ~ *ghimirliu*, *sarailie* etc.), fără să devină productivă în română ca sufix substantival. De altfel, din cele expuse mai sus rezultă că, în general, productivitatea sufixului *-liu* nu a fost niciodată prea mare și că, în prezent, ea poate fi socotită ca încheiată.

1.4. Sufixul *-lâc*

1.4.1. Sufixul turcesc cu patru variante *-lık*/*-lik*/*-luk*/*-lük*, din care provine cel românesc, are valoare fundamentală de abstractizare, însă poate conferi derivatelor și alte sensuri: atașându-se la adjective, numerale, pronume sau substantive, el formează și denumiri de colectivități (nume colective), de locuri în care se află aceste colectivități, de funcții, instituții sau organisme social-administrative, de îndeletniciri, de obiecte de îmbrăcăminte sau de uz casnic și gospodăresc, de unități monetare sau de măsură, de

plăți sau impozite etc. De asemenea, sufixul turcesc este și adjectival denominal (valoare care nu a fost transmisă în română).

1.4.2. Cele patru variante ale sufixului turcesc, folosite după regulile armoniei vocalice, au luat în română, în cele mai multe cazuri, forma *-lâc* (înv. și *-lăc*) sau, mai rar, *-lic* ori *-luc*, odată cu preluarea numeroaselor împrumuturi care le conțineau: *agărlâc, alcalâc, aralâc, arpalâc, babalâc, bairamlâc, becrilâc, beilic, berbelâc, beșlic, bozagilâc, bucluc, cabazlâc, cadalâc, caimacamlâc, calabalâc, caraghioslâc, cardașlâc, câtlâc, ceapcânlâc, ceapucluc, ceașitlâc, chehaialâc, chiragelâc, ciciclic, ciftlic, cilibilic, ciraclâc, davagilâc, diunurluc, dulgherlâc, dușeclâc, emiclic, geambașlâc, geamlâc, ghiaurlâc, ghigilic, ghiozboiagilâc, ghiundelic, ghiurluc, ghizluc, hagialâc, hainlâc, hamalâc, harabagilâc, iamurluc, ichilic, irmilic, ischiuzarlâc, isnaflâc, iuzluc, mascaralâc, matrapazlâc, mezelic, mofluzlâc, molalâc, mucalitrâc, mumbașirlâc, murdarlâc, musafirîlâc, musiuc, nazarlâc, pașalâc, pazarlâc, pezevenclâc, pișicherlâc, ramazanlâc, reizlâc, riziic, sacatlâc, samsarlâc, saplâc, sariclâc, selamlâc, serdarlâc, spahilic, surghiunlâc, șașcânlâc, șiretlic, telalâc, tembelic, tergimanlâc, tuzluc, ugurlâc, ulemanlâc, ursuzlâc, vechilâc, vizirlâc, zamparalâc, zapcilâc, zaraflâc, zariflâc, zevzeclâc, zurbalâc etc.*

Întrucât nu erau supuși presiunii unor incompatibilități fonetice sau morfologice, vorbitorii români s-au străduit, în general, să preia cuvintele turcești derivate cu acest sufix așa cum sunau ele în turcă. Se observă de la prima vedere că majoritatea împrumuturilor de mai sus se termină în *-lâc*, prin care, în multe exemple, a fost reprodusă fidel varianta *-lik* a sufixului turcesc; mult mai rar, această variantă este redată și prin *-lăc*, deoarece tc. *l* a fost interpretat și ca rom. *ă* (v. III.3.3.1.a), de exemplu în *zapcilâc* ~ *zapcilâc* < tc. *zaptçilik*. Variantele tc. *-luk* și *-lik* sunt redade aidoma în câteva împrumuturi astfel consacrate, greu analizabile sau învechite, în formele *-luc* (*bucluc, ceapucluc, ghiurluc, ghizluc, iamurluc, iuzluc, tuzluc*), respectiv *-lic*, rareori *-lichi* (*beilic, beșlic, ciftiic, cilibilic, emiclic, ghigilic, ghiundelic, ichilic, irmilic, meșelic, mezelic* ~ *mezelichi, rizilic, șiretlic, telpizlic, tembelic*), unele exemple fiind însă concurate de variante în care *-lic* a fost înlocuit prin *-lâc* sau, mai rar, *-lăc* (*beilâc, ciftlâc* ~ *ciflâc, cilibilâc, emiclâc, ichilâc, mișelâc, mezeiâc, șiretlâc, tălpizlâc, tembelâc*). Evident că singura variantă turcească pe care limba română nu a putut-o reda exact a fost *-lük*, aceasta fiind substituită de regulă prin *-luc* sau, izolat, prin *-liuc* (*diunurluc, ghiurluc, ghizluc* ~ *ghiosliuc, iuzluc*).

Din cauza frecvenței sale ridicate, varianta *-lâc*, interpretată uneori ca *-lăc*, a fost aplicată însă în română nu numai pentru a reda tc. *-lik*, ci și în multe împrumuturi – dintre care unele au fost menționate mai sus – în care etimonul avea *-lik* (*becrilâc, berbelâc, dulgherlâc, dușeclâc, mucalitrâc, musafirîlâc, pezevenclâc, reizlâc, serascherlâc, șenlâc* ~ *șenlăc, vechilâc, vizirlâc, zabetlâc, zariflâc* ~ *zariflăc, zevzeclâc*), *-luk* (*ugurlâc,*

ursuzlâc) ori *-lük* (*caraghioslâc, mofluzlâc, surghiunlâc*). Unele dintre aceste derivate au fost preluate, ce-i drept, și în forma etimologică (de pildă *berbelic, caraghiosluc, mofluzluc, pezevenclic, surghiunluc, șenlic, ursuzluc, vechilic, vizirlic, zariflic*), dar au devenit uzuale în varianta creată în română, cu *-lâc*.

În cazuri mai rare, varianta rom. *-lic* a fost folosită și la unele împrumuturi ale căror etimoane au vocale din clasa posterioară, cerând deci varianta *-lik* a sufixului: *capichehaelic* (~ *capichihaelâc* ~ *capichehaialâc* < tc. *kapı kihayalık*), *câtlic* (~ *câtlâc* < tc. *kitlik*), *ciorbalic* (~ *ciorbalâc* < tc. *çorbalık*), *harabagilic* (~ *harabagilâc* < tc. *arabacılık*), *mangealic* (~ *mangealâc* < tc. *mancılık*), *parmaclic* (~ *parmaclâc* < tc. *parmaklık*), *pașalic* (~ *pașaiâc* < tc. *paşalık*), *selamlic* (~ *selamlâc* < tc. *selamlık*), *telalic* (~ *telalâc* < tc. *tellallık*), *zapclic* (~ *zapcilâc* < tc. **zaptçılık*), *zaraflic* (~ *zaraflic* ~ *zaraflic* < tc. *sarraflık*), *zurbalic* (~ *zurbalâc* < tc. *zurbalık*). De regulă, variantele care au *-lic* în loc de etimologicul *-lâc* trebuie considerate ca împrumuturi din neogreacă (un exemplu clar este *calpuzanlic* < ngr. *καλπουζανλική*) sau modelate după corespondentele neogrecești ale etimoanelor turcești. Totuși, un derivat ca *bașlic* „căpețea (la cal); capătul superior al stâlpului (la casele țărănești)” ar putea constitui o excepție, în care varianta rom. *-lic* înlocuiește tc. *-lik* (probabil sub influența sufixului rom. *-ic*), chiar dacă avem și un corespondent neogrecesc: este puțin probabil ca un termen din domeniile călăriei și construcțiilor să ne fi venit mai degrabă de la greci decât de la turci.

Pe de altă parte, derivatele cu *-luc* sau *-lug* în loc de *-lâc* sunt, de cele mai multe ori, împrumuturi din sârbocroată (de pildă *babaluc, pașalug, spăiluc*, v. I.1.2.c). În unele exemple în care *-lâc* alternează cu *-luc* avem totuși a face cu etimoane turcești învechite sau dialectale care înregistrează abateri de la asimilarea vocalică labială, așa cum este cazul lui *babalâc* ~ *babaluc*¹⁵ < tc. *babalık* ~ înv. și dial. *babaluk*, al lui *ghiaurlâc* < tc. *gâvurluk* ~ înv. *gâvurluk*, al lui *samalâc* ~ *samaluc* < tc. *samanlık* ~ dial. *samanluk*, al lui *tahtalâc* ~ *taftalâc* ~ *taftaluc* < tc. *tahtalık* ~ înv. și dial. *tahtaluk*. De asemenea, *giumbușluc* (cu derivatul secundar *giumbușlucar*) a fost creat în română cu varianta *-luc*, supunându-se asimilării vocalice specifice limbii turce, de care creatorii bilingvi ai derivatului erau conștienți; cuvântul are însă și varianta *giumbușlâc*, care nu mai ține seamă de regulile turcești.

Aplicarea frecventă a lui *-lâc* în locul variantei tc. *-lik* nu poate fi însă explicată decât printr-o evoluție pe teren românesc. Mai precis, avem de a face cu generalizarea în română a variantei celei mai frecvente din împrumuturile din turcă. Pentru a confirma această ipoteză este suficient să analizăm cele 94 de împrumuturi enumerate mai sus: etimoanele a 55 dintre ele (58,5%) sunt derivate cu varianta *-lik* a sufixului turcesc, ceea ce înseamnă că numai 41,5% provin din derivate cu celelalte trei variante.

¹⁵ Este vorba aici de varianta *babaluc* a lui *babalâc* „stâlp de lemn”, nu de bănățenismul *babaluc* „moși-strămoși”, care provine din scr. *babaluk*.

Frecvența lui *-lîc* este deci net superioară chiar în limba turcă frecvenței pe care o au acestea din urmă.

1.4.3. Nu este deci de mirare că vorbitorii români au reținut cu precădere varianta *-lîc* a sufixului, pe care au detașat-o din numeroasele împrumuturi și au aplicat-o atât pentru adaptarea unor derivate ale căror etimoane turcești sunt formate cu alte variante, cât și pentru crearea a noi cuvinte în limba română. Rom. *-lîc* este singura variantă devenită cu adevărat productivă, chiar dacă nu lipsesc cu desăvârșire nici derivatele românești formate cu *-lic* sau cu *-luc*. Ea a păstrat valoarea fundamentală de abstractizare a etimonului său, dar și alte nuanțe semantice etimologice, cum sunt cele care conferă derivatului sensul de colectivitate, de funcție etc., formând substantive derivate de la substantive și adjective. În mai multe cazuri, rom. *-lîc* a ajuns să adauge o nuanță depreciativă ori să accentueze sensul peiorativ al bazei.

a) Mai întâi, *-lîc* a fost atașat la unele împrumuturi din turcă: *canatlîcuri* „felurite obiecte de-ale casei” este derivat de la *canat* „oblon, aripă (a unei uși, a unei ferestre etc.); toc de ușă”; *ciorbalîc* „ciorbă îngroșată; mâncare proastă; amestecătură” – de la *ciorbă* „zeamă (acrită) preparată cu legume și carne; talmeș-balmeș”; *haimanalîc* „hoinăreală, vagabondaj” – de la *haimana* „vagabond”; *haramlîc* „lucru nelegiuit, dobândit pe nedrept” – de la *haram* „idem”; *mardalîc* „marfă proastă, sold, rebut” – de la *marda* „idem”; *odalîc* „târlă de vite, stână, adăpost provizoriu, odaie, gospodărie țărănească izolată de sat (cu tot ce ține de ea); toate mobilele și uneltele unei odăi, ale unui adăpost temporar, ale unei gospodării izolate de sat” – de la *odaie* ~ **oda* „adăpost provizoriu, sălaș, gospodărie izolată de sat”; *paielîc* „titlu onorific dat boierilor care nu aveau slujbă de stat” – de la *paia* „demnitate, funcție înaltă; boier fără slujbă de stat care avea respectivul titlu onorific”; *paralîc* „bani mărunți, mărunțiș; bănet” – de la *para* „ban (de valoare mică), monedă (măruntă)”; *peșcheșlîc* „plocon, cadou” – de la *peșcheș* „(sumă de bani sau obiect oferit ca) plocon”; *pușlamalîc* „atitudine, comportare, viață de pușlama” – de la *pușlama* „om nesperios, imoral, pramatie, lichea”; *regealîc* „rugămintă, cerere, solicitare” – de la *regea* „solicitare, intervenție (pe lângă cineva)”; *sangealîc* (~ **sangeaclîc*) „subdiviziune a unui vilaiet, sangeac, sangeacat” – de la *sangeac* „gubernator al unui sangeac” (cu disimilarea lui *c* din grupul *cî*, pentru o pronunție mai ușoară); *toptanlîc*, în loc. adv. *cu toptanlîcul* „cu toptanul” – de la *toptan* (aici fiind vorba de o derivare analogică în urma căreia a rezultat o variantă, nu un nou cuvânt). În cazul lui *ghidușlîc* „ghidușie”, sufixul a fost alipit la un derivat românesc (*ghiduș*) de la împrumutul *ghidî*. Sufixul a contribuit, de asemenea, la formarea variantei *calpuzanlîc* a lui *calpuzanlic* (< ngr. *καλπουζανλίκι*).

b) Atașarea sufixului la cuvinte de alte origini decât aceea turcească, mai ales la împrumuturi romanice sau slave, nu a adăugat nimic nou valorilor sale semantico-derivative etimologice, cu excepția faptului că, de regulă, derivatele au dobândit nuanțe

peiorative¹⁶ sau ironice: *autorlâc* „calitatea de a fi autor”, *avocatlâc* ~ *advocatlâc* „avocatură”¹⁷, *balcanlâc* „balcanism”, *berbantlâc* „purtare, faptă de berbant”, *craillâc* (~ *craillac*) „atitudine, comportare, faptă, viață de crai, de bărbat ușuratic”, *deputatlâc* „deputăție”, *dragomanlâc* „funcția îndeplinită de dragoman”, *farsalâc* „lipsă de seriozitate, impostură, comportament de farsor”, *gangsterlâc* „gangsterism”, *machiaverlâc* „machiavelism”, *muierlâc* „efeminare”, *paiatarlâc* „paiățarie, comportare de paiăță”, *pedantlâc* „pedantism, pedanterie”, *peșitorlâc* „peșit, peșitorie”; *savantlâc* „erudiție; prețiozitate”, *senatorlâc* „titlul, calitatea de senator”, *șafarlâc* „mijlocire, samsarlâc”, *șmecherlâc* „șmecherie”, *șnapanlâc* „escrocherie, pungășie, potlogărie, șarlatanie”, *varvarlâc* „barbarie” etc.¹⁸ Chiar definițiile relevă faptul că *-lâc* corespunde sistematic sufixelor de abstractizare și colective rom. *-ărie*, *-ătate*, *-et*, *-ie*, *-ism*, *-re* și/sau *-ură*.

1.4.4. Și din exemplele de mai sus rezultă că în română au fost create noi variante ale sufixului *-lâc*, desprinse prin falsă analiză din derivate preluate din turcă sau formate în română, având suplimentar o vocală și/sau o consoană care precedă forma etimologică a sufixului; aceste variante nu au dobândit o productivitate prea mare, fiind aplicate doar în puține exemple, de regulă la împrumuturi din turcă:

-alâc: *ghigealâc* (~ *ghigilic* < tc. *gecelik*), *hagialâc* (~ *hagilâc* < tc. *hacılık*), *harabagialâc* (~ *harabagilâc* < *arabacılık*), *mangealâc* (< tc. *mancılık*), *sandalgealâc* (< tc. *sandalcılık*)¹⁹, *selamalâc* (~ *selamlâc* < tc. *selamlık*), *zapcialâc* (*zapcilâc* < tc. *zaptçılık*);

-elâc: *ceftelâc* (~ *ceftlâc* ~ *ciftlâc* ~ *ciftlic* < tc. *çiftlik*), *sandagelâc* (< tc. *sandaıcılık*);

-(V)rlâc ~ **-(V)rluc:** *hagiurluc* (~ *hagialâc* ~ *hagilâc* < tc. *hacılık*), *machiaverlâc* (< *Machiavelii*, cf. *machiavelism*), *pezevenghirlâc* (~ *pezevenglâc* ~ *pezevenglic* < tc. *pezevenglik*), *zapciarlâc* ~ *zapcirlâc* (~ *zapcilâc* < tc. **zaptçılık*)²⁰, eventual și *paiatarlâc* (< *paiăță* sau, poate, prin substituirea cu *-lâc* a sufixului *-ie* din *paiățarie*);

¹⁶ Vezi I. Jordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 296, unde se susține că nuanțele peiorative se datoresc mai ales „contrastului dintre tema apuseană și sufixul oriental: *balcanlâc*”.

¹⁷ *Avocatlâc*, menționat în ȘIO I 55 în forma *avocatlâc*, este considerat împrumut din turcă (*avukatlık*) în Graur 1963/1, 51–52, deoarece are corespondente similare în unele limbi balcanice (ngr. *σοúκατλυκ*, bg. *advokatlâk*), dar opinia generală este că a fost format în interiorul limbii române de la *advocat* (< lat. *advocatus*), modificat ulterior în *avocat* după fr. *avocat*, it. *avvocato*. Tc. *avukat* este socotit împrumut din italiană (TS 1998).

¹⁸ Andrei Avram, în LR XXXIII, 1984, 3, p. 185, avansează ideea că bănățenismul *șalâc* „glumă” ar fi și el derivat cu suf. *-lâc*, însă baza sa ar trebui să fie scr. *šala* „idem”, întrucât un rom. *șală* „idem” nu este atestat în Banat.

¹⁹ În unele exemple de acest fel a intervenit și faptul că grupul /gʲ/ „este nepronunțabil pentru un român” (Graur 1963/1, 98).

²⁰ Ar putea fi vorba, în aceste cazuri, și de epenteze coarticulatorii.

-(V)nlâc ~ -(V)nlichî. *seftenlichî* (< tc. *seftelik), *ulemanlâc* (< tc. *ulemalik*).

Este posibil ca în mai multe dintre aceste cazuri să fie vorba nu de variante dezvoltate din cele împrumutate, ci de fenomene fonetice de adaptare. Cu toate acestea, variantele hipercorecte *mascarlâc* și *zamparlâc* ale lui *mascaralâc* (< tc. *maskaralik*), respectiv *zamparalâc* (< tc. *zamparalik*) sugerează faptul că vorbitorii au fost conștienți de eroarea detașării unei variante *-lâc* și, drept urmare, au purces la înlocuirea hipercorectă a acesteia cu *-lâc*.

O formă rară a sufixului, *-liuc*, care, etimologic, ar fi trebuit să reflecte varianta tc. *-lük* (ca în *ghiosliuc* < tc. *göğüslük*), a fost aplicată aberant unui termen care are vocale posterioare: *chesatliuc* < tc. *kesatlık* ~ *kesatluk*. O variantă și mai rară, *-leac*, probabil influențată de sufixul rom. *-(e)ac*, a înlocuit tc. *-lik* în rom. *teclifsisleac* < tc. *teklifsizlik*.

1.4.5. Există și situații în care sufixul *-lâc* a substituit analogic alte sufixe sau secvențe finale din împrumuturi. Astfel, variantele *-lâc*, *-lic*, *-lichî*, *-luc*, *-alâc* și *-nlâc* au înlocuit secvențe finale asemănătoare fonetic, care au putut fi interpretate drept sufixe, în împrumuturi de felul următor: *ceaclâc* ~ *ciclic* (~ *ceacric* ~ *cicric* ~ *cicărc* < tc. *çikrik* ~ *çikirik*); *ghiumurluc* (~ *ghimuruc* ~ *ghiunruc* < tc. *gümruk*); *selamalâc* ~ *salamalâc* ~ *selamlâc* ~ *salamanlâc* ~ *salamalichiu* (~ *selamalec* ~ *selam-malichim* < tc. *selâmaleyküm*); *tumurluc* (~ *tumuruc* < tc. *tomuruk*). În *curvasalâc* ~ *curvășărlâc* ~ *curvășărie* ~ *cărvășărie* (< tc. *karvasariye*) și *zinghirlic* ~ *zinghirliu* ~ *zingirliu* (< tc. *zincirli*) avem de a face cu substituirea prin *-lâc/-lic* a unor sufixe reale, *-ărie* și *-ie*, respectiv *-liu*. Un caz de excepție, în care *-lic* a fost atașat direct la un cuvânt turcesc, îl constituie *birlic* (pentru care v. 3.1.1.3).

1.4.6. Deși Vraciu 201 este de acord cu opinia conform căreia sufixul *-lâc* a redevenit „productiv în ultima vreme”, dând „derivate de la teme noi: *avocatlâc*, *farsalâc*, *gangsterlâc*, *pedantlâc*, *savantlâc*, *șmecherlâc*”²¹, apreciem că această situație ar putea fi valabilă pentru prima jumătate a secolului al XX-lea – când în rândul intelectualilor a existat o modă a derivării cu *-lâc* a unor abstracte ironizatoare, depreciative –, dar nu mai este confirmată de realitatea lingvistică de după anul 1950: dintre derivatele citate mai sus ca neologisme, doar *savantlâc* și *șmecherlâc* sunt incluse în DEX (primul cu mențiunea „familiar”, iar al doilea – „rar”), în timp ce Coteanu 1985, 215–223 nici nu mai menționează sufixul *-lâc* printre sufixele de abstractizare sau colective ale limbii române contemporane. Probabil că *-lâc* și-a încheiat în prezent ciclul productiv, trecând în rândul sufixelor moarte.

²¹ Vezi I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 296.

1.5. Sufixul *-man*

ȘIO I 55 îl adaugă pe *-man* la seria sufixelor de origine turcă, exemplificând prin câteva cuvinte împrumutate (*busurman*, *dușman*, *gugiuman*, *ortoman*, *talașman*, *tergiman*²²); deducem că este vorba, de fapt, despre un sufix turcesc care nu a fost preluat, adică nu a devenit productiv în română.

În turcă există într-adevăr nu unul, ci două sufixe omonime, ambele având două variante, *-man/-men*: unul are valoare augmentativ-intensivă și formează adjective, adesea depreciative, de la adjective (*kocaman* „foarte mare, enorm” < *koca* „mare”, *küçümen* „foarte mic” < *küçük* „mic”, *şişman* „foarte gras” < *şiş* „umflat” etc.), iar celălalt formează nume de agent de la verbe (*öğretmen* „învățător” < *öğret-* „a preda”, *sayman* „contabil” < *say-* „a număra” etc.). Secvența finală *-man* face parte din structura unor derivate turcești preluate în română sau a unor împrumuturi pe care vorbitorii români le-ar fi putut interpreta drept derivate turcești²³: *caraman*, *dizman*, *dușman*, *firman*, *gugiuman*, *harman*, *liman*, *suliman*, *tălășman*, *tergiman* etc. Trebuie remarcat însă că, poate cu excepția lui *caraman*, nici măcar împrumuturile derivate cu *-man* nu sunt analizabile în limba română, întrucât bazele lor nu au fost și ele preluate. Mecanismul care ar fi putut duce la detașarea unui astfel de sufix ar fi fost, așadar, nu compararea derivatelor cu bazele lor împrumutate, ci numai compararea împrumuturilor terminate în secvența *-man*, care să fi fost interpretată drept sufix datorită frecvenței sale. Detașarea secvenței finale a mai multor cuvinte care o conțin numai accidental și transformarea ei în sufix ar constitui însă un caz de excepție, a cărui probabilitate este redusă.

Totuși, avem fără îndoială și un sufix românesc *-man*, care, ca și cel turcesc, are valoare augmentativ-intensivă²⁴ și formează în limba populară substantive și adjective din categoria epitetelor negative, pornindu-se de la baze nominale din aceeași categorie, uneori cu ajutorul unei vocale de legătură, de regulă cu *-o-*. Ceea ce adaugă sufixul *-man* este conotația ironică sau glumeață, care constituie însăși rațiunea și resortul derivării. Noile cuvinte au, ce-i drept, nuanțe peiorative, pe care le conferă însă nu valoarea sufixului, ci sensul bazei: *gogoman* „(om) prostănac” < *gog* „băiat sau

²² Unele dintre cuvintele citate s-au dovedit însă a fi de alte origini (*busurman* < rus. *busurman*, v. CDER; *ortoman* < cum. *ortaman, v. Drimba 2001, 317–318).

²³ Unele, cum sunt tc. *dușman* și *firman*, au fost împrumutate *ad litteram* din persană.

²⁴ Este vorba, desigur, de un alt sufix decât omonimul neologic *-(o)man* preluat din franceză în împrumuturi cum sunt *angloman*, *cocainoman*, *meloman*, *mitoman*, *morfinoman* etc. și folosit în derivate românești ca *bacșișoman*, *grecoman*, *procesoman*, *scriptoman*, *ședințoman*, *turcoman* etc. (v. Hristea 57–59), în care el atribuie derivatelor sensul de „persoană care are o manie, o preocupare (exagerată), o aplecare, o înclinație (bizară) sau admirație față de ceea ce exprimă substantivul-bază” (valoare pe care o are, dintre sufixele de origine turcă, *-giu*).

tână prost, tont" + sufixul „expresiv” *-man* (CDER)²⁵; *hoțoman*, definit ca „augmentativ al lui *hoț*; om ticălos, șarlatan; om ștregar, șmecher” și explicat din *hoț* „persoană care fură; om șmecher, șiret; (adjectival) care fură; viclean” + sufixul *-oman* (DEX) sau sufixul „expresiv” *-man* (CDER); *lotroman* „bandit” < *lotru* „hoț, tâlhar, bandit” + sufixul *-man* (CDER). Un derivat care pare a fi recent, de la adjectivul *zgârcit* sau de la verbul *a se zgârci*, este *zgârcoman* „(om) foarte zgârcit”, inserat în revista „Academia Cașavencu”, nr. 49, 7–13 dec. 2004, p. 7: „*bugetul alocat fraudei a fost luat mult mai în serios acolo (în Ucraina, n.n.) decât l-au luat zgârcomanii de pesediști aici*”. Un alt cuvânt probabil derivat cu *-man* este *capsoman* „persoană încăpățânată; om prost” (fără etimologie în DA), comparat în DEX cu alb. *kaps* („constipat” și „încăpățânat”, provenind din tc. *kabz* „constipat; uluit, încurcat, aflat în încurcătură; șomer”), iar CDER afirmă că termenul „pare a fi un derivat expresiv de la *cap*, cu suf. *-man*, ca *gogoman*, *hoțoman* etc.” Sufixul rom. *-man* apare și în alte cuvinte evident derivate, din care lipsește însă vocala de legătură *-o-* (care ar putea fi numai atrasă de *o* din tema primelor trei derivate de mai sus, iar în *capsoman* și *zgârcoman* să fie analogică), de pildă în *diliman* „nebun, țicnit” < *diliu* „idem” (v. în vol. II, *Dicționar*, s.v. *diliu*). Existența sufixului poate fi probată și prin faptul că împrumutul *gugiuman* „căciulă de samur” a dezvoltat în română, prin derivare regresivă analogică, o variantă *gugiu* „un fel de glugă la mantalele țărănești; scufie, bonețică”. Unii autori presupun, nu fără temei, că este vorba, de fapt, de o variantă *-oman* a sufixului augmentativ *-an*, dezvoltată din acesta, în paralel cu variantele *-ovan* din *prostovan* și *-oran* din *chițorar*²⁶.

Ca sufix augmentativ-intensiv sinonim cu *-ac*, *-an*, *-ălău*, *-olan*, *-ovan* (*proștac*, *proștan*, *proștălău*, *proștănac*, *proștolan*, *proștovan*), rom. *-(V)man* a avut și, se pare, continuă să aibă o productivitate extrem de redusă. El a devenit însă și sufix antroponimic: *Dârloman*, *Doliman*, *Luciman*, *Petriman* etc. (vezi Iordan 1983, s.v.); cu această valoare îl folosește I. Budai-Deleanu în *Țiganiada* pentru a forma porecle cu sens transparent, nu numai în *Gogoman*, care este o transpunere în onomastică a termenului comun, ci și în *Goleman* < *gol* (cf. Coteanu 1981, 174). Prezența derivatelor românești cu *-man* și în Transilvania (*lotroman* este eminent ardelenesc), precum și în antroponimia veche sugerează ipoteza că sufixul nu a fost preluat, nici măcar cu valoarea sa augmentativ-intensivă, din turca-osmanlie și că este mai vechi decât influența acestei limbi, dar în acest moment nu ne putem pronunța cu convingere și convingător asupra originii sale.

²⁵ După DA, derivat cu suf. *-oman*; după TDRG, deformare a lui *gogu-mamii*; DEX se mărginește să îl compare cu *gog*. Cuvântul se găsește și în ucraineană: *gogoman* (DA).

²⁶ „Sufixe *-ovan*, *-oman* și *-oran* sunt combinații rare și învechite ale lui *-an*” (Coteanu 1985, 191).

1.6. Elementul de compunere *baş*

1.6.1. Elementul de compunere *baş* provine din tc. *baş* (subst.) „cap; căpetenie, șef, comandant”, (adj.) „principal, prim, întâi, de frunte, de căpătâi, cel mai de seamă, de rangul întâi”, care a intrat în română în structura unui mare număr de împrumuturi compuse, fie ca prim element, fie ca element final al acestora. În multe împrumuturi din domeniul politico-administrativ, *baş* este sinonim cu rom. *vel-*, *velit*, *mare* (din *vel-comis*, *vel-logofăt*, *vel-paharnic*, *boier velit*, *mare logofăt*, *mare paharnic*), fiind chiar înlocuit de *vel* în compuse ca *vel-cafegiu* (cf. *cafegi-bașa*), *vel-caftangiu* (cf. *caftangi-bașa*), *vel-ceauș* (cf. *baş-ceauș*), *vel-conacciu* (cf. *baş-conacciu*), *vel-peșchirgiu* (cf. *peșchirgi-bașa*) etc. (v. III.5.2.4.b).

De regulă, etimoanele turcești ale compuselor cu *baş* nu sunt, la drept vorbind, decât fie îmbinări sintactice atributive în care *baş* este adjectiv, precedând substantivul, fie construcții determinative în raport de anexiune, în care *baş* este substantiv și constituie elementul determinat, deci final al îmbinării, fiind însoțit de sufixul posesiv, în forma *başı*. Toate aceste îmbinări sintactice au fost preluate în română în calitate de cuvinte compuse (v. III.5.2.1). Iată câteva exemple pentru cele două tipuri de împrumuturi:

a) *baş-aga*, *baş-bacăcul*, *baş-beșleagă*, *baş-boier*, *baş-bulucbaş*, *baş-buzuc*, *baş-caimacam*, *baş-capichihaije*, *baş-capigiu*, *baş-căpitan*, *baş-ceauș*, *baş-ciohodar*, *baş-conacciu*, *baş-galion*, *baş-muhasebea*, *baş-salahor*, *baş-tergiman* etc., în care *baş* are sensul „primul, întâiul, cel din frunte, principal, cel mai de seamă, de frunte”, conferind compusului semnificații de tipul „căpitanul, comandantul, șeful, conducătorul celor denumiți de elementul secund al compusului” sau „titlu, funcție, instituție, obiect etc. de categoria întâi, de prim rang, principal, de frunte”;

b) *ahci-bașa*, *arabagi-baş*, *avgi-bașa*, *balgi-başă*, *bazarghean-başă*, *berber-bașa*, *bulucbaşă*, *capigi-başă*, *ceauș-bașa*, *ciohodar-bașa*, *ciribaș*, *conacci-baş*, *hamalbaș*, *saraci-bașa*, *seimen-bașa*, *șatârbaș*, *tabla-bașa*, *telal-bașa*, *terzi-bașa*, *tutungi-bașa* etc., în care *-baş*, *-bașa* sau *-başă* are semnificația „cel mai de seamă dintre ceilalți, fruntaș, frunte, șef, cap, comandant, staroste”, conferind compusului sensuri de tipul „șeful, comandantul, starostele, primul, întâiul, cel mai de seamă, cel mai răsărit, mai valoros dintre cei denumiți de elementul prim al compusului”.

Se remarcă înțelesul identic pe care *baş* îl atribuie compuselor din care face parte, indiferent dacă este, ca adjectiv, elementul prim sau, ca substantiv, elementul secund al acestora (v. FCLR I 147–148). Nu lipsesc nici împrumuturile compuse din trei termeni, în care *baş* este atât element prim, cât și element final al compusului: *baş-bulucbaş* „căpetenia comandanților de bulucuri”, *baş-capigi-baş* „căpetenia tuturor capigiilor (inclusiv a căpitanilor cetelor de capigii), mare șambelan la curtea sultanului”.

Unele dintre compusele cu *baş* împrumutate din turcă au fost adaptate („românizate”) după cuvinte autohtone: *baş-boier* „boier de rangul întâi, boier mare, boier velit; primul boier al țării (ales pentru a ține provizoriu locul domnitorului)” provine din tc. *başboyar* „idem”, adaptat după rom. *boier* (v. Drimba 1959, 27–28); *baş-căpitan* „căpitan de frunte” < tc. *başkaptan* ~ *başkapudan* „căpitan al unei nave”, adaptat prin etimologie populară după rom. *baş* „de frunte” și *căpitan*, care au influențat atât forma, cât și sensul termenului; *bărbier-bașa* este o variantă a lui *berber-bașa* „bărbierul-șef al curții” (< tc. *berber baş*), adaptată după rom. *bărbier*.

1.6.2. Detașat din astfel de împrumuturi, *baş* a devenit productiv ca element de compunere românesc²⁷, folosit atât în poziție inițială, ca prefixoid („pseudoprefix”), cât și în poziție finală, ca sufixoid, cu unele dintre sensurile etimologice menținute, și anume cu cele de „șef” și „prim, întâi, de frunte, de căpătâi, cel mai de seamă, cel dintâi (dintre...), cel mai răsărit”. Aceste sensuri nu au fost supuse în română decât unor nuanțări, adesea cu caracter ironic („cel mai bun, cel mai tare, cel mai grozav [dintre...]”); el a dezvoltat însă, în română, și capacitatea de a se alipi ca prefixoid la adjective calificative (susceptibile de substantivare), cărora le conferă gradul de comparație superlativ („cel mai..., extrem de...”), având îndeosebi rolul de a accentua semnificația negativă a bazei²⁸. Datorită acestor valori, *baş-* este sinonim cu *ultra-, extra-, arhi-, super-*.

a) Ca prefixoid, rom. *baş-* s-a combinat cu substantive românești de origini diverse: *baş-buza* „boza (= bragă) de cea mai bună calitate”, *baş-cărăuș* „cărăuș-șef”, *baş-ciocoi* „ciocoi de frunte”, *baş-general* „general comandant peste ceilalți generali”, *baş-hingher* „șef al hingherilor, hingher-șef”, *baş-neguțitor* „neguțător de frunte”, *baş-rachiu* ~ *bașa-rachiu* „rachiu de cea mai bună calitate”, *baş-răzeș* „răzeș fruntaș”, *baş-țarigrădean* „locuitor de frunte al Țarigradului”; *baş-vânător* „șeful vânătorilor oficiali ai curții domnești” (probabil traducere a lui *avcı-bașa* „idem” < tc. *avcı baş*). Faptul că *baş* s-a combinat și cu elemente lexicale împrumutate din turcă (în *baş-buza* și *baş-rachiu*) nu are decât o relevanță redusă pentru discuția de față.

Tot în calitate de prefixoid, *baş-* a intrat în combinație cu adjective care pot fi și substantive: *baş-bătăuș* „bătăuș de frunte, cel mai bătauș”, *baş-bătrân* „foarte bătrân, cel mai bătrân, bătrân de vază”, *baş-calic* „cel mai calic, sărac în gradul cel mai înalt posibil”, *baş-marghiol* „foarte marghiol, ștregar de frunte, șmecher în cea mai mare măsură”, *baş-neghiob* (scris și *başneghiob*) „extrem de neghiob, foarte prost, neghiob între neghiobi”.

²⁷ Vezi FCLR I 147–148; elementul de compunere *baş* a fost considerat, greșit, prefix superlativ de către Rodica Ocheșeanu, *Prefixele superlative în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, 1959, p. 31–32.

²⁸ Nu este vorba de conferirea unei „nuanțe nefavorabile”, cum susținea ȘIO I 55, ci numai de intensificarea nuanței depreciative pe care baza o deține deja.

b) După modelul compuselor împrumutate în care *-baş(a)* este element final, acesta a devenit și sufixoid în română, intrând în structura câtorva cuvinte compuse: *boier-bașa* „boier de frunte”, *cocoș-baş* „cocoșul care cântă primul (dintre toți ceilalți cocoși din ogradă sau din sat)”, *contăș-baş* „contăș de gală”, *portar-bașa* „șeful portarilor” (acesta din urmă fiind, probabil, calc parțial după *capigi-bașa* < tc. *kapıcı başı*, în care sensul de bază al lui *kapıcı* este „portar”).

1.6.3. Trebuie precizat faptul că toate compusele românești cu *baş* sunt astăzi învechite. Într-o vreme relativ productiv în limba populară, elementul de compunere *-baş-* și-a încheiat acțiunea de formare a cuvintelor în limba română.

2. PROCEDEE DE FORMARE ÎMPRUMUTATE

2.1. Un procedeu special de formare a cuvintelor, preluat în română și în alte limbi balcanice după modele turcești, îl reprezintă tipul de „*formule rimate*” care în limba turcă poartă denumirea de *reduplicare* și care constă în repetarea unui cuvânt, fie cu inițiala consonantică înlocuită, de obicei prin consoana *m-*, fie cu inițiala vocalică precedată de această consoană. Procedeele au fost studiate de Graur 1963/1, 18–23, care arată că în limba turcă se formează în acest fel cuvinte compuse cu valoare expresivă, ale căror elemente nu se pot disloca sau izola unul de celălalt. Trebuie să precizăm că în majoritatea exemplurilor turcești nu este vorba, de fapt, despre cuvinte compuse propriu-zise ori măcar despre locuțiuni, de vreme ce reduplicarea poate fi aplicată *ad hoc*, ocazional, în limbajul popular, oricărui substantiv uzual al limbii turce, iar între cele două elemente pot fi totuși intercalate alte cuvinte: la exemplele date de autorul menționat adăugăm unul care evidențiază tocmai faptul că astfel de cuvinte formate prin reduplicare pot fi uneori izolate de termenul de bază, dacă sunt utilizate în corelație cu acesta: am întâlnit așa-zisul „cuvânt compus” *para mara* „bani și altele asemenea” folosit și în fraza *para yok, mara yok* „nu sunt bani și nu sunt nici altele similare”.

În opinia lui Al. Graur, procedeele au fost preluate din turcă în bulgară, dacoromână și aromână, fiind folosite în română pentru formarea unor cuvinte compuse („rimate”) similare. Astfel de exemple românești, care sunt într-adevăr cuvinte compuse, sunt *caca-maca* „fleac, vax; mare scofală!” (cf. tc. *şaka maka* „mai în glumă, mai în serios; fără a da importanță unei dificultăți”), *câr-mâr* sau *gâră-mără* „ceartă; tocmeală”, *cigă-migă* „fleacuri”, *handra-mandra* „încoace și încolo”, *sărac-mărac* „foarte sărac”, *pardon mardon* (la V. Alecsandri, v. Avram 1983, 322), formula *sorcova-morcova* din jocurile de copii (în care apropierea de *morcov* este foarte probabilă) etc. Un alt tip este constituit de cuvinte izolate care încep cu *m-* și care, după Al. Graur, probabil că au fost detașate

din astfel de „formule rimate”. Perechea originală a acestor noi cuvinte poate fi un împrumut din turcă, de pildă *mondoc* „copil” < *bondoc* < tc. *bunduk*, *muhurdan* < *buhurdar* < tc. *buhurdan* (care ar fi putut avea însă și o pereche *muhurdan), sau poate fi de orice altă origine: *mandosi* < *fandosi*, *măciulie* < *căciulie*, *meteahnă* < *beteahnă*, *mișorlan* < *chișorlan*, *molând* < *bolând* etc.

Alți cercetători au demonstrat însă că, pe de o parte, procedeul substituirii prin *m* a altor consoane în poziție inițială este mai larg răspândit decât spațiul în care sunt vorbite limbile la care se referă Al. Graur (fiind prezent și în neogreacă, armeană, unele limbi indo-iraniene, semitice și cauzaziene)²⁹, că el este folosit și în Transilvania și, în consecință, ar putea proveni în română nu numai din turcă, ci și din alte limbi, ori s-ar putea datora preferinței limbii române – și a altor limbi – pentru consoanele labiale la inițiala celui de-al doilea termen al formulelor rimate, și că, pe de altă parte, unele cuvinte cu *m* inițial provin din formule rimate „create fără intervenția influenței turcești” sau sunt rezultatul unei substituirii „care nu presupune existența unei formule rimate” și cu atât mai puțin consecința înrăuririi limbii turce (Avram 1983, 327–329). Adăugăm că în multe dintre cazurile în care *m*- înlocuiește un *b*- am putea bănui drept cauză o simplă nazalizare a ocusivei labiale, fenomen fonetic care s-a putut produce fie în română (v. III.3.3.3.r), fie în turcă (cf. tc. *mahana* < pers. *behāne*, tc. *makara* < ar. *bekere* sau *bekkāre*, tc. *menekşe* < pers. *benefşe* etc.; v. TS 1998).

Corectivele aduse teoriei „formulelor rimate” a lui Al. Graur nu contrazic însă principiile și fundamentele acesteia, ci doar reduc proporțiile ei. Rămâne în picioare faptul că avem a face, în mai multe cazuri, cu un tip particular de calchiere a unor modele turcești, care constă în copierea nu a structurii unui anumit cuvânt sau a unei anumite unități frazeologice, ci a înseși modalității de formare, prin „reduplicare”, a unor cuvinte compuse de tipul „formulelor rimate”. Procedeul a fost preluat nu atât prin intermediul unor împrumuturi lexicale de tipul rom. *techer-mecher* „imediat; cu sila” < tc. *teker meker*, cât mai ales prin imitarea de către bilingvi a modelelor turcești. Există însă, fără îndoială, și exemple de substituție prin *m* a altor consoane inițiale, fie în formule rimate, fie mai ales în cuvinte care nu au fost utilizate în astfel de formule, a căror creare nu trebuie pusă neapărat pe seama influenței turcești.

2.2. Unor procedee specific turcești de formare a cuvintelor și îmbinărilor stabile de cuvinte li se datorează, în ultimă instanță, și etimoanele compuse, sintagmatice sau frazeologice care au fost transpuse în română prin calc de structură. Am preferat să prezentăm exemplele respective în capitolul destinat sintaxei (v. III.5.2.4), întrucât toate îmbinările sintactice etimologice calchiate au fost, de fapt, adaptate la topica

²⁹ Vezi Félicien Brânzeu, *Un procédé oriental qui exprime l'approximation ou l'emphase: la reduplication à m- initial*, în „Garp Filolojileri Dergisi”, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1947, p. 35–56.

românească, deci supuse regulilor proprii limbii române de alcătuire a unităților lexicale și frazeologice. Deși copierea modelelor pe care le-au constituit îmbinările sintagmatice sau frazeologice turcești este evidentă în toate cazurile, nu putem vorbi și de împrumutarea procedeele de compunere și de alcătuire a unităților frazeologice ale limbii turce, de vreme ce, dimpotrivă, structurile etimologice calchiate au fost supuse principiilor și normelor românești de formare a cuvintelor și locuțiunilor, cu determinantul postpus determinatului, tot așa cum v. sl. *drěveno maslo* a fost calchiat în forma *untdelemn*, rus. *trudoden'* – în forma *zi-muncă*, iar germ. *Blitzkrieg* – în forma *război-fulger*, cu topica inversată. Copierea modelelor a fost, așadar, inexactă, adaptată la regulile sintacticii românești, încadrându-se mai degrabă în tipul de calcuri mai libere pe care Uriel Weinreich³⁰ le-a numit „loan rendition”, în opoziție cu „loan translation”. Despre împrumutarea unor procedee turcești de formare am fi putut vorbi dacă, de pildă, tc. *kara biber*, *çobançantası* și *Arnavut buğdayı* ar fi fost transpuse în formele aberante (și ilare) **negru-piper*, **cioban(ului)-traistă*, respectiv **arnăut-grâu*. Limba română nu a avut disponibilitatea de a reda cu fidelitate topica turcească, fiind nevoită să recurgă la propriile-i mijloace sintactice pentru a reproduce structurile-model din limba de origine (*piper negru*, *traista-ciobanului*, *grâu arnăut*).

3. FORMAREA A NOI CUVINTE ȘI VARIANTE

Tot ceea ce a ieșit la iveală în capitolele precedente despre influența turcă – pe care am analizat-o din puncte de vedere diferite, în funcție de ramurile lingvisticii – demonstrează că sistemul limbii române a contribuit din plin la modelarea împrumuturilor lexicale, care au fost supuse la modificări substanțiale sub acțiunea regulilor fonetice, morfologice și sintactice românești. Nici domeniul formării cuvintelor nu face excepție de la regulă.

Pe de o parte, multe cuvinte împrumutate și-au urmat evoluția ca unități ale limbii primitive: unele au constituit baze pentru noi derivate ori au intrat în compuse sau în locuțiuni formate în limba română; altele au fost remodelate după cuvinte sau afixe ale limbii române, adeseori ca urmare a falsei analize a formelor etimologice. Pe de altă parte, în multe situații – cum sunt derivările progresive și regresive de la etimoane turcești, unele deraieri derivative analogice, numeroasele deformări ale etimoanelor prin contaminație, etimologie populară etc. –, procedeele românești de formare a cuvintelor au fost aplicate nu asupra cuvintelor deja preluate, ci chiar asupra etimoanelor. De altfel, din perspectiva consecințelor sale, și condensarea lexico-semantică a unor îmbinări sintactice sau cuvinte compuse turcești (v. III.5.2.3) poate fi considerată un

³⁰ *Languages in contact. Findings and problems*. Ed. a VI-a. Haga-Paris, 1968, p. 51.

procedeu de formare a cuvintelor, chiar dacă, în acest caz, rațiunea modificărilor respective a ținut mai mult de adaptarea sintagmelor turcești la sistemul limbii române.

Rezultatele tuturor acestor schimbări petrecute pe terenul limbii române au fost fie cuvinte noi, care au dobândit alte sensuri decât bazele lor, fie variante inedite create prin aceleași procedee³¹. Dezvoltările datorate procedeeleor de formare constituie, în fond, schimbări intervenite în învelișul sonor al cuvintelor, tot așa cum, în planul conținutului, acestea au cunoscut numeroase evoluții semantice ulterioare pe teren românesc.

Se pune întrebarea dacă aceste modalități de extrapolare și împrumutare a lexicului împrumutat au mai depins de procesul prin care limba turcă și-a exercitat înrâurirea asupra limbii române sau, dimpotrivă, este vorba despre fenomene total independente de această influență. Răspunsul nu poate fi decât echivoc: evident că împrumuturile au trecut prin transformări care nu au depins nemijlocit de limba donatoare, ci de locul și rolul pe care cuvintele preluate le-au dobândit în sistemul lexical românesc; totuși, ele nu ar fi cunoscut niciun fel de evoluții și dezvoltări, ci ar fi fost imuabile sau efemere, dacă diferitele căi și modalități ale înrâuririi nu le-ar fi conferit de la bun început un anumit loc și un anumit rol în limba română, ba, mai mult, noile cuvinte și variante create pe teren românesc nici nu ar fi putut lua naștere dacă influența turcă nu ar fi existat. De aceea, ni se pare pe deplin îndreptățit să prezentăm măcar unele dintre cele peste 2.000 de cuvinte nou formate în limba română prin derivare, compunere sau conversiune, precum și unele dintre numeroasele cuvinte și variante create sau remodelate prin trunchiere, analogie lexicală (derivativă), etimologie populară, contaminație, condensare lexico-semantică și deraiere lexicală. Întrucât conțin elemente preluate din limba donatoare, cuvintele astfel formate trebuie considerate de origine turcă, la fel ca și împrumuturile preluate nemijlocit din limba turcă.

3.1. Derivarea

Principalul procedeu de formare a cuvintelor, derivarea (mai ales cea progresivă și în special sufixarea) a constituit mijlocul cel mai important de îmbogățire pe cale internă a lexicului românesc de origine turcă.

Ca și în alte compartimente ale limbii, și în domeniul derivării a intervenit uneori analogia, astfel încât sufixele românești au constituit nu numai elemente cu ajutorul cărora au fost formate noi cuvinte („derivate propriu-zise”), ci și modele după care au fost create pseudoderivate („false derivate”) progresive sau regresive, ca variante ale formelor originare. Chiar și derivarea direct de la cuvinte turcești a avut ca temei

---

³¹ Desigur că variante au apărut și ca urmare a modificărilor fonetice și/sau morfologice de diferite tipuri, fără nicio legătură cu procedeele de formare a cuvintelor.

prezența în mintea vorbitorilor a unor modele derivative și, implicit, a unor sufixe românești. Analogia lexicală derivativă a intervenit însă cu și mai multă forță în situațiile în care diferite secvențe finale, care erau sau nu erau elemente de derivare, au „deraiat” sub influența unor sufixe. Acestea au substituit sufixele originare sau secvențele interpretate drept sufixe, dar și unele terminații care nici măcar nu puteau fi confundate cu vreun sufix românesc.

3.1.1. Derivarea cu sufixe

3.1.1.1. Derivate propriu-zise cu sufixe

Se poate vorbi despre derivate propriu-zise cu sufixe numai atunci când ele reprezintă un alt cuvânt decât baza, deoarece sufixul le-a adăugat un sens inedit, suplimentar, diferit de acela al bazei, precum și, eventual, o altă valoare lexicogramaticală. Derivate reale sunt și cuvintele în care sufixul, deși nu schimbă fundamental sensul bazei, adaugă o anumită nuanță de conținut sau de stil, fiind, de exemplu, diminutival, augmentativ, depreciativ etc.

Apropie toate sufixele lexicale românești au fost folosite pentru crearea unor *derivate propriu-zise*, adică a unor noi cuvinte ale căror sensuri sau nuanțe semantice sunt diferite de cele ale împrumuturilor din turcă, fapt care dovedește că acestea din urmă au devenit elemente curente, asimilate și adaptate, capabile să constituie baze pentru derivare și uneori chiar pentru alcătuirea unor bogate familii de cuvinte.

Derivatele de la împrumuturi din turcă s-au supus regulilor generale de alternanță fonetică și consonantică: *aienesc* < *aian*, *atlăjel* < *atlaz*, *avățoi* < *avat*, *ciufuție* < *ciufut* etc. În numeroase cazuri, sufixele s-au alipit prin eliminarea desinenței sau chiar a unei secvențe care părea a fi desinență a cuvântului-bază (de pildă *cherestar* < *cherestea* + *-ar*, *cherestegie* < *cherestegiu* + *-ie* sau verbul *chesăgi* < *chesăgiu* + *-i*). Cazuri complexe de derivare sunt cele de tipul *șișcar*, provenind, desigur, din *șiș* și având la finală sufixul de nume de agent *-ar*, însă în modul de formare a derivatului a intervenit contaminația lui *șiș* cu *brîșcar*.

Prezentăm mai jos o listă bogată de derivate, grupate după sufixele cu ajutorul cărora au fost formate³²; unele sufixe sunt compuse, de exemplu *-ărie*, sau dezvoltate cu „interfixe” („elemente de dezvoltare”) cum sunt *-al-*, *-an-*, *-ăl-*, *-el-*, *-ul-*, *-ur-* etc., de origine morfologică (v. Graur 1968/1, 263–266) sau analogică. Cei interesați vor putea consulta partea de dicționar pentru a afla detalii despre semantismul, răspândirea și atestările derivatelor. Cazurile speciale de sufixare prin analogie derivativă, ale cărei rezultate nu sunt cuvinte noi, ci variante având același sens ca și baza, sunt prezentate

³² Dintre lucrările importante privitoare la sufixele românești și sensurile lor, următoarele au un caracter mai cuprinzător: Pascu 1916; Coteanu 1985, 184–227; FCLR III/1; Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București, 1978; Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.

în continuare, sub 3.1.1.2. În schimb, dăm în paranteze baza derivatelor primare atunci când ea este mai greu recognoscibilă, precum și (cu caractere drepte) derivatele secundare, iar când este cazul amintim și unele nume proprii formate cu sufixele respective (acestea au putut deveni, eventual, și pur onomastice, prin neutralizarea valorii originare). Nu includem însă infinitivele lungi, supinele și participiile cu valoare adjectivală decât dacă sensul lor este diferit de acela al cuvântului-bază sau dacă verbul de la care provin aceste forme nu este atestat la alte moduri; în aceste situații, ele sunt considerate derivate directe de la împrumuturi, chiar dacă, teoretic, existența verbului poate fi presupusă. Derivatelor prezentate mai jos li se adaugă cele formate de la împrumuturi cu ajutorul sufixelor preluate din turcă, menționate în paragrafele dedicate acestora (v. mai sus, 1).

a) Sufixe substantivale:

-ac(ă) ~ -ag(ă) (două sufixe cu valoare identică, adesea substituindu-se reciproc): *cioinac ~ cioinag ~ ciuinag* (< *ciuin*), *păpăragă* (< *papară*).

-ache (diminutival, însă poate adăuga sensului bazei și o nuanță de dispreț, de desconsiderare sau poate forma termeni de asemănare cu ceea ce exprimă substantivul-bază): *dilache* (< *diliu ~ deliu*), *farfarache*, *fudulache*, *mangafache*, *samurache*; *Dandanache*, *Samurache*, *Trahanache*.

-ale (augmentativ și de intensificare expresivă a sensului): *dăndănaie* (< *dandana*), *harabaie* (< *haraba*), *păpăraie* (< *papară*), *zăgăraie* (< *zagara*).

-an| -ană| -ancă ~ -(ul)ean| -(ul)eană| -(ul)eancă (augmentativ sau pentru nume de agent; formele feminine pot crea și derivate independente): *câșlan* (< *câșlă*), *chiaburan*, *chiloman* (< *chilom*; chilomănesc), *dărăcan* (< *darac*), *durlăcan* (< *durlac ~ turlac*), *puștan ~ puștean* (< *puști*; puștancă), *sofan* (< *sof ~ zof*), *șecan* (< *șaică*), *șofrancă* (< *sofra*), *tarlan* (< *tarla*), *turcan*; *Șeican*, *Turcan(u)*.

-ar ~ -er|înv. și -ear ~ -ălar| -elar (formează nume de agent, care pot funcționa uneori și ca adjective, sau nume de instrumente; a dobândit și valoare antroponimică; derivatele secundare în *-ie* se confundă formal cu derivatele primare în *-ărie*): *arșicar*, *baçșișar*, *bidinar* (bidinăreasă), *bogasier* (bogasierie, bogasieresc, bogasieri [vb.], desbogasieri), *bostănar*, *buclucar* (buclucăriță), *bursucar*, *cabazlicar*, *caicar*, *caldărâmar*, *cașcavalar*, *catârar*, *caucar*, *cănger*, *câșlar* (câșlăriță, câșlăreasă), *ceairar*, *ceaprazar* (ceaprazărie, ceaprazăresc), *chebar*, *cherestar* (cherestărie), *chioșcar*, *chipcelar*, *chirpicar*, *ciomăgar*, *ciorăpar* (ciorăpăreasă), *ciorbar*, *ciubucar* (ciubucări [vb.], ciubucăreală), *ciurecar*, *conăcar*, *condurar*, *covătar*, *cutier*, *dărăcar*, *dimier*, *dughenar*, *edecar* (< (*i*)*edec*), *farfurier*, *găitănar* (găitănărie), *găzar*, *geamar*, *gherar* (< *gear*, prin hipercorectitudine), *ghidușar*, *ghiocear* (< *ghioci*), *ghiular*, *giurgiuvelar*, *giolar*, *hărăcer* ~ *hărăcear* (< *haraci*), *huzmetar*, *ilicar*, *lambar*, *lefar* (< *leafă*), *leurdar* (< *leurd ~ iaurt*), *ibrișinar* (ibrișinărie), *lulelar* (lulelărie), *mangalar*, *mămular* (< *mamu),

mătrăcar, mezelar (mezelăreasă, mezelărie), *mezelicar, mindirar, mucavar* (mucăvărie), *ogegar* (< *ogeac* ~ *ogeag*), *olăcar* ~ *olăcer* (olăcăreasă, olăcărie, olăcerie, olăcări [vb.]), *paiantar, papucar* (papucăreasă, papucărie), *pesmetar, poturar, rachier* (rachiereasă, rachierită, rachierie), *rindelar, rușfetar* (rușfetărie), *saftianar* (saftienereasă), *salepar* (salepărie), *sandacar* (< *sandac* ~ *sandâc*), *săgeacar, sălămar, sârmar, schiler* ~ *schilar* ~ *schilear* (< *schilă* ~ *schelă*), *sipetar, sobar* (sobărie), *șăicar, șepcar* (șepcărie, șăpcăreasă), *șerbetar, tamburar, tăbăcar* (tăbăcărie, tăbăcăreasă, tăbăcăriță, tăbăcăresc), *telar* (< *tel*), *testemelar, tingirar, tinicher* ~ *tindichelar* (< *tinichea* ~ *tindichea*; tinicherie, tinichereasă, tindicheriță), *tipsier, tolbar* (tolbărie), *tulumbar, tulvurar* (< *tulvur* ~ *șalvar*), *tutunar, tuvlar* ~ *tular* (< *tuvlă* ~ *tulă*), *ulucar, zăbunar* (zăbunărie); *Abălaru, Băcănaru, Bostănaru, Bricegari, Căzănaru, Cioroparu, Cișmelaru, Condurar, Covatariu, Cutieru, Hazaparu* (cf. *azap*), *Șeicar, Tutunaru, Zăbunari*.

-are: *sumacare* (< *sumac*; verbul ca atare nu este atestat).

-aș¹ ~ **-uraș** (diminutival; substantival și adjectival): *antereiaș* ~ *antereoăș*, *arbiaș, băltăgaș, becheraș, bernevicași, bostănaș, bulguraș, burghiaș, buturaș, buzdugănaș, caicaș, caimacamaș, catâraș, căvălaș, cântăraș, chenăraș, chiaburaș, chimiraș, cigheraș, ciobănaș, ciomăgaș, conduraș, cultucaș, divănaș, dulăpaș, fermeaș* (< *fermeneă*), *filerași, firmănaș, fudulaș, găitănaș, geamantănaș, hămbăraș, imineuași* (< *imineu*), *lighenaș, mazâlaș, măidănaș, mindiraș, mintenaș* (< *mintean*), *papucaș, perghelaș, peșchiraș, rachiaș, salcâmaș, samsaraș, satăraș, sipetaș, surugiaș, tatarăș, tăfturaș, turcaș, tutunaș, ulucaș, vechilaș, zăbunaș; Bugaș, Ciobănașu, Condoraș, Turcaș(iu)*.

-aș² (formează nume de agent și de instrumente): *buciucaș, buclucaș, câșlaș, ciomăgaș, divănaș, iergheliaș* (< *ierghelie* ~ *herghelie*), *lefaș* (< *leafă*), *muscălaș, năiaș* (< *nai*), *odăiaș, olăcaș* (olăcășie), *păpucaș, rândaș* (< *rândeă* ~ *rindeă*), *rufetaș, satăraș, sângeagaș* (< *sangeac*), *tolbaș* (tolbașar), *tulumbaș; Buciucaș, Caicaș*.

-at (formează denumiri abstracte de instituții și funcții): *sangeacat* (< *sangeac*), *terzimanat* (< *terziman* ~ *tergiman*).

-ată ~ **-adă:** *chimionată, păpăradă* (< *papară*).

-ă (moțional, uneori formează și nume de fructe din nume de pomi; articulat, a devenit și sufix antroponimic sau zoonimic): *bursucă, dudă, salcâcă; Carabașă, Ceanaca, Ceaușă, Ciubuca*.

-ăranie (colectiv): *turcăranie*.

-ărie ~ **-erie** ~ **-irie** (sufix dezvoltat din *-ie*, ca sufix de abstractizare, dar devenit și colectiv, cantitativ și de indicare a locului; derivatele se confundă uneori cu cele secundare în *-ie* de la derivatele în *-ar*): *abagerie* (< *abagiu*, *abager* [der. regr.], *abăgeresc*), *balgierie* (< *balgiu*, *balgier* [der. regr.], *balgieri* [vb.], *balgiereală*), *basmangerie, boccengerie, boiangerie, bostănărie, bozagierie, carmangerie* (< *carmangiu*;

carmanger [der. regr.]), *cazangerie, cășcăvălărie, căzănărie, cherestegerie, ciorăpărie, ciorbărie, citărie, ciubucărie, ciubuccherie, covătărie, dudărie, dulăpărie, farfurărie, găitănărie, găzărie, geamgerie, giuvaergerie, halvagerie, iaurgerie, iorgangerie, lustragerie, mămulărie* (< *mamuł; mămular [der. regr.], mămulăreasă, mămulărie, mămulăresc, mămulărește, mămulări [vb.]), *marangozerie, mungerie* (< *mungiu*, munger [der. regr.]), *paceagerie, paiantărie, papugerie, parâmărie, pelticărie, perdafgirie, saftianărie, saicâmărie, schelărie, simigerie, sobărie, sufragerie* (< *sufragiu*), *șepcărie, șerbegirie* (< *șerbegiu*), *tinichigerie, tistimelărie, toptangerie, tucerie* (< *tuci*), *tutunărie, tutungerie, ulucărie, zapcierie, zăbunărie.*

-ău ~ -eu ~ -alău (augmentativ): *chebău, ciobănău, dănănău* (< *danana ~ dandana*), *păpărău* (< *papară*), *tureu* (< *tură*), *turcalău, zăgărău* (< *zagara*); *Băcănău.*

-că (moțional, rareori cu această valoare neutralizată): *arapcă, bostancă, catârcă* (catârc [der. regr.]), *chiaburcă, chiupcă, ciobancă* (ciobăncuță), *codoșcă, dușmancă, hagică* (< *hagiu*), *harancă* (< *haram*), *picică* (< *pică*); *Bostancă, Hagică.*

-ea (neaccentuat; formează epitețe, adăugând o nuanță augmentativă, adesea peiorativă sau, dimpotrivă, de admirație și supraapreciere; uneori este pur antroponimic): *martaloea, tulvurea* (< *tulvur ~ șaivar*); *Bulucea, Caucea, Lazea, Tutunea.*

-eală (deverbal, însă uneori formează derivate abstracte și de la adjective și substantive): *cărăbăneală* (< *cărăbăni*), *halifeală* (< *halif*), *igurțeală* (< *igurt ~ iaurt*), *mahmureală, zevzeceală.*

-easă ~ -(V)reasă (formează denumirea soției, deci moțional, sau nume de agent feminine): *băcăneasă, berbiereasă, căimăcăneasă, chiabureasă, cinghiasă ~ cinghireasă* (< *cinghie*), *ciobăneasă, giuvaergereasă* (< *giuvaergiu*), *serdăreasă, tinichegeasă, tutungereasă* (< *tutungiu*), *vizireasă.*

-eci: *Buduleci.*

-eică: *giubeică, teleleică* (< *telă*); *Cubeică* (< *cubea*).

-el| -ea| -ică ~ -urel| -urea| -urică ~ -elică ~ -ulică (diminutival; este și adjectival; *-ea| -ică ~ -elică ~ -ulică* sunt identice cu *-el* în cazul adjectivelor și substantivelor masculine cu pereche feminină, dar formează și derivate proprii de la feminine, substituindu-se adesea mutual; *-(ul)ică* funcționează și autonom, ca sufix diminutival pentru substantive masculine): *arnăuțel, atlăjel, băltăgel, bărdăcel, bididel* (< *bididiu ~ bidiviu*), *binișel, birlicel, bondoței, -ea, bostănel ~ bostănică, brăcăcel ~ brăcăcică, bricegel, bulucbășel, burnujel, bursucel, caicel, capoțel* (capoceliu), *catârel, căftănel, căimăcel, căpăcel, cărăbășel, căzănel, ceaușel, cenăcel, cerdăcel, chilerel, chindică, cimbirea| cimbirică, ciobănel, ciomăgel, ciorăpel, ciubucel ~ ciubucea, coinăcel, coltucel, comișea* (< *cumaș ~ comaș*), *conăcel, covățea| covățică, dervișei, dovlecel, dughinel* (< *dughean ~ dugheană*), *dulămică, dușmănel, firfirică* (< *firfiriu ~ pirpiriu*), *găvănoșel, gărbăcel, geamantănel, ghizlucel, giumbușel, hățurel, ibricei, ietăcel*

(< *iatac*), *ilicel*, *levințel*, *liliecel*, *marmuzică* (< *marmuziu* ~ *marmaziu* ~ *narangiu*), *măidănel*, *mărtăcel*, *meșinei* (< *meșini*), *murdărel*, *năfrămea*, *năuțel*, *papucel*, *păpărică* (< *paperă*), *părmăcel*, *pingelică*, *poturei*, *puștiulică* (< *puști*), *rafturel*, *răhățel*, *sacâzel*, *săhănel*, *sănducel*, *sârmea*, *sinețel*, *sipețel*, *socăcei*, *sultănică*, *șăbăcel* ~ *șebăcea* (< *șabac* ~ *șabacă*), *șălvărel* ~ *tulvurică*, *șeitănică*, *șirețel*, *tamburelul*, *tamburică*, *tencurel* (< *teanc*), *tingirică*, *tocmăgel*, *toitănel*, *-ea*, *-ică*, *tuciurel*, *tumbelehel* (< *tumbelechi*), *turcel*, *tutunel*, *zăgărel*, *zambilică/zambiiiea*, *zăbunel* ~ *zăbulică* (< *zăbun*), *zulufel*; *Bostănel*, *Budunică*, *Căzănel*, *Ceașelu*, *Chimerel*, *Ciobănel*, *Ciobănică*, *Ciolăcel*, *Colănel*, *Micșunel*, *Sultănică*, *Turculeț*, *Zambilica*.

-énie (sufix de abstractizare): *caraghioșenie*, *ciufuțenie*, *mirăzenie*, *mofluzenie*, *șiretenie*, *ursuzenie*.

-eș (neaccentuat): *hateș* (< *haț*).

-ét ~ **-ălet** (colectiv): *părălet*, *salcâmet*, *târfet* (< *târfă*).

-ete: *Ciobănete*.

-eț| -eață ~ **-ăleț** ~ **-uleț** (diminutival, uneori formează și nume de agent): *bugăleț*, *cadăneață* (< *cadână*), *chefuleț*, *chiupuleț*, *ciuleț*, *gemuleț*, *hergăleț* (< *hergălie* ~ *herghelie*), *raftuleț*, *tenculeț*, *turculeț*.

-ic (diminutival): *bențic* (< *bent*), *păpucichi* (pl.).

-icij -ice (diminutival): *fudulice*; *Budulici*.

-ie ~ **-ănie** ~ **-ăiie** (sufix de abstractizare; uneori, prin neutralizarea acestei valori, formează și nume de obiecte, de regulă de instrumente, de exemplu *brăcăcie*, *turălie*, *zimblie*, *zulufie*): *acmăcie*, *agie* (agiu [der. regr.]), *arăpie*, *baș-bulucbășie*, *băcănie* (băcănioară), *becherie*, *berbierie*, *beșlegie*, *brăcăcie*, *bulibășie* ~ *bulucbășie*, *căftănie*, *căimăcămie*, *călfie*, *cărdășie*, *căsăpie*, *căvăfie*, *câșlărie*, *ceacârie*, *ceașie*, *chelbășie*, *chelle*, *cherestegie* (< *cherestegiu*), *chiaburie*, *chiorie* ~ *chiorănie* (< *chior*), *chirigie* (< *chirigiu*), *ciobănie*, *ciufuție*, *codoșie*, *dălcăucie*, *divănie*, *divictărie*, *dovagie* (< *davagiu*), *dulgherie*, *dușmănie*, *fudulie*, *găgăuție*, *geambașie*, *ghiulerie* (< *ghiuler*, var. a lui *ghiunghiuler-agasi*), *giuvaerie*, *giuvaergie*, *hagie*, *hăhămie*, *hainie*, *harabagie* (< *harabagiu*), *harambășie*, *ienicerie*, *ischiuzarie*, *izbășie* (< *izbașă* ~ *iuzbașă*), *mahmurie*, *maimărie*, *mazălie*, *meregie* (< *meregiu* ~ *meragiu*), *mindirigie* (< *mindirigiu*), *mofluzie*, *mozavirie*, *mucăvie* (< *mucava*), *murdărie*, *nazirie* ~ *nazărie* (< *nazir* ~ *nazâr*), *pășie*, *pehlivănie*, *pelticie*, *saigie* (< *saigiu*), *salahorie*, *sămsărie*, *serdărie*, *sultănie*, *surghiunie*, *șireție*, *taxidărie* (< *taxidar*), *tăbăcie*, *telălie* (< *tela*), *telpizie*, *tembelie*, *tergimănie*, *tinichegie* (< *tinichigiu*), *turălie* (< *tura*), *turcie*, *turlăcie*, *ursuzie*, *vechiie*, *vizirie*, *zambiiie* (< *zambilă*), *zapcie* (< *zapciu*), *zărăfie*, *zevezecie*, *zimblie* (< *zimbil*), *zulufie*.

-ieră (formează nume de instrumente): *șerbetieră*.

-iică (moțional): *boiangiică*.

-ilă (augmentativ): *arăpilă*, *chiorilă*, *fudulilă*, *hogilă*, *zorilă*; *Arăpilă*, *Turcilă*.

-ime (colectiv): *arnăuțime, băcănime, cadâtime, chiaburime, ciobătime, dervișime, dușmătime, ienicerime, mazătime, mușterime, pașime, puștime, salahorime, turcime.*

-ină: *arapină.*

-incă: *șalincă (< șal).*

-ingioaică (sufix compus din *-(in)giu* și *-oaică*): *chilimingioaică.*

-ioc: *ciobănioc, hangioc (< hangiu).*

-ior| -ioară ~ -(V)șor| -(V)șoară ~ -cior| -cioară (diminutival; rareori și adjectival; v. Coteanu 1985, 197-198): *abăioară, benghișor, boiengioară, chefușor ~ cheșor, chimioară (< ghimirlie), chindioară, chiupușor, ciorăpior, cutioară, dulăpior, farfurioară, fescior ~ fesișor ~ fesușor, ghiocușor (< ghioc, var. a lui ghioci), hurioară, igneoară (< ignea ~ iahnie), lefșoară ~ lefișoară ~ lefușoară ~ lefcioară (< leafă), levincior (< levint ~ levent), năfrămioară, pesmecior, rachior, sârmușoară, sipecior (< sipef), sobușoară, șelișor, tărbioară, tichioară, tipsioară, trămpușoară (< trampă), zarifior, -oară, zulușor.*

-ism (sufix de abstractizare): *lchelism, puștism, tembelism, turcism, zeflemism.*

-ist ~ -(V)list (formează nume de agent, dar și adjective): *divanist, fitilist, manelist (< manea; manelistic), mușamalist, naist, șușanist (< șușanea), tarabist, timarist, zeflemist.*

-iș (colectiv): *salcâmiș.*

-ișcă (diminutival): *cadișcă (< cadiu; cădișcuță), torbișcă (< torbă ~ tolbă).*

-iște (colectiv): *bostăniște, salcâmiște, tutuniște; Tutuniște* (toponim).

-it ~ -ărit (formează substantive paralele cu formele de participiu și de supin ale verbelor, fără să aibă verbe corespondente; derivatele denumesc adesea impozite sau activitatea ori funcția îndeplinită de persoana denumită de bază): *beglegit (< begligiu ~ beilliciu), beșlegărit (< beșleagă), căimăcănit, ciododărit, măhălărit (< mahal ~ hamal), serdărărit (< serdar), tutunărit.*

-iță ~ -uliță (diminutival sau moțional, uneori formează și nume de instrumente): *băcăniță, bulibășiță, cafe(n)giță* (cafengiț [der. regr.]), *catăriță, cătrăniță, căzăniță, chelculiță, ciobăniță, ciorbiță ~ ciorbuliță, dălăciță ~ talaniță, dălcăușiță, dugheniță, dulămiță, dușmăniță, fotiță, gentuliță, halviță* (halvițar, halvițarie, alvițiu), *hangiță, haramgiță, malotiță, mușteriță, năfrămiță, nuriță (< nur), odăiță, păftălițe, perdejiță (< perdegiiu), rachiiță, sacagiță, sarmăliță, sarmuliță, sobiță ~ sobuliță, șaiculiță, șepculiță, tăbliță, tăviță, târfuliță, telăliță, tulbiță (< tolbă), tulumbiță, tutungiță, tutuniță, vechiliță, zarafiță, zămoșiță (< zămos); Băcălița, Bălămiță, Chihăiță, Ciobăniță.*

-iune (sufix de abstractizare): *pelticiune (< peltic).*

-lă: *catârlă.*

-(o)log: *moftolog* (moftologic).

-(o)logie: *moftologie*³³.

³³ Pentru *moftolog* și *moftologie*, vezi Hristea 49.

-man (augmentativ-intensiv, v. mai sus, 1.5): *diliman* (< *diliu* ~ *deliu*, *dilimache* [prin substituirea „sufixului” *-an* cu sufixul *-ache*], *dilimăneală*).

-(o)man: *bacșișoman*, *turcoman*.

-nic ~ **-(V)inic** (formează nume de instrumente și de agent, dar și adjective): *ceapraznic*, *mozavirnic* (< *mozavir* și/sau *mozavirie*³⁴), *odăielnic* (< *odaie*), *pazarnic*, *zornic*, *zurbainic* (< *zurbaia* ~ *zurba*).

-niță ~ **-einiță** ~ **-erniță** ~ **-orniță** (formează nume de instrumente): *chibritelniță*, *gazniță* ~ *găzerniță* ~ *gazorniță*, *năramniță* (< *năramă* ~ *năframă*), *șerbetelniță*.

-oadă (depreciativ): *târfoadă* (< *târfă*).

-oaică ~ (rar și) **-cioaică** (moțional și augmentativ, cu această din urmă valoare fiind perechea feminină a lui *-oi*): *arăpoaică*, *arnăuțoaică*, *boiangioaică*, *cafegioaică*, *catâroaică*, *cerchezoaică*, *chiaburoaică*, *chilipirgioaică*, *ciorboaică*, *dălăcoaică* ~ *tălănoaică*, *dudoaică*, *dulăpcioaică*, *găzoaică*, *hangioaică*, *haramgioaică*, *hatoaică*, *hogioaică*, *luleloaică*, *mărămoaică*, *palavragioaică*, *puștoaică*, *sacagioaică*, *samsaroiacă*, *sarsaroiacă*, *teleloaică* (< *tela*), *tinichigioaică*, *turcoaică*, *tutungioaică*, *zarzavagioaică*; *Boingioalca*.

-oaie (moțional sau, uneori, augmentativ, ca feminin al lui *-oi*): *agoaie*, *boiengioaie*, *catâroaie*, *chiurciubășoaie*, *găzoaie*, *iuzbășoaie*, *odobășoaie* (< *odabaș*), *pășoaie*, *turcoaie*; *Băcănoaia*, *Cheleșoaia*, *Turcoaia*.

-og: *șibiog* (~ *șiboiog < *șibo*).

-oi (augmentativ, uneori neutralizat pentru a forma nume de animale sau de plante ori antroponime; are ca perechi feminine sufixele *-oaie* și *-oaică*, ambele având însă și capacitate de derivare independentă, ca sufixe moționale sau augmentative): *avățoi*, *chiaburoi*, *ciobănoi*, *dudo*, *fesoi*, *găzoi*, *gheboi* (< *gheb* ~ *ghebă* ~ *chebă*), *peșchiroi*, *șălvăroi*, *turcoi*; *Agemoiu*, *Băcănoiu*, *Căzănoiu*, *Ciobănoiu*, *Izbășoiu*, *Lăzoiu*, *Suitănoiu*, *Turcoiu*.

-șug: *chișug* (< *chel*).

-toare (feminin al sufixului adjectival deverbal *-tor*, dar poate forma și substantive nume de agent sau de instrument, uneori direct de la substantive): *mălătoare* (< *mala*; un verb *mala sau *măia nu este atestat).

-tă: *catârță*.

-uc **-ucă** (diminutival): *năfrămuță*.

-ui **-uie** (diminutival): *căzănui*, *păpăruie* (< *papară*); *Furdui*.

-uică (diminutival, compus din *-ui* și *-că*): *găzuică*; *Ciubuică*.

-ulea (antroponimic): *Afendulea* (< *afendî* ~ *efendî*).

-uș **-ușă** **-ușcă** ~ **-(V)iuș** **-(V)iușă** **-(V)iușcă** (pentru nume de agent și diminutival, dar această valoare se neutralizează adesea; este și adjectival, în forma

³⁴ Ca și *datornic* < *dator* și/sau *datorie*.

-uș/-ușă): *ghiduluș ~ ghiduș* (< interj. *ghidi*; *ghidușie*, *ghidușesc*, *ghidușlâc*), *giubelușă*, *hărăbușcă* (< *haraba*), *iabălușă ~ iebălușă* (< *iaba*), *lulelușă ~ lulelușcă*, *păpăruși* (< *papară*), *părălușă*, *pidelușă* (< *pidea*), *perdelușă*, *săcălușă* (< *saca*), *tărăbușcă* (< *tarabă*); *Arăpușcă*, *Buduluș*, *Turcuș*.

-uț/-uță ~ -(V)luț/-(V)iuță (diminutival; formele feminine corespund celor masculine în situația substantivelor cu pereche feminină, dar formează și derivate proprii de la substantive feminine): *abăiuță*, *arșeluță* (< *harșa*), *bălămăluță*, *bărdăcuț ~ bărdăcuță*, *băsmăluță*, *bidineluță*, *bocceluță*, *burghiuț*, *butuț*, *cafeluță*, *cafenuță*, *canaluțe* (< *canale*), *catifeluță*, *călfuță*, *căzmăluță*, *cealmeluță*, *cerdăcuț*, *chifteluță*, *chindiuță*, *ciomăguț*, *cișmeluță*, *cutiuță*, *dimerliuță*, *farfuriuță*, *firfiricuță*, *găzuță ~ găzuț*, *gemuț*, *gentuță*, *ghebuță*, *giubeluță*, *grimeluță* (< *grimea ~ dirmea*), *hălcăluță*, *iebăluță* (< *iaba*), *ietăcuț* (< *iatac*), *igneluță* (< *ignea ~ iahnie*), *iofcăluță*, *licheiuță*, *iighenuț*, *locmăluță*, *mălăcuță* (< *malac,-ă*), *mertecuț* (< *mertec ~ martac*), *minteanuț* (< *mintean*), *năfrămuță*, *ocăluță*, *papucuț*, *păftăluță*, *păpăruță*, *părăluță ~ părăuță ~ părăuț* (< *para*), *perdeluță*, *pingeluță*, *raieluță*, *saieluță*, *sărmăluță*, *sobuță*, *șăluț ~ șăluță*, *șepcuță*, *șetrăncuță* (< *șetrancă ~ șatrangi*), *tăblăluță*, *tărăbuță*, *tăsmăluță*, *tejgheluță*, *tichiuță*, *tingiruță*, *tinicheluță*, *tipsiuță*, *turcuț*; *Buguță*, *Căzănuță*, *Tărăbuță*, *Tichiuță*, *Turcuț*.

b) Sufixe adjectivale:

-ac: *budulac ~ budalac* (< *budala*).

-al: *viziral*.

-atic ~ -ălatic: *farfaratic* (< *farfara*), *năzatic* (< *naz*), *pălăvratic* (< *palavră*), *zurbălatic* (< *zurba ~ zurbală*).

-ean/-eană/-eancă ~ -(V)lean/-(V)leană (sufix nominal pentru indicarea provenienței locale sau a apartenenței, dar și a însușirii din obiecte sau din ființe, având uneori și valoare diminutivală; derivatele adjectivale formate se substantivează cu mare ușurință, denumind adesea, în forma articulată, dansuri și melodii populare; la sg. formează antroponime, iar la pl. – toponime): *anadolean* (*nadol* [der. regr.]), *bricegeana*, *bugegean*, *cărăuleanca*, *mofturean*, *răilean* (< *raia*; *răilenesc*), *turcuiean*; *Arăpeanu*, *Azăpeni*, *Bătăceni*, *Berbereanu*, *Beșlegeanu*, *Boingeanu*, *Briceagean*, *Buciuceanu*, *Bursuceanu*, *Bursuceni*, *Calafeteanu*, *Cambureanu*, *Carauleanu*, *Căsăneanu*, *Ceacâreanu*, *Ceașeanu*, *Ciomăgeanu*, *Cișmolean*, *Copuzeanu*, *Izbășeanu*, *Răileanu*, *Șeicăreanu*, *Târbăceni*, *Turculeanu*, *Turceni*, *Vizireanu*.

-esc/-ească ~ -eresc/-erească, -(ăi)icesc/-(ăi)icească (variantele sunt compuse cu *-ar/-er*, respectiv cu *-ic*, sufixul formează adjective de apartenență, de proveniență sau de caracterizare; la masculin, adjectivele substantive sunt, frecvent, antroponime, iar la pl. – toponime: în forma *-escu* (la feminin *-easca*) a devenit sufix

antroponimic, iar în forma *-ești* – sufix toponimic; adjectivele la feminin sunt adesea substantivate și articulate pentru a denumi dansuri populare, obiecte de îmbrăcăminte etc.): *agesc, agemesc, aienesc, aliosmănesc, anadolesc, arabagiesc* (< (h)arabagiu), *arănesc, arănuțesc, baș-ceauș-agiesc, băcănesc, beizadesc, bogdănesc, bulucbășesc, cadâneasca, cazacliesc, căimăcănesc, cârjaliesc, ceaușesc, cerchezesc, chiaburesc, ciobănesc, cuiungeresc* (< *cuiungiu*), *curvășesc* (< *curvășărie*), *dervlșesc, dulgheresc, dușmănesc, gălăngeasca* (< *galaongiu* ~ *galiongiu*), *gelepesc, hamalesc, ieniceresc, lăzeasca, măgeresc* (< *magear*), *menzilesc, olăchesc* (< *olac*), *osmănesc, părălesc* (< *parale*), *pășesc, pehlivănesc, pezevenghesc, puștesc, raielicesc* (< *raia*), *salahoresc, sămsăresc, seimenesc, serdăresc, spahiesc, sultănesc, suruglesc, turcesc, tiutiungeresc* (< *tiutiungiu* ~ *tutungiu*), *vechilesc, viziresc, zapciesc; Băcălescu* ~ *Băcălești* ~ *Băcănești, Bălăbănescu* ~ *Bălăbănești, Băldărescu, Begulești, Bondocești, Căpănescu, Căzănescu* ~ *Căzănești, Ceaușescu, Chibritescu, Chihăescu, Chirigescu, Chiserescu, Ciobănescu* ~ *Ciobănești, Ciomăgeasca, Furduescu, Gurbănescu* ~ *Gurbănești, Hărmănescu* ~ *Hărmănești, Izbășescu, Lăzescu, Micșuneasca* ~ *Micșunescu* ~ *Micșunești, Papucescu, Sultănescu, Șeitănescu, Tăvești, Turcescu(l)* ~ *Turculescu* ~ *Turcești, Urmuzescu, Vizirescu.*

-eu. *samureu* (< *samur*, ar putea fi însă o simplă variantă grafică a lui *samuriu*).

-ez: *maidanez.*

-lc (uneori și adverbial): *osmanic, salahoric, șaitanic* (< *șaltan* ~ *șeitan*), *turcic.*

-iu (moștenit din latină, v. V.1.2): *năcăfiu* (< *nacafa*), *pembiu* (< *pembe*), *tanduriu* (< *tandur* ~ *tandâr*), *tapangiu* (< *tapangea*), *zoriu.*

-osj -oasă ~ -ălos ~ -elos ~ -uros (de regulă, variantele sunt false, deoarece, de fapt, *-os* se atașează la plurale în *-le* sau în *-uri*): *bostănoasă, boștoros* (< *boștora*), *buclucos, bulguros, bursucos, cătrănos, chefos, ciobănos, covătos, dovlec, dușmănos, hazos, leșos, liliacos, manelos* (< *manele*), *mofturos* (< *mofturi*), *năcărălos* (< *nacafale*), *năzuros* (< *nazuri*; *năzurozitate*), *nunos* (< *nuneă*) ~ *nunelos* (< *nunele*), *odăios* (< *odaie*), *perciunos, salcâmos, sârmos, sidefos, tabietos, tibișiros.*

-(V)t ~ -(V)git (formează adjective participiale, care se substantivează ușor, dar uneori se atașează direct la substantive sau adjective, ca în exemplele următoare): *agiit* (< (h)agiū), *condurat* (< *condur*), *dulăpit, mardat* (< *marda*), *păstrămăgit* (< *pastramă*), *perciunat, saburat* (< *sabură*), *trampat* (< *trampă*); *Chinăratu, Conduratu, Turcitu, Turciți* (toponim).

-uit (formează adjective participiale cărora uneori nu le corespund verbe): *căngiuit.*

Uneori, derivatele adjectivale sunt substantivate (*bostănoasă* etc.). În *sadetica* a fost utilizat un sufix care nu este românesc, *-etica*, pe care cercurile fanariote din țările române l-au atașat la *sadea*, după modele neogrecești.

c) Sufixe verbale:

-a ~ -ela| -ila: *afiona, amaneta* (amanetator), *burghia, bursuca, caldărâma, catifela*³⁵, *cătrăna, ceacăra, ceapraza, cimbistra, covăta, dănga* (< *danga*), *dărăca* (< *darac*), *deribăşa* (< *deribaş ~ delibaş*), *găităna, ghiunghiuna* (< *ghiunghiunea*), *huzura, maina* (< interj. *máina*), *mola* (< interj. *móla*), *paienta* (< *paiantă*; *paiantator, paiantătură*), *parâma* (< *parâmă*), *parcela* (< *parcele*, pl. lui *parcea*), *răgila* (< *regea*), *rindela* (< *rindea*), *saftela* (< *saftea*), *saftiana, săxăna* (< *saxana*), *sideda, teslima* (< *teslim*), *zăpcia* (< *zapciu*; *zapcială*), *zulufa*.

-ăi ~ -âi: *bozăi* (< *boza*), *leăi* (< *leaf ~ laf*), *leăi* (< *leafă*; *leăitor*), *năcăfăi ~ năfăcăi* (< *nafaca ~ nacafa*), *pelticăi* (*pelticăitură, pelticăitor*), *săcăi ~ săcăi* (< *săc*; *săcăială, săcăitor*), *târăi* (*târăială*).

-i ~ -(V)ci ~ -(V)gi ~ -(V)li ~ -(V)ni ~ -(V)ri ~ -(V)şi (variantele sunt compuse ori dezvoltate cu „interfixe” deduse analogic, de origine derivativă sau morfologică [desinenţele de plural *-le* şi *-uri*, sufixele *-an, -ar, -aş* etc.]): *alimăni* (< *aliman*, variantă a lui *liman*), *armăni, astări* (*astereală*), *băcăni, băşcăşi* (< *başca*; *dezbăşcăşi*), *bătăli, boi* (*boială, boitor*), *boştorogi* (< *boştur*), *bostăngi* (< *bostangiu*), *bucluci* (*bucluçală*), *buiengi* (< *boiangiu*), *buiurdi* (< *buiurdiu*), *buluci* (*buluceală*), *bulibăşi* (*bulibăşéală*), *bursuci, buzdugăni* (*buzdugunătură*), *cafeli* (< *cafea* sau *cafele*), *cafeni* (< *cafenea*), *calangi* (< *calangiu*), *căftăni, căimăci, căimăcămi, călăuzi* (*călăuzitor*), *căpăci* (*căpăceală, căpăcitură*), *cărdăşi, căsăpi, cătrăni* (*cătrăneală, cătrănitură*), *cântări* (*cântăritor, cântăreală*), *ceaprazi, ceauşi, chefeli* (< *cheş*), *chelbăşi, cheli, chesăgi* (< *chesăgiu*), *chiaburi* (*chiabureală*), *chihiibări* (< *chihli(m)bar*), *chilipirgi* (*chilipirgeală*), *chiori* (*chioriş*), *cimbiri* (*cimbireală*), *cimuri* (< *ceamur*), *ciobăni, ciolăci, ciomăgi* (*ciomăgeală, ciomăgitor*), *cişni* (< *cişniu*), *ciubuci* (*ciubuceală*), *ciufuţi, codoşi, conăci* (*conăceală, conăcitor*), *covăţi* (*covăţitură*), *curvăşări* (< *curvăşărie*; *curvăşăreală*), *dădăci* (*dădăceală*), *dăiăci* (*dălăceală, dălăcet*), *dărăci* (*dărăceală, dărăcitură, dărăcitor, redărăci, nedărăcit*), *delibăşi* (*delibăşéală*), *dili* (< *diliu ~ deliu*), *dulgheri, duşmăni, fâstăci* (*fâstăceală*), *fesuri* (< *fes*), *fitili, fuduli, găităni* (*găităneală*), *gârbăci* (*gârbăceală, gârbăcitor*), *gelăpi* (< *gelep*), *ghebrări* (< *ghebreă*), *ghionghioni* (< *ghionghionea*; *ghionghioneală*), *ghiuli, gioli, haimăni* (< *haimana*; *haiman* [der. postv.]), *haini, hărtăpăli* (< *hartapa*, var. a lui *haraba*), *hogi* (< *hoge*; *hogeală, hoget*), *huzuri* (*huzureală*), *iuruşi* (< *iuruş ~ iureş*), *lagămi* (< *lagâm ~ lagum*), *lăfuri* (< *laf*; *lăfuritor, lafur* [der. postv.], *leafură*), *lăngăvi* (< *langavie*), *lighini* (< *lighean*), *mahmuri, matofi* (< *matuf*), *mazăli, măhăli* (< *mahal ~ hamal*; *maală* [der. postv.]), *mărtăci* (< *martac*;

³⁵ Este răspândită opinia potrivit căreia verbul *catifela* a fost refăcut din adjectivul *catifelat* (vezi Coteanu 1981, 53; cf. şi DEX), care ar fi fost derivat direct de la *catifea*. Argumentul constă în vechimea şi frecvenţa mai mari ale participiului adjectival faţă de celelalte forme ale verbului. Nu trebuie uitat însă că verbul *încatifela* are atestări şi mai vechi decât adjectivul *catifelat*, de aceea este posibil să fi existat mai demult şi perechea – probabil mai rară – fără prefix a verbului.

mărtăceală), *mărdăgi* (< *marda*), *măscări* (măscară [der. postv.], măscăros, măscăreț, măscăreală, măscăriciune, măscăritură, măscărie, măscărnicie, măscăraci, măscărici, măscăricie, măscăricios, măscăricesc), *mirăzi* (< *miraz*), *mofluzi*, *mozaviri*, *mucăvi* (< *mucava*), *murdări* (murdăreală, murdăritor, murdăriciune, murdăritură), *mușteri*, *năcăfăli* (< *nacafa* sau *nacafaie*), *nătrăpăzi* (< *nătrăpaz* ~ *matrapaz*), *paienți* (< *paiantă*), *pălângi* (< *palangă*), *pălăvrăgi* (< *palavragiu*; pălăvrăgeală, pălăvrăgitură), *pălăvri* (< *palavvră*; pălăvritură, pălăvritor), *părăli* (< *para* sau *parale*; părăleală), *pelticări* ~ *peltici* (pelticeală, pelticitură, pelticițiune), *perdăfi*, *pingeli* (< *pingea* sau *pingele*) ~ *pingi* (< *pingea*), *răhăți* (< *rahat*), *răvăci* (< *ravac*), *rindeni* ~ **rindi* (< *rindea*; rindire), *saigi* (< *saigiu*), *salahori*, *sanchi* (< *sanchiu*), *sămsări*, *sictiri* (sictireală), *soi* (< *soi*), *sulimeni* (< *suliman*; sulimenitură, sulimeneală, sulimeniturenie), *sultăni*, *surghiuni*, *șăbăci* (șăbăceală), *șireți*, *tăbăci* (tă(r)băceală, tăbăcitură, tăbăcitor, tărbăcilă, tărbacă ~ tăbârcă [der. postv.], tăbârcel ~ tăbârcea, tăbârcie, tarbaca [der. postv.]), *tabăni* (< *taban*; tabăneală), *tălăzi*, *tălășmăni*, *tăvăni* (tăvăneală), *târfoci* (< *târfă*; târfoceală), *teferici* (< *tefericie*), *temeni* (< *temenea*), *tigheli*, *tupăngi* (< *tupăngea* ~ *tapangea*; tupăngeală), *turci*, *turlăci* (turlăceală), *tutuni*, *ulucări* ~ *uluci* (ulucitor), *uzmeti* (< *huzmeț*), *viziri*, *zapcii* ~ *zăpci* (< *zapciu*; zapciitură), *zăpsi* (< *zapt*; zăpsit [s.n.]), *zefiemi* (zeflemitor), *zori* (zoritor), *zuli* (< *zulă*; zuleală, zulitor), *zulumi*.

-ifica (detășat din împrumuturi ca *pacifica*, *electrifica* etc.): *turcifica*.

-isi ~ -arisi ~ -ipsi ~ -ladisi³⁶: *aiarladisi* (< *aiar*), *amanetarisii* ~ *amanetladisi* (< *amanet*), *buclarisi* (< **buclucarisi* < *bucluc*), *buiurdisi* (< *buiurdiu*), *ciracladisi* (< *cirac*; ciracladiseală), *farfarisi* (< *farfara*), *iagmaladisi* (< *iagma*), *molarisi* (< *mola*), *mucalisi* (< *mucaliț*), *muchilipsi* (< *muchelef*), *sictirisi*, *teslimarisi* (< *teslim*), *teslimatisi* (< *teslimat*), *zeflemisi* (zeflemisitor).

-iza: *dugheniza*, *mangaliza* (mangalizator), *mușamaliza* (< *mușamale*), *paraliza* (< *parale*), *sidefiza*, *tarabiza*, *tarlaliza* (< *tarlale*), *tembeliza* (tembelizant), *turciza*, *zeflemiza*.

-î: *ceacârî*, *chiorî* (chiorăș, chiorătură, chioreală).

-li: *călăuzii*, *sângecli* (< *sangeac*).

-ui ~ -(V)lui ~ -ășul (v. cele spuse la suf. -i): *baçșisui*, *bășcui* ~ *bășcășui* ~ *bășcălui* (< *bașca*; dezbășcălui), *călăfătui* (călăfătuitor), *căpăcui*, *ceaprazui*, *chefui* ~ *chefului* ~ *chefălui* (chefăluială), *chelemetui*, *chenărui*, *cimurui* ~ *ciumurlui* (< *ceamur*; ciumurluială, ciumurlacă), *dăngălui* (< *danga*), *dertui*, *fitui*, *hareciui* ~ *harecilui*, *hătui* (< *haț*), *huzurui*, *lămbui* (< *lambă*; lămbuială, lămbuitor), *măcăzui*, *mălălui* (< *mală*), *paralui* (< *para* sau *parale*), *păftălui*, *părmăcui*, *pășălui* (< *pașă*), *perdăfui*, *perdelui*, *perghelui*, *pervăzui*, *pingelui* (pingeluială), *rindelui* ~ *rindui* (< *rindea*), *sârmui*, *schingiu*

³⁶ Pentru *-isi* ~ *-arisi* etc., vezi Hristea 59–60, care citează și alte lucrări care s-au ocupat de acest sufix, precum și FCLR III/1 63–73.

(< *schingi*; schingiuitor), *tahminui*, *tălăzui*, *tăvănu*, *tencui* (< *teanc*), *tighelui*, *trămpălui*, *tulumbui*, *zămbălui* (< *zamba*), *zăpțui* (< *zapț*), *zurbălui* ~ *zurbului* (< *zurba*).

De multe ori se poate presupune că derivatele verbale cu un sufix sau altul provin din derivate cu alte sufixe verbale, prin schimbarea conjugării. Este cazul unor serii de derivate de la același împrumut, formate cu diferite sufixe și variante sufixale (*bășcăși* ~ *bășcășui* ~ *bășcălui* ~ *bășcui*; *huzura* ~ *huzurui* ~ *huzuri*; *pingelui* ~ *pingi* ~ *pingeli*; *rindela* ~ *rindenii* ~ *rindelului* ~ *rindui* ~ *rindi; *sideda* ~ *sideda*; *teslima* ~ *teslimarisi*; *turcifica* ~ *turciza* ~ *turci* etc.). În unele cazuri, variantele derivate au dobândit nuanțe semantice specializate sau întrebunțări funcționale distincte.

d) Sufixe adverbiale:

-ește: *arăpește*, *arnăuțește*, *begește*, *beșlegește*, *bulibășește*, *cadănește*, *cerchezește*, *ciobănește*, *curvășărește* (< *curvășărie*), *deliește*, *dervișește*, *dulgherește*, *dușmănește*, *lăzește*, *murdărește*, *olăcește*, *părălește*, *pehlivănește*, *salahorește*, *sămsărește*, *surugiește*, *turcește*, *tutunește*, *zapciește*.

-ilea: *amandilea* (< *amandea*).

Sufixele nominale **-el** și **-uță** (în forma **-uța**) au fost utilizate și pentru diminutivarea unor adverbe împrumutate: *gebuța* (< *geaba*), *tamanel* (< *taman*). Unele adverbe au fost formate cu sufixe care sunt și adjectivale (de exemplu **-ic**, în *salahoric*); de altfel, multe derivate adjectivale pot fi utilizate și adverbial.

3.1.1.2. Pseudoderivate cu sufixe

Există și cazuri în care sufixele s-au atașat la împrumuturi fără a forma noi cuvinte, ci numai variante, ale căror semnificații nu se deosebesc în niciun fel de acelea ale cuvintelor de la care s-a pornit. În astfel de cazuri avem de a face cu pseudoderivate, deoarece sufixul a fost atașat la bază nu pentru formarea unui nou cuvânt, ci pentru că vorbitorii au fost influențați de analogia semantică cu alte cuvinte românești. Scopul implicit al falsei derivări a fost încadrarea cuvântului într-o serie terminologică constituită de alte derivate cu sufixul atașat, deși sensul lexical pe care îl conferă acesta în mod obișnuit era deja conținut în cuvântul-bază. Se poate spune, forțând nota, că procedeul este cel al derivării, dar rezultatul nu este un derivat adevărat, deoarece acesta nu a achiziționat niciun sens suplimentar.

Astfel, întrucât sufixele adjectivale **-ean**, **-esc** și **-os** sunt folosite pentru denumirea unor însușiri intrinseci ale obiectelor sau ființelor, vorbitorii li s-a părut util să le atașeze la adjectivalele *hain* și *murdar*, creând variantele derivate *hăinean*, *murdăresc* și *murdăros*, deși bazele exprimau deja întregul înțeles al derivatelor. Sufixele **-ar** și **-aș** se utilizează pentru formarea numelor de agent de genul masculin, de aceea ele au fost atașate la termenii *caraulă*, *calfă* și *jelep* (= *gelep*), care nu numai că nu purtau indicii formali ai acestei categorii de termeni (ceea ce înseamnă că aceste

valori „trebuiau” să fie marcate), ci primii doi aveau, pe deasupra, și formă de feminin (care „trebuia” să fie eliminată); rezultatul a constat în falsele derivate *cărăuș*, *călfar*, respectiv *jelepar*, care nu au dobândit nicio valoare, nicio semnificație și nicio nuanță suplimentară față de bazele lor, fiind, pur și simplu, variante perfect sinonime ale acestora. Și sufixele *-an* (augmentativ și pentru nume de agent), *-at* (adjectival-participial), *-ăt* (de abstractizare), *-ău* (augmentativ), *-că* (moțional), *-giu* (de agent), *-ie* ~ *-ărle* (de abstractizare și de indicare a locului), *-lâc* (de abstractizare), respectiv *-liuj* *-lâu* (de apartenență sau de posedare a unei calități) și-au pierdut, de fapt, valorile menționate atunci când au fost atașate la împrumuturi care includeau deja sensurile respective, pentru a forma următoarele variante: *cavarman* ~ *cavarma* ~ *cavurma* „carne de porc prăjită și conservată” < tc. *kavurma*; *chilărle* ~ *chiler* „cămară, magazie, chelar” < tc. *kiler*; *chisău* ~ *chisea* „șerpar, chimir” < tc. *kese* ~ *kise*; *hazman* ~ *hazma* ~ *asmă* „lăstar de viță” < tc. *asma*; *iamăt* ~ *iamă* „năvală; prădare, jefuire, jaf” < tc. *yağma*; *maian* ~ *mălaucă* ~ *maia* ~ *mălauă* ~ *mala* „mistrie” < tc. *mala*; *matrapazliu* ~ *matrapaz* „negustor ambulant” < tc. *matrabaz*; *măcărău* ~ *macara* „scripete” < tc. *makara*; *pazvangiu* ~ *pazvantiâu* ~ *pazvant* „ostaș din trupele rebele ale lui Pazvant(oglu); om violent, tâlhar” < tc. *Pazvant(oglu)*; *saigean* ~ *saigiu* „slujbaş care efectua recensământul și rechiziționarea oilor” < tc. *sayıcı*; *tiptilat* ~ *tiptil* „deghizat, travestit” < tc. *tebtıl*; *toptanlâc* ~ *toptan*, în loc. *cu toptanlâcul* ~ *cu toptanul* „angro, cu ridicata” < tc. *toptan*; *zamparagiu* ~ *zampara* „om desfrânat, derbedeu” < tc. *zampara*.

Desigur că alta este situația atunci când un sufix s-a atașat la un cuvânt fără să-i schimbe fundamental sensul, dar adăugându-i unele nuanțe (de pildă diminutive, depreciative, augmentative, de intensificare a înțelesului etc.) care au făcut totuși ca noul termen să difere semantic de cuvântul-bază și să devină derivat propriu-zis (de exemplu *dândănaie* față de *dandana*).

3.1.1.3. Derivate de la cuvinte turcești

Poate cea mai interesantă categorie de derivate este constituită de cuvintele formate cu sufixe românești nu de la împrumuturi, ci direct de la etimoane turcești. Este posibil, desigur, ca unele dintre aceste etimoane să fi fost preluate ca atare, fără să fie atestate – așa cum presupun, pe bună dreptate, DM și DEX în legătură cu **mamul* –, deoarece ele au avut „o circulație limitată și de scurtă durată” (Drimba 2000, 90). În aceeași categorie intră și alte împrumuturi, de exemplu *perdafgirie*, pentru care trebuie să reconstruim o bază românească **perdafgiu*, căci altfel ar fi fost dificilă formarea derivatului cu *-ărie* direct de la tc. *perdahçı*. Nu în toate cazurile putem face însă astfel de supoziții, ci uneori trebuie să admitem că baza noilor formațiuni este un cuvânt turcesc.

Fenomenul este paralel cu altele în care etimoanele au fost „prelucrate”, remodelate, fără să fie împrumutate *ad litteram*, de exemplu în cazul încrucișării unor

unități lexicale românești cu altele turcești sau de origine turcă. În cazul de față însă, procedeul depășește proporțiile în care a acționat contaminarea, întrucât noile cuvinte românești nu au rezultat din suprapunerea a două unități lexicale, ci sunt formate după principiile și cu procedeele clasice ale derivării cu sufixe. Analogia cu alte cuvinte concrete a jucat uneori un rol, însă modelul analogic l-au constituit, în cele mai multe cazuri, toate derivatele existente sau posibile cu sufixele respective. Întrucât baza derivatului este un etimon străin, rezultatul derivării trebuie considerat drept cuvânt diferit de acesta, chiar dacă adeseori are aceeași semnificație.

Unul dintre exemplele care merită să fie scoase în evidență este *birlic*, al cărui etimon principal este, desigur, tc. *birlik*; totuși, cuvântul românesc pare a proveni, cu mai multe dintre sensurile sale („nota 1 [la școală]; sublocotenent [cu o singură stea pe epolet]; speteaza verticală care trece prin mijlocul zmeului; ultima dintre piesele rotunde care astupă gaura de deasupra arzătorului la mașina de gătit”), de la tc. *bir* „unu, numărul unu, nota 1”, la care a fost atașat, pe terenul limbii române, sufixul (împrumutat din turcă) **-lâc/ -lic**, procedeul denotă, fără îndoială, faptul că autorii acestui derivat au fost conștienți de semantismul etimonului turcesc. Și *birlic* cu sensul „as (la jocul de cărți)” ar putea fi un derivat cu sufixul rom. **-ic** (poate prin analogie după *septic*) de la tc. *birli* „idem”. În mod cert datorăm analogiei cu *ciomag* și/sau *briceag* cuvântul *baltag*, format cu sufixul **-ag** de la tc. *balta*.

Un alt caz mai complex îl constituie rom. *dădacă* ~ *dadacă* „doică, bonă”, împreună cu variantele sale *dădică* și *dadaie*, care au fost derivate de la tc. *dadi*, (pop.) *dada* „idem”, cu ajutorul sufixelor rom. **-(V)că** (*-acă*, *-ecă*, *-ică*, *-ucă*), respectiv **-(V)ie** (cu *-ie* aton), probabil sub influența analogică a altor termeni din aceeași sferă semantică (*babacă*, *babaie*, *neneacă*, *nenică*, *duducă*, *dudue*, *mămică*, *mamaie* etc.). Cu aceleași sufixe au fost formate, de la tc. *dudu*, rom. *dudue* și varianta sa, *duducă* (de la care au fost derivate apoi diminutivele *duduiță* și *duducuță*), iar de la tc. *nine* ~ *nene* – rom. *neneacă* ~ *ninecă* ~ *neneacă* ~ *nineacă* și *neneie* ~ *nineie* (cu diminutivele *nenecuță* și *neneiță*); din sufixul *-ecă* s-a dezvoltat, firesc, *-eacă*, prin diftongarea lui *-e* accentuat.

Turcicul (cuman și turcesc) *oda* a fost împrumutat, poate, și în forma identică **oda*, care nu este atestată în texte, ci numai în dicționare, dar care stă totuși, probabil, la baza derivatului rom. *odalâc*, mult mai frecventă, de fapt generalizată, a devenit, în schimb, varianta *odaie*, formată, de la bun început, direct de la etimonul turcic, cu același sufix aton **-(V)ie** (sub influența corespondentului din bg. și scr., *odaja*, și/sau prin analogie lexicală după alte cuvinte românești terminate în *-aie*). Pe cale cultă a fost format derivatul *biulbiuliță* „privighetoare”, cu variantele *biulbiulină* și *bulbulucă*, având ca bază tc. *bülbül*, dial. *bulbul* „idem”, la care au fost atașate sufixele **-iță**, **-ină**, **-ucă**.

Iată alte exemple de acest fel:

– cu sufixul **-an**, augmentativ și pentru nume de agent, de instrumente etc., au fost formate *ciurlan* ~ *ciorlan* „copac cu scoarța și lemnul putrezite, arbore cangrenat;

arbore cu ramuri dese crescute direct de la rădăcină; ciritei" < tc. *çorlu* „copac bolnav, bătrân și aproape uscat; (adj.) plin de spini, măračinos”, *conoşman* „petrecere, șezătoare” < tc. *konuşma* „convorbire, conversație” și *olofan* „soldat mercenar” < tc. *ölefe* ~ *ulûfe* „soldă, leafă” (acesta din urmă, poate prin calchiera derivatului tc. *ölefeci* ~ *ulûfec*);

– *crâmlean* „(tătar) crimeean” < tc. *Kımlı* „idem” + suf. rom. **-ean**;

– *iovanliu* < tc. *yavan* + rom. **-liu**;

– *iucuscea* „călin; dârmoz” < tc. *yüksük[otu]* „sparanghel; degețel-roșu” + rom.

-ea (sau, eventual, ar putea fi imaginată schimbarea „sufixului” dintr-o var. rom. **iucsuciuc* sau **iucusciuc* < tc. *yüksükçük*, diminutiv al lui *yüksük*);

– *lahaniu* < tc. *lahana* + rom. **-iu**;

– *mămulărie* „prăvălie de mărunțișuri; totalitatea mărfurilor dintr-o astfel de prăvălie” și *mămular* „vitrină a unei mămulării; ochi de fereastră”, formate cu suf. **-ărie**, respectiv cu suf. **-ar**, de la rom. **mamul* sau, eventual, de la etimonul acestuia, tc. *mamul* „produs manufacturat sau fabricat” (din *mămulărie* a rezultat, prin derivare regresivă, *mămular* „negustor de mărunțișuri”, iar din acesta s-au format alte derivate: *mămulărie* „ocupația mămularului; comerț de mărunțișuri”, *mămulăreasă*, *mămulăresc*, *mămulărește*, *mămulări* [vb.]);

– *sisinel* „numele unor plante erbacee” < tc. *süsen* „stânjenel” + rom. **-el**;

– *tefericie* „destindere, recreare” < tc. *teferrüç* „idem” + rom. **-ie**;

– *tuslos* „prăfuit, jegos, murdar” < tc. *tozlu* „prăfuit” + rom. **-os**;

– *țaparină* „o unealtă de pescuit” < tc. *çaparı* „idem” + rom. **-ină**;

– *zavalaș* „biet, sărman” < tc. *zavallı* „idem” + rom. **-aș**.

Un exemplu ieșit din comun este *topeicuță* „ac cu gămălie”, în care elementul secund al etimonului compus tc. *topluiğne* este abandonat prin condensare lexicosemantică și înlocuit de sufixul compus **-eicuță** (**-eică** + **-uță**).

Din aceeași categorie fac parte și aproape toate verbele împrumutate din turcă, indiferent dacă provin din etimoane verbale sau substantivale. Ele sunt formate cu sufixe și, într-un singur caz, chiar cu un prefix verbal românești: fie (cu sufixul **-a**) de la un substantiv turcesc, cum este cazul lui *perciuna* și al derivatului parasintetic *împerciuna* „a fixa (un cui) prin îndoirea sau lățirea vârfului, a nitui” < tc. *perçin* „nit; nituire”, fie (cu sufixul **-isi**) de la forma de trecut determinat la persoana a 3-a sg. a unor verbe turcești: *cacerdisi* < tc. *kaçırdı*, *iurudisi* < tc. *yürüdü*, *sâcâldisi* < tc. *sıkıldı*, *tepeledisi* < tc. *tepeledi*, poate și *iagmaladisi* < tc. *yağmaladı* (totuși, în acest din urmă caz, mai probabilă este derivarea, cu varianta **-ladisi** a aceluiași sufix, de la rom. *iagma* ~ *iama* < tc. *yağma*, v. FCLR III/1 70). De menționat că derivatele cu **-isi** urmează modelul unor verbe împrumutate din neogreacă și formate cu același sufix.

Verbul *cărăbăni* constituie o excepție de la cele arătate mai sus, deoarece, deși este tot un derivat (cu suf. **-i**) de la un etimon turcesc, el a rezultat printr-un ansamblu

de procedee speciale de formare și adaptare a cuvintelor: contractia elementelor lexicale componente ale expresiei tc. *çek arabani* „șterge-o!, fugi de aici!, întinde-o!, cară-te!” (literal: „trage-ți căruța”); deglutinarea prin falsă analiză sintactică a secvenței *če-*, care a fost confundată cu pronumele relativ-interogativ rom. *ce*; etimologia populară după verbul *a (se) căra*; analogia cu verbele derivate cu sufixul *-ăni* sau terminate în această secvență fonetică.

3.1.1.4. Substituirii de sufixe

Procedeu destul de răspândit pentru formarea cuvintelor și mai ales a variantelor, substituirea unui sufix cu altul, de regulă sinonim, a intervenit adesea în reconfigurarea unor împrumuturi din turcă sau a derivatelor românești de la acestea. Uneori, sufixul substituit este real, dar în foarte multe cazuri este vorba despre false analize derivate și despre false substituirii de sufixe: secvența finală originală a cuvântului se identifică formal cu un sufix românesc, însă nu este decât în aparență un element de derivare; de fapt, ea face parte integrantă din etimonul turcesc și nu este decât un „sufix” presupus, astfel interpretat de către vorbitorii români, care, printr-un fel de etimologie populară, l-au înlocuit cu un „alt” sufix, de data aceasta real. De regulă, secvența substituită este într-adevăr sufix numai în cazurile în care cuvintele de la care s-a pornit au fost derivate pe teren românesc. În ambele situații, înlocuirea a fost deliberată, procesul mental care a indus substituirea fiind același: vorbitorii, indiferenți față de identitatea etimologică a secvenței finale, erau convingeți că au de a face cu două sufixe sinonime sau cu sens apropiat, deci interschimbabile. De aceea, din punctul lor de vedere, diferențierea respectivă nu putea să aibă nicio relevanță analitică sau practică.

Rezultatul substituirii de sufixe este, de regulă, o variantă a unui cuvânt deja împrumutat, dar există și câteva cazuri în care finala etimonului turcesc a fost analizată drept sufix, iar cuvântul a fost preluat cu „sufixul” înlocuit.

Sufixele care au indus aceste modificări la finala împrumuturilor din turcă sunt diverse:

-ac ~ *-ag*, sufixe aflate, ele însele, în foarte multe cazuri în variație liberă, înlocuindu-se reciproc: *cârcăiag* ~ *cârcăiac* < tc. *kırkayak*; *dărag* ~ *dărac* ~ *darac* < tc. *darak*; *sageag* ~ *salceag* ~ *sageac* ~ *saceac* ~ *salgeac* < tc. *saçak* ~ *sacak*; *șiag* ~ *șeiag* ~ *șaiag* ~ *șiac* ~ *șeiac* ~ *șaiac* < tc. *şayak*; *tocmag* ~ *tocmac* < tc. *tokmak*. Trebuie menționat în legătură cu aceste substituirii că variația respectivă există și în turcă (de exemplu, rom. *hogeac* ~ *ogeac* ~ *hogeag* ~ *ogeag* < tc. *ocak* ~ *ocag*, iar rom. *sangeac* ~ *sangeag* < tc. *sancak* ~ *sancag*), astfel încât schimbarea „sufixului” *-ac* în *-ag* sau invers este, de bună seamă, numai aparentă și în cazul lui *ciomag* ~ *ciomac* < tc. *çomak* (modificare explicată de unii cercetători prin analogia cu *toiag*), de vreme ce etimonul are atestate și variantele *çomağ*, (înv.) *|çomay|*. Uneori, *-ac* a substituit alte „sufixe”: *bundac* ~ *bunduc* < tc. *bunduk*; *chipceac* ~ *căpcică* ~ *chipcel* ~ *chipcea* ~

chepcea < tc. *kepçe*; ciflac ~ ciflăc ~ ceflăc ~ ciflic < tc. *çiflik*; tumurlac ~ tumurluc ~ tumurug < tc. *tomuruk*.

-ache: *dilimache* ~ *diliman* < *dliu* ~ *deliu* < tc. *dell*.

-aleț: *turcaleț* ~ *turculeț* < *turc* < tc. *Türk*.

-an| -ană: *baltan* ~ *baltag* < tc. *balta*; *baraitan* ~ *baraictar* ~ *bairactar* < tc. *bayraktar*; *budulan* ~ *budulac*, derivat cu *-ac* de la *budala* < tc. *budala*; *ciortan* ~ *ciortar* ~ *cioltar* < tc. *çoltar*; *durbană* ~ *durbacă* < tc. *dibek* ~ *dübek; *durlan* ~ *durlac* ~ *turlac* < tc. *torlak*.

-ar ~ -er: *buhurdar* < tc. *buhurdan*; *colceri* ~ *colceag* ~ *colceac* < tc. *kolçak*; *ghirdar* ~ *ghirdan* ~ *gherdan* < tc. *gerdan*; *limonar* ~ *limongiu* < tc. *limoncu*; *nălbar* ~ *năiban* ~ *nalban* ~ *naibant* < tc. *nalbant*; în *chisar* ~ *chisăr* ~ *chiser* ~ *cheser* < tc. *keser*, varianta *-er* a sufixului a fost înlocuită de *-ar*.

-aș: *zabitaș* ~ *zabitan* < tc. *zabitan*.

-ărie: *matrapazlărie* ~ *matrapazlăc* < tc. *matrabazlık*.

-ău ~ -eu: *băldărău* ~ *băldăran* < tc. *baldıran*; *strepezeu* ~ *strapezan* ~ *trapazan* < tc. *trabuzan*; *tălău* ~ *tălan* ~ *talan* < tc. *talak* ~ *taian.

-ea: *sersea* ~ *sarsan* ~ *sărsan ~ *sersan < tc. *sersam* ~ *sersem*.

-eac ~ -eag (aceste două sufixe, precum și *-ac* ~ *-ag*, se înlocuiesc adesea reciproc sau substituie sufixul *-ic*): *ciumeag* ~ *ciumag* ~ *ciomag* < tc. *çomak*; *dovleag* ~ *dovleac* < tc. *dövlek*; *pelteag* ~ *peltic* < tc. *peitek*; *șineag* ~ *șineac* ~ *șinic* < tc. *şinik*; *turieac* ~ *turlac* < tc. *torlak*.

-ean (înlocuiește secvența finală *-an* sau *-en*, substituirea datorându-se uneori, probabil, refacerii singularelor din plurale în *-eni* sau *-ene*; v. III.3.3.1, III.4.3.1): *armean* ~ *arman* < tc. *arman*; *meidean* ~ *medean* ~ *măidean* ~ *maidean* ~ *meidan* ~ *medan* ~ *măidan* ~ *maidan* < tc. *meydan* ~ *maydan*; *mintean* ~ *mintan* ~ *minten* < tc. *mintan* ~ *minten*; *pazarghidean* ~ *pazarghidan* < tc. *pazara giden* ~ *pazargiden.

-easă: *odăiasă* ~ *odăiașă* (femininul lui *odăiaș*) < *odaie* < tc., cum. *oda*.

-eață: *nureață* ~ *nuriță* < *nur* < tc. *nur*.

-eij -eie: *chindei* ~ *chindie* < tc. *kindi*; *chiosteie* ~ *chiostec* < tc. *köstek*; *ghiordeie* ~ *ghiordie* < tc. *kürdiye*; *laleie* ~ *lalea* < tc. *lale*; *rândeie* ~ *rindea* ~ *rindea* < tc. *rende*; *știubei* ~ *știubeci* < tc. *üstübeç*.

-eică: *ciubeică* ~ *ciubuc* < tc. *çubuk*; *ghiordeică* ~ *ghiordeie* ~ *ghiordie* < tc. *kürdiye* (poate și prin contaminare cu *scurteică*).

-el| -ea| -ică ~ -(V)nei (variantele feminine se substituie reciproc și uneori înlocuiesc sufixul *-îe*, fiind și autonome față de cele masculine; *-ică* formează adesea singulare refăcute din pluralul în *-ele* al substantivelor în *-ea* și uneori substituie sufixul *-ucă*): *alagică* ~ *alagea* < tc. *alaca*; *altângea* ~ *altângic* < tc. *altıncık*; *băgică* ~ *abagică* ~ *bagea* ~ *abagea* < tc. *Baca*; *căpcică* ~ *căpcea* ~ *chipcea* ~ *chepcea* < tc. *kepçe*; *cevrică* ~ *cevrea* < tc. *çevre*; *filalea* ~ *filaliu* < tc. *filâli*; *ghioslomică* ~ *ghioslomea* < tc.

gözleme; ghizea ~ ghizie < tc. gezi; giurgiuvică ~ giurgiuvea ~ cercevea < tc. çerçeve; ihnea ~ iehnea ~ iahnea ~ ihnie ~ iahnâie ~ iahnie < tc. yahni; irmizea ~ irmiziu ~ hermâziu ~ cârmâziu < tc. kırmızı; micșunică ~ micșunea < tc. menekşe; pătlăgică ~ pătlăgea < tc. patlıcan; peruzică ~ peruzea < tc. perüze; pingică ~ pingea < pence; orindica ~ arindeaua ~ irindeaua ~ rindeaua < tc. rende; turcunel ~ turculeț, der. de la turc < tc. Türk; zemberea ~ zimberic ~ zemberec < tc. zemberek.

-et ~ -ăt (accentuat): cașcavet ~ cașcavea ~ cașcavelă ~ cașcaval < tc. kaşkaval; ciurăt ~ ciuruc < tc. çürük; zapciret ~ zapcirlâc ~ zapciarlâc ~ zapcilâc < tc. *zaptçılık.

-ete: dovlete ~ dovleac < tc. dövlek; șt(i)ubete ~ ștubeci ~ stiubeci < tc. üstübeç.

-eț: ștubet ~ stubet ~ șt(i)ubeci ~ stiubeci < tc. üstübeç ~ istubeç.

-eucă: ciubeucă ~ ciubuc < tc. çubuk.

-ic ~ -ig, sufixe aflate în variație liberă, ca și -ac ~ -ag: târlig ~ târlîc < tc. terlik; tizig ~ tizic < tc. tezek; zimpirig ~ zimberic < tc. zemberek; ele au înlocuit însă și alte sufixe (-el, -ie, -iu): chimirlic ~ ghimirlic ~ ghimirliu < tc. kemerli [bıçkı]; ghiondic ~ ghiondel ~ ghionder < tc. gönder.

-ici: dervici ~ derviș < tc. derviş; stiubici ~ stiubeci < tc. üstübeç.

-ie (așa cum -ea înlocuiește sufixul -ie, și acesta îl poate substitui pe -ea): boccie ~ boccea < tc. bokça; dermie ~ dermea < tc. dërme.

-ilă: bacșilă ~ bacșiș < tc. bakşış; sarsailă ~ sârșăilă ~ sersea ~ sarsan < tc. sersam.

-in³⁷: catifelin ~ catifeliu < tc. katifeli; sultanin ~ sultanu < tc. sülteni.

-ină: zambină ~ zambilă < tc. zümbül ~ *zimbil; zordolină ~ zardalea < tc. zerdali.

-ioară: corăbioare ~ corăbiele < tc. korabiye (și datorită etimologiei populare, după corabie).

-iș: băldăriș ~ băldăran < tc. baldıran.

-it ~ -elit ~ -uit (ca sufixe nominale de origine participială, de regulă înlocuind „sufixul” -eț): pesmeliți ~ pesmeți (sg. pesmet) < tc. pesmet; turluit ~ turluliu ~ turlac < tc. torlak; ugerit ~ ugeret ~ ugiret < tc. ücret; vizarit ~ vizaret ~ vezaret < tc. vezaret.

-ment: selement ~ salament ~ seliment ~ salamet ~ selimet ~ selamet < tc. selamet.

-oc| -oacă ~ -og| -oagă (variante care se înlocuiesc reciproc sau substituie sufixele (reale sau aparente) -uc| -ucă, -ug| -ugă): bâzdoacă ~ bâzdoagă ~ buzdugă, fals derivat regresiv de la buzdugan < tc. bozdoğan; boiandroc ~ boiandruc < tc.

³⁷ Sufixul -in este semnalat de Hristea 33 printre sufixele neologice a căror existență va trebui dovedită printr-un material foarte bogat. El apare în *catifelin*, *diamantin*, dar și în *marcuin* < antrop, *Marcu* și în *sorin* < *soare*, ambele create de Lucian Blaga. Este vorba în toate cazurile de un sufix adjectival, de aceea el nu poate fi luat în discuție într-un caz cum este *haramin* < tc. *harami*.

boyund(u)ruk; bondoc ~ bunduc < tc. bunduk; bursoacă „mohor” ~ bursucă „plantă erbacee alpină” ~ bursuc < tc. borsuk; cârmog < tc. karmuk ~ karmık; dârmoc ~ dârmuc < tc. dirmuk.

-oi ~ -uroi: bunduroi ~ bunduc ~ bondoc < tc. bunduk; martoi ~ martac < tc. *martak ~ mertek; șâvoi ~ șăbac ~ șabac < tc. [mu]șabak.

-or: sarsaor ~ sarsailă ~ sarsan < tc. sersam ~ sersem.

-os: chiolhănos ~ chiolhaniu ~ chiulhaniu < tc. külhani.

-oși: (în)cărdoshi ~ (în)cărdăși < cardaş (+ suf. -i) < tc. kardaş.

-uc| -ucă ~ -ug| -ugă (se substituie reciproc sau, uneori, înlocuiesc sufixul -ic| -ică): bulug ~ buluc < tc. bülük; perciucă ~ perică ~ perciune < tc. pürçek ~ perçem; tumurug ~ tomuruc < tc. tomruk ~ tomuruk; tuslug ~ tusluc ~ tuzluc ~ tozluc < tc. tozluk; în unele cazuri a intervenit, probabil, și contaminația: boiandrug „grindă” < boiandruc (< tc. boyundruk) + drug, taftalug < taftaluc „lemn scurt și gros, folosit și ca tăvălug” (< tc. tahtaluk) + tăvălug.

-ui: burgui ~ burghiu < tc. burgu.

-uș ~ -(V)luș: dălcăuș ~ dălcăuc ~ dalcauc < tc. dalkavuk; tutuluș ~ tutuc ~ tiutiuc ~ chituc < tc. kütük.

-uț(ă) ~ -(V)iuț(ă): dălcăuț ~ dălhăluț ~ dălhăuc ~ dălcăuc ~ dalcauc < tc. dalkavuk.

3.1.1.5. Deraieri derivative analogice

Diverse sufixe românești au fost implicate și în modelarea unor împrumuturi sau a variantelor acestora în cazuri în care nu poate fi vorba de substituirea unui alt sufix (real sau aparent), ci exclusiv de atracția analogică a seriilor de derivate cu sufixele respective. Fără să i se presupună un sufix care ar trebui înlocuit, împrumutul a „deraiat” pur și simplu sub influența sufixului, adoptându-l la finala sa în locul terminației originare. În mai multe exemple, atracția a reprezentat-o semantismul pe care sufixul îl conferă îndeobște derivatelor și care era deja încorporat în cuvântul-bază, dar alteori analogia este pur formală. În acest fel, printr-un fel de „etimologie populară” după sufixe românești, a fost indusă fie o nouă configurație a finalei cuvântului împrumutat, care a devenit diferită de aceea a etimonului, fie o variantă nouă a unui termen deja preluat.

Sufixele care au contribuit la remodelările analogice sunt următoarele:

-ac| -acă ~ -ag| -agă: cavac ~ căvac ~ cavaf < tc. kavaf; cerșag ~ cerșaf ~ cearșaf < tc. çarșaf; chiulac ~ chiulaf < tc. külaf; durbac(ă) < tc. dibek ~ *dübek; surag ~ surahi < tc. sūrahi.

-an (pentru numele de profesioni formate în acest fel, cf. lipscan, marchitan etc.): bărăian ~ berian ~ baraiam ~ ba(i)eram ~ bairam < tc. bayram; băcan¹ < tc. bakkam; băcan² ~ bacan ~ băcal ~ bacal < tc. bakal; nălban ~ nălbant ~ nalbant < tc. nalbant;

neisan ~ *naisan* ~ *neizan* ~ *naizan* < tc. *neyzen* ~ *nayzen*; *pazarghidan* < tc. *pazara giden* ~ *pazargiden; *peştiman* ~ *peştimal* < tc. *peştimal*; *sadrazan* < tc. *sadrazam*; *sarsan* < tc. *sersam* ~ *sersem*; *suliman* < tc. *sülümen* ~ *sülümen*; *zerban* ~ *zerbap* ~ *zarah* < tc. *zerbaf(t)*; *zuban* ~ *zeban* ~ *zubon*, *zebun* < tc. *zubun* ~ *zebun*; *zilzan* < tc. *zilzen*. În mai multe dintre aceste exemple remarcăm un amestec al terminațiilor *-an* și *-am*, care a dus și la procesul invers (*avam* ~ *avan* < tc. *avan*, *coleam* ~ *colan* < tc. *kolan*, *curbam* ~ *curban* < tc. *kurban*, *nişam* < tc. *nişan*) ori la apariția lui *-an* în contexte care exclud identificarea sa ca sufix, de exemplu în *cean* ~ *ceam* < tc. *çam*, ceea ce denotă că în aceste cazuri avem de a face, de fapt, cu accidente fonetice bazate pe asemănarea trăsăturilor articulatorii, ca și în *ciuim* ~ *ciuin* < tc. *çüğen*, în *sain* ~ *sahän* < tc. *şahim* sau în *surghium* ~ *surghiun* < tc. *sürgün* (v. III.3.3.3.ř). Mai mult, există exemple în care *-an* și *-am* s-au amestecat și în limba turcă: rom. *susan* ~ *susam* provine din tc. *susan* ~ *susam*.

-andru: *paiandru* ~ *paiant* ~ *paiantă* < tc. *payanda* ~ *payanta*.

-ar ~ -er: *cimşar* ~ *cimşer* ~ *cimişar* ~ *cimişer* ~ *cimşir* ~ *cimişir* < tc. *çimşir*; *zimber* ~ *zimbil* < tc. *zembil*.

-aş: *geambaş* ~ *geambaz* < tc. *cambaz* (eventual ar putea fi și un sg. refăcut din pl. *geambaşi* ~ *geambaji al lui *geambaz*); *sufertaş* ~ *sefertaş* ~ *sefertas* < tc. *sefertasi*; *tălaş* ~ *tälaz* ~ *talaz* < tc. *talaz*.

-âil -âie: *ceacâi*, *-âie* ~ *ceacâr*, *-ă* < tc. *çakır*.

-ea: *atmişcea* < tc. *Akmesçit*; *beşactea* < tc. *beştahta*; *bidinea* ~ *badana* < tc. *badana*; *binea* ~ *bina* < tc. *bina* (uneori poate fi vorba de confuzia dintre desinențele *-a* și *-ea*).

-eac ~ -eag: *chepeneag* < tc. *kepeneg*; *dovleac* < tc. *dövlek*; *pelteag* ~ *peltec* < tc. *peltek*; în aceste exemple, ca și, de altfel, în derivatele cu *-ean*, putem bănuși și diftongări analogice sub accent (v. III.3.3.1), în singulare refăcute din plurale, în acest caz în *-eci| -ece*, *-egil -ege*.

-ean: *seimean* ~ *sigmean* ~ *simean* ~ *seimen* ~ *sigmen* ~ *simen* < tc. *seğmen* ~ *seyman*; *tulimean* < tc. *tülümen*.

-ei: *mabei* ~ *mabein* < tc. *mabeyn*.

-el: *cherpedel* ~ *cherpedin* ~ *cherpeden* < tc. *kerpedin*; *ciuel* < tc. *çüğen*; *duiel* ~ *duien* < tc. *düğen*; *ghiondel* ~ *ghionder* < tc. *gönder*; *gevael* ~ *gevaer* ~ *giuvaer* < tc. *cevahir*; *ienigel* ~ *nicel* ~ *ienicer* < tc. *yenicer*; *mucarel* ~ *mucarer* < tc. *mukarrer*; *techel-metechiel* ~ *techer-mecher* < tc. *teker meker*.

-eş: *iadeş* < tc. *yades* ~ *yadest*; *iúreş* ~ *iurúş* ~ *iuríşi* < tc. *yüriş* ~ *yürüyüş* ~ *yürüyüş* (sufixul, neaccentuat, a determinat și mutarea accentului).

-eşte: *chioceşte* < tc. *köçekçe*.

-et ~ -ăt: *cheşchet* < tc. *keşkek*; *mucaret* ~ *mucarer* < tc. *mukarrer*.

-eț: *matrapeț* ~ *matrapaz* < tc. *matrabaz*; *meleț* ~ *melez* ~ *meles* < tc. *melez* ~ *meles*; *târnafeț* ~ *târnafes* ~ *tecnefes* < tc. *teknefes*; este posibil ca și *merteți* să fie pluralul unui **merteț*, ca variantă a lui *mertec* < tc. *mertek*.

-ic: *bașlic* < tc. *başlik*; *bernevic* < tc. *benevrek*; *fășic* ~ *fișic* ~ *fâșac* ~ **fișac* ~ *fișec* < tc. *fişek*; *zimberic* ~ *zimberec* < tc. *zemberek*.

-ică: *percică* < tc. *pürçek*.

-ie: *herghelie* < tc. *hergele*.

-iș: *celbiș* < tc. *çehel beş*; *havadiș* ~ *havadis* < tc. *havadis*.

-ișor: *inbrișor* ~ *imbrihor* ~ *imbrohor* < tc. *imbrohor*.

-iune sau **-ciune:** *perciune* < tc. *perçem*.

-oacă: *ustoacă* ~ *ustuacic* < tc. *üstüaçik*.

-os: *caraghios* ~ *caraghioz* < tc. *karagöz*; *zămos* ~ *zămuz* < tc. *zamuz*.

-osit: *mangosit* ~ **măngăfit* < tc. *mangafa* (din *mangosit* a rezultat, prin derivare regresivă, verbul *mangosi* și apoi substantivul *mangoseală*).

-(V)t/ -(V)tă (inclusiv sufixul *-ată* din *limonată*, *vișinată* etc., care a fost evident confundat cu forma de feminin a sufixului adjectival *-at*): *cafata* ~ *cafata* < tc. *kafas*; *cavata* ~ *cavata* < tc. *kavaf*; *gionata* < tc. *cinak*; *pilata* ~ *pilava* ~ *pilafa* < tc. *pilav* ~ *pilaf*; *vișinata* ~ *vișinata* ~ *vișinapa* ~ *vișnapa* < tc. *vişnap* (cf. *limonată*).

-tor: *haznator* ~ *haznatar* ~ *haznadar* < tc. *haznadar* ~ **haznatar*.

-ură ~ **-(V)tură:** *tătura* ~ *tătulă* < tc. *tatula*; *tevatură* ~ *tevătură* ~ *tăvătură* < tc. *tevatür*.

-uș: *cușcuș* ~ *cuscuș* < tc. *kuskus*; *giuluș* < tc. *cülus*.

-uț/ -uță: *cuscuț* ~ *cuscuș* < tc. *kuskus*; *găgăuț(ă)* ~ *găgăuz* < tc. *Gagavuz*; *părpuți* ~ *părpăți* ~ *părpăți* < tc. *pirpit*.

*

Iată câteva observații la încheierea subcapitolului destinat derivării cu sufixe pe teren românesc și fenomenelor colaterale, care constau în primul rând în interpretările analogice în care au fost implicate diferite sufixe și alte secvențe finale ale împrumuturilor:

– Analogiile derivative sunt uneori doar aparente, întrucât există etimoane care ele însele au fost supuse, din diferite motive, respectivelor modificări formale. Pe lângă cazurile evidente, deoarece sunt atestate, se pot întâlni și exemple pentru care suntem nevoiți să recurgem la reconstrucții. De pildă, varianta *caimacan* a lui *caimacam*, explicată până acum prin analogie lexicală după sufixul *-an*, trebuie să fi avut la bază o formă **kaymakan* a tc. *kaymakam*, de vreme ce schimbarea respectivă apare nu numai în împrumutul românesc, ci și în corespondentele sale din maghiară (*kajmakán*) și sârbocroată (*kajmàkan*), ba chiar și din franceză (*caimacan*) și spaniolă (*caimacan*). În același fel, bazându-ne și pe corespondentele din alte limbi ale lui *imam* ~ *iman*, putem reconstrui o variantă **iman* și pentru tc. *imam*.

– Uneori, sufixele care s-au atașat la împrumuturile din turcă au indus modificări formale în însăși baza derivatului. Dintre numeroasele exemple de acest fel amintim doar varianta *băcălie* a lui *băcan* „fard (roșu)”, formată ca pseudoderivat cu sufixul *-ie*, dar în modelarea segmentului final al cuvântului a intervenit și varianta *-ălie* a sufixului.

– În acest subcapitol nu ne-am referit și la analogiile derivative care au dus exclusiv la modificări fonetice, cum sunt acelea sub influența cărora accentul s-a mutat pe o altă silabă, de exemplu în *chéleş* ~ *chelés* (< tc. *kelés*), care și-a schimbat accentul sub influența sufixului aton *-eș*, în *geamandură* (< tc. *şamándıra*) și *paceaură* ~ *paceaură* (< tc. *paçávra*), în care finala și accentul s-au modificat în română deoarece au fost analizate ca derivate cu sufixul *-ură* (v. III.4.2.11.c, d).

3.1.2. Derivarea cu prefixe și parasintetică

De regulă, aceste tipuri de formare a cuvintelor nu au fost utilizate pentru crearea derivatelor primare de la împrumuturi, ci numai pentru formarea unor derivate secundare (v. 3.1.1, în paranteze). Dacă nu ținem seamă de formațiunile cu prefixoide³⁸, pe care le tratăm drept compuse, putem afirma că derivatele cu prefixe de la împrumuturile din turcă sunt aproape exclusiv verbe derivate secundar de la alte verbe (iar acestea sunt formate cu sufixe verbale de la împrumuturi), de aceea ele au aspect de derivate parasintetice. În cazurile în care acestora le corespund derivate cu același sufix, dar fără prefix, este de presupus că derivatele cu prefixe s-au format de la derivatele doar cu sufix, chiar dacă uneori există o bază nominală recognoscibilă (v. Coteanu 1985, 227–228)³⁹: *îmbuluci* (cu derivatul *îmbuluceală*) înseamnă „a (se) aduna, a (se) îngrămădi, a (se) îmbulzi” și este perfect sinonim cu *a (se) buluci* (cu derivatul secundar *buluceală*), iar *dezbuluci* „a separa, a împrăști” este mai mult ca sigur format de la (*îm*)*buluci*, ca și *desturlăci* „a se dezbăta” de la *turlăci* „a se îmbăta”. Și derivatele *îmbursuca*, *încatifela* (~ *încatifeli*), *încărdăși*, *încătrăni*, *închiaburi*, *încimbiri*, *încovăți*, *îndoldora* (~ *îndoldori*), *îndușmăni*, *înfuduli*, *îngăităna*, *înhăini*, *împaienta*, *împerciuna*, *însăxăna*, *însulimeni* etc. sunt sinonime cu *bursuca*, *catifela*, *cărdăși*, *cătrăni*, *chiaburi*, *cimbiri*, *covăți*, *doldora* (~ *doidori*), *dușmăni*, *fuduli*, *găităna*, *haini*, *paienta*, *perciuna*,

³⁸ Nu intervenim aici în dezbaterile despre identitatea unor segmente cu care se formează noi cuvinte, cum sunt *ne-*, *re-*, *pseudo-*, *supra-*, *ultra-*, pe care unii autori le consideră prefixe (de pildă Coteanu 1985, 239), iar alții – elemente de compunere (de exemplu DEX), decât prin faptul că pe *ne-*, *pre-* și *re-* le tratăm ca prefixe propriu-zise, iar pe *pseudo-*, *supra-*, *ultra-*, ca prefixoide (false prefixe, care formează compuse, nu derivate). Pentru delimitări și alte detalii privind prefixele și prefixoidele, vezi FCLR I, II, *passim*.

³⁹ În cazul prefixelor delocutive, cum este *în-* (*îm-*), „prima fază de trecere a locuțiunii la un verb” este „faza participial-adjectivală” (Coteanu 1985, 232), ceea ce înseamnă că derivatul cu prefix este, de fapt, forma de participiu.

săxăna, *sulimeni*, de aceea trebuie considerate ca variante ale acestora, care s-au format ulterior prin prefixare, la fel ca și, atunci când există, perechile lor opuse, privative, cum sunt *descatifela*, *deschiaburi*, *descimbiri*, *desăxăna*. Verbul *încondura*, deși nu are atestat un corespondent **condura*, are în schimb participiul adjectival *încondurat*, căruia îi corespunde *condurat*, deci prefixarea a avut loc probabil la nivelul participiului. Verbul *descăimăci* „a se dezmetici” este o formațiune cu sens figurat, pesemne dedusă din *căimăci* „a smântâni”, cu participiul *căimăcit* „smântânit”, care și-a constituit o pereche cu sens privativ *descăimăcit*. Și participiul *derăfturat* „cu harnașamentul scos” va fi provenit din *înrațturat* „echipat cu harnașament”. În astfel de cazuri, decisivă a fost analogia cu alte serii de derivate de același fel (de pildă *coase* / *descoase*, *împleți* / *despleți*, *încălța* / *descălța*, *robi* / *înrobi* / *dezrobi*), iar pentru adjectivele participiale trebuie să presupunem existența cel puțin latentă a verbelor respective, chiar dacă acestea nu s-au realizat la alte moduri. Derivarea ulterioară cu prefixele *ne-*, *pre-* și *re-* este transparentă în verbe ca *recântări* (< *cântări*), *redărăci* (< *dărăci*), respectiv în adjectivele participiale *nedărăcit* (< *dărăcit*), *nemazălit* (< *mazălit*), *nemurdărit* (< *murdărit*), *nesulemenit* (< *sulemenit*), unele folosite mai ales în forma de infinitiv lung (substantival): *pretăbăcire*, *retăbăcire* (< *tăbăcire*) etc.

Totuși, excepțiile nu lipsesc: *descăilător* „clește de scos caielele din copită” are la bază, probabil, un verb **a descăila* „a scoate caielele din copită”, care pare a fi un derivat parasintetic propriu-zis de la *caia*, deoarece nu îi corespunde niciun derivat numai cu sufix; *dezmoloza* „a curăța de moloz” și *întacăma* „a înhăma” sunt cu adevărat derivate parasintetice, deoarece nu le corespund verbe fără prefix (**moloza* [sau măcar **înmoloza*], respectiv **tacăma*) de la care să se fi putut forma, ci numai substantivele *moloz* și *tacâm*. Adjectivele participiale *încălâfat* „prevăzut cu toc”, *înciorăpat* „pintenog”, *îngiubelat* „îmbrăcat cu o giubea”, *înrațturat* „echipat cu rafturi (= harnașament)”, *înșalvarat* „îmbrăcat cu șalvari” provin nemijlocit de la *călâf* „toc (de imamea)”, *ciorap*, *giubea*, *raft*, *șalvar*. Nici *închiosteia* „a pune chiosteia (= chiostecul), a împiedica” (< *chiosteie*, variantă a lui *chiostec*) și *înlămăni* „a trage la mal” (< *liman* „mal”) nu au corespondente verbale fără prefix (**chiosteia*, **lămăni*), ceea ce înseamnă că și ele au fost derivate parasintetic direct de la substantivele corespunzătoare.

3.1.3. Derivarea regresivă

3.1.3.1. Derivate regresive propriu-zise

Putem vorbi despre derivare regresivă autentică numai atunci când segmentul final eliminat este un sufix real, iar rezultatul eliminării acestuia este un alt cuvânt, care se deosebește și semantic de baza derivării.

Există puține cazuri de derivare regresivă propriu-zisă de la cuvintele împrumutate din turcă, întrucât înseși împrumuturile care au la finală un sufix românesc veritabil sunt în număr extrem de mic. Derivate regresive reale de la împrumuturi pot fi considerate numai numele de pomi fructiferi formate de la numele fructelor, preluate de la bun început în forma feminină, cu conștiința că trebuie să aibă finala *-ă*, caracteristică pentru numele de fructe în limba română (v. Hristea 66–86) și percepută ca sufix moțional indiferent dacă originea sa este derivativă sau morfologică: *bărdac* < *bărdacă* < tc. *bardak* [eriği]; *hurmal* < *hurmală* (< pl. *hurmale* al lui *hurma*) < tc. *hurma*; *moșmon* ~ *moșmol* < *moșmoană* ~ *moșmoală* < tc. *muşmula*.

Mult mai numeroase sunt exemplele de derivare regresivă secundară de la derivate românești primare (v. mai sus, sub 3.1.1.1, de pildă *abager* < *abagerie*, *agiu* < *agie*, *balgier* < *balgierie*, *cafengiț* < *cafengiță*, *carmanger* < *carmangerie*, *catârc* < *catârcă*, *mangosi* < *mangosit*, *munger* < *mungerie*, *nadol* < *anadolean*), precum și cele de pseudoderivare regresivă (v. mai jos).

Derivate postverbale, tot secundare (deoarece au la bază verbe formate în română), sunt *catrană* (~ *catramă* ~ *cătrană*) < *cătrăni* (< *catran*), *chioardă* < *chiordi* (format de la *chiordiș*, iar acesta – prin contaminația *chiorăș* + *cordiș*), *doidoș* (adj.) și *doldoasă* (subst.) < *îndoldoșa* (rezultat prin contaminația dintre *îndoldora* [< *doldura*] și *bolboșa*), *haiman* < *haimăni* (< *haimana*), *maală* < *măhăli* (< *mahal* ~ *hamal*), *lafur* ~ *leafură* < *lăfuri* ~ *lefuri* (< *laf* ~ *leař*), *târbacă* ~ *tărbacă* < *tărbăci* ~ *tăbăci* (< *tabac*) etc.

3.1.3.2. Pseudoderivate regresive

Dacă segmentul eliminat este un sufix presupus, interpretat astfel, deși el face parte integrantă din radicalul cuvântului-bază, avem de a face cu o pseudoderivare regresivă, fundamentată pe o analiză eronată, care duce în mod obișnuit la formarea unor variante, cu sensuri identice ori foarte asemănătoare cu cele ale formei „derivate” originare.

Iată o serie de astfel de exemple:

buzdugă este o variantă a lui *buzdugan* (< tc. *bozdoğan*), din care a fost omis „sufixul” *-an*;

chen < *chenar*, care a pierdut „sufixul” *-ar*;

durlă este o variantă a lui *durlac* ~ *turlac* „copil de 10–12 ani, băiețel, copilandru, băiețandru” (< tc. *torlak*), rezultată prin eliminarea lui *-ac*, analizat eronat drept sufix;

gugimă și *gugiu* < *gugiuoman*, din care au fost omise „sufixe” *-an* și, respectiv, *-man*;

ibâncă ~ *ebâncă* ~ *iebâncă* ~ *obâncă*, provenind din variantele **ibâncea* ~ **iebângea* ~ **iobângea* ale lui *ipingea* ~ *iepângea* ~ *iapangea*, din care „sufixul” *-ea* a căzut (noile variante au stat la baza derivatului verbal *ibânci* ~ *obânci*), precum și *ibâncă*, care a pierdut „sufixul” *-că* din forma *ibâncă*;

mangeal a rezultat din *mangealic*, variantă a lui *mangealâc*, prin omiterea „sufixului” *-ic*;

paceavur „om care se ține numai de rele” a fost derivat prin eliminarea din *pacea(v)ură* „cârpă, zdreanță; femeie proastă, vicleană sau ușuratică” (< tc. *paçavra*) a lui *-ă*, care a fost interpretat drept sufix moțional;

pătlăgea este varianta cea mai răspândită a lui *pătlăgean* (< tc. *patlıcan*), din care a fost omis „sufixul” *-an*; în cazuri de acest fel poate fi presupusă și o reconstrucție analogică a singularului din plural: *pătlăgele* < *pătlăgene*, prin asimilare și/sau adaptare după desinența de pl. *-ele*;

rindă este rezultatul suprimării „sufixului” *-ea* din *rindea*;

salcea este o variantă a lui *salceag* ~ *saceac* ~ *sageac* (< tc. *saçak* ~ *sacak*) din care a căzut „sufixul” *-ac* ~ *-ag*;

sangea a rezultat prin omiterea „sufixului” *-ac* din *sangeac* (< tc. *sançak*);

șatran, variantă a lui *șatrangi*, ar putea fi, ce-i drept, o variantă trunchiată din *șatrang* sau *șatrangi* (< tc. *satranc*), dar și, mai probabil, un rezultat al căderii „sufixului” *-că* din forma *șatrancă*;

tabă este o variantă a lui *taban* (< tc. *taban*), din care a fost eliminat „sufixul” *-an*;

târmă și *tistir* au fost deduse din variantele de bază *dirmea* (< tc. *dirme*), respectiv *tistirea* ~ *tiștirea* ~ *teșcherea* (< tc. *tezkere*), prin omiterea lui *-ea*.

Desigur că desinența *-ă* a mai multor pseudoderivate regresive (*buzdugă*, *ibâncă*, *rindă*, *târmă* etc.) nu constituie un motiv de suspiciune în privința pseudoderivării regresive, de vreme ce această desinență a fost eliminată în cazurile de derivare progresivă cu diverse sufixe, deci putea să reapară fără probleme atunci când „sufixul” a căzut.

Unele pseudoderivate regresive se datorează, probabil, și altor procedee de formare analogică a cuvintelor, de exemplu contaminației: *ciul* a pierdut „sufixul” *-ea* al variantei sale *ciulea* și pentru că aceasta s-a încrucișat cu sinonimul *scul*.

Un caz mai complex îl reprezintă *ghiorghiol*, *-oală*, variantă a adjectivului *ghiurghiuliu* ~ *ghiorghioliu* (ele au același sens: „roșu deschis, roz, rozaliu”), formată de la acesta prin eliminarea unui sufix românesc care s-a întâmplat să fie real, *-iu*, împrumutat din turcă și folosit pentru asemănare cromatică (v. 1.2). Întrucât însă baza derivatului nu poate fi recunoscută decât în limba turcă (tc. *gülgüli* < *gülgül* + suf. *-li*), vorbitorii români nu au fost capabili să analizeze corect cuvântul și să efectueze în mod conștient detașarea sufixului respectiv pentru a crea un cuvânt nou, care ar fi trebuit să însemne cu totul altceva (numele materiei, obiectului, florii etc. care are culoarea denumită de derivat). Ei au confundat prin analogie sufixul de origine turcă, cu valoare de asemănare cromatică, cu sufixul moștenit *-iu*, care se adaugă la adjective cromatice pentru a exprima aproximarea, de tipul lui *albăstriu* < *albastru*, *gălbenu* < *galben*, *verziu* < *verde* etc. Este vorba, așadar, și în acest caz despre o confuzie între sufixe, o

falsă interpretare, o analogie derivativă, nu despre o derivare regresivă propriu-zisă în care analiza să fi fost conformă cu realitatea.

3.1.3.3. Derivate regresive de la cuvinte turcești

Așa cum sufixele românești s-au putut atașa la baze turcești, nu a fost dificil ca diferite sufixe reale sau astfel interpretate să fie desprinse din unele etimoane, iar împrumuturile să apară în formă de derivate regresive direct de la cuvinte turcești. Fenomenul este paralel, pe plan derivativ, cu procedeul preluării unor îmbinări sintactice turcești prin condensare lexico-semantică (v. III.5.2.3)⁴⁰.

Astfel, rom. *sileaf* „brâu lat în care se purtau înfipite diferite arme” nu poate proveni din tc. *silâh* „armă”, ci numai din derivatul *silâhlik*, care înseamnă același lucru ca în română, fiind însă împrumutat fără sufixul bine cunoscut de către români. Etimoanele tc. *taraklık* ~ *taraklı* „antricot” nu au fost preluate integral, ci prin omiterea sufixelor cu care au fost formate: rom. *tarac* „idem” (cf. tc. *tarak* „metacarp; pieptene; darac”); vorbitorii români, recunoscând sufixele tc. *-lık* și *-lı* (care în română au devenit *-lâc* și *-liu*), s-au putut dispensa de acestea, deoarece nu îi confereau termenului valorile obișnuite în română. Alte exemple similare sunt *delibaș* „bolnav de capie” < tc. *delibaş[lı]* „idem” (cf. tc. *delibaş* „capie, cenuroză”); *mehenghi* „abil” < tc. *meheng[çi]* „idem” (cf. tc. *meheng* „piatră de ascuțit”); *saz* „baltă mlăștinoasă” < tc. *saz[lık]* „idem” (cf. tc. *saz* „stuf, trestie”); *uluc(ă)* „unealtă cu care se fac caneluri” < tc. *oluk[lu]* „idem” (cf. tc. *oluk* „canelură”). Procedeul a fost aplicat, în majoritatea cazurilor, în cunoștință de cauză, însă în unele situații am putea avea de a face cu false interpretări: este posibil, de pildă, ca vorbitorii români să fi perceput termenul turcesc *delibaş* „capie” drept adjectiv și să-l fi preluat prin conversiune cu sensul derivatului *delibaşlı*, iar rom. *regea* cu sensul „protector, intermediar, sprijin, proptea” s-ar putea datora fie condensării prin derivare regresivă a tc. *rica[ci]* „idem”, fie evoluției semantice pe teren românesc a lui *regea* „rugămintă, solicitare” (< tc. *rica* „idem”). Rom. *zurba* „răzmeriță, revoltă” provine însă, foarte probabil, dintr-un etimon tc. **zurba*, rezultat din *zurbalık* „idem”, prin derivare regresivă încă în limba turcă.

Există și cazuri de pseudoderivare regresivă, în care segmentul final al etimonului este omis prin falsă analiză, fiind interpretat drept sufix. Varianta de plural *belegi* a lui

⁴⁰ În Suciu 1983 am caracterizat procedeul omiterii unor sufixe turcești drept „un tip aparte de condensare lexico-semantică”, deoarece acestea „sunt purtătoare ale unor sensuri lexicale bine determinate” (p. 339). Nici astăzi nu avem o altă opinie, chiar dacă ne dăm seama că fenomenul se produce la un alt nivel al limbii decât omiterea unuia dintre elementele componente ale îmbinărilor sintactice sau cuvintelor compuse turcești. Ceea ce am greșit cu adevărat în articolul menționat ține însă de exemplificări: rom. *dalga*, *menzil* și *richiab* au, de fapt, etimoane turcești simple (nederivate) și alte sensuri decât cele pe care le-am presupus, luându-ne după predecesorii noștri; *maslahat* este rezultatul condensării unui cuvânt compus turcesc, nu al unui derivat; *gherdan* avea, foarte probabil, și în turcă sensul cu care a fost preluat în română.

bilezic ~ *belezic* „inel, verigă, brățară la țeava puștii” (< tc. *bilezik*) este, probabil, un pseudoderivat regresiv de la o variantă **bilekçik* sau **bileğik* a etimonului (la drept vorbind, s-ar putea reconstrui, eventual, și o variantă românească **belegic*), cu omiterea „sufixului” rom. *-ic*. De la un etimon turcesc care nu a fost împrumutat în forma integrală, tc. *Tarabuzan* „Trabzon”, a rezultat rom. *tarabuz*, cu așa-zisul sufix românesc *-an* suprimat.

3.2. Trunchierea

Întru câțva asemănătoare cu procedeul derivării regresive, prin faptul că implică omiterea unei secvențe finale, dar fiind totuși altceva decât derivarea, deoarece secvența omisă nu constituie un afix și nici măcar un presupus afix, trunchierea urmărește „economia verbală”, prin care un cuvânt este prescurtat, de regulă, numai din considerentul că unitatea lexicală respectivă are o lungime prea mare și că noua formă, prescurtată, poate exprima foarte bine întregul conținut semantic al etimonului. Totuși, este de remarcat că, uneori, succesiunea de foneme omise conține la finală o secvență care poate fi interpretată drept sufix, numai că se elimină mai mult sau mai puțin decât ceea ce ar permite derivarea regresivă. Reducerea lungimii cuvântului provoacă adeseori mutarea accentului pe o silabă anterioară, iar rezultatul trunchierii este o variantă a formei de bază, adaptată și morfologic, încadrându-se astfel într-un tip flexionar românesc.

Variantele trunchiate se aseamănă, așadar, cu derivatele regresive, pentru că se omite o secvență finală, dar și cu derivatele deraiate analogic, fiindcă finala eliminată este o secvență oarecare; deosebirea constau în faptul că produsele trunchierii nu pierd un sufix real sau presupus și nici nu sunt formate cu sufixe care ar substitui prin analogie secvența finală. Trunchierea poate fi comparată și cu deglutiția, însă, din nou, nu este vorba despre o secvență eliminată pentru că ar fi fost confundată cu un element component al unei sintagme. De aceea, trunchierea nu poate fi și nu trebuie tratată ca procedeu legat în vreun fel de derivare sau de falsă analiză sintagmatică, ci numai ca fenomen accidental în domeniul formării cuvintelor.

Iată mai multe exemple de acest fel:

ceap „vicleșug, truc” ar putea fi trunchiat din *ceapucluc* „idem” (dacă nu cumva este alt cuvânt, provenind din magh. *csáb* „atracție, seducție”, așa cum a presupus Cihac II 488);

cherpă este o variantă trunchiată a lui *cherpedin* (< tc. *kerpedin*);

ciulă a fost format prin omiterea secvenței finale a lui *ciulama*;

dangă ~ *dandă* provin din *dangana* ~ *dandănă* ~ *dandana* (< tc. *tantana*), cu omiterea unei terminații care nu este sufix;

giurea a rezultat în urma eliminării secvenței finale *-umea* a lui *giurumea* și apoi a refacerii desinenței *-ea*;

hatihumai a fost redus din *hatihumaium* ~ *hatihumaiun* (< tc. *hatt-i humayun*);

mângă este varianta trunchiată a lui *mângâr* ~ *mângăr* ~ *mangâr* ~ *mangăr* (accentuat și *măngăr*), prin căderea nemotivată a lui *-ăr* sau *-îr*;

muhai ~ *mohai* sunt variante ale lui *muhaier* ~ *muhair* ~ *mohair* (< tc. *muhayyer*), din care *-er*, *-ir* au căzut;

naghea este o variantă redusă a lui *nagara* ~ *magara*;

rahatloc a pierdut finala pe care o avea varianta sa *rahatlocum* (< tc. *rahatlokum*);

salamalec ~ *salamalichiu* ~ *sălamu-alechi* sunt variante trunchiate ale lui *selam-malichim* ~ *salamaleikun* (< tc. *selâmaleyküm*);

șandă este o variantă a lui *șandrama* (< tc. *sondurma*), din care a fost eliminată terminația *-ama*;

șușă este o trunchiere evidentă a lui *șușanea* ~ *șișanea* (< tc. *șișane*);

tabacă a fost redus dintr-o variantă **tabac(h)anea* a lui *tabalhana* (< tc. *tabakhane*);

zobă ~ *zoabă* ~ *zoavă* sunt variante rezultate prin trunchiere ale lui *zobun* ~ *zobon* ~ *zăbun* (< tc. *zibun* ~ *zubun*).

Omiterea secvențelor finale a fost facilitată și indusă uneori și de analogii lexicale sau contaminări:

mandă este o variantă trunchiată a lui *mandanea* „marginea interioară a mesei de biliard, mantinelă” (< tc. *mandane*), probabil sub influența lui *bandă* „idem”;

mindir ~ *minder* a dobândit varianta scurtată *mindea* poate prin atracția formal-semantică a sinonimului *saltea*;

mumbașir a fost trunchiat la *mumbaș* sub influența analogică a compuselor cu *baș* „șef, căpetenie” etc.

În sfârșit, variantele trunchiate au putut deveni baze pentru derivate pe teren românesc (de pildă *dandonie* < *dandă* + *-onie*, *dânganie* < *dangă* + *-anie*, *șandroc* < *șandă* + *-oc*).

3.3. Compunerea

Formarea unor compuse din două sau mai multe elemente lexicale dotate cu valoare noțională, dintre care una sau două de origine turcă, a jucat un rol minor, de vreme ce limba română a recurs, în mod tradițional, mult mai rar la acest procedeu decât la derivare. Totuși, „în limba noastră actuală compunerea începe să joace un rol”, îndeosebi pentru că „am împrumutat foarte multe neologisme compuse”, iar „din elemente greco-latine se fabrică astăzi cuvinte (compuse) în toate țările europene, și la noi” (Graur 1968/1, 264; autorul se referă, evident, la elementele de compunere).

Împrumuturile din turcă au contribuit la formarea unui număr redus de compuse românești, oricum incomparabil mai puține decât cuvintele create prin derivare. Cu toate acestea, nu este exagerat să susținem ideea că influența turcă a contribuit la fortificarea compunerii ca procedeu de formare a cuvintelor în limba română. Ne bazăm această afirmație nu atât pe faptul că româna a preluat un element de compunere din turcă (*baș*, v. 1.6), cât pe realitatea că ea a dobândit prin împrumut numeroase cuvinte compuse, care constituie, în general, adaptări ale unor construcții sintactice atributive specific turcești (v. III.5.2.1), mai degrabă decât reflexe ale unor compuse pe terenul limbii turce; acestea din urmă au fost preluate, de regulă, ca termeni simpli, deoarece vorbitorii români obișnuiți nu posedau cunoștințele necesare pentru a le analiza pe unități lexicale distincte.

Formarea pe teren românesc a unor noi compuse de la împrumuturi din turcă a implicat utilizarea atât a cuvintelor cu existență independentă, cât și a unor elemente de compunere, în speță a unor prefixoide de origine greco-latină, turcă sau slavă.

3.3.1. Compuse din cuvinte independente

3.3.1.1. Substantivele compuse pe teren românesc din două sau mai multe cuvinte cu existență independentă, dintre care cel puțin unul are origine turcă, sunt destul de puține. Ele au fost formate fie prin subordonare, fie prin parataxă, având următoarele structuri:

a) substantiv + adjectiv calificativ: *chindia-mică* „moment al zilei către ora 17–18”, *chindia-mare* „moment al zilei către ora 15–16”, *serdar-mare* „dregător domnesc cu atribuții militare, vel-serdar”;

b) adjectiv + substantiv: *chiorfârtan* „bucată de carne necântărită, tăiată după ochi, orbește”, a cărui traducere literală ar fi „sfert chior”, fiind compus din adjectivul *chior* și substantivul *fârtan* „sfert”, combinate după modelul turcesc de formare a sintagmelor atributive, cu determinantul precedând substantivul determinat; *mare-serdar* (copie a lui *vel-serdar*) „serdar-mare, vel-serdar”, într-o combinație atributivă cu adjectivul prepus pe care limba română o permite;

c) adjectiv (+ vocala -o) + adjectiv (după model romanic): *greco-turc(esc)*, *turco-osman*, *turc-osmanliu* etc.;

d) substantiv + prepoziție + substantiv: *unt-de-neft* „produs petrolier folosit la scoaterea petelor de grăsime”;

e) substantiv + substantiv în genitiv: *fesul-popii* „numele unui gândac mic și rotund”, *șapca-șezutului* „crucea-șalelor”;

f) substantiv + conj. *și* + substantiv: *ciuciubei* „(o varietate a jocului numit) țurca” < loc. subst. *sici și bei* „idem” (de notat că ambele componente substantivale sunt împrumutate din turcă);

g) substantiv + substantiv, alăturate prin parataxă:

– uneori, ele au determinantul postpus, după modele occidentale: *ciorap-chilot*, *ciorap-plasă*, *ciorap-pantalon*, *divan-studio*, *geantă-diplomat*;

– alte compuse cu această structură sunt formate după modelul turcesc de construire a îmbinărilor atributive, având o topică specifică, cu determinantul prepus: *pazmangiu-aga* „căpetenie a unei cete de pazvangii” (cf. compusele cu *aga* împrumutate din turcă, de tipul *ienicer-aga*); *sictir-paşa* „epitet pentru un om care face pe grozavul” (compus din *sictir* „dispreţ; plictis” şi *paşa*; cf. antrop. *Sinan-Paşa* etc., dar şi compusul împrumutat *sictir-ciurba*); *susamolai* „produs rezultat din prelucrarea susanului, ulei de susan” (din *susan* + *oloi* ~ *olei* „ulei”); *zarafîr* „fir de aur” pare a fi compus, după aceeaşi logică nefirească în română, dintr-un cuvânt turcesc, *zer* „aur”, şi unul românesc, *fîr*; modelul unor astfel de compuse l-au constituit numeroasele împrumuturi compuse ale căror etimoane sunt construcţii atributive turceşti; întrucât ele nu sunau româneşte, întâlnim şi unele care au preluat sintagma turcească reproducând-o cu topică inversată, de exemplu *sultană valide*, în loc de tc. *valide sultan*;

– în sfârşit, *satara-belea* şi *padişah-sultan* sunt compuse tautologice româneşti formate din două substantive sinonime împrumutate din turcă, fără să ştim care este determinantul şi care elementul determinat; tot compuse tautologice, mai degrabă decât rezultate ale contaminării, par a fi şi *bobenchi* „semn făcut pe frunte”, format din *bob* + *benchi* „idem”, şi *ciocancă* „cange” < *cioc* ~ *cioacă* + *cangă* ~ *camcă* (var. a lui *cange*);

h) verb + substantiv complement direct: *linge-tipsia* „om de nimic” (cf. *linge-blide*).

„Compunerea sistematică se întâlneşte în limbajul popular numai la numele de plante, de păsări, de insecte, la toponime etc.” (Coteanu 1985, 246). Mai multe denumiri de plante şi animale, îndeosebi de varietăţi şi specii botanice şi zoologice, s-au format în română prin compunere dintr-un substantiv de origine turcă şi un adjectiv calificativ sau un substantiv de altă sorginte, uneori legate între ele printr-o prepoziţie: *anason-dulce*, *anason-franţuzesc*, *anason-mare*, *anason-nemţesc*, *anason-românesc*, *anason-stelat*; *boicuş-rusesc*; *buga-bălţii*; *bursuc-de-munte*; *cangea-pasării*; *carabaş-de-mare*, *cărăbaş-comun*, *cărăbaş-de-furtună*, *cărăbaş-pitic*, *cărăbaş-râzător* etc.; *cartal-sur*, *cartal-negru*, *cartal-roşu*; *ceauş-negru*, *ceauş-mare*; *chenarul-bălţii*, *chinarul-luncii*; *chimion-de-câmp*, *chimion-de-baltă*, *chimion-negru*, *chimion-sălbatic*, *chimionul-capului*, *chimionul-porcului*; *iarba-ciobanului*, *măciuca-ciobanului*, *spanacul-ciobanilor*, *traista-ciobanului*, *tăşcuţa-ciobanului*, *varga-ciobanului*; *ciurlan-alb*; *coinaşelele-cotoiului*; *condurul-doamnei*; *muscă-dălăciţă*; *fesul-popii*; *liliac-de-munte*, *liliac-de-pădure*; *micşunea-de-baltă*, *micşuneaua-apei*; *papucul-doamnei*, *papucul-domnişoarei*; *percica-fetei*; *salcâm-galben*, *salcâm-roşu*, *salcâm-japonez*, *salcâm-mic*, *salcâm-boieresc*; *floarea-turcului*, *gură-de-turc*; *tutun-leşesc*, *tutun-rotund*, *tutun-de-pipă*, *tutun-turcesc*, *tutun-ţigănesc*; *zambilă-de-câmp* etc.

Termenii de adresare hibridi *afendi-mu* și *bei-mu* corespund formulei *domnul meu* și este posibil să fi fost compuse în țările române, de către aristocrația fanariotă, dintr-un element turcesc și altul grecesc.

3.3.1.2. Adverbe compuse: *d-amandilea* < *de* + adv. *amandilea* (der. de la *amandea* < tc. *amade*); *degeaba* < *de* + adv. *geaba*; *zor-nevoie* „neapărat” < *zor* + *nevoie*.

3.3.1.3. Interjecții compuse: *haida-de* < interj. *haida* + *de*.

3.3.1.4. În onomastică întâlnim și alte tipuri structurale de compuse, provenind din diverse îmbinări sintactice (numeral + substantiv, pronume demonstrativ + prepoziție + substantiv + adjectiv etc.).

a) Antroponime (cf. IV.2): Pe lângă antroponimele compuse împrumutate de tipul *Hasan-Pașa*, *Mustafa-Pașa*, *Sinan-Pașa* etc., antroponimia românească a folosit unii termeni de origine turcă pentru a forma porecle compuse, care au putut deveni, eventual, nume de familie, cum este *Bernevicroșu*.

b) Nume mitologice și folclorice (v. IV.3.3): *Harap-Alb* (contradicție în termeni); *Cel-cu-Fes-Roșu* sau *Cel-cu-Tichia* „denumiri eufemistice ale diavolului, Tichiuță”; *Sefer-Împărat* (personaj de basm); *Vizir-Berbece* „numele bărbătușului unei păsări măiestre din basme”. Unele au fost formate dintr-un nume turcesc și un determinant românesc: *Caracâz-Viteazul*, *Cheleş-Împărat*, *Pilaf-Aga*, *Sefer-Împărat*.

c) Astronime (v. IV.3.2): *Ciobanul-cu-Oile*, *Cobilița-Ciobanului*, *Luceafărul-Ciobanilor*, *Steaua-Ciobanului* (acesta fiind calchiat după tc. *Çobanyıldızı*).

d) Toponimia (cf. IV.1) cuprinde numeroase îmbinări de cuvinte dintre care unul sau ambele sunt de origine turcă, însă în puține cazuri se poate afirma că ele au devenit nume geografice compuse propriu-zise. În multe exemple, primul element al îmbinării este un termen entopic, care se leagă de cel de-al doilea prin raporturi sintactice de tip atributiv sau prin parataxă și face sau nu face parte din numele propriu: uneori, el nu mai indică realitatea denumită sau înțelesul său din toponim a devenit abscons, iar apartenența sa la un toponim compus depinde mai mult de cunoștințele pe care le avem despre locul denumit și despre sensul entopicului. Iată câteva exemple: *Podul Beilicului*, *Strada Ceairului*, *Târla Covatarului*, *Turnul Chindiei*, *Măgura Dudului*, *Coasta de Fildes* (calc după fr. *Côte d'Ivoire*), *Mahalaua Hagiului*, *Hasmacul Mare*, *Ormanele Lungi*, *Sahaua Marcei*, *Sahaua Repedea*, *Hotarul Turcilor*, *Ulița Zarafilor* etc. Calitatea de compuse a numelor de locuri de acest fel poate fi identificată numai prin cunoașterea realității denumite: toponimul *Măgura Dudului* a devenit cuvânt compus dacă a ajuns să desemneze un râu, o localitate sau orice alt loc care nu este o măgură; dacă denumeste o măgură, toponimul nu este decât o îmbinare liberă a doi termeni, reuniți pentru a

constitui un nume de loc, întrucât nimeni nu va putea spune **mă duc pe dealul Măgura Dudului*; el va deveni însă cuvânt compus și dacă entopicul *măgură* va ieși din uz, pierzând funcția de a descrie locul și permițând formula *dealul Măgura Dudului*. Așa se folosește, de exemplu, toponimul *Ormanele Lungi* din comuna Rasova, jud. Constanța, localnicii spunând *mă duc în pădurea Ormanele Lungi*, deoarece *orman* „pădure” a ieșit din uzul actual cu acest înțeles. Și *Coasta de Fildes* este un toponim compus, deoarece el nu mai înseamnă „țarm de ivoriu”, ci este denumirea unei țări. Îmbinări libere clare, și nu compuse, sunt cele de tipul *Strada Ceairului*, *Ulița Zarafilor*, *Mahalaua Hagiului*, *Turnul Chindiei* etc., întrucât sensul primului element este transparent și descrie nemijlocit caracteristicile locului denumit. Alte toponime trebuie însă considerate compuse, deoarece niciunul dintre termenii componenți nu este entopic: *Șeica Mare*, *Șeica Mică*, *Trei Coinaci* etc.

3.3.2. Compuse cu elemente de compunere

Și mai puțin numeroase decât compusele românești din două sau mai multe cuvinte cu existență independentă sunt cele alcătuite cu ajutorul unor prefixoide sau sufixoide. Unele, pe care nu le mai amintim aici, au fost formate cu elementul de compunere *baș*, împrumutat din turcă (v. 1.6); altele au copiat modele compuse cu *baș* împrumutate din turcă, în care acesta a fost substituit („tradus”) printr-un alt element de compunere. În afară de *baș*, care poate fi atât prefixoid, cât și sufixoid, toate celelalte elemente de compunere care au fost întrebuințate pentru formarea unor compuse de la împrumuturi din turcă sunt prefixoide⁴¹.

a) Termenul de origine slavă *vel* „mare”, precedând un titlu sau un rang boieresc, prezent în compuse ca *vel-logofăt*, *vel-paharnic* etc., a funcționat adesea ca sinonim al lui *baș*, pe care l-a substituit în compuse calchiate după modele turcești, dar și după succesoarele românești ale acestora, împrumutate *tale quale* (v. III.5.2.4); în acest mod, *vel-* a căpătat funcție de element de compunere (având însă numai capacitate de prefixoid): *vel-cafegiu*, cf. *cafegi-bașa*; *vel-caftangiu*, cf. *caftangi-bașa*; *vel-ceauș*, cf. *baș-ceauș*; *vel-ciubucciu*, cf. *ciubucci-bașa*; *vel-conacciu*, cf. *baș-conacciu* ~ *conacci-baș*; *vel-peșchirgiu*, cf. *peșchirgi-bașa*; *vel-sofragiu*, cf. *sofragi-bașa*; *vel-șamdangiu*, cf. *șamdangi-bașa*; *vel-șerbegiu*, cf. *șerbegi-bașa* (v. 1.6). El s-a combinat însă uneori cu împrumuturi din turcă și fără să aibă modele cu *baș* sau, cel puțin, fără ca astfel de compuse să fie atestate: *vel-agă* „titlu dat comandantului pedestrimii din țările române; șef al agiei, prefect de poliție”, sinonim cu *mare-agă*, nu are, probabil, nimic de a face

⁴¹ Aceasta deoarece, pentru a nu complica lucrurile, am tratat drept sufixe, în subcapitolul destinat derivării, elementele finale de formare *-(o)log*, *-(o)logie*, *-(o)man* (vezi Hristea 48-50, 57-59), deși unii cercetători le consideră sufixoide (vezi Coteanu 1985, 226-227; SCL XII [1961], 1, p. 116).

cu *baş-aga*, împrumutat cu sensul „șeful eunucilor din harem”, care a dezvoltat abia în română și sensul de „căpetenie militară, căpitan de frunte (la turci)”; *vel-ibrictar* nu are atestată, în română sau în turcă, o formațiune paralelă formată cu *baş*, în schimb corespunde sintagmei tc. *ibrikar ağa*; *vel-serdar*, sinonim cu *mare-serdar* sau *serdar-mare*, nu are o paralelă turcească formată cu *baş* care să fi fost imitată (deoarece însuși tc. *serdar* are sensul de „comandant-șef”), ceea ce înseamnă că a fost creat în română fără a avea un model turcesc.

b) Funcțiune similară a avut și elementul de compunere *vice-* „adjunct” (< lat., fr. *vice*), cu varianta învechită *viț-*, cu ajutorul căruia au fost formate compusele românești *vicecalfă* „om de încredere, mâna dreaptă a cuiva” și *viț-agă* „locțiitorul vel-agăi, subprefect de poliție”.

c) Și elementele de compunere de origine greacă și/sau latină *auto-* „automobil, automat”, *semi-* „pe jumătate”, *pseudo-* „fals”, *supra-* „deasupra, peste” și *ultra-* „foarte, extrem de...” au fost combinate cu câteva împrumuturi din turcă: *automacara* (probabil calc după rus. *автомар*, v. Hristea 168), *automacaragiu*, *pseudoturc*, *semichel*, *supratară*, *ultramurdar*. Reține atenția compusul *biblioraft*, format din *raft* (< tc. *raft*) și un element de compunere deocamdată nerecunoscut și nestudiat, *biblio-*, detașat din cuvinte cum sunt *bibliobuz*, *biblioteca*, *bibliofil*, *bibliofilm*, *bibliografie*, *bibliolog*, *bibliomanie*, *bibliotehnică* etc.

3.4. Conversiunea

Multe cuvinte împrumutate din limba turcă cu o anumită valoare lexico-gramaticală au început la un moment dat să fie utilizate și cu o altă valoare, urmând tendința limbii române de a acorda un rol din ce în ce mai mare conversiunii ca procedeu de formare a cuvintelor (v. Graur 1968/1, 268). Astfel de evoluții sunt, așadar, absolut normale în limba română și valabile pentru oricare dintre categoriile etimologice ale vocabularului, astfel încât nu ne rămâne decât să exemplificăm cu împrumuturi din turcă:

a) substantive din adjective: *bondoc*, *chior* ~ *chioară*, *conablu*, *delibaș*, *ghergheliu* (< *ghiurghiuliu*), *gigele* (< *gigea*), *irmiziu*, *tivilichie*, *turcă*;

b) substantive din adverbe: *hăci* (< *hici* ~ *hâci*), *taman*, *toptan*, *urdu-belea*;

c) substantive din interjecții: *aferim*, *anasâna*, *bacalâm*, *ches*, *ghelai*, *haida*, *maina*, *sichimea*, *sictir*, *vah*;

d) adjective din substantive: *baş-buzuc* ~ *başbugiuc*, *batal*, *bocciu*, *buzdugan*, *cadân* (< *hadâm*), *caimacan*, *caraghios*, *catâr*, *cicic*, *ciripiu* (< *ciripie*), *curbăt,-eată* (< *curbeț*), *dușman*, *langaviu,-ie* (< *langavie*), *misirliu*, *orta-cușac*, *otuzbir*, *paceaur* (< *paceaură*), *razachiu*, *seiman*, *tizic*, *zurbav,-ă* (< *zurbavă*, rezultat din *zurba* prin contaminație cu *gâlceavă*);

e) adjective din adverbe: *haihui, peșingea*;

f) adverbe din adjective: *avan, bașca, calp, farfara, nurliu, pirpiriu, șiret, tilivichiu, turliu*;

g) adverbe din substantive: *buluc, coz, dușman, iuruș, panceaur* (< *paceaură*), *tabla-bașa, taftă, zor*;

h) interjecții din substantive: *bei, chibrit, iuruș, sici*;

i) interjecții din adverbe sau adjective: *haihui, sanchi, turliu*.

Există numeroase alte cazuri în care cuvintele împrumutate (îndeosebi substantivele), fără să devină propriu-zis o parte de vorbire diferită, sunt folosite metaforic, în anumite contexte, cu o nouă valoare și/sau funcție (mai ales adverbială sau adjectivală/atributivă): substantivul *ibrișin*, de pildă, poate fi utilizat adjectival/atributiv în sintagma *vânt ibrișim* „vânt rece, care taie obrazul” (fără să-și formeze și o formă de feminin și una de plural în *-e*; nu se poate spune *vânturi *ibrișine* sau *sufolare *ibrișină*), precum și adverbial în locuțiunile *a merge ibrișin* „a merge șnur” și *a tăia ibrișim* „a tăia bine, a tăia brici”. Tot astfel, *imamea* este utilizat adjectival în locuțiunea *pere imamele* „soi de pere lunguiețe”, *lulea* apare adverbial în expresiile *beat lulea, îndrăgostit lulea, a se îmbăta lulea* și *a fi lulea*, iar *mușama* a dobândit și valoare atributivă, intrând în locuțiunea *a rămâne lucru mușama* „a rămâne lucru curat”. La mijloc se află întotdeauna o comparație: „a merge drept ca ibrișinul”, „a tăia ca ibrișinul”, „pere ca niște imamele”, „a rămâne lucru curat ca mușama” etc., chiar dacă în unele cazuri legătura este absconsă, de exemplu în acela al lui *lulea* (putem presupune ca bază de plecare faptul că luleaua era folosită pentru inhalarea stupefiantelor).

3.5. Etimologia populară

Bazată exclusiv pe asemănarea formală a două cuvinte (similitudinea semantică a acestora nefiind obligatorie, dar nici exclusă) – dintre care unul, de obicei neologic, este neclar vorbitorilor –, etimologia populară constituie un procedeu de formare a cuvintelor și variantelor printr-o falsă analiză, menită să „explice” termenul confuz prin încadrarea acestuia într-o familie de cuvinte sau prin apropierea sa de un termen mai vechi, mai frecvent și mai cunoscut. Fenomenul atinge forma noului cuvânt, dar uneori și sensul acestuia (v. Hristea 205–240). În multe cazuri, raportarea la un alt cuvânt, asemănător formal, este susținută și de interpretarea secvenței finale a cuvântului drept sufix, ceea ce înseamnă că elementul indus reprezintă, în mintea autorului etimologiei populare, un ipotetic derivat de la elementul inductor. Nu lipsesc nici exemplele în care împrumutul a fost interpretat drept o combinație de doi sau mai mulți termeni uzuali, rezultatul fiind, așadar, un prezumtiv cuvânt compus.

Mai multe cuvinte de origine turcă au fost supuse etimologiei populare, fie chiar în „momentul” preluării (situație în care este vorba despre o adaptare analogică a

etimoului după un cuvânt deja existent în română, deci, evident, despre un termen nou al lexicului românesc), fie după autohtonizarea lor în forme și cu înțelesuri identice cu cele ale etimoului. Pentru unele împrumuturi au fost create astfel variante formale noi, care s-au identificat total sau parțial cu elementul inductor al etimologiei populare; în alte cazuri, împrumuturile și-au dezvoltat semnificații inedite, preluate de la alți termeni, asemănători din punct de vedere formal și mai cunoscuți vorbitorilor români. Caracterul îndeobște nemotivat de similitudini semantice al etimologiei populare conferă uneori explicațiilor de această natură un anumit grad de probabilitate, atunci când elementul inductor nu poate fi identificat cu certitudine absolută, ci numai aproximativ.

3.5.1. Etimologie populare care a atins forma împrumuturilor îi datorăm, probabil, următoarele unități lexicale de origine turcă:

a) Cuvinte cu fonetismul deformat:

andrișea ~ *andrișel* ~ *andrișle* sunt variante ale lui *indrușaim* ~ *indrișai*, formate prin etimologie populară după antrop. *Andrei(aș)*, *Andreș*, *Andrieș*;

Babadam din loc. adv. *de (pe) când* (sau *de la*) *Adam-Babadam* „din moși-strămoși” provine din tc. *babadan* [*babaya*] „idem”, cu finala deformată sub influența numelui mitologic *Adam*;

balemare, variantă a lui *balamale*, se datorează probabil etimologiei populare, după *bale* și *mare*;

birin „pânză subțire de borangic” are și varianta *firin*, probabil în urma asocierii cu *fir*;

bischigiu „tăietor cu ferăstrăul” provine din tc. *biçkıcı* ~ *bişkıcı* ~ *biçkici* ~ *bişkici* „idem”, care a fost însă influențat de rom. *beschie* ~ *bâschie* „ferăstrău”;

briceag ~ *briceac* a fost preluat în aceste forme din turcă (*biçak* ~ *biçak* ~ *biçag*) și, probabil, din maghiară (*bicsak* ~ *bicsag*) și cumană (*bičaq*), sub influența lui *brici* și a sufixelor *-ag* ~ *-ac*, fără să aibă atestată și o variantă **briceag* sau **briceac* (dacă ar fi avut-o, și anume în condiții de frecvență similară cu aceea a lui *brici*, am fi putut vorbi despre contaminație);

bulgúr a dobândit și o variantă paroxitonă, *búlgur*, ca urmare a apropierii sale de *bulgăre*;

calacatâr s-a format din varianta mai rară *caracatâr* (< tc. *kara katır*) prin interpretarea termenului drept sintagma *ca la catâr* (iar a variantei etimologice *caracatâr* drept o deformare, prin asimilare consonantică accidentală, de la forma „corectă” *caiacatâr*, care a fost astfel „refăcută”);

caraculac (< tc. *karakulak*) are și varianta *caracolac*, probabil „acomodată” după *colac*;

cărăbăni (< tc. *çek arabani*) a luat această formă fiindcă a fost pus în legătură cu verbul *a (se) căra* (v. LR XIII [1964], 1, p. 78), care coincide semantic cu etimoul;

căpcea ~ *căpcică* (variante ale lui *çepcea*) și *căpeneag* (variantă a lui *çepeneag*) s-ar putea datora apropierii de *cap* sau de *capac*, *căpăcel*;

căpuș ~ *căpuț* sunt variante ale lui *cobuz* ~ *căbuz* ~ *copuz* (< tc. *kopuz* ~ *kobuz*), interpretate prin etimologie populară drept derivate de la *cap*, cu sufixele *-uș* și *-uț*;

cârcserdar „comandant al unei putere de jandarmi turci” provine din varianta *cârserdar* (< tc. *kırserdari*), care a fost asociată probabil cu interj. *cârc* din expresia *a nu mai zice nici cârc*, de *cârcă* „spate, spinare” sau de *cârcotă* „pricină, ceartă, gâlceavă”;

cârjaliu „tâlhar turc din zona Kârgali” (< rom. *cârgealiu* < tc. *kırcali*) este posibil să fi fost apropiat de *cârjă*;

cârmog „ciocul leucii; unealtă de pescuit” (< tc. *karmuk* ~ *karmık*) își datorează forma includerii sale în rândul derivatelor de la *cârmă* (+ sufixul *-og*);

cârpici este o variantă a lui *chirpici* datorată „explicării” cuvântului ca derivat de la *cârp*;

ceaprazan a rezultat din *strapazan* ~ *trapazan*, apropiat de *ceapraz* și suf. *-an*;

cercliu, variantă a lui *cearclâu*, ar putea avea la bază înglobarea sa abuzivă în familia de cuvinte a lui *cerc* (+ suf. *-liu*);

chereștea a devenit *ferestea* ~ *ferestrea* ~ *herestea* deoarece a fost raportat la *ferăstrău* ~ *herăstrău* sau la *fereastră*;

chiolhaniu a dobândit var. *chiorhaniu* prin etimologie populară după *chior*;

cimișir ~ *cimșir* ~ *cemișir* a devenit *ceamfir* probabil după *fir*;

cișmigea ~ *cișmegea* provin din *cicmigea* „sertar”, care a fost apropiat de *cișmea* și *cișmigiu* ~ *cișmegiu*;

ciurumea, variantă a lui *ciulama* ~ *ciulamea* ~ *ciulumea*, se datorează probabil influenței lui *giurumea*;

codôș a devenit paroxiton în variantele *códoș* ~ *códăș* deoarece a fost interpretat ca făcând parte din familia de cuvinte a lui *coadă*;

coltuc ~ *cultuc* a fost apropiat de verbul *a fultui* „a umple, a îndesa”, dezvoltând astfel varianta *fultuc*;

frânghie ~ *frâncie* sunt variante ale lui *frenghie* „brocart”, datorate asocierii cu *frânghie* „funie”, respectiv cu *frânc* „occidental”;

furtun provine din variantele *fortum* ~ *hurtum* ~ *hortum* (< tc. *hortum*), prin etimologie populară după *furtună* (cf. Hristea 298–299);

gavanos „borcan” (< tc. *kavanos*) a fost preluat în această formă întrucât a fost interpretat drept derivat cu suf. *-os* de la termenul *găvan*, (Mold.) *gavan* „strachină, blid”;

geamandură ~ *ceamandură* provine din tc. *şamandura*, adaptat poate după *geam* ~ *ceam* „ambarcație de transport”;

ghindoc este o variantă a lui *bondoc*, formată după *ghindă* (și suf. *-oc*);

ghionder „prăjină cu care se mână peștele spre plasă ori cu care se pune în mișcare o barcă” și-a dobândit varianta *under* pesemne fiindcă a fost asociat cu o „unealtă care face unde”;

hadâm „eunuc” a dezvoltat o variantă *cadân* deoarece a fost apropiat de *cadână*;

harcea-parcea „în bucăți, în fărâme”, cu variantele *harta-parta* ~ *hara-para*, provine din tc. *parça parça* ~ *param param* ~ *para para* „idem”, care și-a modificat fonetismul sub influența substantivului rom. *hartan* ~ *hartal* ~ *partal* „bucată, parte, fărâmă” și, poate, a interjecției *hara* (care imită lătratul câinilor);

iatagan ~ *ietagan* a fost apropiat formal de verbul *ierta*, dezvoltând astfel variantele *iartagan* ~ *iertagan* ~ *iertăgan*;

ienicer ~ *ianicer* dobândește, în literatura populară, varianta *ianginer*, pesemne după *inginer*;

inimei, variantă metatezată a lui *Iminei*, se datorește probabil faptului că a fost inclus în familia lui *inimă*;

indrușaim a fost asociat cu *mândru* pentru a da *mândrușaim*;

marț (scris și *marți*) „câștig punctat dublu la table” (< tc. *mars*) și-a modelat aspectul formal după *marți* „a doua zi a săptămânii (considerată zi cu ghinion)”;

mărgean (< tc. *mercan*) a fost asimilat de la bun început în familia de cuvinte a lui *mărgea*;

menghină a devenit *mezghină* poate sub influența lui *mâzgă* sau *mâzgăli*;

mizat, variantă a lui *mezat*, se datorește probabil interpretării termenului drept derivat de la *miză* sau de la verbul *miza*;

mușaverea „discuție, convorbire” a fost apropiat de *musafir* ~ *mosafir*, luând și formele *musafirea* ~ *musaferea* ~ *mosafirea*;

nadarea ~ *nadara* ~ *neaga-rea* ~ *neagă-rea* sunt variante ale lui *nagara* ~ *magara* ~ *mageara* „maladie cronică; necaz, belea; om pisălog; piază-rea, cobe”, dezvoltate prin etimologie populară, primele două după *nadă* „obicei, deprindere rea; ispită”, iar ultimele două după *neagă* „persoană îndărătnică” + adjectivul *rea* și pe baza modelului constituit de *piază-rea*;

nazlâu „pretențios, mofturos” a fost influențat de *nas* din locuțiunea *a strâmba din nas*, devenind *naslâu*;

năstrăpaz este o variantă a lui *nătrăpaz* ~ *matrapaz*, formată probabil după *năstrapă*;

perciuna, derivat verbal de la tc. *perçin*, a fost modelat după *perciune*;

perciun ~ *părciun* ~ *pericică* sunt variante ale lui *perciune*, rezultate prin asociere cu *păr* (pl. *peri*);

pușlama (< tc. **puștlama*) s-a acomodat, poate, și după *pușlă* „derbedeu, haimana”;

râzâlic ~ *râzâlic*, variante ale lui *rizilic* „dispreț, înjosire, umilire, batjocură”, s-a putea datora nu numai decît pronunției dialectale dure a consoanelor *r* și *z*, ci etimologiei populare după *a râde*;

roabă a rezultat din tc. *araba* probabil sub influența lui *rob*, fem. *roabă* „sclav, slugă”;

rusfert ~ *ruşfert* sunt variante ale lui *ruşfet* „mită”, influențate de rom. *sfert*;
saiac este o variantă a lui *şaiac*, probabil după *saia* (și sufixul *-ac*);
saragea (pl. *saragele* ~ *sarageli*) „cavalerist otoman” a evoluat la formele de plural *sărăcei* și *sărăței* prin etimologie populară după *sărac* (cu diminutivul *sărăcele*), respectiv după *sărat* (și suf. *-ei*, pl. *-ei*);

sârmaciu „trompetist” a rezultat din tc. *surnacı* sub înrâurirea lui *sârmă*;
spahiu ~ *spafiu* a evoluat la *scafiu* probabil sub influența lui *scafă* „căuș”;

taxil „percepție, încasare” (< tc. *tahsil*) și *taxildar* ~ *taxidar* ~ *taxindar*, variante ale lui *tahsidar* ~ *tahsildar* „perceptor” (< tc. *tahsildar*), au fost adaptate după rom. *taxă*, iar varianta *tacşildar* – probabil după *tacșă* „chirie”;

târâc ~ *târâș* ~ *târâit*, poate și *târlic*, având sensul „papuc, cipic”, sunt variante ale lui *tirlic* influențate de verbul *a târi*, iar varianta *durlig* – poate de *durlac* ~ *durlă* „copilandru”;

târnafes „astmă (la animale)” s-ar putea datora nu pur și simplu adaptării fonetice a grupului consonantic din *ticnafes* ~ *tignafes*, ci influenței lui *târnă* „botniță care se pune la vite”;

tomnagi ~ *tomnaci* au rezultat prin apropierea lui *tocmagi* ~ *tocmaci* de *toamnă* și *tomnatic*;

ţapan „parâmă” provine din varianta *sapan* (< tc. *sapan*), sub influența lui *ţapăn* ~ *ţapăn*;

ţaparină „unealtă de pescuit formată dintr-o prăjină lungă” (< tc. *çaparı* + suf. rom. *-ină*) este rezultatul etimologiei populare după *ţ(e)apă* și/sau *ţapină*, iar varianta *saparină* – probabil după *sapă*;

vizirea este o variantă a lui *bizirea*, asociată, poate, cu termenul *vizir*;

zaharea ~ *zăhărea*, variante ale lui *zaherea* ~ *zahirea* „merinde, alimente, hrană”, ar putea fi consecința influenței lui *zahăr*.

b) Unele exemple atestă identificarea formală totală cu elementul inductor, printr-un fel de „confuzie paronimică”, astfel încât „din paronime, cum erau la început, cele două cuvinte devin omonime” (Hristea 219):

beşlic „bucată rotundă de pâslă care se pune pe cap când cineva duce o povară” a luat această formă (dezvoltată din *başlic* < tc. *başlık*) pesemne deoarece a fost confundat cu *beşlic* „monedă turcească”;

cangă, variantă a lui *cavga* „ceartă, scandal”, s-a identificat prin etimologie populară cu *cangă* „cange”;

cazma ~ *casmă* „târnăcop” a evoluat la *tasma* probabil prin identificare totală cu *tasma* „panglică; curelușă; petic de talpă; pană de lemn; palmă”;

cherem a fost apropiat de *chilim* „carpetă”, dezvoltând o variantă identică, *chillm*; *chilermenea* (< tc. *kilermen*) a fost pus în legătură cu doi termeni mai vechi care nu au legătură cu influența turcă, *chilie* și *armenesc*, iar rezultatul a fost compusul *chilie-armenească* (de remarcat că secvența finală a etimonului, *ermeni*, corespunde într-adevăr adjectivului rom. *armenesc*, astfel încât aberantă este numai corespondența dintre tc. *kil* „lut, argilă” și rom. *chilie*);

cișit, variantă a lui *șișic*, ar putea fi rezultatul apropierii acestuia de *cișit* „varietate de mărfuri; abundență”;

cobuz „un fel de fluier” a dobândit și varianta *topuz* deoarece a fost identificat cu omonimul acesteia, care înseamnă „măciucă”;

cutnie „țesătură de mătase” a devenit, în literatura populară, *cuhn* sau *cutie*, deoarece aceste învelișuri sonore, care purtau alte conținuturi semantice, erau mai familiare vorbitorilor de la țară;

dihai ~ *dehai* s-au configurat din variantele *deha* ~ *diha (< tc. *diha* ~ *deha*), posibil prin etimologie populară după rom. *de* + *hai*;

duien „treierătoare” și-a constituit o variantă *duium*, prin confuzie cu bine cunoscutul element al locuțiunii *cu duiumul*;

turlac ~ *durlac* (< tc. *torlak*) a devenit *durlig* probabil sub influența lui *durlig* „papuc de casă”;

farbala „volan (la poala unei fuste)” a dezvoltat varianta *farfara*, total identificată cu *farfara* „palavragiu”;

geremea este o variantă a lui *giurumea* „deșeu, rebut”, datorată probabil confuziei cu *geremea* „amendă; despăgubire”;

ghiurghiuliu ~ *ghilghiuliu* „(mai ales despre vin) roz, rozaliu” a dezvoltat și variantele *gingirliu* ~ *gingiliu*, probabil fiindcă a fost confundat cu un alt adjectiv, *gingiriu*, variantă a lui *zingirliu* „(despre cafea) cu caimac”;

giurgină „dans popular turcesc” a dobândit și varianta *gherghină*, prin identificare formală totală cu *gherghină* „dalie”, care are și varianta *georgină*;

iuruc-bairac are elementul secund confundat cu *bairam* în varianta *uruc-bairam* (a putut interveni și disimilarea consonantică parțială la distanță);

mandalină „mandarină” a devenit *mandolină* sub influența paronimului care denumește un instrument muzical;

mangal „cărbune de lemn” a luat forma *mangan* prin asimilare consonantică, dar, probabil, și după numele elementului chimic numit astfel;

mucava, care de regulă înseamnă „carton”, a ajuns să desemneze și pânza impermeabilizată numită *mușama*, prin confuzie cu aceasta (în astfel de cazuri, în care ambele cuvinte sunt de origine turcă, fenomenul poate fi privit din două perspective, ambele implicând confuzia totală, formală și semantică: fie *mușama* s-a transformat

formal, prin atracție paronimică, în *mucava*, fie *mucava* a început să însemne, prin extensie, și „mușama”, după *mușama*, cuvânt cu care seamăna formal);

paralâu „bogat” a devenit *paraleu* după omonimul acestuia care înseamnă „ființă înzestrată cu însușiri supranaturale”;

perdea este o variantă nejustificată etimologic a lui *perdaf*;

privaz ~ *prevaz* ~ *pervaz* a căpătat, în Oltenia, forma *plăivaz*, prin confuzie cu acest termen preluat din scr. (*plajvaz*) cu sensul „creion”;

rufet „breaslă” a devenit *rusfet* deoarece a fost confundat cu *rușfet* ~ *rusfet* „mită”;

resteu, variantă a lui *rustem* „numele unui dans popular”, se datorește de bună seamă identificării greșite cu *resteu* „cui de lemn sau de fier”;

selem-ahceasă (< tc. *selem ahçası*) a devenit *seleam-ahceasă* prin identificarea primului element cu *seleam* (< tc. *selâm*), iar varianta *sălem-acasă* este o deformare curioasă a lui *selem-ahceasă* după rom. *acasă*;

șoitan, variantă a lui *șeitan* „diavol”, ar putea fi rezultatul confuziei cu adjectivul rom. *șoitan* „înalt, voinic”;

taban „podea; talpă a unei construcții” a fost identificat cu *tavan* „plafon”, dobândind și această variantă, dar și *tavan* a căpătat o variantă *taban*;

tablă „joc cu două zaruri” a luat această formă (inițial concurentă cu *tavla* < tc. *tavla*) probabil sub influența lui *tablă* „placă, tăbliță, panou” (< lat., fr., magh.);

tersana „șantier naval” a dezvoltat o variantă *sarsana* total identificată cu omonimul acesteia care înseamnă „povară, bagaj”;

top din locuțiunea *a da un top de bătaie* a devenit *toc* deoarece a fost confundat cu interjecția *toc*, care imită zgomotul produs de o lovitură, sau, eventual, cu verbul *toca*;

tumbelechi „tobă mică” a devenit *tembelic* sub influența cuvântului împrumutat tot din turcă al cărui sens este „indolență”;

turca „capra (= obicei popular de Crăciun); personaj al acestui obicei” a devenit *țurca* prin confuzie cu *țurcă* „numele unui joc de copii; căciulă mare și mișoasă”;

usul „metodă, procedeu” din locuțiunea *cu un usul subțire* a fost identificat cu termenul *cusur* „defect, nărav”, dobândind și această variantă lexicală, folosită în aceeași locuțiune;

ușur „dijmă” a devenit *ușor* probabil prin confuzie cu adjectivul *ușor*;

zămoz ~ *zămuz* ~ *zamos* ~ *zamuz* „pepene galben” au devenit *zămos* ~ *zemos* prin etimologie populară după adjectivul *zemos*, reg. *zămos* „cu zeamă, suculent” (*zeamă* + suf. *-os*);

ziafet a apărut ca variantă a lui *căiafet* sub influența lui *ziafet* ~ *zaiafet* „petrecere, ospăț”.

c) Există și cazuri în care elementul inductor este cel de sorginte turcească, în timp ce termenul supus etimologiei populare este de o altă origine: de pildă, cuvântul *chiștoc* „muc de țigară” are și varianta *chiostec*, rezultată prin identificarea lui abuzivă cu *chiostec* „bentiță, șnur; piedică” (< tc. *köstek*); împrumutul din franceză *talasoterapie* a fost modificat în *talazoterapie*, după *talaz* (< tc. *talaz*).

3.5.2. Etimologia populară a atins (și) semantismul unor cuvinte împrumutate, dând naștere la noi semnificații, preluate de la elementele inductoare, asemănătoare formal (uneori omonime sau paronime autentice):

aferim „bravo!, bine!, slavă Domnului!” a ajuns să însemne, prin polarizare semantică, și „Doamne ferește!”, de bună seamă ca urmare a asemănării sale formale cu verbul *a feri*;

babalâc „om în vârstă, bătrân venerabil” și-a depreciat sensul la „om bătrân, neputincios și ramolit, hodorog” fiindcă a fost pus în legătură cu *babă* (v. Hristea 222);

băcan „negustor care vinde într-o băcănie” a dezvoltat și semnificația „boiangiu” fiindcă termenul a fost greșit apropiat de omonimul său, tot de origine turcă, *băcan* „substanță lichidă de culoare roșie folosită drept colorant”;

beșleagă „căpitan de beșlii” a dobândit sensul „om bătrân și ramolit” și prin etimologie populară, după varianta cu *-e-* a lui *băși*, *bășină*, *bășinos*, iar contracția în diftong a celor două vocale etimologice în hiat (*beșli-aga* > *beșliagă* > *beșleagă*) a avut loc, probabil, și după verbul *leagă*, de vreme ce acești comandanți aveau sarcina de a menține ordinea publică și de a-i „lega” pe infractori;

caftan din locuțiunea *a lua un caftan* „a lua o bătaie”, *caftangiu* „bătăuș” și *căftăni* „a lovi, a bate” au dezvoltat aceste semnificații după verbul *a cafti* „a bate” (< țig. *kafti*);

capan-emini „inspector al magaziei centrale de mărfuri din Imperiul Otoman” a fost reținut, în forma condensată *capan*, și cu sensul „om influent, șef, cap, superior”, prin etimologie populară după *cap*;

cărăbăni „a pleca repede, a o șterge” a căpătat și sensul „a transporta, a duce”, devenind tranzitiv, sub influența lui *căra*, care are ambele sensuri;

cărdășie și *încărdoși* au rezultat prin apropierea nu numai formală, ci și semantică a lui *cărdășie* și a lui *încărdoși* de *cârd* și (*în*)*cârdui*, dobândind astfel nuanțe peiorative (*cărdășie* „întovărășire” a devenit *cărdășie* „întovărășire în scopuri condamnabile, gașcă, bandă, șleahță”; v. Hristea 227);

câșt(i) (< tc. *kışt* „rată”) a fost preluat în această formă și a dezvoltat și sensul „venit, câștig” sub influența lui *câștig*, *câștiga*;

ceat-pat „așa și așa, potrivit, oarecum” (< tc. *çat pat*) a luat forma *ceac-pac* și sensul „cât ai clipi din ochi, una-două” după interjecția *pac*;

cearc „cerc; compas” (< tc. *çark* „roată; sferă”) și-a dobândit sensurile probabil după rom. *cerc*;

cerviș „seu, grăsime topită” a fost apropiat de *cir*, ajungând să însemne și „terci, păsat, cir”;

coi „oscior; articulație; rotulă” a ajuns să însemne și „contragreutate, coi (la balanță)”, „penis” și „flăcău (care începe să curteze fetele)”, întrucât a fost apropiat de *coi* „testicul; contragreutate”;

corăbiele, cu varianta *corăbioare*, provine din tc. *korabiye* ~ *kurabiye*, sub influența lui *corabie* și a sufixului diminutival *-ea*, pl. *-ele*, care nu numai că au modificat forma cuvântului, ci au dus și la remodelarea conținutului semantic al acestuia (prăjitura respectivă fiind rotundă și plată până în secolul XX, când dobândește o formă rombică, imitând o *corabie în miniatură*);

fustanlâc „bucată de stofă pentru o fustă” a dezvoltat, sub presiunea lui *fustă* și *fustanelă*, și sensul „fustă largă și încrețită”;

haidamac „bătăuș” a căpătat și sensul „păzitor de vite” după rom. *haitău*, care are ambele semnificații;

haramin, -ă „hoț, tâlhar; om rău” a dobândit și sensul „țigan”, cu care este folosit numai în forma feminină, prin etimologie populară după *harapină* „țigan”;

ienibahar ~ *ienipahar* și-a îmbogățit semantismul cu sensul „ienupăr” numai datorită atracției paronimice a lui *ienupăr*;

lagivert ~ *legiver* „albastru-închis, bleumarin” sunt formele și sensul cu care a fost preluat tc. *lâcivert* ~ *laciverd* ~ *lâciverdi*, însă împrumutul a fost apropiat formal și semantic de adjectivul cromatic rom. *verde*, căpătând varianta *lagiverde* și semnificația „verde-măsliniu”;

meremet „reparație, renovare; aranjare, dichisire” a ajuns să însemne și „marafet, fleac”, deoarece a fost identificat cu *marafet*;

mindir „saltea; plapumă” a dobândit și semnificația „haină scurtă de iarnă” probabil sub influența paronimului *mundir*;

miraz „moștenire; dar, venit sau câștig neașteptat” a fost interpretat ca aparținând de familia verbului *mira*, achiziționând și sensul „lucru care produce mirare, minunăție, miracol” (v. Hristea 257-258);

odagiu „valet, camerier” a achiziționat și semnificația „slugă la ciobani; păstor” sub influența unui termen înrudit împrumutat tot din turcă, *odaie*, care are atât sensul „cameră”, cât și pe acela de „stână, târlă de vite”;

paidos „repaus, odihnă” și-a modificat sensul după *dos* „fund, spate” în locuțiunile *a-i da (cu) paidosul* „a-i da cu piciorul, a-l goni” și *a-l lua cu frumosul și a-i arăta paidosul* „a-l linguși, apoi a-i întoarce spatele”;

papară ~ *păpară* a dezvoltat și semnificația „omletă” probabil sub influența lui *papă* „idem”;

pătlăgea a luat și sensul lui *pătrunjel* deoarece se aseamăna formal cu acest din urmă cuvânt;

pardaf „scândură subțire” provine din tc. *padavra* „idem”, însă rom. *perdaf* și *praf* au indus modificarea atât a formei etimologice, cât și a semnificațiilor sale din locuțiunile în care intră: *pardaf de bătaie* „bătaie strașnică”, *pardaf de somn* „somm adânc”, *a se face pardaf* „a se face praf, a se distruge”, *a face pardaf* „a certa, a trage un perdaf; a bate; a nimici, a face praf”);

tefericie „destindere, recreare, distracție” (< tc. *teferrüç* + suf. rom. *-ie*) a achiziționat și sensurile „fericire, plăcere, deliciu” și „pricopseală, folos, ispravă” deoarece a fost apropiat de rom. *ferice, fericire, a fericî*;

turungiu „portocaliu” a ajuns să însemne și „negru”, fiind confundat cu *tuciuriu* (a se vedea cele spuse mai sus în privința lui *mușama* pentru astfel de exemple de confuzie formală totală; este posibil, și în acest caz concret, fie ca *turungiu* să fi preluat sensul „negru” după semantismul paronimului *tuciuriu*, fie ca *tuciuriu* să fi dobândit varianta *turungiu* prin etimologie populară care a atins forma cuvântului);

tusiuc „jambieră; ciorap special; obiele” a achiziționat și sensul „haină veche, murdară”, probabil sub influența lui *tuslos* „murdar”.

Desigur că în cele mai multe cazuri avem de a face cu un fenomen paralel cu atracția paronimică formală, dar, de această dată, nu forma, ci sensul împrumutului este modificat sub influența cuvântului asemănător. Unele exemple sunt comparabile cu calcul semantic, atunci când elementul inductor are și sensul de bază al împrumutului.

3.6. Contaminația

Având la bază sinonimia, apropierea semantică sau, foarte rar, chiar și antonimia a doi termeni cu frecvență comparabilă care se atrag întâmplător, se încrucișează, de regulă în subconștientul vorbitorilor, și dau naștere unui element hibrid, contaminația duce adesea la formarea unei noi variante, dar uneori și la crearea unui nou cuvânt. Dacă sinonimia nu este perfectă, semnificația elementului lexical rezultat în urma contaminării poate coincide cu aceea a oricăruia dintre cele două cuvinte încrucișate sau poate fi influențată de nuanțele semantice ale ambelor cuvinte.

3.6.1. Contaminația unor împrumuturi din turcă sau a unor derivate de la acestea a avut loc fie cu un alt cuvânt de sorginte turcească, fie cu termeni românești de diverse alte origini, cu care nu aveau nicio relație etimologică, ci numai una semantică:

angariâc „bagaj mult, totalitatea materialelor transportate” < *agârlâc* „idem” + *angara*;

bageac ~ *bageag* ~ *boceag* „lucarnă” < *bagea* „idem” + *ogeac* ~ *hogeag*;

bambă „plantă leguminoasă cu fructe mici, păroase, comestibile; fructul acestei plante” < *bamă* „idem” + *boambă*;
bimpașă „maior (în armata otomană)” < *bimbașă* „idem” + *pașă*;
boacă „boabă” < *boc* + *boabă*;
boiandrug ~ *buiandrug* „grindă de lemn, de metal, de beton etc.” < *boiandruc* „idem” + *drug* (aici ar putea fi vorba și de variația sufixelor *-uc* și *-ug*);
bombara ~ *bumbara* „proiectil, obuz, bombă” < *combara* ~ *cumbara* „idem” + *bombă* ~ *bumbă*;
bursumfla ~ *borsumfla* „a se mânia, a se burzului” < *bursuca* + *bosumfla*;
cajlâp „calup, bucată (de săpun, de brânză etc.) de forma tiparului în care a fost turnată” < *calâp* + *cășar* „calup pentru caș”;
cârcâi „a mișuna, a colcăi” și *cârcâială* „forfotă, colcăială” < *cârcâiac* ~ *cârcăiac* „scolopendră, patruzeci-de-picioare” + *colcăi*, respectiv *colcăială*;
cârmuz „cârmâz” < *cârmâz* + *hurmuz*;
cioropină „poreclă care se dă țiganilor” < *arapină* „idem” + *cioroi*;
copac „capac” < *capac* + *comănac*;
curvășarie „desfrâu, curvie” < *cârvășărie* „han folosit pentru vămuirea și găzduirea negustorilor turci (în care aceștia obișnuiau să petreacă)” + *curvărie*, *curvie*;
cușlă „bordei” < *câșlă* + *cușcă*;
chilopastă „necaz, năpastă” < *chillpir* „idem” + *năpastă*;
ciocmăgi „a bate” < *ciomăgi* + *ciocmăni* „a certa”;
ceabuc, variantă a lui *ciubuc* „pipă orientală; muștiuc de lulea”, s-a format prin contaminare cu *trabuc*;
ciul este un pseudoderivat regresiv de la *ciulea*, rezultat, probabil, datorită încrucișării acestuia cu sinonimul *scuț*;
dalvar este o variantă a lui *șalvar*, care s-a contaminat cu verbul *dălvări* ~ *dârvări* „a purta mult timp, a uza”, iar *dulvur* a rezultat din încrucișarea lui *dalvar* cu varianta *tuivur* (v. mai jos, s.v.);
davagiu „reclamant, acuzator; avocat” a devenit *dovagiu* prin contaminație cu *dovadă*;
derdement, variantă a lui *derbedeu*, s-ar putea datora încrucișării acestuia cu *dement*;
duvalma „sărbătoare publică, festivitate” < *dunalma* ~ *dunanma* „idem” + *valmă* „mulțime; hărmălaie”;
ecpaic „personal (al curții)” < *ecpaia* „idem” + *paic* „soldat din garda personală, valet, curier”;
farfuză „femeie fudulă; femeie harnică” a rezultat prin încrucișarea lui *farfara* „om încrezut, fudul” cu *magmuză* „apelativ injurios pentru femei; femeie depravată”;

fâstâci „a se intimida” a putut lua forma *jâstâci* prin suprapunerea lui *jastă* „repezeală, grabă”;

ghelai, interjecție, a rezultat prin încrucișarea rom. *gheal* cu *hai*;

ghiordie ~ *ghiordeie* „pieptar” s-a contaminat, probabil, cu *scurteică* pentru a da *ghiordeică* (variantă la formarea căreia contaminația s-a asociat, probabil, cu substituirea de sufixe; aceeași asociere de procedee ar fi putut avea loc și în cazul lui *giubeică*, format prin derivare cu sufixul *-eică* de la *giubea*);

ghioturum „îmbucătură” a rezultat din încrucișarea sinonimelor *ghiotură* și *locum* ~ *lucum* ~ *hluchium* „idem”;

ghirghiliu este o variantă a lui *cherchelit* ~ *chirchilit* „amețit de băătură”, peste care s-a suprapus termenul de origine turcă *ghiurghiuliu* ~ *ghilghiuliu* „(despre vin) roz, rozaliu”;

giul „șirag de mărgel” < *ghiul* ~ *ghiol* „idem” și „scul” + *ciul*, variantă a lui *ciulea* „scul”;

halam ~ *alam* ~ *aleam* sunt variante ale lui *(h)alal*, care s-a încrucișat cu antonimul său, *(h)aram*;

harabană „căruță mare” < *haraba* + *șarabană* „idem”;

harțagan este o variantă a lui *iatagan*, contaminat cu *harță* „încăierare”;

havalet „impozit, dare” a rezultat din varianta *(h)avaet* + *havalea* „idem”;

helbetim „desigur” < *helbet* „idem” + *aferim* „bravo”;

(h)urduz-belea este varianta lui *urdu-belea* ~ *hurdubelea* „pe neașteptate, nitam-nisam”, care s-a combinat cu *urduz-burduz* „pe brânci, bălăbănuindu-se, hurducându-se”;

îndoldoșa ~ *îmboldoșa* „a (se) face doldora, a (se) tixi; a se înfofoli” < *îndoldora* + *boboșa* ~ *boiboșa* ~ *îmbolboși* „idem”;

înrafturat „echipat cu harnașament” < *înrațurat* „idem” + *taftur* „chingă la șa”;

magara ~ *nagara* „necaz; piază-rea, belea” < *mageara* „maladie cronică” + *angara*;

meștină este o variantă a lui *meșină* „piele tăbăcită pentru încălțăminte”, contaminat cu *mești* „încălțăminte fără toc confecționată din piele subțire”;

năier „surlă; muzicuță” < *nai* + *fluier* și/sau *vaier* „tânguire; suferință”;

palașcă ~ *paleașcă* „geantă pentru cartușe” a rezultat din varianta *paiașcă* (< tc. *paiaška*), încrucișată cu *tașcă* ~ *teașcă*;

pardaf „scândură subțire tăiată de la marginea unui buștean” a dobândit varianta *parda, folosită numai la pl. *pardale* și în locuțiunea *a face (ceva) pardalie* „a distruge, a face praf”, prin contaminarea sa cu *marda* „deșeu, rebut, rămășiță” (încrucișarea celor două cuvinte fiind dovedită și de varianta *mardaf* a lui *marda*);

patraulă ~ *pătrăuiă* este varianta lui *caraiă* provenită prin contaminație cu sinonimul *patrulă*;

pozmete, variantă a lui *pesmet* ~ *pezmet*, se datorește încrucișării cu sinonimul *posmag*;

salcâz și *salcâmp* sunt variante ale lui *salcâm*, peste care s-au suprapus *sacâz*, respectiv *câmp*;

samsar ~ *simsar* s-au transformat în *țamțar* ~ *simțar* prin suprapunerea lui *țânțar*, insectă cu care a fost asemănat „mijlocitorul în afaceri”;

singer a rezultat prin încrucișarea variantei de bază *hanger* „pumnal mare” cu *singir* „fiare, lanțuri, cătușe” sau, eventual, cu *sânge* (v. DR I 290);

șișcar „cuțitar” este o contaminație a lui *brîșcar* cu *șiș*;

táman și *tóman* sunt contaminații între *tamán* și *tócmai*;

tambură „un fel de mandolină” s-a încrucișat probabil cu *nagara* „un fel de tobă” pentru a da varianta *tangara*;

tașmag „ciomag” < *tașmău* „idem” + *ciomag*;

târlic „papuc” s-a contaminat cu *tuzluc* „ghetră, tureacă, jambieră”, devenind *turluc*, variantă a ambilor termeni amintiți;

tulvur, variantă a lui *șalvar* ~ *dalvar*, este un posibil rezultat al încrucișării acestor forme cu *tur* „parte a pantalonilor care acoperă șezutul” și/sau cu *tuliac* ~ *tureac* „ițari, cioareci”;

tupăngea „palmă; bătaie” și verbul *tupăngi* „a bate” au rezultat din *tapangea* „palmă” + *tupăi* ~ *tupăni* „a bate, a lovi”;

tuptil și *tiptulus*, variante ale lui *tiptil*, sunt consecințe ale contaminației acestuia cu verbul *tupila* ~ *tupi* „a se ascunde”, cu adverbele *tupilaș* ~ *tupiș* „pe ascuns, pe furiș”, respectiv cu *pitulus* „pe furiș, fără zgomot”;

țapaligă, variantă a lui *țaparină*, este produsul contaminării acestuia cu *țepeligă* „țepușă; săpăligă”;

udgan „funie, odgon” < *urgan* „idem” + *odgon*;

zambol, variantă a lui *zambil* ~ *zimbil* „coșniță”, ar putea fi rezultatul încrucișării cu *stambol* „vas pentru măsurarea și transportul cerealelor”;

zangarale „zorzoane” < *angarale* + *zagarale* și/sau *zarpale*, toate având aceeași semnificație;

zarmacliu, variantă a lui *zarmacup* „monedă otomană”, a rezultat prin deraiere derivativă analogică după sufixul *-liu*, dar, probabil, și prin intersectarea împrumutului cu numele altor monede otomane, *direcliu* și/sau *zingirliu*;

zărzănale „zorzoane” este o combinație a lui *sarsanale* cu *zorzoane*;

zurbavă „ceartă, gâlceavă” < *zurba* „idem” + *gâlceavă*.

Uneori, rezultatul contaminației este numai trecerea termenului într-un tip flexionar caracteristic altui gen gramatical: *tumurug*, de pildă, a devenit feminin, *tumurugă*, deoarece s-a încrucișat cu sinonimul *buturugă*.

3.6.2. Și unele dintre exemplele de mai sus probează faptul că deformării prin contaminație i-au fost supuse cu preponderență împrumuturile care aveau nuanțe

semantice peiorative, inclusiv cele folosite ca epitete sau ca termeni expresivi, aparținând mai ales sferei defectelor fizice sau psihice. Iată alte câteva cazuri relevante:

chior și unele dintre derivatele sale s-au încrucișat cu *chiombaliu* (> *chiorbaliu*), *chiombea* (> *chiorbea*), *cordiș* (> *chiordiș*), *încontra* (> *închiondora*);

ciolac „ciung” s-a contaminat cu *olog* (> *ciolog*), *bolnav* (> *ciolnav*), *ciomp* „ciot” (> *ciolomp*), *chilav* „bolnav, olog” (> *ciolav*);

dangalac „neghiob” (< tc. *dangaiak*) + *calic* > *dancalic* „idem”;

gealat „călău; om voinic și violent, bătăuș” (< tc. *callat*) a evoluat la *gealap*, *gealâp* și *gealău* ca urmare a suprapunerii cu *gelep* ~ *gealip* „negustor oriental de vite”, respectiv cu *călău*;

gelebiu ~ *celibiu* sunt variante rezultate prin contaminarea aceluiași *gelep* cu *cilibiu* „nobil, aristocrat; galant; elegant, fercheș”;

haraba „obiect vechi, stricat, dărăpănat” (< tc. *harabe*) a devenit *harțaba* ~ *harțapea* ~ *hartapa* în urma încrucișării cu *horțait* „dărăpănat, hodorogit”, respectiv cu *hartan* „zdreanță”;

laf „balivernă” s-a intersectat cu *tală* „taifas” ori chiar cu *taifas*, dând varianta *talaf*, precum și cu *palavără*, care a dezvoltat astfel varianta *palaf* (cu pl. *palafe* „vorbe, baliverne”); totodată, din *laf* a apărut, prin analogie, interjecția *lafa*, care s-a încrucișat cu sinonimul *tala*, iar rezultatul a fost *tafa* din expresia *și tafa și iafa* „și dă-i și dă-i (cu palavrele)”;

marmanziu ~ *marmangiu* ~ *marmaziu* sunt variante ale lui *narangiu* „roșu-portocaliu” (< tc. *narenci*), rezultate în urma încrucișării acestuia cu *marmanziu* ~ *marmaziu* „(despre băuturi) purpuriu; vin grecesc (de Malvazia)”;

mehengher „istet, abil, șmecher” < *mehenghi* „idem” + *șmecher*;

pălăvăcăi „a pălăvrăgi” < *pălăvrăgi* + *pălăvatic* „zănatic; palavragiu”;

picinog „(om) scund și sfrijit” a rezultat din contaminația *pici* + *slăbănog*;

taraulă ~ *tărăulă* „om care umblă fără rost, pierde-vară” este produsul probabil al amestecului dintre *caraulă* și *tarara* ~ *tărăraie* „tărășenie; melodie monotonă care pare că nu se mai sfârșește”.

3.6.3. Există și exemple de contaminație nu pur și simplu a două cuvinte, ci a două locuțiuni:

a ajunge la aliman „a ajunge într-o situație dificilă, a fi la strâmtoare” s-a format probabil prin încrucișarea lui *a ajunge la aman* „idem” și *a ajunge la liman*, care are exact sensul opus, „a se salva, a ieși dintr-o situație dificilă, a ajunge într-o situație mai bună”;

haiuriuc ~ *hairluc* din locuțiunea *a ajunge la hai(u)rluc* „a sărăci, a se ruina” – variante ale lui *hagialâc* ~ *hagilâc* ~ *hagiurluc* „pelerinaj” – au rezultat prin contaminația acestor din urmă forme cu *hair* „profit, folos” din locuțiunea *a nu avea hair* „a nu se folosi (de ceva)”.

3.7. Condensarea lexico-semantică

În paralel cu procedeul condensării lexico-semantică aplicat în „momentul” preluării etimoanelor sintagmatice sau compuse, ca modalitate de adaptare a acestora (v. III.5.2.3), condensarea pe teren românesc a sintagmelor sau compuselor deja împrumutate din turcă sau calchiate după modele turcești și a celor formate în română cu ajutorul unor cuvinte simple preluate din turcă trebuie tratată, evident, ca o modalitate de creare a unor noi cuvinte și variante.

Procedeul este mai mult sau mai puțin răspândit în diferite limbi, inclusiv în română, unde poate produce reținerea din îmbinări atributive fie a elementului determinat, care preia sensul întregii sintagme – caz în care procedeul poate fi confundat cu specializarea semantică⁴² –, fie a determinantului, care, dacă este adjectiv, se substantivează⁴³.

Mai multe exemple vădesc detașarea pe teren românesc, din sintagme sau cuvinte compuse împrumutate, calchiate sau formate în română, a unor termeni de origine turcă, aceștia dobândind în acest fel semnificații speciale în limba primitoare, identice cu cele ale îmbinării din care provin:

balâc „calcan (pește marin)” < rom. [*calcan-*]balâc < tc. *kalkan baliği* (*balık* „pește”);

chindie cu sensurile „gustare de după-amiază”, „concert de seară” și „turn de observație” a rezultat prin condensare din sintagme cum sunt *mâncare* (sau *gustare*) *de chindie*, *muzică de chindie* și *turnul chindiei* (= „turn de unde se anunță chindia”);

rahat „preparat de cofetărie” < rom. *rahat*[*locum*] < tc. *rahat*/*lokum* etc.

În alte cazuri, elementul omis a fost tocmai împrumutul din turcă: *roșie* și *vânăță*, de pildă, provin, prin condensare, din sintagmele [*pătălăgea*] *roșie*, respectiv [*pătălăgea*] *vânăță* (prima fiind calchiată după modele turcești, iar a doua – formată în română).

Există, desigur, situații de acest fel în care nu putem decide dacă termenul a fost detașat din sintagme sau compuse deja împrumutate sau, dimpotrivă, chiar din etimonul sintagmatic turcesc:

bairam „numele celor două mari sărbători religioase musulmane” ar putea proveni din rom. [*curban-*]bairam, respectiv [*ramazan-*]bairam, dar și din tc. [*Kurban*] bayramı,

⁴² Rom. *pasăre*, de pildă, a dobândit sensul „nume generic pentru păsările domestice crescute pe lângă casa omului; găină” deoarece a fost condensat din sintagma *pasăre de curte*; rezultatul este, desigur, un sens special, dar procedeul diferă de simpla specializare semantică.

⁴³ Vezi, de exemplu, *alimentară* „băcănie” < [*prăvălie*] *alimentară* sau [*magazin*] *alimentar*, evoluție care a dus la substantivarea elementului rămas și, eventual, la trecerea acestuia la feminin ca urmare a atracției genului gramatical al lui *băcănie* și *prăvălie*; de asemenea, *mixte* a ajuns să însemne „produse miniere naturale constituite din mai multe minerale concrescute, care trebuie sfărâmate în vederea separării substanțelor utile”, prin condensare din sintagma *minerale mixte* sau *zăcămintă mixte*. Pentru întreaga problematică a fenomenului, vezi Emil Suci, *Condensarea lexico-semantică*, [Iași], Institutul European, 2009.

respectiv [*Ramazan* (sau *Şeker*)] *bayramı* (ba chiar și din tc. *bayram* „sărbătoare”, care, în contexte concrete, poate fi denumirea oricăreia dintre cele două sărbători);

caplan „un fel de turban” < rom. *caplan*[-poș] sau tc. *kaplan* [poșu];

căzlarıu „șeful eunucilor” < rom. *căzlar*[-aga] sau tc. *kızlar* [ağası] etc. (pentru alte exemple, v. Suci 2006, 173–174).

În cazul lui *capan* „șef, superior”, faptul că a fost detașat din rom. *capan*[-emini] „inspector al magaziei centrale de mărfuri a Pörții” (și nu din tc. *kapan emini*) este sugerat de semantismul noului cuvânt, modificat prin etimologie populară după rom. *cap*. Un exemplu similar este *gurban* ~ *corban* „ospăț”, *Gurbanele* „Praznicul celor Sfinte” (sărbătoare religioasă ortodoxă), ale cărui sensuri ar putea fi dezvoltări mai degrabă autohtone, din înțelesul „una dintre cele două mari sărbători religioase musulmane” al lui *curban*[-bairam], decât reinterprețări semantice nemijlocite ale etimonului tc. *Kurban bayramı* „idem”.

3.8. Procedee intermediare sau înrudite

Numeroase împrumuturi din turcă au fost remodelate după aspectul formal al unor cuvinte românești sau străine din aceeași familie ori care aveau un înveliș sonor și, eventual, un semantism asemănătoare. De multe ori, ele pot fi atribuite atât contaminației, cât și etimologiei populare sau nu pot fi clasate nici la una, nici la alta dintre aceste procedee de formare și modelare a cuvintelor, de vreme ce posedă caracteristici ale amândurora, ba, mai mult, și unele trăsături comune cu schimbările fonetice sau morfologice de adaptare. Alteori, contaminația este atipică, recurgând la ajustări și acomodări după materiale lexicale străine, dublete etimologice ori împrumuturi din aceeași familie. Se poate spune, pe de o parte, că etimoanele au fost adaptate prin contaminația cu termenii cunoscuți dinainte, cu care au relații semantice evidente, însă frecvența celor două cuvinte încrucișate nu este decât rareori comparabilă, iar categoria lexico-gramaticală este de obicei diferită, intrând în dezacord cu cerințele contaminației. Pe de altă parte, obligativitatea asemănării formale, voința de a include noul cuvânt, inițial neclar, într-o familie de cuvinte cunoscute și de a-l „explica” astfel cu ajutorul altuia mai frecvent sunt condiții ale etimologiei populare pe care aceste noi cuvinte sau variante le îndeplinesc, însă, după cum se vede, procedeul duce și la formarea a noi cuvinte, iar analiza etimologică nu este nicidecum falsă, ci, dimpotrivă, există conștiința vorbitorilor de a remodela noul termen după alții cu care acesta se înrudește etimologic ori se aseamănă formal și semantic.

Toate aceste noi cuvinte sau variante se încadrează în categorii aparte, deoarece sunt rezultatul tentativei deliberate de a include unitățile lexicale în familii de cuvinte deja existente în română sau de a le ajusta după cuvinte străine cunoscute vorbitorilor

români care le-au preluat, iar atracția lexicală nu a fost exercitată accidental, de cuvinte românești întâmplător asemănătoare, ci a fost indusă chiar de cuvinte înrudite sau de cuvinte similare și legate semantic, de care împrumutul din turcă a fost apropiat în mod conștient.

3.8.1. Concomitența etimologiei populare și a contaminației

Există situații în care este greu de decis dacă un termen sau o variantă a rezultat prin etimologie populară sau prin contaminație, în sensul că modificările comportă caracteristici ale ambelor modalități speciale de formare a cuvintelor, care ar fi putut acționa concomitent:

– Cuvântul *palmac* „unitate de măsură egală cu 3,48 cm” ar fi putut rezulta direct din tc. *parmak* prin etimologie populară după *palmă* și suf. *-ac* (vorbitorii explicându-și astfel noul cuvânt), dar și prin încrucișarea variantei rom. *parmac* cu rom. *palmă*, având sensuri din aceeași sferă semantică; într-o situație similară se află varianta *fărmac* a aceluiași împrumut, pentru care Graur 1975, 50 nu găsea explicații, dar care s-ar putea datora etimologiei populare după *fărmă* (variantă a lui *fărmă* „bucată mică”) ori contaminației cu acest cuvânt; fapt este că *palmac* a ajuns să însemne și „bucată foarte mică, petic, palmă (de pământ)” sub inducția evidentă a lui *palmă*, care semnifică și „unitate de măsură pentru lungime”, și „suprafață mică (de pământ)”.

– Varianta *tivel* a lui *tighel* a putut rezulta fie prin etimologie populară, după *tiv* și sufixul *-el*, fie prin contaminație cu *tiv*, ba chiar și prin „simplul” fenomen fonetic al refacerii hipercorecte a labialei palatalizate; oricum, este foarte probabil că *tiv* a indus prin etimologie populară două sensuri noi ale lui *tighel*.

– Și *zgărdan* „colier, salbă” se află într-o situație incertă; la baza lui stau, desigur, variantele mai vechi *gherdan* ~ *ghirdan*, care fie au fost „corectate” etimologic după *zgardă* și suf. *-an* (v. Graur 1975, 85), fie s-au încrucișat cu sinonimul *zgardă*, dar nu este exclus nici ca etimologia populară și contaminația să fi acționat simultan, tot așa cum ar fi putut interveni și „prefixarea” emfatică cu *z-* (v. III.3.3.3.b).

3.8.2. Contaminația etimoanelor

Unele dintre cele mai frapante cazuri le reprezintă cuvintele românești rezultate prin suprapunerea unui împrumut românesc din turcă peste un etimon turcesc sau prin încrucișarea a două cuvinte turcești care nu au fost împrumutate separat, ambele constituind, așadar, etimoane pentru noul termen al limbii române. Forma hibridă se datorează întotdeauna atât asemănării formale măcar a unui segment al cuvintelor, cât și identității sau similitudinii semantice a celor două cuvinte încrucișate:

avalim „bine!, bun!, perfect!, fie!” < tc. *eyvallah* „idem” + rom. *aferim* „idem”;

casabert „mâhnire” < tc. *kasavet* „idem” + rom. *dert* „idem” (cu care face rimă în textul care îl atestă, fiind vorba, aşadar, de o contaminaţie cultă);

cheab „castron, strachină adâncă” < tc. *kab* „idem” + rom. *chiub* ~ *chiup* „vas mare de lut ars, ulcior mare” (< tc. *küp*);

dindar este o variantă a lui *dizdar* „comandant al unei cetăţi turceşti” (< tc. *dizdar* „idem”), datorată contaminaţiei cu tc. *dindar* „om pios, evlavios”;

etpai ~ *etcaia* ~ *etpaia* „personal (al curţii, al unei instituţii etc.)” a adoptat aceste forme şi acest sens probabil prin contaminaţia dintre tc. *ek paye* „funcţie auxiliară” şi tc. *etba* „personal (de serviciu)”;

iededliu „mic slujbaş, boiernaş” provine fie din tc. *yedekli* „persoană dotată cu piese de schimb, cu rezerve”, căruia putem să-i reconstruim şi sensul *, „persoană care face parte din personalul de bază, indispensabil al curţii; slujbaş”, dobândit prin contaminaţie cu tc. *gedikii* „slujbaş”, fie din acesta din urmă, care s-a încrucişat cu rom. *iedec* „personal de bază, necesar şi util; vechi şi fidel al unei instituţii”;

limongiu „cultivator sau negustor de lămâi şi de alte citrice” a luat forma *limonagiu* nu neapărat după varianta *-agiu* a sufixului românesc, ci mai degrabă prin încrucişare cu tc. *iimonataci* „vânzător de limonadă”, care i-a indus noii variante şi această din urmă semnificaţie;

sadicat, variantă a lui *sadacat* „devotament”, ar putea fi rezultatul contaminării acestuia din urmă cu tc. *sadik* ~ *sadika* „devotat, fidel”, *sadik* „prieten fidel”.

Unele dintre aceste exemple sunt contaminaţii culte, mai mult sau mai puţin savante, care nu au avut caracter popular, de vreme ce termenul sau termenii turceşti nu puteau fi cunoscuţi decât de o pătură restrânsă de oameni de cultură bilingvi, care au realizat încrucişările în mod voluntar. Alteori, de pildă în cazul lui *cheab*, etimonul turcesc a fost preluat prin contact direct, împrumutul fiind „explicat” cu ajutorul altui împrumut, preluat anterior; în sfârşit, în unele cazuri greu de precizat am putea avea de a face cu contaminaţii (neatestate) pe teren turcesc.

3.8.3. Acomodarea după împrumuturi din aceeaşi familie

Modificările interne la care au fost supuse împrumuturile s-au petrecut, în unele cazuri, sub influenţa cuvintelor româneşti aparţinând aceleiaşi familii şi preluate anterior din turcă. Uneori poate fi vorba despre un fel de contaminaţie a etimonului turcesc cu termenul deja împrumutat sau de un gen aparte de etimologie populară care încearcă să atragă în aceeaşi familie cuvintele împrumutate, chiar dacă termenul preluat iniţial a suferit modificări formale care nu mai coincid cu învelişul sonor al etimonului; alteori putem bănui că noul cuvânt a fost mai degrabă reconfigurat prin derivare pe teren românesc de la împrumutul de bază, imitând modelul reprezentat de etimon, printr-un tip special de calc de structură:

bolangilâc provine din tc. *boyacılık*, adaptat după rom. *boiangiu*, *cântaragiu* este o variantă a lui *cantaragiu*, acomodată după *cântar*, *cârmâziu* a dobândit și varianta *cârmuziu*, după *cârmuz* (< *cârmâz* + *hurmuz*); *nazâr* ~ *nazir* ~ *nazar* „inspector, supraveghetor” (< tc. *nazir* ~ *nazir*), *nazaret* ~ *nazlret* „supraveghere” (< tc. *nazaret*), *nazarlâc* „grijă, supraveghere” (< tc. *nazirlık*) și *nazirliu* ~ *nazârliu* „ilustru, de vază” (< tc. *nazarlı*) s-au amestecat formal, influențându-și reciproc învelișul sonor;

tuigiu (< tc. *tuğcu*), *lchitullâu* (< tc. *iki tuğiu [paşa]*), *iucituilâu-paşa* (< tc. *uç tuğlu paşa*) au fost preluate și adaptate în forme care s-au fasonat după configurația în care a fost autohtonizată baza lor, rom. *tui* (< tc. *tuğ*).

Numeroase alte cuvinte, mai ales derivate pe teren turcesc, au fost remodelate, în momentul preluării lor, după forma pe care au luat-o în română împrumuturile anterioare aparținând aceleiași familii de cuvinte: *bumbaragiu* (~ *cumbaragiu* < tc. *kumbaracı*), *cabazlâc* (< tc. *hokkabazlık*), *capucehaie* (< tc. *kapu kehayası*), *capucehaielâc* (< tc. *kapukehayalık*), *chilipirgiu* (< tc. *kelepirci*), *chiolhangiu* (< tc. *külhancı*), *chiolhanu* (< tc. *külhani*), *chirgelâc* ~ *chirigelâc* (< tc. *kiraçılık*), *cifte-dulap* (< tc. *çifte dolap*), *dulapciu* (< tc. *dolapçı*), *damlaliu* (< tc. *damlalı*), *fișicciu* (< tc. *fişekçi*), *găitangiu* (~ *gaitangiu* < tc. *gaytancı*), *geambașlâc* (< tc. *cambazlık*), *giuvaergiu* ~ *juvaergiu* (< tc. *cevahirci*), *harabagiu* (< tc. *arabacı*), *harabagilic* (< tc. *arabacılık*), *isnaflâc* (< tc. *esnaflık*), *mumbașiriâc* (< tc. *mübașirlik*), *nâlban-bașa* (< tc. *nalbant başı*), *pazarghean* (< tc. *bazargân*), *saingiu-bașa* (< tc. *sayıcı başı*), *sariclâc* (< tc. *sarıklık*), *seferteas* (< tc. *sefertası*), *tejghetar* (< tc. *tezgâhtar*), *tindichegiu* ~ *târnicigiu* (~ *tinichigiu* < tc. *tenekeci*), *ușorgiu* (~ *ușurgiu* < tc. *uşurcu*), *vechilet* (< tc. *vekâlet*) etc. sunt cuvinte derivate sau compuse care au adoptat, atunci când au fost preluate, aceleași fonetisme cu care bazele lor intraseră și se încetățeniseră mai devreme în română: *bumbara* ~ *cumbara*, *cabaz*, *chehaie*, *chilipir*, *chiolhan*, *chirigiu* ~ *chirgiu*, *dulap*, *dambila*, *fișic*, *găitan*, *geambaș*, *giuvaer* ~ *juvaer*, *haraba*, *harabagiu*, *isnaf* ~ *esnaf*, *mumbașir*, *nâlban* ~ *nalbant*, *pazar*, *saingiu* ~ *saigiu*, *saric*, *teas* ~ *tejghea*, *tindichea* ~ *tirnichea* ~ *tinichea*, *ușor* ~ *ușur*, respectiv *vechil*.

3.8.4. Încrucișarea cu dublete etimologice

Alteori, schimbările fonetice din interiorul cuvintelor s-au petrecut prin încrucișarea împrumuturilor din turcă cu variantele lor provenind din alte limbi, dar având, evident, o origine comună; este vorba, în cele mai multe cazuri, despre modificări de tip contaminație care intră în categoria adaptărilor la sistemul lexical al limbii române, dar și despre un fel de etimologie populară, de vreme ce împrumuturile sunt încadrate în familii de cuvinte existente; deosebirea față de etimologia populară propriu-zisă este că această încadrare nu este forțată și întâmplătoare, ci corespunde realității etimologice:

alioțman < *aliosman* (< tc. *al-l Osman*) + *otman* ~ *otoman* (< lat., fr.);
arghelegiu provine din (*h*)*erghelegiu* (< tc. *hergeleci*), încrucișat cu *arghielă*,
împrumutat din sârbocroată ca dublet al lui *herghelie*;

asmaciuc (< tc. *asmacık*) a evoluat la *ațmaciuc* și *harmagiuc* deoarece limba
română cunoștea și formele (*h*)*ațmațuchi* ~ *harmațuchi*, care au la bază un intermediar
neogrecesc;

baș-boier (< tc. *başboyar*) a fost adaptat după rom. *boier* (< sl.);

baș-căpitan (< tc. *başkaptan* ~ *başkapudan*), *căpitan-pașa* ~ *căpitan-bașa* (< tc.
kapudan pașa ~ *kapitan pașa*) și *menzil-căpitan* (< tc. *menzil kaptanı*) au fost adaptate
(primul nu numai formal, ci și semantic) după rom. *căpitan* (< it., rus., magh.);

berber (< tc. *berber*) a devenit *berbier* ~ *bierbier*, iar *berber-bașa* a luat și forma
bărbier-bașa, desigur sub influența lui *bărbier* (< ngr., it.);

cărmez, variantă a lui *cărmâz* ~ *cărmâz* (< tc. *kırmız*), a luat această formă după
sinonimul *chermes* (< fr. *kermès*);

cârmijiu și *cormojiu* sunt variante ale lui *cârmâziu* (< tc. *kırmızı*) rezultate prin
contaminare cu sinonimul *carmajin* ~ *cărmăjin* (< magh. *karmazsın*);

ceamfistic provine din tc. *çamfistiği*, contaminat cu *fistic* (< ngr. *φιστίκι*), în ciuda
faptului că româna a împrumutat și forma *fâstâc* (< tc. *fistik*);

chelargi-bașa < tc. *kıllarcı başı*, acomodat după rom. *chelar* (< v.sl. *kelar'*, ngr.
κελλάρης);

dară (< tc. *dara*) s-a combinat cu sinonimul *tară* (< ngr. *τάρα*), dând *tară*;

farbala are și varianta *falbara*, rezultată probabil prin contaminare cu *falbala*
(< ngr. *φαλμπαλάς*, fr., it. *falbalà*);

fistichiu provine din tc. *fistikı*, adaptat după *fistic* (< ngr. *φιστίκι*);

fit (< tc. *fit*) și-a format varianta *cfit* prin contaminare cu sinonimul său *cvit* (< bg.,
scr., rus. *kvit*, germ. *quitt*);

mahună a apărut din *magună* (< tc. *maguna*) probabil sub influența lui *mahonă*
(< fr. *mahonne*);

mandanea a devenit *mandanelă* după sinonimul *mantinelă* (< it. *mantinella*), dar și
prin refacerea singularului din plural;

masalagi „făclier” (< tc. *maşalacı*) a fost influențat de *masala* „facă, tortă”
(< ngr. *μασσαλάς*);

naramzi ~ *naramțiu* ~ *narâmzi* ~ *nerâmzi* sunt variantele lui *narangiu*
„portocaliu” (< tc. *narenci*) rezultate prin contaminarea cu *naramză* ~ *naramță* ~
năramză ~ *neramză* (< bg. *neranza*, ngr. *νεράν(τ)ζή*);

pastramagi (< tc. *pastırmacı*) a fost modelat după *pastramă* (< ngr. *παστραμάς*);

popaz a fost condensat din tc. *papaz[otu]*, literal „iarba popii”, care s-a contaminat
probabil cu *popă* (< sl.);

poștagiu < tc. *postacı* + rom. *poștă* (< rus.);

raiz-afende este variantă a lui *reiz-efendi*, modelată după dubletul *raiz* (< ngr. *ραιζής*) al lui *reiz* (< tc. *reiz*);

sambechiu < tc. *sünbeki* + rom. *sambuc* (< ar.);

samun < *sam* (< tc. *sam*) + *simun* (< fr.).

În schimb, în cazul lui *chirigiu*, care pare să fie o acomodare a variantei *chiragiu* (< tc. *kiraci*) după *chirie* (< bg., scr. *kirija*), această modificare este numai aparentă, întrucât avem în turcă și o variantă învechită *kirici* care explică pe deplin forma cea mai frecventă a cuvântului.

3.8.5. Ajustarea după cuvinte străine

În mai multe cazuri avem a face cu ajustarea formală (întreprinsă, evident, de către poligloți) a împrumuturilor sau a unora dintre variantele lor după cuvinte asemănătoare formal și semantic existente în alte limbi sau după corespondente din unele limbi balcanice, dacă nu cumva uneori aceste „variante” sunt chiar împrumutate din limbile respective, deci dublete etimologice:

calabalâc < tc. *kalabalık*, cu var. *calabalic* adaptată după ngr. *καλαμπάλικ*;

cange < tc. *kanca*, iar var. *cangie* – după scr. *kândžija* (< tc. *kamçı*);

cadiu < tc. *kadi*, iar var. *catiu* – după ngr. *κavτής*;

cărăbăni a luat și formele *cărăvădi* ~ *cărăvodi* probabil sub influența rus., ucr. *vodit'* „a duce, a conduce”;

cheser „teslă” (< tc. *keser*) a dezvoltat, în Banat, varianta *cheșer* pesemne prin contaminare cu magh. *kés* „cuțit”;

geamantan ~ *geamandan* ~ *gementan* (< tc. *camadan* ~ *camedan*) și-a modelat consonantismul medial, cu *-nt-* ~ *-nd-* în loc de tc. *-d-*, sub influența corespondentului ngr. *τζαμαντάνι*, dar consoana inițială a rămas ca în turcă;

geambara, variantă a lui *geampara* ~ *ceampara* (< tc. *çampara* ~ *campara), a fost supusă aceluiași fenomen, păstrând inițiala, dar cu *mp* > *mb* sub influența ngr. *ζαμπάρας*;

giuvaer ~ *gioher* ~ *giovaher* a luat aceste forme probabil deoarece variantele *gevaer* ~ **ge(v)her* (< tc. *cevahir* ~ *cevher*, poate și *cevaher) s-au încrucișat cu forma corespondentă ngr. *τζοβαίρι*;

ioldaș (< tc. *yoldaş*) a dezvoltat varianta *ghioldaș* după ngr. *γιολδάσης*;

mascaralâc (< tc. *maskaralık*) a fost remodelat în *mascaralic* după ngr. *μασκαράλικ*;

manzâl a fost refăcut din *mazâl* (< tc. *mazul*, *mazil) după ngr. *μανζίλης*;

peștiman ~ *peșteman* sunt variante ale lui *peștiman* ~ *peșteman* ~ *peștimal* ~ *peștemal* (< tc. *peștimal* ~ *peștemal*), influențate de ngr. *πεσιμάλι* ~ *πεστεμάλι*.

3.8.6. Deraierea lexicală

Fenomen înrudit cu etimologia populară și mai ales cu contaminația, dar având alte resorturi psihologice și alte condiții de realizare, deraierea lexicală (numită, în unele cazuri pe bună dreptate, și „substituție eufemistică”) urmărește fie menajarea conveniențelor, fie scopuri ironice (v. Graur 1970, 160–167; Hristea 271–272). Deformarea cuvântului are loc în aceste cazuri printr-un derapaj al uneia dintre secvențele sale, de obicei al părții finale, pe urmele unui alt cuvânt, a cărui secvență (de regulă finală) o înlocuiește pe aceea a termenului original. Nu este însă vorba nici despre tentativa de a explica etimologic termenul neclar, încadrându-l într-o familie de cuvinte cunoscute, ca în cazul etimologiei populare, și nici despre suprapunerea a doi termeni din aceeași sferă semantică și la fel de uzitați, care se atrag și se încrucișează, ca în cazul contaminației; deși procedeul este adeseori același, contaminația este întâmplătoare și involuntară, în timp ce deraierea lexicală presupune întotdeauna intenționalitatea. Avem a face aici cu un hibrid rezultat prin îmbinarea a doi termeni care includ o secvență comună de sunete, fără a avea niciun fel de legătură semantică sau etimologică între ei. „Deraierea” este realizată nu numai deliberat și cu intenții clare, ci și în complicitate cu receptorul mesajului, care este de presupus că va înțelege pe loc atât sensul real al produsului hibrid, cât și resorturile cărora acesta li se datorează, faptul că este vorba de o „glumă” sau de un „joc de cuvinte”, precum și intenția (ironică sau ținând de decență) cu care noul termen a fost format. Rareori se întâmplă ca unul dintre cele două cuvinte încrucișate să îl înlocuiască total pe celălalt, preluând sensul acestuia; de cele mai multe ori, ambii termeni care intră în combinație contribuie la modelarea semantismului noii formațiuni, dar numai unul dintre ei conferă nuanța glumeață sau eufemistică.

Procedeul deraierii lexicale a fost aplicat și câtorva împrumuturi din turcă:

banchior „bancher” < *bancher* + *chior* (< tc. *kör*);

cașcavaler „cavaler” < *cașcaval* (< tc. *kaşkaval*) + *cavaler*;

ciobaligă „cioban stângaci, ineficient” < *cioban* (< tc. *çoban*) + *baligă*;

harabăciu este o variantă a lui *harambașă*, deraiată după *baci(u)*, iar *harambejie* este varianta glumeață a lui *harambășle* „titlul de harambașă”;

mustafir este o variantă (probabil hazlie) a lui *musafir* (< tc. *müsafir*), al cărui înveliș sonor a „deraiat” fiindcă termenul a fost pus în legătură cu *must*;

palavrament substituie ironic termenul *parlament*, încrucișat cu *palavără* (< tc. *palavra*);

rahat „produs de cofetărie cu aspect gelatinos” (< rom. *rahat*[locum], tc. *rahat*[lokum]) a ajuns să înlocuiască, eufemistic, termenul *căcat*, considerat vulgar;

turculeț ~ *turcaleț*, diminutiv al lui *turc*, a devenit *turcafleț* printr-o deraiere datorată, desigur, combinării deliberate cu *fleț*, în scopul obținerii unei nuanțe

peiorative, întrucât însuși sensul noului termen este modificat, devenind „tânăr înfumurat, excentric și ușuratic”.

Specific limbajului popular, procedeul se aplică și unor cuvinte care fac parte din locuțiuni familiare, cu deosebire în cazul unor substituiri eufemistice:

boc din locuțiunea *a mânca boc* are și varianta „deraiată” *bob*, formată pentru menajarea conveniențelor (v. Graur 1970, 164);

a lua la trei parale „a cere socoteală; a certa” devine, printr-o deraiere spectaculoasă, *a lua la trei păzește*;

rahat îl substituie pe *căcat* îndeosebi în expresiile *rahat pe băț*, *rahat în ploaie*, *a mânca rahat* și *a (se) face de rahat*.

4. FENOMENE FRAZEOLOGICE ROMÂNEȘTI

Spre deosebire de unitățile frazeologice calchiate după modele turcești (v. III. 5.2.4), locuțiunile (grupurile stabile), eventual și grupurile relativ stabile de cuvinte, formate în limba română fără a avea astfel de modele (imitând, în schimb, adeseori tipare românești) sunt rezultate ale unor evoluții proprii limbii române, care s-a folosit de împrumuturile din turcă pentru a-și îmbogăți și repertoriul frazeologic. Atunci când există modele românești putem vorbi despre intervenția analogiei, de vreme ce împrumutul nu face decât să înlocuiască un alt cuvânt, iar „noua” locuțiune nu înregistrează modificări structural-sintactice. Nu sunt rare cazurile în care împrumutul este întrebuințat exclusiv sau cu precădere în astfel de locuțiuni. Unitățile frazeologice formate în română nu au beneficiat, desigur, de nicio altă contribuție a influenței turcești în afara faptului că unele cuvinte ale limbii turce, odată transferate în lexicul românesc, au căpătat o anumită poziție și anumite valori stilistice care au permis frazeologizarea lor, de regulă în limbajul popular. De aceea, o sumară și incompletă trecere în revistă este, credem, suficientă în acest caz, iar cititorul va recunoaște, fără îndoială, care dintre elementele componente ale unităților frazeologice de mai jos sunt împrumuturi din limba turcă.

4.1. Locuțiuni substantivale: *pere imamele* „soi de pere lunguiete”; *trei lulele în două zambile* „nimic, fleac”; *rahat cu apă rece* sau *rahat pe băț* „fleac, lucru de nimic”; *dop de saca* „om scund și gras”; *de-a topul* „numele unui joc cu mingea”; *boala turcilor* „ciumă”; *baba turca* „obicei popular de Crăciun”; *dor de zor* „dragoste cu sila”.

4.2. Locuțiuni adverbiale și adjectivale (formate uneori după modele frazeologice analogice românești): *cu anasâna* ~ *cu otuzbir(ul)* „cu forța, cu violență” (cf. *cu sila*, *cu forța*); *de basma* „(despre smochine) presat, turtit”; *în boș* „în gol, înclinat, aplecat

(deasupra unui gol)"; *cu dulumul ~ cu ghiotura ~ cu toptanul* „în mare număr sau cantitate, cu grămada" (cf. *cu grămada, cu ridicata*); *în geaba ~ de geaba ~ de haram ~ de maramet* „gratis; în zadar" (cf. *de pomană, în zadar*); *pe degeaba* „gratis"; *într-un hal (fără de hal) ~ în ultimul hal* „în cea mai proastă stare"; *în așa hal (că...)* „în așa măsură (încât...)"; *de tot hazul* „plin de umor"; *hici deloc și nici hâci*, locuțiuni tautologice însemnând „deloc" (< *hici* „deloc, defel, nicicum"); *în (sau cu sau la sau de) leafă* „(ca) mercenar"; *beat lulea* „beat turtă"; *îndrăgostit lulea* „foarte îndrăgostit"; *cu maiaua în cap* „amețit de băătură"; *cu merchezul* „cu dibăcie"; *de la mertepa* „pe rând; cum se cuvine, cu rost"; *de miraz* „de minune, strașnic" (cf. *de minune*); *cu nart* „cu măsură, cu economie"; *de năbet* „fără încetare, întruna, mereu"; *de olac sau în cai de olac* „repede, urgent, grabnic"; *ca otuzbir* „ca un nebun, violent"; *(toate) într-un pai* „identice"; *în perghel* „circular"; *într-un peș* „într-o latură, pieziș"; *pe șabac* „exact, cum trebuie"; *cu tabiet* „confortabil"; *tot o tarapana* „totuna"; *cu tighel* „elegant"; *în toptan ~ din toptan ~ la toptan* „cu toptanul, cu ridicata, angro"; *tulumbe, tulumbe* „pâlcuri-pâlcuri; neîntre-rupt"; *de zeflema* „batjocoritor"; *în zeflema* „în glumă"; *de zor* „din plin; repede" etc.

În unele dintre exemplele de mai sus, locuțiunea preia valoarea adverbială sau adjectivală a etimonului turcesc, acesta din urmă dobândind în română, prin conversiune, valori substantivale (*basma, geaba, ghiotura, toptan*); alteori, împrumutul își păstrează valoarea etimologică, dar nu este folosit decât în locuțiunile formate în română (*boș, duium, haram, nart, perghel, peș*).

4.3. Locuțiuni conjuncționale: *deageaba că...* „deși, cu toate că...".

4.4. Expresii eliptice: *și tafa și lafa* „și dă-i și dă-i (cu palavrele)".

4.5. Locuțiuni verbale

a) Unele locuțiuni verbale au fost create după modele frazeologice românești, perfect sau parțial sinonime:

a-i turti cuiva fesul „a uimi pe cineva printr-o prostie săvârșită", după *a-i turti cuiva pălăria* „a ofensa, a provoca";

a trage la fit „a înșela", probabil după *a trage pe sfoară, a trage la fund*;

a-și lua habarul (de la ceva sau cineva) „a renunța la ceva sau la sprijinul cuiva", după sinonimul *a-și lua nădejdea*;

a nu ieși la hat (cu cineva) „a nu se înțelege (cu cineva)", după *a nu ieși la capăt (cu cineva)* (*hat* „răzor, hotar; hotarul satului");

a-i rupe cuiva iacaua „a implora" și *a-i feșteli (sau a-i turti) cuiva iacaua* „a compromite", după rom. *a-i rupe cuiva mâneca* „a stărui pe lângă cineva", *a feșteli mantaua* „a păți o rușine";

a pune iadeș „a pune pariu", după *a pune rămășag*;

a merge ibrișin „a se desfășura bine", după *a merge strună și a merge șnur*;

a tăia frunză verde și lafuri (și talafuri) „a pălăvrăgi, a spune nimicuri; a spune minciuni” a rezultat prin amestecul și alterarea locuțiunilor *a tăia frunză (verde) la câini* „a trândăvi” și *a tăia piroane* „a spune minciuni”, peste care s-a suprapus împrumutul *laf ~ talaf*;

liman din locuțiunile *a ajunge la (un) liman, a ajunge limanul, a ieși la (un) liman, a-și găsi un liman, a afla un liman* substituie, desigur, sinonimele sale *refugiu, adăpost, scăpare, salvare* și chiar *mal, țârm, port* din locuțiuni sau din structuri sintactice instabile;

a bea lulea „a fuma” s-a format după modelul *a bea tutun*;

a prinde maia „a se îmbogăți; a se înviora”, după *a prinde cheag* și *a prinde puteri*;

a face de mascara „a face de rușine”, după *a face de răs sau de rușine*;

a-i veni la merchez „a-i conveni”, după *a-i veni la socoteală*;

a fi de mirazul lumii „a se face de răs”, după *a fi de minunea lumii*;

a umbla cu mofturi „a invoca motive lipsite de temei”, după *a umb' cu minciuni* (sau *cu tertipuri*);

a sta la palavre „a flecări”, după *a sta la taifas*;

a-i face capul batalama „a zăpăci”, după *a-i face capul calendar*;

a da perghel(uri) „a înconjura”, după *a da târcoale*;

a mânca rahat „a spune minciuni”, după *a mânca căcat* (aici, *rahat* nu este decât o deraiere a lui *căcat*);

a lua la refenea „a lua la rost” și *a-i trage cuiva o refenea* „a-l lua în răs”, după *a lua la refec*, respectiv *a-i trage un refec*;

a înghiți sarmaua „a suporta ceva neplăcut”, după *a înghiți gălușca*;

a-și găsi saxanaua (cu cineva) „a avea neplăceri”, după *a-și găsi beleaua*;

a fi (gol) saxana „a fi complet dezbrăcat”, după *a fi gol pușcă*;

a o scoate la selamet „a rezolva ceva favorabil”, după *a o scoate la capăt*;

a merge tiriplic „a se desfășura foarte bine”, după *a merge ibrișin, a merge strună, a merge șnur*;

a iua în zeflema „a ironiza”, după *a lua în derâdere*;

a lua cu zurbaua „a trata cu forța, fără înțelegere”, după *a lua cu forța*.

b) Numeroase locuțiuni verbale care includ împrumuturi din turcă s-au format fără a avea modele românești ori, cu atât mai puțin, turcești:

a juca pe cineva giurgina „a duce pe cineva de nas, a păcăli” și *a juca gherghina* „a trăi în belșug”;

a se duce la hagiâlâc „a sărăci, a se ruina”;

a se face hagiu „a se ruina”;

a umbla haturile „a se prostitua”;

a face hazul cuiva „a fi obiect al glumelor cuiva” și *a face haz de necaz* „a face glume pentru a-și ascunde necazul”;

a fi cu iavaşaua la nas „a fi la cheremul cuiva” și *a-i atârna culva iavaşaua de nas* „a stăpâni pe cineva”;

a-i trage cuiva un ibrişin pe la nas „a ironiza”;

a da luleaua prin cenuşă „a se îmbăta; a rămâne gravidă”, *a-i da cu luleaua în nas* „a-l dispreţui”, *a scoate la lulele* și *a ajunge la lulele* „a sărăci”;

a schimba macazul „a-și schimba atitudinea”;

a da de mascara „a se face de râs”;

a (nu)-l ține meşii „a (nu) cuteza”;

a rămâne mofluz „a da faliment”, *a lăsa mofluz* „a-i înşela aşteptările” și *a face mofluz* „a ruina”;

a rămâne lucru muşama „a rămâne lucru curat” (totuși, este posibil ca substantivul să fi înlocuit adjectivul *curat*) și *a face ceva muşama* „a ascunde, a cocoloși” (de aici a fost dedus, prin derivare, verbul *muşamaliza*);

a face nefer (pe cineva) „a păcăli”;

a prinde cu ocaua mică „a prinde cu o minciună”, *a umbla cu ocaua mică* „a înşela” și *(este) mal mare daraua decât ocaua*;

a merge cu olac „a merge grăbit” și *a lua (pe cineva) de olac* „a grăbi”;

a sta (sau a şede) oturac „a face popas; a trândăvi”;

a porni cu otuzbir „a acţiona cu violenţă”, *a lua cu otuzbirul* „a trata cu asprime” și *a da cu otuzbirul* „a face un abuz”;

a da (ceva) palancă la pământ „a culca la pământ, a doborî” și *a fi (sau a cădea) palancă la pământ* „a fi culcat la pământ”;

a fi, respectiv *a ține sub papuc* „a fi, respectiv a ține sub ascultare deplină”, *a lăsa (pe cineva) la papuci* „a-l sărăci” și *a-și pierde papucii* „a muri”;

a fi trei de o para „a nu avea nicio valoare”, *a face de trei parale* „a certa aspru”, *a-și da paraua gurii* „a-și da ultimul ban” și alte locuțiuni cu *para*;

a întinde (sau a lungi) pelteaua „a trage de timp”;

a lua la perghel „a lua la rost”;

a cădea peşcheş „a pica din cer” și *a da pe cineva peşcheş* „a preda”;

a face pilaf „a bate tare, a ciomăgi”;

a-l tăia la ramazan „a-i fi foame”;

a da la rindea „a rindelui; a bate (pe cineva)” și *a-și lua rândeaua* „a pleca în grabă”;

a avea obraz de saftian „a fi gros de obraz” și *a avea urechi de saftian* „a fi surd”;

a umbla în sărăor „a munci pe degeaba”;

a-i toca (cuiva) carnea sarmale „a-l bate rău”;

a mânca schimbeaua „a se păcăli”;

a fi cu sufletul pe sobă „a fi pe moarte”, *a trăi cu capul în sobă* „a sta tot timpul în casă; a nu ști ce se petrece primprejur” și *a-i cânta greierul în sobă* „a nu fi întreg la minte”;

a se pune cu stichiul (pe cineva) „a stăruie, a cere (cuiva ceva)” și *a pune stichi(ul) (la ceva)* „a pune ochii (pe ceva)”;
a se trage de șireturi „a-și permite familiarități”;
a-i veni la tabet „a-i face pe plac”;
a-și face tabietul „a-și satisface o plăcere; a-și face siesta”;
a sta pe tandur „a sta degeaba”;
a da în târbacă „a chinui; a bate; a batjocori”;
a-și lua teșcherea „a pleca repede; a-și lua nădejdea”;
a se naște cu tichia în cap „a fi norocos”;
a-i trage cuiva un tighel sau a lua pe cineva cu tighel „a dojeni; a păcăli”;
a-i da (cuiva) un top de bătaie „a bate măr (pe cineva)”;
a fi turc „a fi foarte încăpățânat” și *a tăia turcul* „a-și astupa nările și a intra în apă adâncă”;
a-i da cu frunză de tutun pe ia nas „a-l întărâta”;
a se lua la vira „a se lua la întrecere în vânzare”;
a-l face zahana „a-l omori”;
a-i sta cuiva de zalam „a-l sâcâi, a-l tiraniza”;
a lua la zor „a cere socoteală”, *a vedea zorul* „a fi nevoit” și *a-i da zor* „a grăbi; a insista”;
a da cu zula „a fura”.

Majoritatea locuțiunilor formate în română au nuanțe semantice ironice sau depreciative și sunt caracteristice limbajului popular. Unele împrumuturi au ieșit din uz ca elemente lexicale de sine stătătoare și nu se mai mențin decât în locuțiuni, în care însuși sensul lor a devenit obscur. Pierderea sau modificarea înțelesului etimologic a fost înlesnită uneori de procedeele speciale de formare a cuvintelor, mai ales de etimologia populară: *otuzbir*, de pildă, a fost asociat fără îndoială cu *zbir* în locuțiunile care îl conțin și în care a pierdut semnificația originară, dobândind altele, legate de „violență, forță, abuz”, iar *paidos* „repaus, odihnă, pauză” a fost influențat de termenul *dos* „spate, fund” în modelarea semantismului locuțiunilor verbale *a-i da cuiva (cu) paidosul* sau *a lua pe cineva cu paidosul* „a-i da cu piciorul, a-l lua la goană, a-l repezi”, *a-l lua cu frumosul* și *a-i arăta* (sau *a-i da*) *paidosul* „a-l linguși până îți îndeplinește dorința, iar apoi a-i întoarce spatele”.

VI. LEXICUL ACTUAL DE ORIGINE TURCĂ

Despre viabilitatea împrumuturilor din limba turcă am vorbit pe larg în subcapitolul consacrat stratificării temporale și periodizării influenței turcești (v. II.3). Constatarea finală era că numărul total al împrumuturilor din turcă pe care secolul XX le-a transmis noului mileniu poate fi apreciat la 1.087–1.137, dintre care cel puțin 40–50 sunt termeni istorici. Pe de altă parte, *Anexa 2* sintetizează și situația statistică a împrumuturilor care au dispărut în fiecare perioadă a acestei influențe, respectiv a celor care au fost transmise perioadei următoare, inclusiv secolului XXI. Din statistica respectivă reiese că, dintre cele 2.760 de cuvinte preluate din limba turcă, 487 au fost împrumuturi personale folosite o singură dată și uitate pe loc, 33 de astfel de împrumuturi au fost reluate (refolosite ca termeni istorici sau livești ori reîmprumutate) în texte ulterioare, iar 2.240 au fost împrumuturi de la bun început reale, întrebuințate de mai multe ori ca termeni oficiali, culti sau uzuali în limbajul curent. Numărul total al cuvintelor preluate în diferite perioade ale influenței și întrebuințate de mai multe ori se ridică, așadar, la 2.273. Dintre acestea, 886 au dispărut, mai devreme sau mai târziu, din lexicul românesc, iar 1.387 s-au transmis până în a doua jumătate a secolului XX, însă 381 erau pe cale de a ieși din uz și numai 1.006 împrumuturi, având statut de termeni uzuali, au fost transmise cu siguranță secolului XXI.

Totuși, destinul unor împrumuturi care păreau dispărute în secolele anterioare, dar au fost refolosite ulterior ne conduce la supoziția că nu toate cuvintele aflate pe cale de a ieși din uz în a doua jumătate a secolului XX vor fi complet uitate. Dacă 250–300 de astfel de termeni vor fi dispărut într-adevăr până la sfârșitul acestui secol, câteva zeci, îndeosebi dialectali sau istorici, se mențin, probabil, în vocabularul pasiv al unor vorbitori și vor fi folosiți din nou în următoarele decenii. Pornind de la această ipoteză și bazându-ne pe faptul că în textele din a doua jumătate a secolului al XX-lea au fost utilizate 1.387 de împrumuturi din turcă, putem presupune că numărul împrumuturilor transmise mileniului al III-lea se situează în jurul cifrei de 1.100, deci în limitele stabilite anterior (1.087–1.137).

Un rezultat aproape identic ne este dat dacă analizăm situația actuală a împrumuturilor dintr-un alt punct de vedere: dintre cele 2.273 de împrumuturi care nu au fost *hapax legomena*, 1.185–1.245 vor fi dispărut definitiv până la începutul secolului XXI, moment în care numărul termenilor preluați din turcă și menținuți până astăzi, cel

puțin în vocabularul disponibil al vorbitorilor, poate fi aproximat la 1.028–1.088, deci, în medie, 1.050 (lor li s-ar mai putea adăuga câteva zeci de termeni istorici). De remarcat că există un echilibru relativ între împrumuturile reale probabil perpetuate până în prezent (48–50%) și cele cu siguranță dispărute (50–52%).

Din evaluările de mai sus reiese, așadar, că inventarul de împrumuturi din turcă existent în vocabularul limbii române de la începutul secolului XXI cuprinde cel puțin 1.006 și cel mult 1.137 de cuvinte.

Lucru cert, stabilit pe baza tuturor izvoarelor bibliografice pe care le-am investigat, este însă doar faptul că lexicul românesc de pe la sfârșitul secolului al XX-lea includea 1.387 de împrumuturi din turcă, dintre care 381 erau pe cale de dispariție, dacă nu cumva multe chiar dispărute, și 1.006 erau uzuale, folosite în mod curent în diferite variante stilistice și teritoriale ale limbii actuale. Listele de împrumuturi prezente în lexicul actual și totalizatorul de la sfârșitul lor (v. *Anexa 4*) scot în evidență situația numerică a împrumuturilor în funcție de apartenența acestora la principalele variante stilistico-funcționale: 450 de termeni literari (dintre care 20 în curs de a ieși din uz), 223 de termeni populari (35 – pe cale de dispariție), 583 de termeni regionali (195 – în curs de a ieși din uz, iar 33 – utilizați și ca termeni istorici) și 131 de termeni istorici (cu toții, desigur, folosiți ocazional și exclusiv pentru desemnarea unor realități ale trecutului și, de aceea, considerați în curs de dispariție).

Această clasificare a împrumuturilor nu relevă însă importanța pe care o dețin cuvintele respective în lexicul limbii române actuale. Într-adevăr, la fiecare dintre nivelurile stilistico-funcționale menționate există cuvinte mai frecvente, mai productive, deci mai importante și mai valoroase din punctul de vedere al circulației lor, în timp ce altele, indiferent de varianta stilistică sau teritorială de care aparțin, sunt mult mai rar întrebuințate și mai puțin sau deloc productive, având, așadar, un randament funcțional scăzut. La fel ca orice bun material sau spiritual, cuvintele au o valoare cu atât mai mare cu cât sunt mai căutate, mai trebuincioase și mai prolifiche.

În capitolul de față, pe care îl concepem ca încheiere a studiului monografic consacrat influenței limbii turce asupra limbii române, vom încerca să analizăm cuvintele de origine turcă pe care lexicul românesc actual le-a moștenit din secolele precedente, din punctul de vedere al însemnătății valorice pe care ele o dețin în economia lexicală. Ne interesează aici, așadar, atât împrumuturile care au supraviețuit la diferite niveluri ale limbii până astăzi, cât și cuvintele formate pe teren românesc de la aceste împrumuturi, având în vedere că ni se pare important să identificăm toate elementele actuale datorate influenței turce și să determinăm locul și rolul lor în sistemul lexical din zilele noastre.

Desigur că discernerea între împrumuturi și formațiunile românești de la acestea nu are o semnificație aparte din perspectiva vocabularului actual și al straturilor care îl formează, de vreme ce cuvintele au o însemnătate mai mare sau mai mică doar în funcție de valoarea lor de întrebuințare. Totuși, din punctul de vedere al istoriei împrumuturilor și implicit al viabilității lor, interesează și puterea termenilor preluați și menținuți până astăzi

de a forma familiei de cuvinte. Întrebările la care ne străduim să dăm răspuns aici sunt următoarele: *Ce ne-a rămas, în definitiv, de pe urma influenței limbii turce? Care sunt cuvintele de origine turcă transmise până astăzi și care este importanța lor în structura vocabularului actual? Din ce straturi lexicale valorice fac ele parte și care sunt șansele lor de supraviețuire și pe viitor, ca bunuri câștigate ale lexicului nostru?*

1. Într-un articol mai vechi în care ne preocupau aceleași chestiuni (Suciù 1986) constatam că „în fondul lexical principal al românei actuale se găsesc zece cuvinte de origine turcă [...]: *cafea, cearșaf, chef, chibrit, ciorap, degeaba, dușman, geam, hai, murdar*” (p. 378–379), că „masa vocabularului românesc actual cuprinde circa 700–800 de cuvinte de origine turcă” (72% împrumuturi și 28% formațiuni românești), din care se detașează „un număr de 71 de termeni [...] făcând parte din vocabularul esențial¹ al limbii române” (p. 379), dintre care 39 aparțin vocabularului fundamental² – incluzând și cele zece cuvinte din fondul lexical principal –, iar „la periferia vocabularului românesc actual se află circa 60 de termeni arhaici” de aceeași origine (p. 380). Concluziile noastre se bazează pe extragerea cuvintelor de origine turcă din 13 opere literare publicate între anii 1968 și 1982, în urma căreia au rezultat 562 de termeni folosiți mai mult sau mai puțin frecvent în aceste opere. Observăm tot atunci că, „desigur, lexicul artistic nu cuprinde întregul vocabular al unei limbi, dar, datorită caracteristicii sale de a putea include fără restricții orice element lexical «neliterar», el cuprinde o mare parte a acestui vocabular și, în mod necesar, toți termenii fondului lexical principal. De aceea, se poate afirma că vocabularul românesc actual de origine turcă este alcătuit din 562 de termeni excerptați din treisprezece opere investigate, la care se adaugă câteva zeci de cuvinte aparținând tot limbajului artistic, precum și un număr nu prea mare de termeni, de ordinul a două sau trei sute, care fac parte din alte variante ale limbii române, mai ales din varianta populară; aceste din urmă cuvinte nu au o importanță majoră în lexicul actual (deoarece nu fac parte din vocabularul esențial al limbii actuale)” (p. 378).

2. Pentru a verifica și confirma aserțiunile de mai sus, am procedat la multiplicarea textelor cercetate, ajungând la dublarea acestora: numărul operelor literare din care am excerptat cuvintele de origine turcă a atins cifra de 25, la care am adăugat încă o sursă, a 26-a, constând din toate numerele pe doi ani, 1992 și 1993, ale revistei „Expres Magazin”. În acest fel, nu numai că am sporit numărul textelor cercetate, dar am extins investigația și asupra stilului publicistic, care, conform opiniei generale, reflectă cel mai bine limbajul standard curent. Rezultatele acestei cercetări statistice privind frecvența relativă, adică prezența cel puțin o dată a cuvintelor de origine turcă în 26 de texte

¹ Vezi Constant Maneca și Adriana Senatore Perillo, *Preliminarii la vocabularul esențial al limbii române*, în LR XXVII (1978), 6, p. 575–583.

² Vezi Maria Iliescu, *Vocabularul fundamental al limbii române contemporane*, în LR XXVI (1977), 3, p. 239–263.

considerate distincte, sunt prezentate în *Anexa 2* la vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*.

În urma acestei operațiuni, inventarul termenilor actuali de origine turcă a sporit cu 198 de cuvinte, ajungând la 760. Cu toate acestea, pe primele locuri din punctul de vedere al frecvenței relative, cu apariții în cel puțin 22 dintre cele 26 de texte cercetate, se află tot *cafea* (23), *cearșaf* (22), *chef* (25), *chibrit* (22), *ciorap* (22), *(de)geaba* (24), *dușman* (25), *geam* (25), *hai(de)* (25) și *murdar* (25), la care se adaugă și *perdea* și *tavan*, cu apariții în câte 22 de texte. Din statistica respectivă reiese și faptul că pozițiile cuvintelor care au apariții în numai 22 de texte (*cearșaf*, *chibrit*, *ciorap*, plus *perdea* și *tavan*) ar putea fi „amenințate” de alți câțiva termeni, cu 20–21 de apariții: *caraghios*, *cântări*, *cutie*, *dulap*, *farfurie*, *habar*, *haz*, *musafir*, *sârmă*, *soi*, *tavă*, *tutun*. S-ar părea, așadar, că avem în total 24 de termeni de origine turcă folosiți astăzi cel mai frecvent, de aceea ei sunt de importanță maximă pentru limba română actuală.

Să încercăm, în acest moment, un exercițiu mental ale cărui rezultate ar putea constitui un simplu „scenariu”, dar și o apropiere treptată de realitate:

– *Dublarea numărului de texte investigate a dus la creșterea cu 35% a numărului de cuvinte de origine turcă* (760, față de 562).

– *Presupunând că această proporție se menține, o nouă dublare a textelor ar adăuga la Inventarul lexical actual alte 266 de cuvinte de aceeași origine* (1.026, față de 760).

– *O altă dublare – care ar trebui să cuprindă deja aproape toate variantele stilistice și teritoriale, deoarece ar însemna deja peste 100 de texte de extensie similară, inclusiv texte dialectale – ar spori cu încă 359 numărul cuvintelor actuale de origine turcă* (1.385, față de 1.026).

– *Creșterea cu încă 100% a numărului textelor cercetate ar include, fără îndoială, lucrări din toate domeniile și din toate variantele stilistice și teritoriale, elaborate în a doua jumătate a secolului al XX-lea și la începutul secolului XXI – ceea ce ar însemna aproape 210 texte de întindere comparabilă –, iar rezultatul ar consta în sporirea cu încă 484 a numărului de cuvinte actuale de origine turcă, împrumutate sau create pe terenul limbii române, unele în curs de a ieși din uz, adică 1.869 de termeni.*

Această multiplicare se va încheia însă la un moment dat, de vreme ce pe cale logică trebuie să admitem că numărul termenilor actuali de origine turcă este limitat. Mai mult, este foarte probabil că, pe parcursul dublării repetate a numărului de texte investigate, procentul stabilit, de 35%, va fi în descreștere continuă; de aceea, deja numărul de 1.869 de cuvinte de origine turcă ni se pare exagerat, iar o cercetare concretă, detaliată și profundă ar reduce acest număr cu câteva sute, situându-l, poate, în jurul rezultatului dat de penultima multiplicare (1.385 de cuvinte). Pe de altă parte, este de presupus că, în cazul în care nu recurgem și la alte criterii de apreciere valorică a termenilor, sporirea numărului de texte cercetate nu ar modifica sensibil inventarul celor mai frecvente 24 de cuvinte de origine turcă.

Rezultatul la care am ajuns pe cale mentală pare să fie confirmat, în parte, de mărturia conjugată a tuturor surselor bibliografice de care ne-am folosit în elaborarea *Dicționarului* și a prezentei monografii (v. *Anexele 1 și 2*): dintre cele 2.760 de cuvinte împrumutate, 1.006 erau curente în a doua jumătate a secolului al XX-lea, iar 381 erau în curs de dispariție, majoritatea acestora fiind aproape sigur ieșite din uz la sfârșitul secolului (au atestări numai din prima jumătate a secolului XX ori sunt istorice, adică referitoare la realități ale trecutului). Acest lucru înseamnă că 1.006 împrumuturi au fost transmise cu certitudine secolului al XXI-lea, iar alte câteva zeci ar mai putea fi utilizate în viitorul apropiat – fie pe plan dialectal, fie în opere istoriografice sau literare în care se tratează subiecte legate de veacurile trecute –, dar sunt, oricum, condamnate la dispariție.

Coroborând datele despre situația împrumuturilor din limba actuală în funcție de secolul în care ele au fost preluate și apartenența acestora la unul sau la altul dintre principalele niveluri stilistico-funcționale la care sunt întrebuițate astăzi (v. *Anexa 5*), ajungem la concluzia că cele 1.006 cuvinte împrumutate din turcă și menținute în limbajul curent actual se repartizează astfel:

- 430 sunt termeni literari;
- 188 sunt termeni populari;
- 388 sunt termeni regionali.

Dintre cele 381 de împrumuturi care în a doua jumătate a secolului XX erau în curs de dispariție, 20 sunt termeni literari, 35 – termeni populari, 195 – termeni regionali, iar 131 au fost întrebuițați ca termeni istorici. Refolosirea în viitor a unora dintre aceste împrumuturi este incertă și conjuncturală.

Pe de altă parte, în articolul nostru menționat mai sus (Suciu 1986) am constatat că 72% din cuvintele de origine turcă transmise până astăzi sunt împrumuturi, iar 28% – formațiuni pe teren românesc (derivate, compuse etc.). Menținând aceste proporții, dar aplicând o marjă de eroare de $\pm 2\%$, deducem că vocabularul românesc actual ar trebui să cuprindă între 1.359 și 1437 (în medie, 1.398) de cuvinte de origine turcă, dintre care 1.006 sunt împrumuturi, iar 353–431 sunt formațiuni românești (media acestora din urmă fiind de 392). Remarcăm faptul că diferența față de rezultatele „exercițiului mental” de mai sus nu este nicidecum prea mare.

3. Statisticile și calculele de mai sus au dus, așadar, la clarificarea în linii mari a situației termenilor actuali de origine turcă din punct de vedere strict numeric, inclusiv după apartenența lor la principalele variante stilistico-funcționale și teritoriale ale vocabularului românesc actual. Nu același lucru poate fi spus despre importanța pe care o au aceste cuvinte în economia lexicală, adică despre valoarea lor de întrebuițare în lexicul din zilele noastre. Faptul că un termen sau altul are statut literar nu înseamnă automat că el deține un rol mai important în procesul comunicării decât un termen popular sau dialectal aflat în vocabularul activ al unei părți a vorbitorilor limbii române,

chiar dacă este de presupus că majoritatea termenilor literari sunt nu numai înțeleși, ci și folosiți de cei mai mulți vorbitori, în timp ce majoritatea regionalismelor nu sunt nici măcar inteligibile pentru segmentul cel mai mare al vorbitorilor limbii române. Între cele două modalități de abordare analitică a lexicului există, prin urmare, unele conexiuni, dar nu și o interdependență strictă.

Din această perspectivă, între constatările bazate pe simpla apariție, cel puțin o dată, a cuvintelor într-un anumit număr de texte și ceea ce ar rezulta din evaluarea pe baze mai largi și după criterii multiple a urmelor actuale ale influenței turcești ar putea exista mari deosebiri. Este evident că eventualele discrepanțe ar fi consecința unilateralității cercetării noastre inițiale. Într-adevăr, deși, teoretic, ar trebui să scoată în evidență distribuția generală a cuvintelor de origine turcă pe straturi lexicale, simpla lor prezență într-un anumit număr de texte, adică *frecvența relativă*, nu reflectă pe deplin importanța termenilor, mai precis *valoarea lor de întrebuințare*. Aceasta poate fi determinată numai prin utilizarea și a altor parametri: frecvența absolută – adică numărul total de apariții în textele cercetate –, puterea de derivare, polisemantismul etc.

În consecință, am reluat și completat investigația statistică, utilizând de această dată drept criterii de bază *frecvența absolută* și *puterea de derivare* a împrumuturilor, pe care le-am aplicat la nouă opere beletristice dintre cele 26 cercetate inițial (v. *Anexa 2 la Dicționar*, unde le-am indicat prin literele *E, M, O, P, Q, R, S, T, U*), precum și, separat, la 26 de numere ale revistei „Expres Magazin” (*Z*; nr. 1–24 și 27–28 pe anul 1992). Deși considerată ca un singur text, această din urmă sursă a fost investigată distinct față de operele literare, deoarece astfel putem afla și unele deosebiri între stilul beletristic și cel publicistic în privința utilizării termenilor de origine turcă. Desigur că noua metodă de cercetare a impus gruparea derivatelor și compuselor în jurul cuvintelor-bază, adică al împrumuturilor, și calcularea valorii de întrebuințare a acestora ținând seamă și de formațiunile pe teren românesc. Trebuie precizat, de asemenea, că nu am luat în considerare și polisemantismul cuvintelor, având în vedere că acest parametru nu poate constitui în sine un criteriu suplimentar decât dacă neglijăm frecvența absolută, căreia îi este inerent, de vreme ce numărul de apariții în texte este direct proporțional cu numărul sensurilor cu care au fost utilizați termenii.

Totalizând ocurențele împrumuturilor și ale derivatelor de la acestea în cele nouă opere literare, am ajuns la concluzia că termenii de origine turcă cel mai frecvent întrebuințați sunt, în ordine descrescândă, următorii: *geam, cafea, hai(de), chef, murdar, musafir, habar, odaie, dușman, caraghios, cutie, degeaba, soi* etc. Totuși, utilizarea exclusivă a criteriului frecvenței de apariție nu este nici suficientă, nici productivă, întrucât un termen ar putea apărea de mai multe ori într-o singură operă (datorită preferinței autorului pentru un cuvânt sau altul, ori conținutului tematic, care poate impune folosirea frecventă a unui termen sau a altuia), pe când în celelalte opere nu apare deloc sau apare mult mai rar. Am recurs, așadar, la două criterii suplimentare:

a) *repartiția* (altfel spus, *distribuția*) termenilor în cele nouă opere literare, pentru a evita neajunsul care decurge din particularitățile unui anumit text sau ale unui anumit autor; b) *familia de cuvinte* pe care și-au dezvoltat-o împrumuturile.

Aplicând primul criteriu suplimentar, am înmulțit numărul de apariții totale ale împrumuturilor cu numărul de opere literare în care acestea apar, rezultatul fiind o cifră, un indice care exprimă mai bine valoarea reală a cuvintelor din punctul de vedere al frecvenței în limba română actuală; de asemenea, dacă peste jumătate din numărul de apariții se află în mai puțin de jumătate din numărul de opere în care apare termenul, cifrei rezultate după înmulțire i-am aplicat un coeficient de „penalizare” de 50% (dacă frecvența este mare numai într-un sfert din numărul de opere în care apare cuvântul sau dacă acesta este folosit de mai multe ori numai într-una dintre cele nouă opere), respectiv de 33,33% (dacă frecvența este mare în jumătate sau mai puțin de jumătate din operele în care apare, pe când în celelalte este redusă). De exemplu, *tembel* are 10 apariții, dintre care 9 sunt repartizate uniform în două dintre cele trei opere în care apare (5, respectiv 4), deci nu i se aplică niciun coeficient de „penalizare” (faptul că este prezent doar în trei opere este reflectat în produsul înmulțirii ocurențelor cu numărul operelor în care apare). În schimb, *cafea* și *hai(de)*, deși au frecvență mare în toate cele nouă opere literare, au peste 50% din apariții în mai puțin de jumătate dintre operele care le atestă, deci li se aplică o reducere valorică de 33,33%. Termenul *chef*, cu un total de 202 apariții în toate cele nouă opere, este folosit de câte peste 35 de ori (între 35 și 54) în patru texte, pe când în celelalte cinci opere are mai puțin de 11 apariții (între 2 și 11); de aceea, valoarea frecvenței sale a fost calculată astfel: $202 \text{ apariții} \times 9 \text{ texte} = 1.818 \times 66,66\% = 1.212$.

Pe de altă parte, am acordat o importanță de prim rang și criteriului pe care îl constituie puterea împrumuturilor de a forma derivate, compuse ori formațiuni românești de alte tipuri, precum și frecvenței de apariție a acestora, care a fost calculată după aceeași metodologie explicată mai sus, iar rezultatul a fost adăugat la cifra caracterizantă pentru cuvântul-bază. Calculul efectuat în acest fel a determinat *indicele valorii de întrebuințare a fiecăruia dintre împrumuturile folosite în limbajul beletristic actual*. Astfel, pentru exemplele date mai sus, calculele au fost următoarele:

cafea = (283 de apariții $\times$ 9 texte = $2.547 \times 66,66\%$ =) 1.698 + (der. *cafeluță*: 3 apariții $\times$ 3 texte =) 9 + (der. *cafeniu*: 16 apariții $\times$ 6 texte = $96 \times 50\%$ =) 48 = 1.755;

chef = 1.212 (calculul este făcut mai sus) + (der. verbal *chefui*: 5 apariții $\times$ 3 texte = $15 \times 66,66\%$ =) 10 + (der. diminutival *chefuleț*: 1 apariție $\times$ 1 text =) 1 = 1.223;

haide = (49 de apariții $\times$ 7 texte = $343 \times 66,66\%$ =) 228 + (*hai*, variantă formată probabil prin deglutinare: 217 apariții $\times$ 9 texte = $1.953 \times 66,66\%$ =) 1.302 = 1.530.

tembel = (10 apariții $\times$ 3 texte =) 30 + (der. *tembelism*: 3 apariții $\times$ 2 texte = $6 \times 66,66\%$ =) 4 + (der. *tembelie*: 1 apariție $\times$ 1 text =) 1 = 35.

La indicele valorii de întrebuințare a împrumuturilor în limbajul beletristic am adăugat *indicele valorii de întrebuințare în limbajul publicistic*, care, ținând seamă de

faptul că este vorba de un singur text, a fost calculat după formula „frecvența termenului-bază + frecvența formațiunilor românești de la acesta”.

În final, în funcție de indicele valoric total rezultat, am întocmit tabelul cu *valoarea de întrebuințare a împrumuturilor din limba turcă folosite în prezent în limbajul beletristic și în cel publicistic* (v. *Anexa 6*). Tabelul se încheie cu termenii cu indicele valoric 10. Împrumuturile care au indici cuprinși între 1 și 9 sunt prezentate în formă de text. Inventarul împrumuturilor și formațiunilor pe teren românesc atestate în cele zece texte cercetate după frecvența absolută de apariție este completat cu împrumuturile și derivatele care nu apar în acestea, în schimb sunt prezente în celelalte 16 opere, investigate anterior numai după criteriul frecvenței relative, adică al apariției termenilor cel puțin o dată în fiecare dintre texte; valoarea de întrebuințare a acestor cuvinte rare (precedate de un asterisc în *Anexa* menționată) a fost calculată în funcție de numărul textelor în care apar (această valoare fiind, în mod regulat, inferioară indicelui 10).

Din *Anexa 6* reiese că aplicarea criteriului frecvenței absolute și a puterii de derivare, precum și investigarea și luarea în calcul și a limbajului publicistic au adus unele modificări în clasarea împrumuturilor în funcție de importanța lor în limba română actuală.

3.1. În cele zece texte cercetate exhaustiv apar în total 527 de împrumuturi, la care se adaugă încă 17 împrumuturi, atestate numai în celelalte opere literare, investigate exclusiv după principiul cel puțin unei ocurențe a cuvintelor. Alți 12 termeni împrumutați sunt reprezentați doar prin formațiuni românești; în acest fel, numărul împrumuturilor urcă la 556. Într-adevăr, pe lângă cele 544 de cuvinte împrumutate atestate în toate textele cercetate, în acestea apar și 218 derivate, compuse etc. formate pe teren românesc, ridicând la 762 numărul cuvintelor de origine turcă întrebuințate în limbajul beletristic și în cel publicistic al textelor pe care le-am investigat. Deși mărimile comparate sunt diferite, proporțiile confirmă pe deplin constatările noastre din Suci 1986: 71,4% – împrumuturi, respectiv 28,6% – formațiuni românești.

Împrumuturile care, prin ele însele și/sau prin derivatele de la ele, sunt atestate în textele beletristice și publicistice investigate au valori de întrebuințare cu indici între 1 și 1.781. Această diferență foarte mare se explică prin faptul că împrumuturile și formațiunile create pe baza lor sunt utilizate cu frecvențe variate care le și acordă o importanță valorică mai mare sau mică în lexicul actual.

3.2. Dintre cei zece termeni pe care în studiul nostru inițial i-am considerat de cea mai mare importanță, ca făcând parte din **fondul lexical principal actual**, nu s-au menținut decât șase: *cafea*, *chef*, *dușman*, *geam*, *hai(de)* și *murdar*. Celelalte patru cuvinte considerate astfel au căzut pe locuri inferioare, însă nu sub poziția 35 (*chibrit*); *cearsaf* ocupă acum poziția 27, *ciorap* – locul 20, iar (*de*)*geaba* – locul 18. Acest fapt se datorează nu atât slabei lor puteri derivate (în fond, nici *haide* și *geam* nu au fost mai

productive), cât frecvenței absolute mai mari a altor împrumuturi și/sau frecvenței mai reduse în limbajul publicistic a împrumuturilor menționate și a formațiunilor de la ele, ceea ce înseamnă că și importanța lor este ceva mai mică în lexicul românesc actual decât am apreciat-o anterior.

Desigur că fondul lexical principal al limbii române nu include în mod automat un număr exact de cuvinte de origine turcă. El nu cuprinde neapărat 10 cuvinte, cum am stabilit în mai vechiul nostru studiu, și nici 13 cuvinte, pe care Graur 1954 le considera ca făcând parte din acest fond (*cafea, cântar, chef, chior, ciomag, dușman, moft, murdar, para, soi, tăbăci, zor, zori*). Componenta fondului lexical principal poate fi aproximată numai pe baza investigării unui foarte mare număr de texte, aparținând unor domenii și tipologii cât mai variate (mai puțin dicționarele), și a punerii în balanță a elementelor lexicale de diverse origini, dar chiar și această încercare nu poate fi decât relativă și forțată, deoarece nimeni nu poate fixa o limită la care cercetătorul trebuie să se oprească. În plus, importanța unui cuvânt sau a altuia este condiționată de numeroși factori, printre care mediul și contextul sunt esențiali, încât nu se poate spune că, de pildă, termenii literari *menghină* și *rindea*, cunoscuți de orice român, însă rar folosiți, sunt mai puțin importanți pentru un tâmplar decât cuvintele literare foarte frecvente *cearșaf* și *ciorap*, care, la rândul lor, nu au o însemnătate mai mare pentru un sătean din Moldova decât sinonimele *prostire* și *călțun*. Ceea ce trebuie să avem în vedere în identificarea fondului lexical principal și, în general, în stabilirea straturilor lexicale este *valoarea medie de întrebuințare* a cuvintelor în diferite variante stilistice și teritoriale ale limbii, dar nici în acest fel nu se poate trage o linie despărțitoare definitivă și netă între straturile lexicale decât în scop didactic și cu caracter convențional. Aceste constatări nu trebuie să descurajeze însă tentativa de a realiza o clasificare a cuvintelor după importanța lor în limbă, iar sarcina pe care ne-am asumat-o în studiul de față este ușurată de faptul că nu ne ocupăm decât de cuvintele de origine turcă, neavând ca obiectiv compararea acestora cu termenii de alte origini.

În consecință, ne permitem să afirmăm că termenii *cafea, chef, dușman, geam, hai(de)* și *murdar* fac parte, fără îndoială, din stratul cel mai important al lexicului limbii române actuale, adică din *fondul lexical principal*. Aceste șase împrumuturi, împreună cu formațiunile care au rezultat din ele pe teren românesc, au cele mai mari valori de întrebuințare (cu indici valorici între 789 și 1.781) și continuă să nu dețină „niciun fel de conotații stilistice sau dialectale, deoarece aparțin tuturor variantelor principale ale limbii române actuale” (Suciu 1986, 379), fiind arhicunoscute și foarte frecvent utilizate în întreg spațiul lingvistic dacoromân. Toate aceste împrumuturi au dezvoltat în limba română familii de cuvinte, iar *hai*, deglutinat din *haide*, a dobândit o frecvență și o valoare de întrebuințare chiar mai mari decât cuvântul-bază. Productivitatea acestor șase termeni a fost remarcabilă: în textele cercetate sunt atestate 18 formațiuni de la ele, proporția acestora fiind de 75% față de numai 25% a împrumuturilor-bază.

3.3. Masa vocabularului actual de origine turcă cuprinde o diversitate de împrumuturi și derivate sau compuse de la ele; din acest strat lexical eterogen și cel mai voluminos fac parte cel puțin 431 de cuvinte împrumutate din turcă și atestate în textele investigate (dintre aceste împrumuturi, 10 sunt reprezentate numai prin derivate de la ele), având indici ai valorii de întrebuințare cuprinși între 1 și 696. Numărul cuvintelor de origine turcă din masa vocabularului ar crește cu 40% dacă am adăuga la împrumuturi și formațiunile românești de la acestea. Toate cuvintele aparținând masei vocabularului sunt elemente ale straturilor valorice organizate în cercuri concentrice în jurul fondului lexical principal. Limitele dintre aceste straturi sunt, desigur, labile și incerte; trasarea unor granițe exacte între acestea este pur convențională, dar instructivă din punctul de vedere al locului pe care îl ocupă astăzi împrumuturile din turcă în lexicul românesc curent.

3.3.1. Primul strat, cel mai apropiat de miezul constituit de fondul lexical principal, include cel puțin 35 de împrumuturi din turcă (unul fiind reprezentat numai de un derivat al său), având indici ai valorii de întrebuințare cuprinși între 130 și 696; ele fac parte, împreună cu termenii aparținând fondului lexical principal, din *vocabularul fundamental al limbii române actuale* (în total, 41 de împrumuturi): *cafenea, capac, caraghios, catifea, cântar* (mai ales prin derivatul *cântări*), *cearșaf, chel, chibrit, chior, cioban, ciorap, cutie, (de)geaba, dulap, farfurie, geantă, habar, haz, musafir, odaie, palavragiu* (indeosebi prin derivatele *pălăvrăgi* și *pălăvrăgeală*), *papuc, para, perdea, raft, sâc* (mai ales prin derivatele *sâcâi, sâcăială, sâcăitor*), *sârmă, sobă, soi, sufragerie, tacâm, tavan, tavă, turc, tutun*. Numai *sufragerie* este un derivat a cărui bază împrumutată (*sofragiu*) nu mai este folosită decât ca termen istoric. Numai nouă dintre aceste 35 de împrumuturi nu au dezvoltat derivate sau compuse atestate în textele investigate; celelalte 26 de împrumuturi au fost baze pentru 49 de formațiuni românești. Toți cei 41 de termeni din vocabularul fundamental sunt literari și curenți în limbajul standard din toate ariile lingvistice românești, ca și derivatele și compusele dezvoltate de la ele.

3.3.2. Din masa vocabularului se detașează, de asemenea, un alt strat concentric, mai larg, care, împreună cu stratul interior constituit de vocabularul fundamental și, implicit, de fondul lexical principal, formează *vocabularul esențial actual al limbii române*. Din acest strat fac parte alte 41 de împrumuturi din turcă, al căror indice valoric este cuprins între 41 și 129: *bacșiș, balama, basma, belea, bre, caldarâm, cazan, chioșc, ciomag, ciorbă, codoș, conac, cusur, doldora, duduie ~ duducă, dușumea, fudul, geamantan, hal, leafă, mahala, mahmur, moft, naz, palavără, puști, rahat, salam, salcâm, sedef, sofă, șiret (adj.), șiret (s.n.), tabiet, taman, tejghea, tinichea, ursuz, zar, zarzavat, zor*. În total, vocabularul esențial al românei actuale cuprinde 82 de împrumuturi din turcă, dintre care unul este reprezentat prin derivatul său (*sufragerie*), precum și, desigur, alte derivate, compuse etc. care formează familiile de cuvinte respective. Împrumuturile care fac parte din vocabularul esențial excerptate din textele

investigate, mai puțin cele din fondul lexical principal, au stat la baza a 85 de formațiuni pe teren românesc, ceea ce înseamnă că 47% din acest strat este format din împrumuturi și 53% – din formațiuni de la acestea. Dintre cele 76 de împrumuturi cu indici între 41 și 696, numai 31 nu au derivate și compuse atestate în textele noastre, restul de 45 fiind mai mult sau mai puțin productive. De altfel, unele dintre formațiunile pe teren românesc au valori de întrebuințare chiar mai mari decât ale împrumuturilor de la care provin: *cântări* (față de *cântar*), *degeaba* (față de *geaba*), *năzuros* (față de *naz*), *pălăvrăgi* (față de *palavragiu*), *sâcâi* (față de *sâc*) etc. Aproape toate cuvintele din această categorie aparțin limbii literare și sunt pretutindeni uzuale, cu excepția câtorva termeni folosiți doar în limbajul popular din sudul și estul teritoriului lingvistic dacoromân, însă inteligibili și pentru vorbitorii de dincolo de Carpați: *bre*, *codoaș*, *duduie*, *leafă*, *palavră*, *taman*. Niciunul dintre cuvintele esențiale ale lexicului actual nu este pur dialectal; numai *conac* are, cu unele înțelesuri, utilizări regionale, dar cu sensul de bază cel mai răspândit este un termen istoric foarte cunoscut și intens folosit.

3.3.3. *Stratul concentric exterior al masei vocabularului actual* cuprinde 356 de cuvinte împrumutate din turcă, dintre care 346 sunt atestate ca atare în textele cercetate, iar 10 – numai prin intermediul unor formațiuni de la ele. Un număr de 108 împrumuturi au indici valorici între 10 și 40, iar restul de 248 – între 1 și 9. Acest strat se distribuie în mai multe subcategorii:

a) Unele împrumuturi cu valori relativ mari de întrebuințare (între 10 și 40) sunt literare sau, mai rar, populare, dar cunoscute pretutindeni și inteligibile și pentru majoritatea vorbitorilor din Transilvania și/sau Banat, chiar dacă nu toate sunt folosite curent în aceste arii: *acaret*, *alai*, *băcan*, *berechet*, *boccea*, *bondoc*, *briceag* (probabil împrumutat și din maghiară), *bucluc*, *buluc*, *calabalâc*, *cașcaval*, *catâr*, *catran* (și din maghiară), *cazma*, *călăuză* (poate și din maghiară), *cărăbăni*, *cerdac*, *chenar*, *cherem*, *cherestea*, *chiftea*, *dambla*, *dandana*, *dădacă*, *derbedeu*, *dovleac*, *dud*, *dugheană*, *făraș*, derivatele de la *fâstâc* (*fâstâci*, *fâstâceală*), *fildeș*, *fitil*, *furtun*, *ghiulea*, *ghiveci*, derivatul *giumbușluc* (de la *giumbuș*), *hac*, *haimana*, *hambar*, *han*, *hatâr*, *iaurt*, *ibric*, *iureș*, *leș*, *lichea*, *lighean*, *liliac*, *liman*, *lulea*, *macara*, *maidan*, *matrapazlâc*, *mofluz*, *moloz*, *musaca*, *mușama*, *peltic*, *pervaz*, *pezevenghi*, *pirpiriu*, *pișicher*, *rachiu*, *salahor*, *sarma*, *schelă*, *sufertaș*, *surghiun*, *șandrama*, *șiretlic*, derivatele de la *tabac* (*tăbăci*, *tăbăcar*, *tăbăcărie*), *table*, *taclale*, *talaz*, *tarabă*, *tertip*, *tevatură*, *tichie*, *tinichigiu*, *tiptil*, *tutungiu* (mai ales în derivatul *tutungerie*), *zeflemea*, *zevezec*.

b) Altele, deși au o frecvență relativ mare (indici între 10 și 40) și aparțin limbajului popular sau, mai rar, chiar limbii literare, nu au intrat în conștiința majorității vorbitorilor din Ardeal și/sau Banat, ci sunt inteligibile numai pentru persoanele cultivate din aceste arii (din al căror vocabular pasiv fac parte), menținându-se în uzul exclusiv al celor din ariile dialectale din sudul și estul țării, eventual inclusiv din Banat: *ageamiu*, *aș*, *baclava*,

batal, becher, cacealma, cat, chiolhan, diliu, gaz, găgăuță, derivatele de la *ghidi* (*ghiduș, ghidușie*), *halal, hap, ioc, mangal, mascara, mușteriu, sanchi, sictir, tembel, tuci*.

c) Aceluiași strat exterior al masei vocabularului îi aparțin numeroase împrumuturi din turcă folosite extrem de rar, având valori de întrebuințare sub indicele 10, dar cunoscute astăzi pretutindeni pe teritoriul lingvistic românesc, fiind denumiri populare sau mai ales literare, în unele cazuri unice, ale realităților denumite: *abanos, acadea, amanet, arpagic, atlas, avat, bldinea, boia, boiangiu* (mai ales în der. *boiangerie*), *bostan, bulibașă, burghiu, bursuc, caimac, cange, caval*, derivatul *căsăpi* (de la *casap*), derivatul *cârdășie* (de la *cardaș*), *cercevea, chilipir, chimir, cișmea, ciulama, covată, divan* (preluat și din magh., scr., fr.), *duium, dulgher, fes, geamgiu, gigea, hain, halva, hamal, harcea-parcea, herghelie, lalea, liliachiu, macaz, magiun, mahon, menghină, meterez, mezel, micșunea, mohair, mucava, nai, năframă, năut, oją, papară, păpădie, perciune, pesmet, pici, pilaf, pingea, pușlama, rindea, roabă, satâr*, derivatul *schingiu* (de la *schingi*), *șal, șapcă, șerbet, tafta* (și din fr.), *talaș, taraf, tarla, târfă, tel, telemea, tighel, tipsie* (și din bg., scr. și magh.), *tolbă, top, viran, vișinată, zambilă*. Desigur că nu toate sunt folosite în graiurile din Transilvania și Banat, însă influența limbii literare, presa și învățământul, deci propagarea culturii, precum și comerțul au făcut ca ele să ajungă la cunoștința majorității vorbitorilor din aceste regiuni. Singura lor „deficiență” este că, prin conținutul lor semantic, nu sunt utilizați decât conjunctural și în contexte rare, drept urmare posedă o valoare scăzută de întrebuințare.

d) Alte împrumuturi aparținând stratului exterior al masei vocabularului sunt cunoscute și folosite, cu frecvență foarte redusă și cu valori de întrebuințare inferioare indicelui 10, numai în sudul și estul țării, eventual infiltrate și în Banat și în sudul, estul sau nordul Transilvaniei, ca termeni populari, familiari și/sau argotici ori chiar ca termeni literari, fără să fie cunoscute majorității vorbitorilor de dincolo de Carpați, ci numai, poate, celor cu un nivel cultural superior: *abitir, angara, anterior, arman, arșic, babalâc, бага, bairam, barbut, bașca, bărdac, (z)benghi, bidiviu, bocciu, boi „înfățișare”, borangic, but, cafegiu, calafat* (în derivatul *călăfătu*), *calcan „pește”, calcan „zid”, calup, canat, caraghioslâc, caraulă, carmangiu* (mai ales în der. *carmangerie*), formațiunile prin contaminație de la *carvasara* (*curvășărie, curvășări, curvășărlâc* etc.), *cataif, cârcăiac, chefliu, chepeng, cherhana, chihlimbar, chilipirgiu, chimion, chindie, chirpici, cirac, ciubuc „mită”, ciufut, ciuruc, colan, coltuc, danga ~ tamga, dara, darac, dever, dimie, fistichiu, fișic, fit, fotă, găitan, gârbaci, gealat, geambaș, geamlâc, geampara, get-beget, gherghef, ghiol, ghiotura, ghiul, ghiurghiuliu, giuva(i)er, giuva(i)ergiu, haidamac, haihui, (h)arap, havuz, hazna, huzur, iahnie, iama, iavaș, iedec, lefegiu, macagiu, macat, maia, malac, mandă, mărgean, meșină, mezat, midie, mintean, mizilic, mucalit, nuri, nurliu, ogeac, paceaură, pafta, paiantă, parâmă, parlagiu, parmaclâc, patalama, pătlăgea, pehlivan, peltea, perdaf, peruzea, peș, peșches, provă, pul, renghi, sacâz, sacsie, sadea, saftea, saftian, saivan, samur,*

sanchiu, sarailie, sarsana, sarsailă, sașiu, derivatul *simigerie* (de la *simigiu*, azi termen istoric), *sipet*, derivatul *sulemeni* (de la *suliman*), *susan, șiș, şușanea, tain, talan ~ dalac, tarama, târlie, temenea, terezie, testemel, teșcherea, tingire, toptan, trampă, trufanda, tulumbă, uluc(ă), zaiafet, za(l)hana, zargan, zarzavagiu, zimbil, zulă, zuluf, zurba* (mai ales în der. *zurbagiu*). Desigur că, în anumite contexte și cu anumite sensuri, unele dintre aceste cuvinte pot avea și întrebuințări dialectale.

e) Din stratul exterior al masei vocabularului actual fac parte și câțiva termeni istorici foarte cunoscuți, însă rar utilizați, precum și o serie de „cuvinte străine” folosite în continuare cu referire la turci sau la realități perene specifice turcilor, cu care poporul român continuă să fie în contact. Unii au indici valorici cuprinși între 10 și 15 (*cadână, sultan* și *șalvari*), alții sunt și mai puțin frecvenți (*buzdugan, caftan* [al cărui derivat, *căftăni*, este însă popular], *calfă, chebap, chiabur, geamie, ghiuden, giubea, hangiu, harem, hașlama, hoge, iatac, muezin, muftiu, narghilea, ramazan, vechil*), dar au șanse de a se păstra în memoria colectivă, respectiv în conștiința publică, îndeosebi în sudul și estul țării. Cuvinte cum sunt *serai* și *șah* „suveran oriental” se mențin și pentru că au fost reîmprumutate din alte limbi.

f) Câteva dintre exemplele de mai sus ne indică faptul că, în timp ce unele derivate au supraviețuit până astăzi, împrumuturile-bază au ieșit din uz (*cardaș, carvasara, fâstâc, ghidi, giumbuș, schingi, tabac*). În alte cazuri, derivatele sunt folosite mult mai frecvent decât bazele lor, care în mai multe cazuri au devenit termeni istorici (de exemplu *boiangiu, caftan, calafat, carmangiu, casap, simigiu, suliman, tutungiu, zurba*); de altfel, textele cercetate nici nu conțin decât derivate de la *calafat, carmangiu* și *suliman*, dar alte surse bibliografice atestă perpetuarea acestor împrumuturi.

Lotul de cuvinte care au indici între 10 și 40 este constituit din 108 împrumuturi (64%) și 62 de derivate, compuse etc. formate pe baza lor (36%). În schimb, împrumuturile din stratul exterior al masei vocabularului care au indici valorici de sub 10 au fost mult mai puțin productive, proporțiile fiind grăitoare în acest sens: 248 de împrumuturi (84%) față de 48 de derivate, compuse etc. (16%).

Din masa vocabularului românesc actual fac parte, așadar, minimum 616 cuvinte de origine turcă atestate în textele investigate de noi, dintre care cel puțin 421 sunt împrumuturi (75 în nucleul alcătuit de vocabularul esențial și 346 în stratul exterior), iar minimum 195 sunt formațiuni românești de la ele (85 în vocabularul esențial și 110 în stratul exterior). O cercetare statistică mai amplă ar completa, probabil, inventarul masei vocabularului, mai precis al stratului său exterior, cu alte câteva zeci de cuvinte de origine turcă.

3.4. La periferia vocabularului românesc actual se găsesc, dintre cuvintele excerptate din textele investigate, 119 împrumuturi (două, *bogasiu* și *ceapraz*, fiind

reprezentate numai prin derivate), toate având indici valorici între 1 și 5. Lor li se adaugă însă și altele, atestate în variate surse bibliografice din secolul XX. Această categorie de împrumuturi, în prezent învechite sau în curs de învechire, se divide în câteva subcategorii:

3.4.1. Unele mai apar numai în calitate de termeni istorici sau de „cuvinte străine”, a căror reutilizare viitoare stă sub semnul întrebării și al întâmplării: *arz, baclavagiu, bigi-bigii, bogasiu* (în der. *bogasier*), *cadu, caimacam, capugi-bașa, ceauș, chesat, chirigiu, cobur, derviș, ghiaur, hagialâc, hambar-emini, haraci, hatîșerif, iașmac, iatagan, iargiu, ienicer, imbrohor-emini, irmilic, mucarer, musulim, nohai, padișah, pașă, raia, saca, sacagiu, salamalec, spahiu, surugiu, telal, toptangiu, vizir, zarafir, zulum* (câteva, de pildă *ceauș, saca, vizir, zulum*, se mențin cu alte sensuri în graiuri, deci tot la periferia vocabularului). Probabil că sporirea și mai ales diversificarea textelor supuse cercetării ar duce la creșterea într-o oarecare măsură a numărului termenilor istorici sau exotici de origine turcă utilizați conjunctural.

3.4.2. Altele sunt strict regionale și, în condițiile în care limba literară exercită o influență tot mai puternică asupra graiurilor, este de așteptat ca ele, cu unele excepții posibile, să iasă din uz, mai devreme sau mai târziu, în următoarele decenii: *anasâna, bagdadie, baldâră, bent, cauc, căiafet ~ ziafet, ceacâr, ceair, chervan, chiler, chisăr, chiup, coinac, coz, dughengiu, dulamă, fâcie, geanabet, ghioz, ghiudunea, haraba, ianâc, hluchium ~ locum, imineu, ipingea, lambă, matrac, meși, muchelef, nacafa, palancă, selamet, șart, șișic, tandâr, tizic, varoș, zaherea*. Desigur că și această subcategorie include multe alte împrumuturi din turcă care nu apar în textele investigate de noi; ele sunt atestate, de regulă, în diverse surse bibliografice dialectale. În contextul difuzării tot mai accentuate a variantei literare a limbii române în mediul rural, în paralel cu depopularea satelor, actualii copii mai aud astfel de cuvinte de la părinții lor și le mai mențin în vocabularul pasiv, dar este îndoielnic că le vor transmite generațiilor viitoare.

3.4.3. Și unele dintre împrumuturile aflate la nivelul limbii literare sau mai ales la acela al limbajului popular, neliterar, eventual familiar sau argotic, însă foarte rar folosite în prezent (cu indici valorici sub 5), au șanse reduse de supraviețuire, în unele cazuri pentru că realitățile denumite nu mai sunt întrebuințate, ieșind din actualitate, altele pentru că termenii înșiși sunt în curs de a se învechi și a ieși din uz: *aba, abraș, aferim, alișverîș, bașbuzuc, bei, beizadea, belaliu, bimbașă, bina, calp, cantaragiu, ceac-pac, ceapraz* (în der. *ceaprazăr, ceaprazărie*), *cioltar, culă, giol, giubea, hamalâc, hurie, ibrișin, limon(a)giu, lustragiu, mahmudea, mahună, mangafa, mastică, mindir, muhaia, oca, otuzbir, papugiu, pașalâc, peșin, pezevenclâc, samsar, sichimea, sugiuc, șiac, tabla, tejghetar, tiriplic, ursuzlâc, veresie*. Nu toate cuvintele cu frecvență foarte redusă vor avea însă această soartă; dimpotrivă, așa cum am arătat mai sus, multe împrumuturi rar folosite se află în masa vocabularului, menținându-și pe deplin șansa perpetuării.

3.4.4. Numai patru dintre cele 119 împrumuturi aflate la periferia vocabularului au dezvoltat derivate, în număr total de cinci, atestate în textele investigate și aflate, și ele, în zona periferică, „muribundă” a lexicului actual (*bogasier, ceaprazar, ceaprazărie, harabaie, iaurgerie*). Raportul dintre derivate (4%) și împrumuturile-bază (96%) este, în acest caz, și mai mare.

3.5. Împrumuturile din turcă folosite și în prezent în limbajul beletristic și în cel publicistic al căror indice valoric este sub 10 (și anume 78 de cuvinte cu indice între 5 și 9, respectiv 289 de cuvinte-bază cu indice între 1 și 4) aparțin, așadar, unor straturi diverse ale lexicului românesc actual. Unele sunt literare, fiind denumiri unice pentru obiectele sau noțiunile desemnate, dar nu sunt utilizate decât conjunctural, eventual ca termeni profesionali sau ca denumiri ale unor obiecte a căror întrebuințare este mai rară, ocazională sau accidentală. Alte împrumuturi cu indice valoric redus sunt termeni familiari, argotici, regionali, istorici etc., mulți aflați la periferia vocabularului și în curs de dispariție.

3.6. În textele investigate am găsit, așadar, 762 de cuvinte de origine turcă, dintre care 544 sunt împrumuturi, iar 218 – formațiuni pe teren românesc de la acestea. Constatăm că, pe măsură ce valoarea de întrebuințare a împrumuturilor scade, și puterea lor derivativă este tot mai redusă. Iată, în sinteză, proporția dintre împrumuturile aparținând diferitelor straturi valorice ale vocabularului actual și formațiunile românești de la ele (derivate, compuse, formate prin contaminație, prin deglutinație etc.), atestate în textele cercetate:

	<u>Împrumuturi</u>	<u>Formațiuni</u>
– Fondul lexical principal	25%	75%
– Vocabularul fundamental (mai puțin fondul lexical principal)	42%	58%
– Vocabularul esențial (mai puțin fondul lexical principal)	47%	53%
– Stratul exterior al masei vocabularului		
– cu indici între 10 și 40	64%	36%
– cu indici sub 10	84%	16%
– Periferia vocabularului	96%	4%

4. În afară de aceste 544 de împrumuturi și 218 formațiuni de la ele, extrase din textele investigate de noi, vocabularul românesc actual cuprinde, potrivit mărturiei altor izvoare bibliografice la care am recurs, și alte cuvinte de origine turcă, rar folosite și fără importanță în economia funcțională a limbii vorbite în prezent de către români. Astfel, dintre cele 2.760 de împrumuturi înregistrate în *Dicționarul* nostru, 1.006 sunt actuale și curente, iar alte 381 erau în curs de dispariție în a doua jumătate a secolului trecut; unele dintre acestea din urmă au mai fost folosite doar ca termeni istorici, iar

altele, mai ales regionale, au ultimele atestări din prima jumătate a aceluiași secol, ceea ce face probabilă dispariția lor sau a majorității lor până în anul 2000. Întrucât și textele investigate de noi conțin circa 40 de termeni istorici, mai rămân cel puțin 500 de împrumuturi prezente în vocabularul actual curent, care, dintr-un motiv sau altul, nu sunt atestate în textele cercetate. Formula „dintr-un motiv sau altul” este însă convențională, deoarece motivele pot fi bănuite: circulația deosebit de redusă a acestor cuvinte, extrem de mica lor valoare de întrebuințare și existența lor periferică în vocabularului actual, în primul rând pentru că cele mai multe fac parte din fondul dialectal, aflat în pericol de dispariție.

Să exemplificăm și să verificăm cele spuse cu împrumuturile de la literele *A* și *B* neatestate în textele cercetate, dar prezente în alte izvoare bibliografice din a doua jumătate a secolului XX: *ada, adet, afuzali, aiar, alagea, alaman, alan, alcalâc, altângic, aman, amandea, amlă, ana, anason, angâș, ara, arca, arcaci, armuz, arnăut, arșin, asmă, astar, avan, avă, azâr, baba, babic, bagea, baiguș, bairac, bairactar, baldăran, balgiu, baltag, bamă, bar, barut, basamac, baschiu, baș, bașcazâc, batac, bernevic, birlic, bobric, boc, bogaz, boiandruc, bora, bostangiu, boș, boștur, bozagiu, bozgun, brăcaci, bugă, bugeac, buhur, bulgur, bulmea, burec*. Dintre cele 348 de împrumuturi care au la inițială *a-* sau *b-*, 177 au dispărut în cursul veacurilor, 41 erau pe cale să iasă din uz în a doua jumătate a secolului al XX-lea, iar restul de 130 se mai folosesc și azi la diverse niveluri active ale limbii. Textele cercetate de noi atestă însă doar 68 de împrumuturi uzuale, omițând 62 de cuvinte de acest fel, dintre care:

– șase sunt folosite la nivel popular, mai ales familiar și argotic, și aparțin zonei periferice a vocabularului actual: *alagea, aman, arnăut, avan, birlic, boc*,

– nouă sunt întrebuințate la nivel literar: *afuzali, anason, armuz, baba, babic, baltag, bamă, bora, bulmea*; de o oarecare importanță pentru ansamblul limbii române pot fi considerate numai două nume de plante culinare rar utilizate, *anason* și *bamă*, precum și denumirea unui instrument, *baltag*, tustrele aparținând stratului exterior al masei lexicului actual; restul sunt termeni profesionali de la periferia lexicului sau cel mult de la periferia masei vocabularului, având o răspândire socială și teritorială extrem de restrânsă, iar *babic* este denumirea unui preparat alimentar pe cale de dispariție;

– 47 sunt regionalisme, majoritatea dobrogene, aflate la periferia vocabularului.

Iată, așadar, că 76% din cuvintele neatestate în textele cercetate sunt termeni dialectali, alte 15–20% se află și ele la periferia vocabularului, ca termeni literari tehnici sau ca termeni populari, și numai 5%, eventual maximum 10% au o anumită importanță pentru limba română, în sensul că fac parte din stratul exterior al masei vocabularului, dar nicidecum din lexicul esențial.

Extrapolând și păstrând proporțiile, putem conchide că, dintre cele circa 500 de împrumuturi actuale care nu apar în cele 26 de texte investigate de noi, 25–50 aparțin masei vocabularului (cu indici virtuali sub 10), dar nu lexicului esențial al limbii române,

iar 400–425 se află la periferia vocabularului, îndeosebi ca termeni dialectali (circa 380 de regionalisme), dar și ca termeni literari sau populari în curs de învechire. Lor li se adaugă 5–10 derivate de la împrumuturile din masa vocabularului și 16–18 derivate de la împrumuturile aflate la periferia lexicului.

Putem afirma, bazându-ne pe aceste deducții, coroborate cu rezultatele anterioare ale cercetării statistice a unor texte, că *lexicul românesc actual curent cuprinde 1.255–1.260 de cuvinte de origine turcă, dintre care cel puțin 1006, dar nu mai mult de 1011 sunt împrumuturi din limba turcă, iar 249–254 sunt derivate, compuse sau alte formațiuni românești de la împrumuturi.*

Cele mai importante sunt, fără îndoială, cele 81 de împrumuturi și 103 formațiuni de la ele care constituie elementele de origine turcă ale vocabularului esențial actual (în total, 184 de cuvinte). Ele includ un strat și mai valoros, de 40 de împrumuturi și 67 de derivate românești (în total 107 cuvinte) aparținând de vocabularul fundamental, având un nucleu de șase termeni ai fondului lexical principal care, la rândul lor, au dezvoltat 18 formațiuni pe teren românesc. O oarecare însemnătate au, desigur, și cele 485–520 de cuvinte (370–400 de împrumuturi și 115–120 formațiuni românești) din stratul exterior al masei vocabularului, constituit din termeni literari sau populari folosiți mai rar și conjunctural. În jurul lor gravitează, la periferia vocabularului, cu tendințe centrifuge, 540–565 de termeni (520–540 de împrumuturi și 20–25 de derivate de la ele), îndeosebi regionalisme, argotisme și termeni istorici pe cale de a ieși din uz, dar încă utilizați în anumite contexte specifice.

Din acest ultim strat ar mai putea face parte și o serie de termeni dintre cei pe care i-am considerat a fi în curs de dispariție în a doua parte a secolului trecut: unii dintre ei vor fi având o existență „subterană” și ar putea învia la un moment dat. Oricum, numărul lor nu poate depăși, împreună cu derivatele, cifra de 100, ceea ce ar ridica la 1.350–1.360 numărul termenilor actuali de origine turcă și la aproximativ 1.100 numărul împrumuturilor menținute în lexicul actual.

5. Să vedem ce a rămas valabil din constatările noastre anterioare bazate pe frecvența relativă a termenilor de origine turcă.

5.1. Spre deosebire de supoziția din studiul nostru mai vechi conform căreia *lexicul românesc actual de origine turcă* ar include 800–900 de cuvinte, acesta cuprinde, în realitate, 1.255–1.260 de astfel de cuvinte (al căror număr ar putea urca la 1.350–1.360 în cazul în care unii termeni pe cale de dispariție în a doua jumătate a secolului XX ar fi sau ar redeveni totuși activi), dintre care cel puțin 1.006 (eventual, cel mult 1.100) sunt împrumuturi, iar restul – formațiuni românești de la acestea.

5.2. În *fondul lexical principal* actual se găsesc cu adevărat numai *cafea, chef, dușman, geam, hai(de)* și *murdar*, nu și *cearșaf, chibrit, ciorap* și *degeaba*. Acestea din

urmă se află însă în stratul imediat următor, deci nu au părăsit vocabularul fundamental al limbii române. Faptul că 18 termeni derivați, compuși etc. au fost formați pe baza celor mai frecvente șase cuvinte împrumutate din turcă îi plasează și pe ei, în mod inerent, în nucleul lexicului actual, chiar dacă frecvența cu care sunt întrebuințați ar putea fi, eventual, mai redusă.

5.3. În *vocabularul fundamental* actual se află nu 39 de cuvinte (dintre care două derivate), ci 40 de împrumuturi, plus unul reprezentat printr-un derivat; împrumuturile au stat la baza a 49 de formațiuni pe teren românesc, fundamentale și ele, pentru că fac parte din familia cuvintelor împrumutate. Noua metodă de cercetare, bazată pe analiza statistică a frecvenței absolute și a productivității împrumuturilor, a dus la înlăturarea din vocabularul fundamental a opt termeni împrumutați (*basma, cazan, ciorbă, dovleac, geamantan, rahat, salcâm și șiret*), care însă, cu excepția lui *dovleac*, se mențin în lexicul esențial; în schimb, la cele 29 de împrumuturi care s-au menținut în vocabularul fundamental s-au adăugat, dovedindu-se mai frecvent întrebuințate decât termenii eliminați, alte 11 cuvinte împrumutate și un derivat românesc (*cafenea, cântar, chel, musafir, palavragiu, papuc, para, raft, sâc, sobă, sufragerie și tacâm*), precum și formațiunile de la ele.

5.4. Din *vocabularul esențial* actual fac parte nu 71 de termeni de origine turcă, ci 81 de cuvinte împrumutate și un derivat reprezentând un împrumut învechit, la care se adaugă alte 102 formațiuni românești de la împrumuturile respective. Toate aceste cuvinte sunt importante, deoarece sunt folosite frecvent în conversația curentă, iar un străin care le ignoră nu va putea discuta la un nivel acceptabil și nu va înțelege textele scrise în limba română standard. Aplicarea criteriilor frecvenței absolute și productivității a determinat completarea listei cuvintelor aparținând acestui strat funcțional al lexicului actual cu următoarele împrumuturi: *balama, belea, caldarâm, chioșc, ciomag, ciorbă, codoș, conac, cusur, doldora, duduie ~ duduică, dușumea, fudul, hal, mahmur, moft, naz, palavără, salam, sidef, sofa, șiret (adj.), tabiet, taman, tejghea, ursuz și zor*. În schimb, au căzut pe locuri inferioare din ierarhia valorică, mai exact în stratul exterior al masei vocabularului, următoarele împrumuturi și derivatele lor: *catran, călăuză, cișmea, derbedeu, divan, dovleac, dud, gaz, hambar, liliac și tarabă*.

5.5. Dublarea numărului de texte cercetate din punctul de vedere al frecvenței relative și extinderea investigației și asupra limbajului publicistic ne-a condus la supoziția că avem în total 24 de *termeni de origine turcă folosiți astăzi cel mai frecvent*, de aceea ei sunt de importanță maximă pentru limba română actuală (v. mai sus, 2): *cafea, caraghios, cântări, cearșaf, chef, chibrit, ciorap, cutie, (de)geaba, dulap, dușman, farfurie, geam, habar, hai(de), haz, murdar, musafir, perdea, sârmă, soi, tavan, tavă, tutun*. Investigarea completă a unor texte, în cursul căreia am avut în vedere și

frecvența absolută și productivitatea împrumuturilor, a scos însă în evidență faptul că aceste 24 de cuvinte fac parte, în realitate, din lotul de 37 de împrumuturi cu cea mai mare frecvență în limbajele beletristic și publicistic, dar unele sunt întrecute, din perspectiva valorii de întrebuințare, de alte cuvinte: *odaie* este mai frecvent întrebuințat decât *dulap*, *perdea*, *caraghios*, *soi farfurie*, *haz* și *degeaba*, iar *chel* are, la rândul său, apariții mai frecvente decât *ciorap*, *tavă*, *cântări*, *cearșaf*, *sârmă* etc. Este însă adevărat că termenii *cafea*, *chef*, *cutie*, *dușman*, *geam*, *habar*, *hai(de)*, *murdar* și *musafir* ocupă primele nouă locuri din toate punctele de vedere. Totuși, este de presupus că pozițiile superioare ocupate de *cutie* și mai ales de *habar* și *musafir* se datorează faptului că acești termeni sunt specifici limbajelor beletristic și publicistic, fiind, probabil, ceva mai rari în alte variante stilistico-funcționale ale limbii române.

5.6. În aceeași ordine de idei, există câteva cuvinte a căror valoare de întrebuințare a fost sporită considerabil prin luarea în calcul și a *limbajului publicistic*. Astfel, trebuie apreciați ca specifici acestui limbaj, deoarece au frecvențe proporțional mai ridicate în stilul publicistic în comparație cu stilul beletristic, următorii termeni (împreună cu derivatele lor): *ageamiu*, *bucluț*, *buluț*, *cacealma*, *cașcaval*, *călăuză* (mai ales în der. *călăuzi*), *cântar* (îndeosebi în *cântări*), *chenar*, *cherestea*, *chiolhan*, *chioșc*, *ciorbă*, *cusur*, *degeaba*, *derbedeu*, *dugheană*, *geamantan*, *ghiveci*, *hal*, *halal*, *iaurt*, *liman*, *macara*, *mahala*, *maidan*, *matrapazlâc*, *moloș*, *mușama* (îndeosebi în der. *mușamaliza*), *naz*, *rachiu*, *salahor*, *salam*, *sarma*, *schelă*, *soi*, *șiretlic*, *tarabă*, *tertip*, *tichie*, *turc*, *zor* etc.

5.7. *Masa vocabularului* actual cuprinde nu 700–800, ci 645–680 de cuvinte de origine turcă, majoritatea (485–520) aflate nu în lexicul esențial, ci în stratul exterior al lexicului curent standard, având valori reduse de întrebuințare. Și cuvintele din masa vocabularului se ierarhizează însă, în funcție de frecvența lor: cele mai importante rămân cele 160 de cuvinte care aparțin lexicului esențial (76 de împrumuturi și 84 de formațiuni românești; lor li se adaugă termenii din fondul lexical principal: 6 împrumuturi și 18 formațiuni românești).

5.8. Dacă până aici aproximările din Suciș 1986 s-au apropiat destul de mult de realitate, concluziile privitoare la cuvintele de la *periferia vocabularului* au fost complet eronate. În zona periferică a lexicului actual se găsesc nu „circa 60 de termeni arhaici”, ci minimum 550 de cuvinte, iar acestea sunt nu numai istorice și „străine”, ci, în majoritatea lor, dialectale, toate amenințate cu dispariția în deceniile care vor urma. Câte dintre ele vor supraviețui totuși, sfidând influența tot mai presantă a limbii literare și fenomenul părăsirii localităților rurale de către tineri, constituie o chestiune care va rămâne la discreția vorbitorilor limbii române, dar va depinde și de ritmul și direcția evoluțiilor social-politice și economice pe care le va cunoaște țara noastră în următoarea perioadă de timp.

ANEXE

CRONOLOGIA ȘI VIABILITATEA ÎMPRUMUTURILOR*

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1. aba						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2. abagiu					+	+	+	+	+	+	+	+	→	reg.
3. abai					+	+	+	+						
4. abanos						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
5. abdal									+					
6. abdest									+	+				
7. abitir										?	+	+	+	pop.
8. abraș										?	+	+	+	pop.
9. acadea										+	+	+	+	lit.
10. acaret									+	+	+	+	+	lit.
11. accea					+					+			→	ist.
12. acic							+	+	+					
13. acmac										?	+			
14. ada											?	?	+	reg.
15. adaliu										+				
16. adet					+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
17. aferim							+	+	+	+	+	+	+	pop.
18. afif										?	+	+	→	reg.
19. afion							+	+	+	+	+	+	→	pop.
20. afuzali										?	?	+	+	lit.
21. agabaniu									+	?	+			
22. aga-capusi										+	→			
23. agalar-aga										+				
24. aga-pașa										+				
25. agă					+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
26. agărlăc							+	+	+	+	+	+		
27. ageamiu									+	+	+	+	+	pop.
28. agem ¹							+	+	+	+	+			
29. agem ²								+						
30. agemoglan							+							
31. agem-pilaf										?	+			
32. agustos										?	+	→		
33. ahci-bașa									+	+				
34. ahtinamea							+	+	+	+			→	ist.
35. aian									+	+	+			
36. aiar									+	+	+	?	+	reg.

* „+” = folosit [atestat]; „?” = probabil folosit; „→” = în curs de dispariție, eventual istoric.

Secolul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
37. aielet							+							
38. ajder									+					
39. alagea								+	+	+	+	+	+	pop.
40. alai							+	+	+	+	+	+	+	lit.
41. alai-bei							+	+						
42. alai-ceauș								+	+					
43. alai-top								+						
44. alalah							+	+	?	?	+			
45. alaman ¹							+	+	+					
46. alaman ²											?	?	+	reg.
47. alan											?	?	+	reg.
48. alcalâc										?	?	?	+	reg.
49. alcoran								+	+	+	+			
50. alechim-seleam										+				
51. alem							+	+	+	?	+			
52. aliosman								+	+	?	+			
53. alișveriş								+	+	+	+	+	+	pop.
54. almas					+									
55. altalâc										?	?	→		ist.
56. altânbaș-tiriac									+					
57. altângic										?	+	?	+	reg.
58. ama										?	+	+	→	reg.
59. aman								+	+	+	+	+	+	pop.
60. amandea										+	+	+	+	reg.
61. amanet					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
62. aman-zaman										?	?	+	→	reg.
63. amber									+					
64. amlă											?	?	+	reg.
65. ana										?	?	+	+	reg.
66. anadol							+	+	+	+	+	(der. reg.)		
67. anahtar-oglan							+							
68. anasâna										+	+	+	+	reg.
69. anason							+	+	+	+	+	+	+	lit.
70. anatefter							+	+						
71. angara						+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
72. angâș										?	+	+	+	reg.
73. antep										+	+			
74. anteriu							+	+	+	+	+	+	+	lit.
75. anterlic									+					
76. ara										?	?	?	+	reg.
77. arabagi-baș							+							
78. araccin					+									

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
79. aralâc										?	+			
80. arap					+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
81. arasta										?	?	→		
82. arbiu										?	+	+	→	pop.
83. arca						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
84. arcaci					+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
85. arcadaş										+				
86. arcaliu							+	+	+					
87. argi-odasi										+				
88. arman									+	+	+	+	+	pop.
89. armangiu										?	+	→		
90. armuz										?	?	?	+	lit.
91. arnăut							+	+	+	+	+	+	+	pop.
92. arnăut-paşa								+						
93. arpagic										+	+	+	+	lit.
94. arpalâc							+	+	+					
95. arsâz										?	+			
96. arşic										?	+	+	+	lit.
97. arşin										?	+	+	+	reg.
98. arz							+	+	+	+	→	→	→	ist.
99. arzihal							+	+	+	+				
100. arzmahzar							+	+	+	+	→			
101. ascher										+	+	→		
102. ascherliu										+	+			
103. aslan										+	+			
104. asmaciuc										?	+	+	→	reg.
105. asman										?	+	+	→	reg.
106. asmă										?	+	+	+	reg.
107. astar				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
108. aş										+	+	+	+	pop.
109. aşiboia									+					
110. at										+	+	+	→	reg.
111. atlaz			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
112. atliu									+					
113. atmişcea						+								
114. avaet								+	+	+	+	+	→	reg.
115. avalim										?	+			
116. avan							+	+	+	+	+	+	+	pop.
117. avat									+	+	+	+	+	lit.
118. avă										?	+	+	+	reg.
119. avgi-başa										+	+			

Termenul	Secolul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
120. avgiu									+						
121. avrad											+				
122. azap				+	+	+	?	?	?	?	?	→	+	→	ist.
123. azâr											?	?	+	+	reg.
124. azlu											+				
125. baba											?	+	+	+	lit.
126. babadam											?	+			
127. babalâc											+	+	+	+	pop.
128. babilic											?	?	?	+	lit.
129. bacalâm											+	+			
130. bacalbaşă										+	+	→	→		
131. bacăculu								+							
132. bacevan										+					
133. baclava											+	+	+	+	lit.
134. baclavagiu											?	?	?	→	ist.
135. bacşiş								+	+	+	+	+	+	+	lit.
136. бага										+	+	+	+	+	lit.
137. bagcea									+	?	?	+	→	→	ist.
138. bagdadie											+	+	+	+	reg.
139. bagea											?	+	+	+	reg.
140. baiergic											?	+	+	→	reg.
141. baiguş											?	?	+	+	reg.
142. bair									+	?	?	?	+	+	reg.
143. bairac									+	+	+	+	+	+	reg.
144. bairac-agă									+						
145. bairactar									+	+	+	+	?	+	reg.
146. bairam								+	+	+	+	+	+	+	lit.
147. bairamlâc								+	+	+	+	→	→	→	ist.
148. bairam-peşcheş										+	+				
149. balaban ¹									+						
150. balaban ²												?	+	→	reg.
151. balama										?	+	+	+	+	lit.
152. balâcdiş										+	→				
153. balbaş											?	+			
154. balcan											?	?	+	→	reg.
155. balcic											?	?	+	→	reg.
156. baldăran												?	?	+	reg.
157. baldâr											?	+	+	+	reg.
158. balgi-başă								+	+						
159. balgi-başlâc									+	+	+	→	→		
160. balgiu							+	+	+	?	?	?	?	+	reg.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
161. balimez							+	+	?	→	→			
162. baltag						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
163. baltagi-baş								+						
164. baltagilar- chehaiasi							+							
165. baltagiu							+	+	+					
166. baltalâc										?	?	+	→	reg.
167. bamă									+	+	+	+	+	lit.
168. bar										?	?	+	+	reg.
169. barac										?	+			
170. barată								+	+	→				
171. barbut										?	?	?	+	pop.
172. barut							+	+	+	+	?	+	+	reg.
173. baruthane								+						
174. basamac										?	?	?	+	reg.
175. basargiu										+				
176. baschiu										?	?	?	+	reg.
177. basma							?	+	+	+	+	+	+	lit.
178. basmagelâc										+				
179. basmangiu									+	+	+	→		
180. bastara										?	+			
181. baş						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
182. baş-aga									+	?	+			
183. baş-alai-ceauş									+					
184. baş-bacăcul								+						
185. baş-beşleagă								+	+	+	→			
186. baş-bog									+					
187. baş-boier										+	+			
188. baş-bulucbaş								+	+	+	→			
189. baş-buzuc										?	+	+	+	pop.
190. başca								+	+	+	+	+	+	pop.
191. baş-caimacam									+	?	→			
192. baş-capichihai									+	+			→	ist.
193. baş-capigi-baş							+							
194. baş-capigiu									+					
195. başcazâc										?	?	?	+	reg.
196. baş-căpitan									+					
197. baş-ceauş								+	+	+				
198. baş-ciohodar							+	+	+	+	→			
199. baş-conacciu									+					
200. baş-galion								+						

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
201. baș-hamal										?	+			
202. bașlic									+	?	+			
203. baș-muhasebea										+				
204. baș-salahor									+	+				
205. baștardă								+						
206. baș-tergiman								+	+	→				
207. batac									+	?	+	+	+	reg.
208. batal										?	+	+	+	lit.
209. bazarghean-bașă							+	+	+					
210. bazea							+	+	+	+	+			
211. băbut										?	+	→		
212. băcan ¹									+	+	+	+	→	pop.
213. băcan ²				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
214. bărdac										?	+	+	+	pop.
215. bărdacă										+	+	+	+	reg.
216. becciu										?	+	+	→	reg.
217. becher										+	+	+	+	pop.
218. bechet									+	?	?	→		
219. bechi										?	?	→		
220. beclerge									+					
221. becrilăc										?	+			
222. becriu										?	+			
223. bectașiu									+					
224. bectemiz										?	+	→		
225. beden								+	+	?	?	→		
226. bei				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
227. beigamber										+				
228. beilerbei			+	?	+	?	+	+	+	?	+	→	→	ist.
229. beilic								+	+	+	+	+	→	reg.
230. beilicci-bașa										+				
231. beilicci-efendi									+	→				
232. beilicciu							+	+	+	+	?	→		
233. beizadea					+	?	+	+	+	+	+	+	+	pop.
234. bel				+										
235. belaliu										?	+	+	+	pop.
236. beldar								+	+	+				
237. belea							+	+	+	+	+	+	+	lit.
238. belec										?	+			
239. belghir										?	+	→		
240. benderliu								+	+	→				
241. benghi									+	+	+	+	+	pop.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
242. benic					+									
243. bent										+	+	+	+	reg.
244. berat							+	+	+	+			→	ist.
245. berat-humaium									?	?			→	ist.
246. beratliu									+					
247. berbelâc										+	+			
248. berber									+	+	+	+	→	reg.
249. berber-başa									+	+	→			
250. berechet							?	+	+	+	+	+	+	pop.
251. berechetlâu										?	+			
252. bernevic							+	+	+	+	+	+	+	reg.
253. bestea										+				
254. beşactea										+	+	→		
255. beşleagă								+	+	+	+	+	→	pop.
256. beşlic									?	+	+	→		
257. beşliu				+	+	?	+	+	+	+	+	→	→	ist.
258. bezestîn								+	?	?	+			
259. biaz									+					
260. bidinea									?	+	+	+	+	lit.
261. bidiviu				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
262. bigi-bigi										?	+	+	→	ist.
263. bilezic					+	?	?	?	+	+	+	+	→	reg.
264. bimbaşă									+	+	+	+	+	pop.
265. bina									+	+	+	+	+	pop.
266. bina-emini									+	+				
267. bind								+						
268. bindilic										?	?	+	→	reg.
269. binec											→			
270. binectaş									+	?	+			
271. binigiu										?	+	→		
272. biniş								?	+	+	+	→		
273. biniş-alai											→			
274. binişliu										+	+			
275. birin					+									
276. birlic										?	+	+	+	pop.
277. bischigiu									+					
278. bitaat									+					
279. bitirmea										+				
280. biulbiuliţă											+			
281. bizirea									+	?	+	→		
282. bobric										?	+	+	+	reg.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
283. boc										?	+	+	+	pop.
284. boccea					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
285. bocceagiu										?	+	→		
286. boccealâc									+	+	+			
287. bocciu										+	+	+	+	pop.
288. bogasiu			+	+	+	+	+	+	+	+	+	→		
289. bogaz						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
290. bogdan							+	?	?	?	→			
291. Bogdan-beg											→			
292. boi ¹									+	+	+	+	+	pop.
293. boi ²										?	+			
294. boia								?	+	+	+	+	+	lit.
295. boiama									+	+	+	+	→	reg.
296. boiandruc										?	?	+	+	pop.
297. boiangilâc									+					
298. boiangiu								+	+	+	+	+	+	lit.
299. bolbol										+	+			
300. bolozan							+	?	+	?	→	→	→	ist.
301. bondoc									+	+	+	+	+	lit.
302. bora										?	?	?	+	lit.
303. borangic									+	+	+	+	+	lit.
304. bosma									+	?	+	→		
305. bostan					+	?	?	+	+	+	+	+	+	pop.
306. bostangi-başa							+	+	+					
307. bostangilar- odobaşa									+					
308. bostangiu							+	+	+	+	+	+	+	reg.
309. boş										?	+	?	+	reg.
310. boşnac-aga											→			
311. boştur										?	+	+	+	reg.
312. boza										?	+	(der. reg.)		
313. bozafer										?	+			
314. bozagilâc									+					
315. bozagiu								+	+	+	?	?	+	reg.
316. bozgun										?	+	+	+	reg.
317. brăcaci							+	?	?	?	+	+	+	reg.
318. bre							?	+	+	+	+	+	+	pop.
319. briceag								?	+	+	+	+	+	lit.
320. brusa-molasi									+					
321. buciuc							+	+	+	+	→			
322. buclir									+					

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
323. bucluc							?	+	+	+	+	+	+	lit.
324. bucmea									?	+	+	→		
325. budala									?	+	+	→	(der. reg.)	
326. bugă						+	?	?	?	?	+	+	+	reg.
327. bugeac						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
328. bugeacliu							+	+	+					
329. buhur										+	+	+	+	reg.
330. buhurdangi-bașa									+					
331. buhurdangiu										+				
332. buhurdar									+	?	+	→		
333. buiuc-imbrohhor							+	+						
334. buiurdiu							+	+	+	+	→			
335. bulgariu							+	+	+					
336. bulgur										+	+	+	+	reg.
337. bulmea										?	?	+	+	lit.
338. buluc						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
339. bulucbașa						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
340. bulumaci										?	+			
341. burec										+	+	+	+	reg.
342. burghiu									+	+	+	+	+	lit.
343. burgi								+						
344. burnuz										?	+	+	→	reg.
345. bursuc				+	?	?	?	+	+	+	+	+	+	lit.
346. burun										?	?	+	→	reg.
347. but									+	+	+	+	+	lit.
348. buzdugan		+	?	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	pop.
349. buzluc											?	+	→	reg.
350. cabac										?	?	+	+	reg.
351. cabadaiu										+	+			
352. cabara									+	+				
353. cabaz										+	+	+	→	reg.
354. cabazlâc										+	+	+	+	reg.
355. cabul										?	+	+	→	pop.
356. cacealma									?	?	+	+	+	pop.
357. cacerdisi									+	+	+			
358. cacii										?	+			
359. cacom								+	+	+	+	+	→	pop.
360. caculi										+				
361. cadalâc										?	+	+	+	reg.
362. cadână							+	+	+	+	+	+	+	lit.
363. cadefene				+										

Termenul \ Secolul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
364. cadiu						+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
365. cafa								+	+	→				
366. cafadar										+	+			
367. cafaltâc										?	+			
368. cafas							+	+	+	+	+	+	→	reg.
369. cafea							+	+	+	+	+	+	+	lit.
370. cafeği-başa							+	?	?	+	+	→		
371. cafegiu							?	+	+	+	+	+	+	pop.
372. cafenea									+	+	+	+	+	lit.
373. caftan			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
374. caftan-aga							+							
375. caftangi-başa									+	?	→			
376. caftangiu									+	+	+	+	+	pop.
377. caftanliu										+	+			
378. cahpolu								+						
379. caia									+	?	+	+	+	lit.
380. caic						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
381. caicciu								+	+	+	+	→		
382. caichana								+						
383. caid									+	+	+			
384. caim											+			
385. caimac									?	+	+	+	+	lit.
386. caimacam							+	+	+	+	+	→	→	ist.
387. caimacam-aga										?	→			
388. caimacamlâc							+	+	?	+				
389. caimacam-paşa							+	+	+					
390. caimea								+	+	+	+			
391. caipacă										?	?	+	→	reg.
392. caisie								+	?	?	+			
393. calabalâc							?	+	+	+	+	+	+	pop.
394. calacatâr										?	+	+	+	reg.
395. calafaciu									+	?	?	→		
396. calafat							?	+	+	+	+	+	+	lit.
397. calai										?	+	+	→	reg.
398. calangiu										?	+	+	+	reg.
399. calcan ¹								+	+	+	+	+	+	lit.
400. calcan ²										+	+	+	+	lit.
401. caldarâm								+	?	+	+	+	+	lit.
402. caldarâmgju										+	+	→		
403. calem							?	+	+	+	+			

Termenul	Secolul														Sit. act.
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2		
404. calembec										?	+				
405. calemcheriu										+	+				
406. calemgiu										+	+	→			
407. calemie										+					
408. calevi								+							
409. calfă						+	+	+	+	+	+	+	→	ist.	
410. calp									+	+	+	+	→	lit.	
411. calpac								?	?	+	+	→			
412. calpacciu								+	+	+	→				
413. calpazan										?	+	?	+	reg.	
414. calup									+	+	+	+	+	lit.	
415. calupciu										?	+	→			
416. cambur				+											
417. canale										?	+	+	+	lit.	
418. canara								+	?	?	+	+	+	reg.	
419. canat									+	+	+	+	+	lit.	
420. cange							?	+	?	+	+	+	+	lit.	
421. canonamea									+						
422. cantaragiu						+	+	+	+	+	+	+	→	lit.	
423. capac							+	+	+	+	+	+	+	lit.	
424. capama										?	+	→			
425. capan									+	+	+				
426. capan-emini											→	→			
427. capange							+	?	?	+	+	→			
428. capanliu									+	+	→				
429. capan-naip											→				
430. capasâz									+	+					
431. capiculi									+						
432. capigi-başă							+	+	+	+	→	→	→	ist.	
433. capigilar-chehaiasî								+	+	+					
434. capigiu						+	+	+	+	+	→				
435. capioldaş										?	+				
436. caplagea										?	+	+	→	reg.	
437. caplama ¹										?	+	+	+	pop.	
438. caplama ²										?	+	+	+	reg.	
439. caplan								?	?	?	+				
440. caplan-paşă								+							
441. caplan-poş									+						
442. capot									+	+	+	→			
443. capsimal									?	+					
444. captan											+				

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
445. capuchehaie						+	+	+	+	+	→	→	→	19.
446. capuchehaielâc								+	+	?	→	→	→	19.
447. capu-chihaia-bei										+				
448. capudan-paşa						+	?	+	+	+	→			
449. capu-olan									+	+	→			
450. carabaş										?	+	+	+	19.
451. carabaşag										?	+	→		
452. carabatac											?	?	+	19.
453. caraboia									+					
454. carabura								+						
455. caracartal											?	?	+	19.
456. caraculac							+	?	+	?	+			
457. carael										?	+	+	+	19.
458. carafefiz											→			
459. caragea										?	+	+	→	19.
460. caraghios								+	?	+	+	+	+	19.
461. caraghioslâc										?	+	+	+	19.
462. caraianac										?	+	→		
463. caraman						+	+			?	+	→		
464. caramanlâu							+	+						
465. carantină										+	+	+	+	19.
466. cara-pelit										?	+	→		
467. carar									+	+				
468. caraulă								+	+	+	+	+	+	19.
469. carâc											?	?	+	19.
470. carcealâc											?	?	+	19.
471. cardaş										+	+	+	(der. lit.)	
472. cardaşlâc										?	+			
473. carmangiu										?	?	?	+	19.
474. carnaxi										+	+			
475. carpuz										?	+			
476. carsac									+					
477. cartal									+					
478. carvasara							+	?	?	?	+	+	+	19.
479. casaba					+	+	+	+	+	+	+	(contamin.)		19.)
480. casabert								+	+	?	?	→		
481. casac										+				
482. casap										?	+	→		
483. casap-başă			+					+	+	+	+	+	+	19.
484. casap-başlâc							+	+	+	+				

Termenul	Secolul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
85. casnac											?	+	→		
86. casnă											?	+			
87. castriet										+					
88. cașcaval								+	+	+	+	+	+	+	lit.
89. cașic											?	+	+	+	reg.
90. cat										+	+	+	+	+	pop.
91. cataif										?	+	+	+	+	lit.
92. catâr ¹							+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
93. catâr ²											+	+	→		
94. catârgiu											?	?	+	→	lit.
95. catertai										+					
96. catifea						+	?	?	?	+	+	+	+	+	lit.
97. catifeiu											?	+	+	+	lit.
98. catran								+	+	+	+	+	+	+	lit.
99. cauc									+	+	+	+	+	+	reg.
100. caucciu											?	+			
101. caun											?	+	+	+	reg.
102. cavaf								+	+	+	+	+	+	→	reg.
103. cavaf-bașă										+					
104. caval											?	+	+	+	lit.
105. cavas										+	+	→	→		
106. cavaz-bașa										+	+	→			
107. cavgă											?	?	+	→	reg.
108. cavurmă											?	+	?	+	reg.
109. caza										+	+	+	→		
110. cazacliu									+	+	+	+			
111. cazan			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
112. cazan-ahcesi									+						
113. cazangiu										+	?	+	+	+	lit.
114. cazascher								+	+	+	?	→			
115. cazălbaș								+	+	+					
116. cazic											?	?	+	+	reg.
117. cazma									+	?	+	+	+	+	lit.
118. cazmir										+	+				
119. căcărdac											+	+			
120. căiafet										+	+	+	?	→	reg.
121. căigiu											?	+			
122. căiș									+	?	?	+	+	+	reg.
123. călăci								+	+	+	?	?	?	+	reg.
124. călăuză						+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
125. călăuz-bașa								+							

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
526. călăci-caftan							+	+	+					
527. căleap										?	+	+	+	reg.
528. cărăbăni									?	+	+	+	+	pop.
529. căvârgic										?	+	→		
530. căci										?	+	+	+	reg.
531. câlangâci										?	+	→		
532. câlâf										+	+	+	+	reg.
533. cânâgic										?	+	→		
534. cântar		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
535. câr										?	?	+	→	reg.
536. cârântâie											?	?	+	reg.
537. cârcăiac										?	+	+	+	pop.
538. cârcserdar										+	→			
539. cârjaliu									+	+	+	→		
540. cârlaci										?	+	+	→	reg.
541. cârmâz							+	+	+	+	+	+	+	lit.
542. cârmâziu										?	+	+	+	pop.
543. cârmog										?	+	+	→	reg.
544. câscâci										?	+	?	+	reg.
545. câsmet										?	+	+	→	reg.
546. câșlă					+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
547. câști									+	+	+	+	→	reg.
548. câtlăc								+	?	+				
549. câzamlăc										?	+	→		
550. câzâlcea										?	+	+	+	reg.
551. câzâl-pelit										?	+	→		
552. câzlar-aga							+	+	?	?	+			
553. ceacal								+	+	?	+	?	+	reg.
554. ceacăie										?	+	+	+	reg.
555. ceacâr					+	?	?	?	?	+	+	+	+	reg.
556. ceacârgi-bașa							+	+						
557. ceaclama										?	?	+	+	reg.
558. ceac-pac										+	+	+	+	pop.
559. ceacșiri					+	?	?	?	?	+	+	+	+	reg.
560. ceadâr									+	+	+	+	+	reg.
561. ceadiriu										?	+	→		
562. ceair						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
563. ceairort										?	+	→		
564. cealău								+			?	?	+	reg.
565. cealma								+	?	+	+	+	→	ist.
566. cealmuc										?	?	+	→	reg.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
567. ceam									+	?	+	+	+	lit.
568. ceamașir-aga											→			
569. ceamașir-bașa										+				
570. ceamașirgiu										+				
571. ceameniu							+	+						
572. ceamfistic										?	+			
573. ceamsacâz									+	+	+	→		
574. ceamur										?	+	+	+	reg.
575. ceanac										+	+	+	+	reg.
576. ceapcân									+	+	+	+	→	reg.
577. ceapcânlâc										?	+			
578. ceapraz					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
579. ceapucluc									+	?	+			
580. cearc										?	+			
581. cearcagi-bașa								+						
582. cearcagiu								?	+	+	→			
583. cearclâu										?	+			
584. cearmuc										?	?	+	→	lit.
585. cearșaf					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
586. cearșit								+	+	→				
587. ceașitlâc										+				
588. ceatal										?	+	+	+	reg.
589. ceatma				+	+						?	?	+	reg.
590. ceauș				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
591. ceauș-bașa							+	+	+	+	→			
592. ceaușlar-emini								+	+					
593. cecmea									+					
594. cedar-bizie									+					
595. cefte-caic											→			
596. cehrea										?	+			
597. ceiz										?	+	?	+	reg.
598. celbiș								+						
599. celea										?	?	+	→	reg.
600. celelie										?	+	→		
601. celenghi								+	+	+				
602. cepchen							+	+	?	+	+	→		
603. ceplac								+	?	→				
604. cercevea									?	+	+	+	+	lit.
605. cerchez					+	+	+	+	+	?	+	+	+	lit.
606. cerdac						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
607. cerviș										+	+	+	+	reg.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
608. cetal-menzâl									+	?	→			
609. cetegiu									+					
610. cheab										?	+	→		
611. cheafir										+	+			
612. chear									+					
613. cheatip							+	?	+	?	+	→	→	ist.
614. chebap										?	+	+	+	lit.
615. chebă										?	+	+	+	reg.
616. checea							+	?	+	→				
617. checeliu											→			
618. checi										?	+			
619. cheder									+	+				
620. chef								+	+	+	+	+	+	lit.
621. chefal							?	+	+	+	+	+	+	lit.
622. chefil								+						
623. chefliu										?	+	+	+	lit.
624. chehaia					+	+	+	+	+	+	+	+	→	reg.
625. chehaia-bei							+	+	+	+	→			
626. chehaialâc							+	?	+					
627.chel								+	+	+	+	+	+	lit.
628. chelargi-başa							+							
629. chelbaş										+	+	+	→	reg.
630. chelcea										?	+	+	→	reg.
631. chelemet										+	+	+	→	reg.
632. cheleş										+	+	→		
633. cheman										?	+	→		
634. chenar									+	+	+	+	+	lit.
635. cheneaf										+				
636. chepcel							+	?	?	?	+	+	+	lit.
637. chepeneag										+	+	+	+	reg.
638. chepeng									+	+	+	+	+	lit.
639. cherachea								+	+					
640. cherdea											?	?	+	reg.
641. cherem										+	+	+	+	pop.
642. cherestea							+	+	+	+	+	+	+	lit.
643. cherestegiu										?	+	+	→	lit.
644. cherhana									+	+	+	+	+	lit.
645. cherhanagiu									+	?	?	→		
646. cheriş										?	?	+	+	reg.
647. cherpedin										?	+	+	+	reg.
648. chersin										?	+	+	+	reg.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
649. chertic												?	+	+	→	reg.
650. chervan										+	?	+	+	+	→	reg.
651. chervangiu												?	+	→		
652. ches												?	→			
653. chesat											+	?	+	→		
654. chesatliuc												+				
655. chesăgiu										+	?	?	+		(der. reg.)	
656. chesedar-(efendi)									+	?	+					
657. chesm												?	?	+	→	reg.
658. chesmea-caldarâm										+						
659. chesmec												?	+	→		
660. chesmeriu												+				
661. cheșchet												?	+	→		
662. cheșchin												+	?	+		
663. cheșf									+	?	+					
664. chethudai-sadri-azam												+				
665. chez								+				?	+			
666. chezap												?	+	+	→	reg.
667. chiabur												+	+	+	+	pop.
668. chibabea												+	?	+		
669. chibrit												+	?	+	+	lit.
670. chiftea												+	?	+	+	lit.
671. chihlimbar								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
672. chilă						+	+	+	+	+	+	+	+			
673. chiler												+	+	+	+	reg.
674. chilermenea												+	+	+	→	
675. chillim												+	+	+	+	lit.
676. chilipir												+	+	+	+	lit.
677. chilipirgiu												?	+	+	+	lit.
678. chilom							+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
679. chimion												+	+	+	+	lit.
680. chimioniu												?	+	→		
681. chimir										+	?	+	+	+	+	lit.
682. chimur												?	?	+	→	reg.
683. chinap												+	?	?	+	lit.
684. chinargiu												+				
685. chindie								?	+	+	+	+	+	+	+	pop.
686. chiocec												?	+			
687. chiocește												?	+			
688. chiolhan												?	+	+	+	pop.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
689. chiolhangiu									+	?	+	→		
690. chiolhaniu										+	+	+	→	reg.
691. chionduz										?	+	→		
692. chiopec											?	?	+	reg.
693. chior ¹						+	?	+	?	+	+	+	+	lit.
694. chior ²										?	+	→		
695. chiostec									+	?	+	+	+	reg.
696. chioșc								+	+	?	+	+	+	lit.
697. chiragelâc										+	+			
698. chiragi-bașă									+					
699. chirigiu							+	+	+	+	+	+	→	lit.
700. chiringiu										?	+	→		
701. chirpici										?	+	+	+	lit.
702. chisâr								+	?	?	+	+	+	reg.
703. chisea									+	+	+	+	+	reg.
704. chisim										?	?	+	→	reg.
705. chișleac										?	+			
706. chișmiș										?	+	+	→	lit.
707. chitabul-azam									+					
708. chitap									+	+	+	+	+	reg.
709. chituc										?	?	+	+	reg.
710. chiuciuc-imbrohor							+	+						
711. chiulaf										+	+	+	→	reg.
712. chiunghi										+	?	?	+	reg.
713. chiup									?	+	+	+	+	reg.
714. chiurc									+	?	+	+	+	reg.
715. chiurcbeș								+						
716. chiurchi-calem								+						
717. chiurci-bașa							+	+	+	→				
718. chiurec									+	?	+			
719. chiurecciu							+							
720. chiusoleu									+					
721. chiutuc											→			
722. chizil										+	?	→		
723. ciceaciu										?	+			
724. cichel										?	+	→		
725. cichie										?	?	+	→	reg.
726. cichirgi-bașa										?	+			
727. cichirgiu										?	+	?	+	reg.
728. cicic										?	+	+	+	reg.
729. ciciclic										+				

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
730. cicmigea												+	+	+	+	reg.
731. cicric												+	+	+	+	reg.
732. cicriciniu												?	+			
733. cicudiu												+				
734. cicur												?	?	+	+	reg.
735. cidiu												?	?	+	→	reg.
736. ciftea												?	+			
737. cifte-dulap											+	+	?	+	→	reg.
738. cifte-tatar											+					
739. ciftlic									+	+	+	+	+	→		
740. cighir												+	+	+	+	reg.
741. cil												?	+			
742. cilibilic									+	+	+	+	?	+	→	reg.
743. cilibiu								+	+	+	+	?	+	+	→	reg.
744. cilic ¹												+	+	+	+	reg.
745. cilic ²												?	+	+	+	reg.
746. cimbir					+	+							+	+	+	reg.
747. cimbistră												+	+	+	→	reg.
748. cimişir											+	+	+	+	+	lit.
749. cinghel												+	+	+	+	reg.
750. cinghie								+	+	+	+					
751. cinghinea												?	+	→		
752. cinie									+	+	+					
753. cioban					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
754. cioc												?	?	→		
755. cihodar							+	+	+	+	+	+	→	→	→	ist.
756. cihodar-aga									+							
757. cihodar-başa													→			
758. cioian								+	?	?	+	+				
759. ciol					+											
760. ciolac						+	?	?	+	+	+	+	+	+	+	pop.
761. cioltar						+	+	?	+	?	+	+	+	+	+	pop.
762. ciomag						+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
763. ciopcium											+					
764. ciorap					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
765. ciorbagiu									+	+	+	?	+	+	+	reg.
766. ciorbalâc												+	+	+	+	reg.
767. ciorbă								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
768. ciovrântie												?	?	+	+	reg.
769. cira										+						
770. cirac									+	+	+	+	+	+	+	lit.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
771. ciraclâc									+	?	+			
772. ciribaş										+				
773. ciric							+	+	+	?	+	+	→	reg.
774. ciripie							?	+	+	+	+	+	→	reg.
775. ciriş									+	+	+	+	+	reg.
776. ciş										?	?	?	+	reg.
777. cişit										?	+	→		
778. cişmea								+	+	+	+	+	+	lit.
779. cişmegiu										+	+	→		
780. cişniu									+	+	+			
781. cit ¹										+	+	+	+	→ pop.
782. cit ²										?	?	+	→	reg.
783. citarea									+	+	+			
784. citlembec										?	+			
785. ciubuc					+	?	?	?	+	+	+	+	+	lit.
786. ciubucci-başa										+	+	→		
787. ciubucciu									+	+	+	→		
788. ciucman										?	+			
789. ciuel										?	+			
790. ciufulâc										?	+	→		
791. ciufut									?	+	+	+	+	pop.
792. ciuin										?	+	+	+	lit.
793. ciulama									?	+	+	+	+	lit.
794. ciulea										+	+	+	→	reg.
795. ciuluc							+	?	?	?	?	+	→	reg.
796. ciumlec										?	+	+	→	reg.
797. ciurec										+	+	→		
798. ciurlan										+	+	+	+	reg.
799. ciuruc										?	+	+	+	pop.
800. ciutac						+	+	+	+	?	+	→		
801. civit									+	+	+	+	→	reg.
802. civiu											?	+	→	reg.
803. cobecciu									+					
804. cobur									+	+	+	+	→	ist.
805. cobuz						+	+	+	+	+	+	→		
806. cocargea										?	?	+	→	reg.
807. coci									+		?	?	+	reg.
808. codoş						+	+	?	+	+	+	+	+	pop.
809. codoşlâc										?	?	+	→	pop.
810. cofterie				+	+	+	+	+	?	+	→	→		
811. cogea										?	+	+	→	reg.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.	
	/2	/1	/2	/1	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2			
812. coha												?	+	→			
813. coinac								?	+				+	+	+	+	reg.
814. coinghios													?	+	→		
815. col ¹													?	+	→		
816. col ²													?	+	+	→	ist.
817. colan											+	+	+	+	+	+	lit.
818. colceac									?	+	+	+	+	+	+	+	reg.
819. colgiu													+	+	+	→	ist.
820. coltuc				?	+							?	+	+	+	+	pop.
821. comur													?	+	+	+	reg.
822. conabiu													+	+	+	→	pop.
823. conac								+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
824. conacci-baş											+						
825. conacciu										+	+	?	+				
826. condac													?	+	+	→	reg.
827. condur										+	+	+	+	+	+	→	ist.
828. conduragiu											+	+	+	+	→		
829. conoşman													?	?	+		reg.
830. corasan													+	+	→		
831. corăbiele													?	+	+	+	lit.
832. cortel													?	+	→		
833. coşcogea													?	+	+	+	pop.
834. covată								+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
835. coz									?	+	?	?	+	+	→		pop.
836. crâmlean										+							
837. cubea										+	+	?	+	+	→		reg.
838. cucă									+	+	+	+	+	→	→		ist.
839. cucumea													?	+	+	+	reg.
840. cuiungi-başă											+	+					
841. cuiungiu											+	→					
842. cul										+							
843. culă								+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
844. culcheaia									+	+	+						
845. culoglu												+	→				
846. culp												+					
847. culuc									+	+	+	+					
848. culucciu												+	→				
849. cumaş						+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	→	reg.
850. cumbara									+	+	+	+	+	→			
851. cumbaragi-başă									+	+	+						
852. cumbaragiu										+							

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
853. curban					+	?	+	?	+					
854. curban-bairam									+	?	?	+	→	reg.
855. curbet										+				
856. curugiu							+							
857. curuluc										?	+			
858. cusur							+	+	+	+	+	+	+	lit.
859. cusurliu										?	?	+	→	pop.
860. cușac									+	?	+	+	+	pop.
861. cușaclâc							+							
862. cușchebap										+	+			
863. cușcuș										?	+	+	+	lit.
864. cușzun									+					
865. cutie						?	+	+	+	+	+	+	+	lit.
866. cutnie					+	?	?	+	+	+	+	→		
867. dahiu										?	+	→		
868. daiac										?	?	+	→	reg.
869. dairea									?	+	+	+	+	reg.
870. dalac									+	+	+	+	+	pop.
871. dalâm											?	?	+	reg.
872. dalcauc									+	+	+	+	+	pop.
873. dalcâlâci									+					
874. dalga											+			
875. dalgâci										?	+	?	+	reg.
876. dalian										+	+	+	+	lit.
877. dam								+	+	+	+	+	+	reg.
878. dambla								+	+	+	+	+	+	pop.
879. damblaliu										+	+			
880. dandana									?	+	+	+	+	pop.
881. danga									+	+	+	+	+	lit.
882. dangalac										+	→			
883. dara								+	+	+	+	+	+	lit.
884. darac									?	+	+	+	+	lit.
885. darai								+						
886. darat											→			
887. darușifa									+					
888. daul									+	?	+	+	+	reg.
889. daulgiu										?	?	+	→	reg.
890. daulhana							+	+	+	?	+	+	→	ist.
891. dava								+	+	+	?	+	→	reg.
892. davagilâc									+	+	→			
893. davagiu								+	+	+	→			

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
894. davet									+	?	→			
895. davetname									+					
896. dădacă									+	+	+	+	+	lit.
897. def										?	+			
898. deli-aga								+						
899. delibaş											?	+	+	reg.
900. delibaşă								+	+	+	+	→		
901. deli-ceauş										+				
902. deliu					+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
903. demet									+					
904. derbedeu									?	+	+	+	+	lit.
905. derea									+	?	+	+	+	reg.
906. derebei										?	+			
907. dert									?	+	+	+	+	pop.
908. dervent								+	?	+	+	→		
909. derviş								+	+	+	+	→	→	ist.
910. derviş-aga										+				
911. desligea											?	+	+	reg.
912. dever									+	+	+	+	+	pop.
913. devetui							+							
914. devlet								+	+	+	→			
915. devlet-tatar									+	+				
916. dezghin										?	+	→		
917. diba							+	+						
918. dibioc										?	+			
919. dichi										?	+	+	→	reg.
920. didiu										?	?	?	+	reg.
921. diha										?	?	→		
922. dihai									+	+	+	+	+	pop.
923. diloglan									+					
924. dimerlie									+	+	+	+	→	reg.
925. dimie							+	+	+	+	+	+	+	pop.
926. dip										+	+	?	+	reg.
927. direc										?	+	+	+	reg.
928. direcci-başa										?	→	→		
929. direclie										+	+	+	→	ist.
930. dirmea								+	+	+	+	+	+	reg.
931. diseniu									+					
932. disghea										?	?	+	→	reg.
933. diudiuc										?	+			
934. diunuc										?	+			

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
935. diunurluc										?	+			
936. diuz										?	+			
937. divan					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
938. divan-ceauș									+	?	→			
939. divan-cheatip									+	+				
940. divan-efendi							+	+	+	+	→	→	→	ist.
941. divan-sarai										+				
942. divan-tacâm									+					
943. divictar									+	+	→	→	→	ist.
944. dizdar							+	+	+					
945. dizman										?	+			
946. dogangi-bașa							+							
947. doldora										?	+	+	+	lit.
948. dombaz								+	+					
949. domuz									+	+	?	?	+	reg.
950. donluc							+	?	?	+				
951. doruc										?	?	+	+	reg.
952. dova								+	+					
953. doveac									+	+	+	+	+	lit.
954. dovlitiu							+							
955. dubara										?	+	+	→	pop.
956. dud					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
957. duidue										+	+	+	+	pop.
958. dugheană					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
959. dughengiu									+	?	?	+	+	reg.
960. duien											?	?	+	reg.
961. duium							+	+	+	?	+	+	+	lit.
962. dulamă				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
963. dulandragiu										?	+			
964. dulap								?	+	+	+	+	+	lit.
965. dulapciu										?	?	+	→	reg.
966. dulbun									+					
967. dulgher						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
968. dulgherlâc										?	?	?	→	reg.
969. dulghet									+					
970. dulma										?	+	?	+	reg.
971. dumea									+					
972. dumengiu							+							
973. dunanma							+	+	+	?	→	→		
974. dur										+	+			
975. durbacă										?	+	+	+	pop.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
976. durenghi							+							
977. dușâș									+					
978. dușec										?	+	+	+	reg.
979. dușeclâc									+					
980. dușiș										?	?	+	→	pop.
981. dușman			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
982. dușumea							+	+	+	+	+	+	+	lit.
983. duvar										?	?	+	+	reg.
984. duzen											?	?	+	reg.
985. eche										?	?	?	+	lit.
986. echingiu										+	+	→	→	ist.
987. ecmecci-bașa										?	→			
988. ecpaia									+	+	+			
989. edecciu										?	+			
990. efendi										+	+	+		
991. efa										+	+			
992. egele								+						
993. eglengea										+	+	+	→	
994. ehaliu										+				
995. ehlierz										+				
996. ehli-islam										+	→			
997. elchegiu										+				
998. elciu										+	+	+		
999. eli-calem								+						
1000. embru-inam										+	+			
1001. emectar										+	+			
1002. emen-cafe									+	+	+			
1003. emiclic									+	+	+	+		
1004. emin				+	?	+	?	+	+	?	→			
1005. emir							+	?	?	?	→			
1006. emniet										+				
1007. emriname										+				
1008. enghiurșal										+	+	→		
1009. epiec										?	+	+	→	pop.
1010. erchian										+				
1011. erchec											?	?	+	reg.
1012. ergavan										?	+			
1013. eschigiu										?	+			
1014. eşpeh										+				
1015. etec											?	?	+	reg.
1016. evmie										+				

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1017. evri								+						
1018. ezan								+						
1019. eziet								+	+					
1020. falaga								+						
1021. farbala										+	+	?	+	reg.
1022. farfara									+	+	+	+	+	pop.
1023. farfurie								+	+	+	+	+	+	lit.
1024. făgar									+					
1025. făraș										+	+	+	+	lit.
1026. fâcie							+	?	?	?	+	+	+	reg.
1027. fârângiu											?	+	→	reg.
1028. fâstâc						+	?	?	?	+	+	+	→	reg.
1029. fâșchie								+	?	?	?	+	→	reg.
1030. felegean					+	?	?	+	+	+	+	→		
1031. fener										?	+	?	+	reg.
1032. feregea					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1033. feric											+			
1034. ferman-inam									+	+				
1035. fermanliu									+	+				
1036. fermenea										+	+	→		
1037. fes									+	+	+	+	+	lit.
1038. fesat										+				
1039. fetnegea										?	+			
1040. fetva							+	+	+	+	→			
1041. fiat									+	+				
1042. fidan											?	?	+	reg.
1043. fil						+	+	+	+					
1044. filaliu										+	+	→		
1045. fildeș									+	+	+	+	+	lit.
1046. fileri										?	+	+	+	reg.
1047. filuri-altân									+					
1048. fiong										?	+	+	→	reg.
1049. firfiric										+	+	+	+	pop.
1050. firman							+	+	+	+	+	→	→	ist.
1051. fistichiu									+	+	+	+	+	pop.
1052. fișic								+	+	+	+	+	+	lit.
1053. fișicciu										+				
1054. fit									+	+	+	+	+	pop.
1055. fitil									+	+	+	+	+	lit.
1056. foduluc							+							
1057. fotă			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1058. frenchi											?	?	→	reg.
1059. frenghie					+	+	+	+	+	+	→			
1060. fudul									+	+	+	+	+	lit.
1061. fulie										?	+	+	→	reg.
1062. funduc										+	→			
1063. funduciu									+	+				
1064. furda									+	+	+	+	→	pop.
1065. fursant									+	+				
1066. furtun								+		?	?	+	+	lit.
1067. fustanlâc										?	+			
1068. gaigana										?	+	?	+	reg.
1069. galion						+	+	+	+	+	+	+	→	ist.
1070. galiongi									+	?	+	→		
1071. gavanoș									+	+	+	+	→	reg.
1072. gaz										?	+	+	+	pop.
1073. gazep										+				
1074. gazi									+					
1075. gazret									+					
1076. găgăuz										+	+	+	+	lit.
1077. găitan				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1078. găitangiu									+	+				
1079. gărbaci			+	+	?	?	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1080. gărgâr										?	?	+	+	lit.
1081. geaba									+	+	+	+	+	pop. (<i>der. lit.</i>)
1082. geaizea									+	+				
1083. gealat						+	?	+	+	+	+	+	+	pop.
1084. geam										+	+	+	+	lit.
1085. geamal							+	+	+	+	+			
1086. geamandură										?	?	+	+	lit.
1087. geamantan									+	+	+	+	+	lit.
1088. geambaș							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1089. geambașlâc										?	+	+	+	lit.
1090. geamgiu										+	+	+	+	lit.
1091. geamie							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1092. geamlâc										+	+	+	+	lit.
1093. geampara										+	+	+	+	lit.
1094. geamparagiu										?	+			
1095. geanabet										?	+	?	+	reg.
1096. geanfes										?	+	→		
1097. geantă								+	+	+	+	+	+	lit.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1098. gear									+	+	+	+	+	reg.
1099. gebea										?	?	+	+	reg.
1100. gebegi-başa							+	+						
1101. gebegiu							+	+						
1102. gebel										?	+			
1103. gebeliu									+					
1104. gelep					+	+	+	+	+	+	+			
1105. gelep-başă									+	+				
1106. gephanea							?	+	+	+				
1107. gephargii										+				
1108. gerah								+	+	+	→			
1109. gerah-başă								+						
1110. geremea								?	+	+				
1111. gerid									+	+	+	→	→	ist.
1112. gesvă											?	+	→	reg.
1113. get-beget										+	+	+	+	pop.
1114. gevrea									+	+	+	+	+	reg.
1115. gheal										?	+	+	→	reg.
1116. ghebrea									+	?	+	→		
1117. ghecet								+	+	?	+	+	→	reg.
1118. ghelberea ¹									+					
1119. ghelberea ²										?	+			
1120. ghelir										+	+	→		
1121. ghenci-aga											→			
1122. gherdan						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1123. gherdap										?	+	+	→	lit.
1124. gherghef									+	+	+	+	+	lit.
1125. gherghină										?	+	+	+	pop.
1126. gherghir									+	+	+	+	→	reg.
1127. ghermea										?	?	?	+	lit.
1128. ghermec										?	+			
1129. ghermesut									+	+	+			
1130. gher-pelit										?	+	→		
1131. ghezec											?	+	→	reg.
1132. ghiaur							+	+	+	+	+	→	→	ist.
1133. ghiaur-cafe									+					
1134. ghiaurlâc										+				
1135. ghibgher											?	?	+	reg.
1136. ghidi							+	+	?	+	+	→	→	pop.
1137. ghigilic										+	+	→		
1138. ghimie							+	?	+	+	+	→		

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1139. ghimigiu									+	→				
1140. ghimirlie ¹										?	+	+	+	reg.
1141. ghimirlie ²										?	+	+	+	reg.
1142. ghiobec										+	+	→		
1143. ghioc										?	+	+	+	lit.
1144. ghioci										?	+	+	+	reg.
1145. ghioderiu									+					
1146. ghioghici									+					
1147. ghiojghiore										?	+	→		
1148. ghiol										?	+	+	+	lit.
1149. ghiolbaș											?	?	+	reg.
1150. ghionder										?	+	+	+	lit.
1151. ghionghionea										?	+	→		
1152. ghiordel										?	?	+	+	lit.
1153. ghiordie							?	+	+	+	+	→		
1154. ghiordum										+	+	→		
1155. ghiormec										?	+			
1156. ghioslomea										?	+	+	+	reg.
1157. ghiotură									+	+	+	+	+	pop.
1158. ghioz										?	?	+	+	reg.
1159. ghiozboiagiîc										+	+			
1160. ghirghiș										?	+			
1161. ghirin										?	+	?	+	reg.
1162. ghisluc										?	+	?	+	reg.
1163. ghiuden									+	+	+	+	+	lit.
1164. ghiudunea										?	+	+	+	reg.
1165. ghiugin									+					
1166. ghiul ¹								+	?	+	+	+	+	reg.
1167. ghiul ²										?	+	+	+	pop.
1168. ghiulbahar										?	?	→		
1169. ghiulea										+	+	+	+	lit.
1170. ghiulie										?	+			
1171. ghiulsuiu									+	?	+			
1172. ghium									+	?	+	+	+	reg.
1173. ghiumbruc									+	+	+	→		
1174. ghiumbrucciu									+	+	→			
1175. ghiundelic									+	→				
1176. ghiunghiuler-agasi							+	+	+	+	→			
1177. ghiunie								?	+	?	+	+	+	reg.
1178. ghiurghiuliu							+	+	+	+	+	+	+	pop.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
1179. ghiurgiu								+								
1180. ghiurluc												?	+	?	+	reg.
1181. ghiusturea											?	+	+			
1182. ghiuvergilea											+	+	?	+	→	reg.
1183. ghiveci											?	+	+	+	+	lit.
1184. ghiviziu											+	?	+	+	→	pop.
1185. ghizie											+	+	→			
1186. ghizluc												?	+	+	+	reg.
1187. gibră												?	+			
1188. gigea												?	+	+	+	pop.
1189. gin													+			
1190. giol											?	+	+	+	+	pop.
1191. gionat												?	+	+	→	pop.
1192. giubea										?	+	+	+	+	+	lit.
1193. giubeliu												?	+	→		
1194. giudea								+	+							
1195. giugea												+				
1196. giugiuc												?	+	+	+	reg.
1197. giulusnamea											+					
1198. giuluș								+	?	+						
1199. giumbuș												?	+	+	+	reg.
														(der. lit.)		
1200. giumbușlău												?	+			
1201. giumert												+	→			
1202. giungiurliu												?	+			
1203. giure						+	+									
1204. giurea											+					
1205. giurgină												?	+	→		
1206. giurumea												?	+	+	+	reg.
1207. giuvaer						+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1208. giuvaergiu								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1209. giuvan								+								
1210. giuvanea												+	+	→		
1211. gizie											?	+				
1212. goc						+										
1213. gogea												?	+			
1214. gugiuman						+	+	?	+	+	+	+	+	+	→	reg.
1215. gul												?	+			
1216. gulgulea								+								
1217. gurut												?	?	?	+	reg.
1218. ha												?	+	+	→	reg.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
1219. habar										+	+	+	+	+		lit.
1220. habara												?	+			
1221. habes									+							
1222. hac									+	+	+	+	+	+	+	lit.
1223. hadăm-saip										+						
1224. hadâm						+	+	+	+	+	+	?	+	+	→	reg.
1225. hagemiş											?	?	?	→		
1226. hagiâlâc											+	?	+	+	→	ist.
1227. hagiû						+	+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
1228. haham										+	+	+	+	+	→	lit.
1229. haham-başa											+	+	+			
1230. haidamac												+	+	+	+	pop.
1231. haide								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1232. haihui												?	+	+	+	lit.
1233. haimana										+	+	+	+	+	+	lit.
1234. hain						+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1235. hainlâc										+	?	+	→			
1236. hair												?	?	+	→	reg.
1237. hairêt										+	+					
1238. hairusum												?	+			
1239. hal									+	+	+	+	+	+	+	lit.
1240. halaică													+			
1241. halal									+	+	?	+	+	+	+	pop.
1242. halali											+	+				
1243. halat ¹												?	+	+	+	reg.
1244. halat ²												?	+	+	+	reg.
1245. halca								+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1246. halea											+	+	+			
1247. halep									+	+	+	+	→			
1248. halhal							+									
1249. halîf											+	+				
1250. halil												+				
1251. halt												+	+			
1252. halva										?	?	+	+	+	+	lit.
1253. halvagiû										+	+	?	?	+	+	lit.
1254. halvet													+			
1255. hamailâu								+				+	+			
1256. hamal											+	+	+	+	+	lit.
1257. hamalâc						+						?	+	+	+	lit.
1258. hamalbaş													+			
1259. hamam													+	→		

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1260. hambar							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1261. hambar-emini									+		→		→	ist.
1262. hamhalat										+				
1263. hamsie									+	?	?	+	+	lit.
1264. hamtutmaz									+					
1265. han							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1266. hanâma										?	+	→		
1267. hanea							+							
1268. hanger					+	+	+	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
1269. hangiu									+	+	+	+	+	lit.
1270. hap									+	+	+	+	+	pop.
1271. haraba ¹									+	?	+	+	+	reg.
1272. haraba ²											?	+	+	reg.
1273. harabagilic										+	+	→		
1274. harabagiu									+	+	+	→	→	reg.
1275. haracciu									+	+				
1276. haraci				+	+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
1277. haraci- muhasebesi							+							
1278. haram							+	+	?	+	+	+	+	pop.
1279. harambașa										+	+	+	→	pop.
1280. haramin									+	+	+	→		
1281. harapiet									+					
1282. harar							+	+	+	+	+	+	→	reg.
1283. harbagiu									+					
1284. harcea-parcea										?	+	+	+	pop.
1285. hardal										?	+	?	+	reg.
1286. harea									+	?	→			
1287. hareci									+	+	→			
1288. harem							+	+	+	+	+	+	+	pop.
1289. harem-chehaiesi									+					
1290. hargi ¹										+				
1291. hargi ²										+	+			
1292. hargilâc										+				
1293. harman										?	?	?	+	lit.
1294. harșa					+	+	+	+	+	+	+	→		
1295. hartup									+					
1296. has									+	+				
1297. hasa			+						+	+	+	+	→	reg.
1298. has-ahârliu							+	+	+	?	→			

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1299. hasas				+							→			
1300. hasechi-sultană							+							
1301. hasichi-aga							+							
1302. hasichiu							+	+	→					
1303. hasmac											?	?	+	reg.
1304. has-odale							+							
1305. haşlama													+	lit.
1306. hat ¹									+	?	+	+	+	lit.
1307. hat ²									+	+				
1308. hata								+	+	→				
1309. hataia							+	?	+	?	→			
1310. hatâr						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1311. hatihumaium									+	+	→	→	→	ist.
1312. hatişerif							+	+	+	+	→	→	→	ist.
1313. havadis									+	?	+			
1314. havaiu									+	+	+			
1315. havalea								+	+	+	+	?	+	lit.
1316. havalegiu								+	?	+				
1317. havan				+	?	?	?	+	?	?	+	+	+	reg.
1318. havantop								+	+	+				
1319. havră										+	+	+	→	pop.
1320. havuz							?	+	+	+	+	+	+	lit.
1321. haz								+	+	+	+	+	+	lit.
1322. hazna						?	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1323. hazna-aga							+						→	ist.
1324. haznadar							?	+	+	+	+	→		
1325. haznadar-başa							+	+						
1326. hazne-cheatip							+	?	?	+				
1327. hazne-chehaia							+							
1328. hazne-emini									+					
1329. hazran									+	+				
1330. hărăci-başa							+							
1331. hăşt						+								
1332. hârca									+					
1333. hechim-başa									+					
1334. hodie									+	+				
1335. helbet										+	+	+	→	reg.
1336. hem							?	+	?	+	+	+	+	reg.
1337. hemşeriu								+						
1338. hepsă										?	?	+	+	reg.
1339. herechet									+					

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1340. herghelegiu							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1341. herghelie							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1342. heriș										?	?	→		
1343. hervanea										+	+			
1344. hici							+	?	?	?	+	+	→	pop.
1345. hijret									+					
1346. hindichi						+	?	+	+	+	+	+	+	reg.
1347. hindiu							+	+	+					
1348. hluchium										?	+	+	+	reg.
1349. hoca									+					
1350. hochim					+	+	→							
1351. hochiumat							+							
1352. hoge				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1353. hogeghean									+	+				
1354. hoget				+	?	+	+	+	+	→				
1355. horșaf										+	+	+	+	reg.
1356. hoșnișin									+					
1357. hotaz					+									
1358. hugium								+	+	?	?	+	→	reg.
1359. hurie											+	+	+	lit.
1360. hurma									+	+	+	→		
1361. hurmuz							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1362. huzmet							+	+	+	+	+	(der. reg.)		
1363. huzur								+	+	+	+	+	+	lit.
1364. ia								+	?	?	+	→		
1365. iaba										?	+	+	+	reg.
1366. iabangiu									+	+				
1367. iaca										?	+	+	+	pop.
1368. iacâie											?	?	+	reg.
1369. iacut					+									
1370. iadeș										+	+	+	+	lit.
1371. iahnie										+	+	+	+	lit.
1372. ialac										?	?	+	+	reg.
1373. ial-agasi							+	+				→		
1374. ialangic									+					
1375. iață											?	?	+	reg.
1376. iamac								+	+	+	→			
1377. iamangiu										?	+			
1378. iamă								+	+	+	+	+	+	lit.
1379. iamurluc					+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1380. ianat										+	+	+	+	reg.

Termenul	Secolul														Sit. act.
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2		
1381. ianâc										?	?	+	+	reg.	
1382. iangân										+	+	?	→		
1383. iangângiu											+				
1384. iaprac											?	+	+	reg.	
1385. iar											?	?	+	reg.	
1386. iarma ¹												?	+	reg.	
1387. iarma ²												?	?	reg.	
1388. iasac											+	+	→		
1389. iasacciu											+	+	→		
1390. iasimin									+						
1391. iastaci												?	?	reg.	
1392. iastuc												?	?	reg.	
1393. iaşmac												+	+	ist.	
1394. iatac										+	+	+	+	ist. și reg.	
1395. iatagan												+	+	ist.	
1396. iață									+						
1397. iaurgiu												?	+	lit.	
1398. iaurt												+	+	lit.	
1399. iavaş												?	+	pop.	
1400. iavaşa												+	+	pop.	
1401. iazagiu									+	+	+	?	→		
1402. iazâc												?	+	reg.	
1403. iazigi-efendi												+			
1404. ibra										+					
1405. ibric					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.	
1406. ibrictar												+	+		
1407. ibrişimgiu												+	+		
1408. ibrişin							+	+	+	+	+	+	+	lit.	
1409. ichi												?	+	lit.	
1410. ichilic												+	+		
1411. ichingi-ciohodar												+			
1412. ichitulâu												+	+		
1413. ici-aga												+			
1414. ici-ceauş												+			
1415. ici-ciohodar												+	+		
1416. ici-mehter									+						
1417. icioglan												+	+		
1418. iciolan-ceauş												+			
1419. icirliu												+			
1420. icram												+	+		

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1421. iedeč								+	+	?	+	+	+	lit.
1422. iedecliu									+	+	→			
1423. iedicci-baša							+							
1424. ielchem										?	?	+	+	reg.
1425. ielcovan								+	?	?	+	+	→	reg.
1426. ienibahar									+	+	+	+	+	lit.
1427. ienicer			+	?	+	+	+	+	+	+	→	→	→	ist.
1428. ienicer-aga							+	+	+					
1429. ienicer-cheatibi									+					
1430. ienicer-efendi									+					
1431. ienicicma										?	+			
1432. ierec										?	+	+	+	reg.
1433. ierliu									+	+				
1434. Iflac-beg											→			
1435. Iflac-voivodasi										+				
1436. iftira										+				
1437. igemal							+							
1438. igzar									+	?	→			
1439. ihram							+			+	+			
1440. ihtiar										+				
1441. ilam									+					
1442. ilar										?	?	+	→	reg.
1443. ilhac										+				
1444. ilic					+	?	?	+	?	+	+	+	+	lit.
1445. iltefat										+				
1446. iltizam									+	+				
1447. imam							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1448. imam-baialdi											+	+	+	lit.
1449. imamea										+	+	→		
1450. imbrohor							+	+	+	?	→			
1451. imdat									+	+				
1452. imineu								+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
1453. iminigi									+	+	+	→		
1454. inacciu										+	+	+	→	reg.
1455. indrușaim										+	+	+	+	lit.
1456. inigea										?	?	→		
1457. intisap									+					
1458. ioc									?	+	+	+	+	pop.
1459. iofca										?	+	+	+	reg.
1460. ioldaș									+	+	?	?	+	reg.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1461. iorga										?	+	+	→	reg.
1462. iorgan									?	?	+	+	+	reg.
1463. iorgangi-bașă										+				
1464. iorgangiu									+	+				
1465. iort										+				
1466. iova-haraci								+						
1467. iovanliu										?	+			
1468. ipca										+				
1469. ipca-firman										+				
1470. ipingea				+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1471. ipneu										+				
1472. iradea											→	→		
1473. irat										+	+			
1474. irat-gedit										+				
1475. irimic										?	?	+	+	lit.
1476. irmilic										+	+	→	→	ist.
1477. ischiuzar										+	+	→		
1478. ischiuzarlâc										?	+	?	+	reg.
1479. isirgiu									+					
1480. islac										+				
1481. isnaf								+	+	+	+	+	→	ist.
1482. isnaflâc										?	+			
1483. istigeal-ferman							+							
1484. istileah									+					
1485. işala										+	+	→		
1486. itlac									+					
1487. itlac-ferman								+			→			
1488. iuc										?	+	→		
1489. iucituilâu-pașă									+	→				
1490. iucuscea										+	+	→		
1491. iureș						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1492. iuruc-bairac									+	+	→			
1493. iuruc-bairactar									+	+	→			
1494. iurucleri											→			
1495. iurudisi									+					
1496. iuschiudar										?	+			
1497. iuzbașă				+	+	+	+	+	+	+	→			
1498. iuzluc									+	+	+	→		
1499. iuzul-emen										+				
1500. iznasi-zaherea									+	+	→	→		
1501. izra									+					

Termenul	Secolul														Sit. act.
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2		
1502. laf										?	+	+	→	reg.	
1503. lafagiu										?	+	→			
1504. lagiverde										+	+	→			
1505. lagum						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.	
1506. lagumgiu								+	+	+					
1507. lahaniu							+	?	?	+					
1508. lahur										+	+	→			
1509. lalea										?	+	+	+	lit.	
1510. laliu										?	?	→			
1511. lambă ¹										?	+	+	+	reg.	
1512. lambă ²										+	?	+	+	lit.	
1513. lampagiu										+	+	→	→	ist.	
1514. langavie										?	+	→			
1515. lavdan								+	+						
1516. laz							?	+	+	?	+	+	→	ist.	
												(der. reg.)			
1517. leafă				?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.	
1518. lef					+										
1519. lefegiu				+	?	+	+	+	+	?	+	+	+	pop.	
1520. lenchi										?	+	+	→	pop.	
1521. leș										+	+	+	+	pop.	
1522. levent						?	+	+	+	?	+	+	→	pop.	
1523. levrec											?	?	+	reg.	
1524. libadea										+	+	+	→		
1525. lichea										?	+	+	+	lit.	
1526. lighean						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.	
1527. liliac										+	+	+	+	lit.	
1528. liliachiu										+	+	+	+	lit.	
1529. liman						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.	
1530. limonadă										+	+	+	+	lit.	
1531. limongiu							+	+	?	+	+	+	→	lit.	
1532. limoniu										+	+	→			
1533. lingher										?	?	?	+	reg.	
1534. liochiu										+	+	+			
1535. liră										+	+	→	→	ist.	
1536. lobut										+					
1537. locma										+	+	+	→		
1538. locmagiun										?	+				
1539. lodos											?	+	+	reg.	
1540. lom										?	?	+	+	reg.	
1541. longe										+					

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1542. luchium										?	+	+	→	reg.
1543. lufer											?	?	+	reg.
1544. lulea						+	?	?	+	+	+	+	+	lit.
1545. lulegiu										?	+			
1546. lustragiu										?	+	+	+	lit.
1547. mabein									+	+	→	→		
1548. mabeingiu										+	+	→		
1549. macagiu										?	+	+	+	lit.
1550. macalâc										?	?	+	→	pop.
1551. macara										?	+	+	+	lit.
1552. macat								+	+	+	+	+	+	pop.
1553. macaz										?	+	+	+	lit.
1554. mact									+					
1555. madea									+	+	+	+	+	reg.
1556. madem						+	?	+	+	+	+	→		
1557. maden-calfa							+							
1558. magaza									+	+	+	+	→	reg.
1559. magear										+	+	→		
1560. mageara										+	+	+	+	reg.
1561. magiun									+	+	+	+	+	lit.
1562. magmuză										?	+			
1563. mahala				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1564. mahmudea										+	+	+	+	pop.
1565. mahmur						+	?	?	?	?	+	+	+	lit.
1566. mahon									?	+	+	+	+	lit.
1567. mahună								+	?	?	+	?	+	pop.
1568. mahut							+	+	+					
1569. mahzar								+	+	+	→	→	→	ist.
1570. maia ¹										+	+	+	+	pop.
1571. maia ²										?	+	+	+	lit.
1572. maidan						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1573. maie					+									
1574. maimar								+	?	?	+	→		
1575. maimarbaşa										+	+	+	→	
1576. maina										?	?	+	+	lit.
1577. mala									?	+	+	+	+	pop.
1578. malac										+	+	+	+	lit.
1579. malotea							+	+	+	+	+	+	+	reg.
1580. mamelegiu										+	+	+	→	
1581. *mamul										+	→			(der. reg.)
1582. manaf										+	→			

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1583. mandalină										?	?	+	→	reg.
1584. mandar										?	?	?	+	lit.
1585. mandă										+	+	+	+	pop.
1586. mane									+	+				
1587. manea										?	+	+	+	lit.
1588. mangafa										+	+	+	+	pop.
1589. mangal									+	+	+	+	+	lit.
1590. mangâr				+	+	+	+	+	+	+	+	+	→	pop.
1591. mangealâc										?	+	+	+	pop.
1592. mansup							+	+	+	+	→			
1593. marangoz								+	?	+	+	+	+	lit.
1594. maraş										+				
1595. marda						+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1596. marială									+					
1597. marifet									+	+				
1598. marpici										+	+			
1599. martac										?	+	+	+	pop.
1600. martalog							+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
1601. marț										+	+	+	+	lit.
1602. masalagiu							+		+	+	+	→		
1603. masat										?	+	+	→	pop.
1604. mascara						+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
1605. mascaralâc										+	+	→		
1606. maslahat										+	?	→		
1607. masraf									+	+				
1608. mastică									?	+	+	+	+	lit.
1609. maşa											?	+	+	reg.
1610. maşala										+	+	→		
1611. maşrapa					+									
1612. matara										?	+	+	→	reg.
1613. mataragi-başa							+	+	+	+	→			
1614. mataragi-iamac									+	+	→			
1615. mataragiu							+	+	+	+	→			
1616. matrac							+	?	?	+	?	+	+	reg.
1617. matrapaz									+	+	+	+	+	reg.
1618. matrapazlâc									+	+	+	+	+	pop.
1619. matuf										+	+	+	+	pop.
1620. mazâl						+	+	+	+	+	+			
1621. mărăz								+	?	?	+	+	+	reg.
1622. mărgean								?	+	?	+	+	+	lit.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1623. măzgal										+	+			
1624. măzrac										?	→			
1625. mecet				+	?	+	+	+	+	+	+	+	→	reg.
1626. medresea									+	?	+	→	→	ist.
1627. mefuzul-calem									+	+				
1628. megeană									+					
1629. megidie												→		
1630. mehcheme									+					
1631. mehemuri										+				
1632. mehenghi ¹								+	?	+	+			
1633. mehenghi ²										+	+	+	→	pop.
1634. mehlem								+	+	?	?	+	→	reg.
1635. mehmandar									+	+	→	→	→	ist.
1636. mehter							+	+	+	+				
1637. mehterbaşa							+	+	+	+	→			
1638. mehterhane- başa									+					
1639. mehtup								+	+	+	+		→	ist.
1640. mehtupciu									+	+	+		→	ist.
1641. melec										+	→			
1642. melez									+	+	+	+	+	reg.
1643. meltem											?	?	+	reg.
1644. memhur									+					
1645. memlechet									+	+				
1646. memur									?	+	+			
1647. memuriet									+	+				
1648. menduhie										?	?	→		
1649. menghină									?	+	+	+	+	lit.
1650. menzil							+	+	+	+	+	→	→	ist.
1651. menzil-buirultiu									+					
1652. menzil-căpitan										+				
1653. menzil-embru									+	+	→			
1654. menzil-ferman										+				
1655. menzilgibaşa										?	?	→		
1656. menzilgiu								+	+	+				
1657. menzilhanea									+	+	→	→		
1658. meragiu										?	?	+	+	reg.
1659. merchez										+	+	+	+	pop.
1660. merdenea										?	?	?	+	lit.
1661. merea										?	+	+	+	reg.
1662. meremet									+	+	+	+	+	reg.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1663. merhamet										+				
1664. mermer										+	+			
1665. mermerei								+	+	→				
1666. mersin								+	?	?	?	+	→	reg.
1667. mertepa										+	+	→		
1668. mestegiu						+								
1669. meșea										?	+	+	→	reg.
1670. meșelic										?	+	+	+	reg.
1671. meșferet									+					
1672. meși				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
1673. meșină							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1674. metah									+	+				
1675. metcal					+									
1676. meterez							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1677. meterhanea							+	+	+	+	+	→		
1678. mezat							?	+	+	+	+	+	+	pop.
1679. mezel									+	?	+	+	+	lit.
1680. mezelic									+	+	+	+	+	lit.
1681. mezit										?	?	→		
1682. miambal										+	+	→		
1683. micșunea							+	?	+	+	+	+	+	lit.
1684. midie										+	+	+	+	lit.
1685. mihamea										+	?	?	→	
1686. mihrab										+	+	+	+	lit.
1687. mimeter										+				
1688. minacop											?	?	+	reg.
1689. minarea						+	+	+	+	+	+	→		
1690. mindir								+	+	+	+	+	+	pop.
1691. mindirigiu										?	+	+	+	reg.
1692. minghinitai										+				
1693. mintean					+	+	?	+	?	+	+	+	+	lit.
1694. mirahor-paiasi										+				
1695. miralai										?	→			
1696. miraz							+	+	+	+	+	+	+	reg.
1697. mirie							+	+	+	+	→	→		
1698. mirimiran										+	+			
1699. mischet										?	+	+	+	reg.
1700. mischiu					+					?	?	→		
1701. misir						+	+	+	+	+	→			
1702. misirbei										+				

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1703. misirliu								+		+	+	+	→	ist. și reg.
1704. mișchiu										?	+	+	+	reg.
1705. mocabelegiu											→			
1706. mofluz							+	+	+	+	+	+	+	pop.
1707. mofluzlâc										+	+	→		
1708. moft									?	+	+	+	+	lit.
1709. mohair								+	+	?	+	+	+	lit.
1710. mola ¹										?	?	+	+	lit.
1711. mola ²								+	+	+	+	→	→	ist.
1712. mola-efendi									+					
1713. molalâc								+						
1714. moloz									?	+	+	+	+	lit.
1715. moscovliu								+						
1716. mosomur										?	?	+	→	reg.
1717. moșmoană							?	+	+	+	+	+	+	lit.
1718. mozavir					+	+	+	+	+	→				
1719. mucader									+					
1720. mucadim								+	+					
1721. mucaet									+					
1722. mucaiesea									+	+	→	→		
1723. mucalît									?	+	+	+	+	lit.
1724. mucalitiâl									?	+	+			
1725. mucaremea							+	+						
1726. mucarer							+	+	+	+	→	→	→	ist.
1727. mucatea										+				
1728. mucava								+	+	+	+	+	+	lit.
1729. muchealemea									+					
1730. muchelef										+	+	+	+	reg.
1731. mudir										?	+			
1732. muezin										?	+	+	+	lit.
1733. muftiu							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1734. muhadit									+					
1735. muhafiz									+	+	→	→		
1736. muhafizea								+						
1737. muhaia										?	?	?	+	pop.
1738. muhajar										?	+			
1739. muhalebiu										?	+			
1740. muhasebea							+	+						
1741. muhaserea									+	+				
1742. muhimat							+	+	+	→	→	→		

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1743. muhtesit										+				
1744. muhur							?	+	?	?	+	+	+	lit.
1745. muhurdar							+	?	+	+	→	→	→	ist.
1746. muhzur-aga								+	+	→				
1747. mujdea							+	+	+	+	+	+	→	reg.
1748. mujdegiu										+				
1749. multezim										+				
1750. mumbaia									+	+	→			
1751. mumbaiegiu							+	+	→					
1752. mumbaşir							+	+	+	+	→	→	→	ist.
1753. mumbaşiret										+				
1754. mumbaşirlâc									+	+				
1755. mumurluc										?	?	?	+	reg.
1756. munegim									+					
1757. mungiu									+	+	+	→		
1758. murahaz									+	+	+			
1759. murdar									?	+	+	+	+	lit.
1760. murdarlâc									+	+	+	+	+	reg.
1761. murtat								+	→					
1762. musaadea									+	+	→			
1763. musaca										?	+	+	+	lit.
1764. musafir						+	?	+	+	+	+	+	+	lit.
1765. musafirlâc									+	?	+	+	+	pop.
1766. musaip							+	+	+	+				
1767. musca											?	+	→	reg.
1768. muscal						+	+	+	+	+	+	+	→	reg.
1769. muscalagiu									+	?	+	+	→	reg.
1770. muselim							+	+	?	+			→	
1771. muslim									?	+	+	→		
1772. musluc										+	+	→		
1773. musul								+	+	+	+			
1774. musulin									+	+	+	+	→	reg.
1775. musulman									+	+	+	+	+	lit.
1776. muşama							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1777. muşaverea								+	+	+				
1778. muşir										+	→			
1779. muştea										?	+	+	→	lit.
1780. muşteriu								+	+	+	+	+	+	pop.
1781. mutafaraca						+	+	+	→	→				
1782. mutarechea									+					
1783. mutevelâu								+	+	→				

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1784. mutfac							+	+	+	+	→	→		
1785. mutpac-emin							+							
1786. muvela							+	?	?	+				
1787. muzecherea										+				
1788. nacafa							+	+	+	?	+	+	+	reg.
1789. nacaslâc										+				
1790. nacaş									+		→			
1791. nacaş-başa									+					
1792. nacâluri										?	+	+	+	reg.
1793. nact										?	+			
1794. nadaz										?	+	+	+	reg.
1795. nafea										+	+	→		
1796. nagara							+	+	+	→				
1797. nahia								+	?	?	+	→		
1798. nahişli					+									
1799. nai								+	?	+	+	+	+	lit.
1800. naip							+	?	+					
1801. nalbant				+	+	+	+	+	+	+	+	+	→	reg.
1802. nalbant-baş									+	+				
1803. namaz									+	+	+	+	→	reg.
1804. namea								+	+	?	→	→		
1805. naranguiu							+	?	+	+	+	+	→	reg.
1806. nardinchi								+	+	?	+	→		
1807. narghelegi-başa										+				
1808. narghelegiu											→	→	→	ist.
1809. narghilea									+	?	+	+	+	lit.
1810. nart								+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
1811. naz									+	+	+	+	+	lit.
1812. nazar									+	+	+	→		
1813. nazaret									+	+				
1814. nazarlâc										+				
1815. nazâr							+	+	+	+	+	→		
1816. nazirliu										+				
1817. nazlâu											?	+	+	reg.
1818. năframă				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1819. nălet										?	?	?	+	reg.
1820. năut							+	?	+	+	+	+	+	lit.
1821. neder										?	?	→		
1822. nefer								+	+	+	+	→	→	ist.
1823. neft									+	+	+	+	+	pop.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
1824. neftiu												+	+	→		
1825. neisan												?	+	→		
1826. neneacă											?	+	+	+	+	reg.
1827. netegea												+	+	→		
1828. neva												?	+			
1829. nezghep							+									
1830. nicheah											+					
1831. nisfea												+	+	→		
1832. nişadâr											+	?	?	+	→	reg.
1833. nişam												+				
1834. nişam-iftihar												?	→			
1835. nişangi-başa											+					
1836. nişangiu									+	+	?					
1837. nişastea											+	+	+	→		
1838. nişter										+	?	+				
1839. nizam										+	+	+	+	→	→	ist.
1840. nizam-gedit													+			
1841. nobet											+	?	?	+	→	reg.
1842. nogai							+	+	+	+	+	?	+	+	+	lit.
1843. nunea												+	+	→		
1844. nur											+	+	+	+	+	pop.
1845. nurliu											+	+	+	+	+	pop.
1846. obuduet											+					
1847. oca							+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
1848. odabaş								+	+	+	+	+				
1849. odagaci								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1850. odagi								?	+	+	+	+	+	+	→	reg.
1851. odaie						+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1852. odunuc												?	?	+	+	reg.
1853. ogeac							+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
1854. ogeac-aga									+							
1855. ogeac-bazarghean											+					
1856. ogeacliu											+	+				
1857. ogeac-tătar											+					
1858. oglan											?	+	?	+	→	reg.
1859. oglulari								+								
1860. ogur										+	+	+	+	→		
1861. ogurliu										+	?	+	+	→		
1862. oja											?	?	?	+	+	lit.
1863. olac					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
1864. olofan							+	+								
1865. oluc-hac								+	→							
1866. olum												?	+	+	+	reg.
1867. omade												+				
1868. oracciu												+				
1869. ordu-agasi											+					
1870. ordu-cadisi											+	→	→			
1871. ordu-humaium											+					
1872. orman												?	+	+	+	reg.
1873. orta										+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
1874. ortac								+								
1875. orta-ceauș											+					
1876. orta-cușac											+	+				
1877. osman								+	?	?	?	+	→	→	→	ist.
1878. osmaniâu								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1879. oști												?	+			
1880. otac							+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1881. oturac								+	+	+	+	+	?	+	+	reg.
1882. oturacliu										+						
1883. otuzbir												?	+	+	+	pop.
1884. ova												+				
1885. pacea								+	+	+	?	+	+	+	+	reg.
1886. paceagiu											+					
1887. paceaură											?	+	+	+	+	pop.
1888. padișah								+	+	+	?	→	→	→	→	ist.
1889. pafta										+	+	+	+	+	+	lit.
1890. pai												?	?	+	→	reg.
1891. paia											+	+	+	+	→	reg.
1892. paiantă											?	+	+	+	+	lit.
1893. paic							+	+	+	+	+	→	→	→	→	ist.
1894. paidos										+	?	?	+	+	+	reg.
1895. palancă							+	+	+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
1896. palașcă											+	+	+	+	+	reg.
1897. palavrațiu											?	+	+	+	+	lit.
1898. palavără											?	+	+	+	+	pop.
1899. pală												+	+	→		
1900. palmac											+	+	+	+	+	reg.
1901. panair												?	?	+	+	reg.
1902. pangea												?	+	+	+	reg.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1903. panzehr								+	?	+	→			
1904. papară						+	+	+	?	+	+	+	+	lit.
1905. papuc				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1906. papugiu							+	+	+	+	+	+	+	pop.
1907. para								+	+	+	+	+	+	lit.
1908. paraqat										?	?	+	+	lit.
1909. paralău										?	+	→		
1910. parangun								+	+					
1911. parâmă										?	+	+	+	lit.
1912. parcea								+	+	+	+	+	+	reg.
1913. parcealagiu										?	?	+	→	reg.
1914. pardaf										?	+	+	+	reg.
1915. parlagiu										?	+	+	+	lit.
1916. parmac							+	+	+	+	+	+	+	pop.
1917. parmaclăc									+	+	+	+	+	pop.
1918. pastra										?	+			
1919. pastramagiu										?	+	+	→	ist.
1920. paşa-capusi								+	+	+	→			
1921. paşalăc							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1922. paşaliu										+				
1923. paşa-serascher							+	+						
1924. paşă			+	?	+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
1925. paşmagi				+	+	+								
1926. patalama										+	+	+	+	pop.
1927. pazar			+							+	+	+	+	reg.
1928. pazarghean										?	+			
1929. pazarghidean								+	?	+	+	→	→	ist.
1930. pazarlăc										?	+	→		
1931. pazvan										+	+			
1932. pazvant ¹									?	+	→			
1933. pazvant ²					+						?	+	→	reg.
1934. pălămar									+	+	+	+	+	pop.
1935. păpădie							+	?	?	+	+	+	+	lit.
1936. părpăţi										?	+	+	+	reg.
1937. pătlăgea								+	?	+	+	+	+	lit.
1938. pătlăginiu										?	+	+	+	pop.
1939. pazardliu							+							
1940. pechi										?	+			
1941. pedea										+	?	+	→	reg.
1942. pehlivan							+	+	+	+	+	+	+	pop.
1943. pei										+				

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
1944. peltea										+	+	+	+	lit.
1945. peltic									?	+	+	+	+	lit.
1946. pembe										+	+	+	+	pop.
1947. perciuna										?	?	+	→	reg.
1948. perciune									+	+	+	+	+	lit.
1949. perdaf									?	+	+	+	+	lit.
1950. *perdafgiu										+				
1951. perdea					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
1952. perdegi-başa									+					
1953. perdegium								+	?	?	→	→	→	ist.
												(der. reg.)		
1954. perghel							?	+	+	+	+	+	+	lit.
1955. peringi										?	+	+	→	reg.
1956. perioz											?	+	+	reg.
1957. peruzea					+				+	?	+	+	+	lit.
1958. pervanea									+	+	+	→		
1959. pervaz									+	+	+	+	+	lit.
1960. pesmet							+	+	+	+	+	+	+	lit.
1961. peş										?	+	+	+	pop.
1962. peşchegiu											→			
1963. peşcheş							+	+	+	+	+	+	+	pop.
1964. peşchin										+				
1965. peşchir					+	+	+	+	+	+	+	+	+	reg.
1966. peşchirgi-başa									+	+				
1967. peşchirgiu									+	+	→	→		
1968. peşin									+	+	+	+	+	pop.
1969. peşingea										+	+			
1970. peşingiu										+				
1971. peştiman									+	+	+	+	+	pop.
1972. petmez										+				
1973. pezevenchi								+	+	+	+	+	+	pop.
1974. pezevendâc									?	+	+	+	+	pop.
1975. pici										+	+	+	+	pop.
1976. pilaf								+	+	+	+	+	+	lit.
1977. pilafgiu										+	+	+	+	pop.
1978. pin										?	?	+	→	reg.
1979. pingea									?	+	+	+	+	lit.
1980. pinir										?	?	+	→	reg.
1981. pirpiliu										?	+			
1982. pirpiri-cosac										?	+			
1983. pirpiriu								+	+	+	+	+	+	lit.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
1984. pisi										?	?	+	→	reg.
1985. pistil										?	+	+	+	lit.
1986. pișicher										?	+	+	+	pop.
1987. pișicherlâc										?	+	+	+	pop.
1988. piuscul								+	+	+				
1989. popaz										?	?	+	→	lit.
1990. postal									+	?	?	+	+	reg.
1991. poș							+	?	?	+	+	→		
1992. poștagiu										?	?	+	→	pop.
1993. poturi						+	+	?	?	+	+	+	+	pop.
1994. provă										?	?	+	+	lit.
1995. pul										?	?	+	+	lit.
1996. pungiuc										?	+	→		
1997. pupă										+	+	+	+	lit.
1998. pusulă										+				
1999. pușlama										?	+	+	+	lit.
2000. puști								+	?	+	+	+	+	lit.
2001. rachigiu										+	+			
2002. rachiu					?	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2003. raft ¹										+	+	+	+	lit.
2004. raft ²						+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
2005. rahat ¹										+	+			
2006. rahat ²										+	+	+	+	lit.
2007. rahtivan							+	?	+	+	→			
2008. raia				+	+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
2009. raiat								+						
2010. ramazan							?	+	+	+	+	+	+	lit.
2011. ramazanlâc									+	→				
2012. rast										?	+			
2013. ravac									+	+	+	+	+	lit.
2014. razachie								?	+	+	+	+	+	lit.
2015. răcam										?	?	→		
2016. redif									?	?	→			
2017. refenea						?	+	+	+	+	+	+	+	pop.
2018. regea								+	+	+	+	→		
2019. regeal									+	+	+	→		
2020. reiz				+	+	+	+	+	+	+	→	→		
2021. reiz-chiesedar											→			
2022. reiz-efendi					+	?	+	+	+	+	→			
2023. reizicol										?	+			
2024. reizlâc							+							

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2025. reizul-chitab									+					
2026. renghi									+	+	+	+	+	pop.
2027. resm										+	→	→		
2028. reşmea									+					
2029. revan										?	+			
2030. revent						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2031. rezai									?	+				
2032. rezalet									+	+				
2033. rial										+				
2034. richiab										+				
2035. richiab- caimacam								+	→					
2036. richiabic									+	+				
2037. richiap-imbrohor							+	+	+					
2038. richiptar							+	+	→					
2039. rieala									+					
2040. rif									+	+	+	→		
2041. rindea									?	+	+	+	+	lit.
2042. riza-pazar									+	+				
2043. rizilic										?	+	+	→	reg.
2044. roabă									?	+	+	+	+	lit.
2045. rubar(iu)										+	→			
2046. rubia									?	+	+	→	→	ist.
2047. ruca								+				→		
2048. rufet							+	+	+	+	→			
2049. rup								+	+	+	+	→		
2050. rustem										?	+	+	+	reg.
2051. rusumat									+	+	+	→	→	ist.
2052. ruşfet								+	+	+	+	+	→	ist.
2053. rutea										+				
2054. ruznamea							+							
2055. sabur									+	+	+	+	+	lit.
2056. sabură									?	+	→			
2057. saca							?	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
2058. sacabaş									+	+				
2059. sacagiu							+	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
2060. sacat									+	+	→			
2061. sacatlâc									+	+	→			
2062. sacăt									+					

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2063. sacâz							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2064. sacâzliu							+							
2065. sachezu-hochem					+									
2066. sacicol								+						
2067. sacnasiu							+	?	+	?	+	+	→	ist.
2068. sacsie										?	+	+	+	pop.
2069. sadacat									+	+				
2070. sadacatliu									+					
2071. sadea								+	+	+	+	+	+	pop.
2072. sadrazan									+	+	→	→		
2073. safer										?	?	+	→	reg.
2074. safi								+	+	?	?	+	+	reg.
2075. saftea									?	+	+	+	+	pop.
2076. saftian							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2077. sageac										?	+	+	+	reg.
2078. sagriu								+				→	→	lit.
2079. săha										?	?	+	+	reg.
2080. săhan								+	+	+	+	+	+	reg.
2081. sahibi-devlet									+					
2082. saia ¹									?	+	+	+	+	pop.
2083. saia ²										+	+	→	→	ist.
2084. saldecar										?	+	→		
2085. saigiu							+	+	+	+	+	→	→	ist.
2086. sain										+	+	→		
2087. saingi-başa							+	?	+	→				
2088. saivan							?	+	+	?	+	+	+	lit.
2089. sal										?	?	+	+	reg.
2090. salahor							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2091. salam								+	+	+	+	+	+	lit.
2092. salamalec								+	?	+	+	+	→	lit.
2093. salamastră										?	?	+	+	lit.
2094. salavat							+	?	?	?	+	+	+	reg.
2095. salcâm								?	?	+	+	+	+	lit.
2096. salep									+	+	+	+	+	lit.
2097. salepgiu										?	+	+	→	ist.
2098. salt							+	+	+	?	+	+	→	reg.
2099. saltamarcă										?	+	→		
2100. saltanat									+	+	+	→		
2101. samaia										?	+			
2102. samaiâc										?	+	+	+	reg.
2103. saman											?	?	+	reg.

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.	
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2		
2104. samaniu												+	+	→			
2105. sambechiu												?	+				
2106. samiel										+				?	+	lit.	
2107. samsar											?	+	+	+	+	lit.	
2108. samsarlâc											?	+	+	+	→	lit.	
2109. samson								+	+	+	?	+	?	+	→	reg.	
2110. samsonie												+					
2111. samur								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.	
2112. samur-calpac													→				
2113. sanchi												?	+	+	+	pop.	
2114. sanchiu											?	+	+	+	+	pop.	
2115. sandaciu							+	→									
2116. sandal ¹								+	?	+	?	?	+	→	→	ist.	
2117. sandal ²										+	?	+	+	→			
2118. sandal ³										+	+	+	+	+	→	ist.	
2119. sandalgealâc												+					
2120. sandâc									?	+	+	+	+	+	+	reg.	
2121. sangeac ¹				+	+	+	+	+	+	+	+	+	→	→	→	ist.	
2122. sangeac ²						+	+	+	+	+	+	+	→	→	→	ist.	
2123. sangeac-șerif										+	+	+	→				
2124. sangeactar											+	→					
2125. sangeagasi									+								
2126. santur												+					
2127. sapan												?	?	?	+	lit.	
2128. saporină											+	+	+	→			
2129. saplaic										+	?	?	?	+	+	reg.	
2130. saplâc													?	+	→	reg.	
2131. saraci											+						
2132. saraci-bașa										+	+	+	+				
2133. saraci-iamac											?	+	→				
2134. saracliu											+						
2135. saragea										+	+	+	→	→	→	ist.	
2136. sarai-bașa										+							
2137. sarai-divan												+					
2138. sarai-iamac												?	→				
2139. sarailie												?	+	+	+	lit.	
2140. sarariu												?	+				
2141. sarf											+						
2142. sarghie												+	?	?	+	→	reg.
2143. saric											+	+	+	+	→		
2144. sariclâc												+					

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2145. sarisabri									+	+				
2146. sarma									?	+	+	+	+	lit.
2147. sarsailă										?	+	+	+	pop.
2148. sart										?	?	+	+	lit.
2149. sașiu										?	+	+	+	lit.
2150. satara							+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2151. satâr									+	+	+	+	+	lit.
2152. satârghi-bașa											→			
2153. satârghiu					+						→	→	→	ist.
2154. saulă										?	?	+	+	lit.
2155. saur											?	+	→	reg.
2156. saxana							+	?	?	+	+	+	+	pop.
2157. saxongi-bașa									+					
2158. saz ¹									+	?	+	→		
2159. saz ²										?	?	+	→	reg.
2160. sazan										?	?	+	+	reg.
2161. săban											?	?	+	reg.
2162. săferdea										?	+	+	→	reg.
2163. sărnaci									+					
2164. sâc									?	+	+	+	+	lit.
2165. sâcâldisi									+	→				
2166. sângeap				+	?	?	+	+	+	?	+	+	+	ist. și reg.
2167. sângepiu								?	+	+	+	→		
2168. sârgâie											?	?	+	reg.
2169. sârghiu										?	+	+	+	reg.
2170. sârmaciu							+	?	+	+				
2171. sârmali							+	?	?	?	→			
2172. sârmă				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2173. sârmea								+	?	+	+	→		
2174. sârt											?	+	→	reg.
2175. sâzârma											?	?	+	reg.
2176. schelă		?	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2177. schembea									+	+	+	+	→	pop.
2178. schemni-aga							+	+	+	→				
2179. schemni-ceaș							+	→						
2180. schingi									+	+	+	→		(der. lit.)
2181. schirlet					+						→			
2182. seba										?	+			
2183. sebepi-tahrir							+							

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.	
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2		
2184. sefa											+						
2185. sefaet											+						
2186. sefer ¹										+							
2187. sefer ²												+	?	?	+	reg.	
2188. seftenlich													?	+			
2189. segedea									+	?	+	?	→	→			
2190. seimen								?	+	+	+	+	→	→	→	ist.	
2191. seimen-başa												?	→	→			
2192. seir									+								
2193. seiz												+	+	→	→		
2194. seiz-başă												+	+	→			
2195. sel													?	+	+	+	reg.
2196. selam									?	+	+	?	→	→			
2197. selam-aga									+	+	+						
2198. selam-ceaus													?	→			
2199. selamet												+	+	+	+	+	reg.
2200. selamlâc												+	+	→			
2201. selef													+	→			
2202. selem												+	+				
2203. selimie													?	+	→		
2204. semt													+				
2205. serai								+	+	+	+	+	+	→	→	ist.	
2206. serascher								+	+	+	+	+	→	→	→	ist.	
2207. serascherlâc											+						
2208. serascher(iu)-paşa									+	+	+	+					
2209. serasir							+	+	+	+	?	+	+	→	→	ist.	
2210. serdar								?	+	+	+	+	+	+	→	ist.	
2211. serdar-aga													+				
2212. serdar-ecrem												+	?	→			
2213. serdarlâc									+								
2214. serdengheciti-agasi										+	+						
2215. serdengheşti									?	+	→						
2216. serhat												+	+	+	→	→	ist.
2217. serhatliu									+	+	+	+					
2218. sermaia										+	+	+	+	→	→	ist.	
2219. sermainsâz												+					
2220. serpengea													?	+	→		
2221. serseliu												+					
2222. sevai													?	+	→		

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2223. sevda									+	?	+			
2224. sevdaliu										?	+			
2225. sevgiliu									+					
2226. sia										?	?	+	→	reg.
2227. sichimea										?	+	+	+	pop.
2228. sichişmiş										?	?	+		reg.
2229. sici										?	+	+	+	pop.
2230. siclet									+	+	+	+	→	reg.
2231. sictir										?	+	+	+	pop.
2232. sictir-ciurba											?	?	+	reg.
2233. sidef									+	+	+	+	+	lit.
2234. sifat									+					
2235. sileaf										+	+	→		
2236. silihtar								+	+	+	+	→	→	ist.
2237. silihtar-aga									+		→			
2238. silihtar-paşa								+	+	+				
2239. simigiu										+	+	+	+	lit.
2240. siminichie										+	+	+	+	lit.
2241. simit										+	+	+	+	lit.
2242. sinet								+	+	+	+	→		
2243. sinie					+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.
2244. sinter										?	+			
2245. sipet					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2246. sirec										?	?	+	+	reg.
2247. sisinel										?	+	+	+	lit.
2248. sivric											?	?	+	reg.
2249. sobă								+	+	+	+	+	+	lit.
2250. socac										+	?	+	+	reg.
2251. sofa								+	+	+	+	+	+	lit.
2252. sofră										+	+	+	+	reg.
2253. sofragi-başa										+	+	→		
2254. sofragiu									+	+	+	+	→	ist.
2255. softa										?	+	→	(der. lit.)	
2256. soi									?	+	+	+	+	lit.
2257. soitar										+	+	+	→	ist.
2258. solac								+	+	+	→			
2259. solcol									+					
2260. solcol-agasi									+					
2261. soliman										?	+			
2262. somac						+								

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2263. somachi								+	+	?	→	→		
2264. somon										+	+	+	→	reg.
2265. sopă									+	+	+	+	+	reg.
2266. sosma										?	?	+	+	reg.
2267. sovad								+						
2268. spahiler-agasî									+					
2269. spahilic											→			
2270. spahi-oglan							+							
2271. spahiu				+	+	+	+	+	+	+	→	→	→	ist.
2272. spinge									+	+				
2273. stamboală							+	+	+	+	+	+	+	reg.
2274. stambol							+	+	+	+	+	+	+	pop. și ist.
2275. stambol-efendisî								+						
2276. stambol-șali									+	+	?	→		
2277. stichi										?	?	+	+	reg.
2278. subașă	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
2279. sucut									+					
2280. sufertaș									+	+	+	+	+	lit.
2281. sugiuc									+	?	+	+	+	lit.
2282. suia									+	+				
2283. suiulgi-bașa									+	+	→	→	→	ist.
2284. suiulgiu								+	+	+	→	→	→	ist.
2285. sulf								+	+	→				
2286. suliman						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2287. sultan					+	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
2288. sultană							+	+	+	+	+	?	+	ist. și (<i>der. pop.</i>) reg.
2289. sultan-chehaiesi									+					
2290. sultaniu									+	+	+	+	+	lit.
2291. sultan-mezat									+	+	→			
2292. sumac										?	+	+	+	lit.
2293. surahi					+	?	+	?	?	+				
2294. surec										+				
2295. surecciu									+	+	→			
2296. suret								+	+	+	?	→	→	ist.
2297. surghiun						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2298. surghiunlâc									+	+	→			
2299. surguci						?	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2300. sursat							+	+	+	+				
2301. surugiu							+	+	+	+	+	+	+	pop. și ist.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2302. susan						+	?	+	+	+	+	+	+	lit.
2303. suvariu											→			
2304. șabac										+	+	+	+	pop.
2305. șabana						+	+	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
2306. șabla											?	?	+	reg.
2307. șacamele											?	+	→	reg.
2308. șadârvan										+				
2309. șah ¹						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2310. șah ²										+	→			
2311. șahmarand						?	+	+	?	?	→			
2312. șahzadea									+	+	?	→	→	
2313. șaică		?	+	?	?	+	+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2314. șair										+				
2315. șaiu							+	+	?	+	?	+	→	reg.
2316. șal									?	+	+	+	+	lit.
2317. șaliu										+	+	+	+	→ reg.
2318. șalvar					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2319. șam									+	+	+	+	→	
2320. șamalagea									?	+	+	+	→	
2321. șamata									+					
2322. șamdangi-bașa										+	+			
2323. șamdangiu										+	+			
2324. șamli										+				
2325. șandrama										+	+	+	+	lit.
2326. șapcaliu											?	?	+	pop.
2327. șapcă									+	?	+	+	+	lit.
2328. șart										+	+	+	+	reg.
2329. șașcânlâc									+					
2330. șășma											?	+	+	reg.
2331. șatâr										+	→			
2332. șatârbaș										+	→			
2333. șatrangi										+	+	+	+	reg.
2334. școdrali											+			
2335. șecher												?	+	reg.
2336. șecherlie											?	?	+	→ reg.
2337. șeheroglan							+							
2338. șeih							+	+	+	+	+	→		
2339. șeih-islam										+				
2340. șeitan							+	?	?	+	+	+	+	reg.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
2341. șenlic							+	+	+	+	→	→	→	ist.
2342. șerbegi-bașa										+	→			
2343. șerbegiu									+	+	+	→		
2344. șerbet							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2345. șerif									+	+	+	+	+	lit.
2346. șeri-șerif									+					
2347. șeș-beș										?	+	?	→	pop.
2348. șeș-șeș										?	?	?	→	pop.
2349. șiac										+	+	+	+	lit.
2350. șiboi										?	+	+	+	reg.
2351. șii							+							
2352. șilep										?	?	+	+	reg.
2353. șinic						+	+	?	?	+	+	+	+	reg.
2354. șiret ¹ (s.n.)							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2355. șiret ² (adj.)								?	+	+	+	+	+	lit.
2356. șiretlic								+	+	+	+	+	+	lit.
2357. șirin									+	?	?	+	+	reg.
2358. șisterea										?	+			
2359. șiș										+	+	+	+	pop.
2360. șiș-chebap											?	?	+	reg.
2361. șișic										?	?	?	+	reg.
2362. știubeci									+	?	+	→		
2363. șuberec											?	?	+	reg.
2364. șucada										+	+	→		
2365. șuntai-muntai										?	?	+	→	reg.
2366. șupea											?	?	+	reg.
2367. șușanea									+	+	+	+	+	pop.
2368. tabac				+	?	+	+	+	+	+	+	→	→	ist.
												<i>(der. lit.)</i>		
2369. tabalhana										+	→			
2370. taban ¹										+	+			
2371. taban ²										?	+	+	+	reg.
2372. taban ³									+	?	+	+	→	reg.
2373. tabă										?	?	+	→	reg.
2374. tabet										?	+			
2375. tabie							+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2376. tabiet									?	+	+	+	+	lit.
2377. tabietliu										?	+	+	+	pop.
2378. tabin							+	+	+	→				
2379. tabla ¹					+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.

Termenul	Secolul														Sit. act.
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2		
2380. tabla ²					+	+	+	+	+	→					
2381. tabla-başa									+	+	+	+	+	reg.	
2382. tablăgiu										?	?	→			
2383. tablă										?	+	+	+	lit.	
2384. tacâm								?	+	+	+	+	+	lit.	
2385. tacla							?	+	?	?	+	+	+	pop.	
2386. taclit										+	+	+	+	reg.	
2387. tacz										?	?	?	+	lit.	
2388. tacrir								?	+	+	+	→			
2389. tact										?	+				
2390. tafgihat										+					
2391. tafta				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.	
2392. taftaluc									+	?	+	+	+	reg.	
2393. taftur									+	?	+	+	+	lit.	
2394. tahân									+	+	+	+	→	lit.	
2395. tahmin								+	+	+	→				
2396. tahmis									+	→					
2397. tahregiu								+							
2398. tahsin								+							
2399. taht									+	+	+	→	→	ist.	
2400. tahtârvan									+						
2401. tahvil									+	+					
2402. tai ¹										?	+				
2403. tai ²									+						
2404. taifa							+	+	+	+	+	+	→	reg.	
2405. tain							+	+	+	+	+	+	+	pop.	
2406. tainat									+	+	→				
2407. taingiu								+	+	+	→				
2408. talaş										?	+	+	+	lit.	
2409. talaz									+	+	+	+	+	lit.	
2410. talâm										+	+	+	→	reg.	
2411. talhâş							+	+	+	→					
2412. talhâşciu							+	+	→						
2413. talică										?	+	+	+	reg.	
2414. talion										?	+	+	→	reg.	
2415. tam										?	?	?	+	reg.	
2416. tamachiar										?	+				
2417. taman									?	+	+	+	+	pop.	
2418. tamaşa								+							
2419. tambur								+	+	?	+	<i>(der. reg.)</i>			
2420. tamburagiu										?	+				

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
2421. tambură						?	+	+	+	+	+	+	→	ist.
2422. tandâr										?	+	+	+	reg.
2423. tanea								+	+	+	+	?	+	reg.
2424. taniliu										+	?	?	+	reg.
2425. tanzimat										?	+	→	→	ist.
2426. tapangea										?	+	+	+	reg.
2427. tapă											?	+	+	reg.
2428. tapâu										?	+	+	+	reg.
2429. tarabă						+	?	+	+	+	+	+	+	lit.
2430. tarabol										+				
2431. tarabulus										?	+	→	→	ist.
2432. tarabuz									+					
2433. tarac										+	+			
2434. taraf										+	+	+	+	lit.
2435. tarama										?	?	+	+	lit.
2436. tarapana									+	+	+	+	+	ist. și reg.
2437. tarapangiu										?	→	→		
2438. taraphana-emini											→			
2439. taratli						+								
2440. tarator										+	+			
2441. tarciniu										?	?	+	→	reg.
2442. tarhon									+	+	+	+	+	lit.
2443. tarla										?	+	+	+	lit.
2444. tarpuz								+	+					
2445. tarz										+				
2446. tas								+	+	+	+	+	+	lit.
2447. tasma								+	+	+	+	+	+	reg.
2448. tatar-agasi							+							
2449. tatar-mizil									+	+	→			
2450. tatir									+					
2451. tauciu											?	+	→	reg.
2452. tavan									+	+	+	+	+	lit.
2453. tavă		+	+	?	?	+	?	?	+	+	+	+	+	lit.
2454. taxidar									+	+	→	→	→	ist.
2455. taxil								+	+	+				
2456. taxil-ferman									+					
2457. taxim									+	+	+	+	+	ist. și reg.
2458. tăcată										?	+			
2459. tăiășman										?	+	+	→	reg.
2460. tătar							+	+	+	+	→	→		

Termenul	Secolul		XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit. act.
	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
2461. tătuță												?	+	+	+	reg.
2462. tânas													?	+	→	reg.
2463. târfă											?	+	+	+	+	lit.
2464. târlîc								+	?	?	+	?	+	+	+	pop.
2465. târmăc													?	+	+	reg.
2466. târpan													?	?	+	lit.
2467. teanc							+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2468. teberu											+					
2469. techer-mecher													?	+	→	
2470. teclif											+	+				
2471. teclifat											+					
2472. teclifsisleac													+			
2473. tedaric											+	+	+	+	→	reg.
2474. tefaric											+	+	+	+	→	reg.
2475. tefericie										+	+	?	+	+	→	reg.
2476. tefter									+	+	+	?	+	→		
2477. tefterdar							+	+	+	+	+	+	→			
2478. teftergiu											+	+				
2479. tefterhanea											+					
2480. teftișciu											+	+				
2481. tejghea											+	+	+	+	+	lit.
2482. tejgherea													?	+	→	reg.
2483. tejghetar											+	?	+	+	→	lit.
2484. tejniș											+	?	+			
2485. tel											+	+	+	+	+	lit.
2486. telal								+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2487. telalâc										?	+	+	+	→		
2488. telal-bașa											+	+	→			
2489. telatin											+					
2490. telcurșum												+				
2491. telemea						+	?	?	?	?	?	+	+	+	+	lit.
2492. telmiz											+					
2493. telpiz									+	+	+	+	+	+	+	reg.
2494. telpizlic										+	+	→				
2495. teltie													?	+	+	pop.
2496. telvea												+	+	→		
2497. temasuc										+						
2498. tembel											+	+	+	+	+	lit.
2499. tembelic											+	+	+	→		
2500. temel												?	+	+	+	reg.
2501. temenea												?	+	+	+	lit.

Termenul	Secolul														Sit. act.
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2		
2502. temergiu						+									
2503. tenchi								+	+	+	+	→			
2504. tenzuh								+	?	+	+				
2505. tepea										?	?	+	+	reg.	
2506. tepeledisi									+						
2507. terbie									+	+	?	+	→	reg.	
2508. tere										?	?	+	→	reg.	
2509. terebi								+							
2510. terezie										+	+	+	+	pop.	
2511. tergiman							+	+	+	+	→				
2512. tergimanlâc									+						
2513. tergimea									+						
2514. terpedin										+					
2515. tersana							?	+	+	+					
2516. tersana-emini					+						→				
2517. tertel										+	+	→			
2518. tertip									+	+	+	+	+	lit.	
2519. tertipat										+					
2520. tertipgiu										?	+				
2521. terzi-başa						+	?	?	+	+	→				
2522. terziu						+									
2523. tescheregiu							+								
2524. teslim/tixlim adv.								+	+	+	+	+	+	reg.	
2525. teslimat										+	→				
2526. testea							+	+	+	+	+	+	+	lit.	
2527. testemel				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	pop.	
2528. teşcherea ¹										?	+	→			
2529. teşcherea ²							+	+	+	+	+	+	+	pop.	
2530. teşrifat							+	?	+						
2531. tetbir									+						
2532. tetrea										?	+	→			
2533. tevarih									+						
2534. tevatură										+	+	+	+	lit.	
2535. tevaturin									+						
2536. tibet									?	+	+	+	+	reg.	
2537. tibişir									+	+	+	+	+	reg.	
2538. tichie									+	+	+	+	+	lit.	
2539. ticnea										?	+	+	→	reg.	
2540. tifan										?	+	+	+	reg.	
2541. tiftic									+	?	+	→			
2542. tighel									?	+	+	+	+	lit.	

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2543. tignafes										+	+	+	+	pop.
2544. tilie									+					
2545. timar							+	+	?	?	→	→	→	ist.
2546. timar-spahiu								+				→		
2547. timin										?	→			
2548. tingire						+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2549. tinichea								?	+	+	+	+	+	lit.
2550. tinichigiu				+	?	?	?	?	?	+	+	+	+	lit.
2551. tipilic											?	→		
2552. tipsie				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2553. tiptil							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2554. tiriac						+	+	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
2555. tiriachiu										+	+	+	→	reg.
2556. tiriplic									+	+	+	+	+	pop.
2557. tivilichiu								?	+	+	+	+	+	pop.
2558. tizic										+	+	+	→	ist. și reg.
2559. tocat ¹										?	+	+	→	reg.
2560. tocat ²										?	+	+	+	reg.
2561. tocmac									?	+	+	+	+	reg.
2562. tocmagi									?	+	+	+	+	reg.
2563. toibe									+					
2564. toitan										?	+	+	+	reg.
2565. tolbă				+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2566. tomaci										?	+			
2567. tombac									+	+	+	+	+	lit.
2568. top ¹									+	+	+	+	+	lit.
2569. top ²										?	+	+	+	reg.
2570. topci-bașa							+	+	?	?	→			
2571. topciu							+	+	+	+	→			
2572. top-condaclari										?	?	→		
2573. tophana									?	+	→	→		
2574. topleicuță										?	?	+	→	reg.
2575. topotan										?	?	?	+	reg.
2576. toptan									?	+	+	+	+	pop.
2577. toptangiu									?	+	+	+	→	lit.
2578. topuz									+	+	+	+	+	pop. și ist.
2579. tor											?	?	+	reg.
2580. tos										+	?	+	+	lit.
2581. trahana										+	+	+	+	reg.

Termenul	Secolul														Sit. act.
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2		
2582. trampă										+	+	+	+	pop.	
2583. trapazan										?	+	+	+	reg.	
2584. trufanda						+	?	?	?	+	+	+	+	lit.	
2585. tuci							?	+	+	+	+	+	+	lit.	
2586. tucus										+					
2587. tufec										?	+				
2588. tufecci-başa									?	+	+	→			
2589. tufecciu									+	+	+	+	→		
2590. tug										?	+				
2591. tuhan										?	+				
2592. tui							+	+	+	+	+	+	→	ist.	
2593. tuigiu							+	?	?	?	→				
2594. tulă										?	?	+	+	reg.	
2595. tulimean										+	→				
2596. tult							+	+	+	+	+	→	→	ist.	
2597. tulum										+	+	+	+	reg.	
2598. tulumbagi-başa											+	→			
2599. tulumbagiu										+	+	+	+	ist.	
2600. tulumbă										+	+	+	+	pop.	
2601. tumbelechi											+	+	→	ist.	
2602. tumurug											+	+	+	pop.	
2603. tunesliu											?	+			
2604. tura ¹										+	+	+	+	ist. și reg.	
2605. tura ²										+	+	+	→		
2606. tura ³											?	?	+	reg.	
2607. turaliu											+	+	→	ist.	
2608. turc		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.	
2609. turlac										?	+	+	+	pop.	
2610. turliu											?	+	→		
2611. turluc											?	+	→		
2612. turnagi-aga (-başa)										+	?	→			
2613. turnagiu										+	+	+	?	→	
2614. turungiu										+	+	+	+	reg.	
2615. tuslama											?	+	+	lit.	
2616. tuslos											?	?	?	reg.	
2617. tutea											?	+	→		
2618. tutun										+	+	+	+	lit.	
2619. tutungi-başa											+	+	→		
2620. tutungiu										+	?	+	+	lit.	

Termenul	Secolul												Sit. act.	
	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1		XX /2
2621. tuzimen								+						
2622. tuzla								+	?	+	+	+	→	reg.
2623. tuzluc ¹										?	+			
2624. tuzluc ²							?	+	?	+	+	+	+	reg.
2625. țaparină											?	+	+	reg.
2626. ucirum								+						
2627. ugeret										+	+			
2628. ugurlâc											?	+		
2629. ulama											+	?	+	reg.
2630. ulema							+	+	+	+	+	→	→	ist.
2631. ulemanlâc							+							
2632. uluc								?	+	+	+	+	+	lit.
2633. umur										+	+			
2634. urdu-belea											?	+	+	reg.
2635. urgan											?	+	+	reg.
2636. ursuz							+	?	+	+	+	+	+	lit.
2637. ursuzlâc											?	+	+	lit.
2638. urum											+			
2639. usta									+	+	+			
2640. ustalie											+			
2641. ustucac				+	?	?	+	→						
2642. usul											+	+	→	
2643. uşur								+	+	+	+	→	→	ist.
2644. uşurgiu								?	+					
2645. vacanuis										+				
2646. vacuf								+	?	+	→	→	→	ist.
2647. vadea								?	+	+	+	+	+	reg.
2648. vah							?	+	+	+	+	→		
2649. validea							+	+	+	?	→	→		
2650. valide-chethudasi											→			
2651. valiu										+	+	→	→	ist.
2652. varda											?	+	+	pop.
2653. vardie											?	?	?	pop.
2654. varoş						+	?	+	+	+	?	?	+	reg.
2655. vechil							+	+	+	+	+	+	+	lit.
2656. vechilâc										+	+			
2657. vechilet											+	+	→	
2658. vechil-hargiu							+	+	+	+	→			
2659. vechilimea										?	+	→		
2660. veră								+	+					
2661. veresie									+	+	+	+	+	pop.

Secolul	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	Sit.
Termenul	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	act.
2662. vezaret							+	+	+					
2663. vezir-agasi							+	+						
2664. vezir-azem							+	+	+					
2665. vezir-chehaiesi							+	+	+	→				
2666. vezir-tatar									+					
2667. veznea									+	+	+			
2668. vilaiet									+	?	+	→	→	ist.
2669. vintir										?	+	+	+	reg.
2670. vira										?	?	+	+	lit.
2671. viran									?	+	+	+	+	lit.
2672. viranea									+	+				
2673. vişinată								+	?	+	+	+	+	lit.
2674. vitai									+					
2675. vizir					+	+	+	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
2676. vizirlâc							+	+	+	→				
2677. voivoda							+	?	+	+	→			
2678. volic									+	?	?	→		
2679. zabet									+	+	+	+	+	ist. și reg.
2680. zabetlâc									+	+	→			
2681. zabitan									+					
2682. zacom										?	+			
2683. zagara							+	+	+	+	+	+	+	reg.
2684. zagargi-başa							+	+						
2685. zaherea						+	+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2686. zaheregiu									+	→				
2687. zaiafet							+	+	+	+	+	+	+	pop.
2688. zaif									+	+	+	+	→	pop.
2689. zaiflâc										+	+	→		
2690. zaim								+	+	?	→	→		
2691. zalam									+					
2692. zalhana									+	+	+	+	+	lit.
2693. zaman								+						
2694. zamba										?	?	+	+	reg.
2695. zambac									+	?	+	+	+	reg.
2696. zambilă									+	+	+	+	+	lit.
2697. zampara										+	+	(der. pop.)		
2698. zamparalâc										+	+	+	→	pop.
2699. zanaat											?	+	→	reg.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2700. zandan										+				
2701. zangalâc											?	+	→	reg.
2702. zapcilâc								+	+	+	→	→		
2703. zapciu							+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2704. zapt						+	+	+	+	+	+	→	→	ist. (<i>der. reg.</i>)
2705. zapt-ferman									+	+	→	→	→	ist.
2706. zaptinamea											→			
2707. zar									?	+	+	+	+	lit.
2708. zaraf					+	?	+	+	+	+	+	+	→	ist. și reg.
2709. zarafir										?	+	?	→	pop.
2710. zarafîc									+	+	+	→		
2711. zarar										+	?	+	→	reg.
2712. zardalea										?	?	?	+	reg.
2713. zarf									+	+	+	→		
2714. zargan										?	?	+	+	lit.
2715. zarif									+	+	+	→		
2716. zariflâc										+	+	→		
2717. zarpa					+	+	+	?	?	+	+	+	→	reg.
2718. zarzavagiu										+	+	+	+	lit.
2719. zarzavat										+	+	+	+	lit.
2720. zavalăș										?	+	→		
2721. zăbun					+	+	+	+	+	+	+	+	+	lit.
2722. zăgan				+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	lit.
2723. zămos										?	+	+	+	reg.
2724. zăr									+	+				
2725. zărgea								+	+					
2726. zât											?	?	+	reg.
2727. zechir									+					
2728. zefchi								+	+	+	+	→		
2729. zeflemea									?	+	+	+	+	lit.
2730. zefliu									+	+	+	→		
2731. zeft										?	?	?	+	reg.
2732. zeibeg										?	+	→		
2733. zenghiu									+					
2734. zerdava									+	→				
2735. zerdiceaf								+	+	?	+	+	→	pop.
2736. zermacup								?	+	+	?	→	→	ist.
2737. zevzec										?	+	+	+	pop.

Secolul Termenul	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	Sit. act.
2738. zevzeclâc										?	+	→		
2739. zian										?	?	+	→	reg.
2740. zibidiu								+						
2741. zil							+	+						
2742. zilzan							+	+	?	?	→			
2743. zimberec							?	+	?	+	+	+	+	reg.
2744. zimbil									+	+	+	+	+	pop.
2745. zingir					+					+	+	+	→	ist.
2746. zingirliu								+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2747. zof					+	+	+	+	+	+	+	→		
2748. zor						+	?	?	+	+	+	+	+	lit.
2749. zulă										?	?	+	+	pop.
2750. zuliflic					+									
2751. zuluf						+	+	?	?	+	+	+	+	lit.
2752. zulufciu								+						
2753. zulum							+	+	+	+	+	+	+	ist. și reg.
2754. zurba ¹							+	+	+	+				
2755. zurba ²								+	+	+	+	+	+	pop.
2756. zurbalâc							+	+	+	+	+	+	+	pop.
2757. zurla										?	?	+	→	reg.
2758. zurna								+				→	→	ist.
2759. zurnazen								+						
2760. zurumbat								+	+					
TOTAL (folosite + probabil folosite sau în curs de dispariție)	1	6 + 3	22 + 1	65 + 8	148 + 19	213 + 40	550 + 78	797 + 102	1290 + 226	1366 + 879	1521 + 527	1165 + 491	1006 + 381	

TOTALIZATORUL ÎMPRUMUTURILOR PE SECOLE

Secol/perioadă	XIV	XV	XV	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XVIII	XIX	XIX	XX	XX	TOTAL
Împrumuturi	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	/1	/2	
1. Cu prima atestare din perioada respectivă (% din total), dintre care:	1 0,04%	5 0,2%	17 0,6%	52 1,9%	99 3,6%	105 3,8%	362 13,1%	337 12,2%	655 23,7%	413 15%	480 17,4%	154 5,6%	80 2,9%	2.760
1.1. Împrumuturi personale	0 0%	0 0%	4 24%	4 8%	25 25%	7 7%	57 16%	87 26%	187 29%	110 27%	38 8%	1 0,6%	0 0%	520 19%
– Hapax legomena	0	0	0	4	17	6	55	77	181	110	36	1	0	487
– Reîmprumutate ulterior	0	0	4	0	8	1	2	10	6	0	2	0	0	33
1.2. Împrumuturi reale, dintre care:	1 100%	5 100%	13 76%	48 92%	74 75%	98 93%	305 84%	250 74%	468 71%	303 73%	442 92%	153 99,4%	80 100%	2.240 81%
– Oficiale și/sau culte	1 100%	0 0%	7 54%	15 31%	16 22%	25 26%	169 55%	78 31%	147 31%	35 12%	23 5%	6 4%	1 1%	523 23%
– Uzuale (curente)	0 0%	5 100%	6 46%	33 69%	58 78%	73 74%	136 45%	172 69%	321 69%	268 88%	419 95%	147 96%	79 99%	1.717 77%
1.3. Situația actuală (reale și reîmprumutate ulterior):														
– Dispărute	0 0%	0 0%	1 6%	8 16,5%	22 27%	17 17%	147 48%	107 41%	244 51,5%	111 36,5%	210 47%	19 12%	0 0%	886 39%
– În curs de dispariție (inclusiv termenii istorici)	1 100%	0 0%	6 35%	8 16,5%	19 23%	18 18%	56 18,5%	48 18,5%	61 13%	41 13,5%	53 12%	67 44%	3 4%	381 17%
– Actuale curente	0 0%	5 100%	10 59%	32 67%	41 50%	64 65%	104 34%	105 40,5%	169 35,5%	151 50%	181 41%	67 44%	77 96%	1.006 44%
2. Probabil preluate în perioada respectivă (% din total), dintre care:	1 0,04%	8 0,3%	14 0,5%	53 1,9%	99 3,6%	112 4,1%	391 14,2%	330 11,9%	706 25,6%	932 33,7%	112 4,1%	1 0,04%	1 0,04%	2.760
2.1. Împrumuturi personale, dintre care:	0 0%	1 12%	3 21%	4 7,5%	25 25%	7 6%	57 14,5%	87 26%	187 26%	110 12%	38 34%	1 100%	0 0%	520 19%
– Hapax legomena	0	0	0	4	17	6	55	77	181	110	36	1	0	487
– Reîmprumutate ulterior	0	1	3	0	8	1	2	10	6	0	2	0	0	33

Secol/perioadă	XIV /2	XV /1	XV /2	XVI /1	XVI /2	XVII /1	XVII /2	XVIII /1	XVIII /2	XIX /1	XIX /2	XX /1	XX /2	TOTAL
Împrumuturi														
2.2. Împrumuturi reale, dintre care:	1 100%	7 88%	11 79%	49 92,5%	74 75%	105 94%	334 85,5%	243 74%	519 74%	822 88%	74 66%	0 0%	1 100%	2.240 81%
– Oficiale și/sau culte	1 100%	0 0%	7 64%	15 31%	16 22%	25 24%	174 52%	76 31%	155 30%	52 6%	2 3%	0 0%	0 0%	523 23%
– Uzuale (curente)	0 0%	7 100%	4 36%	34 69%	58 78%	80 76%	160 48%	167 69%	364 70%	770 94%	72 97%	0 0%	1 100%	1.717 77%
2.3. Situația actuală (reale și reîmprumutate ulterior):														
– Dispărute	0 0%	0 0%	1 7%	8 16,5%	22 27%	15 14%	158 47%	113 44,5%	249 47,5%	318 38,5%	2 2,5%	0 0%	0 0%	886 39%
– În curs de dispariție (inclusiv termenii istorici)	1 100%	0 0%	6 43%	8 16,5%	19 23%	22 21%	56 16,5%	44 17,5%	64 12%	144 17,5%	17 22,5%	0 0%	0 0%	381 16%
– Actuale curente	0 0%	8 100%	7 50%	33 67%	41 50%	69 65%	122 36,5%	96 38%	212 40,5%	360 44%	57 75%	0 0%	1 100%	1.006 45%
3. Atestate în texte din perioada respectivă (% din totalul împrumuturilor)	1 0,04%	6 0,2%	22 0,8%	65 2,4%	148 5,4%	213 7,7%	550 19,9%	797 28,9%	1.290 46,7%	1.366 49,5%	1.751 63,4%	1.432 51,9%	1.387 50,3%	–
4. Probabil utilizate în perioada respectivă (% din totalul împrumuturilor), dintre care:	1 0,04%	8 0,3%	23 0,8%	73 2,6%	167 6,0%	253 9,2%	630 22,8%	895 32,4%	1.507 54,6%	2.150 77,9%	2.033 73,7%	1.650 59,8%	1.387 50,3%	–
4.1. Reale transmise perioadei următoare (% din totalul împrumuturilor, respectiv din cele preluate până atunci)	1 0,04% 100%	8 0,3% 100%	19 0,7% 83%	68 2,5% 89%	142 5,1% 81%	246 8,9% 86%	573 20,8% 85%	810 29,3% 80%	1.320 47,8% 77%	2.010 72,8% 76%	1.803 65,3% 65%	1.287 46,6% 47%	1.087– 1.137 39–41%	–
4.2. Reale dispărute la sfârșitul perioadei respective (% din totalul împrumuturilor, respectiv din cele preluate până atunci)	0 0% 0%	0 0% 0%	0 0% 0%	0 0% 0%	0 0% 0%	2 0,07% 0,7%	3 0,1% 0,4%	4 0,1% 0,4%	30 1,1% 1,8%	90-100 3,5% 3,6%	295 10,7% 10,7%	511 18,5% 18,5%	250– 300 ? 9–11%	1.185– 1.245? 43–45%
5. Atestate de la început până la sfârșitul perioadei respective (% din totalul împrumuturilor)	1 0,04%	6 0,2%	23 0,8%	75 2,7%	174 6,3%	279 10,1%	641 23,2%	978 35,4%	1.633 59,2%	2.046 74,1%	2.526 91,5%	2.678 97%	2.760 100%	–
6. Probabil preluate de la început până la sfârșitul perioadei respective (% din totalul împrumuturilor)	1 0,04%	9 0,3%	23 0,8%	76 2,8%	175 6,3%	287 10,4%	678 24,6%	1.008 36,5%	1.714 62,1%	2.646 95,9%	2.758 99,9%	2.759 99,9%	2.760 100%	–

LISTA ÎMPRUMUTURILOR AZI ÎNVECHITE*
(foști termeni literari, populari sau regionali și *hapax legomena*)

1. abai	40. araccin	79. barac
2. abdal	41. aralâc	80. barată
3. abdest	42. arasta	81. baruthane
4. acic	43. arcadaș	82. basargiu
5. acmac	44. arcaliu	83. basmagelâc
6. adaliu	45. argi-odasi	84. basmangiu
7. agabaniu	46. armangiu	85. bastara
8. aga-capusi	47. arnăut-pașa	86. baș-aga
9. agalar-aga	48. arpalâc	87. baș-alai-ceauș
10. aga-pașa	49. arsâz	88. baș-bacăcul
11. agărlâc	50. arzihal	89. baș-beșleagă
12. agem ¹	51. arzmahzar	90. baș-bog
13. agem ²	52. ascher	91. baș-boier
14. agemoglan	53. ascherliu	92. baș-bulucbaș
15. agem-pilaf	54. aslan	93. baș-caimacam
16. agustos	55. așiboia	94. baș-capigi-baș
17. ahci-bașa	56. atliu	95. baș-capigiu
18. aian	57. atmişcea	96. baș-căpitan
19. aielet	58. avalim	97. baș-ceauș
20. ajder	59. avgi-bașa	98. baș-ciohodar
21. alai-bei	60. avgiu	99. baș-conacciu
22. alai-ceauș	61. avrad	100. baș-galion
23. alai-top	62. azlu	101. baș-hamal
24. alalah	63. babadam	102. bașlic
25. alaman ¹	64. bacalâm	103. baș-muhasebea
26. alcoran	65. bacalbașa	104. baș-salahor
27. alechim-seleam	66. bacăculu	105. baștardă
28. alem	67. baccevan	106. baș-tergiman
29. aliosman	68. bairac-agă	107. bazarghean-bașa
30. almas	69. bairam-peșceș	108. bazea
31. altalâc	70. balaban ¹	109. băbut
32. altânbaș-tiriac	71. balâcdiș	110. bechet
33. amber	72. balbaș	111. bechi
34. <i>anadol</i>	73. balgi-bașa	112. beclerge
35. anahtar-oglan	74. balgi-bașlâc	113. becrilâc
36. anatefter	75. balimez	114. becriu
37. antep	76. baltagi-baș	115. bectășiu
38. anterlic	77. baltagilar-chehaiasi	116. bectemiz
39. arabagi-baș	78. baltagiu	117. beden

* Cu *aldine cursive* sunt redată cuvintele învechite care au constituit baza unor formațiuni pe teren românesc menținute în lexicul actual (formate prin derivare, compunere, conversiune, contaminație etc.).

118. beigamber
 119. beilicci-başa
 120. beilicci-efendi
 121. beilicciu
 122. bel
 123. beldar
 124. belec
 125. belghir
 126. benderliu
 127. benic
 128. beratliu
 129. berbelâc
 130. berber-başa
 131. berechetlâu
 132. bestea
 133. beşactea
 134. beşlic
 135. bezestin
 136. biaz
 137. bina-emini
 138. bind
 139. binec
 140. binectaş
 141. binigiu
 142. biniş
 143. biniş-alai
 144. binişliu
 145. birin
 146. bischigiu
 147. bitaat
 148. bitirmea
 149. biulbiuliţă
 150. bizirea
 151. bocceagiu
 152. boccealâc
 153. bogasiu
 154. bogdan
 155. Bogdan-beg
 156. boi²
 157. boiangilâc
 158. bolbol
 159. bosma
 160. bostangi-başa
 161. bostangilar-odobaşă
 162. boşnac-aga
- 163. boza**
 164. bozafer
 165. bozagilâc
 166. Brusa-molasi
 167. buciuc
 168. buclir
 169. bucmea
170. budala
 171. bugeacliu
 172. buhurdangi-başa
 173. buhurdangiu
 174. buhurdar
 175. buiuc-imbrohor
 176. buiurdlu
 177. bulgariu
 178. bulumaci
 179. burgi
 180. cabadaui
 181. cabara
 182. cacerdisi
 183. caci
 184. caculi
 185. cadefene
 186. cafa
 187. cafadar
 188. cafaltâc
 189. cafeği-başa
 190. caftan-aga
 191. caftangi-başa
 192. caftanliu
 193. cahpolu
 194. caicciu
 195. caichana
 196. caid
 197. caim
 198. caimacam-aga
 199. caimacamlâc
 200. caimacam-paşă
 201. caimea
 202. caisie
 203. calafaci
 204. caldarâmgiu
 205. calem
 206. calembec
 207. calemcheriu
208. calemgiu
 209. calemie
 210. calevi
 211. calpac
 212. calpacciu
 213. calupciu
 214. cambur
 215. canonamea
 216. capama
 217. capan
 218. capan-emini
 219. capange
 220. capanliu
 221. capan-naip
 222. capasâz
 223. capiculi
 224. capigilar-chehaiasi
 225. capigiu
 226. capioldaş
 227. caplan
 228. caplan-paşă
 229. caplan-poş
 230. capot
 231. capsimal
 232. captan
 233. capuchehaielâc
 234. capu-chihaia-bei
 235. capudan-paşă
 236. capu-olan
 237. carabaşag
 238. caraboia
 239. carabura
 240. caraculac
 241. carafefiz
 242. caraianac
 243. caraman
 244. caramanlâu
 245. cara-pelit
 246. carar
247. cardaş
 248. cardaşlâc
 249. carnaxi
 250. carpuz
 251. carsac
252. carvasara

253. casaba
 254. casabert
 255. casac
 256. casap-başă
 257. casap-başlâc
 258. casnac
 259. casnă
 260. castriet
 261. catâr²
 262. catertai
 263. caucchiu
 264. cavaf-başă
 265. cavas
 266. cavaz-başa
 267. caza
 268. cazacliu
 269. cazan-ahcesi
 270. cazascher
 271. cazălbăș
 272. cazmir
 273. căcărdac
 274. căigiu
 275. călăuz-başa
 276. călâci-caftan
 277. căvârgic
 278. câlangâci
 279. cânâgic
 280. cârcserdar
 281. cârjaliu
 282. câtlâc
 283. câzamlâc
 284. câzâl-pelit
 285. câzlar-aga
 286. ceacârgi-başa
 287. ceadiriu
 288. ceairort
 289. ceamașir-aga
 290. ceamașir-başa
 291. ceamașirgiu
 292. ceameniu
 293. ceamfistic
 294. ceamsacâz
 295. ceapcânlâc
 296. ceapucluc
 297. cearc
 298. cearcagi-başa
 299. cearcagiu
 300. cearclâu
 301. cearșit
 302. ceașitlâc
 303. ceauș-başa
 304. ceaușlar-emini
 305. cecmea
 306. cedar-bizie
 307. ceftre-caic
 308. cehrea
 309. celbiș
 310. celelie
 311. celenghi
 312. cepchen
 313. ceplac
 314. cetal-menzâl
 315. cetegiu
 316. cheab
 317. cheafir
 318. chear
 319. checea
 320. checeliu
 321. checi
 322. cheder
 323. chefil
 324. chehaia-bei
 325. chehaialâc
 326. chelargi-başa
 327. cheleș
 328. cheman
 329. cheneaf
 330. cherachea
 331. cherhanagiu
 332. chervangiu
 333. ches
 334. chesat
 335. chesatliuc
 336. **chesăgiu**
 337. chesedar(-efendi)
 338. chesmea-caldarâm
 339. chesmec
 340. chesmeriu
 341. cheșchet
 342. cheșchin
 343. cheșf
 344. chethudai-sadri-azam
 345. chez
 346. chibabea
 347. chilă
 348. chilermenea
 349. chimioniu
 350. chinargiu
 351. chiocec
 352. chiocește
 353. chiolhangiu
 354. chionduz
 355. chior²
 356. chiragelâc
 357. chiragi-başă
 358. chiringiu
 359. chișleac
 360. chitabul-azam
 361. chiuciuc-imbrohoh
 362. chiucbeș
 363. chiurchi-calem
 364. chiurci-başa
 365. chiurec
 366. chiurecciu
 367. chiusoleu
 368. chiutuc
 369. chizil
 370. ciceacliu
 371. cichel
 372. cichirgi-başa
 373. ciclicic
 374. cicriciniu
 375. cicudiu
 376. ciftea
 377. cifte-tatar
 378. ciftlic
 379. cil
 380. cinghie
 381. cinghinea
 382. cinie
 383. cioc
 384. ciohodar-aga
 385. ciohodar-başa
 386. cioian
 387. ciol
 388. ciopcium
 389. cira
 390. ciraclâc
 391. ciribaș
 392. cișit
 393. cișmegiu

394. cişniu
395. citarea
396. citlembec
397. ciubucci-başa
398. ciubucciu
399. ciucman
400. ciuel
401. ciufulâc
402. ciurec
403. ciutac
404. cobecciu
405. cobuz
406. cofterie
407. coha
408. coinghios
409. col¹
410. conacci-baş
411. conacciu
412. conduragiu
413. corasan
414. cortel
415. crâmlean
416. cuiungi-başă
417. cuiungiu
418. cul
419. culchehaia
420. culoglu
421. culp
422. culuc
423. culucciu
424. cumbara
425. cumbaragi-başa
426. cumbaragiu
427. curban
428. curbet
429. curugiu
430. curuluc
431. cuşaclâc
432. cuşchebap
433. cuşzun
434. cutnie
435. dahiu
436. dalcâlâci
437. dalga
438. damblaliu
439. dangalac
440. darai
441. darat
442. daruşifa
443. davagilâc
444. davagiu
445. davet
446. davetname
447. def
448. deli-aga
449. delibaşă
450. deli-ceauş
451. demet
452. derebei
453. dervent
454. derviş-aga
455. devetui
456. devlet
457. devlet-tatar
458. dezghin
459. diba
460. dibioc
461. diha
462. diloglan
463. direcci-başa
464. diseniu
465. diuduc
466. diunuc
467. diunurluc
468. diuz
469. divan-ceauş
470. divan-cheatip
471. divan-sarai
472. divan-tacâm
473. dizdar
474. dizman
475. dogangi-başa
476. dombaz
477. donluc
478. dova
479. dovlitiu
480. dulandragiu
481. dulbun
482. dulghet
483. dumea
484. dumengiu
485. dunanma
486. dur
487. durenghi
488. duşâş
489. duşaclâc
490. ecmecci-başa
491. ecpaia
492. edecciu
493. efendi
494. efta
495. egel
496. eglengea
497. ehaliu
498. ehlierz
499. ehli-islam
500. elchegiu
501. elciu
502. eli-calem
503. embru-inam
504. emectar
505. emen-café
506. emiclic
507. emin
508. emir
509. emniet
510. emriname
511. enghiurşal
512. erchian
513. ergavan
514. eschigiu
515. eşpeh
516. evmie
517. evri
518. ezan
519. eziet
520. falaga
521. fâgar
522. felegean
523. feric
524. ferman-inam
525. fermanliu
526. fermenea
527. fesat
528. fetnegea
529. fetva
530. fiat
531. fil

532. filaliu
533. filuri-altân
534. fişicciu
535. foduluc
536. frenghie
537. funduc
538. funducliu
539. fursant
540. fustanlâc
541. galiongiu
542. gazep
543. gazi
544. gazret
545. găitangiu
546. gealzea
547. geamal
548. geamparagiu
549. geanfes
550. gebegi-başa
551. gebegiu
552. gebel
553. gebeliu
554. gelep
555. gep-başă
556. gephanea
557. gephargii
558. gerah
559. gerah-başă
560. geremea
561. ghebrea
562. gheiberea¹
563. gheiberea²
564. ghelir
565. ghenci-aga
566. ghermec
567. ghermesut
568. gher-pelit
569. ghiaur-café
570. ghiaurlâc
571. ghigilic
572. ghimie
573. ghimigiu
574. ghiobec
575. ghioderiu
576. ghioghici
577. ghiojghiorea
578. ghionghionea
579. ghiordie
580. ghiordum
581. ghiormec
582. ghiozboiagilâc
583. ghirghiş
584. ghiugin
585. ghiulbahar
586. ghiulie
587. ghiulsuiu
588. ghiumbruc
589. ghiumbrucciu
590. ghiundelic
591. ghiunghiuler-agasi
592. ghiurgiu
593. ghiusturea
594. ghizie
595. gibră
596. gin
597. giubeliu
598. giudea
599. giugea
600. giulusnamea
601. giuluş
602. giumbuşlâu
603. giumert
604. giungiurliu
605. giure
606. giurea
607. giurgină
608. giuvan
609. giuvanea
610. gizie
611. goc
612. gogea
613. gul
614. gulgulea
615. habara
616. habeş
617. hadâm-saip
618. hagemiş
619. haham-başa
620. hainlâc
621. hairret
622. hairusum
623. halaică
624. halali
625. halea
626. halep
627. halhal
628. halif
629. halil
630. halt
631. halvet
632. hamailâu
633. hamalbaş
634. hamam
635. hamhalat
636. hamtutmaz
637. hanâmă
638. hanea
639. harabagilic
640. haracciu
641. haraci-muhasebesi
642. haramin
643. harapiet
644. harbagiu
645. harea
646. hareci
647. harem-chehaiesi
648. hargi¹
649. hargi²
650. hargilâc
651. harşa
652. hartup
653. has
654. has-ahârliu
655. hasa
656. hasechi-sultană
657. hasichi-aga
658. hasichiu
659. has-odale
660. hat²
661. hata
662. hataia
663. havadis
664. havaiu
665. havalegiu
666. havantop
667. haznadar
668. haznadar-başa
669. hazne-cheatip
670. hazne-chehaia

671. hazne-eminî
672. hazran
673. hărăci-başa
674. hăşt
675. hârca
676. hechim-başa
677. hediye
678. hemşeriu
679. herechet
680. heriş
681. hervanea
682. hijret
683. hindiu
684. hoca
685. hochim
686. hochiumat
687. hogeghean
688. hoget
689. hoşnişin
690. hotaz
691. hurma
692. huzmet
693. ia
694. iabangiu
695. iacut
696. ialangic
697. iamac
698. iamangiu
699. iangân
700. iangângiu
701. iasac
702. iasacciu
703. iasimin
704. iaţă
705. iazagiu
706. iazigi-efendi
707. ibra
708. ibrictar
709. ibrişimgiu
710. ichilic
711. ichingi-ciohodar
712. ichituilâu
713. ici-aga
714. ici-ceauş
715. ici-ciohodar
716. ici-mehter
717. icioglan
718. iciolan-ceauş
719. icirliu
720. icram
721. iedecliu
722. iedicii-başa
723. ienicer-aga
724. ienicer-cheatibi
725. ienicer-efendi
726. ienicicma
727. ierliu
728. Iflac-beg
729. Iflac-voivodasi
730. iftira
731. igemal
732. igzar
733. ihram
734. ihtiar
735. ilam
736. ilhac
737. iltefat
738. iltizam
739. imamea
740. imbrohor
741. imdat
742. iminigi
743. inigea
744. intisap
745. iorgangi-başă
746. iorgangiu
747. iort
748. iova-haraci
749. iovanliu
750. ipca
751. ipca-ferman
752. ipneu
753. iradea
754. irat
755. irat-gedit
756. ischiuzar
757. isirgiu
758. islac
759. isnaflâc
760. istigeal-ferman
761. istileah
762. işala
763. itlac
764. itlac-ferman
765. iuc
766. iucituilâu-paşa
767. iucuscea
768. iuruc-bairac
769. iuruc-bairactar
770. iurucleri
771. iurudisi
772. iuschiudar
773. iuzbaşă
774. iuzluc
775. iuzul-emen
776. iznasi-zaherea
777. izra
778. lafagiu
779. lagiverde
780. lagumgiu
781. lahaniu
782. lahur
783. laliu
784. langavie
785. lavdan
786. lef
787. libadea
788. limoniu
789. liochiu
790. lobut
791. locma
792. locmagiun
793. longe
794. lulegiu
795. mabein
796. mabeingiu
797. mact
798. madem
799. maden-calfa
800. magear
801. magmuză
802. mahut
803. maie
804. maimar
805. maimarbaşa
806. mamelegiu
807. *mamul
808. manaf
809. mane
810. mansup
811. maraş

812. marială
813. marifet
814. marpici
815. masalagiu
816. mascaralâc
817. maslahat
818. masraf
819. mașala
820. mașrapa
821. mataragi-bașa
822. mataragi-iamac
823. mataragiu
824. mazâl
825. măzgal
826. măzrac
827. mefruzul-calem
828. megeană
829. megidie
830. mehcheme
831. mehemuri
832. mehenghi¹
833. mehter
834. mehterbașa
835. mehterhane-bașa
836. melec
837. memhur
838. memlechet
839. memur
840. memuriet
841. menduhie
842. menzil-buirultiu
843. menzil-căpitan
844. menzil-embru
845. menzil-ferman
846. menzilgibașa
847. menzilgiu
848. menzilhanea
849. merhamet
850. mermer
851. mermerei
852. mertepa
853. mestegiu
854. meșferet
855. metah
856. metcal
857. meterhanea
858. mezit
859. miambal
860. mihamea
861. mimber
862. minarea
863. minghinitai
864. mirahor-paiasi
865. miralai
866. mirie
867. mirimiran
868. mischiu
869. misir
870. misirbei
871. mocabelegiu
872. mofluzlâc
873. mola-efendi
874. molalâc
875. moscovliu
876. mozavir
877. mucader
878. mucadim
879. mucaet
880. mucaiese
881. mucalîtlâc
882. mucaremea
883. mucatea
884. muchealemea
885. mudir
886. muhadit
887. muhafiz
888. muhafizea
889. muhaiar
890. muhalebiu
891. muhasebea
892. muhaserea
893. muhimat
894. muhtesit
895. muhzur-aga
896. mujdeggiu
897. multezim
898. mumbaia
899. mumbaiegiu
900. mumbașiret
901. mumbașirlâc
902. munegim
903. mungiu
904. murahaz
905. murtat
906. musaadea
907. musaip
908. muselim
909. muslim
910. musluc
911. musul
912. mușaverea
913. mușir
914. mutafaraca
915. mutarechea
916. mutevelâu
917. mutfac
918. mutpac-emin
919. muvela
920. muzecherea
921. nacaslâc
922. nacaș
923. nacaș-bașa
924. nact
925. nafea
926. nagara
927. nahia
928. nahîșli
929. naip
930. nalbant-baș
931. namea
932. nardinchi
933. narghelegi-bașa
934. nazar
935. nazaret
936. nazarlâc
937. nazâr
938. nazirliu
939. neder
940. neftiu
941. neisan
942. netegea
943. neva
944. nezghep
945. nicheah
946. nisfea
947. nișam
948. nișam-iftihar
949. nișangi-bașa

950. nişangiu
951. nişastea
952. nişter
953. nizam-gedit
954. nunea
955. obuduet
956. odabaş
957. ogeac-aga
958. ogeac-bazarghean
959. ogeacliu
960. ogeac-tătar
961. oglulari
962. ogur
963. ogurliu
964. olofan
965. oluc-hac
966. omade
967. oracciu
968. ordu-agasi
969. ordu-cadlsi
970. ordu-humaium
971. ortac
972. orta-ceauş
973. orta-çuşac
974. oşti
975. oturacliu
976. ova
977. paceagiu
978. pală
979. panzehr
980. paralău
981. parangun
982. pastra
983. paşa-capusi
984. paşaliu
985. paşa-serascher
986. paşmagi
987. pazarghean
988. pazarlâc
989. pazvan
990. pazvant¹
991. pazarliu
992. pechi
993. pei
994. *perdafgiu
995. perdegi-başa
996. pervanea
997. peşchegiu
998. peşchin
999. peşchirgi-başa
1000. peşchirgiu
1001. peşingea
1002. peşingiu
1003. petmez
1004. pirpiliu
1005. pirpiri-cosac
1006. piuscul
1007. poş
1008. pungiuc
1009. pusulă
1010. rachigiu
1011. rahat¹
1012. rahtivan
1013. raiat
1014. ramazanlâc
1015. rast
1016. răcam
1017. redif
1018. regea
1019. regeal
1020. reiz
1021. reiz-chiesedar
1022. reiz-efendi
1023. reizicol
1024. reizlâc
1025. rezul-chitap
1026. resm
1027. reşmea
1028. revan
1029. rezai
1030. rezalet
1031. rial
1032. richiab
1033. richiab-caimacam
1034. richiabe
1035. richiap-imbrohör
1036. richiaptar
1037. rieala
1038. rif
1039. riza-pazar
1040. rubar(iu)
1041. ruca
1042. rufet
1043. rup
1044. rutea
1045. ruznamea
1046. sabură
1047. sacabaş
1048. sacat
1049. sacatlâc
1050. sacăt
1051. sacâzliu
1052. sachezu-hochem
1053. sacicol
1054. sadacat
1055. sadacatliu
1056. sadrazan
1057. sahibi-devlet
1058. saidecar
1059. sain
1060. saingi-başa
1061. saltamarcă
1062. saltanat
1063. samaia
1064. samaniu
1065. sambechui
1066. samsonie
1067. samur-calpac
1068. sandaciu
1069. sandal²
1070. sandalgealâc
1071. sangeac-şerif
1072. sangeactar
1073. sangeagasi
1074. santur
1075. saporină
1076. saraci
1077. saraci-başa
1078. saraci-iamac
1079. saracliu
1080. sarai-başa
1081. sarai-divan
1082. sarai-iamac
1083. sarariu
1084. sarf
1085. saric
1086. sariclâc
1087. sarisabri
1088. satârgi-başa
1089. saxongi-başa
1090. saz¹

1091. sárnaci
1092. sâcâldisi
1093. sângepiu
1094. sârmaciu
1095. sârmali
1096. sârmea
1097. schemni-aga
1098. schemni-ceauș
1099. schingi
1100. schirlet
1101. seba
1102. sebepi-tahrir
1103. sefa
1104. sefaet
1105. sefer¹
1106. seftenlich
1107. segedea
1108. seimen-bașa
1109. seir
1110. seiz
1111. seiz-bașă
1112. selam
1113. selam-aga
1114. selam-ceauș
1115. selamlâc
1116. selef
1117. selem
1118. selimie
1119. semt
1120. serascherlâc
1121. serascher(iu)-pașa
1122. serdar-aga
1123. serdar-ecrem
1124. serdarlâc
1125. serdengheciti-agasi
1126. serdenghești
1127. serhatliu
1128. sermainsâz
1129. serpengea
1130. serseliu
1131. sevai
1132. sevda
1133. sevdaliu
1134. sevgiliu
1135. sifat
1136. sileaf
1137. silihtar-aga
1138. silihtar-pașa
1139. sinet
1140. sinter
1141. sofragi-bașa
1142. softa
1143. solac
1144. solcol
1145. solcol-agasi
1146. soliman
1147. somac
1148. somachi
1149. sovad
1150. spahiler-agasi
1151. spahilic
1152. spahi-oglan
1153. spinge
1154. stambol-efendisi
1155. stambol-șali
1156. sucut
1157. suia
1158. sulf
1159. sultan-chehaiesi
1160. sultan-mezat
1161. surahi
1162. surec
1163. surecciu
1164. surghiunlâc
1165. sursat
1166. suvariu
1167. șadârvan
1168. șah²
1169. șahmarand
1170. șahzadea
1171. șair
1172. șam
1173. șamalagea
1174. șamata
1175. șamdangi-bașa
1176. șamdangiu
1177. șamli
1178. șașcânlâc
1179. șatâr
1180. șatârbaș
1181. școdrali
1182. șeheroglan
1183. șeih
1184. șeih-islam
1185. șerbegi-bașa
1186. șerbegiu
1187. șeri-șerif
1188. șii
1189. șisterea
1190. știubeci
1191. șucada
1192. tabalhana
1193. taban¹
1194. tabet
1195. tabin
1196. tabla²
1197. tablagiu
1198. tacrir
1199. tact
1200. tafgihat
1201. tahmin
1202. tahmis
1203. tahregiu
1204. tahsin
1205. tahtârvan
1206. tahvil
1207. tai¹
1208. tai²
1209. tainat
1210. taingiu
1211. talhâș
1212. talhâșciu
1213. tamachiar
1214. tamașa
1215. tambur
1216. tamburagiu
1217. tarabol
1218. tarabuz
1219. tarac
1220. tarapangiu
1221. taraphana-êmini
1222. taratli
1223. tarator
1224. tarpuz
1225. tarz
1226. tatar-agasi
1227. tatar-mizil
1228. tatir
1229. taxil
1230. taxil-ferman
1231. tăcată

1232. tătar
1233. teberu
1234. techer-mecher
1235. teclif
1236. teclifat
1237. teclifsisleac
1238. tefter
1239. tefterdar
1240. teftergiu
1241. tefterhanea
1242. teftișciu
1243. tejniș
1244. telalâc
1245. telal-bașa
1246. telatin
1247. telcurșum
1248. telmiz
1249. telpizlic
1250. telvea
1251. temasuc
1252. tembelic
1253. temergiu
1254. tenchi
1255. tenzuh
1256. tepeledisi
1257. terebi
1258. tergiman
1259. tergimanlâc
1260. tergimea
1261. terpedin
1262. tersana
1263. tersana-emini
1264. tertel
1265. tertipat
1266. tertipgiu
1267. terzi-bașa
1268. terziu
1269. tescheregiu
1270. teslimat
1271. teșcherea¹
1272. teșrifat
1273. tetbir
1274. tetrea
1275. tevarih
1276. tevaturin
1277. tiftic
1278. tilie
1279. timar-spahiu
1280. timin
1281. tipilic
1282. toibe
1283. tomaci
1284. topci-bașa
1285. topciu
1286. top-condaclari
1287. tophana
1288. tucus
1289. tufec
1290. tufecci-bașa
1291. tufecciu
1292. tug
1293. tuhan
1294. tuigiu
1295. tulimean
1296. tulumbagi-bașa
1297. tunesliu
1298. tura²
1299. turliu
1300. turluc
1301. turnagi-aga
1302. turnagiu
1303. tutea
1304. tutungi-bașa
1305. tuzimen
1306. tuzluc¹
1307. ucirum
1308. ugeret
1309. ugurlâc
1310. ulemanlâc
1311. umur
1312. urum
1313. usta
1314. ustalie
1315. ustuacic
1316. usul
1317. ușurgiu
1318. vacanuis
1319. vah
1320. validea
1321. valide-chethudasi
1322. vechilâc
1323. vechilet
1324. vechil-hargiu
1325. vechilimea
1326. veră
1327. vezaret
1328. vezir-agasi
1329. vezir-azem
1330. vezir-chehaiesi
1331. vezir-tatar
1332. veznea
1333. viranea
1334. vitai
1335. vizirlâc
1336. voivoda
1337. volic
1338. zabetlâc
1339. zabitan
1340. zacom
1341. zagargi-bașa
1342. zaheregiu
1343. zaiflâc
1344. zaim
1345. zalam
1346. zaman
1347. zampara
1348. zandan
1349. zapcilâc
1350. zaptinamea
1351. zarafllâc
1352. zarf
1353. zarif
1354. zariflâc
1355. zavalasș
1356. zăr
1357. zărgea
1358. zechir
1359. zefchi
1360. zefliu
1361. zeibeg
1362. zenghiu
1363. zerdava
1364. zevzeclâc
1365. zibidiu
1366. zil
1367. zilzan
1368. zof
1369. zuliflic
1370. zulufciu
1371. zurba¹
1372. zurnazen
1373. zurumbat

TOTALIZATORUL ÎMPRUMUTURILOR AZI ÎNVECHITE

Hapax legomena (din sec. XV-XIX)	Împrumuturi reale* dispărute în secolul								Total
	XVI/2	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2	XIX/1	XIX/2	XX/1	
487	–	2	3	4	30	100	295	511	1.432

*Circa 60 au fost reîmprumutate ulterior, mai ales pe plan dialectal, sau supraviețuiesc doar ca termeni istorici.

Note:

1. Cele 487 de *hapax legomena* datează din secolele:

- XVI/1: 4 (*bel, cadefene, cambur, ciol*);
- XVI/2: 17 (*almas, araccin, benic, birin, goc, halhal, hotaz, iacut, lef, maie, mașrapa, metcal, nahışli, nezghep, sachezu-hochem, somac, zuliflic*);
- XVII/1: 6 (*atmişcea, hășt, mestegiu, taratli, temergiu, terziu*);
- XVII/2: 55;
- XVIII/1: 77;
- XVIII/2: 181;
- XIX/1: 110;
- XIX/2: 36;
- XX/1: 1.

De remarcat că în sec. XV nu apare niciun *hapax legomenon*, toate cuvintele împrumutate în acel secol perpetuându-se un timp oarecare sau fiind reîmprumutate mai târziu (*coltuc, hasa, pazar*). Printre *hapax legomena* din sec. XVIII/2 se află și un derivat (spontan) pe teren românesc: *tepeledisi* (Dumitrache).

2. Nu considerăm *hapax legomena* cuvintele care, deși apar într-o singură sursă, sunt atestate în texte din secolele XIX/2-XX, după încheierea influenței (cu excepția împrumuturilor culte folosite de Bolintineanu, Alecsandri etc.), sau ca termeni regionali din secolele XIX-XX.

3. În secolele timpurii au dispărut pentru totdeauna următoarele împrumuturi uzuale în perioadele anterioare: în sec. XVII/1: *sandaciu*; în sec. XVII/2: *giure, hochim, pașmagi*; în sec. XVIII/1: *olofan, oluc-hac, schemni-ceauș, ustucic*.

4. Unele împrumuturi azi învechite au dispărut pentru o perioadă, fiind reîmprumutate mai târziu, uneori într-o formă întrucâtva diferită. Astfel, între sec. XVI și XVIII au absentat din uz *coltuc* [*fultuc*] și *pazar*, între sec. XVII și XIX – *ceatma*; între sec. XVI/2 și XVIII – *hamalâc, telemea, tinichigiu*; între sec. XVII și XIX/1 – *mişchiu*, între sec. XVII și XIX – *pazvant*²; între sec. XVII și XVIII – *hamailâu* și *zingir*; între sec. XVI și XVII – *hasa*; între sec. XVII/2 și XIX/1 – *mahmur*, între sec. XVII și XVIII/1 – *peruzea*.

5. Dintre împrumuturile azi învechite, 11 au derivate actuale (2 – derivate literare, 2 – populare, iar 7 – regionale).

6. Încă nu este momentul să stabilim care dintre cuvintele regionale cu ultimele atestări din sec. XX/1 au dispărut în sec. XX/2. Unele ar putea să subziste încă în limbajul oamenilor în vârstă ori chiar să se perpetueze oral prin generațiile tinere, fără să fi fost atestate în scris în ultimele decenii.

LISTA ÎMPRUMUTURILOR PREZENTE ÎN LEXICUL ACTUAL

1. Termenii literari actuali*

1. aba	40. bulucbașă	79. ceapraz	118. ciuin
2. abanos	41. burghiu	80. cearmuc	119. ciulama
3. acadea	42. bursuc	81. cearșaf	120. colan
4. acaret	43. but	82. cercevea	121. corăbiele
5. afuzali	44. cadână	83. cerchez	122. covată
6. alai	45. cafea	84. cerdac	123. culă
7. amanet	46. cafenea	85. chebap	124. cusur
8. anason	47. caia	86. chef	125. cușcuș
9. anteriu	48. caimac	87. chefal	126. cutie
10. armuz	49. calafat	88. chefliu	127. dalian
11. arpagic	50. calcan ¹	89. chel	128. danga
12. arșic	51. calcan ²	90. chendar	129. dara
13. atlas	52. caldarâm	91. chepcel	130. darac
14. avat	53. calp	92. chepeng	131. dădacă
15. baba	54. calup	93. cherestea	132. derbedeu
16. babic	55. canale	94. cherestegiu	133. divan
17. baclava	56. canat	95. cherhana	134. doldora
18. bacșiș	57. cange	96. chibrit	135. dovleac
19. бага	58. cantaragiu	97. chiftea	136. dud
20. bairam	59. capac	98. chihlimbar	137. dugheană
21. balama	60. caraghios	99. chilim	138. duium
22. baltag	61. caraghioslâc	100. chilipir	139. dulap
23. bamă	62. carantină	101. chilipirgiu	140. dulgher
24. basma	63. carmangiu	102. chimion	141. dușman
25. batal	64. cașcaval	103. chimir	142. dușumea
26. băcan ²	65. cataif	104. chinap	143. eche
27. belea	66. catâr ¹	105. chior ¹	144. farfurie
28. bidinea	67. catârgiu	106. chioșc	145. fâraș
29. bidiviu	68. catifea	107. chirigiu	146. feregea
30. boccea	69. catifeliu	108. chirpici	147. fes
31. boia	70. catran	109. chișmiș	148. fildeș
32. boiangiu	71. caval	110. cimișir	149. fișic
33. bondoc	72. cazan	111. cioban	150. fitil
34. bora	73. cazangiu	112. ciomag	151. fotă
35. borangic	74. cazma	113. ciorap	152. fudul
36. briceag	75. călăuză	114. ciorbă	153. furtun
37. bucluc	76. cântar	115. cirac	154. găgăuz
38. bulmea	77. câmâz	116. cișmea	155. găitan
39. buluc	78. ceam	117. ciubuc	156. gârbaci

* Cu *aldine cursive* sunt redați termenii literari pe cale de dispariție.

157. gârgâr
158. geam
159. geamandură
160. geamantan
161. geambaş
162. geambaşlâc
163. geamgiu
164. geamie
165. geamlâc
166. geampara
167. geantă
168. gherdap
169. gherghef
170. ghermea
171. ghioc
172. ghiol
173. ghionder
174. ghiordel
175. ghiuden
176. ghiulea
177. ghiveci
178. giubea
179. giuva(i)er
180. giuva(i)ergiu
181. habar
182. hac
183. haham
184. haide
185. haihui
186. haimana
187. hain
188. hal
189. halva
190. halvagi
191. hamal
192. hamalâc
193. hambar
194. hamsie
195. han
196. hangiu
197. harman
198. haşlama
199. hat¹
200. hatâr
201. havalea
202. havuz
203. haz
204. hazna
205. herghelegiu
206. herghelie
207. hoge
208. hurie
209. hurmuz
210. huzur
211. iadesş
212. iahnie
213. iamă
214. iaurgiu
215. iaurt
216. ibric
217. ibrişin
218. ichi
219. iedec
220. ienibahar
221. ilic
222. imam
223. imam-baialdi
224. indruşaim
225. irimic
226. iureş
227. lalea
228. lambă²
229. lichea
230. lighean
231. liliac
232. liliachiu
233. liman
234. limonadă
235. limongiu
236. lulea
237. lustragiu
238. macagiu
239. macara
240. macaz
241. magiun
242. mahala
243. mahmur
244. mahon
245. maia²
246. maidan
247. maina
248. malac
249. mandar
250. manea
251. mangal
252. marangoz
253. marţ
254. mastică
255. mărgean
256. mênghină
257. merdenea
258. meşină
259. meterez
260. mezel
261. mezelic
262. micşunea
263. midie
264. mihrab
265. mintean
266. moft
267. mohair
268. mola¹
269. moloz
270. moşmoană
271. mucalit
272. mucava
273. muezin
274. muftiu
275. muhur
276. murdar
277. musaca
278. musafir
279. musulman
280. muşama
281. muştea
282. nai
283. narghilea
284. naz
285. năframă
286. năut
287. nogai
288. odagaci
289. odaie
290. ojä
291. osmanlâu
292. pafta
293. paiantă
294. palavragiu
295. papară
296. papuc
297. para
298. paragat
299. parâmă
300. parlagiu
301. paşalâc
302. păpădie
303. pătlăgea
304. peltea
305. peltic
306. perciune
307. perdaf
308. perdea
309. perghel
310. peruzea
311. pervaz
312. pesmet
313. pilaf
314. pingea
315. pirpiriu
316. pistil
317. popaz
318. provă
319. pul
320. pupă
321. puşlama
322. puşti
323. rachiu
324. raft¹
325. rahat²
326. ramazan
327. ravac
328. razachie
329. revent
330. rindea
331. roabă
332. sabur
333. sacâz
334. saftian
335. sagriu
336. saivan
337. salahor
338. salam
339. salamalec
340. salamastră
341. salcâm
342. salep
343. samiel
344. samsar
345. samsarlâc
346. samur
347. sapan

348. sarailie	374. şah ¹	400. tavan	426. toș
349. sarma	375. șal	401. tavă	427. trufanda
350. sart	376. șalvar	402. târfă	428. tuci
351. sașiu	377. șandrama	403. târpan	429. turc
352. satâr	378. șapcă	404. teanc	430. tuslama
353. saulă	379. șerbet	405. teighea	431. tutun
354. sâc	380. șerif	406. tejghetar	432. tutungiu
355. sârmă	381. șiac	407. tel	433. uluc
356. schelă	382. șiret ¹	408. telal	434. ursuz
357. sîdef	383. șiret ²	409. telemea	435. ursuzlâc
358. simigiu	384. șiretlic	410. tembel	436. vechil
359. siminichie	385. tabiet	411. temenea	437. vira
360. simit	386. tablă	412. tertip	438. viran
361. sipet	387. tacâm	413. testea	439. vișinată
362. sisinel	388. tacoz	414. tevatură	440. zalhana
363. sobă	389. tafta	415. tichie	441. zambilă
364. sofa	390. taftur	416. tighel	442. zar
365. soi	391. tahân	417. tingire	443. zargan
366. sufertaș	392. talaș	418. tinichea	444. zarzavagiu
367. sugiuc	393. talaz	419. tinichigiu	445. zarzavat
368. suiiman	394. tarabă	420. tipsie	446. zăbun
369. sultaniu	395. taraf	421. tiptil	447. zăgan
370. sumac	396. tarama	422. tolbă	448. zeflemea
371. surghiun	397. tarhon	423. tombac	449. zor
372. surguci	398. tarla	424. top ¹	450. zuluf
373. susan	399. tas	425. toptangiu	

2. Termenii populari actuali**

1. abitir	15. avan	29. bimbașă
2. abraș	16. babalâc	30. bina
3. aferim	17. barbut	31. birlic
4. afion	18. baș-buzuc	32. boc
5. ageamiu	19. bașca	33. bocciu
6. alagea	20. băcan¹	34. boi ¹
7. alișverîș	21. bărdac	35. boiandruc
8. aman	22. becher	36. bostan
9. angara	23. bei	37. bre
10. arap	24. beizadea	38. buzdugan
11. arbiu	25. belaliu	39. cabul
12. arman	26. bengh	40. cacealma
13. arnăut	27. berechet	41. cacom
14. aș	28. beșleagă	42. cafegiu

** Cu *aldine cursive* sunt redați termenii populari în curs de a ieși din uz în a doua jumătate a secolului XX. Câțiva termeni folosiți în limbajul popular actual au și statut de termeni istorici (de pildă *buzdugan, chiabur, harem, peșcheș*).

43. caftangiu
44. calabalâc
45. caplama¹
46. caraulă
47. casap
48. cat
49. cărăbăni
50. cârcăiac
51. cârmăziu
52. ceac-pac
53. cherem
54. chiabur
55. chindie
56. chiolhan
57. ciolac
58. cioltar
59. cit¹
60. ciufut
61. ciuruc
62. codoș
63. codoșlâc
64. coltuc
65. conabiu
66. coșcogea
67. coz
68. cusurliu
69. cușac
70. dalac
71. dalcauc
72. dambila
73. dandana
74. deliu
75. dert
76. dever
77. dihai
78. dimie
79. dubara
80. duđuie
81. durbacă
82. dușis
83. epiac
84. fârfara
85. firfiric
86. fistichiu
87. fit
88. furda
89. gaz
90. geaba

91. gealat
92. get-beget
93. gherghină
94. ghidi
95. ghiotură
96. ghiul²
97. ghiurghiului
98. ghiviziu
99. gigea
100. giol
101. gionat
102. haidamac
103. halal
104. hap
105. haram
106. harambașă
107. harcea-parcea
108. harem
109. havră
110. hici
111. iaca
112. iavaș
113. iavașa
114. ioc
115. leafă
116. lefegiu
117. lenchl
118. leș
119. levent
120. macalâc
121. macat
122. mahmudea
123. mahună
124. maia¹
125. mala
126. mandă
127. mangafa
128. mangâr
129. mangealâc
130. martac
131. masat
132. mascara
133. matrapazlâc
134. matuf
135. mehenghi²
136. merchez
137. mezat
138. mindir

139. mofluz
140. muhaia
141. musafirilâc
142. mușteriu
143. nefț
144. nur
145. nurliu
146. oca
147. ogeac
148. otuzbir
149. paceaură
150. palavră
151. papuglu
152. parmac
153. parmaclâc
154. patalama
155. pălămar
156. pătlăginiu
157. pehlivan
158. pembe
159. peș
160. peșcheș
161. peșin
162. peștiman
163. pezevenchi
164. pezevenclâc
165. pici
166. pilafgiu
167. pișicher
168. pișicherlâc
169. poștagiu
170. poturi
171. refenea
172. renghi
173. sacsie
174. sadea
175. saftea
176. saia¹
177. sal
178. sanchi
179. sanchiu
180. sarsailă
181. saxana
182. schembea
183. sichimea
184. sici
185. sictir

186. sinie
187. şabac
188. şapcaliu
189. şeş-beş
190. şeş-şeş
191. şiş
192. şuşanea
193. tabietliu
194. tabla¹
195. tacla
196. tain
197. taman
198. târlîc

199. teltie
200. terezie
201. testemel
202. teşcherea²
203. tignafes
204. tiriplic
205. tivilichiu
206. toptan
207. trampă
208. tulumbă
209. tumurug
210. turlac
211. varda

212. vardie
213. veresie
214. zaiafet
215. zaif
216. zamparalâc
217. zarafir
218. zerdiceaf
219. zevzec
220. zimbil
221. zulă
222. zurba²
223. zurbalâc

3. Termenii regionali actuali***

1. *abagiu*
2. *ada*
3. *adet*
4. *afif*
5. *aiar*
6. *alaman*²
7. *alan*
8. *alcalâc*
9. *altângic*
10. *ama*
11. *amandea*
12. *aman-zaman*
13. *amlă*
14. *ana*
15. *anasâna*
16. *angâş*
17. *ara*
18. *arca*
19. *arcaci*
20. *arşin*
21. *asmaciuc*
22. *asman*
23. *asmă*
24. *astar*
25. *at*
26. *avaet*
27. *avă*

28. *azâr*
29. *bagdadie*
30. *bagea*
31. *baiergic*
32. *baiguş*
33. *bair*
34. bairac
35. *bairactar*
36. *balabar*²
37. *balcan*
38. *balcic*
39. *baldăran*
40. *baldâr*
41. *balgiu*
42. *baltalâc*
43. *bar*
44. *barut*
45. *basamac*
46. *baschiu*
47. *baş*
48. *başcazâc*
49. *batac*
50. *bărdacă*
51. *becciu*
52. beilic
53. *bent*
54. *berber*

55. *bernevic*
56. *bilezic*
57. *bindilic*
58. *bobric*
59. *bogaz*
60. *boiama*
61. *bostangiu*
62. *boş*
63. *boştur*
64. *bozagiu*
65. *bozgun*
66. *brăcaci*
67. *bugă*
68. *bugeac*
69. *buhur*
70. *buigur*
71. *burec*
72. *burnuz*
73. *burun*
74. *buzluc*
75. *cabac*
76. *cabaz*
77. *cabazlâc*
78. *cadalâc*
79. *cafás*
80. caftan
81. *caic*

*** Termenii regionali care sunt folosiţi, de regulă cu alte sensuri, şi ca termeni istorici sunt cu *aldine cursive*, cei care au derivate sau compuse literare sau populare – cu *aldine drepte*, care în a doua parte a secolului XX erau pe cale de dispariţie – cu litere *cursive de rând*.

82. *caipacă*
83. calacatâr
84. *calai*
85. calangiu
86. calpazan
87. canara
88. *caplăgea*
89. caplama²
90. carabaş
91. carabatac
92. caracartal
93. carael
94. *caragea*
95. carâc
96. carcealâc
97. cartal
98. caşic
99. cauc
100. caun
101. *cavaf*
102. *cavga*
103. cavurma
104. cazic
105. *căiafet*
106. căiş
107. călăci
108. căleap
109. căci
110. călâf
111. *câr*
112. cărântăie
113. *cârlaci*
114. *cârmog*
115. căscâci
116. *câsmet*
117. căşlă
118. *căşti*
119. căzâlcea
120. ceacal
121. ceacâie
122. ceacâr
123. ceaclama
124. ceacşiri
125. ceadâr
126. ceair
127. cealău
128. *cealmuc*
129. ceamur
130. ceanac
131. *ceapcân*
132. ceatal
133. ceatma
134. ceaus
135. ceiz
136. *celea*
137. cerviş
138. chebă
139. *chehaia*
140. *chelbaş*
141. *chelcea*
142. *chelemet*
143. chepeneag
144. cherdea
145. cheriş
146. cherpedin
147. chersin
148. *chertic*
149. *chervan*
150. *chesm*
151. *chezap*
152. chiler
153. chilom
154. *chimur*
155. *chiolhanu*
156. chiopec
157. chiostec
158. chisăr
159. chisea
160. *chisim*
161. chitap
162. chituc
163. *chiulaf*
164. chiunghi
165. chiup
166. chiurc
167. *cichie*
168. cichirgiu
169. cicic
170. cicmigea
171. cicric
172. cicur
173. *cidiu*
174. *cifte-dulap*
175. cighir
176. *cilibilic*
177. *cilibiu*
178. cilic¹
179. cilic²
180. cimbir
181. *cimbistră*
182. cinghel
183. ciorbagiu
184. ciorbalâc
185. ciovrântie
186. *ciric*
187. *ciripie*
188. ciriş
189. ciş
190. *ciţ*²
191. *ciulea*
192. *ciuluc*
193. *ciumlec*
194. ciurlan
195. *civit*
196. *civiu*
197. *cocargea*
198. coci
199. *cogea*
200. coinac
201. colceac
202. comur
203. conac
204. *condac*
205. conoşman
206. *cubea*
207. cucumea
208. *cumaş*
209. *curban(-bairam)*
210. *daiac*
211. dairea
212. dalâm
213. dalgâci
214. dam
215. daul
216. *daulgiu*
217. *dava*
218. delibaş
219. derea
220. desligea
221. *dichi*
222. didiu
223. *dimerlie*
224. dip
225. direc

226. dirmea
227. *disghea*
228. domuz
229. doruc
230. dughengiu
231. duien
232. dulamă
233. *dulapciu*
234. *dulgherlâc*
235. dulma
236. duşec
237. duvar
238. duzen
239. erchec
240. etec
241. farbala
242. fâcie
243. *fârângiu*
244. fâstâc
245. *fâşchie*
246. fener
247. fidan
248. fileri
249. *fiong*
250. *frenchi*
251. *fulie*
252. gaigana
253. *gavanos*
254. geanabet
255. gear
256. gebea
257. *gesvă*
258. gevrea
259. *gheal*
260. *ghecet*
261. gherdan
262. *gherghir*
263. *ghezec*
264. ghibgher
265. ghimirlie¹
266. ghimirlie²
267. ghioci
268. ghiolbaş
269. ghioslomea
270. ghioz
271. ghirin
272. ghisluc
273. ghiudunea

274. ghiul¹
275. ghium
276. ghiunie
277. ghiurluc
278. *ghiuvergilea*
279. ghizluc
280. giugiuc
281. giumbuş
282. giurumea
283. *gugiuman*
284. gurut
285. *ha*
286. *hadâm*
287. *hair*
288. halat¹
289. halat²
290. halca
291. hanger
292. haraba¹
293. haraba²
294. *harabagiu*
295. *harar*
296. hardal
297. *hasa*
298. hasmac
299. havan
300. *helbet*
301. hem
302. hepsă
303. hindichi
304. hluchium
305. horşaf
306. *hugium*
307. iaba
308. iacâie
309. ialac
310. ială
311. iamurluc
312. ianat
313. ianâc
314. iaprac
315. iar
316. iarma¹
317. iarma²
318. iastaci
319. iastuc
320. iatac
321. *iazâc*

322. ielchem
323. *ielcovan*
324. ierec
325. *ilar*
326. imineu
327. *inacciu*
328. iofca
329. ioldaş
330. *iorga*
331. iorgan
332. ipingea
333. ischiuzarlâc
334. *laf*
335. lagum
336. lambă¹
337. levrec
338. lingher
339. lodos
340. lom
341. *luchium*
342. lufer
343. madea
344. magaza
345. mageara
346. malotea
347. *mandalină*
348. marda
349. martalog
350. maşa
351. *matara*
352. matrac
353. matrapaz
354. măraz
355. *mecet*
356. *mehlem*
357. melez
358. meltem
359. meragiu
360. merea
361. meremet
362. *mersin*
363. *meşea*
364. meşelic
365. meşi
366. minacop
367. mindirgiu
368. miraz

369. mischet
370. misirliu
371. mişchiu
372. mosomur
373. muchelef
374. mujdea
375. mumurluc
376. murdarlâc
377. musca
378. muscal
379. muscalagiu
380. musulin
381. nacafa
382. nacâluri
383. nadaz
384. nalbant
385. namaz
386. narangiu
387. nart
388. nazlâu
389. nâlet
390. neneacă
391. nişadâr
392. nobet
393. odagiu
394. odunuc
395. oglan
396. olac
397. olum
398. orman
399. orta
400. otac
401. oturac
402. pacea
403. pai
404. paia
405. paidos
406. palancă
407. palaşcă
408. palmac
409. panair
410. pangea
411. parcea
412. parcealagiu
413. pardaf
414. pazar
415. pazvant²
416. pârpäți
417. pedea
418. perciuna
419. peringi
420. perioz
421. peşchir
422. pin
423. pinîr
424. pisi
425. postal
426. rizilic
427. rustem
428. saca
429. sacagiu
430. safer
431. safi
432. sageac
433. saha
434. sahan
435. salavat
436. salt
437. samalâc
438. saman
439. samson
440. sandâc
441. saplaic
442. saplâc
443. sarghie
444. satara
445. saur
446. saz²
447. sazan
448. săban
449. săferdea
450. sângeap
451. sânghâie
452. sânghiu
453. sânt
454. sâzârma
455. sefer²
456. sel
457. selamet
458. sia
459. sichişmiş
460. siciet
461. sictir-ciurba
462. sirec
463. sivric
464. socac
465. sofră
466. somon
467. sopă
468. sosma
469. stamboală
470. stichi
471. sultană
472. şabana
473. şabla
474. şacamele
475. şaică
476. şaiu
477. şaliu
478. şart
479. şaşma
480. şatrangi
481. şecher
482. şecherlie
483. şeitan
484. şiboï
485. şilep
486. şinic
487. şirin
488. şiş-chebap
489. şişic
490. şuberec
491. şuntai-muntai
492. şupea
493. taban²
494. taban³
495. tabă
496. tabie
497. tabla-başa
498. taclit
499. taftaluc
500. taifa
501. talâm
502. talică
503. talion
504. tam
505. tandâr
506. tanea
507. taniliu
508. tapangea
509. tapă
510. tapâu

511. tarapana

512. *tarciniu*
 513. tasma
 514. *taucciu*
515. taxim
 516. *tăiășman*
 517. tătulă
 518. tânas
 519. târmâc
 520. *tedaric*
 521. *tefaric*
 522. *tefericie*
 523. *tejgherea*
 524. telpiz
 525. temel
 526. tepea
 527. *terbie*
 528. *tere*
 529. tibet
 530. tibișir
 531. *ticnea*
 532. tifan
533. triac
 534. *tiriachiu*
 535. tixlim (~ teslim)

536. tizic

537. *tocat*¹
 538. *tocat*²
 539. tocmac
 540. tocmagi
 541. toitan
 542. top²
 543. *topleicuță*
 544. topotan
 545. tor
 546. trahana
 547. trapazan
 548. tulă
 549. *tulum*
550. tura¹
 551. *tura*³
 552. turungiu
 553. tuslos
 554. *tuzla*
 555. tuzluc²
 556. țaparină
 557. ulama
 558. *urdu-belea*
 559. urgan

560. vadea
 561. varoș
 562. vintir
563. vizir
564. zabet
 565. zagara
566. zaherea
 567. zamba
 568. zambac
 569. *zanaat*
 570. *zangalâc*
571. zapciu
572. zaraf
 573. *zarar*
 574. zardalea
 575. *zarpa*
 576. zămos
 577. zât
 578. zeft
 579. *zian*
 580. zimberec
581. zingirliu
582. zulum
 583. zurla

4. Termenii istorici utilizați în a doua jumătate a secolului XX****

1. accea	14. bigi-bigi	27. condur
2. agă	15. bolozan	28. cucă
3. ahtinamea	16. cadiu	29. daulhana
4. arz	17. caimacam	30. derviș
5. azap	18. calfă	31. direclie
6. baclavagiu	19. capigi-bașă	32. divan-efendi
7. bagcea	20. capuchehaie	33. divictar
8. bairamlâc	21. cealma	34. echingiu
9. baș-capichiaie	22. cheatip	35. firman
10. beilerbei	23. ciohodar	36. galion
11. berat	24. cobur	37. gerid
12. berat-humaium	25. col ²	38. ghiaur
13. beșliu	26. colgiu	39. hagiaiâc

**** Toți termenii istorici sunt, desigur, pe cale de dispariție, în calitatea lor de arhaisme refolosite conjunctural, de regulă în istoriografie sau în texte beletristice. Celor cuprinși în lista de față li se adaugă termenii populari sau regionali utilizați, de regulă cu alte sensuri, și ca termeni istorici. Cu *aldine cursive* sunt redați termenii istorici care au derivate sau compuse folosite în prezent ca termeni literari, populari sau regionali.

40. hagi	71. pastramagiu	102. subașă
41. hambar-emini	72. pașă	103. suiulgi-bașa
42. haraci	73. pazarghidean	104. suiulgiu
43. hatihumaium	74. perdegıu	105. sultan
44. hatıșerif	75. raft ²	106. suret
45. hazna-aga	76. raia	107. surugiu
46. ial-agasi	77. rubia	108. ŝenlic
47. iașmac	78. rusumat	109. tabac
48. iatagan	79. rușfet	110. taht
49. ienicer	80. sacnasiu	111. tambură
50. irmilic	81. saia ²	112. tanzimat
51. isnaf	82. saigiu	113. tarabulus
52. lampagiu	83. salepgiu	114. taxidar
53. laz	84. sandal ¹	115. timar
54. liră	85. sandal ³	116. topuz
55. mahzar	86. sangeac ¹	117. tui
56. medresea	87. sangeac ²	118. tult
57. mehendar	88. saragea	119. tulumbagiu
58. mehtup	89. satârgiu	120. tumbelechi
59. mehtupciu	90. seimen	121. turaliu
60. menzil	91. serai	122. ulema
61. mola ²	92. serascher	123. ușur
62. mucarer	93. serasir	124. vacuf
63. muhurdar	94. serdar	125. valiu
64. mumbașir	95. serhat	126. vilaiet
65. narghelegiu	96. sermaia	127. zapt
66. nefer	97. silihtar	128. zapt-ferman
67. nizam	98. sofragiu	129. zermacup
68. osman	99. soitar	130. zingir
69. padișah	100. spahiu	131. zurna
70. paic	101. stambol	

**TOTALIZATORUL ÎMPRUMUTURILOR DIN LIMBA ACTUALĂ,
PE CATEGORII STILISTICO-FUNCȚIONALE**

Categoria stilistico-funcțională de care aparțin termenii	Actuali, uzuali	În curs de dispariție	Dintre care – cu der. / comp. în categorii superioare	Total
Literari	430	20	–	450
Populari	188	35	1 (lit.)	223
Regionali	367	183	2 (lit.)	550
Regionali și istorici	21	12	2 (pop.)	33
Istorici	–	131	6 (3 lit., 3 reg.)	131
TOTAL	1.006	381	(11)	1.387

TOTALIZATORUL ÎMPRUMUTURILOR DIN LIMBA ACTUALĂ, PE SECOLE ȘI CATEGORII STILISTICO-FUNCȚIONALE*

Secol/ peri- oadă	Actuale curente								În curs de învechire/dispariție/istorice în sec. XX/2									
	Atestate mai întâi din secolul respectiv				Probabil împrumutate în secolul respectiv				Atestate mai întâi din secolul respectiv					Probabil împrumutate în secolul respectiv				
	L	P	R	T	L	P	R	T	L	P	R	I	T	L	P	R	I	T
XIV/2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	1
XV/1	4	1	0	5	5	2	1	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XV/2	5	2	3	10	4	1	2	7	0	0	1	5	6	0	0	1	5	6
XVI/1	19	3	10	32	19	4	10	33	0	1	2	5	8	0	1	2	5	8
XVI/2	24	9	8	41	25	8	8	41	0	0	11	8	19	0	0	11	8	19
XVII/1	37	8	19	64	39	10	20	69	1	0	6	11	18	1	1	6	14	22
XVII/2	57	20	27	104	67	24	31	122	3	4	12	37	56	3	4	15	34	56
XVIII/1	53	20	32	105	53	15	28	96	3	4	19	22	48	3	3	16	22	44
XVIII/2	90	36	43	169	111	52	49	212	3	6	29	23	61	5	6	30	23	64
XIX/1	67	44	40	151	104	72	184	360	2	5	16	18	41	8	20	98	18	144
XIX/2	42	38	101	181	2	0	55	57	5	9	38	1	53	0	0	16	1	17
XX/1	19	4	44	67	0	0			3	5	59	0	67	0	0		0	
XX/2	13	3	61	77	1	0	0	1	0	1	2	0	3	0	0	0	0	0
TOTAL	430	188	388	1006	430	188	388	1006	20	35	195	131	381	20	35	195	131	381

* L = termeni literari; P = termeni populari; R = termeni regionali; I = termeni istorici; T = total.

VALOAREA DE ÎNTREBUIŢARE A ÎMPRUMUTURILOR FOLOSITE ÎN PREZENT ÎN LIMBAJUL BELETRISTIC ŞI ÎN CEL PUBLICISTIC

Notă: Coloanele cuprind următoarele:

1. Numărul curent;
2. Împrumuturile (şi, între paranteze, formaţiunile româneşti de la ele, de regulă derivate); dacă textele nu atestă decât derivate, nu şi împrumutul-bază, acesta apare precedat de un asterisc; tot cu asterisc sunt date cuvintele care nu apar în cele zece texte cercetate după frecvenţa absolută, ci în celelalte 16 texte, investigate numai din punctul de vedere al frecvenţei relative, precum şi variantele (~) care sunt cuvinte-titlu în dicţionar;
3. Frecvenţa împrumutului în operele literare investigate (numărul total de apariţii în cele nouă opere literare);
4. Numărul de opere literare în care apare împrumutul;
5. Valoarea de întrebuinţare a împrumutului, considerat fără derivate (calculată după criteriile şi în maniera explicate în cap. VI);
6. Numărul de formaţiuni româneşti de la împrumut, atestate în operele beletristice cercetate (derivate, compuse [nu şi cele de tipul greco-turc, turco-român] etc.);
7. Frecvenţa totală a formaţiunilor româneşti în operele beletristice;
8. Valoarea de întrebuinţare a formaţiunilor româneşti în operele beletristice (calculată după aceleaşi criterii şi în aceeaşi manieră);
9. Valoarea totală de întrebuinţare a termenului (împrumutul, considerat cu o anumită putere de derivare) în limbajul beletristic;
10. Frecvenţa de apariţie a împrumutului în limbajul publicistic („Expres Magazin”);
11. Frecvenţa de apariţie a formaţiunilor româneşti în limbajul publicistic;
12. Valoarea totală de întrebuinţare a termenului (împrumutul, considerat cu o anumită putere de derivare) în limbajul publicistic;
13. Valoarea totală de întrebuinţare a termenului în limba română actuală.

Nr. crt.	ÎMPRUMUTURILE (şi formaţiunile pe teren românesc)	Frecv. op. lit.	Nr. op.	Valoare împr.	Nr. der.	Frecv. der.	Valoare der.	Val. l.j. beletr.	Frecv. revistă	Frecv. der. revistă	Val. l.j. public.	Valoare totală
1	cafea (cafeluţă, cafeniu)	283	9	1698	2	19	57	1755	25	1	26	1781
2	haide (hai, haida-de)	49	7	228	1	217	1302	1530	7	37	44	1574
3	geam (gemulet)	298	9	1341	1	3	9	1350	26	0	26	1376
4	chef (chefui, *chefulet)	202	9	1212	2	6	11	1223	32	1	33	1256
5	murdar (murdări, murdărel, murdărie, nemurdărit, ultramurdar)	162	9	729	4	82	357	1089	29	18	47	1136
6	duşman (duşmăni, duşmănie, duşmănos, duşmancă, duşmăniţă, *înduşmăni)	108	9	486	6	10	256	742	33	14	47	789
7	musafir	147	7	686	0	0	0	686	10	0	10	696

Nr. crt.	ÎMPRUMUTURILE (și formațiunile pe teren românesc)	Frecv. op. lit.	Nr. op.	Valoare impr.	Nr. der.	Frecv. der.	Valoare der.	Val. l. beletr.	Frecv. revistă	Frecv. der. revistă	Val. l. public.	Valoare totală
8	cutie (<i>cutiuță</i>)	103	9	618	1	13	34	652	20	1	21	673
9	habar	117	8	624	0	0	0	624	16	0	16	640
10	odaie (<i>odăiță</i>)	110	6	440	1	17	56	496	7	1	8	504
11	dulap (<i>dulăpior, *dulăpaș</i>)	81	8	432	2	8	19	451	8	0	8	459
12	perdea (<i>perdeluță, perdelui</i>)	81	8	432	1	4	12	444	7	1	8	452
13	caraghios	105	8	420	0	0	0	420	5	0	5	425
14	soi	88	9	396	0	0	0	396	27	0	27	423
15	farfurie (<i>farfurioară</i>)	56	8	298	1	26	104	402	4	1	5	407
16	tavan	63	9	378	0	0	0	378	11	0	11	389
17	haz (<i>hazliu, hazos</i>)	54	8	288	2	14	56	344	20	4	24	368
18	geaba (<i>degeaba</i>)	3	1	2	1	98	294	296	2	32	34	330
19	chel (<i>cheliu, cheli, semichel</i>)	30	9	180	3	37	121	301	3	5	8	309
20	ciorap (<i>ciorăpel, ciorap-pantolon, ciorap-plasă</i>)	48	9	288	2	2	2	290	17	1	18	308
21	geantă (<i>gentuță</i>)	59	8	236	1	2	1	237	22	1	23	260
22	tavă (<i>tăviță</i>)	57	8	228	1	3	9	237	7	0	7	244
23	palavragiu (<i>pălăvrăgi, pălăvrăgeală</i>)	11	4	22	2	49	218	240	0	4	4	244
24	cântar (<i>cântări</i>)	16	7	74	1	30	135	209	6	14	20	229
25	cafenea	62	7	217	0	0	0	217	7	0	7	224
26	*sofragiu (<i>sufagerie</i>)	0	0	0	39	8	208	208	0	8	8	216
27	cearșaf	34	9	204	0	0	0	204	2	0	2	206
28	catifea (<i>catifelat, catifela</i>)	31	7	144	2	17	55	199	4	1	5	204
29	sârmă (<i>sârmos, sârmulită</i>)	42	8	168	1	3	4	172	18	3	21	193
30	sâc (<i>săcăi, săcăială, săcăitor</i>)	1	1	1	3	51	175	176	3	4	7	183
31	papuc (<i>*păpucei</i>)	32	8	170	1	1	1	171	4	0	4	175
32	tacâm	39	8	156	0	0	0	156	7	0	7	163
33	raft (<i>răftulet</i>)	32	7	150	0	0	0	150	7	1	8	158
34	turc (<i>turcalet, turci, turcesc, turcește, turcime, turcoaică, pseudoturc</i>)	27	6	81	7	20	38	119	26	13	39	158
35	chibrit	37	8	148	0	0	0	148	5	0	5	153
36	para (<i>*părăluță</i>)	34	8	136	1	1	1	137	10	0	10	147
37	tutun (<i>tutuniu</i>)	25	8	134	1	2	4	138	8	0	8	146
38	capac (<i>căpăcel, *căpăci</i>)	27	7	126	2	3	6	132	7	0	7	139
39	cioban (<i>ciobănaș, ciobăniță, ciobănesc, *ciobănește</i>)	32	5	106	4	8	8	114	3	14	17	131
40	sobă (<i>sobar</i>)	23	8	122	0	0	0	122	7	1	8	130

Nr. crt.	ÎMPRUMUTURILE (și formațiunile pe teren românesc)	Frecv. op. lit.	Nr. op.	Valoare împr.	Nr. der.	Frecv. der.	Valoare der.	Val. lț. beletr.	Frecv. revistă	Frecv. der. revistă	Val. lț. public.	Valoare totală
41	chior (<i>chiorî, chiorăș</i>)	17	8	90	2	8	24	114	4	2	6	130
42	dudue ~ duducă (<i>duduță</i>)	56	3	112	1	1	1	113	3	0	3	116
43	hal	22	7	102	0	0	0	102	13	0	13	115
44	moft (<i>moftangiu, mofturos, moftolog, moftologic</i>)	18	6	72	4	19	38	110	1	0	1	111
45	bacșiș	22	7	102	0	0	0	102	5	0	5	107
46	leafă (<i>*leșoară</i>)	26	5	86	1	1	1	87	14	0	14	101
47	tejghea	17	8	90	0	0	0	90	7	0	7	97
48	belea	19	7	88	0	0	0	88	8	0	8	96
49	șiret (adj.) (<i>șiretenie</i>)	17	5	56	1	10	34	90	1	2	3	93
50	zar	20	6	80	0	0	0	80	9	0	9	89
51	balama	18	7	84	0	0	0	84	3	0	3	87
52	dușumea	17	7	80	0	0	0	80	1	0	1	81
53	puști (<i>puștime, puștan, puștoaică, puștesc</i>)	27	4	54	4	10	9	63	12	6	18	81
54	taman	23	5	76	0	0	9	76	4	0	4	80
55	zor (<i>zori, zor-nevole</i>)	15	6	45	2	9	18	63	13	4	17	80
56	bre	23	5	76	0	0	0	76	1	0	1	77
57	mahala (<i>mahalagiu, mahalagioaică, mahalagism, mahalagesc</i>)	15	6	60	2	5	3	63	8	4	12	75
58	șiret (s.n.) „șnur”	21	5	70	0	0	0	70	4	0	4	74
59	ciorbă	15	5	50	0	0	0	50	19	0	19	69
60	rahat (<i>*răhățel</i>)	24	5	60	1	1	1	61	5	0	5	66
61	mahmur (<i>mahmureală</i>)	14	5	46	1	4	16	62	2	1	3	65
62	basma (<i>*băsmăluță</i>)	13	6	52	1	1	1	53	7	0	7	60
63	geamantan (<i>geamantănel, *geamantănaș</i>)	19	4	50	2	2	2	52	6	0	6	58
64	tabiet	8	7	56	0	0	0	56	1	0	1	57
65	sidef (<i>sidefiu, *sidefat</i>)	13	5	44	1	6	11	55	1	1	2	57
66	naž (<i>năžuros, năžurozitate</i>)	7	4	18	2	17	33	51	3	1	4	55
67	codoș	20	4	54	0	0	0	54	1	0	1	55
68	cusur (<i>cusurgiu</i>)	24	4	48	0	0	0	48	5	1	6	54
69	sofa	39	2	52	0	0	0	52	0	0	0	52
70	conac	20	5	50	0	0	0	50	2	0	2	52
71	ursuz	14	5	46	0	0	0	46	1	0	1	47
72	cazan (<i>*căzănel</i>)	12	5	40	1	1	1	41	5	0	5	46
73	salcâm	21	3	42	0	0	0	42	2	0	2	44
74	fudul (<i>fuduli, fudulie</i>)	12	3	24	2	9	17	41	1	2	3	44
75	tinichea (<i>tinicheluță</i>)	11	5	36	0	0	0	36	7	1	8	44

Nr. crt.	ÎMPRUMUTURILE (și formațiunile pe teren românesc)	Frecv. op. lit.	Nr. op.	Valoare împr.	Nr. der.	Frecv. der.	Valoare der.	Val. lj. beletr.	Frecv. revistă	Frecv. der. revistă	Val. lj. public.	Valoare totală
76	zarzavat	9	6	36	0	0	0	36	8	0	8	44
77	chioșc (<i>chioșcar</i>)	15	3	30	0	0	0	30	12	2	14	44
78	palavără	22	4	44	0	0	0	44	0	0	0	44
79	caldarâm	16	4	42	0	0	0	42	1	0	1	43
80	doldora	21	4	42	0	0	0	42	1	0	1	43
81	salam	6	4	16	0	0	0	16	26	0	26	42
82	ciomag (<i>ciomăgi, ciomăgeală, ciomăgar, ciomăgaș</i>)	17	4	34	2	2	2	36	1	4	5	41
83	bondoc	12	5	40	0	0	0	40	0	0	0	40
84	*făstâc (<i>făstâci, făstâceală</i>)	0	0	0	2	21	40	40	0	0	0	40
85	gaz (<i>*găzar</i>)	10	5	34	1	1	1	35	4	0	4	39
86	bucluc (<i>bucluș</i>)	14	4	28	1	1	1	29	3	5	8	37
87	furtun	11	5	36	0	0	0	36	1	0	1	37
88	tiptil	11	5	36	0	0	0	36	1	0	1	37
89	tembel (<i>tembelie, tembelism</i>)	10	3	30	2	4	5	35	1	0	1	36
90	dambă (<i>dambăgiu, dambăgi</i>)	7	4	14	2	11	19	33	2	1	3	36
91	tuci (<i>tuciu</i>)	6	4	16	1	9	18	34	1	1	2	36
92	lighean (<i>lighenas</i>)	12	4	32	1	1	1	33	3	0	3	36
93	tarabă (<i>tarabăgiu, tarabiza</i>)	7	5	24	1	1	1	25	9	1	10	35
94	table „joc”	17	4	35	0	0	0	34	1	0	1	35
95	lichea (<i>lichelism, licheluță</i>)	9	5	30	2	2	2	32	2	0	2	34
96	cacealma	8	5	26	0	0	0	26	8	0	8	34
97	alai	11	4	30	0	0	0	30	3	0	3	33
98	hap	11	4	30	0	0	0	30	3	0	3	33
99	briceag	14	4	28	0	0	0	28	4	0	4	32
100	maskara (<i>măscărici, măscară</i>)	1	1	1	2	12	25	26	0	6	6	32
101	maidan (<i>maidanez</i>)	10	4	20	0	0	0	20	5	7	12	32
102	tacla(le)	8	5	26	0	0	0	26	5	0	5	31
103	călăuză (<i>călăuzi, călăuzitor</i>)	4	2	6	2	9	11	17	1	12	13	30
104	dugheană (<i>dugheniza</i>)	8	4	22	0	0	0	22	5	2	7	29
105	hac	10	4	26	0	0	0	26	2	0	2	28
106	becher	21	2	28	0	0	0	28	0	0	0	28
107	catâr (<i>*catârcă</i>)	13	4	26	0	0	0	26	1	0	1	27
108	tutungiu (<i>tutungită, tutungioaică, tutungerie</i>)	5	2	6	3	8	20	26	0	1	1	27
109	pirpiriu	5	5	25	0	0	0	25	1	0	1	26
110	haimana (<i>haimanalăc</i>)	9	4	24	0	0	0	24	1	1	2	26

Nr. crt.	ÎMPRUMUTURILE (și formațiunile pe teren românesc)	Frecv. op. lit.	Nr. op.	Valoare împr.	Nr. der.	Frecv. der.	Valoare der.	Val. l.j. beletr.	Frecv. revistă	Frecv. der. revistă	Val. l.j. public.	Valoare totală
111	derbedeu	10	4	20	0	0	0	20	6	0	6	26
112	*ghiduș (<i>ghiduș, ghidușle</i>)	0	0	0	2	9	23	23	0	2	2	25
113	aș	11	3	22	0	0	0	22	2	0	2	24
114	han „motel”	17	2	22	0	0	0	22	2	0	2	24
115	schelă (<i>*schelărie</i>)	9	3	18	1	1	1	19	5	0	5	24
116	catran (<i>cătrăni</i>)	6	3	18	1	4	5	23	0	0	0	23
117	buluc (<i>buluci, buluceală</i>)	7	3	14	1	2	4	18	1	4	5	23
118	mușteriu	8	4	22	0	0	0	22	1	0	1	23
119	mușama (<i>mușamaliza</i>)	4	3	12	1	2	4	16	1	6	7	23
120	cașcaval	6	3	12	0	0	0	12	11	0	11	23
121	cazma	7	3	21	0	0	0	21	1	0	1	22
122	sictir (<i>sictiri</i>)	15	2	20	0	0	0	20	1	1	2	22
123	lulea	7	3	21	0	0	0	21	1	0	1	22
124	cherestea	7	3	14	0	0	0	14	8	0	8	22
125	zeflema (<i>*zeflemi, zeflemitor, zeflemisi, zeflemisitor, zeflemist</i>)	5	3	15	5	6	5	20	1	1	2	22
126	diliu (<i>dilimăneală, dili</i>)	6	3	18	1	1	1	19	1	1	2	21
127	șiretlic	6	4	16	0	0	0	16	5	0	5	21
128	chenar	10	2	14	0	0	0	14	7	0	7	21
129	băcan (<i>băcănie</i>)	5	3	10	1	3	9	19	1	0	1	20
130	zevzec	10	3	20	0	0	0	20	0	0	0	20
131	fitil	7	4	18	0	0	0	18	2	0	2	20
132	găgăuz~ găgăuță	13	2	18	0	0	0	18	2	0	2	20
133	mofluz (<i>*mofluzenie</i>)	7	4	18	1	1	1	19	1	0	1	20
134	baclava	13	2	18	0	0	0	18	1	0	1	19
135	tevatură	5	3	15	0	0	0	15	4	0	4	19
136	tertîp	5	4	14	0	0	0	14	5	0	5	19
137	cherem	5	3	15	0	0	0	15	3	0	3	18
138	ghiveci	7	3	14	0	0	0	14	4	0	4	18
139	peltic (<i>pelticărie</i>)	4	4	16	1	1	1	17	0	0	0	17
140	berechet	4	4	16	0	0	0	16	1	0	1	17
141	făraș	4	4	16	0	0	0	16	1	0	1	17
142	iureș	4	4	16	0	0	0	16	1	0	1	17
143	leș	4	4	16	0	0	0	16	1	0	1	17
144	pezevenghi	6	4	16	0	0	0	16	1	0	1	17
145	șandrama	8	3	16	0	0	0	16	1	0	1	17
146	hatâr	5	3	15	0	0	0	15	2	0	2	17
147	ioc	5	3	15	0	0	0	15	2	0	2	17
148	hambar	4	4	16	0	0	0	16	0	0	0	16
149	moloz	4	3	12	0	0	0	12	4	0	4	16
150	*giumbuș (<i>giumbușluc</i>)	0	0	0	7	3	14	14	0	2	2	16

Nr. crt.	ÎMPRUMUTURILE (și formațiunile pe teren românesc)	Frecv. op. lit.	Nr. op.	Valoare împr.	Nr. der.	Frecv. der.	Valoare der.	Val. lj. beletr.	Frecv. revistă	Frecv. der. revistă	Val. lj. public.	Valoare totală
151	fildeș (<i>fildeșiu</i>)	6	3	12	1	2	1	13	3	0	3	16
152	matrapazlâc	2	2	4	0	0	0	4	12	0	12	16
153	*tabac (<i>tăbăci, tăbăcar, tăbăcărie, tăbăcă</i>)	0	0	0	2	6	12	12	0	4	4	16
154	dovleac (<i>dovlecel</i>)	4	3	12	1	1	1	13	1	1	2	15
155	șalvari	7	3	14	0	0	0	14	1	0	1	15
156	cărăbăni	5	4	14	0	0	0	14	0	0	0	14
157	rachiu	4	2	6	0	0	0	6	8	0	8	14
158	cerdac	10	2	14	0	0	0	14	0	0	0	14
159	chiolhan	8	2	10	0	0	0	10	4	0	4	14
160	calabalâc	4	3	12	0	0	0	12	1	0	1	13
161	dandana (<i>dăndănaie</i>)	9	2	12	1	1	1	13	0	0	0	13
162	cadână	6	3	12	0	0	0	12	1	0	1	13
163	îbric	6	2	12	0	0	0	12	1	0	1	13
164	pervaz	4	3	12	0	0	0	12	1	0	1	13
165	sufertaș	4	3	12	0	0	0	12	1	0	1	13
166	salahor	7	2	10	0	0	0	10	3	0	3	13
167	liman	3	3	9	0	0	0	9	4	0	4	13
168	macara (<i>macaragiu</i>)	2	1	1	0	0	0	1	11	1	12	13
169	liliac (bot.)	4	3	12	0	0	0	12	0	0	0	12
170	surghiun (<i>surghiuni</i>)	3	3	9	1	1	1	10	1	1	2	12
171	batal	9	2	12	0	0	0	12	0	0	0	12
172	pișicher	4	3	12	0	0	0	12	0	0	0	12
173	iaurt	13	1	7	0	0	0	7	5	0	5	12
174	mangal (<i>*mangalagiu</i>)	3	3	9	1	1	1	10	1	1	2	12
175	sultan	3	3	9	0	0	0	9	3	0	3	12
176	ghiulea	3	3	9	0	0	0	9	2	0	2	11
177	musaca	7	2	10	0	0	0	10	1	0	1	11
178	chiftea (<i>chifteuță</i>)	3	3	9	1	2	1	10	1	0	1	11
179	acaret	3	3	9	0	0	0	9	2	0	2	11
180	talaz (<i>tălăzui</i>)	4	2	8	1	1	1	9	2	0	2	11
181	tinichigiu (<i>tinichigerie</i>)	4	2	8	1	1	1	9	2	0	2	11
182	ageamiu	2	2	4	0	0	0	4	7	0	7	11
183	sarma (<i>sărmăluță</i>)	2	2	4	1	1	1	5	5	1	6	11
184	cat	5	3	10	0	0	0	10	0	0	0	10
185	boccea (<i>bocceluță</i>)	2	2	4	1	3	4	8	2	0	2	10
186	sanchi	8	2	10	0	0	0	10	0	0	1	10
187	dădacă (<i>dădăci</i>)	5	2	6	1	3	2	8	0	2	2	10
188	dud (<i>dudă</i>)	2	2	4	1	4	4	8	1	1	2	10
189	halal	5	2	6	0	0	0	6	4	0	4	10
190	tichie (<i>*tichiută</i>)	1	1	1	1	1	1	2	8	0	8	10

Împrumuturile care, împreună cu eventualele formațiuni românești de la ele, au o **valoare de întrebuițare inferioară indicelui 10** sunt următoarele:

9: *bairam*, (*z*)*benghi*, *bulibașă* (și în *bulibășeală*), *calcan* „zid”, *mezel* (și în *mezelar*), *mucalit*, *păpădie*, *sadea*, *șapcă* (și în *șepculiță), *târfă* (și în *târfuliță, *târfiștină), *terezie*, *uluc(ă)*;

8: *chefliu*, *chilipir*, *chimir*, *divan* (și în *divan-studio), *geambaș* (și în *geambășie*), *năframă ~ *maramă*, *talaș*, *telemea*, *temenea*;

7: *babalâc*, *chiabur* (și în *chiaburan*, *chiaburesc, *închiaburi*, *deschiaburi*), *ciubuc* (și în *ciubucar*), *fes*, *pușlama*, *șal*, *șerbet*, *viran*;

6: (*h*)*arap*, *boia* (și în vb. *boi*), *borangic*, *bursuc*, *calfă*, *covată*, *gigea*, *halva* (și în (*h*)*alviță*, *alvițar), *hamal*, *harem*, *macaz*, *mahon*, *meterez*, *mezat*, *pingea* (și în *pingeli), *satâr*, *șiș*, *tingire*, *tipsie*, *trufanda*, *zarzavagiu* (și în *zarzavagioaică*);

5: *abanos*, *abitir*, *acadea*, *bidinea* (și în *bidinăreasă), *bogasiu (în *bogasier), *cange*, *chirpici*, *cirac*, *coltuț*, *hazna*, *herghelie*, *huzur* (și în vb. *huzuri*), *iama*, *iatagan*, *iaurgiu* (și în *iaurgerie*), *lalea*, *magiun*, *mucava*, *nuri*, *patalama*, *pătlașea*, *peltea*, *renghi*, *sarsailă*, *șușanea* ~ *șușă*, *taraf*, *zambilă* (și în *zambilică*), *zurbă* (~ *zurba; mai ales în *zurbagiu*).

Sub 5: *aba, *abraș*, *aferim*, *alișveris*, *amanet* (și în *amaneta*), *anasâna*, *angara, *anteriu*, *arman, *arpagic*, *arșic, *arz, *atlaz*, *avat*, *baclavagiu, *baga*, *bagdadie, *baldără*, *barbut* (și în *barbugiu*), *bardacă (~ *bărdac*), *bașbuzuc*, *bașca*, *bei*, *beizadea, *belaliu*, *bent, *bidiviu*, *bigi-big, *blmbașă*, *bina, *bocciu, *boi „înfățșare”, *boiangiu (mai ales în *boiangerie*), *bostan(ă)* (și în *bostănărie), *burghiu*, *but*, *buzdugan*, *cadiu*, *cafegiu*, *caftan (și în vb. *căftăni*), *caimac*, *caimacam*, *calafat (în *călăfătu*), *calcan* „pește”, *calp*, *calup*, *canat*, *cantaragiu, *capugi-bașa*, *caraghioslâc*, *caraulă*, *cardaș (în *cărdășie*), *carmangiu (în *carmangerie*), *carvasara (în *curvășari, *curvășărie, *curvășărlâc*), *casap (mai ales în *căsăpi*), *cataif*, *cauc, *caval*, *cârcăiac, *ceacâr, *ceac-pac*, *ceair, *ceapraz* (în der. *ceaprazar* și *ceaprazărie), *ceauș*, *cercevea*, *chebap*, *chepeng*, *cherhana*, *chervan*, *chesaț*, *chihlimbar*, *chiler, *chilipirgiu*, *chimion*, *chindie*, *chirigiu, *chisăr, *chiup, *cioltar, *cișmea*, *ciufut*, *ciulama*, *ciuruc*, *cobur*, *coinaș, *colan*, *coz, *culă, *dara, *darac (mai ales în *dărăci*), *derviș*, *dever*, *dimie, *dughengiu*, *duium*, *dulamă, *dulgher* (și în *dulgherie*), *fâcie, *fistichiu*, *fișic*, *fit*, *foto, *găitan*, *gârbaci, *gealat*, *geamgiu*, *geamie, *geamlâc*, *geampara, *geanabet, *get-beget*, *gherghef*, *ghiaur*, *ghiol, *ghiotura*, *ghioz*, *ghiudem*, *ghiudunea, *ghiul*, *ghiurghiuliu*, *giol*, *giubea*, *giuva(i)er*, *giuva(i)ergiu* (și în *giuva(i)ergerie*), *hagealâc*, *haidamac*, *haihui, *hain*, *hamalâc*, *hambar-emini*, *hangiu (și în *hangiuță*), *haraba (și în *harabaie*), *haraci, *harcea-parcea*, *hașlama*, *hașlerif*, *havuz*, *hoge*, *hurie, *iahnie, *ianâc, *iașmac, *iatac, *iavaș-iavaș*, *ibrșin, *(i)*edec* (și în *edecar*), *ienicer*, *iepângea (~ *ipingea), *imbrohlor-emini*, *iminei, *irmilic*, *lambă „lampă”, *lefeștiu*, *liliachiu*, *limonagiu*, *locum* (~ *hluchium), *lustragiu*, *macagiu, *macaț, *mahmudea*, *mahună, *maia, *malac*, *mandă*, *mangafa*, *mastică*, *matrac, *mărgean, *menghină*, *meși*, *meșină*, *micșunea*, *midie*, *mindir, *mintean, *mizilic*, *mohair*, *mucarer*, *muclele*, *muezin*, *muftiu*, *muhaia*, *muselim*, *nacafa*, *nai* (și în *naist*), *narghilea, *năut*, *nohai (~ *nogai), *nurliu, *oca, *(h)*ogeac*, *ojă, *otuzbir, *paceaură*, *pađișah*, *pafta, *paiantă*, *palancă*, *papară*, *papugiu*, *parâmă*, *parlagiu*, *parmaclâc*, *pașalâc*, *pașă* ~ *pașa*, *pehlivan*, *perciune*, *perdaf*, *peruzea, *pesmet* (și în *pesmecior), *peș, *peșches*, *peșin*, *pezevenclâc*, *pici, *pilaf*, *provă, *pul*, *raia*, *ramazan*, *rindea, *roabă*, *saca*, *sacagiu, *sacâz*, *sacsie, *safta, *saftian, *saivan*, *salamalec*, *samur*, *sanchiu*, *sarailie*, *sarsana* (~ *saxana), *sașiu*, *schingi (în *schingiu*), *selameț, *serai*, *sichimea, *simigiu (și în *simigerie*), *sipeț*, *spahiu*, *sugiuc*, *suliman (în *sulemeni*, *nesulemeni), *surugiu, *susan*, *șah* („suveran oriental”), *șart*, *șiac*, *șișic, *tabla, *tafta*, *tain, *talan (~ *dalac), *tamga (~ *danga), *tandâr, *tarama*, *tarla*, *târlic*, *tejghetar*, *tel, *tela, *testemel, *teșcherea*, *tighel* (și în vb. *tigheli*), *tiriplic*, *tizic, *tolbă*, *top*, *toptan*, *toptangiu*, *trampă*, *tulumbă, *ursuzlâc*, *varoș*, *vechil*, *veresie, *vișinată*, *vizir*, *zahana* (~ *zalhana), *zaherea, *zaiafet*, *zarafir, *zargan, *zafet* (~ *căiafet), *zimbil*, *zulă* (și în *zuli, *zulitor), *zuluf*, *zulum*.

L'INFLUENCE TURQUE-OSMANLIE SUR LA LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

Le turc-osmanli (« turc de Turquie ») a exercé, pendant presque cinq siècles – entre la fin du XIVe et le milieu du XIXe siècles – et, avec des prolongements locaux, dialectaux, en Dobroudja, même jusqu'aujourd'hui, une influence considérable sur la langue roumaine: le nombre des emprunts lexicaux s'élève à plus de 2.750 mots. Cela va sans dire que l'inventaire de ceux-ci – dont à peu près deux tiers sont disparus du roumain actuel – ne comprend pas les mots d'emprunt turcs non osmanlis (pétchénegues, comans ou tatars) et ceux osmanlis venus au roumain par la filière d'autres langues, comme le néogrec, le bulgare, le serbe, le hongrois ou le tzigane. L'influence linguistique turque-osmanlie s'est déroulée dans le contexte historique des conquêtes ottomanes dans la Péninsule Balkanique et de l'extension de la sphère de domination et de la suzeraineté de l'Empire ottoman sur les Pays Roumains, mis en état de vassalité jusqu'à la deuxième moitié du XIXe siècle.

1. L'étude de l'influence turque sur la langue roumaine a une longue tradition en Roumanie, à partir du début du XVIIIe siècle ; toutefois, la seule synthèse monographique du sujet en est restée jusqu'à nos jours l'œuvre de Lazăr Șăineanu, *L'influence orientale sur la langue et la culture roumaines*, parue à Bucarest en 1900, dont la version (résumée) en français a été publiée en 1902 à Paris: L. Sainéan, *L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*. I. *La langue. Les éléments orientaux en roumain*. II. *La civilisation. Le régime et la société en Roumanie pendant le régime des Phanariotes (1711–1821)*. Malgré ses mérites indéniables, cet ouvrage est devenu, fatalement, en grande partie suranné et incomplet, notamment par suite des progrès de la lexicologie et de la lexicographie, de la publication de nouvelles sources documentaires (éditions scientifiques d'anciens textes, glossaires et atlas dialectaux, dictionnaires historiques et dialectaux roumains et turcs, etc.), de même que du changement graduel du statut de certains mots dans la langue roumaine moderne.

2. L'influence turque-osmanlie se distingue par quelques caractéristiques :

a) La source d'un mot d'emprunt ou d'un autre peut être non seulement le turc, mais aussi une autre ou d'autres langues voisines (étymologie multiple ; beaucoup de termes sont balkaniques, est-européens ou internationaux). D'autre part, bien des fois, la source n'est pas le turc littéraire moderne, mais l'une des variantes archaïques, populaires ou dialectales du turc de Turquie.

b) Les mots turcs-osmanlis ont pénétré au roumain soit comme emprunts savants, officiels ou cultes, dus tout d'abord au bilinguisme individuel des boyards et des érudits (leur majorité en demeurant au niveau d'emprunt personnel ou de jargon aristocratique), soit par la voie populaire, des contacts directs entre les sujets parlants. La proportion des deux catégories de voies de transmission a été sensiblement égale, mais la dispersion et la viabilité des mots d'emprunt populaires ont été beaucoup plus grandes.

c) La discontinuité et la disparité des attestations, ou bien les différentes formes et significations de certains mots prouvent que ceux-ci ont été empruntés à plusieurs reprises.

d) La stratification temporelle de l'emprunt lexical roumain au turc-osmanli peut être étudiée à trois points de vue, à savoir la chronologie, la viabilité et la synchronie des mots empruntés dans les différentes étapes de l'influence : la fin du XIVe siècle et le XVe siècle (avec 23 mots d'emprunt, tous en survivants au delà du XIXe siècle) ; le XVIe siècle (152 mots, dont la plupart, 66%, se sont maintenus

jusqu'à nos jours); le XVIIe siècle (503 mots, qui se retrouvent dans le roumain actuel en proportion de 52%, mais seulement 168 y sont encore usuels, le reste étant en voie de disparition); le XVIIIe siècle, qui marque le point culminant de l'influence (plus de 1.000 mots d'emprunt, dont seulement 274 se maintiennent dans le vocabulaire courant des sujets parlants roumains d'aujourd'hui); le XIXe siècle (plus de 1.000 mots, leur grande plupart étant empruntés jusqu'au milieu du siècle, lorsque l'influence turque sur l'ensemble de la langue roumaine prend fin et celle strictement dialectale, notamment en Dobroudja, devient prépondérante; 417 des mots d'emprunt du XIXe siècle se retrouvent à présent dans le lexique usuel, tandis que 161 sont en cours de tomber en désuétude).

e) Quant à la répartition territoriale des mots d'emprunt, la plupart de ceux-ci sont concentrés dans les provinces historiques du Sud et de l'Est de la Roumanie: la Dobroudja (où l'emprunt dialectal a été prédominant, par suite de son appartenance effective à l'Empire ottoman et de l'existence d'une consistante minorité turque), le Banat (qui a été sous la domination ottomane pendant deux siècles, mais a manqué d'une population turque significative), la Moldavie, la Valachie et l'Olténie (provinces qui ont supporté la vassalité envers la Porte et ont copié les structures administratives, les traits économiques et les mœurs de celle-ci). Par conséquent, il y a des mots d'emprunt – parfois assumés aux phonétismes divergents – qui sont communs soit à la Moldavie, la Valachie et l'Olténie, soit à la Valachie et l'Olténie ou à la Valachie et la Dobroudja, soit à l'Olténie et le Banat ou à la Dobroudja et la Moldavie, mais aussi des termes qui sont propres uniquement à l'une ou l'autre de ces provinces, voire même au Banat (où la plupart des mots d'origine turque ont été empruntés par la filière de la langue serbe). La Transylvanie a échappé, en général, à l'influence turque-osmanlie, même si l'on y trouve quelques mots d'emprunt isolés; en échange, bien des termes littéraires ou populaires d'origine turque s'y sont répandus du Sud ou de l'Est de la Roumanie.

f) On peut constater aussi une répartition stylistique des mots au moment de leur emprunt, qui les a placés dans l'un ou l'autre des langages fonctionnels du roumain (colloquial, officiel, narratif, lyrique, dramatique, scientifique, professionnel, familial, vulgaire ou argotique), ainsi que leur éventuel transfert ultérieur d'un registre de style à un autre (par exemple, du langage colloquial aux styles littéraires ou du langage officiel, administratif à celui familial), souvent par suite d'une évolution sémantique.

3. Tous les compartiments de la langue roumaine portent les traces de l'influence turque-osmanlie, mais on ne peut constater des effets durables et catégoriques que dans le lexique: les nouveautés dans les domaines de la phonétique et de la grammaire se rapportent habituellement aux changements de la distribution des éléments, sans en venir à agrandir leur inventaire.

a) Parmi les plus de 2.750 (selon nos comptes, 2.760) termes communs empruntés, prédominants sont les substantifs (91%) et les adjectifs (6,3%), auxquels s'ajoutent 32 adverbes, 37 interjections, six verbes, deux conjonctions, un pronom indéfini et une préposition. Ces mots ont parfois conservé la forme des étymons, mais il ne sont pas rares les cas d'adaptation phonétique ou morphologique: les reflets des voyelles *ö* et *ü* et de la consonne *ğ* (*g* mou) turques, inexistantes en roumain, sont (*i*)*o*, (*i*)*u* ou *i*, respectivement *g*, *h* ou *zero*; les groupes /*čj*/, /*ğj*/, /*šj*/ et /*jil*/, non prononçables en roumain littéraire, ont transformé leur élément vocalique en *i* ou *e*, de même que, à la fin des mots, par adaptation morphologique, en *iu* ou *ie*; les voyelles longues ou doubles et les consonnes géminées turques ont été, généralement, réduites en roumain; les consonnes /*t*/, /*d*/, /*č*/, /*ğ*/ et /*š*/ devant une affriquée ont été modifiées par dissimilation totale ou partielle. En fonction de l'aspect formel du segment final et de la pression du genre naturel, beaucoup de mots d'emprunt ont subi de diverses altérations de leur finale absolue, à seule fin d'être capables de s'encadrer dans les types flexionnels roumains; les mots terminés en turc par une voyelle accentuée – inhabituels en roumain – ont été adaptés, de manière générale, comme suit: *-i/-j/-u/-ü* > *-iu* ou *-ie*; *-a* > *-a*; *-e* > *-ea*. Le phonétisme de nombreux autres mots a été modifié par suite de son réinterprétation, induite par les normes générales ou dialectales du système

phonétique et morphologique roumain, par analogies ou bien par accidents phonétiques; ces nouvelles formes alternent parfois avec celles « correctes », étymologiques. On peut affirmer, en bref, que dans les domaines de la phonétique et de la morphologie il n'y a pas de vrais éléments empruntés au turc, mais seulement des modifications de la distribution de certains phonèmes et groupes de phonèmes, respectivement de certains types flexionnels nominaux.

b) La syntaxe, bien que plus perméable, a été elle aussi superficiellement influencée, en empruntant néanmoins quelques éléments de relation et structures syntaxiques ; nombre de celles-ci ont été transposées au roumain en tant que mots composés ou, au contraire, ont été simplifiées par condensation lexico-sémantique (ellipse), en quittant ainsi le domaine de la syntaxe. D'autres structures ne sont pas du tout des emprunts, mais des imitations de modèles turcs, réalisées par calque lexical ou phraséologique. Certains mots ont résulté par fausse interprétation syntaxique (contraction, agglutination, déglutination).

c) Les mots d'emprunt au turc-osmanli font partie d'une large palette de sphères sémantiques, qui couvrent presque tous les domaines de la vie et l'activité humaines, en reflétant l'influence étendue de la civilisation matérielle et spirituelle ottomane sur celle roumaine. Les proportions de cette influence n'ont toutefois pas été égales dans tous les domaines. Les groupes terminologiques les plus riches en mots empruntés au turc sont ceux rapportés à la société (l'organisation sociale et administrative, l'armée, les finances, la justice, l'appartenance locale, etc. – au total 33%), à l'homme (son univers domestique et intime, son état physique et psychique, sa manière de s'habiller, de loger et de se nourrir – 24%) et à l'action de l'homme sur la nature (les domaines de l'activité de production, du travail – 15%). Avec des proportions moyennes se présentent les domaines de la nature (faune, flore, d'autres réalités de l'environnement), les caractéristiques des réalités environnantes et leur perception par l'homme (couleurs, dimensions, quantités, modalités, etc., exprimées par des adjectifs, des substantifs, des adverbes, des interjections, etc.), de même que les notions abstraites. Les groupes terminologiques les plus pauvres en emprunts au turc sont ceux qui se réfèrent à la culture (distractions, musique, folklore, enseignement, littérature, sciences) et aux rapports interhumains. Si l'on tente néanmoins de comparer ces groupes terminologiques en tenant compte exclusivement des mots d'emprunt qui ont survécu jusqu'aujourd'hui, on trouve que, même si tous les groupes ont perdu un nombre plus ou moins grand de termes, celui lié à la société tombe à la troisième position, donc les plus graves pertes ont été enregistrées dans ce domaine. Au point de vue de la viabilité des mots, de leur valeur effective, il est significatif que, par comparaison au total des mots empruntés, le langage usuel actuel roumain a retenu les proportions suivantes : la nature – ces mots ont survécu en proportion de 66% ; l'action de l'homme sur la nature – 62,3% ; les caractéristiques des réalités environnantes – 57,6% ; l'homme – 55% ; les notions abstraites – 48,5% ; la culture – 47% ; les rapports interhumains – 38,7% ; la société – 16,7%. Le groupe terminologique des réalités sociales, qui a acquit le plus grand nombre de mots d'emprunt, a été donc le moins viable, en descendant de la première à la dernière place ; en même temps, plus de trois cinquièmes de la terminologie des réalités naturelles environnantes et de celle professionnelle, du travail ont survécu jusqu'à nos jours. Il va sans dire que certains mots, après leur emprunt, ont connu non seulement des modifications phonétiques, mais aussi de différentes évolutions sémantiques (extensions, généralisations, dépréciations, restrictions, métaphorisations, analogies, etc.), parmi lesquelles le calque de signification occupe une place spéciale.

4. Ce sont les influences culturelles, aussi bien que les contacts séculaires directs entre les Roumains et les Turcs, la cohabitation de ceux-ci en telle ou telle zone et même leur mélange ethnique dans certaines périodes historiques et aux certains niveaux sociaux, qui ont fait possible que – outre les termes communs – nombre de toponymes, anthroponymes, zoonymes, astronymes et d'autres catégories

de noms propres aient été empruntés au turc-osmanli. D'autres noms se sont formés en roumain des termes communs empruntés.

5. Le domaine qui a profité le plus par suite de l'emprunt lexical au turc a été celui de la formation des mots. Le roumain a remployé les matériaux lexicaux empruntés en appliquant deux méthodes différentes : d'une part, en détachant de la structure des mots d'emprunt quelques suffixes lexicaux (-*giu*, -*liu*, -*iu*, -*lâc*) et l'élément de composition *baş*, qui sont devenus fonctionnels, c'est-à-dire productifs en roumain, en s'ajoutant à des mots d'autres origines que le turc ; d'autre part, en créant, à partir des mots d'emprunt, de nouveaux mots et des variantes, à l'aide des propres moyens formatifs (par dérivation, composition ou conversion) ou à la suite de la réinterprétation des étymons turcs ou des formes empruntées, en appliquant les procédés de l'analogie dérivative, de l'étymologie populaire, de la contamination, etc. Sans qu'on ait emprunté au turc-osmanli un grand nombre de mots, il n'aurait pas été possible la formation en roumain de plus de 2.000 mots nouveaux et de beaucoup de locutions et expressions.

6. Nos recherches statistiques, entreprises sur un nombre considérable de textes et de sources lexicographiques, nous ont mené à la conclusion que le lexique roumain usuel actuel comprend environ 1.250 mots d'origine turque, dont 1.000–1010 sont d'emprunt et 240–250 sont formés en roumain par dérivation ou composition. Les plus importants sont, sans doute, les 81 mots d'emprunt et les 102 formations roumaines qui font partie du vocabulaire essentiel actuel. Celui-ci inclut une couche encore plus valeureuse, du lexique fondamental, comprenant 40 mots d'emprunt et 67 mots formés en roumain, et ayant un noyau de six termes appartenant au fond lexical principal du roumain d'aujourd'hui (à savoir *cafea* 'café', *chef* 'envie, désir ; caprice ; ripaille', *duşman* 'ennemi', *geam* 'vitre', *hai(de)* 'viens!, allons (-y)!' et *murdar* 'sale'), qui, à leur tour, ont développé 18 formations sur terrain roumain. Une importance quelconque ont aussi les 485–520 mots (370–400 empruntés et 115–120 formés en roumain) appartenant à la couche extérieure de la masse du vocabulaire, constituée par des termes littéraires ou populaires conjoncturellement ou rarement employés. Les autres mots actuels d'origine turque gravitent, ayant des tendances centrifuges, à la périphérie du lexique (régionalismes, argotismes, termes historiques).

7. Notre *Dictionnaire des mots roumains d'origine turque-osmanlie*, qui constitue le IIe volume de la présente monographie, est un dictionnaire historique et étymologique des 2.760 mots empruntés au turc-osmanli, qui sont décrits par les moyens de la lexicographie, avec les datations et attestations de leurs significations et de leurs variantes empruntées ou formées en roumain, de même qu'avec leurs dérivés et composés roumains. Les explications étymologiques incluent l'étymon turc et les éventuelles altérations formelles ou sémantiques, aussi bien que les correspondants d'autres langues balkaniques. La traduction en français des sens et le système d'abréviations, compréhensibles pour les étrangers, permettent, en principe, l'emploi du dictionnaire aussi par les chercheurs et le public intéressé qui ne connaissent pas le roumain.

CUPRINS

<i>Cuvânt-înainte</i>	5
<i>Abrevieri bibliografice</i>	7
<i>Abrevieri de cuvinte și semne grafice</i>	19
I. INTRODUCERE	21
1. Delimitarea împrumuturilor din limba turcă	21
1.1. Influența turcică preosmanlie și neosmanlie	22
1.2. Cuvinte de origine turcă împrumutate prin filiera altor limbi	26
1.3. Cuvinte de alte origini care au fost explicate, greșit, din limba turcă	30
1.4. Cuvinte turcești reproduse în texte românești	32
1.5. Cuvinte de origine turcă în texte redactate în alte limbi	34
1.6. Cuvinte cu etimologie nesigură sau obscură	37
1.7. Împrumuturi din turcă explicate din alte limbi sau considerate cu etimologie necunoscută	42
2. Izvoare și lucrări de referință	44
2.1. Contribuții anterioare	44
2.2. Izvoare documentare	47
3. Cadrul istoric al contactului lingvistic turco-român	50
II. CARACTERISTICILE INFLUENȚEI LINGVISTICE TURCEȘTI	58
1. Sursele împrumuturilor	58
1.1. Împrumuturi cu etimologie multiplă	58
1.2. Termeni balcanici și termeni internaționali	63
1.3. Împrumuturi din diferite variante ale limbii turce	71
1.4. Împrumuturi cu etimoane reconstruite	80
1.5. Împrumuturi cu etimoane turcești de origine străină	81
2. Căile de pătrundere a împrumuturilor	83
2.1. Împrumuturi oficiale și/sau culte	86
2.2. Împrumuturi populare	90
2.3. Împrumuturi datorate bilingvismului	93
2.4. Cuvinte împrumutate în mod repetat	100
2.5. De la cuvântul străin la cel integrat în lexicul românesc	102
3. Stratificarea temporală. Periodizarea influenței turcești	106
3.1. Secolele XIV/2-XV	108
3.2. Secolul al XVI-lea	111
3.3. Secolul al XVII-lea	115
3.4. Secolul al XVIII-lea	123
3.5. Secolul al XIX-lea	138
3.6. Secolul al XX-lea	156
4. Repartiția teritorială. Interferențe, extensii și restrângeri	162
4.1. Dobrogea	162
4.2. Banatul	169

4.3. Transilvania	173
4.4. Muntenia, Moldova și Oltenia	181
4.5. Muntenia și Oltenia	188
4.6. Muntenia	189
4.7. Oltenia	190
4.8. Moldova	190
5. Repartiția stilistică. Transferuri dintr-un limbaj în altul	191
5.1. Limbajul colocvial	192
5.2. Limbajul oficial	196
5.3. Limbajul narativ	197
5.4. Limbajul liric	200
5.5. Limbajul dramatic	201
5.6. Limbajul științific	202
5.7. Limbajele profesionale	204
5.8. Limbajul familiar	206
5.9. Limbajul vulgar	207
5.10. Limbajul argotic	207
6. Compartimentele limbii care au suferit influențe turcești	208
III. LEXICUL COMUN	211
1. Categoriile lexico-gramaticale	211
2. Aspectul formal	212
3. Fonetica	218
3.1. Influențe în domeniul fonetismului	218
3.2. Adaptări fonetice	218
3.2.1. Adaptarea vocalei tc. <i>ö</i>	221
3.2.2. Adaptarea vocalei tc. <i>ü</i>	223
3.2.3. Adaptarea consoanei tc. <i>ğ</i>	226
3.2.4. Adaptarea grupurilor tc. <i>/çij/, /ğij/, /şij/ și /jij/</i>	229
3.2.5. Reducerea vocalelor lungi și a vocalelor duble	231
3.2.6. Disimilarea lui <i>/t/, /d/, /ç/, /ğ/ și /ş/</i> înaintea unei africte	233
3.2.7. Reducerea consoanelor geminate	233
3.3. False interpretări fonetice	234
3.3.1. Modificări induse de normele sistemului fonetic românesc	235
3.3.2. Modificări induse de normele dialectale	244
3.3.3. Accidente fonetice	249
4. Morfologia	280
4.1. Influențe în domeniul morfologiei	280
4.2. Adaptări morfologice	281
4.2.1. Adaptări legate de categoria genului gramatical și de încadrarea în tipurile flexionare românești	282
4.2.2. Adaptări legate de categoria numărului	287
4.2.3. Împrumuturi neadaptate morfologic	288
4.2.4. Omiterea sufixului posesiv	290

4.2.5. Adaptarea etimoanelor terminate în <i>-l/-il/-ul/-î</i> accentuat	292
4.2.6. Adaptarea etimoanelor terminate în <i>-a</i>	300
4.2.7. Adaptarea etimoanelor terminate în <i>-e</i>	303
4.2.8. Confuzia dintre tc. <i>-a</i> și <i>-e</i>	307
4.2.9. Adaptarea unor etimoane terminate în consoană	308
4.2.10. Adaptarea unor forme gramaticale turcești	310
4.2.11. Schimbări de accent	312
4.2.12. Alternanțe fonetice cu rol morfologic	317
4.3. False interpretări morfologice	320
4.3.1. Analogii de desinențe	321
4.3.2. Analogii de articulare	326
4.3.3. Preluarea cu valoare de singular a unor plurale	327
4.3.4. Analogii lexicale de tip morfologic	329
4.3.5. Deraieri morfologice	333
5. Sintaxa	334
5.1. Influențe în domeniul sintaxei	334
5.2. Adaptări sintactice	335
5.2.1. Cuvinte compuse provenind din îmbinări sintactice turcești	336
5.2.2. Sintagme turcești împrumutate cu topica inversată	340
5.2.3. Sintagme turcești adaptate prin condensare lexico-semantică	342
5.2.4. Calcuri de structură	344
5.3. False interpretări sintactice (sintagmatice)	358
5.3.1. Aglutații	358
5.3.2. Deglutații	359
5.3.3. Contractții	360
6. Semantismul	361
6.1. Sferele semantice ale împrumuturilor	361
A. Omul	364
B. Natura	386
C. Însușirile realității exterioare și perceperea lor de către om	397
D. Acțiunea omului asupra naturii. Domeniile muncii	405
E. Raporturile interumane	428
F. Societatea	430
G. Cultura	458
H. Noțiunile abstracte	463
6.2. Evoluții semantice ulterioare	471
6.3. Calcuri semantice	484
IV. ONOMASTICA	487
1. Toponimia	488
2. Antroponimia	496
3. Alte nume proprii	500
3.1. Zoonimia	500
3.2. Astronimia	502
3.3. Numele de personaje literare și folclorice	503
3.4. Interferențe cu termenii comuni	504

V. FORMAREA CUVINTELOR, VARIANTELOR ȘI LOCUȚIUNILOR	506
1. Sufixe și elemente de compunere împrumutate	507
1.1. Sufixul <i>-giu</i>	508
1.2. Sufixul <i>-iu</i>	519
1.3. Sufixul <i>-liu/-lâu</i>	522
1.4. Sufixul <i>-lâc</i>	524
1.5. Sufixul <i>-man</i>	530
1.6. Elementul de compunere <i>baş</i>	532
2. Procedee de formare împrumutate	534
3. Formarea a noi cuvinte și variante	536
3.1. Derivarea	537
3.1.1. Derivarea cu sufixe	538
3.1.2. Derivarea cu prefixe și parasintetică	559
3.1.3. Derivarea regresivă	560
3.2. Trunchierea	564
3.3. Compunerea	565
3.3.1. Compuse din cuvinte independente	566
3.3.2. Compuse cu elemente de compunere	569
3.4. Conversiunea	570
3.5. Etimologia populară	571
3.6. Contaminația	580
3.7. Condensarea lexico-semantică	585
3.8. Procedee intermediare sau înrudite	586
3.8.1. Concomitența etimologiei populare și a contaminației	587
3.8.2. Contaminația etimoanelor	587
3.8.3. Acomodarea după împrumuturi din aceeași familie	588
3.8.4. Încrucșarea cu dublete etimologice	589
3.8.5. Ajustarea după cuvinte străine	591
3.8.6. Deraierea lexicală	592
4. Fenomene frazeologice românești	593
VI. LEXICUL ACTUAL DE ORIGINE TURCĂ	598
<i>Anexe</i>	
1. Cronologia și viabilitatea împrumuturilor	619
2. Totalizatorul împrumuturilor pe secole	688
3. Lista împrumuturilor azi învechite	690
4. Lista împrumuturilor prezente în lexicul actual	701
5. Totalizatorul împrumuturilor din limba actuală, pe secole și categorii stilistico-funcționale	711
6. Valoarea de întrebuințare a împrumuturilor folosite în prezent în limbajul beletristic și în cel publicistic	712
<i>L'influence turque-osmanlie sur la langue roumaine (Résumé).....</i>	<i>719</i>